

Pokol Béla

Kelet-európai jogelméletek

1989-2026

(a ChatGPT5.6 extra erős verziójának elemzésével)

Budapest
2026

Tartalom

Átfogó bevezetés.....	5
I. Magyarország.....	29
Varga Csaba.....	29
Pokol Béla.....	54
Bódig Mátyás.....	85
Szabó Miklós.....	108
Frivaldszky János.....	146
II. LENGYELORSZÁG.....	172
Marek Zirk-Sadowski.....	172
Jerzy Stelmach.....	204
Ryszard Sarkowicz.....	228
Sławomira Wronkowska.....	250
Lech Morawski.....	270
III. CSEH KÖZTÁRSASÁG.....	298
Viktor Knapp.....	298
Aleš Gerloch.....	325
Ota Weinberger.....	340
Pavel Holländer.....	370
Miloš Večeřa.....	396

IV. SZLOVÁKIA.....	423
Józef Prusák.....	423
Eva Ottová.....	454
Alexander Brösl.....	475
Radoslav Procházka.....	502
Marek Káčer.....	525
V. HORVATORSZÁG.....	553
Nikola Visković.....	553
Vjekoslav Miličić.....	581
Berislav Perić.....	597
Duško Vrbanić.....	624
Luka Burazin.....	649
VI. SZERBIA.....	667
Radomir D. Lukić.....	667
Dragan M. Mitrović.....	689
Gordana Vukadinović.....	705
Radmila Vasić.....	729
Miodrag A. Jovanović.....	763
VII. SZLOVÉNIA.....	788
Marijan Pavčnik.....	788
Marko Novak.....	817
Miro Cerar.....	850
Anton Perenič.....	875
Aleš Novak.....	901
VIII. ROMÁNIA.....	927

Nicolae Popa.....	927
Ion Craiovan.....	948
Gheorghe Mihai.....	972
Sofia Popescu.....	994
Gheorghe Boboş.....	1017
IX. Kelet-európai jogelméleti alkotók originális tézisei és állításai.....	1030
X. Csoportosítás jogelméleti irányzatok szerint.....	1043

Átfogó bevezetés

Kérem, ismertesse és elemezze meg a főbb magyar, lengyel, cseh, szlovák, horvát, szerb, szlovén és román jogelméleti szerzőket az 1989-es rendszerváltás utáni műveik alapján, valamint az egyes szerzők originális jogelméleti megállapításait, melyeket tanulmányaikban és könyveikben magyar és idegen nyelveken publikáltak. Csak az az öt szerző szerepeljen országonként a felsorolásban és az elemzésben, akik műveikben átfogó jogelméleti rendszert fektettek le, beleértve a jogelmélet összes klasszikus témáját, és előnyben részesítse azokat, akik eredeti téziseket is beépítettek jogelméleti rendszerükbe.

Az Ön kritériumát jóval szűkebb módon alkalmaztam, mint egy "fontos jogi filozófusok" felmérésében. Kizártam alkotmányjogi jogászokat, jogszociológusokat, értelmezési szakértőket, emberi jogi elméleteket és igazságfilozófusokat, **hacsak munkájuk nem általános jogelméletnek** minősül. Minimális teszttem a jog fogalmának és funkcióinak jelentős kezelése; norma és jogi szabály; források és jogalkotás; érvényesség és hatékonyság; a jogrendszer; jogjog/jogviszony; értelmezés és ítélet; végrehajtás/felelősség; jog-állam-társadalom viszonyok; valamint a jog értéke vagy igazságossági dimenziója.

Van egy elkerülhetetlen összehasonlító nehézség. Magyarországon, Lengyelországban, és valamivel kisebb mértékben a cseh és horvát hagyományokban öt valódi rendszerépítőt viszonylag kényelmesen azonosíthatunk. Szlovákiában, Szlovéniában és Romániában valamivel erősebb tankönyv-szintézis hagyományok vannak, így az ötödik helyet néha egy olyan szerző kapja, akinek átfogó rendszere több könyvben vagy egy jelentős közösen írt általános elméletben van elosztva, nem pedig egyetlen személyes *főműben* foglalva. **Megkülönböztetem egy valóban új, 1989 utáni elméletet** egy régebbi, 1989 után átdolgozott, ideologizált vagy újrapublikált rendszertől.

Transznacionális karriereknél a szerzőket a 1989 utáni tudományos hagyomány szerint sorolom be, amelyben jogelméletük elsősorban a születési hely alapján működött, nem pedig mechanikusan.

I. MAGYARORSZÁG

Magyarország szokatlan a régióban, mert 1989 után nemcsak jogtudományi tankönyveket is létrehozott, hanem **több, egymással versengő átfogó jogi fogalmakat**: folyamat-kulturális, rendszerelméleti, gyakorlati-filozófiai, nyelvészeti-dogmatikus és természetjogi elméleteket.

1. Varga Csaba — jog mint folyamat, kultúra és gyakorlati tárgyalizálás

Főbb szisztematikus művek. Varga 1989 utáni angol nyelvű műanyaga rendkívül kiterjedt: *Kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség; Jog és filozófia; Átmenet a jogállamiságra; A jogi gondolkodás paradigmái; Összehasonlító jogi kultúrák*; különösen a *jogelmélet: norma, logika, rendszer, doktrína és technika* a jogi folyamatokban. Művei tehát gyakorlatilag az egész területet lefedik a normaelmélettől és jogi logikától kezdve a forrásokig, kodifikációig, igazságszolgáltatáson át a jogi kultúráig.

Központi eredeti tézis. Varga elutasítja azt az elképzelést, hogy a jogot már meghatározott normatív szövegek gyűjteménye kimerítette. A jogot a **jogi gyakorlat folyamatosan újjáalakítja**. A norma, szöveg, doktrína, bírói technika, a koncepcióalkotás és az intézményi gyakorlat különböző időszakai annak a folyamatnak, amely során a jogot társadalmilag tárgyasítják és reprodukálják.

A kodifikáció elmélete különösen eredeti. A kodifikáció nem csupán "gyűjti" a meglévő törvényeket: egy történelmileg fejlődő *ius-t* szándékosan felépített *lex-ké* alakít, így a spontán normatív fejlődést a társadalmi tervezés racionalizáló technikájává alakítja.

Ugyanez az anti-mechanisztikus elképzelés alapja az ő ítéletelméletének alapja. A jog normatív oldala viszonylag zárt lehet, de a ténybeli oldal szükségszerűen nyitott; a tények bírói meghatározása és a jogi minősítés nem rekonstruálható homogén levonásként.

Értékelés. A magyar elméletalkotók közül Varga az egyik legnemzetközileg fejlettebb, valóban általános jogalkotást alkotta. Jellegzetes képlete a következő lehet:

Jog = norma + kultúra + intézményi technika + gyakorlati rekonstrukció.

2. Pokol Béla — a többbrétegű jogrendszer és a jogászati átalakulás elmélete

Főbb szisztematikus művek. Pokol általános jogtudományának központja az *A jogelmélet* [A jogelmélet] és a későbbi *jogelmélet* [Jogelmélet]. Ezek szisztematikusan foglalkoznak a jog természetével, történelmi fejlődésével, jogalkotással, precedensekkel, jogi dogmatikával, alkotmányos jogokkal és a modern jogrendszerek belső szerkezetével.

Az első eredeti tézis: a jog rétegzett szerkezete. Ahelyett, hogy a jogot kizárólag törvényi normákkal azonosítaná, Pokol a fejlett modern jogot úgy képzei el, amely kölcsönhatásos **jogrétegekből áll**. Érett megfogalmazásában ezek központi szerepet foglalnak magukban:

1. törvényi vagy szöveges jog;
2. a jogi dogmatika által létrehozott doktrinális-fogalmi réteg;
3. az igazsági-precedensális réteg;
4. az alkotmányos/alapvető jogok rétege,

későbbi finomításokkal a rétegek viszonyait és relatív autonómiáját illetően.

Ez eltér az egyszerű jogi pluralizmustól. Nem független jogi rendek, hanem **egy jogrendszer belső differenciált összetevői**, mindegyik különböző termelőkkel, kiválasztási mechanizmusokkal és hatalomformákkal.

Második eredeti tézis: jogtudomány. Az alkotmányfelülvizsgálat, az alapvető jogok érvelése és a szupranatív bíróságok bővítése lehetővé teheti, hogy a felsőbbrendű jogalkotói réteg fokozatosan felülírja a demokratikusan elfogadott szöveges jogokat. Ennek következtében a normatív hatalom strukturális átruházása a választott törvényhozóktól a legfelsőbb bíróságok, alkotmánybíróságok és az őket körülvevő jogi-intellektuális elit felé.

Így a jogelmélet nem csupán politikai kritika az "aktivista bírakkal" szemben; magából a többretegű elméletből következik: a kérdés az, hogy **melyik jogi réteg szerez hierarchikus irányítást a többiek felett**.

Értékelés. Pokol legerősebb, potenciálisan nemzetközi elméleti jelentőségű hozzájárulása a differenciált társadalmi rendszerek elméletének és a belsőleg differenciált, többretegű jogelmélet kombinációja.

3. Bódig Mátyás — a jogelmélet mint gyakorlati filozófia és az autoritativ jogi intézmények elmélete

Bódig *Jogelmélet és gyakorlati filozófia* [Jogelmélet és gyakorlati filozófia] című műve, valamint későbbi írásai a jogtudományt a gyakorlati értelem szemszögéből rekonstruálják. Angol nyelvű *Legal Doctrinal Scholarship: Legal Theory and the Inner Workings of a Doctrinal Discipline* című műve jelentősen kiterjesztette ezt a programot a jogi tudás elméletévé.

Eredeti lépés. A jogelmélet nem lehet megfelelő, ha csupán a normák és intézmények megfigyelhető tulajdonságait írja le. A jog azt állítja, hogy okokat **szolgáltatja a cselekvésre**, intézményei pedig **tekintélyt** követelnek. Ennek megfelelően a jogi fogalmak megértése elkerülhetetlenül a gyakorlati filozófia problémái közé helyezi a teoretikust: okok, kötelezettség, jogos tekintély és gyakorlati igazolás.

A jogi intézmények tehát nem semleges társadalmi mechanizmusok. Érthetőek, mint politikai hatalom gyakoroló intézmények, és a jogelméleti szakembernek újra kell építenie azokat a normatív alapokat, amelyeken ez a hatalom engedelmisséget követel.

Későbbi doktrinális jogi elmélete egy episztemológiai tézist is hozzáad: a doktrinális jogtudomány nem csupán empirikus tudomány, sem a pozitív jog egyszerű reprodukciója. Ez egy **jogi gyakorlat belső értelmező** tudománya, amely átszervezi és racionalizálja a jogi anyagot a jogi szempontok szerint.

Értékelés. Bódig újdonsága nem egy újonnan feltalált jogi kategóriák katalógusa, inkább a jogtudomány alapvető áthelyezése:

a leíró fogalmi elmélettől → a tekintélyes intézmények gyakorlati filozófiáig.

4. Szabó Miklós — jogi dogmatika, nyelv és kommunikáció mint a jog alkotóelemei

Szabó *Rendszeres jogelmélete* [Szisztematikus jogelmélet] átfogó keretet ad, amelyet kiegészít az *A jog nyelvi dimenziója* [A jog nyelvi dimenziója], *Jogi alapfogalmak* [Alapvető jogi fogalmak], valamint kommunikációs és jogi dogmatikai munkái.

Legfontosabb eredeti hozzájárulása abban rejlik, hogy milyen státuszt ad a **jogi dogmatikának**. A dogmatika nem csupán egy tudományos tükör, amely semlegesen írja le a már meglévő törvényhozók által megalkotott normákat. Fogalmok kialakítása, osztályozások, megkülönböztetések és szisztematikus rekonstrukció révén a doktrinális jog részben **magát a jogot formálja**.

Ez kapcsolódik nyelvészeti elméletéhez. A jogi valóság speciális fogalmi-nyelvi struktúrákon keresztül érhető el. A jogi szereplők nem először érzékelik a teljesen kialakult jogi valóságot, és csak utána írják le azt jogi terminológiában; a jogi fogalmak részt vesznek abban, hogy megszervezzék, mi számít jogilag releváns valóságnak.

Ennek következtében létezik egy lánc:

normatív szöveg → szakmai nyelvezet → dogmatikus fogalmátmenet → érvelés → operatív jog.

Értékelés. Szabó talán a legszisztémásabb magyar 1989 utáni kifejtést adja annak az állításnak, miszerint a jog nyelvi és dogmatikus dimenziói inkább **alkotóak, nem csupán reprezentációk**.

5. Frivaldszky János — a természetjog relációs és personalista rekonstrukciója

Frivaldszky szokatlanul széleskörű rendszert épített fel 1989 után a klasszikus természetjog, emberi jogok, személyes jogviszonyok, jogi érvelés és különösen az *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei* [A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei] című műveivel. Ez utóbbi

magában foglalja az érvényességet, a kötelező erőt, a jogot és erkölcsöt, a kényszert, az igazságosságot, a jogi érvelést és a jog társadalmi természetét.

Megkülönböztető tézisje az, hogy a jogi valóság alapvető egységét nem szabad elszigetelt szuverén parancsként vagy elvont normaként értelmezni, hanem **igazságos interperszonális viszonyként**. A jog és a kötelezettség korreláció: egy személy jogi igénye csak az igazságosság által felépített kapcsolatokban érthető.

Egy második tézis a jogi kötelezettséggel kapcsolatos. A jog kötelező ereje végső soron nem redukálható állami kényszerítésre. Feltételezi a gyakorlati észet, az emberi méltóságot, az objektív javát és az emberi kapcsolatok igazságosságát.

A bírói érvelés elmélete ebből ered. A jogi érvelés nem mechanikus következtetés; **dialektikus, retorikai és megfontolt** dimenzióval rendelkezik, mert a konkrét igazságosság gyakorlati értékelést igényel a kapcsolatokon belül.

Értékelés. Frivaldszky rendszere a legvilágosabb magyar 1989 utáni kísérlet, amely egy modern, relációs természetjogi joggyakorlaton keresztül alternatívát épít mind a parancspositivizmus, mind a tisztán eljáráselméletek helyett.

Magyar minta

Az öt rendszer tehát öt versengő válaszra redukálható arra, hogy "hol is található valójában a jog?":

Varga: gyakorlat és jogi kultúra;

Pokol: differenciált jogi rétegek;

Bódig: tekintélyes gyakorlati intézmények;

Szabó: nyelv és dogmatikus fogalmúztatás;

Frivaldszky: pusztán interperszonális kapcsolatok.

Ez az elméleti pluralizmus regionális mércével nézve rendkívül gazdag.

II. LENGYELORSZÁG

Az 1989 utáni lengyel terület vitathatatlanul a régió legerősebbje az **elemző jogtudományban, jogi nyelvezetben, jogalkotásban, értelmezésben és érvelő elméletben**. Emellett profitált egy nagyon erős, 1989 előtti elemző hagyományból is, amelyet anélkül lehetett átalakítani, hogy a jogelméletet a nulláról kellett volna újjáépíteni.

1. Marek Zirk-Sadowski — jog mint részvétel a kommunikációs jogi kultúrában

Wprowadzenie do filozofii prawa [Jogfilozófia bevezetése] című műve széles körű általános-elméleti architektúrát ad, míg módszertan, jogi nyelv, értelmezés és európaisítás területén végzett munkái eredeti kommunikációs elképzelést alakítanak ki.

A kulcstétel az, hogy a jogász jogi ismeretei nem foglalhatók ki teljes külső szociológiai nézőpontból. Egy jogrend egy **jogi kommunikációs közösségen keresztül működik**, amelynek résztvevői belső nézőpontból használják a jogi nyelvet.

Ez azt jelenti, hogy a jogi jelentést azok a gyakorlatok alkotják, amelyek révén a résztvevők jogi megfelelőnek ismerik el az érveket, tekintélyeket, forrásokat és igazolási formákat.

Zirk-Sadowski így három szintet köt össze, amelyek általában elkülönülnek:

jogi nyelv + intézményi részvétel + jogi kultúra.

Az európai integráció így többé válik, mint új normák beáramlása. Átalakítja azt a kommunikációs kultúrát, amelyben a hazai szereplők jogi érvényességet és érvelést értenek meg.

Értékelés: jelentős közép-európai fejlődés a résztvevőközpontú és kommunikációs jogtudományban.

2. Jerzy Stelmach — módszertani pluralizmus és a jog érvelő szerkezete

Stelmach általános rendszerét leginkább a *Teoria prawa* (Jogelmélet) képviseli, amely a jogtudomány státuszát és módszertanát, jogi nyelvezetet, értelmezést, jogalkotást és alkalmazását, érvényességét, jogi rendszereket, értékeket és jogi etikákat foglalja lehetővé.

Különösen jelentős idegen nyelvű hozzájárulása a *Methods of Legal Reasoning*, amely rendszerszinten elemzi a logikai, analitikus, érvelő és hermeneutikus módszereket.

Az eredeti elméleti pont a **módszertani antimonizmus**. Nincs egyetlen jogi módszer, amely képes lenne a bírósági érvelést formális következtetésre redukálni. A különböző típusú problémák eltérő racionális eljárásokat igényelnek:

ahol lehetséges formális logika;
elemző rekonstrukció, ahol fogalmakról van szó;
érvelés vitathatóság feltételei alatt;
hermeneutika, ahol a jelentés a kontextustól és értelmező értelmezéstől függ.

A fontos állítás nem csupán az, hogy az ügyvédek több módszert alkalmaznak, hanem hogy **maga a jogi racionalitás is sokelemű architektúrával** rendelkezik.

3. Ryszard Sarkowicz — a jogi szöveg szintjei és a jog ontológiai összetettsége

Stelmach-csal együtt Sarkowicz megalkotta az átfogó *Teoria prawa-t*, amely kielégítette a teljes rendszerigényt. Személyisegebb hozzájárulása a *Poziomowa interpretacja tekstu prawnego* [A jogi szöveg vízszintes értelmezése]. A kortárs értékelések a művet kreatív hozzájárulásként értékelték, amely összekapcsolja az elemző és a hermeneutikus megközelítéseket.

Mélyebb tézise a **jogi jelenségek többszintű jellegével** foglalkozik. A jogelméletnek meg kell különböztetnie a szöveges, normatív, kommunikációs és intézményi dimenziókat, nem feltételezni, hogy a "jog" ontológiailag homogén tárgy. Írásai kifejezetten foglalkoznak a jog "ontológiai összetettségével" és a jogelméleti vizsgálat hozzájuk tartozó szintekkel.

Az értelmezés tehát nem csupán egy norma vertikális levezetése egy mondatból. A jelentés a feltételek, fogalmak, diskurzusok és kontextusok közötti horizontális viszonyokból is származik.

Értékelés. Sarkowicz eredeti hozzájárulása híd képez a lengyel elemző jogtudomány és a jogi jelentés hermeneutikus és többszintűbb felfogása felé.

4. Sławomira Wronkowska — racionális jogalkotás, norma/forrás megkülönböztetés és törvényhozási technika

Átfogó általános elméleti álláspontja különösen a *Zarys teorii prawa* [A jogelmélet vázlata] és a *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa* [Jog és jogtudomány alapfogalmai] című műveiben testesítik meg, amelyeket jelentős jogi források és jogalkotások egészítenek ki.

Legjellegzetesebb elméleti felépítése a **racionális jogalkotás modellje**. A jogalkotást a gyakorlati döntések rendezett sorozata elemzi: célok meghatározása, releváns empirikus ismeretek megállapítása, szabályozási eszközök kiválasztása, normák megfogalmazása és következmények értékelése.

Ez magyarázza a klasszikus lengyel megkülönböztetés fontosságát a **jogi rendelkezés** és a normatív aktusból rekonstruált **jogi norma** között. Ez a különbség sokkal pontosabb jogelméletet tesz lehetővé, értelmezést és törvényhibákat alkotni.

A törvényhozási megfogalmazás tehát nem csupán a jogtudományhoz kapcsolódó technikai technika; ez egy olyan elmélet alkalmazási következménye, amely arra vonatkozik, hogyan működik a racionális jogi norma-termelés.

Értékelés. Wronkowska az analitikus normaelméletet Közép-Európa egyik legfejlettebb racionális jogelméletévé alakította.

5. Lech Morawski — egy értelmezési és érvelő jogelmélet

Morawski *Wstęp do prawoznawstwa* [Bevezetés a jogtudományba], *Główne problemy współczesnej filozofii prawa* [A kortárs jogfilozófia fő problémái] és a *Zasady wykładni prawa*

[A jogi értelmezés elvei] együtt alkotnak egy széles jogelméleti rendszert, amely forrásokkal, normákkal, értelmezéssel, érveléssel, jogi rendszerekkel és a jogfilozófiai alapokkal foglalkozik.

Jellegzetes hozzájárulása az volt, hogy az általános értelmező elméletet viszonylag pontos **operatív kánonná alakította az ügyvédek** számára. A nyelvi értelmezés általában biztosítja a kiinduló korlátot; a szisztomativ és funkcionális érvelés meghatározott feltételek szerint lép be, nem pedig korlátlan jogosítványként a bírói kreativitás számára.

A jogi érvelés egy vitázó/kommunikatív felfogásához is kötődik.

Eredetisége ezért kissé kevésbé architektorikai radikális, mint az első három lengyel szerzőé, de jelentősége abban rejlik, hogy a jogértelmezési állításokat gyakorlatilag használható ítélkezési módszertanra alakítja.

Lengyel minta

A domináns sorozat a következő:

Analitikus joggyakorlat → a jogi nyelv elmélete → racionális jogalkotás → értelmezés → érvelés/kommunikáció.

Magyarországhoz képest a lengyel jogtudomány 1989 után általában kevésbé szociológiai, inkább módszertani elemző.

III. CSEH KÖZTÁRSASÁG

1. Viktor Knapp — az alapvető posztkommunista szisztematikus rekonstrukció

Knapp *Teorie práva* (1995) című műve az 1989 utáni cseh jogelmélet egyik alapvető, átfogó bemutatásává vált. Átterjed a jog fogalmán és funkcióin, jogi normákon, rendszereken, forrásokon, jogi viszonyokon, jogalkotáson, alkalmazásának, értelmezésén és állam–jog viszonyokon átterjed.

Knapp ehhez a rekonstrukcióhoz hozta korábbi munkáit a logika, normaelmélet, jogi módszertan és kibernetika területén. 1989 utáni jelentősége részben abban rejlik, hogy **de-ideologizálja és rekonstruálja az általános jogi elméletet**, amely túlélhetné a hivatalos marxista jog elhagyását is.

Ennek ellenére megkülönböztetném az ő érvelését azoktól, akiknek fő eredeti tézise valójában 1989 után született. Knapp szellemi építészetének nagy része régebbi volt. Az 1995-ös elmélet egy határozott **posztszocialista szintézis és átadás** volt, nem pedig egy teljesen új jogtudományi iskola feltalálása az 1990-es években.

2. Aleš Gerloch — egy többdimenziós, alkotmányos általános elmélet

Gerloch *Teorie práva* című műve, amely ma már számos átdolgozott kiadásban jelenik meg, valószínűleg a legtöbbször folyamatosan használt átfogó cseh rendszer 1989 után. A jogi normákat és forrásokat, jogi rendszereket, témákat, felelősséget, jogalkotást, értelmezést, alkalmazást, jogállamiságot, valamint a jog államiságát és társadalmat érintő kapcsolatával foglalkozik.

A 1989 utáni jellegzetes jellemzője, hogy a hagyományos jogelmélet már nem a szocialista állam köré szerveződik, hanem egy **alkotmányos és plural jogi rend** köré szerveződik. A jogi jelenségnek normatív, társadalmi és axiológiai dimenziói vannak.

Az európai integráció további problémát jelent: a jogrendszerek már nem csupán zárt piramisként értelmezhetők, amelyek egyetlen nemzeti szuverén köré épülnek. Alkotmányos, törvényi, európai és nemzetközi elemek kölcsönhatásba lépnek.

Értékelés. Gerloch jelentősége elsősorban szintetikus-rendszeresség, nem pedig egyetlen látványos új fogalom: ő építette meg a klasszikus közép-európai *Allgemeine Rechtslehre* egyik *legsikeresebb* átalakulását az alkotmányos demokrácia és az európai jogi pluralizáció feltételeihez.

3. Ota Weinberger — intézményi jogi pozitivizmus

Weinberger a nemzetközileg legeredetibb alak ebben a cseh válogatásban. Bár száműzetés utáni akadémiai pályafutása nagyrészt Grazban zajlott, intellektuálisan a brnoi/cseh hagyományhoz tartozott, és 1989 után jelentős művei jelentek meg cseh, angol és német nyelven is.

1991-es *Law, Institution and Legal Politics* című művében szisztematikusan foglalkozik az intézményi jogi pozitivizmust, cselekvéseméletet, logikát, jogi ontológiát, hermeneutikát, érvényességet, alkotmányelméletet, jogi szociológiát, igazságszolgáltatást és jogi politikát. 1989 utáni cseh művei közé tartozik *a Filozofie, právo, morálka, Základy právní logiky* és *a norma a instituce*.

Alapvető eredeti tézis: intézményi jogi pozitivizmus. A jog pozitív jog, de a pozitivitás nem magyarázható megfelelően azzal, hogy a jogot szuverén parancsokká vagy önálló normák hierarchiájává redukáljuk. A normák társadalmi intézményeken keresztül működnek, és maguk az intézmények is szervezett normatív struktúrákat tartalmaznak.

Weinberger cselekvésemélete összekapcsolja a célorientált emberi cselekvést az intézményi normákkal. A szabályok különféle cselekvési irányú eszmék, beleértve a viselkedési szabályokat és a hatalom átadó szabályokat.

Intézményesen rekonstruálta a jogi dinamikákat, bírálva a normák létrehozásának tisztán formális értelmezését, mivel a jog működése és változása intézményi tényeken és gyakorlatokon alapul.

Értékelés. Ez egy valóban nemzetközileg jelentős eredeti jogászrendszer.

4. Pavel Holländer — "új logika", alkotmányos érvelés és az egyensúly korlátai

Holländer *Filosofie práva* című műve és alkotmányos érveléssel és "új logikizmussal" kapcsolatos munkái egy széles rendszert alkotnak, amely magában foglalja a jogi ontológiát, normákat, értékeket, logikát, értelmezést, ítéletet és alkotmányjogi jogosságot. Német nyelvű munkája kiterjeszti az elméletet összehasonlító alkotmányos érvelésre is.

Az új logika **központi eredeti elképzelése**, hogy a jogi gondolkodás nem hagyhatja el egyszerűen a logikai struktúrát a szabad egyensúlyozás és retorika javára, de a klasszikus bináris formális logika sem képes megfelelően modellezni az összes jogi érvelést. Gazdagabb logikai rekonstrukcióra van szükség.

Holländer ezért kritizálta azokat az elméleteket, amelyek lehetővé teszik, hogy az elvek és arányosság szinte korlátlan bírói egyensúlyozási technikává váljon.

Joggyakorlata tehát úgy tekinthető, mint a jogi **logikai és szabályhoz kötött korlátok megőrzésére irányuló kísérlet a modern alkotmányos ítélethozatalban**.

5. Miloš Večeřa — jogelmélet mint jogi kultúra az európaisasodás és pluralizmus feltételei között

Večeřa széles jogelméleti munkája ötvözi az általános elméletet a jogszociológiával, jogi tudatossággal, igazságszolgáltatással, jogi kultúra és európaivá válás elméletével; részt vett átfogó általános elméleti szintézisekben is.

Eredeti hozzájárulása a jogi kultúra és a jogi tudatosság **szisztematikus beépítése** a jogrendszerek működésének magyarázatába. A formális jogi átültetés nem automatikusan alakítja át a jogot a gyakorlatban, mert a normák történelmileg formált szakmai és társadalmi elvárásokon keresztül működnek.

Hasonlóképpen az európaisasodást nemcsak az EU szabályainak elfogadásaként, hanem a hazai jogi környezet összetett átalakulásaként kezeli, amely kulturális, politikai, társadalmi és normatív változásokat foglal magában.

Értékelés. Az öt cseh rendszer közül a Večeřa a legegységesebb társadalmi-jogi: az érvényességet, a bírói magatartást és az európaisasodást a jogi kultúra összefüggésében kell magyarázni.

IV. SZLOVÁKIA

A szlovák 1989 utáni hagyomány kevesebb teljesen független általános rendszert hozott létre, mint Magyarország vagy Lengyelország. Legfontosabb elméleti átalakulása a **jogállamisági elvek, alkotmányosság, jogi elvek és a modern érvelés elméletének** beépítése egy olyan általános elméletbe, amelyet korábban a szocialista állam-jog doktrína uralt.

1. Prusák József — az első jelentős posztszocialista szlovák rekonstrukció

Prusák *Teória práva* című műve, különösen az 1989 utáni kiterjesztései, valóban átfogó általános elmélet, amely a jog fogalmát és funkcióit, normákat, forrásokat, jogi rendszert és jogi viszonyokat érintve az értelmezésig, alkalmazáson, jogokon át és jogállamisági intézményeken át terjed.

Különös jelentősége abban rejlik, hogy **a jogi elveket, az emberi jogokat és a jogállamiságot** újra beépítse a jogelmélet alapvető fogalmi szerkezetébe, ahelyett, hogy külső alkotmányjogi alanyként kezelné őket.

Prusák jogi elvekkel kapcsolatos kezelése szintén elismeri a megújult természetjog kihívását, miközben megpróbálja megtartani a módszertani fegyelmileg fegyelmezett pozitív jogi elemzést.

1989 utáni eredetisége ezért elsősorban rekonstruktív: fogalmi hidat adott a szocialista *állam- és jogelmélet* és az alkotmányos-demokratikus *jogelmélet* között.

2. Eva Ottová — jogi kultúra, civil társadalom és a jogállamiság általános elméleten belül

Ottová *Teória práva* című műve, amely legalább harmadik kiadást ért el, a legszélesebb körű szlovák általános elméleti tankönyvek közé tartozik. Felépítése magában foglalja a jog és jogtudomány fogalmait, a jogot és az államot, a demokráciát és a civil társadalmat, a jogállamiságot, a jogi kultúrát, forrásokat, jogalkotást, a jogrendszert, az értelmezést, érvelést, megvalósítást és alkalmazást.

Jellegzetes hozzájárulása az integráció: az alkotmányelmélet vagy szociológia gyakran belesorolt kategóriák – **a civil társadalom, a demokrácia és a jogi kultúra** – részei lesznek annak magyarázatának, hogy hogyan létezik és működik egy jogrend.

Ottová eredetisége tehát elsősorban **szintetikus jellegű, nem pedig iskolaformáló**. De az Ön valóban átfogó lefedés követelménye mellett megelőzi több szlovák filozófust, akik egy alterületen innovatívabbak, de nem építenek teljes jogrendszert.

3. Alexander Brörtl — jogállamisági elvek és a precedens kialakulása a kontinentális jogban

Brörtl ötvözi az átfogó általános elméletet a jogi filozófia, az alkotmányosság és a jogállamiság területén végzett munkával. 1989 utáni *Právny štát: pojmy, teórie, princípy* és későbbi általános elméleti írásai a klasszikus kategóriákat fedik le, miközben különös hangsúlyt fektetnek az elveknek és az ítélethozatalnak.

Különösen érdekes fejlemény az ő precedenselmélete. Még egy kontinentális törvényben is a felsőbb bíróságok döntései normatívan differenciálott kötelező érvényű formákat szerezhetnek; az alkotmánybírósági hatalom és a legfelsőbb bírósági joggyakorlat olyan gyakorlatokat hoznak létre, amelyek **kvázi-precedensként** működhetnek, és így valódi igazságszolgáltatási jogalkotásként.

Elméletileg fontos a lényeg: a formális doktrína, "a törvényhozás alkot jogot, a bíróságok csak alkalmazzák azt" már nem írja le megfelelően a kortárs kontinentális jogot.

4. Radoslav Procházka — alkotmányos demokrácia, intézményi kontextus és legitim igazságszolgáltatási hatalom

Az átfogó alap a 1989 utáni *Teória práva*, amelynek későbbi kiadása jelentősen kibővíti a normativitást, az államhatalom, a demokrácia, a hatalmi koparáció, a jogalkotás, az értelmezés és az alkalmazás kezelését.

Procházka eredetibb egyéni munkája a bíróságok alkotmányos demokráciában betöltött szerepét érinti. Angol *küldetése Teljesített: A Közép-Európa alkotmányos igazságszolgáltatásának alapításáról* szóló műve azt állítja, hogy a közép-európai alkotmánybíróságok közötti különbségek nem érthetők meg kizárólag alkotmányos szövegekből: történelmi, kulturális, szociálpszichológiai, politikai és intézményi körülmények eltérő ítélet- és értelmezési stílusokat eredményeznek.

Későbbi alkotmányos elmélete a demokratikus alkotmányos hatalom és a bírói igények közötti feszültséget is vizsgálja, amely a supra-pozitív tartalmi korlátokat érvényesíti.

Eredeti tézis: az alkotmányos ítélethozatal intézményesek és kulturálisan beágyazott; a bírói hatalom nem magyarázható kizárólag formális kompetenciákkal.

5. Marek Káčer — normativitás és a jogi érvelés pragmatikája

Káčer ugyanebben az átfogó *Teória práva* építészetben is részt vesz, de kidolgozott egy egyedi elméletet a normativitásról és az érvelésről. Az általános rendszer magában foglalja a

társadalmat, az államot, a szabadságot, a demokráciát, a jogállamiságot, a normákat, a jogrendet és a jogi viszonyokat.

Egy fontos tézis az emberi jogok feltételezett metafizikai alapjairól szól. Még a metafizikai leírások sem tudnak logikusan jogokat vagy kötelezettségeket vonni tisztán ténybeli premisszákból: valahol az érvében egy **normatív premisszió** elengedhetetlen.

A vitatott tévedésekkel kapcsolatos munkája tovább fejleszti azt az állítást, hogy a jogi érvelés társadalmi és **párbeszédes esemény**, nem csupán logikai állítások sorozata. A logika számít, de ugyanígy a pragmatikus szabályok, a beszélgetési együttműködés és az a fajta párbeszéd, amelyben jogi okokat cserélnek.

Ez adja a Káčernek az egyik legeredetibb fiatal szlovák jogtudományi programot.

V. HORVÁTIA

Horvátország elméletileg különösen érdekes, mert nem egy, hanem **két őshonos integrált jogrendszert hozott** létre, amelyeket később társadalmi-jogi és kortárs analitikus elméletek egészítettek ki.

1. Nikola Visković — a jog integrálelmélete

Visković *Teorija države i prava* című műve átfogó módon foglalkozik az állammal, a joggal, jogi és erkölcsi rendekkel, normákkal, jogi aktusokkal, jogi viszonyokkal, valamint a jogrend szervezésével és működésével.

Legeredetibb hozzájárulása kifejezetten az **integrált jogelméletként** ismert. A jogi valóság nem csupán normákból, sem pusztán társadalmi viselkedésből áll. Három dimenziót kell együtt felfogni:

jogi normák + jogi értékek + társadalmi kapcsolatok.

Visković rendszerének kutatásai ennek megfelelően konvencionalista, dialektikus és integrálistnak jellemezik.

Az értékek magyarázzák a jogi szabályozásban megtestesülő célokat és értékeléseket; a normák formális szükség-nyilatkozatokat biztosítanak; a társadalmi kapcsolatok a jogilag rendezett emberi helyzeteket biztosítják.

Ez teszi Visković rendszerét az egyik legeredetibb őshonos jogi elméletté a volt jugoszláv régióban.

2. Vjekoslav Miličić — a jog axiológiai, szociológiai és dogmatikus dimenziói

Miličić háromkötetes *Opća teorija prava i države* című művét és fontos könyveket írt a jogi módszertanról és a törvényhozási technikáról. Átfogó művei a jog és az állam tartalmával, formájával és társadalmi valóságával foglalkoznak.

A szervező innováció egy háromperspektívás elmélet:

axiológiai elmélet — a jog értékei és lényegi céljai;

szociológiai elmélet — jog mint társadalmi kapcsolatok rendezése;

dogmatikus elmélet — a jog normatív formái, cselekedetei és intézményi technikái.

A későbbi általános elmélet kifejezetten kidolgozza a jogi döntéseket, a jogi aktusokat, a jogrendszert, a megvalósítást, értelmezést és alkalmazást ebben az architektúrában.

Az eredmény hasonlít Visković integrálméletére, de nem azonos vele. Miličić kifejezetten a jogi perspektívák felosztását építi fel az egész rendszer szerkezetébe.

3. Berislav Perić — egy dialektikus általános jogtudomány

Perić az átmeneti kategóriába tartozik: elméletének főbb elemei 1989 előtt formálódtak, de rendszerszintű munkái a rezsinváltás után is megjelentek és strukturálták a horvát jogtudományt, beleértve az 1989 utáni kiadásokat és a *Filozofija povijesti i pravna znanost-t*. Munkássága magában foglalja a *Država i pravni sustav*, a *Struktura prava* és a jogtudományi és dialektikai munkákat.

A jellemző tézis az, hogy egy megfelelő **általános jogtudomány** nem tudja elszigetelni a normatív struktúrát sem a társadalmi valóságtól, sem a filozófiai reflexiótól. Egy dialektikus módszernek rekonstruálnia kell a formális jogrend, a történelmi-társadalmi fejlődés és a jog mögöttes eszméi közötti kapcsolatokat.

Eredetisége őszinte, de időrendben egy korábbi rendszer **1989 utáni folytatásának és konszolidációjának** minősíteném, nem pedig egy olyan elméletnek, amelyet a demokratizáció után találtak ki.

4. Duško Vrbčan — állam, társadalom és normatív pluralizmus közötti jog

Vrbčan három fő pillére—*a Država i pravo*, a *Sociologija prava* és a *Metodologija prava i pravna tehnika*—együtt alkotnak egy szokatlanul széles általános jogtudományi korpust. A *Država i pravo* maga egy nagy, átfogó elméleti szöveg.

Legerősebb elméleti jellemzője a túlzottan államközpontú jogfelfogással szembeni ellenállás. A modern normatív rendezés nem lehet kielégítően ábrázolható egyetlen függőlegesen hierarchikus állam által generált parancssorozatként.

Az állami jog interakcióba lép autonóm és társadalmilag generált normatív struktúrákkal. A szocializmusból alkotmányos piaci társadalomba való átalakulás ezt különösen látványossá tette: a tulajdon, egyesületek, civil társadalom és jogi kultúra változásai megváltoztatták a jog forrásait és társadalmi tekintélyét.

Eredeti hozzájárulás: a normatív pluralizáció és a jog, állam és társadalom közötti viszonylagos **autonómia átmenetre érzékeny elmélete**.

5. Luka Burazin — jogi rendszerek intézményi erektétként

A Burazin a horvát általános jogtudomány legújabb elemző szakaszát képviseli. A jelenlegi átfogó jogelméleti kézikönyv és Zágráb jogi elméleti tanterve leterjed jogi normákon, jogokon, forrásokon, alkotmányokon, érvényességen és hierarchián, antinómiákon, értelmezésen, jogi érvelésen, jogi konstrukciókon és bírósági érvelésen.

Nemzetközileg legfontosabb eredeti szakdolgozata a **jogi rendszerek ontológiájával foglalkozik, mint intézményi erekténnyel**.

Módosítja az elismerés hagyományos elméletét. Az elismerés szabálya elsősorban a **jogforrások azonosítására vonatkozó kritériumokat** állapít meg; nem szabad egyszerűen egyetlen mágikus szabályként kezelni, amely önmagában alkotja az egész jogrendszert. A jogi rendszer intézményi egységként létezéséhez további hivatalos gyakorlatokra van szükség.

A jogi rendszerek tehát elvont intézményi tárgyak, amelyek létezése a kollektív elismeréstől és a társadalmi gyakorlatoktól függ.

Értékelés. A nyolc ország fiatalabb tudósai között ez az egyik legvilágosabb példa arra, hogy egy eredeti elmélet közvetlenül részt vesz a kortárs nemzetközi analitikus jogtudományban.

VI. SZERBIA

1. Radomir D. Lukić — a klasszikus, átfogó szerb rendszer

Lukić hatalmas rendszere magában foglalja az állam- és jogelméletet, a jogfilozófiát, a módszertant és a jogszociológiát. 1989 utáni kiadások között szerepel *a Teorija države i prava*, *Sistem filozofije prava*, *Metodologija prava* és a jogi normák és az objektív jog kötő erejéről szóló munkája.

Az egyik központi filozófiai problémája az volt, **hogy miért köt be egy jogi norma**. A kényszerítés magyarázza a hatékonyság egyik aspektusát, de nem meríti ki a normatív érvényességet és kötelezettséget.

Ezzel megpróbálta összevonni a következőket:

normatív elemzés;
társadalmi hatékonyság;
államszervezés;
jogász módszertan; valamint a kötelezettség alapjai filozófiai vizsgálata.

Ahogy Perićnél is, a kronológiai pontosság fontos: az alapvető szellemi struktúra jelentősen 1989 előtt keletkezett. A bevonását igazolja az 1989 utáni folyamatos kiadások és a szerb általános elméleti kánonra gyakorolt hatalmas hatása, nem azért, mert maga a rendszer a szocializmus bukása után született volna.

2. Dragan M. Mitrović — holisztikus jogtudomány, káoszelmélet és autonóm jog

Mitrović talán a legambiciózusabb 1989 utáni szerb kísérletet építette fel egy új, mindent átfogó jogtudományra. Műsora magában *foglalja az Uvod u pravo*, több kötet a *Teorija države i prava*, *Autonomno pravo* és *Put prava – Holistička paradigma sveta i prava u svetlu teorije haosa*, valamint angol nyelvű jogi elméleti esszéket. Akadémiai szakterületei kifejezetten a holisztikus jogelmélet, az autonóm jog és a matematikai modellezés közé tartozik.

Két ötlet különösen eredeti.

Először is, holisztika/komplexitású jogtudomány. A jogot komplex dinamikus rendszerként kell elemezni, nem mechanikailag stabil hierarchiaként. Kísérletezett a jogtudományban a rendszerelmélet, modellezés és káoszelmélet fogalmaival. *Teorija haosa i pravna teorija* 1996-ból származik.

Másodszor, autonóm jog. A normatív rendezés az **állam és a társadalom közötti térben alakul** ki. Ezért a jogot nem lehet az állam monopolizált törvényhozásra redukálni.

Az öt szerb közül Mitrović kínálja a legegységesebben eredeti rendszerépítési projektet 1989 után.

3. Gordana Vukadinović — általános elmélet a pozitív jog, a természetjog és a jogállamiság gondolkodása között

Vukadinović korpusza kivételesen átfogó: *O pravnoj državi*; *Pravna misao XX veka*; a kétkötetes *Teorija prava*; *Opšte učenje o pravu*; *Uvod u filozofiju prava*; a kétkötetes *Teorija države i prava*; és későbbi bevezető elméleti és filozófiai szövegek.

Jellegzetes eredménye a szintézis, nem pedig egyetlen névadó tanítás. Újra bevezeti a **természetjog-érvelést, a jogállamiság eszméjét és a huszadik századi jogtudományi iskolák pluralizmusát** abba a korábbi ideológiailag sokkal szűkebb állam- és jogelméletbe.

Így a pozitív érvényesség továbbra is nélkülözhetetlen, de a jogi rend magyarázatához az igazságosság, a jogos államhatalom és az állami hatalom normatív korlátai kérdései is megkövetelnek.

Az eredetiségét mérsékeltnak minősítem, de a rendszerszintű teljességét nagyon magasnak.

4. Radmila Vasić — a jogállamiság a posztautoriter átmenet körülményei között

Vasić átfogó alapja az *Uvod u pravo egymást követő* kiadásaiból fakad, amelyeket források, szokások, állam, polgári társadalom, igazságszolgáltatás, bírói intézmények, jogi etika és jogalkotás témájú munkái egészítenek ki.

Legérdekesebb elméleti hozzájárulása a *Pravna država i tranzicija. Teorijski model i kontekstualno uslovljavanje* [A jogállamiság és átmenet: elméleti modell és kontextuális kondicionálás].

A cím pontosan jelzi a lényegi tézist: meg kell különböztetni a **jogállamiság absztrakt modelljét** attól a történelmileg és intézményileg kondicionált folyamattól, amely révén az autoriterizmus után valóban hatnivaló lesz.

A bírói függetlenség, a civil társadalom, a politikai kultúra, az intézményi képesség és a jogi biztonság közvetíti a formális elvek megvalósulását.

Angol nyelvű munkái hasonlóan összekapcsolják a jogot, az államot és a civil társadalmat, valamint elemzi a független igazságszolgáltatás szerepét az autoriter–demokratikus átalakulásban.

Eredeti hozzájárulás: az egyetemes jogállamiságelmélet kontextusba helyezése egy szisztematikus jogi átmeneti elméleten keresztül.

5. Miodrag A. Jovanović — kollektív jogok és a nemzetközi jog prototípus elmélete

A jelenlegi átfogó *Uvod u pravo* teljes általános elméleti keretet ad, míg angol nyelvű monográfiái különösen egyértelművé teszik egyéni eredetiségét.

A *Collective Rights: A Legal Theory* című művében szisztematikus jogászati magyarázatot dolgoz ki a kollektív jogokról. Ahelyett, hogy minden jogot egyéni birtokolóra redukálna, egyes csoportok maguk is egy különleges jogtulajdonosi kategóriát alkothatnak. Az elmélet egyfajta **értékkollektivizmusra** épül, és gondosan megkülönbözteti a valódi kollektív jogokat a pusztán összesített egyéni érdekektől.

A nemzetközi jog természete című művében egy második fontos újítást is előterjeszt: ahelyett, hogy egyetlen metafizikailag szükséges "jog" lényegét keresné, egy **prototípus fogalmát alkalmaz**. A paradigmaticus jogrendszerek jellemzők csoportjait mutatják – normativság, intézményesítés, kényszerítő garanciák, igazságosságra alkalmasság – anélkül, hogy minden jogrend minden tulajdonságot ugyanolyan mértékben birtokolna.

Ez lehetővé teszi, hogy a nemzetközi jogot valóban jogszerűnek tekintsük anélkül, hogy mesterségesen asszimilálnánk a hazai államba.

Értékelés. Jovanović a nyolc országot érintő mintában az 1989 utáni nemzetközileg legjelentősebb elméleti alkotók közé tartozik.

VII. SZLOVÉNIA

Szlovénia a legnehezebb ország, hogy pontosan megfeleljen az "öt teljes rendszer" kritériumnak. Egy szerző egyértelműen uralja az átfogó 1989 utáni jogelméletet, míg többen teljes rendszereket alkotnak az általános jogtudomány, filozófia, államelmélet és értelmezés kombinációjával.

1. Marijan Pavčnik — értelmezés, felelős döntés és a "jog mértéke"

Pavčnik *Teorija prava*, amelyet először 1997-ben jelent meg és többször bővítettek, az első valóban átfogó szlovén függetlenség utáni monográfia a maga maga számára. Hatodik kiadása közel 700 oldalas. *Az Argumentacija v pravu* teljes jogi érvelési elmélettel egészíti ki; a német nyelvű írások jelentős nemzetközi terjesztést hoztak az elmélethez.

Központi tézise a jogi szöveg és norma kapcsolatát érinti. Egy konkrét esetre alkalmazott norma **nem egyszerűen az, hogy a törvényes ítéletben befejezve fekszik, és várja, hogy felfedezzék**. A jogi szereplőnek értelmezéssel kell konkrétáznia a szöveges anyagot.

Ez azonban nem jelent korlátlan mérlegelési jogot. A bírói döntés egy korlátozott **értékszintézis a normatív és ténybeli kiindulópontok között**.

Ezért Pavčnik egy "harmadik utat" keres a mechanikus pozitivizmust és a korlátlan természetjogi ítéleten túl. A jogi érvelés pontosan azért felelős, mert sem a szöveg, sem a szabad erkölcsi intuíció nem határozza meg magát a választ.

Értékelés. Pavčnik hozta létre a legteljesebb és valószínűleg legbefolyásosabb eredeti, 1989 utáni szlovén jogrendszert.

2. Marko Novak — multimodális jogi érvelés

Marko Novak *Uvod v teorijo prava* című műve egy nagyszabású szisztematikus munka, amely jogi normákat, forrásokat, jogi viszonyokat, aktusokat, alkalmazást, értelmezést és jogi hiányosságokat fed le.

Legerősebb eredeti hozzájárulása a *Pravna argumentacija v teoriji in praksi* [Jogi érvelés elméletben és gyakorlatban]. Ahelyett, hogy versengő érvelési elméletek közül választana, három dimenziót ötvöz:

logikai — következtetési helyesség;

dialektikus — érvelés mint strukturált ellentéte az álláspontok között;

retorikai — egy közönségnek szólított igazolás.

Munkája tovább halad a **multimodális jogi érvelés** felé, felismerve, hogy a valódi jogi meggyőzés egyszerre több érvelési módot alkalmaz.

Ennek következményei vannak a precedensekre és az egységes joggyakorlatra is: egy bírói vonal hatalma nem magyarázható kizárólag formális hierarchiával; az érvelő és intézményi mechanizmusok számítanak.

3. Miro Cerar — a modern jog racionális és irracionális dimenziói

Cerar rendszere átfogó jogászati munkájában és a modern jog, jogok, alkotmányosság, politika és jogállamiság ideológiájának természetéről szóló főbb monográfiáiban terjed el. Fő szlovén monográfiája *az (I)racionalnost modernega prava* [A modern jog (ir)racionalitása], míg az elmélet jelentős részei angol és német nyelvű folyóiratokban jelentek meg.

Legjellegzetesebb tézise, hogy a modern jogot nem lehet megfelelően ábrázolni teljesen **racionális normatív** gépezetként. A racionális kategóriák, eljárások és indokok együtt léteznek nem racionális, szimbolikus, ideológiai, érzelmi és hatalomhoz kapcsolódó dimenziókkal.

Egy kapcsolódó tézis a jogról és politikáról szól. A jog a politikai kapcsolatokban keletkezik és fenntartható, elkerülhetetlenül kifejezi a hatalmat és ideológiát, mégis **viszonylagos autonómiával** rendelkezik, és ezzel korlátozhatja a politikát.

Emberi jogi munkája hasonlóan hangsúlyozza azok **sokdimenziósságát**: a jogi forma nem meríti ki erkölcsi, társadalmi és kulturális jelentőségüket.

4. Anton Perenič — átfogó posztszocialista állam- és jogelmélet

Perenič *Uvod v razumevanje države in prava* [Bevezetés az állam és a jog megértéséhez], 1989 utáni kiadásokkal, beleértve a 2009-es kiadást is, teljes bevezető rendszert mutat be állam és jog körül.

A mű a jog, normák, források – beleértve a jogszabályokat, bírói precedenseket, nemzetközi és európai forrásokat – az alkotmányt, az állami szerveket, a jogrendszereket, valamint a joghatóság és hatékonyság közötti kapcsolatot vizsgálja a versengő fogalmakról.

Perenič hangsúlyozza a **viszonylagos autonómia** egyformáját: a modern állam alapvetően jogi szervezet, míg a jog fontos az állami garanciáktól függ, de hatékonysága nem redukálható teljes mértékben kényszerre.

Pavčnikkal ellentétben nem tulajdonítanak Pereničnek egy jelentős, nemzetközileg jellegzetes 1989 utáni újítást. Az Ön kritériuma szerint jelentősége abban rejlik, hogy **valóban teljes általános állam- és jogelméletet** építsen és továbbítsa a rezsimváltás során.

5. Aleš Novak — elvek, bírói kreativitás és a fogalmi jog korlátai

Aleš Novak részt vesz a teljes körű kortárs szlovén rendszerben a *Teorija prava* és az *Uvod v pravo* című művek révén, miközben önálló kutatásai a jogtudományi iskolák, jogi elvek, természetjog és bírói kreativitás területére irányulnak. A Ljubljana Egyetem alapító kurzusa kifejezetten az átfogó elméletet alkalmazza ebben a formában.

Egyéni munkái közé tartozik a jogi elvek megfoghatatlan természete, az igazságszolgáltatás megteremtése, az angol-amerikai jogfilozófia és a jogosság természeti elemei tanulmányai.

Jellegzetes hozzájárulása egy történelmileg árnyalt igazságszolgáltatási kreativitáselmélet. A mechanikai fogalmi joggyakorlat nem elegendő, mert a jogi végzések hiányosságokat, nyitott textúrát és elveket tartalmaznak. De a mechanikus levonás elmulasztása nem tesz lehetővé önkényes ítélethozatalt.

Különösen érdekes a fogalmi jogtudomány újraértékelése: korlátai ellenére a jogi koncepcionális autonómiához való ragaszkodása történelmileg segített elválasztani az igazságszolgáltatást a politikától, és korlátozni a bírói önkényességet.

Így Novak álláspontja sem formalizmus, sem szabad bírói alkotás:

A jogi fogalmak korlátozzák → elveket egészítik ki, → értelmezés alakul ki, → az intézményi legitimitás határokat szab.

VIII. ROMÁNIA

Románia ismét más mintát mutat. Nagyon nagy irodalma van 1989 utáni *Teoria generală a dreptului* címmel, de nagy része tankönyvi szintézis. Az eredetiségi preferenciák alkalmazása jelentősen szűkíti a területet.

1. Nicolae Popa — a fő 1989 utáni román általános elméleti szintézis

Popa *Teoria generală a dreptului* című műve, amelyet először 1992-ben adtak ki, és többször átdolgoztak, a posztkommunista román rendszerek egyik szabványosává vált. Szélesebb köre magában foglalja a jogszociológiát, a jogfilozófiát és az állam- és jogelméletet is.

Popa rendszerének jelentősége elsősorban abban rekonstruálja, hogy a jogi elméletet a **hivatalos szocialista jogrendszer összeomlása utáni többdimenziós tudományként** rekonstruálja. A jognak normatív szerkezete van, de történelmileg is meg kell érteni történelmileg, társadalmilag, intézményileg és axiológiailag is.

Ennek megfelelően a jogelmélet összekötő diszciplínát képez a pozitív doktrínális jog, a jogi szociológia és a jogi filozófia között.

Popa hozzájárulását **országosan rendkívül fontosnak, de elsősorban integratívnak nevezném, nem pedig nemzetközileg jellegzetes új iskolának**. Eredetisége inkább az építészeten és a tudományág posztszocialista rekonstrukciójában rejlik, mintsem egyetlen példátlan elméleti állításban.

2. Ion Craiovan — a jog véglegességének teleológiai elmélete

Craiovan egymást követő, átfogó általános jogelméleti műveket készített, valamint jogi módszertan, jogi doktrína és különösen *a Finalitățile dreptului* [A jog véglegességei] tanulmányait is. Későbbi értekezései visszatekintik az érvényességet, az esetjogot forrásként, értelmezést, hermeneutikát, felelősséget, igazságosságot és módszertant.

Jellegzetes hozzájárulása erősen **teleológiai jogelmélet**.

A jogot nem magyarázza eléggé azzal, hogy csak a következőket kérdezzük:

"Melyik formálisan érvényes forrásból származik a norma?"

Azt is meg kell kérdezni:

"Milyen társadalmi és jogi célokat szolgál ez a normatív elrendezés?"

Ezek a véglegességek közé tartozik a társadalmi összetartás, az alapvető kapcsolatok megszervezése, a konfliktusok megelőzése és megoldása, méltóság és jogok védelme, az igazságosság megvalósítása és a kíváncsi jövőbeli társadalmi kapcsolatok kivetítése.

Ezért az érvényességet, normativságot és intézményi formát össze kell kapcsolni a **jog céljainak együttesével**.

Craiovan arra is törekedett, hogy összekapcsolja az általános jogtudományt az episztemológiával és a módszertani pluralizmussal, beleértve a közelmúltbeli idegen nyelvű publikációkat is.

3. Gheorghe Mihai — jogi logika, érvelés és a jog hatkötetes alapjai

Mihai valószínűleg a legambiciózusabb architektáltívumú román elméletalkotó ebben a válogatásban.

1989 utáni korpustában szerepel az *Introducere în teoria personalității în drept; Teoria și filosofia dreptului; Optima justitia; Argumentare și interpretare în drept; Teoria generală a dreptului; Inevitabilul drept; Metoda logică în drept*; több kiadás a *Teoria dreptuluiiból*; valamint a hatkötetes *Fundamentele dreptului-t*. Franciául is megjelent a *Leçons de théorie du droit* című művét.

Maga a hatkötetes szerkezet szemlélteti a rendszer szélességét:

jogtudomány és jogrend;
norma és értelmezés;
a jog objektív forrásai;
szubjektív jogok és azok forrásai;
jogi felelősség;
pozitív jog bizonyítása.

Megkülönböztető elméleti hozzájárulása a **logika, a dialogikai érvelés és értelmezés a jogtudomány alkotó komponenseivé** emelése. A jog nem csupán állítások készlete; működésileg, gondolkodás aktusán keresztül létezik, amelyekkel a normák, jogok, felelőségek és bizonyítékok összekapcsolódnak.

A dialogikai pszichológia korábbi munkája és a későbbi jogi érvelési elmélet Mihai-t szokatlanul megkülönbözteti a román általános elméletalkotók között.

Értékelés. Ő áll a legerősebb igényt Romániában egy valóban személyes, belső kidolgozott 1989 utáni jogászati rendszerre.

4. Sofia Popescu — általános elmélet nyitott a szociológia, a társadalmi jogok és a posztmodernitás felé

Popescu kiadta az *Introducere în studiul dreptului* című átfogó *Teoria generală a dreptului* és egy teljes *Sociologie juridică* című művét. Foglalkozott továbbá az államiság, a társadalmi-jogi kutatás, a társadalmi és gazdasági jogok, valamint végül a posztmodernizmus és a jog témáival. 2000-es általános elmélete 368 oldalas

Jellegzetes lépése az volt, hogy ellenállt egy szigetelt normativista joggyakorlatnak. A jog magyarázata megköveteli annak kapcsolatát a **társadalmi struktúrával, társadalmi státusszal, jogokkal és az államiság változó formáival**.

Olasz nyelvű tanulmánya az emberi jogokról a jogállamiság és a társadalmi állam között jól szemlélteti ezt a kapcsolatot: a klasszikus negatív jogokat és a társadalmi-gazdasági jogokat az állam és a társadalom átalakulásában kell elhelyezniük.

A későbbi posztmodernitással való foglalkozás az elméletet a normatív és intézményi pluralizáció felé tolja.

Eredetisége tehát nem egy élesen formalizált új normaelmélet, hanem a **román általános jogtudomány társadalmi-jogi megnyitása**.

5. Gheorghe Boboş — állam, jog, felelősség és jogi kultúra

Boboş *Teoria generală a dreptului* című műve több 1989 utáni kiadásban jelent meg, egy általános állam- és jogelmélettel, egy felelősségről, felelősségről és kényszerítésről szóló speciális munkával, valamint egy későbbi állam- és jogvizsgálattal az univerzális civilizációban és kultúrában.

Két elem teszi rendszerét többé, mint egy alapfokú tankönyvet.

Az első az elemzési különbség **a felelősség, a jogi felelősség és a kényszerítő szankció** között. Ezek a kategóriák átfednek, de nem szabad egyetlen fogalomra tömöríteni őket.

A második a hangsúly az **állam és a jog civilizációs és kulturális beágyazottságának növekvő** hangsúlya: a jogi formák történelmileg eltérő kulturális struktúrákban fejlődnek ki, nem pedig egyetlen, kontextustól független formális mechanizmust képviselnek.

Összehasonlításban azonban Boboş a leggyengébb az öt közül, a 1989 utáni nemzetközi elméleti eredetiségben. Azért vonom be, mert egyértelműen megfelel a teljesség feltételének, nem pedig azért, mert egy új, nemzetközileg elismert jogász paradigma viselné a nevét.

IX. Mi jön létre a negyven rendszer összehasonlításából?

Számos feltűnő nemzeti profil válik láthatóvá.

1. Magyarország rendelkezik a legnagyobb rivális rendszerarchitektúrákkal

A magyar öt vita a jog ontológiájával kapcsolatban. A jogot rendre **gyakorlati-kulturális tárgyasításként, differenciált rétegekként, tekintélyes gyakorlati értelemként, nyelvészeti-dogmatikus konstrukcióként vagy interperszonális igazságosságként** rekonstruálják. Ez azt jelenti, hogy az 1989 utáni magyar joggyakorlat szokatlanul sok valóban versengő általános elméletet hozott létre, nem pedig egyetlen domináns tankönyvi ortodoxiát.

2. Lengyelország a legerősebb elemző módszertanban

A lengyel újítás jellegzetes változata a **normától és jogi nyelvezettől a jogalkotásig, értelmezésig, érveléshez és kommunikációig** való átállás. Ez a már meglévő analitikus hagyomány leggyökösebb folytatását jelenti a pozitívista és kommunikációs jogtudományba.

3. A cseh hagyomány talán a legerősebb, nemzetközileg megalapozott intézményi elméletet tartalmazza

Weinberger intézményi pozitívizma kiemelkedik. A cseh jogtudomány a konstitucionalitás általános elmélet, kifinomult logikai elemzés és társadalmi-jogi európaisodás elméletei felé mozdult el.

4. Szlovákia döntő 1989 utáni újítása az általános joggyakorlat alkotmányosítása

Az elméleti központ a régi "állam- és jogelméletéről" a **jogállamiság, jogi elvek, emberi jogok, igazságszolgáltatás és érvelő racionalitás felé mozdult**. Kevesebb független iskola van, de a fogalmi káon egyértelmű rekonstrukciója van.

5. Horvátország szokatlanul erős őshonos "integralista" hagyományokkal rendelkezik

Visković **norma-érték-társadalmi viszony** triádja és Miličić **axiológiai-szociológiai-dogmatikus** architektúrája nem csupán az angol-amerikai joggyakorlat fordításai. Ezek jellegzetes regionális rendszerek. Burazin ezt a hagyományt ma összekapcsolja a kortárs nemzetközi analitikus ontológiával.

6. Szerbia ötvözi az örökölt általános rendszereket szokatlanul kalandos új elméletekkel

A legfeltűnőbb új fejlemények Mitrović **holisztika/összetettségi és autonóm jogelmélete**, Vasić kontextuális átmenetelmélete, valamint Jovanović nemzetközileg orientált kollektív jogelméletei és nemzetközi joga.

7. Szlovéniát az értelmezés és az ítélethozatal uralja

A központi szlovén probléma a **jogi szöveg és a jogilag igazolt döntés** közötti távolság. Pavčnik adja a legteljesebb megfogalmazást; a két Novak és Cerar az elméletet sorrendre az érvelés, az elvek és a jogi racionalitás határai felé tolja.

8. Romániában hatalmas szisztematikus termelés van, de kevesebb nemzetközi terjedés

Románia számos nagyon teljes általános elméleti értekezést írt. Az itt kiválasztott öt közül a legelméletileg megkülönböztethetőbb fejlemények **Craiovan teleológiai joggyakorlata, Mihai érvelése-logikai architektúrája és Popescu szocio-jogi megnyitása**. A probléma kevésbé az elméleti hiány volt, inkább a viszonylag korlátozott nemzetközi terjesztés.

X. Ezek közül melyikek a legerősebb állítások az eredeti jogtudományi újdonságra?

Ha tovább emeljük a küszöböt – a "nemzeti rendszerben eredeti" állapottól egy **olyan tézisig, amely felismerhetően egyedi dolgokat adna a világjoghoz** –, a legerősebb hozzájárulásokat körülbelül hat családba sorolnám:

1. **A jog intézményi és társadalmi ontológiája:** Weinberger intézményi pozitívizma; Varga processuális-kulturális felfogása; Burazin jogi rendszerei intézményi erektétként.
2. **A jog belső differenciálódása:** Pokol többretegű jogrendszere és az ebből született jogászati fölény elmélete a rétegek között.
3. **Integrált jogtudomány:** Visković normák, értékek és társadalmi viszonyok egysége, valamint Miličić axiológiai–szociológiai–dogmatikus architektúrája.
4. **Gyakorlati ész és ítélkezés:** Bódig jogtudomány gyakorlati filozófiájának rekonstrukciója; Pavčnik korlátozott interpretatív konkretizációja; Frivaldszky interperszonális természetjog-elmélete.
5. **Érvelés és módszertan:** Stelmach módszertani pluralizmusa, Sarkowicz többszintű értelmezése, Mihai logikai-dialogikus joggyakorlata és Marko Novak multimodális érvelése.
6. **Az általános elmélet új tárgyai:** Jovanović kollektív jogelmélete és a nemzetközi jog prototípus fogalma; Mitrović holisztikus/összetettségi joggyakorlata.

Ez a végső szűrés fontos következtetést von: **e nyolc ország 1989 utáni joggyakorlatát nem szabad csupán az angol-amerikai és német jogfilozófia perifériás recepciójaként kezelni.** Számos valóban őshonos elméleti konstrukció létezik – különösen a magyar többretegű/folyamatelméletek, a cseh-brnói intézményi elmélet, a horvát integrálméletek, a szlovén interpretatív konkretizáció elmélete, a szerb holisztikus és kollektív jogok elméletei, valamint a román érvelési hagyomány – amelyek megérdemlik a megalapozott nemzetközi kánonnal való összehasonlítást.

I. Magyarország

Varga Csaba jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Csaba Varga jogi elméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Csaba Varga 1989 utáni munkásságát leginkább nem úgy érthető, **mint egy új jogi elméletet, amely kiváltotta korábbi marxista korszakbeli munkáit, hanem egy olyan elméleti program fokozatos bővítését és átszervezését, amelynek alapjait az 1960-as és 1980-as években helyezték le.** Az 1989 utáni döntő fejlemény az, hogy korábbi szociálontológiai kritikája a normativizmusról több irányba terjed: először a bírósági folyamat elméletébe; majd a jogi gondolkodás és jogi jelentés elméletébe; később az összehasonlító jogi kultúrákba és jogi mentalitásba; végül pedig egy történelmi-összehasonlító, hermeneutikus, egyre szintetikus jogfelfogásba. 2024-es retrospektív művében maga maga fogalmazza meg a végpontot: nincs valóban általános jogi elmélet történelmi és összehasonlító alapok nélkül, mert a jogot a társadalmi rend részeként kell tanulmányozni a jogi kultúrák és bírói mentalitások teljes sokszínűségében.

Ugyanakkor fontos bibliográfiai szempontból van egy követelmény. Számos **1989 után megjelent könyv gyűjti, fordítja vagy jelentősen átdolgozza a korábban írt tanulmányokat.** *A Law and Philosophy* (1994), *Transition to Rule of Law* (1995), *Theory of Law* (2012), *Contemporary Legal Philosophising* (2013), sőt még a *Codification as an Sociohistorical Phenomenon* és *The Place of Law in Lukecs World Concept* későbbi kiadásai is nem tekinthetők egyszerűen az újonnan kidolgozott álláspontok egymást követő pillanatképeinek. A fejlődés elemzése során az alapérvek dátumát kell adni, nem csupán azokat a köteteket, amelyekben újra megjelentek. *Például a Theory of Law* kifejezetten 1973 és 2009 közötti cikkeket gyűjt össze.

Az én értelmezésem szerint **hat fő mozzanat** lehet megkülönböztetni:

Időszak	Domináns elméleti mozgalom	Képviselői művek
1990–1995	A társadalmi ontológiától az igazságszolgáltatási folyamatig és a jogi átmenet problémáig	<i>Kodifikáció mint társadalmi-történelmi jelenség</i> (angol kiadás, 1991); <i>A bírói ténymegállapítási folyamat természete</i> (1992); <i>Jog és filozófia</i> (1994); <i>Az igazságszolgáltatási folyamat elmélete</i> (1995); <i>Átmenet a jogállamiságra</i> (1995)
kb. 1996–2004	Paradigmatikus, nyelvi és konstruktivista fordulat	<i>A jogi gondolkodás paradigmái</i> ; <i>A jog társadalomelmélete felé</i> ; <i>A jog mint folyamat</i> ; <i>A jog mint logika, rendszer és technika</i> ; <i>Jogfilozófia az ezredfordulón</i>
2000–2012	Doktrína, technika, jogi kultúrák, összehasonlító jog	tanulmányok a Rechtsdogmatik, a jogi technika és az átvitel területén; <i>összehasonlító jogi kultúrák</i> ; <i>Jogelmélet</i>
2006–2015	"Pozitív jog jogi pozitivizmus nélkül"; Európai pluralizmus és normativitás, amely az interakcióból fakad ki	<i>Jog, a jog megértése, a jog alkalmazása</i> ; EU-tanulmányok; <i>Kortárs jogi filozófus</i>
2013–2022	Növekvő hermeneutikus és normatív-kulturális hangsúly; a jogállamiság és az emberi jogok	Emberi jogi tanulmányok; <i>Jogállamiság, versengő és vitatott terület</i> ; <i>Jogállamiság – viták közegében</i> ; <i>A jog hermeneutika</i>
2023–2025	A formális-normatív dimenzió késői szintézise és részleges rehabilitációja	"Jogképek és jogász felfogások"; "Szociologizáló tendenciák jogfilozófiánkban?"; "Jogfilozófiától a történeti komparatizmusig és vissza"; <i>Törvényváltozás</i>

A legfontosabb pont, hogy ezek a fázisok **nem** jelentenek hat egymást követő elutasítást. Későbbi rétegeket adnak a korábbiakhoz, és a végső fázisban néhány korábbi ellenállás szándékosan összebékítik.

1. Az alapvető folytonosság: a jog nem csupán normák korpusza

Varga legtartósabb tézise 1989 előtt él meg. Már korai munkáiban elutasította azt az elképzelést, hogy a jogi normák olyan állítások, amelyek elméleti lényege a valóság ábrázolásából áll, és így igaznak vagy hamisnak lennének. A jog elsősorban **az emberi viselkedésre gyakorolt gyakorlati hatás eszköze**, egy emberileg felépített társadalmi objektiváció. Kodifikációs tanulmányai azt mutatták, hogy a jogi forma maga is társadalmilag alkotmányos: a szokásjogot írásba helyezve, rendszerezve és kodifikálva nem csupán "rögzíti" egy változatlan anyagot; megváltoztathatja a jog létezésének és működésének módját. Lukács ihlette munkája hozzáadta a jogot, mint **a közvetítő társadalmi komplexumot**, amely egyszerre létezik tárgyasított formákon és tényleges társadalmi működésen keresztül. 2024-es intellektuális önéletrajza ezeket kifejezetten későbbi elméletének gyökereiként mutatja be.

Ennek következtében az 1989 utáni Vargian-elmélet alapja:

A jogot nem lehet egyetlen joghatósági hordozóra redukálni – nem törvényre, normára, bírósági döntésre, intézményre, viselkedésre vagy társadalmi elfogadásra. Ez az elemek szervezett interakciója és közvetítése révén létezik.

Ez megkülönbözteti őt mind a szigorú kelseninormativizmustól, mind a durva szociológiai realizmustól. Nem állítja, hogy az elfogadott normák irreálisak vagy jelentéktelenek. Inkább azt állítja, hogy a jog ontológiai valóságának azonosítása annak norma-szöveges önbemutatójával összezavar egy konkrét **törvénytárgyalást** a létezésének teljes jogával.

Ez a különbség a törvény **önképe** és annak tényleges működésének elméleti rekonstrukciója **között** 1989 után egyre fontosabbá válik. A hivatalos szakmai leírás így szólhat: a törvényhozó alkot törvényt, a bírák azonosítják a tényeket, majd logikusan normák alá helyezik ezeket a tényeket. Varga számára ezt az önképet komolyan kell venni – de nem mint empirikusan megfelelő leírást. Ez maga is társadalmilag hatékony szakmai ideológia.

Ez Varga egyik legjellegzetesebb állítását eredményezi: **a jogi szakma szakmai ideológiája vagy deontológiája maga a jog ontikus összetevője**. Ha a bírakat szakmailag szocializálták arra, hogy kötelező érvek tekintsék a törvényt, megkülönböztetik a releváns és irreleváns érveket, egy adott értelmezési kánont használnak, és bizonyos módon értsék meg szerepüket, ezek a hiedelmek nem csupán külső vélemények "a jogról". Részt vesznek a jog tényleges működésének kialakításában. 2024-es visszatekintésében kifejezetten a szakmai jogi ideológiát úgy írja le, mint a jogilag releváns cselekedetek "mintáját".

Ez lényegesen kifinomultabb, mint az egyszerű állítás, hogy "a jogi kultúra számít". Varga **a jogász jogfelfogását a jog létezésének módjának részévé teszi**.

2. A jog mint folyamat, nem pedig tárgy

Ez a felismerés közvetlenül Varga folyamatelméletéhez vezet. Érett formában a jog "onticumja" nem egy önálló tárgy, amely az értelmező előtt áll. Ez egy olyan **folyamat, amely társadalmilag szervezett eljárásokból áll, valamint a résztvevők által hivatkozott mintákkal, tekintélyekkel és jelentésekkel**. Varga 2024-ben kifejezetten kijelenti, hogy ami a társadalmi létezésben hatást gyakorol, nem csupán egy tárgy, hanem egy eljárásból és hivatkozott mintából álló folyamat.

Ezért ismétlődő megkülönböztetése a következők között:

tárgyilagosság → potenciál → aktualizáció.

Egy törvény, kódex, precedens, alkotmányos szöveg vagy doktrína tárgyasítja a jogi elvárásokat. Mégis, létezése, mint objektíválás, nem egyezik meg azzal a konkrét joggal, amely egy adott esetben működik. Ezt a potenciált értelmezéssel, kategorizálással, érveléssel, intézményi döntéssel és elfogadással kell aktiválni.

Ez magyarázza az *A jog mint folyamat*—jog mint folyamat—címet, valamint a "jog mint folyamat", a "multifaktoritás" és a "törvények által alkotott aktusok" kiemelkedőségét a *The Paradigms of Legal Thinking* című műben.

Varga tehát túllép a "könyvekben lévő jog" és a "cselekvésben lévő jog" ismerős kontrasztján. A kapcsolat nem az, hogy az egyik hamis, a másik valós. **Maga az objektíválás valós; de jogi valósága egy folyamatos társadalmilag intézményesített aktualizációk sorozatában fejeződik be.**

Ezért is ragaszkodhat Varga egyszerre a jog társadalmi konstrukciójához, és ellenállhat az egyszerű bírói önkéntességnek. Egy bíró nem hoz létre ex nihilo-t. A bíró egy örökölt lehetőségek mezőjét valósítja meg, amelyet törvények, fogalmak, doktrínák, precedensek, eljárási intézmények és szakmai elvárások strukturálnak.

3. Az igazságszolgáltatási folyamat elmélete: az egyik legfontosabb 1989 utáni szintézisei

Az 1992-es magyar és 1995-ös angol igazságszolgáltatási tényfeltárásról készült művek különösen fontosak, mert Varga absztrakt társadalmi ontológiáját részletes jogi döntéshozatali elméletté alakítják.

Kiinduló kérdése megtévesztően egyszerű: **mit tesz valójában egy bíróság, amikor azt mondja, hogy "megállapítja a tényeket" és "alkalmazza a jogot"?**

A klasszikus pozitivista kép két összetevőre osztja az ítélezést:

1. a kogníció a tényszerű valóságot teremti;
2. A normatív érvelés a törvényt erre a valóságra alkalmazza.

Varga megpróbálja bebizonyítani, hogy egyik művelet sem olyan független az emberi konstrukciótól, mint ahogy ez a kép sugallja. A későbbi 2014-es újrafogalmazás rendkívül egyértelmű: a tények és normák, bár hivatalosan az ítélet különálló összetevőiként képviselik, részt vesznek egy olyan folyamatban, amely egyszerre **konvencionális, normatív, akaratos és konstitutív**.

A bírói "tények" értelmezése

Varga szerint végtelen sok tulajdonság elvonható a valóság osztatlan összetettségéből. Egy bíróság soha nem kap "tényt" annak makulátlan természetes állapotában. Valamit azért választ ki, mert egy adott jogi probléma teszi relevánssá azt.

Ennek következtében:

Valóság → a kiválasztás → koncepcióalkotás → jogi relevancia → bizonyíték rekonstrukciója → tekintélyes megalkotás.

A jogilag megállapított tény tehát nem egyszerű szubjektív találmány, sem a valóság fényképes ábrázolása. Ez egy **intézményi tény, amelyet szabályozott kogníció hozott létre.**

Ezért különbözteti meg a könyv a durva tényeket és intézményi tényeket, a kogníciót és ítélezést, a relevanciát és minősítést, valamint ami a legfontosabb, **a problémamegoldás logikáját az igazolás logikájától.**

A problémamegoldás és az igazolás különböző műveletek

Ez Varga igazságszolgáltatási elméletének egyik legerősebb része. A bíróságok formálisan úgy ábrázolják az ítéleteket, mintha logikusan születnének a következtetések elfogadott premisszákból. De az út, ajon egy bíró **megoldáshoz jut**, nem egyezik azzal az úttal, amelyet később annak **igazolására** használtak.

Varga későbbi megfogalmazása szerint a jogilag relevánsnak elfogadott érveket már a szakmai közösség hallgatólagos konvenciói vagy "kánonjai" választották ki. A tény és norma állítások, amelyek hivatalosan az ítélet alapjaként jelennek meg, önmagukban logikailag nem elegendők az eredmény meghozatalához.

Ezért a jogi logika jelentős mértékben **a visszatekintő rendezés és irányítás** mechanizmusaként szolgál, nem pedig mechanikusan ítéleteket hozó algoritmusként.

Ez nem ugyanaz, mint azt mondani, hogy a logika haszontalan. Varga lényege finomabb: a formális logika képes tesztelni a konzisztenciát és rekonstruálni a kapcsolatokat a kiállítások között, de **nem tudja biztosítani azt a gyakorlati minősítési aktust, amely meghatározza, mely állítások lesznek egyáltalán jogi problémák.**

Alulmátolás kontra alárendeltség

A látszólag semleges formula

Tény + norma → szubzupció → ítélet

elrejt az emberi döntést. Az adott eseményt először jogilag jellemző "esetté" kell alakítani; egy normát kell választani a másik helyett; a kifejezéseket kell értelmezni; hasonlóságokat és különbségeket kell kialakítani.

Ezért a joggyakorlat visszatekintően *szubzupciónként* mutatott be, gyakran aktív **alárendeltségi vagy osztályozó döntést tartalmaz.**

Ez magyarázza Varga érdeklődését Kelsen jogi alkalmazásának változó elmélete iránt. Kelsen későbbi elismerése a kreatív vagy alkotó alkalmazási elemről Varga számára bizonyíték rá válik arra, hogy még a szigorú normativizmus sem képes végső soron megőrizni a tisztán deduktív ítélet képét.

Tulajdonlás és betulajdonítás

Varga **tulajdonlási/betekintési** nyelvezete fontos. Amikor egy bíróság valamit "tényként" állapít meg, az többet tesz mint jelentést. Határozottan jogi jelentőséget tulajdonít egy valóságalelemnek.

A bírói döntés véglegessége ennek megfelelően alkotmányos intézményi dimenzióval bír. Egy ítélet valamit a jogrend szempontjából jogilag releváns tényszerű és normatív helyzetnek számít.

A hozzájárulás nem csupán a megszokott realista tézis, miszerint a bírák választanak. Varga a bírói konstrukciót egy szélesebb intézményi objektiváció, jelentés és társadalmi ontológia elméletébe ágyazza.

4. A "paradigmatikus fordulat": tények, fogalmak, normák és jelentések kulturálisan megalkotott

Az a jogi gondolkodás paradigmái – amely a kilencvenes évek közepétől fejlődött ki, és több magyar és angol változatban is megjelent – fontos bővítést jelent elméletében.

Építészete feltáró. Varga a paradigmák konvencionálisitását és kulturális függőségét tárgyalja; a "tény", "fogalom", "logika" és "gondolkodás" fogalmait; az objektivizmus és a szubjektivizmust közötti hamis alternatívát; jelentéselméleteket a lexikai megközelítésektől a kontextualizmuson és hermeneutikán át a nyitott textúráig és dekonstrukcióig; a beszédaktusokat és a társadalmi intézményesítést; végül a jogot, mint folyamatot és multifaktoriális gyakorlatot.

Ez a súlypontot a **jog ontológiájáról a jogi gondolkodás ontológiája felé** tolja.

A kérdés már nem csupán az:

Milyen entitások alkotnak jogot?

Ez így alakul:

Milyen történelmileg örökölt gondolkodásminták révén tesznek a jogi szereplők valamit érthetővé jogként?

Ez jelentős fejlemény.

Sem objektivizmus, sem szubjektivizmust nem

A központi vargiai álláspont az, hogy a naiv objektivizmus összeomlása **nem** jár önkényes szubjektivizmust.

Ha a jelentés nincs teljesen a szavakban foglalva, az nem következik arról, hogy a tolmácsok bármilyen értelmet adhatnak a szavaknak, amiket csak szeretnének. Az értelmezés a nyelven, intézményeken, hagyományoknak, szakmai szerepeknek, módszertani kánonoknak és kulturális elvárásoknak belül zajlik.

Ezért a megfelelő kifejezés közelebb áll az **intézményi vagy kulturális konstruktivizmushoz**, mint a radikális szubjektivizmusthoz.

Ezért jelennek meg a "tény", "norma", "fogalom", "jelentés" és "jogrendszer" egyre inkább nem kész természetes tárgyakként, hanem **a konvencionalizáció és intézményesítés** termékeiként.

2022-es *Törvény Hermeneutika* című műve különösen egyértelművé teszi az ellentétet. A normativizmus úgy kezeli a szövegekorpust, mintha az maga a törvény megtestesítője lenne; a hermeneutikus megközelítés ehelyett azt kérdezi, hogy a jogi szereplők és megszólaltak valójában milyen jelentést közvetítenek és értenek. Ezt összekapcsolja az "élő jog" és a "cselekvésben lévő jog" hagyományaival.

Így a hermeneutika nem egy teljesen új elmélet, amelyet 2022-ben adtak be. Ez a *The Paradigms of Legal Thinking* című műben már jelen lévő tendenciák explicit késői megfogalmazása.

5. Jogi logika: a konstitutív mítosztól a korlátozott eszközözig

Egy másik folyamatos téma a logika szerepét érinti.

Varga ismételten támadja azt az elképzelést, hogy egy jogrendszer mély deduktív architektúrával rendelkezik, amelyből az egyéni döntések egyszerűen levonhatók. A rendszeresség és axiomatizáció vizsgálatai arra a következtetésre jutnak, hogy a teljes axiomatikus rekonstrukció legfeljebb **heurisztikus ideál** marad. A jogrendszer túl történelmileg üledékes, nyelvészen nyitott, intézményileg heterogén és gyakorlatilag adaptív ahhoz, hogy formális kalkulusként működjön. *A jogelmélet* kifejezetten újra felveszi az "axiomatizhatóság hiányát" és a jog mély szerkezetében a deduktivitás hiányát.

De ismétlem, érett álláspontja **nem logikus**.

A logikának legalább három funkciója van:

fegyelmezi a megfogalmazást;
felismeri az összeegyeztethetetlenégeket; és utólag racionalizálja a jogi érvet.

Amit nem tehet, az az, hogy helyettesítse azokat a relevanciaválasztás, kvalifikáció, értékelés és gyakorlati ítélőképesség cselekedeteit, amelyek révén egy jogi probléma épül fel.

Ez egy jellegzetes Vargi-inverziót eredményez:

a logika általában nem generálja a jogi megoldást; ez irányítja és rekonstruálja a sokkal gazdagabb gyakorlati folyamaton alapuló formulációkat.

Ez az egyik oka annak, hogy Varga elutasítja a "jogi racionalitás" és a formális deduktivitás azonosítását.

6. Rechtsdogmatik: sem leírás, sem levonás, hanem jogi értelmezés

A 2000-es évek egyik legerősebb fejleménye Varga növekvő érdeklődése a **jogi dogmatika** iránt.

Ha a törvények önmagukban nem alkotnak teljes logikai rendszert, hogyan vált a kontinentális jog mégis feltűnő fogalmi koherenciának?

Válasza központi szerepet ad a Rechtsdogmatiknak.

Jogi dogmatika:

fogalmát alkot jogi anyagokat; rendszerezi azokat; megkülönböztetéseket és osztályozásokat dolgoz ki; összehangolja a szabályokat és elveket; kapcsolatokat épít az intézmények között; és biztosítja a speciális szellemi nyelvezetet, amelyen az ügyvédek új problémákat dolgozhatnak fel.

A 2006-os Theory of Law című műben szereplő jelentős tanulmány a koncepcióalkotást, rendszerezést és dogmatizációt különálló, de kapcsolódó folyamatként kezeli, és kifejezetten összekapcsolja a jogi doktrínák különböző formáit különböző jogi kultúrákkal.

A dogmatika ezért sok mindent úgy épít fel, amivel az ügyvédek később találkozhatnak, **mintha az már a törvényben lenne.**

Varga a jogi struktúrákat mesterségesnek, relatív és kölcsönösfüggőnek nevezi, és a strukturálásról **meta-konstrukcióként** beszél.

- Ez elméletileg fontos. Lehetővé teszi számára, hogy elmagyarázza, miért vannak jogi fogalmak egyidejűleg;
- **mesterséges**, mert a jogászok építik őket;
nem önkényesek, mert a konstrukció történelmileg megalapozott szakmai gyakorlatokon belül történik;
normatívan hatékony, mert intézményesítés után jogilag elképzelhető megoldásokat határolnak.

Ez kiegyensúlyozottabb álláspont, mint ahogy korábban formalista illúziókról alkotott kritikája sugallná.

7. Jogi technika: a rendszer a társadalom joggá alakítását

A jogi technika **fogalma egy újabb központi híd a formális és a társadalmi jog között.**

Varga szerint a jog nem tud közvetlenül reagálni a társadalmi valóság végtelenségére. A jogi műveletek heterogén problémákat olyan formákká alakítanak, amelyeket a rendszerben kezelhetők:

egy társadalmi konfliktus jogilag felismerhető igényré válik; egy folyamatos valóság diszkrét tényekké válik;

az egyéni viselkedést kategóriákba sorolják;

a bizonytalanságot feltételezések és fikciók kezelik;

általános szabályokat elvek, záradék és kivételek nyitnak vagy javítanak.

Ezért *írja le a jogelmélet* a jogot potenciálnak és **aktualizációnak**, tárgyalja a "jogi elképzelhetőséget", a nyelvi közvetítést, a Rechtsdogmatikot, valamint az elveket és záradékokat "biztonsági szelepként".

A "jogi technika mágikus szerepe" kifejezés jellegzetes. A jogi technika lehetővé teszi, hogy a társadalmi világ formálisan jogi átalakuláson ment keresztül úgy tegyen.

De a "mágia" nem jelent a triviális értelemben vett megtévesztést. Ez azt jelzi, hogy a jog **másodlagos intézményi valóságot** teremt osztályozások, fikciók, feltételezések és performatív aktusok révén.

Így rekonstruálható Varga érett modellje így rekonstruálható:

A társadalmi valóság → jogi tárgyiasítás → doktrínális konstrukció → technikai átalakulás → intézményi döntés → társadalmilag hatékony jogi valóság.

Egyetlen szakasz sem önmagában "törvény".

8. Egy jelentős 1989 utáni innováció: jogi mentalitás és összehasonlító jogi kultúrák

Valószínűleg Varga elméletének legnagyobb bővülése 1989 után az összehasonlító **jogi kultúrák felé való** elmozdulása.

Kezdetben a kontinentális és a közjogos rendszerek közötti különbséget elsősorban jogi módszerek különbségeként közelítette meg. Később arra a következtetésre jutott, hogy ez nem elegendő. Saját visszatekintő megfogalmazásában a mélyebb különbség **magában a jogról való gondolkodást** érinti – a társadalmi rend elképzeléseit, a fogalmak kezelését, a logika szerepét, a tapasztalathoz és általánosításhoz való hozzáállást, és végső soron a szélesebb kulturális világnézeteket.

Így a *mentalité juridique* elméleti kategóriává válik.

Az összehasonlító program már nem csak annyit kérdez:

Mely jogi források vagy intézmények rendelkeznek az A rendszerben, amelyek a B rendszerből hiányoznak?

A következő kérdéseket kérdezi:

Milyen háttérkép a jogról, rendről, tekintélyről, érvelésről és szakmai felelősségről teszi az egyes rendszerek intézményeit érthetővé és működőképessé?

Ez jelentősen bővíti a jog fogalmát.

Varga a jogi kultúrát úgy írja le, mint amely **magában foglalja a hiedelmet, értékeket, preferenciákat, célokat, hagyományokat, készségeket, módszereket, eljárásokat, rend fogalmát és értelmi technikákat**. Az eredmény, ahogy helyeslatoan megjegyzi, az, hogy a jog belső önleírását egy külső elméleti leírás váltja fel.

Polgári jog és közjog

A kontinentális jogi mentalitás Varga stilizált rekonstrukciójában hajlamos a jogot tárgyiasítani szövegekben, rendszerszinten fogalmatlanítani azt doktrínán keresztül, és nyelvészeti levezetesként alkalmazza.

A common law mentalitás kényelmesebben viszonyul a példamutató érveléshez, precedenshez, gyakorlati rekonstrukcióhoz és fokozatos alkalmazkodáshoz.

Az érve **határozottan nem csupán az, hogy a közjogos bírák alkotnak törvényt, míg a kontinentális bírák alkalmazzák** azt. Mindkettőben valódi bírói kreativitás megvan.

A különbség részben a **szakmai önképviselés** különbsége:

Az egyik kultúra hajlamos elrejtteni a kreativitást a törvényi és dogmatikus következtetések mögé;

a másik nyíltabban integrálhatja a bírói fejlődést az elfogadott jogformába.

Ez visszavezethető ontológiai téziséhez: mivel a szakmai ideológia szerkezeteket épít a gyakorlatban, a jogi önleírás különbségei valódi különbségeket teremthetnek a jog működésében.

9. A jogi kultúra a jog "ontológiájának" részévé válik

Ez valódi elméleti fejleményt jelent a korábbi lukácsi fázishoz képest.

Kezdetben az ontológiai kérdést jog értelemben lehetett megfogalmazni, mint társadalmi komplexum, tárgyalgozás, közvetítés és működés.

A komparatív kulturális fázisban **a résztvevők által megalkotott módja a jogot maga is belép az ontológiába.**

Varga 2024-es visszatekintésében kifejezetten kijelenti, hogy a jog "onticumja" így sokkal tágabb kulturális környezetbe kerül.

Ez azt jelenti, hogy azonos törvényi szövegek, amelyeket különböző szakmai kultúrákba ültettek át, nem feltétlenül azonos jogi jognak minősülnek.

A jogi átültetés szempontjából alapvető következmények:

Egyszerűen nem lehet jelentést átültetni pusztán szöveg átültetésével.

A kölcsönzött norma új szakmai szókinszbe, doktrínális hálózatba, intézményi hierarchiába, elvárások halmazába és szélesebb társadalmi kultúrába lép be. Gyakorlati identitását ezért részben rekonstruálja a fogadó jogrend.

Ez közelíti Vargát a legerősebb kulturalista irányzatokhoz az összehasonlító jogban.

10. A kulturális autokrónia erős tézise – és annak nehézsége

Későbbi összehasonlító munkáiban Varga néha még tovább megy. A jelentések háttérkultúrákba ágyazódnak, és maguk a kultúrák történelmileg kifejlődött, **autochton** jellemzőkkel bírnak. 2021/2024-es megfogalmazásai a részleges összehasonlíthatatlanság tézisének közelítik meg: az interakció és a tanulás természetesen előfordul, de az örökölt kulturális háttér továbbra is alapvető marad.

Ez az egyik elméletileg legérdekesebb, de egyben legvitathatóbb eleme munkásságában.

Ereje nyilvánvaló. Ellensúlyozza azt a naiv feltételezést, hogy a világszerte terjedő szavak – "alkotmány", "jog", "jogállamiság", "precedens", "kódex" – szükségszerűen ugyanazt a működési jelentést hordozzák.

Lehetséges gyengesége, hogy **a jogi kultúrák túlintegrált magyarázó egyekké válhatnak.** A kortárs rendszereket a transznacionális bíróságok, a szakmai mobilitás, a jogi oktatás, a multinacionális cégek, az EU joga és a nemzetközi hálózatok hibridizálják. Ha az autoktonia túl erősen hangsúlyozzák, veszélyeztetik a belső konfliktusok és a kultúrák közötti átalakulás alábecsülése.

Így Varga kulturalizmusa erőteljes korrekciót nyújt a szöveges univerzalizmus ellen, de legerősebb esetben egyfajta jogi-kulturális eszencializmus kockázatát hordozza.

11. Az összehasonlító jog egy segédtudományágból az általános jogelmélet alapjává válik

Ez talán a legvilágosabb fejlemény, amit maga Varga is elismer.

Korábbi összehasonlító munkái jogelméletet dolgoztak. Késői álláspontja erősebb:

A jogelmélet nem lehet valóban általános, hacsak nem összehasonlító és történelmi.

Egy kizárólag a tizenkilencedik és huszadik századi kontinentális európai jogból származó elmélet legfeljebb az adott történelmi jogi kultúra elmélete lehet, amelyet hamisan egyetemes jogtudományként mutattak be.

2024-ben ezért kijelenti, hogy az elméleti joggyakorlatot egyidejűleg kell alapozni:

jogi filozófia/elmélet;
történelmi fejlődés; és összehasonlító vizsgálat.

Záró megfogalmazása szinte programszerű: jogi összehasonlítás nélkül nem létezhet elméleti jogi gondolkodás.

Ez valódi megerősítése pozíciójának. Az 1970-es években az összehasonlítás módszertani korrekció volt a nemzetközileg korlátozott elmélethez; a 2020-as években **pedig a jogtudományi univerzitás alapító követelményévé válik.**

12. Kódoláselmélet 1989 után: a jogi forma diadalából a kódex átalakulásáig

Varga kodifikációs elmélete elsősorban korábbi munkáiban gyökerezik, de az 1989 utáni kiegészítések fontosak.

Eredeti történelmi elmélete a kodifikációt nem csupán törvényalkotásként, hanem a **jogi objektiváció társadalmi-történelmi átalakulásaként** kezelte. A jog rendszerszintű kódexbe helyezése átalakíthatja, hogyan létezik a jog, hogyan fogalmazott és alkalmazza.

A 2002-es utóindexek újrazvizsgálják a kodifikációt az európai integráció, konvergencia és a jogi gyakorlat változásának feltételei között. A szerkezete maga a kodifikáció megváltozott ethoszával, csalódott elvárásokkal, rendszerességgel, az EU-kihívással, a konvergenciával és a kódex funkciójának "transzszponziósodásával" foglalkozik.

A későbbi következtetés feltűnő.

A klasszikus kontinentális kódex egykor a következő irányt akarta volna:

a jog megtestesülése → a döntés meghatározója → átfogó tekintélyrendszer.

A késő modern gyakorlatban egyre inkább így változik:

a fogalmi keret → hivatkozási alap → szervező központ → kiindulópont a bírósági és doktrínális feldolgozáshoz.

Varga később úgy írja le, hogy a kódex elvesztette a jog "mestere" szerepét, és túlnyomórészt az **élő jog fogalmi-referenciális keretrendszerévé** vált. Mégis, továbbra is szervező központ marad.

Így a kodifikációs elmélete a formális racionalizáció történelmi szociológiájából a **posztklasszikus kódex elemzése felé** fejlődik, ahol a törvényforma megmarad, miközben gyakorlati funkciója változik.

13. A posztszocialista átmenet: egy új alkalmazási terület, nem kezdetben új ontológia

A szocializmus összeomlása olyan problémákkal szembesült Vargával, amelyeket korábbi általános elméletének nem kellett ilyen azonnali politikai formában kezelnie: alkotmányos átmenet, polgári engedetlenség, jogszerűség, visszatekintés, korábbi rezsimek büntetése, valamint a jogi folytonosság és a politikai átalakulás kapcsolata.

Az átmenet a jogállamiságra 1985 és 1995 között végzett tanulmányokat tartalmaz a szocialista jogi mediáció, az alkotmányos átmenet, a jogszerűség, a polgári engedetlenség, az átmeneti igazságszolgáltatás és a jogállamiság eltérő modelljeinek patológiáiról.

Alapvető jogi elmélete továbbra is felismerhető.

Egy politikai átmenet nem jelenthet egyszerűen egy teljesen új normatív világot kijelenteni, mert a jog nem egy elszigetelt parancshalmaz. Az intézményi kontinuitás, a jogi kultúra, a szakmai mentalitás, a társadalmi elvárások és a bevált technikák közvetítik a változást.

Ezzel szemben a tisztán formális folytonosság nem jelenti társadalmi folyamatosságot.

Így a jog átalakulása kiváló empirikus bizonyítékává válik régebbi mediációs elméletének.

14. Rechtsstaat és jogállamiság: az összehasonlító differenciálástól a növekvő fogalmi szkepticizmusig

Az 1989 utáni egyik leglátványosabb fejlemény Varga jogállamisághoz való viszonyát érinti.

Már az 1990-es évek elején megkülönböztette a kontinentális *Rechtsstaatlichkeit-et* a brit-amerikai *jogállamiságtól*. A különbség nem csupán terminológiai. Összekapcsolja őket történelmileg eltérő jogértelmezésekkel: az egyik szorosabban kapcsolódik a normatív formához, a fogalmi rendszerhez és a megvalósított jogszerűséghez; a másik a bírósági hagyományhoz és egy eltérő jogi érveléshez.

A következő évtizedekben hangvétele jelentősen szkeptikusabbá válik.

A 2021-es *Jogállamiság, Versengés és Vitatott című művében* a jogállamiságot történelmileg evolúsz, heterogén értékekből és elvekből álló eszmeként ábrázolja, amely egyszerű mechanikai alkalmazásra képes, és csak folyamatos egyensúly és kompromisszumok révén valósítható meg. Emellett jóval polemikusabb állításokat tesz annak nemzetközi politikában való alkalmazásáról.

Hasznos két szintet megkülönböztetni itt.

A **jogelméleti szinten** a tézis az, hogy a "jogállamiság" történelmileg és kulturálisan összeállított, belsőleg összetett fogalom, nem pedig egy élesen definiált osztályfogalom, amelyből mechanikusan levezethető konkrét eredmények.

A **politikai-értékelő szinten** Varga egyre inkább azt állítja, hogy a nemzetközi szereplők politikai ítélezési eszközzé alakították át.

Az első teljesen természetesen következik a jogi kultúra és fogalmak elméletéből. A második egy különálló, vitatható politikai értékelés, és nem szabad jogi ontológiájának szükségszerű következményeként kezelni.

A változás azonban számít: a korai Varga elsősorban azt kérdezte, **hogyan lehet jogilag átmeneti a jogállamiságra** való átmenetet; a késői Varga egyre inkább azt kérdezi, **hogyan maga a "jogállamiság" fogalmilag túlterhelte és politikailag eszközzetté vált-e**.

Ez az egyik legvilágosabb 1989 utáni hangsúlyváltozás.

15. Emberi jogok és természetjog: nyitottság az axiológia felé, de nincs természetes jogos áttérés

Hasonló képmeghatározás szükséges Varga későbbi természetjog, emberi jogok, etika és személyiség iránti érdeklődésére vonatkozóan.

Pontatlan lenne úgy leírni fejlődését, mint a marxizmustól a klasszikus természetjog jogtudományáig vezető mozdulatot.

2006-os elméleti jogi gondolkodás jövőjéről folytatott vitájában szándékosan megoldatlanul hagyja a "természetjog kérdését", és inkább azt kérdezi, hogy vajon lehet-e **"pozitív jogot jogi pozitívizmus nélkül"** fogalmatlanítani.

Ez a képlet szokatlanul jól tükrözi érett helyzetét:

megtartsák a pozitív jogot, az elfogadott normákat, az intézményi érvényességet és a jogi technikát;

de elutasítsák a jog egész jelenségének pozitivistá leegyszerűsítését ezekre az elemekre.

A természetjog érvelése a pozitív joghoz tartozó kritériumokat szolgáltatja, de nem alkotja automatikusan a jog megfelelő leíró ontológiáját. 2024-es természetjog-kezelése továbbra is megkülönbözteti a ténylegesen létező jogot azoktól, amelyek arra utalnak, hogy a jog milyen legyen.

Ezért ezt az elmozdulatot inkább **axiológiai újranyitásnak** nevezik, mint természetjogos átalakításnak.

16. Az Európai Unió és a "káoszból kijutó rend": rendszerek/pluralista fejlődés

Varga európai integrációról szóló tanulmányai egy másik érdekes módosításhoz vezettek.

A klasszikus hierarchikus felfogás szuverén központot, források hierarchiáját és határozott érvényességi irányt keres.

Varga ehelyett az európai normativitást úgy írja le, mint a szupranatív intézmények és nemzeti rendszerek folyamatos kölcsönhatásaiból születik. Visszatekintésében a naprendszer metaforáját használja, és a "káoszból kijutó rendről" beszél: a normativitás több központ közötti bemenetek és kimenetek áramlásából alakul ki, nem pedig egyirányú parancslánc által.

Ezt a folyamatot inkább **sztochasztikusnak**, mint mechanikusan logikusnak írja le: több tényező lép kölcsönbe, különböző tényezők dominálnak különböző pillanatokban.

Ez azért fontos, mert kvázi-rendszereszerű vagy komplexitás-elméleti dimenziót ad korábbi társadalmi ontológiájához.

Autopoézissal és önhivatkozással foglalkozik, de soha nem válik ortodox luhmannian. Varga számára a jogrendszer bizonyos fokú normatív lezárást építhet, de az igazságszolgáltatásban

ténylegesen mobilizált tartalom továbbra is a társadalmi gyakorlattól, a szakmai kultúrától és értelmezéstől függ.

Modellje ezért inkább **zárt/nyitott jogelméletként írható** le: zárttság azokban az intézményi kritériumokban, amelyeken keresztül a jog önmagát azonosítja, nyitottság azokban a folyamatokban, amelyek során jelentések, tények és gyakorlati megoldások keletkeznek. *A jogelmélet* kifejezetten használja a "zárt/nyitott rendszerszintű válasz" nyelvezetét.

17. Lukács folyamatos szerepe: de-marxifizáció de-ontologizáció nélkül

Talán a legfélrevezető értelmezés Varga intellektuális pályájáról az lenne, hogy 1989 egyszerűen elhagyta Lukácsot és a marxista ontológiát.

Nem így volt.

Elhagyta a szocialista marxizmus kötelező ideológiai környezetét, erősen kritikussá vált annak jogelméletével szemben, és elméleti apparátusát megnyitotta a hermeneutika, az összehasonlító jog, a jogi antropológia, a rendszerelmélet és a nyugati jogtudomány felé.

De a késői Lukács fogalmi szókincse továbbra is alapvető marad:

társadalmi komplexumokat;
közvetítést;
tárgyivésítést;
társadalmi teljességet;
teleológiai emberi cselekvést; valamint a formális objektiválás és a tényleges működés kapcsolatát.

A jog helye Lukács világfogalmában *későbbi kiadásában* még egy 2013-as utószóptatást is tartalmaz Lukács kortárságáról a modern szociálméleti gondolkodásban.

Ezért Varga fejlődését **de-marxifizációként jellemezném de-ontologizáció nélkül**.

Feladja a marxizmust, mint kizárólagos doktrinális keretet, miközben megőrzi azt a szociálonológiai problémát, amelyet elsősorban a késő Lukácstól származtatott.

Ez különösen világossá válik 2024-ben.

18. Egy jelentős késői változás: a normativizmus legitim részleges elméletté válik

A 2024-es *Szociologizáló tendenciák jogfilozófiánkban?* című tanulmány talán az egyik legfeltáróbb szöveg Varga késői fejlődésének értékeléséhez.

Korábbi munkák gyakran a normativizmust elsősorban olyan fogalomként mutatták be, amelynek önzárkózott képét a társadalmi ontológiának kellett felülmúlnia.

2024-ben a megfogalmazás inkább megbékélhető. Varga szerint talán a **jog legteljesebb képét három fő megközelítés egyszerre vizsgálásával** adjuk:

a bécs/kelsen-i hagyomány, amely a jogot normatív önazonosságában, mint szabályrendszerként tárja fel;
a skandináv realizmus, amely feltárja a szövegek működésének felhasználóit, szocializációját, rutinjait és ideológiai mechanizmusait;
valamint a marxista/makroszociológiai megközelítéseket, amelyek a történelmi mozgás, a társadalmi interakciók és a változó erők szélesebb területét tárják fel.

Ez fontos.

A kelsen-i normativizmus már nem csupán illúzió, amit fel kell tártani. Ez egy **legitim részleges nézőpontgá válik**, amely a jelenség valódi aspektusát írja le: a jog normatív önszerveződését és formális identitását.

A hiba csak abban rejlik, hogy ezt a szempontot kimerítőnek mutatjuk be.

Így a késői Varga egyértelműbben **perspektivistáé és szintetikusá válik**.

Egy hasznos képlet ehhez a végső pozícióhoz:

A normativizmus megmutatja, hogyan építi fel a jog az identitását; a realizmus megmutatja, hogyan kezelik a szereplőket; a makroszociológia megmutatja, hol és miért mozog az egész komplexum történelmileg is.

Egyetlen önmagában sem elég.

19. A 2024-es háromrészű megkülönböztetés: *jogkép, jogász világnézet, jogász világgép*

Egy másik késői fogalmi finomítás jelenik meg a 2024-es *Jogképek és jogász felfogások* című tanulmányban.

Varga most három olyan fogalmat különböztet, amelyekhez korábbi írásai néha kevésbé élesen közelítettek:

jogkép — a jog implicit képe, amelyet egy elmélet, érv vagy jogi mű feltételez;

jogász világnézet — a szakmai ideológia/deontológia, amely megmutatja az ügyvédeknek, hogyan kell professzionálisan működtetni a jogot;

jogász világkép — a jogi szakma által képviselt szélesebb körű jogértelmezés.

Ez több, mint terminológiai takarítás. Három magyarázó szintet különböztet:

az elmélet implicit ontológiája;

a gyakorlatot irányító szakmai normatív elvárások; valamint a jog kollektív kognitív-kulturális felfogása.

Ez a "jogász világnézete" téma késői élesítése, amely visszanyúl a lukácsi korszakig.

20. A legutóbbi fejlemények: a jog határainak és megkülönböztethetőségének helyreállítása

A 2024/2025-ös törvényváltozás: *Háttér és korlátok, elvárások és felismerések* című könyv szerintem különösen jelentős **késői korrekciót** tartalmaz Varga korábbi antiformalizmusának irányába.

A fejezet visszatér egy régi, háromrészes képhez:

1. az állam által létrehozott jogszabályokat;
2. a törvényeket állami intézmények érvényesítik és konkrétizálták;
3. ami a társadalomban törvényként működik.

Ezek a tartományok átfednek és versengnek, nem pedig mindig egybeesnek. Varga hangsúlyozza, hogy mindegyik relatív fölénye történelmileg feltételes.

Mégis, az új hangsúly óvatos.

A modern formális racionalitás túlfejletté és irracionálissá válhat. De pusztán a formalizmus elpusztítása az adaptív, reagáló vagy bíró által létrehozott jog nevében az ellenkező veszélyt hozza létre: **a jog elveszítheti saját jogszerű jellegzetességét.**

Ez fontos dialektikus korrekciót vezet be.

A korábbi Varga a következőket mutatta:

A formális jog soha nem olyan zárt és mechanikusan meghatározott, mint ahogy az ideológiája állítja.

A néhai Varga hozzáteszi:

de a jog formális megkülönböztetősége mégis nélkülözhetetlen; a korlátlan deformalizáció feloldhatja azt a jelenséget, amelyet az ember próbált reagálóbba tenni.

Ez vitathatóan az egyik legjelentősebb elméleti fejleménye.

Ezért a **formalizmus és az antiformalizmus között** köt ki.

A jognak elég formálisnak kell maradnia ahhoz, hogy megőrizze az intézményi identitást, a kiszámíthatóságot és a társadalmi presztízst, ugyanakkor eléggé nyitottnak kell lennie a megvalósításra, a kontextuális megértésre és alkalmazkodásra.

21. A jog, mint közvetítés, a végső egyesítő fogalommá válik

Ez a késői álláspont azt mutatja, hogy a Lukácstól örökölt **mediáció** fogalma soha nem tűnt el igazán.

A Törvényváltozás *című műben* a jogot "mintázott mintázatként" írják le: sem maga a társadalmi valóság, sem csupán autonóm normatív parancs. Mintákat biztosít, amelyeken keresztül a heterogén társadalmi igények intézményesen szervezett döntésekké alakulnak. A jogi változás viszont csak további közvetítéseken keresztül érinti a társadalmat.

Ez magyarázza Varga figyelmeztetését, hogy ne feltételezzük, hogy a törvényhozási változás automatikusan társadalmi változást eredményez.

Az oksági sorrend sosem egyszerű:

új törvény → új társadalom.

Ez közelebb áll a következőkhöz:

Törvényi beavatkozás → értelmezés → intézményi gyakorlat → szakmai mediáció → ösztönzőket és elvárásokat → társadalmi válasz → ellenválasz → további doktrínai/intézményi alkalmazkodás.

A jogi hatások tehát nem lineárisak.

Késői következtetése, miszerint a jogi reformnak gyakran **ultima ratioként** kell működnie, ebből a korlátozott és közvetített jogi hatékonyság elméletéből fakad.

22. Mi változott valójában 1989 után?

A teljes pályát nézve **nyolc valódi elméleti fejleményt** vennék megkülönböztetni, nem pedig egy egyszerű "korai Varga/késő Varga" törést.

Elsőként: a jogi objektiváció ontológiától a jogi folyamat ontológiáig

A kezdő kérdés a normákról, az érvényességről, az objektiválásról és a társadalmi működésről szólt.

A későbbi megfogalmazás egyre inkább a jogot az **intézményi aktualizáció eseményeiként és folyamataiként** kezeli.

Ez inkább bővítés, nem elutasítás.

Második: magától a jogtól a jogi kogníció megalkotásáig

A bírói tényfeltárás és a *paradigmák* elmélete arra irányítja a figyelmet, hogyan épülnek fel a tények, fogalmak, jelentések és esetek.

Ez erős nyelvészeti, ismeretelméleti és hermeneutikus dimenziót hoz a korábbi társadalmi ontológiába.

Harmadszor: a nemzeti/általános elmélettől az összehasonlító jogi kultúráig

Ami eredetileg módszertani követelmény volt a történelmi összehasonlításra, az sokkal erősebb tézissé válik, miszerint **maga az általános jogtudomány összehasonlító-történelmi alapozás nélkül lehetetlen.**

Negyedik: a jogi módszertől a jogi mentalitásig

A polgári jog/közjog különbségeket a technikák különbségeiből a **jogról és társadalmi rendről alkotott** gondolkodásmódok különbségeivé alakítják át. Varga ezt kifejezetten saját gondolkodásának fejlődésének nevezi.

Ötödik: a pozitívizmusság kritikától a "pozitív jog jogi pozitívizmus nélkül"

A pozitív jog továbbra is nélkülözhetetlen.

Ami eltűnik, az az állítás, hogy a pozitív normativitás kimeríti a jogi léteezést.

Ez lehetővé teszi Varga számára, hogy egyszerre kritizálja a pozitivistá ontológiát és védje a jogi formát.

Hatodik: az antiformalizmustól a formalitás és nyitottság dialektikájáig

Ez különösen a legújabb írásokban látható.

A jogi formalizmus eleinte úgy tárul fel, hogy elrejtí a bírói kreativitást; később a formális specifikitást védik a korlátlan jogi nyitottság ellen.

Ez valódi önkorrekcio a kiegészítéssel.

Hetedik: az elméletek közötti ellenállásból a perspektívás szintézissel szemben

A kelsen-i normativizmus, a skandináv realizmus és a marxista/makroszociológiai elemzés 2024-es párhuzama érett pluralizmust jelez: a versengő elméleteket ugyanazon **összetett jelenség különböző dimenzióinak leírásaiként értelmezik** újra.

Nyolcadik: egyre explicit normatív-politikai elköteleződés

Az átmenet, történelmi igazságosság, alkotmányos döntés, emberi jogok, európai integráció és jogállamisági viták egyre nagyobb szerepet foglalnak el az életben 1989 után.

Itt általános elmélete összefonódik a lényegi politikai és civilizációs ítéletekkel.

Ezeket a részeket analitikusan el kell választani az általánosabb társadalmi ontológiától: nem minden politikai következtetés, amire Varga jut, feltétlenül következik jogelméletéből.

23. Varga végső soron jogi pozitivista, természetes jogász, realista, hermeneutikus vagy szociológiai elméletalkotó?

Ezek közül egyik sem illik önmagukba.

Ő inkább antiredukcionista, nem csupán antipositivista.

Érett rendszere a következőket tartalmazza:

egy normativista pillanat — a jognak azonosítható formális objektivívációkra és jogi identitási kritériumokra van szüksége;

egy realista/szociológiai pillanat — a jog tényleges szakmai és társadalmi gyakorlatokon keresztül létezik;

egy hermeneutikus pillanat — a szövegek csak a kulturálisan elhelyezett megértés révén válnak jogilag életképesek;

intézményi-konstruktivista pillanat — a tények, fogalmak és jogi kategóriák hagyományos gyakorlatok révén alakulnak ki;

történelmi pillanat — a jogi formák hosszú fejlődési folyamatok termékei;

egy összehasonlító kulturális pillanat — különböző civilizációk és jogi hagyományok másként építik a jogot;

egy szociális-ontológiai pillanat — mindezt a társadalmi létezés kölcsönhatásos összetevőiként kell rekonstruálni.

Ez magyarázza, miért nem lehet egyszerűen asszimilálni Harthoz, Kelsenhez, Dworkinhez, amerikai realizmushoz, Ehrlichhez, Luhmannhoz vagy Lukácshoz, bár mindegyikkel fontos kapcsolati pontokat találunk.

24. Az elmélet fő belső feszültségei

A szintézis szélessége megoldatlan feszültségeket is teremt.

Az első a **konstrukcióval és a korlátozással** kapcsolatos. Ha a tények, jelentések, doktrínák és jogi struktúrák értelmezés, mi akadályozza meg abban, hogy a jogi ítélet önkényessé váljon? Varga válasza a szakmai konvenció, jogi kultúra, intézményi eljárás és formális technika. Késői jogi megkülönböztetés védelme erősíti ezt a választ, de a legitim aktualizáció és az illegitim teremtés pontos határa továbbra is nehezen formalizálható.

A második a **kulturális pluralitás kontra univerzitás**. Varga egy egyetemes érvényes jogi elméletet akar pontosan azzal, hogy komolyan veszi a kulturális pluralitást. Mégis, minél erősebbé válik a kultúrák autoktonizmusáról és összehasonlíthatatlanságáról szóló tézise, annál nehezebb megmagyarázni a kortárs jogrendek valóban transznacionális konvergenciáját anélkül, hogy gyengítené ezt a tézist.

A harmadik a normativságot érinti. Ha maga a jogi érvényesség részben tényleges gyakorlat révén rekonstruálható, mennyire lehet élesen megkülönböztetni az érvényes jogot a széles körű illegálistól? Varga mindig is meg akarta őrizni ezt a megkülönböztetést, ezért soha nem fogadja el a feltétel nélküli "amit a tisztviselők tesznek, az törvény" realizmusát. De a normatív azonosulás és a társadalmi hatékonyság közötti egyensúly eleve törékeny marad.

A negyedik a **leírás kontra értékelés**. A jogi kultúrák elmélete hihető indokot ad arra, hogy a fogalmak történelmileg miért változnak. De ez önmagában nem bizonyítja, hogy nem létezhetnek transzkulturális normatív normák. Későbbi szkepticizmusa az univerzális jogállamiság és az emberi jogi diskurzus iránt ezért további normatív érvet tartalmaz, nem csupán az összehasonlító jogtudomány következményeit.

Az ötödik az **ontológia és a hermeneutika** kapcsolata. Nem tekintem a későbbi hermeneutikai nyelvezetet a korábbi ontológia elutasításának. Vargában az értelmezés válik az a mechanizmusnak, amelyen keresztül a tárgyiasított jog társadalmilag aktualizálódik. Ezért a hermeneutika beépül az ontológiába, nem pedig helyettesíti azt.

25. Mely elemek valóban eredetiek?

Itt szükség van megkülönböztetésre. Szinte minden különálló összetevőnek párhuzamai vannak a nemzetközi jogi elméletben: Ehrlich és Pound az élő jogról; realizmus az igazságszolgáltatási kreativitásról; Hart a nyílt textúráról; Hermeneutika a jelentésről; Kuhni megközelítések a paradigmákról; jogi antropológia és összehasonlító jog a kultúráról; a rendszerelmélet az önhivatkozásról; Lukács a társadalmi ontológiáról.

Ezért túlzás lenne minden összetevőt példátlan felfedezésként bemutatni.

Varga legerősebb eredetiségi állításai főként **a konkrét szintézisben és több összefüggő tézisben** rejlik.

A legjellegzetesebbek, véleményem szerint:

a jogász szakmai ideológia ontológiai emelkedése – az ügyvéd szakmai önképe nem csupán jogra vonatkozó ideológia, hanem a jogi működés alkotóeleme;

a bírói ténymegállapítás szisztematikus rekonstrukciója, mint ascriptiv/imputatív és konstitutív rekonstrukció, összekapcsolva a tényalapú tudást a jogi relevancia értelmezésével;

a megoldás megtalálásának logikája és annak későbbi igazolásának logikája közötti különbség, amely egy szélesebb társadalmi ontológiába épül az ítélet megítélésében;

a jogot potenciálként és aktualizációként jogi technika révén, amely integrálja a formális normativitást és a kreatív gyakorlatot anélkül, hogy egyiket a másikra redukálná;

a összehasonlító jogi kultúrák átalakítása az általános jogtudomány alapjává, nem csupán egy speciális összehasonlító jog ágává;

az a gondolat, hogy a jogi mentalitás kibővíti a jog "onticumját", így a szakmai kultúra nem csupán a jog körüli kontextus, hanem részt vesz abban, hogy mi a jog;

a kodifikáció "transzsztranciációja" elmélete, amelyben egy változatlan forma, mint a kódex, alapvetően megváltozott társadalmi funkciót szerezhet;

az EU "káoszból való rend" koncepciója, amely szerint a többközpontú normativitás sztochasztikusan jelenik meg a jogi szereplők kölcsönhatásán keresztül, nem kizárólag hierarchikus levezetés révén;

és a legutóbbi szakaszban **a normatív önazonosság, a szakmai-társadalmi működés és a makrotörténelmi mozgalom szintézise, mint a jog három egyszerre legitim dimenziója**.

26. A pálya végső értékelése

Ha Varga fejlődését 1989-től 2025-ig egy elméleti pályára sűrítjük, akkor a következőképpen fogalmaznám meg:

Az a korai szociológiai tézis, miszerint a jog történelmileg előállított társadalmi közvetítés, 1989 után átfogó elméletté válik, amely szerint a jog a normatív objektivációk folyamatos megvalósításán keresztül létezik intézményesen és kulturálisan kialakult emberi szereplők által; a bírósági tények, jelentések, fogalmak, tanítás és rendszer épülnek ebben a folyamatban; különböző jogi kultúrák másképp strukturálják ezt a konstrukciót; ezért egy valóban általános joggyakorlatnak történelmi és összehasonlító kell lennie. A késői Varga ezután korrekciója ennek az antiformalizmusnak a lehetséges radikális következményeit azzal, hogy ragaszkodik hozzá, hogy a normativitás, a doktrína és a formális jogi technika maguk is nélkülözhetetlen ontológiai összetevők, amelyek nélkül a jog elveszíti egyedi identitását.

Ez az utolsó lépés különösen fontos. A 2024–2025-ös érettség Varga kevésbé egyszerűen "antipozitivista", mint az a Varga, amelyet a 90-es évekből rekonstruálhatnánk. Ő egy réteges elképzeléshez jutott, amelyben a kelsen-i normativitás, szociológiai valóság, hermeneutikus megértés, kulturális sajátosság és makroszociális mozgalom mind valami valós tárgyat tár fel, de egyik sem elegendő önmagában. 2024-es kijelentése, miszerint a legteljesebb kép a normativista, realista és makroszociológiai nézőpont együttéléséből származhat, ezt a késői szintézist szokatlanul explicit módon mutatja.

Ugyanakkor legújabb önértelmezése az összehasonlító-történelmi jogtudományt teszi az egész rendszer külső keretévé: az örök kérdésre, "Mi az a jog?" már nem lehet egyetlen nemzeti jogrend, korszak vagy szakmai önleírás alapján megválaszolni. Varga legújabb megfogalmazásában a jogelméleti szakembernek rekonstruálnia kell az emberi társadalmak normatív rendet létrehozva, elképzelése és működtetése teljes történelmi és kulturális sokszínűségét.

Ebben az értelemben **figyelemre méltó folytonosság és jelentős fejlődés van**. Az alapvető probléma – jog mint társadalmi közvetítés, nem pedig önellátó norma-objektum – szinte változatlan marad. 1989 után változik a közvetítő struktúra gazdagsága: **a bírói konstrukció → a nyelv és jelentés → doktrína és technika → szakmai ideológia → jogi mentalitás → összehasonlító kultúra → európai és transznacionális interakció → és végül a formális normativitás megújult elismerése, mint az egész egyik nélkülözhetetlen pólusa.**

Szerintem ez a legpontosabb módja annak, hogy Csaba Varga jogelméletének 1989 utáni "fejlődéséről" beszéljünk, nem pedig intellektuális szakadásról vagy pusztán az 1989 előtti álláspontjainak ismétléséről.

Pokol Béla jogelmélete

Kérjük, írja le és elemezze részletesen Béla Pokol jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben, valamint lehetséges fejlődéseit és elméleti változásait ezen a területen.

Béla Pokol 1989 utáni jogi elméletét leginkább nem egymástól független beavatkozások sorozataként érthető, hanem a **modern jog fokozatosan rekonstruált általános** elméleteként. Maradandó magja a jog szociológiai és intézményi fogalma: a jogot nem kimerítik a törvényhozott, sem bírósági döntések, sem doktrinális fogalmak, hanem egy összetett, társadalmilag stabilizált jelentésrendszer, amelyet különböző jogi szakembercsoportok hoznak létre és tartanak fenn. E központi elképzelés köré Pokol fokozatosan épített fel egy olyan elméletet a **jog többrétegeiről**, a jogi dogmatika, a bírósági precedens, az alkotmányos jogok, az értelmezés, az érvényesség, a jogi szakma, az igazsági hatalom, és végül az alkotmányos ítélet és a "jogtudomány" elméletéről.

Ugyanakkor fontos belső fejlemény is jelen van. A körülbelül 1990–2005-ös elmélet az alkotmányos alapvető jogokat negyedik **rétegeként** tekintette a klasszikus jogi rétegekhez. 2017–2021 körül Pokol arra a következtetésre jutott, hogy ez fogalmilag nem elég: az alkotmányos döntéshozatal egy **teljes második jogi szintté nőtte ki** magát, saját alkotmányos szövegekkel, alkotmányos dogmatikákkal és alkotmányos jogjoggal. Ennek következtében a korábbi "többrétegű jog" egy szélesebb körű jogrendszer dupla elméletének részévé vált, politikailag egy lehetséges "kettős államnak": az egyik oldalon demokratikus-parlamentari akarat kialakítása, a másikon alkotmány-igazságszolgáltatás kialakítása. Pokol ezt kifejezetten a korábbi elmélet újraértékeléseként mutatta be.

Az én rekonstrukciómban a fejlődése hat fő szakaszra osztható:

Időszak	Fő elméleti mozgalom
1989/90–1994	A jog mint szakmai intézményi rendszer; a jog többrétegű fogalmának megjelenése
1995–2005	Konszolidáció egy átfogó joggyakorlatba: rétegek, jogkódex, dogmatika, értelmezés, érvényesség, precedens, alapvető jogok
2003–2010	Szélesítés az igazságszolgáltatási hatalom, jogtörténet, magánjog és büntetőjogi elmélet; "autentikus jogi elmélet"
2011–2016	Intenzív szociológia az alkotmányos ítélethozatalban; a jogtudomány újragondolása; erősebb empirikus és ágazati jogirányultság
2017–2019	a jogjog államelmélete; az alkotmányos ítéletet egyre inkább alternatív politikai akaratformációs módként értelmezik
2020–2022 és utána	a jogrendszer és a kettős állam "kettős" megduplása; az absztrakció történelmi elméletének, az általános elveknek és a bírói mérlegelésnek a finomítása;

A figyelemre méltó jellemző, hogy a későbbi Pokol **nem veti** el a korai Pokolt. Ehelyett az eredeti modellt egymás után bővítik, és egy döntő ponton – az alkotmányos jogok státuszát – szerkezetileg átdolgozták.

I. A kiindulópont: Luhmann korrekciója, nem egyszerű luhmannizmus

Pokol visszatérése a jogelmélethez az 1980-as évek végén kezdődött, amikor Niklas Luhmann rendszerelméletével konfrontált. Pokol maga később emlékezett vissza, hogy miután körülbelül egy évtizeden át az általános szociológiai elméletre koncentrált, beleértve kutatási időszakokat Luhmannnal Bielefeldben, 1987 körül visszatért a joghoz, miközben megpróbálta helyrehozni Luhmann differenciált társadalmi alrendszerekről alkotott értelmezését. Az eredmény a **"professzionális intézményrendszerek"** (*professzionális intézményrendszerek*) koncepciója lett. 1988-ra ennek a keretrendszernek a Karl Larenz és Josef Esser munkáival való ötvözése vezette őt a jog többretegű jelentésszerkezetként való elképzeléséhez, amelyet először 1989–1990 körül publikáltak, és az *A jog szerkezete* (1991) című művében szintetizáltak.

Ezért félrevezető lenne egyszerűen Pokolt magyar luhmannianusként besorolni. Három fő luhmann-felismerést tartott meg: a társadalom jelentés-szervezett struktúrákból áll; a modernitást funkcionális differenciálódás jellemzi; és a speciális társadalmi szférák stabilizálódnak a megkülönböztető értékelési formák körül. De elutasította Luhmann későbbi autopoézis-irányú radikalizációját. A 2005-ös érett *jogelmélet* előszavában Pokol kifejezetten kijelenti, hogy **nem** követte Luhmann 1970-es évek végi autopoetikus fordulatát, mert szerinte az a stabil társadalmi struktúrákat háttérbe szorította, és ezzel feláldozta Luhmann korábbi elméletében megtalálható felismeréseket.

Ez a megkülönböztetés alapvető. Pokol elmélete sokkal **strukturálisabb, intézményi és szereplőérzékenyebb**, mint az érett luhmann-autopoézis. A szakmai közösségek, egyetemek, bírúk, törvényhozók, alkotmánybíróságok és jogtudósok nem csupán környezeti személyek, akik az önreprodukciós kommunikációt veszik körül. Tartós, differenciált jogi jelentéssel rendelkező társadalmi hordozók.

Egy második eltérés egyre fontosabbá vált. 2005-re Pokol kifejezetten kijelentette, hogy a rendszerelméletet a **dominancia szerkezetének** (*uralmi szerkezet*) és a társadalmilag domináns csoportok jogformációra gyakorolt hatásának képességének magyarázatával kívánja kiegészíteni. Így a Luhmanntól való távolság egyszerre két irányban nő: a stabil szakmai intézmények felé és a hatalmi szociológia felé.

Ez a második eltérés Luhmanntól később az egyik intellektuális hidat adja Pokol jogelméletéhez. Ha a jogi jelentés létrehozásának azonosítható társadalmi hordozói vannak, akkor nemcsak a jog belső megkülönböztetése kérdése, hanem azt is, **mely csoportok szereznek irányítást a különböző rétegek felett.**

II. A jog mint "jelentésrendszer"

A legabsztraktabb szinten Pokol a társadalmi valóságot a **jelentés valóságaként** értelmezi. Fogalmak, megkülönböztetések, normák, viselkedési minták és intézményesített elvárások a társadalmi világ stabilizált struktúráivá válnak. A jog tehát nem csupán kényszerítő parancsok összessége.

Ezért ellenzi Pokol következetesen azokat az elméleteket, amelyek a jogot csak az egyik megnyilvánulására redukálják. 1991-es *A jog szerkezete* című művében egyoldalúan tárgyalja és elutasítja a jog kizárólag törvényhozási döntésekkel, dogmatikával, kizárólag igazságszolgáltatással vagy kizárólag az alapvető jogok elvével való azonosítását. A projekt ehelyett egy **összetett jogrendszer-elméletet** keres, amely mindezeket az összetevőket magában foglalja.

Ez már most megkülönbözteti Pokolt a klasszikus parancspositivizmustól. A megalkotott törvény kulcsfontosságú, mert a modern jog tekintélyes szöveggözpontját alkotja, de önmagában nem tudja magában foglalni a jog teljes jelentését.

A tulajdonra, szerződésre, büntetőjogi felelősségre, okságra vagy alkotmányos egyenlőségre vonatkozó szabálynak nyelvi szövege van. Jogi jelentése azonban egy sokkal nagyobb hálózaton alapul: doktrinális tudományok által kidolgozott megkülönböztetésektől, összegyűjtött igazságszolgáltatási konkrétációktól, rendszerszintű viszonyoktól más fogalmakkal, és – az alkotmányos döntés megjelenése után – alkotmányos normáktól.

A törvény tehát egy **strukturált szemantikai univerzum**.

Ez talán a legmélyebb kontinuitás, amely a korai Pokoltól a legújabb általános-jogtudományi rekonstrukcióig terjed.

III. Jog mint szakmai intézményi rendszer

A második alap szociológiai.

A professzionális intézményrendszerek elmélete és *A jog szerkezete* című műveiben, amelyek mindketten 1991-ben jelentek meg, Pokol megkülönbözteti a megkülönböztetett szakmai intézményrendszereket a mindennapi élet diffúz struktúráitól. Témái közé tartozik a differenciálódás, szakmai szerepek, értékelő mechanizmusok, "kettős racionalitások", szakmai közösségek és evolúciós mechanizmusok; a jogrendszert ezután egy ilyen szakmai intézményi rendszerként kezelik.

Ez egy jellegzetes jogi autonómia fogalmát hoz létre.

A jog nem azért válik autonómmá, mert jogi állítások titokzatosan egy logikailag lezárt normatív univerzumot alkotnak, hanem mert a modern társadalmak a következőket hoznak létre:

szakmai jogi foglalkozások; speciális jogi képzés; szakmai kompetenciakritériumok; doktrinális fogalmi rendszerek; speciális bíróságok; a bírósági felülvizsgálat hierarchiái; jellegzetes érvelési módok; valamint kifejezetten jogi értékelő orientáció.

Így a **jogi autonómia intézményesen érhető el**, nem metafizikailag megadva.

Ez a pont magyarázza Pokol szokatlanul erős érdeklődését a **jogi szakma** iránt. A bírák, professzorok, törvényhozók és alkotmánybírák nem csupán "alkalmaznak" egy előre létező tárgyat, az úgynevezett jogot. A szakma különböző részei részt vesznek a jogi jelentés különböző komponenseinek reprodukciójában.

Ez közvetlenül a jogi rétegek elméletéhez vezet.

IV. A központi eredeti szerkezet: a többrétegű jogrendszer

Az elmélet érett változata, különösen *A jog elmélete* (2001) és *Jogelmélet* (2005) szerint, Pokol a modern jogot lényegében négy rétegből álló alakként írja le:

Réteg	Fő forma	Fő társadalmi szolgáltató	Fő funkció
Szövegréteg	Törvények és más tekintélyes jogi szövegek	Törvényhozás és engedélyezett normákészítők	A jog tekintélyes fixációja
Jogi-dogmatikus réteg	fogalmak, kategóriák, doktrínális kapcsolatok	Jogi tudomány, különösen ágazatjogi dogmatikus	az koherencia, absztrakció, fogalmi stabilizáció
Igazságügyi precedens/konkretizációs réteg	Felsőbb bírósági döntések és stabil joggyakorlat	az igazságszolgáltatás, különösen a legfelsőbb bíróságok	Az absztrakt normák konkretizálása
Alkotmányos jogok rétege	Alkotmányos alapvető elvek és alkotmányos értelmezések	alkotmányalkotók és jogok, és igazságszolgáltatás, szélesebb intellektuális részvétellel	A rendjog alkotmánymódosítása/ellenőrzése

Győrfi Tamás részletes 2007-es rekonstrukciója helyesen azonosította ezeket a négy elemet Pokol 2005-ös elméletének fő téziseként, és hangsúlyozta, hogy az elmélet egyidejűleg arra törekszik, hogy megmagyarázza, miért változik relatív jelentőségük jogi kultúrák között.

Ami ezt az elméletet érdekesebbé teszi, mint a "jogforrások" taxonómiája, az az, hogy Pokol egyszerre **használ két** dimenziót.

Az egyik szemantika: milyen jogi jelentés születik?

A második szociológiai: **ki készíti és tartja fenn?**

Ez a kettősség egyre világosabbá vált, ahogy Pokol reagált a kritikára. 2008-as válaszában Győrfinek, majd ismét a 2020-as vitákon Pokol megkülönböztette a jogi tevékenységeket – törvényhozást, bíráskodást, alkotmányos ítéletet, jogtudományt – az általuk fenntartott **jelentés-eredményekről**.

Ez egy kulcsfontosságú elméleti meglátás. A rétegek nem csupán intézmények, sem pusztán szövegek. Viszonylag különböző, jogi jelentésű komplexumok, amelyek jellegzetes intézményi hordozóikkal rendelkeznek.

V. A szövegréteg: tekintélyes pozitív meghatározás

Pokol kiváltságos, de nem kizárólagos pozíciót ad a szövegrétegnek.

A törvényhozási szöveg jellegzetes jellegzete nem az, hogy a törvényhozás szavakból áll – minden jogi réteg végül szöveges formában jelenik meg –, hanem hogy a jogszabály a **jogi meghatározás tekintélyes szövegévé** válik. Pokol ezt kifejezetten tisztázta azzal az ellenvetéssel, hogy a "szövegréteg" rosszul nevezett el, mert a bírósági döntések és a jogi tudomány is szövegesek. Válasza az volt, hogy a törvényhozó szövege különleges tekintélyt bír, amely körül a többi réteg működik: a dogmatika rendszerezi, a bírói precedens pedig konkrétizálja.

A fontos pont, hogy Pokol tehát **nem hagyja el teljesen a jogi pozitívizmust**.

Elmélete pozitivista magot tartalmaz: a modern jog formálisan megköveteli, nyilvánosan elismert, tekintélyes döntéseket követel meg. De a pozitívizmus csak egy összetevője lesz egy szélesebb intézményi elméletnek.

Ezért a megfelelő jellemzés valami olyan lenne, mint a **rétegzett vagy szociológiai pozitívizmus**, bár Pokolnak maga nincs szüksége erre a címkére.

A szövegréteg demokratikus felhatalmazást, bizonyosságot és pozitív meghatározást biztosít. Ugyanakkor a törvény jelentése nem meríthető ki a szótári jelentésekkel. Ez eredményezi a második réteg szükségességét.

VI. Jogi dogmatika: valószínűleg az eredeti elmélet legfontosabb eleme

Pokol egyik legjellegesebb hozzájárulása a jogi **dogmatika magas szintű** pozíciója.

A jogi dogmatika nem csupán jogról szóló kommentár. Ez a jog belső jelentésszerkezetének részét képezi.

A birtoklás, jogi tranzakció, jogi személy, okság, jogellenesség, kísérlet, felelősségvállalás, arányosság vagy szerződéses kötelezettség tanítása ritkán jelenik meg minden jogszabályi rendelkezésben. A jogi szabályok teljes összekapcsolódó fogalmakat feltételeznek.

Ezért van a dogmatikus réteg, metaforikusan, **a törvény szöveg alatt**.

Pokol korai visszatérése a joghoz maga is ez a probléma ösztönzött. Később azt írta, hogy a jogot szakmai rendszerként való megértés a jogi dogmatikát az elemzés középpontjába helyezte, mint a jog jelentésrendszerének tartós hordozója.

A dogmatika több funkciót is betölt Pokol-elméletben

Először is **általánosít**. Több ezer egyedi rendelkezés és eset válik érthetővé kisebb számú fogalmi kategórián keresztül.

Másodszor, **rendszeresít**. A dogmatikus fogalmak vízszintes és vertikális viszonyokat teremtenek a szabályok között.

Harmadszor, konzisztenciát eredményez. Egy eset megoldásának összeegyeztethetőnek kell lennie máshol elfogadott megoldásokkal.

Negyedszer, hozzájárul **a jogi autonómiához**. A politikai szereplők viszonylag gyorsan változtathatják a törvényi rendelkezéseket; egy rendkívül kidolgozott fogalmi struktúra ellenáll az önkényes rekonstrukciónak.

Ötödszer, a dogmatika **generációkon átívelő szakmai emlékezetet** szolgál. A jogászok által a jogágról tudott sok rész nem szó szerint a törvényekben található.

A 2008-as történelmi tanulmányok sokkal konkrétabbá teszik ezt a tézist. *A Középkori és újkori jogtudomány* rekonstruálja a fejlődést a glossátoroktól és kommentátoroktól a jogi karákon és a kora modern rendszerépítésen át a modern magán- és büntetőjogi dogmatikákig. Így a rétegek már nem csupán szinkrón részei a jelen jognak; történelmi **genealógiát** szereznek.

Ez a történelmi fordulat az egyik fontos fejlemény az eredeti 1991-es elmélet után.

VII. A "hermeneutikus puffer"

Pokol egyik eredetibb fogalma a **"hermeneutikai puffer"** (*hermeneutikai puffer*, később interpretatív szűrőként is leírva).

A probléma egyszerű. A törvény szövege szükségszerűen lehetővé teszi az értelmezési változatosságot. Ha minden bíró közvetlenül a saját nyelvi, erkölcsi és politikai megérzéseivel közelít meg egy törvényt, az jelentős instabilitás lehet.

Egy erős dogmatikus hagyomány köztes szintet teremt a szöveg és a döntés között.

A bíró nem csak a következőket kérdezi:

"Mit jelentenek ezek a szavak nekem?"

hanem inkább így van:

"Hogyan helyezkedett el ez a rendelkezés a jogág megalapozott fogalmi rendszerében?"

Ez a dogmatikus közvetítés alkotja a hermeneutikus puffert.

Az elmélet 1991-es és 2005-ös szerkezetei összehasonlítják ennek a szűrőnek a német, francia, angol és amerikai jogi fejlődésében alkalmazott relatív erejét.

Ez magyarázza Pokol egyik kitartó preferenciáját: **a professzionizált jogi értelmezést általában felhalmozott jogi ismereteken keresztül kell közvetíteni, nem pedig minden esetben absztrakt értékekből újraépíteni.**

Ez a preferencia később nagyon jelentőssé válik, amikor az alkotmányos jogok jogrendszerével szembesül.

VIII. Az igazságszolgáltatási joggyakorlat rétege

A harmadik jogi jelentésforrás a felsőbb bírósági precedens, vagy pontosabban Pokol terminológiájával a **konkretetizáló igazságszolgáltatási réteg**.

Nem az a lényeg, hogy minden ítélet automatikusan jogrétegre válik. Pokol ezt kifejezetten tisztázta Győrfi ellen: a releváns bírói anyag elsősorban olyan döntéshozatal, amely **meghatározza és stabilizálja az általános jogi normákat.**

A törvényi szabályok szükségszerűen absztraktak. Az ügyek előre nem látható ténykombinációkat eredményeznek. Ezért a legfelsőbb és felsőbb bíróságok fokozatosan határozzák meg a nyitott törvényi fogalmakat.

Ennek következtében még a kontinens rendszerei is, amelyek hivatalosan tagadják a stare decisis-t, jelentős mennyiségű gyakorlatilag tekintélyes felsőbbbírói doktrínát alakítanak ki.

Ez lehetővé teszi Pokol számára, hogy legyőzze a hagyományos ellentétet a "kontinentális törvényjog" és az "angol-amerikai precedens" között. A különbség **a relatív súlyban,**

intézményi formában és a kötelező erőben van, nem pedig az igazságszolgáltatási réteg abszolút jelenlétében vagy hiányában.

2001-es feldolgozása megkülönbözteti az értelmezést a szabályalkotó precedenstől, megvizsgálja a kötelező erő fokozait, és a kontinentális precedenst vizsgálja.

Ez az összehasonlító rugalmasság a többrétegű modell egyik legerősebb tulajdonsága: a jogi családokat különböző közös szerkezeti komponensek kombinációi révén magyarázza meg, ahelyett, hogy minden jogi családot teljesen különálló jelenségként tekintene.

IX. Az eredeti negyedik réteg: alkotmányos alapvető jogok

A negyedik réteg egyszerre vált a leginnovatívabbá és a legproblémásabbá.

Pokol akkor találkozott az alkotmányos jogok növekvő jelentőségével Németországban, amikor az eredeti elméletet fejlesztette. Kezdetben megpróbálta harmonikusan integrálni az alkotmányos jogokat, mint a modern jog további rétegét. Később kifejezetten felidézte ezt az eredetet.

De kezdetektől fogva az alapvető jogokat szerkezetileg különbözőnek tartotta a másik háromtól.

Az alkotmányos rendelkezések, amelyek a méltóságot, egyenlőséget, szabadságot, arányosságot és hasonló elveket érintik, sokkal **nagyobb szemantikai** nyitottsággal bírnak, mint a hagyományos magán-, büntető- vagy közigazgatási jogi szabályok.

Ráadásul az alkotmányos jogok gyakran ütköznek egymással.

Ennek következtében konkretizálásuk szükségszerűen jelentős mérlegelési jogot ruház át azokra az intézményekre, amelyek jogosultak értelmezni őket.

Pokol 2000-es tanulmánya a "jogi alkalmazás alkotmányosításáról" már világosan megfogalmazta ezt a problémát: az alkotmányos alapvető jogok absztraktabbak, mint a hagyományos szabályok, és gyakran feszültségben állnak egymással, ami potenciálisan jelentős bizonytalanságot teremt, ha közvetlenül döntési normaként használják.

Ez tehát **nem a jogtudományi időszakban talált ki ilyen gond**. Az ezredforduló környékén jelen van.

Valóban, az 1998-as *Jogbölceseleti vizsgálódások* már egy "aktivista alapjog-jogász" és a "parlament-törvénybarát" alkotmányos ítélet alkotmányos ítélet szemét állítja szembe, és kiterjedt vitákat tartalmaz a német alkotmányjogi jogokról és a Habermasról, beleértve az emberi jogok és a demokrácia közötti feszültséget.

Ez egy fontos folytonosságot biztosít:

A jogász alkotmányosság későbbi kritikája egy elméleti nehézségen alapul, amelyet Pokol közel két évtizeddel korábban azonosított a negyedik rétegben.

X. A modern jog bináris kódexe

Egy másik Luhmann-eredetű, de módosított összetevő az a tézis, hogy a modern jog megkülönbözteti a megkülönböztető bináris értékelést – nagyjából **törvényes/jogellenes** vagy **jogos/jogos** (*jogos/jogtalan*).

Az 1991-es és 2005-ös művek külön-külön foglalkoznak a modern jog, az igazságszolgáltatás, a jogalkotás és a jogkódex binaritásával.

De Pokol nem vonja le azt a radikális következtetést, hogy az erkölcs eltűnik a törvényből.

Ehelyett a szinteket különbözteti meg.

A demokratikus törvényhozás szintjén a politikai, gazdasági és erkölcsi értékelések részt vesznek abban, hogy meghatározzák, hogy milyen legyen a pozitív törvény.

Ezzel szemben a szakmai jogi alkalmazási szinten a kifejezetten jogi értékelésnek sokkal erősebbé kellene válnia.

Ez a felosztás fontos alkotmányos szerepet tölt be elméletében.

A demokrácia lehetővé teszi, hogy az állampolgárok erkölcsi értékelései, érdekei és versengő igazságossági elképzelései választások, pártok és törvények révén törvénybe kerüljenek. Azonban ha törvéyné alakul, az ítélet nem szabad egyszerűen újranyitnia az egész politikai-erkölcsi verseket.

Így a bináris jogkódex részben **autonómiát védő mechanizmus**.

Ez segít megmagyarázni, miért válik Pokol később szkeptikussá az alkotmányos ítéletek formáival szemben, ahol a bírák nagyon absztrakt jogokat és elveket használva közvetlenül visszavezethetnek széles erkölcsi és politikai értékeléseket az ítélethozatalba.

Száma a kérdés nem feltétlenül az, hogy "erkölcs kontra jog". Ez lényegében **az, hogy az intézményi építészetben az erkölcsi értékelésnek tekintélyesnek kell lennie**.

XI. A források, értelmezés és érvényesség rétegfüggővé válnak

A többretegű elmélet végül messze túlmutatott az eredeti szerkezeti tézisin.

A jog elmélete (2001) és különösen az 562 oldalas *Jogelmélet* (2005) segítségével Pokol rendszerezetten értelmezte át a hagyományos jogászati problémákat a rétegmodell segítségével: jogforrások, értelmezés, érvényesség, jogi elvek, dogmatika, precedens, jogi politika és a jogi szakma.

Ez azért fontos, mert az elmélet már nem csupán szociológiai megfigyelés, miszerint "a jognak több összetevője van." Ez valódi **általános joggyakorlatká** válik.

Értelmezés

Pokol számos jogi értelmezési formát megkülönböztet, beleértve a hétköznapi nyelvészet, technikai-nyelvészet, kontextussal, logikai, analóg, precedens-alapú, dogmatikus, elv-alapú, alkotmányjog-alapú, etikus, célzott és törvényhozási szándékú megközelítéseket.

A többrétegű elmélet magyarázza, miért állnak rendelkezésre ezek a módszerek.

Az értelmezés pontosan az a folyamat, amelyen keresztül a döntéshozó különböző jogi jelentéstárak között mozog.

Egy bíró, aki egy törvényt doktrinásan értelmez, aktiválja a dogmatikus réteget.

Egy bíró, aki felhalmozódott joggyakorlatra hivatkozik, aktiválja az igazságszolgáltatási réteget.

Az alkotmányjogi értelmezés aktiválja azt, amit a korai elmélet negyedik rétegnek tekint.

Így a jogi értelmezés strukturálisan **rétegek közötti kommunikáció**.

Érvényesség

Ugyanez történik az érvényességgel is.

Az érvényességet már nem elég jól képviseli az egyszerű kérdés, hogy egy normát a források hierarchiájának megfelelően valósítottak-e meg.

Egy állítást megkérdőjelezhetünk, mert a szövegét helytelenül állították elő, mert ütközik a bevált dogmatikával, szociológiailag hatástalan, vagy mert erkölcsi legitimitását megkérdőjelezzük. Pokol 2001-es szisztematikus kezelése kifejezetten elválasztja ezeket a dimenziókat.

Ezzel nem teszi mindezeket az értelemeket azonossé. Inkább az a lényeg, hogy a hagyományos, egytengelyes jogi érvényességi fogalma túl durvá válik egy többrétegű rendszer számára.

XII. Jogi politika és "politikai pereskedés"

Egy fontos híd a későbbi bírói hatalom elméletéhez meglepően korán jelenik meg.

A jog elmélete 2001-es *A jog elméletére* Pokol már elemezte a **"perlési politizálást"**, vagyis nagyjából "politikai vitalizációt peres eljáráson keresztül" vagy "politikai harcot peres eljáráson keresztül", valamint a jogi állami és magán irányítás formáit.

Ennek fontosságát nem szabad alábecsülni.

Ez azt jelenti, hogy a későbbi jogtudományi fogalma nem csak az alkotmányos döntésből keletkezik hirtelen. Pokol egyre inkább érdeklődött az iránt, hogy **a szervezett politikai konfliktusok a törvényhozásoktól a bíróságokba vándorolnak.**

Ez központi szerepet játszik az *A bírói hatalom* (2003) című művében, ahol az Egyesült Államokban, Dél-Európában, Latin-Amerikában és Magyarországon a bírói hatalom bővülését vizsgálja. A mű többek között a bíróságokat szélesebb társadalmi irányítás eszközeiként kezeli.

Ezért fokozatos hangsúlyváltás következik be:

1991: Mi a jog belső szerkezete?

2001–2005: Hogyan lépnek kölcsönhatásba a rétegek a tényleges értelmezésben és ítélethozatalban?

2003-tól kezdve: Milyen társadalmi és politikai hatalom származik abból, hogy ezek feletti kontroll van ezek felett?

Ez az egyik legfontosabb evolúciós irányzat Pokol jogtudományában.

XIII. A szinkronelmélettől a "strukturális jogi történelemig"

A 2000-es években egy másik jelentős fejlemény a többretegű modell történetivé válása.

Az eredeti elmélet magyarázatot ad a különböző rétegek együttélésére a modern rendszerekben. Később Pokol egyre inkább felteszi a kérdést:

Hogyan alakultak ki ezek a rétegek történelmileg is?

A válasz egy hosszú fejlődési sorozat lesz.

A korai jog viszonylag kazuisztikus és beágyazott a jog.

A politikai hatalom fokozatosan alkotja a szöveges jogot.

Az egyetemi jogászok egyre absztraktabb fogalmi rendszereket építenek fel.

A felsőbb bíróságok erősebb konkrétozó funkciót kapnak.

Végül az alkotmányos szövegek és az alkotmánybíróságok további szintű jogi absztrakciót és ellenőrzést teremtenek.

A Középkori és újkori jogtudomány (2008) pontosan ezt a történelmi kibontakozást rekonstruálja, és követi a jogi tudomány fejlődését a glossátoroktól és kommentátoroktól az egyetemi jogi karokon át, a humanizmuson és a természetjog-rendszerépítésen át a modern magán- és büntetőjogi dogmatikáig.

Ez a történelmi fordulat két módon erősíti az eredeti elméletet.

Először is, megakadályozza, hogy a jogi rétegek tetszőleges analitikus kategóriákként jelenjenek meg, amelyeket a teoretikus talált ki.

Másodszor, lehetővé teszi a funkcionális magyarázatot: minden réteg részben azért jelenik meg, mert egy korábbi jogforma nem bizonyul elegendőnek egyre összetettebb társadalmi kapcsolatok számára.

Ezért az érett Pokol-elméletet úgy lehet leírni, mint a **jogi differenciálódás evolúciós-történeti szociológiáját**.

XIV. "Hiteles jogelmélet": Pokol felfogásának változása magáról a tudományágról

A következő lépés módszertan, nem pusztán lényegi.

Pokol egyre inkább ellenezte azt a joggyakorlatot, amelyet "szűkített" joggyakorlatnak tartott, amely a konkrét jogi tanítás fölött működik, miközben eltávolodott a magánjogtól, büntetőjogtól, alkotmányjogtól és jogi történelemtől.

Ez csúcsosodott ki az *Autentikus jogelmélet* (2010) programos címmel.

Pokol úgy magyarázza az "autentikus" jogtudományt, mint olyan megközelítést, amely folyamatosan beépíti **a jogi történelmet és az ágazatspecifikus elméleti problémákat**, ahelyett, hogy a jogot, érvényességet, értelmezést és forrásokat egy állítólag tiszta meta-szintről próbálná elemezni, amely elszakad a tényleges jogi fejlődéstől.

A 2008-as *Középkori és újkori jogtudomány* már folytatta ezt a programot, összekapcsolva az általános jogtudományt a magán- és büntetőjogi dogmatika történetével.

Ez egy jelentős elméleti fejlemény.

A korai Pokol főként **az általános szociológiából lefelé halad a jog felé**.

Később Pokol egyre inkább ragaszkodik a második tételhez:

a konkrét jogi tanításoktól és jogi történelemtől a jogtudományig kezdve.

Ideális általános elméleti alkotója tehát nem tiszta szociológus, aki a jogon kívül áll, sem sem tiszta analitikus filozófus, aki absztrakt módon rekonstruálja a jogi fogalmakat. A teoretikusnak meg kell értenie a valódi jogrendszerek intézményi szociológiáját, történelmét és doktrínális struktúráit.

XV. Kapcsolat az analitikus joggyakorlattal és a jog–erkölcs vita

Pokol magyar analitikus jogtudomány iránti elkötelezettsége szintén megváltoztatta munkásságát.

Később elismerte, hogy az 1990-es és 2000-es évek vitái Tamás Győrfivel és Mátyás Bódiggal folytatott viták, valamint az általuk ösztönzött olvasmányok fontosak voltak saját jog- és erkölcsfelfogásának kidolgozásához.

Ez azért jelentős, mert elméletének legkorábbi változata elsősorban szociológiai és rendszerelméleti volt.

Az Autentikus jogelmélet szerint azonban tematikus univerzuma magában foglalja Hartot, Habermast, az inkluzív jogi pozitívizmust, Coleman, Waluchow-t, MacCormickot, Campbellt, Waldront, Postemát, közerkölcsöt, kritikus erkölcsöt és a jog és az erkölcsi szféra kapcsolatát.

Ez a fejlődés nem az analitikus jogtudományra való áttérés. Épp ellenkezőleg: Pokol továbbra is kritikusan tartja az általános jogtudomány gyakorlati filozófia ágává alakítására irányuló kísérleteket.

De az analitikus joggyakorlat arra kényszeríti, hogy élesítse azokat a problémákat, amelyeket a rendszerkeretrendszer kezdetben viszonylag röviden kezelt: kötelezettség, normativitás, erkölcs, igazolási okok és a jog fogalmi jellege.

XVI. Egy alapvető módszertani vita: A Pokol megfelelően magyarázza-e a normativitást?

Ez az egyik fő kritikus kérdés, amelyet az elmélet ellen vetettek fel.

Győrfi 2007-es átfogó kritikája elfogadta a többbétegy fogalom intellektuális jelentőségét és szélességét, de azt állította, hogy a jog **normatív társadalmi gyakorlat**, és ezért egy jogi elméletnek magyaráznia kell a résztvevők olyan fogalmak, mint a kötelezettség, jog, érvényesség és igazolás, nem csupán külső társadalmi okok és struktúrák leírását.

Ez a kritika valódi elméleti választóvonalat tár fel.

Pokol legerősebb magyarázó eszközei a következők:

intézményi differenciálás; jogi jelentésű társadalmi hordozók; szakmai szervezet; történelmi fejlődés; hatalmi viszonyok; jogi értelmezés; valamint a doktrínai, törvényhozó és igazságszolgáltatási struktúrák relatív súlya.

Kevésbé természeteseek a filozófiai kérdés magyarázatára:

Milyen értelemben ad egy érvényes jogi norma az ügynöknek a cselekvési indokot?

Pokol válasza lényegében elutasítja azt az elképzelést, hogy a jogtudományt az analitikus jogtudományban előnyben részesített belső és külső megkülönböztetés köré kell szervezni. Projektjét **kognitív, társadalomtudományi jogelméletként képze**li fel.

Ezért ez a nézeteltérés valójában nem oldható meg egyetlen definíció módosításával. Két rivális joggyakorlati feladatot érint.

Pokol elsősorban így kérdezi:

Milyen társadalmi struktúrák alkotják a modern jogot, hogyan jöttek létre, ki reprodukálja őket, és hogyan lépnek egymásba a kapcsolatba?

Az analitikus joggyakorlat gyakran felteszi a kérdést:

Mit jelent jogi kötelezettség, érvényes norma vagy tekintélyes indok?

Pokol elmélete az első kérdéscsaládban jóval erősebb.

XVII. Egy későbbi episztemológiai radikalizáció: a dogmatika a jog része, nem pedig a jogtudomány

2015-ben Pokol egy lépéssel tovább vitte a dogmatikai szakdolgozatot A *jogtudománytudományosodása* című művében.

Provokatív érve, hogy a jogi-dogmatikus rendszerépítés, bármilyen intellektuálisan kifinomult és nélkülözhetetlen is, nem szabad megfelelően tudománynak minősülni. A dogmatika maga a modern jog egyik alkotórétege.

Ezzel szemben a jogról szóló tudományos ismeretek akkor alakulnak ki, amikor a jog társadalmi-tudományos, történelmi és empirikus elemzés tárgyává válik.

Ez háromlépcsős rekonstrukcióhoz vezet:

Gyakorlati jogtudomány → dogmatikus rendszerépítés → társadalomtudományi jogtudomány.

De a harmadik szakasz nem szünteti meg a másodikat. A modern jog továbbra is megköveteli a dogmatikát. A két tevékenység egyszerűen eltérő funkciókat lát el.

Ez valójában meglepően következetes következménye az 1991-es elméletnek.

Ha a dogmatika az **egyik törvényt alkotó objektum**, akkor a dogmatikus tudomány nem lehet egyszerre azonos azzal a tudománysal, amely megfigyeli az objektumot.

A 2015-ös tézis tehát kevésbé elutasítást, inkább az **eredeti rétegelmélet** episztemológiai élesítését jelenti.

XVIII. Az alkotmányos ítélet válik a központi empirikus laboratóriummá

A nagy változás körülbelül 2011 után az, hogy az alkotmányos ítélethozatal egyik probléma egyikéből a teljes elmélet tesztelésének fő laboratóriumává vált.

Az Alkotmánybíráskodás (2014) kifejezetten ötvözi a szociológiai, politikatudományi és jogtudományi megközelítéseket, és vizsgálja az alkotmányos értelmezést és az alkotmánybírók belső döntéshozatali folyamatait.

Ezt követi *az Alkotmányos Igazságszolgáltatás Szociológiája* (2015), az alkotmánybíróvási döntési stílusok tanulmányai, majd a jogtudományi művek. A megjelenési sorrend jól dokumentált Pokol későbbi szintézisének bibliográfiájában.

Ez az időszak különösen fontos elemet ad az elmélethez:

a tényleges döntéshozó testület szociológiája.

A hagyományos alkotmányos doktrína általában az alkotmányos ítéletet elsősorban az alkotmányos normák értelmezéseként kezeli.

Pokol egyre több további kérdést tesz fel:

Ki készíti a döntéseket?

Hogyan alakulnak ki a többségek?

Mennyi mérlegelési jog származik az absztrakt alkotmányos megfogalmazásból?

Milyen szerepet játszanak a doktrinális hagyományok?

Mennyi befolyás áll rendelkezésre külső intellektuális és érdekképviselői környezetekre?

Hogyan épül fel a véleményvélemény és az egyetértés?

Mi történik, amikor a bíróságok olyan teszteket fogalmaznak meg, amelyeket az alkotmányos szövegek nem tartalmaznak kifejezetten?

Ebben az értelemben az alkotmányos ítélethozatal szociológiája egyszerűen a professzionális-intézményi elmélet, amelyet nagyon magas felbontással alkalmaznak.

XIX. Az igazságszolgáltatási hatalomtól a "jogjogig"

2015–2017 körül egy minőségi fogalmi változás válik láthatóvá.

Pokol egyre inkább azt állítja, hogy az alkotmányos és legfelsőbb bíróságok bővítése nem lehet eléggé csupán egyetlen jogi intézmény jelentőségének növekedéseként leírni. Ehelyett az **állami hatalom formájának változását** jelentheti.

A 2017-es önleírásában Pokol kifejezetten kijelenti, hogy nézőpontja megváltozott: korábban bírálta a jogirányú hajlamokat, majd megpróbált egy leíróbb kategóriát, a **"jogászati kormányzati formát"**, amelyet parlamenti és félelnöki kormányzattal együtt kellett figyelembe venni.

A jurisztokratikus állam (2017) később elemzi néhány politikai konfliktus áthelyezését a választásokról és törvényhozásokról a bíróságokba, beleértve a "politikai harcot peres eljárásokon keresztül".

A későbbi *Juristocracy: Trends and Versions* is folytatja ugyanazt a projektet.

A lényeg nem csupán az, hogy "a bírának hatalmuk van." A bírának nyilvánvalóan mindig van némi hatalmuk.

A erősebb tézis:

Amikor az alkotmányos vagy legfelsőbb bíróságok széles körű tárgyi normákat tudnak levonni rendkívül elvont alkotmányos rendelkezésekből, és érvényteleníteni, átirányítani vagy átalakítani a jogszabályokat, akkor egy második, általánosan kötelező érvényű politikai döntéshozatal központja alakul ki.

Ez a döntő átmenet a **jogi szociológiából az alkotmányos politikai szociológiába**.

XX. Hogyan nő ki logikusan a jogtudomány a korábbi rétegelméletből

Az utóbbi elmélet könnyebb megérteni, ha lépésről lépésre levezetjük az elején.

1. szakasz: a jognak több rétege van

A jogalkotás csak egy jogi jelentést hozó forrás.

2. szakasz: a rétegeknek különböző intézményi hordozói vannak

A törvényhozók uralják a szöveggyártást; a tudósok a dogmatikát; a felsőbb bírók konkrétan konkretizálják a precedenst; az alkotmánybíróságok alapvető jogokat jelentenek.

3. szakasz: az intézményi hordozó befolyásolja a keletkezett jelentés jellegét

A bírósági jelentés nagyon eltérő feltételek között születik, mint a parlamenti politikai elrendelhetőség.

4. szakasz: az alkotmányos normák kivételesen absztraktak

Ezért tekintélyes értelmezésük jelentős teret ad a kreatív konkretizálásnak.

5. szakasz: az alkotmányos ítélethozatal érvénytelenítheti más rétegeket

Az alkotmánybíróság megsemmisítheti a jogszabályokat, előírhatja a hagyományos jog újraértelmezését, és befolyásolhatja az ágazatspecifikus dogmatikát.

6. szakasz: így az alkotmányos réteg feletti kontroll az összes réteg hierarchiájának irányításává válhat

Ekkor a negyedik réteg már nem csupán egy újabb réteg.

És pontosan itt találkozunk a korai elmélet saját fogalmi korlátaival.

XXI. A nagy önrevizionálás: az alkotmányos jogok már nem csupán a negyedik réteg

Ez véleményem szerint a legnagyobb valódi elméleti átdolgozás Pokol 1989 utáni joggyakorlatában.

A korai elmélet nagyjából így volt:

A rendes jog = szöveg + dogmatika + bírói konkretizálás + alkotmányjogi réteg.

2020-ra Pokol arra a következtetésre jutott, hogy ez a megfogalmazás alábecsülte az alkotmányos döntéshozatal strukturális következményeit.

Későbbi rekonstrukciója helyett két komplexumot különböztet.

Hagyományos jogi komplexum

Törvényhozási szöveg

- Ágjog dogmatika
- A szokásos igazságszolgáltatási konkretizálás.

Alkotmányjogi komplexum

Alkotmányos szöveg

- Alkotmányos dogmatika
- alkotmánybíróági vagy legfelsőbb bírósági alkotmányjogi joggyakorlat.

Az alkotmányos szféra így belső szinten reprodukálja azt a szerkezeti megkülönböztetést, amelyet korábban csak a hagyományos joghoz tulajdonítottak.

Ez a **jogrendszer megduplázása**.

Pokol 2020-as válasza a kritikusokra kifejezetten azt mondja, hogy most az alkotmányjogot alkotmányos szövegi, alkotmányos igazságügyi joggyakorlatra és alkotmányos-dogmatikus elemekre osztja, különböző hordozókkal: alkotmányalkotó hatalommal, alkotmányos bírákra és akadémiai alkotmányjogászokra.

A 2021-es angol nyelvű szintézis ugyanazt a jelenséget írja le: az alkotmányos és felsőbb bíróságok egyre inkább megismétlik a demokratikus állam akaratképződését, miközben az alkotmányos magánjog, az alkotmányos büntetőjog és az alkotmányos munkajog a hagyományos ágakon együtt fejlődik.

Ez valódi elméleti előrelépés az eredeti négyrétegű modellhez képest, mert megragadja azt a tényt, amit a korábbi séma nehezen tudott megmagyarázni:

Az alkotmányjog nem csupán egy újabb lényegi normagyűjteményt ad hozzá; képes a jogi formáció teljes architektúráját magasabb szinten reprodukálni.

XXII. A jogi megkettőzés és a "kettős állam"

Amint a jogi rend duplikálódik, Pokol szerint a politikai akarat formálása is duplikálhat.

Az első mechanizmus a jól ismert demokratikus törvényhozás:

a választók → pártok parlamenti többséget → → törvényhozást.

A második alkotmányos-jogi:

alkotmányos szöveg → alkotmányos doktrína → alkotmányos ítélethozatal → a hagyományos jogszabályok és döntések tekintélyes korrekciója.

A 2020-as *Kettős állam és jogduplázódás* ezeket potenciálisan versengő államformáknak írja le, mint az autoritatív állam akaratképződésének formáit.

Fontos megkülönböztetni Pokol fogalmát Ernst Fraenkel híres *kettős államtól*. Fraenkel a normatív állam és a prerogatív állam együttélését elemezte a nemzeti szocializmus alatt. Pokol "kettős állama" teljesen más értelmezés: **parlamenti demokratikus és alkotmányos-igazságszolgáltatási jogformáció**. Egy oxfordi megközelítés Pokol elméletéről kifejezetten kiemeli ezt a különbséget.

Egy érdekes árnyalatot gyakran figyelmen kívül hagynak. Pokol későbbi megfogalmazása nem teljesen leegyszerűsíthető arra, hogy "az alkotmányfelülvizsgálat rossz".

Kettős állam és jogduplázódás bemutatása egy ambivalens következtetést fogalmaz meg: egyik szempontból ez a mechanizmus korlátozza a tömegdemokráciát, másiból pedig lehetséges módja lehet a tömegdemokrácia és az elit elkerülhetetlen szerepének összeegyeztetésére.

Így valójában két kérdés van az elméletben:

leíró: Kialakult egy második jogi-politikai döntési struktúra?

normatív: Milyen feltételek mellett legitim vagy túlzottan túl nagy a hatalma?

Az első logikusan nem dönti el a másodikat.

XXIII. Európai és transznacionális jog

A 2019-es *Európai jurisztokrácia* kiterjeszti az érvet a nemzeti alkotmánybíróságokon túl.

Itt a téma az európai integráció szerkezete és a nemzetfeletti igazságszolgáltatási intézmények részvételi képessége a kötelező normák kialakításában.

Az elemző lépés azért fontos, mert átalakítja az elméletet a nemzeti igazságügyi felülvizsgálati elméletből **többszintű jogi hatalom** elméletévé.

Arató Krisztina kritikai viták szerint a mű Pokol hosszú ideig tartó elemzésének folytatásaként ír le a bírói túllépésekről, a politika igazságszolgáltatásáról és a jog és a demokrácia kapcsolatáról, miközben megjegyzi, hogy Pokol segített bevezetni a jogtudományi terminológiát és vitát a magyar jogtudományba.

Elmélete szempontjából az európai jogtudomány értelmezhető ugyanennek a mechanizmusnak a kiterjesztéseként:

a hagyományos nemzeti jog → alkotmányjog → nemzetfeletti európai jogi értelmezés.

Ez felveti a kérdést, amit Pokol későbbi keretrendszere természetesen felvet, még ha nem is oldja meg teljesen: vajon a modern európai jog csak **megduplázódik**, vagy egyre **többszintűbb**?

Erre visszatérek lentebb, mint az elmélet egyik lehetséges jövőbeli fejleménye.

XXIV. A hatalom és az elit szerepe: egyre növekvő hangsúlyváltozás

Van egy másik fontos hosszú távú mozgalom is.

Az 1991-es modell elsősorban **a funkcionális differenciálódás és a szakmai struktúrák** elmélete.

A 2005-ös modell kifejezetten magában foglalja a domináns struktúrákat és társadalmilag domináns csoportokat.

A 2017–2021-es modell egyre inkább vizsgálja a szakmai jogi ellenőrzés hatalmi következményeit.

Így a kérdés a következőkből vált át:

Hogyan válik a speciális jogi kommunikáció autonómná?

irányba:

Mi történik, ha egy autonóm szakmai csoport képes felülmúlni más társadalmi és politikai intézmények döntéseit?

Ez egy mozgalom formájában érthető:

Differenciáláselmélet → szakmai hatalomelmélet → jogelmélet.

Mégsem szükséges teljes szakadást feltételezni.

A lehetőség rejtőzött a jogi rétegek "társadalmi hordozói" fogalmában. Amint az elmélet azt mondja, hogy a szervezett csoportok fenntartják a jogi jelentés bizonyos formáit, a szakmai hatalom szociológiája természetes további lépés.

A változás elsősorban a súlyozásban rejlik: a hatalom a legkorábbi formációban perifériás, az utóbbiban pedig egyre központi jelentőségű.

XXV. Folytonosság Pokol demokrácia-felfogásában

Egy második mély kontinuitás a demokratikus törvényhozáshoz kapcsolódik.

Pokol munkájának nagy részében a törvényhozás kettős szerepet játszik.

Ez nem csupán egy újabb technikai mechanizmus a normák létrehozására.

Ez az az intézményi hely, amelyen keresztül a szétszórt társadalmi érdekek, erkölcsi ítéletek és politikai konfliktusok átalakulhatnak tekintélyt joggá a demokratikus verseny körülményeiben.

Ennek következtében a törvényhozás olyan olyat biztosít, amit a bíróságok nem tudnak megismételni: **tömeges politikai legitimitációt**.

Ez magyarázza, miért nem csupán a későbbi jogelmélet szociológiai ellenszenv a bírakkal szemben. Normatív alapja a munkamegosztás elmélete a demokratikus és a szakmai racionalitások között.

A professzionalizáció azért szükséges, mert a jognak következetességre, koncepcionális precizításra és kiláthatóságra van szüksége.

A demokrácia azért szükséges, mert a versengő társadalmi értékek közötti választás jogosan nem hagyható teljes mértékben szakmai szakértelemre.

Pokol tartós problémája következik:

Hogyan szerezheti meg egy modern jogrend a szakmai autonómia szellemi előnyeit anélkül, hogy a szakmai autonómia politikai szuverenitássá válna?

A többretegű elmélet és a jogelmélet ebben az értelemben egy nagyobb probléma két oldala.

XXVI. A jogi elvek kezelésének fejlődése

Az elvek státusza Pokol munkásságában változik jelentőségében.

A klasszikus jogrendszerben az absztrakt elvek integráló vagy hiányzó funkciót láthatnak el egy nagyrészt szabály- és dogmatikai alapú struktúrán belül.

De az alkotmányozás más helyzetet teremt.

Az általános elvek és az alapvető jogok széles körű megfogalmazásai egyre inkább közvetlen **döntési normává** válnak.

Ez kapcsolódik a későbbi történelmi tézishoz a jogi absztrakcióról.

Pokol 2022-es tanulmánya a normák tisztaságáról egy hosszú mozdulatot rekonstruál a kazuista római normától a fokozatosan általánosabb szabályokon át, a felvilágosodás korszak reakcióját a bírói önkénység ellen a pontos törvényhozás javára, valamint a huszadik század későbbi széles elveinek és alkotmányos értékeinek felemelkedését.

Így a későbbi történelmi kép szinte dialektikus volt:

a kazuisztikus jog → általános, de egyre pontosabb jogszabály, → megújított bírói mérlegelést absztrakt alkotmányos elveken keresztül.

Ez a finomítás azért fontos, mert azt mutatja, hogy Pokol nem az absztrakció iránti érdeklődése önmagában van.

A jogi dogmatika is elvonozó.

A kritikus különbség a **koncepcionálisan kidolgozott absztrakció** között, amely összegyűjtött doktrinális kapcsolatokba ágyazódik, és a **nyílt értékelő absztrakció** között, amely széles döntési mérlegelési jogot adhat.

XXVII. A szabály elvonzása és a dogmatikus absztrakció tehát különböznek

Ez lehetővé teszi Pokol érett helyzetének pontosabb rekonstrukcióját.

Legalább háromféle általánosítás létezik:

a törvényhozási általánosítás általános szabályokat hoz létre az esetek osztályaira;

a dogmatikus általánosítás fogalmi kategóriákat hoz létre, amelyek sok szabályt kötnek össze;

Az elveken alapuló általánosítás széles értékelő szabványokat hoz létre, amelyek képesek heterogén területeket irányítani.

Ezeknek különböző intézményi következményei vannak.

A dogmatikus absztrakció növelheti a kiszámíthatóságot, mert egy fogalmi rendszer korlátozza az értelmezést.

Az elvont alkotmányos elvek – elég kidolgozott dogmatikák nélkül – növelhetik a mérlegelést, mert a döntéshozónak meg kell határoznia jelentésüket, és egyensúlyba kell helyeznie őket a versengő elvekkel.

Ez a különbség segít megmagyarázni, miért támogatja Pokol egyszerre a kifinomult dogmatikát, és miért kritizálhatja a rendkívül absztrakt jogokra való túlzott támaszkodást.

Ezért nem védi "konkrétszabályokat az elvont gondolkodás ellen."

Egy absztrakció formáját védi a másiktól.

XXVIII. Pokol büntetőjogi és magánjogi fordulata

Az "autentikus jogelmélet" program a Pokolt a konkrét ágazatjogi elmélet felé is vezeti.

A 2008-as történelmi mű átfogó rekonstrukciókat tartalmaz a magánjogi fogalmakról – személy, jogi személy, tárgy, birtoklás, jogi tranzakció, kötelezettség, felelősség és vagyon –, valamint a német, francia és angol-amerikai büntetőjogi dogmatika történelmi fejlődését.

Később önállóbban dolgozza ki a büntetőjogi elméleti vizsgálatokat, miközben 2011-ben kijelentette, hogy a bűnözés gazdasági elemzése hasznosnak találta a büntetőjogi elmélet szempontjából.

Ez a lépés elméletileg fontos egy okból, amely túlmutat az elemzött konkrét tankon.

Ez egy próbálkozás a nagyon általános rendszerelmélet gyengeségére: **minél nagyobb a társadalmi elmélet elvontása, annál kevésbé képes magyarázni azokat az intellektuális struktúrákat, amelyeket az ügyvédek használnak.**

A *Rechtsgeschäft* történetébe merülve a jogi személyiség, jogellenesség, védett jogi érdek és más dogmatikus kategóriák történetébe Pokol megpróbálja bizonyítani, hogy a "jog mint jelentésrendszer" konkrét tartalommal bír.

Ebben az értelemben a 2008 utáni joggyakorlat jogilag "sűrűbb" lesz.

XXIX. Mi nem változott?

A nagy tömeg és több bővítés ellenére öt alapvető állítás meglepően stabil maradt.

Először is, a jog egy differenciált társadalmi formáció, és nem redukálható parancsokra vagy törvényekre.

Másodszor, a jogi jelentés többféle szerkezetileg megkülönböztethető formában létezik.

Harmadszor, a jogi dogmatika az érett kontinentális jog alkotóeleme.

Negyedszer, a jogi szakma szervezete és szociológiája elengedhetetlen a jogtudomány számára.

Ötödszer, a demokratikus politikai beszólás és a szakmai jogi autonómia kapcsolata központi strukturális probléma.

A hermeneutikus puffertől a jogtudományig minden végső soron e öt állítás köré helyezhető.

XXX. Mi változott meg valójában?

Azonban legalább hat jelentős fejlemény történt.

1. Luhmann-korrektiótól az önálló társadalomelméletig

A legkorábbi elmélet láthatóan egy Luhmannnal folytatott vitában született.

2008-ra Pokol kifejezetten ellenezte a kritikusok számára, hogy egyszerűen az 1980-as évek közepén a luhmann-elméleti elméleti szakemberként kezeljék, rámutatva általános társadalomelméletének kiterjesztésére a funkcionális rendszerek elméletén túl, valamint jogtudományának ennek megfelelően.

2. A tiszta megkülönböztetéstől a hatalomig és a dominanciáig

A társadalmi hordozók eredetileg elsősorban a szakmai megkülönböztetés mechanizmusai voltak.

Később egyre inkább potenciális **hatalmi csoportokká** válnak.

3. A szinkron rétegektől a történelmi eredetig

A 2008–2010-es munkák bemutatják, hogyan állították létre a jogi rétegeket történelmben.

4. Az általános joggyakorlattól az "autentikus" ágazathoz kötött joggyakorlatig

A magánjog, a büntetőjog és a jogtörténeti elmélet az általános jogtudomány belső elemeivé válnak.

5. Az alkotmányos jogoktól rétegeként az alkotmányjog párhuzamos jogi struktúrájáig

Ez a legvilágosabb, valódi fogalmi átdolgozás.

6. A jogelmélettől a jog-és-állam-transzformáció elméletéig

A jogászati és a kettős állam az elemzést a jogtudomány hagyományos határain túlra viszi a politikai szociológiába és alkotmányelméletbe.

XXXI. A legerősebb eredeti hozzájárulások

Ha megkérdezzük, hogy Pokol 1989 utáni joggyakorlatának mely elemei rendelkeznek a legnagyobb elméleti eredetiséggel, négyet választanék meg.

1. A szemantikai rétegek és a társadalmi hordozók kombinációja

Az az elképzelés, hogy a jog egyénileg a jogszabályokból, doktrínákból és precedensekből áll, nem újdonság.

Eredetibb lépés az, hogy minden jogi jelentéstípust rendszerszinten összekapcsolunk egy megkülönböztetett **társadalmi hordozóval**, miközben összehasonlítjuk relatív erősségeiket a jogi kultúrák között.

Ez a jogi források taxonómiáját a jogi struktúra szociológiájává alakítja.

2. Dogmatika mint a jog alkotó rétege

A kontinentális jogtudomány természetesen mindig is elismerte a doktrínális tudományt.

Pokol erősebb állítása – miszerint a dogmatikát a jog szerkezetének részeként kell tekinteni, nem csupán tudományos jogkommentárként – elméletileg megkülönböztető.

Későbbi radikális következménye az a 2015-ös állítás, hogy a dogmatika tehát nem azonos a jogtudománnyal.

3. A hermeneutika-buffer fogalma

Ez szociológiai magyarázatot ad arra, hogy miért korlátozhatják a erősen dogmatizált jogi kultúrák az egyéni igazságszolgáltatási értelmezési szabadságot másképp attól a rendszerektől, ahol az akadémiai fogalmi kontroll gyengébb.

4. A rétegekből a duplikációba való átalakulás

A 2020–2021-es lépés talán a leginnovatívabb késői fejlesztés. Ahelyett, hogy egyszerűen az alkotmányjogot negyedik rétegnek számítanánk, elismeri, hogy az alkotmányosítás képes **a jogrend architektúráját másodlagos szinten reprodukálni**.

Ez fogalmi szempontból erősebb, mint az eredeti megfogalmazás.

XXXII. A fő elméleti nehézségek

Egy átfogó értékelésnek azt is meg kell határoznia, hol marad sebezhető az elmélet.

1. A "réteg" pontos kritériuma

Ez egy régóta fennálló kritika.

Győrfi és későbbi kritikusok megkérdőjelezték, hogy a szöveg, dogmatika, precedens és alapvető jogok pontosan ugyanazok alapján egymás megkülönböztethetők-e. Pokol válaszul hangsúlyozta mind a megkülönböztethető jelentésstruktúrákat, mind a megkülönböztető intézményi hordozókat.

A válasz javítja az elméletet, de a probléma továbbra is fennáll.

A "törvényi szöveg" elsősorban egy **tekintélyformatív kifejezést jelent**.

A "dogmatika" egy **fogalmi szerkezetet ír le**.

A "precedens" egy **intézményileg generált döntési terméket ír le**.

Az "alapvető jogok" részben egy **lényegi normatív kategóriát** jelölnek.

Ezért a négy kategória nem tökéletesen szimmetrikus.

Érdekes módon a későbbi dupla elmélet részben orvosolja ezt a problémát azzal, hogy az alkotmányjogot saját szövegbe, dogmatikába és joggyakorlatba bontja.

Így Pokol későbbi elmélete az egyik legerősebb választ adja egy korai kritikára.

2. A normativitás viszonylag alulfejlett marad

Az elmélet rendkívül jól magyarázza, **hogyan keletkeznek és stabilizálódnak a jogi jelentések**.

Ez kevésbé részletesen magyarázza, miért bírnak a jogi normáknak olyan gyakorlati tekintély, amit a jogi résztvevők tapasztalnak.

Egy hartiai vagy raziai elméleti szakember tehát azt mondhatja, hogy Pokol a jogrend szociológiáját nyújtja, nem pedig teljes jogi normativitás filozófiáját.

Az, hogy ez hibás-e, részben attól függ, hogyan gondoljuk a jogtudományt.

Pokol 2015-ös álláspontja egyértelművé teszi, hogy szándékosan inkább a társadalomtudományi jogelméleti megértést részesíti előnyben.

3. A leíró és normatív állítások néha összefonódnak

A többretegű elmélet gyakran leíró módon kezdődik:

Az alkotmányos jogok erősen absztraktak; a bíróságok konkrétizálják ezeket; politikai pereskedés létezik; bővült az igazságszolgáltatási hatalom.

De intézményi ajánlások következhetnek:

a hagyományos döntéshozatalnak erősebben a dogmatikában kell gyökereznie; az alkotmányos jogoknak nem szabad feloldaniuk az ágjogi fogalmi struktúrákat; a demokratikus jogszabályoknak jelentős elsőbbséget kell őriznie meg.

Ezek védhető állítások lehetnek, de **normatív alkotmányos érveket** igényelnek a szociológiai magyarázat mellett.

Egy szociológia, amely azt vizsgálja, ki gyakorolja a hatalmat, nem tudja egyedül meghatározni, ki gyakorolja azt.

4. "Társadalmi hordozók" túl homogénné válhatnak

Az "igazságszolgáltatás", "alkotmánybírák", "jogi akadémia" és "politikai elit" hasznos elemző kategóriák, de belül mélyen megoszthatók.

A bírák ideológiailag és doktrinálisan nem értenek egyet.

Az akadémiai alkotmányjogászok versengő iskolákat hoznak létre.

A nemzeti alkotmánybíróságok radikálisan különböznek a kinevezési szabályokban és a szakmai kultúrákban.

Ezért a késői jogelmélet akkor erősebb, amikor részletes intézményi összehasonlításon halad előre, és a leggyengébb, amikor egy szakmai kategóriát úgy kezelnek, mintha egységes politikai akarat lenne.

Ez empirikus finomításra utal, nem pedig a keretrendszer elutasítására.

5. Az alkotmányos igazságszolgáltatás egyszerre korlátozó és támogató hatással bír

Pokol hangsúlyozza, hogy az absztrakt alkotmányos normák hogyan bővíthetik a bírói mérlegelést.

Ez a mechanizmus valós.

De az alkotmányos precedens elegendő összegzés után is létrehozhat egy sűrű **alkotmányos dogmatikát, amely korlátozza a későbbi bírakat.**

Ez a lehetőség valójában kompatibilis Pokol saját rétegelméletével.

A legérdekesebb kérdés tehát nem csupán az, hogy az alkotmányos ítélet növeli-e a mérlegelést, hanem az:

Milyen intézményi körülmények között éri el egy fiatal, elvekre orientált alkotmányjogi jogtudomány viszonylag stabil alkotmányos dogmatikává?

Ez a kérdés jelentősen fejlesztheti elméletét.

XXXIII. Az egész fejlődés mélyebb értelmezése

Távrolról nézve Pokol joggyakorlata 1989 után rekonstruálható a **jogi meghatározás egymást követő differenciálásának** elméleteként.

Kezdetben politikai-jogi meghatározás zajlik az autoritativ szövegen keresztül.

Mivel a szövegek nem hordozhatnak elég összetettséget, a dogmatika kialakul.

Mivel az elvont szabályok nem dönthetnek el minden konkrét ügyben, a bírói konkretizáció alakul ki.

Mivel a rendjog magasabb alkotmányos normáknak van alávetve, az alkotmányos döntéshozatal alakul ki.

Mivel maga az alkotmányos ítélet bonyolulttá válik, az alkotmányos dogmatika és az alkotmányos jogjog megkülönbözteti egymást.

Minden szakaszban egy új megoldás a komplexitásra egyszerre teremt egy új **jogi központot**.

Ez az a szál, amely összeköti a látszólag nagyon eltérő pokoliai témákat: a dogmatika, a hermeneutika, az igazságügyi szociológia, az alkotmányjogok és a jogtudomány.

Elmélete alapvetően a kapcsolatról szól:

a komplexitás → szakmai megkülönböztetés → autonóm jelentés a termelés → intézményi hatalom.

Ez véleményem szerint a teljes 1989 utáni műsor legmélyebb koncepcionális képlete.

XXXIV. Egy második mély szál: a szakértelem és a demokrácia közötti feszültség

Ugyanolyan fontos feszültség is végigfut a műben.

A modern jog szakértelem nélkül nem működhet.

Egy tömegtörvényhozás maga nem tudja rekonstruálni az ezer évnyi jogi koncepcionális tapasztalatot, amikor törvényt fogad el.

A bírák dogmatikusra van szükség.

A bonyolult joghoz speciális jogászokat kell alkalmazni.

Az alkotmányos döntés alkotmányos szakértelmet igényel.

De minden szakmai szakértelem növekedése távolságot teremt a közvetlen demokratikus ellenőrzéstől.

Ezért Pokol ismételten szembesül ugyanazzal a paradoxonnal:

Minél kifinomultabb a jog, annál inkább a szakmai elitekre épül; de minél több hatalmat szereznek ezek a szakmai elitek, annál problémásabb lesz a jogi meghatározás demokratikus legitimitása.

A szakmai intézményi rendszerek elmélete leírja a szakértelem szükségességét.

A jogelmélet leírja annak lehetséges politikai túlzó felhajtását.

Így nézve az utóbbi szinte az előbbi dialektikus befejezése.

XXXV. Pokol-elmélet lehetséges további fejleményei

Itt a dokumentált doktrinális fejlődéstől a **saját elméleti rekonstrukciónhoz térek át arról, hol fejlődhet Pokol rendszere logikusan.**

A legígéretesebb kiterjesztés az lenne, ha az eredeti rétegmodellt és a későbbi kettős modellt egyetlen mátrixmádra alakítanák.

Ahelyett, hogy:

négy réteg, majd két jogi rendszer,

Lehetne így fogalmazni:

Szint	Tekintélyes szöveg	Dogmatika	Bírósági konkretizálás
Rendjog	Jogszabályok	Ágjog dogmatika	A rendes/Legfelsőbb Bírósági joggyakorlat
Alkotmányjog	Alkotmány	Alkotmányos dogmatika	Alkotmányos joggyakorlat
Európai/szupranatív jog	Szerződések/másodjog	EU/transznacionális dogmatika	CJEU/egyéb szupranatív joggyakorlat

Ez megőrizné az eredeti rétegelmélet nagy erejét, miközben beépítené a jogi dupla felfedezés mögött álló felfedezést.

Ez azt is felfedné, hogy a kortárs jog már nem csupán **megduplázzható**, hanem **függőlegesen is megszorozható**.

XXXVI. Egy második lehetséges fejlemény: a szolgáltatóktól a hálózatokig

A régebbi "carrier" fogalma viszonylag korlátozott nemzeti professzionális rendszerekhez is alkalmas volt.

A kortárs jogi termelés egyre inkább hálózatba kötött.

Egy alkotmányos tanítás a következők között terjedhet:

nemzeti alkotmánybíróságok; legfelsőbb bíróságok; európai bíróságok; egyetemek; transznacionális szakmai szervezetek; nemzetközi szervezetek; peres szervezetek; civil szervezetek; kormányzati jogi szolgáltatások; valamint digitális jogi adatbázisok.

Az elmélet tehát a következőkből léphetett tovább:

Intézményi szolgáltató

a következőknek:

Jogi jelentéssel rendelkező versenytársak hálózata.

Ez a késői hatalmi szociológiát empirikusan pontosabbá tenné, és csökkentené annak a veszélyét, hogy a "jogász elitet" egyetlen szereplőként kezelje.

XXXVII. Egy harmadik lehetséges fejlemény: MI és a szakmai jogrendszer

Pokol eredeti elmélete szokatlanul jól pozicionálódott a mesterséges intelligencia jogelemzéséhez.

Ha a jogi rétegek részben a professzionális szolgáltatóik által definiálódnak, a fejlett MI alapvető kérdést vet fel:

Mi történik, ha a dogmatikus jelentés és precedens szintézis előállítása már nem monopolizálja az emberi profi jogászok?

Az MI potenciálisan különösen erősen működhet a dogmatikus és igazságszolgáltatási rétegekben a következők révén:

hatalmas joggyakorlatok rendszerezését; fogalmi ellentmondások felismerését; doktrinális taxonómiák kiépítését; precedens összehasonlítást; értelmező alternatívák létrehozását; és alkotmányjogi minták azonosítását.

Az alapvető probléma tehát nem feltétlenül az, hogy az MI egy **ötödik réteget** alkot-e.

Valószínűbb, hogy az MI **megváltoztatja az összes meglévő réteg hordozószerkezetét**.

Ez jobban illene Pokol érett keretrendszeréhez, mint pusztán egy újabb réteget hozzáadni.

XXXVIII. A negyedik lehetséges fejlemény: egy erősebb normativitáselmélet

A legfontosabb filozófiai fejlemény az lenne, hogy a társadalomtudományi elméletet egy explicit jogi magyarázattal integráljuk.

Egy ilyen szintézis három kérdést is meg tudna különböztetni:

Okság: Miért alakulnak ki jogi intézmények és normák?

Szemantika: Hogyan van felépítve jogi jelentésük?

Normatív: Miért tekintene egy résztvevőnek ezeket cselekvés indokjaként?

A Pokol az első kettőt nagy mértékben fejlesztette.

Egy szisztematikus harmadik komponens lehetővé tehetné a párbeszédet Hart, Raz, Dworkin kortárs jogtervezési elméleteivel és interpretívista jogelmélettel anélkül, hogy feladnánk az elmélet szociálméleti szerkezetét.

XXXIX. Általános ítélet

Béla Pokol 1989 utáni jogelméleti fejlődését a következőképpen foglalnám össze.

Első jelentős eredménye, körülbelül 1989–1991, az volt, hogy egy egydimenziós jogfelfogást egy szociológiailag alapított, többretegű jogi jelentést tartalmazó elmélettel helyettesítette, amely a professzionális intézményi rendszerek elméletébe ágyazódott.

Második eredménye, amely 2001 és 2005 körül csúcsosodott ki, az volt, hogy ezt az alapvető intuíciót átfogó joggyakorlattá alakította, amely magában foglalja a jogi dogmatikát, hermeneutikát, precedenst, alkotmányos jogokat, jogi forrásokat, értelmezést, érvényességet, jogi szakmát és empirikus jogi szociológiát.

Harmadik **fejleménye**, különösen 2008 és 2010 között, az elmélet történetiesítése és az általános jogtudomány újrapcsolása a magán- és büntetőjog történeteivel és elméleteivel – az "autentikus jogelmélet" programjával.

Negyedik fejleménye a bírói és alkotmányos döntéshozatal egyre empirikusabb szociológiája volt, amelyet már előre látott az igazságszolgáltatási hatalomról és a politikai pereskedésről szóló tanulmányai, és amely 2011 után vált dominánssá is.

Ötödik **fejleménye** az igazságszolgáltatási hatalom szociológiájának jogelméletté való átalakulása volt, amely révén az alkotmányos és felsőbírósági értelmezés irányítása autonóm, általánosan kötelező politikai döntéshozatali formává válhat.

Legnagyobb **valódi elméleti korrekciója** pedig az volt, hogy elhagyta azt az elképzelést, hogy az alkotmányos alapvető jogok megfelelően pusztán egy jogrendszer negyedik rétegeként is képviselhetők. Az alkotmányos komplexum helyett saját szöveggel, dogmatikával és joggyakorlattal rendelkezik; ezért a modern alkotmányos jog **megduplikálható**, és ez a jogi duplikálás megfelelhet **az államvégrendelet megduplázásának**.

Az ebből született szellemi pálya egy képletbe tömörülhető:

A szakmai intézményi rendszer → többretegű jog → történelmileg megkülönböztetett jog → bírói hatalom → alkotmányosítása → jogtudomány → kétszeres jogrendszert és kettős államot.

A figyelemre méltó pont, hogy ez nem olyan sorozat, amelyben minden elmélet lerombolja elődjét. Az eredeti 1990–1991-es építmény szinte mindegyike fennmaradt. Ami megváltozik, az a megfigyelés mértéke. A korai Pokol azt kérdezte, hogyan válik a jog belsőleg differenciálódottá; a későbbi Pokol egyre inkább azt kérdezi, **milyen társadalmi és politikai hatalom formái származnak abból, hogy ezek a differenciált struktúrák feletti kontroll alakul ki.**

Ezért értelmezhető az elmélet végső soron egyetlen, hosszú távú projektként: egy **szociológiai elméletként a jogi jelentés termeléséről, stabilizálásáról, szakmai ellenőrzéséről és politikai következményeiről a modern társadalomban.**

Bódig Mátyás jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Mátyás Bódig jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejlődését és elméleti változásait ezen a területen.

Mátyás Bódig jogi elmélete szokatlanul koherens, körülbelül három évtizeden át, de jelentős **súlypontváltáson ment keresztül**. Korai munkái a kilencvenes évek végén és a 2000-es évek elején elsősorban a **metajogtudományhoz** való hozzájárulás voltak: Milyen elmélet lehet jogtudomány legitimálisan a metafizikai fundamentalizmus hanyatlása után? Hogyan kell megérteni Hart és Dworkin? Lehet-e a fogalmi jogelmélet leíró jellegű, vagy szükségszerűen gyakorlati filozófiát is magában foglal? Körülbelül 2003 és 2005 között ez egy jogi **normativság, tekintély, politikai legitimitás és normatív internalizmus** lényegi elméletévé alakult. Körülbelül 2008 után, és döntően a 2010-es években és a 2021-es angol monográfiájában, a fő kérdés megváltozott: **milyen tudással rendelkeznek az ügyvédek és doktrinális jogtudósok, és mit járulhat hozzá a fogalmi jogelmélet ehhez a tudáshoz?**

Ezért **nem** hiszem, hogy Bódig átalakult volna a jogi pozitivizmusból a természetjogra, vagy a dworkini interpretivizmusból egy teljesen más elméletre. A pontosabb leírás egy sor bővítés és javítás egy rendkívül stabil interpretívista programon belül. Érett álláspontja előzetes formulában **normatív-internalista, gyakorlati-filozófiai és politikai jogértelmezésként írható le, amelyet későbbi szakaszában a doktrinális jogi tudomány és racionális rekonstrukció episztemológiájával ötvöznek**.

Fontos módszertani figyelmeztetés is van a kronológiával kapcsolatban. Bódig már a 1990-es évek közepén részt vett a miskolci jogtudományi publikációkban – például 1996-ban társszerkesztőként dolgozott egy logikai olvasónak, és államelméleti munkához is hozzájárult –, de saját jogtudományi programjának első egyértelműen azonosítható szisztematikus megfogalmazása 1998-as jogalkotása, 1999-es doktori disszertációja, különösen a 2000-es *Hart, Dworkin és a jogelmélet posztmetafizikai fordulata* című könyve körül jelent meg. 1999-es disszertációja *Az elméletalkotás és a megismerés problémája a kortárs jogelméletben: Hart és Dworkin jogelméletének tapasztalatai* címet viselte, amelyet Szabó Miklós vezetett.

Időszak Fő elméleti fókusz

A legfontosabb fejlesztések

1998–2001	Hart, Dworkin, filozófia és jogtudományi módszertan	és Posztmetafizikai és pluralista jogelmélet
2002–2007	Gyakorlati filozófia, politikai erkölcs, tekintély	Normatív internalizmus és a jog politikai jellege

Időszak	Fő elméleti fókusz	A legfontosabb fejlesztések
2008–2013	Jogi érvelés, elvek, normatívus és doktrínális tudomány	A fogalmi joggyakorlat az ügyvédek episztemikus igényeire irányul.
2011–2018	Doktrínális tudás, interdiszciplinaritás, érvényesség	A doktrínális jogi tudomány episztemológiája formálódik
2021–2023	Rendszerszintű szintézis	A racionális rekonstrukció és a doktrínális tudás válik az elmélet középpontjává
2025–2026	Technológia, szabályozási formák, jog/társadalomtudományi határok	A normatív rendezés módjai felé való terjeszkedés, miközben élesítik a doktrínális tudomány autonómiáját

1. Az első fázis: Hart, Dworkin és a "posztmetafizikai fordulat"

Az értelmi probléma, amely Bódig érett jogtudományát eredményezte, nem az volt, hogy "Mi az a jog?" a hagyományos Hart–Kelsen értelemben. Ez inkább reflexszerű volt: **milyen filozófiai feltételek mellett tehet a kortárs jogtudomány jogszerűen kérdéseket fel- és válaszokat a jogról a jogról?** 2000-es monográfiája, *a Hart, Dworkin és a jogelmélet posztmetafizikai fordulata* kifejezetten azt vizsgálja, hogyan lépnek be a huszadik századi filozófiai változások a jogtudományba Hart és Dworkin révén, és azzal zárul, hogy feltünteti a filozófiailag fenntartható "posztmetafizikai" vagy "megfontoló" joggyakorlat lehetőségét.

Itt a "posztmetafizika" kulcsfontosságú. Ez nem jelenti azt, hogy a filozófia irrelevánssá válik, vagy hogy Bódig a jogtudományt empirikus szociológiává alakítja. Ez azt jelenti, hogy a teoretikus már nem tudja hihetően levezetni a jog lényegét, érvényességét vagy racionalitását egy kiváltságos metafizikai ontológiából, antropológiából vagy természetes értelem elméletéből. A jogtudományi fogalmakat helyett **a létező, nyelvészen közvetített társadalmi gyakorlatokhoz** kell kötni. Ezt részben a nyelvi fordulat és különösen Wittgenstein által felvetett probléma inspirálta a fogalmi bizonyosság alapjaiban. Bódig 2000-es cikke kifejezetten arra a következtetésre jutott, hogy a "létező társadalmi gyakorlatok" adják a jogtudomány fogalmi bizonyosságának alapját.

Ez egy érdekes kettős mozgalmat hoz létre. Egyrészt Bódig valami fontosat elfogad Hartban: a jogtudománynak van egy bizonyos **elméleti autonómiája**, és nem lehet egyszerűen levonni az általános filozófiából. Mégis, 2001-es angol nyelvű cikke Hartról azt állítja, hogy Hart nem kezelte ezt az autonómiát következetesen. Hart néha félreértette vagy nem vizsgálta eléggé filozófiai forrásait, kényelmetlenül kombinálta az igazolási stratégiákat, és filozófiai kérdéseket vetett fel anélkül, hogy elég határozott filozófiai álláspontokat vett fel. Bódig ezért elfogadja Hart törekvését, hogy megújítsa a jogelmélet feltételeit, anélkül, hogy elfogadná, hogy Hart ezzel megteremtette egy átfogó jogelmélet alapjait.

A jognak nincs egyetlen elméletileg kiváltságos "lényege"

Egy rendkívül jelentős tézis jelenik meg Bódig 2000-es módszertani cikkében: a jogtudományt az **"immanens pluralitás"** jellemzi. A jogtudományi vizsgálat nem köt univerzálisan egyetlen jog lényegéhez, és sem témája, sem módszertana nem lehet egyetlen kanonikus megközelítéssel részletesen meghatározni. Ennek a pluralitásnak fenomenális alapja maguk a jogi gyakorlatok pluralitása.

Ez a korai tézis azért érdemes, mert jelen marad, átalakított szókincsben, egészen Bódig 2023-as módszertani pluralizmus védelméig. Ez azt jelenti, hogy a módszertani pozitivizmussal szembeni ellenállása soha nem válik az inverz dogmatizmusba, miszerint *csak* normatív-internalista joggyakorlat lehet legitim tudomány. Ehelyett azt állítja, hogy különböző elméleti kezdeményezések világítanak meg a jogi gyakorlat különböző aspektusait. Amit a normatív internalizmusról állít, az specifikusabb: **ha valaki olyan joggyakorlatot akar, amely képes alapozni az ügyvédek saját doktrinális és normatív állításait, akkor egy külső leíró módszertan nem elég.**

A jognak van egy "lényege"

A második döntő korai tézis az, hogy a jog nem csupán viselkedési mintázat vagy intézményi tények halmaza. Ez egy társadalmi gyakorlat, amelynek van egy **"pontja"** – gyakorlati pont vagy igazolási jelentősége. Ennek következtében a jogtudomány nem tudja teljesen felfüggeszteni a kérdéseket arról, hogy miért létezik a gyakorlat, milyen gyakorlati okot állít magáról, és hogyan lehet ezeket az állításokat igazolni vagy kritizálni. Ezért Bódig meglepő korai következtetése arról, hogy a jogtudomány végső soron a **gyakorlati filozófia területéhez** tartozik.

Ez már túlmutat a harti módszertani jogi pozitivizmuston. Hart belső nézőpontja azt mutatta, hogy a társadalmi szabályokat nem lehet megfelelően megérteni azáltal, hogy külső viselkedési szabályosságokat rögzítünk. Bódig radikalizálja ezt a betekintést: ha a teoretikusok komolyan veszik a jogi fogalmakon keresztül közvetített gyakorlati állításokat, akkor a **normatív racionalitás kérdéseivel szembesül**, nem csupán az elfogadási attitűddel.

És mivel a jog egy közintézmény, amely azt állítja, hogy rendbe hozza a közös ügyeket, a jog "lényege" a **politikai filozófiához** vezet. Már 2000-ben Bódig kijelentette, hogy a jog egy közösség közéletéhez tartozó sajátos politikai intézmény, és hogy alkotóelemei igazoló állításokat tesznek a közösség előtt.

Így több elem, amely általában később előfordul elméletében, már 2000-re jelen van: a gyakorlat a metafizikai lényeg helyett; interpretivizmus a reduktív leírás helyett; normatív, nem pusztán szemantikai elemzés; politikafilozófia a tisztán jogi konceptualizmus helyett; és módszertani pluralitás egy kizárólagos egyetemes módszer helyett.

2. A 2003–2004-es konszolidáció: "jogászi joggyakorlat" és normatív internalizmus

A döntő lépést a 2003-as *Gyakorlati filozófia és a jogelmélet módszertani problémái* című cikk és a hatalmas, 601 oldalas 2004-es *Jogelmélet és gyakorlati filozófia: Jogelméleti módszertani vizsgálódások* című monográfiája hozza meg. Ez utóbbi ésszerűen tekinthető Bódig első érett jogjogrendszerének. A Miskolci Egyetem bibliográfiája megerősíti a 2004-es megjelenését, míg egy kortárs áttekintés egyszerre írta le a harti módszertani pozitivizmus elemzésének, Dworkin rekonstrukciójának és Bódig saját módszertanának bemutatásaként.

"Ügyvédi joggyakorlat"

Bódig fontos különbséget vezet be a jogelméletek között, amelyek kívülről foglalkoznak a jogelmélettel, és a **"jogászi jogelmélettel"** (*jogászi jogelmélet*) között. Az utóbbi arra törekszik, hogy értelmet adjon annak a fogalmi szókincsnek, amelyben a résztvevők – bírák, ügyvédek, törvényhozók és doktrinális tudósok – jogi állításokat tesznek.

Egy ilyen joggyakorlatnak három fontos jellemzője van, amelyek már 2003-ban láthatóak. Értelmező, mert jogi fogalmak nyelvi közvetítésű gyakorlatokon belül szerzik tartalmát, nem pedig fogalmi leegyszerűsítéssel. **Gyakorlati-filozófia**, mert a jogi gyakorlat által kínált lehetséges nézőpontok közül választás nem határozható meg pusztán tényekkel. És **helyi**, mert fogalmai és racionalitása történelmileg létező jogi gyakorlatokból épül újra, nem pedig univerzális metafizikai nézőpontból.

A "helyi" kifejezést nem szabad félreérteni relativizmusként. Bódig kifejezetten tagadja, hogy a lokális radikális módszertani partikularizmust jelent. Egy elmélet továbbra is általános állításokat fogalmaz meg, de általánosságát korlátozza a gyakorlati orientáció és az általa értelmezett intézményi típus. Fő paradigmája egyre inkább az **alkotmányos demokrácia jogi** rendjévé válik.

Miért nem elég Hart belső nézőpontja

Itt azonosítható Bódig egyik legfontosabb Hart korrekciója. Hart megmutatta, hogy a szabályok normativitása érthetetlen, ha csak nem értjük meg a résztvevők "belső nézőpontját". De Bódig számára ez félrevezető lehet, ha csupán egyéni vagy pszichológiai elfogadási hozzáállásként értelmezik.

Ezért logikus **nézőpontról** vagy gyakorlati normatív orientációról beszél. A kérdés nem csupán az, hogy az egyén személyesen elfogad-e egy szabályt. Az alapvetőbb kérdés az, hogy mi számít a gyakorlaton belül indoknak, igazolásnak, kötelezettségnek, hatalmi állításnak vagy érvényes jogi érvnek. Ez a belső információt a résztvevő attitűdök szociológiájából a gyakorlat **normatív racionalitásának rekonstrukciójává** változtatja.

Normatív internalizmus

Ennek az álláspontnak érett módszertani neve **normatív internalizmus**. A 2004-es monográfia kortárs áttekintése pontosan összefoglalja az elméletet: a jog alkotó fogalmait úgy kell tisztázni, hogy értelmezzük, hogyan használják ezeket a fogalmakat a résztvevők a jogi igények közlésében; mivel jogi normatív igényeket a közigazgatás és azok címzettei közötti kapcsolatokban fogalmazzuk meg, a releváns kapcsolat politikai, és a jogi normatív tisztázása politikai-filozófiai elemzést igényel.

Ez ambiciózusabb, mint a leíró internalizmus. A normatív internalizmus nem csupán a következőket kérdezi:

"Mit hisznek az ügyvédek?"

hanem inkább így van:

"Milyen gyakorlati és igazoló kötelezettségeket kell rekonstruálni, ha az ügyvédek által jellemzően feltett jogi igények racionálisan értelmesek lesznek?"

Ez a különbség magyarázza, miért nem tudja Bódig elfogadni a harti módszertani pozitivizmust. Egy tisztán leíró megfigyelő jelenthetné, hogy a bírák tekintélyt igényelnek. Bódig jogtanácsos joggyakorlatának azt is tisztáznia kell, **hogy mi az a hatalom**, mi teszi érthetővé egy ilyen állítást, és milyen igazolási viszony létezik egy intézmény és azok között, akik felett hatalmat követel.

3. Politikai erkölcs mint a jogi normatív racionalitás forrása

A 2003-as írások egy másik, különösen érdekes jellemzőt mutatnak be Bódig rendszerének. A hagyományos metafizikai természetjog elutasítása **nem** jelenti meg, hogy feladjuk a racionális igazolás lehetőségét. A normatív racionalitás ehelyett a létező alkotmányos-demokratikus gyakorlatban megtestesülő politikai erkölcsön keresztül alakulhat ki.

A modern pluralista közösségek számára Bódig azt javasolja, hogy a politikai erkölcsöt "metafizikailag semlegesíteni" kell: a különböző átfogó világnézetekkel rendelkező állampolgároknak mégis képesnek kell lenniük nyilvános igazolási diskurzusban részt venni. A demokratikus eljárások reflexszerű kapcsolatot teremthetnek a közösség etikai élete és a közintézményeket irányító politikai elvek között. A politikai erkölcs így normatív racionalitás forrásaként működhet anélkül, hogy egyetlen általánosan elfogadott metafizikai tanításra kellene támaszkodnia.

Bódig korai érett elméletének ez a aspektusa felismerhetően **Habermas-elméleti** összetevővel rendelkezik, bár egyébként erősen angol-amerikai joggyakorlati keretbe van integrálva. Ez magyarázza azt a "megfontoló joggyakorlat" kifejezést, amelyet a 2000-es könyv leírásában használtak.

Ezért finom különbség van Bódig és a klasszikus természetjog és a módszertani pozitivizmus között.

A klasszikus természetjog megpróbálta a jogi racionalitást a gyakorlati ész vagy morális ontológia objektíven érvényes elveiben alapozni, függetlenül az adott gyakorlatoktól. A harti módszertan pozitivizmus azt remélte, hogy a jogot úgy magyarázza, hogy a teoretikus értelmezése a lényegi politikai erkölcsön alapulna. Bódig egy harmadik utat választ: a normatív kritériumok **gyakorlati immanensek, de racionálisan kritizálhatók**. Történelmileg elhelyezett gyakorlatok értelmezéséből születnek, de továbbra is kitéve vannak igazolási érvelésnek.

Ez a szerkezet—**immanencia konvencionalizmus nélkül; normativus metafizikai természetjog nélkül**—valószínűleg jogtudományának egyik legjellegzetesebb jellemzője.

4. A jog mint intézményesített normatív és politikai gyakorlat

2005-re Bódig a módszertani programot egy közvetlenebb, lényegi jogi értelmezéssé fordítja. *A Jogi intézmények politikai karaktere és annak fogalmi jelentősége* című művében a jogot **intézményesített normatív társadalmi gyakorlatként határozza meg, amely hatalmi igényeket tesz a résztvevőkre**. A jogi intézmények szisztematikusan igyekeznek befolyásolni a magatartást azáltal, hogy tekintélyt nyújtanak be tekintélyesen kötelező érdekekkel. Ezután határozott következtetésre juttatja, hogy a jogi intézmények és politikai intézmények a fogalmi joggyakorlat szempontjából ugyanazt az alkalmazást alkalmazzák: a jogi intézmények politikai intézmények.

Ezt nem szabad úgy értelmezni, mint szociológiai állítást, hogy a jogi intézményeket egyszerűen politikai szereplők irányítják. Ez egy **fogalmi állítás**. A jog politikai, mert állami hatalmat követel egy politikai közösség tagjai felett. Az intézmény és a címzettei közötti kapcsolat legitimitás, kötelezettség és igazolás kérdéseit veti fel, amelyek politikafilozófiai jellegűek.

Így a Bódig elméletének fogalmaklánca a következők:

A jog → intézményi normativitás, → hatalom → kötelezettség → legitimitás → politikai filozófia.

Ez az egyik oka annak, hogy jogtudománya sokkal távolabb áll a pozitivizmustól, mint ahogy azt elsőre gondolnánk, a Hart és Raz széles körű használata alapján.

5. Joseph Raz szerepe: tekintélyelmélet raziai pozitivizmus nélkül

Bódig kiterjedt mértékben használja Joseph Raz tekintélyelemzését. A vonzerő nyilvánvaló: Raz kifinomult fogalmi eszközöket kínál annak magyarázatára, hogyan állítják a hatóságok, hogy módosítják alanyaik gyakorlati indokait. Ez illeszkedik Bódig nézetéhez, miszerint a jog tekintélyesen kötelező érvényű gyakorlati indokokat kíván biztosítani.

De Bódig nem követi a Raz szellemét kizárólagos vagy módszertani pozitivizmusba. Péter Sólyom későbbi Bódig szellemi fejlődésének rekonstrukciója, amely Tamás Győrfi korábbi értelmezésére támaszkodva mutatja be a pontot: a 2004-es Bódig lényegében dworkiniánus volt, erősen merített Finnis-ből anélkül, hogy természetjog-elméleti szakemberré vált volna, és Raz tekintélyelméletét beépítette **anélkül, hogy Raz pozitivizmusát átvette volna**.

Ez a hibridizáció alapvető fontosságú. Bódig a következőkből vesz alapul:

Hart: gyakorlat, belső nézőpont és koncepcionális jogtudomány, miközben elutasítja a módszertani pozitivizmust;

Dworkin: interpretívizmus, konstruktív értelmezés, a jog igazolási dimenziója és az elvek fontossága;

Raz: a tekintélyalapú intézmények gyakorlati-észszerű architektúrája, miközben elutasítja az erkölcs pozitivista zárását;

Finnis: gyakorlati filozófia és a társadalmi intézmények megértésének fontossága részben racionális pontjuk vagy központi esetük alapján, anélkül, hogy hagyományos természetjog-ontológiát alkalmazna.

Ez a szintézis segít megmagyarázni, miért tévesztő, ha Bódiget egyszerűen pozitivistákként vagy természetes jogásként sorázzuk.

6. Törvény és erkölcs: egy olyan helyzet, amely finomabb, mint a "szétválasztás" vagy a "szükséges kapcsolat"

A jog–erkölcs kérdést kifejezetten tárgyalja 2007-es cikkében, amely a jog és erkölcs kapcsolatáról szól a fogalmi jogelmélet szemlőpontjából.

Az érett álláspont világosabbá válik a két 2013-as normativitásról szóló tanulmányban. Pontatlan lenne egyszerűen úgy összefoglalni Bódigot, hogy minden erkölcstelen szabály már jogilag megszűnik. Elmélete több olyan kérdést különböztet, amelyeket a pozitivista "elkülöníthetőségi tézis" klasszikus viták gyakran összekevernek.

Az egyik kérdés egy jogi norma **létezését vagy intézményi érvényességét** érinti.

Egy másik kérdés, hogy a norma sikeres-e **valódi normatív útmutatást** nyújtani.

A harmadik pedig arra vonatkozik, hogy a kibocsátó intézmény jogos hatalommal bír-e.

Különösen az utóbbi szinteken válik az erkölcs fogalmi szempontból nélkülözhetetlensé.

Az első, 2013-as tanulmányban Bódig normatív iránymutatást határoz meg normatív állításokon **keresztül, amelyek az elvárásokat gyakorlati okokkal kötik össze**. Megkülönbözteti a *normatív állítások sikerét* a hatékonyságuktól. A siker a lényegi igazolási háttérüktől és a felperes kompetenciájától függ; a hatékonyság a cselekvés tényleges irányítási képességét jelenti, és instrumentális és nem instrumentális indokokat is magában foglal.

A második tanulmány azt állítja, hogy a jogi normativitás azért különbözik meg, mert **intézményi normativitás**. A jogi normativitás kötelezettségeken és tekintélyalapú intézményeken keresztül működik, és Bódig megkülönbözteti az erkölcsi okokat, a megfelelési okokat és a válaszok magyarázatát a jogi iránymutatás magyarázatában. A legfontosabb, hogy kifejezetten arra a következtetésre **jut, hogy az erkölcsi legitimitás a jog normativitásának alkotóeleme**.

Ez sokkal erősebb állítás, mint amit a harti pozitivizmus általában elfogadna, de mégsem tartalmazza közvetlenül a klasszikus természetjogi formulát, *a lex iniusta non est lex-et*. Egy intézmény kiadhat azonosítható jogi normát akkor is, ha az abban beágyazott normatív állítás hibás vagy sikertelen. Bódig érett elméletét ezért leginkább úgy értelmezhetjük, mint megkülönböztetni a **jog intézményi létezését a jog normatív tekintélyének sikeres teljesítésétől**.

Ez a megkülönböztetés az egyik kulcs az egész rendszerének megértéséhez.

7. Jogi érvényesség: a bináris tulajdonságtól a közvetített intézményi konstrukcióig

Bódig későbbi érvényességi elmélete megerősíti ezt az értelmezést. 2018-as *fejezete, a Legal Validity, Soft Law, and International Human Rights Law* egy szűk "mag" fogalmát határozza meg az érvényességről, a hatékony normatív útmutatás minimális feltételei alapján egy intézményi környezetben. Az érvényesség **közvetített kapcsolatot teremt a jog legitimitása és a jogi gyakorlatok belső folyamatai között**. Az érvényesség specifikusabb konstrukciói maguk is politikailag és intézményesen alkotottak, ezért változnak az egyes jogrendek dinamikájával.

Ez elméletileg több szempontból is fontos.

Először is, az érvényességet már nem egyszerűen tekintik úgy, mint egy mindent vagy semmi tulajdonságot, amelyet egyetlen felismerési szabály határoz meg.

Másodszor, a fogalom intézményi funkcióval bír: a normatív hatalom és legitimitás alapvetőbb kérdéseit átülteti azokba a belső kategóriákba, amelyeken keresztül a jogi gyakorlat a követeléseket dolgozza fel.

Harmadszor, a különböző jogi formációk különböző érvényességi konstrukciókat fejleszthetnek ki. Ez teszi Bódig keretrendszerét adaptálhatóvá a **nemzetközi joghoz és a puha joghoz**, ahol az államközpontú pozitívista forrás érvényességi modellje tökéletesen illeszkedik.

Így későbbi elmélete képes elfogadni a jogi pluralizációt anélkül, hogy feladná az intézményi normatívás központi szerepét.

8. Szabályok, elvek és a jogi érvelés határai

Bódig 2008-as tanulmánya, amelyet 2010-ben *Rules, Principles, and the Problem of the Limits of Legal Reasoning* címmel publikáltak, különösen feltárja Dworkinhez fűződő kapcsolatát.

Megkülönböztetése nem csupán az, hogy a szabályok mindent vagy semmit alkalmaznak, míg az elveknek súlyuk van. Ehelyett a szabály/elv megkülönböztetést a **belső és külső igazolással köti** össze. A szabályok a pozitív jog intra-rendszerszintű elemeiként működnek, míg a jogi

elvek a jogi megállapodások külső igazolásával kapcsolatos erkölcsi és politikai megfontolások jogba lépését tükrözik.

Ez vezeti Bódigot ahhoz, amit **szerény antiformalizmusnak** nevez. A belső jogi igazolás egyszerre érthető és értékes; a jogi érvelés nem feltétlenül feltétlenül feltétlenül nyitja fel minden politikai erkölcsi kérdést. Mégis, a jog külső igazolásához releváns erkölcsi és politikai megfontolások néha beléphetnek – és kellene, hogy belépjenek a jogi érvelésbe. Ennek a nyitásnak a megfelelő mértéke nem határozható meg absztrakt módon; részben az **intézményi tervezés** kérdéseitől függ.

Ez a Bódig jellegzetes lépése. Mindkét pólus elutasítása:

a tiszta formalizmus lezárna a jogi érvelést a külső igazolás ellen;

A radikális antiformalizmus a jogi érvelést általános erkölcs-politikai érvelésbe bontaná fel.

A köztes megoldás megőrzi a jogi doktrína relatív autonómiáját, miközben ragaszkodik annak **reflexív önkorrekció** képességéhez.

Ez a minta később központi szerepet tölt be doktrinális tudományelméletében.

9. A nagy átorientáció 2008 után: mire valók a fogalmi jogelmélet?

2008 és 2010 körül szerintem Bódig karrierjének legfontosabb hangsúlyváltozása történt.

Korábbi kérdése így volt:

Hogyan kell megalkotni a fogalmi jogelméletet, ha a jog normatív állításainak értelmét akarja értelmezni?

Az új kérdés egyre inkább így lesz:

Miért van egyáltalán szükségünk a fogalmi jogi elméletre, és milyen episztemikus funkciót tölt be a tényleges jogi tudomány számára?

A Legal Theory and Legal Doctrinal Scholarship című művében (amely 2010-ben jelent meg a *Canadian Journal of Law and Jurisprudence*-ben egy korábbi munkadolgozat után) Bódig azt állítja, hogy a mainstream fogalmi hagyomány – Hart, Raz, Dworkin, Finnis – **funkcionálisan kapcsolódik a jogi doktrinális tudományhoz**. A fogalmi jogelmélet érthetőbbé válik, ha vállalja a közvetlen felelősséget a doktrinális jogi tudomány által generált episztemikus problémákért.

Ez fontos kritikát hoz a harti metodológiai pozitivizmus ellen. A mainstream jogtudomány valójában nem egy autonóm filozófiai párbeszéd, amely a jogi gyakorlat felett lebeg. Számos fogalmi feszültsége "parazitás" Bódig terminológiájával azokkal a kérdésekkel, amelyeket

először a doktrinális kutatásban találtak vagy kiváltottak. Ezért a fogalmi elméletnek kifejezetten meg kell **nyújtania a doktrinális kutatás fogalmi és módszertani alapjait**.

Ez a jogtudomány funkcionális újradefiniálását jelenti.

A nagy Hart–Dworkin kérdés, "Mi az a jog?" kevésbé központi kérdés, mint ahogy alábbi:

"Milyen fogalmi elméletre van szükség azoknak, akik kompetens reflexióban dolgoznak a pozitív jogon?"

10. A "doktrinális tudás" feltalálása

A 2011-es *Doctrinal Knowledge, Legal Doctrines and Legal Doctrinal Scholarship* című tanulmány bemutatja azt a fogalmat, amely végül Bódig későbbi elméletének szervező kategóriájává válik: **a doktrinális tudás**.

Az általa feltárt probléma ismerős. A hagyományos jogi tudományt gyakran két irányból bírálják. Úgy tűnik, képtelen valódi társadalomtudományként megalapozni magát, miközben belső jogi gyakorlati elkötelezettsége ideológiai, nem pedig valóban akadémikusnak tűnik.

Bódig válasza az, hogy mindkét kritika félreérti a doktrinális tudomány episztemikus célját. Egy jellegzetes, **gyakorlatspecifikus normatív tudást ápol**, amelyet más tudományágak nem reprodukálnak. A jog olyan "reflektív mélységgel" rendelkezik, amelyet ő nevez, csak egy olyan vizsgálat érhet el, amely képes belső nézőpontot alkalmazni doktrinális struktúráihoz.

Ez a koncepció egyszerre képviseli a folytonosságot és az innovációt.

Ez folyton a korábbi "jogászi joggyakorlattal": mindkettő ragaszkodik hozzá, hogy a jogi gyakorlatokat a résztvevők normatív kategóriáin keresztül kell megérteni.

De újszerű, mert Bódig most már pontosabb **episztemológiát kínál**. A központi kérdés már nem csupán a jogtudomány helyes módszertana. Ez az a fajta tudás, amelyet akkor keletkezik, amikor a képzett résztvevők megtanulnak eligazodni egy intézményesített normatív gyakorlatban.

Ez a lépés végül lehetővé teszi számára, hogy a jogi doktrínát ne tökéletlen szociológiának, alkalmazott erkölcsi filozófiának vagy pusztán szakmai kézművességgént értelmezze, hanem egy különleges, akadémiai szempontból védhető tudásformájaként.

11. A doktrinális racionalitás sem pusztán normatív, sem tisztán empirikus

A 2013-as oksági tanulmány bemutatja, hogyan működik ez a megközelítés a konkrét jog szintjén. Bódig az empirikus és tudományosan megalapozott tudás belépését vizsgálja az oksági doktrínába a brit gondatlansági jogban. Következtetése rendkívül jellemző: az empirikus tudás nem egyszerűen helyettesíti a doktrinális kategóriákat. A jogi gyakorlatba egy **tanulási folyamat révén lép be, amelyet doktrinális** struktúrák, normatív korlátok és szakmai kompetencia irányítanak.

A tanítás racionalitása ennek megfelelően a **tények és normák dialektikus kölcsönhatásából ered**. A doktrinális szakértelem határozza meg, hogyan válnak az empirikus felfedezések jogilag relevánsakká, míg az empirikus fejlemények kényszeríthetik a doktrinális kategóriákat alkalmazkodásra.

Ez konkrét választ ad arra az állításra, hogy a doktrinális érvelés csupán racionalizálja az öröklött jogot. Bódig számára az érett tanítás egy mechanizmus a reflektív tanulás megszervezésére, miközben megőrzi az intézményi racionalitást, amely szükséges ahhoz, hogy a jog továbbra is jogként működjön.

12. Interdiszciplinaritás jogi tudomány felosztása nélkül

Ugyanez a logika határozza meg a 2015-ös fontos *cikket*, a *Legal Doctrinal Scholarship and Interdisciplinary Engagement*-et. Itt Bódig kifejezetten **normatív és interpretatív tudományágként** határozza meg a jogi tudományt, amely **internalista és nem instrumentalista nézőpontból** működik.

Különösen fontos a "nem instrumentalista" kifejezés. Ez azt jelenti, hogy a doktrinális jog nem érthető megfelelően pusztán eszközként a külső meghatározott politikai eredmények elérésére. A jogi gyakorlatok belső struktúrákat, elveket, értékeket és racionalitási formákat tartalmaznak, amelyek önmagukban is fontosak.

Bódig azonban **határozottan nem** érvelt a diszciplináris elszigeteltség mellett. Néhány doktrinális fogalom nem érthető meg megfelelően tisztán normatív jogi elemzéssel. Több interdiszciplináris elkötelezettségi formát azonosít: a jogi elképzelések jogon kívüli eredetének megismerését; versengő tudományági nézőpontok közötti találkozások kezelését; valamint a jogreform és politikai kezdeményezések értékeléséhez szükséges empirikus ismeretek megszerzését.

Így a kapcsolat aszimmetrikus, de nyitott.

A közgazdaságtan, szociológia, politikatudomány, pszichológia vagy természettudomány nélkülözhetetlen információkat nyújthat a jogi tudományoknak.

De jogi döntés megalapozza, hogy mit jelent ez az információ , doktrinai kompetenciát igényel.

A tanítás közvetíti az átadást.

Ez az állítás központi szerepet játszik Bódig későbbi jogi tudományosságának autonómiájáról alkotott értelmezésében.

13. "A jogtudománytól" a "doktrinális fegyelmiig"

2016-ra Bódig kifejezetten az *A jogtudomány módszertani karaktere és a dogmatikai tudomány eszméje* – "A jogi tudomány módszertani jellege és a doktrinális tudomány gondolata" című művéről ír.

Ez a terminológia a program fontos érettségét tükrözi. Egyre vonakodóbbá válik a doktrinális jogi tudomány mérésében egy általános "tudomány" modell ellen. Akadémiai hitelessége nem függ azon, hogy titokban társadalomtudományról van szó.

Módszertani legitimitása abból fakad, hogy valójában ellát az epitemikus feladat: a pozitív jog kompetens normatív értelmezése és racionális rekonstrukciója.

A régebbi vitát arról, hogy a jogtudomány leíró vagy normatív-e legyen, ezért egy differenciáltabb diszciplináris térkép vált fel:

az empirikus szocio-jogi tudomány magyarázza a jogi viselkedést és intézményeket;

az általános jogfilozófia absztraktabb, fogalmi és normatív magyarázatokat fejleszt ki;

A doktrinális jogi tudomány belső orientált ismereteket fejleszt a pozitív jogi gyakorlatokról.

Pontosan azért működhetnek együtt, mert nem ugyanazt az epitemikus funkciót látják el.

14. A 2021-es monográfia: az érett rendszer

A csúcspont a 2021-es angol monográfia, a *Legal Doctrinal Scholarship: Legal Theory and the Inner Workings of a Doctrinal Discipline*. A hivatalos leírás szerint a könyv új keretet kínál a fogalmi jogtudományhoz, és azt állítja, hogy egy doktrinállisesti orientált jogelmélet módszertani segítséget nyújthat a jogtudósoknak, ahol a **jog racionális rekonstrukciója** kulcsszerepet játszik.

Az episztemológiai kulcs ismét a "doktrinális tudás": gyakorlat-specifikus normatív tudás, amelyet intézményesített társadalmi gyakorlatok eligazodására használnak.

Bódig korábbi elméletének több része ma már egyetlen szerkezetbe van összeállítva.

Az interpretivizmus azt jelenti, hogy a jogi jelentést gyakorlatokból rekonstruálják, nem pedig mechanikusan kinyernék társadalmi tényekből.

Az internalizmus azt jelenti, hogy a gyakorlat alkotó állításait komolyan kell venni abból a nézőpontból, amelyben azok indokként működnek.

A normativus azt jelenti, hogy a doktrinális tudomány nemcsak jogi állításokat rögzít, hanem azok igazolási viszonyaival is foglalkozik.

A helyi tudás azt jelenti, hogy a doktrinális tudás a történelmileg megtestesített jogi rendekre vonatkozik, nem pedig teljesen kontextustól független jogra.

A konstruktivizmus azt jelenti, hogy a doktrinális tudomány aktívan szervezi és rekonstruálja a jogi anyagokat, nem pedig passzívan reprodukálná azokat.

A neminstrumentalizmus azt jelenti, hogy a jog racionalitása nem redukálható a politikai célok sikeres megvalósítására.

A racionális rekonstrukció azt jelenti, hogy a doktrinális tudomány arra törekszik, hogy a jogot normatívan strukturált intézményi gyakorlatként érthetővé tegyék, miközben a pozitív jog tekintélyes anyagai és korlátai előtt is elszámoltatható.

Péter Sólyom 2022-es elemzése kifejezetten megjegyzi, hogy Bódig elméletének alapvető módszertani alapelvei a 2004-es könyv óta nem változtak lényegesen: a projekt továbbra is "jogász joggyakorlat" marad, amely normatív internalizmuson alapul. Az újdonság, hogy Bódig most már rendszerezettebb, doktrinális jogi tudományosság keretében írja le a központi tárgyat; Sólyom összefoglalja három alapvető módszertani jellemzőjét: **értelmező, helyi és konstruktív** jellegű.

15. Átesett-e Bódig egy "fullerian fordulatot"?

Ez talán a legérdekesebb kérdés az elméleti változással kapcsolatban.

Péter Sólyom a 2021-es monográfiát "**fulleriánus elmozdulásként**" vagy "**fulleriánus korrekcióként**" jellemezi, miközben Nigel Simmonds és Neil MacCormick is fontos új referenciapontokká váltak. Ezt inkább Sólyom értelmezéseként kell kezelni, nem Bódig önleírásaként.

Úgy gondolom, hogy ennek az értelmezésnek jelentős alapja van.

A 2004-es elméletet főként Dworkin, Raz és Finniss háromszögéből építették fel. Központi szókincse a tekintély, a gyakorlati ész, a politikai erkölcs, a fogalmi jog és a normatív internalizmus volt.

2021-re sokkal nagyobb elméleti súlyt helyeznek a **jogi intézményi formák**, doktrinális gyakorlatok, szakmai szakértelem és racionális rekonstrukció belső racionalitására. Ez valóban közelebb áll Fuller, Simmonds és MacCormick munkához.

De ez **korrekció, nem szakadás.**

Bódig nem hagyja el a dworkini értelmezést.

Nem hagyja el a raziai hatalmat.

Nem hagyja el a gyakorlati filozófiát.

Ehelyett a jogi racionalitás központja kissé eltávolodik a "tekintély → alany" függőleges viszonytól, és **magának a jogi gyakorlatnak a belső felépítése** felé mozdul.

Ez egy valódi elméleti fejlemény.

16. Racionális rekonstrukció és a jog önkritikus képessége

A "racionális rekonstrukció" talán a legfontosabb módszertani művelet az érett Bódigban.

Egy doktrinális tudós nem csupán leírja, amit a törvények és bíróságok mondtak. A tudós nem cseréli szabadon a pozitív jogot azzal, amit az erkölcs ideális esetben megkövetelne. Ehelyett a jogi anyagokat úgy rekonstruálják, hogy azonosítsák kapcsolataikat, szervezőalapelveiket, igazolási struktúráit és rejtett következményeit.

Ezért marad Bódig álláspontja a pozitivizmust és a korlátlan erkölcsi elmélet közötti köztes helyen.

A pozitív jogi anyagok korlátozzák a rekonstrukciót.

De maga a rekonstrukció feltétlenül tartalmaz normatív és interpretatív ítéleteket.

Ez a fogalom azt is megmagyarázza, hogy a jogi tudomány miért bír kritikus dimenziót anélkül, hogy teljesen kilépne a gyakorlatból. Egy gyakorlatot kritizálhatunk azzal, hogy saját elvei, elkötelezettségei és igazolási törekvéseit alkalmazzák az ellentmondásos vagy hibás megnyilvánulásaihoz.

Ezért az internalizmusnak nem egyszerű hűséget kell teremtenie a pozitív joghoz, hanem **az immanens kritikát.**

17. Az ideológiai ellenvetés

Nyilvánvaló ellenvetés következik. Ha a doktrinális tudomány belülről értelmezi a jogot, és racionálisan próbálja rekonstruálni, nem kockáztatja-e a létező jogi rend legitimálását?

Bódig legalább a 2011-es doktrinális tudás tanulmány óta tisztában van ezzel a problémával, amely kifejezetten foglalkozik a doktrinális tudomány episztemológiai és ideológiai dimenziói közötti feszültséggel. Azt állítja, hogy ezt a feszültséget kezelhető, nem pedig megszüntetni azzal, hogy úgy tesznek, mintha a tudomány teljesen külső és értékmentes lenne.

2023-as válasza Geoffrey Samuelre kifejezetten visszatér a doktrinális tudomány ideológiai profiljához, a racionális rekonstrukcióhoz és az interdiszciplináris elköteleződéshez. Bódig megközelítését alaposan értelmező és doktrinális tudományosságként, normatív és hermeneutikus tudományágként határozza meg.

A válasz ereje az, hogy elkerüli a fiktív semlegességet.

Sebezhetősége az, hogy a kérdés továbbra is fennáll: **mikor válik a racionális rekonstrukció racionalizációvá?**

Ez szerintem az egyik legjelentősebb, megoldatlan feszültség Bódig rendszerében. A válasz attól függ, mennyit enged a normatív internalizmus valódi kritikus távolságot a jogi gyakorlat alkotó politikai erkölcsétől szemben, amelyet újraalkot.

18. Feltűnő folytonosság: az "immanens pluralitástól" a módszertani pluralizmusig

A 2023-as Samuel csere egy több mint húsz évig tartó fontos kontinuitást is feltár.

2000-ben Bódig a jogtudományi kutatás "immanens pluralitásáról" beszélt, és elutasított minden kizárólagos módszertani kánont.

2023-ban kifejezetten a **módszertani pluralizmusra** hivatkozik, azzal érvelve, hogy a nagyon eltérő elméleti megközelítések kölcsönösen korrekciós hatással lehetnek, még akkor is, ha nem osztoznak ugyanazokat a módszertani feltételezéseket. Módszertana például teret hagy Samuel történelmi joggyakorlatának, még akkor is, ha nem ugyanazt az episztemikus feladatot látja el, mint Bódig doktrinális elmélete.

Ezért egyre pontosabb doktrinális tudományossági védelmet nem szabad összetéveszteni azzal, hogy *minden* jogtudományi értékes tudományos munka doktrínusnak kell lennie.

Ehelyett a pozíciója:

Többféle jogos tudásforma létezik;

de legitimitásuk attól függ, hogy megértik egyedi kérdéseiket, céljaikat és normáikat;

és a doktrinális jogi tudományt nem lehet igazságosan megítélni a társadalomtudományokból származó nagyszabású szabványok alapján.

Ez egy jóval kifinomultabb forma a fegyelmi pluralizmusnak.

19. A 2025-ös fejlemény: jogi elmélet szembesül a "kódex"

A 2025-ös, Zsolt Zódivel közösen írt cikk, *A kód felülírja a jogot? A viselkedési kontroll a kód és jogelmélet által*, egy újabb fejleményt tár fel Bódig jogtudományában.

A normatív iránymutatás, az intézményi normativitás és a modern állami jog **fogalmi kerete** ma már a technológiai szabályozásra, platformokra és kódokra is alkalmazható. Ahelyett, hogy a "kódex jog" egyszerű bináris értelemben kérdeznénk, a szerzők **a normatív rendezés különböző** módjait és az ügynökség eloszlásának változóját elemzik a szabályozók, tervezők, platformüzemeltetők és hétköznapi címezettek között.

Ez jelentős kiszélesedéshez vezet Bódig elméletének.

A korábbi megfogalmazások gyakran úgy tűnt, hogy a tekintélyes jogi intézmények és a címzettek viszonylag hagyományos kapcsolatára összpontosítottak.

A 2025-ös elemzés hangsúlyozza, hogy a normatív iránymutatás számos érintett kategóriában elosztható; a technológiai architektúra változhat, kinek a gyakorlati okja közvetlenül érintett; és maga a modern állami jog több szabályozási formát ötvöz, beleértve a hagyományos jogot és a sokkal részletesebb megfelelési szabályozási formákat.

Ezért a cikk bírálja a főáramú jogi elméletben szereplő **bíróságközpontú elfogultságot**. A modern szabályozást nem lehet úgy érteni, hogy az ítélethozatalt és a jogi vitákat mint a paradigmát kezeljük, amelyen keresztül minden elméleti problémát feldolgozunk. A törvényhozások, közigazgatási szervek, szabályozó rendszerek, technológiai tervezők és összetett szabályozási infrastruktúrák fogalmi szempontból fontosabbá válnak.

Ez jelentős fejlemény a korábbi Dworkin-dominált szakaszhoz képest. Bódig érett jogi elmélete egyre kevésbé kizárólag az **igazságszolgáltatás** joggyakorlatává válik, inkább az **intézményi normatív rendezés** elméletévé.

A cikk azonban elutasítja a drámai "jog halála" téziseket. A technológiai menedzsment nem feltétlenül helyettesíti a jogot. A valódi probléma a **különböző irányítási és kontrolláló viselkedésformák dinamikus egyensúlya**, ahogy az állami jog, az igazgatási szabályozás, a technológiai infrastruktúra és a magánplatformok együtt fejlődnek.

20. A legújabb fejlemény, 2026: a doktrínális jogtudomány nem társadalomtudomány

2026 augusztusáig a legfrissebb felismerhető fejlemény Bódig *kézirata*, a *Legal Doctrinal Scholarship and the Social Sciences: A Methodological Inquiry*. Fontos hangsúlyozni, hogy a

rendelkezésre álló forrás ezt tudományos **vitára bemutatott kéziratként írja** le, nem pedig még megjelent monográfiaként vagy végleges végleges kiadványként.

Az ELTE Jogi Kutatóintézet három év kutatásának eredményének nevezte, és kijelentette, hogy Bódig teljesebben kidolgozza azt a nézetet, hogy a **jogi doktrínális tudományt jobb, ha társadalomtudományként értelmezzük.**

Véleményem szerint ez nem a korábbi nyitottságának megfordítása az interdiszciplináris tudásra.

Ez a következő közötti megkülönböztetés élesítése:

egy tudományág **episztemikus identitása,**

és a **külső tudásforrásokat** , amelyeket jogosan használhat.

A doktrínális jogi tudomány széles körben használhatja a szociológiát, közgazdaságtant, politológiát vagy empirikus kutatást anélkül, hogy így szociológiává, közgazdaságtanná vagy politikatudománysá válna.

Ez a tézis már 2011-ben lappankozott volt, amelyet a 2015-ös interdiszciplinaritás cikkben és a 2021-es könyvben dolgoztak ki, és 2026-ban látszik, hogy eddigi legszisztematikus védekezését kapja.

21. Mi változott valójában Bódig jogi elméletében?

Ha megkülönböztetjük az alapvető változásokat a hangsúlyváltásoktól, **hat valódi fejleményt** azonosítanék.

A "jogfilozófiától" magára a jogtudományig

Az 1999–2001-es Bódig intenzíven foglalkozik az elmélet kialakulásának filozófiai feltételeivel a nyelvészeti és posztmetafizikai fordulatok után. Hart és Dworkin elsősorban arra szolgálnak, hogy tisztázza, miként tud elméletet alkotni a jogtudomány.

2004–2005-re Bódig közvetlen lényegi igényeket fogalmazott meg: a jog intézményi normatív gyakorlat, a jogi intézmények hatalmat követelnek, jogi intézmények politikai intézmények, és a jogi normativus legitimitási kérdéseket vet fel.

Így a program a túlnyomórészt **metajogi** témáról egyre **lényegesebb jogtudományossá vált.**

Belső nézőpontból a normatív internalizmusig

Hart belső nézőpontja fokozatosan átalakul. Bódig ragaszkodik ahhoz, hogy a résztvevő nézőpontokat nem jellemezi megfelelően a pszichológiai elfogadás. A jogtudománynak újra kell építenie a gyakorlat igazolási logikáját.

Ez a normatív internalizmusban **csúcsosul** ki: a jogi fogalmakat gyakorlat-immanens normatív állításokon keresztül értik, amelyek racionalitása gyakorlati és politikai filozófiát igényel.

A tekintélytől a normatív útmutatás gazdagabb elméletéig

A korai érett munkákban különösen kiemelkedő szerepet foglal el a raziai hatalomfogalma.

2013-ra ez egy bonyolultabb architektúrába épült, amely normatív állításokból, gyakorlati okokból, siker kontra hatékonyságból, intézményi normativitásból, kötelezettségből és többféle cselekvési okból áll.

A tekintély nem tűnt el. Ez a normatív iránymutatás szélesebb kategóriájának egyik összetevőjévé vált.

Az általános jogtudománytól a jogi tanítás episztemológiáig

Ez a legfontosabb változás.

2004-ben a fő cél a fogalmi jog megfelelő módszertanának meghatározása volt.

2010–2021-re a kulcskérdés az, hogy a fogalmi jogtudomány hogyan alapozhatja és támaszthatja alá a doktrinális jogi tudomány által létrehozott egyedi tudást.

Így Bódig a következőkből lép tovább:

"Melyik elmélet érti helyesen a jogot?"

irányba:

"Milyen episztemikus feladatot lát el a jogelmélet a jogi tudáson belül?"

Dworkin–Raz–Finnis-től egy részben fuller-féle belső jogi racionalitás felfogása felé

Ez ismétlem, ez nem elhagyás. De a 2021-es elmélet nagyobb súlyt tulajdonít a jogi formának, a doktrinális struktúrának, az intézményi racionalitásnak, a szakmai tudásnak és a racionális rekonstrukciónak.

Sólyom "fulleriánus korrekció" leírása így hihető, feltéve, hogy azt egy **további dimenzióként** értik, nem pedig új jogjogi hűségként.

Az ítéletközpontú joggyakorlattól a szabályozó rendezés szélesebb elmélete felé

A 2025-ös kódex cikk kiterjeszti a keretrendszert a szabályokról, jogi döntésekről és doktrínális érvelésről a technológiai infrastruktúrára, megfelelőségi szabályozásra, platformirányításra és elosztott érinteti ügynökségre.

Ez jelentős jövőbeli iránynak bizonyulhat. Ez Bódig normatív útmutatásának sokkal szélesebb szociológiai és intézményi alkalmazási területét biztosítja anélkül, hogy feladná gyakorlati-filozófiai alapjait.

22. Mi *nem* változott?

A folytonosság legalább ugyanolyan figyelemre méltó.

Bódig következetesen elutasította azt az elképzelést, hogy az ügyvédek számára releváns fogalmak **tisztán külső leíró módszertannal rekonstruálhatók**.

Következetesen a jogot gyakorlati **jelenségként kezelte, amely** okokat és normatív állításokat foglal magában.

Következetesen elutasította, hogy a jogelméletet egy örök joglényeg metafizikai elméletévé redukálja.

Következetesen hangsúlyozta, hogy a jogi gyakorlatok **intézményi és politikaiak**.

Következetesen állította, hogy a jogi érvelés viszonylag autonóm lehet anélkül, hogy teljesen elzárna az erkölcsi és politikai igazolástól.

Következetesen védelmezte az **értelmező belső nézőpontot, miközben elutasította a** durva konvencionalizmust.

És a 2000-es "immanens pluralitás" tézistől a 2023-as módszertani pluralizmusig következetesen ellenállt annak az elképzelésnek, hogy minden jogvizsgálatra egyetlen legitim intellektuális módszer létezik.

23. Hol kellene Bódignak elhelyezkednie a kortárs jogtudomány főbb iskolái között?

Nem harti-i jogi pozitivista, mert számára a jogi normativitás tisztázása nem lehet módszertani szempontból elszigetelni a gyakorlati és politikai filozófiától.

Nem Razian exkluzív pozitivista, bár Raz tekintélyelmélete az egyik fontos elemző forrása.

Nem **klasszikus természetjogi elméletalkotó**, mert a normatív racionalitás nem egy kiváltságos metafizikai természeti értelmezésből vagy univerzálisan hozzáférhető objektív jókból származik.

Módszertani szempontból lényegében **dworkiniánus**, különösen az értelmezés és a konstruktív igazolás szerepében, de jogtudománya kevésbé bíróközpontú, mint Dworkiné, és egyre inkább az intézményi struktúra és a doktrinális tudomány iránt érdeklődik.

Fontos elemeket osztoz **Finnisszel**, különösen azt a szükséges magyarázatot, hogy a gyakorlati intézményeket a gyakorlati érthetőségük és igazolási pontjuk alapján kell értelmezni, anélkül, hogy elfogadná Finnis teljes természetjogi keretrendszerét.

Az érett szakaszban egyre több **fulleri, simmondsi és maccormicki** elem jelenik meg: a jogosság belső racionalitására, intézményi formákra, doktrinális struktúrákra és magának a jogi gyakorlatnak normatív jelentőségére. Súlyom értelmezése jól megragadja ezt a fejlődést.

A legpontosabb rövidítés tehát a következő:

egy gyakorlaton alapuló, normatív-internalista és politikai-filozófiai interpretivizmus, amely később doktrinális tudás és racionális rekonstrukció elméletévé fejlődött.

24. Amit Bódig legeredetibb jogelméleti hozzájárulásainak tartom.

Bódig több állítása túlmutat az angol-amerikai jogviták átültetésének szerepén, és a magyar jogelméletbe is.

Az első a **normatív internalizmus**, mint rendszerszintű alternatíva mind a módszertani pozitívizmusság, mind a metafizikai természetjog számára. Az az elképzelés, hogy az ügyvédek számára megfelelő jogelméletnek rekonstruálnia kell a résztvevők állításainak normatív racionalitását, nem csupán társadalmi jelentésüket, elméletileg lényeges.

A második a **politikai legitimitás integrálása a jogi normatívás fogalmi elemzésébe**. Állítása erősebb, mint azt állítani, hogy a jog időnként átfedi a politikát: maga a közjogi intézmények és a megcímzettek közötti tekintélyviszony politikai, így a politikai filozófiát relevánssá teszi a fogalmi jogtudomány szempontjából.

A harmadik a **jogi igények létezése, hatékonysága és normatív sikere közötti különbség**. Ez lehetővé teszi, hogy komolyan vegyük az erkölcsi legitimitást anélkül, hogy a jogi érvényességet közvetlenül erkölcsi érvényességbe kellene zúdítni.

A negyedik, és valószínűleg a nemzetközileg legjellegesebb része későbbi munkáiban, a **doktrinális tudáselmélet**: az az állítás, hogy a doktrinális tudomány gyakorlatspecifikus normatív tudást ápol legitim epitemikus profittal, amelyet sem empirikus társadalomtudomány, sem az általános erkölcsi filozófia nem tud pótolni.

Az ötödik a **fogalmi jogtudomány funkcionális újraértelmezése**. A fogalmi jogtudomány nem csupán verseng azért, hogy megfogalmazza a jog legjobb absztrakt definícióját. Az egyik fő intellektuális funkciója, hogy megfogalmazza a doktrínális jogi tudomány számára szükséges fogalmi és módszertani alapokat.

A hatodik a doktrínális fejlődés mint **egy kontrollált tanulási folyamat** felfogása, amelyben a jogi struktúrák közvetítik az empirikus tudás normatív gyakorlatba való belépését. Oksági elemzése szokatlanul konkrét példát ad ennek a tézisnek.

A hetedik a diszciplináris megkülönböztetés és a **kontrollált interdiszciplinaritás** ötvözete: a jogi tudománynak nem kell társadalomtudománysá válnia ahhoz, hogy széleskörű tanulást végezzenek a társadalomtudománytól.

A nyolcadik, különösen 2025-ben jelent meg, az a kísérlet, hogy általánosítsák a normatív iránymutatás fogalmát egy olyan keretrendszerre, amely **több szabályozási módot** elemez, beleértve a jogot, az adminisztratív megfelelőségi rendszereket és a technológiailag közvetített viselkedésszabályozást.

25. A megmaradt fő elméleti feszültségek

A legnagyobb nehézség a **belső és a kritikus távolságtartás** kérdése. Ha a jogelmélet rekonstruálja egy meglévő gyakorlat alkotó értékeit, akkor feltárhatja az ellentmondásokat és kudarcokat ezekhez az értékekhez viszonyban. De mi történik, ha maguk a alkotó értékek radikális kritikát érdemelnek? Bódig módszertani pluralizmusa lehetővé teszi a külső kritikát, de a kritika és az "ügyvédi joggyakorlat" pontos kapcsolata elméletileg érzékeny marad.

Egy második feszültség is fennáll a **lokalitás és az általánosság** között. Bódig ismételt hangsúlyozza a történelmileg elhelyezett jogi gyakorlatokat – különösen az alkotmányos-demokratikus állami jogot –, ugyanakkor látszólag általános állításokat tesz a normativságról, a tekintélyről, az intézményi kötelezettségről és a doktrínális tudásról is. Megoldása egy korlátozott vagy gyakorlatilag kalibrált általánosság, nem pedig az egyetemes fogalmi esszencializmus, de a pontos határ továbbra is vitatható.

Egy harmadik feszültség a **legitimitással és a jogi érvényességgel** kapcsolatos. Az, hogy azt mondja, hogy az erkölcsi legitimitás a jogi normativitás alkotóeleme, elkerüli a legálisság és erkölcs durva azonosulását, de nehéz kérdéseket vet fel a súlyosan igazságtalan jogrendekről. Pontosan mely jellemzők maradnak "jogiak" – érvényesség, intézményesség, normatív igény, valódi normatív erő – amikor a legitimitás összeomlik? Bódig megkülönböztetései szokatlanul kifinomult eszközöket kínálnak a kérdés megválaszolásához, de egyben bonyolultabbá teszik joggyakorlatát, mint az ortodox pozitivizmust vagy a természetjogot.

A negyedik a doktrínai tudomány autonómiájával kapcsolatos. Minél erősebb az állítás, hogy a doktrínális tudás jellegzetes epitemikus jelleggel bír, annál inkább meg kell magyarázni, hogyan létezhet autonómiája a történelmi, empirikai, gazdasági és politikai tudástól való nyilvánvaló függőségével. Bódig 2013-as és 2015-ös elemzései kifinomult mediációs modellt nyújtanak, míg 2026-os kézírata inkább élesíti ezt a problémát, mint elhagyja.

Végül a technológiai szabályozással kapcsolatos legújabb kutatások új kihívást vetnek fel a korábbi elmélettel szemben. Ha a modern kormányzás egyre inkább olyan technológiai architektúrákon keresztül működik, amelyek megszüntetik vagy drasztikusan korlátozzák a reflektív megfelelés, vita és jogi vita lehetőségeit, akkor egy eredetileg normatív állításokra és gyakorlati okokra épülő elméletnek meg kell magyaráznia azokat a kormányzati formákat, amelyek szándékosan **csökkentik a végső címzettek gyakorlati szerepét**. A 2025-ös cikk válaszul a normatív iránymutatásokat a tervezőkre, szabályozókra és más érintettek helyezi át, ahelyett, hogy kategorizálisan "nem normatívnak" nyilvánítaná a technológiai irányítást. Ez ígéretes, de még fejlődő kiterjesztése az elméletnek.

Általános értékelés

Egészében nézve Bódig 1989 utáni jogtudományi fejlődése rendkívül érthető pályát mutat.

Az **első Bódig**, körülbelül 1999–2001, azt kérdezi, hogyan lehetséges a jogtudomány a metafizikai alapozó rendszer összeomlása után, és Hart és Dworkin szövegét a nyelvészeti és posztmetafizikai fordulat mentén olvasza.

A **második Bódig**, amely 2003 és 2007 körül kristályosult meg, a normatív internalizmust építi fel: a jog egy gyakorlati, intézményi és politikai gyakorlat, amelynek normatív állításai politikai erkölcs, tekintély és legitimitás révén értelmezést igényelnek.

A **harmadik Bódig**, amely 2008 és 2013 körül jelent meg, egyre inkább a jogtudomány gyakorlati céljára irányul, és egy differenciáltabb normatív útmutatás, elvek és jogi érvelés elméletét dolgozza ki.

A **negyedik Bódig**, amely nagyjából 2011-től kezdve és 2021-ben teljes egészében kidolgozott, **a doktrinális tudást** helyezi a középpontba. Az elméleti jogtudomány egy jellegzetes, értelmező, normatív, helyi és konstruktív jogi tudományág módszertani és episztemológiai tükröződésévé válik.

A **legfrissebb Bódig**, amely 2023–2026 között látható, ötvözi ezt az érett elméletet a módszertani pluralizmussal, a modern államjog szélesebb körű megértésével és a normatív rendezés módjairól, a technológiai szabályozásról, valamint azzal az egyre nyilvánvalóbb ragaszkodással, hogy a doktrinális tudomány episztemikus identitással rendelkezik, amely eltér a társadalomtudománytól.

Így a Bódig legmélyebb folytonossága az **interpretáció és a gyakorlati filozófia**; a legmélyebb fejlődés az a mozgás, amely a jogtudomány helyes **módszeréről** szól, a **jogi tudás episztemikus szerkezetéről szóló elmélet felé** mozdul. Értékelésem szerint pontosan ez a későbbi szintézis – normatív internalizmus + doktrinális tudás + racionális rekonstrukció + kontrollált interdiszciplinaritás – teszi Bódig legjellegzetesebb hozzájárulását a kortárs nemzetközi jogelmülethez.

Szabó Miklós jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Szabó Miklós jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejlődéseit és elméleti változásait ezen a területen.

Szabó Miklós 1989 utáni munkásságát leginkább nem elkülönült tanulmányok sorozataként érthető, hanem egy jog megkülönböztető fogalmának fokozatos konstrukciójaként, **mint dogmatikusan közvetített, nyelvészen megalkotott, érvelő és esetorientált gyakorlati vállalkozásként**. Nehéz egyszerűen jogi pozitivistaként, természetjog-elméleti alkotóként, hermeneutikusként, analitikus filozófusként vagy jogi realistának besorolni. Ezeknek a hagyományoknak az elemei bekerülnek munkájába, de ezek egy más, központi kérdésnek vannak alárendelve: **milyen tudással rendelkezik a jogász, és milyen intellektuális műveletek révén alakíthatók át az autoritatív jogi szövegek igazolt válaszokká konkrét esetekre?**

Ezért is a *jogi dogmatika (jogdogmatika)* sokkal alapvetőbb szerepet tölt be elméletében, mint a legtöbb általános jogtudományban. Szabó számára a dogmatika nem csupán egy adott pozitív jogág doktrinális rendszerezettsége. Ez az intellektuális közvetítő mechanizmus, amely nélkül a pozitív jogi szövegek nem válhatnak működő jogrendté. Későbbi munkái a jogi nyelvezetről, logikáról, retorikáról, érvelésről, értelmezésről, jogi esetről és ténymegállapításról nagyrészt ugyanazon közvetítő mechanizmus összetevőinek egymást követő elemzéseként értelmezhetők.

Intézményileg Szabó a miskolci jogtudományi iskola egyik központi alakja volt: 1991 és 2015 között vezette a Jogelmélet és Szociológia Tanszéket, 1997 és 2020 között professzor volt, jelenleg pedig emeritus professzor. Hivatalos profilja a jogelméletet és a jogi filozófiát jelöli ki fő kutatási területeiként.

A központi következtetésem az, hogy **fejlődésének négy fő szakasza** van, de csak egy valódi elméleti tartalomrevizionálás. Az első szakasz, az 1990-es években, megalapozza a dogmatikus-gyakorlati jogi tudás elméletét. A második, 2000–2005 körül, hozzáadja a nyelvészeti, logikai, retorikai és kommunikációs dimenziókat, és az *Ars iuris* című művében csúcsosodik ki. A harmadik, nagyjából 2006–2017 között, kifejezetten érvelő és értelmező fogalmát dolgoz ki, és kibővíti azt az átfogó *Rendszeres jogelméletté*. A negyedik, a 2010-es évek végétől a 2020-as évekig, egyre inkább a **jogi ügyet, tényeket, ítéletet és az episztemikus bizonytalanságot** helyezi középpontba. A fontos átdolgozás a 2024-es *Jog/tudomány* című esszéjében jelenik meg: ott módosítja korábbi ellentétét a bizonytalan jogi tudás és a feltételezett bizonyosságot kereső természettudományok között.

I. Az első 1989 utáni szakasz: az általános jogtudománytól a jogtudomány problémáig, 1990–1998

Szabó korai 1989 utáni írásai már egy olyan jellemzőt mutatnak, amely egész pályafutása során jellemző maradt: kevésbé érdekli egy érdemesebb jogdefiníció megalkotása, mint inkább az elemzése, hogy **a jog hogyan válik kognitívan és gyakorlatilag hozzáférhetővé a jogászok számára.**

Ez különösen jól látható az 1998-as *Jogbölcseleti előadások* szerkezetében. Bevezető fejezetei három kérdést választanak meg: jogi ontológia – "Mi az a jog?"; jogi episztemológia – "Hogyan ismerhető meg a jog?"; és jogi módszertan – "Hogyan lehet a jogot működtetni?" Az episztemológia alatt megkülönbözteti a *scientia iuris*, *ars iuris* és *prudentia iuris* típusokat; a módszertan alatt deduktív, érvelő és esetorientált módszereket tárgyal. Figyelemre méltó, hogy az ontológia fejezet egy "a jogi ontológia hiábavalósága" című szakaszban csúcsosodik ki.

Ezt a megfogalmazást nem szabad úgy értelmezni, hogy Szabó úgy véli, hogy semmi értelmes dolog nem lehet elmondani a jogról. Inkább egy tartós **antieszencialista hajlamot** fejez ki jogtudományában. Szkeptikus abban, hogy a jogtudomány képes felfedezni a "jog" metafizikai lényegét függetlenül attól, milyen gyakorlatok alapján ismerik el, értelmezik és alkalmazzák a jogot. Már itt is látható egy eltávolodás a klasszikus kérdéstől

Mi is az a jog önmagában?

a operatívabb kérdések felé

Hogyan ismerjük valamit jogként? Hogyan használjuk azt? Hogyan születhet belőle jogilag indokolt döntés?

Ez a változás alapvető mindenben, ami ezután következik.

1. Scientia, ars és prudentia

A *scientia iuris*, *ars iuris* és *prudentia iuris* közötti különbség nem csupán történelmi terminológia. Ez válik Szabó érett elméletének fogalmi magává.

A *Scientia* elméleti, propozicionálisan szervezett tudást képvisel. Az *Ars* a gyakorlati tudásra utal: a jogi anyagok kompetens kezelésére való képességre. A *Prudentia* bevezeti az ítélőképességet – azt a képességet, hogy tudja, mi a megfelelő egy adott gyakorlati helyzetben.

Ebben a korai szakaszban azonban még nem dolgozzák ki a háromszoros megkülönböztetés teljes következményeit. Az 1990-es évek elméletét még mindig az elméleti tudomány és a dogmatikus-gyakorlati tudás közötti kontraszt uralja. Késői írásaiban, különösen 2024-ben, a *phronesis/prudentia* sokkal nagyobb jelentőséget kap. Ez az egyik valódi fejlemény gondolkodásában.

II. A jogdogmatika előkérdéseiről (1996): az elmélet első szisztematikus formája

Az 1996-os *A jogdogmatika előkérdéseiről* című könyv Szabó jellegzetes projektjének első jelentős szisztematikus állítása. Architektúrája már most is figyelemre méltóan közel áll ahhoz az elmélethez, amelyet a következő három évtizedben követni fog. A könyv a dogmatika természetéből és történetéből a racionalitáson, logikán, retorikán, érvelésen, értelmezésen és analógián át a jogi érvelés tényszerű, normatív és axiológiai alapjaiig terjed.

Ez valami fontosat mond nekünk. Szabó **nem** definiálja szűkíten, mint a polgári törvénykönyvben vagy a Büntető Törvénykönyvben található fogalmak sorrendjét. A dogmatika egy teljes intellektuális apparátust ölel magában, amelyen keresztül a tekintélyképes jogi anyagok használhatóvá válnak döntésben.

Szerkezete sématicusan a következőképpen ábrázolható:

Tekintélyes szöveg → értelmezés → fogalmak, → rendszereztetés, → érvelés, érvelés, érvelés → tények minősítése → indokolt jogi döntés.

Már 1996-ban három jogi érvelési alap jelenik meg:

Tények, normák és értékek.

Ez a triád jelentős elméleti jelentőséggel bír. Egy bírói döntést nem csak egy norma hozza létre. Az igazságsoknak meg kell állapítania, mi történt, meg kell határozni, mit jelent az alkalmazandó norma, és igazolnia, hogy miért jogilag elfogadható a két között kialakított kapcsolat. Az értékek – igazságosság, jogi bizonyosság, célszerűség és kapcsolódó normák – különösen akkor lépnek be, amikor a pozitív jogi anyagok alulértékelik a választ.

A "dogmatikus helyzet"

Szabó fogalma mögötti legmélyebb gondolat az, amit később **dogmatikus helyzetnek** nevez. Egy dogmatikus tudományág működik, ahol két körülmény egybeesik:

Nincs lehetőség a teljes bizonyosságra, mégsem halasztható határozatlan időre.

Ezért az orvostudomány és a teológia történelmileg tanulságos analógiák számára, és ezért a jog paradigmaticus dogmatikus terület. Egy bíróság nem válaszolhat arra, hogy az elméleti nehézségek intellektuálisan lenyűgözőek, ezért húsz évre halasztják az ítéletet. A jogrend kizárja a *nem liquet* a hétköznapi igazságszolgáltatásból. Gyakorlati választ igényel.

Ennek következtében a dogmatika a következő kombinációból ered:

Episztemikus elégtelenség + a döntéshozatal gyakorlati szükségessége.

Ez valószínűleg Szabó jogtudományának legjellegzetesebb egyéni tézise.

III. A kemény ügy és az "egy helyes válasz"

Ezért érthető, hogy Ronald Dworkin "kemény ügye" fontos referenciapontká válik Szabó számára. Mégsem válik egyszerűen dworkiniánusá.

Száma a kemény eset azt a helyzetet határozza meg, amikor a jogilag engedélyezett anyagok nem mechanikusan hozzák meg a döntést. Az értelmezésnek, a fogalmi kidolgozásnak, az analógiának, rendszerezésnek és érvelésnek kell pótolnia a forrás és az eredmény közötti távolságot.

Ez magyarázza Szabó dogmatikájának egyébként furcsa vonását: a dogmatika leginkább akkor látható, amikor a törvény a legkevésbé mechanikusan meghatározó.

Az egyszerű eset elrejt a dogmatikát, mert a felhalmozott doktrinális munka már stabilizálta a fogalmakat, osztályozásokat és értelmezési konvenciókat. A nehéz eset ismét láthatóvá teszi ezt az infrastruktúrát.

Így következik:

Az, hogy egy ügy könnyűnek tűnik, önmagában is a dogmatika történelmi eredménye lehet.

Ez erősebb tézis, mint az a szokásos állítás, miszerint az ügyvédeknek "néha szükségük van doktrínára". Ez azt jelenti, hogy a doktrína hozzájárul ahhoz a háttér kialakításához, amely lehetővé teszi a rutinszerű jogi alkalmazást.

IV. A nyelvi fordulat 2000 körül: a jog nem csupán nyelvben fejeződik ki

Szabó projektjének következő nagy bővítése az ezredforduló környékén történik. Fontos mérföldköi közé tartozik a "Szó szerint... A jog és a nyelv interferenciájáról" (2000), a *Trivium* (2001), a *Kommunikáció általában és a jogban* (2002), a szabályok és normák tanulmányai, majd később a "Jogelmélet és nyelvelmélet" (2006). Kortárs beszámolók a magyar "jog és nyelv" kutatások egyik úttörőjének tartják.

Ez nem csupán az a felfedezés, hogy a törvények szavakból állnak. Szabó egyre erősebb állítás felé halad, miszerint **a nyelvi alkotmány magának a jogi valóságnak a természetéhez tartozik.**

Más szóval:

A jog nem létezik először teljesen a nyelven kívül, és nem kap nyelvi jelmezt.

Ehelyett a jogi valóság jelentős részei nyelvi műveletek révén alakulnak ki jogszerűen.

Ez különösen nyilvánvaló olyan tárgyaknál, mint a szerződések, jogok, kötelezettségek, jogi személyek, ítéletek, törvények és intézményi aktusok. Jogi létezésük a hagyományoktól, fogalmaktól és társadalmilag elismert beszédű vagy szöveges aktusoktól függ.

1. Szemantikából pragmatika felé

Szabó nyelvi érdeklődése fokozatosan túlmutat a lexikai jelentésen.

A *Trivium* rendszerszinten a hagyományos nyelvtan és szemantika mellett helyezi el:

pragmatikát, beszéd-aktuselméletet, narrívát és diskurzust, szociolingvistikát, formális és nemformális logikát, deontikus logikát, dialogikai logikát és retorika. Jogi szekciói kifejezetten a jogi szemantikával, jogi pragmatikával, jogi logikával, jogi szillogizmussal és jogi retorikával foglalkoznak.

Az üzenet fontos: a jogi nyelv megértése többre van szükség, mint hogy megkérdezzék,

"Mit jelent ez a mondat?"

Azt is meg kell kérdezni:

Ki mondja ezt? Milyen intézményi helyzetben? Milyen jogállommal? Kinek? Milyen céllal? Milyen jogi cselekedet ér el azzal, hogy kimondjuk?

Ez a pragmatikus fordulat Szabó jogi elméletében.

V. *Trivium* (2001): nyelvtan, logika és retorika mint a jogász kompetencia anatómiája

A *Trivium cím* szándékosan utal a középkori nyelvtan, dialektikai/logikai érvelés és retorika triádjára. Szabó elméleti lépése, hogy ezeket nem antikvárius szabad művészetekként, hanem a modern jogtudomány alapvető szellemi technológiájaként értelmezi újra.

Ez lehetővé teszi, hogy három analitikusan eltérő jogi dimenziót válasszanak szét.

A nyelvtan/szemantika arra vonatkozik, hogy mit jelenthetnek a jogi kifejezések.

A logika/dialektika azzal foglalkozik, mi következik a kijelentésekből, és hogyan lehet az állításokat alátámasztani.

A retorika arról szól, hogyan lehet egy vitatott gyakorlati állítást elfogadhatóvá tenni egy másik intézményi diskurzus résztvevő számára.

Ennek az értelmezésnek az a jelentősége, hogy aláássa a "logikus" és "retorikai" jog hagyományos ellentéteit.

Szabó esetében a jogi érvelés általában mindkettőt tartalmazza.

Az ítéletnek el kell kerülnie a logikai ellentmondást. De pusztán a logikai érvényesség nem határozhatja meg, melyik értelmezés helyes, mi számít jogilag relevánsnak, hogy az analógia megengedett-e, hogyan kell egymással versengő elveket elrendelni, vagy hogy milyen magyarázatot kell elfogadni a vitatott tényekről.

Ezért a retorika nem megtévesztés a racionalitással szemben. Helyesen értve az egyik érvelési forma **olyan körülmények között, amikor a bizonyítás nem elérhető**.

Ez az elképzelés később központi szerepet tölt be az érvelési elméletében.

VI. A jog mint kommunikáció és "nyelven belüli fordítás"

Szabó egyik különösen érdekes hozzájárulása a Miskolc bírósági nyelv kutatási programjából és a **jogon belüli "nyelvi fordítások"** elméletéből származik.

Egy későbbi 2010-es Nyelvében a jog című kötet áttekintése Szabó modelljét úgy írja le, hogy ötvözi a kommunikációs elméletet, a nyelvészetet és a jogelméletet, valamint **az intralingvális fordítást** használja mind a jogalkotás, mind a jogi alkalmazás keretként. A bíráló kifejezetten megjegyzi a modell eredetiségét és elméleti potenciálját.

Az ötlet a következőképpen rekonstruálható.

Egy társadalmi esemény először hétköznapi nyelven létezik:

"Peter megütötte Johnt."

Az eljárás során ez bizonyítékos és eljárási nyelvezetté válik:

"a tanú azt mondta...", "az orvosi szakértő megállapította..."

Ezután egy jogilag releváns tényszerű narratívává alakítják át:

"a vádlott szándékosan okozott testi sérülést..."

Végül a tények egy doktrinálisan kidolgozott törvényi kategóriába kerülnek vagy egyébként kapcsolódnak.

Így a jogi folyamat részben fordítások láncolata:

társadalmi esemény → hétköznapi narratíva → eljárási narratíva → jogilag kiválasztott tények → doktrinális besorolás → jogi következmények.

A fordítás "nyelven belüli", mert minden magyarul maradhat, mégis a jelentés változik, ahogy a társadalmi és intézményi regiszterek között váltanak a javaslatok.

Ez előrevetíti Szabó sokkal későbbi jogi eset és ténymegállapítási elméletét.

VII. *Ars iuris* (2005): a jogi dogmatika érett elmélete

Szabó életművének döntő könyve az *Ars iuris. A jogdogmatika alapjai* (2005).

Saját leírása kifejezetten kimondja, hogy a jogi dogmatikát a dogmatikus tudományágak régi hagyományába – *technē/ars* – *kell beágyazni*, és hogy a jogtudomány mint *ars iuris* körülbelül két és fél évezrednyi folyamatos intellektuális gyakorlatként értelmezhető. A dogmatikus érvelés ott jelenik meg, ahol bizonyosság nem elérhető, de a gyakorlati körülmények cselekvésre kényszerítenek; egy tekintélyképes jogi szöveg támaszt nyújt, de önmagában nem határozza meg, mit kell tenni.

Ez a legvilágosabb megfogalmazása a Szabó-alaptézisnek.

1. A jog nem önmagát alkalmazó szöveg

A pozitív jog tekintélyes anyagokat biztosít, de ezek az anyagok nem tartalmazzak saját, teljes alkalmazási útmutatót.

Egy jogi rendelkezés önmagában nem lehet eldönteni:

melyik több lehetséges jelentés közül megfelelő;

hogyan kell meghatározni fogalmait;

hogyan kapcsolódik más rendelkezésekhez;

van-e hiányosság;

hogyan az analógia megengedett-e;

mely tények relevánsak;

hogyan egy kivétel indokolt-e;

és hogyan kell megvédeni az eredményt a versengő értelmezésekkel szemben.

Ezért:

pozitív normaszöveg + dogmatikus feldolgozás = gyakorlatilag működő jog.

Ez az állítás jelentős távolságot hoz a naiv törvényes pozitívizmustól.

Ez azonban nem teszi őt erős értelemben antipozitivistá, mert a jogi anyagok tekintélye továbbra is kulcsfontosságú. A dogmatika nem korlátlan erkölcsi jog az ügyvéd számára. Ez intellektuális munka, **amelyet az tekintélyes jogi anyagon és azok körül** végeznek.

VIII. A dogmatika négy eszköze: szöveg, fogalom, rendszer és módszer

Az *Ars iuris című* művében Szabó egy különösen feltáró sorozatot azonosít a dogmatika "eszköztárában":

szöveg – fogalom – rendszer – módszer.

Mindegyik azt a szintet jelöli, ahol a nyers pozitív anyagot jogilag feldolgozzák.

Szöveg

A szöveg a tekintélyes kiindulópont, de jelentése nem önmagát hajtja végre. Az értelmezés elkerülhetetlen.

Koncepció

A fogalom kialakulása csökkenti számtalan egyéni helyzet összetettségét. A "tulajdonjog", "szerződés", "jogi személy", "szándék", "okság", "gondatlanság" és több ezer más doktrinális fogalma teszi lehetővé a jogi műveleteket.

A fogalom tehát nem csupán egy független jogi valóságot jelöl meg. Bizonyos mértékig **azt a valóságot alkotja, amelyet a jogi gyakorlat** érzékelhet.

Rendszer

A fogalmakat relációkba kell rendezni. A dogmatika megkülönböztetéseket, hierarchiákat, taxonómiákat, kivételeket és belső kapcsolatokat hoz létre.

A jogrendszer "rendszere" tehát nem csupán kész módon a jogalkotásban. Részben tudományos és szakmai teljesítmény.

Módszer

Végül a jogtudósoknak eljárásokra van szükségük a fogalmi rendszerben való mozgáshoz – értelmezés, analógia, következtetés, egyensúlyozás, kvalifikáció és érvelés.

Így a dogmatika egyszerre termék , valamint tevékenység:

egy doktrinális rendszert hoz létre, és ez egyben a folyamatos gyakorlat, amely révén ezt a rendszert újraépítik.

IX. A normák/tények megkülönböztetése – és hogy miért válnak a tények egyre fontosabbá

Az *Ars iuris* szerkezete különösen jelentős, mert nagyjából a könyv második fele normák és tények között oszlik meg. Részletes tartalma magában foglalja az értelmezést, analógiát és jogi érvelést a normatív oldalon, de az igazságot, a valóságot, a hitelességet, a valószínűséget, a ténymegállapítást, a tényeket és a ténybeli érvelést is.

Ez valami olyasmit tár fel, amit gyakran hiányoznak Szabóról szóló beszámolókból.

Nem csupán értelmezési elmélet szerző.

Fokozatosan kidolgoz egy elméletet az ítélkezés mindkét feléről:

Mi a törvény?

és

Mi történt?

A 2020-as évek egyre inkább a második kérdést fogják előtérbe hozni.

X. Szabó jogi dogmatikai fogalma összehasonlítva a hagyományos kontinentális fogalmával

Ez fontos osztályozási pont.

A kontinentális joggyakorlat nagy részében a *Rechtsdogmatik* nagyjából az érvényes jog szisztematikus fogalmi kidolgozását jelenti doktrínális tudományok által.

Szabó tágabb értelemben használja a fogalmat.

A kortárs viták ezért megfigyelték, hogy amit ő dogmatikának nevez, jelentősen átfedi azzal, amit a német jogtudomány gyakran jogi **módszertannak** nevez. A 2007-es *Jogdogmatika és jogelmélet* kötetben az ellentét egyértelművé vált: Szabó megközelítését úgy értelmezték, hogy a dogmatikát lényegében érvelési elméleti gyakorlatként értelmezi, amely akkor válik szükségessé, ha bizonyosság nem elérhető, de a döntés kötelező.

Ez a túlgulás egyszerre az ő fogalma ereje és lehetséges sebezhetősége.

Erőssége, hogy egyesíti az értelmezést, a tanítást, a rendszereztetést, a tények minősítését és az igazolást.

Gyengesége, hogy a "dogmatika" annyira széleskörű lesz, hogy gyakorlatilag minden kifejezetten jogi szellemi tevékenység beolvad.

Ennek ellenére ez a szélesség szándékos. Szabó nemcsak magánjogi tankönyveket próbál elméletet alkotni, hanem **a jogász jellegzetes gondolkodási módját** is.

XI. A Hart, Dworkin és a poszt-harti joggyakorlat fogadtatása

Egy másik fontos 1989 utáni fejlemény Szabó növekvő elkötelezettsége a kortárs angol jogtudomány iránt.

A 2004-es *kötet*, *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái*, amelyet Mátyás Bódig és Tamás Győrfi közösen szerkesztett, kifejezetten a mainstream poszthartiánus angol-amerikai jogtudomány gyenge magyar fogadtatásának orvoslására irányult. Az alapkutatási program célja az volt, hogy bevezette a Hart-féle posztharti pozitívizmust és kapcsolódó viták problémás horizontját a magyar jogelméletbe.

Ez fontos Szabó fejlődése szempontjából, mert megerősítette több, már most is belső témát a gondolataiban:

a szabályok és elvek közötti különbséget;

a nyitott textúra problémája;

nehéz ügyek;

a jog tekintélyének;

a szabályalapú ítélkezés korlátai;

bírói mérlegelés;

és a jog értelmező természete.

Szabó azonban nem egyszerűen áthelyezi a Hart–Dworkin vitát Magyarországra. Ezt saját régebbi dogmatikai és jogtudományi ismeretei között szűri át.

Dworkin számára a nehéz ügy központi szerepet játszik a politikai erkölchöz és a jogi közösség integritásához.

Szabó számára ez mindenekelőtt a paradigmatis **dogmatikus helyzetté** válik, amelyben a szakmai jogi értelemnek át kell hidalnia a tekintélyt szolgáló anyagok és a döntés közötti távolságot.

Ez a különbség jelentős.

XII. A jog érvelő elmélete: a levonástól az indoklás felé

2010 körül Szabó egyre inkább úgy fogalmazza meg a mélyebb tézist, mint "a jog értelmezést igényel", hanem így is:

A jog vitató jellegű.

2010-es *A jog argumentatív természete* című cikke kifejezetten ellentétben áll a következőket:

matematika retorikával,

jogi bizonyosság és vitathatóság,

és az érveléssel való alávetés.

Nem az, hogy a levonás eltűnik.

Ehelyett a jogi érvelés deduktív reprezentációja csak akkor működik, ha több nem levonási kérdést megoldottak:

Melyik norma?

Melyik értelmezés?

Milyen tények?

Melyik doktrinális kategória?

Melyik kivétel?

Melyik relevancia kritérium?

Miután mindezeket rögzítették, gyakran a végső műveletet így lehet ábrázolni:

fő alapötlet + kisebb alapötlet → következtetés.

De a nehéz jogtudományi munka pontosan az a folyamat, amely során a premisszákat választották és igazolták.

Ezért Szabó fokozatosan áthelyezi a racionalitást a **formális örököségtől** a **nyilvánosan védhető igazolás** felé.

XIII. A jogállamiság paradoxon: bizonyosság és vitathatóság

Ez vezet az egyik érdekesebb fogalmi feszültségéhez.

Egy jogrendnek jogi bizonyosságot kell biztosítania. Ugyanakkor egy modern alkotmányos jogrend intézményesít olyan eljárásokat is, amelyek révén gyakorlatilag minden jelentős jogi javaslatot meg lehet kérdőjelezni:

fellebbezés,

Áttekintés,

alkotmányos panasz,

értelmező vita,

doktrinális kritika.

Így a jogszerűség egyidejűleg megköveteli:

stabilitás és vitathatóság.

Egy teljesen vitathatatlan jogrendszer már nem lenne valódi értelmező, míg a korlátlan vitathatóság tönkretenné a jog stabilizáló funkcióját.

Szabó dogmatikája úgy tekinthető, mint az intézményi mechanizmus, amely közvetíti ezeket a két követelményt.

A dogmatika korlátozza az érvet anélkül, hogy megszünteti az érvet.

Ez finomabb álláspont, mint a formalizmus vagy a radikális határozatlanság.

XIV. A retorika nem ellentéte a jogi racionalitásnak

A 2017-es *A jogi érvelés különössége* című tanulmány ezt a helyzetet élesíti.

Szabó a jogi érvelést egy speciális gyakorlati diskurzus formájaként határozza meg, amelynek meghatározó kontextusa a jogi gyakorlat. Általánosságban osztozik a gyakorlati érvelés jellemzőiben, de intézményi sajátosságokkal is rendelkezik. Mind ősi retorikan, mind a modern pragma-dialektikus érvelés elméletén keresztül elemzi.

A lényeg, hogy egy jogi érv nem matematikai bizonyítás.

Olyan személyeknek szól, akik képesek elfogadni vagy elutasítani az indokokat.

De nem csupán stratégiai meggyőzés.

A jogi diskurzus a következők határa:

intézményi szerepek,

eljárási szabályok,

hiteles források,

elfogadott doktrinális fogalmak,

relevancia normák,

és az igazolási kötelezettségek.

Ezért tudja Szabó a Perelman-stílusú retorikát a jogi racionalitáshoz közel helyezni, nem pedig azon kívül.

A megfelelő ideál kevésbé **a bizonyosság**, mint **az ésszerűség**.

XV. Hermeneutika és a jog értelmező természete

A 2010-es évek végére Szabó elkötelezettsége a jog értelmező természete iránt egyértelművé vált.

2019-es formalizmusról szóló esszéjében a széles körben elfogadott felvetésből indul, miszerint a jogot nem lehet elképzelni nyelvészen megfogalmazott normák és azok alkalmazási értelmezése nélkül. Ezért a formalizmus nem egyszerűen eltörölhető; a kérdés az, hogy az értelmező mennyire szorosan kötődik a szövegformához.

Ezt érdemes hangsúlyozni, mert Szabót néha túl gyorsan "antiformalistának" nevezik.

Ez nem teljesen helyes.

Nem tagadja a jogi forma fontosságát.

Ezzel szemben a tekintély, a szöveg, a doktrinális következetesség és a jogi bizonyosság továbbra is elengedhetetlen.

Az ő állítása:

A forma szükséges, de soha nem elég.

Vagy erősebb értelemben:

A jogi értelmezés nem kivételes helyreállítási mechanizmus, amely csak akkor aktiválódik, ha a szövegek hibásak. Ez a jog normális létezési módjához tartozik.

XVI. A jogtudomány alkotó szerepe: a 2016-os esszé fő tézise

A 2016-os *A jogdogmatika jogformáló szerepéről* című esszé talán Szabó legerősebb ontológiai tézisének tartalmazza.

Itt elutasít egy egyszerű elmélet/gyakorlat megkülönböztetést. A jogelmélet, a jogtudomány és a gyakorlat közvetíti egymást, és a dogmatika foglalja el a határfelületet. Azt állítja, hogy a jog, a jogtudomány és a dogmatika kapcsolata ontológiai, episztemológiai és gyakorlati kölcsönös függőségből áll.

Ez feltűnő állítást eredményez, miszerint a dogmatika **alkotó** szerepű, nem pusztán leíró szerepet bír.

Vegyük például a "jogi személyt" (jogi személyt).

Egy vállalat nem létezik empirikus természetben ugyanúgy, mint egy fa vagy emberi test.

A doktrinális fogalom nem csupán egy korábban létező tárgyat ír le, mint pontosan azt a jogi entitást.

A jogi-fogalmi gyakorlat hozzájárul ahhoz, hogy a jogi valóság tárgyává váljon.

Ugyanez elmondható különböző mértékben a következőkről is:

tulajdonjog,

jogi képesség,

szerződéses kötelezettség,

büntetőjogi felelősség,

joghatóság,

jogi érvényesség.

Így a jogtudomány részt vesz saját céljának kialakításában.

Ez nagyon különbözik a klasszikus természettudományi ideáltól, amelyben a tudóst egyszerűen egy független valóság megfigyelésének tekintik.

XVII. A jog "második természete": szerény konstruktivizmus

Ez közelíti Szabót egyfajta társadalmi konstruktivizmushoz, bár nem alkalmazza a radikális konstruktivizmust.

A természetes objektumok viszonylag függetlenek a besorolásainktól.

Az intézményi objektumok szabályoktól, fogalmakon és kollektív elismeréstől függenek.

A jogi valóságok tehát olyan lényekkel rendelkeznek, amit **másodtermészetű ontológiának** nevezhetnénk.

Az, hogy a jog megkonstruált, nem jelenti azt, hogy bármely ügyvéd bármit is felépíthetne.

Az építkezés korlátokon belül történik:

tekintélyképes szövegek,

intézményi kompetenciát,

precedens,

dogmatikus hagyományok,

eljárási szabályok,

szakmai konferenciák,

és az érvelés mércéi.

Ennek eredményeként egy **korlátozott konstruktivizmus** alakul ki.

Ez véleményem szerint Szabó érett jogtudományának egyik legfontosabb filozófiai jellemzője.

XVIII. A dogmatika a törvényhozást is közvetíti – nem csak az ítélethozatalt

A 2010-es évek másik fejleménye az elmélet kiterjesztése az ítélethozatalon túlra.

Ha a doktrinális kategóriák alakítják a jogrendszert, a törvényhozó nem hagyhatja őket figyelmen kívül költség nélkül.

A jogalkotás egy már szervezett fogalmi környezetbe lép.

Így a dogmatika intellektuális korlátot helyez a törvényhozókra: egy törvény jogilag megváltoztathatja a doktrinális struktúrákat, de a következtelen beavatkozás ellentmondásokat és gyakorlati működési zavarokat eredményezhet.

Szabó tehát két különböző jogalkotó szerepet ad a dogmatikának:

közvetett alkotmányozó szerep, azáltal, hogy megadja azokat a fogalmi struktúrákat, amelyekben a jog törvényként létezik;

valamint **közvetlenebb formáló szerep**, amely befolyásolja, hogyan gondolják el a jogalkotást és az ítélethozatalt, szervezetüket és fejlesztésüket.

2016-os elemzése kifejezetten összekapcsolja a dogmatikát a koncepcióalkotás, rendszerezés és módszertan munkájával, és ezt a tudomány és a gyakorlat közötti hídként írja le.

XIX. *Rendszeres jogelmélet* (2015): kiterjesztés a dogmatikai elméletből általános joggyakorlatba

A 2015-ös *Rendszeres jogelmélet* az a pillanat, amikor Szabó valami sokkal közelebb áll egy átfogó általános joggyakorlathoz.

A kiadó két értelemben írja le rendszerszerű jellegét: vizsgálja a jogtudományban ismétlődő felmerülő kérdéseket, és a jogtudományi fogalmakat egy egymással összefüggő rendszerként kezeli. A témák közé tartozik a jog fogalma és jelentése, a kötelező erő, az igazságosság és egyenlőség, a jogok és kötelezettségek, a jogalkotás és az ítélethozatal.

Szélesebb tematikus skálája olyan kérdéseket foglal magában, mint például:

normativitás;

érvényesség, tekintély és kötelezettség;

kényszerítés és szankció;

szabályok és elvek;

diszkréció;

egyenlőség;

jogelméletek;

a jogrendszer és annak korlátai;

jogszabályokat;

ítélet;

deduktív, érvelő és esetmódszertan;

valamint jogkritikai a realizmustól a kritikai jogtudományig.

A növekedés jelentős.

A könyv előtt Szabót elsősorban a jogi dogmatika és a jogi nyelvészet elméleti alkotójaként is bemutathatták volna.

A *Rendszeres jogelmélet* után világosabb, hogy a dogmatika egy sokkal tágabb jogfelfogásba épül.

De az alapvető módszertani preferencia változatlan marad: ahelyett, hogy egyetlen fő fogalmat választana, és az egész jogtudományt abból vezetné, Szabó **összekapcsolt jogproblémákon halad tovább.**

XX. Miért ellenáll Szabó egy utolsó jogmeghatározással?

Ez fontos ellentétpon sok átfogó elméletalkotóval.

2010-es érvelési cikkében megjegyzi a jog lényegének vagy végső definíciójának felfedezésére irányuló kísérletek végtelen és eredménytelen jellegére.

Ez a szkepticizmus már visszavezethető az 1998-as "jogi ontológia hiábavalóságáról" szóló vitára.

Ez fennmarad az érett elméletben.

Így nincs egyetlen képlet, például

law = X + Y + Z

nem csupán véletlen hiány.

Ez általános filozófiai irányultságából fakad.

A jogot több szempontból közelítjük meg:

normativitás,

Tekintély,

nyelv,

intézmény,

gyakorlás,

dogmatikus,

értelmezés,

érvelés,

eset,

Tények,

döntés.

Egy kritikus jogosan kifogásolhatja, hogy ez Szabót nem hagy elég éles kritérium nélkül, amely megkülönböztetné a jogot más normatív rendektől. De saját megközelítésén belül az egyetlen alapvető definíció iránti igény félreérti az objektum jellegét.

XXI. Az esetközpontú fordulat: 2018–2022

Bár a jogi ügy mindig is jelen volt Szabó dogmatikájában, későbbi munkáiban egyre központi szerepet kapott.

2020-as *Esetmódszer és alkotmányjog* két jogképet állít szembe a jogról. Az egyik képen a jog egy teljes vagy potenciálisan teljes logikai rendszert alkot, amelyből a válasz feltárható. A másikon a teljes jog nem létezik, és nem is létezhet: a jog nyitott és értelmező, és folyamatosan a jogi gyakorlat résztvevői közös tevékenységén keresztül kell teljesíteni.

Ez az ellentét visszhangzik Holmes híres ellenállásával:

"A törvény élete logikus volt"

versus

"A jog élete tapasztalat volt."

Szabó nem egyszerűen választja a tapasztalatot és elutasítja a logikát. Egész pályafutása azt mutatja, hogy a logika továbbra is nélkülözhetetlen.

Ehelyett fokozatosan elmozdul arra az állításra, hogy **a jogtudományi kogníció alapvető egysége nem az elszigetelt szabály, hanem az esethez kapcsolódó szabály.**

Ez csúcsosít ki a 2022-es *monográfiában*, az *A jogeset elmélete (A jogeset elmélete)* címmel, amely magának a jogi ügynek szentelt mű.

XXII. Miért nem szakít a "case turn" a dogmatikai elmélettel

Első pillantásra egy esetközpontú elmélet ellentmondásnak tűnhet egy fogalom- és rendszerközpontú dogmatikusnak.

Valójában az ellenkezője igaz.

Ez az eset megmagyarázza , **miért van szükség dogmatikára.**

A gyakorló nem "általánosságban a joggal" találkozik, hanem olyan kérdésekkel, mint például:

Szándékosan cselekedett ez a vádlott?

Ez a magatartás csalásnak minősül?

Érvénytelen-e ez a megállapodás?

Ez az alkotmányos rendelkezés lefedi-e ezt az intézményi konfliktust?

Az absztrakt rendszer csak ilyen kérdések révén aktiválódik.

Így az érett kapcsolat így alakul:

Az esetek doktrinális problémákat generálnak, → a dogmatika fogalmakat és rendszerszintű kapcsolatokat teremt, → ezek visszatérnek a gyakorlathoz és későbbi eseteket strukturálnak.

Az elmélet és a gyakorlat ezért rekurzívak, nem hierarchikusak.

Ez Szabó egyik legfontosabb szerkezeti meglátása.

XXIII. A tények és a jog kölcsönös meghatározása

Ennek az elméletnek a érett változata különösen jól látható a 2024/2025-ös enciklopédia bejegyzésében, a *Tény és tényállásban*.

Szabó azzal kezd, hogy hangsúlyozza, hogy a jogi ügyek két fő kérdést vetnek fel:

a ténykérdés és a jogi kérdés.

De a kettő kölcsönösen függ. A jogi kérdés egy tényekből álló képből fakad, míg a jogilag releváns tények kiválasztása a valóság számtalan részletéből lehetséges jogi feltételek által vezérelhető.

Ez erőteljes elutasítása a naiv kétlépcsős modellnek:

1. először objektíven kell minden tényt megállapítani;
2. Aztán nézd meg a jogi szabályt.

Egyetlen bíróság sem rekonstruálja "mindent, ami történt."

A jogilag releváns valóságot **rekonstruálja**.

Ha a lehetséges probléma lopás, néhány tény relevánssá válik.

Ha a probléma csalás, egy másik minta is feltűnővé válik.

Ha a probléma gondatlanság, akkor még mások számítanak.

Így következik:

A normatív elvárások irányítják a tényválasztást, míg a tényszerű konstellációk irányítják a normatív kiválasztást.

A tények és a törvény közötti mozgás körkörös vagy hermeneutikus jellegű, nem pedig egyszerűen lineáris.

XXIV. A tények nem nyers valóság

Ez a későbbi elmélet mélyít egy már létező gondolatot az *Ars iuris-ban*.

Egy jogilag megállapított "tény" nem azonos magával a történelmi eseményrel.

A történelmi esemény már múlt és elérhetetlen.

A bíróság rendelkezik a következőkkel:

tanúvallomások,

dokumentumok,

szakértői jelentések,

fizikai nyomok,

következtetések,

eljárási beismerés,

feltételezések.

Ezekből egy tekintélyes, tényszerű narratívát képez.

Szabó hangsúlyozza azt a paradoxont, hogy a múltbeli tények teljes objektív bizonyossága lehetetlen, míg egy ítéletnek mégis a bizonyosság módján kell megfogalmaznia a ténybeli megállapításait.

Ez szinte tökéletesen hasonlít a korábbi "dogmatikus helyzetre".

Ismét:

A bizonyosság nem elérhető + a döntés elkerülhetetlen.

A ténytárás elmélete tehát nem külön késői érdeklődés. Ez az eredeti dogmatikai elmélet episztemológiai kiegészítése.

XXV. Eljárási igazság és jogi bizonyosság

Az eredmény egy finom igazságelmélet a bírói igazságról.

Szabó nem csak azt mondja, hogy az igazság szubjektív.

Nem feltételezi sem, hogy az ítélethozatal tudományos bizonyossággal képes a múltat reprodukálni.

A jogi igazságot intézményileg szabályozott eljárások határozzák meg, amelyek a következőket határozzák meg:

ami bizonyítéknak számít,

aki bizonyítási terhet visel,

amikor elegendő bizonyíték,
milyen feltételezések érvényesek,
amikor a peres eljárásnak véget kell érnie.

Ez létrehozza azt, amit **eljárásilag indokolt bizonyosságnak** nevezhetnénk.

Az "X megtörtént" állítás a végső ítéletben eltérő episztemikus státuszú, mint egy mindentudó múltból szóló állítás.

Ennek ellenére a jogrendszernek normatív okai vannak arra, hogy az ítéletet elrendezettnek tekintse.

Így az episztemológia és a politikai-jogi legitimitás konverdikál.

XXVI. A 2024-es *Jog/tudomány* esszé: a legfontosabb valódi elméleti revizálás

Itt azonosítható egy valódi változás Szabó elméletében.

Régebbi dogmatikai elmélete gyakran kétféle tudás kontrasztjára támaszkodott.

A természettudomány vagy az egzakt tudomány úgy tűnt, hogy általánosságra és bizonyosságra irányult.

A dogmatikus jogi tudás esetközpontúnak, gyakorlatiasnak és bizonytalanság mellett kényszerített döntésnek tűnt.

Kritikusok – különösen Mátyás Bódig – rámutattak, hogy ez az ellenállás túl éles. A természettudomány is tévedésszerű, hipotézisvezérelt és bizonytalan, miközben minden tudomány általános állításokat kapcsol bizonyos jelenségekhez. Szabó maga foglalja össze ezeket a kritikákat a *Jog/tudományban*, és kifejezetten kezeli 1996-os, 2005-ös, 2007-es, 2016-os és 2022-es műveit, mint ugyanazt az alpnézetet egymást követő kifejezéseket.

A válasza elméletileg jelentős.

Nem **hagyja el a dogmatikus elméletet**.

Ehelyett megváltoztatja azt az alapot, amelyen a jogi tudás megkülönböztethető a természettudományi tudástól.

Ez a legnagyobb valódi módosítás, amit az 1989 utáni fejlesztésében azonosítani tudok.

XXVII. Korábbi álláspont kontra későbbi álláspont

Az eltolódás sémában is kifejezhető.

Korábbi hangsúly

A tudomány a bizonyosság felé hajlik

A jogot a bizonytalanság jellemzi

A tudomány általános állításokat keres

A jog gyakorlati tudás

a dogmatikusoknak dönteniük kell az esetekről

A jog inkább igazolt véleményeket

eredményez, nem pedig bizonyító megőrizve, de gondosabban átfogalmazva bizonyosságot

Jog/tudomány különbség, elsősorban episztemológiai különbség

Érett 2024-es hangsúly

A tudomány is tévedésszerű

A bizonytalanság önmagában nem különböztetheti meg a jogot

minden kogníció általános és egyedi között mozog

megtartva és megerősítve

megtartva

A különbség egyre inkább a gyakorlati orientációban, normativságban, ítélőképességben, keretezésben és a "logikai térben" helyezkedik el

Szabó 2024-es összefoglalója maga azt mondja, hogy a jog és természettudomány jellemzői jelentősen közelebb kerültek a huszadik században, miközben a különböző "logikai terek", amelyekben állításaik megfogalmazódnak, megőrizték ezt a különbséget.

Ez jelentős filozófiai finomítás.

XXVIII. A *scientia* versus *ars* az *episteme* – *techne* – *phronesis*

A késői Szabó is tisztábban fejleszti az arisztotelészi szókincset.

A jogi tudás legalább három dimenziót tartalmaz.

Tudva: jogi szabályok, doktrínák és tények propozicionális ismerete.

Tudás: szakmai szakértelmet az érvek felépítésében, kidolgozásában, tények pontosításában és források kezelésében.

Tudva-e: gyakorlati döntés arról, hogy jogilag elérhető út kell-e megállni, és hogy a válasz megfelelő-e.

A harmadik dimenzió különösen fontos.

Egy számítógépes rendszer több ezer feltételt "ismerhet" és deduktív műveleteket végezhet.

Azonban a jogi ítélet történelmileg tartalmaz egy *fronétikus* dimenziót: érzékenységet a relevanciára, a megfelelőségre, a kontextusra és a döntés elfogadhatóságára.

Itt helyezi a késői Szabó egyre nagyobb hangsúlyt az **ítélőképességre**.

XXIX. A jog mint mesterség

Ugyanez a 2024-es cikk egyre inkább mesterségként írja le a jogot.

Ez a formáció több korábban szétválasztott szálát hoz össze.

Egy kézműves explicit tudást tartalmaz, de egyben:

technikák,

szokások,

szakmai konferenciák,

tapasztalat,

hallgatólagos tudás,

a kiválóság elvárásai,

szakmai erkölcs.

A jártas jogász nem csupán jogról szóló állításokkal rendelkezik.

Megtanulta , **hogyan kell a joggal foglalkozni**.

Ez magában foglalja a következő ismeretek ismerését is:

melyik érv érdemes megvizsgálni;

melyik megkülönböztetés számít;

meddig lehet ésszerűen elvitni az analógiát;

amikor egy doktrinális kategória már nem illik hozzá;

mely tények igényelnek további bizonyítékot;

és hogy hogyan kellene kinéznie egy intézményileg elfogadható ítéletnek.

Ebben a tekintetben a 2024-es elmélet gazdagabb, mint az 1996-os verzió. Ami eredetileg főként dogmatikus módszer problémájaként írtak le, az általánosabb jogelméletté válik a **jog gyakorlati intelligenciájának**.

XXX. Narráció: egy másik fontos késői fejlődés

Az egyik legérdekesebb kibővítés a késői elméletben a narratív megoldás.

Szabó megfigyeli, hogy mind a tudományos, mind a jogi kogníció értelmező kereteken és narratívákon keresztül szervezi a tapasztalatot. A modern tudományfilozófia régóta elhagyta azt az eszményt, hogy az elméletek átlátszó valóságfotók.

A jogi gyakorlat még nyilvánvalóbb narratív jellegű.

A bulik rivális történeteket kínálnak.

A bizonyítékok alátámasztják vagy gyengítik a történeteket.

A törvényi tényminták sablonokat adnak jogilag lehetséges történetekhez.

A bíróság végül egy tekintélyteljes elbeszélést készít arról, mi történt.

A törvény tehát nem csupán azt kérdezi, hogy az elszigetelt állítások igazak-e.

Megkérdezi, hogy egy összesített számla:

koherens,

valószínű,

bizonyíték indokolt,

jogilag releváns,

és összeegyeztethető az alkalmazandó normatív sémával.

Ez **nem** változtat a jog irodalomról. A hatalom és az eljárás döntő marad.

De a narratív magyarázat magyarázza, hogyan lehet bizonytalan és töredékes anyagot olyan döntéssé alakítani, amely intézményi véglegességet állít.

XXXI. "Epitemikus ambivalencia"

Az érett Szabó így értelmezhető úgy, mint egy jellegzetes ítélőpontot, amelyet **epitemikus ambivalenciaként lehet** nevezni.

Az ítélet előtt több versengő értelmezés vagy tényalapú narratíva is ésszerű lehet.

Mégis, a jogrendszer egyetlen döntést követel meg.

Döntés után az intézményi ítélet formája szükségszerűen kategóriasabbá válik.

Ez egy átmenetet eredményez:

többes lehetőségek → igazolt szelekció → tekintélyes egyes számú válasz.

A dogmatika, az eljárás és az ítélet azok a mechanizmusok, amelyek ezt az átmenetet végrehajtják.

Ez a késői megfogalmazás az eredeti "dogmatikus helyzetének" kifinomult finomítása.

XXXII. A jogi nyelvezet természeti és mesterséges módon egyaránt

Újabb nyelvtanulmányai szintén bizonyítják, hogy korábban érett, nem pedig elhagyta a korábbi álláspontokat.

Szabó egyre inkább kerül a bináris válaszokat.

A jogi nyelvezetnek elég mesteresnek kell lennie ahhoz, hogy professzionális pontosságot érjen el.

Mégsem lehet teljesen mesterséges formális nyelv, mert a jog az embereket érinti a hétköznapi társadalmi életben, és mert némi rugalmasság nélkülözhetetlen.

Ezért a homályosság és a nyitott textúra nem csupán hibák, amelyeket el kell távolítani.

Némi meghatározhatatlanság **funkcionális**.

Egy olyan jogi rend, amely minden jövőbeli konfigurációra teljesen pontos szabályokat tartalmazna, lehetetlen lenne – és talán nem is kívánatos.

Ugyanez a "mindkettő/és" struktúra jellemzi az érett Szabó számos dimenzióját:

a jog szöveges és értelmező;

rendszerszerű és nyitott;

logikai és retorikai;

tekintélytevő és vitatható;

felépített és korlátozott;

tényközpontú és normatívan szelektív.

Ez az antibináris karakter egyre hangsúlyosabbá válik későbbi munkáiban.

XXXIII. A logika és az érvelés kapcsolata

Félrevezető lenne Szabó fejlődését "logikából retorika felé" mozgalmaként írni le.

2014-es *Logica magna* című művében és tanításának hosszú ideje érvényes logikai komponense azt mutatja, hogy a logika soha nem tűnik el a koncepciójából. A Miskolc tanszék a *Logica magnát* közvetlenül a *Rendszeres jogelmélet* előtt sorolja fel főbb monográfiái között.

Inkább a hierarchia változik.

A formális logika szükséges a konzisztencia és implikáció teszteléséhez.

De a jogi racionalitás nagyobb, mint a formális logika.

Ennek következtében:

A logikai érvényesség sok jó jogi érv szükséges feltétele, de nem elegendő jogi igazoláselmélet.

Ezért érdekli Szabó nemcsak a klasszikus logika, hanem a deontikai, modális, sokértékű, homályos, dialogikai és informális logikák iránt.

A logikák sokszínűsége maga gyengíti a 19. századi álmod, miszerint egyetlen univerzális deduktív kalkulus magyarázhatná az ítéletet.

XXXIV. Szabó kapcsolata a jogi pozitivizmushoz

Hol helyezi mindez őt a pozitivizmus/nem-pozitivizmus vitában?

Nem lehet kényelmesen klasszikus jogi pozitivistáknak minősíteni, mert:

a jogot formálisan érvényes normák nem merítik ki;

a jogi fogalmak részben konstitutívak;

az értelmezés elkerülhetetlen;

a nehéz esetek érvelő kiegészítést igényelnek;

és a jogi érvelés is vonzó lehet az értékekre.

Ugyanakkor nem egyenesen természetjog-elméleti szakember, mert:

nem az objektív erkölcsből vezet érvényességet;

továbbra is erősen odafigyel az intézményi hatalomra;

és a tekintélyes jogi szövegek valódi korlátokat szabnak az érvelésre.

Ezért egy hasznos leírás a következő:

egy intézményesen gyökerező interpretatív-dogmatikus jogelmélet.

Elmélete osztja a pozitivizmus forrásalapú tekintély iránti tiszteletét, de ezt ötvözi azzal a tézissel, hogy a forrásanyag csak szakmai értelmező és dogmatikus gyakorlatok révén válik munkajoggá.

XXXV. Kapcsolat Dworkinnel

A dworkin fontos, de a különbségek ugyanolyan jelentősek.

Mindkét elmélet elutasítja azt az elképzelést, hogy a nehéz eseteket mechanikus szabálylevonással lehet megoldani.

Mindkettő az értelmezésre helyezkedik elő.

Mindketten komolyan veszik a doktrinális koherenciát.

De Dworkin végső soron a jogi értelmezést egy politikai erkölcs és a "jog mint integritás" elméletébe ágyazza.

Szabó súlypontja máshol helyezkedik el:

szakmai jogi kognitív és dogmatikus közvetítés.

Bírója kevésbé Dworkin politikai-morális Herkulesze, inkább egy szakmailag képzett résztvevő egy történelmileg kidolgozott szakmában.

Ez a megkülönböztetés a 2016-os *Orbis Iuris* Festschrift kritikák tárgyává vált. Bódig Szabó dogmatikai jogértelmezéseit vizsgálta, míg Györfi az idealizált Herkules helyett egy realisabb, tévedhető igazságügyi érvelési elméletet alkalmaz.

XXXVI. A realizmus problémája

Szabó elméletének legkomolyabb külső kihívása talán a jogi realizmus.

Egy realista megkérdézheti:

A bírák valóban dogmatikus érveléssel döntenek?

Vagy politikai attitűdök, intézményi ösztönzők, érzelmek, ideológia, személyes tapasztalatok vagy intuitív preferenciák alapján döntenek, majd doktrinális igazolásokat építenek?

Szabó válasza lényegében az, hogy ragaszkodik a két kérdés közötti különbséghez.

Egy kérdés oksági kérdés:

Mi is okozta valójában a bírót pszichológiailag az eredmény kiválasztására?

Egy másik **normatív-intézményi**:

Milyen okok számíthatnak jogilag elfogadható igazolásnak erre az eredményre?

Az ő elmélete főként a második kérdésre válaszol.

Ezért nem szabad pusztán azért kritizálni, mert nem minősül igazságügyi pszichológia vagy szociológia. Elsősorban egy **belső jogelmélet a jogász igazolásról**.

Mindazonáltal a realista ellenvetés egy korlátot azonosít: lehetséges, hogy Szabó által rekonstruált doktrinális struktúra eltér a döntéshozatal tényleges oksági szerkezetétől.

2024-es önreflexiója elismeri az ilyen kritikákat, de nem tesz teljes "realista fordulatot". Megőrzi a dogmatikus nézőpont autonómiáját.

XXXVII. A politikai probléma

Egy kapcsolódó kritika az volt, hogy Szabó elmélete hajlamos elszigetelni a dogmatikust a politikától.

Ez potenciálisan problémás, mert sok "nehéz eset" éppen azért nehéz, mert versengő politikai és erkölcsi elképzelések forognak kockán.

Az alkotmányos ügyek nyilvánvaló példák.

Egy olyan elmélet, amely ezt a konfliktust kizárólag doktrinális bizonytalanságként írja le újra, elrejtetheti a nézeteltérés politikai lényegét.

Ez a kritika különösen releváns Dworkin használatára: Dworkin nehéz esetei végső soron a közösség politikai erkölcsébe épülnek, míg Szabó gyakran fordítja le a problémát a szakmai doktrinális érvelés nyelvezetére.

Szabónak azonban van egy válasza: politikai okok nem válnak automatikusan **jogi indokká** pusztán azért, mert motiválják a résztvevőt. Azokat a jogi rendszer által elismert formákra kell fordítani—elvekre, jogokra, alkotmányos értékekre, doktrinális értelmezésekre és intézményileg megengedett érvekre.

Így még a politikai konfliktus is dogmatikus feldolgozáson megy keresztül, amikor törvénybe lép.

Ez talán az egyik leggyümölcsözőbb módja annak, hogy értelmezzük álláspontját.

XXXVIII. Az egyik legerősebb eredeti meglátása: a jogtudomány megváltoztatja célját

Szabó tézisei között az állítás, hogy a jogtudomány részben **saját céljának alkotóeleme**, különös figyelmet érdemel.

A fizikában az elektronelmélet általában nem hozza létre elektronokat.

A jogtudományban azonban egy doktrinális értelmezés beépülhet a jogalkotásba, ítéletekbe, kommentárokba és szakmai gyakorlatba, és ezáltal megváltoztathatja a jogi rendet.

A jogi doktrína tehát reflexivitással bír.

A jogelmélet a jogot írja le;

a leírás belép a szakmai diskurzusba;

a szakmai diskurzus befolyásolja az ítélethozatalt és a törvényhozást;

ezek a gyakorlatok megváltoztatják a törvényt;

a megváltozott törvény válik az elmélet új tárgyává.

Ez a körkörösség megkülönbözteti a jogtudományt a megfigyelő tudomány egyszerűsített modelljétől.

Szabó 2016-os jog, jogtudomány és dogmatika triadikus kapcsolatának megfogalmazása ennek a tézisnek az egyik legvilágosabb megfogalmazása.

XXXIX. Egy második eredeti elem: a dogmatika, mint a bizonytalanság alatti döntéshozatal technológiája

Második, különösen jellegzetes hozzájárulása a dogmatika általánosítása a "fogalmi jogtudományon" túl.

A kulcsfontosságú szerkezet a következő:

bizonytalanság + a döntés nélküli tilalma + hatáskör + szakmai igazolási technikák.

Ez magyarázza, miért jelennek meg dogmatikus gyakorlatok.

A szakdolgozat jóval alkalmazható a hagyományos kontinentális jogi tudományokon.

Valójában Szabó azt állítja, hogy még a közjogú bírák is funkcionálisan dogmatikus munkát végeznek, amikor precedenseket fogalmakba, megkülönböztetésekre és elvekre szerveznek.

Ez a dogmatikai fogalmának potenciálisan összehasonlító jelentőséget ad, nem csupán germán jelentőséggel.

XL. Egy harmadik eredeti elem: a szabály–eset visszacsatolási hurok

Az érett esetelmélet további fontos betekintést hoz be.

A hagyományos jogi módszertan gyakran egy irányba haladást ábrázol:

→ **az esetet válasszák.**

Szabó egyre inkább kétirányú viszonyt mutat be:

→ **szabály → a szabály → jövőbeli ügyek újraértelmezése.**

Az egyes esetek korlátokat és kétértelműségeket tárnak fel az absztrakt fogalmakban.

A fogalmi válasz megváltoztatja a későbbi alkalmazást.

A jog tehát az absztrakció és a sajátosság folyamatos kölcsönhatásán keresztül fejlődik.

Ez a mechanizmus összekapcsolja:

dogmatikus,

precedens,

értelmezés,

jogi fejlődés,

és gyakorlati ítélőképesség.

A 2020-as eset-módszer tanulmány egyértelműen elfogadja a jog nyitott és értelmező nézetét, nem pedig tökéletesen teljesnek.

XLI. Egy negyedik eredeti elem: nyelven belüli fordítás

A "fordítási" modell is jelentős.

Ez lehetővé teszi Szabó számára, hogy összekapcsolja a jogi nyelvelméletet a jogi episztemológiával.

Az életeseményből az ítéletbe való átmenet nem egyszerű tükörkép.

Minden szakaszban valamit kiválasztanak, átfogalmaznak és intézményesítenek.

Így a jogi besorolás egyidejűleg:

nyelvészet,

kognitív,

intézményi,

és normatív.

A miskolci nyelv kutatás kifejezetten a "nyelvi fordítást és a ténykonstrukciót vizsgálta a jogi tények meghatározásának folyamatában", és Szabó munkája alkotta annak elméleti kiindulópontjait.

Ez több mint egy évtizeddel előrehalad a érett tényelmélethez.

XLII. Mi maradt állandó 1996 és 2024 között?

A sok bővítés ellenére több központi javaslat meglepően stabil maradt.

Először is, a **jogtudomány gyakorlatilag orientált tudás**.

Másodszor, a **tekintélyjog nem mechanikusan hoz döntéseket**.

Harmadszor, a **dogmatika közvetít az tekintélyt és a konkrét esetet között**.

Negyedszer, a **jogi értelem szélesebb körű, mint a formális következtetés**.

Ötödszer, **az értelmezés elkerülhetetlen**.

Hatodik, a **fogalmak és rendszerek részben jogi gondolkodás által épülnek**.

Hetedik, **döntés szükséges annak ellenére, hogy hiányos tudás van**.

Nyolcadszor, a **jogelmélet és a jogi gyakorlat egymástól függ, nem pedig tisztán elválasztható**.

Az, hogy Szabó maga 2024-ben 1996 és 2022 közötti főbb műveit "ugyanaz a megközelítés" alá csoportosította, erősen megerősíti, hogy ez a kontinuitás nem csupán külső rekonstrukció.

XLIII. Mi változott valójában?

Öt fejleményt azonosítanék, de csak az utolsó jelentős korrekciónak számít.

1. A dogmatikus módszertől a nyelvi alkotmányig

Az 1990-es évek közepén a nyelv elsősorban a jogi módszertan egyik eleme.

2000 körül sokkal alapvetőbbé válik: a jogot úgy értelmezik, mint nyelvi és kommunikációs gyakorlatokon keresztül alkotott és működtetett.

2. A logikából a racionalitás többes elméletéig

A logika továbbra is fontos, de a retorika, a pragmatika, a hermeneutika és az érvelés ugyanolyan nélkülözhetlenné válik. A racionalitást egyre inkább igazolt érvelés módjaként értelmezik, nem pedig pusztán levonásként.

3. A dogmatikából az átfogó joggyakorlatig

Rendszeres jogelmélet a dogmatikai projektet egy széles körű érvényesség, jogok, szabályok, elvek, mérlegelés, igazságszolgáltatás, rendszer, jogalkotás és ítélkezés elméletébe integrálja.

4. A szabálytól és doktrínától a jogi ügy és tények felé

A késői munka egyre egyértelműbben hangsúlyozza, hogy az eset a gyakorlati fókuszpont, és hogy a tények felépítése filozófiailag ugyanolyan nehéz, mint a normák értelmezése.

5. A bizonytalanság tézistől egy kifinomultabb episztemológiáig

Ez az igazi átdolgozás.

Szabó már nem támaszkodik erősen arra az elképzelésre, hogy a természettudomány bizonyosságot ér el, míg a jog nem. A modern tudomány is fallibilista.

Ennek következtében a jogi tudás konkrét jellege inkább a következő összetételekben kell meghatározni:

gyakorlati orientáció,

intézményi hatalom,

normativitás,

a döntési kötelezettség,

ítélet,

érvelő igazolás,

narratív keret,

és jellegzetes "logikai tér".

Ez jelentős filozófiai előrelépés az eredeti megfogalmazáshoz képest.

XLIV. Szabó érett jogelméletének általános felépítése

Elmélete tehát a következő sorrendben rekonstruálható:

- 1. Az emberi viselkedés és a konfliktus gyakorlati indokot teremt.**
- 2. Az esetet nyelvészeti módon narrálják és eljárásban rekonstruálják.**
- 3. A jogi kategóriák választják ki, mely tények számítanak relevánsnak.**
- 4. Az önkormányzati jogi szövegek adják a normatív kiindulóanyagot.**
- 5. Mivel a szövegek értelmezhetőek, működési jelentésüket kell felépíteni.**

6. A dogmatika fogalmakat, osztályozásokat, rendszerszintű viszonyokat és módszereket kínál.

7. A logika korlátozza a következtetéseket, de egyedül nem tudja megdönteni a választ.

8. Az érvelés, a retorika és a hermeneutika igazolja a jogilag elérhető alternatívák közötti választásokat.

9. A gyakorlati ítélőképesség egy elfogadható választ választ a maradék bizonytalanság ellenére.

10. Az intézményi döntés a kiválasztott választ az ügy tekintélyes jogává alakítja.

11. A döntés visszahathat a doktrínába, fogalmakba és a jövőbeli értelmezésbe.

A ciklus ezután újra kezdődik.

Ezért Szabó elméletének legjobb rövidítése nem csak a "nyelvi jogtudomány" vagy a "jogi dogmatika".

Ez a jog dogmatikus-érvelő reprodukciójának elmélete az eseteken keresztül.

XLV. Helyzet a 1989 utáni magyar jogelméletben

A magyar jogtudomány 1989 utáni nézőpontból Szabó meglehetősen jellegzetes helyet foglal el.

Csaba Varga sokkal nagyobb hangsúlyt fektetett a jogi gondolkodás folyamatszerű, kulturális és antropológiai jellegére.

Béla Pokol makroszociológiai és többretegű jogelméletet alkotott.

András Bragyova erősebben koncentrált az analitikus-normatív és alkotmányelméleti problémákra.

Frivaldszky János egy természetjog-orientált gyakorlati filozófiát dolgozott ki.

Mátyás Bódig egyre inkább beágyazta a jogtudományt a gyakorlati filozófiába és a tekintélyelméletekbe.

Szabó jellegzetes területe más: **a belső intellektuális gépezet, amellyel a jogászok nyelvi és intézményi jogi anyagokat professzionálisan igazolt gyakorlati döntésekké alakítanak.**

Ebben a tekintetben a legjellemzőbb sorozata:

A jogi nyelvezet → jogi fogalmak, → dogmatikus rendszer, → értelmezés, → érvelés → tények → jogügy → ítélet.

XLVI. Mennyire eredeti Szabó elmélete nemzetközi szinten?

Itt szükség van megkülönböztetésre.

A legtöbb egyedi komponens nemzetközileg nem példátlan.

Többek között a következőkre épít:

Arisztotelész a *techné-ről* és a *phronesis*ről;

Hart a szabályokról és a nyílt textúráról;

Dworkin a nehéz esetekről és értelmezésről;

Wittgenstein a nyelvi játékokról;

Austin/Searle-típusú beszéd-aktus elemzés;

Perelman a retorikáról és ésszerűségről;

Gadameri hermeneutika;

érvelési elmélet és pragma-dialektika;

jogi logikát;

és később a tévedésű tudományfilozófiát.

Ezért túlzás lenne azt állítani, hogy bármelyik ilyen komponensek Szabóból származnak.

Az eredetiség elsősorban a **konfigurációjukban** rejlik.

Különösen a három szintetis szokatlan.

Először is, a jogi dogmatikát nem csupán doktrinális rendszerezettségként értelmezi, hanem mint **a jogi bizonytalanság alatt való cselekvés általános szellemi technológiájaként**.

Másodszor, a dogmatikát egy nyelvészi-pragmatikus értelmezéssel ötvözi, amelyben a doktrinális fogalmak és a "fordítások" segítik a jogi valóságot alkotni.

Harmadszor, későbbi esetelmélete egyesíti a normatív értelmezést és a tényrekonstrukciót ugyanazon episztemológiai probléma alatt: a jogrendszernek a bizonytalan anyagot intézményesen igazolt, határozott ítéletté kell alakítania.

Ez az integrált architektúra sokkal jellegzetesebb, mint bármely elszigetelt komponens.

XLVII. A rendszer fő gyengesége

Ugyanaz a tulajdonság, amely az elmélet koherenciáját adja, szintén okozhatja annak fő korlátját.

Szabó azzal, hogy ennyi jogi tevékenységet "dogmatikusnak" nevez, **kockáztatja a jog túlbelsővé** tételét.

A gazdasági hatalom, a politikai küzdelem, a bírói ideológia, az intézményi ösztönzők, a társadalmi egyenlőtlenség és a szervezeti érdekek nem központi magyarázó változók az ő elméletében.

A jogszociológia a következőket kérdezi:

Miért döntött valójában ez az intézményi szereplő úgy, ahogy tette?

Szabó gyakrabban kérdezi:

Hogyan lehet egy ilyen döntést jogként rekonstruálni és igazolni?

Ezek más kérdések.

Az elmélete kivételesen erős a második kérdésen, és szándékosan gyengébb az elsőn.

Ezért leginkább nem teljes szociológiának vagy okságelméletnek tekinthető, hanem a **jog belső racionalitásának kifinomult** elméleteként.

XLVIII. Végző értékelés

Az 1989-től a 2020-as évek közepéig tartó időszakot tekintve nem írnám le Szabó Miklóst úgy, hogy sorozatos elméleti "átalakulások" történt volna. Nincs összehasonlítható átmenet a pozitívizmustól a természetjogba, az analitikus elméletből a szociológiába, vagy a formalizmusból a radikális realizmusba.

Ehelyett egy kivételesen folyamatos kutatási program működik.

Kezdeti magja már az 1990-es évek közepére megvolt:

a jogi gyakorlatnak válaszokat kell adnia bizonyos esetekre, még akkor is, ha a tekintélyes jogi anyagok és tényismeretek nem nyújtanak abszolút bizonyosságot; a jogi dogmatika biztosítja a professzionálisan szervezett szellemi eszközöket, amelyekkel áthidalják ezt a szakadékot.

Minden, ami ezután történik, nagyrészt mélyíti egy részét ennek az állításnak.

A Trivium és a nyelvtanulmányok magyarázzák annak **nyelvi és kommunikációs dimenzióját**.

Az Ars iuris megmutatja érett **dogmatikus elméletét**.

Az érvelési tanulmányok magyarázzák annak **retorikai és igazolási dimenzióját**.

A formalizmus és értelmezési írások magyarázzák annak **értelmezési dimenzióját**.

Rendszeres jogelmélet egy általános jogtudományi rendszerbe **ágyazza be**.

A jogeset elmélete egyértelművé teszi az **esetközpontú szerkezetét**.

Tény és tényállás kidolgozza a jogi ügy korábban alulértékelt **ténybeli és bizonyítékos felét**.

Végül *a Jog/tudomány* módosítja az eredeti episztemológiai igazolást azzal, hogy elismeri, hogy a tudományos kogníció maga is fallibilista, és áthelyezi a jogtudomány különlegességét a **gyakorlati ítéletre, intézményesen kényszerített döntésre, normativságra, narratív rendszerre és egy speciális logikai oktérre**.

Ezért egy mondatban rekonstruálnám Szabó érett elméletét a következőképpen rekonstruálni:

A jog intézményileg tekintélyív, de szükségszerűen hiányos nyelvi normatív anyag, amely egy történelmileg kidolgozott jogtudományi szakma—jogi dogmatika—révén válik működőképessé, amely fogalmakat és rendszereket épít, szövegeket értelmez, tényeket minősít és rendszerezi az érveket, hogy egy adott esetben indokolt és tekintélyes döntés születhessen elkerülhetetlen epitemikus és normatív bizonytalanság ellenére.

Ez, nem egyetlen javasolt "jog" definíció, hanem Szabó Miklós 1989 utáni joggyakorlatának valódi rendszerszintű központja.

Frivaldszky János jogi elmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Frivaldszky János jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Frivaldszky János jogi filozófiája szokatlanul alkalmas fejlődési elemzésre, mivel az 1990-es évek óta végzett munkái nem alkotnak elhagyott elméletek sorozatát. Ehelyett egy **összesített konstrukciót** mutatnak: a korai personalista és interszubjektív természetjog-fogalom fokozatosan összefonódik a klasszikus arisztotelész–tomista jogi realizmussal, majd erősebb metafizikai alapot kap, végül pedig egy szisztematikus jogi érvényesség, emberi jogok, jogi érvelés, család, politikai hatalom, közjó, szubciliaritás, alkotmányosság, és újabban a háború és béke elméletévé terjeszked.

Az 1989-es dátum önmagában nem belső fordulópont Frivaldszky bibliográfiájában: 1969-ben született, első jelentős jogfilozófiai publikációi az 1990-es évek közepéről származnak. Így a "1989 utáni" időszak lényegében az egész érett tudományos pályafutását leöleli. Szellemi formációja jogi filozófus számára is kissé szokatlan: először olasz és politikatudományt tanult, szociológiát és jogszociológiát tanított, később jogi diplomát szerzett, és 1996-ban és 1998-ban Rómában végzett kutatásokat, ahol közvetlen kapcsolatba került Sergio Cottával és a kortárs olasz jogfilozófia más képviselőivel.

A főbb könyvek, amelyek köré épül elmélete, a következők: *Természetjog: eszmetörténet* (Természetjog: Gondolatok története, 2001), *Klasszikus természetjog és jogfilozófia* (Klasszikus természetjog és jogfilozófia, 2007), *Természetjog és emberi jogok* (Természetjog és emberi jogok, 2010), *Jog a személyközi viszonyokban* (Jog az interperszonális kapcsolatokban, 2012), *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei* (A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei, amely jelentősen összehangolódott a 2013-as kiadásban, és 2023-ban ért el hatodik kiadásához), *A jog- és a politikai filozófia erkölcsi alapjai* (2014), *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól* (2015), a dialektika, retorika és jogi érvelés témájú kötet, amelyet Könczöl Miklós közösen írt (2015), valamint *a kormányzás és a közjó* (Jó kormányzás és közjó, 2016).

Központi tézisem az, hogy **van egy jelentős, valódi elméleti fejlemény ebben az egyébként rendkívül folyamatos életművében**. Frivaldszky egy történelmileg érzékeny, relációs jellegű, personalista és megfontolt természetjogi elmélettel kezd; nagyjából 2007 és 2013 között egyre inkább egy explicitusabb, arisztotelészi–tomista realista ius-felfogást alkalmaz, különösen 2010 után egy jóval erősebb essentialista-metafizikai alapot az alapvető emberi jogokról. Azonban soha nem hagyja fel a relációsságot vagy a történelmi-megfontolt érvelést sem. Ehelyett az érett elmélet a **metafizikai essentializmus alapvetően szintézise, a jogi konkretizáció szintjén pedig a prudenciás, dialektikus és méltányos érvelés szintézissé válik**. Ez a megkülönböztetés kulcsfontosságú az ő megértéséhez.

I. Az első fázis, 1996–2001: személy, közösség, hermeneutika és interszubjektív természetjog

Frivaldszky későbbi gondolkodásának iránya már felismerhető legkorábbi publikációiban. 1996-ban publikálta mind a *Hermeneutika a személy, a hagyomány és a közjó értéktalajáról* ("Hermeneutika a személy, hagyomány és közjó alapjáról"), valamint egy tanulmányt a társadalmi diskurzusról és társadalmi jogokról. 1998-ban jelent meg sokkal programszerűbb *A jog interszubjektív jellege és a természetjog* ("A jog és a természetjog interszubjektív jellege"). 1999-re külön írt az igazságosságról, a huszadik századi természetjogról és a közjóról.

Ez a kezdet azért fontos, mert Frivaldszky nem kezdetben a természetjogot pusztán örök állítások halmazaként értelmezte, amelyek a pozitív törvényhozás fölé állnak. Korai problémája ehelyett az, hogy milyen lény az ember, hogy a jog egyáltalán lehetséges?

Válasza relációs. Az emberek másokkal léteznek; maga a kötelezettség feltételezi az Más. Egy norma csak azért érthető kötelezettséggént, mert vannak olyan személyek, akik olyan kapcsolatban állnak, amelyben az egyik személy tartozhat valamit a másiknak. Így az **interszubjektivitás nem csupán egy társadalmi kontextus, amelyben a jog működik; maga a jogosság ontológiai előfeltétele.**

Ez a tézis egyértelművé válik a 2001-es *Természetjog: eszmetörténet kiterjedt* mellékletében. Itt Frivaldszky azt állítja, hogy a történelmi tudatosság nem pusztította el a természetjogot. Ezzel szemben a történelem egy állandó "emberi jogalapot" tárt fel a civilizációkon át, amelyet ő az emberi létezés relációs jellegének nevez meg. Bármely kötelezettség vagy norma csak ezen a háttér mellett szerez jelentést. A relációszerűség tehát egyszerre adja a jog ontológiai alapját és egy olyan kritériumot, amely alapján a pozitív jog értékelhető.

Ez már sokkal több, mint a hagyományos katolikus természetjog-apologetika. Frivaldszky kifejezetten megjegyzi, hogy az egyetemes metafizikai világnézet összeomlása elmozdította a kortárs természetjog-gondolkodást a mereven hierarchikus felfogástól az interszubjektivitás, az egyenlő emberi méltóság, a kölcsönös elismerés, a megfontolás, a diskurzivitás és a konkrét kapcsolatokban az igazságosság keresése felé.

1. A természetjog relációs jellegű, nem pedig absztrakt kódként

A korai Frivaldszky ezért ellenséges az úgynevezett "természetjog-kódex" modellel szemben: azzal az elképzeléssel, hogy valahol a pozitív jogrendszerek felett létezik egy szinte teljes, történelmetlen természetjog-szabályrendszer, amelyből egyszerűen levezethető a pozitív jog.

Ehelyett hangsúlyozza, hogy a klasszikus arisztotelészi–tomista természetjog maga is összeegyeztethető a történelmi variációval. A természetjog ismerete történelmileg fejlődik az erkölcsi tudatosság változásaival együtt; a pozitív jog nem sajnálatos helyettesítője a természetjognak, hanem a szükséges közvetítő, amelyen keresztül sok természetjogi követelmény meghatározott jogi formát szerez. A 2001-es könyvben kifejezetten társítja az emberi jogi tudatosság történelmi fejlődését a természetes jog követelményeinek egyre teljesebb elismerésével.

Így korai álláspontját a következőképpen lehet megfogalmazni:

Az igazságosság alapjai objektívek, de történelmi elismerésük és pozitív jogi specifikációjuk fokozatos.

Ez a különbségtétel az ontológiai állandóság és az epitemikus/történelmi fejlődés között továbbra is központi szerepet tölt be későbbi munkásságában, még akkor is, ha metafizikája jelentősen erősebbé válik.

2. A természetjog mint a kötőerő kritériuma

Egy második, döntő korai tézis az érvényesség, a kényszer és a kötelezettség kapcsolatával foglalkozik.

Frivaldszky nem tagadja, hogy egy igazságtalan törvény szociológiailag, intézményileg és kényszerítően működhet. De ezt megkülönbözteti annak **jogi-filozófiai kötő erejétől**. Egy pozitív norma, amely ellentmond a jog alkotó relációsságának, kényszerítő erővel bírhat, de a teljesebb jogi értelemben hiányzik belőle kötelező erő. 2001-es megfogalmazása különösen erős: egy pozitív norma, amely nem tiszteli a jog relációs alapját, kényszeríthet, de így nem szerezhet valódi filozófiai kötelezettséget.

Ez a megkülönböztetés később rendszerező jogfilozófiájának egyik szervező elvévé válik:

Kényszerítő erő $\neq$ kötelező erő $\neq$ jogjogosság.

Ez alapvetően elválasztja őt a parancselméletektől és a kelsen-i jog kényszerítő normatív rendként való leírásától.

II. A 2007-es konszolidáció: a "természetjogtól" a klasszikus jogi realizmusig

A klasszikus természetjog és jogfilozófia (2007) egy fontos második szakaszt képvisel. A korábbi relációs-personalista fogalma megmaradt, de Frivaldszky most az *ius* régebbi arisztotelészi, római jog és tomista jelentésén keresztül rekonstruálja.

Ez a fejlődés fogalmi szempontból fontos. A súlypont némileg a **lex-ről**, a szabályként értelmezett törvényről **az ius-ra**, az objektíven igazságos dologra vagy kapcsolatra változik.

Aquinói Királyi megfogalmazása *ius est obiectum iustitiae* alapvető lesz. Frivaldszky szerint a jog/jog klasszikus értelemben azt jelenti, hogy az **objektív igazságos dolog, amely a Másiknak köszönhető**. Az igazságosság abban áll, hogy a másiknak megadja azt, ami az övé az. Ennek következtében a jog szerkezete eleve kétoldalú vagy interszubjektív.

Ez lehetővé teszi Frivaldszky számára, hogy két gyakran külön tartandó hagyományt ötvözzen.

Az első a **klasszikus realista hagyomány**: Arisztotelész, a római jogtudomány, Cicero, Aquinói és középkori jogászok, amelyek szerint az *ius* objektíven igazságos viszony vagy dolog.

A második a **modern personalista-relációs hagyomány**, különösen Sergio Cotta, Bruno Romano és mások huszadik századi olasz filozófiája, amely szerint a jog lényegében egy interperszonális felismerési viszonyból áll.

Frivaldszky egyre jellegzetesebb szintézise:

a "az igazságos dolog az Egyébnek köszönhető" és a "Másik személyként való elismerése" ugyanannak a jogi szerkezetnek a két dimenziója.

Ez az érett rendszerének egyik legjellegzetesebb eleme.

1. A "járás" elsőbbsége

Ezért a jogokat nem lehet megfelelően érteni egy autonóm egyén elszigetelt hatalmaként. Egy szubjektív jog egy viszonyba ágyazódik: ha A-nak van joga, akkor B—vagy egy közösség vagy intézmény—korrelatív kötelezettséggel rendelkezik arra, hogy megadja, ami jár.

Ez nem vezeti Frivaldszkyt ahhoz, hogy elutasítsa a szubjektív jogokat. Inkább azt jelenti, hogy a szubjektív jogokat koncepcionálisan egy alapvetőbb objektív igazságossági struktúrából rekonstruálják.

Így elmélete ellentétben áll mind az akaratelmélettel, mind a jogelméletekkel. A jog nem alapvetően intézményesített akarat, sem pusztán jogilag védett érdek. Az objektív struktúrában gyökerezik, hogy egy személy mit tartozik a másokra.

Ez Frivaldszky elméletét egyszerre **vált jogközpontúvá és kötelességorientálttá.**

2. Az egyenlőség a természetes és pozitív jog közötti hídként

A 2007-es könyvben egy második, egyre fontosabb fogalom az *aequitas*, azaz egyenlőség.

Frivaldszky szerint a klasszikus és középkori egyenlőség nem csupán egy tökéletlen törvény kivételes korrekciója. Ez a jogász gyakorlati képességét fejezi ki, hogy megtalálja a konkrét emberi kapcsolatokhoz megfelelő igazságos rendezést.

A római és klasszikus jogi gondolkodás kezelése a pozitív polgárjogot egyfajta "alkotott egyenlőségként" értelmezi: a jogászok a természetes igazságosság elveit a társadalmi viszonyokban találják, és azokat pozitív jogi formákká alakítják. A pozitív jogot tehát inkább történelmileg intézményesített természeti igazságszolgáltatásként lehet tekinteni, nem pedig a természetjog fogalmi ellentétéként.

Ezért Frivaldszky **nem antipozitívista abban az értelemben, hogy antipozitív jog lenne.** Erősen bírálja a jogi pozitívizmust jogfilozófiaként, ugyanakkor a pozitív jogalkotást, jogi doktrínát, bírói döntést és intézményesítést nélkülözhetetlennek tartja.

A megfelelő kapcsolat nem az:

Természeti törvény **kontra** pozitív törvény,

De:

Természetes igazságosság → jogi meghatározás → pozitív jog → méltányos alkalmazás.

III. 2008–2012: a relációs jogelmélet teljes formációjához vezet

A következő szakasz talán Frivaldszky legjellegzetesebbje. Ez a 2012-es *Jog a személyközi viszonyokban – Az olasz jogfilozófia nyomdokain című monográfiában csúcsosít ki.*

Olaszországban végzett kutatásai itt döntő szerepet játszottak. Saját tananyaga feljegyzi a római kutatásokat Bruno Romanóval, valamint Sergio Cotta, Antonio Punzi és Paolo Savarese beszélgetéseit, míg a 2009-es jogi személyiségről szóló cikk kifejezetten hivatkozik az olasz vonalra Giorgio Del Vecchio és Sergio Cotta között Romano, Punzi, Francesco D'Agostino és Savarese között.

1. A jog, mint egyetemes felismerési viszony

A legerősebb megfogalmazás a 2009-es *Jogalanyiség és a jog mint egyetemes elismerő viszonyban* található.

Frivaldszky azt javasolja, hogy a jogi viszony alapvetően megköveteli, hogy minden embert feltétel nélküli méltósággal rendelkező személyként ismerjék el. Ezt az egyetemes elismerési viszonyt a jogi jelenség alkotó jellemzőjeként írja le.

Ez egy nagyon "vastag" jogfogalmat eredményez.

Egy állítólagos jogi norma, amely kizár egy emberi személyi osztályt az alapvető elismeréstől, még mindig lehet intézményi formája, egy törvényhozó testület mögötte és kényszerítő szankciókkal, de Frivaldszky számára mélyebb szinten nem képes megvalósítani a jogtudományt. Ezért fogalmazza meg a látszólagos vagy "áljog" szélsőséges esetekben.

Ezt óvatosan meg kell különböztetni attól a sokkal gyengébb állítástól, miszerint "az igazságtalan törvényeket kritizálni kell." Frivaldszky állítása ontológiai és fogalmi:

Az egyén felismerése azokhoz tartozik, amelyek egyelőre jogilag teszik a kapcsolatot.

Ezért emlékeztet a radbruchi "törvénytelenység" fogalmára, bár Frivaldszky relációs personalizmussal és klasszikus természetjoggal jut el, nem pedig elsősorban Radbruch-on keresztül.

2. Jog kontra politika: befogadás kontra kizárás

Politikai *barátság és jogi viszony* (Politikai barátság és jogi viszony, 2009) című műve egy másik jelentős megkülönböztetést mutat.

A politikai kapcsolatok, különösen a tartozás, kollektív identitás, barát/ellenség megkülönböztetés vagy hatalom kategóriáin keresztül nézve, strukturálisan specikulistá és kizáróvá válhatnak. Ezzel szemben a konkrétan jogi viszony általánosított **kölcsönös elismerésre hajlik**.

Ez a különbség segít megmagyarázni valami egyébként rejtélyes Frivaldszky-t: ő egy közösségi gondolkodó, aki a politikai közösséget és a közjót hangsúlyozza, ugyanakkor ellenáll a jog politikai szuverenitássá való leegyszerűsítésének.

A jog olyan univerzális volt, amit a politika nem automatikusan birtokol.

Ezért az állam akarata jogjogilag érvényes nem minősülhet maradvány nélkül. A politikai hatalomnak maga jogilag strukturált elismerési kapcsolatba kell lépnie személyekkel és közösségekkel.

3. A család mint a relációs jogtudomány prototípusa

2008-tól Frivaldszky ezt a relációs fogalmat a házasságra és a családra is alkalmazza. Érett tankönyvében a családot társadalmi viszonyok modelljeként írja le, amely belső jogossággal bír, és a kiszubszuláritást úgy tekinti, mint a relatív autonómiájának védelmét az állam túlzott beolvásával szemben.

Ez az a pont, ahol Frivaldszky természetjog-antropológiája konkrét, normatívan vitatott következtetésekhez vezet. A házasságról és családról alkotott természetjogos felfogást tartja, és elutasítja több kortárs rekonstrukciót ezekről az intézményekről. Az, hogy ezek a lényegi következtetések feltétlenül a szélesebb relációs ontológiájából származnak-e, az egyik fő kérdés, amelyet rendszere ellen lehet feltenni; Ehhez alább visszatérek.

IV. Egy második, részben egyidejű fejlődés: a jogtudomány gyakorlati filozófiájának rehabilitációja

Körülbelül 2007 és 2015 között egy másik irányzat válik egyre fontosabbá: **Frivaldszky jogi ismeretek és jogi érvelés** elmélete.

2011-ben megjelent *Gyakorlati filozófiák és a jogfilozófia* című esszéje kifejezetten a magyar jogfilozófia megújítását szorgalmazza a gyakorlati filozófia rehabilitációján keresztül.

Diagnózisa történelmi. A modern jogtudomány egyre inkább az axiomaticus-deduktív tudomány utánzására törekedett: a jog egy zárt fogalmak, állítások és levonások rendszerévé vált. Ebben az átalakulásban a jogtudomány elveszítette azt a klasszikus karaktert, amelyet a római és középkori jogtudósok tulajdonítottak neki – mint gyakorlati tudományágat, amely az igazságos megoldás megtalálására irányult, konkrét, személyes kapcsolatok révén.

Ez bevezeti elméletébe a **prudentia, dialektika, retorika, témák, egyenlőség és gyakorlati ítélkezés** fogalmait.

1. A joggyakorlat nem alkalmazott formális logika

Frivaldszky esetében a jogász általában nem a következő formában érvel.

Fix fő alapelvetés + empirikus tények = mechanikusan meghatározott jogi válasz.

A jogi szabályok számítanak, de a jogilag releváns tények azonosítása, a fogalmak értelmezése, az érvek egyensúlyozása és a szükséges információk feltárása gyakran dialogikus és dialektikus érvelést igényel.

Ennek következtében a jogtudomány közelebb áll az arisztotelészi gyakorlati észhez, mint a dekartesiánus demonstratív tudományhoz.

Ez intézményi és pedagógiai szempontból csúcsosodott ki jogi retorika és érvelés témájú munkájában, valamint a 2015-ös *Dialektika, retorika és jogászi érvelés a klasszikusok nyomán*.

2. A jogász mint *iuris prudens*

A preferált klasszikus kép tehát nem az a hivatalnok, aki végrehajtja a szuverén parancsokat, hanem a megfontolt jogász, aki segít egymásnak meghatározni és átadni, mi jár joggalmas.

Ez magyarázza, miért a polgári jogi kapcsolatok – szerződések, vagyon, kötelezettségek és személyes kölcsönösség – elméletileg Frivaldszky számára árulkodóbbak, mint a büntetőjogi szankciók.

Az a filozófia, amely jogfogalmát elsősorban a büntetésből és kényszerből építi fel, a paradigmátikus jogi szereplőt kényszerítő államként fogja látni. Egy olyan elmélet, amely a hétköznapi magánjog-interakcióból indul, inkább a jogot a **kölcsönös, jogos együttélés normális szerkezetének** tekinti.

Ez fontos fordítása sok modern jogelméletnek.

V. 2010–2013: a legfontosabb elméleti változás — az "erős" metafizikai alap

Frivaldszky szellemi fejlődésének legnyilvánvalóbb valódi változása a *Természetjog és emberi jogokban* (2010) található.

Tévedés lenne ezt a nem-metafizikai természetjogból metafizikai természetjogba való átalakulásként leírni: Aquinói Akvóló, az ontológia és az emberi természet már a kezdetektől jelen voltak. Ugyanakkor **érzékkelhető erősség van a metafizikai és esszencialista** elemekben.

Maga a tartalomjegyzék is feltáró. Frivaldszky azt kérdezi, vajon valóban nevezhető-e egy olyan elmélet, amely nem az emberi természet lényegéből indul, valóban természetjogi elméletnek; elméleti-metafizikai tudást és gyakorlati értelemet tárgyal; az emberi jogok "esszencialista tomista igazolását" tárgyalja; a deduktív jogi érvelés szerepét képviseli; és egy explicit programot zár, amely az emberi jogok érvényességének "erős" alapja felé halad azáltal, hogy rehabilitálja az elméletileg értett emberi természetet és az abból következő előírásokat.

Ez jelentős mozgást jelent a 2001-es álláspont néhány részletén túl.

2001-ben hangsúlyozta, hogy a kortárs természetjog hogyan mozdult el a stabil hierarchikus metafizikai képtől a reláció, az elismerés, a megfontolás és a történelmi konkretizáció felé.

2010-re úgy gondolja, hogy ez már nem elég, különösen az emberi jogok területén.

1. Miért erősíti meg az alapokat?

Frivaldszky diagnózisa szerint a modern emberi jogi kultúrák gyakran egyetértenek olyan formulákban, mint a méltóság, egyenlőség és szabadság, miközben radikálisan nem értenek egyet ezeknek az antropológiának az alapját képező szavak miatt.

A maritainiai háború utáni kompromisszum – gyakorlati jogokról szóló megállapodás a végső filozófiai alapokról való egyeztetés nélkül – történelmileg termékeny lehetett. Frivaldszky azonban egyre inkább úgy véli, hogy instabilrá válik, amikor az emberi személyről alkotott rivális fogalmak radikálisan eltérő értelmezéseket kezdenek generálni magukról a jogokról.

Így jön a kérdés:

"Milyen jogaik vannak az embereknek?"

nem lehet végső soron elválasztani a következőktől:

"Mi az ember?"

Ezért nőtt a filozófiai antropológia **jelentősége**.

Ez az álláspont továbbra is hangsúlyozott 2020-as jogi személyiségről, életről és méltóságról szóló tanulmányában, ahol azt állítja, hogy a kortárs viták elkerülhetlenné teszik az emberi személy egyértelmű filozófiai fogalmát.

2. Kritikája a "természetes jog emberi természet nélkül"

Ez a háttér a neoklasszikus természetjogi megközelítések kritikája is, köztük John Finnis ellen. A 2013-as szisztematikus munka kifejezetten tartalmaz egy szakaszt, amelynek címe lényegében "Természetes jog emberi természet nélkül? John Finnis és neoklasszikus természetjogi elmélet kritikája."

A nézeteltérés alapvető.

Egy Finnis-típusú elmélet önmagától nyilvánvaló, alapvető jókkal kezdhet anélkül, hogy az emberi lényeg metafizikai elméletéből eresztené az erkölcsi normativitást.

Frivaldszky erősebb kapcsolatot szeretne:

az emberi természet → természeti javak és kapcsolatok → objektív normatív követelmények → alapvető jogok és kötelezettségek.

Száma számára ennek a kapcsolatnak a feladása gyengíti a természetjog képességét arra, hogy megmagyarázza, miért kötik az alapvető jogok univerzálisan, és miért nem tárgyalhatók bizonyos igények.

VI. Van ellentmondás az esszencialista levonás és a megfontolt jogi érvelés között?

Első látásra úgy tűnik, hogy van.

A 2010-es Frivaldszky ragaszkodik az alapvető emberi jogok deduktív igazolásához. A 2011–2015-ös Frivaldszky bírálja az axiomatikus-deduktív jogtudományt, és rehabilitálja a megfontolást, a dialektikát és a retorikát.

Véleményem szerint ez elsősorban nem következetlenség. Ez egy **kétszintű episztemológiát** tár fel, amely érett elméletének egyik legkifinomultabb jellemzőjévé válik.

Az első, alapvető szinten néhány alapvető állítás erős ontológiai alapokkal bír: az ember személy; a személyek egyenlő belső méltósággal rendelkeznek; a személyek relációs lények; az emberek nem redukciósan redukciós eszközökké vezethetők vissza; az alapvető jogi szubjektivitás az illetővé válik, nem pedig az állam tetszésére adományozza.

A második, jogász-konkretizáló szinten ezek az állítások általában **nem** határoznak meg teljes pozitív jogi rendet. A jogalkotás és az ítélethozatal megfontoltságot, tapasztalatot, intézményi ítélőképességet, méltányosságot, dialektikus érvelést és történelmileg *kondicionált determinációt* igényel.

Így következik:

Erős alap nem jelenti a mechanikai alkalmazást.

Másképp fogalmazva, Frivaldszky **a metafizikai bizonyosság felé halad egy kis alapvető mag tekintetében, de gyakorlati-rationális érvelés felé halad a konkrét jog nagy részére vonatkozóan, nem pedig deduktivista érveléshez.**

Ez lehetővé teszi számára, hogy megőrizze a történelmi érzékenységet, amely legkorábbi munkáiban jelen van.

VII. A 2013-as szisztematikus jogi filozófia: az érett építészet

A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei a legjobb egyetlen forrás az érett Frivaldszky-rendszer rekonstruálására. Folyamatos kiadása – 2023-ra elérte a hatodik kiadást, 360 oldalas kiadást – azt is mutatja, hogy a 2011–2013 körül kialakult alapvető elméleti architektúrát később nem tagadták meg.

Az érett rendszer több összekapcsolt állítás révén rekonstruálható.

1. A jog alapvetően interperszonális

A kiindulópont *az ubi societas, ibi ius*. A jog azért létezik, mert az emberek más személyekkel kapcsolatban léteznek. A 2013-as könyv pontosan a jog személyközi, társadalmi és közösségi jellegével kezdődik, valamint az igazságossági viszonyokban a felek által objektíven "igazságos dolgokkal".

Ez ontológiai tézis, nem csupán szociológiai tézis.

Ez azt jelenti, hogy Robinson Crusoe egyedül a szigetén rendelkezhet erkölcsi kötelezettségekkel, de nem teljesen kidolgozott jogi viszonyokat a releváns értelemben, mert *az ius* feltételezi az alterit: egy másik személyt, akinek valami jár.

2. Az alapvető kategória nem a norma, hanem az igazságos reláció

Frivaldszky ennek következtében ellenáll a normocentrizmusnak.

A jogi normák nélkülözhetetlenek, de a jogot nem lehet olyan állításrendszerre redukálni, amely "ha X, akkor Y-nak kellene" formája.

A norma előtt áll az a társadalmi-jogi valóság, amelyet meg akar fogalmazni: személyek, dolgok, kötelezettségek, kapcsolatok, igények és azokat, amikkel minden fél objektíven tartozik egymásnak.

Ez a tomista jogi realizmus.

A fogalmi sorrend nagyjából így alakul:

Személy → személyes kapcsolat → objektív (*IUSTUM*) → jog/kötelezettség → jogi szabály.

A normativizmus ezt fordítja:

érvényes norma → jogi helyzet → jog/kötelezettség → jogilag felépített tárgy.

Ez a megfordítás Frivaldszky egyik fő kifogása a modern pozitivistai jogi ontológiával szemben.

3. Az igazságosság jogszerű, mielőtt pusztán erkölcsi lenne

Az igazságosság kétségtelenül erkölcsi erény, de jogilag az a cél, ami másoknak jár.

Az ember megadhatja, ami jár, anélkül, hogy erkölcsileg tökéletes szándékai lennének. Ezért a törvény és az erkölcs sem azonos, sem teljesen elválasztható.

A 2007-es vita kifejezetten hangsúlyozza az átalakulást és a külső viselkedést: az igazságosság tárgya az objektíven igazságos, ami a Másiknak tartozik.

Ezért Frivaldszky **nem** támogatja a jog egyszerű erkölcsbe olvadását.

A különbség az, hogy az erkölcs az emberi cselekedetek és jellem teljes erkölcsi minőségével foglalkozik, míg a jog specifikusabb interszónális struktúrával rendelkezik, mint amit másoknak tartoznak, és jogosan követelhető.

4. A kényszerítés másodlagos, nem alkotmányos

Ez az egyik legélesebb ellentéte a modern elméletekkel.

A 2013-as tankönyv szándékosan szembeállítja a jogi kötelező és kényszerítő erőt, és a kényszer egyre központiabb szerepét követi nyomon Kant, Bentham és Kelsen révén.

Frivaldszky szerint egy normális jogi rendet nem lehet megérteni patológiai jogsértési esetekből és büntetésről.

A jogi élet normális formája az objektíven igazolt kötelezettségek önkéntes betartása.

A kényszer akkor válik szükségessé, amikor ez a rend megbukik. Ezért lehet a pozitív jog attribútuma vagy eszköze, de nem a jogtudomány lényege.

Ezt összefoglalhatnánk: **Kelsen analitikusan a szankcióval kezdi; Frivaldszky azzal az igazságos viszonyal kezdi, amely általában feleslegessé teszi a szankciót.**

5. A pozitív törvény szükséges, de nem önalapítja

Ez egy kulcsfontosságú minősítés.

Frivaldszky nem gondolja, hogy a bírák vagy állampolgárok egyszerűen figyelmen kívül hagyják a meghozott törvényt, amikor személyesen igazságtalannak tartják. A pozitív jog elengedhetetlen funkciókat lát el a meghatározás, koordináció, intézményesítés és jogi bizonyosság területén.

De a pozitív jog legitimitása és végső kötő ereje nem pusztán a származás által generálódik.

Érett elmélete ennek következtében több szintű érvényességgel bír:

formális-pozitív érvényesség;

társadalmi hatékonyság;

kényszerítő végrehajtás;

és mélyebb jogi vagy erkölcsi kötő erő.

Ezek általában egybeesnek egy működő jogi rendben. Szélsőséges igazságtalanság elválaszthatja őket.

Ez magyarázza, hogy rendszerszintű munkája a jogi érvénytelenséget, lelkiismereti ellenállást és az igazságtalan kormányzati cselekedetekkel szembeni ellenállást tárgyalja a hagyományos pozitív jogi érvényesség mellett.

VIII. A jogi személyiség és emberi méltóság elmélete

Valószínűleg egyetlen jelentős terület sem foglal el fontosabb helyet Frivaldszky érett munkáiban, mint a triád:

Jogi személyiség – élet – méltóság.

Központi állítása, hogy a jogi szubjektivitást nem az állam teremti.

Az állam nem előbb teremt "jogi személyt" egy elismeréssel és nem tulajdonít hozzá jogokat. Az oksági rend az ellenkező irányba halad: mivel az ember **személy**, a jogrendnek kötelező elismerni ezt a lényt jogi alanyként.

Ezért a jogi elismerés alapvetően deklaratív, nem pedig konstitutív.

A 2013-as könyv kifejezetten összekapcsolja az emberi személy alkotmányos fogalmát egyenlő és sérthetetlen objektív méltósággal, étellel és jogi személyiséggel, és megkülönbözteti a jogi személyiséget a technikaibb magánjog fogalmától, a jogi képességtől.

A 2009-es cikk már általánosan elismerte minden személyt egy alkotó jogi kapcsolatnak.

A magzat mint "teszteset"

Frivaldszky szándékosan tekinti a terhesség előtti emberi életet ennek az elméletnek a próbájaként. Az érvelése az, hogy ha a jogi személyiség végső soron az emberi személyiségből ered, nem állami engedményből, akkor a jogrendszer nem tudja következetesen az alapvető szubjektivitást a születéstől vagy a törvényhozási elismeréstől függővé tenni.

Ez természetesen egy mélyen vitatott lényegi következtetés. A lényeges elméleti pont az ,**hogyan jut el hozzá.**

Elsősorban nem a szöveges alkotmányjogból érvel. A következőkből indul:

az emberi természet → személyiség → belső méltóság → jogi szubjektivitás → élethez való jog.

Ennek következtében a következtetés körüli nézeteltérés végül a filozófiai antropológia és a biológiai emberi lét és a személyiség közötti kapcsolat körüli nézeteltéréssé válik.

2020-as tanulmánya pontosan megismételi ezt az antropológiai alapo zás szükségességét a kortárs bioetikai vitákban.

Ez megmutatja, hogyan formálja mélyen a 2010-es metafizikai fordulat későbbi alkalmazott jogi filozófiáját.

IX. Házasság, család és "természetjogi intézmények"

Ugyanez az érvelés megjelenik a házasságról és családról alkotott felfogásában is.

Frivaldszky nem tekinti a jogi intézményeket csupán a jogalkotás szabadon újratervezhető termékeinek. Véleménye szerint egyes intézmények az emberi kapcsolati létezés objektív struktúráinak felelnek meg, ezért olyan valósággal rendelkeznek, amely előzőleg megelőzi az államot.

A házasság és a család a fő példái.

A 2013-as szisztematikus munkában kifejezetten a házasságot és a családot alapvető természetjogi intézményekként kezeli, a családot társadalmi kapcsolatok modelljeként mutatja be, belső jogtudományt tulajdonít neki, és autonómiáját a szubrenditással köti össze.

Ez egy szélesebb körű vonást tár fel ontológiájának:

nemcsak az egyének, hanem bizonyos interperszonális kapcsolatok is rendelkeznek egy természetes szerkezettel, amelyet a pozitív jognak el kell ismernie.

Így elmélete sem liberális-individualista, sem kollektivista.

Az illető ontológiailag rokonatív, és néhány közösség – mindenekelőtt a család – nem csupán önkéntes elszigetelt jogtulajdonosok összessége.

Ez magyarázza azt is, miért szerez ilyen jelentőséget a szubszidiaritás.

X. Szubciaritás: híd a jogi antropológia és intézményi tervezés között

Frivaldszky elmélete szerint a szubidiaritás nem csupán hatékony adminisztratív allokációs szabály.

Ez egy rétegzett társadalmi ontológiából fakad.

A személyek interperszonális közösségekhez tartoznak, saját céljaikkal, kompetenciáikkal és belső kapcsolataikkal. Egy magasabb politikai hatóságnak szükség esetén segítenie kell az alacsonyabb rendű közösségeket, de nem szabad olyan feladatokat elvállalniuk, amelyeket maguk megfelelően tudnak gyakorolni.

2013-as szisztematikus munkája tehát a demokratikus kormányzás természeti jogkorlátai mellett szubciaritással ér véget.

A mozgalom elméletileg koherens:

a kapcsolati emberi → természetes közösségek → belső jogokat és kötelességeket, → intézményi autonómiát → szubciaritást.

Ennek megfelelően az állam sem szuverén egyének összessége, sem egy mindent átfogó szuverén kollektíva.

XI. A közjó és a kormányzás elmélete: a 2013–2016-os bővítés

Nagyjából 2013-tól kezdve jelentős bővülés történik az alapvető jogi filozófiáról a politikai és alkotmányos filozófia felé.

Ez jól látható Aquinói és közjóról szóló tanulmányokban, különösen a *Jó kormányzás és a közjó* (2016) című művében.

Frivaldszky számára a közjó nem pusztán a magánérdekek összege, sem az állam érdeke, mint független szuperszemély.

Inkább egy olyan politikai közösség java van, amely személyekből és közösségekből áll, és virágzása összefonódik.

Ez segít megmagyarázni, miért lehet az alapvető jogokat és a közjót az alkotmányos egyensúly ellentétes oldalára helyezni.

Az alapvető jogok maguk részben alkotják a közjót.

De mivel az emberek relációs jellegűek, a közjó tartalmaz olyan feltételeket is, amelyek szükségesek a közös társadalmi létezéshez, és amelyeket nem lehet egyéni preferenciák kielégítésére redukálni.

A kormányzás mint megbízott hatalom

Ez a felfogás alapját képezi Frivaldszky politikai hatalomról alkotott felfogásának.

A politikai hatalom nem metafizikailag szuverén a hobbes-i értelemben. A kormányzat hatalmat bír egy megbízott vagy engedélyezett kapcsolaton keresztül, amely a közjót célozza.

Ennek következtében a demokratikus többségi uralomnak természeti jogos korlátai vannak.

Szisztematikus jogi filozófiája kifejezetten a politikai felhatalmazást, a demokratikus kormányzat korlátait, igazságtalan kormányzati cselekedeteket, ellenállást, jogi érvénytelenséget és lelkiismereti ellenállást érinti.

Így Frivaldszky határozottan nem a korlátlan demokratikus önkéntesség elméleti alkotója:

Egy demokratikusan előállított norma még mindig megsértheti azokat a jogi feltételeket, amelyek lehetővé teszik a legitim kormányzást.

XII. Frivaldszky kritikája Kelsenről, Hartról és a modern pozitivizmust

A felnőtt könyv jelentős különálló kezelést szentel Kelsennek és Hartnak.

Kelsen

A legalapvetőbb nézeteltérés Kelsennel a *Sein* és *Sollen radikális* szétválasztása, valamint a normativista jogfelfogás kérdése.

Frivaldszky elutasítja azt az állítást, hogy a normatívás megfelelően megmagyarázható anélkül, hogy a normatíván rokon lények természetét zárja le.

Relációs antropológiája pontosan igyekszik áthidalni ezt a szakadékot.

Nem lehet önkényes empirikus tényekből levezetni a kell-állításokat. De a klasszikus természetjogban az "emberi természet" nem egy további empirikus tényként szolgál. Ez egy érthető emberi létezési szerkezet, amely célokat, képességeket és kapcsolatokat tartalmaz, amelyek megfelelő teljesítése normatív következményekkel jár.

Az, hogy ez a lépés sikeresen leküzdje-e az "van/kellene" problémát, vitatható, de ez Frivaldszky válaszána természet.

Elutasítja azt az elképzelést is, hogy a kényszer és a szankció a jog lényegét alkotja. Egy kényszerítő végzés létezhet anélkül, hogy teljes jogjoggal bírná, míg a valóban kötelező érvényű jogi kapcsolatok általában kényszer nélkül működnek.

Hart

Frivaldszky kapcsolata Harttal árnyaltabb.

Hart "természetjog minimális tartalma" elismeri, hogy az emberi lét jellemzői – sebezhetőség, közelítő egyenlőség, korlátozott önzök, szükségesség – gyakorlatilag elkerülhetetlen jogi követelményeket teremtenek.

Frivaldszky ezt egy fontos lépésnek tekinti az egyszerű pozitivista lezáráson, de filozófiailag elégtelennek tartja. Egy minimális természetjog, amely a túlélés feltételes tényeiből származik, még nem állapítja meg az emberi virágzás objektíven jó és igazságos feltételeit.

Természetjoga ezért teleológiai és **antropológiai alapot keres, amely erősebb Hart túlélési minimumánál.**

XIII. Emberi jogok: a jogok védelmétől a "jogradikalizmus" kritikáig.

Érdekes fejlemény van itt, amely ellentmondásosnak tűnhet, ha csak nem helyezik bele az elmélet szerkezetébe.

Frivaldszky már a kezdetektől fogva az emberi jogokkal foglalkozott. 2010-es könyve kifejezetten ezek erős alapjaihoz kötődik; 2013-as szisztematikus munkája központi szerepet tulajdonít a jogi személyiségnek, méltóságnak és életnek. 2021-re azonban egy kritikai intellektuális-történelmi elemzést is publikált arról, amit kortárs civil társadalmi emberi jogi radikalizmusnak nevez.

Ez nem **fordulat az emberi jogok ellen.**

Ez egy elmozdulás a pozitivista államhatalommal szembeni jogok védelmétől ahhoz, hogy megkülönböztse azokat, amelyeket ontológiai alapon alapvető jogoknak tart, a jogok elterjedésétől, amelyek elszakadnak az emberi személy lényegi elméletétől.

Így az evolúciót így lehet megfogalmazni:

korai Frivaldszky: a **természetjog szükséges az emberi jogok alapjába;**

később Frivaldszky: **természetjog szükséges ahhoz is, hogy megkülönböztse a valódi alapvető emberi jogokat a jognyelvben megfogalmazott igényektől.**

A lényegi eredmények nyilvánvalóan vitathatóak, de a belső logika következetes.

XIV. 2014–2016: az alapelmélettől az alkalmazott normatív joggyakorlatig

A 2014–2016-os könyvek kiterjesztik az érett keretrendszert a konkrét társadalmi intézményekre.

A 2015-ös *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól* az emberi méltóságot, a pihenő, az uzsora és a pénzügyi válság heti napját tárgyalja. A 2016-os *Jó kormányzás és a közjó* hasonló kategóriákat alkalmaz a közhatalomra és politikára.

Ezért ezt az időszakot **nem** szabad új elméletként értelmezni.

A változás elsősorban a méretarányban történik.

Előbb:

Mi az a jog? Mi az a természetjog? Mi alapja az emberi jogok?

Később:

Mi következik ebből az elméletből a piacok, munka, pénzügy, család, kormányzati és közintézmények szempontjából?

Így a természetjog az intézményi elrendezések kritikus elméletévé válik.

XV. A késői időszak, nagyjából 2017–2025: történelmi mélyülés, nem pedig a doktrínai megfordítás

Frivaldszky későbbi munkái két feltűnő irányzatot mutatnak.

Az első mélyebb **történelmi-teológiai rekonstrukció**.

Egyre inkább tanulmányozta az Ószövetség szövetségi szerkezeteit, a középkori jogtudományt, Aquinói kormányzatelméletét, a középkori igazságosságot, valamint a "természetjog" címmel alkalmazott változó történelmi érveket.

A második pedig jogi filozófiájának szélesebb körű alkalmazása a háború, béke, migráció, alkotmányosság, korrupció és közhatalom erkölcsi struktúrájára.

Ezek a hajlamok összefüggnek.

1. A természetjogról magával kapcsolatban nagyobb történelmi reflexivitás

Egy különösen érdekes későbbi fejlemény az a tanulmányozása, hogy miként használták történelmileg isteni vagy természeti jogi érveket a politikai dominancia, rabszolgaság és magántulajdon igazolására. 2021-es munkája kifejezetten vizsgálja az isteni természetjoghoz tulajdonított tartalomváltozásokat a középkori hatalom, szolgaság és tulajdonjog igazolásaiban.

Ez elméletileg jelentős.

Egy naiv természetjog-elmélet egyszerűen egy diadalmas történetet mesélhet, amelyben a filozófusok fokozatosan fedeznek fel örök igazságokat.

A későbbi Frivaldszky egyre inkább egy nehezebb problémát vizsgál:

Hogyan válhatnak maguk a természetjogra hivatkozó állítólagos hivatkozások a történelmileg kialakult igazságtalan intézmények ideológiai racionalizálásává?

2025-ös középkori jogászokról szóló tanulmánya szintén közvetlenül szembeszáll a rabszolgaság és a vitatott tulajdonformák igazolásának kísérletével egy állítólag változó természeti igazságosság háttérében.

Ez véleményem szerint történelmi módszerének valódi érettségét jelenti.

Nem hoz létre relativizmust. Inkább erősíti a különbséget a következők között:

az objektív természetjog-kritérium,

valamint történelmileg feltételes emberi megfogalmazások , *amelyek azt állítják*, hogy a természetjogot fejezik ki.

Ez a megkülönböztetés elengedhetetlen, ha egy természetjog-elmélet saját hibatörténetét akarja megmagyarázni.

XVI. Egy jelentős késői fejlemény: az igazságos háború elmélettől a békefilozófiáig

Frivaldszky 2010-es évek végétől származó munkái is jelentős átsúlyozást mutatnak a háborúval kapcsolatban.

2020-as tanulmánya a feltáró címet viseli: *Az igazságos háborútól a béke morálfilozófiájá felé*—"Az igazságos háborútól a béke erkölcsi filozófiájáig."

Legutóbbi munkái egyre inkább a békét nemcsak a háború hiányaként, hanem erkölcsileg és politikailag strukturált közös jóként kezelik, és kritikusan elemezi, milyen könnyedén használták politikai, nemzeti és akár keresztény narratívákat a háború igazolására.

2024-ben kifejezetten azt állította, hogy a humanitárius segítségnyújtás és a nemzetközi fejlődés nem legitimálhatja a háborús politikát, és nem lehet új, elnyomó kapcsolatokat kialakítani.

Ez azonban **nem jelent az igazságos háborús hagyomány bonyolultsága nélküli feladását**. 2025-ben jelentős elemzést publikált Akquinóról az igazságos háborúról, fegyveres önvédelemről, zsarnokgyilkosságról és halálbüntetésről. A cikk kezelése továbbra is komolyan veszi a kivételek lehetőségét, miközben előtérbe helyezi Aquinói Akvinói feltételezését, miszerint a háború ellentétes a békével, és általában erkölcsileg helytelen.

Ezért a fejlődést a **béké-elsőként értelmezném az igazságos háborús hagyománynak**, nem pedig egyszerű átmenetként az abszolút pacifizmusra.

Érdekesség, hogy ez a késői aggály már rendelkezik egy fogalmi előfutárral korábbi relációs elméletében: ha a jog egy befogadó elismerési viszony, miközben a politika folyamatosan kizárási és antagonizmus viszonyába kerül, akkor a háború politikai logikájának kritikája természetesen a jogtudományi antropológiájából fakad.

XVII. 2022–2025: az elvont alkotmányos kritériumoktól a konkrét alkotmányos kritikaig

Egy másik késői fejlemény a természetjog-elméletének egyre közvetlenebb alkalmazása a kortárs alkotmányos rendekre.

A 2013-as elmélet már elvont értelemben tárgyalta a demokratikus kormányzás természeti jogi korlátait, az érvénytelenséget, az ellenállást és a lelkiismereti ellenállást.

2024-re Frivaldszky már *megjelent a Természetjogi megfontolások jelen alkotmányos rendszerünkről* ("Természetjogos elmélkedések a jelenlegi alkotmányos rendszerünkre"), valamint egy erkölcsi-filozófiai tanulmányt arról, hogyan teheti a korrupció lehetetlenné a jó kormányzást, és hogyan járulhat hozzá a demokratikus alkotmányos állam hibrid rendszerré alakításához.

Itt inkább **az alkalmazásról beszélnék, mint doktrínai változásról**.

A normatív kritérium ugyanaz marad:

a politikai hatalom a közjóért bízott;

a jog nem redukálható szuverén döntésre;

a közhatalom az igazságossághoz kötött;

a kormánynak tiszteletben kell tartania az embereket, közösségeket és jogi intézményeket;

Így az intézményi korrupció nemcsak a hatékony közigazgatást, hanem maga a kormányzat erkölcsi-jogi legitimitását is alááshatja.

Ami megváltozik, az Frivaldszky hajlandósága, hogy kifejezetten alkalmazza az elméletet egy meglévő alkotmányos konfigurációra.

XVIII. Az elmélet lezárt formában történő fejlődése

Időszak	Domináns elméleti hangsúly	Mi változik valójában?
1996–2001	Hermeneutika, személy, hagyomány, közjó; interszubjektív és történelmileg érzékeny természetjog	A relációs antropológia a jogtudomány alapjává válik
2001–2007	A történelmi természetjog egyre inkább a klasszikus jogi realizmussal ötvözött	Nagyobb hangsúly az <i>ius-ra</i> , az objektív igazságosságra, a "másra járó dologra", az egyenlőségre és a gyakorlati joggyakorlatra
2008–2012	olasz relációs jogi filozófia; a jog mint egyetemes elismerés	Az interszubjektivitás a jogi kapcsolat teljes ontológiájává válik; a személyiség és az elismerés a középpontba kerül
2010–2013	Erős metafizikai alapok az emberi jogokra; a jogfilozófia rendszeressége	A legfontosabb valódi változás: erősebb esszenciaista tomizmus és az alapvető jogok deduktív alapjai
2011–2015	Gyakorlati filozófia, megfontolás, dialektika, retorika, jogi érvelés	Az antideduktivizmust a konkrét joggyakorlat szintjén erős alapfelvetésekkel integrálódik
2013–2016	Közjó, szubciaritás, család, kormányzat, gazdaság és közpolitika	Az elmélet a jogtudományi alapoktól az intézményi és politikai filozófiáig terjed
2017–2025	Szövetség, középkori jogtudomány, emberi méltóság, bioetika, háború/béke, alkotmányos kormányzás és korrupció	Nagyobb történelmi önreflexió és egyre konkrétabb normatív alkalmazás; a béke egyre nagyobb prioritást élvez

XIX. Frivaldszky érett elméletében látható feszültségek

Számos feszültség különösen fontos, mert ezek feltárják, nem csupán aláássák gondolatainak szerkezetét.

1. Természetjogos univerzális versus történelmiség

A korai Frivaldszky hangsúlyozza a történelmi fejlődést; a későbbi Frivaldszky erősen védi az emberi természet lényegét.

Ezek az álláspontok együtt létezhetnek, ha megkülönböztetjük:

ontológia: mit jelentenek az emberek és az alapvető igazságosság objektíven;

from

Episztemológia: Milyen pontosan ismerik fel őket a társadalmak egy adott történelmi pillanatban.

Valóban, 2020-as emberi jogi vitána továbbra is történelmi-erkölcsi folyamatként említi az elismerést, miközben egy erősebb filozófiai antropológiát is követel.

Így Frivaldszky érett álláspontját leginkább **ontológiai univerzalizmusként lehet leírni, mint az episztemológiai történelmi együttes.**

2. Levonás kontra megfontolás

Ahogy fentebb említettük, az alapvető jogok erős deduktív igazolása úgy tűnik, ellentétes a dialektikus jog rehabilitációjával.

A konfliktus nagyrészt eltűnik, ha a levonás egy korlátozott alapmagra vonatkozik, míg a megfontolás a tényleges jogi kapcsolatok meghatározására vonatkozik.

Ez talán a legeredményesebb módja az érett módszerének rendszerezettségének.

3. Törvény kontra erkölcs

Frivaldszky elutasítja mind a szétválasztást, mind az azonosítást.

A jog különbözik az erkölctől, mert a jogtudomány kifejezetten interperszonális, tárgyalja az objektív jogokat, elsősorban a külső kapcsolatokat szabályozza, és intézményileg is érvényesíthető.

De a jog nem erkölcsileg önellátó, mert az, hogy mi teszi jogilag igazolhatóvá a követelést, az igazságosságtól függ.

Ezért álláspontja úgy is leírható, mint egy elmélet, amely **fogalmilag megkülönböztethető, de ontológiailag összekapcsolt jog és erkölcs.**

4. Jogok kontra kötelezettségek

Határozottan védelmezi az alapvető jogokat, de ellenzi az atomista jogokról szóló diskurzust.

Ez nem véletlen. Ha a jog objektíven jelent valamit, ami egy személy a másiktól tudod, akkor a jogok és köteleességek belső összefüggésben állnak.

Ezért minden jog egy relációs struktúrához tartozik.

5. Egyéni személy kontra közösség

Hasonlóképpen, Frivaldszky elkerüli mind a radikális individualizmust, mind az organikus kollektivizmust is.

Az ember méltósága feltétel nélküli, és korlátozza a politikai közösséget.

Mégis, az illető természeténél fogva kapcsolati jellegű, és nem tud virágozni a közösségeken kívül.

Így a természetes közösségek és a közjó nem külső korlátok egy eredetileg aszociális egyénre nézve; ezek a személyes virágzás feltételeihez tartoznak.

XX. Ahol Frivaldszky elmélete a legeredetibb

Fontos, hogy ne túlozzuk az eredetiséget.

Frivaldszky nem találta fel a természetjogot, a tomista jogi realizmust, a personalizmust, a szubciaritást vagy a kölcsönös jogi elismerés gondolatát. Maga a 2009-es munkája azonosítja a kortárs olasz leszármazást Del Vecchio és Cotta között Romano, Punzi, D'Agostino és másokig.

Az *ius est obiectum iustitiae tézis sem* új, hanem kifejezetten tomistista.

Eredetisége inkább a **szintézis és rekonstrukció területén rejlik**.

Először is ötvözi az *ius* klasszikus "objektív joga" fogalmát a kortárs interperszonális "felismerési viszonytal".

Másodszor, a természetjogot nem elsősorban normák magasabb gyűjteményeként, hanem **jogi viszonyok ontológiájaként rekonstruálja**.

Harmadszor, ezt a relációs ontológiát összekapcsolja a filozófiai personalizmussal: a Másat el kell ismerni, mert a Másik egy olyan személy, aki méltósággal rendelkezik a pozitív törvényhozás előtt.

Negyedszer, szokatlanul egyértelmű különbséget tesz a **kényszerítés és a jogi kötelezettség** között, ezzel megkérdőjelezve az államközpontú jogfogalmakat.

Ötödszer, egy metafizikailag erős alapvető emberi jogelméletet ötvözi egy nem mechanikus tényleges jogi érvelés elméletével, amely a *prudencián*, dialektikán és igazságosságon alapul.

Hatodikszor a jogi ontológiát egy szélesebb intézményi architektúrával köti össze, amely a családtól a szubciaritáson át a politikai tekintélyig és a közjóig terjed.

Együtt ez egy felismerhető **frivaldszki-rendszert** alkot, bár a legtöbb alkotófogalma klasszikus vagy huszadik századi elődeit is megmutatja.

XXI. Legerősebb elméleti eredmény: a klasszikus természetjog relációs rekonstrukciója

Véleményem szerint elméletileg legjelentősebb hozzájárulása nem csupán a tomizmus újjáélesztése.

Az a feltételezés, hogy **a jogosság relációs szerkezete és az emberi személy relációs természete belsőleg összekapcsolódnak.**

Az érvelés hat lépésben rekonstruálható.

Az emberek olyan személyek, akiknek létezése relációs jellegű.

Az emberek közötti kapcsolatok olyan helyzeteket teremtenek, ahol objektíven valami az egyiktől a másikhoz vezethet.

Ez a cél a *kiterjedés*.

A Másik személyként való elismerése tehát már implicit a jogi viszonyban.

A jogi normák megfogalmazják, védik és intézményesítik az ilyen igazságos kapcsolatokat.

Egy norma, amely alapvetően lerombolja az egyetemes személyes elismerést, nemcsak egy külső erkölcsi mércével ellentétes, hanem a jog belső ontológiájával is.

Ez jóval kifinomultabb, mint az a "pozitív törvénynek az erkölcsnek kell megfelelnie" állítása.

Megpróbálja megmagyarázni , **miért tartozik egyáltalán az igazságosság a jog fogalmához.**

A 2007-es beszámoló kifejezetten összekapcsolja az objektív *iustumot*, a *debitumot*, az interperszonális elismerést és a jogi kapcsolatot.

XXII. A fő elméleti nehézségek

Egy átfogó értékelésnek azt is meg kell határoznia, hogy Frivaldszky elmélete a legsebezhetőbb helyeket mutatja be.

1. A jog fogalma normatívan túl sűrűvé válhat

Egy pozitivista elismerheti, hogy az igazságtalan normák erkölcsileg védhetetlenek, miközben ragaszkodik ahhoz, hogy jog maradjanak.

Frivaldszky erősebb állítása – miszerint a radikálisan kizáró szabályok talán nem rendelkeznek valódi jogi minőséggel – normatív jogfogalmat igényel.

Az ára az, hogy nehezebb lesz leírni a gonosz jogrendszereket anélkül, hogy már eldöntenénk azok erkölcsi státuszát.

A kényszerítő létezés és a kötelező jogosság közötti különbségtétele enyhíti ezt a problémát, de nem szünteti meg a pozitivizmussal való alapvető nézeteltérést.

2. Az antropológia és a konkrét jogi normák felé való átmenet vitatható

Még ha elfogadjuk is az emberi méltóságot, nem következik automatikusan arról, hogy minden részletes álláspont a bioetika, házasság, családpolitika vagy alkotmányos szervezet kapcsán ebből az alaptól levezethető.

További antropológiai és teleológiai állításokra van szükség.

Ezért Frivaldszky legerősebb kritikája nem feltétlenül kell teljesen elutasítani a természetjogot. Felmerülhet a kérdés, hogy a **metafizikai premisszia és a konkrét jogi következtetés közötti távolság néha nagyobb-e, mint amit érvelése elismer.**

3. Maga az "emberi természet" filozófiailag vitatott

Finnis kritikája részben azon alapul, hogy az emberi természet elméletileg erős fogalmának szükségessége van.

De egy ilyen felfogás előnye az erő, amely a megnövelt vitathatóság árán: az ellenfelek nemcsak egyéni normatív következtetést, hanem az egész szerkezet mögött álló metafizikai antropológiát is megkérdőjelezhetnek.

4. A pluralista alkotmányos rendek fordítási problémát jelentenek

Egy természetjog-elméleti szakembernek kiváló filozófiai indokai lehetnek a személy és a közös lényegi felfogásához.

Az alkotmányos demokráciának azt is meg kell határoznia, hogy mely okok igazolhatják jogosan a kényszerítő közjogot azok között a polgárok körében, akik elutasítják ezeket a metafizikai alapokat.

Frivaldszky érvelési és személyes felismerés elmélete forrásokat biztosít ennek a problémának a megválaszolásához, de az **objektív igazság és az ésszerű pluralizmus** közötti feszültség továbbra is a rendszer egyik legfontosabb kérdése.

5. A relációszerűség önmagában nem határozza meg az anyagi igazságosságot

Az elismerés fogalma sokat magyaráz a joghatóságról, de az elnyomó kapcsolatok formálisan kölcsönösek vagy intézményileg stabilak is lehetnek.

Ezért Frivaldszky erősebb emberi természet- és méltóságelméletét igényli, hogy megadja a lényegi kritériumot.

Paradox módon ez magyarázza a metafizikai erősülést 2010 után: önmagában a relációs elmélet valószínűleg nem volt elegendő az egyre nehezebb emberi jogi és bioetikai viták eldöntéséhez.

XXIII. Az általános fejlődés iránya

Ha visszalépünk a részletektől, Frivaldszky fejlődése a kilencvenes évek közepe óta meglehetősen pontosan megfogalmazható.

A természetjogról, mint történelmileg megújult relációs-personalista projektről a teljes klasszikus-realista joggyakorlat **felé halad**, majd **az alapvető jogok metafizikailag megerősített antropológiája** felé, végül **pedig az igazságos intézmények és politikai hatalom alkalmazott elmélete** felé.

De ez inkább egy bővítés, nem pedig szakadások sorozata.

A jog interszubjektív természetéről szóló 1998-as tézis továbbra is életben marad az objektív *iustum* 2007-es doktrínájában.

A 2007-es objektív *iustum* továbbra is életben marad a 2009-es egyetemes elismerés doktrínájában.

Az egyetemes elismerés 2010-ben egyre erősebben gyökerezik az emberi természetben.

Ezeket az elemeket a 2013-as jogi filozófiában rendszerezzük.

Ezeket a család, a közjó és a kormányzás területére alkalmazzák 2014–2016-ban.

És ugyanez az alapvető antropológia befolyásolja későbbi írásait az emberi méltóságról, a migrációról, a háborúról, a békéről, a korrupcióról és az alkotmányos kormányzásról.

A szisztematikus jogfilozófiai könyv 2023-as folytató, hatodik kiadása továbbra is lényegében ugyanazzal a fogalmi szókinccsel írja le a művet – a jog és igazságosság természete, érvényesség, kötelező és kényszerítő erő, jog és erkölcs, természetjogi intézmények, jogi érvelés, szubciarítás, érvénytelenség, ellenállás és lelkiismeret – jelentős stabilitást mutatva az érett elméletben.

Végső értékelés

Ezért Frivaldszky János érett jogelméletét a **klasszikus arisztotelész–tomista jogi realizmus personalista-relációs változataként** jellemezném.

Végső primitívje sem szuverén parancs, sem érvényes norma, sem szubjektív jogosultság. Ez a **személy, aki jogi kapcsolatban áll egy másik személlyel.**

Központi célja nem az absztrakt jogszerűség, hanem az **objektíven igazságos dolog, ami a Másiknak számít.**

Alapvető normatív elve a **személyek feltétel nélküli elismerése egyenlő méltóságukban.**

Pozitív jogelmélete a jogalkotást az objektív elvek szükséges történelmi meghatározásaként kezeli, nem pedig szuverén *teremtésként ex nihilo.*

Az ítélet- és jogelmélete **prudenciás, dialektikus és igazságos, nem mechanikusan deduktív.**

Az emberi jogi elmélete **körülbelül 2010 után egyre metafizikaivá és lényegessé** válik.

Politikai hatalmának elméletét a **közjó, a természetes jogok és a szubciaritás** határolja.

És a legújabb fejlesztése egyre inkább kiegészíti ezeket a témákat a **természetjog érvelésének történelmi önkritikájával és egy erősebb békefilozófiával.** A legfrissebb bibliográfia 2025-ig – középkori egyenlőség, fogyasztóvédelem, Aquinó-i háborúról, alkotmányos természetjogi elemzés, korrupció és az első világháborúért felelős 2024-es monográfia – új területekre való terjeszkedést mutat, anélkül, hogy a 2007–2013 körül létrehozott rendszer alapvető elutasítását látnánk.

A **legfontosabb elméleti váltás** tehát nem a természetjogból valami másba való váltás. Ez a **viszonylag nyitott, történelmileg érzékeny és interszubjektív természetjogi fogalmáról az 1998–2001 körüli elmozdulás a sokkal erősebb essencialista-metafizikai alapozás felé az emberi személyiség és alapvető jogok 2010 után, miközben megőrzi a korábbi relációs elméletet.** Az érett Frivaldszky ötvözi ezt a kettőt azáltal, hogy **az emberi természetet teszi a személy ontológiai alapjává, a relációszerűséget a jog ontológiai formájának, az objektív igazságosságot az *ius* tartalmának, és a bölcs jogtudományt annak a módszernek, amellyel az igazságosság konkrétizálódik történelmileg változó pozitív jogrendekben.**

Ez a négyrészes szintézis – a **természet → személy → kapcsolat → jogszerű**, majd megfontolt pozitív-jogi konkrétizáció – véleményem szerint Frivaldszky jogi elméletének belső építészetének legtömörebb rekonstrukciója.

II. LENGYELORSZÁG

Marek Zirk-Sadowski jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Marek-Zirk Sadowski jogelméletének elemeit, amelyeket 1989 után megjelent tanulmányai és könyvei kidolgoznak, valamint lehetséges fejlődéseit és elméleti változásait ezen a területen.

A kérdésben szereplő nevet **Marek Zirk-Sadowski-ra** veszem, aki a lengyel filozófusra és jogelméleti szakemberre vonatkozik, aki a Łódź-i Egyetemhez tartozik. 1989 utáni munkássága különösen érdekes, mert az egyik legvilágosabb közép-európai jogtudományi kísérletet képviseli, hogy újragondolja az örökölt analitikus-pozitivisták jogmodelljét három egymást követő átalakulás hatására: a 1989 utáni demokratikus átalakulás, filozófiai fordulat a hermeneutika és a kommunikatív racionalitás felé, végül pedig Lengyelország beilleszkedése a multicentrikus európai jogrendbe.

Fejlődését **nem** szabad egyszerűen úgy leírni, mint a jogi pozitivizmust antipozitivizmus felé való áttérést. Egy pontosabb rekonstrukció ez:

a jogi nyelv → jog analitikus elmélete, mint részvétel a kultúrában → kommunikatív-hermeneutikus jogtudományban, → kreatív és felelős igazsági értelmezés → bírói közösségek európai multicentrizmust és alkotmányos identitást →.

A 2023-as retrospektív gyűjtemény *Prawo w kulturze. Az Eseje wybrane z teorii i filozofii prawa* maga is valami közel áll ehhez az időszakhoz. Szerkesztői megkülönböztetnek egy korábbi nyelvészeti-analitikus időszakot, egy 1990–2004-es időszakot, amely az ügyvédek kulturális részvételére összpontosított, és egy 2004 utáni időszakot, amely egyre inkább a bíróságokról, mint kommunikációs közösségekről és az európai integráció által okozott jogi kultúra változásaira összpontosít. Minden korszakban visszatérő témák a bírói jogalkotás, normatív újdonság, jog és erkölcs, pozitivizmus, bírói aktivizmus, értelmezés, bírói közösségek és jogi identitás.

Központi tézisem az, hogy **Zirk-Sadowski fokozatosan átalakítja a klasszikus "Mi az a jog?" kérdést azzal a kérdéssel: "Hogyan alkotják, tartják fenn és változtatják meg a jogot a jogi kultúra résztvevői értelmező gyakorlatai révén?"** Érett válasza azonban intézményes, nem pedig radikálisan konstruktivista: az ügyvédek valóban részt vesznek a jogi jelentés létrehozásában, de mindezt történelmileg kialakult jogi kultúrákban, kommunikációs közösségekben, szakmai etikai struktúrákban, bíróságokban, alkotmányos hagyományokban és interakcióban álló európai jogrendekben teszik.

I. Miért fordulópont 1989, de nem elméleti kezdet

Zirk-Sadowski intellektuálisan a jogelmélet erős lengyel elemző hagyományához tartozott, különösen Jerzy **Wróblewski által formált lódzi** környezethez. Ennek következtében kiindulópontja a hagyományos lengyel elméleti problémákkal foglalkozott: jogi normák, jogi nyelvezet, értelmezés, jogi érvelés, jogalkalmazás és igazságszolgáltatás.

De több téma, amely később központi szerepet játszott, már 1989 előtt is felmerült: a jog kulturális jellege, a hermeneutika, a normatív újdonság és a bírósági jogalkotás problémája, valamint az elégedetlenség, hogy a jogi normákat pusztán nyelvi tárgyakként kezelik, amelyek elszakadnak a társadalmi gyakorlatoktól, amelyek jelentést adnak nekik. Az 1989 utáni változást tehát kevésbé szakadásként, inkább **a korábbi munkáiban már jelen lévő lappangó hajlamok radikális kiterjesztéseként kell tekinteni.**

A politikai átalakulás azonnali gyakorlati jelentőséget adott ezeknek a filozófiai problémáknak. A szocializmus alatt a lengyel jogászok olyan rendszerben működtek, amelyben a jogalkotást erősen az állampolitika eszközeként értelmezték. 1989 után ugyanazok az ügyvédek, intézmények és sok esetben jogi szövegek egy alkotmányos demokrácián belül kellett működniük, amely a jogokon, a hatalmi jogok szétválasztásán, a bírói függetlenségen és a jogállamiságon alapul. Zirk-Sadowski számára ez azt mutatta, hogy a törvények megváltoztatása nem elegendő. **Egy jogrend csak akkor változik sikeresen, ha a jogkultúra is változik.**

Ez a felismerés lett a 1989 utáni joggyakorlatának szervező elképzelése.

II. 1990: a "racionális törvényhozótól" a kommunikatív racionalitásig

Egy fontos átmeneti esszé volt a **"Konstrukcja racjonalnego prawodawcy a kompetencja komunikacyjna"** ("A racionális törvényhozó és a kommunikációs kompetencia konstrukciója"), amely 1990-ben jelent meg.

A hagyományos lengyel analitikus elmélet gyakran alkalmazta a **racionális törvényhozó módszertani** felépítését. Az értelmező úgy viselkedik, mintha a jogi szöveget egy koherens, jártas, nyelvészileg kompetens, axiológiailag következetes törvényhozó készítette volna. Ez az idealizált törvényhozó lehetővé teszi a kétértelműségek és rendszerszintű ellentmondások megoldását.

Zirk-Sadowski elkezdi újraértelmezni ezt az eszközt a **kommunikációs kompetencia kategóriáján** keresztül. Az 1990-es esszé későbbi rekonstrukciója pontosan hangsúlyozza az instrumentális racionalitástól a kommunikációs racionalitás felé való elterelést.

Ez elméletileg fontos. A racionális törvényhozó már nem csupán egy képzelt empirikus szerzőként értelmezhető, aki a szöveg mögött áll. Ehelyett a **jogi kommunikáció belső előfeltételeként is** értelmezhető. Az ügyvédek olyan konvenciók szerint kommunikálnak és érvelnek, amelyek megkövetelik, hogy a jogi anyagot elég koherensnek, céltudatosnak és érthetőnek tekintsék a racionális diskurzus lehetővé tételéhez.

Így már 1990 körül láthatjuk Zirk-Sadowski érett gondolkodásának egyik jellemző lépését:

A jog mögött állítólag létező ontológiai ábrázolástól a jogról szóló előfelvitelek pragmatikus rekonstrukciójáig.

Ez inkább Habermasra hasonlít, mint a klasszikus pozitivizmusra. A racionalitás egyre inkább nem egy szuverén törvényhozó elméjében helyezkedik el, hanem egy racionálisan szervezett diskurzus körülményeiben.

III. A döntő fogalom: jog mint részvétel a kultúrában

1. Az 1994-es esszé

A kulcsfontosságú programozott állítás a **"Sposoby uczestniczenia prawników w kulturze"** ("Hogyan vesznek részt az ügyvédek a kultúrában"), amelyet 1994-ben jelent meg.

Zirk-Sadowski egy normatív kulturális felfogásból indul ki. A kultúra társadalmilag elfogadott normatív viselkedési mintákból áll, amelyeket értelmes szimbólumokon keresztül adnak át. A jog tehát nem valami kívülálló a kultúrán; a jogi normák egy **alrendszerként alkotnak a kulturális normák tágabb univerzumában**.

Ez az állítás sokkal nagyobb következményekkel jár, mint ahogy azt látszólag ártatlan megfogalmazása sugallja.

A klasszikus pozitivizmus hajlamos az ügyvédet úgy ábrázolni, mint egy "jog" tárgyal: az egyik oldalon törvények, rendeletek, precedensek és más tekintélyes anyagok léteznek, míg a másikon a tudatos vagy alkalmazó alany. Az ügyvéd felfedezi, értelmezi és alkalmazza az objektumot.

Zirk-Sadowski fokozatosan elutasítja ezt a képet.

Az ügyvéd pont abból a kommunikációs kultúrából származik, amelyen keresztül a jog társadalmi létezését szerezzi. Ennek következtében az értelmezés nem olyan művelet, **amely a jog már teljesen megalkotása után történik.** Az értelmezés részben annak a társadalmi folyamatnak felel meg, amely során a jog folyamatosan értelmes jogként létezik.

1994-es összefoglalója kifejezetten a jogi részvételt **reflexív részvételnéppnt írja le egy kommunikációs közösségben**, és ezt szembeállítja az ügyvéd szerepének instrumentális felfogásával. Alternatívája egy párbeszédés kultúra, amelyet kritikus és innovatív szemlélet jellemez.

Ez egy háromrészes modellt eredményez:

A jog → jogi kultúra → részt vevő ügyvéd.

De ezek nem három külsőleg kapcsolódó entitás. Az ügyvéd részt vesz abban, hogy újraproduktálja és néha átalakítja azt a jogi kultúrát, amelyen keresztül maga a jog társadalmilag értelmessé válik.

IV. Az instrumentalizmus kritikája

Ez a kulturális elmélet egyszerre volt az örökölt szocialista és bürokratikus jogi mentalitás diagnózisa is.

Egy **instrumentalista jogi kultúrában** a jog elsősorban politikai hatalom számára elérhető technika. A politikai hatóságok lényegi célokat fogalmaznak meg; a törvény ezeket parancsokká alakítja le; az ügyvédek végrehajtják ezeket a parancsokat.

Zirk-Sadowski ezt elutasítja, mint szegény jogértelmi felfogást.

Egy modern jogállamisági jogrend bizonyos fokú **jog autonómiáját** követeli meg. Ez nem azt jelenti, hogy a jog nem kapcsolódik a politikához, erkölchöz, gazdasághoz vagy valláshoz. Ez azt jelenti, hogy a jogi kommunikációnak saját intézményi szerepei, igazolási formái, szakmai hagyományai, értékei és relevancia kritériumai vannak.

Tipikus, kifejezetten jogi értékek közé tartoznak olyan szempontok, mint a jogszerűség, jogi bizonyosság, eljárási szabályosság, kiszámíthatóság, következetesség és intézményi folytonosság.

Ez rendkívül fontos jellege kulturálisának. Nem oldja fel a jogot általános kultúrába.

A törvény egyidejűleg:

- a kultúrába ágyazva, és
- megkülönböztetve a kultúra más normatív területeitől.

Így jogtudománya mindkét szélsőséget szembeállít: a **pozitivistai izolacionizmust**, amely szerint a jogot függetlenül lehet megragadni kulturális kontextusától, és a **redukcionizmussal**, amely szerint a jogi érvelés csupán álcott politika vagy erkölcs.

V. Az 1998-as *Prawo a uczestniczenie w kulturze* című könyv

Az 1989 utáni első szakasz legteljesebb megállapítása a **** Prawo a uczestniczenie w kulturze (Jog és részvétel a kultúrában)**** című műben jelent meg, amelyet a Łódźi Egyetem adott ki 1998-ban. A könyv 141 oldalas volt, és kifejezetten összefoglalta a hermeneutika, a jogi kultúra, a pozitívizmus és az európai jog problémáit.

Valószínűleg ez a legfontosabb mű Zirk-Sadowski jellegzetes jogi filozófiájának megértéséhez.

Artur Kozak átfogó kortárs áttekintése különösen értékes, mert rekonstruálja Zirk-Sadowski érvelésének újítását és lehetséges veszélyét. Kozak a könyvet talán az első lengyel elméleti jogi monográfiának tekintette, amely határozottan elmozdult a klasszikus metodológiai pozitívizmustól egy **tudományanti-tudományos jogfelfogás** felé.

1. Három jogi részvételi modell

A könyv három, egyre kifinomultabb modell köré épülhet.

Az első az eredeti **vagy klasszikus jogi pozitívizmus**. A jog lényegében egy tekintélyező tárgy, amelyet a szuverén alkot. Az ügyvéd fő feladata a kognitív és alkalmazás. A szöveg viszonylag átlátható jogilag tekintélyes jelentés hordozójaként működik.

A második a **finomított pozitívizmus**, amelyet mindenekelőtt H. L. A. Hart képvisel. Hart teljesítménye óriási, mert a szabályok külső és belső aspektusai közötti különbség azt mutatja, hogy a jogi normativitás nem érthető meg pusztán a viselkedés megfigyelésével. A jogi szabályok azért működnek, mert a résztvevők reflektoráló belső hozzáállást alakítanak ki hozzájuk.

A harmadik a **hermeneutikus-kommunikatív modell**, amelyet Zirk-Sadowski egyre inkább támogat.

Itt a jog kulturális jelenséggé létezik, amelynek jelentése a társadalmi kommunikációban jelenik meg. Ezért a jogi kogníció nem analóg egy természetes tárgy megfigyelésével.

VI. Bonyolult kapcsolata Harttal

Zirk-Sadowski Hart bánása különösen feltáró, mert az idővel változik.

Hart valami nélkülözhetetlent ad: a **belső nézőpontot**. Az a személy, aki a jogot résztvevőként érti, nem csupán a viselkedés szabályosságait regisztrálja. A szabályokat indokként és mércéjként ismeri el.

Zirk-Sadowski számára ez a felismerés implicit módon megsemmisíti az externalista pozitívizmus legerősebb változatait. A szabály jogi jelentése a nyelvi és intézményi részvétel formáitól függ.

Mégis, az 1990-es és a 2000-es évek elején Zirk-Sadowski azt állítja, hogy Hart nem megy elég messzire. Még a finomított pozitívizmus is végső soron megőrzi a filozófiai ellentétet a **tudatos alany és a ismert jogi tárgy** között.

Az ügyvéd elsősorban olyan személy marad, aki felfedez egy olyan törvényt, amely bár társadalmilag és nyelviileg megalkotott, mégis fogalmilag elkülönül az ügyvéd saját tevékenységétől.

Ez paradoxont hoz létre. Hart elismeri a nyelv nyílt textúráját, és így a bírói mérlegelést, de a pozitívizmus továbbra is vonakodik elismerni, hogy a bírák jogosan részt vehetnek a jog tartalmának megalkotásában.

Zirk-Sadowski egyre inkább instabilnak tartja ezt.

Érdekes módon későbbi munkái nem hagyják el egyszerűen Hartot. 2017-ben, Tomasz Bekrycht-tel közösen írva, ismét hangsúlyozta a belső nézőpont módszertani fontosságát a jogi episztemológia szempontjából, valamint a jogi és jogászok nyelvének **elemzésében a kommunikációs közösség résztvevőjének** pozíciójából.

Így a fejlődés nem a következők:

Hart → Hart elutasítását.

Pontosabban:

Hart belső nézőpontja → annak maradék szubjekt/tárgy episztemológiájának kritikája → a belső nézőpont beépítése egy szélesebb kommunikációs jogelméletbe.

Ez valódi elméleti finomítás.

VII. Hermeneutika: jogi jelentés nem egyszerűen "belül" van a szövegben

A hermeneutika filozófiai eszközzé válik, amelyen keresztül Zirk-Sadowski megpróbálja legyőzni az objektivista képet.

A kulcsállítás nem csupán az, hogy a szövegek néha értelmezést igényelnek. Ez sokkal erősebb:

Maga a jogi jelentés a történelmileg és intézményileg közvetített megértési folyamatokban létezik.

Kozak összefoglalta Zirk-Sadowski álláspontját, miszerint a jogot kulturális tárgyként fogja fel, amely a társadalmi szereplők közötti kommunikációs kapcsolatokban áll meg. Az ügyvédnek bizonyos fokú mérlegelési hatalom van, mert az ügyvédek részt vesznek abban, hogy jelentéseket tulajdonítsanak jogi szövegeknek. Kozak felhívta a figyelmet arra a különösen erős tézisre, miszerint nincs teljesen éles határ aközött, hogy egy bizonyos tartalmi jogi norma "létezik", és azt állítják, hogy azt értelmezték, hogy birtokolja azt a tartalmat.

Ez Zirk-Sadowski egyik legmélyebb filozófiai állítása.

Ez **nem** jelenti azt, hogy a bírák bármilyen törvényt kitalálhatnak, amit csak akarnak.

Ehelyett elutasítja a kétszakaszú ontológiát:

először a törvény létezik teljesen meghatározott jelentéssel; ezután egy értelmező fedezi fel.

Az ő alternatívája közelebb áll hozzá:

A hiteles szövegek és intézmények jogi anyagot nyújtanak, míg a határozott jogi jelentés kulturálisan strukturált értelmező gyakorlaton keresztül valósul meg.

Ezt nevezhetjük **jogértelmező ontológiának**.

VIII. Habermas és a jogi diskurzus etikai dimenziója

Zirk-Sadowski nem alkalmazza a gadameri hermeneutikát elszigetelten. Története szorosan kapcsolódik **Habermasból és kommunikatív racionalitásból** származó eszméikhez.

Az ok kulcsfontosságú. Ha az értelmezés produktív, nem pedig pusztán reprodukív, akkor azonnal felmerül a legitimitási probléma:

Mi korlátozza a tolmácsot?

A válasz nem lehet egyszerűen a szöveges determinitás, mert pontosan a szöveges determinitás volt az, amit a hermeneutika megkérdőjelezett.

Ezért a diskurzus normatív feltételei adnak választ.

A jogi kommunikáció feltételezi a racionalitás, a kölcsönösség és az érvelő felelősség formáit. A szakmai jogi részvételnek etikai dimenziója van.

Kozak 1998-as könyv rekonstrukciója ezt különösen világossá teszi. Zirk-Sadowskit úgy írja le, mint aki tagadja a merev határt a kogníció és az etika között: a párbeszéd jogi kultúrában

való részvétel olyan erkölcsi értékek elfogadását igényli, amelyek lehetővé teszik a valódi diskurzust.

Ezért a szakmai etika nem külső erkölcsi kitűzés, amelyet jogi érvelés után adnak hozzá. Bizonyos etikai elkötelezettségek részben meghatározzák a **felelős jogi érvelést**.

Ez egy másik fontos felvetéshez vezet:

Maga a jogtudomány nem kulturálisan semleges.

A jogelméletek segítenek alakítani azt a fogalmi világot, amelyben a bírák és ügyvédek működnek. Az a jogtudomány, amely generációkat tanít jogászok számára, hogy a jog csupán technikai eszköz, hajlamos az instrumentális jogi kultúrát reprodukálni. Egy joggyakorlat, amely reflexív felelősséget tanít, segíthet egy másik jogi kultúra kialakításában.

Így a jogelmélet egyszerre leíró és **önreflexíven konstitutív**.

IX. Az első nagy probléma: vezet-e a hermeneutika az igazságszolgáltatáshoz?

A legátható kortárs kritikát Artur Kozak fogalmazta meg.

Ha a jog értelmezés révén szerez meghatározott tartalmat, és ha az ügyvédek jelentős értelmezési mérlegelési jogkörrel rendelkeznek, miért ne vezethetne ez egy **"bírák állapotához"**?

Kozak azzal érvelt, hogy egy túlzottan "szabad" hermeneutika kiterjesztheti az ügyvédek mérlegelési jogkörét, olyannyira, hogy a törvényhozási döntések és a népi képviselet közötti demokratikus kapcsolat veszélybe kerül. Ezért olyan elméleti mechanizmusokat követelt, amelyek képesek szabályozni a jogi mérlegelést.

Ez a kritika rendkívül fontos Zirk-Sadowski későbbi fejlődésének megértéséhez.

Nem állítanám, hogy Zirk-Sadowski később kifejezetten kijelentette: "Kozaknak igaza volt, és én módosítom az álláspontomat." Nincs alapja ezt mondani.

Szerkezetileg azonban későbbi munkái pontosan ezt a nehézséget tárgyalják.

Az érett elmélet egyre inkább a következőkről tér el:

A tolmács ügyvéd

a következőknek:

az intézményesen szervezett, kommunikatív bírói közösség.

Ez azt képviseli, amit én a **hermeneutika intézményesítésének** neveznék.

X. Az európai integráció dimenziója már a lengyel csatlakozás előtt is jelen volt

Az 1998-as könyv másik jellegzetes vonása, hogy a kulturális probléma közvetlenül Lengyelország várható Európai Unió-csatlakozásával volt összefüggésben.

Zirk-Sadowski elutasította az európaisodás túlzottan törvényhozó értelmezését.

Egy ország nem tud valóban integrálódni az európai jogba pusztán irányelvek fordításával és törvények módosításával. A sikeres integrációhoz konvergenciát vagy kompatibilitást igényel a következőkben:

jogi fogalmak, források, doktrínák, érvelési stílusok, értelmezés, szakmai szerepek, jogi oktatás, legitimitás fogalmai és elfogadott jogi értékek.

Ezért létezik egy **intézményi** és **kulturális** dimenzió a jogi integrációnak.

A pozitív jogrendszer formálisan európaissá válhat, míg a szakmai jogi kultúra továbbra is hierarchikus, államközpontú és instrumentálisan pozitivistá jogértelmezés felé irányul.

Ezért válik az európai jogi kultúrában való részvétel az egész filozófiája központi tesztetévé.

XI. *Wprowadzenie do filozofii prawa* és jogtudományának bővítése

A Zirk-Sadowski először 2000-ben adta ki **** *Wprowadzenie do filozofii prawa* (Jogfilozófia bevezetése)**** című művét; harmadik kiadása 2021-ben jelent meg.

A 2021-es kiadás két mozgalom köré szerveződik: **"filozófiától jogig"** és **"jogtól filozófiáig"**. A jog ontológiailag, episztemológiailag, fenomenológiailag, történelmi, hermeneutikusan, nyelvészeti, érvelésesen/diskurzívan és posztmodernisztikus módon foglalkozik; a második fele a természetjogot, az eredeti és kifinomult pozitívizmust, az integrált jogtudományt és a jogi realizmust tárgyalja.

Ez a könyv értelmezési óvatosságot igényel. Ez a versengő jogi filozófiák szisztematikus bemutatása, ezért nem minden benne szereplő Zirk-Sadowski saját tanítását képviseli.

Ennek ellenére a mű építészete valami fontosat mutat érett módszertani álláspontjában.

A jogfilozófiát nem lehet egydimenziós fogalmi elemzésre redukálni. A **"Mi az a jog?"** kérdés elválaszthatatlanul a **"Hogyan lehet a jogot ismerni?"** kérdéstől, és mindkettő kapcsolódik a nyelvhez, értelmezéshez, történelmi létezéshez, értékekhez és érvelő gyakorlathoz.

Így 2000-re jogtudománya szándékosan **filozófiai pluralista lett**, miközben saját központi elkötelezettsége továbbra is kulturális, hermeneutikus és kommunikatív marad.

XII. 2001–2004: a pozitivizmus episztemológiai kritikája explicit lesz.

Határozott mélyülés zajlik az aljak és tárgy filozófiai ellentéteiről szóló esszék körül, különösen az angol nyelvű **"Jogi episztemológia és jogi kultúrák átalakulása"** fejezetében, amely Mark van Hoecke 2004-es *Epistemology and Methodology of Comparative Law* című kötetében jelent meg.

Ez Zirk-Sadowski egyik legelméletileg legfontosabb műve.

Kezdetben egy olyan megkülönböztetést tesz meg, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy elkerülje az egész elméletének félreértését:

A jogi pozitivizmus, mint filozófiai vagy jogtudományi doktrína, nem azonos a pozitivista módszerrel, amelyet az ügyvéd szakmai módszereként használnak.

Ez a megkülönböztetés később lehetővé teszi számára, hogy egyszerre kritizálja a pozitivista episztemológiát, és felismerje a pozitivista jogi formák történelmi jelentőségét.

A Dekartézius probléma

Az érvelése szerint a hagyományos pozitivista jog valami olyan érzést örököl, ami egy dekartesiánus subjektív/tárgyszerkezethez hasonlít:

Alanyról = **ügyvéd**
tárgy = jog.

A törvény külső adottként jelenik meg. A nyelv továbbítja azt. Az értelmezésnek rekonstruálnia kell.

De ha a jogi nyelvet nyílt textúrájúnak és kulturálisan beágyazottnak ismerik el, ez a modell fenntartása nehézzé válik.

A jelentés nem fizikai tulajdonság, amely papíron lévő jelekhez kapcsolódik. A megértés feltétlenül magában foglalja a nyelvi gyakorlatokban való részvételt.

Ennek következtében az ügyvéd nem áll a jogi világon kívül, mint egy természettudós, aki egy független tárgyat figyel.

XIII. Az 1989 utáni átalakulás mint episztemológiai kísérlet

A 2004-es érv nagy ereje az, hogy Zirk-Sadowski az absztrakt ismeretelméletet összekapcsolja a posztkommunista átalakulás konkrét tapasztalatával.

1989 után jelentős **jogi folyamatosság** alakult ki. Nem minden törvény, doktrína, megszerzett jog és intézményi gyakorlat nem szüntethető meg egyik másikra.

De az alkotmányos és axiológiai környezet alapvetően megváltozott.

Ezért a bírácoknak az örökölt jogi anyagokat új normatív kontextusban kellett alkalmazniuk.

Ezt a feladatot nem lehetett megoldani a régi jelentések mechanikusan történő reprodukálásával.

Ugyanazt a jogi nyelvezetet néha újra kellett építeni a demokratikus alkotmányosság, az alapvető jogok és a jogállamiság elvei fényében.

Így a rendszerszintű átalakulás empirikusan mutatja, hogy a bírácok valami tekintélyt gyakorolnak **a jogi jelentés** felett.

Az a joggyakorlat, amely csupán passzív felfedezőkként ábrázolja őket, nem tudja megfelelően megmagyarázni, mit is tesznek valójában.

Ez az egyik fő híd a korábbi kulturális elmélete és a későbbi bírói közösségek elmélete között.

XIV. Dworkin lép be az elmélet középpontjába

Ronald Dworkin pont ebben a ponton válik fontossá a helyzetben.

Dworkin több fogalmát is felad, amelyek lehetővé teszik Zirk-Sadowski számára, hogy elkerülje a mechanikus pozitivizmus és az önkényes igazságszolgáltatási önkéntesség közötti választást:

elvek, kemény esetek, konstruktív értelmezés, intézményi történelem, és az az elképzelés, hogy a bírácok a meglévő jogi gyakorlat legjobb értelmezését keresik.

Zirk-Sadowski nem válik egyszerűen dworkiniánusá. Filozófiai kerete továbbra is nyíltan hermeneutikus és kommunikatívabb, mint Dworkiné.

De Dworkin egy konkrét nehézséget megold.

Ha a jogi szabályok alulbecsülik a nehéz ügyeket, a bírói kreativitás nem feltétlenül jelenti a törvényen kívüli jogszabályokat. Az elvek és a jogi rend normatív története érvelő forrásokat biztosítanak, amelyekkel a bírák a **joggyakorlaton belül fejleszthetik a jogot**.

Ez magyarázza azt is, miért kreatív a bírói szerep, de nem korlátlan.

A bíró örökli a normatív történelem korábbi "fejezeteit", és olyan folytatást kell építenie, amely képes megvédhető módon bemutatni ezt a történelmet.

Zirk-Sadowski később kifejezetten szembeállítja a szűk pozitivista kommunikatív közösséget a Dworkin által inspirált szélesebb integratív fogalmával: az ítélet részt vesz a társadalmi kultúra normatív jelentéseinek integrálásában.

XV. Az "ügyvédektől" "bírákba": jelentős fordulat körülbelül 2004 után

A legfeltűnőbb változás Lengyelország EU-csatlakozása után **Zirk-Sadowski elméletének fő szereplőjének változása**.

Az 1990-es években a fő kategória a következő volt:

Ügyvédek részvétele a kultúrában.

Később egyre inkább így alakul:

bírák, akik részt vesznek bírói kommunikációs közösségekben.

Az ok nem véletlen.

Az európaisodás különösen fontossá teszi a bíróságokat, mert a bírák egyidejűleg értelmezői a következőknek:

nemzeti jogalkotás, alkotmányos normák, EU normák, egyezmény szabványok, általános elvek és nemzetfeletti joggyakorlat.

Az a hagyományos modell, amelyben minden jogszerűség végül egy piramist alkot, amely egyetlen szuverén központból származik, kevésbé meggyőzővé válik.

A bíróság olyan csomópontgá válik, ahol több normatív rendszer találkozik.

Így a kultúraelmélet a **jogközvetítésen közvetített jogi pluralitás** elméletévé válik.

XVI. Multicentrizmus és a jogi piramis hanyatlása

A 2009-ben szerkesztett **** Multicentrizmus mint egy Emerging Paradigma in Legal Theory **** kötet, amelyet Mariusz J. Golecki és Bartosz Wojciechowski készítettek közösen, ezt az átalakulást egyértelműen bemutatja.

A kiadó leírása a multicentrizmust úgy határozza meg, mint több bírósági központ együttélését, amelyek döntései hatékonyak az átfedő jogi területeken, különösen a nemzeti bíróságok, az Európai Unió Bírósága és az Európai Emberi Jogok Bírósága közötti kapcsolatban.

Zirk-Sadowski saját fejezete is feltörekvő című:

"Soft Kelsenizmus kontra multicentrizmus: Néhány megjegyzés az európai jog elméleti alapjairól."

A célpont egy mélyen beágyazott jogi kép:

Egy jogrendszer → egy hierarchia → egyetlen végső érvényességi forrás → egy végső központ.

Az európai jog egyre problémásabbá teszi ezt a modellt.

Az EU normák, a hazai alkotmányos normák és az európai emberi jogi normák mind hatalmat igényelhetnek anélkül, hogy kapcsolataik egy tökéletesen egyszerű hierarchiává redukálhatók lennének.

Ennek megfelelően az európai integráció nemcsak a jog tartalmát, hanem a jogrendszer fogalmát **is megváltoztatja**.

Ez az egyik legfontosabb elméleti fejlemény Zirk-Sadowski számára 1989 után.

XVII. "Lágy kelsenizmus"

A **"soft kelsenizmus"** kifejezése fontos, de könnyen félreérthető.

Ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy a lengyel ügyvédek hűségesen követik Hans Kelsent.

Ehelyett a későbbi lengyel kutatások, amelyek Zirk-Sadowski fogalmát magyarázták, a lengyel jogi kultúrát úgy írja le, hogy szelektíven magába szívtá a kelszenei normativizmust, miközben nagyrészt félrehagyta annak neo-kanti és transzcendentális filozófiai alapjait.

Ennek eredményeként egy gyakorlati jogi mentalitás erősen kapcsolódik a következőkhöz:

hierarchia, érvényesség, tekintélyes források, levonás és rendszerszintű lezárás.

Ez a mentalitás akkor is folytatódhat, hogy az európai jogi környezet már nem hasonlít egyetlen hierarchikus piramisra.

Ezért a "soft kelsenizmus" részben a kulturális késleltetés diagnózisa lehet:

Multicentrikus jogi valóság + monocentrikus szakmai képzelet.

Az európai integráció megköveteli az ügyvédektől, hogy egy másik érvelési formát tanuljanak meg – olyat, amely a jogi rendek közötti koordinációt, értelmezést, párbeszédet és kölcsönös alkalmazkodást foglal magában.

XVIII. Az érett értelmezési elmélet: *omnia sunt interpretanda*

A 2011/2012-es "**Interpretation of Law and Judges Communities**" című cikk valószínűleg a legjobb egyetlen szöveg Zirk-Sadowski érett igazságértelmezési elméletének megértéséhez.

Ez egy híres lengyel jogász konfliktusból indul.

Jerzy Wróblewski tisztázó hagyománya a következőkhöz kapcsolódott:

CLARA NON SUNT INTERPRETANDA — EGYÉRTELMIŰ RENDELKEZÉSEKET NEM KELL ÉRTELMEZNI.

Maciej Zieliński derivational conception-a a következőket támogatta:

Omnia sunt interpretanda — mindennek értelmezésre van szüksége.

Zirk-Sadowski itt többre lát, mint egy technikai módszertani vitát. Amint az *omnia sunt interpretanda* belép az igazságszolgáltatási gyakorlatba, az potenciálisan független hatalmat ad a bíróságoknak a jogi szövegek jelentése felett.

Ez alkotmányos átalakulás.

Ha minden jogi rendelkezést értelmezünk, nem csak "olvasnak el", akkor a bírói függetlenség már nem csak az ügyek eldöntésében zajló függetlenség.

Ez egy **szemantikai tekintélyformává** válik.

XIX. Elutasítja mind a mechanikus textualizmust, mind a radikális határozatlanságot

Ez a pont kulcsfontosságú.

Zirk-Sadowski nem jut arra a következtetésre, hogy mivel minden szöveg értelmezést igényel, a bírói döntések politikailag önkényesek.

Kifejezetten megkülönbözteti a kontinentális hagyományt a radikális amerikai kritikai jogi tanulmányok stílusú álláspontoktól, amelyek szerint a normák csupán elfedik a bírói politikai választást.

A jogi értelmezés továbbra is egy **normatíván védhető jogi jelentés felfedezésére vagy felépítésére** irányul.

A jogi szöveg továbbra is fontos.

De jelentése nem egyszerűen mechanikusan válik ki.

Az értelmezés gyakorlati érvelésből áll, amelyben nyelvészi, rendszerszintezett, célzott, intézményi és normatív megfontolások kölcsönhatásba lépnek.

Így a jogi értelmező diskurzus a gyakorlati diskurzus speciális forma.

Ez az érett középső pozíció:

Nem szöveges determinizmus, de nem radikális igazságszolgáltatási önkéntesség sem.

XX. A bírák kommunikatív közössége

Mi korlátozza most a bírót?

Zirk-Sadowski válasza egyre inkább az: **a bírói kommunikációs közösség**, valamint az intézményi igazságszolgáltatási szervezet.

A bíróságok nem lehetnek csupán olyan szervezetek, amelyek elszigetelt egy-egy bírakat tartalmaznak.

Olyan közösségekként kell működniük, amelyek képesek megfelelően koherens értelmező gyakorlatokat létrehozni.

Ez a pont különösen akkor válik jelentőségé, amikor az *omnia sunt interpretanda* elfogadása növeli az igazságszolgáltatási értelmezési hatalmat.

Koordinációs mechanizmusok nélkül a döntések összeegyeztethetetlen jelentésű "cikkakat" alkothatnak, aláásva az egyenlőséget, a kiszámíthatóságot és a tekintélyt.

Ezért Zirk-Sadowski olyan mechanizmusokat vizsgál, mint a nagyobb bírói testületek, értelmező határozatok és intézményi eszközök, amelyek egyes döntéseknek fokozott koordinációs erőt adnak.

Mégis, önmagában a formális koordináció nem elegendő.

Egy valóban működő bírói közösséghez közös érvelési formák, szakmai normák és megértés szükséges arról, mi számít jogilag relevánsnak.

Így jogi korlátozás átalakul.

A klasszikus pozitívizmusban:

a korlátozás $\approx$ tekintélyes szöveg.

Korai hermeneutikában:

Korlátozás $\approx$ hagyomány + párbeszéd + diskurzus.

Érett Zirk-Sadowski-ban:

Korlát $\approx$ szöveg + hagyomány + jogi érvelés + szakmai kultúra + intézményesített igazságszolgáltatási közösség.

Ez talán pályafutása legjelentősebb belső elméleti fejleménye.

XXI. Ez érthető "intézményesített hermeneutikaként"

Ez a kifejezés az enyém, nem Zirk-Sadowski saját címkéje, de szerintem pontosan megragadja az irányt.

Az 1990-es évekbeli elmélete úgy értelmezhető, hogy jelentős teret hagy a kulturálisan beágyazott értelmezőnek.

A kritika nyilvánvaló volt: hogyan lehet ez az értelmezési hatalom intézményesen fegyelmezni?

Későbbi írásai egyre inkább így válaszolnak:

kommunikációs módon szervezett intézményeken keresztül.

Ezért az érett elmélet nem csupán filozófiai hermeneutika a jogra alkalmazva.

Jobban így lehet leírni:

Kommunikatív-hermeneutikus intézményesség

vagy

intézményesített jogi hermeneutika.

A bíró sem fedez fel teljesen előregyártott jelentést, sem egyenként találja fel a jogot.

A jogi jelentés intézményesen szervezett, történelmileg folyamatos és normatívan fegyelmezett értelmező gyakorlaton keresztül alakul ki.

XXII. Az európaisasodás átalakítja a jogi források elméletét

A multicentrizmus a jogforrások klasszikus elméletét is destabilizálja.

A monocentrikus modellben a jogi érvényesség meghatározása azt jelenti, hogy egy normát egy tekintélybeli hierarchiában helyezünk el.

De egy lengyel bíró a csatlakozás után egyidejűleg szembeszállhat a következőkkel:

lengyel törvény, az alkotmány, egy uniós rendelet vagy irányelv, az EU-jog joggyakorlata, az EU jogának általános elvei, az ÉKB és a strasbourgi joggyakorlat.

Nem minden kapcsolat rekonstruálható kielégítően egyszerű függőleges felsőbbrendűségként.

Ennek következtében az olyan fogalmak, mint a elsőbbség, egyre **inkább érvelő és relatív** módon működnek, nem csupán egy kelsen-létrán belüli pozícióként.

Ez különösen Zirk-Sadowski későbbi alkotmányos identitáselemzésében válik nyilvánvalóvá.

XXIII. Alkotmányos identitás: az integráció és a pluralitás érett egyensúlya

2012-es **tanulmánya**, a "Tożsamość konstytucyjna a prawo europejskie " ("Alkotmányos identitás és európai jog") szintén jelentős fejleményt jelent.

Az alkotmányos identitásnak legalább két dimenziója van.

Az egyik intézményi: az állam jellegzetes alkotmányos szervezete.

A mélyebb a **lényeg az alapvető jogokat, a politikai közösséget, a történelmi hagyományt és az alapvető alkotmányos értékeket** érinti.

Az alapvető jogok tartalma és korlátai – érvelése szerint – nem lehet kizárólag alkotmányos szövegből meghatározni. Az európai jogi interakció részt vesz ezek meghatározásában.

Ez megmutatja, milyen messzire jutott el érett gondolkodása egy országosan zárt jogi jelentés felfogásától.

Az állampolgár alkotmányos jogait a hazai alkotmányjog, az EU joga és az európai emberi jogi jog párbeszédei során értelmezik.

Ezért a jogi identitás relációs jellegű, nem pedig hermetikusan zárt.

XXIV. Finom elmozdulás a kulturális konvergenciától a menedzselt pluralizmus felé

Itt azonosítható egy valódi fejlődés az 1990-es és 2010-es évek között.

A korábbi integrációs írások erősen hangsúlyozták a jogi kultúrák megfelelő összehangolhatóságának vagy **homojenitásának** szükségességét. Az európai integráció nem sikeressé válhatott az értelmezési módszerek, szakmai gyakorlatok és jogfogalmak konvergenciája nélkül.

2012-re azonban Zirk-Sadowski sokkal nagyobb súlyt fektet a **pluralitásnak**.

Az európai integráció nem feltétlenül feltétlenül a nemzeti alkotmányos identitást. Különböző jogi nyelvek, történelemek és axiológiai hagyományok együtt létezhetnek egy közös európai jogi kultúrában.

Ez nem feltétlenül ellentmondás.

Megkülönböztethető:

Gyakori eljárási-diskurzív alapok többes , lényegi alkotmányos identitásokból.

De a hangsúlyváltás egyértelmű.

Az 1990-es évek kérdése nagyjából így volt:

Hogyan válhat a lengyel jogi kultúra képpé az európai jogi kultúrában való részvételre?

Az érett kérdés a következők:

Hogyan létezhet és hogyan létezhet több alkotmányosan eltérő jogi kultúra egy multicentrikus európai normatív térben?

Ez egy jelentős elméleti fejlemény.

XXV. Az alkotmányos identitást nem kezelheti a "kemény pozitívizmus"

Különösen árulkodó a 2012-es alkotmányos identitás-tanulmány vége.

Zirk-Sadowski azt állítja, hogy az alkotmányos identitást nem lehet eléggé védeni kizárólag a **kemény jogi pozitívizmus** eszközeivel. Végül soron ez a legfontosabb, államisághoz, állampolgársághoz és politikai közösséghez kapcsolódó legfontosabb értékek diskurzív meghatározását jelenti.

Elutasítja azt az elképzelést is, hogy az EU-jog elsőbbségét egyszerű hierarchikus viszonyként kell értelmezni. A tanulmány lezáró szakaszaiban a elsőbbséget inkább egy erős érvként kezelik, amely belép az érvelési folyamatba, és kölcsönhatásba lép az alkotmányos elvekkel és arányossággal.

Itt a jog és a politika nem választható el teljesen.

Ez **nem** jelenti azt, hogy az alkotmányos ítélethozatal korlátlan politikává válna.

Ehelyett maga az alkotmányos közösség identitása nem lehet kizárólag jogi technika által generálható.

Olyan kérdések, mint például:

Milyen politikai közösség vagyunk?

Mely alapvető elkötelezettségek határoznak meg minket?

részben alkotmányjogi, részben politikai.

Ez feltűnő eltérés a jogi formalizmustól.

XXVI. Mégis, egyidejűleg rehabilitálja a pozitívizmus egy fontos aspektusát

Zirk-Sadowski fejlődésének egyik legérdekesebb látszólagos paradoxonja, hogy pozitívizmust kritikája **inkább megkülönböztetetté, mint radikálisabbá** válik.

Korábbi munkái támadják a pozitivista szubjekció/tárgy modellt és az ügyvédek instrumentális felfogását.

Későbbi munkák egyre inkább felismerik, hogy maga az európai kontinentális jogi kultúra sokat köszönhet a pozitivizmusnak – nem feltétlenül Austin, Kelsen vagy Hart minden filozófiai tézisének, hanem egy **jogi-kulturális** módszernek, amely magában foglalja:

a formalitás, a jogforrások, a differenciált szakmai szerepek, az intézményi jogosság, a kiszámíthatóság és a jog viszonylagos önállósága a politikától.

Ezért érett joggyakorlatát nem szabad egyszerűen "antipozitivistának" minősíteni.

Pozíciója közelebb áll a következőkhöz:

Episztemologikus anti-objektivizmus + intézményi tisztelet a pozitivista jogosság iránt.

Ez egy kifinomult kombináció.

Ugyanaz az autonómia, amely megvédi a jogot a politikai eszköztározástól, történelmileg a pozitivista jogi kultúra által erősödött. Mégis, ugyanaz a kultúra hibássá válik, ha átalakítják azt a fikciót, hogy a jogi jelentés teljesen függetlenül létezik az értelmezéstől.

XXVII. A "belső nézőpont" változó szerepe

A 2017-es Tomasz Bekrychttel közösen írt szöveg megerősíti ezt a szintézist.

Hart belső nézőpontja ismét alapvető elemként jelenik meg a jogi ismeretelmélet és a jogtudományi módszertanban. A jogi nyelv elemzésének komolyan kell vennie a **kommunikációs közösség résztvevőjének** álláspontját.

Ez azért jelentős, mert az érett Zirk-Sadowski már nem kell választania Hart és a hermeneutika között.

Át át tudja értelmezni Hermeneutikusan a Hartot.

A belső nézőpont megállapítja, hogy a jog a résztvevők számára értelmes normativitásként létezik.

A hermeneutika magyarázza ennek a jelentésnek a történelmileg közvetített jellegét.

A kommunikációelmélet magyarázza interszubjektív termelését.

Az intézményi elmélet magyarázza annak stabilizációját.

Ez a kombináció valószínűleg a legvilágosabb rekonstrukciója érett jogepisztemológiájának.

XXVIII. Posztmodern jogtudomány: feladás nélküli harc

Zirk-Sadowski posztmodern jogtudománysal is foglalkozott, többek között a **"Postmodernistyczna jurisprudence?"** című műben és a 2008-as *Politics of Law and Legal Policy: Between Modern and Post-Modern Jurisprudence* című kötetben. Az esszé jelentős szerepet kapott a 2006–2022-es gyűjteményének szekciójában.

De az ő pályáját nem szabad összetéveszteni posztmodern fordulattal.

Több, posztmodern rezonanciával bíró állítást is elfogad:

a jelentés nem átláthatóan van benne a szövegekben; az értelmezés kulturálisan helyezkedik el; a jogi kategóriák történelmileg konstruálódnak; az értelmező nem képviselhet teljesen semleges arkhimedészi álláspontot.

Ennek ellenére elutasítja azt a határozottabb következtetést, miszerint a jogi jelentés pusztán hatalom következménye, és hogy a bírói döntések lényegében politikai cselekedetek, amelyeket a normatív retorika fed le.

Folyamatos aggodalmával a jogi igazolás, a szakmai közösség, a jogok, az elvek és az intézményi koherencia iránt azt mutatja, hogy továbbra is elkötelezett a **jobb és rosszabb jogi értelmezések lehetősége** iránt.

Így a posztmodernizmus elsősorban kritikus kihívásként működik az objektivizmus ellen, nem pedig érett jogtudományának alapjaként.

XXIX. Az értelmezési elmélet konkrétabbá és lengyelebbé válik

További érettség következik be a versengő lengyel értelmezési elméletekkel való foglalkozásában.

Maciej Zieliński közösen Zirk-Sadowski 2011-ben publikálta a **"Klaryfikacyjność i derywacyjność w integrowaniu polskich teorii wykładni prawa"** című tanulmányát, amely a tisztázó és származtató hagyományok konvergenciáját vizsgálja. A cikket később kifejezetten idézi módszertani munkáiban.

Ez azért fontos, mert a korai hermeneutikus álláspont nagyon magas filozófiai szinten maradhat.

Később Zirk-Sadowski egyre inkább párbeszédbe hozza a hermeneutikát a **lengyel jogászok által ténylegesen használt technikai doktrínákkal**.

A kérdés nem egyszerűen így lesz:

Minden értelmezés értelmező?

De:

Hogyan szervezze meg a tényleges bíróságnak az értelmezést, amikor versengő jogi módszerek állnak rendelkezésre?

Így egy másik pálya is látható:

Filozófiai hermeneutika → jogtudományi módszertan → intézményi igazságértelmezési elmélet.

XXX. A jogi tisztaság intézményes, nem pedig tisztán szemantikai jelenséggé válik

Egy különösen termékeny következmény a érett elméletből.

Ha a jelentést jogi gyakorlat közvetíti, egy olyan feltétel "világos" lehet, mert a tisztaság természetesen jelen van a mondatban, hanem mert egy értelmező közösség **stabilizálta annak** jelentését.

Egy régóta bevezetett igazságszolgáltatási értelmezés tehát gyakorlati tisztaságot hozhat.

Ez elegáns kibékülést biztosít a *clara non sunt interpretanda* és az *omnia sunt interpretanda* között.

Episztemológiai szinten minden megértés értelmezést igényelhet.

Intézményi szinten azonban néhány értelmezés eléggé megalapozódik ahhoz, hogy az ügyvédek a kialakult jelentést úgy kezelhessék, mintha megállnának.

Így a "egyszerű jelentés" inkább **jogi kultúra eredményeként** értelmezhető, nem pedig előzetes értelmező nyelvi tényként.

Ez fontos példa arra, hogyan mérsékeli Zirk-Sadowski későbbi intézményessége a hermeneutika potenciálisan destabilizáló következményeit.

XXXI. Az igazságszolgáltatási hatalom változó fogalma

Az 1989 utáni időszakban elmélete egyre explicit solológiát vagy igazságszolgáltatási hatalomfilozófiát is magában foglal.

Korábbi modell

A bíró a szuverén ügynöke.

A bírói legitimitás nagyrészt a tekintélyt szabályozó jogszabályokhoz való hűségből fakad.

Finomított pozitivistá modell

A bíró nyelvi közösséghez tartozik, és közös társadalmi kritériumokon keresztül ismeri el a jogi normákat.

Hermeneutikus modell

A bíró részt vesz a jogi jelentés kialakításában.

Dworkinian-integratív modell

A bíró mind szabályok, mind elvek alapján újjáépíti a jogi rendet, és a jogi gyakorlat legjobb folytatását keresi.

Érett kommunikációs közösség modell

A bírák közösen gyakorolnak értelmezési hatalmat egy intézményesen szervezett közösségben.

Európai multicentrikus modell

A nemzeti bíró egyszerre vesz részt több átfedő jogi közösségben, és csomópontká válik, amely összeköti a hazai és a nemzetfeletti jogrendeket.

Ez a fejlődés az egyik legösszemosabb fejlesztési vonal életművében.

XXXII. Igazságszolgáltatás és a "normatív újdonság"

Egy másik téma végig futott pályafutása során a **normatív újdonság**.

Ha egy bírósági döntés olyan jelentést tartalmaz, amelyet nem lehet mechanikusan levezetni egy meglévő törvényi megfogalmazásból, akkor a bíróság "létrehozott" a jogot?

Zirk-Sadowski érett válasza elkerüli az egyszerű igen/nem kettősséget.

A bírósági döntések normatív újdonságot hozhatnak, miközben jogilag folyamatosan folytatódnak az örökölt anyaggal.

A kulcs az **értelmező igazolásban** rejlik.

Egy bíró előállíthat olyan normát, amely korábban nem volt nyelvészetileg egyértelmű, miközben azt a következőkre alapozza:

meglévő jogi anyagok, intézményi történelem, elvek, alkotmányos értékek és elfogadott jogi érvelés.

Így az újdonság és a folytonosság nem ellentétek.

Ez különösen fontos az alkotmányos átalakulás és az európaisodás idején, amikor a régi szövegeknek néha valóban új jelentéseket kell szerezniük anélkül, hogy a jogrendszert úgy kezelnék, mintha nulláról indult volna.

XXXIII. Maga a jogtudomány felfogása

Zirk-Sadowski jogelmélete szokatlanul reflexív.

A hagyományos módszertan gyakran feltételezi, hogy a joggyakorlat leírja, rekonstruálja vagy rendszerezi a jogot.

Azt állítja, hogy a jogelmélet is **részt vesz abban a kultúrában, amelyet leír.**

Ha a bírák és ügyvédek olyan kategóriákat tanulnak, mint például:

"jogforrás", "jogi rendszer", "racionális törvényhozó", "egyszerű jelentés", "precedens", "jogi elv", "bírói mérlegelés"

A jogi tudományból a tudományos munka részben alakítja azokat a gyakorlatokat, amelyeken keresztül az intézmények működnek.

Artur Kozak pontosan hangsúlyozta a *Prawo a uczestniczenie w kulturze ezen* jellemzőjét: az elméleti reflexió nemcsak a szakmai jogi kultúrát figyeli, hanem részt vesz annak létrehozásában.

Ez normatívan felelőssé teszi a jogtudományt saját gyakorlati hatásaiért.

Ez jelentős eltérés a teljesen semleges "jogtudomány" eszmétől.

XXXIV. Jog, erkölcs és etika

Zirk-Sadowski soha nem azonosítja egyszerűen a jogot az erkölccsel.

Fontos három szintet megkülönböztetni gondolkodásában.

Először is, a **jog viszonylagos kulturális autonómiával rendelkezik**. A jogi kommunikációnak egyedi intézményei, szakmai szerepei és kritériumai vannak.

Másodszor, a **jogi értelmezés elkerülhetetlenül értékekkel találkozik**, különösen nehéz ügyekben, az alkotmányos ítélethozatalban és az európai jogjogban.

Harmadszor, **maga a racionális jogi diskurzus gyakorlata az etikai normákon múlik**.

Ennek következtében mindkettőt elutasítja:

Erős szeparációs szemlélet, ha erkölcsi megfontolásokat soha nem lehet jogi értelmezésbe helyezni,

és

A fúzionizmus, ha azt jelenti, hogy a törvény egyszerűen azzá válik, amit az erkölcs megköveteli.

Az érett pozíció közelebb áll a következőkhöz:

A jog autonóm intézményi gyakorlatot alkot, amelynek értelmezése és legitimálása mégis egy szélesebb normatív kultúrában működik.

Ez ismét oka annak, hogy Dworkin és Habermas beépíthető anélkül, hogy megsemmisülne a kifejezetten jogi intézményekhez való ragaszkodása.

XXXV. Jog és politika

Joghoz és politikához való hozzáállása is ugyanezt követi.

A jog autonómiájának egyik fő célja, hogy megakadályozza annak azonnali politikai célokat szolgáló eszközzé való redukcióját.

De az alkotmányos identitás, az alapvető jogok és az európai integráció azt mutatja, hogy a jogi és politikai diskurzus teljes fogalmi elszigetelése lehetetlen.

Későbbi munkái így esszéket tartalmaznak a **jogtudomány** politikaiságáról és a jogelmélet versengő módszertanairól; ezek a 2023-as gyűjtemény késői részében jelennek meg az értelmezés, alkotmányos identitás és bírósági adminisztráció tanulmányaival együtt.

A érett tézis tehát a **differenciálódásról szól teljes szétválasztás nélkül**:

A jog és a politika különálló diskurzus, de határaik áthatolhatók a kulcsfontosságú alkotmányos pillanatokban.

XXXVI. Az elméleti fejlődés szinoptikus képe

Dimenzió	Korai 1989 utáni pozíció	Érett helyzet	A változás jellege
A jog ontológiája	A jog, mint kulturálisan beágyazott normatív jelenség	A jog, mint intézményesen fenntartott értelmező gyakorlat több kölcsönhatásos normatív rendben belül	A kulturalizmus intézményessé és multicentrikussá válik Az antiobjektivizmus interszubjektív episztémágiává válik
Episztemológia	Az alany/tárgy jogi kogníciójának kritikája	Belső résztvevői nézőpont a kommunikatív közösségekben	Jelentős intézményi változás A nyitottság strukturálttá válik
Főszereplő	ügyvéd	Bírói és bírói közösség	Jelentős differenciálás
Értelmezés	Hermeneutikai részvétel	Érvelő és intézményi fegyelmezett értelmezés	Részleges rehabilitáció
Pozitivizmus	Fő episztemológiai cél	elutasították kemény objektivizmusként, de részben megmaradtak a jogszerűség módszertanának/kultúrájának	Fontos kitűzés
Hart	nélkülözhetetlen, de nem elég finomított pozitívista	belső nézőpont beépült a kommunikációs módszertanba	Növekvő aggodalmak a legitimitás iránt
Dworkin	Perifériás	Központi forrás az elvekhez és a konstruktív értelmezéshez	Jelentős konceptuális fejlesztések
Igazságszolgáltatási kreativitás	A részvétel következményei	legitim, de intézményileg és érveléssel korlátozott hatalom a jelentés felett	Mozgalom a pluralizmus felé
Európai jog	A kulturális alkalmazkodás/konvergencia szükségessége	Autonóm jogi rendek multicentrikus kölcsönhatása	Az erős monocentrizmus feladása
Integráció	A szakmai jogi kultúrák harmonizálása	az alkotmányos pluralitással összeegyeztethető egység	
Jogrendszer	még mindig nagyrészt államközpontú	Átfedő tekintélyes központok hálózata	

Dimenzió	Korai 1989 utáni pozíció	Érett helyzet	A változás jellege
Alkotmányos identitás	Kezdetben kevés központi szerep	alapvető kategóriák, amelyek közvetítik a nemzeti és európai jogi kultúrákat	Új késői színpadi téma

XXXVII. Mi változott igazán az elméletében?

Öt valódi elméleti változást azonosítanék, nem csupán a témaváltások.

1. Az egyéni résztvevőtől az intézményi közösségig

Az 1990-es évek a jogászra fókuszálnak, mint a kultúra reflexív résztvevőjére.

A 2010-es évek egyre inkább az **igazságszolgáltatási közösségre** koncentrálnak.

Ez több, mint a szókincs változása. Lehetséges megoldást kínál a korlátlan hermeneutikus diszkréció problémájára.

A jelentést nem csupán egyéni tolmácsok hozzák létre, hanem szakmai intézmények és kommunikációs gyakorlatok stabilizálják.

2. Konvergenciától a multicentrikus pluralizmusig

A korai európaiizációs tézis elegendő jogi-kulturális homogenitást hangsúlyozza.

Az érett elmélet elfogadja a tartós alkotmányos sokszínűséget, és azt kérdezi, hogyan léphetnek kölcsönhatásba a különböző jogrendek anélkül, hogy egyetlen hierarchiába redukálódnának.

Így az európai integráció a **konvergencia problémából pluralizmus-menedzsment problémává** válik.

3. A pozitívizmust kritikától a pozitívizmuson belüli differenciálásig

A korábbi művek erősen társítják a pozitívizmust a tárgyiasítással és a technikai racionalitással.

Az érett művek sokkal pontosabban különböztetik meg a következőket:

kemény filozófiai pozitívizmus, kifinomult pozitívizmus, pozitivista szakmai technika, valamint a pozitívizmust mint történelmi jogi autonómia kultúrája.

Ez nem visszatérés a pozitívizmushoz, hanem egy jóval árnyaltabb értékelés.

4. Hermeneutikus nyitottságtól az intézményesített értelmezésig

Korábbi kulturális-hermeneutikus állítások hangsúlyozzák az értelmezés alkotó szerepét.

Későbbi munkák hangsúlyozzák, hogy a bíróságoknak meg kell szervezniük az értelmező közösségeket az összefüggéstelenség elkerülése érdekében.

Ez valószínűleg a legfontosabb belső korrekció.

5. A szuverén jogi rendtől a relációs jogi identitásig

Kezdetben a jogi kultúra elmélete nagyrészt összeegyeztethető a nemzetállam-keretrendszerrel.

Az európai integráció után a jogi identitás relációs identitássá válik: a nemzeti alkotmányjog részben az EU-joggal és az ÉKB rendszerrel való interakción keresztül érti meg önmagát.

A jogrendszer ontológiája így **multicentrikussá** válik.

XXXVIII. Mi *nem* változott?

Ezek ellenére figyelemre méltó folytonosság van.

Az 1989 utáni időszak kezdetétől a legfrissebb válogatott esszéig Zirk-Sadowski következetesen állítja, hogy:

a jog kulturális jelenség, nem csupán szuverén parancs;

a jogi nyelv nem érthető függetlenül a felhasználók gyakorlatától;

a jog viszonylagos autonómiával rendelkezik, és ellenállnia kell a politikai eszközhasználatnak;

Az értelmezés alapvető a jogi létezésben;

Az ügyvédek etikai felelősséggel rendelkeznek azokért a normatív jelentésekért, amelyeket támogatnak;

a bírói törvényalkotás és normatív újdonság nem tagadható egyszerűen meg;

A jogelmélet befolyásolja a jogi gyakorlatot, ezért felelős az általa létrehozott jogi kultúráért;

és a jogi érvelésnek képesnek kell maradnia racionális, interszubjektív igazolásra.

A kontinuitás elég erős ahhoz, hogy jobb egymást **követő mélyülésről és intézményesítésről** beszélni, mint versengő "korai" és "késői" elméletekről.

XXXIX. A fő belső nehézség: bírói legitimitás

A legmélyebb, megoldatlan probléma továbbra is az, amit Kozak 1999-ben azonosított.

Ha a jogi jelentés részben értelmezésből áll, a bírák szükségszerűen rendelkeznek hatalommal.

Ha a bírák hatalmat gyakorolnak a jelentés felett, mi legitimálja ezt demokratikusan?

Zirk-Sadowski későbbi elmélete több választ ad:

intézményi szervezet, szakmai etika, érvelő racionalitás, közös jogi kultúra, alkotmányos elvek, a meglévő jogi anyagokkal való folytonosság és bírói kommunikációs közösségek.

Ezek jelentős korlátok.

Ennek ellenére ezek túlnyomórészt **jogi-szakmai legitimitási formák**.

Egy kritikus még mindig felteheti a kérdést, hogy egy önszerveződő bírói közösség képes lenne-e saját helyes értelmezési normáit meghatározni, majd ezeket felhasználva legitimálni saját értelmezési tekintélyét.

Az utóbbi elmélet jelentősen csökkenti az egyéni bírói önkényesség veszélyét, de más kérdést is felvethet:

Hogyan korlátozott demokratikusan a bírói közösség értelmezési hatalma?

Ez valószínűleg a legfontosabb, rendszerszintű kérdés, amit elmélete nyitott hagyott.

XL. Egy második feszültség: jogi-kulturális autonómia kontra erkölcsi diskurzus

Két vonzó állítás között is feszültség van.

Az egyik így szól:

a jognak viszonylag autonómiának kell maradnia a politikától és az erkölctől.

A másik így szól:

Az értelmezés, különösen a jogok és elvek esetében, nem lehet axiológiailag semleges.

Zirk-Sadowski nem szünteti meg teljesen ezt a feszültséget – és talán nem is lehet megszüntetni.

Érett megoldása lényegében eljárási és intézményi.

Az erkölcsi megfontolások beléphetnek jogba, de azok jogi **indoklássá** való átalakulása jogi diskurzus, alkotmányos doktrína, elvek, precedens és intézményi érvelési formák révén történik.

Így az erkölcs nem egyszerűen nagykereskedelemben importálható.

Jogilag közvetíthető.

Ez közel áll ahhoz, amit **axiológiailag nyitott intézményi autonómiának** nevezhetnénk.

XLI. Egy harmadik feszültség: a közösség mint korlátozás kontra a közösség mint hatalom forrása

A bírói közösség két feladatot lát el Zirk-Sadowskiban.

Ez korlátozza az egyes bírakat.

De ez egyben az igazságszolgáltatást is megerősíti.

Minél koherensebb és öntudatosabb lesz egy igazságügyi értelmező közösség, annál nagyobb a kollektív képessége arra, hogy a törvényhozattól függetlenül kialakítson jogi jelentést.

Így az intézményesítés egy problémát old, miközben egy másikat fokoz.

Csökkenti az **egyéni önkényességet**, de növelheti a **vállalati bírói autonómiát**.

Ez különösen jól látható a multicentrikus európai jogban, ahol az igazságszolgáltatási hálózatok doktrínákat fejleszthetnek ki a nemzeti bíróságok, az CJEU és Strasbourg közötti interakciók révén, anélkül, hogy egyetlen szuverén törvényhozó testület irányítaná a folyamatot.

Ebben az értelemben Zirk-Sadowski elmélete emellett is, akár szándékosan, akár nem, kifinomult elmélet a **kortárs európai igazságszolgáltatási közvetítésű jog** felemelkedéséről.

XLII. Legeredetibb hozzájárulása

Ha meg kellene határozni Zirk-Sadowski legjellegzetesebb hozzájárulását a jogelmélethez, azt nem találnám egyetlen elszigetelt doktrínában.

Ez **öt állítás kombinációja**:

1. A jog kultúraként létezik.

2. Az ügyvédek reflexszerűen részt vesznek ennek a kultúrának a reprodukciójában és átalakításában.

3. A jogi jelentés tehát részben az értelmezésben és a kommunikációban áll.

4. Ezt az értelmezési termelékenységet professzionális, etikai és igazságszolgáltatási intézmények révén kell stabilizálni.

5. A mai Európában ezek az intézmények már nem egyetlen szuverén hierarchiához tartoznak, hanem egy sokcentrikus jogrend-hálózatban vesznek részt.

Minden komponensnek máshol is vannak párhuzamai—Hart, Gadamer, Habermas, Dworkin, jogi pluralizmus elméletei –, de Zirk-Sadowski ezeket jellegzetes módon ötvözi, amelyet a közép-európai átalakulás és európai integráció konkrét tapasztalata formál.

Ez a kombináció a legnagyobb elméleti eredménye.

XLIII. Elméletileg miért számít a lengyel tapasztalat az 1989 utáni időszakban

Van egy másik oka is, amiért munkája a lengyel jogtudományon túl is jelentős.

Az angol-amerikai jogfilozófia nagy része viszonylag stabil jogrendszerekből indul, és elvont kérdéseket tesz fel az érvényességről, szabályokról és az ítéletről.

Zirk-Sadowski elmélete egy olyan helyzetből fakad, amelyben a **politikai rendszer megváltozott, miközben a jogi anyagok nagy része megmaradt.**

Ez láthatóvá teszi valamit, amit a stabil rendszerek gyakran elrejtene.

Egy törvény nem határozhatja meg a helyét egy radikálisan megváltozott alkotmányos kultúrában.

A jogi jelentés az intézmények, jogok, jogos hatalom, szakmai szerepek és érvelési módszerek háttérbeli feltételezéseitől függ.

A lengyel átalakulás tehát jogtudományában szinte filozófiai kísérletként működik, amely bizonyítja a tisztán szöveges jogfelfogás elégtelenségét.

Az európai csatlakozás ezután egy másik szinten ismétli meg a kísérletet.

A hazai jogrend fennmarad, de beágyazódik egy új, szupranatív környezetbe.

Ismétlem, a jogi jelentés változik anélkül, hogy minden szöveget cserélnének.

Ezért mind 1989, mind 2004 ugyanazt a mély tézist támogatja:

A jogi átalakulás egyszerre normatív, intézményi és kulturális jellegű.

XLIV. Általános periodizáció

Ezért Zirk-Sadowski 1989 utáni jogi elméletét valamivel analitikusabban osztanám, mint a 2023-as gyűjteményének szerkesztői részlegét.

1990–1994: kommunikációs fordulat.

A racionális-törvényhozó konstrukciót kommunikációs kompetencián keresztül értelmezik újra; az ügyvédek egy kulturális kommunikatív közösség résztvevőivé válnak.

1994–1998: kulturális-hermeneutikai konszolidáció.

A jogot a kulturális normatívás viszonylag autonóm szférájaként kezelik; a instrumentális jogi kultúrát kritizálják; az értelmezés és a szakmai etika alkotmányossá válik.

1998–2004: Ismeretelméleti mélyülés.

A jogi kogníció alan/tárgy fogalmát rendszerszinten támadják; A Hartot egyszerre használják és kritizálják; a posztoszocialista átalakulás igazságszolgáltatási értelmező kreativitást mutat; A dworkini konstruktív értelmezés egyre fontosabbá válik.

2004–2012: igazságszolgáltatási és európai fordulat.

A központi szereplő általában az ügyvédektől a bírákra vált; az európai jogrendszer destabilizálja a nemzeti hierarchikus modelleket; a multicentrizmus és a "puha kelsenizmus" központi fogalmakká válik.

2011/12–2022: intézményesített hermeneutika.

A bírói kommunikációs közösségek, értelmezési elmélet, alkotmányos identitás, versengő értelmezési modellek, módszertan és bírósági szervezet egyre hangsúlyosabbá válnak. A 2023-as visszatekintő kötet megerősíti, hogy a bíróságok mint kommunikatív közösségek és az EU által okozott jogi-kulturális változások dominálják ezt a későbbi időszakot.

XLV. Végző értékelés

Marek Zirk-Sadowski 1989 utáni joggyakorlatát leginkább nem zárt "rendszerként" érthető, amely hasonlít Kelsen *Pure Theory*-jára vagy Hart *Jogfogalmára*, hanem egy **koherens kutatási programként, amely a jog kulturális létezésére összpontosít.**

Legmélyebb fejlődési mozgása:

a jogtól az ügyvédek által ismert tárgytól a jog felé vezet, mint intézményes, szervezett normatív gyakorlat, amelyben az ügyvédek részt vesznek.

A következő tétel:

az egyéni tolmáctól a jogi jelentést stabilizáló kommunikációs közösségig.

És az utolsó nagy tétel:

az egységes nemzeti jogi közösségtől több interakcióba lépő alkotmányos és európai jogi közösségig.

Ennek megfelelően az érett Zirk-Sadowski fogalom elemző terminológiámban **kommunikatív-hermeneutikus intézményességnek** nevezhető.

A pozitívizmust megőrzi az intézményi autonómia, joghatóság, szakmai differenciálódás és tekintélyes jogi struktúrák fontosságát; Hartból megőrzi a belső résztvevői nézőpontot; a hermeneutikából a megértés alkotó jellegét; Habermastól a racionális diskurzus kommunikatív és etikai dimenzióját; Dworkintól az elvek és a bírói értelmezés konstruktív szerepét; és az európai jogi tapasztalatból a multicentrizmust és a relációs alkotmányos identitást ereszti.

Az eredmény szándékosan köztes pozíciót foglal el:

**sem jogi formalizmus, sem szabad igazságszolgáltatási alkotás;
sem pozitivista lezárás, sem természetjog fúzió;
sem szuverén monocentrizmus, sem anarchikus jogi pluralizmus;
sem szöveges objektívizmus, sem posztmodern határozatlanság.**

Jellemző megoldása, hogy **a jog normativságát kulturálisan beágyazott, de intézményileg fegyelmezett értelmezési és igazolási gyakorlatokba helyezzük.**

Ez az én értékelésem szerint a központi elméleti vonal, amely az első 1989 utáni írásaitól a 2023-ban a *Prawo w kulturze* című műben összegyűjtött esszéig vezet.

Jerzy Stelmach jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Jerzy Stelmach jogi elméletének elemeit, amelyeket 1989 után megjelent tanulmányai és könyvei kinyilvánítanak, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Jerzy Stelmach jellegzetes helyet foglal el az 1989 utáni lengyel jogi filozófiában, mivel munkásságát nem lehet megfelelően pusztán "hermeneutikának", "érvelőnek", "jog- és közgazdaságtannak" vagy "naturalistának" minősíteni. Szellemi pályafutását inkább a **jogi kogníció elméletének fokozatos szélesítése**ként értik. A jogi hermeneutikából indul, az igazolás és érvelés elméletei felé halad, szándékosan pluralista jogmódszertani módszertani dolgoz ki, gazdasági és tárgyalási modelleket épít be, a jogelmélet központi fogalmait tartós

"demitologizáló" kritikának veti alá, újraindítja magát a normativitás ontológiáját, végül pedig a kognitív tudomány, a népszichológia és az interdiszciplinaritás óvatosabb felfogása felé tér.

Központi értelmezésem tehát az, hogy **Stelmach nem ment keresztül egymás után egymást kizáró** elméleteken. Meglepően erős folytonosság van. Ami megváltoztatja, az az elméleti szókincs, amelyen keresztül ugyanazt az alapvető problémát közelítik: *hogyan lehet jogi döntések kognitívan és gyakorlatilag igazolhatóak, amikor sem deduktív formalizmus, sem egy objektíven adott egységes helyes értelmezés nem bírhatja az egész terhet?* Érett válasza szerintem egy **olyan kritikai metodológiai pluralizmus formájaként jellemezhető, amelyet az antifundamentális elemmel kombinálnak, de nem döntési önkényességgel.**

Fontos a módszertani minősítés. Stelmach legfontosabb könyvei közül több közösen íródott Ryszard Sarkowicz-szal, Bartosz Brożekkel, Wojciech Załuskival vagy Łukasz Kurekkel. Ahol ez a helyzet, amennyire a bizonyítékok engedik, megkülönböztetem Stelmach egyéni téziseit és a társszerzők közös kutatási programját.

1. Az 1989 utáni formáló szakasz: jogi hermeneutika

Stelmach posztkommunista korszakának meghatározó művei a német nyelvű *Die hermeneutische Auffassung der Rechtsphilosophie* (1991) és a lengyel *Współczesna filozofia interpretacji prawniczej* (1995) című műve. Különösen feltáró háttere van. Stelmachot intellektuálisan egyszerre formálta az olyan tudósok által képviselt erős lengyel elemző hagyomány, mint Kazimierz Opalek és Jan Woleński, valamint a német filozófiai hermeneutika, elsősorban Arthur Kaufmann révén. Ez a kettős formáció magyaráz valamit, ami továbbra is jellemző rá: soha nem válik "ortodox gadamériánusá" az analitikus gondolkodással szemben, de nem fogadja el az analitikus-pozitivisták jogi kogníció leegyszerűsítését nyelvi elemzésre és logikai rekonstrukcióra sem.

Hermeneutika, mint támadás a jogi érvelés deduktív képe ellen

A jogi hermeneutika kezdő ellenfele a klasszikus modell, amely szerint az ítélet nagyjából a következőképpen működik:

általános jogi norma → a tények → logikus egyéni döntés alávonása.

Stelmach hermeneutikus megközelítése szerint ez a leírás elrejti azt, ami kognitívan döntő. Mielőtt a szubzeptívus lehetséges lenne, az ügyvédnek már *meg kell* értenie mind a normát, mind a tényszerű helyzetet. És a megértés nem kezdhet teljesen semleges pontból. Ez **az előzetes** megértésen (*Vorverständnis*), előrejelzések, nyelvi és kulturális tudás, a jogi intézményével kapcsolatos elvárások, valamint az ügy kezdeti képe révén működik.

Ezért az értelmezés körkörös szerkezetű. Az eseten keresztül értjük meg a rendelkezést, de egyidejűleg fogalmát alkotjuk a jogi kategóriákon keresztül, amelyeket a rendelkezés és a szélesebb jogrend biztosít. Az egész és rész, a norma és a tényszerű helyzet, az általános szabály és a konkrét eset közötti mozgás nem egy kiszüntetendő hiba; ez a jogi megértés normális szerkezete.

Stelmach hermeneutikus hagyomány rekonstrukciója ennek megfelelően hangsúlyozza a **megértés, értelmezés és alkalmazás** egységét. Különösen a gadaméri változatban az

alkalmazás nem másodlagos szakasz, amely a szöveg "valódi jelentése" önállóan kialakulása után következik be. A jogi megértés pontosan az alkalmazásban éri el meghatározott formáját.

Ez egy fontos jogelméleti tézist eredményez:

A jogot nem meríti ki a normák absztrakt nyelvi létezése. Konkrét jogi jelentése a norma és az eset értelmező találkozásában valósult vagy megvalósul.

Ez a tézis közel helyezte Stelmachot Arthur Kaufmannhoz. Kaufmann a pozitív normákat köztes formációként képzelte el az általános elvek és a konkrét jogi döntések között. Az eset konkrét joga egy olyan folyamatból születik, amelyben az absztrakt normatív anyag és a ténybeli körülmények kölcsönösen összekapcsolódnak. Stelmach együttérzően mutatta be ezt a modellt, bár – ahogy alább érvelek –, fokozatosan sokkal kevésbé hajlandó lett elfogadni annak erősebb ontológiai következményeit.

Nem tiszta igazságszolgáltatási szubjektivizmust

Ezt a korai elméletet nem szabad félreérteni azzal, hogy a bírák egyszerűen "létrehoznak" azt a jogot, amit szeretnek. A jogi hermeneutika értelmezésben nyitott, de a jogértelmezésnek van egy sajátossága, amely hiányzik a korlátlan irodalmi értelmezésből: **korlátozza a kötelező pozitív jog és a jogi gyakorlat intézményi jellege.**

Ez a pont később rendkívül fontossá válik. Ugyanez a szerkezet ismétlődik Stelmach jogi érvelés elméletében, sőt a tárgyaláselméletében is: a gyakorlati kreativitás lehetséges, de egy kifejezetten jogi korláton belül működik.

Így már a hermeneutikus időszakban is megtalálható érett helyzetének magja:

A jogi kogníció sem mechanikus következtetés, sem korlátlan szubjektivitás.

Ez egy strukturált, de nyitott értelmezési téren zajlik.

Korai fenntartásai a hermeneutikával kapcsolatban

Egy másik ok, amiért félrevezető Stelmachot egyszerűen "hermeneutikus volt, később elhagyta a hermeneutikát" ábrázolni, hogy saját hermeneutikai bemutatása már belső kritikát tartalmaz. Azonosítja a "hermeneutika" kétértelműségének nehézségeit: módszer, általános ismeretelmélet, ontológia, vagy mindhárom? Mi is pontosan az előmegértés? Mi az intuíció státusa? Mennyire univerzális a hermeneutikai módszer? Hol vannak a határai egyértelmű pozitív joggal kapcsolatos esetekben?

Ezek a kérdések előrevetítik későbbi módszertani pluralizmusát. A hermeneutika erőteljes kritikát adott neki a formalista pozitivizmust ellen, de egyre inkább megtagadta, hogy **maga a hermeneutikát monopóliumot adjon a jogi kogníció felett.**

Ez az első jelentős fejlemény a gondolataiban.

2. Hermeneutikus értelmezési filozófiától átfogó jogelméletig

Az 1990-es évek közepén Stelmach kutatásai jelentősen kibővültek. A Ryszard Sarkowicz-szal közösen írt *Teoria prawa*, amely az évtized közepén jelent meg, nemcsak az értelmezést tárgyalja, hanem a jogelmélet és jogfilozófia módszertani státuszát, a nyelvezetet, a jogalkotást, a jog alkalmazását, az érvényességet, a jogi rendszert, az értékeket és a jogi etikákat. A könyv szándékosan filozófiasabb és problémaközpontúbb volt, mint egy átlagos diáktankönyv.

Ennek a bővítésnek a jelentőségét nem szabad alábecsülni. A hermeneutikai probléma a **jogi rend és a jogi kogníció általános elméletének egyik** elemévé válik.

Három téma válik különösen fontossá a témában.

3. Érvényesség és a jogrendszer

Az 1990-es évek végén és a 2000-es évek elején Stelmach többször is elemezte az *obowiazywanie prawa* – a jogi érvényesség – és a jogrendszer alapjait. 1998-as *tanulmánya*, az *Obowiazywanie prawa w sensie absolutnym i relatywnym* különböző értelemeket vagy szinteket azonosít, amelyeken az "érvényesség" kiállhat. Ez ellenáll annak az elképzelésnek, hogy az érvényesség egyetlen egyszerű kritérium által is megfogható.

Ugyanez az aggodalma mögött áll a 2001-es *Norma podstawowa* című tanulmánya mögött, ahol Kelsen *Grundnormját* és Hart elismerési szabályát hasonlítják össze. Hart végső szabályát lényegesen különbözteti Kelsen hipotetikus alapvető normájától, mert az elismerés szabálya empirikus-intézményi dimenzióval bír: létezése a tisztviselők és tágabb értelemben a jogi közösség tagjai gyakorlatától és elfogadásától függ.

Itt már észrevehetjük a tiszta normatív építészettől való eltávolodást. Stelmach egyre gyanakvóbbá válik a jogi érvényesség egyetlen alapvető konstrukción keresztül magyarázatára irányuló kísérletekkel szemben.

Ez később Kelsen kritikájában válik egyértelművé. 2012-re a *Grundnorm* már nem csupán egy versengő megoldás az érvényességi problémára; sokkal kritikusabban kezelik, mint annak a fogalmi mitológia részét, amely révén a pozitivisták jogelmélet az episztemológiai bizonyosság látszatát idézi.

Így haladunk előre, hogy a **jogi érvényesség elméleteinek összehasonlító rekonstrukciója** irányuljon az állításaik ellen alapozó kritikáig.

4. A döntő fordulat 2000–2006 körül: az értelmezéstől az igazolás felé

Valószínűleg a legfontosabb átalakulás a hermeneutikai szakasz után Stelmach egyre nagyobb koncentrációja a **jogi érvelésre**.

A legfontosabb egyedi könyv a *Kodeks argumentacyjny dla prawników* (2003). A cím jelentős: ahelyett, hogy elsősorban azt kérdezné, hogyan jön létre a jelentés, Stelmach most azt kérdezi, hogyan védheti egy ügyvéd **nyilvánosan** egy jogi következtetést.

Ezért a hermeneutika és az érvelés különböző kérdésekre válaszol.

A Hermeneutika kérdése:

Hogyan lehetséges megérteni?

Az érvelési elmélet a következőket kérdezi:

Milyen körülmények között védhető a megértés eredménye racionálisan mások számára?

Ez nem a hermeneutika elutasítása. Ez egy kiegészítés, amely megoldja a hermeneutika egyik leggyengébb pontját. Egy értelmező őszintén "megértheti" egy esetet bizonyos módon, de a jogi intézményeknek olyan indokokra van szükségük, amelyek képesek interszubjektív értékelésre.

5. Procedurális, nem lényegi racionalitás

Stelmach megoldása valamit Perelmannak, Habermasius-diskurzuselméletnek és különösen Robert Alexy gyakorlati/jogi diskurzusmodelljének köszönhető.

Egy kulcsfontosságú tézis következik: nehéz jogi esetekben általában nem várhatunk egy bizonyíthatóan egyedi megoldást, mint amit Dworkin "egy helyes válasz" tézisének erős változata feltételez.

De Stelmach ugyanígy elutasítja a következtetést:

"Ha nincs egyedülállóan igaz válasz, bármi megengedett."

Az alternatíva a **prosedurális racionalitás**.

Egy érvelő következtetés racionális, ha azt egy megfelelő feltételeket teljesítő diskurzus révén jutottak el és igazolták: a résztvevőknek elegendő kompetenciával kell rendelkezniük, a releváns érveknek és információknak hozzáférhetőnek kell lenniük, a tényállításoknak őszintén kell képviselni, az álláspontokat nyitottnak kell tenni a kritikának, és az érvelő szabadságot és egyenlőséget meg kell őrizni a jogi diskurzus megfelelő mértékben.

Ennek következtében a racionalitás átkerül a lehetetlen egyedülállóan helyes lényegi kimenetel garanciájából az **érvelési eljárás** minőségére.

Ez Stelmach egyik legfontosabb eredeti szervezőötlete.

A jogi diskurzus különleges jellege

Stelmach azonban ragaszkodik hozzá, hogy a jogi diskurzus eltér a teljesen általános erkölcsi érveléstől. Egy kifejezetten jogi vitának közvetlen kapcsolatot kell fenntartania a **kötelező érvényű joggal**. Ha ez a kapcsolat eltűnik, az maradhat etikai vagy politikai vita, de már nem minősül szigorú jogi diskurzusnak.

Figyeld meg a korai hermeneutika folytonosságát.

Az 1990-es években:

értelmező nyitottság + pozitív törvény korlátozása.

Körülbelül 2003:

Argumentatív nyitottság + pozitív törvény korlátja.

Az elméleti szókincs változik, de az alapvető architektúra megmaradt.

6. *A jogi érvelés módszerei: a metodológiai pluralizmus érett doktrínája*

Ez a fejlődés csúcspontja a lengyel és angol nyelvű módszertani munka feldolgozásában, amelyeket Bartosz Brożekkel írtak, különösen *a Methods of Legal Reasoning* (Springer, 2006) című művében.

A könyv négy fő filozófiai-módszertani megközelítést különbözteti meg a jogi érveléshez:

logika, analitikus módszerek, érvelés és hermeneutika.

Legjelentősebb tézise negatív: **nincs egyetlen kiváltságos jogi módszer, amely képes lenne monopolizálni a jogi kogníciót**. Ugyanilyen fontos, hogy a módszereket nem lehet egyszerűen univerzális hierarchiába szervezni, amelyben az egyik mindig felsőbbrendűbb a többiekénél.

Ez jelentős módosítást jelent a korai Stelmach esetében.

A korai kérdés megfogalmazható:

Kínálhat-e a hermeneutika jobb jogi értelmezést, mint a pozitivista következtetés?

Az érett kérdés a következők:

Melyik több jogos módszer kombinációja illik az előttünk álló jogi problémához?

Így a hermeneutika megszűnik működését lehetséges univerzális jogi kogníció filozófiájaként, és a **jogi módszerek sokféle sokaságának nélkülözhetetlen tagjává** válik.

Logika

A formális érvelés fenntartja a jogos funkciókat. Stelmach soha nem állítja, hogy a jogi érvelés "logikátlan". Amit ő ellenez, az az erősebb tézis, hogy a jogi érvelés redukálható formális logikára.

A logika különösen értékes a konzisztencia szabályozásában, a következtetések rekonstrukciójában, ellentmondások feltárásában és bizonyos érvelési struktúrák formalizálásában. De nem tudja minden lényegi premisszust megadni, meghatározni minden vitatott értelmezést, vagy normatív ítéletet levonássá alakítani.

Analitikus módszer

A nyelvészeti és fogalmi elemzés továbbra is nélkülözhetetlen, mert a jog nyelvészetben megfogalmazott. De Stelmach egyre inkább támadja azt a hitet, hogy csak a nyelvi elemzés határozza meg az értelmezés eredményét.

Ez a kritika sokkal erősebbé válik 2012-es pozitivista módszertani mítoszok feldolgozásában.

Érvelés

Az érvelés akkor lép be, ahol jogi anyagok versengő értelmezéseket, versengő elveket vagy versengő értékeléseket engednek meg. Itt a nyilvános igazolás válik döntővé, nem pedig a formális következtetéseké.

Hermeneutika

A hermeneutika magyarázza azt a korábbi folyamatot, amelyen keresztül a normák, körülmények és kontextusok megértődnek és kölcsönösen kapcsolódnak. Megőriz nélkülözhetetlen ismeretelméleti funkcióját, de már nem követeli univerzális módszertani szuverenitást.

Ez a négyrészes építészeti Stelmach egyik maradandó hozzájárulása.

7. "Posztmodern" jogi filozófia: az episztemológia váltja fel az ontológiát a középpontban

Stelmach 2003-as *esszéje, a Ponowoczesna filozofia prawa* hasznos a mélyebb filozófiai változás megtalálásához. A kortárs jogfilozófiát diagnosztizálja, amelyet a töredezettség és pluralitás jellemez. Azok a nagy projektek, amelyek egységes jogontológiát, egyetlen végső módszert vagy átfogó rendszert ígértek, elveszítik hitelességüket.

Álláspontjának kortárs rekonstrukciója szerint az episztemológiai kérdések egyre inkább uralkodnak a hagyományos ontológiai, axiológiai és nyelvi kérdések felett: nem egy integráló jogfilozófiával szembenézünk, mint egy leegyszerűsíthetetlen megközelítési sokféleséggel.

De itt a "posztmodern" szót óvatosan kell értelmezni.

Stelmach **nem az irracionalizmus mellett áll**. A 2006-os módszertan kifejezetten ellenáll annak a következtetésnek, hogy a módszerek többségének relativisztikus önkényességet kell eredményeznie az ítélethozatalban.

Álláspontját inkább így fogalmazzák meg:

Episztemológiai nem-monizmus + eljárási korlátok.

Nincs egyetlen végső episztemikus alap, de vannak jobb és rosszabb érvek, jogos és törvénytelen módszerek, az interdiszciplináris tudás kompetens és alkalmatlan felhasználása, valamint jogilag megengedett és nem megengedett következtetések.

Ez a különbség még világosabbá válik későbbi munkáiban.

8. A gazdasági fordulat 2006 után: jog és közgazdaságtan gazdasági redukcionizmus nélkül

További jelentős bővítés következik a *Dziesięć wykładów o ekonomii prawa* (2007), amelyet Bartosz Brożek és Wojciech Załuski, valamint Stelmach kapcsolódó tanulmánya, a *Spór o ekonomiczną analizę prawa*.

A könyv rendszerszinten vezeti be a lengyel olvasókat a jog gazdasági elemzésébe: hatékonyság, vagyon maximalizálása, kollektív cselekvési problémák, gazdasági érvek a jogi diskurzusban, szerződés, kártérítés, büntetőjog, közválasztás és alkotmányos problémák.

Felszínesen ez éles szakításnak tűnhet a hermeneutikával. Nem az.

Stelmach nem helyettesíti az értelmezést közgazdaságtannal. A közgazdaságtant beépíti a már kialakuló pluralista architektúrába.

A gazdasági hatékonyság a **jogi racionalitás egyik legitim mércéjévé** válik, nem pedig a jog lényege.

Ez a különbség létfontosságú.

9. Hatékonyság mint kritérium – de nem a legfőbb érték

Az *Efektywne prawo* című művében Stelmach szabványokat dolgoz ki a hatékony jog érdekében. A jogi szabályoknak hatékonyan kell működniük a társadalmi gyakorlatban, előre kell számítaniuk a társadalmi-gazdasági változásokat, figyelembe venni a racionális viselkedést, elkerülniük a felesleges összetettséget, összeegyeztetniük a társadalmi és egyéni jólétet, és értelmezés, jogpolitika révén kellően alkalmazkodónak kell maradniuk.

Mégis, körülbelül ugyanebben az időszakban bírálja a **hatékonyság mítoszát**. Pareto hatékonyság, a Kaldor-Hicks érvelés és a *homo oeconomicus* modellje nem lehet egyszerűen kritikátlanul átültetni jogba. A gazdaságilag racionális szereplő idealizáció; a vagyon maximalizálása önmagában nem válaszol normatív kérdésekre.

Ez egy kifinomult pozíciót eredményez:

A gazdasági elemzés módszertani szempontból hasznos, de filozófiailag nem elegendő.

A jognak lehet, hogy igazságosnak, jogilag érvényesnek, intézményileg hatékornak és gazdaságilag hatékornak kell lennie egyszerre. Egyetlen kritérium nem fogadja el az összes többi kritériumot.

Ez előrevetíti a tárgyalási elméletét.

10. *Mity prawnicze*: a demitologizálási fázis

A 2009-es *Mity prawnicze* című esszé különösen feltáró, mert Stelmach most kritikusan a jogtudomány legkedvesebb fogalmai ellen fordítja kritikai módszertanát.

Azonosít egy sor "jogi mítoszt", amelyek olyan fogalmakat érintenek, mint az érvényesség, a jogi rendszer, racionalitás, igazságosság, hatékonyság, jogi bizonyosság, jogi módszer, szakmai kompetencia és jogi karrier. Nem az, hogy ezek a fogalmak értelmetlenek. Inkább az ügyvédek gyakran olyan idealizációvá alakítják őket, amelyek nagyobb bizonyosságot, koherenciát és racionalitást ígérnek, mint amit a tényleges jogi gyakorlat fenntartani tud.

A jogrendszert teljes és harmonikusnak képzelik.

A törvényhozó teljesen racionálissá válik.

Az értelmezést úgy képzeljük, mint amely képes egyedi helyes megoldást hozni.

A hozzáértő ügyvéd egyfajta dworkini-i Herkuleszé válik.

A jogi biztonság szinte teljes garanciává emelkedik.

A gazdasági hatékonyságot úgy kezelik, mintha objektív univerzális kritériumot nyújtana.

Stelmach válasza nem csupán ikonoklasztikus. Érdekes javaslata lényegében az, hogy **"házasítsák" a mítoszokat**, ahelyett, hogy azt feltételeznék, hogy a jogi gondolkodás valaha is teljesen kiirtaná őket.

A jogi mítoszoknak kognitív, metafizikai, esztétikai és pszichológiai funkcióik vannak. Leegyszerűsítik a rendkívül bonyolult normatív világot, és olyan stabilitást és bizalmat teremtenek, amely szükséges a jogi eljáráshoz.

Ez fontos köztes lépés későbbi népi pszichológia elmélete felé.

Az érett Stelmach egyre inkább felismeri, hogy **nem minden kognitívan hasznos struktúra tudományosan bizonyítható szerkezet.**

11. 2012: Támadás pozitivista módszertani mítoszok ellen

Ez a kritika élesebbé válik a *Pozytywistyczne mity metody prawniczej* (2012) című művében.

Stelmach négy jellemző meggyőződést támad, amely a pozitivista joggyakorlathoz kapcsolódik: az az elképzelés, hogy a jogi kogníció lényegében logikus szerkezettel rendelkezik; a hitet egy önellátó formális-dogmatikus módszerben; Kelsen normatív módszerét; és a túlzott bichihságot a nyelvi elemzésben.

Központi kritikája az episztemológiai. A pozitívizmus gyakran módszertani szigorúságot állít anélkül, hogy valóban rendelkezne egy elég koherens episztemológiával, amely képes lenne elmagyarázni a gyakorlati jogi érvelést. A szigorúan tudományosnak bemutatott módszerek a gyakorlatban gyakran józan ész utasításokból és hagyományos szakmai rutinokból állnak.

Alternatíváját kifejezetten az **episztemológiai pluralizmus és relativizmus** kifejezésével írják le.

Ez látszólagos problémát vet fel. 2006-ban Stelmach és Brożek ragaszkodtak ahhoz, hogy a módszertani pluralitás nem feltétlenül jelentse relativizmust a jogi döntéshozatalban, míg 2012-ben Stelmach igen beszél az episztemológiai relativizmusról.

Úgy gondolom, ezek a nézetek nagyrészt összeegyeztethetők két szint megkülönböztetésével.

Meta-episztemológiai szinten nincs egyedülállóan kiváltságos módszertan vagy archimedészi alap. Ebben az értelemben Stelmach egyre relativistábbá vagy antifundamentálissá válik.

A **gyakorlati döntéshozatali szinten** azonban a következtetéseket továbbra is korlátozzák a pozitív jog, az érvelési eljárás, a kompetencia, a bizonyítékok és az intézményi kontextus.

Így következik:

Az episztemológiai relativizáció $\neq$ gyakorlati "bármilyen megengedett".

Ennek ellenére a 2012-es retorika észrevehetően radikálisabb, mint a 2006-os. Ésszerű itt Stelmach antifundamentális viselkedésének valódi fokozódásáról beszélni.

12. Jogi tárgyalás: a jog mint alkudozható jelenség

Egy másik fontos szakasz kezdődik a *Sztuka negocjacji prawniczych* (2011), amelyet Bartosz Brożekkel írt.

A könyv azt javasolja, hogy a jogot **tárgyalható jelenséggént lehet** tekinteni, és három tárgyalási modellt különböztet:

az érvelő modell, a témás-retorikai modell és a gazdasági modell.

Nagyjából három kritérium áll ezeknek a feltételeknek:

helyes, hatékony és gazdasági hatékonyság.

Ez Stelmach korábbi kutatásainak jelentős szintézise.

A hermeneutika kiemelte az értelmezést.

Az érvelési elmélet kiemelte az igazolást.

A jog és a közgazdaságtan bevezette a hatékonyságot.

A tárgyaláselmélet ezeket a dimenziókat integrálja a gyakorlati **konfliktusmegoldás** elméletébe.

A kétszakaszos szerkezet

Egy különösen megvilágító javaslat a viszonylag nyitott tárgyalási szakasz és egy később, kifejezetten jogi/dogmatikus szakasz közötti különbség.

A tárgyalások során a felek jogi, etikai, gazdasági, pszichológiai és pragmatikus megfontolásokra hivatkozhatnak az elfogadható megoldás keresése során. Azonban a javasolt megoldást később kötelező érvényű joggal kell vizsgálni.

Ismét láthatjuk a régi Stelmach mintát:

Először a nyitottság, másodszor jogi korlát.

Ugyanaz a szerkezeti elképzelés jelent meg, amely hermeneutikusan és érvelő formában jelent meg.

13. A konkrétan jogi tárgyalástól egy általános meggyőzési filozófiáig

A 2014-es átdolgozott *Negocjacje* több, mint egy új kiadás. Stelmach és Brożek kifejezetten figyelembe veszik korábbi elméletük kritikáját, és általánosítják a hárommodelles megközelítést a jogi tárgyaláson túl.

Az érveléses, retorikai és gazdasági modelleket ma már általánosságban potenciálisan relevánsnak tekintik.

Ez egy valódi elméleti fejlemény:

A jogi érvelés → jogi tárgyalás → a meggyőző gyakorlati diskurzus általános elmélete.

Így Stelmach kevésbé kizárólagos ítélkezés filozófusává válik, hanem inkább a gyakorlati érvelés és a konfliktus elméleti alkotója.

14. A legmélyebb filozófiai változás: *Fenomen normatywności* és az is/should megkülönböztetés

A 2013-as *Fenomen normatywności* című könyv, amelyet Anna Brożekkel és Bartosz Brożekkel írtak, tartalmazza Stelmach talán legradikálisabb filozófiai lépését 1989 után.

A könyv azt kérdezi, mit jelentenek valójában olyan fogalmak, mint a kötelezettség, kötelesség és helyesség, és hogy az erkölcs, a jog és a nyelv közös normatív alapokat osztanak-e meg.

Két esszé, amelyet maga Stelmach írt, kulcsfontosságú fontosságú.

15. Naturalista és antinaturalista tévedések

A *Bląd naturalistyczny i antynaturalistyczny w dyskursie normatywnym* című művében Stelmach azt állítja, hogy a szokásos naturalista-tévedés problémája már előreállítja a **létezés és a kell közötti előzetes** dualizmust.

De egy antinaturalista álláspont tükörkép-hibába eshet. Ha a létezést és a kellene-t teljesen különálló területként kezelik, a normatív diskurzus egy másik regresszióval szembesül.

Stelmach ezért egy **"integrált diskurzusnak"** tekinti, amely elutasítja a létezés és kellé ontológiai dualizmusát, és elfogad egy nominalista ontológiai monizmus formáját.

Ez figyelemre méltó lépés, mert a klasszikus jogelmélet – beleértve a pozitivizmust és a sok nempozitivizmust is – általában azzal kezdődik, hogy természetesnek veszi a tények és normák közötti különbségtételt.

Stelmach ehelyett azt kérdezi, vajon maga a megkülönböztetés hozza-e létre azt a filozófiai problémát, amelyet aztán hatalmas erőfeszítéssel próbálunk megoldani.

16. "Mi van, ha nem létezne?"

Második esszéje még egyértelműbbé teszi a kihívást: *A jeśli powinność nie istnieje?* — "Mi van, ha nem létezne?"

Vizsgálja a radikális és mérsékelt dualista világokat, és mindkettőt problémásnak találja, majd egy nem dualista világot vizsgál, amelyben csak egyéni, konkrét dolgok léteznek, és az általános vagy pusztán lehetséges entitások nem rendelkeznek független ontológiai létezéssel. Wittgenstein a filozófiai háttér egy részét szolgáltatja.

Nem szabad túlozni ezt azzal, hogy kimondják:

"Stelmach arra a következtetésre jutott, hogy a törvények vagy normák nem léteznek."

Ez messze túlmutatna a szövegen.

A jelentősége módszertani és ontológiai: hajlandó megkérdőjelezni, **hogy a "kellene" igényel-e azt a fajta független ontológiai státuszt, amelyet hagyományosan hozzáhelyeznek.**

Ez talán a legnagyobb távolságot jelenti korai kaufmann-korszakától. A korai hermeneutika célja a norma, elv és a konkrét tény kapcsolatának magyarázatát. 2013-ra Stelmach készen áll megkérdőjelezni azt az ontológiai architektúrát, amely a "normát" és a "tényt" alapvetően eltérő entitásokká teszi.

17. Naturalizmus és kognitív tudomány: meglepő visszatérés egy régi ellenfelhez

A 2010-es évek nagyjából közepétől Stelmach kutatási programja egyre inkább kapcsolódik a naturalizmushoz, a biológiához, idegtudományhoz és a kognitív tudományokhoz. *A naturalizm prawnicz*, jog és biológia, valamint később *a Prawo i nauki kognitywne* című kötetek jól szemléltették ezt a változást.

Az intellektuális fordulat feltűnő.

A klasszikus hermeneutika történelmileg részben az **emberi tudományok antinaturalista elméleteként fejlődött** ki. Az emberi jelentés megértését szembeállították a természeti jelenségek oksági magyarázatával.

Mégis, Stelmach, aki bevezette és védte a jogi hermeneutikát Lengyelországban, később mélyen belemerül a természetes alternatívák vizsgálatába.

Ez nem jelent a hermeneutikáról a tudományos naturalizmusra való áttérést. Álláspontja egyre összetettebbé válik.

18. A "négy kognitív forradalom"

Különösen hasznos visszatekintő nyilatkozat Stelmach 2021-es fejezete, *a The Cognitive Approach in Legal Science and Practice: A History of Four Revolutions*.

Újraépít egy "kognitív forradalma" sorozatát a jogtudományban. Ezek közé tartozik a hagyományos, megértésorientált jogtudomány empirista/realista kihívása, a normatívás analitikus kezelése, a jogtudomány interdiszciplináris megnyitása a pszichológia, szociológia és közgazdaságtan felé, végül pedig a kortárs kognitív tudomány és idegtudomány.

Az utolsó forradalom potenciálisan érinti a hagyományos jogi fogalmakat, mint a büntudat, felelősség, szándék, tévedés, tudatosság és felelősség.

Ez a késői mű feltárja Stelmach fejlődésének mértékét.

A fiatal, 1989 utáni Stelmach gyakorlatilag így kérdezte:

Mit taníthat a hermeneutikus filozófia a jogtudomány?

Az utóbbi Stelmach így kérdezi:

Mi történik a jogi fogalmakkal, ha a versengő kognícióelméleteket, beleértve a naturalista és kognitív-tudományosokat, komolyan vesszük?

Mégis, a válasz sosem válik egyértelmű redukcionizmusba.

19. Népi pszichológia és az előreértés visszatérése egy új szókinszben

A Psychologia potoczna w myśleniu prawniczym (2022), amelyet Łukasz Kurekkel írtak, különösen fontos a késői Stelmach megértéséhez.

Stelmach a népi vagy józan ész pszichológiáját egyfajta **"első pszichológiaként"** és akár **"első ismeretelméletként"** írja le. Az ügyvédek nem formális tudományos elméletekkel kezdik a gyakorlati kogníciót. Elkerülhetetlenül a józan ész feltételezésekre támaszkodnak a szándékról, motivációról, hitről, hitelességről, felelősségről és emberi viselkedésről.

Különös hangsúlyt fektet a **heurisztikára**.

A heurisztikák kognitív rövidítések. Nem tévedhetetlenek; szigorú tudományos kritériumok alapján akár hibásaknak is tűnhetnek. De bizonytalan gyakorlati környezetben elkerülhetetlenek lehetnek. A jogi értelmezés gyakran nem várhat egy tudományosan teljes magyarázó modellre.

Ez rendkívül érdekes kontinuitívát eredményez a legkorábbi hermeneutikaival.

Az 1990-es években a releváns fogalom a következő volt:

Előzetes megértés.

2022-ben a következő lesz:

Népi pszichológia / első episztemológia / heurisztikus kogníció.

Mindkét esetben az alaptézis meglepően hasonló:

A jogi kogníció soha nem indul el egy episztemológiailag üres nullpontból.

Egy ügyvéd mindig egy problémát olyan közelít, amely korábbi kategóriákkal, elvárásokkal, intuitív modellekkel és társadalmilag megszerzett tudással rendelkezik.

Ezért a késői kognitív fordulat nemcsak a hermeneutika elhagyásaként lehet leírni, hanem részben úgy, hogy **természetesítést vagy pszichológiailag újraértelmez egy eredetileg hermeneutikusan megfogalmazott felismerést.**

Ez szerintem az egyik legmélyebb kontinuitás a Stelmach egész fejlődésében.

20. *Sztuka manipulacji*: a meggyőzés sötét oldala

Stelmach *Sztuka manipulacji* (2018) című műve nem hagyományos jogelméleti monográfia, de ugyanahhoz az elméleti pályához tartozik.

Évtizedeken át vizsgálva, hogyan győznek meg az érvek és hogyan sikeresek a tárgyalások, Stelmach legitim meggyőzési formákhoz fordul: érzelmi zsarolás, szándék titkolása, megfélemlítés, mesterséges következmények, dezinformáció, hamis engedmények, narratívák erőltetése és kapcsolódó manipulatív eszközök.

Az elméleti jelentőség az, hogy az érvelés és a retorikai hatékonyság normatívan nem lehet egyenlő összehangolva.

Egy érv hatékony lehet anélkül, hogy **raciónalis vagy etikailag megengedett** lenne.

Így a manipulációs könyv határt húz korábbi meggyőzési elmélete köré:

A meggyőzés csak az őszinteség, autonómia, felelősség és a felhozott indák jellege körüli korlátok között érvényes.

Itt ismét normatív feltételek határolják a módszertani pluralizmust.

21. A 2024-es javítás: az interdiszciplinaritástól a fegyelmezett interdiszciplinaritásig

Stelmach 2024-es *Interdiszciplinaritás és a jogi diskurzus dimenziói* rendkívül hasznos, mert szinte visszatekintő önkorrekcióként működik annak az interdiszciplináris programnak, amelynek kidolgozásában részt vett.

Az interdiszciplinaritást úgy határozza meg, mint egy tudományos tudományág megnyitását egy másik tudományág módszerei, nyelve, stratégiái és eredményei felé. Ugyanakkor három jellegzetes "bűnt" azonosít az interdiszciplináris jogtudományban:

szelektivitás, kompetencia hiánya és az elméleti és gyakorlati jogi diskurzus megkülönböztetésének hiánya.

Kifejezetten felidézi egymást követő szellemi formákat – pozitivizmus, logikai empirizmus, analitikus filozófia, jog és közgazdaságtan, pszichológia, idegtudomány és kognitívizmust –, és megjegyzi, hogy sok jogi fogadtatás ilyen területekről szelektív vagy felszínes volt.

Ez rendkívül jelentős, mert ezeket a területeket maga Stelmach is vizsgálta.

Nem utasítja el korábbi interdiszciplinaritását. Azt követeli, hogy az episzciológiaiilag fegyelmeztebbé váljon.

22. Elméleti kontra gyakorlati jogi diskurzus

E két diskurzusfajta közötti megkülönböztetése jogi episztemológiájának egyik legérettebb megfogalmazása.

Az elméleti jogi diskurzus valóban interdiszciplináris lehet. Alkalmazható empirikus pszichológiát, idegtudományt, biológiát, közgazdaságtant, statisztikákat, logikát vagy matematikát a szokásos tudományos kritériumok szerint.

A gyakorlati jogi diskurzus azonban más kognitív státuszú. Itt az igazság nem az egyetlen – vagy gyakran még az elsődleges – kritérium. Az ügyvédek olyan fogalmakkal dolgoznak, mint az érvényesség, méltányosság, egyenlőség, megbízhatóság, hatékonyság és hatékonyág. A tudományos módszerek közvetlen beültetése ebbe a normatív gyakorlati diskurzusba ennek következtében súlyosan korlátozott.

Így Stelmach sokkal finomabb álláspontra jut, mint a hagyományos doktrinális izolacionizmus vagy a naiv interdiszciplinaritás:

A jogtudomány lehet erősen interdiszciplináris elméleti vizsgálatként, de csak közvetve és szelektíven interdiszciplináris gyakorlati normatív érvelésként.

Ez egy jelentős elméleti finomítás.

23. Késői logikai újraértékelése

Ugyanez a 2024-es esszé azt is mutatja, milyen messzire lépett Stelmach a pozitivisták joglogika felfogásától.

A formális logika lehet teljesen legitim az elméleti diskurzusban. De amit az jogászok a gyakorlati diskurzusban gyakran "jogi logikának" neveznek, az Stelmach számára nagyrészt heterogén józan ész érvelési szabályok gyűjteménye, nem pedig koherens axiomatikus logikai rendszer.

Még a jól ismert érvek, mint *például a fortiori*, másként működnek a szigorú formális kalkulusban lévő állításoktól.

Ez befejezi azt a kritikát, amely már 2006-ban, különösen 2012-ben is látható:

A formális logika értékes eszköz a jogi módszertanban, de nem alkothatja a jogi gyakorlat episztemológiáját .

24. Figyelemre méltó összeegyeztetés a hermeneutika és a népi pszichológia a késői Stelmachban

Talán a legérdekesebb rész a 2024-es esszében a pszichológiával kapcsolatos.

Stelmach azt állítja, hogy a tudományos pszichológia csak korlátozott közvetlen alkalmazhatósága a gyakorlati jogi diskurzusban. A gyakorlati jogászok valójában a népi pszichológiára, intuícióra, megérzésekre, előzetes megértésre és heurisztikus stratégiákra támaszkodnak.

Ezután explicit módon összehasonlítja a hermeneutika és a kortárs pszichológia szókincsét. A hermeneutikai "önmagunk egy másik ember helyzetébe helyezése" mentális szimulációként írható vissza; a hermeneutikai "megértés" hasonlóan összehasonlítható a kognitív szimulációval.

Lényegében arra a következtetésre jut, hogy ezek a hagyományok néha **ugyanazt a kognitív jelenséget írják le különböző nyelveken**.

Ez rendkívül fontos fejlődésének értékeléséhez.

A kör bezárul.

Az 1990-es évek eleji Stelmach-ját és a 2020-as évek Stelmachját három évtizednyi elemző filozófia, érvelés, közgazdaságtan, naturalizmus és kognitív tudomány választja el egymástól. Mégis, a késői Stelmach visszatér ahhoz a megértés jelenségéhez , amellyel elkezdte – most sokkal pluralistább episztemológiai keretrendszeren keresztül értelmezve.

25. Az elméleti fejlődés fő irányai

Egészében nézve **kilenc jelentős átalakulást** választanék meg Stelmach jogi elméletében.

A kiváltságos hermeneutikától a módszertani pluralizmusig

Az 1990-es évek elején a hermeneutika erős alternatívaként jelenik meg a pozitivista és analitikus jogi módszertannal szemben. 2006-ra több legitim módszertan—logika, elemzés, érvelés és hermeneutika—egyikévé vált, amelyek között nincs egyetemes érvényes hierarchia.

Ez nem elutasítás, hanem **elítélés**.

Az ontológiától az episztemológiáig

A korai kaufmanni kontextus arra ösztönözte a kérdéseket, hogy a jog hogyan válik értelmezésben konkrétan valószerűvé.

A későbbi Stelmach egyre inkább érdeklődik a következők iránt:

Hogyan ismerik az ügyvédek,
hogyan igazolnak,
hogyan választanak módszereket,
hogyan tárgyalnak,
hogyan működnek a kognitív torzítások és heurisztikák, és milyen interdiszciplináris tudás léphet be jogosan a jogi érveléshez.

Súlypontja ezért a jog ontológiájáról a jogi kogníció episztemológiája **felé mozdul**.

A megértéstől az igazolásig

A hermeneutika magyarázza a jelentés kialakulását.

Az érvelési elmélet hozzáteszi a nyilvánosan védhető indokok követelményét.

Ez talán az első 1989 utáni évtized legfontosabb lépése.

A lényegi bizonyosságtól az eljárási racionalitás felé

Stelmach egyre inkább elutasítja azokat az elméleteket, amelyek egyedülállóan helyes megoldásokat ígérnek.

De ahelyett, hogy radikális döntésizmust fogadna el, helyette eljárási követelményeket alkalmaz az érvelésre, kompetenciára, bizonyítékokra, nyitottságra és jogszerűségre vonatkozóan.

Ez az alapja annak, amit korábban **anti-fundánsnak, de nem önkényes** jogi elméletnek neveztem.

A konkrétan jogi érveléstől egy általános meggyőzési elméletig

A Kodeks argumentacyjny-tól a Sztuka negocjacji prawniczych-ig terjedő előrehaladás fokozatosan általánosítja elméletét.

A jogi érvelés egy szélesebb körű meggyőzési és konfliktuskezelési filozófia részévé válik.

A módszertani nyitottságtól az interdiszciplináris kísérletezésig

A közgazdaságtan, a játékelmélet, a biológia, a pszichológia és a kognitív tudomány belép jogfilozófiai programjába.

Mégsem válik mesteri fegyelemmé.

Az interdiszciplináris lelkesedéstől az interdiszciplináris önuralomig

A 2024-es esszé egyértelmű korlátokat szab: a kompetencia nélkülözhetetlen; a divatos kölcsönözés veszélyes; az elméleti és gyakorlati diskurzust nem szabad összekeverni.

Ez nem fordítás, hanem **érés**.

Az is/should dualizmustól az ontológiai deflációhoz

A 2013-as normativitás esszék jóval tovább mennek korábbi módszertani pluralizmusánál. Stelmach megkérdőjelezi, hogy a tény és norma szokásos dualista ontológiája egyáltalán védhető-e, és a nominalistás monizmust is figyelembe veszi.

Ezt tekintem legmélyebb, tisztán filozófiai változásának.

Az ideális racionalitástól a korlátos, heurisztikus racionalitás felé

A Kodeks argumentacyjny hangsúlyozta az eljárási racionalitást.

A későbbi jogi mítoszokról és népi pszichológiáról szóló írások elismerik, hogy a tényleges jogi kogníció szükségszerűen magában foglalja az előzetes megértést, heurisztikát, intuitív ítéleteket és józan ész mintákat.

Ennek következtében a racionális jogi aljak kevésbé idealizáltak.

26. Mi marad tehát állandó Stelmach munkásságában?

Mindezek ellenére legalább öt mélyreható kontinuitás látható.

Először is, következetesen ellenzi **a módszertani monizmust**. Kezdetben a célpont a pozitivista következtetés; később a nyelvi elemzés, a kelszenei normativizmus, a jog és

közgazdaságtan feltétel nélküli jog- és közgazdaságtan, idegtudományi redukcionizmus vagy bármely más univerzális jogi módszer jelöltje.

Másodszor, következetesen gyakorlati és helyzetbe **helyezett jogi kogníciót kezel**. A jogi gondolkodás végső soron konkrét esetekkel, szereplőkkel és döntésekkel szembenéz, nem pedig egy önálló, absztrakt normák univerzumában maradna.

Harmadszor, következetesen elutasítja a **mechanikus objektivizmus és a korlátlan szubjektivizmus közötti** választást. Az értelmezés nyitott, de nem önkényes; az érvelés többes, de szabályhoz kötött; a tárgyalás kreatív, de jog határolja; az interdiszciplinaritás gyümölcsöző, de kompetencia-függő.

Negyedszer, kitartóan az **emberi értelmezőre** koncentrál. A terminológia változik – az előzetes megértéstől a vitakészségen és a tárgyalópszichológián át a heurisztikáig és népi pszichológiáig –, de az emberi kognitív ügynök továbbra is központi szerepet kap.

Ötödször, soha nem válik redukcionista. A logika, a hermeneutika, a retorika, a közgazdaságtan, a pszichológia és a kognitív tudomány mind megvilágítják a jogi érvelést, de egyik sem tudja teljesen kiváltani a többit.

27. A látszólagos ellentmondások Stelmach munkáiban

Így több látszólagos ellentmondás válik érthetővé, miután az evolúcióját újraértelmezzük.

Hermeneutika kontra naturalizmus

Korai Stelmach egy hagyományt alakít ki, amely történelmileg ellentétes a naturalista redukcióval. Később Stelmach naturalista és kognitív megközelítéseket vizsgál.

De az érett megoldás nem az egyik győzelme a másik felett. Egyre inkább megkülönbözteti a diskurzus különböző szintjeit, és megkérdezi, melyik módszer illik mely problémához.

Antirelativizmus kontra episztemológiai relativizmus

2006-ban a módszertani pluralitás nem jelent önkényes jogi következtetéseket. 2012-ben Stelmach kifejezetten támogatja az episztemológiai pluralizmust és a relativizmust.

A legvalószínűbb egyeztetés az, hogy **a meta-szintű episztemikus relativizáció együtt létezik az objektumszintű gyakorlati korlátokkal**.

Közgazdaságtan kontra a gazdasági hatékonyság kritikája

Ő lett az egyik fontos lengyel elméletalkotó, aki a jog és közgazdaságtan jogi vitákba hozta, ugyanakkor bírálta a hatékonyság mítoszát és az idealizált *homo oeconomicus*t.

Ez ismét összhangban van a módszertani pluralizmussal: a hatékonyság releváns, de nem szuverén.

Racionális érvelés kontra heurisztikák

A 2003-as elmélet fegyelmezett érvelő racionalitást keres. A 2022-es elmélet elismeri a rövidítéseket, az intuíciót és a józan ész.

Az utóbbi álláspont nem szünteti meg a racionális igazolást; megkülönbözteti **az ítélet meghozatalának pszichológiáját a normatív védelem feladatától**.

Valóban, Stelmach 2024-es elméleti és gyakorlati diskurzus megkülönböztetése segít pontosan megmagyarázni, miért nem lehet ezek a folyamatok egyszerűen összeomlászni egymásba.

28. Stelmach érett jogfelfogása

Félrevezető lenne egyetlen harti-stílusú "jog fogalmának" definícióját keresni Stelmachban. Eredetisége inkább a **jogi kogníció metaelméletében** rejlik.

Ennek ellenére a művekben rejtőzködő érett felfogás rekonstruálható.

A törvény egyidejűleg:

nyelvészen megfogalmazott normatív rend;

kötelező érvényű szabályokból álló intézményi struktúrát;

értelmezési tárgy;

egy érvelő igazolás területe;

egy keret, amelyben konfliktusokat tárgyalnak;

egy eszköz, amely társadalmi és gazdasági következményeket hoz;

egy jelenség, amely az emberi kognitív képességektől függ;

és egy olyan tárgy, amelyet többféle, kölcsönösen irredukálható módszertanokkal lehet tanulmányozni.

Ezek közül egyik sem alkotja meg azt a "lényegét", amelyből minden más levezethető.

Pontosan ezért válik az elmélete egyre pluralistábbá.

29. Stelmach összehasonlítása a háború utáni jogtudomány fő hagyományaival

Végső pozíciója egy érdekes kereszteződésnél áll.

A kelszenei normativizmussal **szemben** elutasítja az önálló normatív hierarchia elegendőségét, és egyre szkeptikusabbá válik az olyan alapvető konstrukciókkal kapcsolatban, mint a *Grundnorm*.

Az erős **analitikus pozitivizmussal szemben** ragaszkodik hozzá, hogy a nyelvi elemzés és logikai rekonstrukció nem merítheti ki az értelmezést vagy a gyakorlati érvelést.

Az erős **dworkiniai értelmezéssel** szemben szkeptikus, hogy garantálja az egyedi, helyes választ.

Gadamer és Kaufmann **révén megőrizte a** helyes megértést, alkalmazást és előértelmezést.

Perelmanból, Habermasból és Alexyből magába szívja azt az elképzelést, hogy a gyakorlati racionalitás eljárásilag alapozható az érvelésre.

A **jogból és közgazdaságtanból** következményeket, ösztönzőket és hatékonyságot vesz fel, miközben elutasítja a gazdasági redukcionizmust.

A **kognitív tudományból** komolyan veszi az emberi döntéshozatal empirikus felépítését anélkül, hogy az idegtudomány normatív jogi következtetéseket diktálna.

A **népi pszichológiából** végül elismeri, hogy a józan ész kogníciója leredukálhatatlan a gyakorlati jogi érvelésben.

Az eredetiség inkább a kombinációban rejlik, nem pedig egyetlen iskolához való ragaszkodásban.

30. Hogyan időzítenék az 1989 utáni fejlődését

Ha azonban kronológiai periodizációt szeretnék, hat fázist javasolnék.

1991–1998: a hermeneutikus és átfogó elméleti fázis. Az értelmezés, megértés, alkalmazás, érvényesség és jogrendszer dominál.

1999–2006: az érvelő-episztemológiai fordulat. A jogi igazolás, diskurzuselmélet, posztmodern módszertani pluralizmus és a négy módszeres architektúra központi szerepet kap.

2007–2011: interdisziplináris gyakorlati terjeszkedés. A gazdasági elemzés, a hatékony jog és a tárgyalás szélesíti a jogi racionalitás elméletét.

2009–2014: Kritikus anti-fundáns radikalizáció. Jogi mítoszok, pozitivista módszertani mítoszok, tárgyalás és az is/kellene-dualizmus kritikája mélyíti a hagyományos jogtudományi alapok elleni támadást.

2015–2022: naturalista és kognitív terjeszkedés. A biológia, a kognitív tudomány, a pszichológia és végül a néppszichológia átalakítja a jogi kognitív elméletet.

2023–2026: reflektív konszolidáció. A késői munka már nem mutat be minden interdisziplináris nyitást önálló fejlődésként. Ehelyett Stelmach azt kérdezi, hol legitim az interdisziplináris kölcsönzés, és élesebb határokat húz az elméleti tudomány és a gyakorlati normatív diskurzus között. Különösen fontos itt 2024-es esszéje. A 2025-ös *W połowie dobrze*, amelyet Marta Soniewickával írt, filozófiágusabb és önéletrajzi, mint egy új szisztematikus jogi elmélet, ezért véleményem szerint nem indít el újabb jogtudományi szakaszt.

31. Stelmach eredetiségének általános értékelése

1989 utáni lengyel jogelméleti alkotók körében Stelmach legeredetibb hozzájárulása valószínűleg **nem egy újszerű, Hart jogi definíciójához hasonlítható, vagy egy mindent átfogó normatív elmélet, amely Dworkinéhez hasonlítható.** Eredetisége inkább módszertani és episztemológiai.

Kitartó érvet alkotott ki, hogy a jogi kogníciót nem lehet megfelelően ábrázolni egyik klasszikus alternatíván sem:

formális következtetés,
nyelvi elemzés,
hermeneutikus megértés,
retorikai meggyőzés,
gazdasági racionalitás
vagy empirikus kognitív magyarázat.

Mindegyik valami valós megragad. Mindegyik megtévesztővé válik, ha abszolút van.

Ez adja azt, amit Stelmach érett **elvének neveznék, a jogi módszertan nem-redukciójának megfelelően:**

Egy módszer lehet legitim anélkül, hogy univerzálisan elegendő lenne.

Ebből következik egy második elv:

A jogi módszerek sokszínűsége nem jelent korlátlan mérlegelést, mivel a jogi gyakorlat intézményi, érvelő, etikai és kompetencián alapuló korlátokkal rendelkezik.

És egy harmadik:

A tényleges jogi döntéshozatal kognitív szerkezete szélesebb körű, mint a későbbi igazolás formális szerkezete.

Az utolsó pont összeköti egész szellemi útját. Az 1990-es évek hermeneutikus *Vorverständnis-je*, a 2000-es évek eljárási érvelése, a jog demitologizálása, a tárgyalási modell és a 2020-as évek népszichológiai heurisztikai eltérő válaszokat jelentenek ugyanarra a problémára: **a jogot kognitívan korlátozott emberek irányítják, akiknek mégis a bizonytalan megértést intézményesen igazolt döntésekké kell alakítaniuk.**

Szerintem ez Jerzy Stelmach 1989 utáni jogi elméletének legmélyebb egysége.

Fejlődését tehát nem úgy ábrázoljuk legjobban, mint

Hermeneutika → érvelés → közgazdaságtan → naturalizmus,

mintha minden új pozíció törölné az előbbit, de inkább egy bővülő szekvenciaként:

**Hermeneutikus megértés → érvelő igazolás → módszertani pluralizmus →
következményekre érzékeny gyakorlati érvelés → tárgyalás és meggyőzés → jogi
fogalmak anti-fundánskritika → normativság ontológiájának kritikája → kognitív és
népszichológiai magyarázat → fegyelmezett interdiszciplináris pluralizmus.**

A végpont feltűnően közel van a kiindulóponthoz, de magasabb összetettségi szinten. Az 1990-es évek elején Stelmach hermeneutikusan érvelt, hogy a jogi kogníció szükségszerűen az előmegértéssel kezdődik. Három évtizeddel később, a pszichológia és a kognitív elmélet szókincsei felhasználásával, azt állítja, hogy a gyakorlati jogi kogníció szükségszerűen a józan ész pszichológiájával, intuíciójával és heurisztikájával kezdődik. 2024-es megfogalmazásában még kifejezetten összekapcsolja a két szókincset, összehasonlítva a hermeneutikus megértést pszichológiai/kognitív mentális szimulációval.

Ezért végső soron **az érett Stelmachot nem egykori hermeneutikus szakemberként sorolnám be, hanem kritikai pluralistaként a jogi ismeretelméletben, akinek eredeti hermeneutikai meglátása túlélte későbbi elméleti változásait.** A későbbi munka korlátozza a hermeneutika birodalmi ambícióit, ahogyan a logika, gazdasági elemzés, pszichológia és idegtudomány ambícióit is; nem zárja ki a hermeneutikát a jogi kogníció elméletéből.

Ha összehasonlítjuk a 1989 utáni jelentős közép-európai jogelméleti elméleteket, ez a jellemző különösen megkülönbözteti Stelmachot: egy kezdetben kontinentális-hermeneutikus jogi filozófiát szokatlanul széles **metaelméletté alakította át a versengő jogi kogníciós módszerek között,** miközben folyamatosan elemzi az értelmezés, igazolás, meggyőzés, tudományos magyarázat és gyakorlati döntés határait.

Ryszard Sarkowicz jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Ryszard Sarkowicz jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változtatásait ezen a területen.

Ryszard Sarkowicz (1952–2021) meglehetősen jellegzetes helyet foglal el a 1989 utáni lengyel jogtudományban. Nem alkotott egyetlen zárt általános jogelméletet, amely összehasonlítható volna egy átfogó pozitivistá, természetjoggal vagy rendszerelméleti építményszel. Legeredetibb eredménye inkább egy **jogi értelmezés elmélete volt, amely fokozatosan szélesítette a jogi szöveg megértésének mélységét**. A nyelv, szemantika, logika és a törvények nyelvi szerkezetének elemzési filozófiájából indulva elmozdult egy olyan elmélet felé, amelyben a jogi szöveg egyszerre épít egy világot, irányítja a viselkedést, és mélyebb előfelvitásokat, értékeket, ideológiai elkötelezettségeket és társadalmi felfogásokat testesít meg. A 2000-es években fő kutatási érdeklődése ismét áttért – a jogi szövegek értelmezésétől a **jogi szakmák etikai és intézményi** struktúrájára. Pályafutása tehát összefoglalható a **nyelv → értelmezés, → előfeltételek, valamint az axiológia → szakmai szerepek és jogi etika** közötti mozgulatként.

Ez nem csupán a visszatekintő rekonstrukción. Tomasz Gizbert-Studnicki Sarkowicz nekrológiájában a *poziomowa interpretacja tekstu prawnego* elméletét – amelyet általában "rétegzett" vagy "jogszövegek színtalajú értelmezéseként" fordítanak – a lengyel jogelmélet egyik jelentős eredményeként jellemezi, míg a huszadik századi lengyel jogtudomány későbbi áttekintései rendkívül eredetiként és innovatívnak nevezik.

Egy időrendi meghatározás fontos. Mivel Ön a **1989 után megjelent művekről** kérdezt, én elsősorban 1989-es monográfiáját, a *Wyrażanie przyczynowości w tekście prawnym* című monográfiáját és az 1989-es *W duchu Orygenesza* esszéjét elsősorban a 1989 utáni elméletének genetikai hátterének tekintem. Az utóbbi azonban nélkülözhetetlen, mert az 1995-ös angol nyelvű cikk lényegében bemutatta eredeti változatát, míg az 1995-ös monográfia jelentősen átalakította azt. A fő 1989 utáni korpusz tehát az 1991, 1994–95, 1995, 1996, 1998, 2003–05, 2008 és 2020 írásokig terjed, valamint Jerzy Stelmach-csal közösen írt főbb könyvekkel.

1. Az analitikai és nyelvi kiindulópont

Sarkowicz eredeti szellemi formációja egyértelműen elemző volt. Doktori munkája azt vizsgálta, hogyan **ábrázolják az oksági viszonyokat nyelvíleg a törvényi** előírásokban, különösen a büntetőjogi rendelkezésekben. Filozófiai szemantikát és modern nyelvészetet alkalmazott, és azt állította, hogy az okságot különböző szemantikai és szintaktikai struktúrák kódolhatják. Ez az 1989 előtti munka azért fontos, mert meghatározza azt, amit Sarkowicz később nem hagyott el: azt a meggyőződést, hogy a jogelméleti szakembernek komolyan kell

vennie a jog nyelvi alkotmányát, és meg kell különböztetnie a különböző szemantikai műveleteket, ahelyett, hogy a "törvény jelentését" megkülönböztetetlen egészként kezelné.

Az átmeneti időszak körüli publikációi kontrafaktuális érveléssel, deontikai-logikai paradoxonokkal, kihagyások okságával és kapcsolódó analitikus problémákkal is foglalkoztak. Az 1991-es *Chancen für Einen Braven Verbrecher* ebbe a fázisba tartozik, míg az *Assumptions of Legal Interpretation* (1994–95) már rámutat arra a problémára, amely érett gondolkodásának központi pontjává vált: mit kell előre feltételezni, explicit vagy implicit módon, amikor egy jogi szöveget értünk.

Az 1990-es évek döntő fejleménye tehát nem az **analitikus jogtudomány elhagyása volt a hermeneutika helyett**. Ez az a kísérlet volt, hogy az elemző jogtudományt elég gazdaggá tegye ahhoz, hogy kezelje azt, amit a hagyományos mondatszintű szemantika nehezen tudott megragadni: a "világot", amelyet egy egész jogi szöveg alkotott, az abból származtatható normatív irányelveket, valamint azokat a hallgatólágos eszméket és értékeket, amelyekre ezek az irányelvek támaszkodnak.

Ez a pont fontos ahhoz, hogy Sarkowiczot a lengyel jogtudományban helyezzük. Valahol a krakkói és poznani erősen elemző hagyományok és a 1989 utáni lengyel jogi filozófia hermeneutika, kulturális jogtudomány és kritikai elméletek felé nyílt megnyílása között helyezkedik el. Egy későbbi kommentátor találóan írja le az érett elméletet "**szellemben hermeneutikának, elemző nyelven elmesélve**".

2. A központi újítás: egy jogi szöveg, több jelentési szint

Az alapvető Sarkowiczi állítás megtévesztően egyszerű: **nincs egyetlen tárgy, amit "egy jogi szöveg jelentésének" hívnának**. Amit az értelmező felfedez, attól függ, hogy milyen szintről vagy pontosabban az *értelmezési perspektíváról* közelítik meg a szöveget.

Ezt az elképzelést eredetileg Origenes bibliai exegézis-elmélete ösztönözte. Origen megkülönböztette a Szentírás szó szerint, erkölcsi és spirituális/misztikus értelmezéseit. Sarkowicz nem egyszerűen importálta a teológiai értelmezést a jogba. Ebből egy általános elképzelést vont ki: a kifinomult kulturálisan tekintélyt mutató szövegek egymás **után is lehetnek érthetőség**, és az az értelmező, aki egyetlen dimenzióra korlátozza magát, szisztematikus módon figyelmen kívül hagyja a szövegben található vagy implicit egyéb információkat. Első változata ennek megfelelően megkülönböztette a **leíró szintet, egy normatív és egy ideológiai szintet**.

A lényeg, hogy ezek nem három fizikai "réteg" a szavakból, amelyek egymás alatt fekszenek. Az érett elméletben inkább **három különböző értelmezési hozzáállásként értelmezik ugyanahhoz a szöveges anyaghoz**. Sarkowicz kifejezetten hangsúlyozza, hogy minden szinten az értelmező különböző dolgokat vesz észre, különböző kérdéseket tesz fel, különböző értelmező műveleteket alkalmaz, és végül egy másik "világlátást" rekonstruál.

Ez megkülönbözteti elméletét a hagyományos interpretációs kanonok hierarchiától – nyelvtani, rendszerszintű és célzott értelmezéstől. Sarkowicz elsősorban nem azt mondja, hogy az értelmezőnek először nyelvészeti érveket, majd rendszerszintű érveket, majd teleológiai érveket kellene használnia. Valami mélyebb dolgot mond: **maga az objektum, amelyet a szövegből rekonstruáltak, az értelmezési szinttel változik.**

Ez a megkülönböztetés szerintem az eredetiségének magja.

3. Az első változat: leíró, normatív és ideológiai jelentés

A leíró szint

Az elmélet legkorábbi formájában a leíró szint szinte úgy olvasta a törvényt, mintha egy hétköznapi informatív szöveg lenne. Az olvasó a jogszabályokból információkat vonhatott ki arra a társadalomra és világra, amelyben a törvény működött. A házasságokat, szerződéseket, hivatalnokokat, bűncselekményeket, vagyont, gyermekeket, engedélyeket vagy vállalkozásokat említő jogi előírások ezen a szinten úgy értelmezhetők, amelyekből egy adott társadalmi valóság képe születik.

Az első változatban ezt viszonylag egyenesen értették, mint a **valódi, szövegen kívüli világról** szóló információt. Paweł Jabłoński rekonstrukciója hangsúlyozza, hogy Sarkowicz elméleti megfogalmazása és példái kezdetben arra a világra mutattak, amelyben a jogszabály hatályban volt.

Ez lett az eredeti felfogás egyik legproblémásabb része. Ha a leíró szint csupán a tényleges társadalomról szól, miért van ez jogi értelmezés, nem pedig jogi szociológia vagy történelem? És pontosan miben különbözik a legmélyebb "ideológiai" szinttől, amely szintén valamit mond a társadalomról és a törvényhozó felfogásáról?

Sarkowicz maga 1995-ben jelentősen módosította a választ.

A normatív szint

A második szint a legközelebb áll a hagyományos joggyakorlathoz. Itt az értelmező azt kérdezi: **mit kellene tenni? Milyen jogi normákat lehet rekonstruálni ezekből a törvényi rendelkezésekből?**

A *przepis prawny* – a szöveges rendelkezés – és a *norma prawna* – az egyik vagy több rendelkezésből rekonstruált norma – közötti különbség mélyen megalapozott a lengyel analitikus jogtudományban. Sarkowicz elfogadja ezt a fajta megkülönböztetést, ahelyett, hogy megkérdőjelezné azt. A szöveget kifejezetten jogszabályoknak veteti alá az exegézisre, hogy a magatartást szabályozó normák rekonstruálhatók legyenek.

Így eredetisége **elsősorban nem** abban rejlik, hogy egy új, részletes algoritmust talált fel a normák dekódolására. Nagyrészt beépíti vagy alkalmazkodik a lengyel jogi értelmezési

elméletekben kidolgozott technikákhoz. Újítása abban áll, hogy megmutatja, hogy a jogi normák rekonstrukciója csak **az egyik** dimenziója a jogértelmezésnek.

Ez segít megmagyarázni, miért érvelhetett később Sarkowicz azzal, hogy a híres lengyel ellentétet a "tisztázó" és "származtató" értelmezési elméletek között részben túlhangsúlyozták. A tisztázási technikák a derivációs értelmezésben működhetnek a direktív szinten, miközben más szinteken is független funkciókat szolgálhatnak. A lengyel értelmezési elméletek integrációjáról szóló későbbi viták kifejezetten elismerik Sarkowicz hozzájárulását ebben a térségben.

Az ideológiai szint

A harmadik szintet eredetileg ideológiai **szintnek** nevezték, és Sarkowicz ezt tartotta a legmélyebbnek, és fontos értelemben a legfontosabbnak.

Az "ideológiai" kifejezést itt nem szabad kizárólag a pejoratív politikai propaganda értelemben értelmezni. A fogalom magában foglalta a **világról, társadalomról és emberről alkotott hitek, értékelések, értékek és feltételezések** együttesét, amely mélyebb intellektuális irányultságot ad a jogi szövegnek. Magában foglalhat politikai, gazdasági, filozófiai és erkölcsi fogalmakat.

A tolmács olyan kérdéseket tesz fel, mint: Milyen emberi személyi felfogást kell ennek a jogszabálynak felfognia? Milyen elképzelés áll mögötte a tulajdonról, családról, felelősségről, szabadságról, hatalomról vagy társadalmi rendről? Milyen viselkedésformákat tart normálisnak vagy rendellenesnek? Milyen érdekeket és értékeket helyez előtérbe? Milyen társadalmi felfogás teszi érthetővé szabályait?

Sarkowicz így a jogi értelmezést a normák kinyerésén túl, egy **kulturális és ideológiai rekonstrukció** felé tolta. Ez az egyik fő oka annak, hogy későbbi tudósok elméletét a lengyel jogtudomány fontos posztanalitikus gazdagításának tekintették.

4. Egy különösen érdekes jellemző: két ellentétes módja a jogolvasásnak

Sarkowicz korai elméletének egyik legelméletileg termékeny aspektusa, hogy **két radikálisan eltérő attitűdést ismert fel a jog legmélyebb szintjéhez képest.**

Az első a **koherencia vagy értelmező bizalom** hozzáállása. Az értelmezőnek úgy kell rekonstruálnia a szöveget, hogy annak alapvető gondolatai és értékei a lehető legkoherensebb egészet alkotják. Ez megfelel a racionális törvényhozó hagyományos jogbeli feltételezésének. Az ellentmondásokat értelmezési problémákként kezelik, amelyeket le kell küzdeni.

A második hozzáállás megfordítja az értelmezés célját. Az értelmező ahelyett, hogy helyrehozná az ellentmondásokat, megpróbálja **feltárni azokat**. Sarkowicz ezt a lehetőséget kifejezetten a Critical Legal Studies (Critical Legal Studies) című műhöz kötötte, amelynek

képviselői alapvető ellentmondásokat kerestek a látszólag koherens amerikai jogi doktrínák alatt. Ebben a második módban az értelmezés ideológiai missztikáció formájává válik.

Ez egy rendkívül modern feszültséget hoz létre Sarkowicz elméletében.

Az első megközelítés előrevetíti azt, amit a **bizalom hermeneutikájának** nevezhetnénk: a jogot érthető és koherens normatív vállalkozásként értelmezzük. Jabłoński rámutat arra, hogy a jog – illusztrációként, nem pedig Sarkowicz közvetlen tulajdonításával – a Dworkini integritással.

A második a **gyanú hermeneutika**: ne feltételezzük, hogy a látszólagos jogi koherencia valódi; vizsgáljuk, hogy a politikai, gazdasági vagy társadalmi elkötelezettségek rejtőztek-e el a doktrinális nyelvezet alatt. Sarkowicz soha nem oldotta meg teljesen ezeknek a módoknak a kapcsolatát.

Ez a megoldatlan kettősség a fogalom egyik legtermékenyebb aspektusa. Ez azt jelenti, hogy a "mély értelmezés" támogathatja a doktrinális rekonstrukciót vagy a kritikai jogtudományt.

5. A döntő 1995-ös felülvizsgálat: a korai elmélettől a *Poziomowa interpretacja tekstu prawnego-ig*

Az 1995-ös Poziomowa interpretacja tekstu prawnego című monográfiát Sarkowicz érett elméleti állításának kell tekinteni. Fontos, hogy ne keverjük össze az 1995-ös *Ratio Juris* cikkel, a *Level of Interpretation of a Legal Text*-mel. A későbbi rekonstrukció megmutatta, hogy az angol cikk lényegében ismétli a korábbi változatot, míg a monográfia jelentős fogalmi módosításokat vezet be.

Három változás különösen fontos.

5.1 A valós világtól a jogi szöveg "lehetséges világáig"

A leíró szintet radikálisan rekonstruálták.

Sarkowicz most azt állítja, hogy a leíró olvasás által megszerzett világ **nem csupán az értelmező körüli empirikus világ**. A jogi szöveg egy adott szöveges vagy lehetséges világot alkot. Jabłoński által rekonstruált megfogalmazása szerint ez egy "fiktív világ", amelynek alkotója a törvényhozó; az a világ, amelyről a jogi szöveg leíró módon beszél, az "nem a mi világunk".

A "fiktív" kifejezést itt nem szabad félreérteni. Sarkowicz nem állítja, hogy a jog fiktív vagy irreális. Olyan gondolatot használ, amely a **lehetséges világ szemantikájához** hasonlít. Egy normatív szöveg úgy is írható le, hogy egy olyan világot mutat be, amelyet jogilag megalkotott személyek, tárgyak, cselekedetek, státuszok és kapcsolatok népesítenek.

Így a Polgári Törvénykönyv, Büntető Törvénykönyv vagy Alkotmány úgy értelmezhető, mint egy olyan világot, amelyben bizonyos entitások léteznek és bizonyos viszonyokban állnak. "Tulajdonos", "kiskorú", "közhatalom", "jogsértés", "szerződés", "állampolgár", "jogosultság" és "kötelezettség" ennek a jogilag strukturált világnak az elemei.

Ez a revízió részben megoldja a korai elmélet kétértelműségét. A leíró szint már nem elsősorban kezdetleges szociológia. Ez egyfajta **jogi ontológiává válik, amelyet szövegből rekonstruálnak**.

Ez az elképzelés később különösen termékeny bizonyult. Marcin Matczak "kifinomult textualizmus" felvette Sarkowicz jogi szöveg lehetséges világának koncepcióját, bár Matczak radikálisan átdolgozta azt, és sokkal nagyobb szerepet kapott a leíró értelmezésnek, mint Sarkowicz maga.

5.2 Normatív szintről az irányelvi szintre

A második változat terminológiai, de elméletileg jelentős.

Sarkowicz a "normatív szintet" **direktív szintre** (*poziom dyrektywny*) cseréli. Ennek oka, hogy nem minden direktív a jogi szövegekben teljes jogú norma. A preambulumok, programozott rendelkezések és hasonló szakaszok tartalmazhatnak értékeket, célokat vagy nem kategórikus irányelveket anélkül, hogy szigorú analitikus jogi norma fogalmához illeszkednének.

Ez egyre érzékenyebb a heterogén nyelvi formákra nézve, amelyeken keresztül a jogalkotás normatív erőt gyakorol.

Ez az elmozdulás az alkotmányelmélet szempontjából is fontos. A modern alkotmányok elveket, célokat, értékn nyilatkozatokat és optimalizációs követelményeket tartalmaznak a hagyományos szabályok mellett. Sarkowicz tágabb kategóriája, az irányelv szintje ezért jobban felkészült, mint egy szűk, szabályközpontú fogalom az ilyen szövegek megmagyarázására.

5.3 Az ideológiától a prespozitíváig

A legmélyebb átalakulás a harmadik szintet érinti. Az "ideológiai" előfeltételelessé válik.

Ez nem csupán a politikailag terhelt terminológiát semleges terminológiával való helyettesítésére tett kísérlet. Ez megváltoztatja a fogalmi gépezetet. Sarkowicz most kifejezetten a filozófiai-szemantikai **prespozíció kategóriájára** merít.

Az értelmező nemcsak azt kérdezi, hogy a törvényhozás milyen explicit állításokat vagy normákat fogadott el, hanem azt is: **Mit kellett a szónoknak vagy törvényhozónak természetesnek vennie ahhoz, hogy ezt a jogi szöveget így fogalmazzák meg?**

A jog tehát feltárhat olyan nézeteket, amelyeket a törvényhozó soha nem fogalmaz meg jogi normákként.

Egy családi törvény feltételezhet egy adott családi viszonyi modellt. Egy munkaügyi törvény feltételezheti a tárgyalási képességről. Egy büntetőjogi rendelkezés feltételezheti a személyes

cselekvés fogalmát. A piacokat szabályozó szabályozások feltételezhetik a gazdasági szereplők viselkedésének elméletét.

Ezek a feltételezések elméletileg csak akkor válnak láthatóvá, ha az értelmezés a direktív felszín alatt halad.

6. Erős és gyenge előfelvitelek

Sarkowicz továbbá megkülönböztette az erős és gyenge előfeltételeket.

Az erős előfelvitelek jobban megfelelnek a klasszikus nyelvi preszpozíciótesztnek: túlélnek az állítás tagadását. A gyenge előfelvitelek olyan állításokat foglalnak magukban, amelyeket egy nyelvi helyzetben szereplők lazábban feltételeznek, még akkor is, ha nem felelnek meg a szegétyével szembeni szigorú kritériumnak.

Ez a lépés jelentősen növeli az elmélet gyakorlati erejét, mert a jogi ideológiát ritkán kódolják csak logikusan bizonyítható előfelvitelek alapján. A jog feltételezései nagy részét az emberről és a társadalomról abduktívan, kontextuálisan és történelmileg kell újraértelmezni.

De az ár elméleti.

Amint a "gyenge előfelvitelmek" lazán kikövetkeztethető háttérfeltevéseket foglal magában, a fogalom elkezd közelíteni olyan fogalmakhoz, mint a **háttérhit, elő-megértés, hallgatóságos feltételezés vagy ideológiai premisszia**. Ezért Jabłoński megjegyzi, hogy a klasszikus filozófiai fogalom bizonyos "elmosódása".

Ez az érett elmélet egyik fő feszültsége: Sarkowicz értelmezési **gazdagságot nyer a szemantikai pontosság rovására**.

7. A hermeneutikus kör egy analitikusan megfogalmazott elméleten belül

A három pálya nem független szakasz, amelyeket egy tolmács egymás után teljesít, majd hátrahagy.

Sarkowicz érett felfogása rekurzív. A szöveg leírásának megértése segít rekonstruálni az irányelveit; a rekonstruált utasítások megváltoztathatják a leíró világ megértését; és a legmélyebb szinten feltárt előfellepetések arra kényszeríthetnek, hogy mindkét korábbi értelmezést átdolgozzuk.

Ezért azonosít későbbi rekonstrukció egy valódi **hermeneutikus kört** Sarkowicz elméletében: a szintek közötti mozgás fokozatosan mindhárom kifinomultabb rekonstrukcióját eredményezi.

Ez fontos jelzése elméleti fejlődésének.

A korai Sarkowicz elsősorban szemantikai elemző volt, aki azt kérdezte, hogy a nyelvi struktúrák mit fejeznek ki. Az érett Sarkowicz egyre inkább a jelentést a **szöveg, a kontextus, a rekonstruált norma, a háttérbeli feltételezések és az értelmező horizontja közötti kölcsönös függőség** eredményeként kezeli.

Mégsem fogadja el a korlátlan hermeneutikus relativizmust. Az analitikus kategóriák – direktív, preszopozíció, következetesség, leíró szemantika – továbbra is fegyelmezik a rekonstrukciót.

Ezért a korábban említett jellemzés: érett projektje ötvözi a **hermeneutikus építészetet analitikus fogalmi eszközökkel**.

8. Statikus és dinamikus értelmezés: váratlanul történelmi elem

A probléma különösen az előfelállási szinten válik élessé. Kinek az előfelvitelmeit rekonstruálják?

Tegyük fel, hogy egy harminc évvel ezelőtt elfogadott törvény továbbra is működik. Legmélyebb feltételezései a történelmi törvényhozói, a mai jogrendszer, a kortárs társadalom vagy a mai tolmács normatívan legvalószínűbbnek tartják?

Sarkowicz végső soron a **statikus** válasz felé hajlik az előfelvitelek tekintetében. Ha a cél az, hogy kiderítse, mit feltételezett valójában a szöveg szerzője, akkor a jelentés dinamikus megváltoztatása eltérő előfelviteleket generálna, mint amilyeneket a szöveg elkészítésekor tartottak.

Ez különösen hasznos kétlépcsős modellt hoz létre.

Először jön a **történelmi rekonstrukció**: hűen azonosítsuk a jogszabályba beágyazott feltételezéseket.

Csak ezután jön a **kritikus normatív értékelés**: határozzuk meg, hogy ezek a feltételezések védhetőek maradnak-e.

Így egy értelmező felfedezheti, hogy egy törvény egy elavult tudományos hiedelme, igazságtalan társadalmi hierarchia vagy egy elavult emberi viselkedési felfogás alapján alapul. Ez nem engedélyezi a történelmi előfelvitelének meghamisítására. Ehelyett a különbség igazolhat egy **de lege ferenda** érvet a törvényhozási reform mellett. Későbbi irodalom kifejezetten Sarkowicz keretrendszeréből vonja le ezt a következtetést.

Ez elméletének egyik legígéretesebb gyakorlati alkalmazása: a jogot **intézményesített feltételezések archívumaként lehet** elemezni, és az elavult feltételezések szisztematikusan diagnosztizálhatók.

9. Az 1998-as koherenciaelmélet: maga a koherencia szintjei vannak

Sarkowicz 1998-as *O rozumieniu spójności w interpretacji prawniczej* című tanulmánya a fő rendszerszintű fejlődést képviseli az 1995-ös monográfia után.

Ahelyett, hogy a "jog koherenciáját" egyetlen tulajdonságként kezelné, különböző koherenciát kapcsol össze különböző értelmezési szintekkel.

A **leíró szinten** a releváns fogalma elsősorban a logikai koherencia: a jogi szöveg által bemutatott világot nem szabad logikailag összeegyeztethetetlen állításokon keresztül felépíteni.

Az **irányelv szintjén** a normatív koherencia számít: a jogszabályból rekonstruált normák és irányelvek nem szabhatnak összeegyeztethetetlen követelményeket.

Az előfelleményes szinten **a kérdés egyszerre válik logikus, és ami még fontosabb, axiológiai koherenciává válik: a szöveg által feltételezett mélyebb értékek és értékelő feltételezések egy érthető rendszert alkotnak.**

Ez jelentős elméleti előrelépés a szokásos állításhoz képest, miszerint "a jogrendszernek koherensnek kell lennie."

Sarkowicz lényegében azt mondja, hogy jogi ellentmondás különböző **dimenziókban is előfordulhat**. Egy törvény lehet leíró módon koherens, miközben normatívan ellentmondásos; normatívan összeegyeztethető, miközben axiológiailag inkohereus; vagy doktrinailag koherens csak azért, mert mélyebb ideológiai konfliktust elnyomtak.

Ez visszavezet minket a harmadik szint megoldatlan kettős felfogásához. Ha az értelmező racionális törvényhozót feltételez, az axiológiai ellentmondásokat harmonizálni kell. Ha az értelmező kritikus gyanút fogad, ezek az ellentmondások lehetnek a legfontosabb megállapítások.

Ennek következtében Sarkowicz saját elmélete tartalmazza mind a **jogi integritáselmélet**, mind az **ideológiai ellentmondás elméletének** magvait.

10. Sarkowicz és a racionális törvényhozó

Fontos háttérfeltételezés a lengyel jogi értelmezésben a **racionális törvényhozó** idealizálása. Az értelmező általában azt feltételezi, hogy a törvényhozó következetesen használja a nyelvet, nem vezet be értelmetlen normákat, nem ellentmond önmagának, érthető célokat követ, és belső rendszerrel rendelkezik.

Sarkowicz ezt a figurát egyszerre használja, és destabilizálja.

A koherenciára orientált módja nagymértékben a racionális törvényhozó feltételezésekre támaszkodik. De a CLS által befolyásolt kritikus mód azt kérdezi, hogy vajon a látszólag racionális és koherens jogrendszer valóban tartalmazhat-e visszafordíthatatlan ellentmondásokat. A későbbi kutatások helyesen azonosítják ezt az egyik megoldatlan választásként a fogalmában.

Ezért Sarkowicz elméletét nem szabad egyszerűen egy újabb racionális törvényhozó elméletként sorolni.

Inkább úgy írható le, mint olyan elméletet, amely maga a **racionális-törvényhozó feltételezés státuszát is láthatóvá** teszi. Az értelmező alkalmazhatja konstruktív elvként, de a mély értelmezés olyan helyzeteket is feltárhat, amikor a feltételezés ideológiai idealizáció, nem pedig empirikus jogalkotás.

Ez teszi Sarkowicz különösen alkalmassá a kortárs tömeges törvények, koalíciós jogszabályok, több minisztérium által összeállított jogszabályok, EU-alapú szabályozások és kompromisszumtörvények elemzésére, ahol egyre nehezebb fenntartani egy egységes koherens törvényhozó gondolkodás feltételezése.

11. Az analitikus jogtudomány és a hermeneutika kapcsolata

Sarkowicz jelentősége világosabbá válik, ha két hagyomány közé helyezzük.

A klasszikus lengyel analitikus joggyakorlat a pontosságot kereste: megkülönböztetni a jogi rendelkezéseket a normáktól, értelmező szabályok leírását, a nyelvi kétértelműség tisztázását, normaszervezetek és formális kapcsolatok rekonstruálását.

A hermeneutika hangsúlyozta, hogy az értelmezés mindig hagyományok, előzetes megértések, történelmi horizontok és kulturális kontextusok között történik.

Sarkowicz mindkettőtől sokat elfogad.

Az **irányelv szintje** erősen összhangban marad az analitikus és származtató joggyakorlattal.

A **szintek közötti** mozgásnak hermeneutikus szerkezete van.

A leíró szint **lehetséges világbeli felfogása** szemantikai elméletre támaszkodik.

Az **előfeltételi szint** ötvözi a nyelvi analitikus filozófiát a háttérmegértésre vonatkozó szélesebb hermeneutikus elképzelésekkel.

Az **ideológia két értelmezése** teret ad mind a konstruktív hermeneutika, mind a kritikai jogtudomány számára.

Ez a vegyes jelleg magyarázza, miért nem illeszkedik elmélete tökéletesen a már megismert lengyel iskolákba. Ez segít azt is megmagyarázni, miért dicsérték eredetiségéért, mégis kevésbé részletesen tárgyalják, mint a jobban intézményesített, tisztázó és származtató elméleteket. Egy 2024-es értékelés kifejezetten kiemeli ezt a paradoxont: jelentős elméleti eredetiség viszonylag szerény fogadtatással.

12. *Teoria prawa* Jerzy Stelmach-csal: szélesítés egy általános jogfelfogás felé

Az 1996/97-es *Teoria prawa*, amelyet Jerzy Stelmach-csal közösen írt, azért fontos, mert megmutatja, mennyivel szélesebb volt Sarkowicz jogtudományi látóköre, mint csak az értelmezés elmélete. A könyv a jogelmélet és filozófia módszertani státuszát, a jogtudományi nyelvezetet, jogi értelmezést, a jogalkalmazás alkalmazását, jogalkotását, jogi érvényességet, a jogrendszert, a jogot és értékeket, valamint a jogi etikát tárgyalja.

Módszertani szempontból azonban helytelen lenne minden állítást kifejezetten Sarkowiczhoz kötni. Ez valóban társszerző munka, és sok filozófiai-hermeneutikus elem szorosan kapcsolódik Stelmach önálló kutatásához.

Ami biztonsággal következik, hogy Sarkowicz saját munkái egy krakkói programhoz tartoznak, amelyben **a nyelv, értelmezés, jogrendszer, axiológia és etika összekapcsolódó problémák**, nem pedig elszigetelt jogtudományi ágak.

A jogi etika független záró részként való bevonása különösen érdekes utólag. Ez előrevetíti azt a területet, amely 2000 után Sarkowicz domináns érdeklődésévé vált.

Ugyanez az óvatosság érvényes az 1998-as *Filozofia prawa XIX i XX wieku* is, szintén Stelmach-csal közösen írt. Kritikai rekonstrukcióját kínálja a 19. és 20. századi jogi filozófia fő hagyományainak, nem pedig egy új sarkowicz-i "rendszer". Sarkowicz számára jelentősége elsősorban pluralista intellektuális háttérének bizonyítéka: elemző jogtudomány, pozitívizmus, természetjogos gondolkodás, hermeneutika, realizmus és kortárs jogfilozófia mind annak az intellektuális területnek a részei voltak, amelyen specifikusabb elmélete működött.

13. A 2005-ös "axiológiai szint": végső változás az értelmezési elméletben?

Van egy érdekes késői módosítás.

Az Uwagi o wspólniejszej interpretacji prawniczej (2005) című művében, amikor visszatér elméletéhez és összehasonlítja a jogi értelmezést más szövegértelmezési formákkal, Sarkowicz egy "axiológiai szintről" beszél, ahol az ember a korábbi "preszopozíciós szintet" várná.

Sosem rekonstruálta az elméletet rendszerszinten ezen az új kifejezés köré. A kortárs tudomány ezért óvatosan kezeli: valószínűleg nem mint a teoria negyedik, teljesen kidolgozott változata, hanem mint annak a jele, hogy az **axiológia egyre inkább a központi elemévé vált annak, amit Sarkowicz a legmélyebb szinten akart megragadni.**

Ennek ellenére az utódlás intellektuálisan feltáró:

ideológiai szint → prespopozicionális szint → axiológiai szint.

Minden félév megváltoztatja a hangsúlyt.

Az "ideológiai" az átfogó világnézetet és a társadalmi-politikai elkötelezettségeket hangsúlyozza.

Az "előfellepetés" hangsúlyozza az implicit szemantikai és episztemikus feltételezéseket.

Az "axiológiai" hangsúlyozza az értékeket és értékeléseket.

Ezeket nem feltétlenül szabad egymást kizáró objektumoknak tekinteni. Sarkowicz végső álláspontjának hihető rekonstrukciója az, hogy a legmélyebb szint magában **foglalja a feltételezett valóságfogalmakat, amelyek legfontosabb részhalmaza axiológiai feltételezésekből áll.**

Valóban, egy 2025-ös jagellóni tézis, amely kifejezetten e három variánsra van szentelve, azt állítja, hogy az **axiológiai változat adja a harmadik szint legmegfelelőbb rekonstrukcióját**. Ez posztumusz fejlemény, nem pedig Sarkowicz saját befejezett elmélete, de megmutatja, merre haladhat a jelenlegi Sarkowicz-kutatás.

14. A 2000 utáni jelentős változás: a szövegek etikájáról az ügyvédek etikájára

A huszonegyedik század elején Sarkowicz súlypontja jelentősen megváltozott. Gizbert-Studnicki kifejezetten megjegyzi, hogy a 2000-es években fő tudományos fókusza a **szakmai jogi etika** lett, amely az *Amerykańska etyka prawnicza* (2004) című műve csúcspontja lett. Utolsó tudományos publikációja, 2020-ban, ismét *Etyka prawnicza* címet viselte.

Ez valódi tematikus váltás, de szerintem nem elméleti szakadás.

Korábban Sarkowicz megkérdezte:

Milyen feltételezések és értékek állnak egy jogi szöveg mögött?

Később Sarkowicz egyre inkább felteszi a kérdést:

Milyen feltételezések és értékek állnak hát az ügyvéd szakmai szerepe mögött?

A szerkezeti hasonlóság feltűnő. Mindkét esetben a formálisan megfogalmazott szabályok nem elegendőek. A jogi megértés mélyebb normatív háttér rekonstrukcióját igényli.

15. A jogi szakma "erkölcsi válsága": Sarkowicz elutasítja az egyszerű hanyatlási narratívákat

2003-as *O tzw. moralnym kryzysie profesji prawniczej* című esszéje különösen feltárja gondolkodásának új stílusát.

Ahelyett, hogy egyszerűen csatlakozna azokhoz a panaszokhoz, miszerint az ügyvédek kapzsivá, kereskedelmi és etikailag megromlottakká váltak, Sarkowicz nagyjából három attitűdöt különböztet meg az amerikai vitában: a kritikusokat, akik a morális hanyatlást diagnosztizálják, a javulást hangsúlyozó védők, valamint megfigyelőket, akik a szerkezeti átalakulásokat próbálják leírni anélkül, hogy erkölcsi ítéletből indulnának.

Határozottan szkeptikus azzal a nosztalgikus tézissel szemben, miszerint valaha létezett egy etikusan tiszta "aranykor" az ügyvédségnek, amelyből a modern ügyvédek elestek. Az ügyvédek történelmi kritikája túl kitartó ahhoz, hogy egy ilyen mítoszt kritikátlan elfogadják.

Ehelyett a **szerkezeti átalakításokra** koncentrál.

Ezek közé tartozik a jogi szolgáltatások kereskedelmi elsajátítása és piaciá tétele; növekvő specializáció; hatalmas ügyvédi irodák létrehozása kis szaküzletek mellett; a jogi gyakorlat globalizációja és de-territorializációja; a hagyományos, hosszú távú ügyvéd–ügyfél kapcsolatok gyengülése; a cégek egyre hierarchikusabb belső szervezete; csökkent szakmai szolidaritás; nagyobb külső szabályozás és fogyasztói ellenőrzés; egyes jogi tevékenységek rutinizálása; valamint a szakmai magatartási szabályok egyre pontosabb és érvényesíthetőbb megteremtése.

Ez valami újat vezet be Sarkowicz joggyakorlatába: egy sokkal erősebb **jogszociológiát**.

Már nem csak a normák jelentését elemzi. Azt vizsgálja, hogyan változtatják meg a piacok, szervezeti struktúrák, technológiák, ügyfélkapcsolatok és szakmai intézmények változásai azokat a **feltételeket, amelyek alatt a jogi normativitás létrejött és gyakorolható**.

16. *Amerykańska etyka prawnicza* (2004): szakmai szerep erkölcs

A 2004-es *Amerykańska etyka prawnicza* című monográfia tehát sokkal több, mint az amerikai ügyvédi kamara szabályainak leíró leírása.

Ez lett az egyik alapvető mű, amely révén a szakmai jogi etika filozófiai elmélkedése alakult ki 1989 utáni Lengyelországban. Sarkowicz az amerikai átmenetet vizsgálja a szakmai magatartás kódolt szabályai felé, az érdekellentétek, titoktartás, az ügyfelekkel szembeni kötelezettségek, szakmai felelősség, reklám, díjak és a különböző jogi szereplők intézményi helyzete felé. Kortárs értékelések szerint őt az egyik úttörőként kezelte, amely a jogi etikát komoly filozófiai területként kezelte, nem pedig pusztán a fegyelmi kódexekről való megjegyzéseket.

A könyv egyik különösen hasznos része a különböző **ügyvéd–ügyfél modellek** rendszerezettsége.

A tipológia két kérdésen alapul: ki határozza meg végül a jogi stratégiát, és ki hozza meg az erkölcsileg releváns döntéseket annak megtervezéséhez és megvalósításához? Ez eredményezi az ügyvéd ma már gyakran ismételt alakjait: **"keresztapa"**, **"bérelt fegyveres"**, **"guru"** és **"barát"**.

A színes terminológia mögött rejlő elméleti kérdés alapvető:

Hogyan kell elosztani a szakmai szakértelmet, az ügyfél autonómiáját és az ügyvéd saját erkölcsi közreműködését?

Az egyik végletek az erős ügyvédi paternalizmus rejlik.

Egy másik helyen radikális ügyfélkontroll van, amely az ügyvédet technikailag kompetens eszközzé csökkenti.

Más modellek lehetővé teszik, hogy az ügyvéd erkölcsi tanácsadóvá váljon, vagy bizalmi bizalmi kapcsolatot építsen ki.

A kérdés nem csupán az, hogy az ügyvédnek be kell tartania a szakmai szabályokat. Az a kérdés, hogy **a szakmai szerep erkölcsé jogosan felfüggeszthet-e, újracsatolhatja vagy átalakíthatja-e a hétköznapi erkölcsi felelősséget.**

Ez Sarkowicz jogi etikáját teljesen az általános jogi filozófiába helyezi.

17. A jogi etika technikatitkolásának kritikája

A 2004-es könyv másik fontos felvetése Sarkowicz aggodalma az amerikai szakmai etika egyre technikásabb jellege miatt.

Megfigyeli, hogy elmozdul a kifejezetten erkölcsi nyelvezettől a "szakmai magatartás" és a "szakmai felelősség" terminológiája felé. Nyilvánvaló előny van: a szabályok világosabbak, érvényesíthetőbbek és intézményileg működésképesek lesznek.

De Sarkowicz veszélyt is érzékel: a valódi erkölcsi problémákat kvázi-mérnöki eljárási megfelelési kérdésekként lehet átfogalmazni.

Egy későbbi igazságügyi etikai mű idézi figyelmeztetését, hogy ne cseréljék fel az etikai diskurzust hamisan technikai vagy mérnöki jellegű szakmai eljárások leírására.

Ez talán a legerősebb intellektuális kontinuitás értelmezési elmélete és jogi etikája között.

Az értelmezés szintjén Sarkowicz ragaszkodott hozzá, hogy a jogi jelentés nem redukálható a felszíni szabályok mechanikusan dekódolására.

A jogi etika szintjén hasonlóan elutasítja azt az elképzelést, hogy az etikai felelősség mechanikusan kielégíthető szakmai szabályozások kielégítése révén.

Mindkét területen a **felületi normativitás mélyebb axiológiai szerkezetre utal.**

18. Jogi etika mint köztes normatív rend

Későbbi írásaiban Sarkowicz megvilágító módon írja le a szakmai jogi etikákat: **a jog és az erkölcs közötti teret foglalja** el, és legegyszerűbb esetben is értelmezhető, mint a jogi szakma gyakorlását irányító normák halmaza.

A szakmai etika konzervatív funkcióval bír, mert az ügyvédi munka stabilitáson, kiszámíthatóságon és felhalmozódott hagyományokon alapul. Mégis, a társadalmi változás folyamatosan olyan helyzeteket hoz létre, amelyeket a meglévő normák nem tudnak megfelelően kezelni. Ezért az etikai rendszereknek óvatosan, de őszintén változniuk kell, amikor a problémák tartóssá válnak.

Olyan kérdéseket használ, mint a titoktartás, az ügyfélhűség és a kötelessége az erkölcsileg kifogásolható ügyfelekkel szemben, hogy bemutassa ezt a pontot. Úgy tűnik, hogy a kategórikus szakmai normák más javakkal ütköznek – például harmadik személyek életével vagy biztonságával.

Ez messze távol áll a jogi etika egyszerűsített "etikettkódexétől".

A szakmai normák egy **félig autonóm normatív rendet alkotnak**, amely a pozitív jog, a fegyelmi szabályozás, a szakmai intézmények, a szereperkölc és az általános erkölcs metszéspontjában helyezkedik el.

Ez az egyik oka annak, hogy Sarkowicz etikai irányába való elmozdulását jogi elméletének fejlesztésének kell tekinteni, nem pedig pusztán független új kutatási érdeklődésnek.

19. Sarkowicz munkásságának mélyebb egysége

A legjobb módja annak, hogy megértsük a 2000 utáni látszólagos változást, ha megkülönböztetjük az **elemzés tárgyát** az **elemzés** szerkezetétől.

Az objektum jelentősen megváltozik.

Az 1990-es években a központi cél a **jogi szöveg**.

A 2000-es években jogi és szakmai intézménysé válik.

De az alapvető elméleti működés meglepően hasonló marad.

A törvénynek kifejezett nyelvi formája, indiktórikciója és mélyebb előfeltételei vannak.

Egy szakmai szerep is tartalmaz konkrét kódexeket, intézményi kötelezettségeket és mélyebb feltételezéseket az autonómiáról, hűségről, felelősségről, igazságosságról és az ügyvéd társadalmi funkciójáról.

Sarkowicz ismételtén átlép az **explicit szabályoktól az implicit normatív architektúra** felé.

Ez inkább értelmező szintézis, nem pedig egy olyan tézis, amelyet maga Sarkowicz kifejezetten egységes "mindenelméletként" fogalmazott meg. De szerintem ez a legvilágosabb módja annak, hogy megtekintse pályafutásának folytonosságát.

20. Mi volt valóban eredeti Sarkowicz elméletében?

Meg kell különböztetni az egyes összetevők eredetiségét a szintézisüktől.

Sarkowicz nem találta fel a többszintű értelmezést: saját inspirációját Origenes vette ki.

Nem ő találta fel a hermeneutikát.

Nem ő találta fel az előfeltételezés elméletét, a lehetséges világ szemantikáját, a kritikai jogi tanulmányokat vagy a lengyel származtató értelmezési elméletet.

Nem ő volt az első tudós, aki elemezte a szakmai jogi etikákat.

Fő eredetisége abban rejlik, hogy **ezeket az elemeket egy sajátos jogi értelmezési architektúrává ötvözi**.

Egy jogi szöveg egyidejűleg úgy is kezelhető:

egy jogilag felépített lehetséges világ ábrázolása;

egy forrás, amelyből az irányelveket és normákat rekonstruálják;

és bizonyítékforrásként szolgál a jog mélyebb előfelvitelmének, ideológiáinak és értékeinek helyreállításához.

Különböző típusú koherenciák felelnek meg ezeknek a dimenzióknak.

Az értelmezés rekurzívan mozog közöttük.

A legmélyebb szint megközelíthető konstruktívan, integritás keresésével, vagy kritikusan, alapvető ellentmondás keresésével.

Ez a kombináció szokatlan, még a lengyel joggyakorlaton túli értékeléskor is. Ezért jellemzik a nemzetközi felmérések a fogalmat rendkívül eredetiként, miközben hangsúlyozzák kulturális dimenzióját.

Más szóval, Sarkowicz legnagyobb eredménye kevésbé az **algoritmus, amely megmondja a bírának, melyik értelmezés nyer**, hanem egy **metaelmélet, amely megmutatja a jogtudománynak, milyen dolgokat lehet felfedezni, ha egy jogi szöveget értelmeznek**.

Ez egyrészt az erőssége és az egyik oka annak, hogy soha nem váltotta ki a több működő lengyel törvényértelmezési elméletet.

21. Gyengeségek és megoldatlan feszültségek

Számos jelentős nehézség maradt fenn.

Az első a **"szint"** szóról szól. Ha a szintek az értelmező által elfogadott nézőpontok, nem pedig objektív szövegrétegek, akkor el kell magyarázni, hogy a legmélyebb szinten rekonstruált tartalom mennyire tartozik a szöveghez, nem pedig az értelmező által. Sarkowicz felismeri az értelmezési függőséget, különösen az ideológiai szinten, de soha nem ad fel teljesen meghatározott kritériumot, amely elválasztaná a rekonstrukciót a vetítéstől. Jabłoński pontosan ezt a veszélyt hangsúlyozza: a legmélyebb réteg részben tükrözheti az értelmező saját szellemi elkötelezettségeit.

A második nehézség az ideológiáról a prespopozícióra **való átmenettel kapcsolatos**. Az előbbi elég tág ahhoz, hogy politikai és filozófiai elkötelezettségeket is magában foglaljon; az utóbbi egy technikai szemantikai fogalom. Sarkowicz megőrzi az előbbi szélességét azzal, hogy "gyenge előfelvitásokat" vezet be, de ez jelentősen kiterjeszti a szemantikai kategóriát.

A harmadik a leíró szint lehetséges világa és a presprespozicionális szint valós világa **közötti kapcsolatot érinti**. Az érett elméletben a leíró szint rekonstruálja a szöveg által létrehozott világot, míg a legmélyebb szint végső soron a szöveg szerzője létezett valós világról biztosít tudást. Az átmenet intellektuálisan termékeny, de felveti a kérdést, hogy hol ér véget a jogtudomány, és hol kezdődik a történelem, szociológia, politikaelmélet vagy antropológia. Jabłoński kifejezetten azonosítja ezt a következményt.

A negyedik a **koherencia kontraszt ellentmondással** foglalkozik. Nem lehet egyszerre feltétel nélkül feltételezni, hogy a racionális törvényhozó axiológiai szerkezetét optimalizálni kell, és

hogy alapvető ellentmondásait fel kell tárni. Sarkowicz mindkét lehetőséget bemutatja, de nem állít fel olyan meta-szabályt, amely eldöntené, mikor megfelelőek.

Az ötödik a **gyakorlati determinitással** foglalkozik. Sarkowicz elmélete kiválóan bővíti az értelmezés területét, de viszonylag kevesebbet mond arról, hogyan válasszon egy bíróság a versengő doktrinális eredmények között egy konkrét ügyben. Ez segít megmagyarázni, hogy a lengyel viták a derivációs és tisztázó értelmezésről miért szereztek szélesebb gyakorlati követőtábor. A legújabb kutatások megemlítik az elmélet jelentős intellektuális potenciálját és meglepően korlátozott, tartós fogadtatását.

22. Az első jelentős fejlődés Sarkowicz után: egy lehetséges negyedik szint

Paweł Jabłoński egy kétértelműséget azonosított Sarkowicz leíró szintjével és Hart külső és belső nézőpont közötti különbséggel kapcsolatban.

Néha Sarkowicz leíró értelmezése úgy néz ki, mint egy **külső megfigyelő elképzelése** a törvény által felépített világról.

Másutt a koncepció képes arra, hogy a **résztevők belső jogi intézmények megértését** is beépítse.

Ezért Jabłoński azt javasolja, hogy az elmélet egy további leíró szinttel rekonstruálható legyen: egy belső nézőpontból végzett leíró értelmezéssel.

Ez potenciálisan négydimenziós architektúrát eredményezne:

a jogi jelenségek külső leírása;

az intézményi valóság résztvevői szintű leírása;

direktív/normatív rekonstrukció;

valamint preszuppozíciós/axiológiai rekonstrukció.

Egy ilyen fejlemény jelentősen hasznosabbá tehetné Sarkowicz elméletét az intézményi tények elemzésében, mert a "bíróság", "tulajdon", "állampolgárság" vagy "jogi érvényesség" nem lehet megfelelően leírni anélkül, hogy figyelembe vennénk azokat a belső normatív megértéseket, amelyekben keresztül a résztvevők alkotják őket.

23. Egy második fejlemény: megőrizzük mind a bizalom és a gyanakvás hermeneutikait,

Jabłoński lényegében azt is javasolja, hogy az érett elméletnek nem kellett volna engednie, hogy a két legmélyebb értelmezési mód közötti korai különbség eltűnjön.

Az előfelállításokat legalább két módmódban lehet rekonstruálni.

Az első azt kérdezi, hogy a törvény által előrevezetett valós hiedelmek és elméletek.

A második azt a világot vizsgálja, amelyre maga a jogi szöveg mutat, és azt a normatív fogalmi struktúrát, amelyen keresztül ez a világ áll meg.

Én egy lépéssel tovább mennék. Sarkowicz korai ellentéte a **koherenciát kereső és ellentmondásokat feltáró értelmezés** között kétlépcsős módszertanra alakulhatna.

Először végezzon egy **immanens rekonstrukciót**: mi a legkoherensebb felfogás a törvény alapvető értékeiről?

Ezután végezzon egy **kritikai rekonstrukciót**: milyen feszültségek, kizárások vagy ellentmondások maradnak még a legerősebb jótékonyasági olvasat után is?

Ez összeegyeztetné a racionális rekonstrukciót a kritikus joggyakorlattal anélkül, hogy az egyik összeomlana a másikba.

24. Egy harmadik fejlemény: a legmélyebb szint axiológiai változata

Az ideológiai → preszopozicionális → axiológiai terminológiai fejlődés szigorúbban is rendszerezhető, mint ahogy Sarkowicznak maga volt ideje.

A harmadik szint belső szakaszokra osztható:

ontológiai előfeltevések – milyen entitásokat és társadalmi viszonyokat feltételez a törvény;

episztemikus előfelvitelek – amit a törvényhozó tényszerűen igaznak feltételez;

antropológiai előfeltevések – az emberi motivációról és cselekvőképességről alkotott képe;

és **axiológiai előfelvitel**ek—amit értékesnek, ártalmasnak, igazságosnak, kíváncsnak vagy védelemre méltónak tart.

Egy ilyen rekonstrukció megtartaná a prespreszpozícióelmélet analitikus előnyeit anélkül, hogy minden mélyebb tartalmat egyetlen differenciálatlan kategóriába kényszerítenének.

A 2025-ös közelmúltbeli munka, amely a harmadik szint explicit axiológiai rekonstrukcióját érvelte, azt sugallja, hogy ez a fejlődési irány már elkezdődött.

25. Negyedik fejlemény: a törvényhozási előfeltételek empirikus tesztelése

Sarkowicz statikus megközelítése az előfelvitelemekhez különösen alkalmas a jogtudomány és az empirikus társadalomtudomány modern kombinációjához.

Fogalmi szempontból a következőképpen járhatunk: rekonstruálni a jogszabályok ténybeli előfeltételeit, ahogyan azok a bevezetéskor léteztek; összehasonlítani őket a jelenlegi empirikus tudással; azonosítani azokat a feltételezéseket, amelyek tévesekké váltak; megkülönböztetni az empirikus elavulást az értékbeli nézeteltéréstől; majd eldönteni, hogy az értelmezés alkalmazkodni tudja-e a változáshoz, vagy szükséges-e jogszabályi módosítás.

Ez különösen hasznos lenne a technológia, családi struktúrák, munkaerőpiacok, orvostudomány, környezeti kockázat vagy digitális kommunikáció szabályozásában.

Ez a feltételezés szintjét kifinomult **törvényhozási episztemológia** eszközzé alakítaná: a jogot nemcsak a benne lévő normák alapján vizsgálánk, hanem a világ tényszerű modellje alapján, amelyre ezek a normák épültek.

Ez a lehetőség természetesen Sarkowicz saját statikus rekonstrukciójából és az azt követő de lege ferenda értékeléséből következik.

26. Az ötödik fejlemény: MI és algoritmikus jogi értelmezés

Van egy különösen ígéretes huszonegyedik századi folytatás is, amelyet Sarkowicz maga nem fejlesztett ki.

Nagy nyelvi modellek és algoritmikus jogrendszerek könnyen feldolgozhatják az **irányelvi szintet**: szabályokat, feltételeket, kivételeket, kompetenciákat és tilalmakat azonosíthatnak.

Emellett képesek rekonstruálni a **leíró lehetséges világot**: entitásokat, viszonyokat és intézményi állapotokat, amelyeket jogszabály határoz meg.

Ami sokkal nehezebb – és sokkal fontosabb – az **előfeltételi/axiológiai szint**: annak meghatározása, hogy az algoritmus implicit módon melyik igazságosság, emberi viselkedés, intézményi legitimitás vagy társadalmi rend fogalmát foglalja be.

Egy valóban Sarkowicz-elmélet az MI-segített jogról ezért elutasítaná azt az elképzelést, hogy a jogi automatizálás pusztán a törvények végrehajtható szabályokká fordításából áll. Ehhez **a fordításba beépített előfeltételek és értékek vizsgálata szükséges**.

Ez az általam javasolt folytatása az ő elméletének, nem Sarkowicz álláspontja. De az ő architektúrája szokatlanul jól illik ehhez a problémához.

27. Jogetikai elmélete ugyanolyan nyilvánvaló kortárs folytatással bír

Sarkowicz már a 2000-es évek elején írait előre jelezte növekvő specializációt, kereskedelmi elsajátítást, globalizációt, rutinizációt és egyre részletesebb szakmai szabályozást.

A következő lépés az lenne, hogy beépítsék az automatizált jogi kutatást, platformjogi irodákat, generatív MI-t, távoli határokon átnyúló tanácsadást és algoritmikus döntéshozatali támogatást.

Ügyvéd–ügyfél tipológiáját ezután bővíthetnénk egy harmadik kérdéssel az eredeti két kérdésén túl:

Ki – vagy mi – valójában meghozza azt az episztemikus döntést, hogy melyik jogi stratégia alapul?

A hagyományos modellekben a válasz ügyvéd vagy ügyfél volt.

A mai gyakorlatban egyre inkább ügyvéd + ügyfél + algoritmus lehet.

Ez teljesen új szakmai felelősségi problémákat vet fel: hogy az ügyvéd engedhet-e egy átláthatatlan rendszernek; ki érti-e az MI által generált tanácsok mögötti okokat; hogyan alkalmazható a titoktartás a számítási szolgáltatókra; és hogy a "technikai megfelelés" tovább kizorítja-e azt az erkölcsi ítéletet, amelynek eltűnését Sarkowicz már eleve félt.

Ebben az értelemben az amerikai szakmai felelősség technikaizálásával kapcsolatos kritikája most jóval korszerűbbnek tűnik, mint 2004-ben.

28. Sarkowicz fejlődésének végső időszakozása

Az evolúció kompaktan ábrázolható a következőként:

Időszak	Domináns elméleti aggály	Jellegzetes fejlődés
Az 1990-es évek eleje	szemantika, logika, nyelvi szerkezet	Az analitikus jogtudomány folytatása és a jogi nyelv problémái
1994–95	Többszintű értelmezés	Leíró–normatív–ideológiai építészeti
1995–98	Érett rétegződési elmélet	lehetséges világ-szemantika; direktív szint; preszuppozíciók; hermeneutikus mozgás szintek között; szint-specifikus koherencia
1996–2005	Szélesebb jogászati szintézis	a nyelv, értelmezés, rendszer, érvényesség, értékek és etika integrációja; növekvő axiológiai hangsúly
2000-es évek	Szakmai jogi etika	Ügyvéd–ügyfél szerep erkölcs, szakmai felelősség, kereskedelmi tevékenység és a jogi gyakorlat strukturális átalakítása
2005–2020	Axiológia és etika	előzetes "axiológiai szint"; folyamatos aggodalom a jogi etika normatív szférája iránt a jog és erkölcs között

A kulcs tehát az, hogy **nem történt hirtelen áttérés az analitikus jogtudományból teljesen más filozófiára**. Sarkowicz folyamatosan bővítette azt a területet, amelyen az értelmezésnek működnie kellett.

Ő elmozdult a kérdéstől:

Hogyan fejezik ki valamit jogi nyelvezetben?

a következőknek:

Milyen jogi utasítást közvetít a szöveg?

ezután:

Milyen világot épít fel a szöveg?

ezután:

Mit kell feltételeznie a szerzőjének és a jogi kultúrának, hogy az a világ és ezek az utasítások értelmessé váljanak?

és végül:

Milyen értékeket és felelőségeket feltételez az intézményi szerep által, aki értelmezi és alkalmazza a törvényt?

Ez a szekvencia egy alapvető egységet ad életművének.

Általános értékelés

Ha Sarkowicz fő hozzájárulását a világjogelmélethez egyetlen állításban kellene meghatározni, azt így fogalmaznám meg:

A jogi szöveg nem csupán egy tároló, amelyből normákat nyernek ki; egyszerre egy jogilag megalkotott világ modellje, gyakorlati irányelvek forrása, és egy mélyebb tényszerű, ideológiai és axiológiai előfelállítások hálózatának bizonyítéka – és a megfelelő jogi értelmezés mindezen dimenziók között való mozgást igényel.

Ez a tézis megkülönbözteti őt egyszerre a szűk nyelvi pozitivizmustól, mind a korlátlan hermeneuticizmustól.

Joggyakorlatának legeredetibb része kétségtelenül a 1990-es évekbeli jogi értelmezés szinteinek elmélete és annak szintspecifikus koherencia fogalmának felfogása. Szakmai etika területén végzett munkája kevésbé egyedi a nemzetközi jogtudomány szintjén, de úttörő volt az 1989 utáni lengyel kontextusban, és ami fontos, ugyanazt a mélyebb érdeklődést terjeszti ki az implicit normativitás iránt a szövegekből a szakmai intézményekre. A 2005-ös "presuppozicionális" kifejezés "axiológiai" nyelvezetre való lecserélése nem a korábbi elmélet elutasítását jelzi, hanem egy befejezetlen kísérletet, hogy az értékeket még nyíltabban helyezzék a jogi megértés legmélyebb szintjére.

A mai legígéretesebb rekonstrukció tehát négy Sarkowicz-féle felismerést ötvözne, amelyek saját írásaiban valamennyire elkülönültek: **lehetséges világ szemantika, direktív rekonstrukció, prespopozíciós/axiológiai elemzés, valamint az értelmező szakmai szerepének etikai.** Egy ilyen szintézis "rétegzett értelmezését" egy főként törvényes szövegekről szóló elméletből sokkal szélesebb jogelméletté **alakítaná, mint kifejezetten normatív rendre, amely mélyebb valóság-, érték- és szakmai felelősségi modelleken alapul.**

Sławomira Wronkowska jogi elmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Sławomira Wronkowska jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Előzetes javítás: **Sławomira Wronkowska-Jaśkiewicz, aki általában egyszerűen Sławomira Wronkowska néven publikál, nő, ezért hivatkozom jogi elméletére. Ő a poznańi analitikus jogelmélet iskola egyik fő képviselője, amely elsősorban Zygmunt Ziemińskihez kapcsolódik, és 2010 és 2019 között a lengyel Alkotmánybíróság bírója is volt. Kutatási területei közé**

tartozik a jogrendszer és annak felépítése, jogforrások, szubjektív jogok, időközi jog, jogállamiság, racionális jogalkotás, törvényhozási technika, jogi nyelvezet, valamint a szöveg és értelmezés kapcsolata.

A fő következtetésem az, hogy nem volt 1989 utáni intellektuális szakadás Wronkowska elméletében, amely összehasonlítható például a pozitivizmust és a hermeneutikába vagy az analitikus joggyakorlatból a dworkini jogelmélet felé való átmenethez. Ehelyett a poznańi iskola által létrehozott analitikai apparátus feltűnő kontinuitása van. Ami nagyon jelentős, az az, **amire ezt az apparátust használják.** Az 1989 előtti normák, jogrendszerek, kompetenciák, racionális jogalkotás és törvényhozási technika elmélete 1989 után fokozatosan átalakul az **alkotmányos jogalkotás, a demokratikus jogállamiság, a jogi kultúra, az alkotmányos értelmezés, az intézményi felelősség és végső soron a jog eszközeléte elleni védelem** elméletévé.

Ez a megkülönböztetés különösen fontos, mert Wronkowska 1989 utáni publikációiban megjelenő gondolatok közül több, valójában korábban is eredetűek. Jelentős monográfiája, *a Problemy racjonalnego tworzenia prawa* 1982-ből származik; a Wronkowska, Ziemiński és Maciej Ziemiński elvélmélete 1974-ből származik; és a poznań-i hagyományos aktuselmélet is 1989 előtti gyökerekkel rendelkezik. A kérdés tehát nem csupán az, hogy "mit talált ki 1989 után?", hanem **hogyan változott meg egy már érett analitikus elmélet, amikor átkerült a késő szocialista jogrendből az alkotmányos demokráciába?**

1. Az alapvető poznań-iskolai felfogás: a jog nem azonos a törvények szövegével

Wronkowska joggyakorlatának legalapvetőbb alapfelvetése a **przepis prawny** – egy jogi szöveg rendelkezése – és a **norma prawna** – egy jogi norma közötti különbség. Ez az egyik alapvető megkülönböztetés Ziemiński elméletében, amelyet Wronkowska kifejezetten folytat. A törvényhozás jogi szövegeket és rendelkezéseket készít; a jogrend azonban rekonstruált magatartási normákból áll. Wronkowska 2019-es *O woluntaryzmie, instrumentalizacji i odpowiedzialności za prawo* című esszéjében kifejezetten hivatkozik erre a megkülönböztetésre, és ragaszkodik hozzá, hogy a jogot nem normatív aktusok kaotikus gyűjteményeként kell felfogni, hanem egy gyakorlatilag egyértelmű magatartási normák rendezett halmazaként.

Ez a látszólag technikai különbség nagyon nagy elméleti következményekkel jár. **A törvényhozó nem pusztán úgy állítja elő a teljes jogi normát azzal, hogy mondatokat nyomtat a törvénykönyvben.** A jogi normát kulturálisan megalapozott exegézis szabályain keresztül kell rekonstruálni – értelmező, következtetési és ütközési szabályokkal. Ennek következtében a jogrendszer végső normatív tartalma a törvényhozók által elfogadott szöveg és a bíróságok, az igazgatás és a jogi doktrína értelmezési gyakorlatainak kölcsönhatásából származik.

Ebből következik, hogy Wronkowska joggyakorlata **pozitvista nem önkéntes**. A pozitív jog továbbra is intézményesen előállított jog; nem alapozza a jogi érvényességet közvetlenül a természeti jog értelmében az erkölcsbe. De az állítás, hogy "a jog az, amit a hozzáértő uralkodó parancsol", teljesen nem megfelelő az ő elméletéhez. 2019-ben kifejezetten kijelenti, hogy az a nézet, hogy a jog pusztán egy törvényhozó hatóság által létrehozott vagy elismert termék volt, már rég elvetett. Számos nemzeti és nemzetközi jogalkotó központ létezik, és azok termékeit koherens normatív rendszerré kell alakítani.

Ez az egyik kulcs későbbi instrumentalizációs elméletének megértéséhez. Mivel a jog nem merül ki a törvényhozással, **a törvényhozó nem az egyetlen lehetséges ügynök, aki torzíthatja a jogot**. Egy értelmező, egy bíróság, egy közigazgatási hatóság, sőt még jogi tudomány is befolyásolhatja a jogrendszer tényleges normatív tartalmát.

2. Normák, jogi módok, kompetenciák és szubjektív jogok

Wronkowska elméletének második tartós eleme a bonyolult jogi helyzetek alapvető normatív modalitásokra bontása. Az 1997-es *Zarys teorii prawa* fejezeteiben, amelyet Ziemiński közösen írt, a szisztematikus sorrend áthalad a jogi kötelességen, jogosultságon, kompetencián vagy felhatalmazáson, igényeken, összetett jogi helyzeteken, mint a szubjektív jog, az emberi és állampolgári jogok, a tetikus kapcsolatok és jogi viszonyok között.

A lényeg a módszertan. Egy **szubjektív jogot nem kezelnek úgy, mint egy lecsökkenthetetlen metafizikai entitást**, amelyet az aljak birtokol. Analitikusan egy összetett normatív álláspontként rekonstruálják, amely alapvetőbb jogi viszonyokból áll: más szereplőkre kényszerített kötelezettségek, szabadságjogok vagy engedélyek, igények és kompetenciák.

Különösen fontos a **kompetenciá**. A kompetencia nem csupán az engedély egy bizonyos módon való viselkedésre. Ez a jogi képesség egy olyan cselekedet végrehajtására, amelyhez a jogrend normatív következményeket von. A törvényhozás törvényt hoz el; az elnök kinevez egy tisztviselőt; a bíróság ítéletet hoz; egy egyén köt szerződést. Ezek jogilag érvényesek, mert a jogrend szabályokat tartalmaz, amelyek meghatározzák, ki hajthatja végre a releváns cselekedetet, milyen körülmények között és milyen eljárás szerint.

Ez összekapcsolja Wronkowska elméletét a poznaí **czynności konwencjonalne – hagyományos cselekedetek** – fogalmával. A jogi intézményeket nagymértékben olyan hagyományos cselekedetek alkotják, amelyek jogi jelentése csak azért létezik, mert a jogi kultúra szabályai ezt a jelentést hozzájuk ruházzák fel.

Az egyik legérdekesebb fejlemény 2015 után, hogy Wronkowska visszatér ehhez a látszólag elvont elmélethez, és alkalmazza azt éles alkotmányos konfliktusokra. 2019-ben azt állítja, hogy a lengyel alkotmányos doktrína nem megfelelően dolgozta ki azokat a szabályokat, amelyek olyan hagyományos törvényeket szabályoznak, mint például törvényhozás elfogadása, Alkotmánybíróság bírójának megválasztása vagy kinevezése, illetve az Igazságügyi Nemzeti Tanács tagjainak kinevezése. A kellően érett tanítás hiánya arra kényszeríti a bíróságokat, hogy ad hoc módon kidolgozzák a vonatkozó szabályokat, amit ő egyfajta **"kényszerített aktivizmusnak"** nevez.

Ez kiváló példa gondolkodásának fejlődésére. **Az alapvető ontológia változatlan marad, de politikai-alkotmányos jelentősége drámaian növekszik. Egy elmélet**, amelyet a jogi aktusok formális szerkezetének elemzésére fejlesztettek ki, 2015 után egy olyan elméletté válik, amely magyarázza, hogyan destabilizálhatók az alkotmányos intézmények, ha a társadalom nem rendelkezik megalapozott konvenciókkal az intézményi aktusok érvényességéről és következményeiről.

3. A jogi elvek elmélete: folytonosság, nem pedig dworkini fordulat

Egy másik fontos összetevő Wronkowska, Zieliński és Ziemiński klasszikus zasady prawa elméletéből **származik – a jog elvei**. Bár eredete 1989-et megelőző, kitartása fontos Wronkowska későbbi alkotmányjogi joggyakorlatának megértéséhez.

A poznań-felfogás nem fogadja el a dworkini elképzelést, miszerint a "szabályok" és az "elvek" feltétlenül két ontológiailag eltérő normatípust alkotnak. Egy elv lehet norma, amelyet **különleges jelentősége, általánossága vagy rendszerszintű szerepe** különböztet. Továbbá a "jog elve" kifejezést két alapvetően eltérő jelentésben használják: **direktív jelentésben**, ahol maga az elv egy viselkedést előíró norma, és **egy leíró jelentés**, amely egy intézmény vagy jogág jellegzetes strukturális eszméjét vagy szervező jellemzőjét írja le.

Ennek fontosságát gyakran alábecsülik. Ez azt jelenti, hogy Wronkowskának **nem kell az elveket Alexyan-optimizációs parancsokká** alakítania ahhoz, hogy felismerje azok különleges alkotmányos jelentőségét. Nincs szüksége Dworkin szabály/elv ontológiájára sem, hogy megmagyarázza az alkotmányos elveket.

1989 után azonban az elvek sokkal fontosabbá válnak tartalmi munkásságában, mivel az új lengyel alkotmányos rend maga is átítatott ezekkel: jogállamiság, alkotmányos felsőbbrendűség, jogok védelme, jogszerűség, hatalmi ágak szétválasztása és jogi bizonyosság. Így az elvek korai elemző elmélete fennmaradt, de **az alkotmányos környezet az elveket a peremről az elmélet középpontjába helyezi**.

4. A racionális törvényhozó: a technikai racionalitástól az alkotmányosan korlátozott racionalitásig

A racionális jogalkotás **elmélete** az a terület, amelyben Wronkowska egyéni hozzájárulása a legjellegzetesebb. Fő elméleti alapjait 1989 előtt fektették le, különösen a *Problemy racjonalnego tworzenia prawa* (1982) című művében, de az 1989 utáni *cikk Prawodawca racjonalny jako wzór dla prawodawcy faktycznego* – "A racionális törvényhozó mint a valódi törvényhozó modellje" – az alapötletet az új korszakban is bemutatja. 1997-es *Zarys teorii prawa* című műve jelentős részt szentel a racionális jogalkotásnak a jogalkotásról szóló fejezetben.

A racionális törvényhozó nem a tényleges politikusok empirikus leírása. Ez egy olyan modell, amelyhez a tényleges törvényalkotást lehet értékelni. Ez megkülönbözteti Wronkowska elképzelését a jól ismert értelmező fikciótól, miszerint "a racionális törvényhozó nem teremtett volna ellentmondást." Érdeklődése gyakorlati és intézményes: **mit kellene tennie egy valódi törvényhozónak, hogy közelítse a racionális törvényalkotást?**

Alapvető szinten a racionális jogalkotás azt jelenti, hogy kellően határozott célok vannak, megfelelő ismeretek a szabályozandó társadalmi helyzetről, az alternatív eszközök oksági hatékonyságának ismerete, a jogi eszközök megfelelő kiválasztása, a következmények előrejelzésének képessége, valamint a politikai döntés jogi szövegbe való megfelelő lefordítása.

De 1989 után Wronkowska egyre inkább egy határozott feltételt ad hozzá: **az instrumentális hatékonyság nem elegendő a jogi racionalitáshoz**. Egy kormány rendkívül hatékony lehet abban, hogy a jog elérje politikai célját, miközben mégis lerombolja a racionális jogalkotás feltételeit.

Ez az egyik legnagyobb valódi fejlemény az 1989 utáni elméletének ereje. A szocialista korszak modellben erős háttér a **instrumentális vagy technológiai racionalitás**: törvényhozó → cél → jogi eszköz → várható társadalmi hatás. Érett, 1989 utáni elméletében ez egy sokkal gazdagabb keretbe ágyazódik:

Az alkotmányos hatáskör → megfelelő eljárás → jogilag elfogadható cél → megfelelő jogi eszközök → az egyéni jogok védelme, → rendszerszintű koherencia → kiszámíthatóság → jogos végrehajtás.

Más szóval, Wronkowska nem hagyja el az instrumentális racionalitást. **Alkotmányossá teszi azt.**

5. A törvényhozási technika a jogrendszer-mérnöki elmélet

Ez magyarázza, miért Wronkowska **technika prawodawcza – törvényhozási technika** – című kiterjedt írásait nem szabad perifériás kézikönyvként kezelni, amely elkülönül a jogelmélettől. Számára a törvényhozási technika a jogi normák és a jogrendszer elméletének gyakorlati folytatása.

1993-ban Maciej Zielińskivel közösen írt könyve, *a Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych*, valamint a lengyel *Zasady techniki prawodawczej* további kommentárjai integrált koncepciót dolgoznak ki a vázlatról. A kommentár legújabb, jelentősen frissített kiadása 2021-ben jelent meg. A Sejm kiadója maga is fontosnak írja le a szabályokat mind a jó jogalkotásban, mind a jogi szövegek értelmezői számára; a kommentár a törvényhozási technikai irányelvek fogalmát, típusait és jogi jellegét, valamint módosításokat, átmeneti rendelkezéseket, összevont szövegeket, rendeleteket és helyi jogokat tárgyal.

Wronkowska fontos elméleti lépése, hogy a törvényhozási technikát sokkal szélesebb körben tekinti, mint a stilisztikai eleganciát. Az irányelvek megfogalmazása legalább három kapcsolatot érint egyszerre.

Először jön a **jogi szándék és a szöveg kapcsolata**: a szövegnek megfelelően kell kódolnia a tervezett normatív tartalmat.

Másodszor jön a **szöveg és az értelmező kapcsolata**: a szöveget a jogi közösség értelmezési konvencióinak megfelelően kell megfogalmazni. Ezért a megfogalmazás és az értelmezés kiegészítő folyamatok. Egy intelligens rajzolóknak tudnia kell, hogyan fog az értelmező normákat rekonstruálni rendelkezésekből.

Harmadszor jön az **egyéni normatív aktus és az egész jogrendszer közötti kapcsolat**. A törvény nem létezik elszigetelten. A törvényhozási technika határozza meg, hogyan lép be a rendszerbe, hogyan módosítja a meglévő szabályokat, hatályon kívül a korábbi törvényeket, kezeli az átmeneti helyzeteket és elkerüli a normatív ütközéseket.

Ezért a törvényhozási technika Wronkowska elképzelése szerint leginkább egy **normatív rendszer mikro-mérnökségének egyfajta mikro-mérnökségeként** érthető.

Ez magyarázza azt is, hogy az olyan látszólag hétköznapi ügyek, mint a *vacatio legis*, átmeneti rendelkezések, módosítások, kereszthivatkozások, átruházások és hatályályok elméleti

jelentőségűvé válnak. A rossz megfogalmazás nem csupán csúnya nyelvezetet eredményez; megváltoztatja a jogrendszer felépítését és kiszámíthatóságát.

6. 1989 jelentős lényegi átalakulást eredményez: a paternalista jogalkotásból a jogi jogalkotásba

Wronkowska maga az egyik legvilágosabb retrospectív leírást adta erről az átalakulásról a *Proces prawodawczy dwóch dekad – sukcesy i niepowodzenia* (2009) című művében, amely az 1989–2009-es éveket értékelte.

Fő tézise az volt, hogy a lengyel jogalkotás **alapvetően átalakult a paternalista modelltől a jogi modellre**. A kulcsfontosságú megnyilvánulások az volt, hogy az egyéni jogok most határokat határoznak meg, amelyeket a jogalkotási hatalom nem léphet át, a törvényhozás szabályai és eljárásai átláthatóbbá válnak, és az alkotmányfelülvizsgálat törvényhozás jogi ellenőrzés alá vetette. Ugyanakkor arra a következtetésre jutott, hogy az eljárások továbbra sem akadályozzák meg megfelelően a hibás jogszabályokat, és hogy az új szabályozások társadalmi legitimációja továbbra is nem elegendő.

Ez talán a legtömörebb leírása az egész jogelméletének 1989 utáni átirányításáról.

A korábbi racionális törvényalkotási paradigmában az alapvető kérdés így fogalmazható meg:

Hogyan használhatja egy törvényhozónak racionálisan a jogot a társadalmi célok eléréséhez?

Az 1989 utáni alkotmányos paradigmában egy másik kérdés is ugyanolyan fontossá válik:

Milyen jogi és intézményi feltételek mellett jogosult a törvényhozó egyáltalán törvényen keresztül ezeket a célokat érvényesíteni?

Ez a változás radikálisan megváltoztatja a törvényhozás álláspontját. A törvényhozás már nem csupán az a szereplő, amely normákat generál; **maga maga az alkotmányos normák címzettje**.

7. A törvény által irányított demokratikus állam: az önkényesség elleni igazságelmélet középpontjában áll

Az 1990-es évek közepétől kezdve a **demokratikus jogállamiság – demokratyczne państwo prawne** – központi témává válik Wronkowska munkásságában. Ide tartozik az 1995-ös *Polskie dyskusje o państwie prawa* című kötet, az esszéi, amelyekben Lengyelországnak milyen jogállamisági koncepciót kellene elfogadnia, és hogy Lengyelország valóban teljesítette-e azt, különösen a 2006-os *Zasada demokratycznego państwa prawnego w Konstytucji RP*. című kötet, amely magában foglalja az alkotmányos záradék jogi természetéről szóló tanulmányait. UAM bibliográfiája dokumentálja ennek a szálnak a folytonosságát.

Wronkowska számára a jogállamiság hagyományának stabil magja az **önkényes közhatalommal szembeni ellenállás**. Egy valódi jogállamisági állam az, amelyben a szabályok nemcsak a polgárokat, hanem azokat, akik közhatalmat gyakorolnak, kötik össze.

Ez egy nagyon egyszerű demokratikus sillogizmus elutasításához vezet:

a parlament → többsége → törvényhozás → jogszerűség.

A demokratikus választás politikai legitimitást biztosít, de nem teszi jogilag legitimé a parlamenti többség által elfogadott törvényt. A törvényhozási hatáskör **egy előzményes alkotmányos keretben létezik**.

Az 1997-es alkotmány ezért megváltoztatja a racionális jogalkotás szerkezetét. A jogok, alkotmányos eljárások, a hatáskörök megosztása és az alkotmányfelülvizsgálat már nem minősül külső politikai ajánlásoknak a törvényhozó számára; ezek a törvény részét képezik, amelyet a törvényhozónak maga kell betartania.

Ez magyarázza azt is, hogy Wronkowska egyre nagyobb hangsúlyt fektet a **jó vagy tisztességes törvényhozásra**. 2002-es írásai: *Na czym polega dobra legislacja?* és *Ustawodawstwo w państwie prawa. Siedem tez do dyskusji* összekapcsolja a törvényhozási minőséget a jogi bizonyossággal, kiszámíthatósággal, az egyének tiszteletével és a törvényhozási hatalom korlátaival.

A jelentős elméleti fejlemény tehát a következő:

a racionális jogalkotás → jó jogszabály, → alkotmányosan legitim jogszabály.

Ezek nem azonos fogalmak.

8. Jogforrások: jóval összetettebbek, mint egy normatív aktusok alkotmányos katalógusa

A jogforrások **elmélete** a poznańi iskola másik fontos folytatása. Wronkowska kifejezetten visszatért hozzá az *O źródłach prawa i aktach normatywnych raz jeszcze* (2005) című művében, amelyet később angolul jelent meg *"Once More on the Sources of Law and Normative Acts"* címmel a 2020-as Brill-kötetben, a *Poznań School of Legal Theory*-ben.

Poznań alapötlete a **jogforrások normatív felfogása**. Egy jogrendszer forrásai nem azonosíthatók megfelelően pusztán egy katalógus – alkotmány, rendeletek, helyi jog és így tovább.

Egy működő jogrendszer azt is feltételezi, hogy a jogász közösség a következőket mondja:

mely események számítanak törvényhozó cselekedeteknek; mely szereplők rendelkeznek törvényhozó hatáskörrel; hogyan kezelik a szokásokat vagy más jogalkotó tényeket; hogyan értelmezik a jogi szövegeket; mely következtetési szabályokat lehet használni további normák levezetésére; hogyan oldják meg a normatív ütközéseket; és hogyan kell felismerni a rendszer változásait.

A mélyebb következmény az, hogy **a jogrendszer szabályokat tartalmaz a saját reprodukciójára** vonatkozóan.

Ez az álláspont érdekes módon a klasszikus pozitivizmus és a szociológiailag orientált elméletek között helyezkedik el. Wronkowska nem állítja, hogy bármely társadalmilag befolyásos normatív gyakorlat automatikusan jognak minősülne. De a jogot sem azonosodik a hozzáértő intézmények által létrehozott dokumentumhalmazzal. A jogrendszer **egy társadalmilag fenntartott jogi kultúrára alapul, amely az elismerést, értelmezést és rendszerezést alkalmazza.**

Ez a dimenzió egyre fontosabbá válik későbbi munkáiban.

9. A normák hierarchiája: korrekció az egyszerűsített kelsén-piramishoz

Különösen érdekes elméleti finomítás példája látható 2010-es *O praktycznych aspektach tak zwanej hierarchii w systemie prawa* című tanulmányában.

Wronkowska megkérdőjelezi azt a hajlamot, hogy a "a jogrendszer hierarchikus" állítást magától értetődőnek tekintik. Megjegyzi, hogy az ügyvédek különböző gyakorlati célokra hivatkoznak a hierarchiára. Az egyik egy **hierarchia, amely releváns az érvényességhez** – annak meghatározása, hogy egy norma a rendszerhez tartozik-e és jogilag kötelező érvényű-e. Egy másik pedig egy **hierarchia, amely releváns a lebontásra vagy a konfliktusrendezésre** – meghatározza, melyik norma érvényesül, ahol összeegyeztethetlenségek merülnek fel. Ezek a gyakorlati célok nem feltétlenül ugyanazt a rendező viszonyt eredményezik.

Ez elméletileg azért fontos, mert felváltja a képet:

Alkotmány > törvény > szabályozás > egyéni döntés

egyetlen, mindencélú piramisként, kifinomultabb javaslattal:

Különböző hierarchikus viszonyok léteznek, attól függően, hogy milyen rendszerszintű problémát oldanak meg.

Ez jellemző Wronkowska módszerére. Ahelyett, hogy az analitikus elméletet nagy filozófiai spekulációval helyettesítené, azonosítja a látszólag alapvető jogfogalmakban rejtőző kétértelműséget, és azokat gyakorlati funkcióik szerint bontja le.

10. Az Alkotmány normatív célpontgá válik, nem csupán politikai oklevél

Az 1989 utáni alkotmányos rend átalakította Wronkowska értelmezési elméletét is.

2001-es *tanulmánya, a W sprawie bezpośredniego stosowania Konstytucji*, amelyet 2016-ban több alkotmányértelmezési tanulmány és *Az O swoistości wykładni konstytucji* követett. *Uwagi kolejne* 2018-ban egy olyan problémát vizsgál, amely sokkal kevésbé volt központi a korábbi Poznań-elméletben: **mi történik, ha magát az Alkotmányt közvetlenül alkalmazható normatív jogként kezelik?**

Válasza mérsékelten ismert. Nem alkot teljesen különálló hermeneutikusi alkotmányértelmezési elméletet. 2018-ban kifejezetten kijelenti, hogy nem javasol új normatív alkotmányos értelmezési koncepciót, és hogy elsődleges válasza arra, hogy szükséges-e egy alapvetően különálló elmélet, negatív. Az alkotmány továbbra is normatív aktus, és értelmezése továbbra is jogi értelmezés példája.

Ennek ellenére az alkotmányos értelmezésnek vannak sajátosságai, mert a célja szokatlan.

Az alkotmányos szöveg erősen tömörített. Széles fogalmakat használ. Sok fogalom autonóm alkotmányos jelentéssel bír. Az alkotmányos rendelkezések kiterjedt politikai, történelmi és intézményi elképzeléseket feltételeznek, amelyeket a szöveg nem fogalmaz meg részletesen. Ennek következtében az értelmezőnek néha rekonstruálnia kell egy alapvető fogalmat – demokrácia, parlament, bíróságfüggetlenség, jogok, állami intézmények –, mielőtt meghatározná a szöveg konkrét normatív következményeit.

Ennek eredményeként finom középső pozíció alakul ki.

Wronkowska mindkettőt elutasítja:

alkotmányos szó szerinti szó szerinti értelmezés, amely szerint az Alkotmány csupán egy hétköznapi törvény, amely magasabban helyezkedik el a hierarchiában,

és

korlátlan alkotmányos hermeneutika, amely szerint a bírák szabadon rekonstruálhatják a politikai erkölcsöket.

Az Alkotmány jogi szöveg marad, de **szükszük megfogalmazása és intézményi funkciója szükségszerűen bővíti az értelmezési kontextust**.

11. Alkotmányos ítélet: értelmezés, hatáskör és igazolás

Wronkowska 2010 és 2019 közötti Alkotmánybírósági bírói szolgálata időrendben egybeesik azzal, hogy egyre nagyobb aggodalom van az alkotmányértelmezés legitimitásának intézményi feltételei iránt. Túl erős lenne azt állítani, hogy a bírói tapasztalat *okozta* az elméleti változást, de saját 2026-os visszatekintése legalább a reflexió szintjén egyértelművé teszi ezt a kapcsolatot.

Azt mondja, hogy az alkotmányos bírák hatalmas hatalmat gyakorolnak, mert képesek megszüntetni a demokratikusan megválasztott törvényhozók által elfogadott jogszabályokat; döntéseik véglegesek, és több ezer embert érinthetnek. Mivel az Alkotmány szükségszerűen szűk, az alkotmányos döntés mérlegelést igényel. Ez teszi elengedhetetlenné az **ítéletek gondos igazolását**: az igazolás bizalmat, intézményi hatalmat és alkotmányos kultúrát épít. Ő értelmezése szerint a hatalmat gyakoroló intézményeknek folyamatosan ki kell érdemelniük tekintélyüket, és a **hatalomhoz igazolást kell kérni**.

Ez egy olyan dimenziót hoz be, amely az eredeti analitikus elméletben sokkal kevésbé volt látható: **az intézményi legitimitás nem pusztán a kompetenciából származik**.

A formálisan érvényes alkotmányos joghatósághoz jogosult intézmények szükségesek. De a hatékony alkotmányossághoz szakmai integritás, érvelés, közbizalmat és jogi kultúra is szükséges.

Ezt úgy lehet leírni, mint egy mozgást az **érvényes intézményi cselekmények** elméletétől a **felelős intézményi cselekedetek elmélete** felé.

12. A "negatív törvényhozó" és az alkotmányfelülvizsgálat dinamizmusa

2008-as esszéje, *a Kilka uwag o "prawodawcy negatywnym"* című esszéje ennek a fejlődésnek a másik megnyilvánulása. A klasszikus kelsen-metafora az alkotmánybírásgot "negatív törvényhozóként" képzei el: ahelyett, hogy általános normákat teremtené, eltávolítja az alkotmányelleneseket.

Wronkowska szélesebb körű rendszerelmélete bonyolultabbá teszi az ügyet. Egy norma megszüntetése megváltoztatja a rendszert; következményei a hierarchikus viszonyoktól, időbeli hatásoktól, értelmezési következményektől és az érvénytelenített rendelkezés és más rekonstruált normák közötti kapcsolattól függenek. Ezért az alkotmányos ítélet nem lehet egyszerűen úgy elemezhető, mint egy mondat törlését egy törvénykönyvből. Bibliográfiája ezt a tanulmányt közvetlenül a hierarchia, alkotmányos értelmezés és intertemporal jog témájú munkái előtt helyezi el.

Ez egy újabb példa arra, hogy a rendelkezés/norma megkülönböztetése gyakorlatilag hogyan számít: **egy rendelkezés eltávolítása és a norma eltávolítása nem koncepcionálisan azonos műveletek.**

13. Intertemporal jog: a rendszert változáson keresztül kell elemezni, nem csak egy statikus pillanatban

Mikołaj Hermann-nal közösen végzett munkája az **alkotmányjog intertemporal** problémáiról, amelyet 2015-ben jelent meg lengyelül, és 2017-ben angolul fejlesztett, tovább bővíti az eredeti rendszerelméletet.

A korábbi analitikus modellek gyakran szinkronban írják le a jogrendszert: mely normák tartoznak a rendszerhez adott időben? Wronkowska 1989 utáni munkája egyre inkább azt vizsgálja, mi történik **Sta rendszer átalakulásai** során.

Egy normát elfogadnak, módosítanak, hatályon kívül helyeznek vagy alkotmányellenesnek nyilvánítanak. A jogi viszonyok a régi rendszer alatt alakulhattak, de az új rendszerben folytatódhatnak. Az eljárások egy eljárási rendszerben kezdődhetnek, és egy másik alatt zárulhatnak. Az alkotmányos ítéletek maguk is megváltoztathatják a normatív környezetet.

Az intertemporalis szabályok tehát nem másodlagos technikai részletek. Ezek olyan mechanizmusok, amelyek összegegyeztetik:

jogi változás folytonossággal,
 törvényhozási szabadság megszerzett jogi pozíciókkal, és
 rendszerszintű átalakulás jogi bizonyossággal.

Ennek a témának a növekvő jelentősége összhangban áll Wronkowska egész pályájával, a statikus normaelmélettől a dinamikus elméletig, amely során **egy jogrendszer hogyan reprodukálja és alakul át anélkül, hogy megszűnne rendezett rendszernek lenni.**

14. A jogi kultúra 2000 után egyre fontosabbá válik

Egy kevésbé nyilvánvaló, de rendkívül fontos fejlemény Wronkowska egyre inkább a **jogi kultúra** fogalmának alkalmazása.

2007-es *O stanowieniu i ogłaszaniu prawa oraz o kulturze prawnej* című műve túlmutat azon az állításon, hogy a jó jog pusztán technikailag helyes szövegekből ered. A pozitív jog egy olyan kulturális környezetben működik, amely konvenciókat, szakmai normákat, igazságossági elvárásokat, bevált értelmezési gyakorlatokat és elképzeléseket tartalmaz arról, mit tehet jogosan a közhatalom. Későbbi munkái még egyértelműbbé teszik ezt a kulturális dimenziót.

Ez a poznańi analitikus keretrendszer valódi vastagságát jelenti.

A korábbi séma így ábrázolható:

Szabályok → szövegek → értelmezést → normákat → rendszert.

Az érett Wronkowska hozzáteszi:

A jogi kultúra → a jogszabályokat és szövegek értelmezését szabályozó szabályokat → → rendszerszintű legitimitást → normákat → intézményeket rekonstruáltak.

Mégsem válik ezzel a jog szociológusává az erős értelemben. A jogi kultúra elsősorban azért számít, mert **normatív és szakmai konvenciókat biztosít, amelyek lehetővé teszik a jogrendszert és korlátozzák annak szereplőit.**

15. A döntő késői fejlődés: a jog eszközössége kontra eszközezettsége

Wronkowska későbbi korának legvilágosabb elméleti újítása a **jog instrumentalizálásának** elmélete.

2017-es *Kilka tez o instrumentalizacji prawa i ochronie przed nią* című műve két állításból indul.

Az első, hogy a jog egy konkrét társadalmi intézmény, amelyet a kultúra hoz létre, történelmileg olyan értékekhez kapcsolódva, mint a méltányosság, társadalmi rend, biztonság és kiszámíthatóság. A második, hogy a jog eleve képes eszközként szolgálni a kívánt állapotok elérésének – eszközként.

Ez kulcsfontosságú: Wronkowska nem ítéli el a jog instrumentális jellegét.

A jogot elkerülhetetlenül célok elérésére használják. Az adójog bevételeket emel; a büntetőjog védi az érdekeket; a környezetvédelmi jogalkotás megváltoztatja a viselkedést; a társadalmi jogalkotás újraosztja az erőforrásokat. A racionális jogalkotás maga eszközt feltételez.

A probléma a **pejoratív értelemben vett eszközhasználat**.

Wronkowska két értékosztályt különböztet. Néhány olyan cél, amelyet a szereplő törvény alapján választ ki. Másokat pedig **lényeges jogértékeknek nevez – istotowe wartości prawa**: az olyan értékek, amelyek a kulturálisan kidolgozott jogossági eszmébe ágyazódnak. A szereplő lényegi céljának össze kell egyeztetnie ezekkel a belső értékekkel.

Ennek következtében a jog jogszerű használata akkor történik, amikor a szereplők a rendszer értékeivel összhangban álló célokat **követnek, és alkalmazzák az adott rendszer által meghatározott eljárásokat és kompetenciákat**.

A megítélendő eszközzetes alkalmazás akkor történik, amikor a szereplők vagy ellenértékeket követnek, vagy megszegik a rendszer szabályait egy cél elérése érdekében.

Ez jelentős fejlődést jelent a korábbi racionális-törvényhozó modellhez képest. **Egy jogi technika lehet instrumentálisan racionális, miközben jogilag patológikus.**

16. Az eszközzetet nem csak a politikusok végzik

Wronkowska egyik legérdekesebb elméleti lépése, hogy elutasítja a kizárólag törvényhozóközpontú modellt.

A törvényhozó eszközként használhatja a jogot azzal, hogy túllépi a hatáskörét, megkerüli a törvényhozási eljárást, felgyorsítja a jogilag jelentős határidőket vagy nem megfelelő jogi formát választ. Wronkowska még a **"biliárdtörvényhozást" (legislacja bilardowa)** is leírja: a törvényhozás hivatalosan egy jogilag elfogadható célt hirdet, miközben az eszközt egy másik, rejtett és rendszerszinten elfogadhatatlan cél érdekében tervezi.

Azonban egy **értelmező** eszközként használhatja a jogot azáltal, hogy módosítja az értelmezési premisszákat vagy egy értelmező ideológiát alkalmaz, amely a kívánt eredmény eléréséhez szolgál.

Egy **ítélkező vagy adminisztratív hatóság** kihasználhatja a mérlegelési döntések határait, hogy a kimenetel inkább a megújított politikai értékeket szolgálja, ne pedig a jogi rendszer által hivatalosan előreállított értékeket.

És maga a **jogi doktrína is eszközként használhat jogot**. A tudomány értelmezési elméleteket dolgoz ki, hagyományos cselekedeteket határoz meg, fogalmakat ad, legitimálja vagy kritizálja a bírói döntéshozatali vonalakat, így erősítheti vagy alááshatja a környező jogi kultúrát.

Ez egy jelentős elméleti kiterjesztés. A törvényt ma már egy **elosztott normatív folyamat** szorzataként értik, nem lineáris relációként:

törvényhozó → a törvény → bíróság.

17. A koordinált eszköztározás megváltoztathatja az alkotmányt anélkül, hogy formálisan megváltoztatná

A legfeltűnőbb következmény Wronkowska alkotmányos válságelemzésében jelenik meg.

Ha különböző jogi szereplők eszközeit eszkozezik az összeegyeztethetetlen értékek érdekében, az eredmény normatív káosz. De ha **minden érintett szereplő ugyanazok ellenértékek köré koordinálja eszközző gyakorlatait**, valami mélyebb történhet: a gyakorlatok kvázi-alkotó jelleget kapnak.

A jogrendszer ezután **formálisan megváltoztatható anélkül, hogy formálisan megváltoztatná alkotmányos szövegét**. A normákat úgy hozzák létre, értelmezik és alkalmazzák, amelyek fokozatosan kiszorítják az eredeti alkotmányos értékeket és intézményi elrendezéseket. Wronkowska kifejezetten azt állítja, hogy a megítélendő eszközzet átalakíthatja a jogot anélkül, hogy hivatalos törvénymódosítás lenne, miközben megossza a jogalkotás, alkalmazás és értelmezés legitimáló szabályait.

Ez az egyik legelméletileg érdekesebb eleme későbbi munkásságának, mert elemző mechanizmust nyújt arra, amit a kortárs alkotmányirodalom gyakran **alkotmányos erozió**nak, **bántalmazó alkotmányosságnak** vagy **autokratikus jogászságnak** nevez, de a mechanizmust a lengyel elemző jogtudomány belső fogalmi forrásaiból meríti.

18. A 2019-es voluntarizmus elmélete: az alkotmányos jogalizmus ellentéte

2019-es *O woluntaryzmie, instrumentalizacji i odpowiedzialności za prawo* című esszéje egyértelműen feltárja érett elméletének politikai-jogi ellentéteit.

Az önkéntesség a törvényhozó hatóság politikai akaratát elegendő jogjogos igazolásként kezeli. Az alkotmányos demokrácia ezzel szemben a törvényhozó hatalmat magasabb rendű szabályok által meghatározott és korlátozott hatáskörként kezeli.

Wronkowska azt állítja, hogy a 1989 utáni lengyel demokratikus jogállamiság felfogása pontosan az önkényes hatalommal szemben alakult ki, és intézményileg megtestesült az alkotmányos jogokban, bírói felülvizsgálatban és alkotmányos korlátozásokban. Ezt szembeállítja azokkal az elméletekkel, amelyek a parlamentet a "nemzet akaratának" kiváltságos kinyilvánulásaként hangsúlyozzák, és bírálja azokat a kísérleteket, hogy ezt a fogalmat implicit helyettesítővé alakítsák az alkotmány-demokratikus megállapodás anélkül, hogy formálisan módosítanák az alkotmányt.

Az, hogy egyetértünk-e az ő egyes lengyel politikai eseményekről alkotott értékelésével, analitikusan különálló az elméleti ponttól. Érett joggyakorlata egyértelmű fogalmi ellenállást tartalmaz:

alkotmányos hatáskör $\neq$ szuverén politikai akarat.

Egy illetékes hatóság jogilag hatalmas, pontosan azért, mert a szabályok jogosultságot adnak neki; ennek következtében ugyanaz a szabályvezérelt struktúra, amely lehetővé teszi a hatóságot, szintén meghatározza a határait.

Ez teljesen összhangban van régi kompetenciaelméletével és a hagyományos cselekedetekről. Ami megváltozik, az alkotmányos jelentősége.

19. A jogi tanítás felelőssé válik a jogrendszer fennmaradásáért

Wronkowska érett elméletének egyik legeredetibb jellemzője, hogy maga a **jogi tudomány a normatív rendszer szereplőjévé** emelkedik.

2019-es elemzése bírálja az alkotmányos hagyományos törvények elegendő doktrinális kidolgozását. Azok a bíróságok, amelyek új vitákkal szembesülnek, ekkor nem rendelkeznek kidolgozott fogalmi keretekkel, és esetenként kénytelenek megoldásokat kidolgozni. Ez előidézheti a már említett "kényszerű aktivizmust". De az ellenkező veszély is fennáll: a tudósok hirtelen látszólag megalapozott doktrinális fogalmakat alkothatnak, hogy legitimálják a politikai szereplők által kívánt eredményeket.

Később, 2024-es esszéje, amely megszólaltató címe: *Być doktryną!* ("Tanítás lenni!"), folytatja ezt az aggodalmat; a 2025-ös instrumentalizációs tanulmány kifejezetten visszautal rá, amikor a doktrínát mint anti-instrumentalizációs mechanizmusként tárgyalják.

Itt azonosíthatunk egy egyértelmű fejleményt, amely túlmutat a klasszikus analitikus jogtudományon.

A jogtudós már nem csupán külső tudományos megfigyelő, aki állításokat fogalmaz meg a jogrendszerről. A doktrína részt vesz az értelmezési konvenciók fenntartásában, amelyek révén ez a rendszer létezik.

Wronkowska tehát olyasmit fejleszt ki, amely közelíti a **doktrinális felelősség etikáját**, bár ezt nem formálja meg hagyományos szakmai etikai elméletként.

20. 2025: a politikai eszközhasználatról a jogi intézmények visszaélésének általános elméletéig

A 2025-ös tanulmány, amelyet Michał Krotoszyński közösen írt, *Reguły gry i reguły wygrywania. Szkic o instrumentalizacji prawa*, jelentősen kibővíti ezt a megközelítést.

A központi metafora nagyon hatékony. A jogi intézmények **"játékszabályokat" határoznak meg**. A szereplők természetesen a "győzelemre" törekednek, de a győzelem módszereinek a gyakorlatot alkotó szabályokon belül kell maradniuk.

Az új tanulmány az eszközhasználatot túlmutat a törvényhozókon, bírákon és doktrínikus tudósokon túl, a tárgyalás feleit és a szakmai ügyvédek is. Példák erre a eljárási hatáskörök manipulálása, stratégiai késleltetés és visszaélészerű pereskedés, mint például az **SLAPP** eljárások.

Ennek megfelelően a védelmi intézkedések egyre különbözőbbé válnak. Az igazságszolgáltatási függetlenség, megfelelő intézményi kinevezések, elég világos normák, fellebbviteli felülvizsgálat, szakmai fegyelem és stabil értelmezési kultúra csökkentheti az eszközzés lehetőségeit. A szerzők hangsúlyozzák azt is, hogy az eszközalapú értelmezés kockázata nő, ha a jogi közösség nem áll egyet az értelmezési célok, irányelvek és a jogi aktusok alkotó szabályai tekintetében.

Ez arra utal, hogy Wronkowska késői elmélete általánossá **válik a jogilag megalkotott jogkör visszaéléséről.**

Potenciálisan alkalmazható messze túlmutat a lengyel alkotmányjogon.

21. A 2026-os visszatekintés ezt a fejleményt erősíti, mintsem visszafordítja

A 2026. júniusi interjú Wronkowska-Jaśkiewiczzel szokatlanul hasznos, mert maga is visszatekintve összekapcsolja a régi Poznań-elméletet legújabb aggodalmaival.

Amikor azt mondja, hogy inkább **"a játék szabályai, mint a győzelem szabályai"** érdekli, elmagyarázza, hogy a jogot szabályokból alkotott konvencióként lehet értelmezni. Érdekeit továbbra is magatartási normákként, azok összekapcsolódásaiként és a jogrendszer felépítésének elveiként azonosítja – a klasszikus Poznań-programot. De azonnal hozzáteszi, hogy a jogi intézményeknek és felhatalmazásoknak vannak céljaik, és vagy jóhiszeműen használhatók ezekhez a célokhoz, vagy visszaélhetnek a győzelem érdekében.

Ez szinte egy tömörített intellektuális önéletrajz:

normák → rendszerek, → kompetenciák → intézmények → → a jogkultúra → visszaélése.

Figyelmeztet arra is, hogy ne higgünk a jog mindenhatóságában. A mai társadalmakban valószínűleg nem lesz kevesebb vagy egyszerűbb jog, de egy újabb törvény kiadása vagy további részletek hozzáadása nem feltétlenül javítja a társadalmi életet. A hatékony joghoz más társadalmi normák, jó szokások, valamint politikai és jogi kultúra támogatása szükséges.

Ez azért jelentős, mert minősíti korai racionális jogalkotási programját. Az érett Wronkowska sokkal szkeptikusabb a **jogi társadalmi mérnökséggel** kapcsolatban, mint ahogy azt a racionális jogalkotás technológiai nyelvezete elsőre sugallná.

22. Az új 2025-ös tankönyv: a poznaí iskola szándékos megnyitásával a kontinuitás

Egy másik fontos végpont a 2025-ös *Wprowadzenie do prawoznawstwa*, amelyet Piotr F. Zwierzykowski és Michał Krotoszyński közösen írtak. Az UAM kifejezetten úgy írja le, hogy Wronkowska korábbi *Podstawowe pojęcia prawa i prawoznawstwa* című műjének ötleteit és konstrukcióit használja, miközben egy új, jelentősen kibővített művet alkot, amely a kortárs olvasók számára adaptálódott. Témái közé tartozik a jogrendszer és források, a jog időbeli működése, jogi nyelvezet, értelmezés, alkalmazás, jogi következtetések, joghoz való hozzáállás és a jog–erkölcs viszonyok.

Még nyilvánvalóbb, hogy Wronkowska 2026-ban azt mondta, hogy miközben fiatalabb társszerzőivel dolgoztak, " **kissé áttörték a poznańi iskola megérdemelt falait.**"

Korlátlan hozzáférés nélkül a teljes könyvhöz nem lenne biztonságos egy pontos új jogtudományi doktrínát tulajdonítani ehhez a megjegyzéshez. De erős bizonyíték annak, hogy ő maga is a legújabb tankönyvet nemcsak Ziemiński konceptuális rendszerének mechanikus reprodukciójaként látja, hanem generációs **frissítésként és részleges megnyitásként** .

A folytonosság azonban egyértelmű: az alapvető architektúra – normák, jogi nyelvezet, források, rendszer, értelmezés, következtetés és jogi viszonyok – 2025-ig megmarad.

23. Fejlődésének szakaszai 1989 után

A pályát tehát nagyjából a következőképpen lehet rekonstruálni:

Időszak	Képviselési művek	Domináns elméleti fejlődés
1990–1995	<i>Prawodawca racjonalny jako wzór... ; Problemy i zasady redagowania tekstów prawnych</i> ; korai jogállamisági tanulmányok	A racionális jogalkotás és az analitikus rendszerelmélet átültetése az új demokratikus rendbe
1996–2005	<i>Zarys teorii prawa</i> ; az alkotmány közvetlen alkalmazása; "jó törvényhozás"; jogforrások; <i>Podstawowe pojęcia...</i>	A jogszabályok alkotmányosítása; érett rendszer/forráselmélet
2006–2010	demokratikus jogállamiság záradék; jogi kultúra; negatív törvényhozó; húsz év törvényhozás; hierarchia	A jogalkotáselmélet integrációja az alkotmányossággal, a jogi kultúra és a bírósági felülvizsgálat
2011–2019	Poznań-Szczecin-iskola rekonstrukciója; intertemporal jog; alkotmányos értelmezés; instrumentalizáció; önkéntesség	A statikus analitikus elmélettől az alkotmányos-intézményi elméletig és a jogi visszaélések elleni védelemig
2020–2026	angol poznań-iskolai tanulmányok; 2021 törvényhozási technika kommentár; <i>Być doktryną!</i> ; <i>Reguły gry...</i> ; <i>Wprowadzenie do prawnoznawstwa</i>	Érett intézményi felelősség, anti-instrumentalizáció és a jogi hatalom kulturális korlátai

A fő 1989 utáni kiadványok kronológiáját Wronkowska hivatalos UAM bibliográfiája is megerősíti; a 2021-es kommentár és a 2025-ös tankönyv azt mutatja, hogy ez az elméleti program továbbra is aktív, nem csupán történelmi.

24. Mi változott valójában – és mi nem?

A legfontosabb pont, hogy **Wronkowska nem hagyta el a poznańi elemző paradigmát** , még akkor sem, ha a legtöbb lengyel jogközpont 1989 után drámaian diverzifikálódott a hermeneutika, posztmodern elméletek, jogetika, jog és közgazdaságtan irányába. Történelmi beszámolók egyértelműen azonosítják a poznań-szczecini iskolát az elemző jogtudomány egyik fő folytatójaként 1989 után.

Ami változik, az az elmélet **normatív vastagsága**.

A korai Wronkowska azt kérdezi, hogyan lehet racionális jogi normákat építeni.

A középkorszak Wronkowska azt kérdezi, hogyan lehet ezeket összhangban építeni az alkotmányos jogokkal, a törvényhozási eljárással és a jogállamisággal.

A későbbi Wronkowska azt kérdezi, hogyan lehet megakadályozni az egész jogi szereplők hálózatát abban, hogy jogilag létrehozott intézményeket használjon azok értékeinek és céljainak meggyőzésére, amelyek igazolják ezeket az intézményeket.

Így az evolúciót sémában lehet ábrázolni:

racionalitás → jogszerűség → alkotmányosság → jogi kultúra → intézményi integritás.

Szerintem ez a legpontosabb módja annak, hogy leírjam a fejlődését.

25. Nem válik természetjog-elméleti szakértővé

Ennek ellenére félrevezető lenne azt a következtetést vonni a "jog alapvető értékei" növekvő szerepéből, hogy Wronkowska a klasszikus természetjog felé lépett.

2017-es érvelése szándékosan óvatos. Nem próbálja megteremteni az értékek objektív metafizikai státuszát. Azt mondja, hogy a jog egy kulturálisan formált intézmény, és megkülönbözteti a jog kulturálisan megalkotott fogalmába ágyazott értékeket a törvényt használó szereplők által kiválasztott konkrét céloktól.

Ez közelebb áll a **belső erkölchöz vagy a jogszerűségi kultúrához**, mint ahhoz az állításhoz, hogy egy igazságtalan norma nem lehet törvény.

Pozícióját így jellemezhetjük:

az analitikus-intézményi pozitívizmust, amelyet a jogi kultúra és alkotmányos értékek belső elmélete gazdagít.

Még ezt a címkét is óvatosan kell használni, mert Wronkowska nagyrészt a lengyel elemző jogtudomány jellegzetes szókinszén belül dolgozik, nem pedig kifejezetten az angol-amerikai Hart–Dworkin taxonómiában helyezkedik el.

26. Nem válik hermeneutikus jogi filozófussá sem

Ugyanez az óvatosság érvényes az alkotmányos értelmezésre is.

Az, hogy felismeri, hogy az alkotmányos szövegekhez politikai és történelmi eszmék rekonstrukciója szükséges, nem számít gadameriánus vagy dworkinai hermeneutikai fordulathoz. Továbbra is ragaszkodik a normatív tartalom fegyelmezett rekonstrukciójához, és kifejezetten elutasítja az alkotmányértelmezés alapvetően különálló elméletének kihirdetését.

Fejlődése tehát **inkább bővítés, mint pótlás.**

Az elemző keretrendszer több kontextust, több intézményt, több értéket és nagyobb felelősséget enged be, de alapvető fogalmi nyelvtan megmarad.

27. Mely részek valóban Wronkowska sajátjai, és mely a poznańi iskola része?

Ez a különbség elengedhetetlen az eredetiség értékelésekor.

A **rendelkezés/norma megkülönböztetés** központilag Ziemińskiből ered. A jogi értelmezés magasan fejlett **származtatott fogalma** különösen Maciej Zielińskihez kötődik. A **hagyományos aktusok** elmélete a poznańi iskola kollektív eredménye volt. A források normatív felfogása szintén mélyen Ziemińskinek köszönhető. Wronkowska maga a 2017-es többszereplős instrumentalizációs elemzést Ziemiński kidolgozott forrásfelfogásának példaként és kiterjesztéseként mutatja be.

Wronkowska különösen jellegzetes hozzájárulásai máshol rejlenek.

Ezek a **racionalis jogalkotás rendszerelmélete és a racionalis törvényhozó mint értékelő modell a valódi törvényhozók számára; a törvényhozási technika integrációja a jogi normák, rendszerek és értelmezés elméletével; ezek 1989 utáni átalakulása a felelős jogalkotás alkotmányos elméletévé; a jogi kultúra egyre kifinomultabb elmélete, mint a törvény megalkotott korlátozása; és legvilágosabban későbbi munkáiban egy többszereplős elmélet a jog eszközalkalmazásáról és felelősségéről** alkotott felépítése.

Ez a tulajdonlás azért fontos, mert különben fennáll a veszélye, hogy a poznańi iskola teljes kollektív eredményét Wronkowska egyéni jogelméletének tekintjük.

28. Mennyire eredeti Wronkowska a világjogelmélet szintjén?

Eredetiségét magas, de specializált, nem paradigma-forradalmi szintre **helyezném. Nem alkotott egy teljesen új globális jogparadigmát, amely összehasonlítható Kelsen tiszta elméletével, Hart elismerési szabályával, Dworkin törvényével az integritásként, Luhmann autopoietikus elméletével vagy Alexy elvelméletével.**

Teljesítménye más: szokatlanul rendszerszintű hidat hozott létre és finomított az **elemző jogtudomány és az intézményi jogalkotás mestersége** között.

Három szempont érdemel külön nemzetközi elméleti figyelmet.

Az első, hogy a törvényhozási racionalitást és a törvényhozási technikát valódi jogászati **problémákként kezelik**, nem pedig pusztán gyakorlati vázlatként. Az angol-amerikai joggyakorlat történelmileg sokkal nagyobb figyelmet fordított az ítélethozatalra, mint a törvényhozásra. Wronkowska programja elméletileg központi szerepet játszott a jogi rendszerek létrehozásának belső racionalitásával.

A második az, ahogyan összekapcsolja a **rendelkezés–normaelméletet, a jogi forrásokat, a hagyományos aktusokat és az alkotmányjogot**. Ez különösen pontos szókincset ad az

intézményi érvényességi válságok elemzéséhez: egy cselekedetet fizikailag is végrehajthatták, miközben vita zajlik arról, hogy a jogilag létrehozott hagyományos cselekedet sikeresen befejeződött-e, és milyen normatív következmények járnak.

A harmadik – és véleményem szerint érett munkásságának legeredetibb eleme – az **eszközzés elosztott folyamatként való** felfogása. A törvényhozók, tolmácsok, bírák, adminisztrátorok, tudósok, szakmai képviselők és magánszemélyek egyaránt használhatják jogi kompetenciáikat úgy, hogy megőrizték vagy torzítják a rendszer normatív céljait. A koordinált eszközzés fokozatosan átalakíthat egy alkotmányos rendet anélkül, hogy hivatalosan lecserélné annak alkotmányos szövegét.

Ez egy potenciálisan erős általános elmélet a **jogi belső erózióról**.

29. A legmélyebb elméleti változás

Ha Wronkowska egész 1989 utáni fejlődését egyetlen elméleti átalakulásra kellene egyszerűsíteni, az az lenne:

Korai modell

A jog egy olyan eszköz, amelyet egy racionális törvényhozónak okosan kell megalkotnia.

Érett modell

A jog egy szabályvezérelt kulturális intézmény, amelynek eszközhasználata csak akkor legitim, ha a szereplők hűek maradnak a jogi játékot alkotó kompetenciákhoz, eljárásokhoz, célokhoz és értékekhez.

Az első állítás főként a **racionális társadalmi cselekvés elmélete a jogon keresztül**.

A második az **önkorlátozó jogi hatalom** elmélete.

A kettő nem ellentétes. A második az elsőt alkotmányos, kulturális és intézményi feltételekkel veszi körül.

Ez magyarázza munkájának figyelemre méltó folytonosságát. Ugyanazok a kategóriák – norma, kompetencia, hagyományos cselekedet, rendszer, forrás, értelmezés, racionalitás – továbbra is jelen vannak. Funkciójuk azonban mélyen megváltozik, ahogy Wronkowska a **jogalkotás hatékonyságától** a sokkal nehezebb probléma felé lép, hogy **megakadályozza a jogilag felhatalmazott szereplőket abban, hogy magával a joggal való jogosság segítségével tönkretégyék a jogszerűséget**.

30. Az elmélet lehetséges további fejlesztése

Ha az ő 2017–2026-os pályájára extrapolálunk – ez az én következtetésem, nem pedig Wronkowska által kifejezetten megfogalmazott tézis –, akkor a legígéretesebb folytatás egy átfogó **általános elmélet lenne a jogi hatáskörrel való visszaélésről**.

Fogalmi már most is tartalmazzák annak legtöbb összetevőjét: jogos intézményi cél, kompetenciák, alkotmányozó szabályok, jóhiszemű használat, rejtett cél, eljárási visszaélés, értelmező manipuláció, intézményi függetlenség, doktrínális felelősség és jogi kultúra. A SLAPP peres eljárás 2025-ös kiterjesztése azt mutatja, hogy az elmélet az alkotmányos politikától a hétköznapi köz- és magánjogba léphet.

Egy második lehetséges folytatás az **alkotmányhelyreállítást és az intertemporal jogot** érintheti. Ha egy alkotmányos rendszert fel lehet alakítani felhalmozott eszközzetek révén formális alkotmánymódosítás nélkül, akkor a fordított probléma felmerül: hogyan lehet visszaállítani a jogszerűséget anélkül, hogy további jogsértéseket követnénk el? A hagyományos aktuselmélet, hierarchia, az intertemporal jog és az anti-instrumentalizáció kombinációja kivételesen alkalmas erre a problémára.

Egy harmadik lehetséges irány a egyre automatizáltabb jogalkotás. Régi kérdése – mi teszi egy törvényhozót racionálisá? – új formát kapna, ahol a tervezet, szabályozási hatáselemzés, sőt még törvényhozási javaslatok mesterséges intelligencia eszközökkel készülnek. Érett figyelmeztetése, miszerint a jog nem mindenható, és hogy a technikailag hatékony jogi mérnökség önmagában nem garantálja, hogy a jogos jog még relevánsabb lesz.

Általános értékelés

Ezért Sławomira Wronkowskát elsősorban nem szabad úgy értelmezni, mint jogfilozófust, aki ismételten iskolát váltott. **Pályafutása szokatlanul erős elméleti folytonossággal és jelentős hangsúlyváltással bír.** A poznańi iskola analitikus jogtudománya az 1990-es évek elejétől a 2025-ös tankönyvig az alap maradt. Ami ezen alap körül alakul, az egyre gazdagabb: először racionális jogalkotás, majd alkotmányos korlátok, jogi bizonyosság és jogi kultúra, aztán alkotmányos értelmezés és intézményi hatalom, végül pedig az önkéntesség, az eszközhasználat és a jog felelősségének elmélete. Érett joggyakorlatát így egy olyan képlet foglalható össze, amely mind a kora, mind a késő Wronkowska működését foglalja magában:

A jogi rend nem csupán parancsok vagy elfogadott szövegek gyűjteménye. Ez egy kulturálisan fenntartott normák, kompetenciák, eljárások és konvenciók rendszere. A jog racionális használata tehát nemcsak a politikai célok sikeres elérését követeli meg, hanem hűséget azokhoz a törvényekhez és értékekhez, amelyek ezeket a cselekményeket először törvényessé teszik.

Ez az én értékelésem szerint **Wronkowska jogi elméletének központi szála—és a fő 1989 utáni fejlődése—.**

Lech Morawski jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Lech Morawski jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Lech Morawski (1949–2017) meglehetősen nehezen helyezhető egyetlen hagyományos jogtudományi iskolába sorolni. Nem **csupán jogi pozitivista, természetjog-elméleti alkotó, posztmodernista, habermasz-diskurzus-elméleti vagy jogi realista** volt. Érett elmélete ehelyett szándékosan szintetikus próbálkozás volt arra, hogy megmagyarázza, mi történik a joggal, amikor a szuverén állam, jogalkotás, jogi bizonyosság, szillogisztikus döntés és hierarchikusan zárt forrásrendszer alkotmányos jogokkal, elvekkel, bírósági felülvizsgálattal, precedenssel, európai integrációval, globalizációval, értékpluralizmussal és a bíróságok növekvő mérlegelési jogával találkozik.

A legpontosabb általános jellemzés tehát az, hogy **Morawski egy posztpozitívista – vagy saját preferált ellentétében egyre inkább "nem pozitívista" – kortárs jogelméletet dolgozott ki, amelyet egy erősen intézményes jogi érvelés és értelmezés elmélet egészített ki.** Fejlődésének legfeltűnőbb jellemzője, hogy egyszerre két irányba mozdult. Fokozatosan elhagyta a klasszikus pozitívista jogképeket, és elfogadta az elveket, értékeket, érvelő érvelést és bírói kreativitást; de különösen 2009 körül egyre inkább azon törődött, hogy megakadályozza ezt a megbővült bírói szabadságot a bírák általi kormányzássá.

Ez a kettős tétel megmagyarázza, hogy az írásaiban egyébként ellentmondásoknak tűnhetnének.

Hasznos előkészület, hogy Morawski érvelő orientációja **nem** 1989-ben hirtelen kezdődött. 1988-as habilitációja, az *Argumentacje, racjonalność prawa i postępowanie dowodowe* [Érvelés, jog racionalitása és bizonyítékjogi eljárások], már az érvelésre, racionalitásra és bizonyításra koncentrált. Így az 1989 utáni fejlődést kevésbé a formalizmusból antiformalizmusra való áttérésként kell értelmezni, inkább egy olyan érvelési program hatalmas kiszélesítéséeként, amely már a rezsiváltás előtt is jelen volt.

1. 1989 utáni fejlődésének fő szakaszai

Időszak	Képviselési művek	Domináns elméleti mozgalom
1990–1998	<i>Spór o pojęcie państwa prawnego</i> (1994); Írások precedensről (1996); <i>Prawa jednostki a dobro wspólne</i> (1998); <i>a Wstęp do prawoznawstwa</i> egymást követő kiadásai	A formális jogiságtól az anyagi jogállamiság felé; a bírói kreativitás és precedens elismerése; a jogelmélet megnyitása a politikai filozófia felé
1999–2005	<i>Główne problemy współczesnej filozofii prawa. Prawo w toku przemian</i> (1999; kibővített kiadások 2000, 2003, 2005); <i>Teoria prawodawcy</i>	Legkifejezőbb antiklasszikus-pozitívista és posztmodern-kritikus szakasza : a jog mint

A 2014-es *Podstawy filozofii prawa* különösen fontos, mert Morawski maga is korábbi nézeteinek szintézisaként és a legújabb kutatásainak összefoglalójaként írta le. Felépítése lefedi a jog fogalmait, pozitívizmust és természetjogot, jogot mint technikát és kommunikációt, forrásokat, liberalizmust/kommunitarizmust/köztársaságiságot, nemzetközi és uniós jogot, az ítéletet, az elveket, precedenseket, értelmezést, jogállamiságot és módszertant. Ezért ez a legközelebb áll jogtudományának végleges szisztematikus állításához.

járnak-e el. Az 1989 utáni alkotmányos átalakulás elkerülhetetlenné tette egy másik kérdést: **vajon maga a megfelelően elfogadott jogszabályok jogilag elfogadhatatlanok lehetnek, mert az sérti az alapvető alkotmányos elveket?**

Morawski válasza egyre inkább megerősítő volt. Fontos azonban nem következtetni, hogy így klasszikus természetjog-elméleti alkotóvá vált. Anyagi jogállamisága elsősorban **alkotmányos és intézményes**. Az alapvető értékek jogi jelentőséget szereznek az alkotmányok, jogok, elvek és az alkotmányfelülvizsgálat intézményei által. Általában nem vezet dedukciósan a jogrendet egy független metafizikai természetjog hierarchiájából.

Ez adja meg érett helyzetének első jellemző jellemzőjét:

A jogi érvényesség és a jogi igazolás nem érthető meg kizárólag a származás alapján, de a bírák sem cserélhetik egyszerűen a törvényt a saját preferált erkölcsükre.

Ez a feszültség egész pályafutása alatt vele maradt.

II. Morawski támadása a klasszikus pozitívizmust ellen

3. "Kemény", "puha" és "halott" pozitívizmus

Az 1990-es évek végére, különösen a 2003-as *Pozytywizm "twardy", pozytywizm "miękki" i pozytywizm martwy* című cikkben, Morawski a kortárs jogi pozitívizmust egyik legélesebb lengyel kritikusává vált. A cikk nyíltan szembeállítja a "kemény", "puha" és azt, amit provokatívan "halott" pozitívizmust nevez.

A "kemény" pozitívizmus megfelel a klasszikus képnek, amelyet Austin paradigmatis módon képvisel, míg kifinomultabb változatokban szigorú, forrásalapú pozitívizmus. A jogot inkább társadalmi források alapján azonosítják, nem erkölcsi érdemekkel; a jogi érvényesség és az erkölcsi helyesség fogalmilag elválaszthatóak.

A "puha" vagy befogadó pozitívizmus, különösen a Hart későbbi vitáihoz kapcsolódik, lehetővé teszi, hogy egy jogrendszer saját elismerési kritériumai tárgyi vagy erkölcsi normákat is magukban foglaljanak. Morawski polemikus érve az volt, hogy ha a pozitívizmus ezt a engedményt megteszi, annyi eredeti megkülönböztető állítását feladja, hogy már nem kínál valóban egyedi elméletet. Ezért nevezi el **"halott pozitívizmus"**.

A 2014-es szintézis továbbra is külön tárgyalásokat tartalmaz az austinai kemény pozitívizmusról, a harti-i lágy pozitívizmusról, a természetjogról, a szétválasztási tézistről és a szükséges összefüggések elméleteiről.

Morawski itt kétségtelenül vitatott volt. Egy befogadó pozitívista azt válaszolná, hogy az erkölcsi kritériumok feltételesen válhatnak jog kritériumává, mert a társadalmi gyakorlatok beépítették őket, így a társadalmi tény tézisének nem hagyták el. Morawski hajlamos volt alábecsülni ennek a válasznak a kifinomultságát.

Ennek ellenére kritikája valami fontosat árul el saját **kortárs jogfogalmáról**. Úgy vélte, hogy az alkotmányok, elvek, emberi jogok, bírói felülvizsgálat és érvelő gyakorlatok lehetetlenné tették egy olyan elmélet megőrzését, amelyben az ügyvéd csupán formális források alapján azonosítja a jogot, majd függetlenül alkalmazza azt az értékelő érveléstől.

3.1. Miért nem vált Morawski egyenes természetjog-elméleti szakemberré

Morawski alternatívája nem az volt, hogy "a pozitivizmus hamis, ezért a természetjog igaz." Érett munkája a pozitív jogot, elveket, emberi jogokat, intézményi gyakorlatot, értelmezési konvenciókat, érvelést és politikai erkölcsöt kezeli kölcsönhatásos elemként.

Ezért nevezném őt **posztpozitivistának**, nem csupán **antipozitivistának**. A kifejezést analitikusan kell megérteni: Morawski nem épít fel egy Alexy-stílusú szisztematikus nonpozitivizmust, amelyben a jog és erkölcs közötti szükséges kapcsolat lesz a központi axióma. Ehelyett azt állítja, hogy a kortárs jogi gyakorlat **kinőtte a klasszikus pozitivista képet**.

Joggyakorlata ennek következtében pluralista. A jog továbbra is intézményesen megalkotott; a törvény és a hierarchia továbbra is nélkülözhetetlen; de a megalkotott szövegek nem merítik ki azokat az anyagi anyagokat, amelyeket az ügyvédek a jogi döntések azonosításához és igazolásához használnak.

III. "A jog az átalakulás során"

4. Az 1999–2005-ös nagy szintézis

Fő könyvének címe—*Glówny problemy współczesnej filozofii prawa. Prawo w toku przemian*, szó szerint "**A jog az átalakulás folyamatában**" – kiváló összefoglaló az egész 1989 utáni megközelítéséről.

Szerkezete feltáró. A pozitivizmus hanyatlásával és a modernizmus/posztmodernizmus megosztottságával kezdődik; majd a jog mint technika, a jog pedig a beszélgetés felé fordul; az egyén kontra a közjó; a szillogisztikus és érvelő ítéleváltás átmenete; a bíróságok mint a jog és a bírói jogalkotás lehetséges "fővárosai"; formális kontra anyagi jogszerűség; pozitivista és nem pozitivista jogállamiság értelmezései; és végül a jogtudományi módszertani viták.

Morawski tehát nem időtlen taxonómiaként mutatja be a jogelméletet. Központi célja **magának a jogi formának történelmi átalakulása**.

A klasszikus modern modell nagyjából ezt a konfigurációt feltételezte:

A szuverén állam → parlament → általános statisztu → hierarchikus jogrendszer → bíró a törvényt alkalmazva → szillogisztikus döntést.

A kortárs társadalmak ehelyett a következőket állítanak elő:

Több törvényhozó → alkotmányokat és elveket, → nemzetközi és nemzetfeletti normákat, → bírói alkotmányfelülvizsgálatot, → precedenst → adminisztratív szabályozást → nyitott záradékokat → versengő értékeket → érvelő döntést.

Morawski szinte minden egyéni elmélete ennek a szerkezeti átalakulásnak a következményeként értelmezhető.

IV. Modernizmus, posztmodernizmus és jog

5. Morawski posztmodernista volt?

Erre a kérdésre feltételes választ igényel: **nem, nem az erős értelemben.**

Morawski kétségtelenül azok közé tartozott, akik posztmodernista kérdéseket vezettek be a főáramú lengyel jogtudományba. 2001-es monográfiája, *a Co może dać nauce prawa postmodernizm?* rövid, de befolyásos mű volt, amelyet későbbi tudósok fontos nyitásként írnak le a lengyel jogtudomány posztmodern joggondolkodásában.

De maga Morawski óvatosan közelítette meg a posztmodernizmust. Egy későbbi értékelés emlékezik arra, hogy csupán egy intellektuális "ajánlatként" jellemezte, amely nem mindig a legjobb, bár néha érdemes megfontolni.

Ez a különbség alapvető.

Morawski sokkal könnyebben fogadta el **a posztmodernizmus kritikus erejét, mint radikális normatív vagy ismeretelméleti következtetéseit.**

5.1. Milyen volt számára a posztmodernizmus számára, hogy kritizáljon

A modernista jogi kép koherenciát, hierarchiát, egységet, kiszámíthatóságot és racionális központot feltételez. Jogalkotó megfelelője egy belsőleg koherens jogrendszer képe, amelyet egy racionális törvényhozó hoz létre, és amelynek jelentése végül rekonstruálható.

Morawski a posztmodern elméletet használja arra, hogy feltárja ezeknek a feltételezéseknek a növekvő valószínűtlenségét olyan társadalmakban, amelyeket társadalmi differenciálás, ellentétes értékek, több norma-termelési központ, nemzetköziség, multikulturalizmus és egyre nyitottabb jogi nyelvezet jellemez.

Álláspontjának másodlagos rekonstrukciója jól megragadja az ellenállást: a modernista kép logozóközpontú, homogén és determinisztikus; a posztmodern kép heterogén, antilogocentrikus és kevésbé determinisztikus.

De Morawski soha nem fogadta el azt a következtetést, hogy a jogi jelentés tehát radikálisan meghatározhatatlan, vagy hogy a jogi érvelés csupán álcott hatalom.

Ehelyett a projektje a következő lett:

Lebontani a túlzott modernista bizonyosságot, majd egy szerényebb intézményi racionalitást rekonstruálni érvelés útján.

Ezért a posztmodernizmus Morawski gondolkodásának egyik szakasza, nem pedig a végső célpontja.

V. A racionális törvényhozó és a jogi jelentés tulajdonjogának változó

6. A "racionális törvényhozó" kritikája

A 2000-es *esszé, a Teoria prawodawcy racjonalnego a postmodernizmus* a lengyel analitikus jogtudomány egyik jellemző idealizációját támadja: a **racionális törvényhozót**.

A hagyományos feltételezés úgy kezeli a törvényeket, mintha egyetlen koherens racionális szerző alkotta volna őket: következetes a terminológiában, ismerősek az egész jogrendszerről, céltudatosak, nem redundáns és ellentmondásmentesek. A bíróságok ezután úgy értelmezik a tényleges jogszabályokat, mintha az az ideális törvényhozótól származik volna.

Morawski nem tagadta, hogy a feltételezésnek fontos gyakorlati felhasználása van. Valójában a lengyel bíróságok továbbra is alkalmazzák pontosan ezt a feltételezést.

Mélyebb ellenvetése a filozófiai háttérrel szemben irányult. A tömegdemokráciában a modern jogszabályokat bizottságok, pártok, minisztériumok, szakértők, érdekcsoportok, módosítások és kompromisszumok hozzák létre; a jogrendet továbbá hazai, alkotmányos, nemzetközi és szupranális anyagok alkotják. Az egyetlen szerzői tudatosság gondolata egyre inkább metaforikussá válik.

Ez egy különösen érdekes morawski-elméletre vezet: **a jogi jelentést egyre inkább a jogi szövegek befogadói és értelmezői határozzák meg, nem pedig egyetlen azonosítható szerző szándékai** alapján. A későbbi értelmező irodalom kifejezetten összekapcsolja ezt az állítást a racionális-törvényhozó paradigma kritikájával.

Ez az elképzelés potenciálisan radikális következményekkel jár. Ez megváltoztatja a jogtudományt:

A szerzőtől → szövegtől → engedelmes címezettől

felé

szöveg → intézményi értelmezők → vitatkozó közösség.

Morawski azonban később ellenállt annak a radikális feltételezésnek, hogy minden értelmező bármilyen jelentést alkothat, amit csak akar. Érett értelmezési elmélete ezért rekonstrukciós funkciót tölt be: miután aláásta a naiv törvényhozói intencionizmust, szabályokat állít fel, amelyek szabályozzák az értelmezési szabadságot.

VI. A jog mint technika és a jog mint beszélgetés

7. Két modell a hagyományos pozitivizmust túlmutató

Morawski elméletének másik jellegzetes része a **jog mint technika** és a **jog mint beszélgetés közötti** kontraszt.

Mindkét kategória kiemelkedően megjelenik a *Glówny problemy...* és ismét a 2014-es szintézisben, ahol a "jog mint technika" magában foglalja a racionális jogalkotást és a gazdasági elemzést, míg a "jog mint beszélgetés" autopoetikus és habermasz-i kommunikatív megközelítéseket foglal magában.

7.1. A jog mint technika

A technológiai modell a jogot társadalmi hatások előidézésének eszközeként kezeli. A törvényhozó azonosítja a célokat, jogi eszközöket választ és értékeli a hatékonyságot. A kortárs jog nem csupán tiltja vagy parancsol. Egyre inkább ösztönzők, adók, juttatások, intézményi tervezés, kockázatok és közvetett irányítás révén szabályoz.

A racionalitás elsősorban **instrumentális**:

A G cél esetén melyik jogi eszközt jelenti, hogy M a leghatékonyabban generálja G-t?

Morawski ezt elengedhetetlennek tartja a kortárs intervenciós államok számára, de nem elegendő teljes jogfilozófiaként.

A nehézség a legitimitás. Egy szakértő módon megtervezett eszköz hatékony lehet, miközben az állampolgárokat csupán társadalmi mérnökség tárgyaként kezeli.

7.2. A jog mint beszélgetés

A kommunikatív alternatíva a jogot nemcsak lefelé irányított parancsként kezeli, hanem intézményesített folyamatként, amely során igényeket, okokat, elvárásokat és versengő értékeket fogalmaznak meg és értékelnek.

Különösen fontos a Habermas. A jogi legitimitás már nem lehet pusztán a törvényhozó szuverén akaratából származni. Ez azon eljárásokon is függ, amelyekben az érintett személyek közvetlenül vagy intézményesen részt vehetnek az igazolási folyamatokban.

Morawski így fokozatosan felváltja a **jogi racionalitás fogalmát mint kiszámíthatóságot** egy szélesebb körű jogi racionalitás fogalmára, **mint igazolt érvelésre**.

Ez a változás az egyik legmélyebb szál, amely végigfut a munkásságában.

VII. A szillogisztikus ítélettől az érvelő ítéletig

8. Valószínűleg legfontosabb általános tézise a jogi döntéshozatalról

Morawski híres megkülönböztetése a **szillogikai** modell és a **jogalkalmazás érvelő modellje** között jogtudományának egyik legtartósabb eleme. Külön fejezetet kap a *Glówny problem*... és továbbra is külön fejezet marad 2014-es szintézisében. A lengyel igazságügyi és elméleti irodalom ismételten hivatkozott Morawskira pontosan ezzel az átmenettel kapcsolatban.

A szillogisztikai modell nagyjából így képzeled el az ítéletet:

Fő alapfelvetés: jogi szabály, kisebb alapfelvetés: megállapított tények
következtetés: ítélet.

Morawski nem állítja, hogy az ilyen deduktív rekonstrukció mindig értelmetlen. A kritika az, hogy inkább elrejtje az ítélethozatal **nehéz részeit**: a releváns jogi norma megállapítását, versengő értelmezések közül való választást, elvek megoldását, bizonytalan körülmények közötti megállapítást, az analógia megengedettségét, célok értékelését és jogilag lehetséges alternatívák közül való választást.

Az igazi igazságszolgáltatási probléma gyakran előfordul, **mielőtt** a végső szillogizma felépülhetne.

8.1. Érvelés és mérlegelési tér

Az érvelő modell alternatív, jogilag védhető lehetőségek létezéséből indul ki. A bírák tehát döntéseket hoznak, de a racionális ítélethozatal megköveteli, hogy ezeket a választásokat jogi diskurzusban elfogadható indokokkal támasztsák alá.

Ez nem egyenlő azzal, mint a következő szavakat:

"A bírák politikailag döntenek, majd ezután racionalizációkat találnak ki."

Morawski inkább **az illúзорikus determinitást** akarja kontrollált **érvelő választásra** cserélni.

A jogi döntés minősége tehát nem csupán attól függ, hogy levonásként lehet bemutatni, hanem attól is, hogy az azt támogató érvek minősége, hierarchiája és intézményi elfogadhatósága van.

Ez hidat képez általános filozófiája és részletes értelmezési elmélete között.

VIII. Precedens és jogalkotás bírói alkotása

9. Az 1996-os fontos írások

Morawski *Czy precedens powinien być źródłem prawa?* és *Precedens a wykładnia*, mindkettő 1996-ban jelent meg, előrevetíti későbbi gondolkodásainak nagy részét.

Támadta a hagyományos polgári jogi leírást, amely szerint a bíróságok csupán értelmezik a jogot, míg a precedens a közjogi rendszerekhez tartozik.

Kulcsponjtja az volt, hogy az értelmezés maga is kreatív lehet, különösen, ha a bíróságok nyitott texturált fogalmakkal, homályos kifejezésekkel, bizonytalan nyelvezettel, korlátozó vagy kiterjedt értelmezésekkel és hiányosságokkal foglalkoznak.

Ha egy felsőbb bíróság kreatívan oldja meg ezt a bizonytalanságot, és az alsóbb bíróságok később követik a megoldást, akkor gyakorlatilag létezik precedens, még akkor is, ha az alkotmányos doktrína nem nevezi az ítéleteket hivatalos jogforrásoknak.

Ezért Morawski arra kérte a polgári jogi joggyakorlatot, hogy hagyja abba a valódi igazságszolgáltatás elrejtését a pusztán deklarációs értelmezés fikciója mögé.

9.1. Egy különösen érdekes korai javaslat

1996-os álláspontja ennél tovább ment: a kreatív értelmező döntéseknek megfelelő körülmények között kötelező erőt kell szerezniük a jövőre nézve. A cikk későbbi rekonstrukciója javaslatát úgy írja le, mint a pusztán reprodukív értelmezés paradigmájáról egy olyan irányba térni, amelyben valóban kreatív igazságügyi döntések jövőbeli erőt kapnak, részben a jogi bizonyosság és kiszámíthatóság javítása érdekében.

Ez elméletileg azért fontos, mert megfordítja a precedenssel szembeni szokásos kifogást. Morawski azt állítja, hogy a **nyitott bírói kreativitás precedenszüllött fegyelem nélkül kevésbé kompatibilis a jogi bizonyossággal, mint az elismert és leendő igazságszolgáltatás.**

Az érv nagyjából így szól:

A bírói kreativitás már elkerülhetetlen, → ha úgy teszünk, mintha nem lenne, nem szünteti meg, → ha a kreatív értelmezések visszatérnek, az átláthatóvá és precedensiálissá tétele valójában növelheti a kiszámíthatóságot.

Ez Morawski egyik legeredetibb hozzájárulása.

IX. A jogforrások érett elmélete

10. Önálló és nem álló források

2014-re elmélete kiterjesztette a források explicit elméletét, megkülönböztetve a formális, anyagi és kognitív forrásokat, valamint ami különösen az **önálló és nem megálló forrásokat.**

Ugyanez a szintézis külön tárgyalja az elveket, precedenst és a bírósági jogalkotást a polgári jogi rendszerekben.

Ennek a megkülönböztetésnek a fogalmi funkciója fontosabb, mint maga a terminológia. Lehetővé teszi Morawski számára, hogy elismerje, számos anyag valódi normatív relevanciával rendelkezik anélkül, hogy mindet egy szintre helyezné a törvényekkel vagy alkotmányokkal.

Így a doktrína, korábbi döntések, összehasonlító jog, törvényhozási történet, értelmezési konvenciók és szélesebb normák részt vehetnek az ítélet igazolásában, még akkor is, ha önállóan nem alkotják annak végső formális jogi alapját.

Ez egy jellegzetes morawski-kompromisszum két véglet között:

A zárt forráskódú pozitívizmusság szerint valójában csak a formálisan elfogadott források számítanak;

A radikális pluralizmus veszélyezteti a jog és minden más társadalmilag befolyásos normatív érv közötti különbséget.

Morawski ehelyett **fokozatosan normatív környezetet** épít fel.

X. A jogi értelmezés elmélete: Morawski leginkább technikailag kidolgozott hozzájárulása

11. *Zasady wykładni prawa* mint az érett operatív elmélet

A *Zasady wykładni prawa* első kiadása 2006-ban jelent meg; a bővített második kiadás 2010-ben jelent meg. A mű az értelmezés magyarázatát és származtató elméleteit, a deklarációs és konstitutív fogalmakat, az értelmezés határait, a törvényhozó értelmezés tilalmát, a nyelvi/rendszeri/funkcionális irányelveket, a preferenciás szabályokat, interpretatív feltételezéseket, szó szerinti / kiterjedt/korlátozó értelmezést és kapcsolódó kérdéseket érinti.

Ez a mű különösen feltáró, mert megmutatja, hogy Morawski antiformalizmusa soha nem fejlődött interpretatív anarchizmussá is.

Valóban, az érett Morawski **kiváltságos helyet ad a nyelvi értelmezésnek**.

11.1. A nyelvi értelmezés prioritása

2011-es *Zasady wykładni językowej* című cikke, amely kifejezetten a 2010-es könyvre épül, kimondja, hogy a nyelvi értelmezés alapvető szerepet játszik mind a polgári, mind a közjogos rendszerben. Morawski a következőket fogalmazza meg:

a nyelvi értelmezés prioritása és a rendszer- és funkcionális értelmezés szűmorisága.

De a "prioritás" pontos jelentése kulcsfontosságú.

Morawski elmagyarázza, hogy ez **egy igazolási szabály, nem egy heurisztikus szabály.**

Más szóval, nem azt állítja, hogy a bírónak először a hétköznapi nyelvezetre, majd a rendszerszintű megfontolásra, végül pedig a célra kell gondolnia. A tényleges érvelés bármilyen sorrendben folytatódhat, és előre-hátra-előre mozoghat.

A szabály ehelyett a **nyilvános igazolást** szabályozza:

ha a nyelvi eredmény kielégítő, általában az értelmezés megfelelő alapját adja meg; az ettől való eltéréshez további igazolást igényel.

Ez egy finom, de nagyon fontos különbség.

11.2. Kezdeti személy az abszolút szövegalizmus helyett

A nyelvi prioritás nem abszolút. Morawski lehetővé teszi a kitérést, ahol a nyelvi eredmény komoly értelmezési bizonytalanságot hagy maga után, vagy olyan következményeket eredményez, amelyek nyilvánvalóan ellentétesek az alapvető alkotmányos értékekkel, súlyosan ellentétesek az általánosan elfogadott igazságossági elvekkel vagy a *ratio legis*, *abszurd módon* vezet, vagy nyilvánvaló törvényhozási hiba következményei vannak.

Így következik:

A szöveg feltételezést teremt, nem abszolút akadályt.

Ez Morawskit a szigorú textualizmus és a korlátlan céltudatosság közé helyezi.

A szerkezet így ábrázolható:

a nyelvi jelentés → feltételezett eredmény

, de

rendkívül erős rendszerszinti/alkotmányos/célzott szempontok → lehetséges kizorítás.

Ez a szerkezet szinte pontosan megfelel általános jogi filozófiájának: a pozitív jog továbbra is az alapértelmezett intézményi horgony, míg az anyagi elvek kivételesen képesek megdönteni az első látványos eredményt.

12. *Clara non sunt interpretanda*

Morawski megvédte a *clara non sunt interpretanda* (*clara non sunt interpretanda*) maksimát – nem kell világos rendelkezéseket értelmezni – a rivális *omnia sunt interpretanda* állítással szemben, amely szerint minden jogi szöveg mindig értelmezést igényel.

Ezt nem szabad összetéveszteni naiv szemantikai realizmussal. Mindazt figyelembe véve, amit Morawski írt a posztmodernizmusról, az érvelésről és a kreatív értelmezésről, világosan tudta, hogy a nyelv a kontextustól függ.

Állítása elsősorban **intézményi és pragmatikus**: ha az elfogadott értelmezési konvenciók elég határozott jelentést adnak az ügynek, a jogi döntéshozatalnak végül meg kell szüntetnie a kérdés újranyitását. Ellenkező esetben az egyetemes értelmezési kétség engedélyt ad az örök bírói rekonstrukcióra.

Ezért a *clara non sunt interpretanda* a zárás és a korlátozás **szabályaként működik**.

Ez egy másik példa jogtudományának központi feszültségére:

A jelentés nem mechanikusan adható meg, mégis a jogi intézményeknek megkövetelik azokat a pontokat, ahol az értelmezés véget kell állni.

XI. Egy jelentős belső feszültség: kreatív értelmezés kontra a törvényhozó értelmezés tiltása

13. Van ellentmondás az 1996-os Morawski és a 2006–2014-es Morawski között?

Első látásra igen.

Az 1996-os Morawski hangsúlyozza az értelmezés kreatív jellegét, sőt, még a jövőbeli kötelező erő mellett is érvelt fontos kreatív döntésekhez. A 2006/2010-es *Zasady wykładni prawa* azonban kifejezetten **tiltja a jogalkotási értelmezést**.

Úgy gondolom, hogy a látszólagos ellentmondás nagyrészt megoldható azzal, ha két "kreatív" jelentést megkülönböztetünk.

Morawski számára az **értelmezés kreatív lehet a leíró értelemben**: a jogi nyelv több ésszerű rekonstrukciót is lehetővé tehet, és ezek között való döntés olyat ad hozzá, ami nem mechanikusan tartalmaz szemantikai képletben.

De **a normatívan kifogásolható jogalkotási értelmezés** akkor történik, amikor az értelmező elhagyja az értelmezés intézményi korlátait, és egy valóban új szabályt ad a jogi anyagok helyett.

2014-es aktivizmus formák közötti megkülönböztetése ezt az értelmezést alátámasztja. Későbbi Morawskit rekonstruált irodalom megkülönböztet egy erősebb formát, amelyben a bírák nyíltan új szabályokat alkotnak, egy gyengébb, kreatív értelmezésből álló formától; önmagában az a

tény, hogy egy értelmezés kreatív, önmagában nem bizonyítja az igazságszolgáltatási hatalommal való visszaélést.

Ez a megkülönböztetés egyre fontosabbá vált, ahogy Morawski igazságszolgáltatási aktivizmushoz való hozzáállása megváltozott.

XII. Jogi elvek és szabványok

14. A szabályok már nem kimerítik a törvényt

A 2014-es érett szintézis külön fejezetet ad a **jogi elvekről és egyéb szabványokról**.

Ez a posztpozitivisták rekonstrukciója része. Az alkotmányos rendek egyre inkább olyan normákat alkalmaznak, mint az egyenlőség, arányosság, méltóság, méltányosság, társadalmi igazságosság és a közjó. Ezeket nem mindig lehet mechanikusan, szűképpen meghatározott szabályokként alkalmazni.

Az elvek ezért növelik a következők fontosságát:

értékérvek,
egyensúlyozás,
alkotmányos értelmezés,
bírói igazolás és
intézményi kompetencia kérdései.

Morawski elmélete itt osztozik a Dworkinhez és későbbi posztpozitivisták joggyakorlathoz nemzetközileg társított általános átalakulást, bár nem egyszerűen reprodukálja Dworkint.

Valójában késői módszertani írásaiban dicsérte Dworkint éppen azért, mert a jogi elvek elemzését alapvető alkotmányos problémák kezelésének eszközeként kezeli, nem pedig a jogtudományt a normastruktúrák formális elemzésére korlátozná.

De az elvek létrehozzák azt az intézményi problémát, amely végső soron Morawskit foglalkoztatta: **ha a széles elvek felülírhatják a hagyományos jogszabályokat, akkor ki irányítja azokat a bírákat, akik ezeket az elveket meghatározzák?**

Ez a kérdés vezérli az igazságszolgáltatási aktivizmus elméletét.

XIII. Igazságügyi aktivizmus: a legnyilvánvalóbb valódi változás Morawski gondolkodásában

15. A viszonylag aktivista szakasz

Az 1990-es és a 2000-es évek elején Morawski szokatlanul nyitott volt – kontinentális európai mércével mérve – a bírói kreativitás elismerésére. Precedens írásai, érvelő modellje és arról folytatott viták, hogy a bíróságoknak "jogfővárosoknak" kell-e lenniük, mind erre az irányba mutatnak.

2006-os *cikke, a Czy sądy mogą się angażować politycznie?* kifejezetten szembeszáll azzal a kérdéssel, hogy a bíróságok részt vehetnek-e a politikai-alkotmányos rend alakításában. A központi különbség az ítélet elkerülhetetlen politikai jelentősége és a megengedhetetlen azonosítás között a hagyományos pártpolitikával. A cikk a szélesebb lengyel vita része lett az igazságszolgáltatási hatalomról.

Ebben a szakaszban Morawski a bíróságok politikai és jogalkotó jelentőségének növekedését nagymértékben a kortárs alkotmányjog elkerülhetetlen következményeként tekintette.

16. 2009: Morawski kifejezetten kijelenti, hogy módosítja álláspontját

Ez a legerősebb dokumentumos bizonyíték egy valódi elméleti változásra.

In *Zasada trójpodziału władzy. Trybunał Konstytucyjny i aktywizm sędziowski* (2009) című művében Morawski szerint Wojciech Sadurski műveinek olvasása miatt **sok igazságügyi aktivizmussal kapcsolatos nézeteit átgondolta**, amelyet mindig is támogatott, és bizonyos mértékig még mindig az maradt.

Új aggodalma az volt, hogy az alkotmánybíróság kezdi el hozni az állam alapvető politikai döntéseit, nem pedig a parlament. Nem jutott arra a következtetésre, hogy az aktivizmus egyszerűen téves, és a passzizmus helyes. Ehelyett azt állította, hogy mivel az aktivizmus szembeszállhat a parlamenti többséggel, annak **funkcióit és korlátait a lehető legszigorúbb meghatározásra kell helyezni**. Ugyanakkor továbbra is elkerülhetetlennek tartotta bizonyos aktivizmusokat a modern jogi nyelv szemantikai jellemzői miatt.

Ez tehát valódi korrekció, nem pedig elutasítás.

A pályája a következő:

KORAI: a bírói kreativitás elkerülhetetlen, és el kell ismerni;

Közép: a bírói kreativitás hozzájárulhat a jog és jogok fejlődéséhez;

2009-től: Pontosan azért, mert elkerülhetetlen és erőteljes, demokratikus és intézményi korlátokat igényel.

Ez talán a legfontosabb elméleti fejlődés Morawski 1989 utáni munkáiban.

XIV. Az aktivizmus és passzivizmusság későbbi doktrínája

17. A 2016-os tipológia

Az Aktywizm sędziowski című műben egy kiterjedt polskie Morawski nagyjából úgy jellemezi az aktivista bírót, aki megfelelő körülmények között eltérhet a szigorú betűtől, közvetlenül az igazságszolgáltatáshoz fordulhat a szabadságjogok védelmében, korrekciója vagy újakat hozhat létre, és részt vesz az "alkotmányos politikában" az alapvető alkotmányos értékek védelmével – miközben ezt megkülönbözteti a pártpolitikai kapcsolatoktól.

Az ellentétes passzívista eszmény hangsúlyozza a jogi szöveghez való ragaszkodást, a törvényhozási elsőbbséget és a politikai visszafogottságot.

Érdekes módon még ebben a késői szakaszban sem tér vissza a szemantikai formalizmushoz. Ellenzi azt az állítást, hogy minden normának egyetlen helyes nyelvi jelentése van; a későbbi irodalom idézi őt, amint ezt a feltételezést ellentmondásnak írja le az alapvető nyelvi tudással.

Ez kulcsfontosságú.

A későbbi Morawski tehát **nem egy megújult klasszikus pozitívista**.

Nem mozdult:

antiformalizmus → formalizmus.

Ő mozgott:

antiformalizmus + bírói aktivizmus →

antiformalizmus + intézményi igazságszolgáltatási korlátozás.

Ez a különbség alapvető a fejlődésének megértéséhez.

XV. Liberalizmus, kommunizmus és köztársaság

18. Bináris konfliktusból háromrészes elméletig

Az 1998-as cikk *Prawa jednostki a dobro wspólne. A liberalizmus versus komunitaryzm* közvetlenül a politikai filozófiát vitte be jogtudományába.

Morawski tézise az volt, hogy minden jogrend szükségszerűen képvisel valamilyen álláspontot az **egyéni jogok és a közös közötti** konfliktusokkal kapcsolatban. Az alkotmányos doktrína

mögött tehát egy alapvető politikai filozófia áll. Az, hogy hogyan oldódik meg a kapcsolat, határozza meg, mennyi prioritást kap az egyéni szabadság, és mennyit a közös vagy társadalmi kötelezettségek.

Kezelése nem egyszerű a kommuniánizmus védelme a liberalizmussal szemben. Morawski a liberális-demokratikus és közösségi eszmék közötti kompromisszumot egyszerre lehetségesnek és szükségesnek tartotta.

Ez fontos a későbbi fejlődésének értelmezésében.

18.1. A republikánus 2014-es bevezetése

A Podstawy filozofii prawa-ban az előző bináris a következőképpen alakul:

Liberalizmus – kommuniánizmus – republikánizmus.

Ez egy valódi fogalmi bővítés.

A republikánus Morawski olyan szókinccset kínál, amely nem redukálja a politikai rendet autonóm egyénekre, sem egyszerűen alárendeli az örökölt közösségeknek. Hangsúlyozza az állampolgárságot, a közérdekű részvételt, a politikai önkormányzatot és a közös politikai jót.

Ez rendkívül jól illeszkedik későbbi munkáinak több fejleményéhez:

népszuverenitás,
alkotmányos identitás,
önmeghatározás,
túlzott igazságszolgáltatás kritikája, valamint
egyre növekvő aggodalom amiatt, hogy ki jogosult demokratikusan alapvető politikai
döntéseket hozni.

Ezért **mérsékelt republikánus fordulatot** azonosítanék a későbbi Morawski-ban, bár nem szabad túlozni a teljes áttérést a köztársasági jogfilozófiára.

XVI. Nemzetközi jog: a "Kanti áttörés"

19. Morawski egyik legambiciózusabb késői téziusa

A 2011-es *Suwerenność i prawo międzynarodowe – od prawa państw do prawa ludów* esszé kidolgozza azt, amit Morawski kifejezetten "**kanti áttörésnek**" nevez.

Tézise az, hogy a nemzetközi jog átmeneten megy keresztül:

az
a népek jogáig.

államjogtól

A klasszikus nemzetközi jog elsősorban a szuverén államok közötti kapcsolatokat koordinálja. Az államok a központi jogi alanyok, és az állam és polgárai között zajló esemény feltételezhetően belső ügy.

A kialakuló posztklasszikus modell egyre inkább a nemzetközi jogot úgy kezeli, mint **a nemzetközi közösség, egyének és népek kollektív javáinak** védelmét. Ennek megfelelően a szuverenitás már nem jelenthet korlátlan, kizárólagos állami hatalmat a belügyek felett. Ezt a **népi szuverenitás, az önrendelkezés és az emberi jogok összefüggésében** kell értelmezni.

Ez Morawski jogtudományának jelentős bővítése. Korábbi írásai elsősorban a hazai állam és az igazságszolgáltatás átalakulására koncentráltak. A 2011-es értekezés maga a **világjog változó szerkezetét is** filozófiájának részévé teszi.

19.1. Posztklasszikus szuverenitás

Morawski nem jelenti be a szuverenitás eltűnését.

Ehelyett a szuverenitás megváltoztatja normatív alapját.

Klasszikus szuverenitás:

az állam → legfőbb hatalom → nem beavatkozás.

Posztklasszikus szuverenitás:

Az emberek → önkormányzatot → állami szuverenitást → emberi jogok és nemzetközi közösségi érdekek korlátoznak.

Ez összhangban áll általános módszerével: a hagyományos intézmények nem egyszerűen tűnnek el, hanem más igazolási struktúrát vesznek fel.

XVII. Európai integráció és alkotmányos identitás

20. A látszólagos ellenmozgalom 2011 után

Különösen az *O tożsamości konstytucyjnej Polaków* (2012) című művevel kezdve Morawski egyre nagyobb hangsúlyt fektet az **alkotmányos és nemzeti identitásra**.

A neki tulajdonított megkülönböztetés hasznos. A **normatív alkotmányos identitás** azokból a jogi jellemzőkből és elvekből áll, amelyeket az alkotmányos rend alapjainak tekintenek; az **empirikus alkotmányos identitás** a politikai közösség történelmileg és társadalmilag létező meggyőződéseit és jellemzőit érinti.

2014-re ez a téma része az EU-jogról folytatott rendszerszintű vitájának. A könyv összekapcsolja az európai alkotmányosságot az alkotmányos/nemzeti identitással, az asszimiláció és a multikulturális "különbségek politikája", valamint a előíró kontra konstruktivista alkotmányossággal.

Első pillantásra ez ellentmondásnak tűnhet a 2011-es kanti néptörvény felé irányuló mozgalmával.

Szerintem ez az értelmezés túl egyszerű lenne.

A 2011-es koncepció már összekapcsolja a legitim szuverenitást a **népi szuverenitással és az önmeghatározással**. Az univerzális emberi jogi korlátok és a kollektív politikai önkormányzat tehát már a kezdetektől együtt léteznek.

Ami 2011 után változik, az a relatív hangsúlyuk.

A korábbi formuláció hangsúlyozza:

nemzetközi közösség + emberi jogok + posztklasszikus szuverenitás.

A későbbi megfogalmazás egyre inkább hangsúlyozza:

Ember + alkotmányos identitás + önrendelkezés + a szupranatív homogenizáció korlátai.

Ezért ezt nem úgy írnám le, mint a kozmopolitizmusból a nacionalizmus felé való visszafordulást, hanem az **univerzalizmus egyre nagyobb újraegyensúlyozását az alkotmányos különlegesség által**.

Ez az egyensúlyátállítás a késői Morawski egyik jellemzőjévé válik.

XVIII. A jogállamiság újraértelmezése

21. Folytonosság 1994-től 2014-ig

A 2014-es szintézis egyik feltűnő jellemzője, hogy a formális és anyagi jogszerűség korai különbsége megmaradt. Az érett könyv ismét a következőket tárgyalja:

a jogállamiság formális és anyagi államisága,
a jogállamiság létezésének feltételei, civil társadalom,
átmeneti igazságszolgáltatás,
pozitivisták és nem pozitivisták fogalmak, polgári engedetlenség, valamint
a jogi szabályoktól való hivatalos eltérések.

Ez jelentős kontinuitást mutat.

Morawski soha nem tért vissza ahhoz, hogy a jogállamiságot pusztán a törvények engedelmisségével azonosítsa.

Azonban későbbi intézményi korlátokkal kapcsolatos aggodalom megváltoztatja a hangsúlyt. A jogszerűség anyagi fogalma hozzáférést ad a bírának az értékekhez és elvekhez; ugyanakkor a jogállamiság megköveteli, hogy maguk a bírák jogi korlátoknak legyenek alávetve.

Ezért érett jogállamelmélete egyszerre két veszély ellen működik:

Törvényhozási jogalkotás: bármit is elfogad a parlament, jogilag problémamentes;

és

Igazságszolgáltatási moralizmus: Bármit is alkotmányosan igazságosnak tartanak a bírák, az kizoríthatja a jogszabályokat.

Morawski későbbi munkái egyre inkább középutat keresnek.

XIX. Jogi tudomány és módszertan

22. Az analitikus jogtudománytól a "posztanalitikus" álláspontig

Morawski végső módszertani fejlesztése különösen érdekes.

A *Glównie szerkezete problémás...* már szembeállította a naturalista és antinaturalista módszereket. A 2014-es szintézis a jogtudományt kutatási programként és intézményesített tudományként kezeli, és ismét tárgyalja a modernizmust és a posztmodernizmust.

De 2013-as, különösen 2015-ös írásai a **jogelmélet válságáról** jelentősen élesebbek lesznek.

A *Przyczyny kryzysu teorii prawa című művében* Morawski azt állítja, hogy a jog analitikus filozófiája sok kimerítette kutatási potenciálját. Imre Lakatos szókincsét felhasználva **öndegeneráló kutatási programnak** nevezi: a kifinomultabb elemzés már nem hoz létre fontos új magyarázatokat, és nem kezeli a jelentős jogi problémákat.

Kritikát kiterjeszti a pozitívizmusra, és provokatívabban a liberalizmusra is, amennyiben a kialakult paradigmák már nem tudták sikeresen magyarázni az új fejleményeket. Ismét a lágy pozitívizmust úgy írja le, mint a pozitívizmust visszavonulása alapvetőbb álláspontjaitól.

Ez valószínűleg a legnagyobb intellektuális távolsága a hagyományos poznań-toruńi elemző stílustól, amelyből saját munkái részben kiemelkedtek.

22.1. Mégis Morawski maga részben elemző maradt

Itt van egy produktív ironia.

Még az analitikus jogtudomány bírálásakor is Morawski *saját Zasady wykładni prawa* rendkívül analitikus technikában:

megkülönböztetések, osztályozások, irányelvek hierarchiái, feltételezések, kivételek, források típusai és értelmezési formák.

Így a későbbi Morawski nem hagyja el a fogalmi elemzést. Elutasítja annak **önellátását**.

Pozíciója nagyjából a következő lesz:

A fogalmi elemzés a jogtudomány eszköze, nem pedig végső célja.

A jogelméletnek valódi alkotmányos, politikai, nemzetközi és intézményi problémákat kell kezelnie.

Ez magyarázza a 2015-ös esszéjében csodálatát Dworkin elvek alkalmazásával az alapvető alkotmányos viták kezelésére, nem csupán a formális normastruktúrák elemzésére.

23. Egy ugyanolyan fontos határ: a politikailag politizált posztmodern jogtudomány kritikája

Várhatóan Morawski elemzési jogtudományi kritikája teljes elfogadásban csúcsosítja ki a kritikus/posztmodern jogi tudományt.

Nem így volt.

Késői módszertani írásai a klasszikus akadémiai ethosz fontos elemeit is védik: az egyetemességet, az érdektelen kutatást, a közösségi tudományos tudást és a szervezett szkepticizmust, miközben bírálják az akadémiai munka kereskedelmi elsajátítását és politizálását.

Így pályafutása végére Morawski szokatlan harmadik helyet foglal el:

nem hagyományos elemző pozitivizmust
, de nem nyíltan pártpolitikai kritikai jogtudomány sem.

Korai posztmodernizmussal való foglalkozása tehát elsősorban **episztemológiai és diagnózis** volt, nem pedig annak elfogadása volt, hogy a jogi tudománynak egyszerűen politikai harcká kellene válnia más eszközökkel.

Ez lényegében megerősíti, miért lenne félrevezető pusztán "posztmodern jogelméleti elmélet" nevezni.

XX. Morawski rendszerének legfontosabb belső feszültségei

24. Antipozitivizmust kontra szöveges prioritás

Ez talán a legérdekesebb látszólagos ellentmondás.

Morawski szerint a klasszikus pozitivizmus hanyatlásban van, az elveket és értékeket hangsúlyozza, és elfogadja az érvelő ítéletet. Mégis, érett értelmezési elmélete elsőslegesebben **a nyelvészeti jelentést elsőre helyezi előtérbe.**

Az ellentmondás eltűnik, ha két különböző kérdést külön megteszünk.

A kortárs jog természetének **elmélete azt kérdezi, hogy mely anyagok és gyakorlatok alkotják a jogi rendet. Morawski válasza többes számú és posztpozitivista.**

Az **intézményileg legitim bírói igazolás** elmélete azt kérdezi, hogyan indokolja a bíró egy döntést. Itt a szöveg prezupciós prioritást érdemel, mert a jogalkotás, a demokratikus kompetencia, a kiszámíthatóság és a jogi bizonyosság korlátokat szab a bírói mérlegelésre.

Így Morawski így lesz:

ontológiailag és szociológiailag antiformalista, de intézményileg szövegérzékeny.

Ez az egyik legjobb képlet érett jogtudományához.

XXI. Posztmodern határozatlanság kontra jogi racionalitás

25. Dekonstrukció, majd rekonstrukció

Egy második feszültség a posztmodern kritikája és a kiterjedt racionális értelmezési elmélet között van.

Morawski elfogadja, hogy:

Nincs tökéletesen egységes törvényhozó,
a jogrendszerek többesek,
a nyelv nyitott, texturált lehet,
a tolmácsok részt vesznek a jelentés megalkotásában, és
a jogi döntések gyakran választási lehetőségeket igényelnek.

Mégis elutasítja a következtetést:

ezért minden értelmezés egyformán védhető.

Válasza egy **érvelő racionalitás fogalma**.

A racionalitás már nem azt jelenti, hogy minden helyes eredmény mechanikusan levezethető a jogszabályokból. Ez azt jelenti, hogy a választásokat intézményesen elfogadott érvek és preferenciák szabályai alapján kell igazolni.

Ez vitathatóan a legmélyebb fejlődés a racionalitásról szóló, 1989 előtti munkájától érett jogi filozófiáig:

a racionalitás az eredmény determináciától az igazolás racionalitására változik.

XXII. Igazságszolgáltatási kreativitás kontra demokratikus legitimitás

26. Későbbi éveinek központi problémája

Egy harmadik feszültség az 1996-os precedens írásoktól a 2009–2016-os aktivista vitán át vezet.

Morawski először segített lerombolni azt a mítoszt, miszerint a kontinentális bírák csak "alkalmaznak" a jogszabályokat. De miután ezt elfogadták, új probléma jelent meg:

Ha a bíróságok törvényt hoznak, miért kellene a nem választott bírácoknak a végső szót a társadalom alapvető politikai kérdéseiben?

Érett elmélete ezért mindkét állítást megköveteli:

P1. A bírói kreativitás elkerülhetetlen.

P2. Az elkerülhetetlen kreativitás nem jelenti korlátlan bírói hatalmat.

A 2009-es önfelülvizsgálat pontosan az a pont, amikor a P2 jelentősen nagyobb súlyt kap.

Ez komoly elméleti fejlemény, nem csupán politikai hűségváltás.

Későbbi részvétele a hevesen vitatott lengyel alkotmányos konfliktusokban kétségtelenül azonnali politikai kontextust adott a kérdésnek. De a fogalmi probléma már évekkal korábban megjelent írásaiban.

XXIII. Univerzalizmus kontra alkotmányos identitás

27. Egy negyedik feszültség

A "kanti áttörés" univerzalistáknak tűnik; az alkotmányos identitás partikulyaristának tűnik.

De Morawski egyre inkább három elvet próbált összetartani:

az emberi jogok,
a népek önrendelkezése és
alkotmányos pluralizmus.

Ez eltér mind az abszolút vesztfáliai szuverenitástól, mind a feltétel nélküli szupranatív alkotmányosságtól, amelyben a nemzeti alkotmányos rendek egyszerűen egyetlen, magasabb európai rendbe olvadnak.

A kép szerkezetileg pluralista: az egyetemes normák korlátozzák az államokat, míg a politikai közösségek alkotmányosan jelentős identitásokat tartanak fenn.

Itt is Morawski egy középső álláspontot keres, nem pedig egyetlen doktrínát a logikai végletekig követne.

XXIV. Az egyéni szabadság kontra közjó

28. A liberális prioritástól a köztársasági egyensúlyig

Az 1998-as liberalizmus–kommunitarizmus elemzés egy olyan konfliktust vezet be, amelyet a későbbi köztársasági fejezet részben átalakít.

A döntő fejlemény nem az, hogy Morawski egyszerűen "egyénről" "közösségbe" lép. Inkább a kérdés fokozatosan így alakul:

Hogyan lehet intézményileg egyesíteni az egyéni szabadságot, a közös javakat és a demokratikus önkormányzatot?

Ezért elméletileg hasznos számára a republikánusság. Lehetővé teszi, hogy a közjó az állampolgárságon és a közönkormányzáson keresztül érthető legyen, nem pedig pusztán paternalista állami hatalom által.

Ez a téma összekapcsolja azokat a jogtudományának különálló területeit:

a jogállamiság,
bírói aktivizmus,

alkotmányos identitás,
népszuverenitás,
nemzetközi jog és
a politikai döntéshozatal legitimitása.

XXV. Mennyire rendszerezett, Morawski jogi elmélete?

29. Átfogó elméletet épített – de nem axiomás

Morawski nem épített olyan zárt rendszert, amely összehasonlítható lenne Kelsen tiszta elméletével, Hart szabályalapú elméletével vagy Luhmann autopoetikus elméletével.

Eredetisége máshol rejlik.

A 2014-es szintézis azt mutatja, hogy gyakorlatilag minden klasszikus általános jogtudományi területet beépíteni:

a jog, a jog és az erkölcs
fogalma és érvényessége
, jogforrások,
jogalkotás,
értelmezés,
érvelés,
precedens,
elvek,
ítélet,
bírói hatalom,
jogállamiság,
jogok és közzjő,
nemzetközi jog, európai jog,
szuverenitás,
alkotmányosság, valamint
a jogtudomány módszertanának.

Az egyesítő állítás nem egyetlen jog definíciója. Ez egy **transzformációs elmélet**:

A modern államközpontú, törvényközpontú és pozitivista jog egy pluralis, alkotmányosított, vitatív, igazságosított és részben szupranatív jogrendté válik.

Különböző elméletei magyarázzák ennek az átmenetnek a különböző dimenzióit.

XXVI. Melyek voltak Morawski legeredetibb hozzájárulásai?

Ha Morawskit nemcsak a lengyel jogtudományon belül értékeljük, hanem a nemzetközi jogi elmélet ellen is, akkor megkülönböztetném az eredetiség szintjeit.

30. Az interpretatív preferenciák rendszerelmélete

Legtartósabb önálló hozzájárulása valószínűleg a *Zasady wykładni praw* által kidolgozott részletes értelmezési elmélet: különösen a nyelvi prioritás megfogalmazása, mint **igazolási szabály, nem pedig pszichológiai felfedezési sorozat**, valamint a nyelvi jelentéstől való eltérés meghatározott indokaival.

Az egyes elemeknek máshol is vannak megfelelői, de rendszerszintű szervezetük és szoros kapcsolatuk a lengyel igazságszolgáltatási gyakorlattal valódi morawskii hozzájárulássá teszi.

31. A polgári jogi precedens érv

1996-os tézise is figyelemre méltó. Ahelyett, hogy absztraktnan kérdezné, hogy a precedens formálisan a lengyel jog forrása-e, a precedenst összekapcsolja az **értelmezés kreatív jellegével**.

Ha a kreatív igazságszolgáltatási értelmezést elismerik, megnehezítjük a precedensbeli következmények tagadását. És ezeknek a kreatív értelmezéseknek a várható stabilizálása valójában erősítheti a jogi bizonyosságot.

Ez egy kifinomult érv, mert precedentet nem a common law *stare decisis* importálásából, hanem a kontinentális ítélkezésemléletek belső ellentmondásaiból vezet be.

32. A sillogisztikai-argumentatív átalakulás

Nemzetközi szinten ez az elképzelés nem egyedül Morawskié – Perelman, Toulmin, McCormick, Alexy, Aarnio és mások a szélesebb vitatkozó irányba tartoznak.

Morawski jelentősége abban rejlik, hogy ezt a fejlődést egy erőteljes diagnózissá alakítja a **posztoszocialista és kontinentális jogi átalakulásról**, és összekapcsolja azt az elvekkel, alkotmányfelülvizsgálattal, precedenssel és változó forrásokkal.

33. A posztmodernizmus szelektív beépítése

Ismétlem, Morawski nem találta fel a posztmodern jogtudományt. Hozzájárulása az volt, hogy ezt a közép-európai analitikus joggyakorlat sajátos feltételezései ellen használta – különösen az egységes racionális törvényhozóval, a zárt jogrendszerrel és az állami monopóliummal az autoritativ jogi jelentés felett – anélkül, hogy radikális relativizmust fogadott volna el.

Ez teszi az álláspontját érdekesebbé, mint egyszerű francia vagy amerikai kritikai elmélet átültetése.

34. Igazságügyi aktivizmus mint kifejezetten önkorrekción elmélet

Különösen értékes a 2009-es esszében az a Morawski hajlandó nyíltan kijelenteni, hogy **korábbi nézeteit módosítja**.

Az ebből fakadó álláspont – a bírói aktivizmus szerkezetileg elkerülhetetlen, de demokratikusan veszélyes, ezért intézményileg meghatározott funkciókkal és korlátokkal kell rendelkeznie – árnyaltabb, mint az erős bírói felsőbbrendűség vagy a klasszikus passzizmus.

35. A "kanti áttörés" és a posztklasszikus szuverenitás

Az az állítás, hogy a kortárs nemzetközi jog az államok jogából az államok, népek és kollektív nemzetközi javak jogává változik, nem teljesen példátlan nemzetközileg. Ez egy széles, posztfáilai irodalomhoz tartozik.

De Morawski szokatlanul szorosan integrálja ezt a szuverenitás állami kizárólagosságából **a népi szuverenitásba + önrendelkezésre + emberi jogokra való átalakulásával**.

XXVII. Ahol elmélete a leginkább kritikával néz ki

Morawski szélessége néhány gyengeség forrása is.

Először is, a "puha pozitívizmust" elutasítása, mint "halott pozitívizmust" retorikailag erőteljes, de filozófiailag túl gyors. Az inkluzív pozitivisták következetesen társadalmi forrásból értelmezhetik azt a kritériumokat, amelyek alapján az erkölcsi elvek jogilag relevánssá válnak.

Másodszor, érett értelmező elmélete elkerülhetetlen határproblémát tartalmaz. Ha a bírák eltérhetnek a nyelvi jelentéstől, hogy elkerüljék a súlyos igazságtalanságot, alkotmányos konfliktusokat, abszurditást vagy az arány törvénysértését, **ki határozza meg, mikor lépik át a küszöböt?** Az elmélet korlátozza a mérlegelést, de nem tudja megszüntetni.

Harmadszor, továbbra is feszültség van a "törvényhozási értelmezés tilalmása" és az ő beismerése között, hogy az értelmezés elkerülhetetlenül kreatív. Morawski megkülönböztetése a jogos kreativitás és az engedély nélküli törvényalkotás között racionálisan rekonstruálható, de a pontos határ nem mindig elméletileg éles.

Negyedszer, az elemző jogtudomány későbbi kritikája, mint egy romló program, jóval szélesebb körű, mint amit a bizonyítékok indokolnak. Morawski maga továbbra is nagy hatékonysággal alkalmazta az analitikai megkülönböztetéseket.

Végül, a lengyel alkotmányos konfliktus 2015 utáni politizálása miatt utolsó írásai nehezebb kizárólag absztrakt joggyakorlatként értelmezhetők. Jogos tudományos kérdés merül fel, hogy késői alkotmányos identitás és bírói visszafoglalma doktrínája egy belső elméleti fejleményt képviselt-e, amely már 2009 után is látható, vagy részben azonnali intézményi és politikai elkötelezettségei alakították. A legbiztosabb következtetés az, hogy **mindkét tényező jelen**

volt: az elméleti korrekció egyértelműen megelőzte a 2015-ös válságot, míg a válság fokozta és konkrétizálta azt.

XXVIII. Morawski teljes 1989 utáni szellemi pályafutásának rekonstrukciója

Ezért négy nagy lépésben rekonstruálnám fejlődését.

Először is, 1989–1998: Morawski túllép a formális szocialista és pozitivista jogosságon. Az anyagi jogállamiság, alkotmányos értékek, precedens, bírói kreativitás és a jogok/közjó-konfliktus belép elméletébe. Korábbi érvelési érdeklődése azonban azt jelenti, hogy ez inkább egy kiterjedés, mint intellektuális szakadás.

Másodszor, 1999–2005: kidolgozza legszélesebb posztpozitivisták kritikáját. A klasszikus pozitívizmus hanyatlik; a modernista feltételezéseket a posztmodern pluralizmus megkérdőjelezi; a racionális törvényhozó problémássá válik; a jog egyre inkább párbeszéd és technika is; az ítélethozatal érvelő jellegűvé válik; a bíróságok valódi résztvevőkké válnak a jogalkotásban.

Harmadszor, 2006–2011: újraalkotja az intézményi korlátokat ezen kiterjedt jogi univerzum körül. *Zasady wykładni prawa* prioritási szabályok és feltételezések révén fegyelmezi az értelmezést. 2009-ben kifejezetten módosítja korábban kedvező hozzáállását az igazságszolgáltatási aktivizmushoz. Egyidejűleg elmélete a nemzetállamról a nemzetközi jogra és a posztklasszikus szuverenitásra terjed.

Negyedszer, 2012–2017: az alkotmányos identitás, a köztársaságiság és a demokratikus önrendelkezés egyre hangsúlyosabbá válik. 2014-es könyve rendszerezi az egész programot. 2015-ös módszertani kritikája elutasítja mind a steril analitikus önzáratot, mind a politizált posztmodern joggyakorlatot. Végző bíróságelmélete elfogadja elkerülhetetlen kreatív szerepüket, miközben nagyobb hangsúlyt fektet a hatalmi ágak szétválasztására és a demokratikus legitimitásra, mint korábban.

XXIX. Végző értékelés

Morawski 1989 utáni gondolkodásában a legmélyebb folytonosság az **érvelés**.

A legmélyebb változás abban rejlik, hogy szerinte az érvelést korlátoznia kell.

A korai és középső időszakban fő ellenfele a **formalizmus** volt: a mechanikus bíró fikciója, a kimerítő törvény, az egységes racionális törvényhozó és a zárt pozitivista jogrendszer.

A későbbi időszakban egy másik ellenfél is ugyanolyan fontossá válik: **a korlátlan igazságszolgáltatás** – az a lehetőség, hogy miután jogosan leleplezte a mechanikus ítélet

mítoszait, a joggyakorlat felhatalmazhatja a bíróságokat, hogy saját politikai értékeiket helyettesítsék a demokratikus jogalkotás helyett.

Ennek következtében az érett Morawski egy ötrészes képlettel összefoglalható:

a jog több, mint elfogadott szabályok; az ítélethozatal több, mint levonás; az értelmezés elkerülhetetlenül vitatható; az érvelés mégis intézményesen korlátozott; és a bírói kreativitásnak összhangban kell maradnia a demokratikus önkormányzattal.

Ezért nem szabad úgy jellemezni, mint a pozitívizmusból a posztmodernizmus felé vezető mozdulatot, majd vissza a pozitívizmust. Egy pontosabb irány a következő:

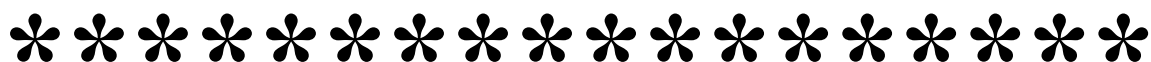
Analitikus-vitató kezdetek → antiklasszikus-pozitvista nyitás → posztmodern kritika, → posztpozitvista érvelő jogtudomány, értelmező intézményesség →→ kvalifikált bírói visszafogottság és republikánus/alkotmányos pluralista újraegyensúlyozás .

Ebben az értelemben a *Podstawy filozofii prawa* (2014) valóban az a szintézis, ahogy Morawski állította. Felépítése azt mutatja, hogy egy átfogó jogi elmélethez jutott, amelyben a **források átalakulása, értelmezése, ítélethozatal, politikai legitimitás, szuverenitás és jogtudomány** mind ugyanazon történelmi folyamat elemei.

A legjelentősebb elméleti változás ebben a rendszerben tehát nem az, **hogy elhagyta a posztpozitívizmust** – soha nem hagyta el igazán –, hanem az egyre növekvő meggyőződése, hogy a posztpozitvista elvek, értékek és bírói kreativitás elismerését az **intézményi kompetencián, szöveges feltételezéseknek, hatalmi elkülönítésnek és a demokratikus legitimitásnak** kell ellensúlyozni. Ez a késői korrekció adja Morawski joggyakorlatának jellegzetes formáját, és véleményem szerint elméletileg sokkal érdekesebbé teszi, mint ahogy azt az egyszerű "pozitvista", "posztmodernista" vagy "igazságügyi konzervatív" kategóriába sorolná.

* * * * *

III. CSEH KÖZTÁRSASÁG

Viktor Knapp jogelmélete

Kérjük, írja le és elemezze részletesen Viktor Knapp jogi elméletének elemeit, amelyeket 1989 után megjelent tanulmányai és könyvei kinyilvánítanak, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásokat ezen a területen.

Viktor Knapp jogelméleti írásai 1989 után különösen érdekesek, mert **nem** mutatnak egyszerű átállást a marxista jogtudományból az 1989 utáni liberális alkotmányosságra. Késői munkásságát inkább egy **intellektuális rendszer rekonstrukciójaként** lehet értelmezni, **amelynek legmélyebb módszertani rétegei meglepően stabilak maradtak, miközben ideológiai és normatív keretei jelentősen megváltoztak.**

A központi átalakulás egészen pontosan megfogalmazható. Knapp elhagyta a marxizmust, mint a jog általános magyarázó keretét, elhagyta az állam és a jog általános elméletének szocialista keverékét, és egyre inkább az **emberi szabadságot, egyenlőséget, jogi autonómiát, jogi bizonyosságot és a közhatalom önkorlátját** helyezte a középpontba. De megőrizte korábbi joggyakorlatának analitikus-szociológiai szerkezetét: a jog számára történelmileg és társadalmilag előállított normatív jelenség maradt, amely szorosan kapcsolódik a társadalmi akarathoz és a szervezett hatalomhoz; továbbra is bizalmatlan volt a metafizikai természetjogi konstrukciókban; továbbra is erősen érdeklődött a logikai elemzés, a jogi fogalmak, a rendszerezés, a jogi nyelv és az informatika iránt; és továbbra is ellenállt azoknak az elméleteknek, amelyek a bírakat korlátlan jogalkotókká tegyék. Pavel Holländer ezért Knapp álláspontját 1947-es munkájától az 1995-ös *Teorie práva-ig* rendkívül következetesnek írja le, és **"jogfilozófiának"** nevezi.

Fontos időrendi korlát van. Knapp 1996. június 29-én hunyt el. Ennek következtében valódi posztkommunista elméleti fejlődése mindössze körülbelül hat és fél évig tart fenn. Az ő nevét viselő könyvek, amelyek 1998-ban, 2000-ben, 2002-ben és 2003-ban jelentek meg, posztumusz kiadványok, átdolgozások vagy újrakiadások, és nem tekinthetők Knapp szellemi fejlődésének későbbi szakaszainak.

A fő korpusz 1989 után

Az alábbi művek a fő szövegek ennek a végső szakasznak a rekonstrukciójához:

Időszak	Főbb művek	Elméleti jelentőség
1990	<i>Co je dovoleno a co je zakázáno; Aktuální problémy systému československého práva</i>	Szabadság, engedély, a jogrendszer átalakulása, jogi folytonosság
1991	<i>Základy srovnávací právní vědy; with Holländer, Zur Problematik des logischen Quadrats in der deontischen Logik</i>	Összehasonlító jog; deontikus logika és modalítások
1992	<i>Člověk, občan a právo</i>	Ember, állampolgár, szabadság, jogállamiság
1993	<i>Vědecká propedeutika; Zákonodárná moc Ústavního soudu; Přínos středoevropského soudnictví k evropské právní kultuře; Ist das Recht lückenlos oder lückenhaft?</i>	Módszertan; alkotmányos ítélkezéssel; igazságszolgáltatás; hiányosságok és a jog befejezése
1994	<i>Teorie práva — Plzeň university text; Každý je způsobilý mít práva?</i>	Az új elmélet első szintézise; jogi személyiség és képesség
1995	<i>Teorie práva; O právu kogentním a dispozitivním – a také o právu heteronomním a autonomním; O právnických osobách</i>	Érett késői szintézis; autonómia; normaelmélet; jogi személyek
1996	<i>Velké právní systémy. Úvod do srovnávací právní vědy</i>	Érett összehasonlító jogtudomány és jogrendszer-tipológia
posztumusz	<i>Tvorba práva a její současné problémy</i> (1998, kollektív munka); <i>Proměny času</i> (1998); Knapp–Gerloch, <i>Logika v právním myšlení</i> (2000); <i>Vědecká propedeutika pro právníky</i> (2003)	Fontos Knapp gondolatainak rekonstrukciójához, de nem a személyes fejlődés későbbi szakaszaihoz

Karel Eliáš egy kulcsfontosságú bibliográfiai különbséget hangsúlyozott: az 1991-es összehasonlító jogkönyv és a propedeutikus művek nagyrészt átdolgozták az 1989 előtti anyagokat, míg az 1995-ös *Teorie práva* lényegében új, **eredeti könyv** volt, ahol a vékony 1994-es Plzeň szöveg előkészítő változatként működött.

Ez teszi az 1995-ös *Teorie práva* a döntő dokumentumot a jelen kérdés megválaszolására.

A marxista "állam- és jogelmélet" feloszlata

Knapp egyik legvilágosabb elméleti változása 1989 után magával a **jogelmélet identitásával** kapcsolatos.

A szocializmus alatt a jogtudomány hagyományosan az *obecná teorie státu a práva*-ról beszélt – egy általános állam- és jogelméletéről. 1967-es *filosofické problémy socialistického práva* című művében Knapp már kényelmetlenül érezte magát az autonóm jogfilozófia elnyomásával kapcsolatban. Akkoriban azonban még mindig a jogfilozófiát és az általános jogelméletet annyira összefüggőtte egymáshoz, hogy hajlalt arra, hogy gyakorlatilag két névként tekintse őket ugyanannak a tudományágnak.

Az 1995-ös *Teorie práva*-ban kifejezetten feladta ezt a konstrukciót. Azt állította, hogy 1989 után mind a jogfilozófia, mind az államelmélet független tudományágakként újjászületett, míg a régi "állam- és jogelmélet" eltűnt, mert **megengedhetetlenül keverte össze őket**. A jogelméletnek azonban fenn kellett maradnia – csak más formában. Ez egy enciklopédiai és pedagógiai irányultságú tudományág lett volna, amely átfedi a jogi filozófiát, de túlmutat rajta olyan kérdésekre, mint a jogjog, a jogi nyelv, a jogi terminológia és a jogi informatika.

Ez fontosabb, mint egy terminológiai változtatás. Ez a **jogtudomány építészetének átszervezését** jelenti.

Az a szocialista feltételezés, hogy az államot és a jogot egyetlen átfogó ideológiai tudományban kellett elméletezni, eltűnik. A jogelmélet autonómmá válik az általános államelmélettől. A jogfilozófia visszanyeri saját státuszát. Ugyanakkor Knapp megtagadja, hogy a jogelméletet filozófiává redukálja: a jogelmélet szándékosan szélesebb és közelebb áll a jogtudomány módszertani infrastruktúrájához.

Így az 1989 utáni Knapp sokkal kevésbé érdeklődik az állam és a jog ideológiai Weltanschauungjának felkínálása iránt, és sokkal inkább egy **meta-jogi eszköztár** építése iránt, amely magában foglalja a normaelméletet, jogi érvelést, nyelvet, forrásokat, összehasonlító jogot és informatikát.

Ez talán a legegységesebb szerkezeti szakítás az 1960-as és 1990-es évekbeli elméletei között.

Az emberi szabadság a szervező normatív kategóriává válik

Sokkal látványosabb változás a **szabadság** hangsúlyozása.

Knapp 1989 utáni *Právník* hozzájárulásait 1990-ben kezdte a *Co je dovoleno a co je zakázáno* – "Mi megengedett és mi tiltott." Eliáš találóan írja le ezt az emberi szabadság védelmének. Eliáš ugyanakkor rámutat arra is, hogy az érv nagy része egy jelentős részlet átdolgozása volt Knapp 1967-es *Filosofické problémy socialistického práva* című művéből. Így ez nem volt hirtelen 1989 novemberi szabadságfelfedezése.

Ez a tény elméletileg jelentős. Már a szocializmus összeomlása előtt Knapp az **emberi társadalom ontológiai elsőbbsége az állam felett érvelt**. Az 1990-es cikkben az alapvető kérdést veti fel: az ember szabadságot birtokol-e függetlenül az államtól, az állam pedig csak védi és korlátozza azt, vagy az állam teremti a szabadságot azzal, hogy megadja azt? Válasza

az, hogy a társadalomnak és az embernek ontológiai prioritása van; ennek következtében az állam nem az emberi szabadság teremtetője, hanem annak védelmezője.

Ez nagyon távol áll attól a sztálinista felfogástól, amely szerint az egyén jogilag releváns szférája lényegében a közhatalom származottja.

Ugyanakkor ugyanolyan fontos, hogy Knapp **ne** lépjen el ebből az álláspontból a klasszikus természeti jogelmélet felé.

A *Teorie práva című művében* ragaszkodik hozzá, hogy a szabadság és az egyenlőség egyszerre filozófiai, szociológiai, politikai és jogi kategóriák. Logikusan nem lehet logikusan bizonyítani; a jogrendszerek axiomatikusan feltételezik őket. Knapp szerint nem metafizikailag a priori kategóriák sem. Történelmileg a társadalmakon belül jelennek meg. Az emberek tehát nem lépnek be szó szerint empirikus létezésbe úgy, hogy már az egyenlő szabadság intézményesített állapotát élvezik; a társadalmak ezt a helyzetet helyezik el.

Ennek következtében érdekes kettősség alakul ki a késő Knappban.

Az emberi szabadság **ontológiai elsőbbséggel rendelkezik az állam** felett, abban az értelemben, hogy az állam nem tudja jogosan felfogni magát teremtetőjének. De a jogilag intézményesített szabadság mégis **történelmileg és társadalmilag megalkotott**, nem pedig egy örök természetes jogrendből következik ki.

Ez létrehoz egy **ügynevezett nem-metafizikai elméletet az ősi társadalmi szabadságról**.

A szabadság eleve korlátozott

Knapp elutasította az abszolút szabadság fogalmát is.

A szabadság szükségszerűen egyenlő szabadságot jelent. Ha A szabad, akkor B-nek egy megfelelő szabadság szférája kell, hogy legyen. Ennek következtében egy személy szabadságát mások egyenlő szabadsága és jogos érdekei korlátozzák. A közös vagy általános társadalmi érdekek is korlátozzák a szabadságot.

Ez vezet a jog feladatának jellegzetes kettős meghatározásához: a törvénynek védenie **kell a szabadságot és egyidejűleg határolnia kell**.

Hozzáad egy második korlátozási kategóriát, amely jellemzően Knappian, mert összekapcsolja a jogfilozófiát a logikával: az **oksági lehetőség**. Egy személy nem lehet értelmetlen jogi kötelezettség alá vonulni arra, ami oksági szempontból lehetetlen. Az emberi szabadság ezért társadalmilag és okságban is korlátozott.

Ez utóbbi megfontolás újabb megnyilvánulása annak, hogy kitartóan érdeklődik *Sein* és *Sollen* kapcsolata iránt. Egy norma a kellene szférájához tartozik, de nem követelhet koherensen egy objektíven lehetetlen cselekedetet.

Ez a szabadságelméletének sokkal kevésbé retorikai jellemmé ad, mint a szokásos jogdiskurzus. A szabadságot olyan fogalomként kezelik, amelynek logikai és szociológiai feltételeit meg kell határozni.

Az osztály-kondicionált jogtól a társadalmilag generált jogig

A legmélyebb kontinuitás – és egyben az egyik legfeltáróbb változás – a **jog társadalmi eredetére** vonatkozik.

Az 1950-es és 1960-as években Knapp a jogot marxista kategóriákon keresztül alkotta. A társadalmi és gazdasági feltételek biztosították a "jogi indítékokat"; ezeket társadalmilag kondicionált akaraton keresztül alakították át kötelező normákká. Az akkori nyelvezetben a döntő akarat végső soron az uralkodó osztály akarata volt. De még ekkor is Knapp ellenállt a durva gazdasági determinizmusnak. A jog nem csupán passzív tükröződése volt a gazdasági valóságnak; miután létrejött, visszahatott a társadalmi kapcsolatokra. Nem fogadta el a sztálinista egyenletet sem:

törvény = ítélet akarat = állami kényszerítés.

Holländer ezért az 1960-as évek Knappját valamilyen "marxista originalistaként" írja le: megpróbált marxista maradni, miközben elutasította a durva önkéntességet és a jog empirikus társadalmi tényekre való leegyszerűsítését.

Ami 1989 után történik, az lenyűgöző. A **marxista osztályelmélet eltűnik, de az alapvető szociológiai mechanizmus megmarad.**

A *Teorie práva című művében* Knapp továbbra is "akaratbeli jellem" tulajdonít a jognak. A jog társadalmilag azért jön létre, mert egy társadalmilag működő akarat a kívánt viselkedésmintákat normatívakká alakítja. Kifejezetten megjegyzi, hogy a szigorú jogi pozitivizmus gyakran kizárja ezt a kérdést a jogtudományból, és a szociológiához köti, mert a pozitivisták a *quid iuris?* nem pedig azt kérdezi, hogyan alakult ki a jog. Knapp ragaszkodik hozzá, hogy a kérdés mégis létezik.

Ez lehetővé teszi evolúciójának nagyon pontos leírását:

1989 előtt: társadalmilag kondicionált akarat → osztályközvetítésű jogi formáció;

1989 után: társadalmilag kondicionált akarat → törvényhozó hatalmat és társadalmi normák kialakulását, marxista osztályontológia nélkül.

Más szóval, Knapp **demarxisizálta jogszociológiáját anélkül, hogy feladta volna a szociológiai jogtudományt.**

Törvény és hatalom: szükséges kapcsolat, de nincs identitás

A **törvény és a hatalom** kapcsolata az érett elmélet egyik központi eleme.

Knapp azt állítja, hogy a hatalom két módon lép be a jogba. Először is, olyan hatalomnak kell lennie, amely képes általánosan kötelező szabályokat létrehozni. Másodszor, általában olyan hatalomnak kell lennie, amely képes biztosítani azok betartását. Ezért a hatalom a pozitív jog fogalmi jellemzője.

Mégis:

A jog szükségszerűen hatalommal jár, de a jog nem azonos a hatalommal.

A hatalom birtoklása nem ugyanaz, mint a törvény birtoklása.

Ez az egyik legerősebb folytonosság a sztálinista önkéntesség kritikájával.

De a késői elmélet ezután egy további – és nagyon fontos – elemet hoz be. Ha a hatalom önmagában nem tudja megválaszolni azt a kérdést, hogy jogilag szervezett kényszerítés indokolt-e, akkor léteznie kell egy **metajogi értékelő nézőpontnak**. Knapp tehát egy másik normatív rendszerről beszél, egy "ideál" normatív rendről, amely a pozitív jog korrekciójaként is működhet, még akkor is, ha nem rendelkezik a pozitív jogrendszer hatalmával.

Hogyan befolyásolhatja ez az ideális rendszer a pozitív jogot, ha nincs kényszerítő ereje?

Knapp válasza a **hatalom önkorlátozásán vagy önkorrekcióján** keresztül szól. Egy civilizált államban a politikai-jogi hatalom korlátokat szab magára, amelyek megfelelnek az ideális normatív rendszernek.

Holländer ezt közvetlenül összekapcsolja Knapp régebbi, az **igazságtalan jog autokorrekciójáról** szóló fogalmával: amikor a pozitív jog szélsőséges konfliktusba ütközik az igazságosságról általánosan megosztott meggyőződésekkel, a jogi-politikai rendszernek korrektálnia kell.

Ez rendkívül fontos pont Knapp filozófiai osztályozásához.

Knapp sem kemény pozitivista, sem természetjogi elméleti szakember nem volt

Ezért félrevezető lenne egyszerűen a néhai Knappot jogi pozitivistáknak nevezni, feltétel nélkül.

Nyíltan elutasította a természetjogot, mint jogilag érvényes normák ontológiai forrását. Michal Kopeček nemrégiben hangsúlyozta Knapp ezen aspektusát, kiemelve, hogy továbbra is szkepticizmusa van a természetjogos érveléssel szemben, és a jogot a társadalom és annak hatalmi viszonyainak termékeként tekinti, nem pedig filozófiai felsőbbrendű erkölcsi szabályok kodifikálásaként.

Ugyanakkor azonban az "ideális normatív rendszer" és az autokorrekciónak gondolata miatt Knapp eltér egy kompromisszummentes parancspositivistáról.

Álláspontja tehát a következőképpen rekonstruálható.

A pozitív jog létezését és érvényességét a szervezett hatalommal összekötött társadalmi és intézményi folyamatokon keresztül szerezzi. Az erkölcsi helyesség nem csupán a pozitív jog létezésének feltétele. De a pozitív jogot kívülről is értékelhető az igazságosság és más ideális normák által, és a civilizált joghatalomnak korrekciónak kell önmagát korrigálnia, amikor a különbség szélsőségesé válik.

Ez szellemileg nagyon közel áll **Hart radikálisan igazságtalan jogra adott válaszához**, és sokkal távolabb áll az erős Radbruch–Alexy tézistől, miszerint a elég szélsőséges igazságtalanság megfoszthatja egy szabályt jogi jellegétől. Holländer kifejezetten összehasonlítja Knappot és Hart között.

Ezért a néhai Knappot nem természetes jogásként vagy teljes posztpozitivistaként jellemezném, hanem mint a:

értékérzékeny analitikus-szociológiai elméleti szakember, aki pozitivista jogi létezési elmélettel és külső normatív korrekciós elmélettel rendelkezik.

Ez a leírás pontosabb, mint egyszerűen "pozitivista".

Egy feltáró 1989 utáni feszültség: emberi jogok természeti jog alkotmányosság nélkül

Ez segít megmagyarázni Knapp szokatlan helyzetét a korai cseh posztkommunista joggyakorlatban is.

Nem okozott nehézséget az emberi szabadság alapja helyezése a jogi szabályozás alapjába. Mégsem fogadta el azt a erősen lényegi, jogközpontú alkotmányosságot, amely a Dworkiniánus vagy későbbi Alexyan alkotmányos jogértelmezéséhez kapcsolódik.

Kopeček ezért valamelyest kihagyta őt az 1990-es évek központi liberális-alkotmányos konszenzusából. Knapp elfogadta a demokratikus jogosságot és azt az elvet, hogy az államnak korlátoznia kell saját hatalmát, de szkeptikus maradt az absztrakt erkölcsi elvek bíróságok által kezelt magasabb joggá való átalakításával kapcsolatban.

Ez nem ellentmondás, ha valaki helyesen érti az elméletét.

Knapp esetében:

A szabadság megelőzi a korlátlan állami parancsnokságot, de ez nem jelenti azt, hogy minden szabadság bírósági jogokból ered;

Az igazságosság kritizálhatja a pozitív jogot, de ez nem jelenti azt, hogy maga az igazságosság automatikusan pozitív jogként működik;

Az alkotmányos jogok korlátozzák a hatalmat, de ez nem teszi automatikusan az alkotmánybíróságokat korlátlan törvényhozókká.

Ez a köztes pozíció az egyik legjellemzőbb vonása végső elméletének.

Jogállamiság: visszafogott pozitivista felfogás

Különösen tanulságos 1992-es *Člověk, občan a právo* című műve.

Knapp szkeptikus volt a "jogállamiság" (*právní stát*) elméleti pontosságával kapcsolatban, *gyakran intuitív* vagy politikai képletként használva tekintette azt. Ennek ellenére elfogadta a lényegi demokratikus Rechtsstaat elképzelést, miszerint az államnak szigorúan tiszteletben kell tartania a joghatóságot, és ami a legfontosabb, korlátoznia **kell magát, amikor a jogot társadalmi kormányzás eszközeként használja**.

A polgárokkal kapcsolatos elve még nyilvánvalóbb: a kiindulópont nem az, hogy az állampolgárok csak azt tehetik, amit az állam engedélyez, hanem hogy **az állampolgárok alapvetően** szabadak, és a törvény csak a társadalmilag szükséges mértékben korlátozza ezt az alapvető szabadságot.

Ez mélyreható fordulata az autoriter közjogra jellemző alapértelmezett nézőpontnak.

Ez megváltoztatja az alapvető aszimmetriát:

a polgár számára **a szabadság elsődleges, és a tilalom jogi igazolást igényel**;

A közhatalomhoz **jogilag kell jogosultnak lennie**.

Ennek ellenére Knapp ezt a jogosságon keresztül fejezi ki, nem pedig egy kiterjedt természetjogi alapvető jogelméleten keresztül.

Ezért írja Kopeček Rechtsstaat-álláspontját inkább **egy pozitivista "szabálykönyv" koncepciónak**, mint a lényegi posztpozitivisták alkotmányosságnak.

Az engedély elmélete

Ez az átalakulás szorosan kapcsolódik Knapp egyik régóta fennálló szakterületéhez: az engedély logikai státuszához.

Nem tekintette a jogot pusztán szankciókkal alátámasztott parancsok halmazaként. A normatív rendszerek különböző módszereket alkalmaznak: elsősorban parancsot, tilalmat és engedélyt.

Az engedély módja különösen fontos, mert meghatározza a jogilag védett szabadság zónáját.

Az állítás

ami nem tiltott, az megengedett

nem lehet egyszerűen logikai tautológiának tekinteni. Az, hogy a nem tiltott viselkedés jogilag engedélyezett viselkedésnek számít-e, attól függ, milyen normatív struktúrát alkalmaz. Knapp már 1989 előtt elemezte a különböző engedélytípusokat, és ezt folytatta az 1990-es cikkben, valamint a 1991-es közös német nyelvű tanulmányban Pavel Holländerrel a deontikus négyzetről. Ez utóbbi megjelent az *Archiv für Rechts- und Sozialphilosophie* című művében, amely ezt a munkája aspektusát közvetlenül a nemzetközi deontikus logika kutatásába helyezi.

Az 1989 utáni politikai átalakulás sokkal nagyobb alkotmányos jelentőséget adott ennek a látszólag technikai logikai problémának.

Egy autoriter elképzelésben a nem engedélyezett dolog könnyen tiltottnak tekinthető.

Egy szabadságközpontú fogalmában ezzel szemben a tiltás nélküli szféra teremt egy olyan szférát, amelyben az egyén mentes az állami parancstól.

Így az engedély logikája Knapp 1989 utáni elméletében az egyik hídjává válik, amely összeköti a **formális normaelméletet a liberális jogi antropológiával**.

A jogi norma szerkezete

Knapp jogi normákról alkotott elemzése is megőrizte jellegzetes logikai kifinomultságát.

A jogi normát a jogi rend legkisebb értelmes vagy "molekuláris" egységeként írta le, miközben hangsúlyozta, hogy annak saját belső vagy "atomi" szerkezete van. Megvitatta a jól ismert hipotézis – dispozició – szankció konstrukciót, de a hagyományos háromrészes modellt **logikailag pontatlannak** tartotta, bár pedagógiai hasznosnak tartotta.

Ez nem egy új 1995-ös felismerés – Knapp már az 1950-es évek óta kritizálta az egyszerű háromoldalú modellt –, de annak megtartása fontos, mert jól mutatja analitikus módszerének folytonosságát.

Ami Knapp számára fontos, nem csupán az, hogy melyik szövegmondatban van hipotézis, beállítás vagy szankció. A jogi normáknak logikus szerkezetük van, amely átvághat a törvényhozási mondatokon át, és analitikusan kell rekonstruálni.

Ez elválasztja:

a **törvény szövege**,

az **értelmezés által megfogalmazott jogi állítás**, és

a **normatív szerkezet**, amelyet ezen az állításon keresztül fejeznek ki.

Ez a különbség alapvető Knapp jogi módszerének kulcsa, és megmagyarázza, miért maradtak a jogi logika és a jogi nyelv nélkülözhetetlen részei az 1989 utáni jogi elméletének.

Egy valódi fogalmi revizion: normativitás és szabályozás

Van azonban legalább egy egészen konkrét példa, ahol Knapp kifejezetten módosított egy korábbi elméleti álláspontot.

A *Teorie práva című* művében megjegyezte, hogy korábbi jogalkotási munkáiban **azonosította a normativitást és a szabályozást**. 1995-ben, további átgondolás után, inkább megkülönböztette őket.

A különbség nagyjából az, hogy egy norma meghatározhatja, hogyan kell valamit felépíteni anélkül, hogy feltétlenül szabályozná az emberi viselkedést ugyanabban a közvetlen értelemben, ahogyan egy jogi norma szabályozza a magatartást.

Ez apró terminológiai módosításnak tűnhet, de módszertani szempontból fontos dolgot mutat: az idős Knapp nem csupán a régi állításokat közölte újra, marxista terminológiával törölve. Még mindig finomította fogalmi apparátusát.

Heteronom, dispozitív és autonóm normák: egyik legfontosabb késői újítása

Talán elméletileg a leggazdagabb, egyértelműen 1989 utáni fejlődés az 1995-ös cikkben jelenik meg:

O právu kogentním a dispozitivním – a také o právu heteronomním a autonomním.

A hagyományos dichotómia **megkülönbözteti a kötelező (kogens) normákat az alapértelmezett (dispozitív) normáktól.**

Knapp szerint ez a besorolás nem foglalja magában a mélyebb elméleti ellenállást.

Az alapvetőbb megkülönböztetés:

heteronom szabályozás kontra autonóm szabályozás.

A törvényi dispositív szabály eredetileg **heteronom** marad, mivel azt az állam vezette be. Csak felhatalmazza a feleket, hogy más szabályt alkalmazzanak.

Egy **autonóm normát** ezzel szemben maguk az alanyok hoznak létre. Lehetősége azért alakulhat ki, mert a jogszabályok hallgatnak, mert a jogszabály kifejezetten engedélyezi a magánnormák meghatározását, vagy mert egy dispositív törvényi norma implicit módon lehetővé teszi a felek számára, hogy más szabályt állapítsanak meg. A Cseh Alkotmánybíróság később pontosan ezt a knappian megkülönböztetést ismételte meg.

Ez rendkívül jelentős.

Az akarat autonómiáját pusztán kivételből a törvényi szabályozás **ellen önálló normatív rendszerezési forrássá** alakítja.

A fogalmi sorozat tehát a következő:

Az állami jog szabadságot hoz létre vagy véd, → az alanyok ezt a szabadságot használják arra, hogy saját szabályait állítsanak fel, → az autonóm jogi szabályozás a jogrend keretein belül alakul ki.

Ez a magánjogi autonómia valódi általános-elméleti következménye.

Ez azt is megmutatja, miért érvelt Karel Eliáš provokatívan, de meggyőzően amellett, hogy Knapp *Teorie práva* című műve, a címe ellenére nagyrészt rendkívül kifinomult **magánjogi elmélet**.

A magánautonómia rehabilitációja

Itt azonosítható az egyik legvilágosabb normatív váltás a szocialista Knapp felé a posztoszocialista irányba.

1989 után intenzíven visszatért a polgári joghoz. Részt vett a Csehszlovák Polgári Törvénykönyv 1991-es átfogó módosításában, amelynek célja a magánjog demokratikus és piacorientált rendszerhez való alkalmazkodása volt. Későbbi elméleti tanulmányai a jogi képesség, a jogi személyek, a kötelező és pozitív szabályok, valamint az autonómia kérdésével foglalkoztak.

A fontos kérdés nem csupán az, hogy a magánjogi témák újra előkerülnek.

Az **autonóm jogi alanya** most az általános elméletének egyik szerkezeti építőkövévé válik.

A klasszikus szocialista polgári jogban a magánautonómia elkerülhetetlenül alárendelte a tervezett társadalmi céloknak, az állami tulajdoni struktúráknak és a közgazdaságtani szervezetnek. Ezzel szemben késői Knappban a magánautonómia fogalmi módon kapcsolódik a következőkhöz:

szabadság,

jogi személyiség,

kapacitás,

Engedély,

dispozitív törvény,

szerződéses önszabályozás.

Így az emberi magánjog fogalma csendben átszervezi általános elméletének jelentős részét.

A meggyőződést nem lehet mechanikusan levezetni törvényi megfogalmazásból

Knapp kötelező és dispozitív törvény kezelése egy másik jellemző elemet is tartalmaz: a **jogi intuíciót**.

Megjegyezte, hogy a jogszabályok gyakran nem határozzák meg egyértelműen, hogy egy rendelkezés kötelező-e vagy döntő. Néha a terminológia feltárja a választ, néha pedig a hagyományos értelmezés, de a gyakran képzett jogászok a szabály jellegét Knapp jogi intuíciónak nevezett módon ismerik fel.

Gondosan megkülönbözteti ezt a misztikus intuíciótól. Ez egy professzionális hallgatólagos tudásformája, amelyet jogi oktatás, tapasztalat és felhalmozott fogalmi megértés hozza létre.

Ez a megfigyelés azért fontos, mert megakadályozza, hogy összetévesztessük Knapp analitikus joggyakorlatát a mechanikus következtetés hitével.

Bár Knapp rajongott a logika, a kibernetika és az informatika iránt, tudta, hogy a jogi érvelés nem redukálható teljesen formális algoritmusokra.

Érett elmélete tehát két olyan álláspontot ötvözi, amelyek elsőre ellentmondásosnak tűnhetnek:

a jogi érvelést szigorú fogalmi és logikai elemzésnek kell alávetni;

még

A fontos jogi ítéletek kialakított szakmai megértésre épülnek, amelyet nem lehet mindig teljesen formalizálni.

Ez a kombináció magyarázza hosszú távú érdeklődését a **jogi gondolkodás algoritmusának korlátai** iránt, amelyet Holländer Knapp egyik maradandó hozzájárulásának tart.

Értelmezés: túlnyomórészt pozitivista, de nem mechanikusan textualista

Knapp értelmezési elmélete hasonlóan összetett.

František Cvrček, aki 2025-ben visszatekintően írt, úgy jellemezi az 1995-ös *Teorie práva* értelmezési fejezeteit, hogy lényegében a **klasszikus pozitivismusságon** belül maradnak. Knapp a jogi érvelés ismerős speciális érveiről – *a contrario*, *a fortiori*, analógia és kapcsolódó formákról –, és továbbra is egyértelműen szkeptikus, mivel a homályos "jog általános elveire" való hivatkozás túlzott mérlegelést adhat az értelmezőknek.

Ez meglehetősen élesen elválasztja őt az 1989 utáni fejlődéstől, amely egyre inkább az elveket azonnali jogi normákként kezelte, és a bírói egyensúlyt központi módszernek tekintette.

Mégis, Knapp nem volt durva szöveges.

Már korábbi elméletében ragaszkodott hozzá, hogy egy jogi norma megértése nemcsak azt jelenti, **hogy mit igényel**, hanem azt is, **miért követeli meg**, milyen társadalmi körülmények motiválták, és hogyan működik valójában a társadalomban. Holländer ezt a merev formalizmus elutasításaként értelmezi.

Ennek következtében Knapp késői értelmező álláspontja így írható le:

a jog azonosításában pozitivista;

teleológiai és szociológiai megértésében;

analitikus a fogalmainak rekonstrukciójában;

visszafogott a bírói új elvek létrehozásával kapcsolatban.

Ez egy kifinomultabb álláspont, mint a "formalizmus" vagy a "szabad igazságszolgáltatás" (szabad igazságszolgáltatás).

Jogi hiányosságok: figyelemre méltó folytonosság, egy fontos javítással

Knapp jogi hiányosságokról való kezelése kiváló példa arra, hogyan léteznek az öreg és az új elemek együtt.

Évtizedeken át elutasította a "jogbeli hiány" hétköznapi fogalmát. Ha a jog a jogi normák halmaza, érvelt, akkor azon kívül csak *nem-jog* van, nem pedig egy lyuk a jogon belül. Egy értékelő "rés" általában egy külső mércét feltételez, amely szerint a pozitív jognak tartalmaznia kell valamit, amit nem tartalmaz – egy olyan fogalom, amelyet a természetjog-dualizmussal társított.

Ezt a szkepticizmust az 1990-es években is megőrizte. Német *cikke, az Ist das Recht lückenlos oder lückenhaft?* 1993-ban jelent meg, és az 1995-ös *Teorie práva* ismétli az alapálláspontot.

De Knapp bevezetett egy követelményt.

Ha a jogszabály technikailag hiányos vagy meghatározatlan, a bíróságok **dotváření práva – a jog befejezése vagy további kialakítása** – folytathatnak. Ez a tevékenység több, mint a szokásos értelmezés, de még nem teljes jogalkotás. Pontosabb kereteket ad egy már meglévő normának, amely a jogrendhez tartozik.

Ez a köztes kategória elméletileg nagyon érdekes:

a jog értelmezése → befejezése → jogalkotás.

Knapp ezért elismeri a bírói fejlődést anélkül, hogy feladná azt a pozitivista feltevést, miszerint a bíróság általában a már meglévő pozitív jogi anyagtól indul.

Ez ismét távol tartja őt mind a mechanikus pozitívizmustól, mind az erős igazsági konstruktívizmustól.

A jogi norma és a jogi folytonosság független "létezése"

A *Teorie práva* *másik feltűnő tézise* a jog tartósságáról szól politikai változásokon keresztül.

Miután létrehozták, Knapp szerint, egy jogi norma egyfajta független jogi létezést szerez. Bár eredetileg az államhoz vagy törvényhozóhoz kötött, amely létrehozta, később elválik az alkotójától.

Ez a feltételezés olyan jelenségeket magyaráz, mint például:

jogi fogadtatás,

a folytonosság az egymást követő államok között,

a megszűnt politikai rezsimek által elfogadott jogszabályok folyamatos érvényessége,

és a jogi intézmények túlélése az eredeti ideológiai kontextuson túl.

Ez a kérdés nyilvánvalóan nagyon releváns volt 1989 után.

1990-es beszélgetésében a csehszlovák jogrendszer átalakulásáról Knapp elutasította azt az illúziót, hogy egy teljes jogrend egyszerűen azonnal pótolható, miközben megőrzi a jogi folyamatosságot. Megkülönböztette a sürgős, azonnali reformokat a jogrendszer újjáépítésének feltétlenül hosszabb folyamatától.

Ez egy figyelemre méltó elméleti válasz a forradalmi politikai változásra.

Politikailag 1989 novembere megszakítást jelentett.

Jogilag azonban az átalakulásnak nagyrészt **folytonosság és fokozatos módosítás útján kellett** zajlana.

Ez a megközelítés szinte tökéletesen megfelel a jogi normák ontológiájának: ha jogosan megalkották, a normák olyan intézményi létezéssel rendelkeznek, amely nem redukálható az eredeti törvényhozók politikai szándékaihoz.

Jogi bizonyosság, időbeli érvényesség és visszamenőlegesség

A jogi bizonyosság ezért fontos szerepet foglal el az 1995-ös elméletben. A könyv könyvtári leírásai helyesen azonosítják a "jogba vetett bizalmat" és a jogi bizonyosságot a jogi antropológia jelentős részeként.

Knapp részletes megkülönböztetése **az igaz és hamis visszamenőlegesség** között különösen fontos a forradalom utáni jogi környezetben.

Az igazi visszamenőlegesség akkor fordul elő, amikor az új jog visszamenőlegesen megváltoztatja a tények és viszonyok jogi értékelését vagy következményeit, amelyeket a hatályba lépés előtt teljesítettek. Hamis vagy látszólagos visszamenőlegesség akkor fordul elő, amikor egy már létező, folyamatban lévő jogi kapcsolatot a régi jog szabályoz az új törvény előtti időszakban, és az új törvény annak későbbi hatásai miatt.

Ez a különbség ma már doktrinailag is ismert, de Knapp általános jogi elméletbe való beépítése egy általánosabb aggályt tükröz: a demokratikus átalakulás nem lehet egyszerűen tönkretenni az időbeli jogi folytonosságot anélkül, hogy feláldozná a jogi bizonyosságot.

Alkotmánybíróságok és a bírói jogalkotás problémája

Az 1993-as *Zákonodárná moc Ústavního soudu* – "Az Alkotmánybíróság törvényhozó hatalma" – című cikk Knapp szembesülését mutatja az 1989 utáni jogrend egyik legfontosabb újdonságával.

Jelentősége magában a címében rejlő problémában rejlik. Ha egy alkotmánybíróság képes felülvizsgálni az általánosan kötelező érvényű jogszabályokat, az alkotmányos ítélet már nem illeszkedik kényelmesen a 19. századi kontinentális képbe, amelyben a bíró csupán a tényeket a meglévő törvények alá veti alá.

Knapp felismerte az elméleti problémát.

Kopeček történelmi rekonstrukciója szerint **azonban nem** vette fel az 1989 utáni erős ellenőrzés és egyensúly elképzelést a szétválasztott állami hatalomról. Továbbra is úgy értelmezte az államhatalmat, mint alapvetően **egy hatalmot, amelyet funkciók szerint különítenek meg**, nem pedig a kölcsönösen ellenőrző hatalom többségének.

Ez jelentős kontinuitást jelent a szocialista korszak államelméletével.

Ez egyben az egyik legérdekesebb, megoldatlan feszültséget is teremt a késői Knapp történetében:

Egyrészt elfogadja az alkotmányos ítéletet, és elemzi annak jogalkotó hatásait;

másrészt megőrzi az egységes állami hatalom fogalmát, és szkeptikus a korlátlan bírói alapvető, lényegi alkotmányos elvek létrehozásával szemben.

Ha Knapp még egy évtizedet élt volna, ez a feszültség szinte biztosan további fejleményt kényszerített volna elméletének.

Nem lett dworkiniánus vagy alexyan alkotmányelméleti elméleti szakértő

Ez a megkülönböztetés kulcsfontosságú Knapp meghatározásához a közép-európai jogtudomány 1989 utáni jelentős átalakulásához képest.

Sok posztkommunista alkotmányelmélet egyre inkább Dworkin és később Alexy joggyakorlatához hasonló szerkezetet vett fel:

szabályok kontra elvek,

alkotmányos jogok mint elvek,

kiegyensúlyozás és arányosság,

erkölcsi érvelés, amely beépül a jogi érvelésbe,

alkotmánybíróságok, mint alkotmányos jelentés tekintélyes fejlesztői.

Knapp nem haladt ebbe az irányba.

Szkepticizmusa a homályos általános elvekkel és az *analogia iuris*-szal kapcsolatban, a jog társadalmi és intézményi eredetéhez való ragaszkodása, valamint vonakodása, hogy közvetlenül azonosítsa az igazságszolgáltatást a jogi érvényességgel, mind az ellenkező irányba húzódnak.

A különbség nem az, hogy Knapp közömbös volt az igazságosság vagy a szabadság iránt. Épp ellenkezőleg.

A különbség az **intézményesítésre** vonatkozik.

A dworkini posztpozitivizmus szerint az erkölcsi elvek magukat is alkothatják a jogot, és a bírák konstruktív erkölcsi értelmezéssel azonosítják azokat.

Knapp számára az értékek kritizálják, irányítják és néha önkorrekcióra váltják a pozitív jogot, de továbbra is vonakodik egy meghatározatlan erkölcsi rendet automatikusan pozitív igazságszolgáltatássá alakítani.

Ez a megkülönböztetés különösen érdekes alternatívává teszi őt az 1989 utáni közép-európai joggyakorlatban.

Összehasonlító jog a szocialista jogi család eltűnése után

Knapp összehasonlító jog könyvei a végső időszakának másik jelentős eleme: a *Základy srovnávací právní vědy* 1991-ben, a sokkal nagyobb *Velké právní systémy* 1996-ban.

Ezeket a műveket nem szabad teljesen új elméleti konstrukcióknak tekinteni. Eliáš megjegyzi, hogy Knapp 1990 utáni összehasonlító és propedeutikus könyvei jelentősen átdolgozták a korábbi műveket, ellentétben az igazán új, 1995-ös *Teorie práva*-val.

Ennek ellenére a megváltozott politikai környezet jelentősen megváltoztatta jelentésüket.

Az 1996-os könyv az összehasonlítás episztemológiáját és módszertanát, jogosztályozását, alkotmányos összehasonlítást, főbb jogi rendszereket, jogi etnográfiát, valamint a jogi rendek asszimilációját vagy egységesítését tárgyalja. Figyelemre méltó, hogy Knapp nem korlátozza az összehasonlító jogot magánjogra, hanem integrálja a köz- és alkotmányos összehasonlítást.

Fő "nagy rendszerei" a kontinentális vagy római-germán, angol-amerikai és iszlám hagyományok, amelyeket afrikai, indiai és távol-keleti jog vita egészít ki.

Ami nagyrészt eltűnik, az az ideológiai állítás, miszerint a "szocialista jog" történelmileg felsőbbrendű globális jogi családot alkot.

Ez egy másik **demarxizáció a levonással** történő kivonás útján. Ahelyett, hogy a szocialista összehasonlító jogtudományt új ideológiai taxonómiával helyettesítené, Knapp visszatér a többes történelmi-földrajzi osztályozáshoz.

Az 1996-os könyv jelentős figyelmet fordít a **jogrendszerek konvergenciájára és egységesítésére** is, ami különösen fontos kérdés az európai integráció korszakában.

Módszertan és tudományos propedeutika

Az 1993-as *Vědecká propedeutika* egy újabb figyelemre méltó kontinuitást mutat.

A témák a következők:

a tudomány társadalmi funkciója,

a jogtudomány természete,

jogi normák és értelmezés,

általános módszertan,

logika,

kategóriák és fogalmak,

Jogi definíciók,

jogi nyelvezet,

Tudományos módszer és tudományos etika.

A posztumusz megjelent, 2003-ban *megjelent Vědecká propedeutika pro právníky* már 1979–1980-ban tartott előadásokból származik, amely ismét figyelmeztet arra, hogy minden 1989 utáni kiadványt egy új ideológiai szakasz bizonyítékaként értelmezzünk.

De ezeknek a témáknak a túlélése önmagában is fontos.

Knapp legerősebb tudományos munkáinak nagy része **politikailag hordozhatónak** bizonyult. A logika, terminológia, jogi nyelvészet, információkeresés, fogalmok kialakítása és tudományos módszertana nem függött a marxizmustól. Amint az ideológiai keret eltűnt, ezeket az összetevőket egyszerűen vissza lehetett építeni a demokratikus jogtudományba.

Így mondhatjuk, hogy Knapp 1989 utáni munkája feltárta, hogy korábbi jogi elméletének mely részei valóban tudományosak, és melyek a szocializmus politikai filozófiájára épültek.

A jogi kibernetika jogi informatikává válik

Knapp az 1960-as évek elejétől a jogi kibernetika közép-európai úttörője volt. A késő szocialista idősakra ez jogi informatikává, automatizált jogi információkereséssé, jogi teszteléses anyagokká, jogi nyelvtanulmányokká és mesterséges intelligencia reflektívává fejlődött.

Ezek a témák továbbra is részei a 1995-ös jogelméleti koncepciónak. Knapp kifejezetten a **jogi informatika** is besorolja a széles körű jogelméletet a tiszta jogfilozófiától.

Holländer Knapp jogi kibernetika és későbbi informatikának alapjait, jogi nyelvi és terminológiával kapcsolatos munkáját, különösen a **jogi érvelés algoritmusának korlátairól alkotott gondolkodását** tartós újításai közé sorolja.

Ezért nincs 1989 utáni "digitális fordulat" Knappban. A digitális fordulat évtizedekkel korábban történt.

Ami megváltoztatja, az az elméleti kontextus. A kibernetika már nem beágyazódik a szocialista tervezésbe és a rendszeres szókincsbe; a jogtudás politikailag semleges módszertanának részévé válik.

Utólag visszatekintve Knapp ezen aspektusa meglepően modern. Egyidejű rajongás a formalizáció iránt és az algoritmikus jogi érvelés korlátaihoz való ragaszkodása pontosan azt a dilemmát jelzi, amelyet ma az MI-alapú jog felvet.

A jogi nyelv és fogalmak elmélete

Ez a módszertani orientáció magyarázza a jogi nyelv szokatlanul kiemelt helyét is.

A jog nem működhet közvetíthető fogalmak nélkül. Ezért a jogi terminológiának kell törekednie a megfelelő pontosságra, a relatív stabilitásra és a belső konzisztenciára. Ugyanakkor a jogi fogalmakat nem lehet tökéletesen merev matematikai objektumként kezelni, mert változó társadalmi világban működnek.

Ez a feszültség régóta lenyűgözte Knappot.

Ez magyarázza azt is, hogy mindkét véglettel szemben ellenáll:

tiszta fogalmi formalizmus, amely a jogot zárt logikai kalkulusként képzelel el;

és radikális antiformalizmus, amely a jogi nyelvet politikai vagy erkölcsi választásra redukálja.

Knapp számára a jogi fogalmak emberi konstrukciók, amelyek gyakorlati célúak, de ha kialakulnak, korlátozzák a jogi érvelést.

Érett jogtudománya tehát **erősen analitikus, nem pedig a 19. századi értelemben értelmezett** lenne.

A "jogrendszer" valós, de szükségszerűen rugalmas

Ugyanez a hozzáállás megmutatkozik a jogi rendszerezés elméletében is.

Knapp régóta ragaszkodott ahhoz, hogy a jogi ágak és osztályozások hasznosak, de a társadalmi jelenségek folyamatosan fejlődnek, és hibrid eseteket hoznak létre. A túlzott precíz tudományos osztályozások ezért akadályokká válhatnak a megértés szempontjából. Holländer ezt Knapp elméleti módszerének egy másik régóta fennálló összetevőjeként azonosítja.

Ez különösen jól túléli a politikai átmenetet.

1989 után a cseh jogrend hatalmas átalakuláson ment keresztül: a köz- és magánszektor megkülönböztetéseket újraalakították, a kereskedelmi jogot újjáalakították, átalakultak a tulajdonjogok, az alkotmányjogot igazságszolgáltatássá tették, az európai jogi hatások felerősödtek.

Egy olyan elmélet, amely a jogi kategóriákat rendszerszintűnek, de történelmileg alkalmazkodónak tekintette, különösen alkalmas volt erre az átalakulásra.

Így Knapp rendszergondolkodása soha nem volt az a zárt deduktív rendszer, amelyet néha a szigorú normativizmushoz társítanak.

Ez egy **dinamikus takonómia volt a változó normatív jelenségekről.**

Az érett általános elmélet magánjogi irányultsága

Karel Eliáš értékelése, miszerint a *Teorie práva* fontos szempontból "kiváló magánjogi elmélet", komolyan kell venni.

Knapp érett elméletének szerkezete egyre inkább olyan fogalmak köré épül, amelyek lényegében civilisztikai jellegűek:

személy,

szabadság,

jogi képesség,

szubjektív jog,
jogi kapcsolat,
jogi aktus,
az akarat autonómiája,
kötelező és diszpozitív törvény,
jogi személyiség,
felelősség,
a normák időbeli hatásai.

Ez különleges irányt ad az állítólag "általános" elméletének.

Míg a közjog-orientált elméletek gyakran szuverén hatalommal indulnak, és azt kérdezik, hogyan köti meg a törvény az állampolgárokat, Knapp egyre inkább jogilag autonóm alanyokkal kezd, és azt kérdezi, hogyan alakítja fel a jog a kölcsönös szabadságukat.

Polgári jogi háttere ezért mélyen formálja jogtudományát.

Ezért is látható az 1989 utáni fejlődése az **autonómia és jogi személyiség** elméletében, mint egy átfogó új alkotmányos jogelméletben.

Mennyit változott valójában a Knapp 1989 után?

Ezen a ponton három különböző változási szintet lehet megkülönböztetni.

Az ideológiai keret radikálisan megváltozott

Knapp kifejezetten kijelentette, hogy a történelem megcáfolta a marxista társadalmi osztály fogalmát, és hogy a kommunista rezsimek összeomlása után a marxista jogelméletet elhagyták. Holländer megjegyzi, hogy Knapp analitikus-szociológiai elmélete korábban marxista intellektuális kontextusban létezett, de Knapp nem élt elég sokáig ahhoz, hogy a marxizmus után ugyanolyan szisztematikus helyettesítő kontextust alakítson ki.

Ez alapvető fontosságú.

Az olyan kifejezések, mint uralkodó osztály, szocialista jogosság, szocialista tulajdon és történelmileg szükséges szocialista fejlődés már nem formálják az elméletet.

Normatív hangsúlya jelentősen megváltozott

A szabadság, egyenlőség, állampolgárság, jogi bizonyosság, autonóm magánrend és az állami önöntartás kerül előtérbe.

Ez nem csupán a marxista szókinsz törlése. Valóban megváltoztatja az **elmélet normatív súlypontját**.

Alapvető jogászati módszere viszonylag alig változott

Megtartotta:

a jog analitikus-szociológiai fogalmát;

Sein és Sollen közötti különbséget;

a jog társadalmi-akaratos eredete;

a jog és a szervezett hatalom szükséges kapcsolata;

a jog és a hatalom közötti különbségtétel;

szkepticizmus a metafizikai természetjoggal szemben;

a normaelmélet központi szerepe;

jogi logika és deontikus módszerek;

a jogi nyelvezet fontossága;

jogi informatika;

óvatosság a jogalkotás igazságszolgáltatási létrejöttével kapcsolatban;

a jogrendszer rugalmas felfogása;

a szkeptikus álláspont a jog "hiányosságaival" kapcsolatban.

Ezért meggyőző Holländer mély intellektuális folytonosságról szóló tézise.

Mégis, a folytonosságot nem szabad túlhangsúlyozni

Ugyanakkor Holländer folytonossági tézisének ki kell egészíteni Kopeček történelmi értelmezésével.

Kopeček hangsúlyozza, hogy Knapp **nem** egyszerűen csatlakozott a 1989 utáni domináns liberális alkotmányos paradigmához. Szkeptikus maradt a természetjoggal szemben, megőrizte

az államhatalom egységének fogalmát, és kényelmesebben érezte magát a jogközpontú, mint erősen lényegi felfogással a Rechtsstaat-ban.

A két értelmezés nem ellentétes.

Holländer főként így kérdezi:

Milyen jogi filozófus volt Knapp?

Válasz: rendkívül következetes analitikus-szociológiai elméletalkotó.

Kopeček így kérdez:

Hol állt Knapp a politikai-alkotmányos intellektuális átalakulásban 1989 után?

Válasz: valamennyire kívül esik az új, jogalapú liberális alkotmányosság középpontján.

Együtt sokkal pontosabb képet adnak.

Knapp annyira megváltozott ahhoz, hogy újrakonstruálja jogrendszerét egy demokratikus jogrend érdekében, de **nem annyira, hogy a domináns posztpozitivisták alkotmányos paradigma elméleti alkotója** lett volna.

Az átmenet tömör rekonstrukciója

Az átmenetet a következő sémákban lehet kifejezni:

1960-as évek Knapp

a társadalmi kapcsolatok → társadalmilag kondicionált fognak → szocialista pozitív jogot → analitikus normaelméletet, ahol az igazságosság külső kritikus kérdésként működik;

1989 után így alakul:

elhunyt Knapp

A társadalmi kapcsolatok → társadalmilag kondicionált jogalkotás pozitív jogot → a szervezett hatalom → szabadság és egyenlőség központi jogi értékei, → magánautonómia és demokratikus jogosság → külső ideális normatív korrekció .

A döntő elem a **marxista osztálymeghatározás**.

A döntő elemek, amelyeket hozzáadnak vagy előtérbe helyeznek, az **autonóm személyiség, a hatalm demokratikus önkorlátja és a magán normatív autonómia**.

A konstrukció analitikus-szociológiai középpontja megmaradt.

Mely késői tézisek voltak valóban eredetiek?

Meg kell különböztetni a **cseh/közép-európai jogtudomány** eredetiségét és a világjog szintjén lévő eredetiséget.

Az 1995-ös *Teorie práva* intellektuálisan lényeges és eredeti szintézis, de Knapp 1989 után nem hozott létre egy új, világszintű általános jogparadigmát, amely összehasonlítható Hart elismerési szabályával, Dworkin jogelméletével, Luhmann autopoetikus elméletével, Weinberger intézményes pozitívizmusával vagy Alexy elvelméletével.

Késői munkáinak néhány része mégis jelentős önálló eredetiséggel bír.

Különösen fontos a **megkülönböztetése a dispozitív jog és az autonóm normatív rendezés** között. Az a megfigyelés, hogy a törvényi dispozitív normák heteronomok maradnak, miközben a valódi autonóm normákat maguk a résztvevők hozzák létre, sokkal gazdagabb fogalmi struktúrát biztosít, mint a szokásos kötelező/alapértelmezett megkülönböztetés. Ennek az érvelnek a cseh bíróságok folyamatos alkalmazása bizonyítja annak tartós elemző erejét.

Engedélyezési és **deontikus modalitások elmélete**, különösen Holländerrel együttműködve, közvetlenül a nemzetközi jogi logikai kutatáshoz tartozik.

A **jog befejezését, mint köztes tevékenységként értelmezése az értelmezés és a jogalkotás** között szintén megkülönböztethető, különösen, ha ez együtt a értékelő "hiányosságok" tagadásával párosítja.

Az igazságtalan pozitív törvény autokorrekciónak **fogalma** érdekes középpontot nyújt a szigorú pozitívizmus és a természetjog között.

Végül a **jogi logika, a nyelvezet, az informatika és az algoritmusok határainak explicit felismerése** szokatlanul előretökintő volt, és talán ma jelentősebb, mint 1995-ben tűnt.

A legfontosabb valódi fejlemények 1989 után

Ha a kérdést kizárólag arra korlátoznánk, hogy mi **fejlődött vagy változott** valójában 1989 után, nem pedig pusztán arra, amit Knapp a korábbi évtizedekben ismételt meg, akkor több fő fejleményt is kiemelnék.

Az első a **szocialista "állam- és jogelmélet" lebontása**, és annak autonóm jogfilozófiája, jogelmélet és államelmélet felváltása.

A második a **marxista osztályelmélet nyílt elhagyása**, miközben megtartja a jog eredetének szociológiai értelmezését.

A harmadik a **szabadság és egyenlőség magas** pozíciója jogi antropológiájában.

A negyedik a szabadság átültetése a magánjogi fogalmakba, mint **az akarat autonómiája, az autonóm normák és a dispozitív szabályozás**.

Az ötödik a társadalmi közhatalom elképzeléséből az **önkorlátozó Rechtsstaat** felé való elmozdulás, bár a teljes posztpozitivistai alkotmányos paradigma elfogadása nélkül.

A hatodik a következő, egyre nyíltabb elismerése, hogy egy **metajogi ideális normatív rendszer** korrigálja a pozitív hatalmat, miközben elmarad a természetjogos érvényességi elmélettől.

A hetedik több technikai fogalom finom finomítása – például a normativitás és a szabályozás közötti különbség, valamint a fejlettebb jogi befejezés kategóriája.

A nyolcadik a szocialista jogi család eltávolítása az összehasonlító jogtudomány középpontjából, és visszatérés a jogrendszer plural, globális felfogásához.

Ezek együtt valódi elméleti átalakulást alkotnak, bár nem egy új, alapról felépített elméletet.

Mi nem változott?

Ugyanilyen feltáróak azok az elemek, amelyek megmaradtak.

Knapp soha nem hagyta abba a hitet, hogy a jog társadalmilag **generált jelenség**.

Sosem kezelte a pozitív jogot egyszerűen erkölcsből levonhatóként.

Sosem fogadta el, hogy a jogi és a politikai hatalom egyformák.

Sosem hagyta el a különbséget *Sein* és *Sollen* között.

Továbbra is részben analitikus, részben szociológiai szinten értette a jogtudományt.

Továbbra is túlzottan metafizikai természetjogi érvekkel nem bízott meg.

Elkötelezett maradt a jogi koncepcióalkotás és rendszerezettség mellett.

Továbbra is lenyűgözte a logika, az informatika és a nyelv, miközben ragaszkodott a formalizációjuk határaihoz.

Megőrizte a bírói kreativitás viszonylag korlátozó fogalmát.

És civilista gondolkodásmódja egyértelmű maradt.

Ez a kontinuitás annyira kiterjedt, hogy a **"posztmarxista Knapp"** kifejezés valószínűleg pontosabb, mint a "liberális Knapp".

Lehetséges további fejlesztés lett volna, ha Knapp tovább élt volna

Itt szükséges elválasztani a dokumentált elméletet a feltételezéstől. Knapp 1996-ban hunyt el, így a következő lehetőségek nem tulajdoníthatók neki tényleges álláspontként. Ezek azonban azok a fejlemények, amelyekhez a megoldatlan feszültségek a késői elméletében rámutatnak.

Az első és talán legvalószínűbb irány a **társadalmilag alapozott, értékérzékeny pozitívizmus lett** volna. Érett elmélete már elválasztja a jogi létezést az erkölcsi helyességtől, miközben elismeri a szabadságot, az igazságosságot és az ideális normatív rendet nélkülözhetetlen korrekcióként. Ha részletesebben foglalkozott volna Harttal, Dworkinnal, Alexy-vel, Weinbergerrel és az azt követő befogadó-pozitivistákkal, világosabb elméletet alkothatt volna, amely pontosan elmagyarázza, hogyan lépnek be a külső értékek jogi értelmezésbe anélkül, hogy önálló, jogi érvényességi forrásokká válnának.

Egy másik, megoldatlan kérdés az **alkotmányos ítélethozatal** érinti. A cseh Alkotmánybíróság gyors felemelkedése egyre határozottabb, elveken alapuló alkotmányos érveléssel szembesült volna Knappnak. 1993-as aggodalma az Alkotmánybíróság kvázitörvényhozó hatalmával szemben arra utal, hogy korán felismerte a problémát. Végül el kellett döntenie, hogy az állami hatalom egységéről és a korlátozott igazságszolgáltatási jog befejezéséről szóló doktrínája megfelel-e az alkotmánybíróság egyre erősebb normatív szerepének.

Egy harmadik irány a **jogi elvekkel** kapcsolatos. Knapp *analógiája iuris* és homályos általános elvek iránti gyanakvás szinte biztosan közvetlen vitába sodorta volna őt az Alexyan arányosságelméletével és az elvalapú joggyakorlattal, amely később sok európai alkotmánybíróságon dominánssá vált. Lehetséges, hogy elemzően próbálta volna megőrizni az elveket, ahelyett, hogy elutasította volna őket vagy engedélyezte volna őket korlátlan működésükre.

Egy negyedik irány a magánjogi elméletének átalakítása lett volna egy **általánosabb autonóm normatív rend** elméletévé. A heteronom törvényi normák és a jogi alanyok által autonóm módon létrehozott normák közötti megkülönböztetése kiterjeszthető volna a vállalatokra, egyesületekre, szakmai szervezetekre, szerződéses hálózatokra és transznacionális magánszabályozásra. Ebben a formában meglepően közel állhatott volna a kortárs jogi pluralizmus elméleteihez.

Az ötödik pedig az **európaisodásról és a jogrendszerek konvergenciájáról** szólna. A *Velké právní systémy* már most is a konvergencia és egységesülés problémáival végződik. Az EU-jog drámai terjeszkedése 1996 után megkérdőjelezte volna Knapp viszonylag klasszikus megosztottságát a kontinentális és angol-amerikai jogkultúrák között, és arra kényszerítette volna, hogy elemezze a hibridizációt, a kontinentális rendszereken belüli igazságügyi precedenseket és a szupranatív jogforrásokat.

A hatodik – és a mai szemszögből talán a legérdekesebb – a **mesterséges intelligenciával és a jogi döntéshozatallal** kapcsolatos lett volna. Tekintettel Knapp úttörő munkájára a kibernetika, jogi informatika, jogi nyelvezet és az algoritmizálás korlátai terén, a kortárs gépi tanulási rendszerek olyan kérdéseket válaszoltak volna, amelyeket évtizedek óta feltett volna: mely

formálisan reprodukálhatók a jogi érvelésnek, melyiknek kell értelmezés, és hol történik az átmenet az információfeldolgozásból a valóban normatív ítélőképességre? Holländer rekonstrukciója világossá teszi, mennyire központi szerepet játszott ez a probléma már Knapp szellemi örökségében.

Végső értékelés

A legpontosabb értelmezés tehát nem az, hogy Viktor Knapp 1989 után hirtelen megtérést élt át.

Késői jogtudománya valami finomabb, elméletileg érdekesebb eseményen ment keresztül:

korábbi elméletének marxista felsőszerkezete összeomlott, miközben elemzős-szociológiai építészetének nagy része megmaradt, és egy új normatív központ köré épült újjá.

Az osztályelmélet eltűnt; a jog társadalmilag kondicionált eredete megmaradt.

A szocialista állam- és jogelmélet eltűnt; az autonóm jogtudomány és a jogfilozófia visszatért.

A közideológiai cél elvesztette elsőbbségét; az emberi szabadság, egyenlőség és jogi bizonyosság előrelépett.

Az állam által irányított szabályozás megszűnt a normatív paradigmátikus formájaként; a magánautonómia és az autonóm normaalkotás sokkal nagyobb elméleti jelentőséget kapott.

A hatalom továbbra is szükséges maradt a joghoz; a hatalom már nem szolgált saját igazolásával.

A pozitív jog analitikusan elkülönült az erkölctől; az igazságosság azonban egyértelmű korrekciós szerepet kapott az ideális normatív rend és az önkorrekció fogalmának révén.

A bírák befejezheték a jogot, de nem változtak korlátlan erkölcsi elvalkotókká.

A logika, a nyelv, a jogi informatika és a rendszerelmélet szinte épségben maradt fenn, mert soha nem támaszkodtak alapvetően a marxizmusra.

Ezért Knapp 1994–1996-os végső álláspontját egy **posztmarxista analitikus-szociológiai pozitív jogelméletként írnám le, amelyet egy liberális-magánjog-emberi autonómia felfogás és a jogi hatalom önkorrekciójának külső axiológiai elmélete gazdagított.** Ez liberálisabb volt, mint szocialista korszakbeli keretrendszere, de kevésbé jog-alkotmányos és kevésbé posztpozitivistá, mint a joggyakorlat, amely hamarosan dominánssá vált a közép-európai alkotmányjogban.

És éppen ez a köztes álláspont teszi a késői Knappot elméletileg fontossá: ő egy alternatív utat képvisel a szocialista jogelméletből – **nem közvetlenül a marxizmusból a természetjogba vagy a dworkini alkotmányosságba, hanem a marxizmusból egy ideologizált, szociológiai-**

analitikus jogtudományba, amely egyre inkább a szabadságra, autonómiára és jogilag korlátozott hatalomra koncentrálnak.

Aleš Gerloch jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Aleš Gerloch jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Aleš Gerloch valamennyire jellegzetes helyet foglal el a 1989 utáni cseh jogelméletben. Sem "tisztá" normativista a kelszenei értelemben, sem olyan elméletalkotó, aki a jogot erkölcsi érvelésre, bírósági diskurzusra, szociológiára vagy politikára bontja. Érett álláspontját leginkább **egy széles, többdimenziós, de módszertanilag jogelméletként** lehet újraértelmezni. A jognak normatív, társadalmi, axiológiai, politikai és információs dimenziói vannak, mégis az ügyvédnek – különösen a bírónak – általában a pozitív jog formálisan azonosított forrásaiból és szövegeiből kell indulnia. Az elvek, célok, értékek, precedensek és társadalmi következmények nélkülözhetetlenek, de Gerloch vonakodik megengedni, hogy kiszabaduljanak a szövegből odáig, hogy az értelmezés jogszerűség nélkül bírói jogalkotássá váljon.

Ez az alapvető kombináció magyarázza munkájának fejlődését 1989 óta. A fő változás nem a radikálisan eltérő elméletek sorozata volt. Ehelyett egy viszonylag stabil elméleti architektúra fokozatosan bővült a demokratikus alkotmányos állam, az alkotmányos döntéshozatal, az európai integráció, az elvek növekvő jelentősége, az igazságszolgáltatás, a nemzetközi bíróságok, a policentrikus jogalkotás, valamint legutóbb a hatékonyság, a társadalmi funkció és a politikai hatalom átalakulásának kérdései miatt.

Fontos egy előzetes módszertani minősítés. Gerloch személyes elméleti álláspontját elsősorban a többször átdolgozott ***Teorie práva című művéből kell rekonstruálni***, amelyet először 2000-ben jelent meg, majd később bővített vagy átdolgozott kiadásokban 2001-ben, 2004-ben, 2007-ben, 2009-ben, 2013-ban, 2017-ben és 2021-ben is megjelent. A harmadik kiadás kifejezetten beépítette a cseh EU-csatlakozás következményeit, valamint jelentősen bővítette az értelmezést és érvelést. Ezzel együtt megtalálhatók egyéni tanulmányai és fejezetei. Az olyan kollektív kötetek, mint az *Účel a funkce práva* vagy a *Právo v měnícím se světě*, nagyon hasznosak az általa kidolgozott programok azonosításában, de nem szabad automatikusan minden fejezet tézisének személyesen Gerlochnak tulajdonítani. Charles Egyetem bibliográfiája ma már nagyon kiterjedt gyűjteményt rögzít, beleértve a *Teorie práva* nyolcadik kiadását 2021-ben, az *Účel a funkce práva*-t 2023-ban, a 2024-es tanulmányát a demokratikus jogállamiságról, valamint *Společnost, moc a právo*-t 2025-ben.

1. Az első 1989 utáni szakasz: az állam átalakulásától a demokratikus jogrendszer általános elméletéig

Gerloch legkorábbi, 1989 utáni elméleti írásait a szocialista jogosságtól az alkotmányos-demokratikus *právní stát* felé való átmenettel kell értelmezni. Ezért a kilencvenes évek eleji munkái szokatlanul jelentős helyet adtak a **jog, az államhatalom, az alkotmánykorlátok, a jogosság, a legitimitás és a jogi bizonyosság közötti** kapcsolatnak. Az 1993/1995-ös *Základy teorie práva a právního státu*, amelyet a korlátozott államhatalomról, a jog és a politika társadalmi átalakulás idején való kapcsolatáról, valamint a jogállamiságról szóló tanulmányok már megmutatják, mi lett az egyik maradandó jellemzője elméletének: az állam nélkülözhetetlen a pozitív jog intézményesítéséhez és végrehajtásához, ugyanakkor a jog egyidejűleg az államhatalom korlátozásának egyik fő mechanizmusa.

Ez jelentős fogalmi átalakulás a rezsimváltás előtt még mindig látható nyelvezethez képest. Gerloch 1989-es demokrácia tárgyalása a szocialista politikai rendszer és a szocialista hatalom kategóriái között kereteződött. 1989 utáni művei ehelyett a politikai pluralizmust, hatalmi felosztást, emberi jogokat, népszuverenitást, alkotmányos korlátozásokat és demokratikus legitimitást tekintik fel alkotmányos környezetként, amelyben a pozitív jog működik.

Ennek ellenére jelentős **módszertani folytonosság** létezik. Gerloch nem hagyta fel a normák, érvényesség, jogi források, kompetencia, szankciók és intézményi hatalom szisztematikusan elemzését. Az átalakulás elsősorban a jogrendszer alkotmányos és axiológiai alapjai szintjén történt. Ebben az értelemben azt mondhatjuk, hogy az analitikus jogelmélet apparátusa megmaradt, miközben az a legitim politikai hatalom elmélete, amelybe ez az apparátus beleágyazódott, mélyen megváltozott.

A jogi bizonyosság különösen fontossá vált. *Právo a jistoty című műve és a princip právní jistotyrol szóló írásai* nem tekintik a kiszámíthatóságot pusztán technikai kényelemségként. A jogi bizonyosság összekapcsolja a normativitást, az időbelitást, a közzétételt, a visszamenőlegesség nélküli rendszert, a jogszabályok stabilitását és a közintézményekbe vetett bizalmat. Ez a téma továbbra is fontos későbbi ellenállásában a túlzottan korlátlan igazságszolgáltatási értelmezéssel szemben.

2. Központi elképzelése: a jog mint többdimenziós jelenség

Gerloch érett elméletének legjellemzőbb általános állítása a *Teorie práva* legelején jelenik meg: a jogot egyetlen definíció nem foglalhatja le eléggé, mert **többdimenziós jelenség**. Legalább öt dimenziót különböztet.

A **normatív dimenzióban** a jog egy általánosan kötelező érvényű magatartási szabályokat tartalmazó rendszer. A **társadalmi dimenzióban** pedig a társadalmi viszonyok között létezik és szabályozza, amelyek egyszerre kondicionálják annak tartalmát. Az **axiológiai dimenzióban** a jog kifejezi, közvetíti és védi az értékeket. A **hatalom vagy politikai dimenzióban** pedig olyan eszköz, amelyen keresztül az állam- és nemzetközi politikát hajtják végre. Végül az **információs dimenzióban** a jogi szabályok információt közvetítenek a címzettekhez. Gerloch kifejezetten kimondja, hogy a jog így nem redukálható megfelelően egyetlen szemantikai síkra.

Ez elméletileg fontos, mert megakadályozza, hogy megközelítése egyenes kelseninormativizmusként minősüljön. A norma központi jelentőségű, de a jog nem **más, mint**

normák. A társadalmi kapcsolatok magyarázzák a normák feltételeit és hatásait; az értékek magyarázzák, miért védik bizonyos jogi megállapodásokat helyesnek vagy legitimnek; a politikai hatalom magyarázza, hogyan születnek és érvényesítik a normákat; és a kommunikáció azt magyarázza, hogyan irányítja a törvény a viselkedést.

Azonban ezek a dimenziók nem rendelkeznek azonos módszertani státusszal. Amikor Gerloch megkérdezi, miből áll a **pozitív jogrend**, a formális megállapíthatóság döntővé válik: a jogi normák hivatalosan elismert forrásokban találhatók, formális meghatározóval rendelkeznek, és jogilag azonosított intézményi eljárások révén hoznak létre vagy ismerik el.

Ez hozza létre azt, amit az egész elméletének alapvető feszültségének – és egyben a szervező elvnek is – tekintek:

ontológiailag Gerloch pluralista; módszertani szempontból viszonylag formalista marad.

A szociológiát, a politikát és az értékeket beengedi a jog fogalmába, de amikor a bíróságnak kell eldöntenie, mi az alkalmazandó jog, sokkal nagyobb súlyt ad a formálisan megállapítható jogi anyagoknak. Pontosan ez a kombináció különbözteti meg őt mind a szűk törvényi pozitivismustól, mind az erősen antipozitivisták ítélezési elméletektől.

3. Normák: a jogrendszer folyamatos elemző magja

A jogi normák továbbra is a központi elemző egységek. Gerloch a normát és a szöveges rendelkezést fogalmi szempontból különállónak kezeli. Egy törvényi rendelkezés több normát tartalmazhat, míg egy normát több rendelkezésből kell rekonstruálni. A jogi rendet tehát nem lehet egyszerűen azonosítani a törvények látható szakaszainak és bekezdéseinek sorrendjével.

Normaelmélete sok klasszikus közép-európai elemző témát megőriz: a normák, hipotézisek, feljegyzések és szankciók szerkezetét; kategorizikus és hipotetikus normákat; imperatív, engedélyező és engedélyező normákat; érvényességet, hatékonyságot és alkalmazhatóságot; idői, területi, személyes és anyagi keretet; normák ütközéseit; eltérést; visszamenőlegességet; valamint a jogi normák és jogi tények közötti kapcsolatot.

Különösen tartós elképzelés az **érvényesség (platnost)** és az **effektivitás (účinnost)** szétválasztása. Egy megfelelően elfogadott és kihirdetett szabály már érvényes lehet, de még nem alkalmazható, mert hatálybalépését elhalasztották. A *vacatio legis* ahhoz a követelményhez kapcsolódik, hogy a címzetteknek és a közhatóságoknak ésszerű lehetőségük legyen megtanulni és végrehajtani az új szabályt. Ez látszólag technikai pont a jogi bizonyosság nagyobb architektúrájához tartozik.

Ezért Gerloch mélyen ragaszkodik a jog **intézményesített differenciált normatív rendként** értelmezéséhez. Az, hogy a jognak társadalmi és axiológiai dimenziói is vannak, sosem szünteti meg a jogi norma-termelés azonosítható formáinak különleges jelentőségét.

4. A fő 1990-es évek utáni terjeszkedés: az elvek a jogrendszer összetevőivé válnak

Gerloch munkásságának egyik legvilágosabb fejleménye a **jogi elveknek (právní principy)** egyre nagyobb helyet tulajdonít. Ezek már nem csupán politikai vagy etikai szempontok a

pozitív joron kívül. Érett elméletében az elvek a jogrendszer alkotóelemei, bár általánosságban, szerkezetben és alkalmazási módban eltérnek a hagyományos jogi normáktól. A 2000-es évek elejétől kezdve ismételten visszatér a "jogi normákhoz és jogi elvekhez", és a téma továbbra is központi szerepet töltött be 2020-as egyetemi előadássorozatában.

Ez tükrözi a kontinentális európai jogrendszerek átalakulását 1989 után: alkotmányos jogok, arányosság, egyenlőség, jogos elvárások, alkotmányos elvek, uniós elvek és a nemzetközi bíróságok joggyakorlata egyre lehetetlenebbé tette a jogrend pusztán törvényes szabályok összességéként való leírását.

Gerloch elfogad egy fontos megkülönböztetést, amely különösen a Dworkinhez és Alexyhez kapcsolódó nemzetközi vitákból ismert: az elvek ütközhetnek anélkül, hogy egyikük érvénytelenné válna. Ellentmondásuk nem egyenértékű két egymással összeegyeztethetetlen szabály formális ütközésével. Az elvek eltérő terjedelmű és súlyú értékeket fejeznek ki, és gyakorlati egyeztetésük olyan érvelést igényel, amely eltér a hagyományos lex-superior, lex-specialis vagy lex-posterior technikáktól. Maguk a cseh bíróságok is hivatkoztak Gerloch kezelésére ezen megkülönböztetésnek.

De van egy fontos feltétel. Gerloch **nem** lép el ettől az elismeréstől egy erősen dworkini vagy alexyan felfogáshoz, amelyben a bíróságnak széles hatásköre van a jogi rendszer újjáépítésére közvetlenül erkölcsi elveken keresztül, amikor a törvényi nyelvezet kielégítetlennek tűnik. Az elvek kontrollált módon lépnek be módszertanába. Jelentőségük különösen nő, ha a szöveges anyagok bizonytalanok, hiányosak vagy alkotmányos kontextusba helyezést igényelnek.

Ez egy olyan álláspontot eredményez, amelyet ésszerűen **elvérzékeny jogi pozitivizmusnak is lehetne** nevezni, bár Gerloch-ot magát nem kell rákényszeríteni ebbe az angol-amerikai osztályozási szokásere.

5. Az értelmezés Gerloch érett jogi módszertanának legjellegzetesebb része

Valószínűleg Gerloch legkönnyebben felismerhető doktrinális hozzájárulása a cseh általános jogtudományhoz az értelmezési módszerek "**standard**" és "**szupra-standard**" (*standardní / nadstandardní*) módszerekre osztályozása.

A szabványos módszerek a következők:

nyelvi értelmezés, logikai értelmezés és rendszerszintű értelmezés.

A szupra standard módszerek a következők:

történelmi értelmezés, teleológiai értelmezés és összehasonlító értelmezés.

Ez a besorolás nem a semmiből jelent meg. Jan Wintr történelmi rekonstrukciója azt mutatja, hogy Gerloch kidolgozott és módosította, különösen Jiří Čapekhez és Viktor Knappal társuló korábbi cseh megközelítéseket. Gerloch *a contrario*, analógiát, *a fortiori* és *reductio ad absurdum*-ot sorolja a logikai jogi érvelés formái közé. A döntő fogalmi újítás a megkülönböztetés egy rendszerszintű hierarchiává emelése a szabványos és szupra feletti módszerek rendszerszintű hierarchiájává.

Az elmélet nem csupán taxonómia. Lényeges elképzelést fejez ki a **jogszerűség és a bírói mérlegelés** kapcsolatáról.

A standard módszerek elsősorban azt vizsgálják, mi következik a jogi szövegből és annak jogi-rendszerszintű kontextusából. A szupra-standard módszerek túlmutatnak a szó szerinti és rendszerszintű felszínen a *legis arány* felé: törvényhozási történelem, társadalmi cél, értékek, jogi elvek és összehasonlító tapasztalat. A klasszikus Gerloch-formuláció szerint az utóbbi módszerek által elért eredmények nem szabad egyszerűen felülről azokat az eredményeket, amelyeket nyelvi, logikai és rendszerszintű értelmezés egyértelműen megállapít. Wintr ezt kifejezetten úgy értelmezi, mint Gerloch folytatását és módosítását a Čapek-Knapp vonalban.

A cseh alkotmánybíróság maga is egyszer összefoglalta ezt a módszertani Gerloch 2004-es harmadik kiadásának felhasználásával: az értelmezési módszerek hierarchizáltak, a nyelvészeti, logikai és szisztematikus értelmezést szabványosnak, történelmi, teleológiai és összehasonlító értelmezést kiegészítő vagy föl-standard értelmezésnek minősítették.

Ez kulcsfontosságú betekintés Gerloch joggyakorlatába. **A jogi szöveg nem elegendő, de nem csupán egy érv a sok közül.** Ez a kiváltságos, intézményesített kiindulópont, mert ez az a termék, amelyet a jogszerűen felhatalmazott törvényhozó hivatalosan a jogi rendbe helyezett.

Az elsődleges és másodlagos értelmezési tárgyak

Későbbi módszertani munkáiban ez a fogalma egyre kifinomultabbá válik. Gerloch megkülönbözteti az **értelmezés elsődleges tárgyát** – elsősorban a normatív jogi szöveget –, valamint a másodlagos **értelmezési tárgyak vagy anyagok**, például értékek, jogi elvek, esetjog, doktrína, jogi hagyomány, jogalkotási anyagok, társadalmi célok és hasonló külföldi megállapodások között.

Ez fontos fejlemény, mert lehetővé teszi számára, hogy beépítse az alkotmányos és európai jogi gyakorlatot anélkül, hogy feladná a szöveges korlátokat. A másodlagos anyagok valóban jogilag relevánsak; nem bélyegztetik el politikaként vagy szubjektív erkölcsként. De a funkciójuk elsősorban az, hogy segítsenek azonosítani és igazolni a jogilag létrehozott elsődleges anyag jelentését, ahelyett, hogy szabadon helyettesítenék azt.

A 2010-es évekre Gerloch funkcionálisan is értelmezte az értelmezést. Munkája tágabb értelemben megkülönbözteti a **hermeneutikus funkciót** – a jogi jelentés felfedezését; **egy szervezeti-imperatív funkciót** – amely az értelmezést az tekintélyális jogi szabályozással és alkalmazással köti össze; és egy **érvelő funkciót** – amely indokolja, hogy miért kell elfogadni egy értelmezést a versengő alternatívák helyett.

Így az érett Gerloch-elméletben az értelmezés egyszerre a kognitív, intézményi tekintély és érvelés is egyidejű.

6. Miért vált sokkal fontosabbá az értelmezés és érvelés 2000 után?

A *Teorie práva egymást követő kiadásai* konkrét bizonyítékot szolgáltatnak a fejlődésre. A 2004-es harmadik kiadást kifejezetten azért módosították, mert a csehek Európai Unióhoz való

csatlakozás megváltoztatta a jogi környezetet, míg Gerloch jelentősen bővítette az értelmezést és érvelést a kortárs jogelméletben és jogi gyakorlatban növekvő jelentőségük miatt.

Ez azért fontos, mert a klasszikus szocialista és korai posztoszocialista jogi elméleti modell viszonylag **norma-termelésre épült**: a parlament normákat hoz, a bíróságok pedig alkalmazzák azokat. Az alkotmányosítás és európaisodás gyengítette egy ilyen egyszerű kép hitelességét. A bíróságoknak egyre inkább össze kellett egyeztetniük a törvényeket az alkotmányos rendelkezéseikkel, alapvető jogokkal, EU-joggal, szerződéskötelezettségekkel és az európai bíróságok joggyakorlatával.

Gerloch válasza nem az volt, hogy bejelentette, hogy a bíróságok törvényhozókká váltak. Ehelyett annyira bővítette a jogi módszertant, hogy alkalmazkodjon ehhez az új értelmezési környezethez, miközben megőrizte a **jogalkotás és a jogértelmezés/alkalmazás közötti** különbséget.

Ez magyarázza, miért lehet elméletének fejlődését a 2000-es és 2010-es években nem úgy leírni, mint a pozitívizmust és az antipozitívizmust való átmenetet, hanem egy **kifinomultabb posztklasszikus legalizmus** felépítését.

7. A vita a teleológiai értelmezési elméletekkel

Itt születik a fő cseh kritika Gerloch-val szemben.

A szerzők, akiket a szigorúbb teleológiai módszertan befolyásolt – Filip Melzer nyilvánvaló példa – tagadják, hogy a nyelvtani és rendszerszintű érveknek olyan kategorikus prioritást kellene élveznie, amelyet a szabvány/felsőstandard-megkülönböztetés sugall. Ebből a szempontból a jogi szabály célja, a jogrend objektív értékei és a versengő értelmezések következményei néha indokolhatják a látszólag egyértelmű nyelvi eredménytől való eltérést.

A különbség tehát nem a "szöveg kontra szöveg hiánya" (szöveg vagy szöveg hiánya). Mindkét tábor szöveges, rendszerszintű és célzott érveket használ. A nézeteltérés a relatív súlyukról szól.

Egy tudományos összehasonlítás szerint a Gerloch-Tryzna álláspont nyelvi, szisztematikus és logikai módszerek időrendi elsőbbséget és általában nagyobb érvelési súlyt adnak, míg az ellenkező megközelítés az objektív-teleológiai megfontolásoknak potenciálisan erősebb szerepet kap az értelmezési érvek közötti konfliktusokban.

Gerloch álláspontjának nyilvánvaló ereje van: megvédi a demokratikus jogalkotást, a hatalmi ágak szétválasztását, a beláthatóságot és a jogi bizonyosságot attól, hogy a bírák saját igazságossági felfogásukat helyettesítsék a törvény megalkotásával.

Ennek gyengesége ugyanolyan egyértelmű: a modern alkotmányjogi rendszerekben a jogi jelentés gyakran nem állapítható meg anélkül, hogy a cél, alkotmányos elvek és jogok kérdéseit már figyelembe nem vették. Ezért a feltételezett hierarchia alábecsülheti, mennyire mélyen lépnek be céltudatos és értékelő megfontolások még a látszólag "átlagos" értelmezésbe is.

Ez a vita elméletileg jelentős, mert pontosan megmutatja, hol helyezkedik el Gerloch a 1989 utáni cseh joggyakorlatban: **nyitottabb, mint a klasszikus törvényi pozitívizmus, de jóval korlátozóbb a bírói kreativitásra, mint az erősen teleológiai vagy elvi megközelítések.**

8. Törvényhozás és a jogalkotás kiváltságos helyzete

Egy másik állandó téma a **jogforrások és jogalkotás** elmélete. Gerloch többször is vizsgálta a törvény jövőjét a kontinentális jogban, a törvények és precedens kapcsolatát, a törvényhozási technikát, a jogrend stabilitását és a jogalkotás hatékonyságát. Ilyen művek, mint *a Zákon nebo precedens?*, *Zákon v kontinentálním právu* és *Teorie a praxe tvorby práva* is ebbe a vonalba tartoznak.

Álláspontja ismét rekonstruálható, mint a kontinentális törvényhozási modell kvalifikált védelme.

Nem tagadja, hogy az alkotmánybíróági ítéletek, a legfelsőbb bírósági joggyakorlat, a nemzetközi bíróságok és az európai jog egyre fontosabb normatív hatásokat szereznek. Nem ragaszkodik ahhoz a naiv állításhoz sem, hogy minden bírói döntés pusztán egy törvényből levont következtetés mechanikus levonása.

Ennek ellenére a jogszabályok különleges demokratikus és formális legitimitást őriznek. A törvény általános, kitekintő, nyilvánosan kihirdetett és olyan intézmény által készített, amely jogalkotási hatáskörrel rendelkezik. Ez olyan tulajdonságokat ad a jogrendszernek—általános hozzáférhetőség, stabilitás és kiláthatóság—amelyeket a jog bírói fejlődése nem automatikusan birtokol.

Ennek következtében Gerloch elmélete nem egy cseh közjogi precedens doktrína felé fejlődik. Ehelyett azt kérdezi, hogyan lehet egyre fontosabb bírói döntéseket beépíteni **egy olyan forrásstruktúrába, amelyet még mindig alapvetően a kontinentális jogosság alakít.**

9. Hierarchiától a policentrizmusig és multicentrizmusig

Ez az egyik legfontosabb valódi fejlemény munkásságában.

A jogforrások klasszikus elmélete viszonylag egyszerű hierarchikus piramist képzel: alkotmány, törvény, alárendelt szabályozás, egyéni alkalmazás. De az európai integráció, a nemzetközi szerződések, az Európai Emberi Jogok Bírósága, az Igazságügyi Bíróság, az alkotmánybíróóságok, a decentralizáció és a több szabályozási szint sokkal kevésbé monocentrizmusá teszi a kortárs jogot.

Gerloch egyre inkább a **policentrizmus vagy multicentrizmus** fogalmát használja ennek a helyzetnek a leírására. Ezzel a jog egyidejű létrehozását vagy tekintélyes értelmezését érti több hatalmi központban, amelyet a hatalom vízszintes és függőleges felosztása, valamint a kompetenciák transznacionális struktúrákba való áthelyezése okoz. Hangsúlyozza, hogy ezek között az alrendszerek közötti koordinációs és alárendeltségi kapcsolatok nehéz értelmezési és alkalmazási problémákat okozhatnak.

Ez nem csupán empirikus megfigyelés. Megváltoztatja forráselméletének felépítését.

A korai jogállami modell főként azt kérdezte, hogyan lehet a közhatalom alárendelni egy koherens alkotmányos rendnek. A későbbi multicentrikus modell azt kérdezi, hogyan lehet fenntartani a koherenciát és a jogi bizonyosságot, **amikor nincs egyetlen intézményi központ, amely képes lenne minden releváns jogi normát létrehozni.**

Ez egy fontos elméleti mozgalom, de ismét inkább kiterjesztés, **nem pedig elutasítás** mozgalom. Gerloch nem ünnepli a policentrizmust a hierarchia eltűnéseként. Aggódik annak destabilizáló potenciálja miatt. Kérdése az, hogyan lehet a pluralitást koordinálni anélkül, hogy tönkretenné a jogrend egységét, előreláthatóságát és funkcionálisságát.

10. Európaisodás az állam elhagyása nélkül

Az EU-csatlakozás tehát nem jelent mellékesetet Gerloch szellemi fejlődésében. A *Teorie práva 2004-es felülvizsgálata* kifejezetten beépítette ezt. Későbbi munkák a nemzetközi bíróságok döntéseinek kötelező érvényű hatásait vizsgálják a hazai bíróságokra, nemzetközi és európai forrásokra, valamint az alkotmányos folytonosságra az átruházott hatáskörök feltételei között.

Ennek eredményeként a **viszonylag államközpontú pozitív jog fogalmáról egy többszintű intézményi felfogás** felé haladunk.

De az "államközpontú" kifejezést nem szabad összetéveszteni a durva államparancs elmélettel. Még az objektív pozitív jog érett meghatározásában is lehetővé teszi Gerloch olyan normákat, amelyeket nemcsak az állam, hanem az államok nemzetközi közössége is ismer el, és későbbi írásai kifejezetten elemzik az európai és nemzetközi intézményeket.

Az állam így az intézményesített normatív hatalom szélesebb körű architektúrájának egyik központi elemevé válik.

11. Jog, értékek és az igazságosság problémája

Gerloch elméletének axiológiai dimenziója nagyobb figyelmet érdemel, mint amennyit néha kap.

Mivel a jog többdimenziós, a **szabadság, egyenlőség, igazságosság, biztonság és jogi bizonyosság** kérdései nem zárhatók ki egyszerűen a jogtudományból. Általános elmélete a természetjog és pozitivista hagyományokat vizsgálja, és az értékdimenziót az egyik alkotó szempontként kezeli, amelyeken keresztül a jogot meg kell érteni.

Mégis gondosan megkülönböztet két kérdést:

hogyan egy norma része-e a pozitív jogrendszernek, és hogyan az erkölcsileg vagy politikailag kívánatos-e.

Ez a szétválasztás a pozitivista módszertan széles családjában tartja őt. De ez egy pozitívizmus, amelyet az alkotmányosság és az emberi jogok tapasztalata is megőriz. Elismeri, hogy maguk a kortárs alkotmányjogi rendszerek is értékeket és elveket építenek be a pozitív jogba. Ennek következtében az erkölcsi és axiológiai érvelés **jogilag belsővé** válhat, nem pedig külső erkölcsi kritikává.

Ez különösen fontos az alapvető jogok esetében. Ha a méltóság, egyenlőség, arányosság vagy a jogos elvárások védelme pozitív alkotmányos státuszba került, ezek megfontolása nem feltétlenül jelenti azt, hogy a bíró elhagyta a pozitív jogot a természeti jog javára.

Gerloch fokozatos elvbeépítése így enyhíti a klasszikus jog/erkölcs elválasztást **anélkül, hogy megszüntetné.**

12. A jogállamiság: a joghatóság és a legitimitás két különálló elvként

A jogosság és a legitimitás kapcsolata talán a legerősebb híd Gerloch általános joggyakorlata és alkotmányelmélete között.

2024-es tanulmánya különösen egyértelműen kiemeli ezt a különbséget: az **állam demokratikus** jellege a legitimitás elvét fejezi ki, míg a **jogi, jogállamiság** jellege a jogszerűsége alapul. Ezek általában megerősítik egymást, de ütközhetnek is. Harmadik szempontot is hozzáad, amely egyre fontosabb legutóbbi munkájában: **a hatékonyságot vagy a funkcionálisságot.**

Ez egy triadikus keretrendszer eredményez:

Legitimitás – jogszerűség – hatékonyság.

Egy politikai döntés demokratikus legitimitással bírhat, de jogilag megengedhetetlen. Egy jogilag hibátlan intézményi rendszer hatástalanul működhet. És a hatalom hatékony koncentrációja alááshatja a demokratikus legitimitást vagy jogszerűséget. Egy működő alkotmányos rendnek tehát mindhárom össze kell ötvöznie.

Ez jelentős érettsége korábbi jogállami elméletének. Az 1990-es évek hangsúlya elsősorban az állami hatalom törvényen keresztüli irányítása volt az autoriter politikai rend összeomlása után. A 2020-as évekre Gerloch egyértelműbben kérdezi, hogy a jogilag korlátozott demokratikus rendszer képes maradhat-e **funkcionálisan kormányzásra** töredezett hatalom, technológiai átalakulás és elterjedt politikai befolyás körül.

13. A hatalmi ágak szétválasztása a hatalom szétesztetésévé válik

Gerloch későbbi alkotmányos írásai is szociológiailag érzékenyebb politikai hatalom felfogást mutatnak.

A klasszikus alkotmányosság a törvényhozás, végrehajtó és igazságszolgáltatás közötti horizontális elkülönítésre, valamint a központi és területi intézmények vertikális felosztására összpontosít. Gerloch egyre inkább megfigyeli, hogy a tényleges hatalom az alkotmányosan felsorolt szerveken kívül is szétesztel, valamint a nemzetfeletti és nem állami struktúrák között oszlik el.

Ez szorosan kapcsolódik multicentrizmus elméletéhez. A formális alkotmányos hatáskörök nem merítik ki a társadalmi hatalom valódi elosztását. Ennek következtében a kortárs alkotmányelméletnek az **intézményen kívüli befolyási mechanizmusokat** kell figyelembe vennie a jogilag létrehozott állami szervek mellett. 2024-es tanulmánya kifejezetten azonosítja az intézményen kívüli elemeket a kortárs demokratikus jogállamisági rendszerek egyik problémájaként.

Ez az a hely, ahol a jogi társadalmi és hatalmi dimenziók többé válnak, mint bevezető kategóriákká. Ezek kezdik befolyásolni az alkotmányos intézmények elemzését.

14. Óvatos megnyitás a részvételi demokrácia felé

Egy különösen érdekes közelmúltbeli fejlemény a demokratikus részvétel kérdése.

Gerloch klasszikus kerete egyértelműen alkotmányos és képviselőes: a parlament, a hatalmi ágak szétválasztása, alkotmányos garanciák és szabályozott politikai verseny továbbra is központi szerepet játszik. 2024-ben azonban azzal érvelt, hogy a technológiai lehetőségek változása és az állampolgárok sokkal nagyobb információs képessége indokoltá teszi a **képviselői és közvetlen demokráciát összekötő részvételi elemek** erősítését.

Ezt nem szabad túlozni egy digitális demokrácia átfogó elméletévé. De jelentős, mert feltárja, hogy Gerloch nem tartja megváltoztathatatlanak az 1990-es évek elején létrehozott intézményi formákat. Késői elmélete ötvözi az alkotmányos folytonosságot az intézményi alkalmazkodhatósággal.

Ebben a tekintetben az érett Gerloch kevésbé statikus, mint ahogy azt a hagyományos jogi pozitivisták képe sugallná.

15. Stabilitás és dinamizmus: egy másik állandó kettősség

Munkája során Gerloch újra visszatér a **stabilitás és a változás közötti** feszültséghez.

A jognak elég stabilnak kell lennie ahhoz, hogy az alanyok megszervezhessék életüket, és hogy jogi bizonyosság létezhesen. De a túlzott merevség miatt a jogi szabályok elszakadnak a társadalmi kapcsolatok változásától. Ezzel szemben a gyors és folyamatos törvényhozási változások a jogot formálisan érvényessé teszik, de gyakorlatilag ismerhetetlenné teszik, így gyengíti annak szabályozási funkcióját.

Ez a téma több, látszólag különálló részeket köt össze elméletének:

a jogi bizonyosság magyarázza, miért fontos a stabilitás; a jogalkotási elmélet magyarázza, hogyan kell változás bekövetkeznie; az értelmezés magyarázza, hogyan alkalmazkodhatnak a meglévő szövegek jogosulatlan bírósági törvényhozás nélkül; az alkotmánymódosítás formális mechanizmusokat biztosít a rendszerszintű alkalmazkodáshoz; és a jogszociológia azt kérdezi, hogy a normák valóban ellátják-e a tervezett funkcióikat.

Így a stabilitás/dinamizmus probléma az egyik alapvető strukturális elv, amely összeköti Gerloch normaelméletét szociológiájával és alkotmányozásával.

16. Társadalmi hatékonyság és a jog funkciójának és céljának megújult hangsúlya

Gerloch későbbi munkái egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek a **célra (űcel)**, a **funkcióra (funkce)** és a **hatékonyságra (efektivita)**.

Ez a dimenzió soha nem hiányzott. Korábbi írásai már a jog szándékos és spontán működését és a jog társadalmi hatását vizsgálták. De a 2020-as évek kutatási programja ezeket a kérdéseket sokkal közelebb helyezi a középponthoz.

A 2023-as kollektív *monográfia* *Účel a funkce práva. Norma, ideál, realita*, amelyet Gerloch szerkesztett fő alakjai közül, a jog köré épül, versengő társadalmi érdekek eredményeként, és azt kérdezi, mit ér el valójában a jog a mai társadalomban. Fejezetei a rendszerszintű célt, a helyességet, a posztmodernitást, a politika igazságszolgáltatását, a jogi aktusok igazolását, a tulajdon társadalmi funkcióját, a jog korlátait és a jogszerűség és hatékonyság közötti kapcsolatot érintik a járvány idején.

Mivel ez egy kollektív munka, ezek az egyéni állítások nem tulajdoníthatók Gerlochnak. Ami biztonsággal tulajdonítható intellektuális fejlődésének, az a **napirend elmozdulása**: a jogelméletnek egyre inkább azt kell megkérdeznie, hogy egy norma érvényes-e és mit jelent, hanem azt is, milyen szabályozási célt szolgál, és hogy az intézményi rend valóban eléri-e ezt a célt.

Ez egy érdekes, késői szakaszban lévő szintézist eredményez. A 2020-as évek Gerloch nem váltotta fel a jogszerűséget hatékonysággal. Inkább azt kérdezi, hogyan **lehet közösen fenntartani a jogosságot, legitimitást és hatékonyságot**.

17. Jogi érvelés és a bíróságok különleges helyzete

Gerloch ítéletelmélete logikusan következik a fentebbektől.

A bíróságok nem passzív szillogisztikai gépek, mert az alkalmazás elkerülhetetlenül értelmezést, tények minősítését, normatív konfliktusok megoldását és igazolást igényel. És független politikai törvényhozók sem jogosultak arra, hogy a jogi szabályokat helyettesítsék, ha jobb megoldást látnak.

Ezért a bírói hatalom **intézményesen korlátozott határokon belül kreatív**.

Ezért válik központi érvelés és igazolás. Az ítéletnek nemcsak azt kell bizonyítania, hogy a bíróságnak döntési joga van, hanem hogy a döntés racionálisan rekonstruálható a jogi anyagokból elfogadott módszerekkel. Az értelmezés érvelő funkciója így jogszerű funkciót lát el a jogban belül.

Ez magyarázza Gerloch szkepticizmusát is a **bírói aktivizmussal** szemben. Publikációs nyilvántartásában szerepel egy 2018-as kijelentés, miszerint az alkotmányozó bírónak nem szabad aktivistának lennie. Ezek a nézetek teljesen összhangban vannak korábbi értelmezési módszertanával: az alkotmányos elvek kibővítik a bíró érvelési lehetőségeit, de nem alakítják az igazságszolgáltatást korlátlan alkotói vagy törvényhozó hatalommá.

18. Jogi logika: a formális érveléstől a kifejezetten jogi érvelési formákig

Viktor Knapp-pal való együttműködése, a *Logika v právním myšlení* (2000), ugyanabba az architektúrába illeszkedik. A jogi érvelés formális logikai eszközöket használ, de a jogi érvelés

hagyományos formákat tartalmaz – analógia, *a contrario*, *a fortiori*, *reductio ad absurdum* –, amelyek működése nem mindig reduktív formális logikára redukálható.

Gerloch munkájának ez a része maga is elméleti kritikát váltott ki. Wintr megjegyzi, hogy Čapek már korábban is vonakodott ezeket az eszközöket szigorúan "logikusnak" nevezni, és későbbi szerzők, mint František Cvrček és Tomáš Sobek is ezt a kritikát nyíltabban folytatták.

A kritika jól megalapozott abban a tekintetben is, hogy például az analógia általában értékelő ítéletet igényel, hogy két eset relevánsan hasonló. Egyetlen formális logikai szabály sem határozza meg önmagának, mely hasonlóságok jogilag relevánsak.

De ez nem rombolja meg Gerloch tágabb érve. Ezek az érvelési formák konvencionalizált jogi érvelési technikák, ezért megérdemlik a szisztematikus helyet a jogi módszertanban, még akkor is, ha a "logikai értelmezés" nem egy teljesen pontos filozófiai megnevezés.

19. Kapcsolata a jogi pozitivizmushoz

Ha Gerlochot a huszadik és huszonegyedik századi jogtudomány térképén kell elhelyezni, akkor inkább **mérsékelt, intézményileg orientált jogi pozitivistákként írnám le integratív elemekkel**, nem pedig tiszta pozitivistaként.

Pozitivista azért, mert a formális források, a jogi kompetencia, az érvényesség, a szöveges meghatározóság, a joghatóság és a jogi bizonyosság megőrizték a módszertani elsőbbséget.

Nem tiszta pozitivista, mert a jogot nem lehet kizárólag érvényes normák alapján megérteni. A társadalmi kapcsolatok, a politikai hatalom, az értékek, elvek, intézményi célok és tényleges hatékonyság az ő általános értelmezésének elemei.

Nem teljes posztpozitivista a Dworkin/Alexy értelemben, mert az értékek és elvek általában nem kapnak független tekintélyt, amely lehetővé tenné a bíróságok számára, hogy tiszta pozitív jogi szövegeket váltsanak ki.

Nem szociológiai jogász, mert a társadalmi hatékonyság nem határozza meg a jogi érvényességet.

És nem természetjog-elméleti szakértő, mert a pozitív normák jogi jellege általában nem függ az erkölcsi helyességük bizonyításán.

A legközelebbi fogalmi formula tehát a következő:

Többdimenziós jogelmélet + pozitivista jogelmélet + viszonylag szövegközpontú ítéletelmélet + demokratikus-alkotmányos legitim hatalom elmélete.

20. Hogyan változott valójában elmélete 1989 után

A fejlődés analitikusan öt fázisra osztható, bár a határok nem abszolútak.

Időszak Domináns elméleti fejlődés

1990-es évek	A demokratikus právní stát <i>körüli rekonstrukció</i> : korlátozott hatalom, jogszerűség, legitimitás, alkotmányosság és jogi bizonyosság.
2000–2004	A <i>Teorie práva átfogó rendszerének kialakulása</i> ; explicit többdimenziós jogfelfogás; rendszerszintű norma/forrás/alkalmazáselmélet; az elvek növekvő szerepe.
2004–2014	európaisasodás; az értelmezés és érvelés jelentős bővítése; törvény kontra precedens probléma; jogi módszertan kidolgozása; a policentrizmus megjelenése.
2015–2021	Konszolidáció a paradigmaváltás helyett; az alkotmányos és nemzetközi bírászás, elvek, kötelező érvényű bírósági döntések és a többszintű jog szigorúbb kezelése; a <i>Teorie práva nyolcadik</i> kiadása 2021-ben.
2020-as évek	Nagyobb hangsúlyt fektetnek a változó társadalmi körülményekre, a célra, a funkcionalitásra, a szétszórt hatalomra, a legitimitásra, a jogosságra, a részvételre és a demokratikus jogállam működésére a mai körülmények között.

A folytonosság egyik fontos bizonyítéka Gerloch saját szerkesztői története. Már a korai kiadásokban ismételtlen megőrizte a *Teorie práva alapstruktúráját*, miközben mélyítette, frissítette és hozzáadta a példákat és témákat. Így a fejlődés elsősorban kumulatív jellegű.

21. Mely változások valódi elméleti változások, és melyek csupán kiegészítések?

Számomra négy fejlemény tűnik valóban elméletinek.

Az első az 1989 utáni korai **állam- és törvényközpontú jogállami modellről a többszintű/policentrikus jogi hatalom modelljére való átmenet**. Ez megváltoztatja a források elméletét, még akkor is, ha Gerloch igyekszik megőrizni a koherenciát és a hierarchiát.

A második az elvek és **alkotmányos értékek egyre növekvő beépítése a pozitív jogrendbe**. Ez megváltoztatja a klasszikus, szabályközpontú képet anélkül, hogy feladná a pozitív jog módszertanát.

A harmadik a értelmezés átalakulása egy viszonylag hagyományos tankönyvfejezetből általános **jogi kogníció és érvelés módszertanává**. A 2004-es bővítés és a későbbi módszertani tanulmányok ezt különösen világossá teszik.

A negyedik a késői elmozdulás a **jogosság és legitimitás** binárisától a háromdimenziós aggodalom felé a **jogosság, legitimitás és hatékonyság/funkcionalitás** iránt. 2024-es tanulmánya nagyon világosan megfogalmazza ezt a problémát.

Ezzel szemben **nem** látok bizonyítékot arra, hogy teljes elméleti áttérés lenne – például a pozitívizmust a természetjogra, a legalizmusból a bírói posztpozitívizmusra, vagy a normatív jogtudományból a jogszociológiáig.

22. Gerloch elméletének legmélyebb belső feszültsége

A legérdekesebb elméletileg kérdés, hogy a különböző dimenziói teljesen integráltak-e.

Gerloch azt mondja, hogy a jog normatív, társadalmi, axiológiai, hatalomhoz kapcsolódó és információs jellegű. Ez vonzó ellenszer a redukcionizmus ellen. De az elmélet néha ezeket a dimenziókat **egymás mellett hagyja, ahelyett, hogy egyetlen átfogó mechanizmusból származtatná őket.**

Például, ha az axiológiai elemzés azt mutatja, hogy az egyik értelmezés jobban megvalósítja az alkotmányos igazságosságot, míg a nyelvi elemzés erősen a másikhoz mutat, maga a multidimenzionális fogalma nem mondja meg, melyik dimenzió van elsőbbsége. Gerloch különálló értelmező módszertana megoldja a problémát azzal, hogy a szövegorientált standard módszereket választja. De ez a megoldás lényegében magasabb gyakorlati rangot ad a normatív-formális dimenzióknak, mint a többi dimenzióknak.

Ezért egy kritikus rekonstrukció azonosíthat egy aszimmetriát:

A jog fogalma többdimenziós, de az autoritatív jogi döntés elmélete normatívan hierarchikus.

Ezt akár gyengeségnek, akár az elmélet erényének tekinthetik. Egy kritikus azt mondhatja, hogy Gerloch ontológiailag felismeri a jogi összetettséget, de módszertani szempontból némelyek elnyom. Egy védő azt válaszolhatja, hogy ilyen módszertan hierarchia nélkül a "multidimenzionális" szabadon engedné a bírakat arra, hogy kiválasszák azt a társadalmi értéket, politikai célt vagy erkölcsi elvet, amely támogatja az általuk preferált eredményt.

23. Gerloch legeredetibb hozzájárulásai

Gerloch nem az a szerző, aki egy teljesen új univerzális jogparadigmát próbált létrehozni, amely összehasonlítható Kelsen Tiszta Elméletével, Hart elismerési szabályával, Dworkin törvényével az integritásként vagy Luhmann autopoézisével. Az ő eredetisége másfajta fajta.

Legjellegzetesebb hozzájárulása egy **rendszerszintű posztszocialista közép-európai általános jogrendszer megalkotása volt, amely képes befogadni az alkotmányosságot és az európaisasodást anélkül, hogy feladná a jog jogi-formális autonómiáját.**

Ebben a projektben több tézisz különösen azonosítható munkásságával: a jog szisztematikus multidimenzionális felfogása; az értelmezési módszerek standard/felső-standard osztályozása; az elsődleges és másodlagos értelmezési anyagok megkülönböztetése; a norma és az elv kombinációja a pozitív jogrendben; a jogi policentrizmus/multicentrizmus elemzése; és egyre inkább a jogosság, legitimitás és funkcionalizmus kombinációja a kortárs alkotmányos állam elemzésében.

A standard/szülestandard megkülönböztetés valószínűleg **legmegkülönböztetőbb és legvitatottabb módszertani tézise.** Többdimenziós felfogása szélesebb és filozófiailag vonzóbb, de hasonló többdimenziós vagy integratív megközelítések máshol is léteznek. A konkrét értelmezési hierarchia felismerhető pozícióvá vált a cseh jogi módszertanban, és maga az Alkotmánybíróság is hivatkozott rá.

24. Általános értékelés

Egészként Gerloch 1989 utáni jogi elmélete úgy írható le, mint a három klasszikus kontinentális jogossági eredmény megőrzésére irányuló kísérlet – **formális megállapítás, jogi bizonyosság és a közhatalom intézményi korlátai** –, miközben beépíti azokat a valóságokat, amelyek a régimódi törvényes pozitívizmust egyre fenntarthatatlanná tették: alkotmányos elveket, alapvető jogokat, bírói érvelést, EU-jogot, nemzetközi bíróságokat, több normatív központot, társadalmi érdekeket és a funkcionális hatékonyság követelményeit.

A pálya tehát nem a következő:

a pozitívizmust → posztpozitívizmus.

Jobban így ábrázolható:

A klasszikus norma- és jogállam-elmélet → többdimenziós pozitív jogelmélet → elv- és érvelésérzékeny jogelmélet → többszintű/policentrikus intézményi elmélet → a későbbi funkcionia, legitimitás és szétszórt hatalom iránti érdeklődése.

A legállandóbb elem az ő bizalmatlansága azzal az elképzeléssel, hogy jogosan elválasztható az intézményesen megalkotott jogtól. A legfontosabb bővülés az egyre növekvő elismerése, hogy maga az **intézményesen megalkotott jog ma már magában foglalja az elveket, alkotmányos értékeket, európai és nemzetközi normákat, bírósági precedenseket, kölcsönhatásos jogrendeket és társadalmilag kondicionált célokat.**

Ez teszi Gerlochot az egyik legvilágosabb képviselővé egy kifejezetten 1989 utáni cseh általános joggyakorlat felé vezető útnak: **nem a jogi pozitívizmust elutasítja, hanem annak alkotmányos, módszertani és intézményi újjáépítését a pluralista demokrácia és európaisodott jog körülményeiben.**

Ota Weinberger jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Ota Weinberger jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

1. Általános értékelés

Ota Weinberger 1989 utáni írásai **nem** mutatnak olyan szakadást, amely összehasonlítható lenne például egy elméleti alkotó pozitívizmust egy dworkiniánus vagy természetjogú álláspont felé fordítaná. A legpontosabb leírás a **bővítés, integráció és a megkülönböztetések élesítése révén történő fejlődés**. Alapvető elkötelezettségei – norm-logika, a leíró és normatív diskurzus szemantikai szétválasztása, jogi pozitívizmus, egy nem-kognitivistá értékelmélet és egy intézményi fogalom, amely a normatív jelentést a társadalmi valósággal köti össze – már az 1980-as évek végére lényegében kialakultak. Körülbelül 1990-től a 2000-es évek elejéig ezek az összetevők egy sokkal szélesebb fogalomba fonódnak, amelyet Weinberger egyre inkább **neo-intézményességnek** nevez. Ez nem csupán a jog természetének elméletévé válik, hanem egyszerre az akció, a gyakorlati racionalitás, az intézmények, a jogi dinamikák, az igazságosság, a jogpolitika, a demokrácia és a politikai kommunikáció elméletévé is. Peter Koller visszatekintő értékelése szintén azonosítja Weinberger két nagy eredményét: a normák logikáját és az analitikus jogelméletet, miközben hangsúlyozza, hogy intézményi jogi pozitívizmusa szándékosan ötvözi a jog normatív és empirikus dimenzióit.

Fontos bibliográfiai minősítés is van. Az 1991-es angol *kötet, a Law, Institution and Legal Politics: Fundamental Problems of Legal Theory and Social Philosophy* Weinberger rendszerének egyik leghasznosabb angol nyelvű állítása, de ez a német *Recht, Institution und Rechtspolitik* 1987-es fordítása. Ennek megfelelően a doktrínáit nem szabad automatikusan elméleti újításként kezelni, amely 1989 után született. Ugyanez az óvatosság több későbbi fordításra és újrafogalmazásra is vonatkozik. Ezzel szemben az 1991-es jogi dinamikáról és norm-logikáról szóló cikkek, az 1992-es gyakorlati értelemről szóló munka, az akcióelmélet és demokrácia 1993–96-os fejlődése, az 1996-os német és 1998-as angol *alternatív cselekvési elmélet*, valamint az 1999-es érvényességről, legitimitásról és *kezdetlegből írt* írások valóban dokumentálják az 1989 utáni fejlődését.

Központi tézisem tehát az, hogy **Weinberger 1989 után a viszonylag jogközpontú "intézményi jogi pozitívizmust" felé halad egy sokkal átfogóbb "neo-intézményes" irányába, anélkül, hogy feladná a korábbi elmélet filozófiai alapjait.**

2. Az örökölt elméleti mag 1989-ben

Ahhoz, hogy megértsük, mi változott 1989 után, először meg kell határozni, mit is birtokolt már Weinberger. 1989-es *Rechtslogik második kiadása* a normák logikájának érett felfogását képviselte. Neil MacCormickkal és saját Norm und Institution-kal közös intézményi munkája már megfogalmazta azt az elképzelést, hogy a jognak sajátos **kettős jellege** van: a jogi normák valóban normatív jelentések, ugyanakkor valódi társadalmi létezéssel is rendelkeznek, mert intézményekbe és gyakorlatokba ágyazódnak. Koller ezt később pontosan Weinberger kísérletének nevezte, hogy elkerülje a tisztán empirikus elméletet, amely a jogot viselkedésbe bontja, és egy tisztán normativista elmélet alól, amely a jogot csak ideális jelentéskomplexumként kezeli.

Ez már megkülönböztette Weinbergert Kelsentől. A Pure Theory-től megtartotta a *Sein* és *Sollen* megkülönböztetésének szükségességét, valamint a jogi normativitás komolyan vételét, de elutasította a kelsen-i módszertani monizmust, a jogi normák szankcióhoz kapcsolódó struktúrákká való redukcióját, különösen késői Kelsen szkepticizmusát azzal kapcsolatban, hogy léteznek-e valódi logikai kapcsolatok a normák között. Weinberger nem akarta sem szociológiai redukcionizmust, sem a "tisztá" normativista elszigeteltséget. Az intézmény volt az a fogalmi mechanizmus, amely során a normatív jelentés és a tényleges társadalmi létezés együtt létezhetett anélkül, hogy összekeverednének.

Így a 1989 utáni kérdés nem az, hogy "mikor vált Weinberger intézményessé?" Már az volt. A releváns kérdés az, **hogyan milyen további elméleti munkát végez az intézményességgel 1989 után.**

3. A jog ontológiája: a jogi normák "kétoldalú" létezése

Az első tartós elem Weinberger jogi ontológiája.

A norma nem csupán egy törvényben nyomtatott nyelvi mondat. Nem csupán a viselkedés megfigyelhető szabályossága. És Weinberger elképzelése szerint sem metafizikailag létező entitás, amely elszakadt az emberi gyakorlatoktól. A norma egy **gyakorlati jelentés vagy gyakorlati információ, amely** képes irányítani a cselekvést. Társadalmi létezést akkor szerez, amikor beágyazódik az intézményi struktúrákba, elfogadott gyakorlatokba, kompetenciákba, hivatalokba, eljárásokba és viselkedési mintákba.

Ezért válik az intézményi fogalom nélkülözhetetlenné. Az intézmények nem csupán szervezetek, sem csupán szabályok. Strukturált komplexumok, amelyekben normatív eszmék, célok, szerepek, gyakorlatok és tényszerű viselkedési formák áthatolnak. Weinberger későbbi politikai írásai az intézményeket egy "gyakorlati információmagon" alapulnak le: az emberek intézményeket hoznak létre, de ha létrejött, ezek maguk alakítják meg a cselekvési lehetőségeket.

Ez lehetővé teszi Weinbergernek, hogy egyszerre két állítást megőrizzen:

A normatív állítás: egy jogi normának van egy "kell" jelleke, amelyet nem lehet leegyszerűsíteni arra, hogy az emberek valójában mit tesznek.

A szociológiai állítás: egy jogi norma mégis létezhet társadalmi valóság elemeként, mert az emberi ügynökök normatív jelentésekhez igazítják cselekedeteiket, és mert az intézmények stabilizálják ezeket a jelentéseket.

Weinberger intézményességének zseniális vonása pontosan itt rejlik. Az *is* és *a kell* közötti különbség szemantikai szinten megőrizhető, míg az intézményi elmélet magyarázza, hogyan válhat egy "kell" társadalmilag oksági szempontból relevánssá anélkül, hogy "van" lenne.

Az 1991-es angol nyelvű könyv ezt az építészetet az intézményi jogi pozitivizmust, cselekvésemélet, jogi logika, érvényes jog, alkotmányelmélet, intézményi szociológia, jogpolitika és igazságszolgáltatás fejezetein keresztül fogalmazza meg. Maga az építészet is mutatja, hogy az "intézményi jogi pozitivizmus" az elemző jog és szociológia integrációjaként készült, nem pedig egyik tudományág hagyományos változataként.

4. Pozitivizmusa: erős elválasztás az érvényesség és az erkölcs között, de nem értékvak joggyakorlat

Egy másik elem 1989 után is meglepően stabil maradt: Weinberger soha nem tért át a természetjogra vagy egy olyan elméletre, amely szerint az erkölcsi helyesség a jogi érvényesség alkotója.

Pozitivizmusa azonban jelentősen eltér az egyszerűsített "törvény az, amit a szuverén parancsol" elmélettől. A pozitivitás elsősorban azt jelenti, hogy **a törvény létezése és érvényessége nem lehet pusztán erkölcsi kognícióval igazolni**. Egy norma nem válik jogilag érvényessé azért, mert az ész igazságosnak találja.

Ez összefügg Weinberger nem-kognitivizmusával. A normatív értékeléseket nem lehet egyszerűen "olvasni" a valóságból ugyanabban az értelemben, mint az empirikus tények felfedezése. Ezért az erkölcsi helyesség és a jogi érvényesség továbbra is külön kérdések maradnak.

Ez azonban **nem** jelenti politikai vagy etikai irracionalizmust. Weinberger egyik jellemző lépése, hogy megkülönbözteti:

a jog megismerése;

normatív tartalmának logikai és hermeneutikusan elemzése;

tényleges működésének szociológiai elemzése;

és racionális jogi-politikai vita arról, hogy mivé kellene válnia a jognak.

A jogi pozitivizmus tehát jelentős teret hagy a **Rechtspolitik**, az igazságosságelmélet és az intézmények kritikája számára.

Ez a kombináció rendkívül fontos későbbi írásainak megértéséhez. Ahogy egyre inkább a demokrácia, propagandát, emberi jogok, igazságosság és legitimitás felé fordul, nem hagyja fel a pozitivizmust. Ehelyett ragaszkodik hozzá, hogy ezek a kérdések a **gyakorlati értékeléshez és jogi politikához** tartoznak, nem pedig azokhoz a kritériumokhoz, amelyek alapján a pozitív jog létezik. 1989 utáni politikai fordulata tehát a kutatási terület bővítését jelenti, nem pedig a moralizált érvényességre való átállást. A kortárs retrospektív irodalom ennek megfelelően továbbra is intézményes jogi pozitivizmusnak vagy neointézményességnek minősíti érett elméletét.

5. Dikotómiai szemantika: a leíró és gyakorlati információ alapvető elkülönítése

Weinberger elméletének szemantikai alapja az, amit többször is **dikotómiai szemantikának** nevezett.

A gyakorlati érvelés világa két alapvetően eltérő típusú információt tartalmaz. A leíró információ megmutatja, hogyan állnak a dolgok. A gyakorlati információk közé tartoznak a normák, célok, preferenciák, értékelések és egyéb cselekvési irányzatú tartalmak.

A különbség nem nyelvtan, hanem szemantika. Egy norma, mint az "A kellene megtennie X-et", nem egyszerűen lefordítható leírássá anélkül, hogy elveszné előíró funkcióját.

Ez az elkötelezettség a kilencvenes években is érintetlen maradt. Weinberger 1992-es "Ellentétes nézetek a gyakorlati értelemről" című cikkében két lehetséges jelentést különböztetünk meg a "gyakorlati értelemről". Az ésszerűséget úgy tekintenénk, mint egy olyan forrást, amely képes kognitívan felfedezni a lényegi gyakorlati elveket; Weinberger elutasítja ezt az értelmezést. A gyakorlati ész jogos feladata ehelyett a cselekvéshez kapcsolódó gondolkodó műveletek elemzése. Ezt kifejezetten összekapcsolja a dikotómiai szemantikával, és kritizálja a kanti-elméleti és diskurzus-elméleti kísérleteket, amelyek a racionális eljárásból levezetnek lényegi normativitást kivonni.

A következmény az "*van-kell*" osztás erős formája. Egyetlen lényegi "kell" nem lehet logikusan következtetni kizárólag leíró premisszákból. Legalább egy normatív premisszumnak érvényes normatív következtetést kell tartalmaznia.

De Weinberger álláspontját nem szabad összetéveszteni azzal a állítással, hogy a normatív érvelés így nem logikus. Pontosan az ellenkezője következik.

6. A normák logikája: Weinberger központi élethosszig tartó projektje

Ez vezet el talán jogtudományának legeredetibb és legkitartóbb eleméhez: az **őszinte norma logika** elméletéhez.

Weinberger több stratégiát is szembeszállt a normatív logika problémájának megoldására, amikor a normákat leíró állításokká, szankciókról, lehetséges világokról, preferenciákról vagy tisztán leíró állításokká fordítják a normatív rendszerekről. 1991-es *cikke The Logic of Norms Founded on Descriptive Language* rendszerszinten vizsgálja ezeket a próbálkozásokat. Ellenvetése az, hogy nem lehet megfelelően megmagyarázni a normatív következtetést azzal, hogy először a valódi normativitást eltávolítjuk abból a szemantikai anyagból, amelyre a logikát alkalmazzák.

Koller különösen világosan összefoglalja Weinberger álláspontját. A leíró állítások lehetnek igazak vagy hamisak, míg a normák érvényesek vagy érvénytelenek. Weinberger ennek megfelelően általánosította a logikai következmény fogalmát: egy következtetés következik ott, ahol lehetetlen, hogy a leíró premisszék igazak, és a normatív premisszék érvényesek, miközben a következtetés hamis vagy normatíván érvénytelen. Ez lehetővé teszi a vegyes érvek logikus elemzését – amelyek ténybeli és normatív premisszumokat tartalmaznak – miközben megőrzi a tisztán ténybeli premisszékéből levont lényegi normatív következtetés levonásának tilát.

Ez kulcsfontosságú a jogtudomány szempontjából, mert a hagyományos jogi érvelés pontosan ilyen vegyes szerkezettel rendelkezik. Vegyük figyelembe a jól ismert jogi szillogizmust:

egy érvényes norma kimondja, hogy ha ténybeli feltételek F bekövetkeznek, akkor következnie kell a C következménynek;

megállapították, hogy F is megjelent;

ezért a C-nek jogilag követnie kell.

A ténybeli minor premisszió önmagában nem generálja a kell-t. A normatív fő premisszió adja a normatív elemet.

Weinberger ennek megfelelően késői Kelsen "normológiai szkepticizmusát" – azt a nézetet, hogy a logikai kapcsolatok nem működnek maguk a normák között – mélyen károsnak tartotta a jogelmélet számára. Ha a normák nem vesznek részt logikai viszonyokban, aligha lehetne megmagyarázni a jogi koherenciát, ellentmondást, levezetést, alávetést vagy egy jogi rend racionális egységét. Koller megjegyzi, hogy Weinberger ezt a jog racionális társadalmi gyakorlatként való jellegének fenyegetésnek tekintette.

7. Az 1990-es évek vitája a késői Kelsennel: a norma logika 1989 utáni megerősítése, nem gyengítése

Itt egy fontos 1989 utáni fejlemény zajlik. Weinberger egyre egyértelműbbé válik abban, hogy elválasztja a "klasszikus" Kelsent a késői Kelsentől.

A *The Theory of Legal Dynamics Reconsidered* (1991) című művében támadja Kelsen megkülönböztetését a statikus és dinamikus normatív rendszerek között, és azt állítja, hogy a ténybeli események szerepet játszanak még a statikus rendszerekben is. Kelsen későbbi normológiai szkepticizmusát ellentmondásnak tartja a korábbi tiszta elmélet központi elemeivel.

A vita folytatódik a *Normológiai következtetések és a jogi normák létrehozása* (1995) című művében. Weinberger hangsúlyozza, hogy a következtetés eleve **nem produktív**: a logikai következtetés nem tud valóban új információt vagy normát ex nihilo létrehozni; a következtetésnek már implicit kell lennie a premisszában. A normák létrehozása egy engedélyezett törvényhozás révén ezért különbözik attól, hogy normatív következményt vonjunk ki a meglévő normákból.

Ez egy fontos különbséget eredményez, amely tisztázza Weinberger érett elméletét:

a logikai normagenerálás abban az értelemben, hogy explicit módon a már normatívan implicit módon egy folyamat;

A pozitív jogi normák létrehozása egy jogalkotó testület, bíróság, közigazgatási szerv vagy hagyományos eljárás révén egy másik példa.

Az utóbbi egy intézményi tény révén megváltoztatja a pozitív normatív anyagot; az előbbi pedig már meglévő logikai következményeket magyarázza ki az adott anyagban.

Ez jelentős módosítást jelent a kelseni jogi dinamikai képnek. A jogi változás nem egy zárt normatív delegációs lánc, amely kizárólag egy tisztán normatív univerzumban létezik. Normatív **kapcsolatok, intézményi tények, akarataktusok, gyakorlatok és engedélyezett jogalkotási eljárások** kölcsönhatása révén jön létre. A későbbi tudományos rekonstrukció Weinberger jogi dinamikáját hasonlóan különböző normák és tények kölcsönhatásaként írja le, nem pedig Kelsen belső normatív dinamikáiként.

8. A jogi normák típusainak sokkal differenciáltabb elmélete

Weinberger ellenállt a kelsén-ambíciónak is, hogy egyetlen formális formát találjanak, amely minden jogi normához közös lenne.

Már 1989 előtt megkülönböztette a magatartási szabályokat, a szankciós normákat, a hatalmat adó szabályokat és elveket. Ez egyre fontosabbá válik a későbbi munkákban. Koller hangsúlyozza, hogy Weinberger szándékosan egy olyan logikai sémát részesített előnyben, amely elég rugalmas ahhoz, hogy alkalmazkodjon a heterogén normatípusokhoz, ahelyett, hogy minden jogi normát végső soron szankció vezérelve rekonstruálná újra.

Különösen feltáró késői fejlemény az 1999-es *Prima Facie Ought című cikk*. Weinberger megkülönbözteti a magatartást szabályozó szabályokat az elvektől, célszabályoktól és hatalmat adó normáktól. Az elvek és célszabályok nem működnek egyszerűen a szokásos alávétel útján. A döntéshozatalba olyan megfontolásként lépnek **be, mint** mérlegelést. Ez azt jelenti, hogy Weinberger kifejezetten felismeri a szabályszerű és elvszerű normatív anyagok szerkezeti különbségét.

Ez felszínesen úgy nézhet, mintha Robert Alexy vagy Ronald Dworkin felé irányulna. De ezt nem szabad így értelmezni.

Weinberger nem jut arra a következtetésre, hogy az elvek jelenléte lerombolná a pozitivizmust, és nem vezet elveket objektív erkölcsi kognícióból. Ehelyett az elveket integrálja a normatív struktúrák tágabb tipológiájába. Megoldása továbbra is logikus-intézményes: a különböző normatípusoknak egyszerűen eltérő működési módjuk van.

Valójában azt állítja, hogy a *prima facie* érvényesség fogalma nem feltétlenül válik teljesen különálló jogi jogelméletté. Az elvek és célok esetében a kiegyensúlyozás már jellemző alkalmazási módjukra; a hétköznapi viselkedési szabályok esetében a *prima facie* érvényességnek nevezett jelenségek továbbra is magyarázhatók hagyományos norm-logikai eszközökkel.

Így a 1989 utáni Weinberger érzékenyebbé válik a **differenciált jogi érveléssel anélkül, hogy kevésbé pozitivistá lenne**.

9. A normák elméletétől az akcióelméletig

Jogtudományának legfontosabb bővítése az 1990-es években valószínűleg az **akcióelmélet** alapvetővé emelése.

Weinberger 1993-as *Institutional Theory of Action and Its Significance for Jurisprudence című cikkében* kifejezetten a formális-finalista akcióelméletet nevezi a neo-intézményesség egyik pilléréként. Az akciót úgy értik, mint egy folyamatot, amely alternatívákat, információt és szelekciót foglal magában. A cselekvés szabadsága feltételezi egy empirikusan létező lehetséges cselekvési skálát, valamint egy információs folyamatot, amely során az ügynök ezek közül választ.

Ez az elmélet "formális-finális" fontos okból. Nem határozza meg, hogy az illető milyen lényegi célokat birtokol. Ehelyett a célzott cselekvés formális szerkezetét elemzi: az ügynökök célokkal rendelkeznek; alternatívák léteznek; a rendelkezésre álló információk ezekhez az alternatívákhoz kapcsolódnak; az eszközöket a célokhöz viszonyítva választják; a célok ütközhetnek; preferenciákat és prioritásokat kell szervezni.

Az emberi cselekvés tehát mindkettőtől függ:

leíró információ – mit gondol a szereplő a világról, oksági viszonyokról, eszközökről és körülményekről;

és **gyakorlati információk** – a célok, normák, értékelések, prioritások és preferenciák, amelyek a cselekvést irányítják.

Ez a kulcsfontosságú híd a normaelmélet és intézményi elmélet között. **A normák társadalmilag azért számítanak, mert gyakorlati információként működnek, irányítva vagy irányítva a cselekvést.**

A jog tehát nem oksági erő fizikai tárgy módján, sem pusztán absztrakt szemantikai tárgy. A jogi normák társadalmilag akkor válnak hatékonyvá, ha a szereplők normatív információkat beépítenek a döntéshozatalba, és amikor az intézmények strukturálják az alternatív viselkedésformákhoz kapcsolódó lehetőségeket és következményeket.

10. *Az alternatív cselekvésemélet mint a nagy 1989 utáni rendszerszintű bővítés*

A német *Alternatív Kézi Kéz Elmélet* 1996-ból és angol változata, az 1998-as *Alternatív Cselekvésemélet* így Weinberger későbbi elméleti fejlődésének valóban fontos dokumentumai közé tartoznak.

A könyv az akciót úgy határozza meg, mint egy egyéni vagy intézményi alany szándékos viselkedését, amelyet információfeldolgozás irányít, amely leíró és gyakorlati információkat is magában foglal. Felépítése a filozófiai logikáról és az "*van-kellene*" problémáról a gyakorlati racionalitáson és a formális-finális-véges cselekvéseméleten át a gyakorlati következtetésre, norma logikára, szabad akaratra, intézményekre és végül demokráciára lép.

Ez rendkívül feltáró. Ekkor már Weinberger elméletét nem nevezik pusztán "pozitív jogelméletként". A téma az **emberi gyakorlati létezés integrált** elméletévé vált.

A lánc nagyjából a következő:

a normák gyakorlati jelentések;

a gyakorlati jelentések belépnek az információs folyamatokba;

az információs folyamatok irányítják a cselekvést;

az akciókat intézmények strukturálják és reprodukálják;

a jog különösen fontos normatív-intézményi struktúrákból áll;

a politika módosítja ezeket az intézményeket;

A demokrácia maga is egy intézményi rend, amelyben gyakorlati információ, érvelés és kollektív cselekvés zajlik.

Ez a Weinbergeri neo-intézményesség érett architektúrája.

Ez valódi elméleti fejleményt jelent, bár nem fordítottságot. Az akcióelmélet korábban létezett, de az 1990-es években rendszerszintű **összekötő mechanizmussá válik, amely** képes egyesíteni a jogi filozófiát, az intézményi szociológiát, a normatív logikát és a politikai elméletet.

11. A szabadság "cselekvési tér" válik, nem pedig metafizikai szabad akarattá

Ugyanez az akcióelméleti keret magyarázza Weinberger szabadságkezelését.

Ahelyett, hogy a szabadságot egy homályos metafizikai akaratosság képességére alapozná, a szabadságot egy színész **számára elérhető alternatívák skáláján és az információs feltételeken** keresztül elemzi, amelyek lehetővé teszik a választást közöttük.

Ez jogilag is fontos. A jog bővítheti vagy korlátozhatja a cselekvési területeket. Hatásköröket oszthat ki, kötelezettségeket szabhat ki, engedélyeket hozhat létre, irodákat épít, eljárásokat alakíthat ki, és olyan intézményi cselekvési formákat tehet lehetővé, amelyek egyébként nem léteznének.

Egy szerződés, tulajdonjog, parlamenti mandátum vagy bírói hatáskör tehát többet tesz ennyi, mint szankciók fenyegetése. Ez intézményi **cselekvés** lehetőségét jelenti.

Ebben a tekintetben Weinberger intézményi elmélete sokkal alapvetőbb helyet ad a hatalomot adó normáknak, mint amit a parancs- vagy szankcióközpontú elméletek könnyen megadhatnak.

12. Intézményi alanyok és kollektív cselekvés

A érett cselekvésemélet másik fontos jellemzője, hogy a cselekvést nem kell kizárólag elszigetelt természeti személyeknek tulajdonítani.

Az intézmények maguk is működhetnek intézményi **cselekvés alanyaként**, mivel a társadalmilag szervezett eljárások döntéseket és cselekedeteket vállalatoknak, törvényhozóknak, bíróságoknak, kormányoknak és más intézményi entitásoknak tulajdonítanak.

Ennek jelentős következményei vannak a jogi ontológiára nézve. Egy parlament által elfogadott törvény nem redukálható több ezer különálló fizikai mozgásra egyéni képviselők által. Az intézményi szabályok bizonyos eseményeket – szavazásokat, aláírásokat, kihirdetést – egy törvényesen létrehozott testülethez köthető cselekedetté alakítanak.

A neo-intézményesség tehát pontosan úgy magyarázza a jogi tényeket, hogy megmutatja, hogyan adnak intézményi jelentéseket a normatív struktúrák a hétköznapi eseményeknek.

Ez az egyik oka annak, hogy Weinberger elmélete sokkal gazdagabb, mint a behaviorista jogszociológia. Amit egy személy fizikailag tesz, önmagában nem mondja meg, hogy milyen intézményi cselekmény történt. Az intézményi jelentés a normatív keretrendszerrel függ.

13. Jogi érvényesség és a jogrendszer létezése

Weinberger egyik legfinomabb megkülönböztetése a **jogrendszer** érvényessége és **az adott normák érvényessége** közötti kapcsolatot érinti.

Egy jogrendnek társadalmilag valósnak kell lennie: egy teljesen képzeletbeli normakészlet nem pozitív jogrendszer pusztán azért, mert valaki leírhatja. Intézményi létezése feltételezi a tényleges társadalmi gyakorlatokat, szerveket, elismerést, végrehajtást és egyéb releváns tényeket.

Ha azonban létezik egy intézményi jogrend, az adott normák érvényessége a tagsági viszonyoktól, az engedélyezett létrehozástól, származtatástól és egyéb jogi kritériumoktól függ.

Ezért Weinberger mindkét végletet elkerüli:

Az érvényesség nem a statisztikai engedelmességre redukálható;

de egy teljes pozitív jogrendszer sem létezhet teljesen függetlenül a társadalmi valóságtól.

Ez a mélyebb oka annak, hogy az elméletet "intézményi jogi pozitivizmusnak" nevezzük: **a társadalmi létezés szükséges a pozitív intézményi rend szintjén, míg a jogjog ezen a renden belül normatívan strukturált marad.** A későbbi irodalom, amely rekonstruálja jogi dinamikáját, hasonlóan megkülönbözteti a jogrendszer létezését az ahhoz tartozó egyéni szabályok érvényességétől.

14. Az 1999-es háromrészű megkülönböztetés: érvényesség, elfogadás és legitimitás

Weinberger késői munkáinak egyik legnyilvánvalóbb valódi finomítása 1999-ben megjelent *Legal Validity, Acceptance of Law and Legitimacy* című művében jelenik meg.

Itt ragaszkodik hozzá, hogy több, gyakran összeomló fogalom is különbözőnek kell maradnia.

A **jogi érvényesség** azzal foglalkozik, hogy valami a jogi normatív rendhez tartozik-e a jogilag releváns intézményi feltételek szerint.

Az **elfogadás** a joghoz való hozzáállást és társadalmi viszonyokat érinti.

Az elfogadhatóság értékelő: hogy a törvény megérdemli-e az elfogadást.

A **legitimitás** ismét értékelő és politikai, nem pedig egyszerű objektív tulajdonság, amelyet minden érvényes törvény automatikusan birtokol.

Weinberger különösen hangsúlyozza, hogy a legitimitást nem lehet egyszerűen a pozitív érvényességből értelmezni, és nem lehet empirikus elfogadással egyenlővé tenni. Azt is kimondja, hogy a legitimitás politikai meggyőződések fényében feltételezi az értékelést.

Ez különösen fontos, érett fejleménye pozitívizmusának.

Ez egy négy szintű elemző apparátust ad neki:

a törvény lehet **érvényes, de kevésbé elfogadott**;

lehet, hogy **elfogadható, de normatívan elfogadhatatlan**;

lehet, **hogy jogilag érvényes, de politikailag illegitim**;

vagy a jogosság, az elfogadhatóság, elfogadhatóság és a legitimitás egybeeshetnek.

Így a pozitívizmus nem egy olyan elmélet, amely szerint az érvényes jognak be kell tartani. Ez egy analitikus ragaszkodás arra, hogy ne rejtsek el a különálló kérdéseket egyetlen "érvényesség" szóval.

15. Értelmezés és hermeneutika: a logika nem szünteti meg a bírói ítéletet

Weinberger erős elkötelezettsége a formális logika iránt nem készítené arra, hogy mechanikus formalistának minősítsék.

Már a Jog, az intézmény és a jogi politika *architektúrája* ötvözi az ontológiát, a hermeneutikát, a logikai elemzést, az érvényes jogot és a jogi-politikai érvelést. 1989 utáni publikációi továbbra is foglalkoznak a jogi értelmezéssel, a mérlegeléssel, az érveléssel és későbbi pragmatikus jelentésméletekkel. 1996-os nonkognitívizmusról és relativizmusról szóló hozzájárulása kifejezetten tartalmaz szekciókat a jogi mérlegelésről és értelmezésről, az intuíciónak mint érvelésről, valamint a jogi és politikai érvelés konszenzusáról.

A normák logikája megmondja a jogosnak, mi következik a premisszákból, **miután a premisszák és jelentései megszilárdulnak**. Maga nem tudja minden releváns tényállítást megállapítani, nem rendezhet minden szemantikai kétértelműséget, nem oldhatja meg minden célok közötti versengést, és nem választhat ki minden értékelő premisszát.

Így a jogi érvelés mind deduktív, mind nem levezetési elemeket tartalmaz.

Ezért védhette meg a jogi logikát anélkül, hogy azt hitte volna, hogy az ítélet formális következtetésre redukálható. Már az elvek, célok, értelmezés és értékelő premisszák létezése is érvelést igényel.

A különbség sok "posztpozitivist" elméletéhez képest az, hogy Weinberger nem következteti az értelmezés elkerülhetetlenségéből, hogy a törvény és az erkölcs így fogalmilag azonossá vál.

16. Nemkognitvizizmus 1989 után: megőrizve, de egyre kifinomultabb

Talán a legerősebb bizonyíték a kontinuitásra az erkölcsi kogníció kezelése.

A későbbi Weinberger továbbra is **nem kognitivist** marad. Nem gondolja, hogy a lényegi erkölcsi normák elméleti értelem alapján objektív tényként ismerhetők meg.

De a nemkognitvizizmust egyre inkább megkülönbözteti a durva szubjektvizizmust is.

A lényeg, hogy:

a nem kognitív nem jelenti a nem racionálisat.

A gyakorlati érvelés vizsgálhatja a következetességet, következményeket, empirikus feltételezéseket, célok közötti konfliktusokat, az eszközök és célok viszonyát, intézményi hatásokat, formális igazságossági elveket, valamint azt, hogy a résztvevők hajlandóak-e univerzalizálni vagy kölcsönösen alkalmazni értékelő normáikat.

1996-os *Non-Cognitivism and Relativism Reconsidered* című műve pontosan a gyakorlati érvelést, a nem-kognitív következtetéseket, jogi mérlegelést, értelmezést, intuíciót, konszenzust és a relativitás dimenzióit tárgyalja. Ez nem a nem-kognitvizizmust elhagyásának bizonyítéka, hanem annak a kísérletnek, hogy megmutassa, hogyan **lehetséges a racionális gyakorlati vita rajta**.

Ez az álláspont filozófiaiilag központi Weinberger számára, mert lehetővé teszi számára, hogy két ellentétes szélsőséget is elutasítson.

Az egyik póluson áll a morális kognitvizizmus vagy a természetjog: a helyes anyagi normák állítólag az észből vagy az emberi természetből származnak.

A másik oldalon irracionális döntésválasztás áll: mivel az értékek nem empirikus igazságok, a beszélgetésük önkényes.

Weinberger egy harmadik álláspontot próbál felépíteni: az értékek nem tényként bukkannak fel, de az értékek részvétele mégis logikus, tényszerű, intézményi és érvelő mércék alá vethető.

17. Igazságosság: formalizmus, antropológia és nem-kognitivizizmus között

Ugyanez a szerkezet jellemzi igazságosságelméletét is.

Weinberger nem próbálja teljes igazságossági kódexet levezetni a természetből. Ugyanakkor nem tekinti az igazságot üres szónak.

Korábbi elmélete az igazságosságot a **conditio humana-val**, az **igazságosság, társadalmi együttműködés, cselekvés és értékelő meggyőződések formális posztulátumaihoz kötötte. 1994-ben kifejezetten visszatért a témához az** Igazságosság természetes alkotói című művében. A "természetes alkotók" kifejezést nem szabad félreérteni a klasszikus természetjog áttérésének; ez arra törekszik, hogy azonosítsák az emberi helyzet olyan jellemzőit, amelyek relevánsak az igazságosság kialakulásához és racionális megbeszéléséhez anélkül, hogy azt állítanák, hogy egy meghatározott jogrend deduktívan olvasható a természetből.

Ez egyszerre teszi az igazságszolgáltatást korlátozottvá és nyitottá.

Az emberek sebezhetőek, együttműködéstől függenek, érdekeik és céljaik vannak, ritka áruk miatt konfliktusban állnak, és intézményi struktúrákban élnek. Ezek a tények biztosítják azokat a valós körülményeket, amelyekben az igazságosság eszméi kialakulnak.

De a tények logikusan nem diktálnak egyetlen, egyenlegesen helyes disztribúciós rendet. Az értékelő premisszák továbbra is szükségeseek.

Ez ismét a jellegzetes Weinbergeri kombinációja az **antropológiai realizmusnak és a szemantikai nonkognitivizmusnak**.

18. A döntő 1989 utáni terjeszkedés: a jogtudományból a demokratikus elméletbe

A legnagyobb tematikus változás 1989 után Weinberger folyamatos demokráciával való elkötelezettsége.

Ez nem véletlen. Egy friss szisztematikus rekonstrukció arra a következtetésre jut, hogy demokráciával kapcsolatos munkájának nagy része az 1990-es években készült, és modelljét a **"strukturált demokrácia" modelljének azonosítja**. A fő alkotóelemek az intézményi struktúra, a "vezető eszmék", a nyílt társadalom, az információ és a politikai manipuláció elleni ellenállás.

Ez különösen jelentős, mert a neo-intézményességet olyan elméletté alakítja, amely azt vizsgálja, milyen politikai feltételek alatt működhetnek a jogos jogrendek.

Weinberger számára a demokrácia nem csupán a szabály:

"Bármit is dönt a többség, az demokratikus."

És a választások sem merítik ki.

Egy demokratikus intézményi rendszer bizonyos **vezető eszmék köré** szerveződik, amelyek irányítják és értékelik intézményeit. Ezek közé tartozik a tolerancia, a gondolat- és vallásszabadság, a sokszínű politikai vélemény, a szabad véleménycsere lehetőségei, kisebbségi védelem, szabadság és egyéb emberi jogi kötelezettségek.

Ez azonban nem teszi Weinbergert természetjog-elméleti alkotóvá. Ezeket az elveket nem metafizikai igazságként mutatják be, amelyek örökre rögzítettek. Épp ellenkezőleg, a demokrácia lényegi eszméit és az emberi jogok katalógusát **történelmileg fejlődőnek és vitathatónak** tartja.

Ez a tulajdonság tökéletesen illik általános filozófiájához: a gyakorlati elvek nélkülözhetetlenek, de lényegi tartalmukat nem tiszta kogníció eredményezi.

19. "Vezető gondolatok" és az intézmények normatív architektúrája

A vezető eszme (*Leitidee*) *fogalma* fontos kapcsolatot jelent Weinberger jogi intézményessége és politikai elmélete között.

Egy intézmény nem érthető pusztán azzal, hogy megfigyeljük a benne zajló viselkedést. Ismerni kell annak funkcióit, céljait és alkotó normatív jelentéseit is.

Egy bíróság például nem lehet megfelelően leírni pusztán olyan teremként, ahol emberek sorban szólnak. Intézményi jelentése az ítélethozatal, a joghatóság, a pártatlanság, a jogi hatalom, az eljárás és a döntés fogalmán múlik.

Hasonlóképpen, a demokratikus intézményeket a demokratikus vezető eszmék alapján értékelik.

Ez egyfajta funkcionális intézményi **kritikát ad Weinbergernek**. Ha egy intézmény kitartóan ellentétes a szerepét alkotó vezető elképzelésekkel, akkor akkor is diszfunkcionálisnak lehet nevezni, még akkor is, ha külső szervezeti burja érintetlen marad.

A demokratikus kontextusban maga a többségi döntés intézményileg korlátozott a demokrácia vezető eszméivel. A többségi hatalom nem szüntetheti meg egyszerűen azokat a feltételeket, amelyek lehetővé teszik a demokratikus véleményformálást, és mégis állíthatja, hogy az ebből létrejövő struktúra teljes weinbergeri értelemben demokratikus marad.

20. Miért utasítja el Weinberger a tisztán többségi demokráciát

Ez olyan elméletet eredményez, amely lényegi orientációban liberális-demokratikus anélkül, hogy a természetjogos episztemológiára építene.

A népi szuverenitás számít, de a népakarat intézményesen strukturált. Az emberek nem gyakorolják a politikai akaratot üres téren. A választások, pártok, média, alkotmányos jogok, közbeszéd, szakértelem, közigazgatási szervek, bíróságok és civil társadalmi szervezetek mind részt vesznek a politikai döntések intézményi formálásában.

Így a "nép akarata" nem egy primitív társadalmi tény, amely az intézmények előtt létezik; maga is intézményesen formálódott.

Weinberger ezért ellenzi a demokrácia feltétel nélküli többségi értelmezését. A többségnek olyan keretben kell működnie, amely megőrzi a pluralizmust, az ellenzéki lehetőségeket, a nyílt vitát és a kisebbségek elnyomásával szembeni védelmet.

Demokratikus elméletének későbbi rekonstrukciója pontosan hangsúlyozza, hogy "strukturált demokráciája" nemcsak a Schumpeteri elitizmussal és többségi szemmel szemben állt, hanem a Habermasius diskurzuselmélettel is.

21. Habermas-ról alkotott kritikája: a diskurzus szükséges, de önmagában nem képes igazságot vagy legitimitást teremteni

A Jürgen Habermasszal való konfrontáció Weinberger 1989 utáni filozófiájának egyik fő szellemi frontjává válik.

Az ellenvetése finom, mert **nem anti-diskurzív**.

Elfogadja, hogy a szabad nyilvános beszélgetés elengedhetetlen a demokráciához. Amit tagad, az az erősebb állítás, miszerint a megfelelően megfontolt diskurzus olyan eljárást biztosít, amely garantálja az igazságot, az igazságosságot vagy a legitimitást.

Weinberger a Habermas a Demokrácia és Igazságosságról (1994) című művében azt állítja, hogy a valódi társadalmi diskurzust a propaganda, előítéletek és félrevezető politikai szlogenek torzítják. A jobb érvek nem automatikusan győződnek pusztán azért, mert vita zajlik.

Ez a kritika közvetlenül az információalapú cselekvéseméletéből fakad.

Az emberek nem cselek az érvek alapján valamilyen idealizált kommunikációs vákuumban. Döntéseiket hiányos információk, érzelmi befolyás, meglévő intézmények, érdekek, hatalom, szokások és ideológiai struktúrák közvetítik.

Innen az átmenet:

Ideális diskurzus → racionális konszenzus → legitimitás

Weinberger számára elméletileg túl erős.

A konszenzus társadalmilag fontos lehet anélkül, hogy objektív igazság kritériuma lenne.

Ezért 1999-es elemzése ismét megkülönbözteti az elfogadást az elfogadhatóságtól, az érvényességet pedig a legitimitástól. Egy norma elfogadása nem bizonyítja, hogy elfogadni kellene; egy politikai nézetről alkotott konszenzus nem teszi objektíven igazá.

22. A szuverenitás és az emberi jogok nem kell automatikusan harmonizálódni

Ugyanebben az 1999-es cikkben egy másik fontos pont is szerepel.

A Habermas-típusú elméletek remélhetik, hogy a megfelelő diskurzus feltételei révén összeegyeztetik a demokratikus népszuverenitást és az egyéni jogokat. Weinberger nem feltételezi, hogy a kettőnek szükségszerűen harmonizálnia kellene.

Egy demokratikusan autonóm többség olyan döntéseket hozhat, amelyek ellentétesek az emberi jogi kötelezettségekkel.

Ez valódi politikai konfliktus, nem olyasmi, amit egyszerűen úgy lehet elzárni, hogy egy ideális demokratikus eljárás szükségszerűen a megfelelő eredményt hozná.

Ezért az ilyen konfliktusokat **intézményi és diskurzív demokratikus mechanizmusokon keresztül kell kezelni**, nem pedig fogalmi szinten feloldani.

Ez tükrözi Weinberger gondolkodásának egy visszatérő jellemzőjét: ő inkább az analitikus differenciálást részesíti előnyben a valós konfliktusok elemzésével szemben, mint olyan elméleteket, amelyek ideális definíciók felépítésével érnek el harmóniát.

23. A nyitott társadalom mint a demokrácia intézményi feltétele

Weinberger demokratikus elmélete egyre inkább a **nyílt társadalom eszményét** alkalmazza.

Ez nem csupán erkölcsi szlogen. Cselekvéseméleti funkciója van.

Ahhoz, hogy a polgárok értelmes politikai szabadságot gyakorolhassanak, szükségük van versengő információforrásokhoz, kritikai lehetőségekhez és politikai körülmények alternatív értelmezéseire. A politikai szabadság tehát az **információs lehetőségek szerkezetétől függ**.

Egy nyílt társadalomhoz szükség van a véleményformáló szereplők többségére, teret a különböző csoportoknak és szellemi áramlatoknak, valamint intézményeket, amelyeken keresztül ellentmondó álláspontok találkozhatnak.

Így a szabadság nem csupán a jogi tilalom hiánya. Ez magában foglalja egy információs környezetet, amelyben valódi alternatív cselekedetek és ítéletek születhetnek.

Ez az egyik legérdekesebb kiterjesztése Weinberger általános "cselekvési lehetőség" fogalmának: a politikai szabadság információs **lehetőséget igényel az ítékezéshez és cselekvéshez**.

24. A rendkívül előrelátó propaganda és politikai marketing elmélete

Ez különösen világossá válik az 1996-os *Információ és Emberi Szabadság* című könyvben.

Weinberger a politikai és jogi vizsgálatot az akcióelmélet szemszögéből vizsgálja, és a tömegmédia, pártpropagandát, állami propagandát és marketingtechnikákat elemzi, mint lehetséges fenyegetéseket az intellektuális és politikai szabadságra. Azt állítja, hogy az információs folyamatok befolyásolják mind az egyéni, mind a politikai szabadságot, és hogy a politikai marketing, különösen ha erős központi intézmények irányítják, alááshatja azokat a nyílt információs feltételeket, amelyekre a demokratikus élet támaszkodik.

Elméletileg a lényeg mélyebb, mint a hagyományos tisztességtelen reklámok kritikája.

Ha a politikai döntések információfeldolgozó ügynökök eredményei, akkor az állampolgároknak szolgáltatott információk irányítása közvetve befolyásolja politikailag jelentős választási lehetőségeiket.

Ennek következtében a propaganda nem kívül áll a demokratikus elmélettől. Azokat a feltételeket érinti, **amelyek között maga a demokratikus cselekvési lehetőség válik**.

Ez az egyik olyan hely, ahol az 1989 utáni akcióelméleti fordulat olyan eredetiséget ad Weinberger politikai elméletének, amely hiányzott a pusztán eljárási alkotmányosságból.

25. A demokrácia Weinberger számára diskurzív – de Habermasiánus számára nem

Ez a megkülönböztetés hangsúlyozást érdemel.

Weinberger **valódi politikai diskurzust akar**, de nem bíz a transzcendentális vagy kvázi-transzcendentális diskurzuselméletben.

Száma a demokratikus vitának kritikát, tisztázást, érdekek szembefogását, információk javítását és a politikai ítéletek fokozatos javulását kellene eredményeznie. Konszenzus kialakulhat, de a konszenzus nem az igazság filozófiai alapja.

Így Weinberger álláspontját így jellemezhetjük:

intézményesen védett fallibilista mérlegelés, nem pedig **konszenzusalapú diskurzus racionalitás**.

Demokratikus elmélete így osztozik Habermasszal a kommunikáció fontosságával, miközben elutasítja Habermas erősebb filozófiai értelmezését arról, mit tud létrehozni a kommunikációs racionalitás.

26. A jog és a politika egyre inkább egyesül az intézmények elméletében

Valószínűleg ez az oka annak, hogy Weinberger egyre inkább a neo-intézményesség tágabb kifejezését részesíti előnyben.

A jogelmélet önmagában sem azt magyarázná, hogyan jön létre a jog, sem hogyan működik.

A jog politikai intézményektől függ; a politikai intézmények normatívan strukturáltak; az intézmények cselekvés révén reprodukálódnak; a cselekvést gyakorlati információ közvetíti; a gyakorlati információ magában foglalja a jogi normákat, értékeket, célokat és preferenciákat.

Az 1990-es évek közepére tehát Weinberger szellemi struktúrája nagyjából így néz ki:

a logika → gyakorlati információt → cselekvést → intézmények → jog és politika, demokrácia és jogpolitika →.

Ez sokkal szélesebb rendszer, mint az 1980-as évek közepi intézményi jogi pozitivizmus, bár ez marad annak jogi magja.

Már 1995-ös szlovák kötetének címe is – *Inštitucionalizmus: Nová teória konania, práva a demokracie* ("Intézményesség: Új cselekvés-, jog- és demokráciaelmélet") – egyértelművé teszi ezt a bővítést.

27. A jogi politika egyre fontosabbá válik

Egy másik 1989 utáni változás Weinberger jogi politikával és konkrét politikai problémákkal kapcsolatos munkájának jelentős növekedése.

A gyűjteményes esszéihez visszatekintő bevezetés három fő irányt azonosít kutatásának: intézményi jogi pozitivizmust; gyakorlati gondolkodás és cselekvéselmélet; valamint egyre növekvő munkásságot a kortárs etika és jogpolitika területén, ahol továbbra is formális elemzést folytatott, de egyre inkább lényegi politikai vitába is lépett. Különösen kiemeli a *Moral und Vernunft* (1992) és az 1996-os *Alternatív Handlungstheory* műveit, mint az utóbbi két fejlemény mérföldköveit.

Ez fogalmi szempontból is számít.

A korábbi analitikus jogfilozófia főként a következőket kérdezhetné:

Mi az a norma?

Mi az a jogi érvényesség?

Milyen logikai viszonyok alakulnak ki a normák között?

A későbbi Weinberger egyre inkább felteszi a kérdést:

Milyen funkciókat kell az intézményeknek ellátniuk?

Hogyan kellene értékelni az alkotmányos struktúrákat?

Hogyan védje meg magát a demokrácia a manipulációtól?

Hogyan érveljenek a politikai szereplőknek?

Milyen szerepet játszanak az igazságosság és az emberi jogok a jogpolitikában?

Milyen intézményi rendszerek bővítik vagy csökkentik az igazi szabadságot?

Az irány tehát a **strukturális jogtudománytól a gyakorlati intézményi kritika felé vezet.**

28. De a jogpolitika nem válik "tudományos erkölcsökké"

Még ebben a későbbi szakaszban is óvatos marad a jogi-politikai javaslatok episztemikus státuszával kapcsolatban.

Az empirikus bizonyítékok megmondhatják a döntéshozóknak, hogy egy intézkedés valóban eléri-e a célt. A logikai elemzés ellentmondásokat tárhat fel. Az intézményi elemzés nem kívánt következményeket mutathat. Az akcióelmélet tisztázhatja az alternatív módszereket. Az érvelés rejtett feltételezéseket tárhat fel.

De ezek közül egyik sem választja meg a végső értékeket.

Így a jogpolitikai racionalitás feltételes és **dialektikus** kérdés:

bizonyos célok esetén egyes eszközök racionálisabbak, mint mások;

bizonyos értékek alapján az intézményi elrendezések viszonylag értékelhetők;

ellentmondó értékek kitarthatók és kiegyensúlyozhatók;

a ténybeli hibák javíthatók;

De a végső értékelő premisszék önmaguk nem empirikus felfedezések.

Ez magyarázza, miért hisz Weinberger egyszerre a racionális jogpolitikában, és miért utasítja el az erkölcsi kognitívizmust.

29. Találkozása Luhmannnal és a rendszerelmélettel

A későbbi korszak további jellemzője a rendszerelmélettel való egyre nyíltabb kontraszt.

Bibliográfiája tartalmazza a *Realismus und Systemtheorie* (1994), *Luhmann Approach to Ethics, Jurisprudence, and Legal Sociology* (1996), valamint a *Neo-Institutionalismus versus Systemtheorie* (2000) című műveit.

A mélyebb elméleti ellenállás rekonstruálható Weinberger általános építészetéből.

Luhmann hajlamos a jogi és társadalmi rendszereket önreferenciás kommunikáció és rendszer/környezet megkülönböztetésén keresztül leírni. Weinberger ehelyett **a cselekedő alanyokkal, gyakorlati információkkal, normatív jelentésekkel és cselekvést irányító intézményekkel** kezdi.

Weinberger szerint a normák gyakorlati jelentését nem lehet helyettesíteni a kommunikációs műveletek szociológiai leírásával anélkül, hogy ne elveszítsük pontosan, mi teszi a normatív intézményeket képessé az akció irányára.

Így a későbbi összecsapás Luhmannnal tovább tisztázza álláspontját. A neo-intézményesség sem módszertani individualizmus, sem szociológiai rendszerholizmus. Ez egy olyan elmélet, amelyben az egyének, intézményi alanyok, szabályok, információs folyamatok és szervezett társadalmi struktúrák kölcsönösen kapcsolódnak.

Ezért értelmezném a rendszerelmélettel folytatott vitáját egy újabb általános Weinbergeri stratégiaként: **soha ne engedjük meg, hogy egy ontológiai szint egy másikat kizárjon.**

A tények nem szüntetik meg a normákat.

A normák nem szüntetik meg a társadalmi tényeket.

Az egyének nem szüntetnek meg intézményeket.

Az intézmények nem szüntetnek meg az eljátszó személyeket.

A társadalmi magyarázat nem szünteti meg a gyakorlati jelentést.

30. Az intézmények érett fogalma egyre információbbá és dinamikusabbá válik

Az intézmény fogalmában is finom változás történt.

A korábbi elmélet a normák társadalmi létezését hangsúlyozta. A későbbi írásokban az akcióelméleti szókincs egyre inkább gyakorlati információként mutatja be az **intézményeket, amelyek a viselkedést és az interakciót strukturálják.**

Ez nem egy új intézményelmélet, amely a régit váltja fel; ez egy mélyebb magyarázó réteg.

Egy intézménynek a következőképpen van:

normatív szabályokat;

szerepeket és kompetenciákat;

célokat vagy vezető ötleteket;

valódi viselkedési minták;

a résztvevők elvárásai;

információk arról, milyen típusú intézkedések lehetségesek vagy szükségesek;

valamint a szaporodás és változás mechanizmusai.

Ezért egyszerre stabil és dinamikus.

Ez a dinamikus fogalom különösen hasznos az alkotmányos és politikai intézmények magyarázatában. A parlament, az igazságszolgáltatás, a politikai pártok, a tulajdon, a szerződés és a demokratikus közvélemény nem statikus normagyűjtemények. Folyamatosan reprodukálják őket szabályvezérelt cselekvés révén.

31. Az "intézményi jogi pozitivizmusról" a "neo-intézményesség" felé való átmenet

A terminológiai változás ennek következtében lényeges, bár nem forradalmi.

Az "intézményi jogi pozitivizmus" előtérbe helyezi Weinberger álláspontját a jogtudományban.

A "neo-intézményesség" egy szélesebb filozófiai keretet azonosít, amelyben az intézményi jogi pozitivizmus válik jogelméleti komponenssé.

1999-re eléggé magabiztos volt a tágabb struktúrában ahhoz, hogy visszatekintő nyilatkozatát **"Neo-Institutionalizmus: Nézeteim a jogfilozófiáról"** nevezte el. Ez az esszé egy kötetben jelent meg, amelynek közreműködőit kifejezetten arra hívták, hogy eredeti szintéziseket mutassanak fel saját jogfilozófiáikról.

A későbbi irodalom megerősíti, hogy Weinberger maga is használta mindkét címkét – "intézményes jogi pozitivizmus" és "neo-intézményesség".

Ezért nem szabad két egymást követő összeegyeztethetetlen Weinbergert feltételezni. A neo-intézményességet leginkább az **intézményi jogi pozitivizmus** általánosított formájaként lehet értelmezni.

32. 1999–2003: az elméleti öntisztázás időszaka

Jogi filozófiájának utolsó nagy szakasza, körülbelül 1999–2003, kevésbé az új építészeti feltalálására irányult, inkább a nehéz pontok tisztázására és a rendszer védelmére a versengő elméletekkel szemben.

Csak 1999-ben publikált az *első* szemletű szükségéről, norma logikáról, jogi és jogpolitikai elvekről, neointézményességről, érvényességről/elfogadásról/legitimitásról, valamint a brnói iskola fejlődéséről a neointézményesség felé.

2000–03-ban írt a neo-institutionalizmus és a rendszerelmélet ellen, az intézmények alternatív analitikus fogalmairól, a gyakorlati filozófia filozófiai alapjairól, a hasznosságról és a teleológiáról, Mally-deontikájáról, a gyakorlati filozófia nyelvéről és a norma logika filozófiai alapjairól. Az Academia Europaea bibliográfiája dokumentálja ezt a sűrű, késői sorozatot.

A 2002-es *Gyakorlati Filozófia Nyelve* ma is meghatározza az emberi léteit a cselekvési képességen keresztül, és a viselkedés információs irányításán keresztül a cselekvés. Ez azt mutatja, mennyire erősen fennmaradt az akció-információs paradigma a késői munkáiban is.

Hasonlóképpen, a késői *A filozófiai megközelítés a norma logikára* című műve ismét megvédi saját norm-logika felfogását von Wright ellen. Nincs bizonyíték arra, hogy késői felhagyott volna korábbi logikai programját.

33. Mi változott igazán 1989 után?

A legerősebb változásokat most már pontosan meg lehet mondani.

Először **az elmélet hatóköre kibővült**. Az intézményi jogi pozitivizmus egy általános neo-intézményes gyakorlati filozófia részévé vált, amely magában foglalta az akciót, az etikát, a politikai intézményeket és a demokráciát.

Másodszor, **az akcióelmélet egyre alapvetőbbé vált**. A formális-finális-cselekvéselmélet már nem csupán segédelmélet volt, hanem hiddává vált, amely összeköti a normákat az intézményekkel és a társadalmi valósággal.

Harmadszor, **az információ egyre központibbá vált**. A normákat, célokat és értékeket gyakorlati információként értelmezték, amely részt vesz a cselekvési irányú folyamatokban. Ez lehetővé tette Weinbergernek, hogy a szabadságot, a propagandát és a demokratikus véleményformálást egyetlen fogalmi nyelven keresztül elemezze.

Negyedszer, **a politikai és demokratikus elmélet közeledett a munkásságának középpontjába**. Az 1990-es években szerepel fő hozzájárulásai a "strukturált demokrácia", a nyílt társadalom, a politikai érvelés, a propaganda és az információ területén.

Ötödszer, **az érvényesség élesebben volt megkülönböztetve a legitimitástól és az elfogadástól**. Az 1999-es megfogalmazás fontos finomítása pozitivizmusának.

Hatodik, **normaelmélete elveik, célok, hatalmak és kezdetlegi szempontok tekintetében egyre inkább megkülönböztetetté vált**. Felismerte a mérlegelést anélkül, hogy feladta volna a norma logikát.

Hetedik, **kritikus beszélgetői megváltoztak**. Kelsen továbbra is fontos maradt, de a későbbi Weinberger egyre inkább Habermas, Apel, Alexy, von Wright és Luhmann felé veszi részt. *Az alternatív cselekvéselmélet* kifejezetten ötvözi a hagyományos deontikus logika kritikáját a diskurzus racionalitásának és von Wright gyakorlati filozófiájának kritikájával.

34. Mi *nem* változott?

Ugyanilyen jelentős több alap figyelemre méltó stabilitása.

Nem hagyta el a jogi pozitivizmust sem.

Nem fogadta el a szükséges kapcsolatot az erkölcsi helyesség és a jogi érvényesség között.

Nem hagyta fel a leíró és normatív állítások szemantikai különbségét.

Nem fogadta el a lényegi normák levezetését a ténybeli premisszákból.

Nem fogadta el az erkölcsi kognitivizmust.

Nem fogadta el késői Kelsen szkepticizmusát a normák közötti valódi logikai viszonyokkal kapcsolatban.

Nem **redukálta a jogot társadalmi viselkedésre.**

Nem redukálta a jogot tiszta, norma-jelentésekből álló rendszerré, amely elszakadt a társadalomtól.

És nem fogadta el Habermas tézisé, miszerint az ideális diskurzus adja a legitimitás filozófiai alapját.

A késői elmélet tehát szokatlanul folyamatos.

35. Az egyensúly és elvek elismerése "posztpozitivista fordulat"?

Az én értékelésem szerint **nem**.

Ez azért fontos, mert a jogtudomány fejlődése a kilencvenes években arra csábíthat, hogy Weinbergert a Dworkin–Alexy vonalhoz asszimilálják.

Weinberger kétségtelenül elismeri az elveket, célokat és mérlegelést. De ezek a jelenségek beépülnek a heterogén normatív struktúrák elméletébe. Nem következteti ki, hogy az elvek feltétlenül tartalmazzanak objektív erkölcsöt, vagy hogy a jogi érvényesség az erkölcsi helyességtől függ.

1999-es elemzése valójában az ellenkező stratégiát mutatja: ahelyett, hogy átalakítaná a jogfilozófiát az elvek létezése miatt, a **norm-logikát és az intézményi elméletet eléggé bővíti, hogy alkalmazkodjon a különböző normatív szabályokhoz.**

Ezért nevezhetjük ezt az álláspontját **belsőleg gazdagodott pozitívizmusnak**, nem pedig posztpozitívizmusnak.

36. Igazságossági és emberi jogi írásaiban közelebb került-e a természetjoghoz?

Ismétlem, nem a szokásos jogtudományi értelemben.

A későbbi Weinberger kétségtelenül nagyobb figyelmet fordít az igazságosságra, az emberi jogokra és a lényegi demokratikus értékekre. Ugyanakkor ragaszkodik ahhoz, hogy az emberi jogi katalógusok és a demokratikus eszmék történelmileg fejlődnek és vitatottak lesznek. Demokratikus elméletének modern rekonstrukciója pontosan ezt a nyitott és fejlődő tulajdonságot hangsúlyozza.

Modellje így így összefoglalható:

erős, lényegi politikai elkötelezettségek kognitivistá természetjogi episztemológia nélkül.

Személyesen védi a demokráciát, a szabadságot, a toleranciát és az emberi jogokat, de filozófiája nem állítja, hogy a pozitív normák jogi érvényessége fogalmi szempontból attól függ, hogy megfelelnek-e ezekhez az értékekhez.

Ez a különbségtétel a **teoretikus politikai elkötelezettségei** és **az elemző jogi érvényességi fogalma** között elengedhetetlen Weinberger pontos elhelyezéséhez.

37. A legmélyebb elméleti folytonosság: módszertani pluralizmus fogalmi fúzió nélkül

Talán Weinberger egész érett joggyakorlatának legjellemzőbb jellemzője egyetlen képletbe tömörülhet:

megkülönböztetni a dimenziókat, majd elemezni a kapcsolataikat.

Megkülönbözteti:

normativitás a tényességből;

hatékonyság érvényességét;

jogi érvényesség a legitimitásból;

elfogadottságtól való elfogadás;

leírás a receptből;

törvény az erkölctől;

logikai következtetés a pozitív normateremtésből;

elvekből és célokból származó szabályokat;

egyéni cselekvés az intézményi cselekvéstől;

és az igazságból való párbeszéd.

De ezek a különbségek nem falak.

A normák cselekvésen keresztül befolyásolják a tényeket.

A társadalmi tények fenntartják az intézményi normákat.

Az erkölcs befolyásolja a jogi politikát.

A politikai értékek befolyásolják a legitimitási ítéleteket.

A normák létrehozása intézményi aktusokon keresztül történik.

A diskurzus befolyásolja a demokratikus döntéseket.

A tények korlátozzák a jogi-politikai eszközök racionális választását.

Ez az **éles analitikai különbségek és a szisztematikus relációs integráció** kombinációja véleményem szerint Weinberger módszertani jellemzője.

38. Helye Kelsen, Hart, MacCormick, Dworkin, Alexy, Habermas és Luhmann között

Összehasonlítva Weinberger szokatlanul jellegzetes helyet foglal el.

Kelsen **ellen** megőrzi a normativitást és az *is-should* megkülönböztetést, de elutasítja a módszertani tisztaságot, a szankciós redukcionizmust és a késői normológiai szkepticizmust.

Harttal együtt osztozik a hatalom-átruházó szabályok fontosságával és a szankcióközpontú fogalmok elégtelenségével, de Weinberger egy jóval bonyolultabb normalogikát és ontológiailag explicit intézményi elméletet dolgoz ki.

MacCormickkal együtt osztozik az intézményi jogi pozitivizmust is. Közös intézményi projektjük alapvető volt, bár Weinberger különösen elkötelezett maradt a nemkognitívizmus és a norm-logika iránt.

Dworkinnal szemben elveket is képes elfogadni anélkül, hogy elfogadná azt a tézist, miszerint az elvek összeomlasztják a pozitívista különbséget a törvény és a törvény erkölcsileg való létezése között.

Alexy esetében **elismeri az elveket és a mérlegelést, de elutasítja azokat a erősebb diskurzus-elméleti és kognitívista alapokat, amelyekkel Alexy összekapcsolja a gyakorlati racionalitást.**

Habermas ellen **elfogadja a megfontolást, miközben elutasítja a konszenzust mint ismeretelméleti garanciát.**

Luhmannnal **szemben** megtartja a színészi témákat, a gyakorlati jelentéseket és normatív információkat, mint a társadalomelmélet leegyszerűsítetlen összetevőit.

Ez olyan helyet ad Weinbergernek, amelyet meglepően nehéz beilleszteni a szokásos angol-amerikai pozitivizmus/posztpozitivizmus dichotómiájához.

39. Az érett, 1989 utáni rendszer eredetisége

Három eredmény különösen eredeti.

Az első az **intézményi megoldás a norma/tény problémára**. Weinberger elmagyarázza, hogyan lehetnek a normák valóban normatívak, mégis társadalmilag léteznek anélkül, hogy azonosítanák a két kategóriát.

A második a **norm-logika, az akcióelmélet és az intézményi elmélet** integrációja. A normák irányítják a cselekvést, mert gyakorlati információként működnek; a cselekvés intézményeket generál és újratermel; az intézmények a normáknak társadalmi létezését biztosítanak. Ez szokatlanul koherens hidat teremt az analitikus jogtudomány és a szociológia között.

A harmadik a konceptuális gépezet kiterjesztése a **demokratikus elméletbe**. Az információ feltétele a politikai szabadságnak; az intézmények strukturálják a demokratikus cselekvést; a propaganda eltorzíthatja a cselekvést a gyakorlati és leíró információk manipulálásával; a legitimitást meg kell választani a pusztá érvényességtől és elfogadástól.

Koller visszatekintő értékelése megfelelően kezeli Weinberger normatív és empirikus nézőpontjának kombinációját, nem pedig pusztán a bécsi vagy brnói normativizmus változataként.

40. A későbbi elmélet korlátai

Ennek ellenére jelentős korlátok vannak.

Weinberger neo-intézményessége rendkívül széles, és néhány híd az alkotóelemei között inkább programi, mint teljesen kidolgozott. Különösen az ő "strukturált demokráciája" soha nem válik részletes intézményi tervté, amely összehasonlítható a Rawls-féle alkotmányelmélettel vagy a Habermasius megfontolási elmélettel. Demokratikus írásainak legutóbbi rekonstrukciója maga arra a következtetésre jut, hogy az elmélet kissé töredezett marad, és soha nem fejlesztette ki teljesen rendszerszintű politikai modellt Weinberger vagy utódok iskola által.

Másodszor, erős nemkognitivistája folyamatos nehézséget okoz annak megmagyarázásában, hogy miért kell egy lényegi értékelő elkötelezettség racionálisan győzelmet hoznia a másikkal szemben, miután a logikai konzisztencia, ténybeli pontosság és instrumentális racionalitás kimerült.

Harmadszor, a normák jellegzetes, valódi logikájához való ragaszkodása vitatott maradt a deontikus logikában, különösen az Alchourrón és Bulygin által köthető kifejező megközelítésekkel szemben, valamint von Wrightból származó versengő fogalmakkal. Weinberger folytatta ezt a vitát, ahelyett, hogy véglegesen lezárta volna. 1999-es újrjelentése és kritikája az expresszív normafogalmakról jól mutatja a kérdés kitartását.

Negyedszer, az információs cselekvésemélet erőteljes formális keretrendszer, de szándékosan nyitva hagyja a lényegi motivációkat. Ez egyidejűleg a módszertani erőssége és magyarázó korlátai.

41. Az 1989 utáni fejlődés kronológiai rekonstrukciója

Az evolúció tehát három szakaszra osztható.

1990–1992: konszolidáció és megújult konfrontáció az alapokkal

Az első szakasz nagyrészt megerősíti az 1980-as évek végének érett intézményi jogi pozitívizmáját, miközben megújítja Weinberger Kelsen-nel való kapcsolatát, a jogi dinamikát, norma logikát és gyakorlati értelemet. Az 1991-es angol könyv egy lényegében 1987-es rendszert nemzetközivé tette ahelyett, hogy új rendszert vezetne be. De az 1991-es cikkek a jogi dinamikáról és norm-logikáról, valamint a 1992-es kritika a gyakorlati ész versengő értelmezéseiről valódi, további kifejtések. A jellemző következtetés az, hogy az intézményi keretrendszert meg kell őrizni, miközben a logikai következtetés és a tényleges jogi teremtés közötti különbséget finomítani.

1993–1998: a döntő neo-intézményi terjeszkedés

Ez az igazán kreatív 1989 utáni szakasz. Az akcióelmélet a neointézményesség pillérévé válik; az intézményesség kiterjed jog, cselekvés és demokrácia elméletévé; az igazságosság és az igazságosság természetes alkotói újraértelmezik; a Habermas és a diskurzuselmélet jelentős

ellenfelekké válnak; az információ és a politikai szabadság központi szempontokká válik; és az egész program rendszerezett az *Alternatív Kéz Kezelmélet/Alternatív Cselekvésemélet* keretében.

1999–2004: önrendszerezés és fogalmi differenciálódás

Az utolsó fázist kevésbé a paradigmaváltás, inkább a konszolidáció uralja: *Neo-Institutionalizmus: Nézeteim a jogfilozófiáról, Prima Facie Ought*, az érvényesség–elfogadás–legitimitás megkülönböztetése, elveken végzett munka, a norma logika megújult védelme, a rendszerelmélettel való konfrontáció, valamint késői reflexiók az intézményekről és gyakorlati nyelvről.

42. A legfontosabb 1989 utáni munkák ennek a fejlesztésnek a rekonstrukciójában

Egy különösen hasznos munkakorpusz a következő:

- 1991, *A jogi dinamika elmélete újragondolása* — poszt-kelsen-féle jogi dinamikák és a normológiai szkepticizmus kritikája.
- 1991, *A leíró nyelvre épülő normák logikája* — a valódi norm-logika védelme a leíró nyelvre való redukció ellen.
- 1992, *Moral und Vernunft* és "Contradicting Views on Practical Reason" — non-kognitivizmus, etika és a gyakorlati kogníció korlátai.
- 1993, *Institutional Theory of Action and Significance for Jurisprudence* — az akcióelmélet kifejezetten neo-institutionalizmusba emelkedik.
- 1994, *Természetes Igazságossági* Alkotóelemek és "Habermas a demokráciáról és igazságosságról" — igazságosságelmélet és a diskurzusfilozófia érett kritikájának kezdete.
- 1995, *Institucionalizmus: Nová teória konania, práva a demokracie* és "Normológiai következtetések és jogi normák megteremtése" — a jogi dinamikák általánosított neointézményes szintézise és tisztázása.
- 1996/1998, *Alternatív kézi fogáselmélet / Alternatív cselekvésemélet* — az akció, norma logika, intézmények és demokrácia érett szintézise.
- 1996, "Információ és emberi szabadság" — a politikai szabadság és a nyílt demokrácia információs feltételei.
- 1999, "Prima facie Ought" — érett szabályok, elvek és célok megkülönböztetése.
- 1999, "Neo-intézményesség: Nézeteim a jogfilozófiáról" és "Jogi érvényesség, jog elfogadása, legitimitás" — talán legvilágosabb késői önmeghatározás és fogalmi finomítás jogi pozitívizmusának.
- 2000–2003 írásai neo-institutionalizmusról, rendszerelmületről, intézményekről, gyakorlati filozófiáról és norm-logikáról — késői konszolidáció, nem pedig egy új paradigma.

43. Végző értékelés: "törés nélküli fejlesztés"

A legmegfelelőbb általános értelmezés tehát a **törés nélküli fejlődés**.

A körülbelül 2000-es Ota Weinberger felismerhetően ugyanaz a teoretikus, aki az 1980-as években megalkotta az intézményi jogi pozitivizmust. A legmélyebb elvek változatlanok maradtak: a leíró és normatív jelentés dichotómiája; a valódi norm-logika lehetősége és szükségszerűsége; az "az is" (az "a kellene" következtetésének elutasítása; a végső értékekkel kapcsolatos nemkognitivizmusság; jogi pozitivizmusság; valamint az az elképzelés, hogy a jog egyszerre rendelkezik normatív jelentéssel és intézményi társadalmi létezéssel.

De a **súlypont megváltozik**.

A korai érett Weinberger elsősorban azt kérdezi, hogyan teszik lehetővé a normák, logika, érvényesség és intézmények a jogot.

Az 1989 utáni Weinberger egyre inkább azt kérdezi, hogyan **teszik lehetővé a normák a cselekvést, hogyan teszik lehetővé az intézményeket, hogyan szervezik az intézmények a jogot és a politikát, és hogyan teszik lehetővé az információ és az intézményi struktúra a demokratikus szabadságot**.

Ez az igazi elméleti fejlődés.

A tömör formában érett rendszere így ábrázolható:

Normatív jelentés → gyakorlati információ → célzott cselekvés → intézményesítés → pozitív jog → jogi és politikai érvelés → jogpolitika → strukturált demokrácia területén.

Ezért nem elegendő, ha Weinbergert pusztán "jogi pozitivistaként" nevezzük. Jogi pozitivista maradt, de az 1990-es évek pozitívizmust egy sokkal nagyobb **neo-intézményes gyakorlati és társadalmi filozófia egyik összetevőjévé** vált.

És ugyanilyen fontos, hogy későbbi elvek, legitimitás, emberi jogok és demokrácia kezelése **nem** utal a pozitívizmusról a természetjog vagy a dworkini posztpozitívizmus felé való elmozdulásra. Ehelyett azt a kísérletet jelenti, hogy megmutatják, hogy szigorú elemző különbségeket lehet fenntartani a jog, erkölcs és tény között, miközben átfogó elméletet építünk a racionális jogi kritika, az intézményi igazságosság és a demokratikus politikai rend területén.

Ezért Weinberger legjelentősebb 1989 utáni elméleti eredményét nem egy új, elszigetelt jogi doktrína feltalálásának tekintem, hanem az **intézményi jogi pozitivizmusság rendszerszintű általánosítását egy cselekvéseméleti neo-intézményességbe, amely képes összekapcsolni a jogtudományt, norm-logikát, szociológiát, politikai elméletet és demokratikus elméletet egyetlen fogalmi architektúrában** belül.

Pavel Holländer jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Pavel Holländer jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Pavel Holländer 1989 utáni joggyakorlatát leginkább nem úgy érthető, mint egymástól független írások sorozata a jogi logikáról, alkotmányos ítéletről, igazságosságról, államról, arányosságról és szabadságról, hanem meglepően koherens elméleti projektként, amelynek **súlypontja fokozatosan változik**. Alapvető intellektuális felépítése stabil marad: a jog olyan feszültségekből áll, amelyeket jogosan nem lehet egyetlen pólusra redukálni—**van/kell, szabadság/hatalom, kognitív/döntés, norma/elv, pozitív jog/erkölcs, jogi bizonyosság/igazságosság, egyén/közösség, racionalitás/transzcendencia**. Ami változik az évtizedek során, az az, hogy ezek közül melyiket tartja a legmélyebbnek.

Ezért nem írnám le Holländert úgy, hogy a pozitivizmusból a természetjogra való áttéréssel ment keresztül. Egy pontosabb periodizáció:

Időszak	Domináns probléma	Holländer elméletének jellege
1990–1994	Normák logikája, érvényesség, igazság	Posztnormativista analitikus jogi logika
1995–2000	Törvény, állam, igazságosság, szabadság és hatalom	A jog strukturális filozófiája
2001–2008	Alkotmányos elvek, arányosság	Az általános joggyakorlat alkotmányozása
2009–2014	Antiredukcionizmus, metafizikai alapok	A nem-redukcionista legitimitáselmélet felé fordulni
2015–2020	fogalmak történelmisége, szuverenitás, igazság, posztmodernitás	Történelmi-hermeneutikus szélesedés
2021–2025	Szabadság, ethosz, társadalmi kohézió és civilizációs változás	Történelmileg irányult, szabadság- és politikai-jogi rend filozófiája

Holländer tapasztalata a cseh alkotmánybíróságon elválaszthatatlanul ezen fejlődéssel. 1993 és 2003 között bíróként, 2003 és 2013 között alelnökként szolgált; közvetlenül előtte, 1992 és 1993 között Kielben Humboldt-ösztöndíjjal tanult, Robert Alexy akadémiai házigazdája volt. Ez magyarázza, miért vált a kezdetben túlnyomórészt logikai elméletalkotó egyre inkább az alkotmányos elvek, az egyensúlyozás, az anyagi alkotmányosság és az igazságszolgáltatás döntéshozatalának legitimitásának elmélete.

1. Kiindulópont: jogi logika, a Jørgensen-dilemma és a formalizáció korlátai

Az első jelentős 1989 utáni szakaszt az *Aplikácia logiky v právnom myslení* Viktor Knapp (1992) közreműködésével, az 1993-as vizsgálat az érvényességről és a normák szerkezetéről, és mindenekelőtt a *Rechtsnorm, Logik und Wahrheitswerte. Versuch einer kritischen Lösung des Jørgensenschen Dilemmas* (1993). Holländer hivatalos bibliográfiája megerősíti, hogy a jogi logika még később is független irányzat maradt munkájának, beleértve a 2006-os "New Logicism in Theoretical Legal Thinking" című művet, valamint Jørgensen dilemmájának megújult kezelését.

A kiinduló dilemma a klasszikus. A logikai következtetés úgy tűnik, hogy olyan mondatokat feltételez, amelyek képesek igazságra és hamisságra. A normák – "Tegyük X-et", "X tiltott", "X megengedett" – látszólag nem írják le az állapotokat, ezért nem egyenesen igazak vagy hamisak. Mégis, az ügyvédek tagadhatatlanul érvényes és érvénytelen következtetéseket vonnak le a normákból. Hogyan lehetséges tehát normák logikája?

Holländer válasza azért jelentős, mert **nem** egyszerűen tulajdonít normáknak a hétköznapi leíró igazságértékeket. A deduktív jogi érvelést rekonstruálja egy **deonikusan ideális világhoz** viszonyítva. A normatív ellentmondás így ellentmondásos állításokkal is képviselhető a normák érvényességéről egy ilyen világban. Az 1993-as monográf kifejezetten abból a feltételezésből indul, hogy a logika csak az algoritmizálható gondolkodáskomponenseket formalizálhatja; a jogi gondolkodás mind racionálisan formalizálható, mind nem formalizálható komponenseket tartalmaz.

Ez a minősítés rendkívül fontos későbbi fejlődésének megértéséhez. Még logikai korszakának csúcán sem volt Holländer naiv **logikus**, aki azt hitte, hogy az ítélethozatal leegyszerűsíthető deduktív gépezetté. Későbbi elméletének magja már jelen van: a racionális rekonstrukció lehetséges, szükséges és értékes, de vannak határai.

Jogi logikája tehát három szinttel rendelkezik. Először jön a jogi norma logikai szerkezete – előzmény vagy ténybeli feltétel, normatív következmény és azok közötti kapcsolat. Másodszor jön a normatív modalitások – parancs, tiltás és engedély. Harmadszor jön a metaszint, ahol az érvényességről és normatív viszonyokról szóló állítások logikai elemzés tárgyává válnak.

Ez érdekes módon teszi Holländert a brnói normatív hagyomány, amely František Weyrhez köthető volt, a kelsenizmus és Ota Weinberger későbbi intézményi megközelítése között. Megőrzi a normativizmus elemző ambícióját, de megtagadja, hogy a jog egész jelenségét formális normatív struktúrává redukálja.

Egy fontos kontinuitás

Ez a logikai szál soha nem tűnik el. Az *Abriß einer Rechtsphilosophie*-ben a jogi norma szerkezete továbbra is széles körben kezelhető; a 2006-os "Új logika" című művében kifejezetten visszatér a problémához; és későbbi arányossági munkáiban továbbra is megkülönbözteti a jogi alkalmazás különböző **logikai** szerkezeit.

Így a későbbi Holländer nem antianalitikus elméleti szakember. Inkább egyre inkább azt kérdezi: **mi áll azon a területen kívül, amelyet a formális analízis racionálisan képes rekonstruálni?**

Ez a kérdés vezet az érett jogfilozófiájához.

2. A normák logikájától a "strukturális" jogfilozófiáig

A döntő átmenet az 1990-es évek második felében zajlik: *Základy všeobecné státovědy* (első kiadás 1995), "Pozitivismus versus iusnaturalismus: nekončící příběh" (1997), "Problém spravedlnosti: úvaha strukturální" (1998), végül *Nástin filosofie práva: úvahy strukturální* (2000). A német *Abriß einer Rechtsphilosophie. A 2003-as Strukturelle Überlegungen* adja a műsor legvilágosabb tömörített beszámolóját. A Holländer bibliográfiája a cseh 2000-es kiadástól a német 2003-as könyvig és a 2006-os *Filosofie práva-ig* terjedő folytatásig terjedő kontinuitást mutatja a 2012-es jelentősen kibővített második kiadásig.

Az érett rendszer a klasszikus filozófiai triád szerint van szervezve:

Ontológia → noetika/episztemológia → axiológia.

A kiadó 2012-es *Filosofie práva leírása* szokatlanul pontos: az ontológia a jogi érvényesség alapjaival, a természetes és pozitív joggal, a jog céljaival, jogi normákkal és jogi elvekkkel foglalkozik; a noetika a normákat és igazságot, a bizonyítást, a jogi nyelvezetet és a hermeneutikát érinti; az axiológia az igazságosság problémájában csúcsosodik ki.

Ez lényegesen szélesebb értelem, mint a jogi logika.

3. Jogi ontológia: a jogot nem lehet kizárólag normákra redukálni

Talán Holländer legjellegzetesebb ontológiai állítása, hogy a jog konjunkciója vagy metszéspontja kifejezetten **jogi, erkölcsi és hatalomi elemek** között. Az *Abriß* kifejezetten ezekben a kifejezésekben írja le az ontológiai vizsgálatot.

Ez sem klasszikus parancspositivizmus, sem tiszta normativizmus. A hatalom azért számít, mert a jogi normáknak intézményesen kell működniük; az erkölcs azért számít, mert a jog legitimitását és igazságosságát nem lehet egyszerűen kizárni a jogtudományból; a normativitás azért számít, mert a jogot nem lehet szociológiai hatalomi tényekre redukálni.

Ezért Holländer ontológiáját strukturális **jogi pluralizmus formájának** nevezhetjük, bár ez inkább elemző jellemzés, nem pedig saját szabványos címkéje.

A lényeg, hogy egyetlen elem sem nyelheti el a másikat.

A Kelsen-stílusú törvény normatív rendre való redukciója túl szűk.

A jog szociológiai redukciója a tényleges hatalomra túl szűk.

A törvény erkölcsi redukciója igazságosságra szintén túl szűk.

Ez a háromrészű struktúra előrejelzi a 2009-es explicit antiredukcionizmust.

4. Szabadság és hatalom: a jog és az állam antropológiai alapjai

A második jelentős elem a **szabadság és a hatalom** kapcsolata. Az *Abriß* a szabadság és hatalom viszonyát a normák világával a jogi filozófia alapvető kérdései közé sorolja.

Holländer igazságosság-elemzése kidolgozza az alapvető antropológiát. Az embernek alternatív cselekvési lehetőségei vannak – azaz szabadság –, de a kollektív túléléshez a viselkedés stabilizálása szükséges. Intézmények és hatalom tehát azért alakulnak ki, mert a teljesen korlátlan egyéni szabadság bizonytalanná tenné egy közösség reprodukálását.

A hatalom tehát nem csupán a szabadság tagadása. Ez az egyik intézményi feltétel is, amely révén a társadalmilag fenntartható szabadság szöférája lehetőségessé válik.

Ez már magában foglal egy gondolatot, amely Holländer 2013 után központi szerepet játszik: **a szabadság fennmaradása feltételezi azokat a társadalmi integrációs formákat, amelyeket maga maga is egyszerre rombolhat.**

Ezért késői írásai a "belső szabadságról", a társadalmi kohézióról és a Böckenförde-paradoxonról nem teljesen új témaként kezelhetők. Radikalizálnak egy olyan problémát, amely már az 1990-es és 2000-es évek eleji jogfilozófiájának ontológiájában is jelen volt.

5. A jog célja: béke, megőrzés és a Radbruch-triád

Holländer megkülönbözteti a **jog általános célját** a jogon belüli különböző céloktól.

Különösen Gustav Radbruchra utalva a jog alapvető célját úgy jellemezi, hogy biztosítsa a belső békét egy emberi közösségben, és így lehetővé teszi mind a közösség, mind a tagjai megőrzését. Egy későbbi cseh jogelméleti vita közvetlenül idézi ezt a megfogalmazást Holländer *Filosofie práva* című művéből.

A jogon belül azonban több cél is létezik egymás mellett, amelyeket klasszikusan Radbruch triádja képvisel:

Igazságosság – jogi bizonyosság – céltudatosság/közös jólét.

Ez elméletileg fontos Holländer számára, mert **magában a jog eszméjében is megteremti a pluralitást**. A jogi bizonyosságot nem lehet egyszerűen az igazságosság rovására maximalizálni; az igazságosság nem törheti el a bizonyosságot; és a társadalmi hasznosság nem válhat kizárólagos utilitarista mérőszámmá.

A törvény tehát eleve antinomikus.

Ez a felfogás később antiredukcionizmusának normatív analógiájává válik: a jogi rendet több olyan érték alkotja, amelyek egyszerre szükségesek és potenciálisan ellentmondásosak.

6. Igazságosság: sem üres formális egyenlőség, sem egyetlen lényegi formula nem

Holländer 1998-as "Problém spravedlnosti: úvaha strukturálni" című műve különösen fontos kiterjesztése volt elméletének. A 2000-es évek közepére tanítása olyan címek alatt rendszerezte az igazságszolgáltatást, mint a formális és anyagi igazságszolgáltatás, törvényes és jogi feletti igazságosság, Rawls és Nozick, igazságosság és hatékonyság, általános és egyéni igazságosság, az áruk és terhek kontextuális elosztása, egyenlőség, "kettős egyenlőség", intézményi igazságosság és eljárási kontra-kimenetel igazságosság.

A lényeg nem az, hogy egyetlen képletet találjunk, amely mechanikusan eldönti, mi az igazságos.

Holländer ehelyett az igazságosság ítéleteit szerkezeti elemekre bontja.

Formális igazságszolgáltatás

A formális igazságszolgáltatás nem értelmetlen. Az általánosság, az egyenlő bánásmód, a pártatlanság és az önkényes megkülönböztetés tilalma valódi korlátokat szab a jogi döntéshozatalra.

De önmagában a formális egyenlőség nem tudja megmondani, **mely tulajdonságok normatívan relevánsak**. Az egyenrangúak egyenlő kezelése még mindig feltételezi egy kritériumot annak eldöntéséhez, hogy ki számít egyenlőnek az adott szempontból.

Kontextuális igazságosság

Ez bevezeti a második dimenziót: az áruk és terhek elosztását **egy kontextuson belül kell** értékelni. A releváns különbségek indokolhatják a differenciált bánásmódot. Ezért az igazságosság következetességet és lényegi megítélést követel a megfelelő megkülönböztetési kritériumok tekintetében.

Az eredmény az, amit Holländer szisztematikus bemutatása kettős egyenlőségnek nevez: **az** általánosság egyenlősége és az egyenlőség a kontextusban.

Intézményi igazságszolgáltatás

Az igazságosság nem csupán egy elvont erkölcsi ideál is. Intézmények, eljárások és döntések révén születik. Ez visszavezet minket Holländer alapvető kapcsolatához a normák, hatalom és intézményi szervezet között.

Miért számít ez a későbbi gondolatai számára

Az igazságosságelmélet előrevetíti az arányosságot. Ha az igazságosság több releváns értékből és körülményekből áll, a jogi érvelés nem mindig működik bináris szubzupción keresztül. Néhány ütközés **összehasonlítást, differenciálást, súlyozást és mértékkeresést igényel.**

7. Az első jelentős elméleti átalakulás: az alkotmányos ítélet belép az általános jogtudományba

Nagyjából 2001 és 2008 között Holländer gyakorlati tapasztalata a cseh Alkotmánybíróságon egyre inkább átalakítja általános elméletét.

A legfontosabb művek az *Ústavněprávní argumentace* (2003), *Abriß einer Rechtsphilosophie* (2003), az alkotmány anyagi magjáról szóló cikk (2005), *Filosofie práva* (2006) és *a Verfassungsrechtliche Argumentation – zwischen dem Optimismus und der Skepsis* (2007). Ezekből az évekből származó publikációs nyilvántartásai tartalmazzak az alkotmány bírói befejezéséről és alkotmányértelmezéséről szóló tanulmányokat is.

Ez nem csupán a téma változása. Ez megváltoztatja a **jogmodelljét**.

A hagyományos törvényjog a szabályokra épülő elméleteket ösztönözte.

Az alkotmányjog arra kényszerítette a joggyakorlatot, hogy szembenézzon a következőkkel:

elvek, nyitott szöveg, jogkonfliktusok, implicit alkotmányos értékek, hatalom anyagi korlátai, bírói kreativitás és a jogos alkotmányos értelmezés problémája.

8. Normák kontra jogi elvek

Holländer elfogadja a Dworkin-Alexy forradalom fontosságát, de nem egyszerűen reprodukálja Alexyt.

Az *Abriß einer Rechtsphilosophie* című művében az elvekről szóló rész Dworkin pozitivizmust kritikától Alexy rekonstrukcióján át áthalad, majd kifejezetten a "nyitott kérdésekre" jut. Az

elvi ütközéseket külön kezeli a szabályellentmondásoktól, és kidolgozza a **jogi elvek axiomatikus** jellegét, beleértve az íratlan elveket is az írott jogrendszerben.

Holländer esetében az elvek normatív állításként rekonstruálhatók, több különleges tulajdonsággal:

nagyon általánosak;

alkalmazási feltételeik viszonylag nyitottak;

közel állnak a jogrendszer értékéhez és teleológiai alapjaihoz;

és egy jogrendszerben fontos értelemben axiomás premisszként működnek.

Ez Alexy jellegzetes módosítása.

Alexy híresen az elveket optimalizációs követelményekként határozza meg. Holländer sokkal kevésbé hajlandó az optimalizációs ötletet az elvek kimerítő definíciójának tekinteni. Későbbi arányossági írásai bizonyos távolságot tartanak a teljesen optimalizációs rekonstrukciótól.

Ez azért fontos, mert az elveket Holländer **pluralitás ontológiájához** köti, nem csupán egy formális optimalizációs elmélethez.

9. Az arányosság: a normatív pluralizmus módszertani kifejezése

Holländer arányosságelmélete hosszú időszakon át fejlődik, és 2016-os tanulmányában csúcsosodik ki, "Putování po stezkách principu proporcionality: intence, obsah, důsledky."

Központi állítása itt különösen világos: a szubzumpció mellett a modern alkotmányosság egy másik jogi alkalmazási módszert hozott létre. Az, hogy melyik módszer megfelelő, attól függ, **menyire nyitottak a szubzumpciós feltételek**. Az alapvető jogkatalógusok alkotmányos elveket alakítottak át közvetlenül alkalmazható objektív joggá, de ezek az elvek annyira nyitottak, hogy konkretizálást igényelnek; az európai alkotmányos döntések ezt a módszert az egyensúlyozásban találták.

Ez egy finomabb nézőpontot eredményez, mint az egyszerű tézis:

a szabályok elmerülnek; elvek kiegyensúlyozottak.

Holländer számára a nyitottság folytonossága számít. A módszertani problémát az alkalmazandó norma szerkezete generálja.

A Filipika proti redukcionizmu *című műben* az arányosság még mélyebb filozófiai jelentést kap: a kiegyensúlyozást az **ontológiai sokságnak és a jogi elvek leegyszerűsíthetlenségének módszertani tükröként** írják le.

Ez véleményem szerint Holländer egyik legjellegzetesebb elméleti szintézise.

Alexy egy strukturális elvelméletet és egyensúlyozást kínál.

Dworkin meghatározza az elvek fontosságát.

Radbruch antinomiákat ad a jog eszméjében.

Holländer ezeket egy általánosabb felvetésbe köti:

Ha a jogrend ontológiailag többesű, elvei és értékei, akkor a jogi módszertannak olyan eljárásokkal kell rendelkeznie, amelyek képesek kezelni a lerövidíthetetlen ütközéseket.

Az arányosság tehát nem csupán egy igazságszolgáltatási technika. Ez a jog pluralista ontológiájának eljárási következménye.

10. Az arányosság azonban nem szünteti meg a döntést

Itt egy másik, tartós holländeri feszültséggel találkozunk: **kognitivizmus és döntési megkülönböztetés.**

2007-es német könyve szándékosan az *optimizmus és szkepticizmus* alcímét viseli. Kérdések közé tartozik az értelmező előértelmezés szerepe, hogy az arányosságnak egy univerzális szerkezete van-e vagy több változata, a kognitivizmus/döntéssikeret feszültségének következményei, az alkotmány anyagi hierarchiája, az alkotmányos bírósági aktivizmus és az intézményi túlterhelés.

Holländer ezért nem hiszi, hogy az arányosság az alkotmányos ítéletet matematikává alakítja.

Ehelyett a strukturált érvelés korlátozhatja a döntést anélkül, hogy eltörölné az ítéletet.

Ez hasonlít a jogi logika álláspontjára tizenöt évvel korábban: formális rekonstrukció lehetséges, de csak a jogi érvelés egy részében.

A kontinuitás feltűnő.

1993-ban a logika csak a jogi gondolkodás egy részét tudta algoritmizálni.

A 2000-es években az alkotmányos módszertan racionálisan csak az alkotmányos ítélet egy részét képes strukturálni.

Ez mély folytonosság az episztemológiájában.

11. "Keretkonszenzus": Holländer köztes jogi racionalitási modellje

A 2003-as *Abriß* és a 2007-es alkotmányos érvelő könyv fontos módszertani fogalmat oszt meg.

A racionális diskurzus esetében először nem kell konszenzusra a **válaszról**. Ami szükséges, egy közös keretrendszer a probléma szerkezetéről és az elfogadható érvelési formákról.

Az *Abriß* szerint a fogalmi szerkezet egyetértése közös diskurzus tárgyat teremt, és arra kényszeríti a résztvevőket, hogy megfelelően reagáló ellenérveket fogalmazzanak meg.

A 2007-es könyv ugyanezt az elképzelést alkalmazza az alkotmányos módszertanra is: a **keretkonszenzus az érvelő módszerekről** a racionális alkotmányos diskurzus előfeltétele, nem azért, mert garantálja a lényegi egyeztetést, hanem mert növeli a tisztaságot, a meggyőzőképességet és a kölcsönös érvelő fegyelmet.

Ez az álláspont két szélsőséget kerül el.

Az egyik végletet a formalista optimizmus: a helyes módszer mechanikusan a helyes döntést hozza létre.

A másik a radikális döntésválasztás: az alkotmányos döntések végső soron a bírói akarat megnyilvánulásai.

Holländer válasza egy forma az **eljárási vagy módszertani racionalizmus episztemikus szkepticizmus** alatt.

Ez az egyik legstabilabb jellemzője egész életművének.

12. Az alkotmány anyagi magja: a jogi pozitivizmustól a "konstruktív metafizika" felé

Holländer alkotmányelméletének különösen fontos fejleménye az alkotmányos rend anyagilag megváltoztathatatlan magja.

Ha elfogadjuk, hogy még az alkotmánymódosító hatalom is jogilag korlátozott olyan elvek miatt, amelyeket nem lehet a hagyományos alkotmányos szöveghez leegyszerűsíteni, akkor elkerülhetetlen jogjogi kérdés merül fel:

Honnan ered ezeknek az elveknek a kötő ereje?

Ez túlmutat Holländerrel a tisztán forrásalapú jogi pozitivizmust.

Munkája egyre inkább azt az elképzelést használja, hogy a demokratikus alkotmányosság anyagi értékeken alapul, amelyek önmagukban nem lehetnek egyszerűen ugyanannak a pozitív jogi hatalomnak a termékei, amelyeket korlátoznak.

Itt beszélhetünk – Holländer saját vitáihoz kapcsolódó szókincs segítségével – egy konstruktív **metafizikai** formáról: nem a visszatérés egy átfogó skolasztikus természetjog-rendszerhez, hanem annak elismerése, hogy a pozitív alkotmányjog meta-pozitív normatív horizontot igényel.

Ez az elmélete legvitatottabb átalakulásának kezdete.

13. A döntő zsanér: *Filipika proti redukciónizmu* (2009)

Ha egyetlen művet kellene választani, amely a középső Holländer közötti átmenetet jelzi, az a *Filipika proti redukciónizmu* lenne.

A kijelentett ellenség a **társadalomtudományok redukciónizmusa**: egy alapvető elven vagy egyetlen magyarázó nyelvezeten keresztül próbálja megmagyarázni a társadalmi valóságot. Holländer ehelyett igazságosságon, szabadságon, alkotmányosságon, a demokratikus alkotmányosság metafizikai korrekcióján, a humeus és arisztotelész-tomista kapcsolaton keresztül dolgozik az is és a kellé között, valamint az arányosságon.

A lezáró irányvonala a következőképpen parafrízálható: a redukciónizmus elhagyása azt jelenti, hogy elfogadjuk az ütköző értékek egyensúlyának állandó nehézségét, és folyamatosan keressük a megfelelő mértéket, ahelyett, hogy egy érték uralma révén biztosítanánk a stabilitást.

Ez szinte Holländer teljes joggyakorlatának manifesztójaként értelmezhető.

Pontosan mi az elutasítás?

Elutasítja azt az elképzelést, hogy a társadalmi rend kimerítően rekonstruálható a következőképpen a következőképpen

tiszta norma;

tiszta hatalom;

tiszta piaci racionalitás;

tiszta haszonnyalék;

tiszta erkölcs;

vagy egy legfőbb érték, amely képes minden konfliktust megoldani.

Miért van ez több, mint módszertani pluralizmus

Az érv ontológiai lesz. Maga a valóság is leredukálhatatlanul eltérő értékeket és dimenziókat tartalmaz. Ezért az elméleti pluralizmus nem csupán intellektuális tolerancia; ez megfelel az objektum többes szerkezetének.

Ezért válik filozófiai jelentőségűvé az arányosság.

14. Növekvő kritika a gazdasági redukcionizmussal szemben

Konkrét következménye Holländer növekvő ellensége a jogi és társadalmi kérdések gazdasági racionalitássá való leegyszerűsítése iránt.

A *Základy všeobecné státovédy* harmadik kiadása kifejezetten egy olyan szellemi táj elleni reakcióként mutatja be magát, amelyben a közgazdaságtan a társadalmi tudományágak nagy részét foglalta el, és a racionális viselkedés modelljei hajlamosak kiszorítani az értékeket és ethoszt. Programszerűen keresi az új kapcsolatot az általános államelmélet, az erkölcsi és társadalomfilozófia, valamint a jogfilozófia között.

Itt valódi fejlődés bizonyítéka van, nem pusztán folytonosságra. Josef Šíma, a cseh jogról és közgazdaságtanról szóló tárgyalása, megjegyzi, hogy Holländer *Filosofie práva* második kiadása jóval kritikusabb a gazdasági megközelítésekkel szemben, mint az 1998-as igazságszolgáltatási megközelítése, és kritikája egyre inkább Richard Posnert és az utilitarizmust célozza meg. Šíma azonban kritizálja Holländert azért is, amiért néha egy bizonyos posneri változatot úgy kezel, mintha az kimerítette volna a jogot és a közgazdaságtant, és nem választja el eléggé a pozitív és normatív közgazdaságtan elemzését.

Így az egyik felismerhető 1989 utáni fejlemény:

A pluralizmus → nyílt antireduktívizmus → egyre erősebb ellenállás a jog és az államelmélet gazdasági magyarázatával történő gyarmatosításával szemben.

15. Pozitív jog kontra természetjog: Holländer legfontosabb későbbi átfogalmazása

Az 1997-es cikk továbbra is a pozitívizmust és az iusnaturalizmust mutatja be a látszólag örök központi vitaként.

A 2013-as *Rechtspositivismus versus Naturrechtslehre als Folge des Legitimitätskonzepts* című monográfiája jelentősen átfogalmazta a kérdést.

Véleményem szerint ez Holländer egyik legeredetibb elméleti lépése.

A szokásos bemutatás két elemet ad nekünk:

Pozitív jog kontra természeti jog.

Holländer azt állítja, hogy az ellenállás hasonlít a Humeus van/kellene dilemmára, és nem érthető megfelelően kétfogalmas viszonyként. **Harmadik elemre** van szükség. A kiadó összefoglalója ezt a harmadik elemet azonosítja a **hatalom legitimitásának** eredeteként, legyen az metafizikai vagy szekuláris. A pozitívizmus és a természetjog-elmélet ebben a rekonstrukcióban a legitimitás különböző alapvető fogalmainak származékává válik.

Ez megváltoztatja az egész vitát.

Ahelyett, hogy csak a következőket kérdeznéd:

"Összefügg-e az erkölcs fogalmilag a jogi érvényességgel?"

Holländer a mélyebb kérdést teszi fel:

"Milyen forrásból kötheti meg legitimálisan egy tekintélyt szolgáló normatív rend az embereket?"

A természetjog/pozitvista ellenzék tehát a **jog fogalmáról** a **legitim hatalom alapjává helyezkedik** át.

Ez egy jelentős elméleti fejlemény.

16. Miért nem csupán a természetjogra való áttérés

Ennek ellenére félrevezető lenne a későbbi Holländert egyenes tomista természetes jogásznak nevezni.

Episztemológiai kiindulópontja továbbra is erősen befolyásolta Hume és Jørgensen.

Az *Abriß* kifejezetten a Hume-Jørgensen tézisből indul, miszerint egy kellene nem vezethető le az is-ből.

A 2012-es *Filosofie práva* továbbra is a normativság és igazság versengő fogalmai révén szervezi a problémát, nem csupán a felismerhető objektív erkölcsi lényegeket kiállításával.

Ennek ellenére egyre inkább Holländer ragaszkodik hozzá, hogy az alkotmányos demokrácia nem tarthatja fenn magát valamilyen normatív alap nélkül, amely túllép a pusztán megvalósított akaraton.

Ez egy lenyűgöző elméleti feszültséget hoz létre:

episztemológiailag: szkepticizmus vagy nemkognitívizmus;

Ontológiailag és politikailag: növekvő ragaszkodás egy meta-pozitív értékalaphoz.

Ez a feszültség az egyik fő kritikának célpontjává válik.

17. A "metafizikai appendix" probléma

Jan Petr Kosinka talán a legélesebb belső kritikát fogalmazta meg Holländer későbbi álláspontjával szemben.

Kosinka úgy értelmezi a Holländert, mint két deontikus ideálvilág fogalmát megkülönböztetve: egy hume-pluralista és egy tomista-univerzalista fogalmat, amelynek következményei vannak az ontológiára, noetikára és axiológiára. Holländer későbbi álláspontját egyfajta **"hibrid nemkognitívizmusként"** jellemezi: Holländer megtartja a noetikus nemkognitívizmust, de ontológiai szinten bevezet egy "metafizikai függelék", hogy megőrizze a törvény és legitimitás nempozitív alapját.

Kosinka ellenvetése erőteljes:

Ha valaki tagadja vagy radikálisan kételkedik az objektív erkölcsi-metafizikai igazsághoz való kognitív hozzáférésünkben, **hogyan azonosíthatjuk annak a metafizikai normatív alaphoz a tartalmát, amelynek a pozitív törvényt kell korlátoznia?**

Ez nem jelentéktelen kritika. Azonosítja azt, amit Holländer érett jogtudományának központi, megoldatlan elméleti problémájának tartom.

Későbbi fejlesztése egyidejűleg próbálja megőrizni:

Humea epistemikus szerénység;

erkölcsi pluralizmus;

alkotmányos korlátok a politikai hatalomra;

és valamilyen transzcendens alapot, amely képes megakadályozni, hogy a legitimitás tiszta pozitív megvalósítássá omljon össze.

Ezek a négy elköteleződés nem illeszkednek könnyen egymáshoz.

18. A modern állam válsága: a jogtudománytól a makroelméletig

A következő átalakulás világossá válik a "Soumrak moderního státu" című részben és annak későbbi utósztaárában.

Holländer a 19. és 20. század modern államát egy sorrendi elvek csoportja segítségével rekonstruálja: absztrakció, linearitás, szimmetria, általánosság, univerzitás, racionalitás, bürokrácia, Rechtsstaat, alkotmányosság, intézményi teljesség, valamint belső és külső szuverenitás.

Tézise nem csupán az, hogy a globalizáció megszünteti az államot.

Ehelyett az állam specifikusan modern formája elveszíti azt a koncepcionális építészetet, amely érthetővé és legitimé tette.

Az állapot fennmaradhat, miközben klasszikus fogalmi szerkezete szétesik.

Ez fontos a jogelmélet szempontjából, mert a klasszikus modern jogrendszer a következőket feltételezte:

területileg határolt uralkodó;

viszonylag zárt normák hierarchiája;

egy központosított jogalkotási struktúrát;

a jogszabályok általánossága;

valamint viszonylag koherens kapcsolatot az állam, nép, jog és legitimitás között.

Ha ezek gyengülnek, a jogelmélet elveszíti azt a fogalmi környezetet is, amelyben a 19. és 20. századi pozitívizmus virágzott.

Jiří Příbáň válasza jól mutatja az értelmezési alternatívákat. Egyetértett abban, hogy Holländer központi kihívást azonosított a cseh jogelmélet számára, de hajlandóbb volt ugyanazokat a fejleményeket a posztacionális vagy globális alkotmányos pluralizmus megjelenésén keresztül értelmezni, mintsem elsősorban a modern államiság "alkonyatként".

Így Holländer "válság" diagnózisa nem vitathatatlan: amit ő erózióknak lát, az alternatívaként is átalakulásként és pluralizációként is elméletileg értelmezhető.

19. Szabadság és társadalmi kohézió: a modern állam mögöttes probléma

A későbbi "Soumrak moderního státu – post scriptum" egyértelműen kimondja, mi volt Holländer korábbi elméletében implicit volt.

A központi probléma a **szabadság és a társadalmi kohézió** kapcsolata.

A modernitás megpróbálta a vertikális transzcendenciát a társadalmi szerződés vízszintes eszközével helyettesíteni – Hobbes-tól Rousseau-n és Kanton át Rawls-ig. De Holländer felteszi a kérdést, hogy egy társadalmi szerződés működhet-e önmagában normatív alap nélkül. Ha a vallás már nem biztosítja ezt az alapot, akkor mi biztosítja?

Ez Holländer változata egy tágabb Böckenförde-típusú problémának:

Egy liberális alkotmányos rend normatív előfeltételekre épül, amelyeket kényszerítő joggal nem tud teljesen előállítani anélkül, hogy magát a liberális szabadságot aláásná.

Itt a néhai Holländer határozottan túllép a hagyományos elemző jogtudományon.

A kérdés már nem csupán az, hogy "Mi teszi érvényessé egy jogi normát?"

Ez így alakul:

Mi teszi lehetővé egy egész normatív közösséget?

20. A történelmi-hermeneutikus fordulat 2015 után

A második jelentős változás a *Pojmy-val történt – v Sisyfovej krošni* (2015), *Příběhy právních pojmů* (2017) és *Právní kaleidoskop* (2020/2021).

A *Pojmy kontra Sisyfovej krošni* kifejezetten kimondja, hogy a jog- és államelméleti fogalmi rendszerek egy **hermeneutikus mozgalomban élnek, történelmi kontextusokkal**. Az elemző rendszerek a pontosságot, ellentmondásmentességet, sőt egyfajta tartósságot keresnek, de a történelmi változás ismételten lerombolja ezt a látszólagos állandóságot. Holländer hangsúlyozza, hogy ennek alázatot kellene eredményeznie, nem szkepticizmust.

Ez valódi módszertani bővítés.

A korai holländerek így kérdezték:

"Mi a fogalom logikai felépítése?"

A középső holländer megkérdezte:

"Mik a jogi fogalmak szerkezeti kapcsolata?"

A későbbi Holländer egyre inkább felteszi a kérdést:

"Miért született ez a fogalom, milyen problémát eredetileg megoldani akart, és hogyan változtatták meg a történelmi átalakulások annak jelentését?"

Ez nem az analitikus jogtudomány elhagyása. Ez az elemzés és a genealógia/hermeneutika szintézise.

21. A jogi fogalmak történelmileg halandóvá válnak

A Příběhy právních pojmů cím ezért programmatic.

A könyv a demokrácián, a modern államon, szuverenitáson, *nemo tenetur*on, arányosságon és az és, a jó és a pozitív törvény közötti kapcsolaton dolgozik.

A fogalmaknak "története" metaforája elméletileg jelentős.

A klasszikus analitikus jogtudomány általában a fogalmakat olyan struktúrákként kezeli, amelyeket szinkronosan lehet tisztázni.

Holländer egyre inkább történelmileg generált intellektuális eszközökként kezeli őket.

Egy olyan fogalmat, mint a szuverenitás, nem érthető meg megfelelően pusztán egy definíció megírásával. Újra kell alkotni:

a történelmi probléma, amely ezt eredményezte;

a politikai intézmények, amelyeket előreállított;

a szemantikai átalakulások, amelyeken keresztülment;

és hogy a jelenlegi társadalmi környezet még mindig megfelel-e ezeknek az előfeltételeknek.

A későbbi Holländer így közelebb kerül a fogalmi történelemhez – *Begriffsgeschichte* – anélkül, hogy feladná az analitikus tisztaság iránti igényt.

22. *Právní kaleidoskop*: az analitikus és történelmi módszertan explicit szintézise

A Právní kaleidoskop ezt a módszertani változást kifejezetten megfogalmazza. A kiadó programját úgy írja le, mint a filozófia és jogelmélet fejlődését, mint **történelmi és analitikus nézőpontok kaleidoszkópját**: a fogalmi rendszerek történelmi szándékait, kontinuitásait és

átalakulásait. Témái közé tartozik a jogelmélet eredete és sorsa, a szabadság és büntudat, az igazság megváltozása a jogi bizonyításban, jogi oktatás és a bolognai átalakulás.

Egy kortárs áttekintés hasonlóan fő témái közé tartozik a holizmus, pozitívizmus, analitikus és hermeneutikus módszertan, szabadság és büntudat, igazság és bizonyíték, valamint jogi oktatás.

Így 2020-ra a módszer kifejezetten kettős irányú:

analitikus rekonstrukció + történelmi kontextusolás.

Ez jelentős fejlemény az 1993-as logikai monográfiához képest.

23. Igazság, bizonyítás és posztmodernizmus: a régi logikai probléma történelmileg átalakulva tér vissza

A 2019-es fejezet, a "Bizonyíték és az igazság változása a jogi gondolkodásban: Reflektál a posztmodernizmusra" különösen jól példázza a kontinuitást.

Holländer megjegyzi, hogy a modern bizonyítékkutatás óriási figyelmet fordít a technológiai fejlődésre – DNS-re, elektronikus megfigyelésre és szakértői bizonyítékokra –, miközben viszonylag kevésbé figyel a bizonyíték céljára, a szükséges bizonyítási szintre és a bizonyíték és az igazság közötti kapcsolatra. Azt állítja, hogy ez a elhanyagolás elfedi az igazság fogalmának mélyebb változását.

Ez visszatér a legkorábbi problémájához: az **igazsághoz a normatív és jogi érvelésben.**

De az elemzés módja megváltozott.

1993 elsősorban logikai-szemantikai kérdést tesz fel.

2019 logikus, episztemológiai és **történelmi-kulturális** kérdést tesz fel.

Ez az egyik legjobb példája az evolúciónak elméleti szakadás nélkül.

24. A késői szabadságfilozófia

A későbbi fejlemény csúcspontja a 2022-es "Vnúťorná sloboda: jej étos i jej úpadok" című cikk, a nagy 2023-as szlovák könyv *Sloboda – slovo a čin: od antiky po woke*, valamint a felülvizsgált cseh *Idea svobody v narativech 18. až 21. století* (2024).

A szabadság most az a fő kategóriává válik, amelyen keresztül Holländer rekonstruálja a jogi és politikai modernitást.

A 2022-es cikk nyomon követi a szabadság ősi elképzeléseitől, mint a rabszolgaság és alávetettség ellentéteitől a modern egyéni szabadság felé való elmozdulását, Benjamin Constant ókori politikai részvétel és modern személyes függetlenség közötti megkülönböztetését alkalmazva. Holländer ezután megkülönbözteti a külső, belső, pozitív és negatív szabadság formáit, és azt állítja, hogy a mai körülmények – beleértve a média manipulációját, az oktatási hanyatlást, a közös értékek elvesztését és a technológiai külső tényezőket – fenyegetik a belső szabadság területét.

Ez egyértelműen szélesebb körű, mint a szűk értelemben vett jogtudomány.

De nem szakít el jogi elméletétől.

Ez egy évtizedekkel korábban kezdődő pályát fejez be:

a szabadság → hatalom, → intézmények → jogrend → alkotmányos korlátok → legitimitás, → társadalmi kohézió, → a szabadság feltételei.

25. A késői kulturális kritika további elméleti változást jelent?

Igen, bár fontos képesítéssel.

A 2024-es *Idea svobody* a liberális rendszert, a nacionalizmust, a szocializmust és a legújabb ideológiai és technológiai változásokat vizsgálja a szabadság jelentésének folytonosságának és megszakításának kérdésén keresztül.

Ebben a szakaszban Holländer munkássága kevésbé hasonlít a hagyományos "általános jogelméletre", inkább **történelmileg megalapozott szociális, politikai és erkölcsi alkotmányos civilizáció** filozófiájává.

Ezért valódi méretváltozás történik.

Az első elemzési egység volt a norma.

A középső egység a jogi rend és az alkotmány volt.

A késői egység egyre inkább modern **nyugati politikai-jogi civilizációvá** válik.

Vitatható, hogy ez elméletileg erősebbé vagy sebezhetőbbé teszi a késői munkát. Ez lehetővé teszi Holländer számára, hogy a jogtudományt összekapcsolja a társadalmi kohézió és a kulturális változás nagy kérdéseivel, ugyanakkor azt is jelenti, hogy egyes érvek kevésbé támaszkodnak a korábbi jogelméleti könyveire jellemző szoros fogalmi rekonstrukcióra.

26. Mi marad változatlan az egész időszak alatt?

Ezek ellenére legalább hét fő állandó azonosítható.

Első: antimonizmus

Ez már a logika korai korlátozásában implicit módon válik ki egyértelmű antiredukcionizmussá. Holländer nem bízik olyan elméletben, amely azt állítja, hogy egyetlen kategória magyarázza az egész jogot.

Második: strukturális gondolkodás

Rendszereket ismételten rekonstruál elemek közötti kapcsolatok révén, nem pedig elszigetelt definíciók révén.

Harmadszor: Hume-Jørgensen szkepticizmus

Az is/kellene probléma és a normatívás episztemikus nehézsége továbbra is állandó referenciapontok maradnak.

Negyedik: racionalitás racionalista abszolutizmus nélkül

Úgy véli, hogy a jogi érvelés fegyelmezhető és strukturálható, de nem alakítható tévedhetetlen algoritmussá is.

Ötödös: a konfliktus alkotó szerepe

Az igazságosság, a jogi célok, jogok és elvek elkerülhetetlen ütközéseket tartalmaznak.

Hatodik: "mérték" a maximalizálás helyett

Az érett Holländer következetesen keresi a megfelelő kapcsolatokat az értékek között, nem pedig egyetlen érték győzelmét.

Hetedik: a szabadság és a rend kapcsolata

A szabadság és hatalom korai elemzésétől egészen a társadalmi kohézió késői elméletéig a szabadságot soha nem értik meg egyszerűen úgy, mint a társadalmi korlátok hiányát.

27. Mi változott meg igazán?

Ugyanakkor több valódi elméleti fejlemény is létezik.

A. A formalizációtól az ontológiai pluralizmusig

A korai fókusz a normatív érvelés logikai szerkezetén áll.

2000–2003-ra maga a jog a jogi, erkölcsi és hatalmi dimenziók kölcsönhatásaként rekonstruálódott.

Ez az ontológia kiterjesztése.

B. Szabályoktól elvek felé

Az alkotmányos döntés központi szerepet tölt be az alapelveknek, a nyitott textúrának és az alapvető jogok konfliktusának.

Ez megváltoztatja alkalmazáselméletét.

C. A levonástól a strukturált egyensúlyozás felé

A szubzupció továbbra is legitim marad, de nem meríti ki a jogi érvelést.

Az arányosság az alkotmányos jogi pluralizmus jellegzetes módszertanává válik.

D. A jogi érvényességtől a legitimitás felé

A pozitívizmus/természetjog vita fokozatosan mélyebb vitává válik a legitim hatalom forrásáról.

Ez talán a legnagyobb fogalmi változás.

E. A szekuláris szkeptikus pluralizmustól a transzcendencia felismeréséig

Holländer egyre inkább azt állítja, hogy a demokratikus alkotmányosság meta-pozitív vagy "metafizikai" korrekciót igényel.

De nem hagyja el a Humei ismeretelméleti szkepticizmust, ami a fent tárgyalt belső feszültséget idézi elő.

F. A fogalmi szerkezettől a fogalmi történelemig

2015 után a jogi fogalmak történelmi és halandósága központi szerepbe kerül.

G. A jogtudománytól a szabadság és civilizáció filozófiájá felé

A legutóbbi időszak a korábbi jogfilozófiai kérdéseket általánosítja a modern szabadság, ethosz és társadalmi kohézió elméletévé.

28. Holländer és jogi pozitivizmus: hol kell végül elhelyezni?

Nem lehet meggyőzően besorolni egy szabványos, exkluzív pozitivistának.

Túl erősen ragaszkodik az elvekhez, a pozitív igazságosság feletti igazságossághoz, az alapvető alkotmányos korlátokhoz és a legitimitás extra pozitív feltételeihez.

Nem is hagyományos befogadó pozitivista, mert az utóbbi érv nem csupán az, hogy egy jogrendszer **feltételelesen beépítheti az erkölcsöt**.

Úgy véli, hogy a modern alkotmányos rendek alapvető erkölcsi és legitimitási kérdésekkel szembesülnek, amelyeket nem lehet egyszerűen elkerülni egy forrásalapú jogfogalmával.

De nem egy klasszikus természetes jogász sem.

Továbbra is rendkívül komolyan veszi a huméi nem-kognitivisták nehézségeit, és nem hajlandó egyszerűen pozitív jogi kötelezettségeket levonni egy átfogóan ismert, objektív erkölcsi rendből.

A legpontosabb jellemzés tehát valami ilyesmi:

egy strukturálisan pluralista, episztemikusan szkeptikus, posztpozitivistai jogi filozófus, aki egyre erősebb meta-pozitív alkotmányos legitimitáselmélettel rendelkezik.

A "posztpozitivistai" címkét azonban analitikusan kell érteni; Holländer saját munkássága gyakrabban a pozitivizmus/iusnaturalizmus feszültségen keresztül formázódik, mintsem annak a címkéhez való hűségnek.

29. Holländer Alexyhez viszonyítva

Alexy valószínűleg a Holländer alkotmányelméleti fejlődésének legfontosabb kortárs külső forrása. Közvetlen intellektuális kapcsolatukat Kielben 1992–1993-ban a Humboldt Alapítvány dokumentálja.

De Holländert nem szabad Alexy cseh-szlovák adójává redukálni.

Hasonlóságuk nyilvánvalóak:

az elvek számítanak;

a jogok egyensúlyozást generálnak;

az alkotmányos ítélethozatalhoz érvelő racionalitás szükséges;

A tiszta forrás pozitívizmusság nem elég.

Azonban Holländer hangsúlyban eltérő.

Alexy egy rendkívül szisztematikus elvelméletet épít fel optimalizációs követelményeknek, és egy viszonylag erős, racionális kiegyensúlyozási rekonstrukciót keres.

Holländer történelmileg tudatosabb, szkeptikusabb a kognitív determinitással kapcsolatban, erőteljesebben befolyásolja a Hume-Jørgensen probléma, és végül inkább a transzcendenciára, a legitimitásra és a politikai rend történelmi alapjaira történ.

Arányosságelmélete ezért egy szélesebb **antiredukcionista érték-ontológiába** épül.

30. Holländer Weinbergerrel és a közép-európai elemző hagyományokkal összefüggésben

Jelentős kontinuitás van a közép-európai normatív és intézményi jogi elmélet hagyományával is.

Weyr és Kelsen a normatív szerkezet problémáját képezi.

Knappból jön az elemző és logikai szigorúság.

Weinbergerből az intézmények iránti érzékenység és a tisztán formális normativizmus hiányossága ered.

De Holländer végül tovább halad a metafizikai és alkotmányos kérdések felé, mint Weinberger.

Ez tanulságos kontrasztot eredményez.

Weinberger intézményes pozitívizma megpróbálja ötvözni a normativitást, az intézményeket, a cselekvést és a racionális érvet, miközben alapvetően szkeptikus marad a természetjogi metafizikával szemben.

Holländer egyre inkább arra a következtetésre jut, hogy maga a **legitimitási probléma** arra kényszeríti a jogelméletet, hogy újra megnyissa a transzcendencia kérdését.

Ez az egyik pont, amikor későbbi rendszere egyértelműen sajátjává válik.

31. Holländer valóban eredeti hozzájárulásainak értékelése

Holländer munkáiban nem minden eredeti abban az értelemben, hogy teljesen új jogi paradigmát teremtsen. Elmélete tudatosan szintetizálja Hume-ot, Jørgensent, Kelsent, Weyrt, Radbruchot, Hartot, Dworkint, Alexy-t, Arisztotelészt, Aquinas-t, Böckenförddét és másokat.

Mégis, több kombináció is elég megkülönböztethető ahhoz, hogy valódi elméleti hozzájárulásnak minősüljön.

A deonikusan ideális világ Jørgensen dilemmájára adott válaszként

A normák közötti logikai viszonyok rekonstrukciója, amely az érvényességre vonatkozó állításokon keresztül egy deonikusan ideális világban jelentős hozzájárulás a közép-európai joglogikához. Az 1993-as monográfia kifejezetten önálló kritikus megoldásként terjeszti elő.

A jog strukturális felfogása, mint normatív, erkölcsi és hatalomhoz kapcsolódó

Ezek az összetevők egyedileg nem újak. Az eredetiség abban rejlik, hogy **leredukálhatatlanságukat és strukturális kölcsönös függőségüket** a jogtudomány ontológiai alapjaként kezelik.

A strukturális pluralizmus igazságosságra való kiterjesztése

Az igazságosság kontextuális elosztása, formális általánosság, releváns differenciálás és intézményi eljárás révén végzett rekonstrukciója egy finomabb differenciált keretet ad, mint egyetlen egyenlőségi képlet.

Az arányosság mint az ontológiai pluralitás módszertani tükröződése

Ez különösen jellegzetes. Az arányosság nem csupán kölcsönzött alkotmányos technológia; ez a nem redukálható elvek világának módszertani megfelelőjévé válik.

"Keretkonszenzus" nem lényegi konszenzus

Az az elképzelése, hogy a jogi racionalitás inkább az érvelő szerkezetről alkotott egyezsége múlik, mint az eredményekről alkotott egyezsége, fontos közvetítő pozíció a formalizmus és a döntésválasztás között.

A pozitivizmust versus a természetjog újraértelmezése legitimitási fogalmak deriváltjaként

Ez véleményem szerint Holländer legerősebb későbbi jogászati újítása. A metafizikai vagy szekuláris jogos hatalom forrása a szokásos kétciklusos vita mögött hiányzó harmadik kifejezés lesz.

Az analitikus jogtudomány és történelmi hermeneutika integrálása

A 2015 utáni "fogalmok történetei" program nem találja ki a fogalmi történelmet, de alkalmazása a közép-európai jogtudomány központi kategóriáira fontos bővítést jelent korábbi elemző rendszeréhez.

32. A rendszer fő gyengeségei és megoldatlan feszültségei

Az első – és legmélyebb – a már említett **episztemológiai/metafizikai feszültség**.

Ha az etikai vagy metafizikai igazság nem lehet kognitívan elegendő objektivitással megállapítani, akkor a "metafizikai korrekció" tartalmának és tekintélyének joga továbbra is nehezen igazolható. Kosinka kritikája pontosan azonosítja ezt a problémát.

A második a **kiegyensúlyozással és a bírói mérlegeléssel** foglalkozik. Holländer helyesen ismeri el, hogy a kiegyensúlyozás nem redukálható algoritmusra, de minél inkább gyengítjük az egyensúlyozás kognitív meghatározóságát, annál sürgetőbbé válik a kérdés, hogy miként korlátozhatja a keretkonszenzus eléggé az alkotmányos bírakat.

A harmadik a **konstitucionalizmus anyagi magját** érinti. Ha íratlan vagy supra-pozitív alkotmányos elvek felülírhatják a pozitív alkotmányos döntéseket, a jogelméletnek meg kell határoznia, ki jogosult meghatározni azok tartalmát. Holländer elmélete erős indokokat kínál az anyagi korlátokra, de az alkotmányos bíró demokratikus legitimitási problémája továbbra is fennáll.

A negyedik maga az **antiredukcionizmus** érinti. A redukcionizmus elutasítása meggyőző, mint figyelmeztetés a monista magyarázatokra, de a pluralizmus nem automatikusan mondja meg, hogyan kellene végül a konfliktusokat eldönteni. Egy bizonyos ponton egy gyakorlati döntésnek választania kell a leredukálhatatlan értékek közül.

Az ötödik pedig későbbi közgazdasági elemzési kritikáját érinti. Ahogy Šíma megjegyzi, Holländer elutasítása legerősebb, ha az utilitarista vagy posneri normatív reduktív redukcionizmussal szemben irányul, de kevésbé meggyőzővé válik, ha kiterjesztik minden jogi intézmények pozitív gazdasági elemzésére.

Végül, a 2020 utáni történelmi-kulturális írások néha sokkal nagyobb léptékben működnek, mint az 1990-es és 2000-es évek szigorúan strukturált joggyakorlata. Ez széleskörűséget ad nekik, de néhány diagnózist kevésbé bizonyíthatóvá teszi szigorúan jogelméleti módszerekkel.

33. Az egész 1989 utáni fejlesztés szintetikus rekonstrukciója

Egészében Holländer fejlődése egy sor bővülő koncentrikus körökként ábrázolható.

A **normával** kezd.

A norma az **érvényesség és a logikai következtetés** problémájához vezet.

Az érvényesség a **joghoz vezet, mint rendszerhez**.

A jogrendszer elvekhez és értékekhez vezet.

Az elvek **konfliktusokhoz és arányossághoz** vezetnek.

A konfliktusok igazságszolgáltatáshoz vezetnek.

Az igazságosság a **pozitív törvény és az erkölcs kapcsolatához** vezet.

Ez a kapcsolat a **legitimitás problémájához** vezet.

A legitimitás vezet az **alkotmányos rend és az államiság** alapjaihoz.

Ezek az alapok társadalmi **összetartáshoz és transzcendenciához** vezetnek.

Végül ezek vezetnek a szabadság történelmi problémájához és **ahhoz a szellemiséghez, amely szükséges az életvezetéshez**.

Ez az irány magyarázza, hogy Holländer legújabb könyvei eleinte távolinak tűnhetnek az 1993-as logikai írásaitól, de valójában kapcsolódnak hozzájuk.

A kérdés lényegében ugyanaz:

Hogyan lehet normatív rend racionálisan igazolható anélkül, hogy hamisan egyetlen forrásra, értékre, módszerre vagy racionalításra redukálnánk?

34. Az összértékelésem

Három Holländer változatot választanék meg egyetlen folyamatos szellemi rendszerben.

Az első Holländer, körülbelül 1990–1999, elsősorban elemző jogi elméleti szakember. Eredetisége elsősorban a jogi logikában, normaszervezetben, érvényességben és az igazságosság strukturális elemzésében rejlik.

A második Holländer, körülbelül 2000–2014, egy átfogó jogi és alkotmányos érvelés strukturális filozófiájának megalkotója. Ez az az időszak, amikor jogi elmélete eléri legszisztematikus formáját: a normák, elvek, cél, igazságosság, értelmezés, arányosság, pozitív kontra természetes jog, alkotmányos anyagosság és legitimitás egy keretbe integrálódnak. *Az Abriß einer Rechtsphilosophie, Filosofie práva, Verfassungsrechtliche Argumentation, Filipika proti redukcionizmu* és a 2013-as pozitívizmust és természetjogról szóló könyv alkotják az elméleti magot.

A harmadik Holländer körülbelül 2015-től kezdve történelmivé teszi és civilizációs módon bővíti ezt a rendszert. A fogalmak megszűnnek időtlen elemző entitásként megjelenni, és történelmet szereznek; a modern állam egy történelmileg összefüggő elrendezéssé válik; az igazságot változó episztemikus paradigmán keresztül tanulmányozzák; és a szabadság egy sokkal szélesebb társadalmi és politikai rendfilozófia szervező kategóriájává válik. *Pojmy v Sisyfovej krošni, Příběhy právních pojmů, Právní kaleidoskop* és a legutóbbi szabadságról szóló művek példázzák ezt a szakaszt.

A döntő elméleti mozgás tehát **nem a pozitívizmust és a természetjog felé vezet, hanem az analitikus strukturalizmustól az antiredukcionista alkotmányosságig, végül pedig egy történelmileg alapozott legitimitás- és szabadságelmélet felé.**

És a megoldatlan kérdés, amely végigfut az érett rendszerben, ugyanolyan világos: **vajon Holländer egyszerre fenntarthatja-e Humeus episztemikus szkepticizmusát és normatívan hatékony metafizikai jogi alapot?** Erre tett kísérlete egyszerre az egyik legintellektuálisabban érdekesebb, és a legsebezhetőbb jellemzője későbbi jogi filozófiájának.

Ezért a 1989 utáni közép-európai jogelméleti elméleti kutatók között Holländer különösen figyelemre méltó nemcsak azért, mert a német alkotmányelméletet beimportálta a cseh és szlovák jogtudományba, hanem azért, mert megpróbálta egyesíteni a **jogi logikát, strukturális jogi filozófiát, radbruchi értékpluralizmust, Alexyi-i alkotmányos érvelést, antiredukcionizmust, anyagi alkotmányosságot, legitimitáselméletet és történelmi hermeneutikát egyetlen fejlődő jogépítészetbe.**

Miloš Večeřa jogelmélete

Kérjük, részletesen írják le és elemezzék Miloš Večeřa jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelenő elemeit, valamint lehetséges fejlődéseit és elméleti változásait ezen a területen.

Miloš Večeřa kissé szokatlan pozíciót tölt be az 1989 utáni cseh joggyakorlatban. Nem alkotott egyetlen, zárt rendszert, amely összehasonlítható lenne Kelsen *tiszta jogelméletével*, Hart elsődleges és másodlagos szabályelméletével, Weinberger intézményes normativizmusával, vagy Alexy elvelméletével. Hozzájárulását inkább egy **fokozatosan integrált, többdimenziós jogelméletként** lehet rekonstruálni. Jellemző jellemzője, hogy nem redukálja a jogot érvényes normákra, vagy fordítva, társadalmi viselkedésre. A jog egyszerre normatív rend, társadalmi intézmény, az értékek hordozója, a társadalmi változás eszköze és tárgya, a kultúra része, valamint egy kommunikációs mechanizmus, amelynek hatékony működése megfeltételezi a jogi tudatosságot, elfogadást, legitimitást és bizalmat.

Ezért ennek a rekonstrukciónak meg kell különböztetnie Večeřa által kifejezetten megfogalmazott állításokat és azt a rendszerszintű mintát, amely akkor jelenik meg, amikor 1989 utáni írásait együtt olvassuk. Ez a megkülönböztetés különösen fontos, mert a 2010-es, Tatiana Machalová-val közösen írt európaiságról szóló könyvben a szerzők kifejezetten tagadták, hogy teljesen új európai jogelméletet próbálnának felépíteni; a fogalmi tisztázást előfeltételként tekintették az ilyen elméletalkotáshoz.

Fejlődése azonban meglehetősen egyértelmű. Az 1990-es évek előtérbe helyezték a jogszociológiát, a társadalmi államot, az igazságosságot, valamint a jog és a társadalom közötti kapcsolatot. 2000 és 2005 körül intenzíven szembeszállt František Weyr és Kelsen brnoi normatív hagyományával az értékekkel, emberi jogokkal, legitimitással és jogi elvekkel. Körülbelül 2006 és 2012 között a súlypont a globalizáció, európaisa, multicentrikus jogalkotás és jogi pluralizmus felé tolódott. Nagyjából 2013-tól kezdve az értelmezés, cél, az igazságszolgáltatás, a jogi tudatosság és az empirikus társadalmi-jogi kutatás egyre fontosabbá vált. Végül 2022–2025-ös munkái egyértelműbben fogalmazzák meg azt, ami régóta implicit volt: **a normatív/formális és tényi/társadalmi kogníció a jog megértésének kiegészítő módjai, nem pedig egymást kizáró jogprogramok.**

1. Az 1989 utáni szellemi kiindulópont

1989 jelentősége Večeřa számára nem csupán időrendi. A Brnói Jogelméleti Tanszék visszatekintő történetében az 1989 utáni időszakot úgy írja le, mint lehetővé tette a jogtudomány "ideologizációját", a brnói normatív iskola megújult elsajátítását, valamint a versengő kortárs irányzatok elfogadását. Ez fontos háttér Večeřa megértéséhez. 1989 után nem egyszerűen vált ki egy ortodox tanítást egy másikkal; helyett jogtudománya egyre **inkább módszertanilag pluralisztikus** lesz.

Ez magyarázza későbbi munkásságának látszólagos paradoxonát is. Večeřa széles körben ír Weyrről és a normatív iskoláról, és rendkívül komolyan veszi a normativitást, de nem a weyriai tiszta normativista. Ugyanakkor a cseh jogszociológia egyik fő képviselője, de nem redukálja a jogi érvényességet társadalmi hatékonyságra. Érett álláspontja pontosan a két brnói hagyomány közötti feszültségből ered.

Ez a kettős örökség jogtudományának egyik tartós tengelyévé vált: **Mi tartozik a joghoz normának, és mit kell hozzáadni, ha a jogot úgy akarjuk megérteni, mint valamit, amely valóban létezik és működik a társadalomban?**

2. Az első szakasz: a jog szociológiája, a társadalmi állam és az igazságosság, 1993–1998

Az 1989 utáni korai időszak már szinte minden olyan komponensben található, amelyet Večeřa később fejlesztett.

1993-as *Sociální stát: východiska a přístupy*, majd 1995-ös *Teorie sociálního státu* és az előző könyv átdolgozott kiadása látszólag a jóléti állam elméletével foglalkozott. Elméleti jelentősége azonban szélesebb körű. Večeřa a társadalmi államot különböző normatív és szociológiai hagyományokon keresztül elemzi – társadalmi szerződéses gondolkodás, szolidarizmus, konfliktuselméletek, konzervatív és liberális doktrínák –, különös figyelmet fordítva a társadalmi állampolgárságra és a társadalmi jogok dekommodáló funkciójára.

Joggyakorlatának fontos következménye, hogy az állam nem tekinthető megfelelően pusztán jogilag érvényes parancsokat előállító szervezetként. A modern állam egyszerre **jogi és társadalmi állam**, és legitimitása és gyakorlati működése attól függ, ahogyan a jogi intézmények reagálnak a társadalmi igényekre és elvárásokra.

Ez egy tartós témát teremt a Večeřában: a jogrend bizonyos normatív értelemben autonóm, de soha nem társadalmilag önálló.

A jog szociológia mint autonóm nézőpont

A második alapító mű a *Základy sociologie práva* című tankönyv volt, amelyet Martina Urbanovával közösen írtak és az 1990-es évek közepén adtak ki. Jiří Příbáň későbbi rekonstrukciója a 1989 utáni cseh jogszociológiáról hangsúlyozza, hogy ez nem csupán a szociológia volt, amelyet kiegészítő információként adtak hozzá a joghallgatók számára. Večeřa és Urbanová a jogszociológiát valódi határtudományként mutatták be a szociológia és a jogtudomány között, amely **képes autonóm szociológiai elemzést nyújtani a jogi valóságról**.

Ennek messzemenő következményei vannak. A tiszta jogtudomány megkérdézheti:

Mi jogilag érvényes?

A jogszociológia további kérdéseket tesz fel:

- Miért tartják be egy bizonyos normát valójában?
- Milyen funkciókat lát el?
- Hogyan befolyásolja a jogi tudatosság a megfélelőséget?
- Hogyan befolyásolja a társadalmi struktúra a törvényalkotást?
- Hogyan változtatja meg maga a jog a társadalmi viszonyokat?
- Mi történik, amikor a formális jog és a tényleges viselkedés eltér?

Ez a megkülönböztetés több mint három évtizeden át megmaradt Večeřával.

Valóban, a kortárs Masaryk Egyetem jogi szociológia oktatása, amely ehhez a hagyományhoz kapcsolódik, továbbra is hangsúlyozza a jogi szabályozás mechanizmusát, a jog funkcióit, a jogi tudatosságot, a jogi viselkedést, a társadalmi devianciát és a jogot mint szociológiai jelenséget.

Az igazságosság normatív és társadalmi jelenségeként egyaránt

A harmadik fő összetevő a *Spravedlnost v právu* (1997).

Večeřa igazságossághoz való hozzáállása azért jelentős, mert nem korlátozza egyetlen filozófiai elméletre. Kezelése megkülönbözteti az igazságosság különböző vizsgálati módjait, beleértve az empirikus-leíró, magyarázó, normatív és instrumentális megközelítéseket.

Ez már előre jelzi az érett módszerét.

Az igazságszolgáltatásnak normatív dimenziója van, mert olyan szabványokat ad, amelyek alapján a jogot lehet megítélni.

De az igazságosságnak **társadalmi dimenziója** is van, mert az emberek és társadalmi csoportok elvárásokkal és elképzeléssel rendelkeznek az igazságosságról, amelyek befolyásolják a jogi intézmények elfogadását.

Ennek következtében egy norma egyidejűleg lehet:

formálisan érvényes,

társadalmilag hatástalan,

igazságtalannak tekintik,

ezért hiányos a legitimitásban.

Ezeket a kategóriákat nem szabad egymásba zúríteni.

Večeřa 1997-es írásai a jogi igazságosság sokságáról, valamint az államról és a jogról a "posztmodern helyzetben" azt mutatják, hogy már elkezdte szembesülni a homogén társadalmi értékrendszerek eróziójával.

Így a jogi-pluralista és késő modern témák, amelyeket általában a 2005 utáni műveihez társítanak, valójában a kilencvenes évek közepére nyúlnak vissza.

3. A normativitás továbbra is nélkülözhetetlen

Ezért félrevezető lenne Večeřa fejlődését a **normativizmustól a szociológiáig vezető mozgalmaként** leírni.

A normativitás végig nélkülözhetetlen.

1995-ös tanulmánya a jogi normák szankcionázhatóságáról, későbbi Weyr- és Kelsen elemzései, az érvényességről szóló munkája, valamint végül 2022–2023-as tanulmányai mind továbbra is a jog normatív jellegét konstitutívként kezelik.

A kérdés azonban megváltozik.

A tiszta normatív elméleti szakember általában a következő kérdéseket teszi fel:

Mi teszi egy jogi normát jogilag létezővé vagy érvényessé?

Večeřa egyre inkább felteszi:

Mit mond nekünk a normatív érvényesség, és mit hagy megmagyarázatlanul?

Ez a különbség kulcsfontosságú lesz.

A formális érvényesség azonosíthatja valamit, ami a jogrendszerhez tartozik. De önmagában nem tudja megmagyarázni annak eredetét, hatékonyságát, társadalmi jelentését, legitimitását, elfogadását, következményeit vagy átalakulását.

Az ebből született álláspontot nevezhetnénk – ez az én analitikus megnevezésem, nem pedig Večeřa hivatalos neve – **nem-redukcionista normativizmusnak**.

A jog nem szűnik meg normatív szerepét anélkül, hogy ne hagynánk abba a jog létezését; mégis, a jogi normák ismerete nem azonos a jog teljes ismeretével.

4. Večeřa és a brnói normatív iskola: kisajátítás a tanítványság helyett

Különösen fontos része 1989 utáni fejlődésének visszatérése volt a František Weyrhez.

Monográfiája , a *František Weyr* 2001-ben jelent meg, és számos későbbi tanulmány foglalkozott Weyr jogi normák logikai formájával, Weyr és Kelsen kapcsolatával, normativizmussal, és végül a brnói normatív és szociológiai iskolák kapcsolatával.

Večeřa érdeklődését Weyr iránt nem szabad összetéveszteni a weyriai normativizmus feltétel nélküli helyreállításával.

Weyr öröksége több nélkülözhetetlen meglátást ad Večeřának:

a jogi kogníció specifikus normativitása;

a "kell" és az empirikus "az" közötti különbség;

a jog rendszerszintű természete;

a jogi tudás megkülönböztetésének szükségessége az oksági magyarázattól.

De Večeřa egyre inkább hangsúlyozza, hogy egy tisztán formális-normatív fogalom mit hagy ki.

Ez már látható a 2002-es **tanulmányának "Platnost nejen jako právně normativní existence"** címében – az érvényesség nemcsak jogi-normatív létezésként jelenik meg. Ugyanebben az időszakban találhatók a jogról mint normáról és értékről, az emberi jogokról mint természetjogról vagy értékfogalmakról, jogi elvekről, igazságosságról, jogosságról és legitimitásról.

Az elméleti mozgalom tehát nem anti-weyri. Jobban érthető meg, hogy:

Weyri-normativitás + szociológiai tényesség + axiológiai értékelés + intézményi legitimitás.

Ez még világosabbá válik jóval később, amikor Večeřa kifejezetten azt állítja, hogy az exkluzív formalista normatív kogníció túl szűk képet ad a jogról.

5. Az érvényességtől az értékig: emberi jogok, igazságosság és legitimitás

A 2000-es évek elején az axiológiai dimenzió jóval egyértelműbbé válik.

Večeřa az emberi jogokat mint természetjog vagy értékfogalmat, a jogi normák és értékek kapcsolatát, a jogi elvek és a természetjog viszonyát, az egyenlőséget, valamint a jogosság és legitimitás kapcsolatát tárgyalja.

Ez egy újabb ok, amiért nem lehet hagyományos jogi pozitivistának minősíteni.

De nem válik egyszerűen klasszikus természetjog-elméleti szakemberré.

Az ő helyzete finomabb.

A pozitív jognak megvan a maga formális létezése és intézményi kritériuma. Mégis, a modern alkotmányos jogrendek magukban is vannak jogok, elvek, méltóság, egyenlőség és igazságosság-orientált kritériumok, amelyek megakadályozzák, hogy az értelmezés a szabályok azonosítása és alávétele kimerítse.

A *Právo a hodnoty-ban olyan* alapvető értékeket azonosít, mint a szabadság, egyenlőség, jogi egyenlőség, igazságosság, emberi méltóság és legitimitás.

Az értékek jelentősége tehát több szinten is működik.

Az értékek befolyásolják a törvényhozást. Befolyásolják a jogi elveket. Részt vesznek az értelmezésben. Meghatározzák az igazságosságról alkotott ítéleteket. Befolyásolják azt is, hogy az emberek elfogadják-e jogszerűnek a jogi intézményeket.

Ennek következtében egyre fontosabb különbség alakul ki a **jogszerűség és a legitimitás** között.

Egy intézkedés jogilag is elfogadható, így hivatalosan is legális, miközben legitimitása társadalmilag vagy erkölcsi szempontból vitatott marad.

Ez a megkülönböztetés később Večeřa jogi bizalomról szóló elemzésének központi elemeivé válik.

6. A "posztmodern" vagy később "késő-modern" diagnózis

Egy másik folyamatos szál, amely a kilencvenes évektől a legújabb írásokig vezet, Večeřa modern társadalmi átalakulásának diagnózisa.

Korábbi szókinccse gyakran **használja a posztmodernitást**. Később gyakran beszél a **késő modern társadalom** helyett.

A terminológiai mozgás jelentős, mert a későbbi megfogalmazás kevésbé utal a modernitással való teljes szakadásra. Ennek ellenére a lényegi diagnózis viszonylag stabil marad.

A modern társadalmak a következőképpen zajlanak:

növekvő differenciálás,

gyors társadalmi változás,

érték pluralizáció,

ideológiai heterogenitás,

növekvő összetettség,

a homogén kollektív normatív rendek meggyengülése,

transznacionális kölcsönti függőség,

valamint a normát generáló központok sokszorozása.

Večeřa számára ez a fejlődés egyszerre gyengíti az államközpontú joghoz hagyományosan köthető bizonyosságot, és **növeli a társadalom függőségét a jogtól, mint integrációs mechanizmustól.**

Különösen érdekes megfogalmazás jelenik meg 2006-os elemzésében: ahogy a társadalom erkölcsi és normatív szempontból egyre többségűvé válik, a jogra támaszkodó követelmények nőnek, mert a jog általában az a normatív rendszer marad, amely képes egyetemes kötelező hatékonyságot igényelni.

Ez az elképzelés Večeřa elméletének egyik legmélyebb feszültségévé válik.

A társadalmi normatívus egyre többesebbé válik, így a jog egyre fontosabbá válik, mint közös integráló médium. Mégis, maga a jog egyidejűleg belsőleg pluralizálódik.

Ez talán a legjobb egyszemélyes megfogalmazása annak a problémának, amely köré forog 2005 utáni munkáinak nagy része.

7. A jelentős szerkezeti változás körülbelül 2005 után: monocentrikusból multicentrikus jogba

Večeřa 1989 utáni jogtudományában a legerősebb azonosítható elméleti fejlődés körülbelül 2006 és 2012 között zajlik.

A korábbi jogelmélet általában feltételezhette volna, hogy a nemzeti állam legyen a jogalkotás fő központja.

Večeřa egyre inkább azt állítja, hogy ez a modell már nem megfelelő.

2008-as *Diversita a jednota práva* című tanulmánya elemzi, hogyan alakítódik át a jog fogalma, tartalma és kultúrája a normatív források pluralizációja által. A hagyományos jogi monocentrizmust fokozatosan felváltja a **jogi pluralizmus vagy a policentrizmus.**

Belső és külső okokat azonosít.

Belső nézeteiben a késő modern társadalmak egyre különbözőbbek, ideológiailag heterogénebbek, társadalmilag összetettebbek és normatíván többesűek lesznek.

Külsőleg a globalizáció és az európai integráció olyan jogi normákat és intézményeket vezet be, amelyek már nem illeszkednek szépen egy kizárólag a szuverén nemzeti törvényhozó köré épülő piramisba.

2008-as *Globalizace práva jako právní proces* című tanulmánya magát a globalizációt egy folyamatátalakító jogként kezeli, miközben az európaisavítást ennek a tágabb globális tendenciának belül értelmezik.

Az érv rendszerezetté válik az *Evropeizace práva v právně teoretickém kontextu* (2010) című műben, amelyet Tatiana Machalovával közösen írt.

A szerzők hangsúlyozzák a jogalkotás központjai és forrásai változását, valamint az európaisasodás következményeit azokra a fogalmakra, amelyek révén a nemzeti jogtudomány a jogot érti. Projektjük szándékosan konceptuális volt, nem pedig egy teljesen új elmélet bejelentésének kísérlete.

A 2011-es **"Jogi pluralizmus és multicentrikus jogi rend"** című tanulmány különösen egyértelművé teszi a strukturális tézist: a jogi monizmustól és a monocentrizmustól a multicentrizmus felé való elmozdulás a későmodern társadalmi differenciálás, valamint a globalizáció és az európai integráció által létrehozott jogi források egyre sokszínűségének következménye.

Milyen pluralizmus ez?

Fontos, hogy ne túlozzuk Večeřa álláspontját.

Nem tűnik úgy, hogy radikális szociológiai pluralizmust képvisel, amely szerint minden társadalmi normatív rendet egyszerűen az állami joggal egy szintre kellene helyezni.

Jobb jellemzés lenne az **intézményi vagy mérsékelt jogi pluralizmus**.

A nemzeti jogrend fennmarad. Az állam továbbra is nélkülözhetetlen. De már nem élvez empirikusan kizárólagos monopóliumot minden normateremtő mechanizmus felett, amely a jogi szereplők számára releváns.

A nemzeti jog most a következőkkel lép kapcsolatba:

EU-jog,

nemzetközi jog,

nemzetfeletti bíróság,

transznacionális normatív rendszerek,

valamint bizonyos nem állami normatív rendek.

Későbbi jogi kultúrákkal kapcsolatos munkái kifejezetten megemlítik a nemzeti jogi monizmustól a többségű konfigurációk felé való elmozdulását, amely nemzeti, EU, nemzetközi és néhány nem állami normativitásformát foglal magában.

Az elméleti következmény nagyon fontos: a törvény egyetlen **szuverén piramis képe** egyre kevésbé megfelelővé válik.

8. Az európaisasodás tehát magának a jogfogalmának átalakulása

A Večeřa nem tekinti az európai integrációt csupán az EU lényegi jogának egy másik speciális ágának.

A mélyebb kérdés jogtudományi kérdés:

Mi történik a hagyományos forrás, érvényesség, hierarchia, szuverenitás, értelmezés és jogi kultúra fogalmaival, amikor több jogrend átfedésben van?

Az európaisasodás arra kényszeríti a nemzeti jogelméletet, hogy felülvizsgálja a klasszikus szuverén államtól örökölt kategóriákat.

A jogot már nem lehet kizárólag egyetlen nemzeti központ termékeként értelmezni.

Az értelmezés sem lehet mindig egyetlen hermetikailag lezárt jogi rendben keresztül.

Ez Večeřa egyik legfontosabb 1989 utáni fejleménye. Korai jogszociológiája már beágyazta a jogot a társadalomba; az európaisasodás ma már a **nemzeti jogrendszert átfedő transznacionális jogi környezetekbe** ágyazza.

A szociológiai és európaiasan alapuló elemek ezért erősítik egymást, nem pedig külön kutatási programokat alkotnak.

9. Az átmenet a szabályokról az elvekre, célra és igazságszolgáltatásra

Egy második fontos fejlemény is egyre nyilvánvalóbbé válik nagyjából 2012 után.

Ha a jog többes, értékekkel teli és átfedő jogi rendszerekből áll, az ítélet nem magyarázható megfelelően mechanikus alávételként.

Večeřa ennek következtében egyre nagyobb figyelmet fordít a következőkre:

jogi cél,

jogi elvek,

a jog igazságszolgáltatási fejlődése,

arányosság,

és az értelmezés kreatív dimenziója.

2014-es átfogó **tanulmánya, a "Hledisko účelu a smyslu v interpretaci práva"** elemzi a célt és jelentést a jogi értelmezés elemeiként, beleértve a jogi célok különböző változatait, valamint az arányosság és gazdasági szempontok relevanciáját.

A teleológiai dimenzió fontos.

Egy jogi norma nem létezik csak nyelvtani szöveggént és formális érvényességként. Annak megértéséhez és alkalmazásához szükség lehet arra, hogy megkérdezzük, milyen érdekeket, értékeket, társadalmi célokat vagy intézményi célokat szolgál.

Ez összeköti Večeřát Ota Weinberger intézményi normativizmusával, amelyben a normákat nem lehet teljesen megérteni függetlenül az intézményektől, céloktól és gyakorlati következményektől.

Jogi elvek

2015-ös tanulmánya a jogi elvek természetéről és forrásairól úgy határozza meg, mint általános, normatív irányultságokat, amelyek a törvények, jogágak és a jogrend alapelemeit képezik. Kiemeli ezek növekvő jelentőségét a huszadik század végétől a jogalkotásban, értelmezésben és alkalmazásban.

Ez a szál csúcspontja a 2025-ös **"Právní principy jako výkladová metoda práva"** című tanulmányában.

Ott hangsúlyozza az elvek történelmi felemelkedését a második világháború után, az emberi jogok alkotmányossá tételét, az alkotmánybíróságok szerepét, valamint Robert Alexy elveinek és arányosság elméletének fontosságát. A szubzuptálás továbbra is fontos, de az arányosság a jogi érvelés további jellemző módszerévé vált.

Ez jelentős fejlődést jelent a hagyományos, szabályokból álló normatív jogképhez képest.

A Večeřa nem utasítja el a szabályokat.

Ehelyett az érett modell így alakul:

szabályok + elvek + értékek + célok + intézményi kontextus.

10. Igazságszolgáltatás: kivételtől a későmodern jog normális jellemzőjéig

Ugyanez az átalakulás megtalálható Večeřa bírói alkotásáról vagy jogfejlesztéséről szóló munkájában is.

A *Nové trendy v soudcovské tvorbě práva (2015) című kollektív kötet*, amelyhez Večeřa egy fejezetet írt az igazságszolgáltatásról a posztmodern kontextusban, ötvözi a jogelméletet a bírák döntési társadalmi feltételeinek elemzésével.

Miért nő a bírói kreativitás?

Večeřa tágabb diagnózisa adja a választ.

A gyors társadalmi változás azt jelenti, hogy a jogszabályok nem számíthatnak előre minden új konfigurációra. A normatív és értékpluralizmus nehéz ügyeket eredményez. Az átfedő jogi rendszerek ütközéseket okoznak. Az elvek egyensúlyt követelnek, nem pedig mechanikus alávetést. A széles alkotmányos normák értelmezési felelősséget adnak a bíróságoknak.

A későmodern jog tehát strukturális feszültséget tartalmaz a következők között:

jogi bizonyosság és bírói rugalmasság.

A Večeřa nem úgy oldja meg, hogy korlátlan mérlegelési jogot ad a bírának.

A korlátok ehelyett összetettebbek lesznek: szöveges szabályok, elvek, célok, arányosság, alkotmányos értékek, jogi kultúra és jogos intézményi elvárások mind részt vesznek.

Ez elválasztja őt egyszerre a **mechanikus formalizmustól**, mind a radikális jogi realizmustól, amelyben a bírói választás végső soron korlátlan lenne.

11. Jogi tudatosság: a hiányzó híd az érvényes jog és a valódi jog között

Večeřa jogtudományának egyik legjellegzetesebb eleme az, hogy a **právní vědomí — a jogi tudatosság – jelentős** jelentőségét tulajdonítja.

Ez a téma közvetlenül a jogszociológiából ered, de fokozatosan központi elméleti funkciót szerez.

A *Právní vědomí v teoreticko-empirickém pohledu (2014/2015) kollektív monográfia, amelyet Martina Urbanová és mások közösen készítettek, ötvözi a jogi tudatosság elméleti vitáját empirikus vizsgálattal, beleértve az állampolgárok új cseh polgári törvénykönyv elfogadását, valamint mind mennyiségi, mind kvalitatív módszereket.*

Ez azért fontos, mert a formális joggyakorlat általában felülről lefelé működik:

A törvényhozó → normát → alkalmazását → állampolgár.

A szocio-jogi elmélet az ellenkező irányt vezeti be:

A polgárok → hozzáállásai és elvárásai → elfogadás/ellenállás → jogi viselkedés → a jog gyakorlati hatékonysága.

A jogi tudatosság tehát nem véletlen pszichológiai kiegészítő.

Segít közvetíteni a **normatív érvényesség és a társadalmi hatékonyság** között.

Az emberek jogismerete, annak igazságosságának értékelése, az intézményekbe vetett bizalom és a hajlandóság befolyásolja, hogy a normatív jogrend mennyire válik működő társadalmi rendté.

Ez a vonal természetesen alakul ki Večeřa későbbi bizalmi elméletévé.

12. A jogba vetett bizalom mint érett, integráló fogalom.

2024-es tanulmánya, a "**Důvěra v právo jako vyjádření vztahu společnosti a práva**" különösen feltáró érett helyzetének rekonstrukciójában.

Večeřa a jogba vetett bizalmat úgy értelmezi, mint a jogrend **igazságosságába és működésébe** vetett bizalmat. A bizalom az egyéni és a kollektív jogi tudatossághoz tartozik, elősegíti a jog elfogadását és hozzájárul a jogszerűséghez. Különösen fontosnak tartja ezt egy törvény által irányított demokratikus állam működéséhez.

Így a Trust szinte minden korábbi szálát összeköti:

normatív érvényesség,

igazság,

jogi tudatosság,

intézményi hatékonyság,

legitimitás,

demokrácia,

és a jogállamiság.

Egy formálisan érvényes rendszer, amelyet a polgárok mélyen igazságtalannak vagy működésképtelennek tartanak, jogilag továbbra is létezhet, de legitimitása és integráló képessége romlik.

Ez a jogszociológiájának jelentős érettsége.

A korai Večeřa a jogi tudatosságról és hatékonyságról kérdezett. A későbbi Večeřa egyre inkább azokat a **társadalmi körülményeket vizsgálja, amelyek a jog normatív hatalmát hihetővé és fenntarthatóvá teszik.**

13. A jog mint kommunikáció

Večeřa és Urbanová 2016-os *tanulmánya, a Právo jako komunikace* új nézőpontot ad hozzá.

A cikk a jogot a kommunikáción keresztül vizsgálja, beleértve a peres ügyek körüli nyilvános kommunikációt, a közvéleményt, a peres PR-t és a mediációt.

Ezt azonban nem szabad túlozni azzal az állítással, hogy Večeřa átfogó luhmann vagy habermaszus kommunikációs jogelméletet alkalmazott.

Pontosabb azt mondani, hogy **a kommunikáció a jog társadalmi létezésének egy másik dimenziójává válik.**

A normákat kommunikálni kell.

Az ítéleteket igazolni kell.

A jogi intézmények közvetítik az elvárásokat.

A jogi konfliktusokat mediációval értelmezik át.

A közkommunikáció befolyásolja az igazságosság és legitimitás megítélését.

A kommunikációs nézőpont tehát beépül a meglévő szociológiai keretbe, nem pedig helyettesíti azt.

14. Jog és társadalmi változás: az ok-okozati hatás mindkét irányba irányul

Večeřa jogi szociológiájának egy másik stabil jellemzője, hogy elutasítja az egyirányú ok-okozati magyarázatokat.

A jogot a társadalom formálja, de a törvény is formálja a társadalmat.

Későbbi művei kifejezetten a jogot vizsgálják, mint **társadalmi változás függő és független változója**. Mediációval kapcsolatos munkája például a jogot a kapcsolatok szabályozásának és

változás megszervezésének eszközeként kezeli, ugyanakkor elemzi az ilyen szándékos jogi beavatkozás korlátait is.

Ez megakadályozza, hogy két ellentétes egyszerűsítést alkalmazzunk.

A szigorú szociológiai determinizmussal szemben a jog intézményi és normatív struktúrákkal rendelkezik, amelyek képesek befolyásolni a viselkedést.

A jogi önkéntességgel szemben a törvényhozások egyszerűen nem rendelhetnek el bármilyen kívánt társadalmi eredményt.

Így következik:

Társadalom → jog

és

Jog → társadalom

Alakítsunk ki visszacsatolási kapcsolatot.

Ez a körkörös elképzelés segít megmagyarázni továbbra is aggódását a hatékonyság, a jogi tudatosság és a szabályozás nem szándékos következményei iránt.

15. 2022 döntő, érett szintézise: a jog normatív és társadalmi fogalmai

A legerősebb bizonyíték arra, hogyan oldja meg végül Večeřa munkája központi feszültségét, a 2022-es "**Normativita práva a sociální koncept práva**" című cikkből származik.

Ott lényegében kijelenti, hogy a jog elméleti megismerése a normatív megértés mellett a társadalmi jogfogalmak által nyújtott szélesebb perspektívát is igényli. A jog a kultúra része, kifejezi korszakának értékeit és jelentéseit, és a társadalommal együtt változik.

Ez rendkívül fontos.

Nem mondja:

"A normatív elmélet tévedett."

És nem mondja:

"A jog nem más, mint társadalmi tény."

Ehelyett az érv episztemológiai:

A különböző dimenziók különböző kogníciós formákat igényelnek.

A normatív jog magyarázza a jog formális normatív létezését és belső szerkezetét.

A jogszociológia magyarázza társadalmi eredetét, funkcióit, hatásait, elfogadását és átalakulását.

A hiba abban rejlik, hogy bármelyik nézőpontot kimerítő jogi valóságelméletté alakítjuk.

A következtetésben mindkét elemet hangsúlyozza: a jog egy normatív rendszer, amely érvényes és hatékony, de társadalmilag is el kell ismerni és elfogadni; a szociológiai gondolkodás korrekvizálja a formalista normativizmus egyoldalúságát.

Ez valószínűleg Večeřa érett jogelméleti álláspontjának legvilágosabb megfogalmazása.

16. A 2023-as megfogalmazás: tényszerű és formális-normatív tudás kontra

A 2023-as "**Skutečnostní a formální (normativní) poznání práva**" című tanulmány tovább élesíti a megkülönböztetést.

Večeřa a **tényesség és normatívás kapcsolatát** tárgyalja, és azt kérdezi, milyen szerepet játszik a társadalmi valóság az érvényes jog létrehozásában és tartalmában, és fordítva, milyen következményeket hoz a jog a valóságban. Figyelembe veszi továbbá a jog anyagi forrásait, valamint a spontán és szándékos jogi fejlődés viszonylagos fontosságát.

Itt a harmincéves pályafutása szokatlanul átláthatóvá válik.

A "formális" kérdés így kérdez:

Mi a törvény a normatív kritériumok szerint?

A "tényszerű" kérdés a következőket kérdezi:

Hogyan jött létre? Miért öltözik ilyen formában? Hogyan működik? Milyen hatásokat okoz? Hogyan ismerik fel vagy vitatják?

Mindkettő szükséges.

A késő-modern pluralizált társadalom ezután egyszerre teszi szükségessé és nehezebbé a jog integráló funkcióját, mivel a jogi intézmények folyamatosan politikai, gazdasági és társadalmi nyomásoknak vannak kitéve.

Így a szociológia és a normatív jogtudomány klasszikus ellentéte magyarázó **munkamegosztássá alakul.**

17. Večeřa jogfogalmának szisztematikusan rekonstruálva

Ha összevonjuk 1989 utáni írásait, Večeřa érett jogfogalma hét egymással összefüggő dimenzión keresztül rekonstruálható:

Dimenzió	Večeřa jellegzetes kérdése
Normatív	Mely normák érvényesek, hogyan vannak felépítve, és hogyan állapítja meg a jogi rend a kötelező érvényű nyilatkozatokat?
Szociológiai	Milyen társadalmi körülmények generálnak törvényt, milyen funkciókat lát el, és mennyire hatékony?
Axiológiai	Milyen szerepet játszanak az igazságosság, a szabadság, az egyenlőség, a méltóság, az emberi jogok és a legitimitás?
Intézményi	Hogyan épülnek be a normák a jogi államba, a társadalmi államba, a bíróságokba és más intézményekbe?
Értelmező	Hogyan hatnak egymással a szöveg, az elvek, a cél, az értékek, az arányosság és a bírói jogalkotás?
Kulturális-pluralista	Hogyan alakítja át a jogi kultúra, a globalizáció, az európaisodás és a több normatív központ a nemzeti jogot?
Szociológiai/kommunikatív	Hogyan köti össze a jogi tudatosság, a kommunikáció, az elfogadás és a bizalom a jogi érvényességhez a társadalmi működéssel?

Ezek közül egyik sem képes felszívni az összes mást.

Ez az én értelmezésem szerint Večeřa jogtudományának legjellegzetesebb szerkezeti jellemzője.

18. A legmélyebb elméleti kettősség: normatívás és tényesség

Večeřa tehát a huszadik és huszonegyedik századi elméletek családjához tartozik, amely igyekezik leküzdeni a **norma és a tény közötti szakadékot** anélkül, hogy eltörölnék a köztük lévő különbséget.

Ez a legfontosabb feltétel.

A szociológiai redukció azt mondaná, hogy egy norma jog, mert ténylegesen követik vagy intézményesen gyakorolják.

Egy radikális formális normativizmus szerint az elfogadja-e vagy engedelmeskedik az ember, az nem releváns a jog jogként való megismerése szempontjából.

Večeřa ehelyett két kérdést választ szét.

A jogi érvényesség szempontjából a normatív kritériumok továbbra is döntőek maradnak.

Egy teljes jogi létezési elmélethez az érvényesség nem elegendő.

Azt is meg kell vizsgálni:

társadalmi elismerés,

intézményi működés,

jogi tudatosság,

hatékonyság,

értékek,

legitimitás,

és társadalmi következmények.

Ez bizonyos szempontból hasonlít Ota Weinberger normativitás és intézményi tények ötvözésére irányuló kísérletére, de Večeřa sokkal nagyobb hangsúlyt fektet a jog empirikus szociológiájára, a jogi tudatosságra és a változó későmodern társadalmi körülményekre.

19. Večeřa és Weinberger

Weinberger különösen fontos, mert Večeřa ismételten visszatér intézményi normativizmusához.

Ami Večeřát vonzza Weinbergerben, az éppen az a lehetőség, hogy megőrizzük a jog normatív specifikitását, miközben elkerüljük a tiszta formális normativizmus elszigeteltségét.

Az intézményeknek normatív kereteik vannak, de ezek társadalmi valóságok is.

A célok számítanak.

A következmények számítanak.

Az emberi cselekvés számít.

Így Weinberger hidat képez a Weyr/Kelsen-stílusú normativitás és a szociológiai intézményesség között.

Večeřa nem egyszerűen reprodukálja Weinbergert. Saját munkája sokkal nagyobb hangsúlyt fektet rá:

empirikus jogi tudatosság,

posztmodern/késő-modern töredezettség,

Európaisasodás,

multicentrikus jogi rendek,

jogi kultúra,

és a bizalom.

Munkásságát tehát részben úgy lehet értelmezni, mint szociológiai **kiterjesztését annak a problémának, amelyeket az intézményi normativizmus filozófiailag nyitott.**

20. Az igazságszolgáltatás párhuzamos fejlődésen megy keresztül

Az igazságosság egy másik tanulságos példája annak, hogy folytonosság és változás kombinálódik.

Az 1990-es években Večeřa az igazságosságot elméleti és empirikus tárgyként kezeli.

A 2000-es évekre egyre egyértelműbben kapcsolódik az emberi jogokhoz, elvekhez, egyenlőséghez és legitimitáshoz.

A 2010-es évekre az igazságszolgáltatás a plural értékek és a bírói értelmezés kontextusában jelenik meg.

2020-as munkája ismét az "igazság kereséséről" szól, és 2023-as tanulmánya kifejezetten *Spravedlnost pozdně moderní společnosti* címet viseli.

Így az irány nem az objektív igazságosságelmélettől a relativizmus felé irányul.

Ehelyett egyre inkább aggódik a jogilag intézményesített igazságossági fogalmak fenntartásának nehézsége olyan körülmények között, ahol a társadalom többféle versengő jó és igazságos fogalmát tartalmaz.

A törvénynek be kell építenie ezt a többséget anélkül, hogy pusztán egyetlen pártos erkölcs lenne.

Ezért válik egyre fontosabbá a procedurális legitimitás, az alkotmányos elvek és a bizalom is.

21. Egy különösen érdekes Večeřiparadoxon: az integráció és a pluralizáció egyszerre történik

Most már azonosítani lehet azt, amit az egyik legelméletileg érdekesebb eredménynek tartok munkásságából.

A későmodern fejlődés két látszólag ellentétes folyamatot generál.

Először is, a hagyományos, közös erkölcsi és ideológiai rendek gyengülnek. Ezért a társadalomnak egyre inkább szüksége van a jogra, mint olyan intézményre, amely képes általánosságban kötelező koordinációt létrehozni.

Másodszor, maga a jog már nem egy szuverén központ által generálódik, hanem nemzeti, európai, nemzetközi és transznacionális források által többesül.

Így következik:

A jogi integráció társadalmi igénye éppen akkor nő meg, amikor a jogrend belső egysége nehezebben fenntarthatóvá válik.

2006-os vitána a jog növekvő jelentőségéről a normatíván plrális társadalomban, a 2008–2011-es multicentrizmuselmélet, valamint a 2023-as beszélgetése a jog nehéz integratív funkciójáról rendkívül jól illeszkednek egymáshoz.

Ez több, mint különálló megfigyelések gyűjteménye. Ez késő modern jogszociológiájának jellegzetes belső logikát ad.

22. Áthalad-e a Večeřa a pozitivizmust a természetjog felé?

Csak bizonyos értelemben érthetően.

Mindenképpen egyre nagyobb szerepet játszanak a következőknek:

emberi jogok,

igazság,

elvek,

értékek,

emberi méltóság,

Cél,

és arányosság.

De Večeřa soha nem tűnik úgy, hogy elfogadja azt a erős természetjogi tézist, miszerint egy igazságtalan norma automatikusan megszűnik jogilag érvényessé.

Pályafutása inkább a normativitás szűkebb elemzésétől egy **értékérzékeny és elvekre érzékeny pozitívista/intézményes jogi gyakorlat felé vezet.**

Konceptuálisan a tiszta jogi pozitívizmus és az erős természetjog közé lehet helyezni.

Az elvek későbbi hangsúlya különösen fontos, mert az alkotmányos elvek jogilag működtetővé teszik az értékeket **magában a pozitív jagon** belül.

Ezért a pozitív törvény és az értékek közötti ellentéte kevésbé éles az alkotmányos állapotban, mint a klasszikus pozitívizmus, amelyet néha feltételeznek.

Ez segít megmagyarázni, miért kezeli 2025-ös cikke az arányosságot és az elveket valódi jogi módszerként anélkül, hogy elhagyná a jog és az általános erkölcs közötti különbséget.

23. A szociológia végül uralja jogi elméletét?

Nem.

Ez az egyik olyan következtetés, amit a legerőteljesebben hangsúlyoznék.

Időrendi sorrendben a társadalmi-jogi anyagok mennyisége óriási. Večeřa évtizedeken át dolgozott a jogszociológia, a jogi tudatosság, a deviancia, a mediáció, a bizalom, a társadalmi változás és a jogi kultúra területén. Urbanovával közösen írt fő jogszociológia tankönyve elég központi szerepet töltött be ahhoz, hogy a későbbi kiadásokon is áttekintsék a *Sociologie práva* 2011-es kiadását.

Ennek ellenére legújabb elméleti művei kifejezetten visszatérnek a **normatívához**.

Ez a tény miatt az egyszerű "szociológiai fordulat" értelmezés fenntarthatatlanná válik.

Az érett pozíció szintetikus:

a normativitás megmagyarázza, miért köti meg a törvény törvényként;

A szociológia elmagyarázza, hogyan létezik a jog társadalmi intézményként;

Az axiológia magyarázza annak kapcsolatát az igazságossággal és a legitimitással;

Az interpretatív elmélet megmagyarázza, hogyan konkretizálódik;

A jogi tudatosság és a bizalom magyarázza a társadalmi elfogadás feltételeit.

24. Terminológiájának fejlődése: "posztmodern" a "késő modern" felé

A szókincsben is finomabb elméleti változás történt.

Az 1990-es és 2000-es években Večeřa többször is úgy írta le, hogy a jogi átalakulások **posztmodern helyzetben** zajlanak.

Később egyre inkább a "késő modern" váltja fel a helyét.

Ezt többnek értelmezném, mint stílusban, bár a Večeřa nem jelent be drámai paradigmaváltást.

A "posztmodernitás" utalhat a modern intézmények és racionalitás szakadására.

A "késő modernitás" jobban leírja, amit későbbi elmélete valójában ábrázol: a modernitás intézményei – jog, alkotmányosság, államiság, egyéni jogok, bíróságok – továbbra is léteznek, de sokkal nagyobb összetettség, pluralizáció, globalizáció és reflexivitás alatt működnek.

Így az utóbbi koncepció vitathatatlanul pontosabb illik egyre mérsékeltén kialakuló diagnózisához.

25. Az állami jogi monizmustól a pluralizmusig – de nem az állam eltűnéséig

Hasonló mérsékletesség megmutatkozik a globalizáció kezelésében is.

Munkája elismeri a klasszikus államközpontú jogi kizárólagosság gyengülését. Mégsem hirdeti a nemzeti jogrendszerek eltűnését.

Az állam továbbra is kulcsfontosságú, mert továbbra is biztosítja:

intézményesített kényszerítés,

demokratikus legitimitás,

bíróságok,

alkotmányos jogok,

jogi bizonyosság,

és az általános jogi integráció egyik fő központja.

Ami eltűnik, az nem az állam, hanem az **államjog monocentrizmusának elméleti elégsége**.

Ez fontos különbség.

Večeřa globalizációs elmélete tehát nem egy "állam nélküli jog" elmélete. Ez az államjogrend egyre **multicentrikusabb normatív környezetben működő állami jogrend** elmélete.

26. A bíróságok növekvő jelentősége logikus eredmény, nem pedig elszigetelt érdek

Ez magyarázza azt is, miért mozdul kutatása természetesen a bírói jogalkotás felé.

Ahogy a jogi források megsokszorozódnak, és az alkotmányos elvek egyre fontosabbak lesznek, a bíróságok nagyobb koordinációs szerepet töltenek be.

Közvetítik:

a nemzeti és európai jog között,

szabályok és elvek között,

a jogi bizonyosság és az igazságosság között,

versengő jogok között,

és az elvont normák és a változó társadalmi körülmények között.

A bírói kreativitás növekedése tehát a jogi pluralizáció igazságszolgáltatási megfelelője.

Večeřa európaisavításról, elvekről és igazságszolgáltatásról szóló kutatásait ezért egyetlen **elméleti fejlemény részeként** kell értelmezni, nem pedig független témákként.

27. A cél egyre inkább közvetít a norma és a társadalmi valóság között

Az *úcel* – cél – fogalma hasonló hidatépítő funkciót lát el.

A tisztán formális elemzés azt kérdezi, mit mond egy norma.

A teleológiai értelmezés azt kérdezi, mit céloznak meg.

Ez a második kérdés szükségszerűen újra összeköti a jogot a társadalommal.

A célok a következőkből erednek:

társadalmi szükségletek,

érdeklődési körök,

politikai döntések,

alkotmányos értékek,

és intézményi célok.

A következmények azért is fontossá válnak, mert egy formálisan illeszkedő értelmezés megzavarhatja a szabály normatív célját.

Večeřa növekvő érdeklődése a célos értelmezés iránt tehát egy másik utat képvisel, amelyen jogtudománya legyőzi a norma társadalmi valóságtól való elszigeteltségét anélkül, hogy a normát társadalmi tényré redukálná.

28. Az empirikus kutatás helye

Večeřa szokatlan az általános jogelméleti szakemberek körében is, mert az empirikus jogi kutatás nem perifériás jogelmélete szempontjából.

A jogi tudatosság, a női bűnözés, mediáció, etnikum, jogalkotáshoz való hozzáállás és más társadalmi-jogi kérdések területén végzett munkája jól mutatja azt a meggyőződését, hogy néhány elméletileg releváns jogkérdés szövegelemzéssel nem oldható meg.

A törvények értelmezésével nem lehet kideríteni:

akár ismerik őket,

hogyan megbíznak bennük,

miért engedelmeskednek nekik,

hogyan a szabályozás megváltoztatja-e a viselkedést,

vagy mely társadalmi csoportok tekintik az intézményeket legitimnek.

Ezek empirikus kérdések.

Ez Večeřa jogtudományának olyan episztemológiai pluralizmust ad, amely illeszkedik ontológiai pluralizmusához: mivel a jog több dimenzióval bír, **több kutatási módszerre van szükség.**

29. A 2024–2025-ös írások inkább a konszolidációt sugallják, nem pedig egy újabb elméleti forradalomot

A legutóbbi szakasz, amelyről egyértelmű publikált bizonyítékok állnak rendelkezésre, nem mutatja, hogy Večeřa feladta volna korábbi keretrendszerét.

Épp épp épp az ellenkezője.

A 2024-es bizalmi munka integrálja a szociológiát, a legitimitást és a jogi tudatosságot.

A 2025-ös jogi elvekről szóló tanulmány integrálja a szabályorientált normativitást az axiológiai és teleológiai érvelési és arányossági formákkal.

A 2025-ös kiadvány nyilvántartásában szerepel a demokratikus jogállamiság elvei és a társadalmilag patológiai jelenségek kontrollja területén is dolgozni.

A pálya tehát a **szintézis konszolidációja felé halad.**

Jelenlegi joggyakorlata kevésbé arról szól, hogy választ a normativizmus, szociológia, axiológia és intézményesség között, inkább arról, hogy meghatározza azok legitim területeit és kölcsönhatásait.

30. Mennyire elméletileg eredeti a Večeřa?

Itt némi megkülönböztetés szükséges.

A világjogtudomány szintjén a legtöbb egyedi építőelem nem egyedi találmány.

A jogi pluralizmusnak jelentős nemzetközi irodalma van.

Az érvényesség és a hatékonyság közötti különbség klasszikus.

Az elvek és arányosság leginkább Dworkinhez és Alexyhez kötődik.

A normák és tények intézményi kombinációjának fontos elődje Weinberger.

A jogi tudatosság egy nagy nemzetközi társadalmi-jogi terület.

A későmodernitás elmélete tágabb szociológiára épít.

Ezért túlzás lenne bármelyik fogalom feltalálását Večeřának tulajdonítani.

Valóban, saját, 2010-es európaisavításról szóló könyve kifejezetten kitagadja azt az ambíciót, hogy teljesen új általános elméleti koncepciót mutasson be.

Jellegzetesebb hozzájárulása máshol rejlik.

Ez ezeknek **a dimenzióknak a szisztematikus integrációjában áll a cseh és közép-európai jogelméletben**, különösen a brnói normatív hagyomány és a jogszociológia intellektuális találkozásán keresztül.

Ez jelentős eredmény, mert a két hagyomány látszólag összeegyeztethetetlen ismerelmezési feltételezésekkel indul.

A weyriai normativizmus ragaszkodik a normatív és oksági kogníció szétválasztásához.

A szociológia ragaszkodik hozzá, hogy a jogot társadalmilag kondicionált empirikus jelenségeként kell vizsgálni.

Večeřa érett megoldása nem a megkülönböztetés eltörlése, hanem az, hogy a két nézőpontot kiegészítő módon kezelje.

Ebben a tekintetben különösen fontosak 2022-es és 2023-as tanulmányai: utólag elméleti megfogalmazást adnak egy olyan integrációnak, amely körülbelül három évtizede fejlődött munkájában.

31. Az elméleti változás fő szakaszai

Összességében Večeřa fejlődését öt szakaszban rekonstruálnám.

Az 1990-es évek eleje a megnyitás és a szociologizáció időszaka volt. Az ideológiai korlátok eltörlése után egyszerre fejlesztette ki a jogszociológiát, a társadalom-államelméletet, az igazságosságot és a jogi normaelméletet. A jogot már egyetlen kötelező társadalmi doktrína keretében nem tekintik, hanem versengő normatív és társadalomtudományi nézőpontok tárgyává válik.

1997 és 2005 körül jön a normatív-axiológiai szintézis. Weyr és Kelsen közötti találkozása élesíti a normatívás fogalmát, de az érvényesség, emberi jogok, igazságosság, legitimitás, értékek és elvek területén végzett munkája egyidejűleg teszi a tiszta formalizmus korlátait egyre egyértelműbbre.

Nagyjából 2006 és 2012 között következik be a pluralista-európaisító átalakulás. A nemzeti szuverén jogrendszert egy multicentrikus környezet egyik elemeként értelmezik, amelyet a globalizáció, az EU joga és a társadalmi heterogenitás formál.

Körülbelül 2013 és 2020 között a hangsúly a jogi működésre irányul. A cél, jogi elvek, igazságszolgáltatás, jogi tudatosság, kommunikáció, közvetítés és társadalmi változás bemutatja, hogyan válnak a normák valódi jogi gyakorlatgá.

2022-től egy explicit meta-elméleti szintézis következik. Večeřa most közvetlenül fogalmazza meg a normatív/formális és társadalmi/ténybeli tudás komplementaritását, miközben a bizalom és az elvek kapcsolják össze a jog normatív, szociológiai és axiológiai oldalait.

Ezek nem öt egymást követő elmélet, amelyek egymást kizárják. Jobban érthető őket egy **egyre összetettebb modell egymásutáni kiegészítéseiként.**

32. Érett jogi elméletének legtömörebb megfogalmazása

Ha Večeřa 1989 utáni joggyakorlatát egy képletbe kellene tömörítenem, a következőképpen fogalmaznám meg:

A jog egy intézményesített normatív rend, amelynek létezése nem érthető megfelelően anélkül, hogy egyszerre nem vizsgálánánk társadalmi eredetét és funkcióit, értékalapjait, kulturális környezetét, értelmezését és igazságszolgáltatási konkrétációját, jogi tudatosságát elfogadását, valamint a későmodern normatív és jogi pluralizmus feltételei alatt való legitim társadalmi integráció biztosításának képességét.

Ez az én rekonstrukcióm, nem egy mondat, amit maga Večeřa használ.

Ennek ellenére megragadja a figyelemre méltó kontinuitást a korai *Základy sociologie práva* és a *Spravedlnost v právu* között, a Weyr és érvényesség kutatása, az európaiságosodás és jogpluralizmus írásai, az elvek és az igazságszolgáltatás kutatása, valamint a nagyon friss normatív/társadalmi kogníció és bizalom tanulmányai.

33. Mi változott meg – és mi nem

A legfontosabb dolgok, amelyek nem változtak, az az ő ragaszkodása ahhoz, hogy a jog valódi normatívsággal rendelkezik, szociológiai érdeklődése a jog tényleges működése iránt, valamint tartós törődése az igazságosság és legitimitás iránt.

Ami azonban megváltozott, az a modell összetettsége volt.

A korai elmélet elsősorban a **jogot és a társadalmat** köti össze.

A következő szakasz törvényeket és értékeket ad hozzá.

Az európaisodás korszaka **sokszínű jogi rendeket és központokat** eredményez.

Az értelmezési időszak **célt, elveket és bírói kreativitást** ad hozzá.

Az érett szakasz egy explicit elméletet ad hozzá a **jogi kogníció kiegészítő formáiról**, ahol a bizalom az egyik összekötő fogalomként szolgál a társadalmi tényesség és a normatív tekintély között.

Így fejlődése expandáló sorozatként ábrázolható:

a norma → és a társadalom → norma, társadalom és érték → multicentrikus jogi intézmény → értelmező/elvalapú jogi gyakorlat → integrált normatív-társadalmi elmélet.

A nyilak nem az elutasítást jelentik. Minden szakasz magában foglalja az előző szakasz nagy részét.

34. Általános értékelés

Miloš Večeřát tehát nem elsősorban szabad tiszta normativistaként, jogi pozitivistaként, természetjogelméleti elméletként, szociológiai realistának vagy posztmodernistának minősíteni. Véleményem szerint a **legjobb leírás egy integratív, szociológiaiilag megalapozott intézményi jogtudomány, megőrizett normatív maggal**. Különös jelentősége a cseh jogtudományban abban rejlik, hogy közvetíti azokat a hagyományokat, amelyek történelmileg elkülönültek: a brnói normatív iskola, a jogszociológia, az érték- és igazságorientált jogtudomány, valamint a késő-modern plural és európai-alapú jogelmélet. Egész 1989 utáni munkájának központi problémája végső soron a **tények és normatívás problémájaként fogalmazható** meg.

Egy jogi norma nem nyerheti jogi érvényességét pusztán a társadalmi jóváhagyásból. Mégis, egy olyan jogi elmélet, amely semmit sem mond a társadalmi elfogadásról, igazságosságról, legitimitásról, jogi tudatosságról, hatékonyságról és intézményi bizalomról, túl keveset mond a jogról, ahogyan valójában létezik.

Az 1990-es évektől 2025-ig tartó elméleti pályája egyre inkább feldolgozza ennek az állításnak a következményeit.

Ezért az ő műsségének látszólag heterogén témái – társadalmi állam, jogszociológia, Weyr, igazságszolgáltatás, emberi jogok, globalizáció, európaiság, pluralizmus, igazságszolgáltatás, jogalkotás, jogi tudatosság, cél, elvek és bizalom – valójában egy **fokozatosan összevont elméleti program különböző** részeiként tekinthetők.

Ha valaki kifejezetten Večeřa legerősebb hozzájárulását keresi az általános jogtudomány szintjén, nem egy elszigetelt fogalmakba helyezném el, hanem ebbe a **háromszoros megbékélésbe: normativitás formalista redukcionizmus nélkül, szociológia a jog tényre való redukciója nélkül, és értékorientáció anélkül, hogy a pozitív jog érvényessége erkölcsbe oldódik**. Ez a szintézis a legkövetkezetesebb vonal, amely végigfut 1989 utáni munkáin.

IV. SZLOVÁKIA

Jozef Prusák jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Prusák jogelméletének elemeit, amelyeket 1989 után megjelent tanulmányai és könyvei kidolgoznak, valamint lehetséges fejlődéseit és elméleti változásait ezen a területen.

Prusák József különösen érdekes alak az 1989 utáni szlovák jogelméletben, mivel szellemi fejlődése nem lehet pontosan leírni egyszerű áttérésként a marxista jogelméletből a természetjogra vagy a nyugati jogi pozitivizmusra. Ami történt, az összetettebb volt. Több módszertani érdeklődési kört is megőrizett korábbi munkáiban – különösen a jogi szociológiát, a jog empirikus működését, a normatív rendek rendszerszintű elemzését, a jogi kommunikációt és az érvényesség és hatékonyság kapcsolatát –, de 1989 után teljesen más normatív és alkotmányos keretbe helyezte őket.

Az én rekonstrukcióm szerint érett jogi elmélete **integrált liberális-alkotmányos jogelméletté** vált. Alapvető felépítése általánosan pozitivistá maradt, különösen Kelsen és Hart hatása alatt, de fokozatosan öt elemet épített be, amelyek miatt egyszerű jogi pozitivistá jellemzése félrevezetővé teszi: **erkölcsi értékek, jogi elvek, tárgyi alkotmányosság, társadalmi-jogi hatékonyság és elfogadás, valamint egyre gazdagabb értelmezési és igazságügyi érvelési elmélet.**

Későbbi írásaiban – különösen körülbelül 2000-től kezdve – a kombináció olyan erőssé válik, hogy analitikusan beszélni lehet egy **lágypozitivistá vagy posztpozitivistá jogfelfogás felé vezető** lépésről. Ezek az én osztályozó fogalmain, nem olyan címkék, amelyeket Prusák rendszerszinten magának vett fel.

Egy hasznos előzetes periodizáció:

Időszak	Domináns aggály	A fejlődés jellege
1990–1994	Jogállamiság, törvény és igazságtalanság, erkölcs, természetjog, emberi jogok, Hart	Deideologizáció és a nyugati jogtudomány felé való megnyitás
1995–kb. 2001	Comprehensive <i>Teória práva</i>	Szisztematikus liberális-alkotmányos szintézis
1997–2004	Jogi elvek, források, érvényesség	Próbálkozva közvetíteni a pozitívizmust és a jog elvei/axiológiai felfogását
2005–2008	Konstitucionalistás, anyagi érvényesség, jó adminisztráció, közbeszéd, empirikus forráskutatás	Erősebb tartalmi és szociológiai jogossági felfogás
2009–2012	Érvénytelen jog, értelmezés, bírói igazolás, EU/ÉA jog, evolúciós értelmezés	Érett többszintű és hermeneutikus jogfelfogás

A fázisok átfednek. Ezért Prusákban jóval nagyobb folytonosság van, mint ahogy az 1989-es politikai fordulatok elsőre sugallják.

1. A döntő változás 1989 után: felszabadulás az ideológiai keretből, nem pedig teljes korábbi joggyakorlatának feladása

A politikai átalakulás azonnal érintette azokat a témákat, amelyeket Prusák központi témának tartott. 1990-ben a Pozsonyi állam- és jogelméleti tanszék vezetője lett, részt vett alkotmányos munkában, és 1990 szeptemberében megszervezte az első Luby Napokat a *Sloboda, právo a bezprávie* – "Szabadság, törvény és törvénytelenység" – témája köré, ahol saját fő tanulmánya a *Právo a bezprávie* volt.

Nagyon röviddel ezután megjelent a *Právny štát a zodpovednosť za výkon štátnej správy* (1991), amely a jog és erkölcs "tisztességéről" szól, majd 1993-ban a kifejezetten jogász *Prirodzené právo, morálka a tretia generácia ľudských práv* ("Természetjog, erkölcs és az emberi jogok harmadik generációja").

Ez a sorozat jelentős. Néhány éven belül Prusák a vita középpontját az állami szerveződés, a szocialista jogosság és az állami kényszerítés jellegzetes szocialista szókincse, a következő problémák felé helyezte:

a szabadság → jogállamiság → a közhatalm, → az igazságosság → erkölcs → a természetjog → emberi jogok → alkotmányosság korlátozásai.

Az intellektuális megnyitást megerősítette tíz hónapos tanulmánya a Virginiai Egyetem Jogi Karán 1991–92-ben, ahol az angol-amerikai jogfilozófiára és az összehasonlító alkotmányjogra koncentrált. Későbbi tanulmányai H. L. A. Hart mellett 1994-ben az angol-amerikai jogtudomány találkozásának kiemelkedő megnyilvánulásai közé tartoztak. Egy későbbi intellektuális életrajz különösen fontosnak írja le ezt az amerikai tartózkodást poszttotalitárius

elméleti fejlődése szempontjából, és hozzájárult a kortárs nyugati, különösen angol-amerikai jogtudomány bevezetéséhez a szlovák jogi tudományokba.

Mégis egy feltétel elengedhetetlen. **Az erkölcsi és szociológiai összetevők nem születtek a semmiből 1989-ben.** Prusák régóta dolgozott a jogi szociológiában, és már 1987-ben megírta *a Je Antigona naša súčasníčka?* —"Antigóna kortársunk?" —pontosan a jog és erkölcsi kötelezettség paradigmátikus ellentéteiről.

Ezért elutasítanék egy egyszerű tézist, hogy "Marxista Prusák 1989 előtt, természetjogos Prusák utána." A jobb leírás a következő:

1989 lehetővé tette, hogy a korábbi szociológiai és erkölcsi kérdések elszakadjanak a kötelező ideológiai alapoktól, és újra egyesítsék a liberális alkotmányossággal, a nyugati elemző joggyakorlattal és az emberi jogi diskurzussal.

Ez a különbség fontos ahhoz, hogy megértsük mindazt, ami ezután történt.

2. *Teória práva* (1995): 1989 utáni jogtudományának rendszerszintű központja

Prusák fő rendszerszintű munkája az átmenet után kétségtelenül *a Teória práva* volt, amely először 1995-ben jelent meg, 1997-ben újranyomták, és 1999-ben második kiadásban jelent meg. A második kiadást nem bővítették jelentősen, annak ellenére, hogy korábban ezt tervezte. Ezért a fejlődését az 1990-es évek közepe után főként cikkeiből kell rekonstruálni, nem pedig a tankönyv egymást követő átírásaiból.

A mű szokatlanul széles. Nemcsak egy hagyományos "jogi normák elméletét" tartalmaz, hanem államelméletet, demokráciát, alkotmányosságot, jogállamiságot, forrásokat, köz- és magánjogot, alkalmazást és értelmezést is. Egy kortárs értékelés Prusákot nagyjából a társadalomtudományi gondolkodás liberális áramlatához közel állt, miközben megjegyezte, hogy pártatlanul állította fel versengő álláspontokat.

A könyv mögött álló koncepció önmagában is fontos.

Prusák kifejezetten azt állítja, hogy a régi kettősséget a különálló "államelmélet" és a "jogelmélet" között le kell küzdeni, mert **az állam maga egy közjog által irányított jogi intézmény.** Ennek megfelelően az általános joggyakorlatnak magában kell foglalnia a közjogelméletet és a magánjogelméletet, és a jogot "madárszemüvegből" kell vizsgálni, összekapcsolva a pozitív jogot szélesebb társadalmi jelenségekkel.

Ez a látszólag pedagógiai reform jelentős elméleti állítást tartalmaz.

Az állam belső a jogi rendben

A szocialista hagyomány két analitikusan elkülöníthető, de ideológiailag összefüggő tárgyat adott az "államnak és a jognak". Prusák ma már magát az államot igazságosítja: az állam nem

a politikai hatalom metajogi hordozója, amelyből a jog később kiemelkedik; ez egy **jogi intézmény, amelynek közhatalma jogilag megalkotott hatáskörként létezik.**

Ez különösen fontos későbbi alkotmányelméletében.

Az általános joggyakorlat egyszerre elemző és szintetikus

Prusák szerint a jogelméletnek egyszerre van propedeutikus és szintetikus funkciója. Ezért feladata nem merül fel a norma, az eredet és a jogi viszony fogalmainak tanítása. Összekapcsolja a doktrinális jogot a társadalmi szervezettel, politikai hatalommal, értékekkel, erkölccsel és tényleges jogi gyakorlattal.

Már itt látható érett elméletének alapvető felépítése:

normatív struktúra + intézményi struktúra + társadalmi működés + értékek.

Ezt soha nem fejlesztette ki formálisan "háromdimenziós jogelméletté", de az ilyen integrált jogelméletekhez való hasonlóság egyértelmű.

3. Társadalom, normatívás és a jog társadalmi funkciója

A Teória práva *első fejezete* feltáróan a címe: *Spoločnosť, normy a hodnoty* – "Társadalom, normák és értékek".

A jog a társadalom integrált normatív rendszerei között helyezkedik el. A közhatalom, a normatívás és a társadalmi integráció ennek következtében összekapcsolódnak. A jog a társadalmi rendezés egyik formája, de nem csupán kényszerítő eszköz.

Ez fontos folytonosság szociológiai hátterével. Prusák nem fogadja el egy tisztán parancselméleti képet, amelyben a jogot megfelelően lehet szankciókkal alátámasztott parancsokként definiálni. Az állami kényszerítés továbbra is a jogi szabályozás sajátos jellemzője, de elmélete egyre inkább ötvözi ezt a következőkkel:

jogi elfogadás, hatékonyság, értékek, legitimitás, jogi kommunikáció és intézményesített közhatalom.

Ez az átalakulás még világosabbá válik későbbi munkáiban, ahol kifejezetten kijelenti, hogy a korábbi elmélet aránytalanul hangsúlyozta a fizikai kényszerítést, szankciókat és végrehajtást, míg a modern érvényes jog fogalmának további jogi feltételeket kell elismernie.

Így a kényszer fokozatosan a **jog lényegének** meghatározásától pusztán **egy intézményi jogi mechanizmussá válik.**

Ez Prusák egyik legjelentősebb hosszú távú elméleti fejleménye.

4. Szabadság, egyenlőség, igazságosság és a jog axiológiai dimenziója

A Prusák 1989 utáni egyik fő jellemzője a jogi axiológia visszaállítása az általános jogtudomány középpontjába.

A szabadságot, egyenlőséget, emberi méltóságot, igazságosságot, szolidaritást és kapcsolódó értékeket nemcsak törvényen kívüli politikai törekvésként kezeli, hanem olyan értékeként, amelyek köré egy modern jogrendszer szerveződik.

Mégis elméletileg fontosat tesz: **eleinte nem omja össze az erkölcsi igazságosságot jogi érvényességgé.**

A *Teória práva* című művében megkülönbözteti **a jogi igazságosságot az etikai igazságosságtól.** A jogi igazságosság azzal foglalkozik, amit a pozitív jog—*de lege lata*—*megkövetel.* Az etikai igazságosság tükrözi az igazságosság, egyenlőség, szabadság, tisztesség, szolidaritás, jótékonyság és hasonló értékek társadalmi elképzeléseit, és működhet *de lege ferenda* kritikájaként.

Ez a megkülönböztetés bizonyíték az 1995-ös Prusákot egyszerű természetes ügyvédként való besorolás ellen.

A jogi igazságosság és az etikai igazságosság eltérhet.

Egy norma tartozhat érvényes pozitív joghoz, miközben erkölcsileg kritizálják.

De a Prusák nem emel áthatolhatatlan falat a kettő között. A pozitív jog maga is kapukat tartalmaz, amelyeken keresztül az etikai értékelés jogilag relevánssá válhat – például:

igazságosság, jó erkölcs, jóhiszeműség, arányosság, általános elvek és emberi jogok.

Ennek következtében szerkezete nagyjából a következő:

A pozitív jog érvényessége fogalmileg megkülönböztethető az erkölcsi érdemtől, de az erkölcsileg terhelt normák maguk is a pozitív jog elemeivé válhatnak.

Ez meglepően közel áll ahhoz, amit a kortárs analitikus jogtudomány **inkluzív**, nem kizárólagos pozitivisták álláspontjának nevezne.

5. Jog és erkölcs: az analitikus elkülönüléstől az intézményi interakcióig

A jog–erkölcs kapcsolat Prusák 1989 utáni joggyakorlatának egyik állandó témája.

A Teória práva-ban az Antigónára, a természetjogra, a Nürnbergre, Gandhira és a modern polgári engedetlenségre hivatkozik, hogy megfogalmazza az alapvető problémát: mi történik, ha a jogi kötelesség és az erkölcsi kötelesség ellentétes irányba mutat?

Mindkét fő hagyományt bemutatja.

A jogi pozitivizmus fenntartja az érvényes, de mélyen igazságtalan jog fogalmi lehetőségét.

A természetjog elmélete erősebb változatokban ragaszkodik hozzá, hogy a szélsőséges igazságtalanság befolyásolhatja magát a norma jogi jellegét vagy érvényességét.

Prusák soha nem hirdeti egyszerűen az egyik ilyen hagyományt győzedelmesnek.

Ehelyett későbbi joggyakorlata fokozatosan csökkent a köztük lévő gyakorlati távolságot jogi elvek és a jogi feltételek révén.

Ez jellegzetes formát ad fejlődésének:

1990-es évek: az érvényesség és az erkölcs továbbra is megkülönböztethető.

1990-es évek vége: Az elvek az erkölcsöt hozzáhozzák a jogi érveléshez.

2000-es évek: bizonyos jogállamisági követelmények érvényes jog feltételeinek számítanak.

2010-es évek: az emberi jogok, méltóság, egyenlőség, arányosság és más elvek hermeneutikus kiindulópontokká váltak az értelmezésben.

Így az erkölcs fokozatosan a **pozitív jog külső kritikától a belső jogi relevancia felé mozdul.**

De Prusák soha nem megy odáig, hogy a jogot teljesen az erkölcsi helyességgel azonosítsa.

6. Demokrácia: nem többségi kormány, hanem alkotmányosan korlátozott népi kormányzat

Prusák elméletének különösen fontos posztoszocialista összetevője a demokrácia.

A *Teória práva tartalma* azt mutatja, hogy demokratikus kormányzást a következők köré építi:

korlátozott többségi uralom, egyenlő részvétel a közéletben, politikai pluralizmus, gazdasági pluralizmus, demokratikus választások és a képviselők politikai hatalom forrása általi ellenőrzés.

A "korlátozott többségű kormány" kifejezés különösen jelentős.

Prusák számára a demokrácia nem redukálható a következőkre:

Több ötven százalék plusz egy jogilag bármit tehet, amit csak akar.

A többségi uralom maga is az alkotmányos korlátok közé van beágyazva. A többséget a jogok, a hatalmi ágak szétválasztása, a jogszerűség, az alkotmányos hatáskörök és a jogi eljárások korlátozzák.

Ez határozottan az alkotmányos demokrácia **felé tereli Prusákat**, nem pedig a tiszta többségi demokrácia felé.

Ez szorosan összefügg a *právnny štát* elméletével.

7. A jogállamiság: a szocialista jogiságtól az anyagi alkotmányos kormányzásig

Az egyik legvilágosabb szakadás az 1989 előtti jogi gondolkodással az ő a jogállamiság kezelése.

A Teória práva *vonatkozó fejezete* mind a kontinentális *Rechtsstaat*-ot, mind az angol-amerikai *jogállamiságot* érinti, és tartalmazza:

jogi bizonyosság, korlátozott kormányzás, alkotmányosság, jogszerűség, az állami hatalom alkotmányos és törvényi korlátozása, hatalmi ágak szétválasztása, népszuverenitás, emberi és polgári jogok, a jogok három generációja, bíróságfüggetlenség és tisztességes eljárás.

Ez sokkal több, mint a régi "szocialista jogosság" fogalom.

A döntő inverzió a következő:

A törvény már nem elsősorban az állami hatalom által szabályozó eszköz az állampolgároknak; egyben – és alapvetően – egy olyan struktúra, amelyen keresztül az állampolgárok és az alkotmány szabályozza az állami hatalmat.

Prusák későbbi írásaiban ez még erősebbé válik.

A közhatalom nem mindenható. Csak a jog alapján és a jog határain belül cselekedhet; a közhatalom jogi **jogértelemként létezik**. 2012-es értelmezési tanulmánya ezt egészen egyértelműen megismétli.

Ez adja az érett elméletének egyik legmélyebb szervező elvét:

a magánszemélyek autonóm szabadságjogok területei rendelkeznek; a közhatalóságok csak jogilag ruházott hatáskörrel rendelkeznek.

Ez a megkülönböztetés alakítja a köz- és magánjog elméletét is.

8. A magánjog és a magán autonómiájának rehabilitációja

Prusák elméletének ez a aspektusa több figyelmet érdemel, mint amennyit általában kap.

A posztoszocialista átalakulás visszaállította a köz- és magánszektor közötti különbség fogalmi jelentőségét. Prusák nem csupán az állam által létrehozott szabályozás egy másik ágazataként értelmezi a magánjogot.

Elvei szerkezetileg eltérnek a közjogtól.

Késői értelmezési elméletében hangsúlyozza:

Magánautonómia, tulajdonjog, pártok egyenlősége, dispozitív normák, jóhiszemű és méltányosság.

Szembeállítja a magánhatalmat – paradigmaticus tulajdonlást – a közhatalommal. A közhatalom kompetenciához kötött terület; a magánjogi szereplők általában autonómiát élveznek, hacsak jogilag nem korlátozzák őket.

Hasonlóképpen, a szankciók különböző szerkezetűek. A közjog jellemzően elnyomást alkalmaz, míg a magánjog jellemzően a kártérítést, jóvátételt és kielégítést. 2012-es vitána kifejezetten hangsúlyozza ezt a különbséget.

Ez elméletileg azért fontos, mert azt jelzi, hogy elutasítják azt a hajlamot, amely a szocialista jogrendszerekre jellemző, hogy az egész jogrendet túlnyomórészt államközpontú szemszögből nézzük.

Prusák érett elméletében a magánjog valódi normatív szférává válik, amely a következőképpen alapul:

Szabadság + egyenlőség + akarat autonómiája + tulajdon + felelősség + jóhiszeműség.

Ez az egyik legvilágosabb megnyilvánulása liberális fordulatának.

9. A jogi érvényesség elmélete: Kelsen + Hart + szociológia + erkölcs

A *Teória práva jogi rendszeréről szóló fejezet* talán a legfeltáróbb bizonyítéka Prusák jogi hagyományok ötvözésére irányuló kísérletének.

Az érvényes jog feltételei címcíme alatt a következőkről beszél:

az érvényesség formális feltétele, Kelsen alapvető normája, Hart elismerési szabálya, az érvényesség, hatékonyság, elfogadás, belső konzisztencia, külső konzisztencia, stabilitás/egyensúly, elavult normák, sőt a jog és jogi normák erkölcsisége.

Ez már lényegesen szélesebb körű, mint akár a tiszta kelsen-normativizmus, akár egy durva szociológiai elmélet.

Legalább négy réteg van.

Először is, a származás

A normák egy jogi rendhez tartoznak jogilag elismert eljárások és források révén.

Itt Kelsen és Hart állnak középpontban.

Másodszor, rendszerszintű relációk

A jognak megfelelően koherens normatív rendszert kell alkotnia: a hierarchia, a kivétel, a következetesség és az időbeli kapcsolatok számítanak.

1996-os *tanulmánya, a retroaktivita právných noriem* pontosan az időközi/intertemporiális és retroaktivitás dimenziókat dolgozta ki.

Harmadszor, társadalmi létezés

A hatékonyság és az elfogadás számít.

Itt lép be Prusák régebbi jogszociológiája a jogrendszer analitikus struktúrájába.

Negyedik, lényegi tulajdonságok

Az erkölcs és későbbi jogossági elvek egyre inkább számítanak.

Ez a negyedik dimenzió 2000 után sokkal erősebbé válik.

Ezért lehetetlen Prusák érvényes jogfogalmát egyszerű uralkodói parancsra vagy kizárólag formális normák hierarchiájára redukálni.

10. Jogforrások: meglepően többes fogalom.

Prusák forrásokról való kezelése hasonlóan széleskörű.

Az alkotmányok, törvények, nemzetközi szerződések, végrehajtó törvények és helyi kormányzati normák mellett az 1995-ös tankönyv kifejezetten tárgyalja a **precedenseket, a bírók által hozott jogot, a jogi szokásokat és a jogi tudományokat**.

Ez a szélesség később nagyon jelentőssé válik.

Kezdetben a szlovák jog számára alapvetően egy kontinentális jogrendszer maradt, amelyet a jogalkotás ural.

De az európai integráció fokozatosan bonyolítja ezt a képet.

2012-re hangsúlyozza, hogy a szlovák bírának egyszerre kell azonosítaniuk és értelmezniük a nemzeti, nemzetközi és európai uniós jogot. Az EU-jog nemcsak további jogszabályokat vezet be, hanem a következőket:

általános elvek, bírói precedensek, értelmező doktrínák és a Bíróság által végzett hiányosságok pótlása.

Még azt is felismeri, hogy az EU bíraskodása átléphet a *praeter legem* igazságszolgáltatási jogalkotásba.

Ez fontos fejlemény.

Az 1995-ös Prusák többes **számban található lehetséges források katalógusát**.

A késői Prusáknak **funkcionálisan többségi és többszintű jogi rendje volt, amelyben a bírának ténylegesen kell navigálniuk a kölcsönhatásos normatív rendszerekben**.

Ez egy valódi elméleti hangsúlyváltozás, amelyet részben az európaisodás okoz.

11. Hart jelentősége – és miért nem lett Prusák egyszerűen hartiánus

Hart kétségtelenül az 1990-es évek egyik legfontosabb új intellektuális hatása volt.

Prusák amerikai tartózkodása után tanulmányozta Hartot, és viszonylag korán bevezette Hart jogtudományát a szlovák vitákba.

Több hartiai téma is látható:

az elismerés szabálya, az érvényesség és hatékonyság közötti különbség, a jog belső aspektusa, a nyílt textúra és az értelmezés elkerülhetetlen szerepe a félumbrális esetekben.

Későbbi *cikke, a Vnútorný pohľad na právo* ("A jog belső nézete", 2008) szintén jól mutatja, hogy továbbra is elkötelezett a Hart szókincsével, bár a teljes szöveg nélkül nem használnám a

címet pusztán bizonyítékként arra, hogy elfogadta Hart belső nézőpont-elméletének minden részét. Maga a kiadvány bibliográfiailag dokumentált.

Mégis, későbbi joggyakorlata egyértelműen túlmutat az ortodox harti elemzésen.

A jogelméletbe bevezeti:

Fuller, Dworkin, elvek, legitimitás, Habermasius diskurzus, emberi jogi ítélethozatal és evolúciós értelmezés.

Az érett elméletet ezért legjobban **Harti-ként tekintjük analitikus alapján, de nem Harti-nak az egész jogi felsőszerkezetében.**

12. Jogi elvek: a pozitívizmus és a posztpozitívizmus közötti kulcsfontosságú híd

Prusák jogi elvek elméletét tartom későbbi munkásságának legelméletileg feltáró részének.

Többször is visszatért a témához:

Princípy v práve (1997),

Princípy v právnej teórii a právnej praxi (1999-ben megjelent), és

Právne princípy a pramene slovenského práva (2003).

1999-es megjegyzései különösen árulkodóak.

Prusák megjegyzi, hogy az elvek modern újrafelfedezését a természetjog gondolkodása ösztönözte, nem pedig jogi pozitívizmus. Mégis azt mondja, hogy az európai jogtudomány pozitivista módszertan segítségével dolgozza fel a problémát. Azt is állítja, hogy Dworkin nem fedezett fel teljesen új "világot" az elvek között: Dworkin átrendezte a már meglévő jogalkotói elemeket, mert a pozitívizmus nem tudott teljes megoldásokat nyújtani a jogi gyakorlatnak. A legérdekesebb módon Prusák Dworkin ítéletre és értelmezésre való támaszkodását visszakapcsolja a **szociológiai joggyakorlathoz és a jogi realizmushoz.**

Ez egy nagyon jellemző Prusák lépés.

Visszautasítja az egyszerű ellenállást:

Hart/positívizmus kontra Dworkin/erkölcs.

Ehelyett úgy látja, hogy Dworkin a pozitivista elmélet gyakorlati hiányosságát tárja fel, miközben újjáéleszti a régebbi jogtudományi elismerést az igazságszolgáltatási gyakorlatról.

2003-as cikke ezután az elveket közvetlenül a szlovák jog forrásaihoz viszonyítja. A kortárs irodalom, amely erre a cikkre hivatkozik, visszaadja Dworkini elv-megfogalmazását, mint egy olyan szabványt, amelyet azért követnek, mert az igazságosság, méltányosság vagy más erkölcsi dimenzió megköveteli.

Mégis, Prusák nem engedi meg egy bírónak, hogy bármely preferált erkölcsi állítást törvényné alakítson.

Itt marad meghatározó pozitivisták maradék szerkezete: **az elveknek jogilag azonosíthatóvá kell válnia az érvényes jogrendben.**

Az eredmény közel áll a következő képlethez:

Az erkölcsi tartalom jogilag releváns lehet, de a jogi relevancia intézményi jogirátást igényel.

Ezért a "befogadó pozitívizmus" pontosabb leírás, mint a tiszta pozitívizmus vagy a természetjog.

13. Prusák jellegzetes szintézise Dworkin és Hart között

A kapcsolatot pontosabban lehet megfogalmazni.

Hart Prusáknak a következőket szolgáltatja:

elismerés, intézményi érvényesség, nyílt textúra és a szabályrendszer belső működése.

Dworkin készletek:

az elvek fontossága, az elvi alapú döntés és a jog önmagában szabályként való elképzelésének elégtelensége.

De Prusák mindkettőt módosítja.

Egy merev harti értelmezés ellenére elfogadja, hogy az elveknek és értékeknek valódi jogi ereje van.

Egy erősen dworkinai értelmezéssel szemben ellenzi az ítéletet autonóm erkölcsi vállalkozásként kezelni, amelynek végső kritériuma a bíró erkölcsileg legjobb jogi rend megalkotása.

Ehelyett az elvek egy meglévő jogi rendszerben működnek, amelyet alkotmányos szövegek, törvények, jogi hagyományok, emberi jogi dokumentumok és joggyakorlat alkotnak.

Ezért nevezhető megközelítését talán leginkább **intézményesített, elvi pozitívizmusnak**.

14. A 2005–2006-os fejlődés: egy jelentősen erősebb "anyagi érvényesség" fogalma

Valódi elméleti fejlődés látható a *Zákon a konstitucionalizmusban*, különösen 2006-os *Zásady dobrej správy a verejný diskurz* című tanulmányában.

Az 1995-ös rendszer megkülönböztette a formális és anyagi érvényességi kérdéseket, de a 2006-os tanulmány sokkal agresszívebben fogalmazza meg az érdemi követelményeket.

Prusák azt kérdezi, milyen tulajdonságokkal kell rendelkeznie egy állítólagos jogi normának, hogy érvényes és kötelező érvényű jogként számítson. Azt állítja, hogy a szankciók és a végrehajtás nem elegendők.

Ezután azonosítja a követelményeket, többek között:

a normázó hatalom meghatározását és érthetőségét, a nyilvánosságot, a megfelelés lehetőségét, általánosságát és legitimitását.

A megfogalmazása néha rendkívül erős.

Például azt mondja, hogy a meghatározhatatlan vagy érthetetlen jog nem felel meg az érvényesség követelményének, és hogy a kiadatlan törvény nem kötheti meg a címzettjét.

A lehetetlenség tekintetében Lon Fuller jogi erkölcsiségére hivatkozik, de azonnal egy érdekes feltételt tesz: a lehetetlen parancsának tiltása tökéletesen megfogalmazható, mint egy pozitivista jogi követelmény, amely a klasszikus hagyományban gyökerezik.

Ez szinte egy apró kiáltvány Prusák érett szintézisének.

Egy látszólag természetjogú vagy fuller-i állítást vesz fel, és lényegében így szól:

nincs szükség arra, hogy ezt a pozitív jogon kívül helyezzük; maga a jogrendszer is intézményesítheti azt.

15. A jog általánossága és az ad hoc alkotmányos jogalkotással szembeni ellenállás

Prusák egyik legerősebb – és elméletileg legvitatottabb – állítása az általánosságra vonatkozik.

Az általános alkalmazhatóságot annyira központi jogi tulajdonságnak tartja, hogy egy olyan intézkedés, amely csak egy egyedi esetet szabályoz és az egyetlen alkalmazásban kimeríti magát, nem minősül valódi, érvényes jog.

Ezt az érvelést alkalmazza az alkotmányos törvényekre is, amelyeket egy adott parlamenti ciklus rövidítésére fogadtak el. Mivel egy ilyen jogszabály egyetlen ügyben merül ki, nem pedig egy nyitott jövőbeli ügyek csoportjával, hiányosnak tekinti a jog alapvető általánosságában, és az ilyen alkotmányos törvényt már eleve érvénytelennek nevezi.

2005-ös *Zákon a konštitucionalizmus* című műve ugyanebbe a gondolkodásmódhoz tartozik, és későbbi alkotmányos irodalom továbbra is hivatkozik erre a munkára, amikor a szlovák alkotmányos merevségről és ad hoc alkotmányjogról beszél.

Ez az egyik pont, ahol Prusák a legtávolabb lép a hagyományos forráspozitívizmustól.

Egy hagyományos pozitivistá mondhatná:

Ha az alkotmányosan illetékes törvényhozó testület alkalmazta az alkotmányosan előírt eljárást, az alkotmányos törvény jogilag érvényes, bármennyire is kifogásolható ad hoc jellege.

Prusák lényegében így fogalmaz:

nem feltétlenül; léteznek a jog lényegi/formális-strukturális jellemzői.

Ez hasonlít a fulleriánus jogszerűségre és a lényegi alkotmányosságra.

Emellett előrevetíti azokat az érveket, amelyeket később az alkotmányellenes alkotmány módosítások és az alkotmányos identitás elméleteiből ismernek, bár Prusák útja kifejezetten **általánosságon és alkotmányosságon** keresztül vezet.

16. Egy kritikus probléma elméletének ezen részében

Ez egyben feltárja az egyik megoldatlan feszültséget a jogtudományában.

Ha az érthetőség, az általánosság és bizonyos legitimitási követelmények szó szerint a jogi érvényesség feltételei, akkor a korábbi pozitivista értelmezése és későbbi anyagi jogelmélete közötti távolság meglehetősen nagy lesz.

Három állítást lehet megkülönböztetni:

1. Egy tisztázatlan norma a **rossz törvény**;
2. egy tisztatlan normát **alkotmányosan érvényteleníteni** kell;
3. Egy bizonytalan norma **soha nem volt jogilag érvényes**.

Prusák néha a 3. állítás felé halad.

Ez elméletileg erősebb, mint kellene és nehézségeket okoz.

A jogrendszerek rendszeresen tartalmaznak kétértelmű normákat. A bíróságok pontosan azért értelmezik ezeket, mert érvényesek, de bizonytalanok. Ha minden súlyos határozatlan dolog megsemmisítené az érvényességet, a harti nyílt textúra nehezen egyeztetné össze az elmélettel.

Hasonlóképpen, a jogrendszerek tartalmaznak jogos, egyszeri törvényeket vagy intézkedéseket nagyon specifikus címzettekkel.

Ezért Prusák késői anyagi érvényességi tézisének tekintem egyszerre **az egyik legeredetibb és legsebezhetőbb elméleti fejleményének**.

Erőteljesen fejezi ki alkotmányellenes alkotmányos felfogását, de fogalmi nyelvezete időnként összeomlik a következő különbségeket:

jogi hibák, alkotmányellenesség és nemérvényesség.

17. A legitimitás a jogelmélet részévé válik

Ugyanez a 2006-os tanulmány legitimitást visz be a normák létrehozásáról szóló értelmezésébe.

Prusák számára a legitimitás nem merül ki azzal, hogy egy szerv hivatalosan törvényhozó cselekedetet hajtott végre. Összekapcsolja a legitim normák létrehozását a normaalakító intézmény engedélyezésével, az alkotmányossággal és a tényleges elfogadással vagy tisztelettel a keletkező törvény iránt.

Ez egy újabb dimenziót ad a Kelsen/Hart keretrendszernek.

A kelsen-i érvényesség azt kérdezi, hogy a norma magasabb norma szerint készült-e.

A harti érvényesség azt kérdezi, hogy megfelel-e a társadalmi elismerés szabályának.

Prusák egyre több további kérdést tesz fel:

Rendelkezik-e az intézményi folyamat azzal az alkotmányos-közéleti legitimitással, amely a jogállamisági demokráciához való?

Itt kezd összeolvadni jogi szociológiája és alkotmányelmélete.

18. A kommunikációs/diskurzív fordulat: Habermas és közjogi igazolás

A Zásady dobrej správy a veřejný diskurz *második fele* egy újabb késői fejlődést mutat.

Prusák azt állítja, hogy a jó közigazgatás nyitottságot és nyilvánosságot igényel, és hogy a nehéz közvélemény kérdéseit nyilvános diskurzus alá kell vetni. A nyilvános vita nem díszítő: a közvélemény irányítja a közhatalmat, és ezzel megerősíti vagy vitatja annak legitimitását. Kifejezetten Habermas közszféra elméletére hivatkozik.

A következmények jelentősek.

A jogot már nem csak a következők alapján tekintik:

a normák létrehozása → tekintélyalapú alkalmazás → engedelmesség.

További kommunikációs áramkör jelenik meg:

Normák létrehozása → a nyilvános kommunikáció → érvelés → igazolás → elfogadás/kritika → legitimitás.

Ezt a jogi döntéssel is összekapcsolja. A jogi diskurzus eljárási szabályok szerint zajlik, és jogi érveket, hagyományos topoi-kat, valamint jogi elveket alkalmaz. A résztvevőknek egyenlő lehetőségekkel kell rendelkezniük a beavatkozásra; a diskurzus a racionális igazolás felé kell irányulnia.

Ez nem elég ahhoz, hogy Prusákot Alexy- vagy Habermas-stílusú diskurzuselméleti szakemberré alakítsák.

A diskurzív elem továbbra is beágyazódott egy pozitív jogrendbe.

De ez valódi bővítése a jogfelfogásának.

Érett elmélete tehát háromféle "kötést" tartalmaz:

intézményi érvényesség, társadalmi elfogadás és igazolási legitimitás.

19. Közigazgatás szolgálatként a parancsnokság helyett

Ugyanez az elemzés feltáró átalakulást hoz az adminisztráció fogalmában.

Prusák azt írja, hogy a közigazgatás egyre inkább közintézményként fejlődik, amely **szolgálja a polgárokat**, és hangsúlyozza az átláthatóságot, az érthetőséget és a döntések igazolását.

Ez az állapotelmélet átalakulásának tükörképe.

Az autoriter közigazgatási felfogás a következőket feltételezi:

Állami → parancsnok → alany.

Prusák érett jogállamisági felfogása a következőkre hajlik:

állampolgár → jogokat → kompetenciához kötött adminisztrációt → indokolt döntést → elszámoltathatóságot.

Ez egy mélyreható változás az 1989 után.

20. Folytatott jogi szociológia: soha nem lett tisztán filozófiai jogász

Egy másik jellemző, amely megkülönbözteti Prusákat sok 1989 utáni elméleti alkotótól, az empirikus jogi szociológia kitartása.

Az életrajzi bizonyítékok azt mutatják, hogy a jogi szociológia hosszú távú szakterülete volt, és egy korábban vállalt társadalmi-jogi projekt végül 2005–07-ben valósult meg.

Ennek eredményeként született a 2008-as átfogó *tanulmány, a Sociologicko-právny výskum prameňov práva a justifikácia súdnych rozhodnutí*, amelyet Lucia Berdisová, Roman Majerský és Linda Wáclová közösen írtak.

Ez elméletileg azért fontos, mert megakadályozza, hogy a forráselmélete pusztán doktrinális maradjon.

Megkérdezte a bírákat, milyen forrásokat és érveket használnak valójában.

Későbbi értelmezési cikke különösen feltáró empirikus megállapítást jelent: a szlovák bírák általában nem hivatkoztak jogtudományra és tudományos jogi irodalomra az érveléseikben, és jelentős sokan tartották az ilyen hivatkozásokat igazságszolgáltatási okokból nem megfelelőnek. Prusák ezt szembeállítja azzal, hogy a bírák magyarázatot kell magyarázniuk a döntés mögött álló jogi véleményt, értelmezést, jogi minősítést és alávetést.

Ez jól szemlélteti jellegzetes kettős nézőpontját:

Mi számít doktriinálisan jognak?

és

Hogyan ismerik el, értelmezik, hivatkoznak és igazolják a jogi szereplők a jogot?

Ez az empirikus második kérdés valódi kontinuitás korábbi szociológiájához.

21. Források elméletétől a bírói igazolás elméletéig

Pályafutása végére a jogi források problémája így az **érvelés problémájává** fejlődik.

Nem elég, hogy a bíró azonosítsa a vonatkozó törvényt.

A bírónak indoklással kell indokolnia:

Miért irányít ez a forrás, hogyan értelmezik a nyelvezetét, hogyan hangolják össze a versengő szabályokat vagy elveket, miért fogadnak el egy adott jogi besorolást, és miért sorolódnak a tények a norma alá.

Ez egy jelentős elmozdulás a **normaközpontú joggyakorlattól a döntésközpontú joggyakorlat felé**.

Nem azért, mert Prusák jogi realistává válik – biztosan nem így –, hanem mert egyre inkább úgy érti, hogy a jogot intézményesen korlátozott érveléssel kell újraépíteni.

22. Az érett értelmezési elmélet 2012-ben

2012-es *Staronové pohľady na interpretáciu práva* ("Új-régi nézetek a jogértelmezésről") talán a legjobb egyetlen szöveg, amely jogtudományának végső szakaszát mutatja be.

A Teória práva *viszonylag hagyományos nyelvtan, logikai, szisztematikus és történelmi értelmezési katalógusához* képest a 2012-es beszámoló lényegesen gazdagabb.

Az értelmezés ma már több szakaszból és dimenzióból áll.

Először jön az érvényes jog azonosítása

Egy szabály értelmezése előtt az ügyvédnek meg kell határoznia, melyik törvény valóban érvényes, megkülönböztetve a *de lege lata* a hatályos jogtól és a *de lege ferenda-t*. Prusák a *lex posterior*, *lex specialis* és *lex superior* kifejezéseket használja az előzetes művelet strukturálásához.

Ez azt mutatja, hogy soha nem hagyta el a pozitivista forrásfegyelmet sem.

De a releváns jogrendszer többszintűvé vált

A szlovák bírónak figyelembe kell vennie a nemzeti, uniós és nemzetközi jogot.

Az EU-jog elveket és joggyakorlatot vezet be egy kontinentális jogrendbe, amelyet hagyományosan a jogalkotás ural.

Így az értelmezés tárgya már nem csupán "a törvény".

Ez egy kölcsönhatásos jogi komplexum.

23. Az emberi jogok és elvek "hermeneutikus kiindulópontokká" válnak

A legfontosabb változás az, hogy az értékekhez kötődik.

2012-ben Prusák alapvető értékeket és elveket nevez alapvető hermeneutikai kiindulópontoknak, többek között:

alapvető jogok és szabadságok, egyéni szabadság, egyenlőség, emberi méltóság, igazságosság és társadalmi igazságosság, szolidaritás, jogi bizonyosság, jogos elvárások, diszkriminációmentesség, szubciáritás és arányosság.

Ez jelentős távol áll egy tisztán szemantikai értelmezési elmélettől.

A bíró először nem olvassa el erkölcsileg semleges szabályokat, majd opcionálisan értékeket konzultál.

A jogok és elvek részben a kezdetektől fogva alakítják az értelmezési horizontot.

Az EU és az EJEB fejleményei megerősítik ezt a folyamatot. Prusák az emberi jogokat és az alapvető szabadságokat is a jogalapokként tárgyalja, és hangsúlyozza a jóhiszeműséget, tisztességes bánásmódot, jogi bizonyosságot, *pacta sunt servanda*t és a jó erőt a magánjogban.

Ez az egyik legvilágosabb ok arra, hogy az érett Prusákot posztpozitivisták irányultságúnak nevezzük.

24. Hart "nyílt szerkezete" és a bíróságok jogos szerepe

Prusák kifejezetten visszatér Hart nyitott textúra koncepciójához.

A törvényhozás nem láthatja előre minden jövőbeli helyzetet. Ezért az általános jogi normák értelmezési teret hagynak, még akkor is, ha kötelezőek.

Meggyőző következtetése, hogy **az igazságszolgáltatás különösen jól kezeli a nyílt textúrát**, különösen a kódexek kapcsán, mert a joggyakorlat fokozatos fejlődést tesz lehetővé, miközben a politikailag megismétlődő módosítások destabilizálhatják a kodifikált jogot.

Ez jelentős érettsége az igazságszolgáltatási elméletének.

Mégis, Prusák nem lép el erős igazságszolgáltatási felsőbbrendűség felé.

Továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy a kontinentális jog elsősorban törvényhozáson alapul.

Az eredmény tehát az **irányított igazságszolgáltatási fejlődés** elmélete:

a törvényhozás hozza létre az elsődleges keretet;

a jogi szöveg korlátozza az ítélethozatalt;

az elvek és jogok értelmezésüket;

a bíróságok fokozatosan fejlesztik a nyílt textúra jogokat;

a magasabb és európai jogtudomány tekintélyes értelmezési mintákat hoz hozzá;

De az ítélethozatal jogilag továbbra is alapozott, nem pedig szabadon törvényhozó.

Ez finomabb, mint a törvényi formalizmus vagy a bírók által alkotott jog korlátlan elmélete.

25. A teleológiai értelmezés sokkal fontosabbá válik

Érett értelmező elmélete a jog céljának is központi szerepet ad.

A szavakat kezdetben hétköznapi vagy jogilag megalapozott jelentésekben és kontextusban kell értelmezni. De a szisztematikus és céltudatos értelmezés adja a mélyebb jogi jelentést.

Prusák a törvény célját és célját a helyes értelmezés fontos "iránytűjeként" írja le, és a célzott értelmezést összekapcsolja a jogi nyelv megkerülésének, jogvisszaéléseinek és rosszhiszemű manipulációjának megakadályozásával.

Ez fontos feltétel a nyelvi formalizmushoz.

Prusák számára:

A szöveg korlátozza a jelentést, de a cél segít meghatározni a jogilag helyes jelentést a szövegileg megengedett lehetőségek között.

Így a képlet sem szövegvizstika, sem szabad céltudatosságú.

26. A diskurzív jogi érvelés belép az értelmezés elméletébe

A 2012-es tanulmány a diskurzuselméletet és jogi érvelést is új területként írja le a jogtudomány és igazságszolgáltatási gyakorlat számára.

A klasszikus logikai érvek továbbra is relevánsak, de ugyanígy az elvek, a témák és a résztvevők eljárási egyenlősége is.

Ez megerősíti, hogy a 2006-os jóadminisztrációs tanulmányban látható habermasian/diskurzív komponens nem csupán véletlen volt.

Ekkorra Prusák egyre inkább úgy értelmezi a jogi döntéshozatalt:

szabályvezérelt érvelő gyakorlat.

Ez jelentős fejlemény a hagyományos közép-európai tankönyvelméleten, az "értelmezési módszereken" túlmutatáson.

27. Evolúciós értelmezés: értelmezési fejlődésének legtávolabbi pontja

Talán a legfeltűnőbb késői elem az **evolúciós értelmezés** elfogadása.

Prusák a Strasbourgi Bíróság "élő eszköz" megközelítését és a kanadai "élő fa" doktrínát tárgyalja, amely szerint az alapvető jogi dokumentumok értelmezésen keresztül alkalmazkodnak a változó társadalmi körülményekhez. Ezt az értelmezést a társadalmi fejlődéshez való alkalmazkodással társítja, és a kanadai kontextusban liberális értelmező szellemmel.

Ezt nehéz lett volna levezetni az 1995-ös tankönyvének hagyományos szerkezetéből.

Így a fejlemény valós:

1995

Az értelmezést elsősorban hagyományos módszerek szerint kategorizálják.

2012

Az értelmezés egyidejűleg:

szöveges, rendszerszerű, céltudatos, elvszerű, jogorientált, többszintű, jogászai, diskurzív és potenciálisan evolúciós.

Mégis, Prusák mindezt továbbra is az érvényes pozitív jog azonosításában rögzíti.

Ezért beszélnék a **posztpozitivistá gazdagodásról, nem pedig a pozitívizmust elhagyásáról.**

28. Emberi jogok: az államelmélet egy fejezetétől egy átható jogi elvig

Az emberi jogok megértésében fejlődési mozgalom is jelen van.

Az 1990-es évek elején kifejezetten vizsgálta a természetjogot, az erkölcsöt és a harmadik generációs jogokat. A *Teória práva-ban* három generáció emberi jogi és európai védelmi mechanizmusok jelennek meg a jogállamiság architektúrájában.

2012-re azonban az emberi jogok valami többé váltak.

Ezek a **jogi értelmezés elvei a köz- és magánjogban** meghatározó elvek.

Ez egy elméletileg fontos előrelépés:

a jogok mint alkotmányos védelem tárgyai → jogok mint a jogrend strukturális elvei → jogok mint a rendes jog hermeneutikus kritériumai.

Ez jellemző az európai jogrendszerek szélesebb körű alkotmányosodására 1989 után, különösen az EU-csatlakozás után, de Prusák közvetlenül beépítette az átalakulást általános joggyakorlatába.

29. Jogi bizonyosság: az egész elméletet összekötő szálak egyike

A jogi bizonyosság egy másik fogalom, amely későbbi munkásságának szinte minden szakaszát összeköti.

Ehhez szükséges:

a jog nyilvánossága,

Tisztaság,

nem visszatekinthető,

stabil forrásrelációk,

kiszámíthatóság,

Megalapozott ítélet,

a jogos elvárások védelme,

és korlátozások az önkényes közhatalomra.

Ezért 1996-os különleges munkája az időbeliségről és a visszamenőlegességről nem tekinthető technikai kifogásként. Ez a jogállamiság általános elképzeléséhez tartozik.

2012-re a jogi bizonyosság összefügg az európai jogos elvárásokkal, valamint a jogalkotás érthetőségével és kiszámíthatóságával.

Így Prusák jogi bizonyosság-fogalma is kibővül:

a normák időbeli kiszámíthatósága alapján

a teljes jogi folyamat strukturális kiszámíthatóságára.

30. Jogi nyelvezet és fogalmi pontosság

Egy másik kitartó, de kevésbé látványos elem a jogi nyelvezetre való odafigyelése.

Az egyértelműség, a terminológiai következetesség és érthetőség mind a jogalkotás, mind az értelmezés szempontjából számít.

Késői munkája a nyelvészeti hozzáférhetőséget jogállamisági kérdéssé teszi, nem csupán stilisztikai megfogalmazásként. Valóban, a 2006-os érvényességi elméletben az érthetőség annyira fontossá válik, hogy a radikális határozatlanság megfoszthatja egy normát a jogi érvényességtől.

2006-os tanulmánya az elavult normákról, közjogi társaságokról és "közjogi intézményekről" hasonlóan jól mutatja a szocializmus utáni fogalmi rekonstrukció iránti aggodalmát. A tanulmány mind az elavultságot, mind a klasszikus közjogi fogalmak rehabilitációját vagy helyes megkülönböztetését vizsgálja.

A szélesebb elméleti projekt itt a szlovák jog **konceptcionális normalizálása**, miután évtizedeken át számos klasszikus európai köz- és magánmegkülönböztetést torzítottak, elnyomtak vagy felváltottak.

31. Mi változott valójában Prusák elméletében?

Most már megkülönböztethetjük a valódi változásokat a kontinuitásoktól.

A legmélyebb szakadás: az államelmélet

Az állam már nem tekinti elsősorban a jog politikailag felsőbbrendű szervezőjeként, hanem **alkotmányosan korlátozott jogi intézménnyé** válik.

A közhatalom kompetenciává válik.

Ez talán a legalapvetőbb 1989 utáni változás.

A második megszakítás: magánautonómia

A magánjog, a tulajdonjog, a szerződéses autonómia, az egyenlőség és a dispozitív szabályozás önálló normatív jelentőséggel bír.

A harmadik: az alkotmányosság felváltja a puszta jogszerűséget

A jogi konformitás már nem elég. A kormánynak korlátozottnak, jogvédőnek, eljárási szempontból igazságosnak és alkotmányosan legitimnek kell lennie.

Negyedik: az erkölcsi és axiológiai kérdések kerülnek a középpontba

Az igazságosság, méltóság, szabadság, egyenlőség, jó erkölcs és emberi jogok már nem háttértörténeti filozófiai kérdések.

Az ötödik: elvek kiegészítik a szabályokat

Dworkin és az európai jogjog azt mutatják, hogy a jogi érvelés nem rekonstruálható megfelelően kizárólag szabályokkal.

Hatodik: az érvényesség egyre lényegesebb lesz

A nyilvánosság, érthetőség, lehetőség, általánosság és legitimitás fokozatosan kiegészítik a forrásszármazást.

Hetedik: Az európaisodás átalakítja a forrásokat

A korábban túlnyomórészt nemzeti jogrendszer többszintűvé és jogilag összekapcsolttá válik.

A nyolcadik: az értelmezés konstruktívvá válik

A bíró már nem csupán a már teljesen meghatározott törvényi jelentésű mechanikus végrehajtó.

A nyitott textúrú, elvek, cél, jogtudomány és evolúciós értelmezés számít.

Kilencedik: a nyilvános igazolás a jogszerűség szervessé válik

Az érvelés, a diskurzus, a nyilvánosság és a legitimitás a modern közjog működésének részévé válik.

32. Mi nem változott?

Ez ugyanolyan fontos.

Prusák soha nem hagyta fel a **szisztematikus jogi elemzésben vetett** hitét.

Sosem utasította el a pozitív jog különleges intézményi jellegét.

Sosem oldotta fel a jogot erkölcsbe.

Sosem fogadta el a korlátlan szabadjogú ítéletelméletet.

Fenntartotta a kontinentális jog meggyőződését, hogy a törvényhozás elsődleges szerepet tölt be.

Megtartotta a különbséget az érvényes törvény és a javaslatok *de lege ferenda* között.

És mindenekelőtt megőrizte régi **szociológiai érzékenységét a jogi intézmények tényleges működésével** kapcsolatban.

Így a legmélyebb kontinuitás Prusákban az a kísérlet, hogy a jogot két nézőpontból egyszerre lássuk:

a normatív rendszeren belül és a környező társadalomból.

Az 1989 utáni újdonság az, hogy egyre erősebben hozzáadott egy harmadik nézőpontot:

a jogrend axiológiai-alkotmányos értékelése.

33. Az eredményes érett modell: háromdimenziós rekonstrukció

Ha Prusák érett joggyakorlatát egy tömör, szisztematikus modellre kellene alakítani, azt a következőképpen fogalmaznám meg.

Normatív dimenzió

A jog egy intézményesített rendszer, amely érvényes normákat és elveket tartalmaz, amelyeket források, hierarchia, kompetencia és elismerési szabályok határoznak meg.

Szociológiai dimenzió

A jogrendszert hatékonyság, elfogadás, intézményi gyakorlat, bírói viselkedés és közkommunikáció révén is meg kell érteni.

Axiológiai-alkotmányos dimenzió

A modern jogot a szabadság, egyenlőség, méltóság, igazságosság, emberi jogok, jogi bizonyosság, arányosság, legitimitás és a jogállamiság lényegi követelményei határozzák meg.

Egyedi elméleti eredménye kevésbé abban rejlik, hogy minden komponenst feltalált, hanem abban, hogy **mindhárom összekötött egy posztoszocialista általános jogelméleten belül**.

34. Prusák végül jogi pozitivista volt?

Megfelelő feltételekkel a válaszem:

Igen, az alapvető intézményi architektúra szintjén, de egyre inkább nem, ha a "pozitivizmus" értéksemleges, szabálykizárólagos vagy forrás-kizárólagos jogértelmezést jelent.

Érett elmélete túl sok nem-klasszikus pozitivista összetevőt tartalmaz:

jogi elvek erkölcsi dimenziókkal;

lényegi jogszerűség;

az emberi jogok mint hermeneutikus kiindulópont;

Fullerian követelmények;

legitimitás;

nyilvános diskurzus;

a nyílt textúra igazságszolgáltatási fejlesztése;

és evolúciós értelmezés.

Ezzel szemben túlzottan az érvényes források, a hierarchia, a jogi kompetencia és a pozitív intézményi elismerés miatt aggódik ahhoz, hogy klasszikus természetjog-elméleti alkotóként jellemezzék.

A legjobb elhelyezés tehát a következőképpen van:

az inkluzív jogi pozitivizmust → az integratív jogtudomány → mérsékelt posztpozitivizmust is.

Ezt inkább egy pályának tekinteném, nem pedig három egymást kizáró szakasznak.

35. Kapcsolata a természetjoggal

Prusák növekvő érdeklődése a természetjog iránt sem volt "megtérés".

Saját elvelemzése feltáró: a természetjogos gondolkodás újraaktiválta a problémát, de az európai jogtudomány gyakran pozitivista módszerek segítségével dolgozta fel azt.

Ez szinte a saját helyzetének leírása.

A természetjog kritikus és **axiológiai ösztönzést ad**.

A pozitív jog biztosítja az **intézményi jogalkotási mechanizmust**.

Így a természeti jog értékek akkor lépnek be a jogba, amikor a következőképpen válnak:

alkotmányos jogok, általános jogi elvek, emberi jogi normák, jó erkölcs, méltányosság, arányosság vagy jogilag elismert elvek.

Ez egy közvetített, nem metafizikai természetjog.

36. Kapcsolata Dworkinnel

Prusák értékeli Dworkin szabálykizárólagos pozitivizmust kritikáját, de nem fogadja el az egész dworkini építésetet.

Különösen érdekes az a jellegzetes meglátása, hogy Dworkin igazságszolgáltatási fordulata a szociológiai jogtudomány és a jogi realizmus felé való visszatérésként is értelmezhető.

Ez Prusák saját szociológiai háttérét tükrözi.

Ahol Dworkin azt kérdezi, mely elvek teszik erkölcsileg koherenssé a törvényt, Prusák ugyanolyan érdeklődést mutat:

ahol az elvek intézményesen származnak,

hogyan használják őket valójában a bírák,

amelyeket a bírák ismernek el,

és hogy a döntések a gyakorlatban hogyan igazolhatók.

Ez az elvek kezelésének **intézményes-szociológiai jellegét** adja, mint Dworkiné.

37. Kapcsolata Fullerrel

Fuller hatása különösen 2000 után válik feltűnővé.

A tisztaság, a nyilvánosság, a lehetőség és az általánosság szorosan hasonlít a jog belső erkölcsére.

De Prusák valami szokatlant tesz: néha igyekszik beolvasni a fuller-i követelményeket magába a **pozitív jogi érvényesség** fogalmába. Megjegyzése a lehetetlen kötelezettségek tilalmáról kifejezetten azt mondja, hogy egy fulleriánus jogi erkölcsi követelmény egyszerre fogalmazható pozitivistá jogi értelemben is.

Ez lehet érett jogtudományi módszerének egyetlen legtümörebb kifejezése:

Ahelyett, hogy a pozitívizmus és a jogi erkölcs között választanánk, intézményesítjük a jogi erkölcsöt a pozitív jogon belül.

38. Kapcsolata Habermashoz

Habermas még később lép be.

Prusák nem a jog érvényességét a kommunikációs racionalitásból építi fel az erős Habermasius értelemben.

Ehelyett a diskurzus egy elméletet kínál:

A közellenőrzés, legitimitás, átlátható igazgatás és racionális jogi igazolás.

Így Habermas inkább kiegészíti Hartot és Kelsent, mintsem helyettesíti őket.

Felhalmozódott szellemi szerkezetét sématis módon ábrázolhatjuk:

Kelsen → jogrendszer és hierarchiát

Hart → felismerés és nyílt textúra

Jogi szociológia → hatékonyság és intézményi viselkedés

Dworkin → elvek és bírósági érvelés

Fuller → jogi lényegi tulajdonságokat

Habermas → közigazgatás és legitimitás

Prusák érett elmélete inkább az iskola iránti hűségből alakul ki ezek kombinációjából.

39. Az elmélet fő belső feszültségei

Szintetikus minősége erőssége, de megoldatlan feszültségeket is okoz.

Az első az **értvényesség kontra erkölcsi jogszerűség**. Ha egy norma elismert forrásokból származik, de megsérti a jó jog lényegi követelményeit, akkor az hibás érvényes jog vagy nincs törvény? Prusák későbbi megfogalmazásai néha az utóbbit sugallják, míg korábbi analitikus megkülönböztetései az előbbire utalnak.

A második a **törvényhozási elsőbbség a bírói kreativitás** ellen. Fenntartja a törvények kontinentális elsőbbségét, ugyanakkor egyre inkább üdvözli a jogtudományi fejlődést, az elveket, a *praeter legem* érvelést és az evolúciós értelmezést.

A harmadik a **jogi bizonyosság kontra evolúciós értelmezés**. A kiszámíthatóság stabilitást igényel, míg az élő jog értelmezése lehetővé teszi a jelentés alkalmazkodását szövegmódosítás nélkül.

A negyedik az **intézményi érvényesség kontra legitimitás**. Néha olyan közel húzza a legitimitást az érvényességhez, hogy az analitikus különbség a jogilag kompetens hatalom és a politikailag vagy erkölcsileg legitim hatalom között bizonytalanná válik.

Az ötödik az **általánosság kontra a modern jogalkotás**. Az ő ragaszkodik, hogy a valódi jog általánosnak kell lennie, erős önkényességellenes elv, de a modern jogrendek tagadhatatlanul alkotmányosan jogos, nagyon specifikus törvényeket tartalmaznak.

Ezek a feszültségek nem ok arra, hogy elutasítsák a rendszerét. Részben elkerülhetetlen következményei annak, hogy megpróbálja integrálni azokat az elméleteket, amelyek a jog különböző dimenzióit hangsúlyozzák.

40. Mennyire eredeti volt Prusák hozzájárulása?

Hasznos megkülönböztetni a **globális elméleti eredetiséget** az **eredeti szintézistől** és a **regionális jogi jelentőségtől**.

Prusák nem találta fel:

Hart elismerési szabálya,

Dworkin elvei,

Fuller belső erkölce,

Habermasiáni diskurzus,

az élő alkotmány eszméje,

vagy a formális és a lényegi jogállamiság közötti különbséget.

Ezért túlzás lenne nemzetközi elméleti eredetiségét, ha egy teljesen új jogtudományi iskola alapítójaként mutatnánk be.

Erősebb eredeti hozzájárulásai máshol rejenek.

Először egy különösen szisztematikus **posztoszocialista szintézist** alkotott a jogi pozitívizmusból, szociológiából, liberális alkotmányosságból és jogi axiológiából.

Másodszor, az államról szóló jogi intézményként alkotott felfogása lehetővé tette az állam és a jog régi elméletének újraépítését, mint a köz- és magánjog egységes elméletét.

Harmadszor, jogi elvekkel kapcsolatos kezelése szokatlanul árnyalt: nem csak Hartot vagy Dworkint választja, hanem az elvi fordulatot természetjogi ösztönzőként értelmezi, amelyet később pozitív jog intézményesített, és szociológiai joggyakorlathoz kapcsolódik.

Negyedszer, az a ragaszkodó álláspontja, hogy **az általánosság a jog** alkotóeleme, még az ad hoc alkotmányos törvényekre is vonatkoztatva, viszonylag erős és megkülönböztető tézis.

Ötödszer, az ő forrásai és a bírói igazolás empirikus kutatása azért fontos, mert összekapcsolja az absztrakt forráselméletet azzal, amit a bírák valójában tesznek.

Hatodik, későbbi szintézise a harti nyílt textúrából, az emberi jogi elvekből, az EU többszintű jogból, jogi érvelésből és evolúciós értelmezésből alkotott összetett adaptációja az általános joggyakorlat kifinomult adaptációját a kontinentális európai jog 1989 utáni átalakulásához.

41. Elméleti fejlődésének végső értékelése

Ezért Jozef Prusák 1989 utáni joggyakorlatának menete meglehetősen pontosan megfogalmazható.

Az 1990-es éveket azzal kezdi, **hogy kiszabadul a szocialista állam- és jogelmélet ideológiai bekerítéséből**, és gyorsan újrairányítja a jogtudományt a szabadság, a jogállamiság, az erkölcs, az emberi jogok és a nyugati jogfilozófia köré.

A *Teória práva című művében* egy széles rendszert épít fel, amelynek alapstruktúrája jogi pozitívizmusként ismert, de már ötvözi Kelsent és Hartot a jogi szociológiával, az etikai igazságossággal, alkotmányos demokráciával és az emberi jogokkal.

Körülbelül 1997-től kezdve a **jogi elvek hidat** képeznek a pozitív jog és az erkölcsi értékelés között.

A 2000-es években elmélete anyagilag megkövetelőbbé válik. **A világosság, a nyilvánosság, a lehetőség, az általánosság és legitimitás** már nem csupán a törvényhozás erényei, hanem a valódi jog feltételeiként kezdenek működni. Ez az a szakasz, amikor a fulleri és a lényegi alkotmányos elemek különösen hangsúlyossá válnak.

Ugyanakkor a nemzeti törvényi modellt az **európaisasodás és a többszintű normatívus** átalakítja.

Végül késői munkáiban a súlypont az **értelmezés, a bírói érvelés és az igazolás** felé mozdul. A harti nyílt textúrá, célzott érvelés, jogi elvek, alapvető jogok, európai jogtudomány, érvelő diskurzus és evolúciós értelmezés mind a jogelmélet részévé válnak.

Az összhang tehát nem az:

a pozitivizmust → természetjog,

hanem inkább így van:

Az államközpontú pozitivizmusság → liberális alkotmányos pozitivizmus → elvekre érzékeny, inkluzív pozitivizmus → egy integratív, mérsékelt posztpozitivista jogelmélet.

Ami végig állandó marad, az Prusák meggyőződése, hogy a jogot **normatív intézményi rendként és működő társadalmi jelenségként kell** tanulmányozni. Ami 1989 után változik, hogy egyre nagyobb erővel hozzáad egy harmadik dimenziót: **a jogot, mint olyan rendet, amelyet alkotmányos értékek, jogok, elvek és jogos közértelem révén kell igazolni.**

Ebben az értelemben a legkiemelkedőbb eredménye nem egyetlen látványos doktrína volt. Ez egy híd felépítése volt a régebbi közép-európai **normativizmus és jogszociológia** hagyományai és az 1989 utáni **alkotmányosság, emberi jogok, elvek, európai források és értelmező jogi érvelés világa** között. Az 1989 utáni szlovák általános elméleti szakemberek között ez teszi őt az egyik legvilágosabb képviselővé a 20. századi klasszikus "állam- és jogelméletéről" való átmenet valódi pluralis, alkotmányos és európai **általános jogtudomány** felé.

Eva Ottová jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Eva Ottová jogelméletének elemeit, amelyeket 1989 után megjelent tanulmányai és könyvei kifejeznek, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Egy előzetes tisztázás hasznos. **Eva Ottová szlovák női jogelméleti szakember**, és korábbi, 1989 utáni munkáinak jelentős része korábbi **vezetékneve, Eva Malcevová** alatt jelent meg. 1989 előtt már a Comenius Egyetem Államelméleti és Jogelméleti Tanszékének tagja volt, 1996-ban habilitált államelméletből és jogból, 2000-től 2007-ig vezette a tanszéket, majd 2010-ben elhagyta.

A rekonstrukcióm központi tézise az, hogy **Ottová 1989 utáni fejlődése kevésbé jelenti korábbi elméleti érdeklődésének teljes feladását, inkább mélyreható változást azok normatív keretében.** Megtartotta azokat a témákat, amelyek 1989 előtt érdekelték – a jogalkotás, jogosság, állam, a jogi normák működése –, de azokat a szocialista állam- és jogelmélet kategóriáiból olyan elméletté alakította, amely a **Rechtsstaat, a polgár, a polgár, a joghatóság, a jogi bizonyosság, az alapvető jogok, a korlátozott kormányzat, az erkölcs, a demokratikus hatalom, és végül a jogi értelmezés és érvelés köré** épül.

Ebben az értelemben Ottová különösen érdekes, mint a szlovák jogtudomány intellektuális átalakulásának példája 1989 után.

1. Az 1989-es szakadás: a téma folytonossága, a paradigma átalakulása

Az intellektuális háttér szokatlanul jól dokumentált. 1989 előtt a pozsonyi tanszék, ahol Ottová – akkor Malcevová – dolgozott, erősen a szocialista jogosságra, jogi tudatosságra, az állam- és jogtudomány módszertani problémáira, valamint a jogalkotás és jogmegvalósítás hatékonyságára koncentrált – mindezt a hivatalos állami ideológia keretein belül. Korábbi bibliográfiája a jogalkotás tervezéséről, a szocialista jogalkotás összetevőiről, szocialista jogosságról és a jogalkotás problémáiról szól a fejlett szocialista társadalom építésében. 1989 novembere után a tanszék kifejezetten átalakította tantervét; 1990 szeptemberétől olyan oktatásra és kutatásra törekedett, amelyeket már nem az állami ideológia határoz meg, és a **jog, erkölcs és igazságosság kapcsolatának** kérdései központi szerepet kaptak.

Ez adja az Ottová megértésének kulcsát. **Folytonosság van a módszertani szinten, de a politikai és normatív alapfeltevések szintjén szakadás.**

1989 előtt a központi probléma nagyjából így fogalmazható volt: *Hogyan valósíthatja meg a törvényhozás és a jogszerűség hatékonyan a szocialista állam céljait?* 1989 után egyre inkább

így lesz: *Hogyan kell jogot létrehozni és szervezni úgy, hogy maga az állami hatalom korlátozott, legitimált, kikijelenthető és összeegyeztethető legyen az állampolgár és a civil társadalom autonómiájával?*

Ez a fordulat véleményem szerint a legfontosabb elméleti fejlemény egész pályafutása során.

1989 utáni bibliográfiája évről évre szinte láthatóvá teszi ezt az átmenetet. A sorozat tartalmazza a *Vzťah občianskej spoločnosti a štátu* (A civil társadalom és az állam kapcsolata, 1993), az *Občan – občianska spoločnosť – právny štát* (Polgár – Polgári társadalom – Jogállamiság, 1995), *Tvorba práva v právnom štáte* (Jogalkotás a jogállamiságban, 1996), *Prírodný zákon a právny zákon* (Természetjog/Természetjog és jogjog, 1996), *Az Ius resistendi a občianska neposlušnosť* (Ius Resistendi és polgári engedetlenség, 1997), *Demokracia a právny štát* (Demokracia a právny štát, 1998), bevezető tankönyvek Nadežda Vaculíkovával, egy tanulmány a közigazgatásról a közigazgatásról 2000-ben, *EU a štátna suverenita* 2003-ban, végül a *Teória práva egyre átfogóbb* kiadásai 2004-ben, 2006-ban és 2010-ben.

2. Az állampolgár az államelmélet kiindulópontjává válik

Az egyik legvilágosabb változás Ottová átmozdulása a túlnyomórészt **államközpontú joggyakorlatból a polgárközpontú jogi felfogás felé.**

1995-ös *Občan – občianska spoločnosť – právny štát* című monográfiája szimbolikus. A civil társadalmat nem csupán a kormányzati gépezeten kívül álló szervezetek gyűjteményeként kezelik. Alkotmányos és legitimáló funkciója van. Ottová azt állítja, hogy a civil társadalom fontos mind a polgárok eltérő érdekeinek megfogalmazása és védelme **szempontjából, mind pedig az államhatalom gyakorlásának feltételeként.**

Ez elméletileg jelentős. Az állam már nem az elsődleges társadalmi alany, amelyből az állampolgár jogilag meghatározott státuszt kap. Ehelyett legalább három analitikusan elkülönülő pólus létezik:

Egyénileg → civil társadalom → állam.

Az egyénnek vannak érdekei és autonómiai szférái, amelyek megelőzik az állami szabályozás bizonyos cselekedeteit. A civil társadalom szervezi, összesíti és védi a differenciált érdekeket. Az állam továbbra is nélkülözhetetlen, de legitim területét az első kettőhöz viszonyítva igazolni kell.

Így Ottová egy **dualista állam–társadalom modell** felé mozdul. A politikai társadalom nem kimerítő a társadalom egészében. A jogilag rendezett nem állami szféra a demokrácia alkotóeleme.

Ez a fejlemény azt is megmagyarázza, miért ismétlődik meg későbbi munkáiban a gyülekezési szabadság, a polgárok érdekei, a helyi önkormányzat, a közhatalom jogszerűsége és a törvényhozás korlátozásai.

3. A Rechtsstaat mint a szervező koncepció

1989 után a **právný štát**, azaz a jogállamiság vagy jogállamilag irányított állam, talán Ottová gondolkodásának legfontosabb integratív kategóriájává válik.

Nem csupán az állítás, hogy az állami szerveknek törvényeknek kell megfelelniük. Elmélete fokozatosan összekapcsolja a Rechtsstaatot a **jogossággal, a demokratikus legitimitációval, a jogi bizonyossággal, a jog általánosságával és kiszámíthatóságával, a közhatalom korlátozásával, a magánautonómia védelmével, az alkotmányos eljárásokkal és az alapvető jogokkal.**

A jogi bizonyosságról alkotott felfogása feltáró. Az 1995-ös monográfiában a jogi bizonyosságot úgy írta le, mint olyan rendet, amelyben a jog elég kiszámítható, hogy az emberek támaszkodhatnak rá. A későbbi szlovák jogi tudományok továbbra is hivatkoznak a megfogalmazására pontosan a jogba vetett bizalommal és az előreláthatósággal.

A jogi bizonyosságnak tehát szubjektív és objektív aspektusa is van. Objektíven a jogrendszernek ismerhetőnek, eléggé stabilnak és kiszámíthatónak kell lennie. Szubjektíven az állampolgároknak képesnek kell lenniük arra, hogy megszervezzék viselkedésüket ennek alapjá.

Ez eltávolítja Ottovát a durva parancselmélettől. Egy folyamatosan változó vagy utólag manipulált parancsok testülete érvényesíthető lehet, de nem teljesíti a Rechtsstaat által megkövetelt jogszerűbb fogalmát.

A Teória práva *harmadik* kiadása, 2010-ben a katalógus maga is egyértelműen azonosítja a **"jogállamiság elveit"**, a civil társadalmat, a jogi kultúrát, a demokráciát, valamint az állam különböző intézményeit és formáit, mint általános elméletének különálló elemeit.

Így a 1989 utáni Rechtsstaat nem csupán egy újabb fejezet Ottová államelméletében. Ez lesz a normatív keret, amelyben a törvényhozás, legitimitás, demokrácia és jogi bizonyosság elmélete megszerveződik.

4. Egy különösen eredeti tézis: a törvényalkotás mint a Rechtsstaat "építésze"

Ottová elméletileg legjellegzetesebb hozzájárulása 1989 után valószínűleg a **jogalkotás elméletének** rekonstrukciója.

1996-os habilitációs előadása, a *Tvorba práva v právnom štáte*, feltűnő megfogalmazást tartalmaz. A jogalkotást metaforikusan írja le, mint a **jogállamiság "építését"**: megrajzolja

annak körvonalait, meghatározza határait és megfogalmazza alapvető elveit. A jogalkotás révén a politikai legitimitás jogi legitimitássá alakul. Ezzel szemben a Rechtsstaat elveinek változásai megváltoztatják a jogalkotás minőségét és mennyiségét. Ezért kölcsönös kapcsolat van a jogi államiság és a jogalkotás között.

Ez hangsúlyozást érdemel, mert kifinomultabb, mint az állam által elfogadott szokásos javaslat.

Ottová azt mondja, hogy **a törvényhozás alkotmányosan létrehozza azt az intézményi formát, amelyen keresztül a politikai hatalom jogilag strukturált hatalommá válik.**

Sématisztikus szempontból:

társadalmi/politikai hatalom → alkotmányosan szabályozott jogalkotás → jogilag megalkotott közhatalom.

Ugyanakkor az ok-okozat visszafelé is vezet:

a Rechtsstaat elvei → korlátozásokat a jogalkotás tartalmára és eljárásaira.

Ezért a kapcsolat körkörös, nem lineáris.

Ez fontos elméleti átalakulása annak a 1989 előtti jogalkotási érdeklődésének. 1989-ben nem szűnt meg a jogalkotás elméleti szerepét. Ehelyett **a jogalkotás normatív pontja megváltozott.** A szocialista jogelmélet hajlamos volt arra felmerülni, hogy a törvényhozás hatékonyan valósítja-e meg politikailag meghatározott célokat. Ottová 1989 után azt kérdezi, hogy maga a törvényhozás megfelel-e az alkotmányos korlátoknak, és megőrzi-e az állampolgárok autonóm körét.

1996-os érvelése ezt különösen világossá teszi: bár a jogalkotás szükségszerűen tartalmaz kreatív szabadságot és kifejezi az állami akaratot, az állam akaratának racionális jellege kell, és az államnak csak olyan mértékben kell szabályoznia, **amennyire társadalmilag fontos érdekek védelméhez vagy érvényesítéséhez szükséges,** minél kevesebbet avatkozva az állampolgárok magánszférájába.

Szinte proto-arányosság vagy kisubdukciós logika van itt, még ha nem is épít ki rendszerszinten arányossági tanát. A közszabályozáshoz igazolás szükséges; pusztán törvényhozási hatáskör létezése nem elegendő.

Ez így fejezhető ki:

szabályozási jogképesség ≠ korlátlan indoklás a szabályozásra.

Ez jelentős koncepcionális szakítás a szocialista államra jellemző hipertrófikus jogalkotással.

5. Jogszerűség és legitimitás: a közhatalom két dimenziója

Ottová **legalita** és **legitimita** kezelése érett elméletének másik alapvető eleme.

Teória práva című műve elmagyarázza, hogy egy demokratikus államban a hatalom az állampolgároktól származik. A hatalom átruházása az állampolgároktól, mint a hatalom forrásától a képviselőknek, alkotmányos és jogilag szabályozott eljárások útján kell megtörténni. Ez a legitimitásnak eljárási vagy jogi dimenziót ad. Ugyanakkor felismer egy második, polgári/értékes dimenziót is: az állami hatalom ténylegesen el kell fogadnia és tekintélyként el kell ismerni az állampolgárok által.

2006-ra különösen tömören fogalmazza meg a kapcsolatot: a Rechtsstaat-ban az államhatalom legitimitását jogszerűséggel kell biztosítani, vagyis a hatalom forrásáról – a polgároktól – a képviselőkre történő átruházást jog alapján kell végrehajtani, különösen az alkotmány és a törvények alapján.

Ez egy olyan demokrácia-fogalmat eredményez, amelyben a jogszerűség nem a demokratikus legitimitás riválisa, hanem annak intézményi formái egyike.

Ugyanakkor Ottová **nem redukálja teljesen a legitimitást a jogszerűségre**. A civil társadalomról, erkölcsről, polgári engedetlenségről és ellenállásról folytatott beszélgetései megmutatják, miért nem teheti ezt. A jogilag megalkotott állami hatalom elveszítheti a lényegi elfogadottságot, vagy konfliktusba kerülhet az alkotmányos értékekkel.

Ezért három réteget különböztetnék meg érett beszámolójában:

A hatalom népszerű forrása → jogszerű hatalomátadás és gyakorlás → társadalmi/értékes hatalom elfogadása.

Ez jóval gazdagabb, mint egy tisztán pozitivista állítás, miszerint egy szerv legitim, mert a jogrendszer jogosultságot ad rá.

Ennek ellenére lehetséges gyengeség is van. Későbbi kutatások bírálták az Ottová/Prusák "hatalom szállítása" modelljét, mivel túl sokat kezelnek a "népet" vagy a polgárságot, mint megkülönböztetés nélküli hatalomforrást, és ezért nem figyelnek eléggé a területi, társadalmi és intézményi megkülönböztetésre a polgárok között.

Ez jogos kritika. Ottová elmélete elsősorban az **egységes állam alkotmányos-demokratikus elmélete**, nem pedig egy erősen differenciált policentrikus vagy hálózati kormányzási elmélet.

6. A demokrácia és a Rechtsstaat összefügg, de nem azonosak

1998-as *Demokracia a právny štát* című tanulmányát az előző gondolatmenet csúcspontjaként kell értelmezni.

Környező írásainak rekonstrukciója arra utal, hogy Ottová a demokráciát és a Rechtsstaatot kölcsönösen kondicionáló, de analitikusan elkülönállónak látja.

A demokrácia elsősorban a kérdésre válaszol:

Kitől származik a közhatalom?

A Rechtsstaat így válaszol:

Milyen jogi feltételek mellett gyakorolható ez a hatalom?

A demokratikusan megválasztott többség így nem szerzi korlátlan hatalmat. A jogos hatalomforrás a polgárok, de ennek a hatalomnak a gyakorlását és átruházását alkotmányosan kell szervezni; a magánszférának védve kell maradnia; az alapvető jogok, a jogi bizonyosság és a jogszerűség korlátozzák a közvélemény-döntéshozatalt.

Ez Ottová 1989 utáni elméletét egyértelműen **alkotmányossá teszi, nem csupán többségi** tagúvá.

7. Törvény és erkölcs: a különválástól a minősített kapcsolatig

A jog és erkölcs **kapcsolatának kezelése** az egyik legfeltáróbb aspektus intellektuális fejlődésének.

Érett tankönyve megkülönbözteti a versengő álláspontokat. Az egyik pólus a jogi pozitivizmus képviseli: a jog és az erkölcs fogalmilag elkülönül, a pozitív jog érvényességét a jogilag előírt formából és eljárásból ered, így még az erkölcsileg kifogásolható vagy igazságtalan törvények is jogilag érvényesek maradhatnak. Egy ellentétes kortárs álláspontok családja a jog és az erkölcs közötti kapcsolatokat keresi. Itt a jog erkölcsi célja az egyéni és társadalmi szabadság lehetőségével kapcsolódik; egy minimális erkölcsi tartalom nélküli jogi rend alig tudja fenntartani a társadalmi egyensúlyt és az integrációt. Az erkölcsi követelmények különösen jelentőssé válnak az általános normák alkalmazásában az egyes ügyekre a bíróságok és közigazgatási hatóságok által.

Fontos módszertani óvatosság szükséges. Ottová itt **jogi álláspontokat mutat be és rendszerez**, nem mindig nevez minden állítást saját kizárólagos elméletének.

Ennek ellenére 1989 utáni munkáinak építészete erősen mutatja, hogy elutasította a merev jogi pozitivizmusság elegendségét.

Ugyanakkor **nem** egyszerűen tér át a klasszikus természetjog-elméletre.

Ezért jellemezném érett álláspontját egyfajta **mérsékelt vagy integratív posztpozitivizmusnak**, bár ez az én elemző címkém, nem pedig ő maga következetesen használta.

A pozitív jog dimenziója továbbra is nélkülözhetetlen: a jognak vannak forrásai, jogi normái, kompetenciaszabályok, érvényességi feltételek, törvényhozási eljárások, rendszerek,

értelmezés és alkalmazás. De a pozitív érvényesség már nem meríti ki a jog elméleti értékelését. A legitimitás, igazságosság, erkölcs, alapvető jogok és szabadság további dimenziókká válik.

A képletben:

jogi érvényesség $\neq$ teljes normatív igazolás.

Ugyanakkor mégis:

Az erkölcsi helyesség $\neq$ automatikusan pozitív jogi érvényesség.

Ottová ennek megfelelően a szigorú pozitívizmus és egy olyan elmélet közötti köztes pozíciót foglal el, amelyben egy igazságtalan norma pusztán igazságtalansága miatt már nem válik joggá.

8. "Természetjog" és jogi jog: óvatos értelmezés

Az 1996-os *Prírodný zákon a právny zákon* című tanulmány néha félrevezetheti az olvasót, ha a címét túl gyorsan fordítják, mint egy egyszerű természetjogi fordulat bizonyítéka.

Ottová kétségtelenül visszavezeti a posztoszocialista jogtudományba a természet, a normatívás és az ember által teremtett jog közötti kapcsolat klasszikus problémáját. De szélesebb körű értelmezése megkülönböztetést tesz Sein és Sollen műveihez: a természetes rendet leíró törvények a létező szférájához tartoznak, míg a jogi normák meghatározzák, hogy az emberi viselkedésnek *milyen* legyen.

Ezért az 1996-os cikk jelentősége nem az, hogy Ottová hirtelen ortodox tomista természeti jogász lett. Inkább azt mutatja, hogy a hivatalos szocialista jog által elnyomott vagy marginalizált filozófiai kérdések – a pozitív jog, természet és normatívás, erkölcs és jogi kötelezettség magasabb igazolása – ismét jogos-elméleti vizsgálat jogos tárgyaivá váltak.

Ezt leginkább elméletének **axiológiai megnyitásaként lehet** értelmezni, nem pedig egyetlen természetjogi iskolára való áttérésként.

9. Polgári engedetlenség: a jogszerűség eltérhet a legitimitástól

Ottová 1997-es *tanulmánya*, az *Ius resistendi a občianska neposlušnosť* különösen fontos, mert feltárja, hogy elmélete nem azonosítja a jogi kötelezettséget mechanikusan az erkölcsi vagy politikai engedelmességgel.

A polgári engedetlenséget a szándékos illegális tevékenység egy formájaként írja le, amelyben a résztvevők elfogadják a büntetést a nyilvános erkölcsi felhívás részeként. Az akció célja, hogy dramatizálja az alapvető alkotmányos konszenzus és a meglévő kormányzati vagy jogi intézkedések közötti vélt ellentmondást – vagyis a **jogosság és a legitimitás** között. Az Ottovára hivatkozó irodalom visszaadja a polgári engedetlenség jellemzését, mint a "kritikus polgári hűséget" és erőszakmentes ellenállást.

Ez elméletileg nagyon feltáró.

A polgári engedetlenséget nem tekintik egyszerűen bűnözésként. És nem alakítják át hétköznapi törvényes politikai részvételt sem. Elméleti jelentősége pontosan a feszültségben rejlik:

jogilag tiltott magatartás + magasabb alkotmányos/politikai legitimitásra való igény.

Az állampolgár szándékosan megsérthet egy jogi normát, miközben továbbra is elismeri az alkotmányos közösséget és elfogadja annak következményeit.

Ez azt jelenti, hogy Ottová elméletében van lehetőség arra, hogy **a pozitív jogosság és az alkotmányos-erkölcsi legitimitás ideiglenesen eltér.**

Ez az állítás korlátozza az elméletének túlzottan pozitívista értelmezését.

10. Ius resistendi: az állami hatalom szélsőséges alkotmányos korlátja

Ottová élesen megkülönbözteti a polgári engedetlenséget az **ellenállás** jogától.

Ez a megkülönböztetés megmarad az érett *Teória práva-ban* is. A polgári engedetlenség törvénysértésnek minősül, míg az ellenállás joga – ha alkotmányosan elismert – jogilag engedélyezett magatartás.

Ez a megkülönböztetés elméletileg elegáns, mert több koncentrikus szintű ellenállást teremt a közhatalommal szemben.

A hagyományos demokratikus ellenzék a normális jogosságon belül zajlik. A polgári engedetlenség szándékosan átlépi a jogszerűség határát, de általában nem erőszakos marad, és elfogadja az alkotmányos rendet egészében. Az *Ius resistendi* ezzel szemben egy rendkívüli intézmény, amely akkor aktiválódik, amikor maga a demokratikus alkotmányos rend egzisztenciális támadás alatt áll, és a normális alkotmányos jogorvoslatok már nem működhetnek.

Így Ottová elmélete választ ad az alkotmányosság egyik klasszikus paradoxonára:

Hogyan védheti meg jogilag egy jogi rend, amikor a védelméért felelős hétköznapi intézmények már megszűntek működésüket?

Az ellenállás joga ezen az alkotmányos külső határon működik.

Az 1995-ös civil társadalomról szóló monográfia, az 1997-es polgári engedetlenség tanulmánya és az ellenállás *Teória práva beépítése* egy következetes tézist sugall: **az állampolgár nem csupán az állami normák címzettje, hanem végső soron részt vesz az alkotmányos rend normatív alapjai megőrzésében.**

11. Ottová jogfogalma funkcionális és normatív

Egy másik fontos tényező, hogy nem hajlandó a jogot kizárólag a társadalomtól elszakadt normák hierarchiájaként kezelni.

A jog funkcióinak **értelmezése** számos társadalmi feladatot ruház fel a jognak. A 2006-os tankönyvben, amelyet későbbi tudományos irodalom is felad, a jog hozzájárul a társadalmi kapcsolatok rendéhez és stabilitásához, semlegesíti a konfliktusokat, védi a fontos társadalmi értékeket, hozzájárul a társadalmi kohézióhoz, a túléléshez és fejlődéshez, szocializálja az egyéneket, erősíti a jogi elvárásoknak való megfelelést, és a társadalmi kontroll funkcióit szolgálja.

Ez funkcionális dimenziót teremt a normatív dimenzió mellett.

Ezért az Ottovában a jognak legalább három egyidejű aspektusa van:

normatív — előírja és engedélyezi a magatartást;

intézményi — a közhatalom, kompetenciák és eljárások szervezése;

Társadalmi-funkcionális — stabilizálja az elvárásokat, kezeli a konfliktusokat és integrálja a társadalmat.

Ez némileg elkülöníti őt a tiszta kelsen-i elmélettől. Egy tiszta elmélet képes vizsgálni a jogi érvényességet anélkül, hogy megkérdőzná, milyen társadalmi funkciókat tölt be a jog. Ottová ismételtelen a jogot a **jog–társadalom–állam–kultúra viszonyba** helyezi.

A bevezető tankönyv, amelyet 1999-ben Nadežda Vaculíkovával közösen írt, kifejezetten a jog "összetett életét" különböző megnyilvánulásaiban és annak mechanizmusát kívánta bemutatni, amelyeken keresztül a társadalomban jelentős szabályozó eszközként működik. A tartalom tartalmazta a jogtudományt, az államot és társadalmat, jogi normákat, jogi forrásokat, jogalkotást, jogrendszereket, megvalósítást, alkalmazását, értelmezést, alapvető jogokat és a Rechtsstaatot.

Így érett jogtudománya **normatív-intézményi elméletként írható le, amely a jog funkcionális szociológiájába épül**, nem pedig elszigetelt normativizmusként.

12. Jogforrások: társadalmi eredet plusz formális jogi érvényesség

A **jogforrások** kezelése ugyanezt a kettősséget szemlélteti.

Ottová három értelemben különbözteti meg a forrásokat:

anyagi források;

gnoseológiai források, vagyis olyan források, amelyek révén a jogot ismerik;

Formális jogforrások.

Az anyagi források közé tartoznak a társadalmi, gazdasági, történelmi és politikai körülmények, erkölcsi meggyőződések, sőt—ahogy a tankönyvi szókincs még mindig feljegyzi—osztályérdekek is. Ezek a feltételek befolyásolják azt a tartalmat, amely jogalkotás révén jogi formába lép.

Az "osztályérdekek" kifejezés fennmaradása érdekes. Ez az egyik nyoma a fogalmi folytonosságnak az 1989 előtti joggyakorlattal. De már nem működik a jog marxista mesteri magyarázataként. Megjelenik egy párhuzamban gazdasági, történelmi, politikai, erkölcsi és szélesebb társadalmi tényezőkkel.

Ez különösen jól szemlélteti, hogyan pluraizálja Ottová 1989 utáni elmélete **a korábbi időszakból örökölt szociológiai kategóriákat, nem pedig teljesen elvetíti.**

A formális jogi érvényesség és a társadalmi ok-okozat tehát nem alternatívák.

Egyszerre lehet megkérdezni:

Milyen társadalmi erők és értékek generálnak jogi szabályt?

és:

Milyen jogilag elismert formában válik ez a szabály érvényessé?

Ez a kétszintű megközelítés jellemző az általános elméletére.

13. Jogi normák és normatív módszerek

Az analitikus jogelmélet ortodox szintjén Ottová megőrzi a jogi normák klasszikus vizsgálatát.

Könyve elemzi a parancsokat, tilalmakat és engedélyeket **normatív szereplőként, foglalkozik** a normák szerkezetével és osztályozásával, az objektív és szubjektív joggal, a jogi igényekkel,

a jog alanyaival és a jogi szabályok rendszerével. Későbbi kutatások még mindig hivatkoznak 2006-os tankönyvére a parancs, a tiltás és az engedély megkülönböztetéséről.

Ez fontos ahhoz, hogy megértsük, miért lenne tévedés Ottovát pusztán erkölcsi vagy természetjog-elméleti elméletként leírni.

A pozitív jogrendszer megőrzi a saját belső elemző szerkezetét.

Ezért két irányultságot ötvöz, amelyeket egyes jogtudományi iskolákban külön tartanak:

a jog külső tanulmányozása, mint társadalmilag működő intézmény, valamint a jogi normák, kompetenciák, források, rendszerek és jogi érvelés belső vizsgálata.

14. Jogi értelmezés: a normák létezésétől a működésükig

A 2000-es évek szisztematikus könyvei egyre nyíltabb figyelmet szentelnek az **értelmezésre és a jogi érvelésre**.

A *Teória práva 2004-es első kiadása*, amely 226 oldalas volt, már a jog, a jog és a társadalom, a jogtudomány, a jog és az állam, a Rechtsstaat, a polgári társadalom, a demokrácia, a jog és a kultúra, a források, a jogalkotás, a jogi normák, a jogrendszer, a köz- és magánjog, a megvalósítás, alkalmazás és értelmezés fogalmairól szólt.

A 2006-os átdolgozott kiadás 306 oldalra bővült, és kifejezetten tartalmazta a **jogi/jogi érvelést** a témák között.

A harmadik kiadás, 2010-ben, tovább bővült, 323 oldalra, és kifejezetten beépítette a jogi kultúrát, a Rechtsstaat elveit, az értelmezést, a jogi érvelést és a jogi tényeket.

A fejlődés elméletileg jelentős, bár nem szabad túlzásba vinni egy paradigmaváltásra.

Ottová 1990-es évek eleji írásai erősen az új demokratikus rend alkotmány-politikai feltételeire koncentráltak: állampolgár, civil társadalom, állam, törvényalkotás és legitimitás. A 2000-es évekre egyre inkább integrálta ezeket a problémákat egy **teljes elméletbe arról, hogyan születnek, strukturálnak, értelmezik, érvelnek és alkalmazzák a jogi normákat**.

Ezt mozgalomnak is nevezhetnénk:

az alkotmányos rekonstrukciótól → az érett általános joggyakorlat felé.

15. Az érvelés szerepének növekedése valódi fejlemény

A jogi érvelés explicit megjelenése a kibővített kiadásokban külön hangsúlyt érdemel.

Ha egy elmélet elismeri, hogy az erkölcs, az értékek, a jogi elvek és az egyes ügyek sajátosságai számítanak, a jogi alkalmazás nem csupán szillogisztikus szubzúcióként képzelhető.

A bírónak vagy adminisztratív döntéshozónak meg kell határoznia a jelentést, értelmező alternatívákat kell eldöntenie, és indokolnia, hogy miért előnyösebb egy adott értelmezés.

Ez kiegészíti Ottová nézetét, miszerint az erkölcsi követelések különösen relevánsak az általános normák alkalmazásában az adott esetekre.

Így van egy finom, de fontos mozdulat érett elméletében:

a jogalkotás már nem az egyetlen jogi kreativitás központja.

A jogalkotás továbbra is alapvető marad, de az értelmezés és alkalmazás elismert helyszínekké válik, ahol a jog tartalma konkrétizálódik.

Ottová sosem tűnik eljutni olyan messzire, mint az erős igazság-jogalkotás elméletek vagy a dworkini interpretívizmus. Ennek ellenére az 1990-es évekbeli jogelmélettől a 2006–2010-es érvelés bevezetéséig terjedő út jogtudományának valódi kiterjesztését jelenti.

16. Jog és kultúra

A következő kiadások egyre nagyobb láthatóságot adnak a **jog és a kultúra/jogi kultúra** területén. A 2004-es könyv már felsorolta a jogot és kultúrát, míg a 2010-es kiadás kifejezetten *önálló témaként azonosítja a právná kultúra-t*.

Ez összhangban áll a funkcionális megközelítésével.

Egy jogrend nem csupán törvényekből áll. Tényleges működése feltételezi a társadalmi elvárásokat, szakmai gyakorlatokat, a jogszerűséghez való hozzáállásokat, intézményi szokásokat és a legitim hatalom kulturálisan formált értelmezését.

A jogi kultúra fogalma tehát hidat képez a következők között:

Formális jogi rend ↔, jogi tudatosság ↔, intézményi gyakorlat ↔, szélesebb társadalom.

Itt egy újabb folytatás látható a pozsonyi hagyomány korábbi jogi tudatosság és jogszociológia iránti érdeklődésével – de ismét megfosztva korábbi szocialista-ideológiai kerettől.

17. Köz- és magánjog: a magánszféra mint a törvényhozás korlátja

Ottová megőrzi a köz- és magánjog hagyományos megkülönböztetését, de 1989 utáni felfogása új alkotmányos jelentőséget ad a magánszférának.

A döntő pont a törvényhozási elméletéből fakad: a közhatalomnak csak olyan mértékben kell szabályoznia, amennyire társadalmilag releváns célokhoz szükséges, és minimálisan kell beavatkoznia az állampolgárok magánszférájába.

A magánjog tehát nem csupán egy újabb ágat jelent a közjog mellett.

Koncepcionálisan a **magánautonómia határfeltételt jelent a legitim közszabályozás számára.**

Ez egy másik aspektusa a szocialista instrumentalizmusról való elmozdulásnak. Az előző paradigma alatt erős tendencia volt arra, hogy a jogot a társadalmi kapcsolatok kollektív átalakításának eszközeként tekintsék. Ottová 1989 utáni elmélete ehelyett olyan területeket ismer el, ahol az államnak igazolnia kell a beavatkozást.

18. Önkormányzati önkormányzat: közhatalom decentralizálása

2000-ben végzett tanulmánya az **önkormányzat közigazgatásban betöltött helyzetéről** szintén ebben a kontextusban kell megérteni.

Bár a könnyen hozzáférhető bibliográfiai feljegyzés nem indokolja a teljes szubciaritásemélet tulajdonítását kizárólag ezen a cikk alapján, annak helye jelentős, hogy szellemi fejlődésében részesüljön.

Az állam–polgár kapcsolatot már nem csak függőlegesen fogják meg központi állami intézményeken keresztül. A helyi önkormányzat egy köztes szférát alkot, amelyben a polgárok és területileg szervezett közösségek közterületi hatásköröket gyakorolnak.

Ez kiegészíti a korábbi civil társadalmi dimenziót egy **decentralizált közhatalom** elméletével.

19. Európai integráció és szuverenitás: a klasszikus államcentrizmuson túllépés kezdetei

A 2003-as *EU a štátna suverenita* című tanulmány szintén fontos jelző. Megjelent a Comenius Egyetem egy kötetében Szlovákiáról az európai integráció folyamatában.

A fennmaradt elérhető bibliográfiai bizonyítékok nem teszik lehetővé magabiztosan, hogy Ottová minden pontos következtetését rekonstruáljam a megosztott, átruházott, vagy "egyesített" szuverenitásról, ezért elkerülném, hogy egy konkrét szuverenitási doktrínát a szájába teszsek.

De a téma elméleti jelentősége egyértelmű.

Az állam klasszikus általános elmélete a következőket feltételezi:

terület + népesség + szuverén közhatalom + jogi rend.

Az európai integráció problémát okoz, mert a kompetenciák és a normák alkotása egyre inkább a nemzeti állam felett működnek.

Ottová az EU szuverenitása felé fordulása tehát azt a pontot jelzi, amikor elméletének szembe kellett **néznie a többszintű hatalommal és a klasszikus szuverén állam modell részleges relativizációjával.**

Ez potenciálisan az egyik legfontosabb lehetőség volt a gondolkodásának további fejlődésére. A rendelkezésre álló publikációs feljegyzések azonban arra utalnak, hogy később nem épített fel átfogó európai jogi pluralizmus elméletét, amely például összehasonlítható volna a későbbi alkotmányos pluralizmus elméleteivel.

20. Jogállamisági állam kontra totalitárius állam

2005-ös *tanulmánya, a Právny štát a totalitný štát* szintén koncepcionálisan fontos. Bibliográfiájában található létezése azt mutatja, hogy a Rechtsstaat nemcsak belső alapvein keresztül fejlődött, hanem a totalitárius államiság tapasztalatával is szembesült.

Ez a kontraszt megvilágítja a normatív fordulatot 1989 után.

Egy totalitárius modellben a jog olyan technikává válhat, amely során a koncentrált politikai hatalom politikai célokat valósít meg.

Ottová 1989 utáni Rechtsstaat modelljében a jog további – és kulcsfontosságú – funkcióval bír, hogy **korlátozza, strukturálja és legitimálja azt a hatalmat, amely létrehozza és alkalmazza.**

Így a jog kettős kapcsolattal rendelkezik a hatalommal:

A hatalom törvényt teremt, de a törvény egyidejűleg fegyelmezi a hatalmat.

Ez a kölcsönös szerkezet az egyik legkövetkezetesebb motívum érett elméletében.

21. Három kiadásának menete a *Teória práva*

A Teória práva *kiterjesztése* hasznos indikátort ad az elméleti érettségre.

Az első kiadás 2004-ben jelent meg, **226 oldalas**. A második, átdolgozott és kibővített kiadás 2006-ban **306 oldalas** volt. A 2010-es harmadik kiadás **323** oldalas volt.

Ez a mennyiségi bővítés a lényegi bővítésnek felel meg.

A 2004-es architektúra már átfogó volt: jog és társadalom; jog fogalma; jogtudomány; jog és állam; Rechtsstaat; civil társadalom; állam és kormányzat formái; demokrácia; jog és kultúra; források; jogalkotás; jogi normák; jogrendszer; köz- és magánjog; megvalósítás; alkalmazás és értelmezés.

A 2006-os kiadás nagyobb hangsúlyt ad a jogi érvelésnek. A 2010-es katalógus kifejezetten azonosítja a Rechtsstaat elveit, a jogi kultúrát, az állami hatalmat, a kormányzati formák megkülönböztetettebb értelmezését, jogi tényeket, értelmezést és jogi érvelést.

Ezért a fejlődést leginkább nem úgy lehet leírni, mint **az A elmélet elhagyását a B elmélet** miatt, hanem **egymásutáni integrációként**.

A polgár–civil társadalom–Rechtsstaat korai normatív elmélete alkotmányos keretet képez egy sokkal szélesebb általános joggyakorlatban.

22. Négy időszak az Ottová 1989 utáni fejlődésében

Fejlődése szerintem négy viszonylag világos szakaszra osztható.

1990–1995: Demokratikus és civil társadalmi újjáépítés

A központi kérdés az, hogy a jogelméletnek hogyan kell megváltoznia a szocialista államiság felbomlása után. A fogalmi fókusz a polgárookra, a civil társadalomra, az alapvető jogokra, a jogi bizonyosságra és a Rechtsstaat-ra terelődik. Az 1995-ös monográfia ennek az első időszaknak a fő szintézise.

A fogalmi megfordítás a következőkből származik:

Állami → állampolgár

irányba:

állampolgár/civil társadalom → legitim alkotmányos állam.

1996–1998: axiológiai és legitimitás mélyülése

A törvényhozásról szóló habilitációs előadás, a természeti és jogi jog tanulmányozása, az *ius resistendi* és polgári engedetlenség kutatása, valamint a demokrácia és a Rechtsstaat tanulmányozása mélyíti a filozófiai dimenziót.

A központi problémák már nem csupán intézményiek. Ottová azt kérdezi, mi teszi legitimé a törvényhozást, milyen kapcsolat van a jogszerűség és az igazságosság között, mikor ellenállhatnak a polgárok a közhatalomnak, és hogyan kapcsolódik a demokrácia a jogi korlátokhoz.

Ez a legintellektuálisabban leginnovatívabb szakasz.

1999–2003: rendszerszintű és intézményi konszolidáció

A Vaculíková bevezető tankönyvei az előző gondolatokat általános értelmezéssé alakítják be arról, milyen mechanizmuson keresztül működik a jog a társadalomban. Az értelmezés, alkalmazás, jogok és jogi intézmények egyre inkább integrálódnak. Az önkormányzati kormányzat decentralizációt hoz hozzá, az EU szuverenitása pedig a nemzetfeletti hatalom kihívását jelenti.

2004–2010: érett szintézis

A Teória práva *három kiadása* az előző sorokat egy átfogó tankönyvelméletbe integrálja, amely szinte az általános jogtudomány klasszikus területét lefedi. A fő fejlemény ebben a fázisban az értelmezés, jogi érvelés, jogi kultúra és a jogállamiság elvei megkülönböztetettebb figyelme.

Nem találtam bizonyítékot Ottová hasonló jelentőségű új monográfiai jogelméleti programjára a 2010-es harmadik kiadás után; így 2010 tűnik érett szisztematikus elméletének természetes végpontjának, nem pedig egy újabb jelentős elméleti szakasz kezdetének.

23. Mi maradt állandó 1989-ben?

Félrevezető lenne Ottovát úgy leírni, mint aki teljesen elutasította korábbi tudományos munkáját.

Több kontinuitás is feltűnő.

Először is, a **jogalkotás** továbbra is központi szerepet tölt be 1989 előtt és után.

Másodszor, továbbra is érdeklődik a **jog társadalmi hatékonysága és funkciói** iránt.

Harmadszor, a hagyományos kontinentális általános joggyakorlat kategóriái – norma, forrás, jogrendszer, megvalósítás, alkalmazás, értelmezés, állami szervek, köz- és magánjog – érintetlenek maradnak.

Negyedszer, a jog továbbra is kapcsolódik a szervezett közhatalomhoz; soha nem válik jogi pluralistává, aki az állami jogot egy korlátlan társadalmi normatívás területre bontja.

Ami változik, az *ezeknek a kategóriáknak* a normatív beágyazása.

A jogszabályok az állami politika végrehajtását szolgáló eszközből alkotmányossággal és magánautonómiával határolt intézménysé váltak.

A jogosság a szocialista jogosságtól az elv felé mozdul, hogy maga az állam jogilag korlátozott.

Az állampolgár a jogrend túlnyomórészt szabályozott alanyából a demokratikus hatalom forrásává válik.

A civil társadalom az ideológiai peremről egy alkotmányozó szerep felé lép.

Az erkölcs és az igazságosság visszatér a jogi elméletbe.

Az ellenállás jogilag elképzelhetővé válik.

Az alapvető jogok a legitim közhatalom strukturális feltételeivé válnak.

Ezért lehet fejlődését leginkább újraértelmezésként írni lehetőleg, nem elméleti tabula rasa-ként.

24. Ottová jogi pozitivista?

Csak jelentős képesítésekkel.

Kétségtelenül van egy **pozitivista gerinc** az elméletének.

Komolyan veszi a pozitív jogot, mint intézményi normatív rendet. Számítanak a formális források. A jogi kompetencia számít. A jogi normáknak azonosítható módjaik vannak. A létrehozás, érvényesség, alkalmazás és értelmezés különálló jogi folyamatok. Az állam továbbra is a jogrendszer fő szervezője.

Azonban több állítás megakadályozza, hogy érett elméletét klasszikus közép-európai értelemben szigorú jogi pozitivizmusnak minősítsék.

A jog értékvédelmi funkciókat lát el.

A Rechtsstaat tárgyi és eljárási elvárásokat is előír.

A törvény és az erkölcs nem hermetikusan választják el egymástól.

A jog alkalmazásának erkölcsi dimenziója van.

A polgári engedetlenség feltár egy esetleges szakadékot a jogszerűség és a legitimitás között.

Alkotmányosan igazolt ellenállás elképzelhető.

A civil társadalom és az állampolgárok autonómiája korlátozza az állami hatalmat.

Ezért helyezném őt a legközelebb az **integratív, alkotmányos-demokratikus posztpozitivizmushoz**, miközben ismét hangsúlyozom, hogy ez inkább elemző besorolás, nem pedig önkivallásos doktrínai hovatarozás.

25. Ottová természetjog-elméleti szakember?

Nem, nem erőteljes értelemben.

A természetjog kérdéseit és a pozitív jog erkölcsi értékelését rehabilitálja 1989 után, de nem teszi a jogi érvényességet általánosságban a lényegi erkölcsi helyességtől függővé.

Ezért nem fogadja el a legerősebb állítást:

Lex Iniusta non est Lex.

Az ő helyzete finomabb.

Egy igazságtalan jogi szabály jogilag érvényes maradhat, de igazságtalansága elméletileg releváns, mert **az érvényesség, a legitimitás és az erkölcsi igazolás különálló kérdések.**

Ez a háromoldalú megkülönböztetés talán a legjobb módja annak, hogy megismerje jogtudományát.

26. Az elmélete szociológiai?

Részlegesen, de nem túlnyomólag.

A jog funkciói, társadalmi elvárások, a civil társadalom, a jogi kultúra és a jogi anyagi források jelentős szociológiai dimenziót adnak elméletének. Bevezető művei kifejezetten a jogot mint a társadalomban működő szabályozó mechanizmusként írják le.

De nem csökkenti jogi érvényességét a társadalmi hatékonyságra.

Továbbra is belső jogokat épít újjá, jogi normák, elismert források, kompetencia, jogi kapcsolatok, értelmezés és alkalmazás révén.

Így egy köztes pozíciót tölt be:

sem autonóm normativizmus, sem a redukcionista jogszociológia.

27. A legeredetibb elméleti meglátások

Ha megkérdezzük, hogy Ottová munkásságának mely részei emelkednek a tankönyvi rendszerezettség fölé és teszik eredetibb hozzájárulását, különösen négy szorosan összefüggő gondolatot helyeznék el.

Az első a **Rechtsstaat és a törvényhozás kölcsönös elmélete**: a jogalkotás jogi államiságot épít, miközben a jogállamiság elvei egyszerre korlátozzák a törvényhozást is. A törvényalkotás metaforája, mint a Rechtsstaat építése ezt különösen jól megragadja.

A második a polgár–civil társadalom–állam viszonyainak **rekonstrukciója**, amelyben a civil társadalom egyszerre fogalmazza meg a megkülönböztetett állampolgári érdekeket, és a legitim államhatalom feltételét képezi.

A harmadik a **politikai hatalomról szóló háromdimenziós beszámolója**, amely elválasztja az állampolgárt mint hatalomforrást, a hatalom jogszerű átadását az állami szerveknek, valamint az állampolgárok értékalapú állami hatalom elfogadását.

A negyedik a **polgári engedetlenség és az ius resistendi szisztematikus elhelyezése a jogszerűség és a legitimitás határán**. Ez a különbség lehetővé teszi számára, hogy elismerje, a jog tekintélyt nyújt anélkül, hogy elfogadná, hogy minden jogi engedelmesség erkölcsileg vagy alkotmányosan kötelező.

Ezek az elemek együttesen egy koherens poszttotalitárius jogfelfogást hoznak létre:

A jog szervezi az államhatalmat, de a jogi rend normatív oka végső soron nem maga az állam; ez egy alkotmányos állampolgári rend, amelynek szabadsága, biztonsága, jogai és autonóm társadalmi szerveződése határokat szab az államhatalomnak.

28. Ahol az elmélete kevésbé eredeti

Ugyanakkor nem szabad túlbecsülni Ottová eredetiségét.

A Teória práva *nagy része* egy közép-európai egyetemi tankönyv klasszikus funkcióját tölti be. A jogi normákról, forrásokról, objektív és szubjektív jogról, jogi viszonyokról, jogi tényekről, jogrendszerekről, köz- és magánjogról, alkalmazásról és értelmezésről szóló vita egy hosszú

doktrinális hagyományt szintetizál, ahelyett, hogy radikálisan új jogtudományi iskolát hozna létre.

Eredménye inkább abban rejlik, hogy **ezeket a hagyományos kategóriákat az új, 1989 utáni alkotmányos környezetben újraegyesíti**, mintsem abban, hogy lecserélje őket.

Ebben a tekintetben elmélete például eltér azoktól a szerzőktől, akik erősen azonosítható metaelméletet építettek egyetlen szervező elv köré – Kelsen normativitása, Hart elismerési szabálya, Luhmann autopoézisa, Alexy nem-pozitivizmája vagy Weinberger intézményessége.

Nincs hasonlóan egyedi "Ottová-elv".

Jellegzetes hozzájárulása az **építészeti integráció**.

29. Egy feszültség az érett elméletében

Ennek ellenére van egy produktív elméleti feszültség.

Az egyik oldalon viszonylag hagyományos, **államközpontú jogi pozitivista építész** áll: állami szervek, jogalkotás, formális források, érvényesség, jogi normák és intézményesített alkalmazás.

A másikon egyre **inkább társadalmközpontú és axiológiai építész** áll: az állampolgárok mint hatalom forrása, civil társadalom, szabadság, alapvető jogok, erkölcs, legitimitás, polgári engedetlenség és jogi kultúra.

Ottová soha nem oldja meg teljesen ezt a feszültséget azzal, hogy aláveti az egyik oldalt a másiknak.

De ez valójában az egyik erősségem lehet.

1989 utáni joggyakorlata tükrözi a közép-európai demokráciák alkotmányos valóságát: a jog egyszerre pozitív intézményi rend és normatív projekt, amelynek legitimitása olyan elveken múlik, amelyeket nem lehet teljesen megmagyarázni azzal, hogy az állami szervek hozták el azokat.

30. A legmélyebb átalakulás: a "társadalom jogszerűségéből" a "hatalom jogszerűségéig"

Ha a fejlődése egyetlen fogalmi képletre redukálható, akkor a következőképpen fogalmaznám meg.

A késő szocialista elméleti környezet arra koncentrált, hogyan szervezheti meg a jogot és hogyan biztosíthatja a jog a jogosságnak megfelelő megfelelést.

Ottová érett, 1989 utáni elmélete inkább a következő kérdéseket teszi fel:

Ki irányítja azt a hatalmat, amely törvényt hoz létre?

Válaszai a következők:

az alkotmány;

jogi eljárások;

a Rechtsstaat elvei;

jogi bizonyosság;

alapvető jogok;

az állampolgárok autonóm szférája;

civil társadalom;

demokratikus legitimáció;

és a legszélsőségesen az alkotmányos ellenállási jog.

Így a kulcsfontosságú mozdulat a következő:

A jog mint a társadalom irányításának eszköze

→ **jog eszköz, amely magát a kormányzást is irányítja.**

Ez az 1989 utáni átalakulásának szellemi központja.

Általános értékelés

Ezért Eva Ottovát az **1989 utáni szlovák általános jogelmélet egyik fontos alakjának** kell tekinteni. Jelentősége nem annyira abban rejlik, hogy teljesen különálló jogtudományi iskola alapítson, hanem inkább abban, hogy a csehszlovák/szlovák állam- és jogelmélet fogalmi gépezetét alkotmányos demokratikus rendhez alkalmas elméletté alakítsa.

Érett álláspontja egyes, **mértéktelenül posztpozitivistá, funkcionálisan megalapozott és alkotmányorientált általános jogelméletként** jellemezhető. Megőrzi a pozitív jog elemző szerkezetét, miközben megnyitja azt a struktúrát a legitimitás, erkölcs, civil társadalom, demokratikus hatalom, jogi bizonyosság, jogok, értelmezés és jogi kultúra felé.

A fejlődési sorrend így meglehetősen koherens:

1989 előtt: törvényalkotás, hatékonyság, szocialista joghatóság és az állam;

1990–1995: állampolgár, civil társadalom, Rechtsstaat és jogi bizonyosság;

1996–1998: alkotmányjogalkotás, erkölcs, legitimitás, ellenállás és demokrácia;

1999–2003: rendszerszintű jogelmélet, közigazgatás és az EU szuverenitásának kihívása;

2004–2010: átfogó szintézis, amelyet egyre gazdagabbá tesz jogi kultúra, értelmezés és érvelés.

Ezért nem írnám le 1989 utáni fejlődését hirtelen elméleti átmenetek sorozatának. Jobban érthető úgy, mint egy **eredetileg állam- és jogközpontú jogtudomány fokozatos alkotmányosítását és axiológizálását**, amelyet egy átfogó általános jogelméleti rendszerré konszolidálnak.

Mindezek közül a legjellemzőbb elméleti eredménye vitathatatlanul a **demokratikus népi legitimitás + jogilag szabályozott hatalom + civil társadalmi autonómia + alkotmányos jogalkotás** kombinációja. Ez az együttesek teljesen a közép-európai jogtudomány szellemi rekonstrukciója közé helyezik az állam-szocialista jogelmélet összeomlása után.

Alexander Brörtl jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Alexander Brörtl jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejlődéseit és elméleti változásait ezen a területen.

Alexander Brörtl 1989 utáni joggyakorlatát leginkább nem egyetlen doktrinális "rendszerként" érthetőbb, amelyet egyetlen kanonikus könyvben jelentenek meg, hanem **egy kumulatív jogelméleti architektúraként**, amelyet az általános jogelmélet, az államelmélet, a jogállamiság, jogi elvek, jogforrások, bírói precedens, alkotmányos ítéletek és bíróságfüggetlenség írásai fejlesztettek ki. Legfeltűnőbb hosszú távú mozgulása egy viszonylag hagyományos kontinentális jogfelfogástól, amely érvényes normákra és legitim közhatalomra épül, egy lényegesen gazdagabb elképzelés felé vezet, amelyben **az elvek, alkotmányos értékek,**

bíróági döntések, precedensek és egyéni jogszabályok mind szerves részét képezik a jogrendnek.

Bröslt tehát nem szabad egyszerűen kelsen-pozitivistáknak, természetjog-gondolkodónak vagy dworkiniusnak minősíteni. Érett álláspontját inkább **szabályközpontú, intézményileg alapozott, lényegileg alkotmányos és ítélkezési érzékeny joggyakorlatként** lehet leírni. Szerkezetileg sok minden közel marad Kelsenhez; lényegileg és módszertani szempontból azonban egyre inkább beépíti a posztpozitivisták alkotmányosságához kapcsolódó megfontolásokat.

Brösl, aki 1953-ban született, az állam és jog elméletét és történetét, módszertanát, jogi etikát, valamint a politikai és jogi gondolkodás történetét tanított a košicei Pavol Jozef Šafárik Egyetemen. 2000 és 2007 között szerzett tapasztalata a Szlovák Köztársaság Alkotmánybíróságának bírójaként különösen jelentős jogtudományának későbbi fejlődése szempontjából.

Kezdetben szükséges minősítés. Több korai szlovák nyelvű monográfiája nem érhető el online kereshető teljes szövegben. Ennek következtében korábbi szakaszának elemzése össze kell ötvöznie a bibliográfiai adatokat, a kiadók leírásait, későbbi hivatkozásokat ezekre a művekre, valamint a teljesen hozzáférhető későbbi írásaiban látható fogalmi kontinuitásos kontinuitásokat. Körülbelül 2015-től kezdő írásai sokkal pontosabb rekonstrukciót tesznek lehetővé.

1. Brösl 1989 utáni joggyakorlatának javasolt időszakosítása

A következő periodizáció analitikus, nem pedig Brösl által kifejezetten javasolt.

Időszak	Fő művek/témák	Domináns elméleti mozgalom
1991–1997	<i>Náčrt teórie práva</i> ; politikai és jogi elméletek; <i>Právny štát</i> ; <i>Základy štátovedy</i>	Az általános jog- és államelmélet rekonstrukciója a szocializmus után; Rechtsstaat, legitimitás, jogszerűség, alapvető jogok
1998–2008	<i>Dejiny politického a právneho myslenia</i> ; <i>Forradalom és Recht</i> ; igazságszolgáltatás; Szókratész; az alkotmányos törvények alkotmányossága	Történelmi-összehasonlító alkotmányosság; az átalakulás és az alkotmányos döntéshozatal a középpontba helyezkedik
2009–2015	<i>Právne myslenie 19. a 20. storočia</i> ; <i>Teória práva</i> ; <i>Na konci je súd</i>	A jogelmélet rendszerezettsége, valamint az elvek, értelmezés és ítélethozatal egyre nagyobb hangsúlya
2018–2021	precedens cikk; <i>Egy kirakós kirakó esős napokhoz</i> ; <i>A harmadik hatalomról</i> ; <i>A jog a levegőben</i> ; kutatás többszintű elvekről	Érett jogelmélet mint szabályok rendje, beleértve az elveket, precedenseket és egyéni igazságszolgáltatási szabályokat
2023–2024	<i>Všeobecná štátoveda</i> ; alkotmánybíróági legitimitás; <i>O právnom štáte</i> ; "Egy törvényekkel tele ültetett ország"	A lényegi jogállamiság újrafogalmazása a demokratikus, törvényhozási és ökológiai kihívásokra adott válaszként

A lényeg, hogy ezek **rétegek, nem pedig egymást követő** tagadások. Brörtl ritkán hagyja el korábbi álláspontját. Ehelyett fokozatosan bővíti azokat a jelenségeket, amelyeket jogfogalmának meg kell fogadnia.

I. A 1989 UTÁNI KORAI REKONSTRUKCIÓ: JOG, ÁLLAM ÉS A RECHTSSTAAT

2. Az általános jogelmélettől az alkotmányos államig

Már 1991-ben részt vett a *Náčrt teórie práva* [Jogelmélet vázlata] című művében, amelyet a 19. és 20. századi politikai és jogi elméletekkel foglalkoztatott, majd 1997-ben a *Základy štátovedy* [Az államelmélet alapjai] című művében.

Az első szakasz döntő munkája azonban a következő volt:

Právny štát. Pojmy, teórie, princípy [A jogállamiság: fogalmak, elméletek, elvek], 1995.

Brörtl maga is később a legfontosabb művei közé sorolta.

Ez azért fontos, mert valami alapvető információt tár fel 1989 utáni fejlődéséről. Nem rekonstruálta a jogelméletet pusztán azzal, hogy a jog szocialista definícióját elemzően pozitivistá definícióra cserélte. A **közhatalom alkotmányos korlátját** a jogtudomány középpontjába helyezte.

A Brörtl 1989 utáni kérdése tehát nem csupán az volt:

"Mi az érvényes jogi norma?"

Ez az is volt:

"Milyen intézményi és normatív tulajdonságokkal kell rendelkeznie egy jogi rendnek, ha Rechtsstaatnak akarja tekinteni?"

Ez olyan fogalmakat vezet be a jogelméletbe, mint az alapvető jogok, alkotmányos felsőbbrendűség, jogi bizonyosság, a hatalmi jogkör megosztása és a független döntés. Ezek a témák a következő három évtizedben is jelen maradnak.

Az 1989-es átalakulás jelentősége

Később, társszerkesztője/társszerzője volt német nyelvű kötete, a *Revolution und Recht. Systemtransformation und Verfassungsentwicklung in der Tschechischen und Slowakischen Republik* (2000) különösen világossá teszi a környező problémát. A kommunizmus utáni politikai forradalom és annak **jogi-intézményi stabilizációja közötti kapcsolatot** vizsgálja, beleértve az alkotmányfejlesztést, Csehszlovákia felosztását, demokratikus konszolidációt és végső európai integrációt.

Az átmenet így egy olyan elméleti leckét eredményezett, amely Brörtl számára továbbra is fontos maradt:

A politikai változás csak akkor válik tartós alkotmányos rendté, ha a hatalom jogilag és intézményileg korlátozott.

Ez már most is több, mint egy hagyományos állam-parancsnoki jogelmélet.

II. A JOGI GONDOLKODÁS TÖRTÉNETE MINT JOGGYAKORLATI MÓDSZER

3. Brörtl joggyakorlata szokatlanul történelmi

Brörtl jogi elméletének egyik alapvető jellemzője, hogy ritkán kezeli a kortárs fogalmakat, mintha azok értelmi történelmükön kívül megfelelően érthetők lennének.

1999-es *Dejiny politického a právneho myslenia* című műve a politikai és jogi gondolkodást követi nyomon annak szisztematikus kezdetektől a modern fejlődésig. Későbbi *Právne myslenie 19. a 20. Storočia* (2011) nem csupán a friss elméleteket katalogizálja: a 19. és 20. századi jogtudományt egy hosszabb európai szellemi vonal közé helyezi, különös figyelmet fordítva a jogra, igazságszolgáltatásra és a bírósági döntéshozatalra.

Ez a történelmi irányultság több jogi következménnyel jár.

Először is, Brörtl vonakodik a kortárs analitikai kategóriákat időtállóknak tekinteni. A "norma", "szabály", "elv", "jogforrás", "Rechtsstaat" és "bírói precedens" történettel rendelkeznek, és jelenlegi jelentésük tükrözi ezeket a történelmeket.

Másodszor, szokásosan összehasonlítja a hagyományokat, ahelyett, hogy egyiket abszolútizálná. Ezért a német Rechtsstaat elmélet, az angol-amerikai jogállamiság, a kelszenei normativizmus, az angol-amerikai jogtudomány, az alkotmánybírói tanítás és a klasszikus jogfilozófia szembeszállhatnak egymással.

Harmadszor, az eszmék története a **fogalmi kritika módszerévé** válik. Az eredeti szövegekhez való visszatérés gyakran olyan egyszerűsítéseket tár fel, amelyek beépültek a tankönyvi terminológiába.

Ugyanez a megközelítés látható a 2023-as *Všeobecná štátoveda* [Államelmélet Általános Elmélete] című művében is, ahol Brörtl szándékosan visszatér a klasszikus szövegekhez, hogy újjáépítse az állam, a forradalom, az ellenállás, a szuverenitás, a kormányzási formák, a politikai pártok, az alkotmányos ítélet és a modern alkotmányos állam elméleteit.

Ez valamennyire eltér munkájától a tisztán analitikus jogtudománytól. A fogalmi elemzés és az intellektuális történelem folyamatosan kölcsönhatásba lép.

III. A 2013-AS SZISZTEMATIKUS ELMÉLET: VISZONYLAG KLASSZIKUS KIINDULÓPONT

4. *Teória práva* és a jogi rend hagyományos építészete

A 2013-as *Teória práva* című kollektív tankönyv, amelyben Brörtl jelentős szerzői szerepet játszott, hasznos mércét szolgáltat, amelyhez később fejlődései is felmérhetők.

Foglalkozik a jog fogalmának történelmi fejlődésével és különböző jelentéseivel; a jog erkölcsös és igazságossághoz való kapcsolatával; a jogrendszer és szerkezetével; jogalkotással; a szlovák és az Európai Unió jogának forrásaival; jogi normákkal; jogi kapcsolatokkal; végrehajtással és alkalmazással; értelmezéssel és analógiával; jogi felelősséggel; végül a *Rechtsstaat*-tal.

Kezdeti megfogalmazása viszonylag hagyományos: a jogot egy jogszerű **közhatalom által kiadott vagy elismert jogi szabályok rendjeként kezelik, és amelyek kötelező érvényűek a jogi kapcsolatok** alanyaira.

Ez a megfogalmazás három olyan elemet tartalmaz, amelyek a kontinentális intézményi pozitívizmusságra jellemzőek:

érvényesség, mert a jog intézményesített szabályokból áll;

hatalom, mert jogi státuszuk a legitim intézményekhez kapcsolódik;

általánosság/rendszeresség, mert a szabályok egy szervezett jogrendhez tartoznak, nem pedig elszigetelt erkölcsi állításokként léteznek.

Még itt is a könyv nem az érvényességgel, hanem a ***Rechtsstaat*-tal, mint a normatív-intézményi környezettel, amelyben a jognak** működnie kellene.

Ez már így is megakadályozza, hogy az elmélet egyenes parancspositivizmá váljon.

IV. A "NORMÁTÓL" A "SZABÁLYIG": BRÖRTL LEGFONTOSABB FOGALMI FEJLŐDÉSE

5. Egy kirakós kirakós az esős napokhoz és a jog érett ontológiájához

Brörtl 2020-as *tanulmánya*, *A kirakós kirakó esős napokhoz. A jogforrások, a jogformái, elvek, szabványok, szabályok és normák...* valószínűleg a legfeltáróbb szöveg érett általános jogtudományának rekonstrukciójához.

Alapvető problémája egyszerű, de radikális:

Melyek azok az alapvető elemek, amelyekből a törvény épül?

Brörtl megpróbálja racionalizálni a források, normák, elvek, szabályok és döntések zavaros szókinccsét azzal, hogy a jogot végső soron **egyetlen, különböző szabálytípusokból álló jogi** egységként kezeli, az általános elvektől az egyes bírósági és közigazgatási döntésekig.

Ez jelentős koncepcionális finomítást jelent.

5.1 "Szabály" a "norma" helyett mint a fő kategória

Brörtl arra a következtetésre jut, hogy a "szabály" jobb átfogó fogalom, mint a "norma".

Miért?

Mert a "normát" túl gyakran szükségszerűen általános és elvont módon értelmezik. Mégis, a jog egyértelműen tartalmaz jogilag kötelező jogi aktusokat, amelyek az egyes ügyekre irányulnak.

Az A-t B fizetésére kötelező ítélet nem általános törvényi norma. Ennek ellenére kétségtelenül jogszerű.

Ennek megfelelően Brörtl elfogadja a kelsen-felfogást, miszerint a jogi szabályok mindkettő lehetnek:

általános, mint az alkotmányos rendelkezések, törvények és rendeletek;

és

egyéni döntések, például bírósági és közigazgatási döntések.

Kifejezetten kimondja, hogy a klasszikus Jellinek–Kelsen nézeteltérésben arról, hogy a normáknak általánosnak kell lenniük, Kelsen mellett áll.

A jogi rend tehát nagyjából mozgalmként ábrázolható:

alkotmányos elvek → általános törvényi szabályok → specifikusabb szabályok → jogi/közigazgatási egyéni szabályok.

Az egyéni ítélet nem valami törvényen kívüli, amely pusztán "alkalmazza" a jogot. Ez maga is az egyik jogi forma, amelyen keresztül a jogrend konkrétvá válik.

Ez az egyik legfontosabb híd Brörtl normaelmélete és az ítéletelmélete között.

V. ELVEK NEM KÍVÜL ESNEK A JOGON KÍVÜL

6. Brörtl válasza a szabály/elv vitára

Ez közvetlenül vezet a klasszikus vitához, amely különösen Dworkinhez és Alexyhez kötődik.

Brörtl elfogadja az elvek fontosságát, de elutasítja azt a feltételezést, hogy az elveknek ontológiaiilag különálló kategóriát kell alkotniuk a szabályoktól.

Érett beszámolójában:

Az elvek maguk is szabályok, bár szokatlanul általánosak, elvont vagy alapvetőek.

Ezeket utalványosan úgy írja le, mint valami "szabályok szabályaira" vagy *a statu nascendi* szabályaira.

Ez elméletileg jelentős.

Dworkin híresen elveket használt a pozitivizmus változatainak támadására, amelyek a jogot lényegében a származási kritériumok alapján azonosított szabályokként értelmezték. Alexy később különösen alkalmazási módjuk alapján megkülönböztette a szabályokat és elveket: a szabályok véglegesen működnek, amikor alkalmazhatók, míg az elvek optimalizációs követelményekként működnek, és egyensúlyozást igényelhetnek.

Brörtl ennek a megkülönböztetésnek a gyakorlati meglátásait sok egészében beépíti anélkül, hogy elfogadna egy radikális ontológiai dualizmust.

Száma:

A szabályok, elvek és egyéni döntések egy közös jogi univerzumhoz tartoznak.

Az elvontságuk és alkalmazási módjuk eltérhet, de ez nem jelenti azt, hogy egy elv "nem szabály".

Ez a megoldás jellegzetesen brörtlí-szerű: a jogi ontológiai kategóriák szorozása helyett egy átfogóbb nemzetséget keres.

6.1 A Kelsenrel való folytonosság – és a távol lenni tőle

Itt Brörtl egyszerre van közel és távol Kelsentől.

Közel áll Kelsenhez, mert elfogad egy általános normától egyéni normáig terjedő jogi rendet.

De eltér a kelsen-i normativizmus korlátozó változatától, mivel az alkotmányos elvek, az értékorientált érvelés és a jog igazságszolgáltatási fejlődése sokkal hangsúlyosabb szerepet kapnak.

Ezért az érett Brörtl strukturálisan **kelsen-szerűnek, de lényegileg sokkal nyitottabbnak nevezhetjük, mint Kelsen.**

VI. A "TÖRVÉNY" ÉS A "JOG" KÖZÖTTI KÜLÖNBSÉG

7. A jogot nem lehet törvényhozásra egyszerűsíteni

Még fontosabb fejlemény jelenik meg, amikor Brörtl a *Gesetz* és *Recht* kapcsolatáról beszél – nagyjából a törvény és a jog között.

Helyeslatoan hivatkozik a német Szövetségi Alkotmánybíróság által kidolgozott állításra, miszerint a törvény és a jog nagyrészt átfedik, de **nem feltétlenül azonosak**. A jogot nem lehet egyszerűen a törvényjavaslatok összesítésével azonosítani.

Hasonlóképpen, a bírói döntéshozatal nem mindig érthető úgy, mint a törvényhozási parancsok pusztán deduktív reprodukcióját. A bíróságok felismerhetik és megvalósíthatják az alkotmányos jogrendben belül létező értékfogalmakat, még akkor is, ha ezek a fogalmak nem részletesen fogalmaztak meg törvényi nyelvezetben.

Ez valószínűleg a legvilágosabb pont, ahol Brörtl túllép a klasszikus törvényhozó pozitívizmuston.

Ez **nem** jelenti azt, hogy a bírák jogosultak arra, hogy figyelmen kívül hagyják a törvényeket, amikor más kimenetelre vágnak.

Ehelyett az írott jogszabályok egy szélesebb alkotmányos jogrendbe épülnek, amely elveket, jogokat, intézményi követelményeket és értelmezési normákat tartalmaz.

Ennek következtében:

A törvény szövege jog, de a törvény nem merül ki az elfogadott szöveg által.

Ez a megkülönböztetés nélkülözhetetlenné válik Brörtl alkotmányos ítéletelméletéhez.

VII. JOGFORRÁSOK: PARADOX SZÜKÜLÉS ÉS KITERJESZTÉS

8. Mi számít "jogforrásnak"?

Brörtl elégedetlen azzal, hogy a "jog forrása" kifejezéshez kapcsolódó hatalmas jelentésválaszték.

Történelmi forrás? Politikai forrás? Anyagi forrás? Formális forrás? Érvényesség forrása? A kogníció forrása?

Megpróbálja helyreállítani az analitikus rendet azzal, hogy egy viszonylag **pontos formális jogi forrás fogalmát részesít** előnyben. A jogforrás alapvetően az a jogilag elfogadott forma vagy indoklás, amely alapján valamit jogként azonosítanak.

Ugyanakkor jelentősen **bővíti a jogi rendszerbe beleszámítható jogi anyagokat**.

Érett rekonstrukciója nemcsak alkotmányok és törvények számára nyitott, hanem a következők számára is:

bíróági és közigazgatási döntések, precedens, szokás és igazságosság.

Még azt is elképzei, milyen logikát is elképzel, amely a jogalkotás, a bíróági és közigazgatási precedensek vagy döntések mellett a jogilag kötelező formák között a szokásokat és igazságosságot is elismeri.

Ezért van egy látszólagos paradoxon:

Brörtl **szűkíti a "forrás" szemantikai jelentését, miközben szélesíti a jogilag elismert formák tartományát.**

A paradoxon eltűnik, ha meglátjuk a célját. A fogalmi világosság szigorúbb meghatározást igényel a "forrás" fogalmára, míg egy empirikusan realista joggyakorlat elismeri, hogy a modern jogot nem kizárólag a törvényhozók hozzanak létre.

VIII. BÍRÓSÁGI PRECEDENS EGY KONTINENTÁLIS JOGRENDSZERBEN

9. A bírók által hozott törvények fokozatos rehabilitációja

Brörtl 2018-as *cikke A precedensek általánosságában és a törvényes jogrendszerben* kifejezetten felteszi a kérdést, hogy a bíróági döntések – beleértve a precedenseket is – működhetnek-e jogforrásként a kodifikált rendszerekben.

Megkülönbözteti a szlovák jog jellemző kötelező érvényű formáit. Az alkotmánybíróság döntései releváns esetekben kötelezhetik a hagyományos bíróságokat, míg a Legfelsőbb Bíróság döntései kasszációs érvényű erővel bírhatnak az ügyben, és szélesebb precedensbeli

befolyással bírhatnak, még akkor is, ha a hétköznapi bíróságok formálisan nem érvényesek szigorú közjogi *stare decisis*-nek.

A tágabb elméleti állítás fontosabb, mint a szlovák eljárási részletek.

Brörtl felfogása lehetővé teszi, hogy a bírósági döntések a következőket hozzanak létre:

egyedi szabályok, amelyek konkrét esetben kötelező érvényűek;

és bírói tanítás vagy precedens révén,

általános szabályok, amelyek befolyásolhatják vagy a szélesebb jogrend részévé válhatnak.

Későbbi összegyűjtött írásainak áttekintése hasonlóan úgy jellemzi elméletét, hogy az egyéni és általános jogi szabályok megítélésével ismeri el a kialakulást.

Ez jelentős elmozdulás a régi kontinentális képhez képest, amely szerint:

Törvényhozás = törvényt hoz létre;

bíró = mechanikailag alkalmazza a jogot.

Brörtl érett elméletében ez a felosztás túl durva.

A törvényhozás továbbra is a fő szabályalkotó, de az ítélethozatal részt vesz a **jogalkotásban, konkrétizálásban és stabilizálásban** is.

IX. "A VÉGÉN A BÍRÓSÁG ÁLL": AZ ÍTÉLET AZ ELVEK PRÓBÁJAKÉNT

10. Az elvek konkrét esetekben nyernek jogi életet

Brörtl 2015-ös könyvének, a *Na konci je súd* címe—szó szerint: **A végén a bíróság** van—összefoglalja egyre inkább az igazságszolgáltatásra épülő jogi elméletét.

Az alkotmányos elvekről szóló vitájában különösen erős állítást fogalmaz meg: egy alkotmányos elv tényleges "élete", és fontos értelemben jogi létezésének bemutatása, annak **egyensúlyozásán és konkrét alkalmazásán keresztül történik a bírósági döntéshozatalban**, különösen az alkotmányos ítélethozatalban.

Ez nem jelenti azt, hogy a bíróságok ex nihilo elveket találnak ki.

Valami finomabb jelentést jelent:

Egy alkotmányos elv nagyon elvont marad, amíg egy intézménynek meg kell határoznia, mi következik belőle egy konfliktusban.

Tegyük fel, például:

a szólásszabadság szembeszáll a személyiség védelmével;

a magánélet szembesíti a közbiztonságot;

a jogi bizonyosság szembeszáll a lényegi igazságossággal;

A parlamenti autonómia szembeszáll az alkotmányos felsőbbrendűséggel.

Az elv csak **intézményesített gyakorlati érvelés révén válik** meghatározóvá.

Ez közelebb viszi Bröstl a kortárs alkotmányjogi joghoz, amelyet Alexy, Dworkin és alkotmánybírószági gyakorlat befolyásolt.

X. A RECHTSSTAAT MINT A KÖZPONTI NORMATÍV ESZME

11. Egy figyelemre méltó folytonosság 1995-től 2024-ig

Ha egy fogalom adja a legnagyobb folytonosságot Bröstl munkásságában, az a **právnny štát—Rechtsstaat/Jogállamiság**.

1995-ben az elmélet központi tárgya lett.

Majdnem harminc évvel később 2024-es monográfiája, az *O právnom štáte* rendszerszinten visszatért ugyanahhoz a kérdéshez.

Az utóbbi munka több modellt is megkülönböztet, beleértve a Rechtsstaat liberális, lényegi/anyagi, szociális és demokratikus elméleteit. Központi elvei közé tartozik az alapvető jogok és szabadságok védelme, a legitimitás és jogszerűség, a hatalmi jogok szétválasztása, az ellensúlyok és ellenőrzések, a népszuverenitás, az alkotmány és a jog felsőbbrendűsége, valamint a jogi bizonyosság.

Ez a kontinuitás lehetővé teszi számunkra, hogy azonosítsuk Bröstl jogtudományának normatív gerincét.

Egy állam nem válik Rechtsstaat-ná pusztán azért, mert a következőképpen van:

A tisztviselők a megalkotott szabályok szerint cselekszenek.

Ezt a feltételt egy autoriter rezsim is teljesíthet, amely hatékonyan használja a jogszabályokat az uralom eszközeként.

A erősebb koncepció többek között a következőket követeli meg:

a közhatalom alkotmányos korlátozása;

az egyéni szabadság védelmé;

kiszámíthatóság és jogi bizonyosság;

a hatáskörök intézményi differenciálására;

független bírói védelem;

valamint lényegi alkotmányos kötelezettségek.

Így a **jogállamiság nem azonos a törvényen keresztül uralommal.**

Ez a különbség még élesebbé válik legújabb írásaiban.

XI. A FORMÁLIS ALKOTMÁNYOSSÁGTÓL A LÉNYEGI KONSTITUCIONALIZMUSIG

12. Lehet maga alkotmánymódosítás alkotmányellenes?

Bröstl 2008-as *O ústavnosti ústavných zákonov* [Az alkotmányos törvények alkotmányosságáról] című tanulmánya különösen fontos szakasz fejlődésében.

A formális pozitivista válasz a kérdésre csábító:

Ha egy alkotmányosan felhatalmazott szupertöbbség az előírt eljárás szerint elfogad alkotmánymódosítást, az alkotmánymódosítás alkotmányos érvényesség.

Bröstl bonyolítja ezt a választ.

Többek között a német alkotmányos gondolkodásra hivatkozva olyan **alapvető alkotmányos elvek vagy döntések létezését** tárgyalja, amelyek normatív elsőbbséget élvezhetnek az egyes alkotmányos rendelkezésekkel szemben, és amelyek lényegi korlátokat szabhatnak az alkotmánymódosítási hatalomra. Munkáját később idézték a szlovák alkotmányos bírálókatban, amelyek ezeket a kérdéseket tárgyalták.

Az elméleti következtetés mélyreható.

Brörtl így megkülönbözteti:

Alkotmányos jogszerűség formális értelemben

from

az alkotmányos legitimitás és az érdemi értelemben érvényesség.

Egy politikai többség eljárási képességgel bírhat az alkotmányos szöveg módosítására, mégis találkozhat az alkotmányos rend alapvető elveihez alapozó jogi korlátokkal.

Ez az egyik legerősebb jel arra, hogy Brörtl érett elmélete nem minősül szigorú jogi pozitivismusnak, amely kizárólag a származás és hierarchia alapján működik.

XII. AZ ALKOTMÁNY "ANYAGI MAGJA"

13. Magasabb rendű elvek a pozitív alkotmányjogban belül

Brörtlnek nem kell klasszikus természetjogot idéznie ehhez az érvhöz.

Az anyagi korlátokat ehelyett magából **az alkotmányos rendből lehet rekonstruálni.**

Ez elméletileg fontos. Lehetővé teszi, hogy két véglet között helyezkedjünk el.

Az egyik végletben:

A tiszta eljárási alkotmányosság szerint gyakorlatilag bármilyen alkotmányos jogká válhat, ha megfelelő módosítási eljárással elfogadják.

A másik:

Egy erős természetjogi elmélet szerint a pozitív alkotmányos érvényesség külső erkölcsi jogtól függ.

Brörtl egy köztes terepet foglal el. Az alapvető elvek – demokrácia, jogállamiság, jogok, hatalmi ágak szétválasztása, alkotmányos felsőbbrendűség – jogilag kiváltságos pozícióval bírhatnak, mert maguk alkotják az alkotmányos rend identitását és alapvető szerkezetét.

Ez a **pozitív jog belső lényegi vagy anyagi alkotmányosságának** egy formája.

2023-as társszerzője az alkotmánybíróságok legitimitásáról és hatásköreiről szóló tanulmánya pontosan visszatér a kialakult feszültséghez: a parlamenti szuverenitás szembeesik az alkotmánybíróság kötelességével az alkotmányosság védelmében, beleértve potenciálisan az alkotmányt megváltoztató törvényhozó többségek ellen is.

XIII. DEMOKRÁCIA ÉS ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGOK: NEM EGYSZERŰ BÍRÓI FELSŐBBRENDŰSÉG

14. Az ellenmajoritárius probléma

A fentiekből következtess lehet, hogy Brörtl a korlátlan bírói felsőbbrendűséget támogatja.

Az túl erős lenne.

Későbbi írásai egyértelműen elismerik a demokratikus nehézséget:

Ha a választott alkotmányos bírák érvényteleníteni a választott képviselők által elfogadott intézkedéseket – akár alkotmánymódosításokat is –, hogyan lehet ezt összeegyeztetni a népszuverenitással?

A kérdés a 2023-as alkotmánybíróági legitimitás elemzésének része.

Brörtl válasza inkább az **alkotmányos egyensúly** elméleteként érthető.

A népszuverenitás számít.

A parlamenti törvényhozás számít.

De egyik sem fordítható korlátlan többségi hatalomra, mert a demokrácia maga alkotmányosan van felépítve.

Az alkotmánybíróságok ezért védik azokat a feltételeket, amelyek között az alkotmányos demokrácia alkotmányos demokrácia maradhat.

Ez anti-majoritív funkciót ad a bíróságnak anélkül, hogy korlátlan uralkodóvá alakítaná.

XIV. BÍRÓFÜGGETLENSÉG: A HARMADIK HATALOM

15. Az intézményi autonómiától az alkotmányos legitimitásig

Brörtl igazságszolgáltatással kapcsolatos aggodalma követhető 2003-as *A kereszteződésben az A Független Szlovák Igazságszolgáltatás* felé vezető úton a *Na konci je súd* című művétől a

2020-as *Harmadik hatalomról: A Igazságszolgáltatás függetlenségének komoly kezelése* című tanulmányáig.

A központi alapfelvetés klasszikus, de erős:

A bírófüggetlenség a demokratikus kormányzás és az egyéni szabadság sarokköve.

A függetlenség intézményi megállapodásokat igényel a kinevezés, a hivatali idő, fegyelmi felelősség, eltávolítás és az irányítás koncentrációja elleni védelem tekintetében. Brörtl azonban nem egyenlő a függetlenséget a bírói felelősség alól való mentességgel. Beszélgetései továbbá a hitelességet, a képesítést, az elszámoltathatóságot és a bíróságok bizalmát biztosító reformokat is érintik.

Az ideális bíró tehát egyik sem az:

a törvényhozói parancsok bürokratikus szócsöve,

és

egy elszámoltathatatlan erkölcsi törvényhozó.

A bíró független intézményi döntéshozó, akit a törvények, az alkotmányos elvek, az ésszerűség, az eljárás és az igazolás követelményei korlátoznak.

Ez a felfogás tökéletesen illik Brörtl érett jogtudományának többi részéhez.

Minél nagyobb lesz a bíróságok jogalkotási vagy jogalkotási szerepe, annál nagyobb az intézményi **legitimitás és az érvelő felelősség** szükségessége.

XV. JOGI ÉRVELÉS, ÉSSZERŰSÉG ÉS AZ IDEÁLIS BÍRÓ

16. A jog nemcsak érvényesség; hanem igazolt döntés is

A Law is in the Air (2021) című gyűjtemény több 1997 és 2020 között írt cikket gyűjt össze, így különösen hasznos longitudinális képet nyújt Brörtl módszertanára.

Számos visszatérő aggály merül fel.

Az egyik a **definíció és a fogalmi pontosság**.

Egy másik probléma az **ésszerű személy és az ésszerű bíró** között.

A harmadik a közös szabályok és a konkrét döntések közötti kapcsolat.

Az alapvető módszertani meggyőződés úgy tűnik, hogy a jogi érvelés nem redukálható formális levezetésre. Egy jogi döntésnek kommunikálisan és gyakorlatilag védhetőnek kell maradnia.

Ez magyarázza a klasszikus jogi alak, a *bónusz pater familias* és a kapcsolódó ésszerű viselkedési normák fontosságát is az írásaiban.

A jogtudományi következtetés érdemli hangsúlyozni.

Egy modern jogrend számos mércét tartalmaz – ésszerűség, arányosság, méltányosság, jóhiszeműség, körültekintő gondosság –, amelyeket nem lehet pusztán mechanikus alávétellel alkalmazni.

A megítélés szükségessége tehát nem véletlen hiba, amelyet rossz jogszabályok okoztak.

Ez a **jog szerkezeti** kérdése.

XVI. JOG, ERKÖLCS ÉS IGASZÁGOSSÁG

17. Sem azonosítás, sem teljes elkülönítés

Brörtl szisztematikus jogi elmélete a jogot, erkölcsöt és igazságosságot megkülönböztethető, de összekapcsolt normatív jelenséggént kezeli. A 2013-as tankönyv kifejezetten összehasonlítja a jogi normákat az erkölcsi normákkal és az igazságossággal.

Az ő álláspontját nem szabad túlozni azzal az állítással, hogy egy norma akkor már nem érvényesül, ha igazságtalan.

Nincs erős bizonyíték arra, hogy Brörtl ezt a klasszikus természetjogi tézist alkalmazza.

Ehelyett egy árnyaltabb kapcsolat alakul ki.

A jogi érvényesség szintjén az intézményi elismerés továbbra is számít.

Az **alkotmányos jogrend** szintjén azonban olyan értékek, mint a jogok, egyenlőség, szabadság, jogi bizonyosság és igazságosság jogilag beépíthetők elvként.

Az ítélethozatal **szintjén** ezek az elvek olyan indokká válnak, amelyeket a bírácoknak értelmezniük, egyensúlyozniuk és konkrétan kell értelmezniük.

Így az erkölcs nem egyszerűen kívül áll a pozitív törvény határán, és a törvény sem oldódik fel az erkölcsbe.

Ehelyett a modern alkotmányjog intézményi **csatornaként működik, amelyen keresztül a kiválasztott erkölcs-politikai értékek jogilag érvényessé válnak.**

Ez egy újabb oka annak, hogy a "befogadó" vagy "posztpozitívista alkotmányosság" hasznosabb leírás későbbi munkásságára, mint a "természetjog" vagy az "exkluzív pozitívizmus".

XVII. A TÖBBSZINTŰ JOGREND

18. A nemzeti jogrendszertől az európai és nemzetközi interakcióig

Egy másik hosszú távú fejlemény a tisztán államközpontú jogrend fokozatos elromlása.

A 2013-as *Teória práva* már foglalkozik a szlovák és az Európai Unió jogi forrásaival.

Ez a változás sokkal világosabbá válik Brörtl későbbi kutatási projektjében, amely a **jogi érvelés módszertanának új dimenzióiról és a jogi elvek szerepéről szól a többszintű jogrendszerben.**

A projekt a nemzeti, európai uniós és nemzetközi szinten működő elvek közötti konfliktusokat vizsgálja, és olyan érvelő módszereket keres, amelyek képesek összehangolni ezeket. Kifejezetten a jogi elveket összekapcsolja az európaisággal, globalizációval, jogi szakadékokkal és az értékkonszenzussal.

Ez fontos módosítást eredményez a klasszikus hierarchikus modellben.

Egy hagyományos, államközpontú elmélet a jogot valami ilyesmiben képzei el:

Alkotmány → törvény → szabályozás → döntés.

Egy többszintű jogrendszer sokkal összetettebb:

nemzeti alkotmány ↔, EU-jog, ↔ nemzetközi jog, ↔ nemzeti jog, ↔ alkotmányos és nemzetfeletti jogtudomány.

A konfliktusokat már nem mindig lehet megoldani egyetlen szuverén forrás azonosításával a piramis tetején.

Az elveken keresztüli érvelés jogi szinteken átdolgozó koordinációs mechanizmussá válik.

Ez egy fontos késői fejlemény Brörtl jogtudományában.

XVIII. BRÖRTL ÁLTALÁNOS ÁLLAMELMÉLETE

19. A jog nem elszigetelhető a politikai szerveződéstől

2023-as *Všeobecná štátoveda* című műve megerősíti, hogy Brörtl soha nem alkalmazta azt a stratégiát, amely a jogtudományt egy önálló jogi normák tudományává redukálja.

A könyv az egyént és a társadalmat, az állam eredetét és céljait, az államiság alkotóelemeit, politikai konfliktusokat, alkotmányos átalakulást, forradalmat, ellenállási jogot, bukott államokat, egyház-állam kapcsolatokat, politikai pártokat, állami funkciókat és formákat, parlamenti ellenzékét, alkotmánybíróságokat és a modern alkotmányos államot vizsgálja.

Fontos elméleti következtetés van.

Brörtl esetében a törvény/állam kapcsolat kölcsönös.

Az állam biztosítja azokat az intézményeket, amelyeken keresztül a törvényt megalkotják, garantálják és érvényesítik.

De a törvény egyszerre alkotja és korlátozza az államot.

Az alkotmányos Rechtsstaat tehát nem csupán egy törvényes állam. Ez egy politikai rend, amelynek saját hatalmi gyakorlása jogilag megalapozódott.

Ez ellentétes azzal az elképzeléssel, hogy a szuverenitás az államhatalom korlátlan jogi jogértelmét jelenti.

XIX. A 2024-ES VISSZATÉRÉS A JOGÁLLAMISÁGHOZ

20. Miért tért vissza Brörtl majdnem harminc évvel később az 1995-ös témájához

Az *O právnom štáte* megjelenése 2024-ben elméletileg feltáró. Brörtl érett pályafutása végén visszatér ahhoz a problémához, amely már 1995-ben foglalkoztatta.

De a kontextus radikálisan megváltozott.

Az 1990-es évek kérdése főként a következő volt:

Hogyan épül fel egy Rechtsstaat az autoriter szocializmus után?

A 2020-as évek kérdése egyre inkább így szól:

Hogyan akadályozhatja meg egy meglévő alkotmányos állam a jogállamisági intézmények kiüresítését, miközben a formális jogi eljárások érintetlenek maradnak?

Ez a változás sokkal élesebb megkülönböztetést eredményez a következők között:

Jogállamiság / Rechtsstaat

és

Törvény uralma.

Egy kormány hatalmas mennyiségű jogszabályt hozhat, ragaszkodhat a hivatalos jogszerűséghez, és mégis a jogot eszközként használhatja a politikai hatalom megszilárdítására.

Brörtl 2024-es esszéje, a "Egy törvényekkel sűrű ország" pontosan diagnosztizálja a jogállamiság kortárs válságát, és megkülönbözteti az igazi Rechtsstaatlichkeit-et a törvény uralmából és a *Machtstaat-tól* – egy hatalmi-államtól, amely a jogot eszközként használja.

Ez fontos késői szakaszbeli finomítást jelent eredeti elméletének.

A jogszerűség szükséges, de már nem elegendő.

XX. TÖRVÉNYHOZÁSI HIPERTRÓFIA

21. Túl sok törvény alááshatja a jogot

Egy újabb késői aggodalom a törvényhozási túltermelés.

Brörtl felhívja a figyelmet a túlzott sűrű szabályozás romló minőségére, valamint arra a klasszikus elvre, hogy olyan ügyek, amelyekhez nem szükséges jogi szabályozás, nem szabad automatikusan törvényhozni.

Ez jelentős fejlemény, mert megváltoztatja a jogi bizonyosság naiv elképzelését.

Azt gondolhatnánk:

több törvényhozás = nagyobb bizonyosság.

Brörtl későbbi nézőpontja azt sugallja, hogy ennek az ellenkezője is előfordulhat.

Ha a törvényhozás mennyisége túlzott, instabil, töredezett és folyamatosan módosított lesz, akkor:

a polgárok nem tudják tájékozni magukat;

a szakemberek nehezen tudják meghatározni az alkalmazandó jogszabályokat;

a bírói értelmezés kevésbé kiszámíthatóvá válik;

A formális jogszerűség nő, míg a lényegi jogi bizonyosság csökken.

A érett jogállamiság-elmélet tehát magában **foglalja a törvényhozási mértékegységet és az érthetőséget.**

XXI. ÖKOLÓGIAI ALKOTMÁNYOSSÁG ÉS A TERMÉSZET JOGAI

22. A legújabb tematikus bővítés

Ugyanebben a 2024-es műben izgalmas kiterjesztést is tartalmaz arra, amit Brörtl gyakorlatilag **zöld alkotmányosságnak** nevez.

Olyan környezeti elveket vizsgál, amelyek alkotmányos rendbe és fejlesztésekbe épülnek, amelyek során a természet – vagy bizonyos folyók és természeti entitások – jogi szubjektivitást szerezhetnek, gyakran bírósági döntéseken keresztül.

Ez nem jelenti a korábbi joggyakorlatának pótlását.

Inkább azt mutatja, hogyan képes érett koncepcionális gépezete új jogi jelenségeket befogadni.

Az elvek alkotmányos státuszt szerezhetnek.

A bíróságok konkrétan tudják ezeket megfogalmazni.

A jogi szubjektivitás nem kell a 19. századi magánjogi kategóriákban maradni.

Maga a jogállamiság egyre inkább ökológiai dimenziókat is tartalmazhat.

Ezért az ökológiai alkotmányosságot leginkább úgy értjük, mint **elveken alapuló alkotmányelméletének kiterjesztése, egy új lényegi területre**, nem pedig egy új jogászai paradigma.

XXII. A LEGFONTOSABB FEJLŐDÉSI VÁLTOZÁSOK

Ha összevetjük az 1989 utáni harmincöt évet, a változásokat különösen világosan összefoglalhatjuk.

Korábbi hangsúly

A jog elsősorban olyan szabályok, amelyeket jogos hatóság adott ki vagy ismer el

Mature Brörtl

A jog mint megkülönböztetett rend, amely az alkotmányos elvektől az egyéni bírói döntésekig terjed

A fejlesztés jellege

Intézményi pluralizáció

Korábbi hangsúly	Mature Brörtl	A fejlesztés jellege
"Norm" mint hagyományos alapegység	"Szabály" mint szélesebb nemzetség, amely általános és egyéni jogi szabályokat foglal magában	Fogalmi újrafogalmazás
A kontinentális jog középpontjában álló törvények	A törvény és a jog nem teljesen azonos	Eltérés a törvényhozói pozitívizmtól
A törvényt elsősorban alkalmazó bíróságok	Bíróságok alkalmazása, konkrétizálása és néha jogi szabályok létrehozása	Bírósági fordulat
Elvek a Rechtsstaat jellemzőiként	Az elvek jogi gyakorlati szabályokként, amelyek jelentése az ítélet során derül ki	Az elvek jogalkotása
Formális alkotmányos hierarchia	Az alkotmánymódosítás érdemi korlátozásainak lehetősége	Anyagi alkotmányosság
Nemzeti jogrend	Nemzeti, EU-s és nemzetközi elvek kölcsönhatása	Többszintű forduló
A jogállamiság elsősorban posztautoriter alkotmányos eszméként	A jogállamiság egyben védelmeként a jogászati autoriterizmus és a törvényhozási túlzó túlzás ellen is	Védekező alkotmányosság
Antropocentrikus alkotmányos jogok	Környezeti elvek és a természet lehetséges jogai/jogi szubjektivitása	Ökológiai kiterjesztés

Ezek a fejlemények összessége. Nem találok bizonyítékot arra, hogy Brörtl drámai filozófiai áttérést tanúsított, amelyben Brörtl elutasította volna korábbi jogtudományát, és teljesen más iskolát választott volna.

XXIII. BRÖRTL ÉS KELSEN

23. A legerősebb szerkezeti hatás

Kelsen nélkülözhetetlen Brörtl megértéséhez.

Brörtl legalább három kelsen-féle felismerést fogad el.

Először is, a jogi rend strukturált.

Másodszor, az egyéni döntések nem kevésbé jogosak pusztán azért, mert egyediek.

Harmadszor, a jog intézményesített aktusokon keresztül további jogot hoz létre.

A 2020-as *Kirakós kirakóban* Brörtl kifejezetten Kelsen mellett áll azzal az állítással, hogy egy jogi normának szükségszerűen általánosnak kell lennie.

De Brörtl nem követi Kelsent odáig, hogy az alkotmányjogi joggyakorlatot egy tisztult pozitív normák hierarchiájává redukálja.

Az elvek, alkotmányos értékek, precedens, bírói jogfejlesztés, az alkotmánymódosítások és a Rechtsstaat lényegi korlátai olyan szerepet kapnak, amely érett álláspontját jelentősen lényegesebbé teszi.

A recept, amit én használnék, a következő:

Kelsen-i építéset kelsen-lezárás nélkül.

Ez egy értelmező jellemzés, nem Brörtl saját címkéje.

XXIV. BRÖRTL ÉS DWORKIN

24. A probléma elfogadása, nem a teljes megoldás

Dworkin nagy kihívása a pozitívizmust ellen az volt, hogy a jog nemcsak szabályokból, hanem elvekből is áll.

Brörtl elfogadja a központi empirikus meglátást:

Az elvek kétségtelenül számítanak abban, hogy a bírácnak mit kell dönteniük.

Mégis, a koncepcionális válasza eltér.

Ahelyett, hogy azt mondaná:

szabályok **kontra** elvek,

Brörtl a következőkre hajlik:

elvek **egy bizonyos** szabályként.

Ez lehetővé teszi számára, hogy megőrizze a jogrend egységét.

Dworkin befolyása tehát látható az elveknek, jogoknak és az ítéletnek tulajdonított jelentőségében, de Brörtl nem egyszerűen válik dworkini-szerűvé.

XXV. BRÖRTL ÉS ALEXY

25. Egyensúlyozás teljes ontológiai dualizmus nélkül

Alexy különösen releváns Brörtl alkotmányos elvekről és egyensúlyról írt írásaiban, és a legjelentősebb kortárs elméletírók közé tartozik, akikről a jogállamiság című munkájában tárgyalnak.

Brörtl elfogadja, hogy az elvek eltérnek a szokásos részletes szabályoktól, és hogy az alkotmányos döntés gyakran egyensúlyozást igényel.

Mégis, ellenáll attól, hogy az alkalmazásbeli különbségekből következtetést vonjon ki, hogy az elvek tehát egy teljesen különálló ontológiai kategóriába tartoznak.

Így beépíti az Alexianusz gyakorlati alkotmányozást, miközben megőrzi a jogi szabályok egységesebb szókincseit.

XXVI. BRÖSTL ÉS A NÉMET ALKOTMÁNYOS HAGYOMÁNY

26. Valószínűleg a legfontosabb intézményi befolyás

A német alkotmányhagyomány különösen közel áll Brörtl érett jogtudományához.

Három ötlet ismétlődik:

a különbség Gesetz és Recht között;

az alkotmányos elvek lehetősége, amelyek nagyobb lényegi jelentőséggel bírnak, mint egyes alkotmányos rendelkezések;

valamint a független alkotmánybíróság szerepét ezen elvek gyakorlati megvalósításában.

Különösen jelentős, hogy a német Szövetségi Alkotmánybíróság érvelése a megalkotott törvények és törvények azonosságának hiányára vonatkozó érvelése kifejezetten hasznos.

Ez a hatás segít megmagyarázni, miért marad posztpozitivizmusa mélyen intézményes.

Az értékek nem pusztán azért váltak legálisak, mert a filozófusok erkölcsileg vonzónak találják őket, hanem mert alkotmányos struktúrákba épülnek és jogilag felhatalmazott intézmények által fogalmazzák meg.

XXVII. MI MARADT MÉG POZITIVISTA?

27. Brörtl soha nem oldja fel a jogot politikai erkölcsbe.

Az elvek és értékek növekvő jelentősége nem szabad, hogy elhomályosítsa azt az erős pozitivisták összetevőt, amely továbbra is fennáll.

Brörtl még mindig komolyan veszi:

jogi érvényesség;

formális források;

intézményi kompetenciát;

alkotmányos hierarchia;

jogi hatalom;

jogi eljárás;

és a jog és az általános erkölcsi törekvés közötti különbség.

Érett elmélete tehát nem mondja ki:

"Amit az igazságosság megkövetel, az törvény."

Inkább nagyjából így szól:

A pozitív jog egy intézményi szabályrend, de maga a modern alkotmányos pozitív jog is tartalmaz elveket, jogokat, precedenseket és értelmezési gyakorlatokat, amelyeket nem lehet törvényes ítéletekre redukálni.

Ezért jobb osztályozó közelítések a "befogadó alkotmányos pozitivizmus" vagy a "posztpozitivistai intézményi jogtudomány", mint a természetjog.

XXVIII. MI A LEGEREDETIBB BRÖSTLBEN?

Brörtl véleményem szerint nem "egy új világ iskola alapítója" a jogtudományban, ahogy Kelsen, Hart, Dworkin vagy Luhmann rendkívül eltérő elméleti paradigmákat alkottak.

Eredetisége máshol rejlik.

Mindenekelőtt egy **közép-európai jogelméleti hagyományok szintéziséből áll, amely a posztkommunista alkotmányos demokrácia problémáihoz igazodik.**

Több elem is különös figyelmet érdemel.

Az első az, hogy a **"szabályt" egyesítő jogi kategóriává** tegye, amely magában foglalja alkotmányos elveket, törvényeket, általános normákat és egyéni bírósági vagy közigazgatási döntéseket.

A második a kontinentális kodifikált jog gondolkodásának összeegyeztetése a **bírói jogalkotás és precedens empirikus** tényével.

A harmadik pedig Kelsen általános/egyéni normaszervezetének és elvorientált alkotmányosságának ötvözi.

A negyedik az, hogy az alkotmányos elveket nemcsak politikai eszméként, hanem mint **működő jogi szabályokként kezeli, amelyek jogi valósága a bírósági alkalmazásban és egyensúlyozásban nyilvánul meg.**

Az ötödik a formális alkotmányos felsőbbrendűségtől a **lényegi alkotmányos identitás vagy az alkotmánymódosítás lényegi korlátja felé való elmozdulás** a menet.

A hatodik a hatodik a beépítése ezeknek az eszméknek a kifejezetten **többszintű európai jogi környezetbe**, ahol nemzeti, uniós és nemzetközi elvek ütközhetnek anélkül, hogy mindig egyetlen egyszerű szuverén hierarchia lenne.

A hetedik a késői különbségtétel az autentikus jogállamiság és **az autoriter joguralom** között, amelyhez az a felismerés, hogy maga a jogi túltermelés alááshatja a jogi bizonyosságot.

Ezeket a hozzájárulásokat pontosabban írják le rendkívül koherens **rekonstrukcióként és szintézisként**, mintsem teljesen új jogontológiának.

XXIX. ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI TAPASZTALATÁNAK HATÁSA

Módszertani szempontból nem lenne biztonságos azt állítani, hogy Brösl megváltoztatta elméletét, mert 2000 és 2007 között a szlovák alkotmánybíróságon szolgált, hacsak ő maga nem igazolta kifejezetten ezt az oksági összefüggést.

A kronológiai összefüggés azonban feltűnő.

2000 előtt és körül fő kérdései a következőkről szólnak:

a Rechtsstaat;

a posztkommunista alkotmányos átalakulás;

állam és jog;

a politikai és jogi eszmék története.

Alkotmányos bírói időszaka alatt és különösen azt követően a következő témák egyre hangsúlyosabbak lesznek:

bírói függetlenség;

alkotmányos elvek;

alkotmánymódosítás;

precedens;

egyensúlyozás;

alkotmánybíróságok;

a törvény és a szélesebb jogrend közötti különbség;

és az egyéni bírói döntés a jog részeként.

Intézményi tapasztalata ezért fontos **kontextust** nyújt az igazságszolgáltatási fordulathoz, még akkor is, ha ezt nem szabad bizonyítható pszichológiai okként bemutatni.

XXX. VAN "BRÖSTL RENDSZER"?

Szigorú értelemben Brörtl nem hozott létre olyan zárt deduktív jogrendszert, amely Kelsenhez társítható.

De ha írásait együtt rekonstruálják, egy koherens szerkezet jelenik meg.

A legfelső **szinten alkotmányos elvek és alapvető kötelezettségek** állnak.

Ezek alatt alkotmányok, törvények, rendeletek és egyéb általános jogi szabályok találhatók.

Ezeket közigazgatási és bírósági döntések konkrétazzák.

A bírósági értelmezés korlátozott, de nem mechanikusan határozza meg a törvényi szöveg.

Az elvek a jogrendben működnek, és az ítélelhozatal révén konkrétan értelmet nyernek.

A bíróságok így hozzájárulhatnak a joghoz, beleértve a precedenteket is, miközben legitimitásuk függetlenségtől, megalapozott igazolástól és alkotmányos elszámoltathatóságtól függ.

Az egész rendszer a demokratikus Rechtsstaat **normatív intézményi keretein belül működik**.

És a modern Európában már nem önálló nemzeti piramis, hanem **egy többszintű jogi rend**, amely az EU-val és a nemzetközi joggal lép kapcsolatba.

Ez elég koherens ahhoz, hogy egy brörtl jogfelfogásról beszéljünk, még akkor is, ha ő maga általában konkrétális fogalmi problémákon halad, nem pedig egy különálló jogtudományi "iskola" kihirdetésén.

XXXI. A LEGMÉLYEBB KONTINUITÁS: A HATALOM TÖRVÉNYEN KERESZTÜLI IRÁNYÍTÁSA

A legfontosabb kontinuitás az 1995-ös *Právny štát*tól a 2024-es *O právnom štáte*ig végső soron nem egy normák technikai elmélete.

Ez a törvény és a hatalom **kapcsolatának elmélete**.

A törvényhozás politikai hatalmát alkotmányossá kell tenni.

Az adminisztratív hatalomnak jogilag korlátozott kell lennie.

Az igazságszolgáltatási hatalomnak függetlennek kell lennie, de elszámoltathatónak.

Még az alkotmányozó vagy alkotmánymódosító hatalom is tárgyi alkotmányos korlátozásokkal szembesülhet.

A bírácaknak maguknak jogilag érthető érvekkel kell igazolniuk döntéseiket.

És a jogalkotás nem kielégíti a jogállamiságot, amikor csupán a politikai ellenfelek uralmának eszközévé válik.

Ebből a nézőpontból sok látszólag különálló brösztliai téma – jogi források, bírófűggetlenség, precedens, alkotmánymódosítások, elvek, Rechtsstaat, jogi bizonyosság – ugyanannak a kérdésnek a részei:

Hogyan lehet az intézményi hatalom jogilag megalkotott, jogilag korlátozott és racionálisan igazolható hatalommá alakítani?

Ez talán a legmélyebb szervező gondolat az 1989 utáni joggyakorlatában.

Általános értékelés

Bröstl 1989 utáni pályája tehát úgy jellemezhető, mint egy **rekonstrukcióból az alkotmányosítás felé, majd az alkotmányosításból egy egyre inkább ítélkező és elvekre érzékenyebb jogelmélet felé**.

Korai posztszocialista munkája a Rechtsstaatot, a jogosságot, az alkotmányos korlátozást és a demokratikus legitimitást helyezte a középpontba.

Középkora történelmi-összehasonlító jogtudományt, alkotmányos ítéletet és egyre lényegesebb alkotmányos elveket hozta létre.

Nagyjából 2015–2018 után végzett érett munkája átfogalmazta magát a jog ontológiáját: a jogrend összefonódó szabálykomplexummá válik, beleértve az elveket, általános törvényeket és egyéni bírósági döntéseket; a törvény és a törvény már teljesen szinonimá válik; a precedens

elméletileg legitimé válik még kontinentális rendszerben is; és a bíróságok részt vesznek a jog fejlődésében.

Legújabb munkája nem fordítja meg ezeket a következtetéseket. Ehelyett új problémákra alkalmazza őket: az alkotmányfelülvizsgálat legitimitására, a többszintű jogrendre, a joggal való politikai hatalom általi visszaélésre, a törvényhozási túlzásra és az ökológiai alkotmányosságra.

Ezért a legvédehetőbb elméleti osztályozás a következő:

egy történelmileg tájékozott, szabályközpontú és intézményileg pozitivista joggyakorlat, amely fokozatosan lényegi, elvorientált alkotmányossággá fejlődik anélkül, hogy feladná a jog pozitív jog- és intézményi alapjait.

Ebben az értelemben Brörtl érdekes köztes pozíciót tölt be az 1989 utáni közép-európai jogtudományban: **közelebb áll Kelsenhez a jogrendszer építészetében, közelebb Dworkinhez és Alexyhez az elvek és az ítélkezési érvelés jogi erejének elismerésében, valamint legközelebb a német Rechtsstaat hagyományhoz az alkotmányjog általános felfogásában, mint a politikai hatalom korlátozása.**

Radoslav Procházka jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Radoslav Procházka jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Radoslav Procházka meglehetősen jellegzetes helyet foglal el az 1989 utáni szlovák jogelméletben. Általában elsősorban alkotmányjogi jogtudósként sorolják, de ez túl szűk. Az 1990-es évek végétől kezdve írásai felismerhető jogi álláspontot alakítanak ki a jog természetéről, bírói érvelésről, jogi elvekről és értékekről, a demokratikus legitimitásról, alkotmányos ítéletről, alkotó hatalomról, a jog forrásairól és érvényességéről, valamint a jog és annak társadalmi környezete kapcsolatáról. Pályafutása különösen érdekes, mert **nem** pusztán a pozitívizmust a posztpozitívizmust vagy a bírói korlátozásból az igazságszolgáltatási aktivizmus felé mozdul. Jobban érthető úgy, mint egy hosszan tartó próbálkozás három versengő követelményt összeegyeztetésére: **lényegesen ésszerű kormányzat, demokratikus önkormányzat, valamint az intézményi kompetenciák jogszerűsége.**

A központi fejlődés előre is megemlíthető. *A Mission Accomplished* (2002) című művében Procházka elsősorban az **alkotmánybíróságok alapító és kreatív szerepének** elemzője volt a posztkommunista átalakulásban. *Dobrá vůľa, spravodlivý rozum* (2005) című művében

kidolgozott egy kifejezetten **axiológiai, elv-alapú értelmezést az ítéletről**, amelyben az alkotmányfelülvizsgálat segít biztosítani, hogy a kormányzó hatalom "ésszerű" legyen. 2009 és 2011 körül, amely azonban a *Lud a sudcovia v konštitučnej demokracii* című ügyben csúcsosodott, magát az igazságszolgáltatási alkotmányosságot is demokratikus és jogszerűség-alapú kritikának vetette alá: a bíróságok erkölcsileg és céltudatosan érvelhetnek, de ez nem teszi fel őket arra, hogy saját joghatóságukat találják fel. 2012-től EU-jogi kutatásai és a *Marek Káčerrel közölt Teória práva* két kiadása ezeket az álláspontokat egy általánosabb elméletbe integrálja, amely a forrásalapú érvényességet pluralista értelmezéssel ötvözi. Végül írásai körülbelül 2017 után egyre inkább az **alkotmányos realizmus irányába** vándorolnak: az alkotmányjog beágyazódik a politikai kommunikációba, az intézményi ösztönzőkbe, a szociálpszichológiába és az alkotmányos kultúrába, és sem a bíróságok, sem az alkotmányos szövegek nem helyettesíthetik a működő demokratikus közösséget.

Ez elméletileg sokkal érdekesebbé teszi Procházkat, mint egy egyszerű "liberális alkotmányosság" (liberális alkotmányosság) vagy "politikai alkotmányosság" kifejezés sugallná.

1. Az első nagy szakasz: *Küldetés teljesítése és az alkotmányos ítélethozatal mint átalakulás intézménye*

Procházka elméletének első nagy szisztematikus megfogalmazása az angol nyelvű *monográfia, a Mission Accomplished: On Founding Constitutional Adjudication in Central Europe* (CEU Press, 2002). Összehasonlítja az alkotmányos igazságszolgáltatás kialakulását Lengyelországban, Magyarországon, Csehországban és Szlovákiában. Szerkezete már feltárja intellektuális érdeklődését: alkotmányfelülvizsgálat létrehozása, intézményi tervezése, bírói megközelítések, értelmezési technikák, és végül az alkotmánybíróságok "születésétől" "gyermekkoron" át való átalakulás és a "felnőttkor" felé vezető lépés.

A jogot nem magyarázhatja meg kizárólag jogi normákkal

A könyv egyik legfontosabb jellemzője, hogy elutasítja az alkotmányos ítélethozatal tisztán doktrinális magyarázatát. A négy visegrádi alkotmányos rendszer közötti különbségeket **a történelmi hagyományok, intézményi kialakítás, politikai körülmények, jogi kultúra és társadalmi-pszichológiai tényezők** kölcsönhatása magyarázza. Így az azonos nyugati alkotmányos intézmények nem egyszerűen azonos joggyakorlatot hoznak létre, miután átültették Közép-Európába. Ezek az örökölt "jogi tudatosság" és az egyes társadalmak intézményi gyakorlatai révén törnek meg.

Ez már most is jelentős jogászai állítás. Procházka az alkotmányjogot egyszerre kezeli normatív rendszerként és intézményesített társadalmi viselkedésként. Az alkotmányos tanítás tehát sem teljesen autonóm, sem csupán álcott politikai formája. A bírói döntések az alkotmányos szöveg, az intézményi hatáskörök, a bírák szakmai önmegértése, politikai körülmények és örökölt jogfelfogások kombinációjából születnek.

Ezt egyfajta **"helix" modell** formájában ragadja meg az alkotmányos döntéshozatal kialakulásáról. A külső oldal a "visszatérés Európába", a nyugati liberális-demokratikus alkotmányosságból, európai integrációból és a közép-európai államok közötti kölcsönös versengésből állt. A belső oldal a hazai jogi hagyományokból, a forradalom utáni politikai gazdaságokból, intézményi választásokból és joggal kapcsolatos elvárásokból állt. Az

alkotmányfelülvizsgálat tényleges formája e két tényező kölcsönhatásából alakult ki. Más szóval, az alkotmányos modernizáció sem egyszerű nyugatosodás, sem pusztán az őshonos hagyomány folytatása volt.

Ez továbbra is Procházka gondolkodásának egyik legtartósabb eleme. Sokkal később visszatér az alkotmánymódosítások elméletében és az elnökségről szóló beszámolójában.

Egy kétdimenziós elmélet a bírói aktivizmusról

A Mission Accomplished egyik *különösen eredeti jellemzője*, hogy Procházka nem hajlandó a bírói aktivizmust egyszerű kérdésre redukálni: "Milyen gyakran érvényteleníti az alkotmánybíróság a törvényeket?"

Legalább két dimenziót különböztet.

Az első a **bírói szigorítás mértékét érinti a politikai intézményekhez képest**. Egy bíróság összehasonlítható:

engedékeny, jelentős mozgásteret biztosítva a törvényhozásnak, vagy **tiltó**, politikai döntéseket intenzívebb bírói ellenőrzésnek vetve alá.

A második a **bírói tevékenység értelmező jellegét** érinti. Az alkotmányos értelmezés a következők lehet:

Megőrzési szakember, amely megpróbálja megőrizni a rendelkezésre álló szöveges alkotmányos elfoglaltságot, vagy **konstruktivista**, kreatívabban értelmezve egy hiányos alkotmányos rend befejezésére, rekonstruálására vagy kidolgozására.

Ez a különbség azért fontos, mert egy bíróság lehet aktivista egyik értelemben anélkül, hogy a másikban aktivista lenne. Gyakran érvénytelenítheti a jogszabályokat, miközben viszonylag szöveges marad, vagy formálisan áttekinthet politikai intézményeknek, miközben kreatívan fejleszti az alkotmányos doktrínát. A későbbi bírák pontosan ezt a sokdimenziós jelleget figyelték Procházka "bírói aktivizmusának", még akkor is, amikor megkérdőjelezték, hogy minden dimenzió tökéletesen illeszkedik-e egymáshoz.

Alkotmányjogi gyakorlat az átmeneti dilemmákra adott válaszként

A két dimenzió két posztkommunista problémának felel meg.

Az első a **legitimitás és a hatékonyság közötti feszültség** volt. Az átalakulás gyors gazdasági és intézményi újjáépítést igényelt, ösztönözve a bírói tiszteletet. De ahol az átalakulásnak nem volt politikai legitimitása, az alkotmánybíróságok általában kompenzálták azzal, hogy egyre igényesebb az alkotmányos korlátok őrzőivé váltak.

A második a **befejezetlen alkotmányos megállapodás és a korlátozott bírói hatalom** közötti feszültség volt. Ahol az alkotmányos szöveg ideiglenes vagy hiányos maradt, a bírákat a konstruktivista joggyakorlat felé tolták. Ahol viszonylag teljes alkotmányos megállapodás már létezett, az igazságügyi befejezés érve gyengébb volt.

Ennek megfelelően a hagyományosan bírói aktivizmusnak nevezett munka elsősorban nem egyéni pszichológiai jellemző a bírákra. Ez részben intézményi válasz a politikai átmenet, az alkotmányos szöveg, a bírósági kialakítás és a jogi kultúra kapcsolatára.

Ez fontos korai jelzése Procházka későbbi álláspontjának. Még 2002-ben is, amikor viszonylag szimpatizált a közép-európai alkotmánybíróságok alapító eredményeivel, **nem idealizálta a bírákat**. Az alkotmánybíróságok lehetnek ideológiaiak, politikailag elhelyezkedőek és manipulatívak, akárcsak a politikai intézmények. Maguk is történelmi és intézményi környezetük termékei voltak.

Így későbbi bírálata a bírói felsőbbrendűséggel szemben nem volt teljes szakítás a *Mission Accomplished*-lel. Már jelen volt egy szkeptikus elem.

2. *Dobrá vôľa, spravodlivý rozum* (2005): az axiológiai fázis

A második fő szakasz a *Dobrá vôľa, spravodlivý rozum: Hodnoty a princípy v súdnej praxi* ("Jó akarat, igazságos/igazságos ész: értékek és elvek az igazságszolgáltatásban"), amelyet a Kalligram adott ki 2005-ben. A mű sokkal közelebb áll az általános jogtudományhoz, mint a *Mission Accomplished*. Vizsgálja a bírói döntéshozatal kognitív és normatív alapjait, és Procházka egyik legtöbbet tárgyalt művevé vált a szlovák jogtudományban.

Itt az alapvető kérdés megváltozik. A *Mission Accomplished* azt kérdezte, miért viselkednek másként az alkotmánybíróságok. *Dobrá vôľa* lényegében így kérdezi:

Mi teszi jogilag és erkölcsileg helyessé egy bírói döntést?

Ez pedig Procházkát az értékekhez, elvekhez, igazságossághoz és ésszerűséghez vezeti.

3. Az értékek és elvek közötti alapvető különbség

Procházka viszonylag szigorú különbséget tesz a **hodnoty**—értékek—és a **princípium**—elvek között.

Az értékek elsősorban a **jó** dimenziójához tartoznak (*dobré*). Lehetővé teszik számunkra, hogy értékeljük az élethelyzeteket: az élet, a szabadság, méltóság, egyenlőség, a véleménynyilvánítás szabadsága és így tovább, amelyek megvalósítása jónak értékelhető.

Az elvek elsősorban a **jog vagy helyesség** (*správne*) dimenziójában működnek. Irányítják a cselekvést és a döntést: segítenek meghatározni, mit kell tenni egy konkrét normatív helyzetben.

A későbbi Procházka megfogalmazását visszavonó kutatások a következőképpen magyarázzák az ellentétet: a jó különösen releváns a **jogalkotásban**, ahol egy politikai közösség választja el, mely helyzetek és célok érdemlik jogi előrelépést; a jog különösen releváns a **jogalkalmazás** szempontjából, ahol a döntéshozónak meg kell határoznia, melyik konkrét döntés helyes.

Procházka tovább megy. Az értékeknek elkerülhetetlen tárgyi elkötelezettségi eleme van: nem semlegesek. A versengő politikai közösségek eltérő relatív erkölcsi súlyt adhatnak különböző javaknak. A helyes jogi döntés ezzel szemben erősebb objektivitásra törekszik: a bírónak egy általánosan igazolható kritériumot kell keresnie, amely képes az adott ügyben helyes választ adni.

Ez az egyik legvilágosabb eltérés a szűk, parancs- vagy szabályalapú jogfelfogástól.

Az igazságosság, mint a híd az elvont értékek és a konkrét személyek között

Az igazságosság ebben a keretben nem csupán egy értéket jelent a sok közül. Fontos **eszköz- vagy elosztó funkciója** van: az alapvető értékeket konkrétan személyekkel és konkrét kapcsolatokhoz köti.

Így egy alapvető érték, mint az élet, a személyes szabadság vagy a véleménynyilvánítás szabadsága, absztrakt szinten létezik. Az igazságosság elvei megadják azt a normatív gépezetet, amelyen keresztül ezek az értékek adódnak, védik és kiegyensúlyozzák a konkrét jogi kapcsolatokban.

Ez egy háromszintű architektúrát eredményez:

értékek → elvek → egyéni jogi döntés.

Az eredmény hasonlít az európai jogtudomány szélesebb posztpozitivistá fordulatára, amely elv-, egyensúly- és jogelméletekhez kapcsolódik, bár Procházka pontos terminológiája és a jó/jobb megkülönböztetése saját rekonstrukciója, nem csupán Dworkin vagy Alexy reprodukciója.

4. "Ésszerűség" mint a legitim hatalom kritériuma

Egy még fontosabb tézis Procházka **rozumnost'** – az ésszerűség – fogalma.

Megfogalmazása, amelyet a későbbi elméleti irodalomban idéznek, az áll, hogy a bírói alkotmányos felülvizsgálat célja annak biztosítása, hogy az irányító akarat **ésszerű akarat** legyen, mivel az ésszerűség a legitimitás alapvető jellemzője.

Ez egy erőteljes lényegi elmélet az alkotmányosságról.

Ez azt jelenti, hogy a többségi döntés, a formális hatáskör és a helyes törvényhozási eljárás önmagában nem elegendő a teljes alkotmányos legitimitáshoz. A közhatalomnak is túl kell viselnie a racionális normatív ellenőrzést.

A 2005-ös álláspontban tehát az alkotmányos ítélet **episztemikus-normatív funkciót bír**. A bíróság nem csupán a következőket kérdezi:

A törvényt a megfelelő hatóság fogadta el a megfelelő eljárás szerint?

Azt is megkérdezi, hogy a cselekedet alkotmányosan elfogadható okokkal indokolható-e.

Ez a csúcspontja annak, amit Procházka **lényegi vagy axiológiai alkotmányosságának** nevezhetnénk.

Fontos azonban nem félreértelmezni őt egyenes, természetes jogászként. Nem oldja fel a pozitív jogot erkölcsbe. Az intézményi és szöveges keret továbbra is fontos. Ehelyett a pozitív jogi szabályok egy szélesebb körű igazolási struktúrába épülnek, amely célokat, elveket és értékeket foglal magában.

5. Értelmezés: sem mechanikus alávetés, sem korlátlan bírósági erkölcs nem

A 2005-ös elmélet tartós hozzájárulása a bíró mechanikus szubzumáló gépként való képének elutasítása.

A jogi alkalmazás szükségszerűen tartalmaz interpretatív választást. Egy norma jelentése tehát megvilágítható a célja, az általa védett értékek és az elvek révén, amelyek ezeket az értékeket a konkrét esettel kötik össze.

Ez a későbbi Teória práva *is fennmaradt*. Az értelmező taxonómia magában foglalja a nyelvtani, logikai, rendszerszintezett, teleológiai, axiológiai és történelmi értelmezést. Különösen feltáró az axiológiai értelmezés beszámolója: a legmagasabb bírói hatóságok szintjén az alkotmányos értékeken alapuló értelmezés kivételes esetekben indokolhatja a következtetést, amely még a rendelkezés szó szerinti megfogalmazásától is eltér.

Ez a pont kulcsfontosságú Procházka későbbi fejlődésének megértéséhez.

Későbbi jogvédelem soha nem válik szó szerinti értelmezés elméletévé.

Az utóbbi korlátozás elsősorban arra vonatkozik, **hogy ki jogosult mit dönteni**, nem pedig arról, hogy a bírák valaha is értékeket vagy elveket alkalmazhatnak-e a joghatóságuk alá helyezett kérdések megdöntésekor.

6. Európai Unió joga: jogi pluralizmus, hatékonyság és igazságszolgáltatási értelmezés

Egy párhuzamos irányzat is megjelent Procházka EU-jogi kutatásában. Juraj Čorbával együtt 2007-ben kiadták a nagy *Právo Európskej únie: Vybrané otázky pre právnu prax* című könyvet, amely a szerződés szerkezetével, intézményeivel, forrásokkal, az Unió és a tagállamok közötti kapcsolatokkal, bírói védelemmel, a belső piaccal és a versenyjoggal foglalkozik.

Ez a szál elméletileg sokkal jelentősebbé válik későbbi angol nyelvű fejezetében, *a To Decide or Not To Decide: On the Political Theology of Simmenthal, Lyckeskog et al.*, amely a CJEU jogtudományának hatvan évfordulóját ünneplő nagy kötetben jelent meg.

Itt Procházka a *Van Gend en Loos*, *Costa*, *Internationale Handelsgesellschaft* és *Simmenthal* döntéseket alkotmányozó döntésként értelmezi. Együtt állít állítása, hogy ezek egy **harti elismerési szabályhoz** hasonlót hoztak létre, amely meghatározta az Unió és tagállamai jogrendjének érvényességének és hatékonyságának kritériumait. Ezzel a CJEU hozzájárult egy széles körben szövetségi jellegű autonóm jogi rend kialakításához.

Ez elméletileg nagyon feltáró.

Procházka tehát egyértelműen **nem ellenzi a jogtudományi jog önmagában a jogát**. Hajlandó szinte alkotmányt alapozó jelentőségnek tulajdonítani a bírósági döntéseknek.

Valódi kritériuma finomabb:

A vonatkozó igazságszolgáltatási értelmezés működik és fenntartja az intézményi jogrendet, vagy a bíróság lényegi érveléssel ruház magára egy olyan hatalmat, amelyet a jogrend megtagad?

Ez a megkülönböztetés döntő lesz a következő nagy fordulatában.

7. 2009–2011: a lényegi alkotmányosságtól a demokratikus és eljárási alkotmányosság felé

A döntő változás az **alkotmányellenes alkotmánymódosítások** kérdésében jelenik meg.

Procházka már foglalkozott ezzel a témával 2009-es *O ústavnosti ústavných zákonov* című tanulmányában. Ez a rövid de elméletileg fontos monográfiát vált *a Lud a sudcovia v konštitučnej demokracii* ("A nép és bírúk az alkotmányos demokráciában") címmel, amely 2011-ben jelent meg. Ez utóbbi a szlovák vita egyik fő hivatkozási ponttá vált az alkotmány anyagi magjáról és az alkotmányos döntéshozatal demokratikus legitimitásáról szóló vitákban.

Ez valószínűleg Procházka pályafutásának legnagyobb elméleti korrekciója.

8. Támadás egy implicit "anyagi mag" doktrínája ellen

A probléma egyszerűen kifejezhető.

Tegyük fel, hogy egy alkotmányos joggal rendelkező parlament alkotmánymódosítást fogad el. Az alkotmány **nem** felhatalmazza kifejezetten az alkotmánybíróságot az alkotmánymódosítások felülvizsgálatára.

Érvénytelenítheti-e az alkotmánybíróság mégis érvényteleníteni ezt a módosítást, mert az megsérti az íratlan alapvető elveket – az alkotmány "anyagi magját"?

A háború utáni európai alkotmányelmélet nagy része így válaszol: elég szélsőséges esetekben igen.

Procházka válasza lényegében az: **nem, hacsak az alkotmány ténylegesen nem adta ki ezt a hatáskört.**

Az ellenvetése elsősorban nem az, hogy az olyan értékek, mint a méltóság, szabadság, egyenlőség vagy demokrácia nem számítanak. Az ellenvetés jogi **hatalomra vonatkozik.**

Ha az alkotmányos bírák maguk az alkotmány alkotói, és az alkotmány nem ad nekik joghatóságot az alkotmánymódosítások felülvizsgálatára, akkor a bíróság nem vonhat új joghatóságot pusztán az általa védeni kívánt értékek lényegi jelentőségéből.

Különösen élesen fogalmazza meg ezt az érvet a jogszerűség elvén keresztül. Ha feltételezzük, hogy minden alkotmányos rend tartalmaz egy alapvető anyagi magot, akkor maga a jogszerűség is ehhez a maghoz tartozik. De ha a jogszerűség megköveteli a közhatalóságok – beleértve az alkotmánybírákat is – a jogilag kijelölt hatáskörökön belül cselekedni, egy bíróság, amely jogosult jogosítást igényel az anyagi mag védelmére, ellentmond annak jogállamisági elvének, amely állítólag engedélyezi annak beavatkozását.

Ez nem egy átlagos szöveges érv. Ez belső **kritika a lényegi alkotmányossággal szemben.**

Procházka lényegében azt mondja:

Nem lehet megmenteni a jogállamiságot azzal, hogy felfüggeszted azt az intézményt, amelynek szerinted lényegileg jobban tud.

9. "Mi a helyes válasz?" kérdéstől "Ki jogosult a válasz megadására?" kérdéséig.

Ez mélyreható hangsúlyváltást jelent.

A 2005-ös elmélet főként a **helyes ítélet tartalmáról** kérdezett.

A 2011-es elmélet ezt előre felteszi:

Ki jogosult ilyen ítéletet kimondani?

Az a változás miből ? kivé ? elengedhetetlen.

Marek Káčer Procházka könyvének kritikus vitájában megjegyezte, hogy Procházka stratégiaileg eltereli a figyelmet a végtelen vitákról arról, hogy mi tartozik az anyagi maghoz, és azt érvényesítő intézmény tekintélyére. Az anyagi mag elméletével egy olyan fogalommal állítja szembe, amely a **társadalmi szerződésben és az alkotmányos kormányzat demokratikus szerzőségében** gyökerezik.

Ez közel viszi Procházka ahhoz, amit a kortárs összehasonlító alkotmányelmélet politikai alkotmányosságnak nevez, bár soha nem válik feltételtelen politikai alkotmányonalizmussá. A legújabb kutatások valóban későbbi értelmezését a Szlovák Alkotmánybíróság hatásköreinek "politikai alkotmányosságának ízének" minősítik.

10. Demokrácia és beleegyezés

A 2011-es érvelés demokratikus alapja a politikai beleegyezés megértésében rejlik.

A vita későbbi elemzése összefoglalja Procházka álláspontját, miszerint az állampolgári beleegyezés alapvető megnyilvánulását helyezi el a **szavazati jog szabad gyakorlásában**, amelyet többségi döntés emel össze. Kritikusai, különösen Tomáš Lálík, azt állították, hogy ez a felfogás túl kevés súlyt ad az egyéni érdekek és a kisebbségi védelem folytatására.

A különbség alapvető.

A legerősebb igazsági-alkotmányos modellben a nép átruhazza a szokásos politikai hatalmat, de az alapvető alkotmányos értékek végső soron bírói felügyelet alatt maradnak.

Procházka egyre demokratikusabb modelljében az alkotmányos intézményeknek kötődést kell tartaniuk azzal a ténnyel, hogy a politikai hatalom végső soron a szabad és egyenlő állampolgárokból származik, akik a politikai közösséget alkotják.

A bírák nem válhatnak egyszerűen helyettesítő alkotmányozó hatalommá, mert megbízhatóbb alkotmányos erkölcsöröknek számítanak.

11. "Helyes eredmény" kontra "helyes eljárás"

Talán a legfelvilágosítóbb megfogalmazása a kifejtett Procházka esetében a **helyes eredmény** és a **helyes folyamat közötti** kontraszt.

Az alkotmánybíróság mindig igazolhatja hatalmának kiterjesztését azzal, hogy azt mondja, hogy egy lényegileg elviselhetetlen politikai eredményt kell megakadályozni. De amint a "helyes eredmény" elsőbbséget szerez a jogilag megalkotott eljárásokkal szemben, az intézményi önkorlátozás egyre inkább csak magukra a bírákra épül.

Procházka itt látja az alkotmánybíró **platóni gyámként való** veszélyét.

Az ilyen gyámság által veszélyeztetett végső érték nem csupán a parlamenti hatalom. Ez a **szabadság, amelyet a kollektív önkormányzatban való részvételként értelmeznek**. Ezt az érvet idéző másodlagos irodalom megragadja figyelmeztetését, hogy egy rendszer, amely a helyes eredmények megszállottja, végül elveszítheti a szabadságot, mint a politikai egyesülés alapvető okát.

Ez a legmélyebb normatív kontinuitás 2005 és 2011 között.

A látszólagos fejlődés a következő:

2005: Az önkényes többségi hatalom alkotmányos elv alapján ésszerűvé kell válni.

2011: Az önkényes bírói hatalom magát legitimé kell tenni jogszerűséggel, kompetenciával és demokratikus felhatalmazással.

Így nem helyettesíti a normatívást formalizmussal. Normatív **kritikáját magára az igazságszolgáltatásra fordítja.**

12. 2011-ben pozitivista konverzió volt?

Én azt válaszolnám: **csak részlegesen, és félrevezető lenne így leírni feltétel nélkül.**

2005 után három elem válik jelentősen pozitivistábbá:

Először is, a **jogi hatalom létezése/érvényessége** és a lényegi erkölcsi helyesség közötti különbség egyre erősebbé válik.

Másodszor, az intézményi kompetencia önálló normatív jelentőséget szerez.

Harmadszor, Procházka gyanakodni kezd azzal kapcsolatban, hogy a jogi elveket független forrásként kezelik, amelyekből a bírák olyan jogköröket szerezhettek, amelyeket a pozitív alkotmányos rend nem biztosít.

De más jellemzők határozottan nem formálisak maradnak:

a bírák még mindig elveket használnak;

a teleológiai érvelés továbbra is legitim;

az axiológiai értelmezés továbbra is jogos;

Az alkotmányos legitimitás még mindig nem redukálható formális érvényességre;

és a jog továbbra is politikai, történelmi és társadalmi kontextusban helyezkedik el.

Ezért a változást inkább úgy lehet leírni, mint az átmenetet a **lényegi bírói alkotmányosságról a kompetenciára érzékeny alkotmányosságra**, nem pedig a természetjogból a jogi pozitivizmusra.

13. *Teória práva*: az érett szintézis

A következő jelentős rendszerezés a *Teória práva*, amelyet Marek Káčerrel írt. Az első kiadás 2013-ban jelent meg; a jelentősen átdolgozott második kiadás C. H. Beckkel 2019-ben jelent meg. A második kiadás az egyént, a társadalmat és az államot; az állam formáit; demokráciát

és jogállamiságot; normativitást; jogi normákat; forrásokat; a jogrendet; jogalkotást; értelmezést; a jog alkalmazását és a jogviszonyokat.

A szerzői minősítés elengedhetetlen. Ez egy **társszerző könyv**, és a benne foglalt állítások nem automatikusan kizárólag Procházkához köthetők. Az egyetemi bibliográfiai feljegyzések például azt mutatják, hogy a demokráciáról és a jogállamiságról, a jogi normákról, a jogrendről és az értelmezésről szóló fejezeteket közösen írták, míg a jogalkalmazás fejezetét kizárólag Procházkának tulajdonítják.

Ennek ellenére a könyv meglepően jól illeszkedik ahhoz az irányhoz, amely már az ő írásaiban is látható.

14. A jogrend forrásalapú fogalma

Az érett elmélet a jogi rend magyarázatához a **felismerési szabály** (*rekogničná norma*) fogalmát használja.

A jogi végzés általánosan kötelező érvényű szabályokat tartalmaz, amelyeket a joghatóság elismerési kritériumai szerint jogszerűnek ismernek el, valamint ezek közötti kapcsolatokat és a jogilag engedélyezett köztörvények között.

Ez szerkezetileg egyértelműen közel áll a harti jogi pozitivizmushoz.

Ugyanakkor érdemes megjegyezni, hogy Procházka már önállóan használta az elismerési szabály fogalmát az EU-jog 2012–2013-as elemzésében. Így a fogalom nem csupán társszerzője által importált terminológiai hozzájárulás.

A kép nagyjából a következő:

A jogi érvényesség elsősorban elismert forrásoktól, kompetenciától, hierarchiától és eljárástól függ;

A jogi értelmezést nem meríti ki a forrásazonosítás;

A jogi igazolás célokat, elveket és értékeket foglalhat magukban.

Ez egy kifinomult elkülönítés a kérdések között, amelyeket az egyszerűsített joggyakorlat gyakran összezavar:

1. Mi számít jognak?
2. Mit jelent a törvény?
3. Mi a jogilag indokolt döntés?
4. Melyik intézmény jogosult erre a döntésre?

Procházka érett elmélete egyre inkább eltérő válaszokat ad minden szinten.

15. Értelmezés az érett elméletben: módszertani pluralizmus

A Teória práva mindkét végletet elutasítja: a mechanikusan szó szerinti alkalmazást és korlátlan bírói kreativitást.

Értelmezési repertoárja nyelvtan, logikai, rendszerszintezett, teleológiai, axiológiai és történelmi érveket foglal magában.

Ez azért jelentős, mert az alkotmányos bírák 2011-es kritikája egyébként félreérthető lehetne.

Nem tér vissza a tizenkilencedik századi bíró "törvény szájaként" alkotott elképzeléshez. Az értelmezés jogosan képes rekonstruálni a célokat és értékeket. Nehéz esetekben a jogi döntés nem egy olyan szillogizmus, amelynek következtetése már mechanikusan benne van a törvényi szövegben.

De az értelmezési szabadságot intézményi **szerep** korlátozza.

Ezért Procházka érett elméletében a következő központi megkülönböztetés fogalmazható meg:

Az értelmező kreativitás nem ugyanaz, mint a joghatósági kreativitás.

Egy bíróság dinamikusan értelmezheti a joghatóságán belül anélkül, hogy jogosult lenne teljesen új joghatóságot létrehozni magának.

Ez a megkülönböztetés jobban összeegyezteti *Dobrá vólát* és *Lud a sudcoviát*, mint az a leegyszerűsített állítás, amelyet Procházka a bírói aktivistából a bírói visszafogalom aktivistájává változtatott.

16. A 2019-es második kiadás: a jogelmélet és a társadalomelmélet nagyobb integrációja

A kiadó kifejezetten kimondja, hogy a második kiadás jelentősen átdolgozta a jogalkotás, értelmezés és alkalmazás részeket, és kibővítette a **normativitás, az államhatalom természete, a demokratikus kormányzat szociopszichológiai alapjai és a hatalmi ágak szétválasztásának témáit**. A korábbi következtetéseket az újabb tudományos és joggyakorlat fényében újraértékelték.

Ez a bővítés elméletileg feltáró.

A szociálpszichológiai komponens összekapcsolja az érett *Teória práva*-t a fiatal Procházkával, aki *a Misszió Teljesített*. Sosem fogadta el azt az elképzelést, hogy az intézmények pusztán formális kompetenciáik révén érthetők meg.

A demokratikus alkotmány a következőképpen működik:

jogi normák,

intézményi ösztönzők,

politikai szereplők,

szakmai kultúrák,

a közvélemény elvárásai,

és kollektív pszichológiai hajlamok.

Így a 2002-es társadalomtudományi kontextualizmus túléli a 2005-ös normatív fordulatot és a 2011-es demokratikus-eljárási korrekciót.

17. Alkotmánymódosítások politikai kommunikációként: a 2017-es fordulat

Különösen érdekes későbbi munkája Procházka 2017-es *Ústava ako nástroj politickej komunikácie – slovenský príklad* ("Az alkotmány mint politikai kommunikáció eszköze") című tanulmánya.

Itt az alkotmánymódosítást nemcsak törvényalkotásként, hanem **politikai kommunikációként** is elemzik.

Néhány alkotmánymódosítást elsősorban azért fogadnak el, hogy kifejezzék az alkotmányos többség értékidentitását, ideológiáját vagy politikai álláspontját, nem pedig azért, mert valóban szükséges az alkotmányos szintű szabályozás.

Ez egy fontos elméleti kiterjesztés: az alkotmányjog részben a **szimbolikus politikai cselekvés** elméletévé válik.

Például Procházka olyan módosításokat azonosít, amelyek fő gyakorlati feladata a szavazók felé való jelzés:

Ez vagyunk mi;

Ezek azok az értékek, amelyeket védünk;

Ez az a csoport, amelynek preferenciáit képviseljük.

Az alkotmányos jogszabályokat ilyen körülmények között a politikai identitás bemutatására szolgáló kommunikációs platformként írja le.

18. Alkotmányos feldaraboltság

Az eredmény az, amit Procházka **alkotmányos rend széttagadásának** nevez.

Több dimenziót különböztet.

Technikai **szakadottság** van, mivel az alkotmányos szabályozás számos alkotmányos törvény között oszlik szét.

Szemantikai széttagadás van, mert a folyamatos módosítás csökkenti az alkotmány szimbolikus fenségét.

És szélesebb **politikai széttagadás** is van, mert nincs stabil alkotmányos megállapodás elég sokáig ahhoz, hogy a politikai identitás és generációk közötti alkotmányos hűség közös tárgya legyen.

A nyelvezete itt különösen feltáró. Az alkotmánynak képesnek kell lennie egy szimbolikus "horgonyként" vagy "totemként" működni, amely a mindennapi politikai verseny fölött áll. Amikor a politikai szereplők magát az alkotmányt használják hétköznapi pártjelzésekre, a hétköznapi politika és az alkotmányos politika közötti különbség összeomlik.

Az elemzése szerint a következmények súlyosak: az alkotmányos infláció közönyt teremt, labirintusszerűvé teszi az alkotmányos rendet, gyengíti a polgári hűséget, és aláássa az alkotmány társadalmi szerződésként való elképzelését.

Ez egy újabb dimenziót ad legitimitáselemzéséhez:

A jó alkotmányosság nemcsak formálisan helyes alkotmányos szabályokat igényel, hanem alkotmányos szűkösséget és szimbolikus mértékegységet is.

19. Feltűnő szimmetria: bizalmatlanság mind a bírák, mind az alkotmányos többség iránt

Ez a 2017-es fejlesztés különösen fontos, mert cáfolja az *Eud a sudcovia könnyű félreértelmzését*.

Procházka alkotmánymódosítások bírói felülvizsgálatának bírálásával **szembeni kritikája nem** jelentette azt:

Bármit is dönt a háromötödes parlamenti többség, az alkotmányilag kívánatos.

Épp épp épp az ellenkezője.

2017-re súlyosan bírálja a politikai többséget, amiért túl lazán kezelik az alkotmányjogot.

Ezért az érett pozíció feltűnő szimmetriával rendelkezik:

alkotmányos bírák ellen: ne alakítsd át az anyagi értékeket olyan hatalommá, amit az alkotmány soha nem adott neked;

Alkotmányos többségek ellen: Ne alakítsd át az alkotmányt hétköznapi pártkommunikációs eszközzé pusztán azért, mert elég szavazatod van.

Az első a joghatósági önkorlátozás **doktrínája**.

A második a **megalkotó önmegfogalmazás** doktrínája.

Ez a szimmetria talán a legjobb módja Procházka érett alkotmányosságának megértésének.

20. *Rozhádzaná republika* (2018): alkotmányos zavar intézményi patológiaként

Az érvet tovább bővítik a *Rozhádzaná republika: 25 rokov slovenského ústavného neporiadku* ("Egy zűrzavarban lévő köztársaság: 25 év szlovák alkotmányos rendetlenség"), amelyet 2018-ban jelent meg.

Marek Káčer kritikája a könyvet az alkotmányjog és a politikatudomány között helyezkedik el, valamint Szlovákia alkotmányjogtörténetének kritikus elemzéseként írja.

Itt Procházka egyre inkább **intézményesítőre** hasonlít.

Az alkotmányos rend problémája nem egyszerű:

Milyen rendelkezéseket kell tartalmaznia az alkotmánynak?

Ehelyett így alakul:

Milyen viselkedési mintákat hoz létre egy alkotmánymódosítási szabály?

Milyen ösztönzőket ad a parlamenti pártoknak?

Hogyan befolyásolja az ismétlődő változtatás az alkotmányos hatalomot?

Hogyan változtatja meg az alkotmányos instabilitás a közvélemény alkotmányos intézményekkel való kapcsolatát?

Ebben az értelemben a *Rozhádzaná republika* elméletileg folytonos a *Mission Accomplished* című művel. 2002-ben Procházka megvizsgálta, hogyan hoz létre az intézményi tervezés és a társadalmi kontextus alkotmányos ítéletek formáit. 2018-ban azt vizsgálja, hogyan vezetnek az intézményi ösztönzők és a politikai viselkedés alkotmányos romláshoz.

Az objektum megváltozott; a magyarázó módszer visszatért.

21. *Král' otec* és a szocio-pszichológiai alkotmány

A Král' otec: Od Kováča po Kisku alebo načo nám je prezident (2019) az elnökségről szól. Az alkotmányos szöveg elemzését váltogatja szlovák politikai tapasztalatokkal és az elnöki hivatalról alkotott történelmi anyaggal.

Az alap elméleti eszme fontosabb, mint az intézményi részletek.

Procházka azt állítja, hogy az elnökség tényleges alkotmányos jelentése nem vezethető le pusztán az elnöki hatáskörök katalógusából.

Van egy **szociálpszichológiai elnökség is**.

A köznépi elvárások az államfőnek szimbolikus, apai vagy kvázi monarchikus tulajdonságokat tulajdonítanak, amelyek túlmutatnak a hivatal szigorúan jogi hatáskörein. A *Král' otec* – "Király Aty" – cím magyarázatában Procházka a monarchikus elemek tartósságára utal, nemcsak az alkotmányos szövegben, hanem a politikai közösség társadalmi-pszichológiai elvárásaiban is.

Ez egy újabb visszatérés a *Mission Accomplished* alapvető felvetéséhez:

A tényleges alkotmányt részben jogi szabályok, részben pedig intézményi elvárások, politikai kultúra és szociálpszichológia alkotják.

Ez nagyon kitartó jellemzője jogtudományának.

22. A legutóbbi szakasz: jogok, közösségi média és igazságszolgáltatási párbeszéd

Procházka 2020-as évekbeli helyzetének hasznos mutatója a *Sloboda politického prejavu v judikatúre ESLP* című tanulmánya, amelyet az Alkotmányos Napok előadásában jelent meg.

Megfigyeli a strasbourgi jogtudományban a politikai kifejezés szigorúbb ellenőrzését követelő mozgalmat, amely károsíthatja az alapvető demokratikus értékeket, mint az egyenlőség, méltóság és tolerancia. Ennek a fejlődésnek egy részét összekapcsolja a politikai beszéd sokkal nagyobb terjedelmével a közösségi médián keresztül.

De a következtetés jellemzően kétoldalú.

Felismeri a diszkriminatív és gyűlöletkeltő politikai diskurzus elleni fokozott védelmet, miközben figyelmeztet arra, hogy a vélemények lényegi bírói szűrése **bírói túlzássá** válhat, és veszélyeztetheti a szólásszabadság bevált védelmét.

Javasolt intézményi válasza nem abszolút nemzeti szuverenitás és nem feltétel nélküli strasbourgi felsőbbrendűség, hanem valódi **párbeszéd az ÉKtHR és a nemzeti bíróságok között**.

Ez szinte tökéletesen összefoglalja az érett Procházkát:

az értékek számítanak;

a jogok számítanak;

bírói érvelési kérdések;

De a joghatóság, az intézményi pluralizmus és a mértékegység is számít.

23. Az egész testületből kibontakozó, az alapvető jogelmélet

Ha a különböző szálakat egyetlen jogjogi rendszerbe rekonstruáljuk, úgy gondolom, Procházka elmélete hét egymással összefüggő állítást tartalmaz.

Először is: a jog intézményesen beágyazódott

A jogi eredményeket nem lehet kizárólag normatív szövegekkel magyarázni. A történelem, a politikai környezet, az intézményi kialakítás, a szakmai hagyományok és a szociálpszichológia befolyásolják a jog működését.

Ez megjelenik a *Mission Accomplished*-ben, részben eltűnik a *Dobrá vůľa normatív szókincse* mögött, majd erősen visszatér a *Teória práva-ban*, a 2017-es alkotmányos kommunikációs tanulmányban, a *Rozhádzaná republika* és a *Král' otec*-ben.

Másod: a pozitív jogi érvényesség és az erkölcsi igazolás külön

Az érett Procházka nem egyenlővé teszi az "érvényes jogot" az "erkölcsileg korrekt joggal".

Az érvényesség lényegében forrás-, kompetencia- és eljárás-alapú.

De ez nem meríti ki a jogi döntéshozatal normatív problémáját.

Egy jogilag érvényes normát továbbra is értelmezni kell, és az értelmezés célt, elveket és értékeket igényelhet.

Harmadszor: az elvek közvetítenek az értékek és az egyéni döntések között

Dobrá vòľa *alapvető jogtudományi újítása* továbbra is gondolkodásának része.

Az értékek meghatározzák, mi érdemli megvédeni; az elvek irányítják ezeknek az értékeknek a konkrét döntésekben való megvalósítását.

Ez megakadályozza mind a durva pozitivizmat, mind a teljesen mérlegelési erkölcsi ítéletet.

Negyedszer: a legitimitás tartalmaz egy lényegi elemet – ésszerűséget

A közhatalom nem lehet teljesen legitim pusztán azért, mert hivatalosan felhatalmazták.

Képesnek kell lennie racionális igazolásra.

Ezért van jogos helye az alkotmányos felülvizsgálatnak az alkotmányos demokráciában.

Ötödrész: a legitimitás eljárási-demokratikus elemet is tartalmaz

A 2011 körüli korrekció az, hogy a lényegi ésszerűség nem lehet egyszerűen felülmúri a demokratikus szerzőséget.

Az állampolgárok nem csupán olyan tárgyak, akiknek jogait szakértők jóindulatúan védik. Ők a politikai önkormányzatok résztvevői.

A szabadságnak tehát intézményi dimenziója van: a kollektív szabályok megalkotásában való részvétel képessége.

Hatodik: minden intézményt a saját kompetenciája korlátoz

Az igazságügyi gyám maga is egy alkotott hatalom.

Ezért a bíróság nem tudja a védett érték fontosságát saját jogi joghatóságának kiterjesztésévé alakítani.

Ez valószínűleg Procházka legfontosabb érett elve.

Hetedik: egy alkotmányhoz alkotmányos kultúra szükséges

A formális szabályok önmagukban nem teremthetnek alkotmányosságot.

Ha a politikusok minden politikai nézeteltérést alkotmánymódosítássá alakítanak, vagy a polgárok abbahagyják, hogy az alkotmányt közös és viszonylag tartós megoldásként kezelik, a jogi dokumentum fokozatosan elveszíti koordinációs és legitimáló képességét.

Ez az érett intézményi-szociológiai kiegészítés jogtudományához.

24. A látszólagos ellentmondás a 2005-ös és 2011-es Procházka között

Ez a legérdekesebb elméleti kérdés.

Első pillantásra a két könyv szinte ellentmondásosnak tűnik.

Procházka 2005: az alkotmánybíráknak biztosítaniuk kell, hogy a politikai akarat ésszerű kormányzása legyen.

Procházka 2011: Az alkotmánybírák nem érvényteleníthetnek alkotmányos döntéseket pusztán azért, mert felsőbbrendű anyagi elveket vezetnek ki egy nem írott anyagi magból.

De az ellentmondást nagyrészt feloldható azzal, hogy megkülönböztetjük az **érvelést** a **kompetenciától**.

Az első kérdés a következő:

Hogyan dönthet egy bíró olyan ügyben, amelyet a jogrend engedélyezett a bírónak?

Válasz: nem mechanikusan. Az elvek, értékek, célok, igazságosság és ésszerűség számíthatnak.

A második kérdés a következő:

Milyen ügyeket hozhat fel a bíró a döntésre?

Válasz: a bíróság nem válaszolhat erre pusztán azzal, hogy hivatkozik a kívánt eredmény erkölcsi jelentőségére.

Így a későbbi Procházka nem utasítja el az axiológiai értelmezési elméletet. Köré húz **egy joghatósági határt**.

Egy képletben:

2005 kiszélesíti az ítélethozatal belső érvelését; 2011 korlátozza az ítélkezési hatalom külső hatókörét.

Szerintem ez a fejlődésének legpontosabb rekonstrukciója.

25. Kapcsolata a pozitívizmussal és a posztpozitívizmussal

Procházka végül egy köztes pozíciót foglal el.

Többsnyire **pozitivist** a jogi tekintélyben , mint a jogi érvelésben.

Annak meghatározásában, hogy egy intézménynek joghatósága van-e, vagy hogy valami a jogrendhez tartozik-e, a formális források, az engedélyezés és az elismerés szabályai nagyon fontosak.

De jóval **posztpozitivist** az ítélkezésben.

A jogalkalmazás értelmezést igényel; az értelmezés elvekre és értékekre hivatkozhat; az alkotmányos jogszerűség nem érthető meg kizárólag szó szerinti megfogalmazással; és az ésszerűség a közhatalom igazolásához tartozik.

Ez létrehozza azt, amit **kompetenciaérzékeny posztpozitivizmust** is létrehozhatnának.

Inkább ezt a kifejezést választanám a "jogi pozitivizmus" vagy a "dworkini alkotmányosság" helyett.

26. Kapcsolata a politikai alkotmányossággal

Ugyanez a feltétel érvényes itt is.

A 2011-es Procházka tagadhatatlanul a politikai alkotmányosság felé halad azzal, hogy hangsúlyozza:

népszuverenitás,

választási beleegyezéssel,

többségi politikai felelősség,

szabadság a demokratikus részvétel révén,

valamint az alkotmányban meghatározott jogköröknek való igazságszolgáltatás.

De soha nem válik Waldron-szerű ellenzővé az alkotmányos ítélethozatal ellenzőjévé.

A Mission Accomplished elismeri az alkotmánybíróságok nélkülözhetetlen alapító szerepét.

A Dobrá vòla a bírósági felülvizsgálatot a politikai ész fegyelmezésében bízza.

Későbbi jogi elmélete elfogadja az axiológiai értelmezést.

Legutóbbi EJEM munkája a jogalapú ítéletet védi, miközben a túlzásra figyelmeztet.

Így pontosabban nevezhetnénk őt a **kiegyensúlyozott vagy korlátozott igazságszolgáltatási alkotmányosság** hívének.

27. Az evolúció tehát öt szakaszban rekonstruálható

Az út nagyjából így van:

Időszak	Domináns aggály	Jellemző elméleti álláspont
kb. 1999–2002	Posztkommunista alkotmányos átalakulás	Kontextuális és összehasonlító intézményesség; az alkotmánybíróságok alapító szereplőkként
2005–2008	Bírósági érvelés	Axiológiai/elvalapú elmélet; ésszerűség mint a legitimitás kritériuma
2009–2011	Bírók alkotmányos/demokratikus hatalom	kontra eljárási-demokratikus korrekció; jogszerűség és kompetencia; támadás az implicit anyag-mag felülvizsgálat ellen
2012–2019	Általános elmélet és többszintű jog	Elismerés szabálya + pluralista értelmezés; EU-hatékonyság; a pozitivista érvényesség és a posztpozitivisták érvelés integrációja
2017–2024	Alkotmányos kultúra intézményi patológia	Alkotmánymódosítások politikai és kommunikációként; széttagadás; szociálpszichológiai alkotmányosság; bírói párbeszéd és kölcsönös önmérséklet

A szakaszok átfednek. Nem szabad öt egymást kizáró tanként értelmezni.

28. Mi az igazán eredeti Procházka joggyakorlatában?

Meg kell különböztetni a valódi elméleti újdonságot a nemzetközi jog kifinomult adaptálásától.

A jogi elvek, ésszerűség, elismerési szabályok, bírósági felülvizsgálat, demokratikus legitimitás és alkotmányozó hatalom fogalmai nyilvánvalóan nem Procházkából származtak.

Legeredetibb hozzájárulásai inkább azok **kombinációjában és kontextuális alkalmazásában** rejlenek.

Négy különösen jelentős hozzájárulást említenék.

Az első a *Mission Accomplished* összehasonlító modellje, különösen az **igazságszolgáltatási aktivizmus fokának és az értelmezési aktivizmus típusának** megkülönböztetése, valamint mindkettő átmeneti intézményi változókkal történő magyarázatát. Ez egy kifinomult korai kísérlet volt arra, hogy megmagyarázza, miért alakítottak ki feltételezett hasonló posztkommunista alkotmánybíróságok egészen eltérő jogászai identitásokat.

A második a Dobrá vôľa *ítéletének rekonstrukciója* a jó/érték és a jog/elv **kapcsolatán** keresztül, amely az ésszerűségben csúcsosodik ki, mint alkotmányos legitimitás tulajdonsága. Ez különösen szisztematikus szlovák hozzájárulást jelent a szélesebb európai posztpozitivistai ítéletelmélethez.

A harmadik az anyagi mag vita megfordítása. Ahelyett, hogy végtelenül **kérdezné, mely értékek változtathatatlanok**, azt kérdezi, **ki jogilag jogosult arra, hogy azokat módosíthatatlanná tegyék**. Ez a lépés a lényegi hierarchiától az intézményi hatalomra fogalmilag erőteljes, és fontos pólussá vált a szlovák alkotmányelméletben.

A negyedik az ő későbbi elmélete az **alkotmányos normákról politikai kommunikációként**. Az alkotmánymódosítás inflációját pártjelzéssel, koalíciós alkudokkal, információátterheléssel, az alkotmányjog szemantikai leértékelésével és az alkotmányos hűség gyengítésével különösen termékeny módon integrálja az alkotmányos doktrínát a kommunikációelmélettel és a politikai szociológiával.

29. Munkásságának legmélyebb kontinuitása

A látszólagos változások ellenére egy meglepően stabil kérdés húzódik a *Küldetés Teljesítéstől* a legutóbbi írásaiig:

Hogyan lehet jogilag fegyelmezni a politikai hatalmat anélkül, hogy azok maguk is irányíthatatlan uralkodóvá váljanak?

A korai válasz az alkotmánybíróságokat hangsúlyozta.

A 2005-ös válasz az ész és az elvek hangsúlyozására helyezkedett el.

A 2011-es válasz hangsúlyozta a demokratikus felhatalmazást és a jogszerűséget.

Az érett válasz mindhárom kérdést magában foglalja.

A politika bírói korlátokat igényel, mert a többségi hatalom önkényes lehet.

A bírák joghatósági korlátokat követelnek, mert az igazságszolgáltatási hatalom önkényes lehet.

Az alkotmányalkotóknak kulturális és eljárási mértékegységre van szükségük, mert a módosítási jog opportunista lehet.

A szupranatív bíróságok párbeszédet igényelnek, mert maga a jogvédelem túlzottan hierarchikussá válhat.

Ez a kölcsönös gyanakvás minden **koncentrált alkotmányos hatalommal szemben** véleményem szerint Procházka érett jogi elméletének kulcsa.

Általános értékelés

Ezért Radoslav Procházka 1989 utáni jogtudományát **kontextualis, intézményileg érzékeny és egyre inkább kompetenciátudatos alkotmányos demokráciaelméletként** jellemezném.

Az alkotmánybíróságok összehasonlító intézményi szociológiájával kezd, egy axiológiai igazságügyi érvelés felé halad, majd ezt a lényegi alkotmányosságot demokratikus legitimitással és jogszerűséggel javítja, végül pedig a két oldalt egy jogi elméletté szintetizálja, amelybe:

az érvényesség főként forrás- és kompetenciáfüggő;

az értelmezés módszertani pluralista;

az ítélethozatal elv- és értékérzékeny;

a legitimitás ésszerűséget és demokratikus felhatalmazást igényel;

a bírói hatalom valódi jogalkotási hatalom, de nem alkotó szuverenitás; és a működő alkotmány végső soron a politikai és alkotmányos kultúrától függ.

Ennek megfelelően a Dobrá vòľa Procházka-járól a *Lud a sudcovia-ra való áttérés* nem tekinthető korábbi elméletének elhagyásának. Inkább **másodrendű korrekcióként** tekinthető: miután kidolgozott egy elméletet, amely elmagyarázza, miért van szükségük a bírának elvekre és értékekre a politikai hatalom korlátozására, kidolgozott egy olyan elméletet, amely elmagyarázza, hogy az elvek és értékek nem válhatnak eszközsé, amellyel a bírák megszabadulnak saját hatalmuk jogi korlátai alól.

Ez a dialektika – **az érdemi ész kontra demokratikus szabadság, majd intézményi kompetencián keresztül történő megbékélés** – valószínűleg Radoslav Procházka 1989 utáni közép-európai jogelméletéhez való hozzájárulásának legjellegzetesebb jellemzője.

Marek Káčer jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Marek Káčer jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejlődését és elméleti változásait ezen a területen.

Marek Káčer meglehetősen jellegzetes helyet foglal el a kortárs szlovák jogtudományban. Nem lehet megfelelően osztályozni sem hagyományos jogi pozitivistaként, természetjog-elméleti alkotóként, sem alkotmányos "posztpozitivistaként" az Alexianus/Dworkin-i típusban. A legpontosabb rekonstrukció véleményem szerint az, hogy munkája fokozatosan egy **fallibilista, elemző és pragmatista joggyakorlatká fejlődött, erős intézményi és jogállamisági korlátokkal.**

Ez a formula magyarázatot igényel. Káčer ismételten lebontja azokat a kategorikus ellenállásokat, amelyeket a hagyományos joggyakorlat kölcsönösen kizárónak tekint: kötelező érvényű kontra nem kötelező precedens, törvényalkalmazás kontra törvényalkotás, levonás és analógia, formális kontra lényegi jogállamiság, tény kontra norma, logikai tévedés és legitim érv, és végső soron a jog és a jog társadalmi gyakorlata, amelyben működik. Ez **azonban nem** vezet egy szabad jogelmülethez, amelyben a bírák jogosultak a korlátlan erkölcsi intuición alapján dönteni. Épp épp az ellenkezője: ahogy elmélete fejlődik, egyre erősebbé válik a **kompetencián, a jogszerűségnek, az eljárási igazságosságnak, a beszélgetési fegyelemnek és az érvelési terhek elosztásának** fontossága.

Fontos időrendi követelmény is van. 1983-ban született, Káčer 2002-ben kezdett jogot tanulni Trnavában, majd 2008-ban doktori kutatást kezdett a bírók által alkotott jog elméleti problémáiról a kontinentális jogrendszerekben. 2011 óta tanít jogtudományt, és fő kutatási érdeklődési körei között a normativitást, a demokráciát és a jogi érvelést azonosítja. Így a "1989 után" teljes tudományos pályafutását lefedi; ellentétben egy régebbi szlovák elmélettel, mint Prusák vagy Brösl, nincs 1989 előtti káçeri-elmélet, amelyet összehasonlíthatnának egy posztoszocialista elmélettel.

Jogtudományának fejlődését öt átfedő szakaszra osztanám: a források és precedens elmélete; a jogi alkalmazás és értelmezés rekonstrukciója; a normatívás meta-elmélete; az alkotmányosság és a jogállamiság; és 2016 körül egyre inkább a jogi érvelés elmélete, mint intézményesen strukturált párbeszéd. Ezek a fázisok nem váltják fel egymást. Sőt, mindegyik egy újabb szintet ad hozzá ugyanahhoz az alapvető jogfogalmához.

1. Az első kiindulópont: egy analitikus elmélet, nem pedig átfogó jogfilozófia

Káčer egyik legkorábbi jellegzetes műve a 2009-es jogi feltételezésekről szóló tanulmánya (*Domnienky v práve*). Megkülönböztette a feltételezéseket a fikcióktól, jogi definícióktól és a hétköznapi jogi szabályoktól, és megvizsgálta, hogy mindegyik milyen normatív műveletet hajt végre.

Bár ez meglehetősen technikai témának tűnik, már magában foglal valamit, ami későbbi joggyakorlatára jellemző. Érdekli, mi történik, ha a megszokott jogi kategóriákat túl szimalatikusan kezelik. A feltételezés összefügg tényekkel és bizonyítékokkal, de jogi működése nem redukálható egyszerűen egy empirikus valóságállításra. A jog átrendezi a résztvevők episztemikus álláspontját: mit kell bizonyítani, mit lehet ideiglenesen természetesnek venni, és ki viseli a bizonytalanság következményeit.

Ez a korai érdeklődés jóval később válik jelentőssé, különösen a **bizonyítási terhekről** szóló munkájában. Ennek következtében figyelemre méltó folytonosság van a korai Káčer és 2025-ös munkája között: a jogi érvelés episztemikus és normatív struktúrái soha nem választhatók el teljesen.

Szellemi formációja azonban egyértelműen az **elemző jogtudományhoz** kötődik. Peter Colotka, Marek Káčer és Lucia Berdisová 2016-os *Právna filozofia dvadsiateho storočia* című gyűjteménye bemutatja a huszadik század fő vitáit a jogi pozitivizmus, normativitás, állami jog, érdekek, szabadság, egyenlőség, legitimitás, jogszerűség és hatékonyság körül. De mivel ez egy közösen írt áttekintés, nem szabad egyszerűen minden ott bemutatott doktrínát Káčer személyes elméleti álláspontjával azonosítani.

Ugyanez a módszertani fenntartás érvényes később, Radoslav Procházkával közösen írt tankönyvére, a *Teória práva-ra* (2019). Fontos, mert pontosan rendszerezi azokat a területeket, amelyeken Káčer már kidolgozta saját elképzeléseit – jogi normákat, jogi rendet, forrásokat és értelmezést –, de nem lehet az egész könyvet válogatás nélkül neki tulajdonítani. Bibliográfiai feljegyzések különösen Káčer részvételét mutatják a jogi normákról, a jogi rendről és értelmezésről szóló fejezetekben.

Valóban eredeti elméleti profilja ezért a legvilágosabb egyéni monográfiáiban és cikkeiben jelenik meg.

2. Precedens: az első jelentős támadás a kettős joggyakorlat ellen

Káčer első jelentős monográfiája, a *Prečo zotrvať pri rozhodnutom: Teória záväznosti precedentu* (2013) kulcsfontosságú. A cím nagyjából így értelmezhető: **Miért ragaszkodunk ahhoz, amit már eldöntöttek? A precedens kötő erejének elmélete.**

A központi célpont az, amit kifejezetten **dichotomous gondolkodásnak** nevez.

A kontinentális joggyakorlat hagyományosan a következő rendszerrel működött. Vagy egy bírói precedens formálisan elismert jogforrás, és ezért kötelező érvényű, vagy nem jogforrás,

ezért nincs normatív jelentősége a jogalkotással összehasonlítható. A közjogos és a kontinentális rendszerek közötti különbséget éles ellenállásként írták le.

Káčer kimutatja, hogy a bírósági döntések tényleges működése miatt az ilyen bináris besorolás félrevezetővé válik.

Egy szlovák vagy cseh bíró nem lehet formálisan ugyanúgy kötve egy korábbi bírósági döntéshez, mint egy törvényhez. Ez nem következik arról, hogy a korábbi döntést egyszerűen figyelmen kívül lehetne hagyni. Egy kialakított döntési vonal elvárásokat generál, igazolási terhet ró a bíróra, aki el akar lépni belőle, hozzájárul az egyenlőséghez és a jogi bizonyossághoz, valamint érvek szolgáltatnak a meglévő jogi szabályok értelmezéséhez.

Így következik:

a formális kötelező erő hiánya $\neq$ normatív vagy érvelő ereje hiánya.

Ez az egyik központi meglátás, amely gyakorlatilag végigvezeti Káčer későbbi joggyakorlatát.

A jogi hatalom skaláris fogalma

A mélyebb következtetés az, hogy a "kötőkészség" nem leginkább egyszerű igen/nem tulajdonságként érthető.

Egy bírósági döntés különböző kombinációkat tartalmazhat:

formális hatalom,

intézményi hatalom,

érvelő tekintély,

várakozást generáló erő,

meggyőző erő,

és gyakorlati stabilizáló erő.

Káčer így gyakorlatilag átalakítja a precedens fogalmát a **besorolási problémából funkcionális problémává**. Nem csupán az számít, hogy a törvényhozás beillesztette-e a "bírói precedenst" a hivatalos jogforrások katalógusába, hanem hogy egy korábbi döntés milyen indokokat teremt a későbbi jogalkotók számára.

Ez különösen fontos a kontinentális jogtudomány szempontjából. Ahelyett, hogy az angol-amerikai stare decisis doktrínát teljes egészében behozná, Káčer megmutatja, hogyan fakadhat precedenális érvelés magából a kontinentális igazságszolgáltatás belső logikájából.

Ebben a tekintetben a szélesebb huszadik és a huszonegyedik század eleji mozgalomhoz tartozik, amely távol áll attól az egyszerűsített tételtől, hogy a polgári jogi bírák "alkalmazzanak" a jogot, míg a közjogi bírák "alkotnak" a jogot.

Káčer azonban ezt a felismerést egy általánosabb módszertani elv részévé teszi:

Sok hagyományos jogi dichotómiát jobban rekonstruálni kontinuumként vagy többdimenziós relációkként.

Ez az elv a következő szakaszban sokkal erősebbé válik.

3. *Na okraji krajnej núde* (2015): maga a alkalmazás jogalkotást tartalmaz

2015-ös monográfiája, a *Na okraji krajnej núde: O predpisovaní zákonov počas ich aplikácie* valószínűleg a legfontosabb mű Káčer általános jogtudományának megértéséhez.

Provokatív alcíme – nagyjából "Törvények előírásáról alkalmazásuk során" – már a központi állítást jelzi.

A hagyományos joggyakorlat függőlegesen mutatja be az ítéletet:

Általános jogi szabály → releváns tények → az egyéni ítélet → alávetés.

Káčer azt állítja, hogy ez a modell valóban valós dolgokat ragad meg, de jelentősen alábecsüli, mit jelent a jogi alkalmazás.

A levonás nélkülözhetetlen, de nem elegendő

Egy ítélet természetesen szillogisztikailag is ábrázolható:

Fő premisszió: Ha az A, B és C feltételek megvalósulnak, következik az X következmény.

Kisebb alapfelvetés: A, B és C megkapják.

Következtetés: X következik.

A döntő probléma azonban az, hogy az ügyvéd általában nem kapja meg a fő alapvetést tökéletesen kifejezett formában. A levonás megkezdése előtt a jogi szereplőnek meg kell határoznia:

mit jelent a törvényes ítélet;

milyen feltételeket tartalmaz burkoltan benne;

mely kivételeket ismerik el;

mely ténybeli jellemzők jogilag relevánsak;

hogyan befolyásolják a korábbi alkalmazások a jelenlegi értelmezést;

és hogy a jelenlegi helyzet eléggé hasonlít-e a paradigmaticus esetekre.

Ezért Káčer a **következtetés érvényességétől a premisszus felépítése felé fordítja a figyelmet.**

2015-ös munkájában hangsúlyozza, hogy a látszólag deduktív jogi érvelés implicit feltételezéseken – például egy racionális vagy érthető törvényhozóról szóló feltételezéseken – alapul, és hogy a korábbi alkalmazások befolyásolják, hogyan értik magukat a jogi kategóriákat. A hétköznapi nyelvű jelentéseket is példák alapján tanulják meg és stabilizálják, nem pusztán szótári definíciók lebontása.

Ennek komoly elméleti következményei vannak.

4. Levonás, analógia és indukció egyetlen folyamatot alkotnak

Ahelyett, hogy a levonást és az analógiát egymást kizáró módszerként kezelné, Káčer a tényleges jogi érvelést interakcióként rekonstruálja:

levonás,

Analógia,

korábbi esetekből való indukció,

nyelvi értelmezés,

és kontextuális rekonstrukció.

A bíró a szabályt használja az ügy értékelésére, ugyanakkor az ügyet és a korábbi ügyeket is felhasználja annak megállapítására, mit jelent a szabály.

Ezért az érvelés **kétirányú**.

Ez előrevetíti azt, amit később **szekvenciális érvelésnek** nevez.

A jogi alkalmazást nem szabad egyetlen következtetésként képzelni, amely egy teljesen meghatározott normával kezdődik. Ehelyett az egyik következtetés módosítja a másik számára elérhető premisszát. Egy előzetes értelmezés eredményt generál; ennek az eredménynek a következményei arra készítetik az értelmezőt, hogy újragondolja az értelmezést; a szomszédos esetekkel való összehasonlítás további információkat ad; a rekonstruált norma egy másik következtetés alapját képezi.

Itt vannak hasonlóságok a reflektív egyensúllyal, hermeneutikus körökkel és esetalapú érveléssel, bár Káčer elsősorban az analitikus jogtudományban fejti ki az érvet, nem pedig filozófiai hermeneutikában.

Ez nem bírói önkéntesség

Különösen fontos képi bizonyításra van szükség.

Káčer **nem** következteti a következet:

"Mivel a levonás nem határozhat meg mindent, a bírák azt dönthetnek, amit erkölcsileg kívánatosnak tartanak."

A szöveg, az intézményi kompetenciák, a jogi gyakorlat és az elvárások továbbra is korlátok.

Valóban, a szövegeességről szóló vitákban elismeri a jogállamiság intuícióját: a nyilvánosan elfogadott nyelv pontosan azért számít, mert a polgároknak képesnek kell lennie a törvény által közvetített közvetítések alapján irányítani viselkedésüket. A kifejezetlen szándékok nem győzhetnek automatikusan felülmúlni a megfogalmazott megfogalmazást.

Így már 2015-ben megjelenik az érett Káčer jellegzetes feszültsége:

A jogi érvelés sokkal kreatívabb, mint ahogy a formalizmus beismeri, de a bírói kreativitás sokkal korlátozottabb, mint amit a szabad jogelméletek ismernek.

Ez a kombináció központi eleme az egész elméleti identitásának.

5. Kizárhatóság: miért nem működnek a jogi szabályok kivétel nélküli logikai törvényekként

A 2017-es "Defeasibility in Legal Theory: What Is Actual Defeasible?" című tanulmány általánosítja a 2015-ös betekintést.

Káčer azt vizsgálja, hogy ez az-e:

jogi fogalmak,

jogi szabályok,

jogi következtetések,

vagy esetleg jogi intézmények

ezt helyesen defeasibilicinek kell nevezni. Ezt kifejezetten összekapcsolja a szekvenciális érveléssel és a szubzupciós sillogizmussal.

Az alapvető probléma ismerős probléma. Egy jogi szabály úgy tűnik, hogy kimondja:

"Ha A, akkor B."

Mégis, előfordulhat olyan eset, amely megfelel A-nak, és amelyben a B nem követheti a kivételt, amelyet az eredeti megfogalmazás nem fejezett ki.

Egy lehetséges válasz az, hogy az eredeti szabályt egyszerűen rosszul fogalmazták meg; a "valódi" szabály mindig minden kivételt tartalmazott.

Káčer megközelítése megvilágosítóbb. A teljesség nem csupán véletlen. Az emberek paradigmaticus helyzetek és feltételezések háttérében alkotnak szabályokat. Lehetetlen – vagy intézményileg irracionális – előre minden elképzelhető legyőző körülményeket előre megfogalmazni.

Ennek következtében a jogi érvelés **későbbi minősítésre is nyitott**.

Ez újabb támadás a klasszikus alkalmazásképp ellen, mint a meglévő állítások mechanikus megvalósítása.

De ismétlem, a kizárhatóság nem egyenértékű az önkényességgel. Az, hogy egy következtetés megíúsítható, azt jelenti, hogy egy további ok jogosan kizoríthatja azt; ez nem jelenti azt, hogy bármilyen ok ezt megteheti.

Ez a különbség különösen fontossá válik, amikor Káčer a jogi értelmezéstől a normatívás sokkal mélyebb problémájára tér át.

6. A metaetikus alap: *Poznávanie nepodmienených povinností* (2012)

Időrendileg ez a munka valójában megelőzi a 2013–2015-ös monográfiákat, de intellektuálisan érdemes most megvitatni, mert feltárja Káčer későbbi pragmatizmusának filozófiai háttérét.

Káčer a "Poznávanie nepodmienených povinností" ("Feltétel nélküli kötelességek ismerete", 2012) című művében azt kérdezi, hogy a normatív rendek végső soron függő feltétel nélküli kötelezettségek objektíven ismertek-e.

Válasza erősen szkeptikus az erkölcsi objektivizmussal szemben.

A jogi és politikai rendek végül olyan értékektől vagy kötelezettségektől függenek, amelyeket önmagukban nem lehet igazolni azzal, hogy végtelenül magasabb normákból származtatjuk őket. Egy ponton az érvelés olyan premisszákhöz jut, amelyeket a résztvevők alapvetőnek tekintenek.

Káčer hangsúlyozza, hogy az értékmentes tudományos módszer nem jelenti azt, hogy az értékek nem léteznek, vagy nincs motivációs valóságuk. Ez azt jelenti, hogy a tudománynak nem szabad félrevezető módon bemutatnia az egyes végső értékek lényegi tartalmát objektíven megállapított tudományos igazságként.

Ez egy finom helyzet.

Ez **nem erkölcsi nihilizmus**.

Az emberek valóban feltétel nélküli kötelezettségeket tapasztalnak. Az ilyen meggyőződések irányíthatják az életeket és ösztönözhetnek áldozatot. Szubjektív valóságuk empirikusan és pszichológiailag jelentős.

Káčer az, ami megkérdőjelezi, az az átmenet a következőkből:

"Én úgy érzem, hogy X-et feltétel nélkül kötelező"

a következőknek:

"a tudomány objektíven bizonyította, hogy X feltétel nélkül kötelező mindenki számára."

Ez a korai metaetikus szkepticizmus megmagyarázza későbbi elméletének figyelemre méltó részét.

Ha a lényegi erkölcsi nézeteltérést nem lehet egyszerűen megszüntetni objektíven bizonyítható erkölcsi állítások felfedezésével, akkor a jogtudománynak rendkívüli figyelmet kell fordítania a következőkre:

eljárás,

Tekintély,

Nyilvános igazolás,

az érvelési terhek elosztása,

intézményi kompetenciát,

és a beszélgetési feltételek.

Más szóval, Káčer későbbi eljárási elméje részben válasz korábbi metaetikus szkepticizmusára.

7. Hume törvénye, emberi jogok és a tény–norma probléma

Káčer ismételten visszatér a tények és normák kapcsolatához.

2016-os tanulmánya a **metafizika szerepéről az emberi jogok igazolásában** a Humea problémájára épül, miszerint a "kellene" nem lehet egyszerűen deduktívan levezethető kizárólag tényállításokból álló premisszákból.

Az emberi jogok tehát nem igazolhatók pusztán valamilyen leíró tényre – emberi biológia, emberi vágyak, társadalmi gyakorlatok vagy állítólag metafizikai tulajdonság – hivatkozására, hacsak nem vezetnek be valahol normatív premissziót a következtetéshez.

Ez jelentős távol tartja őt a klasszikus természetjog-elméletektől, amelyek egy objektíven létező erkölcsi rend révén próbálnak lényegi jogokat megállapítani.

De van egy lenyűgöző bonyodalom.

8. "Hogyan válnak a tények normává": Káčer legfilozófiailag kalandosabb lépése

A két részes "**Hogyan válnak a tények normává**" (2016–2017) című tanulmányában Káčer ugyanazt a problémát más irányból közelíti meg, és szándékosan próbálja bemutatni, hogyan alakulhat ki a normatívus a tényszerű emberi gyakorlatokból.

Az első részben két kielégítetlen szélsőséget utasít el.

Az egyik a külső erkölcsi realizmus: a normák valahol egy objektív erkölcsi területen önállóan léteznek, és az emberek felfedezik őket.

Az ellenkező szélsőség teljesen a normativitást a megfigyelő empirikus társadalmi viselkedésleírására redukálja.

Káčer egy köztes megoldást keres: bizonyos tények a tartós emberi viselkedésről normát teremtő jelentőséget szerezhetnek anélkül, hogy metafizikailag független erkölcsi entitásokat feltételeznének.

A II. rész egyértelműbbé teszi az érvet. A tartós viselkedés formálja a normatív attitűdöket. A kognitív disszonancia, a lemaradt következtetési gyakorlatok és ismétlődő gyakorlati megítélési minták segítenek létrehozni azt a normatív szókinccset, amelyen keresztül a magatartást értékeli. Lényegében azt javasolja, hogy a normatívás objektivitása **következtetésként is értelmezhető, nem referenciális**: a lényeg nem feltétlenül az, hogy a "kellene" egy metafizikai normatív tárgyra utal, hanem hogy stabil helyet foglal el következtetési gyakorlatainkban és gyakorlati következtetéseinkben.

Ez vitathatóan Káčer jogtudományának egyik legeredetibb eleme.

Ez ellentmondás a huméi álláspontjával?

Első látásra igen.

Egy műben azt mondja, hogy semmilyen norma nem vezethet le tisztán ténybeli premisszákból; másokban azt kérdezi, hogyan "hozhatnának" valójában "normákat".

Szerintem a legjótékonyabb és elméletileg legeredményesebb kibékülés az, ha megkülönböztetjük:

Igazoló levezetés a társadalmi eredetből.

Egy konkrét normatív állítás nem deduktívan igazolható pusztán leíró premisszákból. Ez a Humea állítása.

De az emberi normatív érvelés és a normatív fogalmak jelentései tényszerű társadalmi gyakorlatok révén *generálhatók és stabilizálhatók*. Ez az inferenciális-pragmatikus állítás.

Így Káčer egyre inkább eltávolodik attól, hogy megkérdezze:

"Milyen metafizikai tárgy a norma?"

irányba:

"Milyen szerepet tölt be a normatív nyelv az emberi érvelési gyakorlatokban?"

Ez az átmenet rendkívül fontos későbbi emberi jogok, eljárási igazságosság és jogi érvelés területén végzett munkájának megértéséhez.

9. A szkepticizmustól a pragmatizmusig: emberi jogok 2020-ban

Az átmenet egyértelművé válik a 2020-as **"Načo sa trápíť s otázkou existencie ľudských práv?"** című tanulmányban. —nagyjából: "Miért foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy léteznek-e emberi jogok?"

Itt Káčer javasolja, hogy helyettesítsük az ontológiai kérdést—

Léteznek emberi jogok tényleg?

—pragmatikus kérdéssel—

Hasznos-e az emberi jogi diskurzus az értékek kifejezésében, koordinálásában és követésében, amelyeket okunk van megvédeni?

A karnápiai megkülönböztetést használja a belső és külső kérdések között, és azt állítja, hogy az emberi jogi szókincs egészen eltérő filozófiai alapokkal – beleértve a relativista, utilitarista és közösségi alapokat is.

Ez valódi fejlődés a 2012-es pozícióhoz képest.

Nem azért, mert Káčer elhagyja az erkölcsi szkepticizmust, hanem mert abbahagyja, hogy a metafizikai bizonyosság hiányát a vita végének tekintse.

A folyamatok nagyjából a következők:

2012: a végső normatív tartalmak nem bizonyíthatók tudományosan objektíven kötelezőnek;

2016: tisztán tényalapú alapok nem deduktívan igazolhatják az emberi jogokat;

2016–2017: ennek ellenére normatív attitűdök kialakulhatnak a ténytzerű emberi gyakorlatokban;

2020: tehát az elméletileg termékeny kérdés nem a metafizikai létezés, hanem a normatív szókincsek gyakorlati funkciója;

2021-től kezdve: Az intézményi folyamatokat úgy lehet értékelni, hogy mennyire hatékonyan és igazságosan teszik lehetővé a versengő normatív igények megoldását.

Ez talán Káčer gondolatainak legmélyebb pályája.

Ezt úgy írnám le, mint egy metaetikus szkepticizmusból a konstruktív pragmatizmusba **való átmenetet**, nem pedig a relativizmusból az objektivizmus felé.

10. Eljárási igazságszolgáltatás, mint válasz erkölcsi nézeteltérésre

Ez az érett álláspont különösen világos az "**Opodstatnenie procesnej spravodlivosti**" ("Az eljárási igazságosság igazolása", 2021) című műben.

Káčer a tartós politikai és erkölcsi nézeteltérésből indul ki. Az érdemi igazságosságról alkotott ítéleteket gyakran befolyásolják az összeegyeztethetetlen preferenciák és elkötelezettségek.

Ahelyett, hogy feltételezné, hogy a politikai vagy jogi intézmények egyszerűen azonosítani tudják az egyetlen, objektíven helyes lényegi igazságossági fogalmat, azt kérdezi, hogyan lehet úgy elrendezni a döntéshozatali eljárásokat, hogy **növeljék a lényegileg igazságos eredmények** valószínűségét.

Így az eljárási igazságszolgáltatás nem helyettesíti a lényegi igazságszolgáltatást.

Ehelyett:

Mivel a lényegi igazságszolgáltatás bizonytalan és vitatott, az eljárás önállóan értékessé válik a bizonytalanság kezelésének eszközeként.

Ezt az érvelést a jogállamisági intézményekkel, valamint a törvényhozói és bírósági eljárások tervezésével köti össze.

Ez megkülönbözteti Káčert mindkét végtől.

Nem egy erős lényegi alkotmányos hív, aki azt hiszi, hogy a bírák egyszerűen felfedezhetik az objektíven helyes alkotmányos erkölcsöt.

De nem egy döntésalapú pozitivista sem, akinek az eljárási érvényesség szerint nincs szüksége igazolásra.

Az eljárás azért számít, mert ez egy episztemikus és normatív technológia a nézeteltérések kezelésére.

Ez az elképzelés újra megjelenik a bizonyítási terhek elméletében.

11. A jogi pozitivizmust és a formalizmust el kell választani

Káčer kapcsolata a jogi pozitivizmust különösen óvatos megkövetelne.

Kétségtelenül fontos pozitivista affinitásai vannak:

a Humeus tény/érték megkülönböztetés;

a források és az érvényesség iránti aggodalom;

az intézményi kompetenciaságnak tulajdonított jelentőségét;

vonakodása, hogy közvetlenül az erkölcsi intuíciókat igazságszolgáltatási hatalommá alakítsa;

ismétlődő eljegyzését Kelsennel és Weyrrel;

és ragaszkodik hozzá, hogy a jogi érvelés lehetővé teszi, hogy megválasszuk a védhető jogi véleményt a valódi jogi hibától.

De félrevezető lenne formalistának nevezni.

Valójában kifejezetten támadja ezt az azonosítást.

2015-ös **tanulmánya, az "Argumentačný formalizmus ako riešenie koordinačného problému"** című tanulmánya az érvelő formalizmust nem a jogi pozitivizmus logikai következményeként, hanem egy olyan igazságszolgáltatási stílusként elemzi, amelynek elterjedése intézményi és politikai körülményektől függ.

A formalista stílus elősegítheti az összehangolást és a kiszámíthatóságot, de megvédheti azokat az értékeket vagy érdekeket, amelyeket a politikai hatalom meglévő eloszlása megalapozott. Ezért nem ideológiailag vagy társadalmilag semleges következménye a "pozitivizmusnak".

Ez a szétválasztás elméletileg fontos:

A pozitívizmus többek között a jog, források és erkölcs közötti fogalmi kapcsolatot érinti; a formalizmus arról szól, hogy a jogi szereplők valójában hogyan érvelnek és döntenek.

Az egyik logikusan nem jelenti a másikat.

Ez ismét megakadályozza, hogy Káčer szépen illeszkedjen a hagyományos közép-európai dichotómiába a pozitívista formalizmus és az erkölcsorientált antipozitívizmus között.

12. Weyr "tisztá elméletétől" az elméletig, mint a gyakorlat szolgájáig

A 2019-es **"Teória ako slúžka praxe"** ("Elmélet mint a gyakorlat szolgája") esszéje tisztázza ezt a módszertani álláspontot.

Káčer azt állítja, hogy František Weyr teljesen tiszta, értékmentes elméleti kogníció eszménye nehéz fenntartani kortárs episztemológiai feltételezések mellett, különösen a jogtudományban.

A jogi tudomány nem csupán azt írja le, mely normák léteznek. Az ügyvédek értelmezési problémákra is megoldásokat javasolnak. Ezért a jogelmélet elkerülhetetlenül részt vesz olyan gyakorlatokban, ahol a résztvevőknek döntéseket kell hozniuk.

Káčer azonban elutasítja a relativisztikus következtetést.

A jogi tudomány továbbra is törekedhet a pártatlanságra, fegyelmezett érvelésre és a hibák korrekálására. Az abszolút nézőpont nélküli joggyakorlat lehetetlensége nem jelenti azt, hogy minden jogi állítás egyenlően védhető.

Ez így fejezhető ki:

Fallibilizmus relativizmus nélkül.

Valószínűleg ez az egyik legjobb leírása érett módszertanának.

A jogi tudás javítható, kontextusérzékeny és gyakorlati, de jogi hiba továbbra is lehetséges.

13. Az értékmentes tudomány 2021-es elmélete: ismét szekvenciális érvelés

A **"Bezhodnotová veda ako produkt sekvenčnej argumentácie"** (2021) című művében Káčer ezt egy episztemológiai elméletté általánosítja.

Az "értékmentes tudomány" nem azt jelenti, hogy a nem episztemikus értékek valamilyen módon hiányoznának a tudományos tevékenységből. Ehelyett az episztemikus kritériumok **elsőbbiséget élveznek egy adott érvelési sorozatban**.

Egy szekvencia így kérdezi:

"A bizonyítékok alátámasztják a H hipotézist?"

Egy másik kérdezi:

"Milyen szabványokat alkalmazzunk annak meghatározására, hogy mi számít megfelelő bizonyítéknak?"

A hiba akkor fordul elő, amikor a szereplők önkényesen ugranak egyik érvelő szintről a másikra.

Így a megoldás ismét **szekvenciális érvelés**: elég külön kérdések ahhoz, hogy mindegyiket a hozzá tartozó kritériumok szerint értékeljük.

Ez közvetlenül kapcsolódik a 2015-ös joggyakorlathoz.

A sorrend fogalma eredetileg a jogi alkalmazás megértésének eszközeként indult, de később a fegyelmezett érvelés általános elméletévé válik.

Ez a bővítés Káčer kutatásának egyik érdekesebb fejlesztési iránya.

14. A jogállam formális és anyagi kérdése: egy másik hamis kettősség

Káčer alkotmányjogi gyakorlata egyre inkább arra fókuszál, hogy egy túlzott ítélet-felfogást egy másikra cserélünk.

A "Pluralita legalít: medzi formálnym a materiálnym právnym štátom" című **művében jelentős kritikának tárgyalja a formális és anyagi/tárgyi jogállamiság közötti divatos közép-európai kontrasztot**.

A háború utáni szokásos narratíva gyakran így működik:

a formális jogosság nem bizonyult elegendőnek a totalitarizmus idején;

ezért a valóban alkotmányos államnak a formális jogszerűséget tárgyi értékekkel kell kiegészítenie;

Az alkotmánybíróságoknak meg kell védeniük ezeket az értékeket.

Káčer szerint ez a történet túl egyszerű.

Többek között sok jogi patológia, amelyet gyakran a náci joghoz kötnek, elemezhető formális jogszerűség hibájaként, nem pedig annak bizonyítékaként, hogy a formális jogszerűség önmagában értéktelen. Általánosságban a formális és anyagi jogszerűség nem minősül vagyis alternatívának.

A jogi érvelési módszerek különböző pozíciókat foglalhatnak el egy kontinuumon.

Az egyik póluson szinte kizárólag a szó szerinti szöveghez való kötődés rejlik.

Az ellenkező póluson szinte korlátlan érvelés rejlik, erkölcsi és politikai céloktól függetlenül, függetlenül a megfogalmazott megfogalmazástól.

Mindkét véglet patológiává válhat.

Ezért a fenntartható jogállamiság kultúrája változó egyensúlyt igényel.

Az egyszerű esetek általában igazolják a formálisabb érvelést, mert a kiszámíthatóság és az egyenlő alkalmazás nagyon fontos.

A kemény alkotmányos ügyek érvelhetőbb érvelést igényelhetnek.

De pusztán igazságosság, arányosság vagy alkotmányos értékek felhívása nem szolgálhat jogmentőként a jogi korlátozások figyelmen kívül hagyására.

Itt a 2013-as precedenskönyv anti-dichotomous módszere egy alkotmányos elméletté fejlődött.

15. Alkotmányos hatalom: tartalmi korlátok korlátlan bírói felsőbbrendűség nélkül

Itt lehet megfigyelni talán a legfontosabb látszólagos változást Káčer alkotmányos gondolkodásában.

2012-es "**Múdrejší proti väčšine**" című cikkében azt vizsgálta, hogy maguknak vannak az alkotmányozó hatalomnak is maciális korlátai.

Elemzése elismeri, hogy a pozitív alkotmányos rendelkezések nem tudják teljesen megoldani saját végső legitimitásuk kérdését. Végül el kell jutni ahhoz az elmélethez, amely az alkotmányos hatalom alapját igazolja.

És ez a legitimáló alapfelvetés maga is korlátot teremt.

Például, ha a demokratikus szerzőség igazolja az alkotó hatalmat, az a hatóság nem tudja koherensen megszüntetni azokat a feltételeket, amelyek a demokratikus szerzőséget lehetővé teszik – például a demokratikus választásokat.

Ezért Káčer elfogadja az **alkotmányalkotási hatalom lényegi korlátainak fogalmi** lehetőségét.

Azt is képzelet el, hogy egy alkotmánybíróság szerepe van, ha a bírói beavatkozás szigorúan az alapvető feltételek védelmére korlátozódik – ő a szabadság egyenlőségéről beszél –, amelyekre maga az alkotmányos hatalom támaszkodik.

De még 2012-ben is óvatos azzal, hogy összekeverje a korlát létezését azzal a kérdéssel, **hogyan ki jogosult annak érvényesítésére.**

Ez a megkülönböztetés 2019-re döntővé válik.

16. Az anyagi magviták és Káčer fokozott intézményi szkepticizmusa

Jakub Neumann-nal közösen Káčer kiadta a *Materiálne jadro v slovenskom ústavnom práve: Doktrínálny dissent proti zrušeniu sudcovských previerok* (2019).

A közvetlen célpont a Szlovák Alkotmánybíróság PL. ÚS 21/2014-es döntése volt, amelyben a Bíróság felhatalmazta az alkotmánymódosítás egy részét.

Káčer és Neumann azt állítják, hogy a Bíróság **túllépte hatásköreit.**

Első rálátásra ez úgy tűnhet, mintha a 2012-es álláspont megfordulna.

Jobban érthető úgy, mint egy finomítást.

A későbbi Káčer egyre élesebben különbözteti meg a következőket:

A. Vannak elvek, amelyeket még az alkotmányalkotási hatalom sem sérthet;

és

B. Az alkotmánybíróságnak tehát automatikusan joghatósága van arra, hogy érvénytelenítse azokat az alkotmánymódosításokat, amelyek megsértik ezeket az elveket.

B nem következik A-ból.

Ez az érett alkotmányosságának egyik legfontosabb eleme.

A norma létezése önmagában nem határozza meg a jogosult gyámját.

Egy erkölcsi vagy alkotmányos ok nem generál automatikusan joghatóságot.

Az alkotmányos hatalomra vonatkozó korlátozás tehát nem lehet egyszerűen korlátlan bírói jogkörre alakítható át egy íratlan "szuperalkotmány" felfedezésére és érvényesítésére.

A pálya tehát nem a következő:

a lényegi alkotmányosság → pozitivista alkotmányos értékek elutasítása.

Sokkal közelebb áll a következőkhöz:

a tartalmi korlátok → egyre szigorúbb intézményi engedélyezési elmélet ezeknek a korlátoknak a betartatására.

Káčer egyre érzékenyebbé válik a joghatóság szempontjából.

Ez valódi fejlemény.

17. Miért nem teszi ez a késői Káčert formalista alkotmányos konzervatívvá

2025-ös cikke a szlovák **abortusztabletta** tilalmáról hasznos egy lehetséges félreértés javításában.

Káčer arra a következtetésre jut, hogy a de facto tilalom alkotmányilag hibás. A meg nem született élet védelme lehet jogos alkotmányos cél, de a különleges tilalom nem elfogadható eszköz. Hivatkozik az egészséghez való jogra, valamint az embertelen vagy megalázó bánásmódra vonatkozó érvekre, miközben hangsúlyozza a jogszerűséget és a hatalmi jogok szétválasztását, mivel a korlátozás adminisztratív gyakorlatból ered, nem pedig megfelelően megalapozott törvényhozói döntésből.

Ez az érett Káčer koncentrált formában.

Hajlandó alkalmazni az alapvető alkotmányos jogokat.

Hajlandó értékelni az arányosságot az eszközök és a jogos célok között.

De egyidejűleg megkérdezi:

Ki hozta meg a döntést?

Milyen jogi felhatalmazás alapján?

Milyen eljárás révén?

És rendelkezik-e az államnak a hatáskörrel ezen a bizonyos módon előállítani a korlátozást?

Így az ő kiterjedt alkotmányos ítéletekkel szembeni ellenállása nem az alkotmányos jogok elleni ellenállás. Ez az **intézményes, strukturálatlan jogi erkölcsi elizálás elleni** ellenállás.

18. Jogi érvelés: a logikától a pragmatikáig

Egy különálló, de egyre központosabb irányzat Káčer *argumentum ad hominem* tanulmányával kezdődik.

A hagyományos logikai tankönyv így szól:

Egy *ad hominem* érv inkább az embert támadja, nem pedig a kijelentést, ezért tévedés.

Káčer megkérdezi, hogy ez mindig helyes-e.

A válasza nem.

Az, hogy a beszélő jellemére, érdeklődésére vagy státuszára utalás releváns-e, a **párbeszéd típusától és céljától** függ.

Például, ha a kérdés egy bíró pártatlanságát érinti, a bíró kapcsolatáról szóló információ nem jelent irreleváns személyes támadás. Közvetlenül érinti az intézményi kérdést.

Ezért egy érvényes értékelésnek el kell választania a leírást az értékeléstől, és meg kell vizsgálnia a csere pragmatikus szerkezetét.

Ez a látszólag szerény tanulmány egy jelentős elméleti fordulatot jelent:

Az érvelés nem csupán egy kimondássorozat; egy társadalmi cselekedet, amelyet a résztvevők hajtanak végre, akik egy adott párbeszédben szerepet töltenek be.

Ezért a tiszta formális logika nem elegendő a jogi érvek értékeléséhez.

19. *Argumentačné fauly v práve* (2022): a dialogikai modell eléri az érettséget

Ez az álláspont Káčer 2022-es monográfiájában, az *Argumentačné fauly v práve* (*Érvelő tévedések a jogban*) is rendszerezhetővé válik.

A könyv egy "pragmatikus fordulattól" indul.

Az érvelés társadalmi **esemény**, nem csupán logikus viszony a mondatok között.

Ezért tudni kell a következőket:

aki beszél,

kinek,

Milyen célból,
milyen párbeszédben,
amelyek alatt a beszélgetési elvárások alatt,
és milyen intézményi szerepekkel.

Egy lépés, amely egy párbeszédben tévedés, egy másikban teljesen legitim lehet. Káčer ezt a keretrendszert alkalmazza törvényhozói és bírói diskurzusban is, és több ismert érvelő tévedést elemz azok pragmatikus funkciói szerint.

A korábbi joggyakorlattal való összefüggés feltűnő.

2013-ban:

Az ítélet ereje az intézményi és érvelő kontextustól függ.

2015-ben:

Egy norma jelentése attól függ, hogyan alkalmazzák az esetekben.

2017-ben:

A jogi következtetések megkérdőjelezhetők egymást követő érvelési folyamatokban.

2022-ben:

Az érvelő lépések legitimitása attól függ, milyen típusú és milyen célú párbeszéd zajlik.

Így a **kontextualizmus** fokozatosan általános módszertani elvmé válik.

De ismét a kontextualizmus nem jelenti a relativizmust.

A beszélgetési gyakorlatoknak is vannak normáik. A résztvevők együttműködhetnek vagy csalhatnak; az érvek teljesíthetők vagy akadályozhatják a párbeszéd céljait; az intézményi szerepek más terheket vehetnek rá.

Káčer így az univerzalista logikai formalizmust nem "bármilyen megengedett" kifejezéssel, hanem **pragmatikusan differenciált racionális érvelési normákat alkalmaz.**

20. Szólásszabadság: pragmatikus alkotmányosságának konkrét alkalmazása

A 2021-ben Peter Šajmovič-cóval közösen írt könyv, az *Obmedzovanie slobody prejavu v radikalizujúcej sa spoločnosti*, ezeket az aggodalmakat alkalmazza a gyűlöletbeszédre és a közbeszéd szabályozására.

A szerzők azt állítják, hogy egyes gyűlöletbeszédnek állami elnyomása, valamint a durva vagy megalázó beszéd társadalmi vagy politikai ellenállása nem feltétlenül ellentmond az alkotmányos szólásszabadságnak. A kérdést normatívan, jogi és politikai filozófián keresztül közelítik meg, nem csupán az esetek katalogizálását.

Káčer egyéni hozzájárulása a későbbi vitához feltáró. Elutasítja azt a feltételezést, hogy minden beszéd azonos védelmet érdemel, pusztán azért, mert kifejezésből áll. A kár és a kontextus számít. Ugyanakkor figyelmeztet arra is, hogy a legitim diskurzust egyetlen politikai tábor ideológiai érzékenységei alapján határozzuk meg.

Ez ismét tükrözi jellegzetes középső pozícióját.

A kifejezésszabadság nem metafizikailag abszolút.

A korlátozásoknak sem szabad eszközké válni egy erős hivatalos polgári erény erőltetésére.

Preferenciája egy viszonylag politikailag semleges liberális-demokratikus keretrendszer, amely képes kontextuálisan megkülönböztetni a kritikát, sértést és kárt kontextuális szempontból, nem pedig merev fogalmi kategóriákból.

21. Bizonyítási terhe: talán elméletének legérettebb szintézise

Káčer 2025-ös tanulmánya, a "**Distribúcia dôkazného bremena na pomedzí medzi pravdou a dobrom**" ("A bizonyítási terhel eloszlása az igazság és a jó határán") több korábbi elméleti irányt is összevon.

A bizonyítási terhel elosztásának **episztemikus célja**: információt kell követelni attól a résztvevőtől, aki hatékonyan tudja biztosítani azt.

Ugyanakkor **normatív célja** is van: a törvény szándékosan osztja el a megoldatlan bizonytalanság kockázatát fontos társadalmi értékek szerint.

Így olyan szabályok alakulnak ki, amink:

a felperes általában viseli a terhet;

a jelenlegi helyzet feltételezhetően védett;

bizonyos esetek indokolják a terhel visszavonását;

az óvintézkedési elvek néha áthelyezik a terhet;

nem magyarázható meg pusztán az igazságkereséssel.

Az értékek határozzák meg , **ki veszít, ha az igazság bizonytalan.**

Káčer megkülönbözteti a párbeszéd során zajló vitatkos terhek dinamikus átmozdulását az intézményi szerepek szerint történő statikus terhek kiosztásától. Emellett összekapcsolja az alapvető alkotmányos elveket, mint a szabadság és az egyenlőség, ezeknek a terheknek az elosztásával.

Ez elméletileg nagyon jelentős.

Ahelyett, hogy az alkotmányos elveket pusztán lényegi parancsként kezelné, amelyek megmondják a bírának, melyik kimenetelt válasszák, Káčer **másodrendű szabályokként kezelheti őket, amelyek az érvelő architektúrát szabályozzák.**

Például a szabadság nem egyszerűen így működhet:

"A szabadságnak mindig győzelmet kell tennie,"

de mint például:

"A szabadság korlátozására törekedő résztvevő viseli a megfelelő igazolás terhét."

Az egyenlőség hasonlóan befolyásolja, hogy kinek kell igazolnia a differenciális bánásmódot.

Ez sokkal jobban összeegyeztethető Káčer metaetikus szkepticizmusával és intézményi pragmatizmusával, mint egy olyan elmélettel, amely szerint a bírák közvetlenül felfedezik az objektíven helyes értékeket.

Az értékeket **eljárási eloszlásokká alakítja az igazolási felelősség érdekében.**

Ez talán az egyik legelméletileg termékeny gondolat későbbi munkásságában.

22. Az egyéni érvektől a közbeszéd ökológiáig.

További fejlemény látható Káčer 2025-ös "**Disrupcia konverzačnej spolupráce v dialógoch o práve**" című tanulmányában.

Itt túllép az egyéni vitatévákon.

A kérdés az, hogy mi történik, amikor maguk a **racionális párbeszédhez szükséges társadalmi feltételek romlanak?**

Összekapcsolja a gyengülő párbeszédbeli együttműködést a közösségi média széttagadásával, algoritmusan megerősített közösségekkel és a populista politikai kommunikációval. Ilyen

környezetben a politikai szereplők már nem kezelhetik egymást úgy, mint közös problémákat próbáló résztvevőkként. Az intézményi ellenőrzések – beleértve a bíróságokat is – maguk is célponttá válhatnak az illiberalizációs stratégiákban.

Ez egy újabb valódi bővítése elméletének.

A 2016-os kérdés a következő volt:

Mikor lehet egy adott személyesen legitim egy személy?

A 2022-es kérdés:

Mely szabályok teszik racionálissá a különböző jogi párbeszédet?

A 2025-ös kérdés:

Milyen társadalmi és technológiai feltételek teszik lehetővé egyáltalán a kooperatív jogi és alkotmányos párbeszédet?

Tehát a mikro-argumentációtól a makro-intézményi kommunikációelmélet **felé haladás van**.

Ez a fejlemény különösen érdekes, mert potenciálisan közelebb hozza Káčert a Habermasius diskurzuselmélethez kapcsolódó témákhoz, bár az ő útja ezekhez nagyon más: inkább az elemző jogtudományból, tévedéselméletből és pragmatikus elemzésből indul, nem pedig egy átfogó kommunikációs cselekvési elméletből.

23. Káčer munkásságának legmélyebb folytonosságai

Az imént leírt fejlemények ellenére jelentős egység van jogtudományában.

Anti-dichotomous érvelés

A legállandóbb jellemző az ellenállás az indokolatlan bináris kategóriákkal szemben.

A precedens nem egyszerűen kötelező vagy nem kötelező érvényű.

A jogi alkalmazás nem csupán alkalmazás/létrehozás.

Az érvelés nem pusztán levezetés vagy analógia.

A szabályok nem egyszerűen alkalmazhatók vagy nem alkalmazhatók, függetlenül a legyőző okoktól.

A jogállamiság nem csupán formális/anyagi.

Az érvek nem egyszerűen érvényesek vagy tévesek, függetlenül a párbeszédese kontextustól.

A tények és normák nem csupán két metafizikai világ, amelyek teljesen függetlenek a normatív attitűdök kialakulásának gyakorlataitól.

Ez nem jelenti azt, hogy Káčer tagadja a megkülönböztetéseket. Inkább azt követeli, hogy a különbségek **funkciókat és fokozatokat tükrözzenek, ne pedig pusztán hagyományos fogalmi** dobozokat.

Kontextualizmus

Jelentések, érvek és jogi hatalom a kontextusokban működnek.

A kontextus azonban nem jelenti korlátlan mérlegelést.

További értékelési kritériumokat biztosít.

Szekvenciális érvelés

Egy jogi problémát ritkán oldanak meg egyetlen levonási műveletben.

A következtetések visszavezetnek az alapfelvetésekhez. Az érvek sorozatokban zajlanak. A különböző kérdésekhez más kritériumok szükségesek. A terhek átváltozhatnak, ahogy a párbeszéd fejlődik.

Ez az eleinte jogelméleti fogalom, később episztemológiai elvmé válik.

Fallibilizmus

Sem a bírák, sem a tudósok nem rendelkeznek olyan metafizikai archimészi ponttal, amelyből minden jogi és erkölcsi vitát véglegesen meg lehetne oldani.

De ez nem szünteti meg a jobb és rosszabb érveket.

Ezért:

a bizonytalanság $\neq$ minden válasz egyenértéke.

Intézményesség

Ez idővel erősebbé válik.

A P javaslat jó indokja nem feltétlenül bizonyítja, hogy az I intézménynek joghatósága van P-t kiszabni.

Ez a megkülönböztetés kulcsfontosságú érett alkotmányos elméletéhez.

Pragmatizmus

Később egyre inkább azt kérdezi, hogy a fogalmak mit **csinálnak**, nem pedig azt, hogy milyen metafizikai lényt képviselnek.

Mit ér el az emberi jogi szókinsz?

Milyen funkciót tölt be a precedens?

Milyen funkciót tölt be egy érvelő teher?

Milyen típusú együttműködést igényel egy jogi párbeszéd?

Ez a jogtudományának érett, pragmatikus dimenziója.

24. Káčer jogi pozitivista?

A válaszhoz minősítés szükséges.

Módszertani szinten **közelebb áll az analitikus jogi pozitivizmushoz, mint a természetjog-elméletéhez.**

Elutasítja a jog könnyedén levontását az objektív erkölcsből; komolyan veszi Hume problémáját; hangsúlyozza a joghatóságot, a kompetenciát és az intézményi tekintélyt; bírálja a jogtudomány által felépített, korlátlan anyagi alkotmányosságot; és nem hajlandó azonosítani a jogtudományt az erkölcsi filozófiával.

Mégis, ha egyszerűen pozitivistáknak nevezzük, túl sokat rejt el.

Joggyakorlata elutasítja:

mechanikus szubpció;

az az elképzelés, hogy a törvények teljesen előre kialakított válaszokat tartalmaznak;

merev forrás dichotómiák;

a pozitivizmus és a formalizmus egyenletét;

az a gondolat, hogy az ítélet pragmatikus kontextustól függetlenül is érthető;

és a jogi értelmezés mint tisztán szemantikai dekódolás képét.

Ennek megfelelően **nem** nevezném az érett Káčert "kemény pozitivistáknak".

Ugyanakkor nem nevezném őt Alexianusz "nem pozitivistának" sem. Nem teszi a szükséges erkölcsi helyességet a jog központi azonosító tulajdonságává.

Jobb leírás:

az analitikus-pragmatista joggyakorlat intézményi jogalkotással kombinálva.

Vagy valamivel elméletileg:

intézményileg korlátozott jogi pragmatizmus.

25. Átmenet van-e a pozitívizmust a posztpozitívizmusra?

Véleményem szerint **nem**—legalábbis nem a szokásos értelemben.

A fejlődés finomabb.

A korai Káčer azzal kezd, hogy felfedezi, hogy a jogi forrásokat és az alkalmazást nem lehet merev fogalmi kategóriákon keresztül megérteni.

A középső Káčer ezt kiterjeszti a normatívásra és az értelmezésre.

Későbbi Káčer eljárási és intézményi eszközöket keres a racionális jogi ítélet megőrzésére olyan helyzetekben, ahol sem a mechanikus szövegszerkesztés, sem az objektíven bizonyítható erkölcsi igazság nem oldhatja meg minden vitát.

Így az alapvető mozgalom a következő:

kategóriás analitikus joggyakorlat → kontextuális analitikus joggyakorlat → következtetési/pragmatikus normativitáselmélet → eljárási és intézményi pragmatizmus.

Ami idővel növekszik, az nem a bírói erkölcs fontossága, hanem az **intézményi struktúra** fontossága.

Ez szinte ellentéte annak a pályának, amelyet gyakran a "posztpozitívizmus" felé társítanak.

26. Káčer alkotmányos elméletének látszólagos paradoxonája

Ez érthetővé teszi azt, ami egyébként ellentmondásosnak tűnhet.

Káčer egyidejűleg állítja, hogy:

a jogi szövegek alulértékelnek bizonyos döntéseket;

a bírák elkerülhetetlenül részt vesznek a törvényhozásban;

a szabályok elutasíthatók;

Az alkotmányos elvek normatív jelentőséggel bírnak;

az emberi jogi diskurzus nélkülözhetetlen;

És mégis, a bíróságoknak nem szabad egyszerűen magukat nyilvánítaniuk egy korlátlan, íratlan lényegi alkotmány gondnozejainak.

Nincs ellentmondás, ha két kérdést választunk el:

Milyen okok léteznek?

és

Ki jogosan jogosult arra, hogy ezeket az indokokat tekintélyes döntésekké alakítsa?

Ez a különválás valójában későbbi alkotmányjogi joggyakorlatának központi eredménye lehet.

Elismeri a jogi érvelés gazdagságát **anélkül, hogy az okok gazdagságát korlátlan bírói hatalommá alakítsa.**

27. Mennyire eredeti Káčer hozzájárulása a nemzetközi jogtudományban?

Itt némi diszkrimináció szükséges.

Az egyes komponenseknek nyilvánvaló nemzetközi előzményei vannak. A kizárhatóságnak nagy jogi irodalma van. A pragmatikus érvelési elméletek olyan szerzőktől merítenek, mint Douglas Walton. Az antiformalista értelmezési elméletek léteztek a jogi realizmustól Hart, Perelman, MacCormick és a kortárs analitikus filozófián át. Az eljárási igazságosság és a bizonyítási teherelméletek szintén kiterjedt hagyományokkal rendelkeznek.

Ezért túlzás lenne azt állítani, hogy Káčer teljesen új globális iskolákat hozott létre, amelyek mindegyik témához megfelelőek.

Eredetibb hozzájárulása több felismerések **kombinálásában és rendszerszintű** bővítésében rejlik.

Először is, a kontinentális precedens anti-dichotomous kezelése különösen sikeres. Kimutatja, hogy a normatív hatás nem feltétlenül egyezik meg a hivatalosan elismert forrásstátusszal.

Másodszor, a **szekvenciális jogi érvelés** elemzése termékeny hidat képez a deduktív logika, analógia, értelmező rekonstrukció és a kizárhatóság között.

Harmadszor, a tényektől normákig való átmenet megértésére irányuló kísérlete a **megalapozott következtetési és viselkedési gyakorlatokon** keresztül filozófiailag sokkal ambiciózusabb, mint a szokásos közép-európai tankönyvjog.

Negyedszer, a metaetikus szkepticizmus átalakítása **eljárási, nem nihilista következményekké** tétele elméletileg koherens és jellegzetes.

Ötödik, az a ragaszkodósága, hogy az alkotmányos hatalom lényegi korlátja önmagában nem teremti **meg a bírói hatáskört ezen korlát érvényesítésére**, fontos korrekciót kínál a korlátlan anyagi alkotmányfelülvizsgálat elméleteivel szemben.

Hatodszor, a szabadság és egyenlőség elveként, amelyek képesek az **igazolási terheket** meghatározni, nem csupán a lényegi eredmények meghatározására, potenciálisan rendkívül termékeny.

Végül a kontextuális érvelésből a párbeszédes együttműködés elméletéig való terjeszkedés **digitális fragmentáció és populizmus** körülményei arra utalnak, hogy Káčer jogi elmélete még mindig fejlődik a hagyományos elemző joggyakorlaton túl.

28. Fejlődésének általános időszaka

Ha a fejleményt egyetlen intellektuális történelembe sűrítjük, akkor a következőképpen rekonstruálnám.

A **2009–2013-as Káčer** elsősorban a jogi kategóriák, az igazságszolgáltatás és források elemző elmélete. Központi újítása a precedens bináris felfogásának elutasítása.

A **2015–2017-es Káčer** a forrásokból a jogi érvelés belső szerkezete felé fordul. A levonás egy nagyobb sorrendbe kerül az analógia, kontextuális értelmezés és premisták rekonstrukciója; a megfellebbezés központi szerepet kap.

Ezzel párhuzamosan a **normatívás 2012–2021-es Káčerje** az objektíven bizonyítható, feltétel nélküli erkölcsi köteleességekkel szembeni szkepticizmusból indul, kísérletezi a normák keletkezésének következtetési/társadalmi gyakorlati értelmezését, kifejezetten pragmatikus megközelítést alkalmaz az emberi jogi nyelvezethez, és végül kidolgozza az eljárási igazságosságot az elkerülhetetlen nézeteltérésre adott válaszként.

A **2012–2019-es alkotmányos Káčer** a lehetséges tartalmi korlátok elismerésétől a alkotmányos hatalomra gyakorolt jogosítás felé halad a sokkal erősebb ragaszkodás felé, hogy ezek a korlátok nem automatikusan felhatalmazzák az alkotmánybíróságokat egy íratlan anyagi mag érvényesítésére. Ez intézményi finomítás, nem egyszerű visszafordítás.

A **2016–2025-ös érvelés Káčerje** az egyéni tévedések vizsgálatából egy általános pragmatikus jogi párbeszédelméleten keresztül a bizonyítási terhekre és végül magának a kooperatív jogi diskurzus társadalmi előfeltételeinek át fejlődik.

Az általam 2026 augusztusáig **ellenőrizhető anyagok** alapján fő könyvhosszú elméleti sorozata a *Prečo zotrvať pri rozhodnutí* (2013), *Na okraji krajnej núdze* (2015), a közösen írt *Právna filozofia dvadsiateho storočia* (2016), *Teória práva* (2019), *Materiálne jadro v slovenskom ústavnom práve* (2019), *Obmedzovanie slobody prejavu v radikalizujúcej sa spoločnosti* (2021), valamint *Argumentačné fauly v práve* (2022), amelyeket később fontos cikkek, különösen a 2025-ös cikkek egészítenek ki. A szlovák Alkotmánybíróság könyvtári katalógusa megerősíti ezt a fő monográfiai sorozatot.

29. Végző értékelés

Ha Marek Káčer joggyakorlatát egyetlen központi állításra kellene egyszerűsíteni, az az lenne:

A jog sem mechanikusan alkalmazható előre meghatározott állítások rendszere, sem felhatalmazás a bírák számára, hogy korlátlan erkölcsi ítéletet helyettesítsenek a megvalósított normák helyett; intézményesen szervezett, kontextusfüggő és kifogható érvelő gyakorlat, amelynek racionalitása fegyelmezett eljárásoktól függ az indokok meghozatalára, kihívására és kiosztására.

Ez segít megmagyarázni, hogy egyébként különálló részei vannak a tudományos munkásságának.

Az ő precedenselmélete szerint a hatalom fokozatokban és formákban jelenik meg.

Értelmezési elmélete szerint a normákat részben alkalmazással rekonstruálják.

Az elhanyagolhatóság elmélete szerint a jogi következtetések továbbra is jogilag releváns, elutasító okokra nyitottak maradnak.

Metaetikája elutasítja az objektíven bizonyított erkölcs könnyű állításait.

Emberi jogi elmélete a metafizikai létezésről pragmatikus normatív használat felé fordul.

Az eljárási igazságosságról szóló elmélete intézményi tervezésen keresztül válaszol a nézeteltérésekre.

Alkotmányos elmélete elválasztja az érdemi indokokat a joghatóságtól az érvényesítésükhöz.

Az érvelési elmélete dialogikus kontextusokban értékeli az okokat.

Legújabb munkája egyre inkább felveti a kérdést, mely politikai, technológiai és kommunikációs struktúrák teszik lehetővé a racionális jogi párbeszédet.

Ezért sorolnám Káčert a fiatalabb szlovák jogtudományi generáció elméletileg érdekesebb tagjai közé. **Jellegzetes fejlődése nem a jogi pozitivizmusból a természetjogba vagy formalizmusból a bírói moralizmusba vezetett. Az elemzési lebontásból egy átfogó eljárási, következtetési és intézményileg korlátozott pragmatizmus felé vezetett.**

Ez az utolsó megkülönböztetés kulcsfontosságú. Ez az, ami élesen megkülönbözteti őt **Jozef Prusáktól, Alexander Bröstltől, Radoslav Procházkájától, Pavel Holländertől vagy Ota Weinbergertől**: Káčer megkülönböztető elméleti célja egyre inkább nem a "jogrendszer" mint statikus normatív architektúra, hanem **azok a strukturált folyamatok, amelyek révén a jogi szereplők normatív igényeket hoznak létre, értelmezik, megkérdőjelezik és igazolják a normatív igényeket bizonytalanság és nézeteltérés körül.**

V. HORVÁTSZÁG

Nikola Visković jogelmélete

Kérjük, írja le és elemezze részletesen Nikola Visković jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Nikola Visković (1938–) jellegzetes helyet foglal el a horvát és a volt jugoszláv jogtudományban. Érett elméleti rendszere sem egyenes jogi pozitivizmus, sem természetjogelmélet, sem szociológiai jogtudomány. Szervező gondolata egy **integrált vagy háromdimenziós jogelmélet** (*integralna teorija prava*): *a jogot csak a társadalmi kapcsolatok, jogi értékek és jogi normák egyidejű kölcsönhatása révén lehet megfelelően megérteni*. A kortárs horvát tudomány még mindig a háromdimenziós jog változataként írja le elméletét, amelyet erősen befolyásolt Carlos Cossio egológiai elmélete.

Ugyanakkor fontos időrendi megkötés van a kérdéshez. **Visković 1989 után nem alkotott alapvetően új jogtudományt.** Az alapokat már lefektették a *Pojam prava: prilog integralnoj teoriji prava* (*A jog fogalma: Hozzájárulás egy integrál jogelméletéhez*, 1976; 2. kiadás 1981), és szemiotikus elméletét lényegében fejlesztette a *Jezik prava* (*A jog nyelve*, 1989) című műben. Ami 1989 után történt, érdekesebb volt, mint egyszerű doktrinális megfordítás: az eredeti integrálmélet **kulturalizálódott, kommunikatíván rekonstruálódott, egyre inkább az értelmezéshez és érveléshez kapcsolódott, kevésbé egyértelműen kapcsolódva a marxista szókincsehez, és axiológiailag kiterjesztette az emberi jogokra, ökológiára, állatvédelemre és bioetikára.** Általános architektúrája meglepően stabil maradt.

A fejlesztéshez kapcsolódó 1989 utáni főbb munkák nagyjából a következők:

Időszak	Fő művek	Elméleti jelentőség
1990	<i>Pravo kao kultura: egološka teorija prava</i> Carlosa Cossija	Az integrálmélet kulturalista és egológiai tisztázása
1990	<i>Politički ogledi</i>	Politikai és ideológiai alkalmazások nem egy új általános joggyakorlat

Időszak	Fő művek	Elméleti jelentőség
1992	"Međunarodna pravna zaštita životinja"	Nyitás a biocentrizmus, az állatvédelem és az ökológiai jogtudomány felé
1995/1997	<i>Država i pravo</i>	Rendszerszintű posztszocialista újrafogalmazás; a nyílt érvelő fordulat kezdete
1996	<i>Životinja i čovjek</i>	Főbb bioetikai és zooetikai kiterjesztés
1997	<i>Argumentacija i pravo</i>	Érett értelmezés-, retorika-, topoi- és jogi érvelés elmélete
2001/2006	<i>Teorija države i prava</i>	Az államelmélet, általános jogtudomány, normák, jogi viszonyok, értelmezés és jogrendszer érett szintézise
2001–2008	<i>Stablo i čovjek, Sumorne godine, Kulturna zoologija</i>	Ökológiai, bioetikai és kulturális bővítés, nem változtatás a háromdimenziós szerkezet

A Horvát Enciklopédia megerősíti ezt a fő kiadványainak általános sorrendjét.

1. Az invariáns mag: törvény mint relációk, értékek és normák

A folytonosság és a változás megértésének legjobb módja, ha Visković állandó elméleti magjával kezdjük.

Miomir Matulović négy alapvető kérdés révén rekonstruálta Visković joggyakorlatát: mit jelent a jog meghatározása; milyen jelenségjog és hogyan ismerhető meg; mely tulajdonságok alkotják a jogot; valamint hogyan lehet megkülönböztetni a jogot az erkölctől, szokásoktól, vallástól és más normatív jelenségektől. Ezen rekonstrukción Visković elmélete egyszerre **konvencionalista, dialektikus, integrális, és egy vegyes vagy összetett joghatósági kritériumon alapul.**

Ez a négy összetevő továbbra is hasznos kulcsot jelent az egész 1989 utáni munkásságához.

1.1. Egy konvencionalista, nem essencialista jogfogalom

Visković nem úgy jár, mintha egy jogi filozófus pusztán fogalmi elemzéssel egyetlen metafizikai "jog lényegét" is feltárhatná. A jogi definíciók fontos mértékben **feltételes és pragmatikus konstrukciók**: a teoretikus a társadalmi valóságból választják ki azokat a jellemzőket, amelyek a jog fogalmát hasznossá teszik tudományos kogníció és gyakorlati jogi tevékenység számára.

Ez már most is megkülönbözteti őt az erős essencialista természetjogi elméletektől, és más irányban attól, hogy a jog fogalmát kizárólag egyetlen formális tulajdonságból, például érvényességből vagy származási alaptól vezette le.

A következmény fontos. A jog definíciója nem azt állítja, hogy a normák, értékek és társadalmi viszonyok három szó szerint összeolvadt anyag. Jobban érthető meg a **bonyolult jogi jelenség elméleti rekonstrukciójaként**, amelynek célja, hogy megakadályozza, hogy a jogtudomány összetévesztesen az egyik dimenzióját egésznek.

Ez a módszertani szerénylenség az egyik vonzó jellemzője elméletének, bár, ahogy alább érvelni fogok, egy bizonyos problémát is felvet: ha a definíciók részben konvencionálisak, Viskovićnak független magyarázatot kell adnia arra, hogy miért jobb, mint a háromdimenziós konvenciója.

2. A jogi valóság dialektikus felfogása

A második elem a módszertani holizmusa.

Visković számára a jog egy **összetett totalitás egy még nagyobb társadalmi totalitáson belül**. Ennek következtében a különböző jogi vizsgálati módszerek nem lehetnek egyszerűen elszigetelhetők egymástól. A normatív módszer egy dimenziót tár fel, a szociológia egy másikat, az axiológia pedig másikat; egy megfelelő jogtudománynak össze kell kapcsolnia őket. Ezért Matulović Visković helyzetét dialektikaként írja le: a jogi kogníció speciális módszereinek kapcsolódniuk kell a teljes jogi jelenség fogalmán belül.

A "dialektika" különösen fontos az 1989 utáni fejlődésének nyomon követésekor. Korábbi írásaiban a terminológia sokkal szorosabban kapcsolódik a marxista társadalomelmülethez. A szocialista Jugoszlávia összeomlása után **a holisztikus és relációs módszer sokkal világosabban fennmaradt, mint az ortodox marxista tan.**

Így van különbség két dolog között:

A marxista szókinés és a lényegi történelmi állítások gyengébbek és kevésbé doktrinálisak.

De az alapvető elképzelés, hogy a jogi jelenségek ellentmondásos társadalmi viszonyokból, ellentétes érdekekből, intézményi hatalomból, értékekből és normatív formákból erednek, **nem tűnik el.**

A legjobb leírás tehát nem az, hogy "Visković elhagyta a marxizmust és pozitivistává vált", vagy "természetjog-elméleti elméleti szakemberré vált". Egyik sem igaz. Inkább egy **marxista hatású integrált jogtudomány dogmatizációja egy általánosabb szociál-kulturális jogelméletté.**

3. Első dimenzió: társadalmi kapcsolatok

A jog első alkotóeleme a tényleges társadalmi kapcsolatok szférája.

Visković nem tekint minden emberi kapcsolatot már jogásznak. Bizonyos kapcsolatok különösen jogi jelentőségűvé válnak, mert alapvető érdekeket, visszatérő konfliktusokat, a közzsabályozás lehetőségét, és végső soron a szervezett kényszerítés lehetőségét is érintik. Korábbi terminológiájában ezek létezhetnek "**prenormatív jogi viszonyokként**" (*prednormativni pravni odnosi*): ezek alkotják azt a társadalmi anyagot, amelyből a jogi szabályozás már azelőtt is kialakul, hogy a törvényhozás hivatalosan szabályozná őket.

Ez az állítás fontos elutasítást tartalmaz a szigorú normativizmus ellen.

A kelsen-i tiszta elmélet esetében nagyjából a jogtudomány a normatív érvényességgel kezdődik. Visković egy korábbi kérdést tesz fel:

Miért teszik pontosan ezeket a kapcsolatokat, nem pedig számtalan mást, kényszer jogi szabályozás tárgyává?

Válasza a szociológiába visz minket: mert bizonyos biológiai, gazdasági, politikai és egyéb érdekek olyan konfliktusokat generálnak, amelyek elég fontosak a társadalmi rend újjászületéséhez ahhoz, hogy az intézményi szabályozás szükségessé váljék.

Ennek következtében a társadalmi kapcsolatok azok, amiket ő a **jog anyagi forrásainak** nevez .

Ez nem csupán egy empirikus melléklet a normatív jogtudományhoz. Magában a jog fogalmához tartozik. A tulajdonjog, a munkajog, a büntetőjog vagy a családjog tartalma nem magyarázható megfelelően a normák logikai szerkezetének pusztán leírásával; a társadalmi kapcsolatok megrendezett része magyarázó prioritással bír a vizsgálat egyik dimenziójában.

3.1. Konfliktus hídként a társadalom és a jog között

A konfliktus szokatlanul fontos szerepet játszik elméletében.

A jogi rend különösen szükségessé válik, ha az érdekek ütköznek. Ez Visković joggyakorlatának egy **intézményesített konfliktuskezelési elmélet jellegét** adja: a jog különösen fontos vagy veszélyes társadalmi konfliktusokat választ ki, értékeli a lehetséges viselkedésformákat, és ezeket az értékeléseket tekintélyes normatív minősítéssé alakítja.

Ez egy ok-elméleti sorozatot hoz létre:

Társadalmi kapcsolatok → konfliktusok és érdekek, →értékelések és politikai döntések→ normák→ jogi eljárások és intézmények → megváltozott társadalmi kapcsolatok.

De ez nem egyirányú oksági lánc. A normák átalakítják azokat a relációkat, amelyek eredetileg létrehozták őket; a megváltozott relációk új értékeket és normatív igényeket generálnak. Ezért részesíti előnyben Visković a dialektikus leírást a lineáris helyett.

Ez a körköröség még erősebbé válik későbbi értelmezési elméletében.

4. Második dimenzió: jogi értékek

A második összetevő az axiológiai.

A társadalmi konfliktusból jogi normává való átmenet nem magyarázható anélkül, hogy megkérdeznénk, hogyan értékeli a lehetséges magatartási formákat. Miért kellene egy érdek győzelmet élveznie a másikkal szemben? Miért kellene valamit parancsolni, engedélyezni vagy tiltani? Miért kellene egy adott érdeket szubjektív jogként védeni?

A tiszta leírás nem válaszol ilyen kérdésekre.

Ezért Visković a **jogi értékeket értékként vagy etikai jogforrásként** tekinti. Különösen fontos jogi értékek között az igazságosságról, jogosságról, jogi bizonyosságról és békéről

beszél, míg más értékek – élet, egészség, szabadság, munka, oktatás, becsület és hasonló javak – egyszerre működnek a jogban, erkölcsben és más normatív rendekben.

Ez az antipozitivizmusának meghatározó jellemzője a szélesebb filozófiai értelemben. Ez **nem** jelenti azt, hogy az érvényesség feltétele az objektív természetjogi erkölcs kielégítésének. Inkább azt jelenti, hogy egy szociológia és jogelmélet nem magyarázhatja sem a törvényt, sem az ítéletet, miközben úgy tesz, mintha az értékítéletek hiányoznának.

4.1. Az értékek egyszerre társadalmiak és jogosak

Visković felfogása érdekes kétértelműséget tartalmaz.

Az értékek társadalmilag generáltak és konfliktusosak; régebbi megfogalmazása szerint szorosan kapcsolódnak a domináns társadalmi csoportok érdekeihez és értékeléseihez.

Ugyanakkor az értékek nélkülözhetetlen mércék a jogi érvelésben is.

Ezért elmélete **kritikus-szociológiai** és **belső-jogi** dimenzióval bír.

Külső nézőpontból feltehető:

Ki rendelkezik azzal a hatalommal, hogy meghatározza az "igazságosságot", "biztonságot", "tulajdont" vagy "közérdeket"?

Belső szempontból azonban a bírónak vagy törvényhozónak fel kell tennie:

Melyik értelmezés jobban megvalósítja az igazságosságot, a szabadságot, az egyenlőséget, a jogi bizonyosságot vagy az intézmény célját?

E két nézőpont együttélése később Visković érvelési elméletének központi elemévé válik.

5. Harmadik dimenzió: jogi normák

A normák alkotják a harmadik összetevőt.

Visković kétségtelenül nem bagatellizálja őket. A jog nem lenne törvény annak jellegzetes normatív szervezete, formalizációja, intézményi eljárásai, kötelezettségei, engedélyei, tilalmai és szankciói nélkül. De a jogi normák csak a társadalmi konfliktusok és az általuk valószínűsíthető értékek viszonyában érthetők.

Így következnek:

a kapcsolatok adják az anyagi problémát; az értékek szabványokat és célokat; a normák tekintélyt nyújtanak normatív formáknak.

A három dimenzió nagyjából három klasszikus jogiránynak felel meg:

szociológiai elméletek kiváltsági viszonyokat;

a természetjog és axiológiai elméletek kiváltják az értékeket;

a normativista és dogmatikus elméletek kiváltják a normákat.

Az integrálemélet alapvető vádja mindhárom ellen, ha kizárják, a **redukcionizmus**. Harašić pontosan összefoglalja Visković álláspontját, miszerint a jogot csak úgy lehet kielégítően megmagyarázni, ha mindhárom dimenziót együtt vesszük, nem pedig eltúloznánk az egyiket.

Ez a legmélyebb kontinuitás, amely végighúzódik az 1989 utáni munkáin.

6. A jog érett, 1989 utáni meghatározása

Különösen értékes jelzés a folytonosságra és változásra a 2001-es *Teorija države i prava-ból* származó definíció.

Lényegében Visković ma már a jogot úgy írja le, mint állami és **társadalmi normák** rendszerét, amely kényszerítően irányítja a legfontosabb és konfliktusos személyközi kapcsolatokat a béke, biztonság, igazságosság és más társadalmilag domináns értékek megvalósítása felé.

Elméletének szinte minden összetevője összevan tömörítve ebben a képletben:

Az "állami és társadalmi normák" megakadályozzák, hogy a jog teljesen szűk azonosítása az állami tisztviselők által személyesen kiadott parancsokkal;

a kényszerítő irányítás megőrzi az intézményesített társadalmi kontroll fontosságát;

Fontos és konfliktusos interperszonális kapcsolatok bevezetik a szociológiai dimenziót;

a béke, biztonság, igazságosság és más uralkodó értékek hozzáhozzák az axiológiai dimenziót.

Figyelemre méltó, hogy 2001-re még nem határozza meg a jogot pusztán származás vagy érvényesség alapján. Az érett posztoszocialista Visković továbbra is integralista marad.

7. A "jogszerűség" vegyes kritériuma

Hogyan lehet tehát megkülönböztetni a jogot az erkölctől, a vallástól, a szokástól és az etikettől?

Matulović Visković megoldását **vegyes vagy összetettnek** jellemezi. A kritérium magában foglalja mind a jogtudósok szakmai tapasztalatát, mind pedig a normák, viszonyok és értékek által belépő különleges jellemzőket a jogi tapasztalatba.

Ez elméletileg jelentős. Nem keres egyetlen mágikus tulajdonságot – állam eredetét, kényszerítését, igazságosságot, hatékonyságot, elismerést, jóváhagyást –, amely önmagában választja el a jogot minden más normatív rendtől.

Ehelyett a jogi jelenségek általában egy **klasztert** alkotnak, amely magában foglalja az intézményesítést, a közellenőrzést, a formalizációt, a kényszeríthetőséget, a speciális szereplőket és diskurzust, a sajátos viszonyokat és jellegzetes jogi értékeket.

Ez meglepően modern aspektusa joggyakorlatának. A jogot nem egyetlen szükséges és megfelelő tulajdonságra redukálják, hanem a szervezett gyakorlatokból rekonstruálják, amelyeken keresztül a szakmai és laikus szereplők egy területet jogszerűnek ismernek el.

A gyengeség azonban ugyanolyan nyilvánvaló: a "jogászok szakmai tapasztalatára" hivatkozva körkörös lehet is. A jogot úgy ismerjük el, amit az ügyvédek jognak ismernek, de az ügyvédek jogászok a jogban való részvételük miatt. Visković további szociológiai és normatív kritériumai ezért elengedhetetlenek, ha az elmélet nem válik önhivatkozássá is.

8. Az első jelentős 1989 utáni fejlemény: az integralizmustól a jogi kulturalizmus felé

A politikai fordulópontot leginkább követő könyv a *Pravo kao kultura: egološka teorija prava Carlosa Cossija* (1990), egy 180 oldalas Cossio-tanulmány, amely jogi ontológiával, axiológiával és jogi logikával foglalkozik.

Ez a mű fontos, de félrevezető lenne 1990-et úgy kezelni, mint amikor Visković hirtelen Cossio követője lett. Cossio már sokkal korábban hatással volt rá. A könyvet inkább úgy tekintik, mint egy **explicit elméleti tisztázást az egyik már meglévő integralizmusának intellektuális forrására**. A legújabb kutatások szintén azonosítják Cossio egológiai jogtudományát Visković háromdimenziós megközelítésének fontos forrásaként.

Cossio jelentősége segít megmagyarázni, miért hajlandó Visković a jogot pusztán normákhoz azonosulni.

A jog az **emberi kultúra és az interszubjektív viselkedés része**. A normatív mondatok azért számítanak, mert az emberi szereplők kommunikálnak, cselekszenek, értelmeznek, kiválasztanak és adnak jelentést intézményesített kapcsolatokban.

Ez megnyitja az utat egy alaposabb **kulturalista joggyakorlat** felé.

9. A jog szemiotikus és kommunikációs elmélete

Bár a *Jezik prava* 1989-ben jelent meg, nem utána, elengedhetetlen, mint az 1990-es évek fejlődésének közvetlen elméleti kiindulópontja.

A könyv a jogi nyelvet szemiotika és kommunikáció révén közelítette meg. Egy nemrégiben készült nyelvészeti tanulmány, amely Visković elméletét rekonstruálja, hangsúlyozza, hogy a jogi nyelvet egyszerre szabályozzák a hagyományos nyelvi szabályok és egy kifejezetten normatív-jogi kódex; ugyanakkor megkülönbözteti a felszíni jogi rendelkezéseket az azok mélyebb normatív struktúráitól.

Visković számára tehát a jog nem csupán érvényes állítások készlete. Ez egyben **kommunikációs folyamat** is.

A jogi kommunikáció tartalmaz küldőket és címezetteket; jogi üzeneteket; olyan tárgyakat, amelyekről az üzenetek kommunikálnak; nyelvi, logikai, érték-ideológiai és normatív-jogi kódexeket; kommunikációs médiumokat, mint például törvények és egyéb aktumok; valamint konkrét kommunikációs helyzetek.

Ez az egyik legelméletileg legtermékenyebb lépése.

Az integrálmélet három eleme most már dinamikusan érthető:

a társadalmi kapcsolatok alkotják a jogi üzenetek pragmatikus kontextusát;

az értékek ideológiai és axiológiai kódokon belül működnek;

a normák speciális normatív kódexet alkotnak;

A nyelvi és intézményi kommunikáció mindhárom összekapcsolás.

Így a **kommunikáció nem válik negyedik dimenzióvá a viszonyok, értékek és normák mellett**. Jobban értelmezhető úgy, mint a közvetítőt, amelyen keresztül mindhárom dimenzió kölcsönhatásba lép.

Ez a megkülönböztetés fontos Visković evolúciójának megértéséhez. Általános ontológiája továbbra is triadikus, de magyarázó mechanizmusa egyre kommunikatívabbá válik.

10. Jogi nyelvezet mint speciális szociolektus

Visković további különbséget tesz a köznyelv és a jogi nyelv között.

A jogi nyelv továbbra is a természetes nyelv része, de egyben egy speciális **technikai szociolektát is alkot, amelyet** törvényhozók, jogászok és jogi tudományosok fejlesztettek ki és stabilizáltak. Harašić megjegyzi megkülönböztetését a hétköznapi nyelvi elemek, a jogi használat által átalakított kifejezések, a megfelelő technikai jogi kifejezések és a jog által más szakterületekről kölcsönzött terminológia között.

Ez a jogtudomány szempontjából fontos, nem csupán a stílus szempontjából.

A jogi nyelv egyszerre hajt végre:

leíró funkciók;

előíró funkciók;

szakmai-technikai feladatokat;

ideológiai funkciók;

intézményi koordinációs funkciók.

Magas formalizációja elősegíti a bizonyosságot és az irányítást, de a hétköznapi nyelvű elemek is rugalmasak és hozzáférhetőek. Ezért Visković magában a jogi diskurzusban strukturális feszültséget lát a **precizitás és a nyitottság, a formalitás és alkalmazkodóképesség, a szakértelem és az általános érthetőség** között.

Ez a feszültség később értelmezési elméletének nyelvi alapjává válik.

11. Norma és jogi előírás: fontos elemző megkülönböztetés

Visković egyik jellemző állítása, hogy a **jogi rendelkezést (*odredba*) és a jogi normát (*norma*) nem szabad azonosítani**.

A rendelkezés a törvényekben és más normatív aktusokban található nyelvi megfogalmazás. A norma a jogi megértés által rekonstruált előíró jelentés.

Ennek következtében a jogtudósok általában nem találkoznak olyan befejezett normákkal, amelyek átlátszóan a törvényi mondatokban rejtőznek. Szöveges előírásokon dolgoznak, egymáshoz kapcsolják a rendelkezéseit, több kódexen keresztül értelmezik azokat, és megalkotják az adott esetre alkalmazható normatív tartalmat. Harašić pontosan ezt a megkülönböztetést hangsúlyozza Visković rekonstrukciójában.

Ennek a tézisnek jelentős következményei vannak.

Ez már most aláássa az ítélet naiv képét:

A törvény szöveg → nyilvánvaló norma → mechanikus szubdukció → ítélet.

Visković a következő szavakkal helyettesíti:

szöveges rendelkezések + jogrendszer + nyelvi konvenciók + tények + társadalmi kontextus + értékek + érvek → rekonstruált normát → egyéni jogi döntést.

Ez az átmenet az egyik híd a korai integrálméletétől az érett érett argumentációs elméletig.

12. Az értelmezés konstitutív válik, nem csupán szaporzóvá

Visković érett elméletének legjelentősebb része a jogi értelmezés.

A régebbi, erősen formalista felfogás elsősorban úgy képzelte el az értelmezést, mint egy olyan jelentés felfedezését, amelyet a törvényhozó már teljesen behelyezett a jogi szövegbe.

Visković egyre inkább elutasítja ezt a képet.

Számára a jogi jelenségek kulturális jelenségek, ezért csak kommunikációs helyzetekben bírnak jelentést. Az értelmezés tehát nem korlátozódik a norma jelentésének felfedezésére. Maga a jogilag releváns emberi viselkedés is értelmezés tárgyává válhat. Harašić ezt kifejezetten Visković **jogi kulturalizmusának** kifejezéseként írja le.

Az értelmezési tárgy tehát szélesebb körű, mint a törvényi ítélet.

Értelmezhető:

egy jogi előírás;

egy szerződés;

egy közigazgatási vagy bírósági aktus;

intézményi gyakorlat;

jogilag releváns magatartás;

a jogi alanyok közötti kommunikáció jelentése.

Ez jelentősen bővíti a jogtudományi területet.

13. Még a "könnyű esetek" is értelmezésen múlnak

Visković aláásja azt az abszolút különbséget is, hogy olyan esetek között van, amelyek értelmezést igényelnek, és olyan esetek között, ahol a nyelv állítólag önmagáért beszél.

Ami "könnyű esetnek" tűnik, gyakran egyszerűen csak egy olyan eset, amelyben egy stabil társadalmi és nyelvi kontextus önmagától nyilvánvalóvá teszi az értelmezést. Ha megváltoztatjuk a kontextust, a korábban átlátható jelentések vitattá válhatnak. Harašić beszámol Visković következtetéséről, miszerint minden jogi jelenség, akárcsak minden kulturális jelenség, legalább kezdeti értelmezésen és kiválasztáson megy keresztül a lehetséges jelentések között.

Ez meglepően erős interpretatív tézis.

Ez nem jelenti azt, hogy minden eset egyformán nehéz. Ehelyett:

Az értelmezés mindenütt jelen van, de láthatósága és nehézsége változó.

Rutin esetekben az értelmezési műveletek intézményesítettek és szinte láthatatlanok. Nehéz esetekben versengő nyelvi, szisztémái, történelmi, szociológiai és értékes szempontok egyértelművé válnak.

Ez koncepciónálisan közel áll a későbbi mainstream érvekhez, amelyek ellen azt ellene, hogy az ítélet egyszerűen nem értelmező "alkalmazásra" és értelmező "kivételre" osztható.

14. A jelentés kontextusfüggő, történelmi és társadalmi helyzetben áll

A jogi üzenetek több okból is meghatározhatatlanná válhatnak: a nyelvhasználat változása, társadalmi objektumok és kapcsolatok változása, normák közötti konfliktusok, a normatív tartalom széttágadása a rendelkezések között, érték-ideológiai kódok ütközései, valamint az üzenetküldők és címzettek helyzetei közötti különbségek.

Ez egy kifinomult jogi változás leírást ad formális módosítás nélkül.

Egy időben elfogadott szabály még mindig létezik, de: $t_1 t_2$

a társas kapcsolatok megváltozhattak;

a szavak szokásos jelentései kialakulhattak;

a környező jogrendszer megváltozhatott;

Az alkotmányos értékek megváltozhattak;

Új konfliktuskategóriák is megjelenhettek.

Ezért az értelmezők által felépített jelentésnek nem kell azonosnak lennie az idő múlásával.

Ez magyarázza Visković elfogadását azzal kapcsolatban, amit a kontinentális jogtudomány általában **objektív vagy evolúciós értelmezésnek** nevez.

Az elmélet így ellenáll mind a szigorú originalizmusnak, mind a korlátlan szubjektívizmusnak.

15. Értelmezés rekonstrukcióként és konstrukcióként

Ki tolmácsol? Nem csak a bírák.

Visković megkülönbözteti a polgárokat, jogtudósokat, akik joghatósággal rendelkeznek vagy anélkül, és jogtudósokat. A különbség nem az értelmezés, hanem az **értelmezésük intézményi ereje**. A hivatalos jogi értelmezés kötelező vagy tekintélyt kap az értelmező intézményi kompetenciája miatt.

Ez a különbség fogalmi szempontból fontos.

Szétválasztja:

szemantikai tevékenység — mindenki értheti és vitathatja a jogi jelentést;

from

intézményi hatalom — Csak bizonyos szereplők alakíthatnak egy értelmezést tekintélyes jogi döntéssé.

Ezért Visković elkerüli azt a tévedést, hogy az értelmező igazságot az intézményi kompetenciával azonosítja.

A bírósági értelmezés jogilag kötelező érvényű lehet anélkül, hogy intellektuálisan ellenállhatatlan lenne.

16. Igazságszolgáltatási és egyéni normák létrehozása

Ez a pont vezet Visković egyik legerősebb antimechanikai téziséhez.

Az általános norma nem csupán egy mechanikusan lemásolt kész termék, amelyet egyéni ítéletbe lemásolnak. Az értelmezés a **jog kreatív kiteljesítését (dostvaranje)** jelenti. Harašić, Visković 2001-es szintézisére támaszkodva, azt állítja, hogy az általános normák nem kizárólag a normáló befejezett alkotásai: értelmezőik részt vesznek az operatív jelentésük kiteljesítésében.

Ennek jelentős jogi jelentősége van.

Visković nem azt állítja, hogy a bírák korlátlan törvényhozók. Értelmezési tevékenységüket a következők korlátozzák:

szövegek;

jogi kompetenciát;

intézményi hierarchia;

nyelvi használat;

rendszerszintű kapcsolatok;

elfogadott értelmezési gyakorlatokat;

jogi értékek;

szakmai kultúra;

az igazolás követelményei.

De ezeken a korlátokon belül az általános normatív anyagból egyéni döntésbe való átmenet **produktív, nem pusztán deduktív**.

Ez közelebb hozza elméletét a huszadik századi hermeneutikához, jogi realizmushoz és érvelési elmélethez, mint a 19. századi fogalmi joggyakorlathoz.

17. Az értékteleológiai értelmezés kiváltságos helyzete

A háromdimenziós elmélet újra megjelenik az értelmezésben.

Nyelvészeti, logikai, rendszerszintezett, történelmi és egyéb szempontok számos lehetséges jelentést állapíthatnak meg. De amikor több jelentés továbbra is lehetséges, Visković különös jelentőséget tulajdonít az **értékorientált és teleológiai** érvelésnek: az értelmező megkérdezi, melyik jelentés valósítja meg legmegfelelőbb a releváns jogi értéket, érdeket vagy célt.

Így értelmező elmélete reprodukálja általános elméletének felépítését.

A szöveg normatív anyagot nyújt.

A társadalmi kapcsolatok adnak kontextust.

Az értékek és célok irányítják a választást.

Ez magyarázza, miért nem az axiológiai dimenzió díszes kiegészítés a jogfogalmához. Gyakorlati munkát végez pontosan ott a ponton, ahol a formális anyagok alulbecsülik a döntést.

Ugyanakkor ez Visković joggyakorlatának egyik fő nehézségét is megteremti: **ki határozza meg, mely értékek irányítanak, és hogyan rangsorolják az ellentétes értékeket?**

Végső válasza nem algoritmus. Ez az **érvelés**.

18. A döntő 1995–1997-es vitatkozó fordulat

Itt talán a legtisztább valódi elméleti fejlődés 1989 után.

A Država i pravo (1995) című művében Visković kifejezetten megkérdőjelezi a hagyományos **kifejezést, az "értelmezési módszereket"**. A "módszer" szó, állítja, félrevezetően olyan eljárásokat sugall, amelyek egyedülállóan helyes és objektíven biztos válaszokat tudnak generálni. Az értelmező kánonokat inkább olyan indokként vagy érvekként írják le, amelyeket a résztvevők használnak, akik megpróbálnak egy megoldást igazolni és meggyőzni a többi jogi szereplőt.

Az 1997-et megelőző írásaiban továbbra is megkülönböztette a módszereket és az érveket. *Az Argumentacija i pravo* (1997) című művében **elhagyja ezt a megosztást, és következetesen az adott igazolási eszközöket érvekként kezeli**. Harašić ezt kifejezetten az álláspontjának változásaként azonosítja.

Ez nem terminológiai apróság. Ez egy elmozdulást jelent a **jogi kogníció módszertani modelljéről a jogi igazolás érvelő modellje felé**.

Korábbi modell:

elfogadott módszerek léteznek; helyesen alkalmazzák őket; fedezd fel a jogi jelentést.

Mature Visković:

versengő érvek vannak; a szereplők kiválasztják, ellenzik és kombinálják őket; egyetlen érv sem eredményez automatikusan eredményt; a döntések intézményi korlátokon belül igazoló választást igényelnek.

Ez a legerősebb belső fejlődés az 1989 utáni jogtudományában.

19. Az érvelés a retorika részeként

Visković az érvelést egy tágabb retorika és kommunikációs elmélet alá helyezi.

Az érvelés abból áll, hogy érvek felkínálják az álláspont támogatását és vitatott kérdésekben versengő álláspontok megkérdőjelezését. A retorika emellett magában foglalja a kifejezés és meggyőzés módjait is. Mindkettő a szélesebb társadalmi tevékenység formái, az üzenetküldés és -fogadás formái.

Így egy figyelemre méltó lánc alakult ki:

Integrálmélet → kulturális elmélet → szemiotika → kommunikáció → értelmezés → érvelés → retorika.

Ezek nem különálló szakaszok, amelyekben az előző elmélet eltűnik. Minden új szint magyarázza el azt a folyamatot, amelyet az előző nem hagyott eléggé dinamikusnak.

Az integralizmus megmutatja, **hogyan a törvény milyen komponenseket tartalmaz.**

A kulturalizmus megmutatja, **milyen emberi jelenségjog** is valójában.

A szemiotika megmutatja, **hogyan jelentenek a jogi jelentések.**

A kommunikációelmélet megmutatja, **hogyan keringenek a jelentések a szereplők között.**

Az értelmezés elmagyarázza, **hogyan rekonstruálják és konstruálják a jelentéseket.**

Az érvelés magyarázza, **hogyan védik és hogyan győzik le a versengő konstrukciókat.**

Ez az összesített karakter a legjobb módja Visković fejlődésének elképzelésére.

20. Topoi algoritmusok helyett

Az Argumentacija i pravo-ban a jogi indokok **topoivá** válnak – visszatérő forrásokká vagy érvelési alapokká.

Visković szkeptikus a teljesen zárt jogi érvek listájának összeállításának lehetőségével kapcsolatban. A társadalmi konfliktusok végtelenül változóak; az érték- és érdekállások szaporodnak; új érvelési formák jelennek meg. Általában nincsenek olyan végső érvek sem, amelyek logikusan kizárnák az összes ellenérvet. Harašić három következtetést jelent: az érvek nem lehet kimerítően felsorolhatók; nincsenek általánosan végső érvek, amelyek lezárnák minden vitát; és kevés érv kötelező minden vitatott helyzetben.

Ez jelentős elutasítása a jogi racionalizmusnak, amelyet deduktív kalkulus által hozott döntésként értelmeznek.

De ez nem irracionalizmus.

Visković lehetővé teszi a jogi topoi laza és rugalmas rendezését, különösen fontos helyeket foglalnak el a jogi értékelvek és az érdek-cél érvek.

Ezért a kialakuló jogi racionalitás gyakorlati , **diskurzív és elutasítható** , nem pedig demonstratív.

Egy jogi következtetés a következőképpen következik:

"Ezt az eredményt jobban igazolják a vonatkozó szövegek, rendszer, célok, precedensek, értékek és következmények"

többben, mint a:

"Ez az eredmény matematikailag egy kimerítő formális rendszer által előáll."

21. Még a látszólag logikus érvek is tartalmazznak értékelést

Visković elmélete még tovább jut. Tagadja, hogy a jól ismert jogi érvek, mint *a contrario* vagy *a fortiori*, teljesen értékmentes logikai gépekként működnek. Relevanciájuk és választásuk az esetek kapcsolatáról, a normák céljairól és a jogi következmények kiterjesztéséről vagy korlátozásáról alkotott ítéletektől függ. Harašić ezt értelmezési elméletének központi állításaként azonosítja.

Ez az állítás tökéletesen illeszkedik az integrált jogtudományhoz.

Egy tisztán logikai operátor önmagában nem tudja meghatározni, hogy két társadalmi helyzetet relevánsan hasonlónak vagy különbözőnek kell kezelni. A jogilag jelentős hasonlóságok kiválasztása már magában foglalja a társadalmi és értékítéleteket.

Így az argumentatív fordulat nem felülírja az integráleméletet; **operacionalizálja annak axiológiai dimenzióját.**

22. *Država i pravo* és *Teorija države i prava*: rendszerezés szocializmus után

A két általános tankönyv, a *Država i pravo* (1995; átdolgozott 1997) és különösen a *Teorija države i prava* (2001; 2. kiadás 2006) inkább a rendszer érett konszolidációjaként kell értelmezni, nem pedig új elméleti forradalomként.

Az utóbbi egy jelentős, 314 oldalas szintézis, amely az államot, a jogot, a jogi és erkölcsi rendek kapcsolatát, jogi normákat és normatív aktusokat, jogi viszonyokat, sőt az ökológiát és jogot is lefedi. Az egyetemi oktatásban való folyamatos alkalmazása Visković szintézisének intézményi hatását is mutatja a régióban.

Ennek az érett szintézisnek a legfontosabb jellemzője, hogy mit **nem csinál**.

Nem tér vissza a kelsen-normativizmushoz.

Ez nem a klasszikus természetjog szerinti értelmezés.

Nem helyettesíti a jogot a szociológia.

Megőrzi a kapcsolatokat, értékeket és normákat, miközben beépíti az eltelt évek kulturalista és vitató fejleményeit.

Ez teszi a 2001/2006-os művet érett **Visković legjobb** kifejezésévé.

23. Mi történt a marxista komponensszel 1989 után?

Ez gondos megkülönböztetést igényel.

Visković eredeti integrálméletét néha egy **integrált marxista jogelméletként** jellemezték. A társadalmi kapcsolatok, társadalmi konfliktusok, csoportérdekek, az uralom és a hatalmas csoportok szerepe kiemelkedő szerepet játszottak a jogi termelés magyarázatában.

Ezek az elemek 1989 után nem tűnnek el.

Még Harašić rekonstrukciója is azt mutatja, hogy az érték-elképlesek és a jogi szabályozás összekapcsolódik a domináns társadalmi csoportokkal, és hogy a jogi normák kényszerítő megállapodásokon keresztül csatornázzák a konfliktusokat.

Mégis, az 1989 utáni elmélet egyre nehezebb ortodox marxista jogtudományként leírni.

Három változás különösen látható.

Először is, az **osztályelemzés nem monopolizálja a magyarázatot**. A kulturális kommunikáció, értelmezés, nyelvi struktúra és érvelő gyakorlatok autonóm elméleti jelentőséget szereznek.

Másodszor, a normatív szókincs bővül. A béke, igazságosság, szabadság, jogi bizonyosság, emberi méltóság, ökológiai védelem és az élőlények védelme nem csupán az osztályhelyzet kifejezéseire redukálódnak.

Harmadszor, Visković egyre inkább érdeklődik az uralom és igazságtalanság formái iránt, amelyeket a klasszikus tulajdonlás/osztályelemzés nem könnyen kimerít: környezeti pusztítás, nacionalizmus, kisebbségi kizárás és antropocentrikus állaturalom.

Egy 2018-as retrospektív kiállítás intellektuális és politikai fejlődéséről hasonlóan írja le 1990 utáni gondolkodásmódját, hogy megőrizte az idősebb baloldal humanista elemeit, miközben ökológiai és egyéb felszabadító szempontok révén bővíti azokat.

Ezért ezt a változást inkább **deortodoxizációnak nevezném, mint elutasításnak**.

Állandó hatalomszociológiája fennmaradt; a történelmi-materialista kizárólagosság gyengül.

24. Az ökológiai és bioetikai terjeszkedés: valóban új, 1989 utáni témák dimenziója

A legfeltűnőbb lényegi bővülés 1989 után a természetet és az emberi állatokat érinti.

Már 1992-es cikkében az állatok nemzetközi jogi védelméről Visković bírálta a meglévő védelem egyenetlenségét, és kifejezetten szembeállította a domináns antropocentrikus/utilitarista megközelítést egy biocentrikusabb állásponttal, amelyben az állatokat önmagukban értéként lehet védeni, nem pedig pusztán az emberek számára hasznos értékek miatt.

Ez nem a hagyományos doktrinális jog kisebb alkalmazása.

Ez megváltoztatja jogtudományának axiológiai horizontját.

A régebbi paradigma így kérdezi:

Mely emberi érdekeket védje a törvény?

Az új probléma a következőket kérdezi:

Maga a jogi érték is emberközpontúnak kell lennie? El tudja-e ismerni a jogrend a nem emberi életet független tárgyként – vagy akár potenciálisan tárgyként –, amely jogi szempontot jelent?

Životinja i čovjek (1996) című műve kibővítette ezt a projektet a kulturális zoológiára és állatetikára. A visszatekintő értékelések fontos kezdő szerepet adnak Viskovićnak az állatjogok és állatjog regionális gondolkodásában.

25. Állatjog és a jogi szubjekció kérdése

A jogászati következmények mélyebbé válnak, ha az állatvédelem túllép az adminisztratív szabályozáson.

Ha az állatoknak csak eszközértékük van, akkor jogilag védett tárgyak maradnak az emberi preferenciák miatt.

Ha az állatok önmagukban értékesek, kérdések merülnek fel a következőkről:

tulajdonostól független jogi érdekek;

jóléti igények;

jogi képviselet;

objektív és szubjektív védelem;

talán valamilyen jogi személyiség vagy szubjektív jog is.

A 2018-as szimpózium, amely Visković munkájának szentelt, kifejezetten kiemelte az állatok jogi objektivitása és szubjektivitása kérdéseit, valamint lehetséges szubjektív jogaikat központi jogászati problémákként, amelyek a munkásságából fakadnak.

Itt látható, hogyan segíti a háromdimenziós elmélete az innovációt.

Az értékek átalakulása arra készteti a társadalmat, hogy újragondolja az állatokat.

Ez a megváltozott értékelés új társadalmi kapcsolatokat teremt, amelyek jogi szabályozást igényelnek.

Ezeket az igényeket új **normákká** formalizálják.

Az integrálmodell tehát elméleti magyarázatot nyújt új ágak, például az állatjog történelmi megjelenésére.

26. Ökológia és a természet jogi védelme

Ugyanez igaz a környezetvédelemre is.

Egy visszatekintő értékelés Viskovićnak tulajdonítja, hogy segített megalkotni a természet jogi védelmének elméleti kereteit, sőt, az ökológiai védelem fejlődési jogterületként való felfogását is.

Későbbi *Stablo i čovjek* (2001) című műve és kulturális-botanikai témái nem általános jogtudomány szűk értelemben. Ennek ellenére ugyanazt az intellektuális mozgalmat illusztrálják: **a jogi értékhez kapcsolódó entitások köre túlmutat a hagyományos interperszonális konfliktusokon.**

Ez egy korlátot tár fel a régebbi jog definíciójában, mint az "interperszonális kapcsolatok" szabályozásában. A környezeti jog természetesen magában foglalja az emberi kapcsolatokat, de az alapul szolgáló védett javak közé tartoznak az ökoszisztémák, fajok és természeti lények, amelyek értéke nem feltétlenül redukálható az interperszonális eloszlásra.

Úgy tűnik, Visković soha nem építette át teljes általános jogfogalmát ezen a nehézség köré. Ezért ökológiai írásait az eredeti **rendszerre néző axiológiai kiterjesztésként és rejtett nyomásként** kell leírni, nem pedig a formálisan befejezett általános jogtudományi szakasznak.

Ez a különbség fontos.

27. Hozzáadott-e negyedik dimenzió a relációk–értékek–normákhoz?

Az én értékelésem szerint **nem**.

Két lehetséges jelölt is megfelelhet:

kommunikáció/jelentés;

Ökológia/bioetika.

De egyik sem válik valóban negyedik ontológiai elemmé.

A kommunikáció magyarázza, hogyan fejezik ki, adják át a viszonyokat, értékeket és normákat, értelmezést és transzformálást. Ezért ez egy **átmetsző folyamat**.

Az ökológia és a bioetika bővíti a kapcsolatok és értékek lényegi tartalmát. Ezek a **hatáskör** bővítései.

Maga a triád fennmaradt:

Kapcsolatok – értékek – normák.

Ez a stabilitás az 1970-es évektől a 2001/2006-os szintézisig Visković pályafutásának egyik legfeltűnőbb jellemzője.

28. A jogtudomány, szociológia és filozófia kapcsolata

Visković integralizmusa intézményi hatással van a jogtudományra is, mint tudományágra.

Ha a jog egyszerre rendelkezik relációs, axiológiai és normatív dimenziókkal, akkor a tudományos gyakorlatok szokásos fragmentációja a részleges perspektíváknak felel meg:

a jogi szociológia a ténybeli összefüggéseket és hatékonyságot vizsgálja;

a jogi filozófia az értékeket, legitimitást és igazságosságot vizsgálja;

a dogmatikus és normatív joggyakorlat a normákat, érvényességet és rendszert vizsgálja;

A jogi módszertan az értelmezést és érvelést vizsgálja.

Senki sem állíthatja, hogy kizárólagos tulajdonjoga lenne a jelenségnek.

Ez egy fontos módszertani program: **a jogtudománynak interdiszciplináris kell lennie, anélkül, hogy feloldaná a konkrét jogi célját.**

Visković tehát két véglet között helyezkedik el.

A doktrinális izolacionizmus ellen ragaszkodik hozzá, hogy a jog beágyazódott a társadalomba.

A szociológiai redukcionizmussal szemben ragaszkodik ahhoz, hogy a normatív forma és a belső jogi jelentés leegyszerűsíthetetlenek.

Az erkölcsi redukcionizmus ellen ragaszkodik ahhoz, hogy a társadalmi hatalom és az intézményi forma számít.

Ez a háromszög alakú redukciós ellenállás valószínűleg a rendszere legtartósabb eredménye.

29. Kapcsolat Carlos Cossióval és a nemzetközi háromdimenziós hagyományokkal

Visković eredetiségét alaposan meg kell vizsgálni.

Nem ő találta ki azt az általános elképzelést, hogy a jog tartalmaz tényszerű, normatív és axiológiai dimenziókat. A jogi háromdimenziós változatok megjelentek a latin-amerikai és kontinentális jogtudományban, és Cossio elismert jelentős hatással volt. A kortárs tudomány kifejezetten azonosítja Visković elméletét ennek a szélesebb áramlatnak horvát változataként.

Eredetisége inkább a **konkrét szintézisben és fejlődésben** rejlik.

Összevonja:

háromdimenziós integralizmus;

a konfliktus és hatalom szociológiája;

kozsiánus jogi kulturalizmus;

a jogi nyelv szemiotikája;

egy kommunikációs jogelmélet;

konstruktív értelmezés;

aktuális és retorikai érvelés;

és egyre inkább az ökológiai és bioetikai értékelmélet.

Ez a teljes konfiguráció jóval megkülönböztetőbb, mint a triád "tény–érték–norma", amelyet különben vizsgálunk.

30. Visković és a kortárs "jog mint értelmezés" tendencia

Egy 2009-es konferencia, amely kifejezetten Visković integrál fogalmának szentelt, megjegyezte, hogy *a Jezik prava* és *az Argumentacija i pravo* kiegészítették az eredeti integrálméletet olyan irányban, amely konvergent a kortárs **jogértelmezésekkel mint értelmezéssel**.

Ez az értékelés meggyőző, egyetlen feltétellel.

Visković nem válik pontosan Ronald Dworkin értelemében értelmezővé.

Dworkin központi kérdései az integritás, a jogok és a politikai/jogi gyakorlat konstruktív értelmezésével kapcsolatosak.

Visković más úton jut értelmező következtetésekhez:

A társadalmi kapcsolatok → kultúrával → szemiotika → kommunikációval → kétértelműség → értékkonfliktusokkal → érveléssel .

Így a hasonlóság abban rejlik, hogy elutasítjuk a jogi ítélet képét, mint a meglévő teljes jelentések mechanikus visszanyerését. A filozófiai alapok eltérnek.

31. Visković jogi racionalitásról alkotott felfogása

Az érett korszakban a jogi racionalitásnak legalább négy szintje van.

Létezik **formális racionalitás**: logikai következetesség, hierarchia, kompetencia és rendszerezés számít.

Van nyelvi racionalitás: az értelmezéseknek kapcsolódnak a jogi nyelvhez és a kommunikációs konvenciókhoz.

Van társadalmi racionalitás: a jog valódi kapcsolatokat, érdekeket és következményeket érint.

Létezik **axiológiai-érvelő racionalitás**: a lehetőségek közötti választásokhoz nyilvánosan védhető értékalapú indokokat igényelnek.

Ez a rétegzett fogalom talán jobb leírása az érett Viskovićnak, mint az egyszerű "integrálemélet" címe.

Az integráció működésbe lépett.

32. Kritikus probléma I: ontológia vagy módszertan?

Az első jelentős elméleti nehézség az, hogy a "kapcsolatok–érték–normák" leírják-e, mi a jog , vagy hogyan kellene a jogot **tanulmányozni**.

A kapcsolat társadalmi tény.

Az érték egy értékelő orientáció.

A norma előíró jelentés.

Ezek különböző logikai kategóriákba tartoznak.

Azt mondani, hogy szó szerint három "komponens" egy tárgynak, filozófiailag kínos lehet.

Visković legerősebb álláspontja akkor születik, ha az integralizmust elsősorban **módszertani és magyarázó tézisként** értelmezzük:

Egyetlen megfelelő jogelmélet sem magyarázhatja meg a jogi jelenségeket anélkül, hogy együtt elemeznénk normatív struktúrákat, társadalmi feltételeiket és értékorientációikat.

Ez a tézis erőteljes.

Egy erősebb ontológiai állítás – miszerint minden egyes jogi jelenség szó szerint mindhármát tartalmazza alkotóelemeként – nehezebben védhető.

33. Kritikus probléma II: hatalom kontra normatívus

Egy második feszültség a domináns társadalmi csoportok és a jogi értékek közötti kapcsolatot érinti.

Ha a jogban megtestesülő uralkodó értékek nagyrészt a befolyásos csoportok érdekeit fejezik ki, miért kellene ezek az értékek jogos útmutatást nyújtani a bírának?

Ezzel szemben, ha az igazságosság, a szabadság és a méltóság független normatív normákat ad, amelyek alapján a pozitív jogot kritizálhatják, akkor a jogot nem lehet teljes egészében a domináns érdekek eszközeként magyarázni.

Visković nem szünteti meg teljesen ezt a feszültséget.

De 1989 után megváltozik az egyensúly.

A hatalom kritikus szociológiája megmarad, miközben az értékek egyre nagyobb önálló jelentőséget szereznek az értelmezés, érvelés, emberi jogok és ökológiai gondolkodás révén.

Ezért az 1989 utáni elmélet kevésbé redukcionista marxista, mint korábbi megfogalmazása.

34. Kritikus probléma III: a kiváltságos érték-teleológiai érv

Az érték-teleológiai érvelés kiváltságos álláspontot adva egy problémát oldunk meg, de egy másikat teremt.

Ez megoldja az alulmeghatározó problémát: amikor a szöveg és a rendszer több lehetőséget hagy magukra, az érték és a cél segít választani ezek közül.

De ez egy **meta-érték problémát** teremt:

Milyen céllal?

Kinek az igazságosság-felfogása?

Hogyan kell mérlegelni a szabadságot a biztonsággal szemben?

Egyenlőség az autonómiával szemben?

Ökológiai védelem a tulajdon vagy gazdasági fejlődés ellen?

Visković érvelési elmélete igazolási eljárásokat, ellenérvelést és intézményi vita eljárásokat kínál, de nem nyújt univerzálisan kötelező algoritmust, amely a lényegi értékeket rangsorolná.

Talán ez szándékos. A gyakorlati gondolkodás nem rendelkezik ilyen algoritmussal.

Ez azonban azt jelenti, hogy az elmélet integritása nagyban függ az intézményi érvelés és a jogi kultúra minőségétől.

35. Kritikus probléma IV: értelmezés és bírói kreativitás

Ha az értelmezők "befejezik" a jogot, a bírói kreativitás elkerülhetetlen.

De ekkor felmerül egy alkotmányos kérdés: mikor válik az értelmezés jogosultsági törvényalkotássá?

Visković elmélete különösen erősen bemutatja, hogy miért lehetetlen a mechanikus ítélőhozatal. Alkotmányos elméletként kevésbé teljes, amely pontosan meghatározza, meddig terjedhet jogosan a bírói kreativitás.

A szöveg, a kompetenciá, a rendszerszintű koherencia és az elfogadott jogi értékek korlátozzák a bírót, de magából az integralizmusból nem következik éles határ. Ez a nehézség szinte minden nem mechanikus ítéletelméletben is jelen van.

36. Kritikus probléma V: kényszerítés és kortárs többségű jogi rendek

Visković továbbra is jelentős jelentőséget tulajdonít a szervezett kényszerítésnek és a közellenőrzésnek.

Ez jól működik a paradigmatisz állami jogban.

Nehezebbé válik a következő helyzetekkel:

nemzetközi puha jog;

transznacionális kereskedelmi normák;

magánszabvány-meghatározás;

alkotmányos konvenciók;

nemzetfeletti kormányzás;

hibrid köz- és magánszoba-szabályozás;

rendkívül hatékony normatív rendszerek, amelyeknek nincs közvetlen fizikai szankciója.

Az "állam- és társadalmi normákra" való hivatkozása több rugalmasságot ad az elméletnek, mint egy tiszta parancsnoki fogalmát, de a kényszeríthetőségre helyezett hangsúly tükrözi a huszadik századi államközpontú környezetet, amelyben kifejlesztették.

Visković kortárs rekonstrukciója valószínűleg lazítana ezen a kritériumnak.

37. Kritikus probléma VI: szemiotikus modellje és későbbi nyelvelmélete

A jogi nyelv szemiotikus elmélete kifinomult és szokatlanul innovatív volt jugoszláv kontextusában. De szókincsének egyes részei – különösen a mély és felszíni struktúrák megkülönböztetése, valamint a jogi norma szabványos logikai architektúrájának rekonstrukciójának újjáépítése – viseli a strukturalista és generatív nyelvészeti elmélet bélyegét, amely akkor is jelen volt, amikor Visković kidolgozta. Egy 2025-ös tanulmány továbbra is

gyümölcsözőnek találja a keretrendszert, miközben kifejezetten visszaköveti ezeket az elemeket az intellektuális háttérhez.

A kortárs jogi nyelvtanulmányok valószínűleg a következőkkel ötvöznék Viskovićot:

pragmatikát;

diskurzuselemzés;

intézményi nyelvészet;

beszédaktuselmélet;

kognitív nyelvészet;

valamint korpusz alapú elemzés.

Így ez az a terület, ahol módszertani impulzusa erősebb marad, mint néhány konkrét technikai modellje.

38. Kritikus probléma VII: az antropocentrikus jogtól az ökológiai jogtudományba való befejezetlen átmenet

Ökológiai és állatjogi írásai talán a legérdekesebb, megoldatlan problémát hozhatják létre késői gondolkodásában. Ha az emberi élőlények értéket bírnak függetlenül az emberi használatától, az eredeti, az **interperszonális kapcsolatokra** összpontosító definíció túl szűk lehet.

Legalább három lehetséges elméleti válasz létezik:

megőrizni az interperszonális kapcsolatokat, és a természetet emberi kötelességek tárgyaként kezelni;

elismerik jogilag védett nem emberi érdekeket, miközben megtartják az emberi jogi alanyokat;

vagy átalakítani magát a jogi szubjektivitást az állatok, ökoszisztémák vagy természeti entitások igényeihez.

Visković ezt a területet világosabban nyitotta meg, mint ahogy rendszerezte annak következményeit.

Ez teszi ökológiai fordulatát befejezetlen **elméleti potenciállal bíró** területté.

39. Fejlődésének négy fázisban történő rekonstrukciója

Utólag négy szakaszt választanék meg.

I. fázis: 1989–1991 — szemiotikai-kulturális konszolidáció

Az 1989-es *Jezik prava* adja a küszöböt. *A Pravo kao kultura* (1990) ezután egyértelművé teszi a kozszi, egológiai és kulturális dimenziót.

Az eredeti háromdimenziós elméletet nem dobják el. Ez egy **jelentés- és kultúraelméletet** kap.

II. fázis: 1992–1997 — axiológiai szélesülés és érvelő fordulat

Az állatvédelem és az ökológiai aggályok kiszélesítik az értékek területét.

Država i pravo központilag vezeti be az érvelést az értelmezésbe.

Az Argumentacija i pravo befejezi az "értelmező módszerekről" való átlépést a **megvalósítható indokok, a topoi, retorika és a meggyőzés** felé.

Ez a legnagyobb valódi elméleti változás időszaka.

III. fázis: 2001–2006 — érett szintézis

A Teorija države i prava az államelméletet, a jogi normákat, a kapcsolatokat, a jogi alkalmazást, az értelmezést, rendszerezést és az újabb ökológiai kérdéseket egy átfogó általános jogtudományi tankönyvbe egyesíti. A módosított 2006-os kiadása inkább a modell konszolidálását mutatja, mint elhagyását.

IV. fázis: 2000-es évektől kezdve — külső axiológiai és kulturális terjeszkedés

Az elméleti innováció egyre inkább kilép a szűk általános joggyakorlaton a kulturális zoológiától, környezeti gondolkodásról, bioetikáról, nacionalizmusról és globalizációról. A régi építészet megmaradt, miközben **erkölcsileg és jogilag jelentős jelenségeinek skálája** bővül.

40. Mely 1989 utáni változások valóban fontosak?

Ha a különböző fejleményeket az **általános jogi elmélet** szempontjából jelentősége szerint rangsorolnánk, nem csupán Visković szellemi életrajza alapján, akkor a következőképpen sorolnám őket.

A **legfontosabb** az értelmezés érvelő rekonstrukciója 1995 és 1997 között. Ez megváltoztatja jogi érvelését a "módszerekkel" még mindig leírható elméletből egy valóban diskurzív és megfosztható elméletté.

A **második** a kulturális-szemiotikus konszolidáció 1989–90 körül. A normákat a jogi kommunikáció részeként értelmezi újra, nem pedig elszigetelt állításokként.

A **harmadik** a doktriner marxista magyarázó elsőbbség fokozatos gyengülése, miközben megőrzi a konfliktusokat, az érdekeket, a hatalmat és a dialektikus összekapcsolódást.

A **negyedik** az értékdimenzió ökológiai és bioetikai kiterjesztése.

A **legkevésbé radikális**, annak rendszerszintű jelentősége ellenére, a 2001/2006-os általános szintézis: ez a munka elsősorban az érett rendszert kodifikálja és tanítja, nem pedig egy másik jogtudományt alapítana.

41. Mi Visković legeredetibb elméleti hozzájárulása?

A vilá jogtudomány szintjén pusztán kijelentés, hogy a jognak tényszerű, normatív és axiológiai dimenziói vannak, **nem kizárólag Visković találmánya**. El kell ismerni a nemzetközi háromdimenziós hagyományt és Cossio hatását.

Jellegzetesebb eredménye egy olyan lánc létrehozása, amelyben:

Társadalmi konfliktus és intézményi hatalom

átalakulnak

Jogi értékek

bekerül

normatív formák,

amelyeket a következő módon fejeznek ki

speciális jogi nyelvezet,

keringésként

intézményi kommunikáció,

Operatív jelentést szerez

értelmezés,

és igazolják a következőket

Érvelés és topo.

Ez sokkal gazdagabb rendszer, mint egy egyszerű "tény + érték + norma" formula

Egy második eredeti jellemző, különösen a közép- és délkelet-európai kontextusban, hogy milyen korán kapcsolta össze ezt az átfogó joggyakorlatot az **állatvédelemmel és az ökológiai**

értékelmélettel. 1992-es cikke már nyíltan bírálta az antropocentrikus védelmet, és az állatokat önmagukban értéként kezelte.

Harmadik eredmény a módszertan: megmutatta, hogy a normativista redukcionizmus elutasítása nem feltétlenül jelenti a jog szociológiába való feloldását. A társadalmi valóság, a jogi jelentés, az intézményi forma és az értékvezérelt érvelés integrálható, miközben analitikusan megkülönböztethetők maradnak.

42. Végő értékelés

Nikola Visković joggyakorlatának fejlődése 1989 után tehát egy képlettel foglalható össze:

strukturális folytonosság + módszertani gazdagítás + ideológiai de-dogmatizáció + axiológiai terjeszkedés.

Nem volt **olyan Kuhni-törés**, amelyben a korai integrálméletet elvették volna.

A szerkezeti mag a következők marad:

Társadalmi kapcsolatok – értékek – jogi normák.

Ami megváltozik, az a köztük lévő kapcsolatok kifinomultsága.

A korai Visković elsősorban így kérdezte:

Mi alkotja a jog teljes jelenségét?

A későbbi Visković egyre inkább felteszi a kérdést:

Hogyan válnak ezek az elemek értelmessé, hogyan választják ki a versengő jelentéseket, és hogyan igazolják a jogi döntéseket?

A válasz a következő kérdéseken alakul ki:

kultúra → nyelv → kommunikáció → értelmezés → érvelés.

Ugyanakkor a jogi elmélet társadalmi és etikai skálája is bővül:

az osztály- és társadalmi konfliktus → szélesebb körű sokszínű érdekek → humanista értékek → környezetvédelem → állatetika és bioetika kérdései.

Így Visković anélkül, hogy feladná eredeti integralizmusát, a túlnyomórészt **dialektikus-szociális háromdimenziós jogelmélettől a kulturális-kommunikatív, interpretatív és érvelő integrált jogtudomány** felé mozdul. Véleményem szerint ez a legpontosabb leírása elméleti pályájának 1989 után. Érett elmélete tehát nem csupán a jugoszláv marxista jog kitartása, sem a nyugati, 1989 utáni jogi pozitivizmusra való áttérés. Ez egy jellegzetes kísérlet arra, hogy megőrizze azt a szociológiai felismerést, miszerint a jog a konfliktus és hatalmi viszonyokba ágyazódik, miközben integrálja azokat a nyelvi, kulturális, axiológiai és érvelő dimenziókat, amelyeken keresztül a modern jogrendek valójában működnek.

Vjekoslav Miličić jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Vjekoslav Miličić jogelméletének elemeit, amelyeket 1989 után megjelent tanulmányai és könyvei kinyilvánítanak, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásokat ezen a területen.

Vjekoslav Miličić meglehetősen jellegzetes helyet foglal el az 1989 utáni horvát jogelméletben. Nem lehet megfelelően leírni sem hagyományos jogi pozitivistáknak, akár egyenes természetjog-elméleti alkotónak, sem egyszerűen jogszociológusnak. A legpontosabb jellemzés az **integrált, szubsztivista és antropológiai-axiológiai jogelmélet, amelyet a pozitív jog hatalm-szociológiai felfogása és a jogi dogmatika és jogalkotás egyre bonyolultabb elmélete** ötvöz.

A kronológiai rekonstrukció legfontosabb következtetése, hogy **1989 után nem történt alapvető átalakulás vagy paradigmaváltozás Miličić gondolkodásában**. Az 1990–1992 körül kialakult mag felismerhető az *Opća teorija prava i države* nyolcadik átdolgozott kiadásában 2008-ban. Ami változik, az a rendszer belső egyensúlya. A normativizmus korai kritikáját egyre kifinomultabb dogmatika, jogi elvek, jogalkotás, jogpolitika, jogrendszer, legitimitás, államiság és szakmai etika rekonstrukciója követi. Ezért fejlődését leginkább az **eredeti integrál keretrendszer bővítéseként, differenciálódásában és részleges korrekciójaként** érthető, nem pedig egy jogtudományi iskolából a másikba való átmenetként.

Miličić, aki 1943-ban született, 1990-ben szerezte meg doktori fokozatát Szarajevóban, és 1971-től 2013-ig a Zagreb Jogtudományi Karán általános jogelméletet és államelméletet tanított. 1989 utáni főbb elméleti munkái közé tartozik *a Pravo i metodologija prava* (1992), az *Opća teorija prava i države* egymást követő kötetei és kiadásai, valamint *a Metodologija prava – Nomotehnika* (1998), valamint cikkek az egyenlőségről, igazságosságról és egyenlőségről, a jogrendszer elveiről, a jogállamiságról, a jóléti államról, a hatalom legitimitásáról, jogi szabályok létrehozásáról, korrupcióról és általános jogi elvekről, valamint a jogi és tudományos szakmák etikájáról és deontológiájáról.

Az intellektuális kiindulópont: integrálemélet és az 1990-es módszertani program

Miličić döntő kiindulópontja 1990-es szarajevói doktori disszertációja, *a Posebne metode u metodologiji prava i stvaranje prava*. Az európai szocio-jogi tudomány közelmúltbeli története kifejezetten Nikola Visković **integrált jogelméletének hagyományába helyezi a**

disszertációt , és Miličić munkáját úgy írja le, mint a jugoszláv jogelmélet modernizálásának kísérletét szociológiai jogértelmezési és jogalkotási módszer révén. Egy másik történelmi beszámoló szerint ez az utolsó jelentős integralista mű, amelyet a volt jugoszláv szellemi környezetben készítettek.

Ez az összeg fontos. Miličić nem találta ki azt az elképzelést, hogy a jog jelenségét a normák, társadalmi viszonyok és értékek integrálásával kell rekonstruálni. Visković és a tágabb jugoszláv integralista hagyomány már ezt csinálta. **Miličić eredetisége sokkal inkább abban az építészetben rejlik, amelyet az integralizmusnak ad: az** axiológiai, szociológiai és dogmatikus módszerek éles hierarchikus triádjában; az értékek emberi szükségletekből való antropológiai származtatásában; a "domináns társadalmi csoport" azonosításában, mint a jog specifikus megkülönböztető jellemzőjének; és ezt követően egy részletes nomotechnika kidolgozásában, amely a lényegi értékeket összekapcsolja a normák formális előállításával.

Ez a pont megvédi a félrevezető besorolást is. Miličić antinormativista abban az értelemben, hogy elutasítja a jog azonosítását egy érvényes normák rendszerével. De ez nem teszi automatikusan őt "antipozitivistákká" pontosan a harti értelemben. Elfogadja a pozitív jog létezését, amely erkölcsileg hiányosak lehetnek; valóban, annak **érvényességének, hatékonyságának és legitimitásának megkülönböztetésének lehetősége elméletének központi eleme. Ezért vita elsősorban a redukcionista jogi dogmatizmussal szól, nem pedig minden olyan állításra, amely általában az analitikus pozitívizmushoz köthető.**

Pravo i metodologija prava (1992): az alapmegfogalmazás

Alan Uzelac jelentős kortárs áttekintése a *Pravo i metodologija prava* című műről különösen hasznos, mert rögzíti Miličić rendszerének felépítését annak kialakulásának pillanatában. Uzelac úgy értelmezte a könyvet, mint egy kísérletet, hogy alternatívát kínáljon a fennálló dogmatikus, jogász és normativista jogértelmezéssel szemben. Ahelyett, hogy a jogot formálisan jogi normák halmazaként definiálná, Miličić ragaszkodik hozzá, hogy a jogot alkotó tartalom **a normán kívül és előtte** létezzen. A jogi szabály egy mélyebb társadalmi valóság formális megfogalmazása, nem pedig az egész jog.

Ez Miličić elméletének első nélkülözhetetlen állítása:

A törvény társadalmi rend, mielőtt pusztán normatív rend lenne.

Fő lényegi összetevői közé tartoznak a társadalmi kapcsolatok, értékek és a kényszerítés, valamint a hatékonyság és érvényesség kérdései. Az erkölcsi, szokásos és vallási rendek hasonló elemekkel rendelkeznek. Ezért nem lehet megkülönböztetni a jogot az erkölctől vagy a szokástól pusztán azzal, hogy azt mondjuk, hogy a törvény rendelkezik normákkal vagy szankciókkal, míg a többi nem.

Miličić megkülönböztető válasza a jog *differentiája specifikus* problémájára ehelyett az, hogy a jog **közvetlen függ a domináns vagy fő társadalmi csoporttól**. Ez a formula szinte érintetlenül megmarad a 2008-as érett kiadásig: az értékek, a viszonyok és a kényszer közös elemeket alkotnak különböző társadalmi rendekben, míg a jogot különösen a *glavna društvena skupina* közvetlen függősége jellemzi.

Ez egy rendkívül jelentős elméleti döntés. Ez egyszerre teszi Miličić felfogását **szociológiai és politikai** szintre. A pozitív jog forrása nem egy elvont Grundnorm, az elismerés szabálya vagy

egy személytelen normatív rendszer. A jogi forma mögött egy társadalmi hatalom szerkezete áll. Ebben a tekintetben bizonyos kötődés van a realista és konfliktuselméleti joggyakorlattal: a jog intézményesített társadalmi hatalmat fejez ki.

Miličić azonban nem redukálja a jogot pusztá hatalomra. Itt lép be az axiológiai elmélete. A domináns csoport képes jogot létrehozni, de az, hogy kötelező érvényű pozitív jogot hoz, nem bizonyítja, hogy ez a törvény jó, igazságos vagy legitim. Az elméletnek ezért külön eszközökre van szüksége, amelyek segítségével **elmagyarázzák, mi a törvény társadalmilag, minek kellene lennie, és hogyan alkotják formálisan dogmatikul.**

Ez magyarázza híres módszertani triádját.

A három fő módszer: szociológia, axiológia és dogmatika

Miličić szerint a megfelelő módszer magának a tárgynak a többdimenziós természetéből fakad. A jognak van társadalmi-valóság-dimenziója, értékdimenziója és formális-normatív dimenziója. Ennek megfelelően a jogtudomány **szociológiai, axiológiai és dogmatikus módszereket igényel.** Az 1992-es megfogalmazásban a szociológiai módszer "alap", az axiológiai módszer "központi és kulcs", míg a dogmatikus módszernek másodlagos vagy instrumentális pozíciója van.

Ez a módszertani hierarchia talán Miličić jogtudományának legvilágosabb megkülönböztető jellemzője. A klasszikus kontinentális jogtudomány általában megfordítja a sorrendet: a normák doktrinális rekonstrukciója a jogtudomány elsődleges feladata, míg a szociológia és az erkölcsi filozófia kívülről lép be. Miličić rendszere lényegében azt mondja, hogy ez visszafordítja a jog ontológiáját. **A jogi forma csak akkor érthető, ha a benne megtestesülő társadalmi és axiológiai tartalmakat rekonstruálták.**

Ezért szokatlanul szoros összhangban van ontológiája és módszertana között:

társadalmi viszony → szociológiai módszer; érték → axiológiai módszer; jogi szabály/forma → dogmatikus módszer.

Ez a megfelelés a 2008-as formulációban is jelen marad.

De a hierarchiát nem szabad félreérteni a dogmatika elhagyásaként. Az egyik legérdekesebb fejlemény 1992 után éppen az, hogy Miličić egyre nagyobb figyelmet fordít a dogmatikára, jogi nyelvre, jogi logikára, jogi rendszerépítésre és a nomotechnikára. A másodlagos módszer rendkívül bonyolulttá válik, anélkül, hogy filozófiailag elsődlegessé válna.

A jog szociológiai elmélete: kölcsönös ok-okozat a jog és a társadalom között

Miličić jogszociológiája kifejezetten kétirányú. Mind a **társadalmat, → jogot és a jogot → társadalmat kell vizsgálni.**

Első irányban a természeti környezet, a népesség, a termelés, a társadalmi szereplők, a politika és politikai kapcsolatok, az erkölcs, a szokás, a vallás, az értékek és a kényszerítő kapcsolatok mind részt vesznek a jog formálásában. A domináns társadalmi csoport különleges súlyt kap

ebben a folyamatban. A második irányban, miután a törvény létrejött, visszalép ezekre a társadalmi körülményekre. A jog tehát nem csupán a társadalom epifenomenális tükörképe. Önmagában is egy oksági társadalmi intézmény.

Ez megkülönbözteti álláspontját mind a normatív pozitivizmustól, mind a durva szociológiai determinizmustól. Az előbbi elszigeteli a jogi érvényességet a társadalmi okságtól; az utóbbi a jogot gazdasági vagy politikai struktúrák hatására redukálhatja. Miličič ehelyett **viSSZacsatolási viszonyt** képzel.

Különösen érdekes komponens a jogi szakma. Már az 1992-es könyvben az ügyvédet közvetítőként kezelik a jog és a társadalom között, aki részt vesz a jog megvalósításában és különböző módokon történő létrehozásában. Ez a látszólag mellékállású tézis később fontos lesz Miličič növekvő szakmai etikával kapcsolatos aggodalmának megértéséhez. Ha az ügyvédek, bírák, szakértők és törvényhozók közvetítenek a normatív forma és a társadalmi valóság között, szakmai szemléletük nem kívül áll a jogtudományon; ez az egyik olyan feltétel, amely alatt a jog valójában társadalmi gyakorlatmá válik.

Miličič ennek megfelelően megkülönbözteti azokat a jelenségeket, amelyek a dogmatizmus hajlamosak összeolvadni: **formális érvényesség, kötő erő, tényleges hatékonyság és legitimitás**. Egy norma megfelelhet formális érvényességi feltételeinek, mégis rosszul valósult megvalósítható; egy jogrend hatékonyan működhet, miközben nem rendelkezik megfelelő erkölcsi legitimitással. Ez a többdimenziós megközelítés az 1989 utáni elméletének egyik legértékesebb eleme.

Kényszerítés és az egyszerű állammonopólium elutasítása

Egy másik viszonylag szokatlan korai tézis a kényszerítésről szól. Mivel Miličič a kényszert tágabb értelemben – fizikai, gazdasági és pszichológiai kényszerítést –, elutasítja azt az elképzelést, hogy a kényszerítés a jog sajátja. Az erkölcs, a szokás, a vallás és más társadalmi rendek szintén szankciókkal és nyomással járhatnak. Ennek következtében az egyszerű állítás, miszerint a jogot az állami "kényszerítés monopóliuma" megkülönbözteti, nem elegendő.

Van itt egy feltétel. Miličič érve legerősebb olyan elméletekkel szemben, amelyek *a kényszert* nagyon tág értelemben használják, majd kizárólag jogra tartják fenn. Kevésbé döntő Weber szűkebb megfogalmazott jogos fizikai erő monopóliumával szemben, mert a pszichológiai és gazdasági társadalmi nyomás nem ugyanaz a jelenség. Így a vita része terminológiai.

Ennek ellenére elméleti célja fontos: **Miličič meg akarja akadályozni, hogy a jogtudomány egyetlen külső intézményi kritérium alapján azonosítsa a jog természetét**. A jog a társadalmi kapcsolatok, értékek, hatalom és jogi forma szervezett kombinációjából áll.

Az axiológiai mag: az emberi szükségletektől a jogi értékekig

Miličič elméletének filozófiai legambiciózusabb eleme az axiológiája.

Már az 1992-es könyvben Uzelac egy kifejezetten **antropológiai értékelméletet** talált, amely az "ember természetéből" és az emberi szükségletek rendszeréből származik. Legmagasabb

szinten áll az élet és az emberileg megfelelő életminőség iránti igény. Ezekből az alapvető szükségletekből Miličić értékelveket, célokat és instrumentális értékeket vezet ki.

Miličić ezt a szerkezetet az Opća teorija prava i države *egymást követő kiadásai*ban is megőrizte és kidolgozta. Egy későbbi vitában maga is feldolgozta a tartalomjegyzéket, amely az 1994-es első kiadástól a 2008-as nyolcadik átdolgozott kiadásig terjed. Az axiológiai szakasz magában foglalja a szükséglet, érték, érdeklődés, értékelv és cél fogalmait; az érték tartalmának eredetét; az általános antropológiai-axiológiai szükséglet-értékek és célok rendszerét; egyenlőség, igazságosság és egyenlőség; tolerancia; szabadság; közösség; élet és létezés; biológiai szükségletek; emberiségnek megfelelő életminőség; biztonság – beleértve az egészségi, anyagi, érzelmi, jogi, politikai és társadalmi biztonságot –, valamint az önmegvalósítást.

A kulcssorrend tehát a következő:

Érték → → → értékelv → cél szükséges.

Az értékek nem szabadon lebegő metafizikai entitások. Antropológiai alapjaik vannak, mert valami értékkel bír abban a mértékben, amennyiben kielégíti vagy előmozdítja az emberi szükségleteket. Az egész rendszer végső soron az élet megőrzésére és az emberi méltósághoz megfelelő életminőség elérésére szerveződik.

Ez az a része Miličić gondolkodásának, amely 1993-ban arra készítette Uzelacot, hogy **szubzitalistáról** beszéljen, sőt, még azt is sugallja, hogy Miličić legmélyebb filozófiai gyökerei egy reformált természetjogi hagyományban rejlenek. Uzelac értelmezése hihető: az emberi természethez és a transzpozitív normákhoz való hivatkozás kétségtelenül vonzóságot ad Miličićnek a természetjog-gondolkodással.

Mégis ezt a besorolást megfogalmaznám. Miličićnek van valami olyasmi, mint a **természetjog-axiológiája, de nem rendelkezik tisztán természetjogos pozitív jogszociológiával**. Nem állítja, hogy egy igazságtalan szabály egyszerűen azért szűnik meg, mert ez az ok pozitív jog legyen. Épp ellenkezőleg, a domináns csoport elmélete megmagyarázza, hogyan létezik az erkölcsileg hibás pozitív jog. Rendszere tehát két szinten működik:

A **pozitív törvény eredetét és létezését** szociológiailag és dogmatikailag magyarázzák meg, míg annak **igazolását és megfelelő tartalmát** axiológiailag értékelik.

Ez a kettősség kulcsfontosságú.

Jogi biztonság és a jogi értékek hierarchiája

A konkrétan jogi szférán belül Miličić az általános szükséglet- és értékrendszert különösen a **jogi biztonsággal** társítja. Uzelac 1992-es könyvről szóló beszámolója megjegyzi, hogy az általános antropológiai rendszer a jogi biztonság követelményei által magában foglalt szükségleteken és végső értékeken keresztül van lefordítva jogba.

De a jogi biztonság nem pusztán formális kiszámíthatóság. Ha Miličić rendszerét egészként olvassuk, maga a dogmatikus és axiológiai értékelés közötti különbség megakadályozza az ilyen értelmezést. Egy kiszámítható, de radikálisan igazságtalan jogi rend formális stabilitással bírhat, miközben nem teljesíti a magasabb axiológiai tesztet.

Korai elemzése a volt Jugoszláv Büntető Törvénykönyv és Alkotmány rendelkezéseiről feltáró. Megpróbálta rekonstruálni az implicit hierarchiát ezekben a szövegekben, és arra a következtetésre jutott, hogy a politikai-jogi rend és a domináns csoport szükségletei, érdekei és értékei gyakran az egyén és a közösség elhelyezkedésével szemben helyezték előnyt.

Ez fontos híd a szociológiai és axiológiai elméletei között. A "domináns csoport" nem csupán egy szociológiai kategória, amely leírja, ki teremti a jogot. **Az axiológiai elemzés feltárhatja, hogyan kódolódik az adott csoport érdekeinek hierarchiája látszólag semleges jogi állításokban.**

Ezért elmélete rejtett ideológia-kritikus képességet tartalmaz.

Egyenlőség, igazságosság és egyenlőség

A *Načelo jednakosti, pravednosti, pravičnosti* című cikk, amely az 1990-es évek elején jelent meg, az általános axiológiájának egyik központi szektorát dolgozza ki.

Miličić nem csupán egyenlővé teszi az egyenlőséget az azonos bánásmóddal. Az egyenlőség a konkrét személyek státuszát és lehetőségeit érinti, míg a különböző körülmények formálisan azonos bánásmódot lényegileg egyentlenné tehetnek. Az igazságosság bevezeti az elosztást és korrekciót, míg az egyenlőség (*pravičnost*) egyénivé teszi vagy konkrétizálja az igazságosság követelményeit bizonyos körülmények között.

Feldolgozása egyértelműen arisztotelészi háttérrel rendelkezik – különösen az igazságosság elosztási és korrekciós dimenziói közötti különbséget –, de beépült az emberi szükségletek és az egyenlő lehetőségek modern antropológiai rendszerébe. Később, amikor az arányosságról beszélt, Miličić ismét összekapcsolta az arányosságot az egyenlőség, igazságosság és egyenlőség kapcsolataival.

A megkülönböztető pont az, hogy **az egyenlőség axiológiailag egy pusztán mechanikus számítás előtt** áll. Az igazságosság mindig feltételez valamilyen mértéket vagy arányt az egyenlőségnek, míg az egyenlőség az igazságosság konkrét körülményekhez való igazítását jelenti.

Ez segít megmagyarázni Miličić későbbi visszafogottságát a divatos alkotmányos arányosság szókincsével szemben.

Tolerancia, közösség és jóléti állam

Miličić ugyanezt az axiológiai architektúrát terjeszti ki a társadalmi és alkotmányos elméletre is. 1998-as társadalmi vagy jóléti államról szóló tanulmányában azt állítja, hogy a jóléti állam megfelelő létrehozása és megvalósítása a **politikai hatalom erkölcsi hitelességének és legitimitásának feltételei** közé tartozik. A tolerancia, az összetartás/közösség és a biztonság szükségletei a jóléti állam értékalapjaiként jelennek meg.

Ez elméletileg feltáró. A szociális jogok nem csupán feltételes törvényhozási előnyök az ő elképzelése szerint. Mélyebb igazolásuk az emberi szükségletek antropológiai struktúrájából fakad. A legújabb kutatások az ő álláspontját szintén megemlítik, hogy Miličić az alapvető

jogok, köztük a társadalmi-gazdasági jogok forrását és igazolását az emberi szükségletek réteges szerkezetében keresi.

Így az ő alapvető jogelmélete elsősorban nem nyelvészeti vagy alkotmányos szöveges. Az alkotmányos szöveg pozitív jogi formát ad azoknak az igényeknek, amelyek mélyebb alapja az emberi létezésben és az emberi szükségletekben rejlik.

Ez sokkal szubszidensszívabbá teszi Miličičet, mint a hagyományos alkotmányos pozitívizmust.

Dogmatikus elmélet: jogi norma mint a lényegi társadalmi tartalmak formalizálása

Miličič rendszerének harmadik összetevője a dogmatika.

A korai megfogalmazásban a dogmatika kifejezetten **instrumentális**. A jogi szabály formálisan megfogalmazza a domináns társadalmi csoporthoz tartozó tekintélyt és akaratot. A logikai és nyelvi módszereket maguk is a dogmatikus módszeren belüli vagy alárendelt eszközként kezelik.

A dogmatika széles körben a **jogalkotás** és a **jog megvalósítása/alkalmazása között oszlik** meg. Az első magában foglalja a jogi normákat és aktusokat, a formális forrásokat, az alkotmányosságot és jogszerűséget, valamint a jogrendszert. A második magában foglalja a kompetenciát, a vonatkozó szabályok vagy aktusok kiválasztását, értelmezést/magyarázatot és jogi döntéshozatalt.

Ez azért fontos, mert Miličič nem szünteti el az általános jogtudomány klasszikus témáját. Átszervezi azt. A norma, jogi aktus, jogforrás, érvényesség, hierarchia, rendszer, kompetencia, értelmezés és jogi döntés nélkülözhetetlenek maradnak; egyszerűen megfosztják tőlük a jog egész jelenségét alkotó státuszukat.

A 2008-as kiadás bemutatja, mennyire bővült ez a dogmatikus oldal. A tartalom tartalmazza az axiológiai és szociológiai elméletet, de ezután áthalad a jogalkotás, a jogi döntéshozatal, a törvényhozás, a jogrendszer, a jog megvalósítása, a jogi szabályok magyarázatának és a tényleges alkalmazáson, mielőtt az állam, a kormány és a nemzetközi szervezetek felé fordulna.

Ez Miličič gondolkodásának egyik legfontosabb **fejleménye**. A dogmatika fogalmilag alárendelt marad, de gyakorlatilag már marginális.

Nomotechnika: az általános elmélettől a jogalkotás elméletéig

A döntő lépés a *Metodologija prava – Nomotehnika* (1998) című művével történik. A könyv szisztematikusan megkülönbözteti a jogi módszertant, a fő és mellékmódszereket, a jogalkotás elméleti-módszertani és nomotechnikai elemeit, a dogmatikus értéktartalom meghatározásának kritériumait, a jogformákat, döntéshozatali eljárásokat és a törvényhozás gyakorlati példáit.

Ez nem csupán egy vázlati kézikönyv. Miličić mélyebb állítása, hogy **a jó jogalkotáshoz a tartalom és a forma integrációja szükséges**. Először tudni kell, hogy a törvénynek milyen értékeket és társadalmi viszonyokat kell szerveznie; csak utólag lehet ezek a tartalmak logikus, nyelvi és rendszerezetten megfelelő jogi szabályokká alakítani.

2004-es cikke a jogi szabályok létrehozásáról tovább viszi ezt az elemzést. Megkülönbözteti a jogalkotást, jogi módszertant, nomotechnikát és jogi technikát, valamint a törvényhozási szabályokat a döntés szintje, a szabály természete, az általánosítás fokja, a jogi terminológia, a logikai-szemantikai szerkezet, a determinitás és a meghatározhatatlanság, a jogi normák, definíciók, hivatkozások és rövidítések alapján vizsgálja. A CroRIS ezt a cikket egy sor kapcsolódó mű mellett rögzíti, amelyek alkotmánymódosítással, alárendelt szabályozással és jogi elvekkel foglalkoznak.

A 2000-es évek elejére Miličić tehát kifejlesztett egy meglehetősen ritka dolgot: egy **integrált jogelméletet**, amelyben a szociológia, axiológia, döntéelmélet, jogi logika, nyelv és formális érvényesség ugyanannak a folyamatnak a részei.

Az 1992 és 2004 közötti fejlődés jelentős. 1992-ben a dogmatika másodlagos burjának tűnik a tartalmi jog körül. A 2000-es évekre Miličić látja, mennyi elméleti munka szükséges ahhoz, hogy ez a héj megfelelővé váljon. Ez a **dogmatika belső újraértékelése**, bár nem az eredeti hierarchiájának feladása.

A jogrendszer és a jogi elvek

Az 1997-es *Načela sustava prava tanulmány* egy újabb jelentős lépés ebben a mozdulásban az alapelmélettől a szisztematikus jogtudomány felé. Miličić a jogrendszer és annak elveinek egyre szélesebb értelemben megkülönbözteti a jogrendszerről és annak elveiről.

Ez közelebb viszi ahhoz az elmélethez, amelyben a jogi elvek nem csupán a pozitív jogon kívüli erkölcsi eszmék. Szervezeti funkciókat is látnak **el a pozitív jogrendszerben**.

A fejlődés érdemes hangsúlyozni. A korai elméletet a lényegi értékek és a dogmatikus jogi forma ellentéte uralta. Az elvek későbbi kezelése egy köztes szintet hoz létre. Az elvek egyidejűleg:

kifejező axiológiai követelmények;

a pozitív törvény szervezése és racionalizálása;

iránymutatást és értelmezést a jogszabályoknak;

és jogi döntéshozatal indokát kell bemutatni.

Így az elv hidat képez az axiológiát és a dogmatikát összekötve.

Ez magyarázza azt is, hogy később az arányossággal foglalkozott.

Miličić és arányosság: ellenállás az elvek technikák redukciójával szemben

Az alkotmányos arányosságról folytatott vitákban Miličić fenntartásokat fogalmazott meg azzal kapcsolatban, hogy az arányosságot pusztán "technikának" nevezzük. Hangsúlyozta, hogy egy módszer nemcsak elméleti, hanem technikákat is tartalmaz, és hogy egy elv működhet indokként, premisszióként vagy érvelő alapként az ítélet megítélésében. Nem tagadta magát az arányosság jelentőségét; ellenvetése a nem elég elméleti osztályozásokra vonatkozott.

Ez egy feltáró késői álláspont.

Miličić **nem** tűnik úgy, hogy áttért volna egy Alexy-stílusú elméletre, amelyben az elvek elsősorban az arányosságon keresztül operacionalizált optimalizálási követelmények. Megközelítése továbbra is a korábbi kérdésekben gyökerezik: Mi az érték a rejlő? Milyen antropológiai igény alapozza ezt? Milyen kapcsolat van az egyenlőség, az igazságosság és a méltányosság között? Csak azután, hogy ezek a fogalmi kérdések tisztázásra kerültek, működhet legitimálisan az arányosság.

Így a modern alkotmányos "egyensúlyozással" való találkozása inkább megerősíti, mint megdönti régebbi elméletét: **a technikának alá kell rendelnie az elméletileg igazolt értékelveket.**

Az államelmélet: hatalom, hatalom és szuverenitás

Az Opća teorija prava i države 1998-as harmadik kötete teljes államelméletet dolgoz ki. Felépítése lefedi az állam fogalmát és lényegi összetevőit, a népek önrendelkezését, a hatalom legitimitását, a kormányzati tevékenységeket és szerveket, a kormányzati formákat, a területi szerveződést és a nemzetközi szövetségeket.

Az államot a társadalmi szervezet egyik fajaként kezelik. Specifikus jellegzetei a politikai hatalom jellemzőiből erednek: **hatalom, jogrend és szuverenitás**, amelyet egy népességhez és területhez viszonyítanak meg. A érett megfogalmazásban a politikai hatalom fogalmi módon kapcsolódik a "fő/domináns társadalmi csoporthoz".

Itt különösen érdekes dualizmus bontakozik ki.

Leírva, Miličić elmélete szinte egy **elit vagy hatalmi kormányzati elmélet**. A hatalom egy domináns társadalmi csoportból áll, amely hatalmon és a jogrenden keresztül képes megvalósítani akaratát, érdekeit és értékeit.

Normatív szempontból azonban elmélete demokratikus: a szuverénnek **a népnek kell lennie**, és a politikai hatalom erkölcsi igazolást és elfogadást igényel.

Ennek következtében Miličić megkülönböztetést tesz a következőképpen kifejezni:

ki gyakorolja a hatalmat valójában , szociológiai kérdés;

Az, hogy ki jogosan birtokolja a legfőbb hatalmat, egy axiológiai kérdés;

Melyik intézmény formálisan rendelkezik kompetenciával , dogmatikus kérdés.

Ismét, a hárommódszeres struktúra szervezi a választ.

De iure és de facto szuverenitás

Miličič megkülönbözteti a formális felsőbbrendűséget a tényleges felsőbbrendűségtől. Egy állam birtokolhat egy jogilag kihirdetett legfőbb hatalommal, miközben nincs meg a gyakorlati képesség annak megvalósítására a lakosságban és a területen. Későbbi tudományos művek, amelyek elméletét ismétlődtek, ezt a szuverenitás **de iure és de facto közötti** megkülönböztetésként jellemezik.

Ez teljesen összhangban áll az érvényesség és hatékonyság közötti általános megkülönböztetésével. Megakadályozza, hogy az alkotmányos nyilatkozatokat összetévesztessék a társadalmi valósággal.

Egy alkotmány kiálthatja a szuverenitást; csak szociológiai elemzés tudja megállapítani, hogy valóban gyakorolják-e a szuverén hatalmat.

Legitimitás: a harmadik dimenzió a jogszerűsége és hatékonyságon túl

A legitimitás nagyon fontos szerepet tölt be Miličič érett elméletében. 1999-ben külön cikket publikált *Opravdanje – legitimitet vlasti* címmel, és a legitimitás az államelmélet különálló része.

A **jog** esetében a legitimitás annak erkölcsi igazolásával kapcsolatos, hogy a jog megfelel-e annak, aminek axiológiailag lennie kellene. Politikai **tekintély** szempontjából Miličič fontosnak tartja a polgárok, különösen a többség elfogadását, valamint a kormány megalakulásának és annak későbbi gyakorlásának minőségét is.

Itt potenciális fogalmi nehézség is fennáll. Az erkölcsi legitimitás és az empirikus elfogadás nem azonos arányú. A többség elfogadhat egy igazságtalan rezsimet. Miličič axiológiai rendszere forrásokat ad arra, hogy azt mondja, önmagában a többségi elfogadás nem teheti végső soron erkölcsileg helyessé a rezsimet; mégis néhány politikai legitimitás megfogalmazása jelentős súlyt helyez a többségi elfogadásra.

A legjótékonyesebb rekonstrukció tehát az, hogy elmélete két tesztet ötvöz:

társadalmi legitimitás – a kormányozottak elfogadása;

és **axiológiai legitimitás** – védhető értékekkel való megfelelés.

Ez a különbség belső szinten konzisztensebbé tenné elméletét, mint a többségi elfogadást végső erkölcsi kritériumként kezelni.

A jogállamiság állam: pusztán formális jogszerűség kritikája

Az 1998-as *Pravna država* cikk különösen fontos alkalmazása az egész elméletnek. Miličič áttekinti a kontinentális európai Rechtsstaat történelmét és értékeit, de azt állítja, hogy a

jogállamiság főként dogmatikus és formális jogi elvei elszigetelten kezelve jelentősen korlátozott és többrétegűek lehetnek.

Ez közvetlenül az ő általános joggyakorlatából következik. Egy állam nem válhat jogilag lényeges irányítás alá pusztán azért, mert törvényei megfelelnek a formális kritériumoknak. Továbbá meg kell vizsgálni értékeiket, társadalmi hatásait, végrehajtását és a kormányzati intézkedések legitimitását.

Így gyakorlatilag három jogállamisági kérdés létezik:

Jogilag érvényes a kormányzati intézkedés?

Valóban be van vezetve és **hatékony-e a törvény?**

A jogi-politikai rend **axiológiai**lag indokolt-e?

Miličić elmélete tehát a **formalista Rechtsstaat-elmélet** kritikája, anélkül, hogy magát a formális jogszerűséget elhagyná.

Jelentős fejlemény az 1993-as kritika után

Ez különösen érdekes, ha összehasonlítjuk Uzelac 1993-as kritikáját.

Uzelac azt állította, hogy Miličić antropológiai és subsztivizmus architektúrája nem adott elegendő elméleti státuszt a produkcióra, valamint az állam és a jog intézményi kapcsolatára. A gyakorlatban az eljárás fontosnak tűnt, de továbbra is alárendelt a dogmatikának, amely alacsonyabb rangú volt az általános rendszerben. Uzelac azt is úgy vélte, hogy az elmélet nehezen integrálja az állam és a jog specitikus modern kölcsönös alkotmányát.

Miličić későbbi művei nem jelentettek ki kifejezetten a kritikára reagálva a módosítást. Ennek ellenére a **korpusz fejlesztése részben éppen ezeket a hiányosságokat pótolja**. 1997 és 1999 között rendszerezett tanulmányt készített a jogrendszer elveiről, egy átfogó államelméletet, külön tanulmányokat a jogállamiságról és jóléti államról, valamint egy vizsgálatot a hatalom legitimitásáról.

Ezért ezt a legfontosabb elméleti korrekciónak nevezném az 1989 utáni pályáján:

A korai szubsztivista elméletet fokozatosan kiegészítette egy sokkal kiterjedtebb intézményi, eljárási és államelméleti réteg.

Nem szűnt meg a szubsztikus viselkedéstől, de kevésbé volt sebezhető azzal a vádolóval, hogy a társadalmi és axiológiai tartalmak elnyelték az intézményi jogi forma autonómiáját.

Az érett különbség az érvényesség, hatékonyság és legitimitás között

Az ebből született érett rendszer három fogalomon keresztül érthető, amelyeket soha nem szabad egymásba tömöríteni.

Az érvényesség elsősorban a dogmatikához tartozik. Egy szabály érvényes, mert az illetékes hatóság a előírt eljárás alapján hozta létre, a szükséges formában, megfelelően kihirdették, hatályba lépett, és később nem hatályon kívül helyezték vagy módosították. A 2008-as formuláció kifejezetten felsorolja az ilyen feltételeket.

A hatékonyság szociológiai. Meg kell deríteni, hogy a normát valóban követik, megvalósítják-e és képes a társadalmi kapcsolatok strukturálására.

A legitimitás axiológiai. Fel kell tenni a kérdést, hogy a törvény erkölcsileg igazolt-e, és megvédhető értékeket testesít-e.

Ez a háromfelosztás talán Miličić teljes jogtudományának leghasznosabb, tömör rekonstrukciója. Ugyanazt a mintát követi, mint:

a dogmatika → érvényes jog;

a szociológia → hatékony jog;

az axiológia → jog.

Egy jogi elmélet, amely bármelyik három közül bármelyikre korlátozódik, hiányos.

A későbbi gyakorlati fordulat: az elméleti értékektől az intézményi patológia felé

Körülbelül 2000-től kezdve észrevehető hangsúlyváltozás történik. Miličić egyre inkább elméleti rendszerét használja konkrét intézmények értékelésére: alkotmánymódosítás, alárendelt jogszabályok, jogi hiányosságok, törvényi hibák, bírósági eljárások, ésszerű időn belüli elbírálás, korrupció, szakmai magatartás és tudományos integritás. A CroRIS többek között alkotmányalkotásról és módosításról, alárendelt szabályozásokról, joghiányokról, jogi szövegalkotásról és általános jogi elvekről rögzít a korrupcióval kapcsolatban.

Ez nem eltérés az elmélettől. Ez majdnem az 1992-es program beteljesítése.

Ha a jog nem csupán formálisan érvényes állításokból áll, hanem értékekkel **teli társadalmi viszonyokból áll, amelyek normatív formákban testesülnek meg**, akkor a rossz megfogalmazás, hatástalan intézmények, szakmai visszaélések és a kihirdetett értékek és a tényleges gyakorlat közötti eltérések jogelméleti problémák.

Az érett Miličić ezért egyre inkább érdeklődik, amit a **normatív önleírás és az intézményi valóság közötti távolságnak** nevezhetnénk.

Egy 2011-es jogi kari beszélgetésben legújabb kutatásait úgy jellemezte, hogy magában foglalja a haladó akadémiai munka módszertanát és etikáját, az alkotmánybírósági gyakorlatot, a javasolt egyetemi szabályozást, a komoly döntési problémákat az ésszerű időn belüli döntéshozatal során, valamint az állami vizsgák és egyetemi felvételek szabályozását.

Ez erősen megerősíti, hogy a későbbi munka egyre inkább az építészetről a **diagnózisra** fordul.

Szakmai etika és deontológia, mint a jogtudomány kiterjesztése

Milićić kiterjedt munkája az orvosi, jogi, szakértői és tudományos deontológiáról elsőre különálló területnek tűnhet általános jogtudományától. Valójában ebből egészen következik így.

Korai elmélete már a jogi szakmát közvetítő pozícióként jelöli ki a társadalom és a jog között. Ha a jog tényleges megvalósítása emberi szereplőktől függ, a szakmai normákat nem lehet a jogrendszeren kívül választható erkölcsnek redukálni. Részt vesznek annak meghatározásában, hogy az intézmények felismerik-e azokat az értékeket, amelyeket formálisan hirdetnek.

Ezért a szakmai deontológiával kapcsolatos munkája ismételtén egy általános jogi elméletével párhuzamos sorozaton keresztül működik:

Etikai/értékelv → szakmai norma vagy kódex → intézményi gyakorlat → a tényleges megvalósítás értékelése.

A 2006-os *Opća pravna načela (pravo i moral) – Prijepori korupcije* című cikk egyértelműen hangsúlyozza a jog, az erkölcs és az intézményi integritás közötti kapcsolatot. 2016-os könyve, amely a tudományos munka etikájáról és deontológiájáról szól, még későbbre is kiterjeszti ezt az aggályt, bár inkább a tudomány etikájához tartozik, mint a jogi elmülethez szűk értelemben.

Így az "etikai fordulat" nem váltja fel az általános elméletet. Axiológiai premisszáit az intézményi szakmákra alkalmazza.

Univerzalizmus és kontextualizmus a későbbi axiológiában

Milićić értékkezelésében is finomabb fejlődés tapasztalható.

A korai antropológiai elmélet erősen univerzalista. Az élet és az embernek megfelelő életminőség alapvető szükségletként működik, amelyből értékek hierarchiája alakulhat ki. Ezért Uzelac kritizálta az elméletet egy bizonyos atörténikus minőség miatt.

Későbbi vitákban Milićić továbbra is védi a tartós és széles körben elfogadott értékeket, de nagyobb hangsúlyt fektet arra, hogy egyes társadalmak olyan értéktartalmakat fejlesszenek ki, amelyek megfelelnek történelmi korszakuknak, kulturális örökségüknek és körülményeinek. Kiemeli továbbá a normatív szövegekben kijelentett értékek és azok tényleges társadalmi gyakorlatban történő megvalósítása közötti eltérést.

Ezt nem nevezném antropológiai univerzalizmus elhagyásának. Inkább **lágýtásnak vagy kontextusba helyezésnek** nevezhetném.

Érett axiológiája két szintet tartalmaz:

egy univerzális antropológiai mag, amely az emberi életre, méltóságra, egyenlőségre és életminőségre épül;

valamint történelmileg változó konkrét értelmezések és intézményi megvalósítások ezen értékekre.

Ez teszi a későbbi elméletet a kulturális és intézményi sokkosságra való alkalmazkodásosabbá, mint ahogy azt a legkorábbi megfogalmazások sugallnák.

Mi változott 1990 és az érett elmélet között?

Kronológiailag nézve négy fázis megkülönböztethető, bár határaik átfednek.

1990–1992 körül a döntő szempont a módszertani rekonstrukció. Miličić támadja a normativista redukcionizmust, kidolgozza a szociológiai–axiológiai–dogmatikus triádát, és a pozitív jogot a domináns társadalmi csoport alapján határozza meg. A jog társadalmi alapjai és a dogmatika elégtelensége előtérbe kerülnek.

Nagyjából 1993-tól 1999-ig a rendszer teljesült. Az antropológiai axiológia egyenlőségre, igazságosságra, egyenlőségre, toleranciára és kapcsolódó elvekre oszlik meg; *az Opća teorija prava i države* kötetek rendszerezik a jog és államelméletet; *Načela sustava prava, Metodologija prava – Nomotehnika, Pravna država*, a jóléti állam-tanulmány és a legitimitás tanulmány olyan fogalmakat adnak elő, amelyek 1992-ben viszonylag alulfejlettek voltak.

A 2000-es években működési fordulat következik. Miličić sokkal részletesebb figyelmet fordít a törvényhozási technikára, alkotmányos és alárendelt szabályalkotásra, jogi hiányokra, jogi fogalmakra és nyelvtudományi-logikai felépítésre, szakmai magatartásra, jogi elvekre és korrupcióra. A dogmatika sokkal részletesebb elemzést kap anélkül, hogy elveszítené alárendelt filozófiai státuszát.

A 2008-as és 2008 utáni érett szakaszban a rendszert szintetizálják, nem pedig újraértelmezik. A nyolcadik kiadás megőrzi az eredeti háromrészes architektúrát, míg későbbi beavatkozások egyre inkább tesztelik azt az alkotmányos ítélet, arányosság, adminisztratív és bírói gyakorlat, szakmai integritás és az intézmények tényleges működése ellen.

A figyelemre méltó tény tehát a **folytonosság** mértéke.

Miličić Kelsen, Hart, Visković és Alexy viszonyában

Fogalmilag a legegyszerűbb módja annak, hogy nemzetközi szinten megtaláljuk őt, az ellentétek.

A kelsen-normativizmussal szemben Miličić ragaszkodik hozzá, hogy a norma nem tudja magát megmagyarázni. A társadalmi kapcsolatok, hatalom és értékek megelőzik és alkotják a jogi formát. A tiszta normaelmélet tehát csak a jelenség egyetlen rétegét ragadja meg.

Egy szigorúan **hartiánus analitikus rekonstrukcióval szemben** Miličić sokkal nagyobb elméleti súlyt ad a politikai hatalomnak, a társadalmi viszonyoknak és a külső értékkritikának. Ugyanakkor a pozitívizmust osztja abban a lehetőségben, hogy elválasztják a pozitív jog létezését vagy érvényességét annak erkölcsi érdemétől; ezért lenne tévesztő, ha egyszerűen antipozitivistának nevezzük.

Viskovićtól örökölte az integralista ambíciót. Mégis, Miličić különösen szisztematikus módszertani formát és bonyolultabb antropológiai értékelméletet ad neki. A nomotechnika iránti rendkívüli figyelme megkülönbözteti érett projektjét is.

Dworkinnal vagy Alexyvel kapcsolatban Miličić kétségtelenül elismeri a jogi elveket és értékérveket, de jogtudománya nem ment keresztül ugyanazon a "posztpozitivistá" fordulaton. Az értékek már a kezdetektől jelen voltak rendszerének középpontjában. Az elvek működését sem redukálja kiegyensúlyozásra vagy optimalizálásra. Későbbi arányosságról szóló megjegyzései azt mutatják, hogy az elvek elméleti és axiológiai jellegét szeretné meghatározni, mielőtt azok igazságszolgáltatási módszerét meghatároznák.

Ebben az értelemben Miličić egy **jellegzetes közép- és délkelet-európai útvonalat képvisel, amely túlmutat a normativizmuson**, nem pedig horvát elfogadást az angol-amerikai posztpozitvizmust illetően.

Miličić elméletének legeredetibb elemei

Több elem is különös hangsúlyt érdemel eredetiségének értékelésekor.

Az első a jog ontológiája és a jogtudomány módszertana **közötti rendkívül következetes izomorfizmus**: viszony/társadalom—szociológia; érték—axiológia; normatív forma – dogmatika. Ez egy szisztematikusabb konstrukció, mint pusztán "többdimenziós" nevezni.

A második az a feltételezés, hogy a *jog differenciája* a **domináns társadalmi csoporttól való közvetlen függősége**. Ez ötvözi a jog integrált fogalmát egy szokatlanul explicit hatalomelmélettel.

A harmadik az **antropológiai szükséglet–érték–célok rendszer**. Bár természetjogos előzményei nyilvánvalóak, részletesen beépítve egy pozitív jog általános elméletébe jellegzetes.

A negyedik a különálló érvényesség, hatékonyság és **legitimitás kategóriáinak fenntartása**. Ez olyan fogalmi keretet ad Miličićnek, amely képes átváltani a doktrinális jogtudomány, a szociológia és a normatív politikai filozófia között anélkül, hogy egyiket egymásra redukálnánk.

Az ötödik az integrált **nomotechnika**. A törvényhozási technikát nem csupán nyelvi kézművességgként értik. A folyamat a probléma társadalmi és axiológiai azonosításától politikai döntéseken át a logikus, nyelvi és normatív megfogalmazásig, végül a megvalósításig terjed.

A hatodik a **jogi etikát és a jogi szakmák etikáját** integrálva az általános jogtudományba azáltal, hogy megvizsgáljuk azokat az emberi intézményeket, amelyeken keresztül a jog valójában létrejön és valósult meg.

Ezek a hozzájárulások felismerhető és belső összekapcsolt rendszert alkotnak.

A fő elméleti nehézségek

Ugyanaz az architektúra problémákat is okoz.

A domináns társadalmi csoport **fogalma túlzott** redukcionizmus kockázatát hordozza. A modern jogrendek alkotmányozó testületeket, alkotmánybíróságokat, rendes bíróságokat, nemzetközi bíróságokat, közigazgatási szerveket, autonóm szakmai testületeket és transznacionális jogrendszereket foglalnak magában. Normatív eredményeik nem mindig hihetően rekonstruálhatók egy domináns csoport akaratának közvetlen kifejeződéséként. Miličić későbbi intézményi differenciálódásra irányuló figyelme ezt némileg enyhíti, de az eredeti formula továbbra is nagyon erős marad.

Másodszor, antropológiai axiológiája szembeesül a megszokott problémával, hogy az **emberi szükségletektől a normatív kellékek** felé lépnek. Még ha az életre és a biztonságra mindenhol is szükség van, nem követi automatikusan a versengő szabadságokat, egyenlőséget, közösséget, autonómiát és elosztó igényeket rangsorolni. A rangsorok és kontextuális értékstruktúrák változásának későbbi elismerése segít, de gyengíti az eredeti rendszer deduktív bizonyosságát is.

Harmadszor, Uzelac **eljárással kapcsolatos** kritikája jól célzott volt. Egy olyan elmélet, amely a lényegi axiológiát a dogmatika fölé helyezi, alulértékkelheti a tisztességes eljárások belső normatív fontosságát. Miličić későbbi figyelme a jogállamiság elveire, döntéshozatalra, bíróságokra és eljárási minőségekre fontos belső korrekcióként értelmezhető.

Negyedszer, az elmélet feszültséget tartalmaz a kormány mint **domináns csoport szociológiai** felfogása és a normatív állítás között, miszerint a szuverenitás a népé kell, hogy legyen. Ez a feszültség nem feltétlenül ellentmondás: a tényleges oligarchi hatalom leírható a demokratikus legitimitás védelmével is. De a leíró és normatív állítások közötti határt gondosan kell fenntartani.

Végül, a többségi elfogadás és az erkölcsi igazolás kombinációja a legitimitás fogalmában felveti a kérdést, vajon a **többségi elfogadás jogosult-e a lényegi igazságtalanságnak**. Szelesebb axiológiája azt sugallja, hogy nem lehet, de ehhez élesebb elméleti megkülönböztetés szükséges, mint amit egyes megfogalmazásai nyújtanak.

Általános értékelés

Miličić 1989 utáni joggyakorlata tehát **háromszintű integrált jogelméletként** rekonstruálható.

A legmélyebb szinten egy **antropológiai axiológia** rejlik: a jognak végső soron az emberi életet, az emberi értéket és az ebből származtató szükségletrendszert, értékeket és elveket kell szolgálnia.

A második szinten a **jogi hatalom és a társadalmi kapcsolatok szociológiája** található: a pozitív jog konkrét hatalmi viszonyokban keletkezik és működik; különösen fontos a fő vagy domináns társadalmi csoport, miközben a jog és a társadalom folyamatosan egymásra hatnak.

A harmadik szinten a **jogi dogmatika** rejlik: a társadalmi és értéktartalmak jogi szabályok, aktusok, kompetenciák, eljárások, források, hierarchiák és rendszerek révén lesznek jogilag kötelező érvényűek.

Az 1989 utáni fejlődés főként a harmadik szint egyre kifinomultabb megfogalmazásából és mindhárom közötti kapcsolatokról áll. Az 1990–1992-es korai Miličić elsősorban a **jogi dogmatizmus monopóliumának megtörésére** összpontosít. Az érett Miličićnek már nem kell

ilyen kitartóan harcolnia; így képes a dogmatikát, jogalkotást, jogi elveket és intézményeket az integrált keretből rekonstruálni.

Ezért nem úgy jellemezném fejlődését, mint **"szociológiából axiológiáig", "természetjogtól pozitívizmusig",** vagy **"pozitívizmusból posztpozitívizmusig",** hanem így:

A módszertani integralizmustól → egy átfogó antropológiai-axiológiai rendszerig → intézményileg és dogmatikailag kidolgozott integrált joggyakorlat→ig, végül pedig a jog értékei, a jog formális nyilatkozatai és annak tényleges intézményi megvalósítása közötti eltérés alkalmazási kritikájává vált.

Ebben a tekintetben Miličić az egyik rendszeresebb, 1989 utáni horvát jogelméleti alkotó. Legnagyobb elméleti különlegessége nem annyira egy elszigetelt új fogalomban rejlik, hanem abban, hogy **a hatalom, a társadalmi kapcsolatok, értékek, normatív érvényesség, törvényhozási technika, hatékonyság és legitimitás egy egységes általános jogelmélet és állam összetevőivé váljon.** Az 1992-es alapító munka és a 2008-as nyolcadik kiadás bizonyítékai szokatlanul erős kontinuitást mutatnak ebben a programban, míg a köztes jogi elvekről, a jogállamiságról, a legitimitásról és a nomotechnikáról szólva valódi belső fejlődést mutatnak, nem csupán ismétlést.

Berislav Perić jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Berislav Perić jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelenő elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

A legfontosabb következtetés az, hogy **Berislav Perić nem alkotott alapvetően új jogi elméletet a jugoszláv szocializmus összeomlása után.** 1989 utáni fejlődését sokkal inkább úgy írható le, mint a **folytonosság, a szelektív ideologizáció és a végső szélesítés az általános jogtudományból a történelemfilozófia felé.** Az általa több évtizeden át kidolgozott fogalmi architektúra – a jog mint norma, jogi viszony, jogi aktus és jogi rendszer; a jog és a társadalmi valóság dialektikus kapcsolata; a jog "tisztá" elszigetelésének elutasítása; az autonómia és a heteronomia fontossága; valamint az önálló vagy "társadalmi" jog jellegzetes elmélete – figyelemre méltó mértékben túlélte a rezsimváltást.

Valóban, egy szokatlanul feltáró összehasonlítás a Struktura prava szocialista és posztszocialista kiadásai között azt találta, hogy Perić a **társadalmi jogról szóló vita szinte változatlanul megőrizte a végső posztszocialista kiadásban,** lényegében eltávolítva a

szocializmusra és a jugoszláv munkások öngazdálkodására vonatkozó explicit utalásokat. Ez a bizonyíték központi a pályafutásának megértéséhez: **a politikai szókincs sokkal többet változott, mint az alapjog.**

Ezért az érett, 1989 utáni Perićet úgy jellemezném, mint amely egy **dialektikus-integratív joggyakorlatot fejlesztett ki, amely jogi pluralizmussal és viszonylag nyitott jogi pozitívizmust egyesít.** Ezek a címkék az enyéme, nem Perićéi. Megragadják azt a tényt, hogy a pozitív jog továbbra is a jogi tudomány közvetlen célja, miközben a szociológia, történelem, politika, etika, igazságosság, hatékonyság és autonóm társadalmi norma-termelés mind elengedhetetlenek a jog teljes tudományos megértéséhez és értékeléséhez.

I. A biztonságosan azonosítható 1989 utáni korpusz

Perić (1921–2009) államelméletet és jogelméletet tanított a Zágrábi Jogtudományi Karon 1949-től egészen nyugdíjazásáig, 1992 elejéig. Négy fő könyve a *Pravna znanost i dijalektika*, *Struktura prava*, *Država i pravni sustav* és *Filozofija povijesti i pravna znanost* volt.

Az 1989 utáni korpusz szokatlanul fontos, mert három régebbi mű jelent meg érett befejező kiadásában pontosan a rendszerszintű átmenet pillanatában:

Munkássága	1989 utáni kiadás	Elméleti jelentőség
<i>Pravna znanost i dijalektika: osnové za suvremenu filozofiju prava</i>	6. kiadás, 1990	A dialektikus és módszertani alapok kitartása
<i>Struktura prava</i>	1989 utáni kiadások, amelyek a 12. kiegészített kiadásban csúcsosodnak, 1994, 264 oldal.	Érett normaelmélet, jogi kapcsolatok, jogi aktusok, források, pluralizmus és jogtudományi iskolák
<i>Država i pravni sustav</i>	kiadások 1992-ben és utolsó, 6. kiadás, 1994, VIII + 231 oldal.	Államelmélet, jogrendszer, értelmezés, jogtudomány és jogi technika
<i>Filozofija povijesti i pravna znanost</i>	hagyományosan 1995-ös dátummal; a fennmaradt példányok gyakran 1996-os lenyomatot viselnek, XIX + 654 oldal.	Jelentős késői terjeszkedés a történelemfilozófia és metajogtudomány területén

A HAZU jogi bibliográfiája megerősíti a *Država i pravni sustav* 1994-es hatodik kiadását és a *Struktura prava tizenkettedik kiegészített kiadását*. Az összehasonlító bibliográfiák a *Pravna znanost i dijalektika* hatodik kiadását Zagreb 1990-ként azonosítják. Az utolsó könyv kapcsán kisebb bibliográfiai eltérés van: a horvát enciklopédia és a HAZU anyagok 1995-re datálják, míg a fennmaradt fizikai példányok egy önkiadású, 654 oldalas zágrábi kiadásként katalogizálták. A legbiztonságosabb **1995/96-os műként** említeni.

A HAZU feljegyezi, hogy Perić további harmincöt tanulmányt és vitát publikált pályafutása során, de könnyen hozzáférhető megbízható katalógusok nem biztosítanak elég biztonságos

időrendi elválasztást ezekről a cikkekről 1989 előtti és utáni csoportokra. Ezért inkább nem szeretnék egy látszólagos precíz, 1989 utáni cikkbibliográfiát gyártani. Az alábbi elméleti rekonstrukció főként az 1989 utáni írással átdolgozott könyvekre épül, amelyeket későbbi tudományos tanulmányok egészítenek ki, amelyek idézik és összehasonlítják ezeket a kiadásokat.

Ez különösen indokolt, mert Perić tankönyvei nem voltak marginális oktatási kézikönyvek. Egy friss zágrábi tanulmány megjegyzi, hogy szövegei 2018-ig kötelező irodalom maradtak a zágrábi karon; Guastini-t 2016-ban vezették be alternatívaként, és csak ezután vált az egyetlen kötelező tankönyvké. Az 1994-es könyvek évtizedekkel később is megjelentek az egyetemi jogi elméleti tantervekben.

II. Perić érett elméletének központi szerkezete: a jog nem redukálható normákra

A *Struktura prava alapvető felépítése* elméletileg jelentős. Perić nem kizárólag a jogi norma köré rendezi a jogtudományt. Fő kategóriái a **jogi norma**, a **jogi viszony** és a **jogi aktus**, amelyeket a jog szerkezetének magasabb szintű elméleti megvizsgálása követ. A 1989 utáni szöveg tartalma külön kezeléseket mutat a jogi témákról, szubjektív jogokról és kötelezettségekről, jogi aktusokról, jogszerűségről, jogorvoslatokról, jogforrásokról és versengő jogelméletekről.

Ez már bizonyos távolságot helyez Perić a szigorú kelzeni normativizmustól. Egy tiszta normativista rekonstrukcióban a jogi viszonyok, jogok, köteleességek, jogi személyek és jogi aktumok végső soron normák komplexumává fordíthatók. Perić nem így halad. Szerkezete azt sugallja, hogy a jognak több analitikusan megkülönböztethető dimenziója van:

A normatív dimenzió előírásokat tartalmaz, amelyek a viselkedést szabályozzák.

A relációs dimenzió a jogilag strukturált kapcsolatokból áll az alanyok, jogok, köteleességek és tárgyak között.

Az aktus dimenzió azokat az intézményi folyamatokat érinti, amelyek során a normákat hozzák létre, konkrétizálják, alkalmazzák és megváltoztatják.

A rendszerszintű dimenzió, amelyet különösen a *Država i pravni sustav fejlesztett* ki, összeköti a normákat és a cselekedeteket egy rendezett jogrendszerbe, és felveti a hierarchiáról, következetességről, értelmezésről, hiányosságokról, elvekről és jogi technikáról.

Ez adja Perićnek azt a jogot, amit helyesen nevezhetünk **többdimenziós vagy integratív jogontológiának**. Ez nem egy teljesen explicit "integrálmélet" a későbbi értelemben, amelyet Viskovićhoz társítunk, de ellenáll ugyanilyen típusú redukcionizmusnak.

Ennek az építészetnek a jelentősége még világosabbá válik, ha Perić szociológiaérzékeny módszertanával párosítjuk: a norma nem csupán logikai előírás; a jogi viszony nem csupán

logikai származéka; és a jogi aktus nem csupán egy formális pont a hierarchiában. Mindkettő részt vesz a jog tényleges társadalmi működésében.

III. A jogi norma

1. Egy viszonylag klasszikus elmélet, de fontos feltételekkel

Perić megőrzi a hagyományos háromoldalú általános jogi norma értelmezését **hipotézis, dispozíció és szankció tekintetében**. A dispozíció a központi előíró komponens. Mégis felismeri, hogy ezeknek az elemeknek a szöveges megnyilvánulása hiányos lehet: a dispozíciók lehetnek implicit és értelmezés útján rekonstruálhatóak, és bizonyos jogi normák szankciók nélkül is létezhetnek. A későbbi horvát oktatási anyagok kifejezetten hivatkoznak az 1994-es *Struktura prava*-ra arra az állításra, hogy egy dispozíció "elrejtendő" és logikusan rekonstruálható.

Ezért a végső elméletet nem szabad úgy karikatúrázni, mint "törvény = kényszerítő parancs". Perić kifejezetten külön szakaszt szentel a **szankciók nélküli normáknak**. Az 1989 utáni korszak tartalmában továbbá a jogi felelősség, a büntetés céljai, a közhatalom jogellenes cselekedetekre gyakorolt reakciói, a szankciók meghatározásának fokja, az illegális és az illegális kizáró indokok is szerepelnek.

Ez egy érdekes kettősséget eredményez.

Egyrészt Perić megőrzi a kontinentális tankönyvi hagyományt, amelyben a szankció és a szervezett kényszerítés központi szerepet játszik a jogi rendben.

Másrészt azzal, hogy elfogadja a szankció nélküli jogszabályokat és autonóm normatív rendeleteket, aláásja bármilyen egyszerű tézist, miszerint egy szabály csak akkor válik törvényre, ha állami szankció van hozzá.

Ez a második aspektus döntő szerepet játszik a jogi pluralizmus elméletében.

2. A normák tipológiája

Perić a jogi normákat címzettjük, területi érvényességük, időbeli érvényességük, összetétele, intenzitása és meghatározókéességük foka szerint osztályozza. Egy későbbi kereskedelmi jogi szöveg, amely az 1994-es kiadást idézi, pontosan ezeket a kritériumokat jegyzi fel, és megjegyzi Perić elismerését is, hogy a jogi normákat nemcsak állami hatóság hozhatja meg, hanem más szervezetek és közösségek is, amelyek jogilag jogosultak azok létrehozására és érvényesítésére.

Elméletileg ez azért számít, mert Perić sosem az érvényesség az egyetlen dolga. *Struktura prava* című művében kifejezetten **szerepel a "jogi szabályok hatékonyságának problémája"**.

Így három különálló kérdés marad a szem előtt:

hogyan egy norma érvényes-e;

amit normatívan megkövetel;

és hogy valóban hatékonyan működik-e a társadalomban.

Ezért nem azonosítja az érvényességet és **hatékonyságot**, de nem engedi, hogy a jogtudomány figyelmen kívül hagyja a hatékonyságot.

Ez az egyik legvilágosabb megnyilvánulása annak a normativizmus és a szociológiai jogtudomány közötti középszintű pozíciójának.

IV. Jogi viszonyok és szubjektív jogok

Jogtudományának második nagy összetevője a **jogi viszony**. Perić a természetes és jogi személyeket, jogi és cselekménykedőséget, azonosítást és képviselést, a jogi tárgyat, a szubjektív jogokat, a jogi kötelezettségeket és a jogi viszonyok megszüntetését tárgyalja. Részletesen foglalkozik a szubjektív jogokkal kapcsolatban, beleértve azok gyakorlását, védelmét, visszaélését, típusait, sőt, akár a társadalmi forradalmak meglévő szubjektív jogokra gyakorolt hatásait is.

Számos elméleti következtetés következik ezben.

Először is, a jogok egy relációs struktúrában léteznek. A jogot elsősorban nem úgy elemzik, mint absztrakt erkölcsi igényt a jogrendszer ellen; inkább egy objektíven megalkotott jogi viszonyon belüli pozíció.

Másodszor, Perić érett elmélete 1989 után nem vált a jogokra épülő dworkini-elméletté. És nem szervezte át teljes joggyakorlatát az alkotmányos jogok, a kiegyensúlyozás vagy az alkotmányos ítélet köre – olyan fejlemények, amelyek 1989 után Közép- és Kelet-Európában is rendkívül kiemelkedővé váltak.

Harmadszor azonban elmélete nem ellenséges a jogokkal szemben. Épp ellenkezőleg: a szubjektív jogok kiterjedt strukturális pozíciót foglalnak el. Hiányzik az a késői posztpozitivisták lépés, amely révén az alkotmányos jogok váltak a jog teljes definíciójának és működésének fogalmi kulcsává.

Ez az egyik legfontosabb nem változási terület posztoszocialista elméletében.

V. Jogi aktusok és a jogforrások rendkívül széles fogalma

Perić jogi aktuselmélete az egyik legerősebb jele annak, hogy jogtudományát nem lehet állami törvényhozói pozitívizmusra redukálni.

Az érett *Struktura prava* az alkotmányt, a törvényeket és alárendelt jogszabályokat, az igazgatási és végrehajtó-politikai szervek aktusait, az igazságszolgáltatási aktumokat és a szokásjogot vizsgálja. De sokkal tovább megy: külön **tekinti a társadalmi szervezetek cselekedeteit, magánszemélyek cselekedeteit, a jogot a jogtudományt jogforrásként, valamint a "dolgok természetét" a jog forrásaként.**

Ez szokatlanul széles spektrum egy állítólag "pozitivista" elmélet esetében.

A jogtudomány mint forrás

Perić szerint a jogi doktrína nem feltétlenül egy külső kommentár, amelynek nincs köze a jogalkotáshoz. Megfelelő jogi kultúrákban a tudományos koncepcióalkotás, értelmezés és rendszerezés részt vehet a jogrend fejlődésében.

Ez különösen jól megfelel a kontinentális európai jogi hagyományoknak, ahol *a doktrína* nem törvényhoz, hanem olyan kategóriákat alakíthat, amelyeket később a bíróságok és törvényhozók elfogadnak.

A nehézség fogalmi: mikor hagyja abba a tudományos munka csupán a tisztviselőket befolyásolni, és mikor válik valójában "forrássnak"? Perić nyitottsága jogilag termékeny, de kritériumai kevésbé pontosak, mint a kortárs forrásalapú analitikus elméletekben.

A "dolgok természete"

Még feltáróbb a **dolgok természetének** bevonása a lehetséges források közé. Ez jogi érvelést nyit a társadalmi kapcsolatok és intézmények strukturális jellemzői iránt, amelyeket a megvalósított szövegek nem merítenek ki.

Ez ismétlem nem teszi Perićet természetjog-elméleti szakértővé. De azt jelenti, hogy a jog rekonstrukciója nem redukálható a formálisan megvalósított nyelvi anyagok azonosítására.

Jogi pluralizmus

A legfontosabb, hogy a szervezetek és magánszereplők cselekedeteinek elismerése előrevetíti szélesebb tézisé, miszerint a normatív rendek a központosított állami jogszabályokon kívül is keletkeznek.

Itt a jogi aktusok elmélete közvetlenül kapcsolódik a **társadalmi jogelméletéhez**.

VI. A közvélemény/magán/társadalmi trichotómia: valószínűleg Perić legjellegzetesebb lényegi tézise

Perić eredetibb hozzájárulásai közül a legfontosabb valószínűleg az egyszerű kettős megosztás elutasítása a köz- és magánjog között, és egy harmadik kategóriát választott: **a társadalomjogot**.

Ivan Padjen részletes rekonstrukciója Perić kezelését, amelyet különösen Georges Gurvitch inspirált, azonosítja a legfontosabb horvát tankönyvi hozzájárulásnak ebben a problémában.

A három mód három különböző társadalmi kapcsolati struktúrának felel meg:

A közjogot jellegzetesen **alárendeltség** strukturálja.

A magánjog jellegzetesen koordináció által épül fel.

A társadalomjog integráción alapul.

Perić által elfogadott gurvitchi felfogás szerint a társadalmi jog szabályozza annak a közösségnek a belső kapcsolatait, amelynek tagjai részt vesznek a normatív rendben. A tagegyenlőség felé hajlik, nem pedig hierarchiában; nyitott az ő befolyásukra; és kényszerítő dimenziója feltételes abban az értelemben, hogy a tagok önként elfogadják a közösség rendszerét, miközben általában megtartják a közösség elhagyásának lehetőségét. Az ilyen jog létezhet függetlenül az államtól, vagy az állam védelme és elismerése lehet.

Ez legalább három okból fontos.

1. Ez egy nem állami jogelmélet

Így Perić elismeri a valódi jogi normatívást az egyesületekben és társadalmi szervezetekben. Ez közvetlen megnyitás a **jogi pluralizmus** felé.

A jog nem lehet teljesen azonosítható egy szuverén államapparátusból lefelé áramló parancsokkal.

2. Fogalmi helyet teremt az egyéni autonómia és a közparancs között

A köz- és magánszféra kettős különbség általában két képet kínál a jogi rend szempontjából:

függőleges tekintély irány, vagy

Horizontális tranzakciók külön személyek között.

Perić harmadik kategóriája a kollektív önkormányzatot ragadja meg: szervezetek, közösségek és intézmények normatív rendeket hoznak létre, amelyekben a tagok részt vesznek.

Ezért a kategória különösen hasznos az egyesületek, egyetemek, szakmai szervezetek, szövetkezetek és más szervezett társadalmi autonómia formáinak megértéséhez.

Padjen később azt állította, hogy ez a háromfelosztás a szocializmus után is értelmes volt a horvát jogrendszerben, különösen az autonóm egyesületek és közintézmények tekintetében.

3. 1989 utáni fennmaradása bizonyítja, hogy Perić nem tekintette pusztán szocialista tannak.

Ez a leginformátorabb szöveges bizonyíték Perić szellemi fejlődéséről.

Padjen a végső posztoszocialista kiadást a szocializmus alatt megjelent kiadásokkal hasonlította össze, és arra a következtetésre jutott, hogy a társadalomjog kezelése **szinte teljesen azonos** volt; Perić eltávolította azokat a részeket, amelyek kifejezetten összekapcsolták az eszmát a szocializmussal és a jugoszláv munkások önrányításával, de a fogalmi szerkezetet érintetlenül hagyta.

Ez nem csupán szerkesztői kíváncsiság.

Pontosan elmondja, mit gondolt Perić, hogy túlélheti a régi politikai rend összeomlását.

Elhagyta azt az állítást, hogy a társadalomjog történelmi csúcspontja a jugoszláv szocialista önmenedzsmenben kapható.

Nem hagyta el azt az általánosabb felvetést, hogy a jog társadalmilag integrált, önszabályozó közösségekből is kialakulhat.

Fogalmi értelemben tehát az átmenet a következő:

a szocialista társadalomjogtól → általános asszociatív/autonóm szociális jogig.

Ez egy valódi 1989 utáni fejlemény, de **inkább ideologizáció, mint elutasítás.**

VII. A mély filozófiai háttér: autonómia és heteronomia

Ennek a tanításnak a tartósságát sokkal könnyebb megérteni, ha figyelembe vesszük Perić korábbi szellemi formációját.

1955-ös doktori disszertációja *Problem autonomije-heteronomije u pravu* címmel viselte—a jog autonómiája és heteronomia problémája—és Padjen azt mutatja, hogy Perić kezelését mélyen jellemezte **Immanuel Kanttal és Rudolf Launnal** való kapcsolata.

Ez óriási jelentőséggel bír.

Perić autonóm jog iránti aggódása tehát **nem a jugoszláv munkások öngazdálkodásának igazolására lett kitalálva.** Ez megelőzte az érett öngazdálkodási rendszert, és egy valódi joggyakorlati problémából ered: milyen mértékben lehet a jog heteronóm módon ráerőltetett

külső parancs az alattvalókra, és milyen mértékben fakadhat a jogi normatívus az önszabályozásból?

Ebből a nézőpontból nézve a későbbi közvélemény/magán/társadalmi háromfelosztás az autonómia–heteronomia problémájának egyik lehetséges intézményi kifejtéseként értelmezhető.

A közjog a heteronom/alárendelt pólus felé irányul.

A magánjog összehangolt jogi aktusokon keresztül intézményesíti az egyéni autonómiát.

A társadalomjog **a kollektív autonómiát testesíti meg integráción és részvételi önszabályozáson** keresztül.

Ez a kapcsolat segít megmagyarázni, miért maradt fenn a fogalmi elmélet 1989-ben még a szocialista politikai példák eltűnése után is.

Ezt tekintem Perić egész szellemi életrajzának egyik legmélyebb kontinuitásának.

VIII. Jogi elvek

A érett elmélet másik figyelemre méltó jellemzője Perić jogi elvekről alkotott értelmezése.

A horvát jogtudomány modern rekonstrukciója Perićet idézi, ahogy az elveket metaforikusan **"karyatidákként"** vagy **a jogi rendszer tartógerendjeiként** határozza meg. Megkülönbözteti a jog általános elveit vagy *dictae et regulae iuris*, egy adott jogrendszer általános elveit – például az egyenlőség a törvény előtt és a joghatóság –, valamint az adott jogterületekhez tartozó elveket. Az elvek irányítják az ügyvédet az általános állításoktól a konkrét döntések felé.

Ez jelentős, de jelentőségét nem szabad túlozni.

Perić elismeri, hogy a jog elvi szinttel rendelkezik a szokásos részletes szabályok felett. Az elvek fenntartják a jog rendszerszintű egységét és irányítják a döntéseket.

De felfogása sokkal közelebb áll a **szisztematikus-deduktív kontinentális elvelvekhez**, mint Dworkin vagy Alexy későbbi elméleteihez.

Nincs bizonyíték arra, hogy 1989 utáni rekonstrukció során a szabályok és elvek radikálisan eltérő logikai struktúrákkal rendelkeznének, vagy amelyben az alkotmányos elvek az egyensúlyozás kiegyensúlyozása miatt optimalizálási követelményekké válnának.

Így Perić előre látta az elvek fontosságát anélkül, hogy átesett volna a posztpozitivisták **"elváltáson"**, amely a kilencvenes években sok európai alkotmányelméletre jellemzővé vált.

IX. A jogszerűség és az igazságosság kapcsolata

Perić jogi aktuselmélete nem ér véget a formális hierarchiával. Megkülönbözteti a jogi technikai mechanizmust – beleértve a jogorvoslatokat is – attól, amit a tartalom politikai **joghatóságnak** nevez, egyértelműen összekapcsolva ezt a **jogszerűséggel és az igazságossággal**.

Ez jellemző általános helyzetére.

Az érvényesség nélkülözhetetlen, de az érvényesség nem zárja ki azt a kérdést, hogy az érvényes jog igazságos-e.

A jogtudomány tehát képes leírni a pozitív jogot anélkül, hogy támogatná azt.

Ez a különbség sokkal világosabbá válik a jogi tudományok explicit módszertanában.

X. Perić jogtudományi felfogása: pozitív jogközpontú, de erősen interdiszciplináris

Egy 2022-es tanulmány Luka Burazin és Andrea Relac által közvetlenül rekonstruálja Perić beszámolóját a Država i pravni sustav és a Struktura prava 1994-es kiadásából. Ez az egyik leghasznosabb forrás érett helyzetének megértéséhez.

Perić szerint a pozitív jogtudomány célja a **pozitív jog**. Mégis, a jogtudósok tevékenysége messze túlmutat a passzív leíráson. Megkülönbözteti a meglévő lege lata törvény értelmezését, a *reform de lege ferenda javaslatait és projektjeit*, valamint a meglévő jog értékelését több különböző nézőpontból.

Ezek az értékelő nézőpontok különösen feltáróak. Ezek közé tartoznak:

tudományos értékelés, amely az általános társadalmi fejlődésről vagy egy adott társadalmi szféra fejlődéséről szóló tudással való összetartásra vonatkozik;

etikai értékelés, beleértve az etikai elveket és a humanizmust;

politikai értékelés;

szakmai-technikai értékelés, amely azt vizsgálja, hogy egy jogi intézmény alapvető társadalmi vagy politikai tartalma megfelelő jogi kifejezést kapott-e;

valamint a **társadalmi környezetben való hatékonyság** értékelése.

Ez egy nagyon széles elmélet a jogi tudományosságról.

Szűk magot tartalmaz – meghatározza, mit mond a pozitív jog –, de ezt a tevékenységet egy sokkal szélesebb vállalkozásba ágyazza, amely magában foglalja a szociológiát, politikatudományt, történelmet, etikát és intézményi tervezést.

Burazin és Relac maguk is megfigyelik, hogy Perić beszámolója jelentős interdiszciplináris szociológia, politikatudomány, historiográfia és etika alkalmazását feltételezi.

Az eredmény: sem tiszta pozitívizmus, sem természetjog nem

Így Perić egyidejűleg fenntarthatja:

"Mi a törvény?" először a pozitív jog vizsgálatával válaszolnak;

miközben

"Jó, hatékony, társadalmilag megfelelő vagy etikailag védhető a törvény?" további értékelő tudást igényel.

Ez fontos különbséget tart fenn a jog létezése és értékelése között, ami jellemző a pozitivisták módszertanra.

De ellentétben az erősen autonóm jogi pozitívizmussal, Perić nem hajlandó kizárólag az első kérdésre korlátozni a jogi tudományt.

Ezért az ő álláspontját **társadalmilag nyitottnak vagy kritikus pozitívizmusnak** nevezném, bár ez ismét inkább elemző jellemzés, nem Perić saját címkéje.

XI. De lege lata és de lege ferenda mint egyetlen szellemi folyamat

A leírás és a reform kapcsolata nem véletlen Perićben.

Egy kortárs tanulmány, amely összefoglalja álláspontját, hangsúlyozza, hogy egy jogász nem dolgozhat felelősségteljesen *de lege ferenda* javaslatokat anélkül, hogy pontosan meghatározná a *de lege lata* jogállamot. A kritika és a reform a meglévő jog előzetes azonosításán és értelmezésén kell alapulnia.

Ez elsőfokú hangzik, de elméletileg két, gyakran elválasztott jogelméleti fogalmát hidat képez.

A jogtudomány **kognitív tudományág**, mert azonosítja és rekonstruálja a meglévő jogot.

Ez egyben **gyakorlati tudományág** is, mivel a jogi tudás az intézmények fejlesztésére irányul.

Perić modellje szerint a jogtudomány ennek következtében belső mozgalmat bír:

Leírás → értelmezés, értékelés → értékelés → kritika → reform.

Ez egy másik értelem, amelyben a "dialektika" működik joggyakorlatában: a meglévő jog a kritika tárgyává válik, amelyből más jogi állam javaslatai születnek.

XII. Dialektika 1989 után

Ez talán a legnehezebb kérdés Perić fejlődésének értékelésében.

Híres *Pravna znanost i dijalektika* című műve eredetileg 1962-ben jelent meg, de hatodik kiadása még **1990-ben is megjelent**. Az összehasonlító kutatás kifejezetten rögzíti a hatodik kiadást, sőt, Perićet a szocialista korszak jogtudományában "eltérő irányok" közé helyezi, nem pedig a legreduktívabb elméletek közé, amelyek kizárólag antagonisztikus osztályviszonyok alapján határozzák meg a jogot.

A könyv korábbi kiadásai nyíltan használták a materialista dialektika fogalmi szókincsét: az állam és a jog anyagi meghatározói, az ellentétek egysége és küzdelme, a tagadás tagadása, a jog és a politika kapcsolata, valamint a normativizmus és a dialektika közötti konfliktus.

Fontos különbséget tennék meg.

Perić 1989 után nem hagyta fel a dialektikus módszert

Nincs bizonyíték arra, hogy nyilvános elméleti áttérés történt volna, amelyben elutasította volna korábbi munkáját, és a dialektikát például harti analitikus joggyakorlattal, klasszikus természetjoggal vagy közgazdasági jogelemzéssel helyettesítette.

A mű 1990-es visszatérése és az 1994-es tankönyveinek szerkezeti kontinuitása az ellenkező irányba vezet.

De a dialektika politikai-metafizikai következményei gyengültek

A posztoszocialista kiadások kézzelfogható bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy eltávolítják a szocialista jellegű következtetéseket a társadalmi jog tanából.

Ez arra utal, hogy Perić egyre inkább két korábban átfedő dolgot választott el:

egy általános **dialektikus felfogás a jogi és társadalmi valóságról**,

valamint egy bizonyos **marxista-szocialista történelmi értelmezés arról**, hogy merre kell vezetnie a dialektikus fejlődésnek.

Az első sokkal teljesebben fennmaradt, mint a második.

Mi marad fenn, ha a marxista politikai teleológiát eltávolítjuk?

Meglepően jelentős elméleti szerkezet maradt fenn.

Perić szerint a jog ismétlődő ellentéteket és kölcsönös viszonyokat tartalmaz:

norma és társadalmi valóság;

forma és társadalmi tartalom;

autonómia és heteronomia;

egyént és közösséget;

állami jog és autonóm jog;

jogszerűség és igazságosság;

stabilitás és történelmi változások;

de lege lata és *de lege ferenda*;

Érvényesség és társadalmi hatékonyság.

Ezért az érett Perić dialektikáját kevésbé dogmatikus politikai doktrínaként, inkább **az antiredukcionizmus módszereként lehet** értelmezni: a jog látszólag ellentétes dimenzióit egy nagyobb strukturált egészen pillanataiként kezeli.

Ez szerintem az egyik legmegvilágosítóbb módja annak, hogy értelmezzük az 1989 utáni álláspontját.

XIII. A "tisztá elmélet" egyértelmű elutasítása

Ez az értelmezés erős gyökerekkel rendelkezik Perić korábbi módszertani írásaiban.

Az állam- és jogelmélet témájáról szóló tanulmányában kifejezetten elutasítja annak lehetőségét, hogy a jogtudományt "**tiszta jogelméletként**" pusztán jogelméletként építsük fel tisztán jogi módszerrel. Azt állítja, hogy az elméletnek kapcsolódó társadalmi jelenségeket kell vizsgálnia, és hogy fogalmai nem maradhatnak zárva az új tények korrigálása előtt. Meglepően társítja az elmélet életerejét a kritikával, hanyatlását pedig a dogmatizmussal.

Ez a módszertani álláspont szinte mindent megmagyaráz későbbi rendszeréről.

Ez megmagyarázza, miért fontos a jogi hatékonyság.

Ez megmagyarázza, miért kerül be a szociológia jogi értékelésbe.

Ez megmagyarázza, miért fontos a jogi történelem.

Ez megmagyarázza, miért számíthat jognak az autonóm társadalmi jog.

Ez megmagyarázza, miért lehet az igazságosságról beszélni anélkül, hogy feladnánk a pozitív jog elemzését.

És ez magyarázza, miért áll az 1989 utáni evolúciója leginkább az adaptációból, nem pedig a régi rendszerének lerombolásából: **egy olyan elmélet, amely kifejezetten a társadalmi valóság változására reagálva újraértelmezhető módon értelmezheti ideológiai környezetét anélkül, hogy feltétlenül elhagyná alapvető kategóriáit.**

XIV. A jog értelmezése: felszabadítás, deperszonalizáció és alkalmazkodás

Perić érett jogtudományának egyik elméletileg leggazdagabb, de ritkábban hangsúlyozott eleme az értelmezési elmélete.

Egy horvát tanulmány, amely közvetlenül hivatkozik az 1994-es *Država i pravni sustav 198–202.* oldalára, azt állítja, hogy Perić szerint egy jogi cselekedetet végső soron a történelmi törvényhozó szubjektív akaratától függetlenül kell értelmezni, mint a folyamatos társadalmi élet eleme. Kidolgozza az **emancipáció, a személyiség nélküli és a jogi norma adaptálásának** fogalmát.

Felszabadítás

Amint a törvényt kihirdetik, megszakad a törvényhozó és a szöveg közötti pszichológiai kapcsolat.

A megalkotott norma a jogi és társadalmi rendhez tartozik, nem pedig a szerző akaratának magánkifejezése.

Depersonalizáció

Egy jogi norma személytelen intézménnyé válik.

Érvényessége és működése túlélheti alkotóját, és nem függ azok személyes szándékaitól, akik végrehajtották.

Adaptáció

Mivel a társadalom változik, a norma alkalmazásának és értelmezésének alkalmazkodnia kell a nyelv, intézmények és társadalmi célok változásaihoz.

Ez közel hoz Perićet egy **objektív és dinamikus értelmezési elmélet**hez.

Ennek komoly elméleti következményei vannak.

A jog jelentése nem egyezik meg a szubjektív törvényhozó szándékkal.

A jogi szöveg egy történelmileg kialakuló rendszerben vesz részt.

Az értelmezés tehát hidat képez a normatív szöveg és a változó társadalmi valóság között.

Ez ismét egyértelműen összhangban áll Perić dialektikus módszertanával.

Ez az a terület is, ahol elmélete továbbra is rendkívül kortárs. A kortárs viták az originalizmus és a dinamikus értelmezés, a törvényhozó szándék kontra a közvélemény/rendszerszintű jelentés, valamint az időbeli adaptív értelmezés körül mind szerkezetileg hasonló problémák körül forognak.

XV. Az állam: jog mint annak egyik alkotóeleme

Perić államelmélete szintén megtagadja, hogy az államot pusztán meztelen politikai erőként kezelje.

Őt az állam alapvető elemeiként **azonosítják a hatalmat, a területet, a lakosságot és a jogot**, valamint a belső és külső szuverenitást hangsúlyozta.

A jog mint alkotmányozó elem **bevonása** elméletileg fontos.

Ez azt jelenti, hogy az állami hatalom fogalmi szempontból nem teljes, mielőtt a törvényt kívülről hozzájuk csatolják. Az állam már jogilag szervezett rend.

Ez megkülönbözteti őt a tisztán szociológiai definícióktól, amelyek szerint az állam kezdetben egy szervezet, amely monopolizálja a kényszerítést, és a jog aztán csak egy eszköz, amelyet alkalmaz.

Ugyanakkor Perić autonóm társadalmi jogelmélete azt jelenti, hogy az ellenkező állítás **nem** következik be: bár jog nélkül nem lehet teljesen megalkotott modern állam, nem minden jog redukálható államjogra.

Ez aszimmetrikus kapcsolatot hoz létre:

Az államiság jogi szervezést feltételez, de a jogi normativitás államon kívül is kialakulhat.

Ez a kombináció fogalmi szempontból sokkal pluralistább, mint a klasszikus parancselméletek joga.

XVI. Jogrendszer és jogi technika

A Država i pravni sustav hozzáadja azt a dimenziót, amelyet maga a cím hangsúlyoz: az elszigetelt jogi normákat egy rendszer elemeiként kell érteni.

Perić elmélete a jogi aktusok, a jogosság, a hierarchia, az értelmezés, a jogi hiányok, a rendszerszintű szervezés és a politikai és társadalmi célok jogi kifejezésének technikái közötti kapcsolatokkal foglalkozik. A későbbi kutatások továbbra is hivatkoznak az 1994-es könyvre, amely olyan problémákról, mint a jogi hiányosságok és a jogi normák közötti konfliktusokról.

A jogi technika **bevonása** fontos.

Egy politikai vagy társadalmi cél nem válik automatikusan sikeres jogvá pusztán azért, mert politikai hatóság kihirdette. Megfelelő jogi formává kell fordítani.

Ezért a jogi technika közvetít a következők között:

Társadalmi/politikai tartalom

és

jogi formában.

Ez Perić tartós forma–tartalom problémájának egy másik változata.

Ez azt is megmagyarázza, miért tulajdonít valódi szakértelmet a jogtudománynak: a jogászok nem csupán a már elkészült jogszabályok értelmezői, hanem technikailag megfelelő intézményi formák kiépítésének szakértői.

XVII. Igazságosság, etika és humanizmus természeti jogi áttérés nélkül

Perić 1989 utáni elmélete tagadhatatlanul lehetővé teszi a jog etikai megítélését. Érett módszertana kifejezetten azt kérdezi, hogy a pozitív jog megfelel-e a **mai világ etikai elveinek és humanizmusának**.

Ezt azonban nem szabad úgy értelmezni, mint bizonyítékot arra, hogy Perić 1989 után természetjog-elméleti szakemberré vált.

A megkülönböztetés továbbra is fennáll:

a pozitív jogtudomány a pozitív jogot azonosítja;

Az etikai értékelés egy pozitív jogot további nézőpontból ítéli meg.

Nem tűnik úgy, hogy azt állítja, hogy a súlyos erkölcsi hiba automatikusan tönkreteszi a jogi érvényességet.

Így az erkölcsi kritika a **jogtudomány szélesebb körű küldetésén belül** van, de az erkölcs nem csupán formális kritériummá válik annak meghatározására, hogy egy norma a pozitív jogrendszerhez tartozik-e.

Ez jelentősen eltér álláspontjától a háború utáni Radbruch-hagyománytól, amikor azt az érvényesség szélsőséges igazságtalanságának megkötötte, illetve későbbi nem-pozitivist elméletektől, mint Alexyé.

XVIII. A *Struktura prava* utolsó fejezete: elméleti pluralizmus, nem pedig egy iskola iránti hűség

A *Struktura prava építészete* egy rendkívül feltáró elméleti rész zárul, amely a természetjog eszméjével, a történelmi iskolával, az érdeklődés és szolidaritás elméletei ellentéteivel, a normativizmussal, valamint a népszerű jogi tudatossággal és annak eszméivel foglalkozik.

Ez a felépítés valami fontosat sugall, ami Perić önértelmezésében van.

Nem egyszerűen következteti meg:

"Kelsen téved; a marxizmus igaza van,"

vagy:

"a természetjog téved; a szociológia helyes."

Ehelyett a szerkezet a nagy hagyományokat alternatív kísérletként mutatja be a jogi valóság különböző elemeinek megragadására.

A természetjog az értékdimenziót is felszínre helyezi.

A történelmesség időbeli és kulturális formációt tár fel.

A érdekelméletek konfliktusokat tárnak fel.

A szolidaritási elméletek feltárják az integrációt.

A normativizmus elszigeteli a specifikus normatív szerkezetet.

A közvélemény jogi tudatosság összekapcsolja a jogrendet a kollektív normatív elvárásokkal és eszmékkel.

Perić saját ambíciója tehát **szintetikus**. Dialektikus elmélete megpróbálja olyan megközelítéseket beépíteni, amelyek csak akkor válnak félrevezetővé, ha kizárólagos magyarázatokká válnak.

Ez az egyik oka annak, hogy az **integratív jogtudomány** kifejezés megfelelő az ő leírására.

XIX. *Filozofija povijesti i pravna znanost* (1995/96): a 1989 utáni legjelentősebb új, igazán új fejlesztés

A legerősebb érv a valódi késői fejlődés mellett nem a felülvizsgált tankönyvekben található, hanem Perić utolsó nagy könyvében, a *Filozofija povijesti i pravna znanostban*.

A mű jelentős figyelmet kapott; a HAZU feljegyezi, hogy elnyerte a J. J. Strossmayer-díjat, és egy emlékezetes megjegyzés szerint Perić irányított egy tudományos projektet "Történelemfilozófia – különösen jogi szempontból" címmel.

A fennmaradt példányok körülbelül 654 oldalt tesznek, és elérhető tartalmak között szerepelnek a "Mi az a jogtudomány?", "Előítéletes fogalmak elemzése" és "A világ logikaként" című részek.

Ez nem csupán egy újabb kiadása a bevezető joggyakorlatának.

Ez az absztrakció szintjének **változását jelenti**.

Korábban Perić elsősorban a következőket kérdezi:

Mi az a jogi norma?

Mi az a jogi kapcsolat?

Mik azok a jogi aktuálisok?

Mi az állam?

Hogyan értelmezik a jogot?

Hogyan épül fel egy jogrendszer?

A néhai Perić egyre inkább felteszi a kérdést:

Milyen tudás a jogtudomány?

Milyen előfelvitteket kell tisztázni, mielőtt a jogi jelenségeket megérthetjük?

Hogyan helyezkedik el a jog a történelmi fejlődésen belül?

Mi a történelem érthető szerkezete, amelyben a jogi formák keletkeznek és változnak?

Ez egy mozdulás az **általános jogtudományból a meta-jogtudomány és a történelemfilozófia** felé.

Folytonosság, nem helyettesítés

Ez az új irány azonban felismerhetően a korábbi munkáinak csúcspontja is.

Az 1960-as években Perić már csatlakozott a "jogtudományhoz" és a "dialektikához".

Az 1990-es években Perić csatlakozik a "történelemfilozófiához" és a "jogtudományhoz".

A közös nevező az, hogy nem vagyunk elszigetelni a jogot a társadalom és a történelem nagyobb mozgásától.

Így végső fejlődése a **korábbi dialektikus program univerzalizálásaként** értelmezhető.

Amit korábban marxista és materialista dialektikus kategóriákban fogalmaztak meg, most egy szélesebb történelmi érthetőségi problémára kerül.

Egy fontos megjegyzés

A 654 oldalas könyv teljes digitalizált elsődleges szövege nélkül nem állítanám felelősségteljesen arra, hogy Perić hegeli lett a marxista, vagy hogy egy adott univerzális történelemtörvényt dolgozott ki. A hozzáférhető bizonyítékok indokolják **filozófiai bővítés** következtetését, de nem egy részletes új metafizikai tanítás tulajdonítását, hacsak magát a könyvet nem elemzik oldalról oldalra.

XX. Mi változott pontosan 1989 után?

Hasznos elkülöníteni a **dokumentált változást, a valószínű fejlődést és a nem megváltozott dolgokat.**

Dimenzió	1989 előtt	1989 utáni eredmény	Értékelés
Dialektikus módszertan	Erős	Megtartva	Folytonosság
A jog anyagi/társadalmi kontextusábítása	Erős	Megtartva	Folytonosság
Nyilvános/privát/társadalmi trichotómia	Erős, részben a szocializmushoz/öngazdálkodáshoz kapcsolódik	Megmaradt, szocialista hivatkozások eltávolítása	De-ideologizáció
Autonóm társadalmi jog	Fontos	Megtartva	Folytonosság / általánosítás

Dimenzió	1989 előtt	1989 utáni eredmény	Értékelés
Pozitív jog mint a jogi tudomány tárgya	Jelenkor	Megtartva	Folytonosság
Etikus/szociológiai/politikai értékelés	Jelenkor	Kifejezetten megtartva 1994-ben	Folytonosság
Norma–reláció–aktuss architektúra	Alapítás	Megtartva	Folytonosság
Dinamikus értelmezés	Alapítás	Kifejezetten jelen van 1994-ben	Folytonosság
Szocialista történelmi szókincs	Jelentős a korábbi írásokban	Csökkentett	Valódi változás
Történelemfilozófia	Dialektikán keresztül implicit	Autonóm, 654 oldalas szintézis lesz	Jelentős bővítés
Az emberi jogokra összpontosító alkotmányos elmélet	Nem központi	Nem válik központi szerephe	Nem volt jelentős változás
Hart/Dworkin/Alexy-típusú analitikus/posztpozitivistai fordulat	Hiányzik	Nincs örökbefogadás	Nem változott a paradigma

Az össz minta tehát egyértelmű.

Perić inkább a kategóriáik történelmi-politikai értelmezését változtatta, mint magukat a kategóriákat.

XXI. Miért volt kevésbé drámai az 1989 utáni megtérése, mint amire számítani lehetett volna?

A magyarázat részben magában a késő jugoszláv jogtudomány jellegében rejlik.

Az összehasonlító kutatások hangsúlyozták, hogy a jugoszláv jogelmélet már 1989 előtt jelentősen eltávolodott a merev szovjet stílusú marxista-leninista ortodoxiától, és fokozatosan újra kapcsolatba lépett a nyugati jogászai áramlatokkal, miközben erősen megőrizte a jog társadalmi kontextusát. Perić különösen jó példa erre az irányra.

Dolgozott együtt:

Kant;

Laun;

Gurvitch;

a történelmi iskola;

természetjogi hagyományok;

normativizmus;

érdek- és szolidaritási elméletek;

jogi pluralizmus;

valamint társadalomtudományi módszertan.

Intellektuális felszerelését ezért soha nem merítette ki a marxista osztály instrumentalizmusa.

Ennek következtében 1989 nem követelte meg tőle, hogy teljesen más elméletet építsen fel.

Egy részben a nem marxista európai jogi filozófián keresztül kialakult koncepcionális struktúra túlélhette a szocialista Jugoszlávia eltűnését, miután eltávolították a kifejezetten szocialista történelmi értelmezéseket.

XXII. Perić összehasonlítva a főbb jogászati paradigmákkal

Kelsen ellen

Perić is támogatja Kelsen állítását, miszerint a jog specifikusan normatív szerkezettel rendelkezik, és hogy a pozitív jogot rendszerszinten kell elemezni.

De elutasítja a jogtudomány társadalmi valóságtól való elszigeteltségét. A jogi kapcsolatok, hatékonyság, társadalmi szervezetek, igazságszolgáltatás, politikai értékelés és történelem mind számítanak.

Így Perić egyértelműen **antipurista**.

A durva szociológiával szemben

Ugyanakkor nem bontja fel a jogot megfigyelhető társadalmi viselkedésre vagy hatalmi viszonyokra.

A pozitív jogtudomány továbbra is a pozitív jogot célozza meg, és Perić nagy figyelmet fordít a normák szerkezetére, a jogi aktusokra, a hierarchiára, a jogszerűségre és a jogi technikára.

Ezért **nem szociológiai redukcionista**.

A klasszikus parancselmélet ellen

A törvény nem csupán szuverén parancs, amelyet kényszerítés támogat.

Szankció nélküli szabályok léteznek; autonóm társadalmi jog létezik; a szokás- és magánnormatív aktusok számítanak; a jogtudomány és a dolgok természete befolyásolhatja a jogi fejlődést.

A szigorú természetjog ellen

Az etikai normák és az igazságosság lehetővé teszik a jog kritikáját, de Peric nem egyszerűen azonosodik az erkölcsi legitimitást a jogi érvényességgel.

Összehasonlítva Harttal

Peric osztozik Hart parancsellenes következtetésében, mivel nem minden jogi norma függ szankciótól, de nem rekonstruálja a jogrendszert az elsődleges és másodlagos szabályok vagy az elismerés szabálya révén.

Fogalmi hagyománya továbbra is kontinentális, intézményi és dialektikus marad.

Dworkinhez és Alexyhez képest

Peric elismeri az elveket és értékeket, de nem alakítja át a jogtudományt jogok és elvek elméletévé, és nem dolgoz ki kifinomult egyensúlyelméletet.

Elvei erősebben kapcsolódnak a rendszerszintű rendezéshez és deduktív útmutatáshoz.

A szociológiai intézményességhez képest

Itt jóval közelebb áll hozzá. Törvénye intézményekben, társadalmi viszonyokban és autonóm szervezetekben létezik, bár megőrizte a doktrinális-pozitív jog magját, mint sok szociológiai elmélet.

A jogi pluralizmushoz képest

Ez talán a legközelebbi kapcsolata a kortárs jogtudománytal. Az autonóm társadalomjog és normát teremtő közösségek elmélete egyértelműen előrevetíti vagy részt vesz a pluralista jogosság-felfogásban.

XXIII. Mi az igazán eredeti vagy legalábbis különösen jellegzetes Pericben?

Perić rendszerének nem minden része globális eredeti. Normákról, jogszemélyekről, hierarchiáról és szuverenitásról szóló elmélete erősen támaszkodik az európai joggyakorlatra.

Nagyobb eredetisége az elemek **kombinációjában és rendszerszintű összekapcsolásában** rejlik.

A legerősebb jelölt: a közvélemény/magán/társadalmi trichotómia a horvát–jugoszláv jogtudományban

Gurvitch adta az alapvető fogalmat, így Perić nem állíthatja magát a "társadalmi jog" szerzőjének.

Perić különösen az volt, hogy **Gurvitch elméletét átfogó általános joggyakorlatba integrálta, és azt felhasználva a jogrendszer felosztásának rekonstruálására**, így az autonóm assziatív jog tartós doktrinális helyet biztosított.

Padjen későbbi következtetése, miszerint a trichotómia még mindig megvilágosítóan leírja a posztoszocialista horvát jogot, jelentős bizonyíték annak elméleti termékenységére.

Az autonómia/heteronomia integrációja a jogi pluralizmussal

A mélyebb Kant–Laun autonómia és heteronomia probléma filozófiai alapot adott Perić jogi pluralizmusának, amely szélesebb volt, mint az ideiglenes szocialista intézmények.

Ez magyarázza a túlélését, és vitathatóan fontosabb, mint a munkások önmenedzsmentjének felszínes terminológiája.

Szokatlanul széles jogtudományi fogalma

A de lege lata, de lege ferenda, szociológiai, etikai, politikai, technikai és hatékonysági elemzések kombinációja egy különösen átfogó jogtudományi fogalmát eredményez.

Ez előre jelezi a későbbi **interdiszciplináris jogi kutatásokról** szóló vitát.

A norma–reláció–aktus–rendszer architektúra

Az egyes komponensek nem eredetiek, de rendszerszintű egyenlőségük megakadályozza, hogy a törvény egyetlen dimenzióba váljon.

Emancipáció–deperszonalizáció–adaptáció az értelmezésben

Ez az egyik legérdekesebb doktrinális konstrukciója. Dinamikus beszámolót fogalmaz meg arról, hogyan válik az elfogadott jog objektív intézménnyé, amelynek történelmi élete független alkotóitól.

A történelemfilozófia és jogtudomány egyesítésének késői kísérlete

Bármit is gondolunk végül a sikeréről, ez rendkívül ambiciózus volt. A huszadik század nyelvészeti és elemző fordulatai után a legtöbb általános jogtudós szűkebb fogalmi

elemzés felé mozdult; Perić az ellenkező irányba haladt, és egy nagy szintézist próbált megvalósítani.

XXIV. Belső elméleti nehézségek és kritikák

Perić integratív ereje a fő gyengeségeit is eredményezi.

A jogtudomány határai elmosódnak

Ha a jogtudomány nemcsak a jogot azonosítja, hanem tudományos, szociológiailag, etikusan, politikai és technikailag is értékeli azt, hol ér véget a jogtudomány, és hol kezdődik a szociológia, a politikai filozófia vagy az etika?

Perić válaszul interdiszciplináris jogtudományt engedélyez.

De az ár egy élesen meghatározott fegyelmi kritérium elvesztése.

A harti vagy kelsen-elméletek pontosan azzal érnek el nagyobb fogalmi tisztaságot, hogy kizárják Perić által foglalt sok részt.

"A tudományosan megállapított társadalmi fejlődési törvények" episztemológiailag problémásak

Ez a módszertanának eleme öregedett, mint a többi.

Az az elképzelés, hogy a jogtudomány képes a jogszabályokat a tudományosan megalapozott általános társadalmi vagy politikai fejlődési törvényekkel szemben értékelni, tükrözi a huszadik századi marxista, pozitivista és fejlődési társadalomtudomány bizalmát.

A kortárs társadalomtudomány általában szkeptikusabb a történelmi fejlődés determinisztikus törvényeivel kapcsolatban.

Így még a nyílt szocialista teleológia eltávolítása után is megmarad a **történelmi és tudományos bizalom** maradványa.

A jogtudomány, mint jogforrás, élesebb kritériumokat igényel

A doktrinális tudomány kétségtelenül befolyásolja a jogot.

De a "jogra gyakorolt hatás" és a "jog forrása" nem feltétlenül azonos.

Perić széles forrásfelfogása szociológiailag éleslátó, de analitikusan alulértékelt, hacsak nem határozzuk meg azokat az intézményi kritériumokat, amelyek tudományos állításokat jogilag kötelező érvényű érveléssé alakítanak.

A "dolgot természete" hasonló határproblémát hoz létre

Lehetővé teszi, hogy a jogi érvelés reagáljon a társadalmi intézmények belső struktúrájára.

De mi határozza meg egy intézmény "természetét"?

Empirikus tény, fogalmi szükségszerűség, erkölcsi ítélet vagy rejtett teleológiai értékelés?

Ha nem fegyelmezik gondosan a kategóriát, a kategória kockázatot jelent, hogy értékelő feltételezéseket vezet be egy látszólag objektív név alatt.

A társadalomjog gyümölcsöző, de határai bizonytalanná válhatnak

Az alárendeltség, az összehangolás és az integráció közötti különbség elegáns.

A valódi intézmények azonban gyakran mindhárom összekeverést.

Egy egyetem, szakmai kamara vagy egyesület lehet egyik szempontból belső részvételű, egy másik szempontból hierarchikus, harmadik szempontból pedig szerződéses koordinációjú.

A trichotómia tehát jobban működhet ideális **típusok** halmazaként, mint minden pozitív jogág egymást kizáró osztályozásaként.

A háromoldalú normaszervezet pedagógiaileg hasznos, de analitikusan durva

Perić hipotézis–dispozíció–szankció modellje sok szabály alapvető feltételes szerkezetét ragadja meg.

A bonyolultabb elméletek világosabban különböztetik meg az operatív tényeket, elsődleges előírásokat, vélekedéseket, kompetenciákat, intézményi hatásköröket és a szankcionálási normákat.

A szankció nélküli normák elismerése enyhíti a problémát, de nem oldja meg teljesen.

Késői elmélete nem volt erősen alkalmazkodva az alkotmányosításhoz

Az európai jogtudomány legfeltűnőbb átalakulása 1989 után az alkotmányos jogokat, alkotmánybíróságokat, elveket, arányosságot, európai integrációt és egyre inkább igazságosodott jogalkotást érintett.

Perić 1989 utáni módosításai nem szervezték át rendszerét ezen fejlemények köré.

Elmélete így kivételesen erős maradt általános **strukturális és társadalmi jogelméletként**, de kevésbé volt kifejezetten alkalmazkodva a kialakuló alkotmányos, posztszocialista jog paradigmájához.

XXV. Szellemi fejlődésének pontos jellege

Ha Perić fejlődését szakaszokra osztanám, négyet választanék meg.

Első: a dialektikus jog fennmaradása, 1990

A *Pravna znanost i dijalektika hatodik kiadása* azt mutatja, hogy nem tekintette a szocializmus politikai összeomlását a dialektikus jog teljes módszertani programjának megcáfolására.

Második: konszolidáció és ideologizáció nélküli, 1992–1994

A *Država i pravni sustav* és a *Struktura prava új kiadásai* megőrizték érett általános elméletét.

A legfontosabb dokumentált módosítás az, hogy a szocialista vagy öngazdálkodási keretek kivonása a társadalomjog elméletéből származik, miközben maga a doktrína megmarad.

Harmadszor: a jogi pluralizmus általánosítása

Miután elszakadt a jugoszláv szocialista intézményektől, az autonóm társadalomjog általánosabb elméletté válik a szövetségekről, közösségekről és intézményi önszabályozásról.

Ez inkább a doktrína koncepcionális megerősítése, mint gyengítése: ami korábban történelmileg feltételesnek tűnt, elméletileg hordozhatóvá válik.

Negyedik: filozófiai univerzalizáció, 1995/96

A *Filozofija povijesti i pravna znanost* a jog, a dialektika és a társadalmi fejlődés iránti régóta fennálló aggodalmot jelentősen magasabb absztrakcióra emeli.

A kérdés már nem csupán az, hogyan működik a jog a társadalomban, hanem az, hogy a jogtudomány és a jogi fejlődés hogyan illeszkedik a történelmi valóság filozófiájába.

XXVI. Végző értékelés

Berislav Perić 1989 utáni jogi gondolkodását tehát **nem** szabad úgy jellemezni, mint a marxizmusból a liberális jogi pozitivizmusba, sem a pozitivizmust a természetjogba.

Egyik képlet sem illik a bizonyítékokhoz.

Egy pontosabb képlet a következő:

a dialektikus társadalmi jogtudomány → de-ideologizált dialektikus-integratív jogtudomány → késői történelemfilozófiai szintézis.

Ennek az iránynak a kezdetén Perić még mindig dialektikus kategóriákkal dolgozik, amelyek részben a marxista filozófiai kultúrából örökölték.

Végül azonban jogtudományában a legtartósabb nem az osztályelmélet vagy a szocialista államideológia. Ez egy sokkal szélesebb állításokból áll:

A jog leegyszerűsíthetetlenül normatív szerkezettel rendelkezik, de tudományosan nem érthető meg a társadalmi valóságon kívül.

A pozitív jog a doktrinális jogtudomány közvetlen célpontja, de a jogi tudomány jogosan a *de lege lata* és a *de lege ferenda felé halad*, és szociológiailag, etikailag, politikailag, technikailag és hatékonyság szempontjából értékeli a jogot.

A jog nem csupán normákból áll, hanem jogi viszonyokból, jogi aktusokból és egy rendszerszintű intézményi rendből is.

Az érvényes és az effektív jog megkülönböztethető, de mindkettő elméleti figyelem tárgya.

Az értelmezés nem maradhat pszichológiailag kötve a történelmi törvényhozási szándékhoz: az elfogadott törvény felszabadítja és személyiségtelenné válik, és a változó társadalmi valóságban kell működnie.

A jog nem kizárólag állam által hozott. Autonóm szervezetek és integrált közösségek valódi jogi jelentőséggel bíró normatív rendeleteket hozhatnak létre.

Ezért a kettős közvélemény/magán jogfelfogás elégtelen; a társadalmi jog, amely integráción alapul, nem alárendeltségre vagy koordinációra, egy harmadik strukturális formát alkot.

Az igazságosság és az etikai humanizmus továbbra is legitim mércék az érvényes pozitív jog kritizálására anélkül, hogy feltétlenül formális jogi feltételekké válnának.

És végül:

a jogelméletnek maga történelmileg nyitottnak és átvizsgálhatónak kell maradnia, nem pedig dogmatikusan zárt – ez a módszertani elv, amelyet Perić jóval 1989 előtt dolgozott ki, és paradox módon rendszere viszonylag alkalmassá tette arra, hogy túlélje azt a politikai összeomlást, amelyben az eredeti írás nagy része született.

Ezért Perićet a **huszadik század legfontosabb rendszerépítő horvát/jugoszláv általános jogelméleti alkotói közé** sorolnám, miközben 1989 utáni legmaradandó hozzájárulását nem egy teljesen új posztoszocialista jogtudomány feltalálásában helyezném el, hanem abban, hogy bebizonyította, hogy korábbi elméletének jelentős része – különösen **az**

autonómia/heteronomia, jogi pluralizmus, társadalomjog, interdiszciplináris jogtudomány és a norma–reláció–aktus-fogalmú – elválasztható a szocialista ideológiától, és általános jogelméletté rekonstruálható.

A legjelentősebb, valódi késői változás **tehát nem egy paradigmaváltás, hanem kettős mozgalom: a régi rendszer deszocializációja és annak filozófiai bővítése.** Ez teszi Perićet jelentősen eltérővé attól a 1989 utáni elméleti alkotótól, akik elhagyták korábbi fogalmi nyelvüket, és nagyrészt új, harti, dworkini, alexyan vagy alkotmányos keretrendszert hoztak be. Szellemi pályája **figyelemre méltó elméleti folytonossággal bír jelentős történelmi változások alatt.**

Duško Vrbán jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Duško Vrbán jogelméletének elemeit, amelyeket 1989 után megjelent tanulmányai és könyvei kinyilvánítanak, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásokat ezen a területen.

1. Általános értékelés: Vrbán 1989 utáni pályája

Duško Vrbán érdekes eset a horvát és posztjugoszláv jogelméleti alkotók körében, mivel 1989 utáni munkája **nem** jelent egy élesen határolt, önálló jogrendszert alkotni, amely például Kelsen Tiszta Jogelméletével összehasonlítható. Ehelyett fokozatosan egy koherens jogelmélet jelenik meg az általános állam- és jogelmélet, a jogszociológia, a jogi források elmélete, a módszertan, a jogi kultúra, valamint az igazgatás és államiság tanulmányozásainak metszéspontjából.

Központi következtetésem az, hogy Vrbán fejlődése 1989 után úgy írható le, mint fokozatos átmenetet a klasszikus kontinentális "állam- és jogelmélettől" egy integratív, pluralista és mérsékelt posztpozitivisták jogfelfogás felé, anélkül, hogy valaha is feladták volna a jogrendszer, a hierarchia, az intézményi autonómia és a jogi bizonyosság eszméit. A döntő fogalmi váltás különösen 2003 és 2006 között zajlik, és ezt nagyrészt kiegészítik a 2011–2013-as írásaiban.

Érett pozíciója egy jellegzetes kombináció köré épülhet:

a jog egyszerre normatív rend, intézményi gyakorlat, társadalmi tény, valamint értékek és elvek hordozója; viszonylag autonóm, de nem társadalmilag zárt; rendszerszintű és hierarchikus marad, de forrásai többesek; elsősorban pozitív és intézményi jog, de önmagában a formális származás nem merítheti ki a jogi érvényességet; és az ítélethozatal

nem pusztán mechanikus alkalmazás, mert elvek, célok, társadalmi tények és érvelési technikák vesznek részt a konkrét jog létrehozásában.

Ez azt eredményezi, amit én – nem egy olyan kifejezésnek, amit maga Vrban rendszerszinten használ – egy **"intézményesen korlátozott jogi pluralizmus"** vagy **"integratív pluralista posztpozitivizmus"** elméletének.

A korlátozott kvalifikáció fontos. Vrban kétségtelenül megnyitja a jogot a társadalmi normák, szokások, jogi kultúra, igazságszolgáltatás, transznacionális norma-termelés, puha jog, érdekek és értékek felé. De következetesen vonakodik követni a radikális jogi pluralizmust vagy a posztmodern elméleteket arra a következtetésre, hogy a jog egy normát alkotó társadalmi szereplők korlátlan hálózatává olmulik fel. Még legpluralistább írásaiban is meg akarja őrizni a megfelelő hierarchiát, koherenciát, szakmai jogi érvelést és intézményi azonosítást ahhoz, hogy a jog felismerhetően *jog* maradjon.

Forráskritikus minősítés szükséges az elején. Vrban 2004-es és 2006-os cikkei, a 2011-es írásai és későbbi tanulmányai elég részletesen elérhetők ahhoz, hogy közvetlenül rekonstruálják álláspontját. Az 1994-es tanulmány, valamint az 1998-as és 2003-as könyvek egyes részei kevésbé könnyen elérhetők kereshető teljes szövegben. Ezért a legkorábbi szakaszt óvatosabban kell rekonstruálni bibliográfiai adatokból, későbbi hivatkozásokból ezekről a könyvekről, a fejezeteket megnevező tantervekből, valamint Vrban későbbi hivatkozásaiból korábbi megfogalmazásaihoz. Megkülönböztetem ezeket a bizonytalanabb rekonstrukciókat a szövegeiből közvetlenül kimutatható állításoktól.

A fejlesztés kronológiája

Időszak	Főbb művek	A domináns elméleti orientáció	Fő fejlesztés
1994–2003	"O državnom razlogu i pravednosti" (1994); " <i>Uvod u državu i pravo</i> " (1998); <i>Država i pravo</i> (2003)	Klasszikus általános állam- és jogelmélet, amelyet egyre inkább kiegészítenek igazságosság, érdekek, elvek, értékek és teleológiai érvelés	Az általános jogtudomány rekonstrukciója a szocializmus után
2004–2006	"Törvényen kívüli források és népszerű kultúra a szabályalkotásban" (2004); Kelsen-tanulmány (2006); <i>Sociologija prava</i> (2006)	Jogi pluralizmus, társadalmi beágyazottság, bírói kreativitás, normák–tények–értékszintézis	Határozott nyitás az állampárti és tisztán formális normativizmuson túl
2011–2013	"Egység vagy pluralizmus" (2011); "Uprava, dobro vladanje i autopoiesis" (2011); <i>Metodologija prava i pravna tehnika</i> (2013)	A transznacionális pluralizmus és a rendszerszintű koherencia kombinációja; jogi kultúra; gyakorlati jogi érvelés; módszertani pluralizmus	Érett integratív elmélet
2018 és később	határ/területi tanulmány; kapcsolat Pavčnikkal és a kortárs jogtudománysal	Az érett keretrendszer interdiszciplináris alkalmazása államiségra, területre és identitásra	Kiterjesztés, nem pedig alapvető doktrinális változás

2. Az első 1989 utáni szakasz: állam, jog, igazságszolgáltatás és érdekek

Vrban 1994-es tanulmánya, "**O državnom razlogu i pravednosti: prolegomena za jednu teoriju interesa**" – nagyjából "Az állam és igazság észe: érdekelmélet előrelépése" – még a kifejezetten bejelentett problémája szintjén is feltáró. Ahelyett, hogy az államot kizárólag a pozitív jog szuverén producereként kezelné, az **igazságosságot és az érdekeket** egy fogalmi területen helyezi el. Ez az irányultság jelentős a közép- és kelet-európai jogelmélet átalakulásának kontextusában az államszocializmus bukása után: a kérdés már nem csupán az, hogyan születnek és strukturálódnak az állami normák, hanem hogy miben kapcsolódnak egymáshoz a közhatalom, versengő érdekek és normatív igazságigények. A bibliográfiai bizonyítékok biztosan megerősítik a művet és annak tematikus irányvonalát, bár nem tulajdonítanám Vrbannak egy részletes befejezett "érdeklődési elméletet" a teljes szöveg nélkül.

1998-as Uvod u državu i pravo című műve még mindig a klasszikus közép-európai műfajhoz tartozik, amely "bevezetés az államba és jogba". A kötet, amely 125 oldalas tankönyvként jelent meg, jelentős kontinuitást mutat a hagyományos általános jogelmélettel: az állami formák, állami szervek, normatív rendek, jogi normák, felelősség, jogi aktusok, jogi viszonyok és a jogrendszer továbbra is az alapvető elemző architektúra maradnak.

A sokkal jelentősebb **2003-as Država i pravo**, 631 oldalas, valódi hidat képez Vrban korábbi általános elmélete és érett jogtudománya között. A könyvtári osztályozások és az, ahogyan a könyvet később az egyetemi oktatásban alkalmazták, hatalmas szélességet mutat: az állam és jogelméletek, a demokratikus és alkotmányos államiság, jogtudomány és módszertan, jogfogalmak, jogi normák, jogi témák, jogi aktumok, források, érvényesség és rendszerezés mind részei a szerkezetnek. A jelenlegi tantervi hivatkozások például a jog fogalmáról szóló szakaszokat (235–237. oldalon), a jogi normát a 241–257. oldalon, jogi témákat a 258–281. oldalon, jogi viszonyokat és szubjektív jogokat a 297–316. oldalon, jogi aktusokat a 317–339. oldalon, időbeli érvényességet a 340–344. oldalon, forrásokat a 345–360. oldalon, valamint a jog rendszerezettségét és jogágakat a 374–407. oldalon.

Ez elméletileg fontos dolgot mond nekünk. Vrban **nem** reagált a szocialista jogtudomány összeomlására azzal, hogy elhagyta a szisztematikus jogelméletet, és egy kizárólag szociológiai vagy posztmodern felfogást választott. Megtartotta a *Rechtslehre* klasszikus kategóriáit: norma, alanny, jogi kapcsolat, jogi aktus, érvényesség, forrás, rendszer és jogág. Későbbi pluralizmusa tehát **egy rendszerszintű jogtudományban** fejlődik, nem pedig a jogtudományt szociológiával helyettesítené.

3. Az értékek és elvek már 2003-ra beléptek a rendszerbe

Ezért nem szabad 2004-re úgy tekinteni, mintha Vrban korábban egyszerű normativista lett volna. Későbbi *Država i pravo* hivatkozásai azt mutatják, hogy **2003-ra** már megkülönböztette **a jogi értékeket és a jogi elveket**.

Későbbi beszámolójában olyan értékeket, mint a béke, igazságosság, biztonság és jogszerűség viszonylag általános, meta-jogi "irányító eszméként" kezeli, míg a jogi elvek konkrét jogi és technikai irányítások, amelyek közvetítik ezeket az értékeket a jogi érvelésben. 2011-es vitána kifejezetten visszaüt a 2003-as könyvre ebben a pontban.

Ez a megkülönböztetés elméletileg azért fontos, mert lehetővé teszi Vrbannak, hogy a pozitív jogot értékelő szempontok felé nyissassa anélkül, hogy pusztán erkölcsre redukálna a jogot. **Az értékek és elvek különböző szinteket foglalnak el.** Az értékek szélesebb normatív eszmék; az elvek jogilag kezelhető formában fordítják és intézményesítik az értékeket. Ez a megkülönböztetés közel viszi Vrbant a posztpozitivisták joggyakorlathoz – különösen a Dworkinhez és későbbi elvelmélethez –, anélkül, hogy elfogadná azt a tézist, hogy minden erkölcsi elv automatikusan jogi norma.

Ugyanez a könyv viszonylag kifinomult jogi hiányosságokat is tartalmaz. Vrbán nem egyenlít minden szabályozatlan társadalmi helyzetet egy rágyással. Jogilag releváns hiány csak akkor létezik, ha a jogrend ésszerűen úgy értelmezhető, hogy az ügy szabályozását igényli, és ha a hiány betöltése nem ellentétes a jogrendszer alapvető elveivel. Ellenkező esetben egy jogilag szabad tér áll meg. Ez jelentős köztes helyzet két véglet között: a tizenkilencedik századi fikció, amely szerint a jogalkotás abszolút teljes, és az ellenkező tézis, hogy a bírának korlátlan kreatív szabadságuk van, amikor a törvények hallgatnak.

A teleológiai értelmezés szintén feltűnő helyet foglal el Vrbán általános joggyakorlatában. Egy normát nem mindig lehet értelmezni pusztán a nyelvi jelentés vagy a hierarchiában lévő formális hely rekonstruálásával; annak célját, valamint a választott jogi eszközök és a követett célok közötti kapcsolatot is figyelembe kell venni. Későbbi tanulmányok ezt az elemet sokkal egyértelműbbé teszik.

Így 2003-ra már három jövőbeli összetevője volt Vrbán érett elméletének: **elvek a szabályok mellett; értékelés a formális normatívás mellett; és célzott/bíróági érvelés a levonás mellett.**

4. A 2004-es fordulópont: a jog megszűnik az állami normákhoz való azonosultatásban

A legvilágosabb kifejezett fordulat a **"Extra-legal sources and popular culture in rule-making" (2004)** című művében található.

Vrbán abból indul ki, amit az általa az európai jog szabványos felfogásának tart: a jogot elsősorban az állam által hitelesen létrehozott vagy elismert normák hierarchiájával azonosítja. A modell legerősebb elméleti megnyilvánulását Kelsenhez köti, és megjegyzi annak megfelelőségét, kissé más formában, Harttal. Kulcsfontosságú állítása, hogy ez a fogalom hiányossá vált, mind történelmileg és kortárs körülmények között.

Ez nem csupán szociológiai megfigyelés, hogy a politika befolyásolja a törvényhozást. Vrbán módosítja magát a jog ontológiáját.

4.1 Formális források és anyagi források

A formális és anyagi források **közötti** különbségtétele központi fontosságú. A formális források megmondják az ügyvédnek, *mi számít érvényesnek pozitív jognak*. Az anyagi források a jog tartalmát alakító erőkre utalnak: viselkedésmintákra, szerkezeti feltételekre, érdekekre,

hiedelmeillere, attitűdökre, értékekre, politikai kultúrára és társadalmi elvárásokra. Ezt a *Rechtspolitik*hez köti, amely területen társadalmi érdekek, normatív eszmék, jogi hagyomány és törvényhozási technika kölcsönhatásba lépnek. Hasznos megfogalmazásban az anyagi források a *normák de lege ferenda* eredetét vizsgálják, míg a formális források a *de lege lata* jogi létezésüket vizsgálják.

Ez megakadályozza a két redukciót egyszerre. Vrbán elutasítja a jog szociológiai redukcióját társadalmi erőkre, mert a formális érvényesség továbbra is számít; de elutasítja a jogtudomány pozitivista redukcióját a normák formális származására is, mert a jog megértéséhez megköveteli a társadalmi és kulturális folyamatok magyarázatát, amelyek révén a normatív tartalom belép a jogi rendbe.

4.2 Az állam már nem az exkluzív normatív központ

Vrbán kifejezetten megfigyeli az **állami és nem állami, szervezett és spontán normatív rendek növekvő** együttélését. A szokások, kereskedelmi gyakorlatok, a *lex mercatoria* formái, nemzetközi munkaügyi kapcsolatok, multinacionális vállalatok, sportszabályozás, környezetvédelmi megállapodások és új kommunikációs hálózatok azt mutatják, hogy a normatermelés a klasszikus parlamenti jogon kívül zajlik.

Ez a **jogi pluralizmus felé** vezet. De pluralizmusa gondos értelmezést igényel. Ez nem jelenti azt, hogy minden társadalmi norma automatikusan jog. A vallási, hagyományos vagy informális normák törvényen kívüli maradhatnak, amíg jogi intézmények nem inkorporálják, el nem ismerik vagy gyakorlatilag érvényesítik őket. A társadalmi normativitás és a jogilag releváns normativitás közötti különbség tehát fennmarad.

Ez a feltétel alapvető fontosságú. Vrbán elmélete pluralista, **anélkül, hogy normatívan anarchikussá válna.**

4.3 "Túlcsordulás" a jogrendszer eltűnése helyett

A 2004-es cikk egyik legfeltűnőbb gondolata, hogy a modern jogot formálisan állami intézmények stabilizálják és irányítják, ugyanakkor **nyitottak a társadalom bevonásainak**. A társadalmi nyomás, változó értékek és új szervezeti formák "átszivárognak" a jogi szabályozásba. Ezért a jognak kell elég nyitottnak lennie ahhoz, hogy alkalmazkodjon a társadalmi igényekhez.

Ez előre jelzi azt a mintát, amely a Vrbánra jellemző marad:

Relatív autonómia + környezeti nyitottság.

A jognak eléggé differenciáltnak kell maradnia ahhoz, hogy megőrizze a konkrétan jogi formákat, eljárásokat és kritériumokat. Mégis, egy teljesen önreferenciás rendszer képtelenné válna a társadalmi átalakulásra való reagálásra.

Ezért különbözik a Vrbán mind a klasszikus parancselméletektől, mind az autopoietikus lezárás legerősebb változatától.

5. Bírósági létrehozás: az alkalmazás normatermelés is

A második jelentős változás 2004-ben a **törvényhozás és az ítélethozatal közötti határt** érinti.

Az általános záradékok, meghatározatlan jogi fogalmak, hiányosságok és céltudatos értelmezés mind megkövetelik, hogy a döntéshozó olyan megfontolásokat vezesse be, amelyeket nem lehet mechanikusan értelmezni a törvényi nyelvből. Vrbán ezt a történelmi felismerést a szabad joggyakorlathoz köti, Kantorowicz: a bírói gyakorlat elkerülhetetlenül összekapcsolja a jogi normákat a tényleges társadalmi értékekkel és célokkal.

A teleológiai értelmezés különösen világossá teszi ezt a pontot. A céltudatos értelmezés azt jelenti, hogy azonosítjuk egy jogi norma céljait, és értékeljük, hogy bizonyos jogi eszközök megfelelőek-e azok eléréséhez. Ennek a vizsgálatnak szükségszerűen van szociológiai és empirikus összetevője, mert a hatékonyság nem határozható meg pusztán nyelvi elemzéssel.

Ez jelentős eltérést jelent az egyszerű szubzupciós modellel:

general rule + facts → determinate legal result

valami közelebbi helyet vált fel:

rules + facts + principles + values + purposes + argumentation → justified legal decision.

A második formula az én rekonstrukcióm, de pontosan megragadja azt a logikát, amely Vrbán 2011-es és 2013-as munkájában teljesen explicit lett.

6. A jog többdimenziós fogalma: normák, tények és értékek

A 2004-es cikk egy fontos horvát szellemi kapcsolatot is feltár. Vrbán **Nikola Visković integrált jogfelfogására épít**, amely szerint a jogi jelenséget nem lehet elég megfelelően képviselni kizárólag normákkal. A társadalmi kapcsolatok és értékek további jogi dimenziókat alkotnak. Vrbán kifejezetten hangsúlyozza az értékek fontosságát, és bemutatja a szélesebb társadalmi értékektől a jogileg intézményesített értékek, mint az egyenlőség és az igazságosság felé való átmenetet.

Ez sokkal világosabbá válik a **2006-os *Sociologija prava: uvod i izvorišne osnove-ban*** című művében.

A könyv szerkezete rendkívül széles. Durkheimről, Marxról és Weberről tárgyal; jogi antropológiáról; történelmi szociológiáról; kriminológiáról és devianciáról; jogról és

közgazdaságtanról; Habermasról a jogról és erkölcsről; Luhmann rendszerelméletéről; Foucault-ról és posztmodernitásról; gyakorlati filozófiáról és felelősségről; jogi kultúráról; hatékonyságról; szimbolikus jogalkotásról; totalitarizmusról; valamint a posztkommunista jogi átalakulásról.

Egy kortárs áttekintés Vrbán egyik központi megfogalmazását ragadja meg, mint **a jog három nagy dimenzióját: értékeket, normákat és tényeket**.

Ez a triád talán a legjobb rövidítés érett jogontológiájának.

A normák megőrzik a jogi rend leredukálhatatlanul normatív jellegét. **A tények magukban** foglalják az intézményeket, társadalmi kapcsolatokat, viselkedésmintákat, hatékonyságot és a jog tényleges működését. **Az értékek** olyan irányvonalat adnak, mint az igazságosság, a biztonság és a jogszerűség, valamint azt az alapot, amelyből a jogi elvek lényegi jelentőséget szereznek.

Itt feltűnő párhuzam van Visković integrált jogi elméletével. Ezért a Vrbant a szélesebb horvát/jugoszláv hagyományba kell sorolni, amely ellenállt a normativizmus és a szociológia közötti ellentétnek azzal, hogy a jogot többdimenziós jelenséggé értelmezte.

7. A jogi kultúra mint nélkülözhetetlen közvetítő kategória

A Sociologija prava *legeredetibb része* vitathatatlanul nem a kanonikus szociológusok rekonstrukciója, hanem a **jogi kultúra** elképzelése.

Edin Šarčević részletes áttekintése megjegyzi, hogy a könyv záró részében Vrbán saját nézőpontja egyre nyilvánvalóbbá válik. A jogot úgy értelmezik, mint **normatív elvárások változatai, amelyek meghatározott történelmi és társadalmi-kulturális kontextusokban formálódnak**, ezért a konkrét társadalom kultúrájának fontos elemeként. A jogi kultúra nem csupán a bíróságokról alkotott népszerű vélemény. Magában foglalja az intézményi struktúrákat, örökölt jogi tudásmintákat, politikai kultúrát, eljárási hagyományokat, közjavakra vonatkozó elvárásokat, valamint azt, amit egy jogrend intézményi emlékezetének nevezhetnénk.

Ez egy erőteljes magyarázó kategóriát ad Vrbannak az absztrakt norma és a nyers társadalmi okság között.

Egy külföldről importált jogi reform nem működik pusztán azért, mert a törvényi nyelvezetét elfogadták. Valódi jelentése és hatékonysága a már meglévő szakmai szokásoktól, intézményi struktúráktól, kollektív elvárásoktól és értelmezési hagyományoktól függ.

Ez az elképzelés később Vrbán európai jogi harmonizáció elemzésének központi elemei: **a szövegeket könnyebben lehet egyesíteni, mint a jogi kultúrákat**.

Ez magyarázza azt is, miért foglal helyet a posztkommunista átmenet a jogszociológiájában. Önmagában a törvényhozási változás nem képes azonnal átalakítani azt a kultúrát, amelyben a jogszabályokat értelmezik és működtetik.

Ugyanakkor Šarčević fontos kritikai megfigyelést tesz: *a Sociologija prava* kivételesen művelt szintézis és kontextuális rekonstrukció, de nem fejleszti ki teljesen Vrban önálló, élesen formalizált szociológiai jogelméletét. A kötet nagy része a meglévő elméleti hagyományok értelmezéséről és összekapcsolásából áll.

Ezt a kritikát lényegében helyesnek tartom. Vrban eredetisége nem abban rejlik, hogy teljesen új szókincs feltalálja, hanem abban, hogy az **egyébként elkülönült elméleti dimenziókat egy koherens jogászati állásponttá** egyesíti.

8. A 2006-os Kelsen esszé: a legfontosabb elméleti szöveg Vrban megtalálásához

Vrban **"Hijerarhija izvora i sistematičnost post-modernog prava: pogled na održivost Kelsenove koncepcije prava kao samodovoljnog normativnog dinamičkog sustava"** című műve valószínűleg a leghasznosabb szöveg pontos elméleti álláspontjának meghatározásához.

Fontossága abból fakad, hogy Vrban szembesül azzal a nyilvánvaló kérdéssel, amelyet saját pluralizmusa teremtett: **ha a jognak sokú forrásai, értékei, bírói kreativitása és transznacionális normatív központjai vannak, akkor egyáltalán rendszerként érthető-e?**

Válasza igen – **de Kelsen rendszerét újra kell építeni.**

Vrban Kelsen dinamikus hierarchiáját rendkívül erősnek tartja a jogi rend modelljeként, de elégtelennek tartja, ha teljesen önálló formális normatív piramisként értelmezzük. A kortárs jelenségek – európai integráció, jogrendek közötti kölcsönhatás, alkotmányos ítélet, szokásjog, jogi elvek és igazságszolgáltatási gyakorlat – nem teszik elegendővé a klasszikus megfogalmazást. Ennek ellenére kifejezetten elutasítja azt a következtetést, hogy a hierarchikus rendszerszerű gondolkodást egyszerűen egy olyan rugalmas hálózati modell kellene helyettesíteni, mint François Ost és Michel van de Kerchove esetében.

Ez a kulcsfontosságú jel érett helyzetére.

8.1 Első javítás: a Grundnorm nem tisztán formális

A Vrban első jelentős módosítása a **Grundnormot** érinti.

Ahelyett, hogy az alapvető normát kizárólag az érvényesség hipotetikus és logikai előfeltételének tekintené, intézményi, politikai és értékelő tartalmat ad neki. Az alapvető norma alapvető jogi, politikai és erkölcsi feltételezéseket tartalmaz, amelyek a jogrend alapját képezik. Ebben az értelemben **meta-jogi vagy jogon kívüli.**

Vrban valami olyasmiről beszél, mint egy alapvető normatív "kódex" vagy végső szabályozó forrás, amely a jogot összeköti a politikai szervezettel és az intézményi valósággal. A mai alkotmányos demokráciákban ez alapvető elkötelezettségeken keresztül fejezhető ki, mint a **jogállamiság, az alkotmányosság és a népi szuverenitás**.

Ez Kelsen figyelemre méltó módosítása.

Kelsen számára a Grundnorm célja pontosan az, hogy megakadályozza a pozitív jog érvényességét szociológiai vagy erkölcsi állításoktól függeszteni. Vrban az ellenkező irányba halad. A legmagasabb normatív előfeltétel híd lesz a pozitív jog összekötésére a politikai legitimitással, intézményi struktúrával és alapvető értékekkel.

Mégsem alakítja ezt át klasszikus természetjogba. Nem azt állítja, hogy egy transzcendens erkölcsi rend közvetlenül érvényes jogi normákat hoz létre. Az alap továbbra is egy történelmileg létező intézményi jogi rendhez kötött.

8.2 Második korrekció: több pozitív jogrendszer is létezhet együtt

A második átdolgozás a **pluralizmus a jogi rendszerek között**.

Az európai integráció megnehezíti a nemzeti jogot és a szupranatív jogot pusztán egy homogén piramisként képzelni. Vrban a nemzeti jogrendet és a kialakuló európai rendet úgy kezeli, mint képes fenntartani a viszonylagos autonómiát, miközben egyidejűleg részt vesz egy nagyobb interakciórendszerben.

Ez egyetlen piramis képét valami **pluralizált hierarchiához** közelebb álló képre váltja fel: több belső szerkezetű rend együtt él, metszik és prioritási viszonyokat hoznak létre.

Ismét a Vrban középutat foglal el a monizmus és a radikális pluralizmus között.

8.3 Harmadik javítás: formális érvényesség nem elegendő

A harmadik módosítás az érvényességgel kapcsolatos. Egy norma jogilag megfelelő előállítására nem szabadíthatja ki jogi státuszának kérdését. Vrban szerint a lényegi tartalmat is figyelembe kell venni.

Ez talán a legvilágosabb lépése a szigorú jogi pozitivizmust túl.

Én az érett érvényességi fogalmát úgy rekonstruálnám, hogy legalább három dimenzióval rendelkezik:

formális-intézményi származás, az elvekkel és alapvető értékekkel való tartalmi összeegyeztetés, valamint gyakorlati hatékonyság vagy elismerés a jogi intézményeken belül.

Ez a háromoldalú formula az én analitikus rekonstrukcióm, nem pedig Vrban szó szerint felajánlott definíciója. De Kelsen, Hart, a lényegi elvek és a bírói hatékonyság kombinációja erősen alátámasztja ezt.

Ami részben megoldatlan, az az, **hogy mennyire rombolja meg a lényegi igazságtalanság az érvényességet**. Vrbán soha nem dolgoz ki olyan explicit küszöbtanítást, amely összehasonlítható Radbruch formulájával, és nem épít fel egy Alexyán-szükséges kapcsolatot a jog és az erkölcs között. Ezért *csak korlátozott értelemben* nevezni kell őt posztpozitivistának.

8.4 Negyedik korrekció: az elvek nagyobb erővel bírhatnak, mint a szabályok

A negyedik rekonstrukció jogi elveket is magában foglal.

Részben Dworkin hatására Vrbán elfogadja, hogy az elveket nem lehet csupán másodlagos értelmezési segédeszközként kezelni. Különösen az alkotmányos és emberi jogi jogban az elvek jogilag, amely felülmúlja a hagyományos szabályokat a joghatóságnál. Ez szükségszerűen növeli az alkotmányos ítélethozatal, a precedens-szerű igazságszolgáltatási fejlődés és a hagyományos források jelentőségét.

A klasszikus jogi piramis így fennmarad, de belül bonyolultabbá válik. A normatív erő már nem érhető meg kizárólag a törvénybevezetett szabályok formális rangján keresztül.

9. Kelsen helyreállított, nem elutasítva

Ez talán a Vrbán jogi elméletének legjellegzetesebb jellemzője.

Mindezek ellenére nem **veti el Kelsent**. Továbbra is fontos közelítésként és nélkülözhetetlen gyakorlati ideálként tekinti a hierarchikus dinamikai modellt a jogászok számára. Az olyan elvek, mint *a lex superior* és *lex posterior*, pontosan azért maradnak szükségesek, mert a tényleges jog versengő normatív állításokat tartalmaz.

Vrbán Kelsen-t közelebb viszi Harthoz is. Hart belső nézőpontja és elismerési szabálya lehetővé teszi, hogy jogi érvényesség az intézményi gyakorlat és elfogadás érthetősége legyen, nem pusztán logikai levezetés szempontjából. Ezért Vrbán olyan szintézist keres, amelyben Kelsen rendszereztetést és dinamikus hierarchiát biztosít, míg Hart segít magyarázni a rendszer működésének társadalmi-intézményi elismerését.

Ez meglehetősen pontos besorolást tesz lehetővé.

Vrbán **nem a szigorú értelemben kelseni**, mert a normák, elvek, értékek, intézményi gyakorlat és lényegi kritériumok mind túlmutatják a tiszta normatívságot.

Nem **szigorú értelemben nem hartiánus konvencionalista**, mert az elvek és anyagi értékek nagyobb jogi jelentőséggel bírnak, mint amit egy tisztán társadalmi elismerési szabály feltétlenül feltételezne.

Nem **dworkinius**, mert nem hagyja el a rendszerszintű hierarchiát, és nem rekonstruálja a jogot integritásként, és elveinek felfogása intézményesebb, pozitivitizáltabb marad.

És nem radikális jogi pluralista, **mert továbbra is elengedhetetlennek tartja a jogi hierarchiát és koherenciát.**

Megközelítését leginkább **rekonstruktív szintézisként** értik.

10. A pluralizmus és a rendszeresség dialektikája

A pluralizmus és a rendszer **közötti feszültség** a Vrbán érett jogtudományában átfutó valódi központi probléma.

Elismeri, hogy a kortárs jogot átfedő normatív rendek jellemzik:

nemzeti jogalkotás, alkotmányok, európai jog, nemzetközi emberi jogok, bírói doktrínák, kereskedelmi önszabályozás, választottbíróság, soft law, szokásgyakorlatok és speciális transznacionális rendszerek.

Mégis nem hajlandó azt feltételezni, hogy a jog egy strukturálatlan hálózattá vált.

Az ok egyszerre funkcionális, mint fogalmi. Egy jogi rendnek kell eldöntenie az ellentmondásokat. Ha két norma ugyanabban az esetben hatalmat követel, a jogászok prioritási kritériumokat követelnek. A hierarchia teljes felhagyása aláásná a kiszámíthatóságot és a jogi bizonyosságot.

Így a hierarchia a **jog teljes szociológiai leírásából** valami jog alapelvevé válik, amely közelebb áll a **jogi rendezés elvéhez**.

Ez Vrbán egyik legértékesebb elméleti korrekciója Kelsen kapcsán. A piramis már nem a kortárs norma-termelés pontos térképe; ennek ellenére a hierarchia továbbra is szükséges a jogi döntéshozatal belső szemszögéből.

A különbséget a következőképpen lehetne feltenni:

Kelsen: a jog egy hierarchikus normatív rendszer.

Vrbán: a kortárs jog empirikusan felülmúlja bármely hierarchiát, de a jogi gyakorlatnak folyamatosan kell újjáépítenie a megfelelő hierarchiát és koherenciát a normatív konfliktusok megoldásához.

Ez egy jóval rugalmasabb tézis.

11. A 2011-es "Unification or pluralism": Vrban érett transznacionális elmélete

2011-re a probléma a nemzeti jogból a kortárs transznacionális jogosság szerkezeté felé haladt.

Vrban a "Unification or pluralism: some reflections on contemporary legal evolution" című művében a jelenlegi jogrendszereket egyre **hibridebbnek** írja le. A globalizáció, a *lex mercatoria*, az európai integráció és a transznacionális norma-termelés lerombolja a jog régi szuverén állami joghoz kötött azonosságát.

De ez nem vezet arra, hogy kritikátlan ünnepelje a globalizációt.

11.1 Természetjog, pozitivizmus és az értékek visszatérése

Vrban megjegyzi, hogy a természetjog hagyományai segítettek egy gazdagabb jogfogalom kialakításában, amely nem csak az eszméket, értékeket és elveket foglalja magában. Ugyanakkor a modern pozitivisták maguk is egyre inkább elfogadják, hogy a jogi érvelés nem képes teljesen megszüntetni az értékelő ítéleteket.

Ismét megkülönbözteti a széles értékeket – béke, igazságosság, biztonság, jogszerűség – a jogspecifikusabb elvektől.

Különösen feltűnő pont az a figyelmeztetése, hogy ne engedjék a **hasznosság és a gazdasági hatékonyság** az igazságszolgáltatást, a jogi bizonyosságot és a formális jogszerűséget kiszorítani.

Ez távol tartja őt a jog erős gazdasági elemzésétől. A gazdasági következmények számítanak, de a hatékonyság nem lehet a legvégső joghatósági kritérium.

11.2 Állam nélküli globális jog – és Vrban habozása

Vrban felismeri, hogy a transznacionális kereskedelem és a magánszabályozás gyengítette az állam korábbi monopóliumát. Tárgyal a *lex mercatoriáról*, globális jogról, nem állami normák létrehozásáról, autopoetikus megközelítésekről és a posztmodern jogelméletekről, mint diskurzusról, nyelvről, játékról vagy hálózatról.

Mégis kifejezetten felveti a kérdést, vajon ezek a jelenségek valóban egy valóban új jogformát alkotnak-e, vagy inkább a **jog koherens normatív rendként felbomlását** jelzik.

Ez a habozás rendkívül feltáró. Vrban könnyebben fogadja el a pluralizmus empirikus diagnózisát, mint a radikális elméleti következtetést, amely abból származik.

Alapvető normatív aggodalma az, hogy ha minden hatékony társadalmi norma "joggá" válik, akkor a jogrend, a piaci hatalom és a magánuralom közötti különbség elmosódott.

12. Európai integráció: konvergencia a teljes egység helyett

Ezért a Vrbán inkább az európai fejlődést olyan kifejezésekkel írja le, mint **konvergencia**, **közeledés** és **harmonizáció**, nem pedig teljes jogi egység.

Az európai és nemzeti jogrendszerek továbbra is részben különálló struktúrákat és hagyományokat képviselnek. A harmonizáció olyan szigeteket vagy konvergencia szektorokat eredményezhet, amelyeket ő nevez, anélkül, hogy megszüntetné a nemzeti jogi identitásokat.

A teljes konvergencia legfontosabb akadályai nem csupán eltérő törvényi rendelkezések. Ezek a különbségek a következőkben:

jogi értékek, alapvető elvek, szakmai fogalmak, értelmezési hagyományok, és különösen az úgynevezett különböző bírói "**nyelvtanok**".

Itt lép be Vrbán jogi kultúra szociológiája jogtudományába.

Két ország is elfogadhat gyakorlatilag azonos törvényi nyelvet, mégis eltérő jogokat alakíthat ki, mivel a bírák, adminisztrátorok és ügyvédek ezt a nyelvet más, örökölt szakmai feltételezéseken keresztül értelmezik.

Ez fontos elméleti érv a naiv jogi átültetés ellen.

13. Az emberi jogok és a jog részleges pre-pozitív dimenziója

Az emberi jogi jog egy újabb érdekes módosítást hoz.

Vrbán elismeri egy európai alkotmányos vagy emberi jogi tér kialakulását, és elismeri, hogy egyes alapvető jogok **elő-pozitív maradványt** tartalmaznak: joghatóságuk nem magyarázható teljesen a hétköznapi jogalkotás feltételes termékeként. Mégis, konkrét értelmezésük mindig egy adott jogi kultúrában történik.

Ez ismét megmutatja, miért nehéz Vrbánt hagyományos pozitivistáknak minősíteni.

Az alapvető jogok tekintélyük egy részét olyan eszméikből merítik, amelyek megelőznek bizonyos törvényhozó törvényeket, de intézmények, joggyakorlat és történelmileg elhelyezett értelmezési gyakorlatok révén működőjoggá válnak.

Elmélete tehát a következőket egyesíti:

az értékek univerzális használata kulturálisan közvetített megvalósítással.

14. Puha jog, választottbíróági eljárás és az állami monopólium eróziója

Vrban 2011-es elemzése jelentős elméleti jelentőséget ad a **puha jognak és a választottbíróáságnak** is.

A puha jog megkérdőjelezi az érvényes/érvénytelen kettősséget, mert a klasszikus törvényhozási forma nélküli eszközök mégis nagyon erősen befolyásolhatják az intézményi viselkedést. A választottbíróági eljárás azt mutatja, hogy maga az ítélethozatal már nem kizárólagos állami funkció.

De a Vrban aggódik a következmények miatt. A magán- és transznacionális döntés csökkentheti az átláthatóságot, gyengítheti a közfelelősséget, és veszélyeztetheti a jogi bizonyosságot.

Ez egy fontos normatív elemet tár fel pluralizmusának:

A destatizáció társadalmi tény, nem automatikusan normatív teljesítmény.

Ezért egészen eltér a pluralistáktól, akik minden állami jog visszavonulását a központosított szuverenitástól való felszabadulásnak tekintik.

15. A jog legérettebb meghatározása: a jog a gyakorlatban létezik

A 2011-es tanulmány záró része talán legközelebb áll Vrban érett joghivalmához.

Azt állítja, hogy a tényleges jogot nemcsak elfogadott törvények, hanem **bíróági és közigazgatási gyakorlat is** alkotja. A normák létrehozása és az alkalmazás közötti ellentéte félrevezető, mert az általános normák alkalmazásának folyamata szükségszerűen részt vesz azok konkrét jogi tartalmának meghatározásában.

A jog feladata, hogy az ügyeket és vitákat egy olyan együttes segítségével rendezze:

normák, tények, értékek, elvek és racionális érvelési technikák.

A jogi rend koherenciája ennek megfelelően a **jogalkotás, a jogi doktrína és a bírósági érvelés kölcsönhatásától** függ.

Ez mélyreható elmozdulás a régebbi pozitivista képhez képest.

A jogtudomány már nem csupán a meglévő szabályok leíró kogníciója. A doktrína részt vesz abban, hogy stabilizálja a nyelvet, fogalmakat és érvelési struktúrákat, amelyeken keresztül a szabályok alkalmazhatóvá válnak.

Vrban még azt is állítja, hogy **a jogi kultúra fontos értelemben megelőzi a jogot** : közös jogi gondolkodási és érvelési hagyományok nélkül a formális egység nem tud valódi jogi egységet létrehozni.

Végül **a társadalmi igazságosságnak** központi szerepet ad a jog funkciói között. Ez egy újabb oka annak, hogy érett álláspontját nem lehet értéksemleges pozitívizmusként értelmezni.

16. Egy jelentős párhuzam: Luhmann, az adminisztráció és a "korlátozott nyitottság"

Vrban 2011-es **tanulmánya**, az **"Uprava, dobro vladanje i autopoiesis"** formálisan a közigazgatással foglalkozik, nem pedig általános jogtudománnyal, de szélesebb elméleti architektúráját világítja meg.

Bírálja a közigazgatást piaci típusú menedzsment technikákra való leegyszerűsítési kísérleteket. Az ilyen reformok megromlálhatják a bürokráciához történelmileg kapcsolódó autonómiát, professzionalizmust és jogi-rationális tulajdonságokat. Ezért komolyan veszi a **neo-weberi-államot** alternatívaként.

Ugyanakkor Luhmannra **támaszkodva** azt állítja, hogy a közigazgatásnak képesnek kell lennie a környezet megfigyelésére, kommunikálásra, belső funkciók megkülönböztetésére és a gyorsan változó társadalmi körülményekhez való alkalmazkodásra. Egy adminisztrációnak elegendő autonómiát kell fenntartania, miközben nyitottabbá, hatékonyabbá és demokratikusan reagálóbbá kell válnia.

Joggyakorlatával feltűnő szerkezeti homológia található.

A jogelméletben Vrban elutasítja mind a teljesen zárt Kelsen-piramist, mind a jog posztmodern hálózatba való felbomlását.

Az adminisztratív elméletben elutasítja mind a merev, önálló bürokráciát, mind annak piacorientált menedzsmentizmussá való felbomlását.

Minden esetben a preferált megoldása:

intézményi differenciálódás + relatív autonómia + reflexív nyitottság a környezet iránt.

Ezért hasznos a Luhmann Vrban számára anélkül, hogy Vrban ortodox luhmannianná válna. A rendszerszókincs eszközöket biztosít a differenciálódás és a környezeti kapcsolatok megértéséhez, de Vrban megőrzi az igazságosság, a demokrácia, az elszámoltathatóság és a lényegi értékek kifejezett normatív elkötelezettségét, amelyeket az ortodox autopoetikus elmélet általában nagyobb elemzői távolságból írna le.

17. A 2013-as *Metodologija prava i pravna tehnika*: ontológiai pluralizmus metodológiai pluralizmussá válik

A 2013-as *** Metodologija prava i pravna tehnika *** című könyv ezeknek a fejleményeknek a módszertani csúcspontját mutatja.

Tomaž Keresteš részletes áttekintése hangsúlyozza Vrban feltételezését, miszerint **a jogi módszertan és a jogi technika, valamint végső soron az elmélet és a gyakorlat nem választható meg szigorúan egymástól.** A jog gyakorlati tudás, amely jogilag igazolt döntésekhez irányul.

A jogtudomány tárgya így nem merül ki empirikusan megfigyelhető viselkedéssel. Magában foglalja az ideális normatív tartalmakat, fogalmakat, értékeket és racionális érvelési formákat. Ezzel szemben a jogtudomány nem korlátozhatja magát az ideális normákra, mert ismernie kell az intézményi struktúrákat, a történelmi fejlődést és a jogi szereplők tényleges viselkedését is.

Így a módszertani repertoár rendkívül szélesebbé válik:

A dogmatikus elemzés, nyelvészeti és fogalmi elemzés, formális logika, rendszerezés, axiológiai elemzés, szociológia, jogtörténet, összehasonlító módszer, teleológiai értelmezés, érvelés és hermeneutika mind jogos szerepet kapnak.

Ez a szélesség nem véletlen eklektizmus. Logikusan következik az előző évtizedben kidolgozott multidimenzionális ontológiából.

Ha a jog normákból áll, szükség van doktrinális és nyelvi módszerekre.

Ha a jog is tartalmaz tényeket, **akkor a** szociológiai és történelmi vizsgálat szükségessé válik.

Ha a jog magában foglalja **az értékeket és elveket**, akkor az axiológiai érvelés elkerülhetetlen.

Ha a konkrét jog döntés útján születik, **szükség van érvelés és hermeneutika.**

Így módszertani pluralizmusa az episztemológiai megfelelője jogi pluralizmusának.

18. A szubzupciótól a gyakorlati jogi érvelésig

Vrban módszertana egyértelműen elutasítja azt az elképzelést, hogy a bírói érvelés teljes mértékben képviselhető szillogisztikus szubzupcióval.

Nem utasítja el a következtetést. Ez továbbra is egy fontos jogi technika marad. De a levezetés mellett a tipológiai érvelést, céltudatos érvelést, analógiát, *kontrario* érveket, koherencia érveket és aktuális vagy érvelő joggyakorlatot is tárgyal.

Itt fontossá válik **Viehweg, Perelman és Alexy** hatásai. A jogi érvelésnek nyilvánosan védhető indokokat kell szolgáltatnia, különösen akkor, ha versengő elvek, homályos fogalmak vagy alkotmányos jogok érintettek.

Ez egy újabb fontos fejlemény korábbi általános elméletéhez képest.

A klasszikus kérdés:

Milyen érvényes szabály irányítja az ügyet?

kiegészítik:

Melyik értelmezés vagy konkretizálás jogilag igazolható a vonatkozó szabályok, elvek, célok, tények és intézményi kötelezettségek fényében?

A bíró tehát sem a törvényhozás mechanikus szócsöve, sem sem korlátlan erkölcsi törvényhozó.

A Vrbán bírójának intézményesen strukturált érvelési gyakorlaton belül működik.

19. Igazságosság és a döntések legitimitása

A 2013-as módszertan különösen jelentős jellemzője, hogy a jogtudomány végső soron a **jogos döntés problémájához** kapcsolódik, nem csupán a meglévő norma kognitívan helyes leírásához.

Ez gyakorlati-filozófiai dimenziót teremt Vrbán jogtudományában.

A jogi érvelés legalább kétféle racionalitással rendelkezik:

Az egyik azt kérdezi, hogy a döntés megfelel-e a törvény intézményi és doktrínai követelményeinek;

a másik azt kérdezi, hogy a jog konkretizálásához használt indokok eléggé védhetők-e célok, elvek és értékek szempontjából.

Ez nem jelenti azt, hogy a Vrbán a jogtudományt erkölcsi filozófiává alakítaná. A jogász érvelése továbbra is korlátozott jogi szövegek, intézmények, precedens, doktrína és szakmai módszerek által.

De a jogi érvényesség és az indokolt ítélet már nem lehet élesen elválasztani.

20. Maga a jogi tanítás a jogi rend részévé válik

Vrban elméletének további következzete is hangsúlyozást érdemel.

Mivel a jog koherenciája a jogalkotás, a jogtudomány és a szakmai értelmezés együttműködésén alapul, **a jogi doktrína inkább alkotó funkciót bír, mint pusztán leíró funkciót bír.**

A tanítás rendszerezi az anyagokat, kategóriákat dolgoz ki, elveket rekonstruál, azonosít ellentmondásokat, érveket fogalmaz meg és stabilizálja a szakmai elvárásokat.

Ebben a tekintetben Vrban a kontinentális hagyományhoz tartozik, amelyben a *Rechtsdogmatik* nem csupán külső jogtudomány; részt vesz a jogi racionalitás reprodukciójában.

Ez segít megmagyarázni azt is, miért ellenáll a radikális hálózati elméleteknek. Amint a koherens doktrína eltűnik, veszélybe kerülnek azok a szakmai mechanizmusok, amelyek megkülönböztetik a jogi érvelést a nyers politikai vagy gazdasági alkudozástól.

21. A későbbi határok, terület és identitás kiterjesztése

Vrban **2018-as határokról, területi identitásról szóló tanulmánya** nem jelent meg egy újabb alapvető jogforradalmat, de megmutatja, milyen messzire lépett államelmélete a statikus klasszikus *Staatslehre-től*.

A határokat már nem csupán a szuverén államhatalom földrajzi joghatóságát jelző vonalakként kezelik. Történelmileg és szociológiailag elemzi a területiséget, összekapcsolva a határokat a kollektív identitással, nemzetépítéssel, birodalmakkal, politikai szimbolikával, regionális együttműködéssel, migrációval, biztonsággal és új megfigyelési technológiákkal.

A fejlemény feltáró.

A hagyományos tankönyvi állítás a területet az állam egyik alkotóelemeként írja le.

Vrban későbbi megközelítése azt kérdezi, **hogyan keletkezik társadalmilag a terület, szimbolikusan értelmezik és hogyan kezelik technológiailag a területet.**

A jogi kategória megmaradt, de beágyazódott a történelembe, szociológiába, politikai szimbolikába és technológiai változásokba.

Pontosan ugyanaz a mozdulás történt, amely korábban a jogelméletében is megjelent: egy formálisan definiált jogi kategóriából a kontextusérzékeny, de mégis intézményesen strukturált megértés felé.

22. Kapcsolat a főbb jogászati hagyományokkal

Vrban álláspontja különösen világossá válik, ha kapcsolatait a saját elméleti alkotóihoz hasonlítjuk, akikről merít.

Kelsen: az nélkülözhetetlen ellenfél és a folyamatos szerkezeti gerinc

Vrban viszonya Kelsenhez dialektikus jellegű, nem pedig ellenző. Elutasítja a tiszta normatív lezárást, az érvényesség kizárólag formális felfogását, a Grundnorm pusztán hipotetikusként való kezelését és a bírói kreativitás marginalizálását. Mégis megőrzi Kelsen legerősebb meglátását: **a jog rendszerszintű rendezésre és hierarchikus konfliktusmegoldási mechanizmusokra van szükség.**

Kelsen tehát a Vrbanban **regulatív modellként marad** fenn, nem pedig teljes szociológiája vagy kortárs jog ontológiája.

Hart: intézményi elismerés és a belső nézőpont

Hart azt adja meg, amit a Kelsen-modell hiányzik: a jog intézményi társadalmi gyakorlatként értelmezését, amelynek szabályait belső szakmai szempontból ismerik el. Így a Vrban megőrizheti a szisztematikus érvényességet, miközben elfogadja társadalmi alapjait.

Dworkin: az elvek jogi ereje

Dworkin segít Vrbannak elmagyarázni, miért nem lehet a jogi elveket egyszerűen úgy kezelni, mint a pozitív jogon kívül eső politikai preferenciákat. Az elvek különösen jogi erővel bírhatnak, különösen az alkotmányos döntéshozatalban. De a Vrban nem fogadja el az egész dworkinai jogi modellt integritásként.

Visković: multidimenzionalitás

Nikola Visković különösen közel áll Vrbanhoz abban az elképzelésben, hogy a jogot **normatív, társadalmi és axiológiai dimenziókon** keresztül kell megközelíteni. Vrban normák–tények–értékszintézise egyértelműen ebbe az integrált horvát/jugoszláv elméleti hagyományba tartozik.

Ehrlich és Kantorowicz: társadalmi normativitás és bírói kreativitás

A szabad jog és a szociológiai joggyakorlat alátámasztja Vrban kritikáját a fikcióval szemben, miszerint a törvények kimerítik a jogot. A hiányok, általános záradékok és társadalmi célok feltárják az ítélet produktív jellegét.

Luhmann: differenciálódás és reflexivitás

Luhmann egy nyelvet ad a viszonylag autonóm rendszerek leírására és azok összetett környezetekkel való kapcsolatára, de a Vrbán nem követi a legradikálisabb következtetéseihez való szigorú működési lezárást. Rendszerei továbbra is normatívan értékelik a reagálás, a demokrácia és az igazságosság szempontjából.

Teubner és posztmodern pluralizmus: diagnózis elfogadva, a következtetés ellenállva

Vrbán elfogadja a transznacionális normatermelés és az állami monopólium gyengülésének empirikus diagnózisának nagy részét, de továbbra is gyanakvó azokkal az elméletekkel szemben, amelyek szerint a jog teljesen elveszíti a rendszerszintű koherenciát. Ez lehet a legvilágosabb különbség jogi pluralizmusa és a radikális posztmodern joggyakorlat között.

23. Mi változott valójában 1989 után?

A Vrbán fejlesztése most már pontosabban fogalmazható meg.

Az államközpontú jogtól a plural normagyártásig

A korábbi általános elmélet megőrzi az államjogi keretrendszert. 2004–2011-re a Vrbán kifejezetten elismeri a jogi, hagyományos, transznacionális, kereskedelmi és egyéb nem törvényhozási normatív forrásokat.

Ez valódi fejlemény, nem csupán új terminológia.

Formális érvényességtől komplex érvényességig

A hagyományos kérdés, hogy érvényesen létrehoztak-e normát, továbbra is szükséges, de már nem elegendő. Fontossá válnak a tartalmi elvek, az intézményi elismerés és a gyakorlati hatékonyság.

A szabályoktól a szabályokig, plusz elvek és értékek

A szabályok már nem merítik ki a jogi normatívságot. Az alkotmányjog és az alapvető jogok növekvő jelentősége az elveket a jogrendszer középpontjába helyezi.

Alkalmazástól a koprodukciónak

Az ítélethozatal már nem csupán a törvényhozó teljes normájának ismétlése. Az értelmezés és konkrétizálás részt vesz az egyre alkalmazható jog kialakításában.

Nemzeti piramistól a kölcsönhatásos jogi rendekig

Az európaisodás és a globalizáció olyan elméletet igényel, amely képes magyarázni a viszonylag autonóm, de kölcsönhatásos normatív rendszereket.

A jogrendszerrel a jogi kultúráig

A formális jogi struktúrák történelmileg kialakult szakmai és társadalmi kultúrákban működnek. Ezért a transzplantáció és harmonizáció nem érhető kizárólag jogalkotásként.

A monista módszertan és a módszertani pluralizmus felé

A doktrinális elemzés továbbra is nélkülözhetetlen, de együtt kell léteznie a szociológiával, történelemmel, axiológiával, összehasonlítóval, hermeneutikával és érveléssel.

A statikus állapotkategóriáktól az interdiszciplináris intézményi elemzésig

Későbbi közigazgatási és területi munkái a klasszikus államelméleti fogalmakat a társadalmi rendszerekbe, identitásokba, kommunikációba és technológiába ágyazott folyamatokat kezelik.

24. Mi nem változott?

Ugyanilyen fontos a Vrbán jelentős kontinuitása.

Sosem adja fel azt az elképzelést, hogy a jognak **rendszerzettséget kell** mutatnia.

Sosem jut arra a következtetésre, hogy minden társadalmilag hatékony norma jog.

Sosem hagyja el az állam fontosságát, még akkor sem, ha tagadta annak monopóliumát.

Továbbra is védi a **jogi bizonyosságot, a jogszerűséget és a szakmai jogi érvelést**.

Az igazságosságot **alapvetőnek tartja, de nem épít klasszikus természeti jogi rendszert**.

Elfogadja a bírói kreativitást, de nem legitimálja korlátlan igazságszolgáltatási szubjektívizmust.

Felismeri a társadalmi és gazdasági következményeket, de ellenáll a jog instrumentális hatékonyságra való leegyszerűsítésének.

Ezek a folytonosságok miatt lenne félrevezető egyszerűen úgy leírni, mint "pozitivizmusból a jogi pluralizmus felé" való átlépést. Az ő fejlődése pontosabban a **zárt vagy túlnyomórészt formális rendszeratikuságtól a nyitott, többdimenziós rendszeratikuság felé** való elmozdulást jelenti.

25. A legmélyebb elméleti elképzelés: a jog relatív autonómiája

Az egyéni tanítások mögött egy általánosabb elv is azonosítható.

A Vrbán következetesen keresi a két kockázat közötti fogalmi egyensúlyt.

Az első a **lezárás**: ha a jogot nem másként, mint egy önálló hierarchiát, amely formálisan érvényes szabályokat tartalmaz, akkor nem lehet megmagyarázni az értékek, társadalmi változás, nem állami normaalkotás, bírói kreativitás vagy jogi kultúra szerepét.

A második a **feloszlás**: ha a jogot egyszerűen csak egy normatív diskurzusként kezeljük a végtelen sok társadalmi hálózat között, nehéz megmagyarázni, miért rendelkeznek kifejezetten jogintézményeknek különleges tekintély, eljárások és érvelési módszerek.

Vrbán válasza a **relatív autonómia**.

A jog elég autonóm ahhoz, hogy saját normákkal, intézményekkel, eljárásokkal, szakmai nyelvezettel és belső elvekkel rendelkezzen.

Ugyanakkor elég nyitott arra, hogy a politika, a gazdaság, az erkölcs, a társadalmi struktúra, a kultúra és a transznacionális folyamatok beszólását fogadja.

Ez a megfogalmazás elméleti egységet teremt a jogi források, Kelsen, a jogi szociológia, az autopoézis, a jogi kultúra és módszertani területén végzett munkáján.

26. Egy további megkülönböztető tétel: a jognak át kell alakítania a külső értékeket jogi formává

Még tovább lehet menni a Vrbán rekonstrukciójában.

Nem csupán hozzáad erkölcsöt és politikát a joghoz. Ehelyett a külső társadalmi értékek jogilag jelentőssé válnak a **jogalkotási** folyamatok révén.

A politikai követelés még nem jogi szabály.

Egy társadalmi szokás nem automatikusan pozitív jog.

Egy erkölcsi eszme nem azonos egy jogi elvvel.

Egy gazdasági gyakorlat nem automatikusan *lex mercatoria* joghatósággal rendelkezik.

A lényeg az, hogyan alakulnak át ezek az elemek jogi forrásokká, elvekké, intézményi gyakorlatokká és elismert érvekké.

Ez a fordítási funkció akadályozza meg a pluralizmusát abban, hogy összeomladjon a jog és a társadalom közötti különbséget.

Ebben az értelemben érett elmélete valójában kifinomultabb, mint amit egy alapvető "három dimenzió – normák, tények, értékek" formula sugallhat: a fontos probléma nem csupán az, hogy a három dimenzió együtt létezik, hanem **az, hogy az intézmények hogyan közvetítenek közöttük.**

27. A fő megoldatlan elméleti feszültségek

A Vrbán szintézise éppen azért gyümölcsöző, mert feszültségeket tartalmaz, de több soha nem oldódik meg teljesen.

A jogi pluralizmus határproblémája

Ha a nem állami normák, a puha jog és a transznacionális magánszabályozás jogilag jelentőssé válhatnak, **akkor pontosan milyen kritérium megkülönbözteti a jogot más társadalmi normativságtól?**

Vrbán folyamatos hangsúlya az intézményi elismerésre és a jogi gyakorlatra egy részét adja, és Hart elismerési szabálya is segít. De soha nem dolgoz ki egyetlen, teljesen formalizált kritériumot, amely lefedné az egész transznacionális területet.

Ez valószínűleg a legnagyobb megoldatlan probléma az elméletében.

Tartalmi érvényesség

Vrbán azt állítja, hogy a formális származás nem lehet az érvényesség egésze. De mennyire kell erkölcsileg hibássá válnia egy formálisan érvényes normának, mielőtt megszűnik jogszerűségtől?

A válasz kevésbé pontos, mint Radbruchban vagy Alexyben.

Ennek következtében a **jogi érvényesség és az erkölcsi helyesség** közötti kapcsolat szándékosan mérsékelt, de elméletileg alulértékelt.

Hierarchia kontra pluralizmus

Kelsén-hierarchia védelme produktív feszültségben áll a többféle, egymás között egymást kölcsön vevő jogrendszer elismerésével. Amikor európai, nemzeti és transznacionális normák ütköznek, lehet, hogy nincs egyetemesen elfogadott legmagasabb szabály, amely minden rendszer szemszögéből képes lenne megoldani a kérdést.

Vrbán felismeri a problémát, de végső soron nagyban támaszkodik a szakmai szükségletre a koherencia újjáépítésében.

Ez gyakorlatilag meggyőző, bár nem oldja meg teljesen a versengő végső hatalom elméleti paradoxonját.

Értékek kontra elvek

A metajogi értékek és konkrétabb jogi elvek közötti különbségtétele hasznos, de a határ nem mindig éles. Az egyenlőség egyszerre működhet alkotmányos elvként, és egy elv szinte közvetlenül is megtestesítheti az értéket.

A 2013-as könyvének módszertani kritikusi hasonlóan megkérdőjelezték, hogy vajon a dogmatikus, axiológiai és egyéb módszerek közötti különbségek valóban olyan tisztán fennmaradhatnak-e, mint ahogy a taxonómia sugallja.

Jogi kultúra magyarázó változóként

A jogi kultúra nélkülözhetetlen Vrbán munkájában, de túlságosan átfogóvá válhat. Ha mindig eltérő igazságügyi eredményeket tulajdonítanak különböző jogi kultúráknak, a fogalom nehéz meghamisíthatóvá válni.

A korábbi kulturális-szociológiai írásokban időnként hajlik szélesebb regionális kulturális általánosítások felé, amelyek ma sokkal több empirikus minősítést igényelnének. Ez inkább perifériás elem, mint központi eleme, de ez egy olyan hely, ahol a 2004-es szociológiai szókincs egyes részei kevésbé öregedtek, mint az általános jogtudományi keretrendszer.

28. Volt késői elméleti szakadás?

Nem találok **bizonyítékot arra, hogy egy alapvető késői szakadás lenne a 2004–2006-os átmenethez hasonlítható.**

A 2006 utáni változások elsősorban kiterjesztések és kifejtések voltak.

A **2011-es transznacionális jogi tanulmány** a pluralista-rendszerszintű elméletet alkalmazza a globalizációra és az európai jogra.

A **2011-es autopoiesis tanulmány** az autonómia/nyitottság problémáját közigazgatási elméletbe fordítja.

A **2013-as módszertani könyv** a többdimenziós ontológiát pluralista jogi érvelési módszertanra fordítja.

A **2018-as határtanulmány** az interdiszciplináris államelméletet a területiség, identitás, megfigyelés és migráció kérdéseire fordítja.

Így a 2004–2006 körül épült érett keretrendszer meglepően stabil maradt.

29. Mennyire eredeti a Vrbán jogi elmélete?

Ez megkülönböztetést igényel az **eredeti komponensek** és az **eredeti szintézis** között.

A legtöbb egyedi összetevő nem Vrbán találománya. Hierarchikus érvényesség Kelsenől származik; a belső intézményi nézőpont Harttól; elvek Dworkintól; élő és igazságilag teremtett jog szociológiai és szabad joggyakorlatból; a normák–tények–értékek modellje erősen hasonlít Viskovićra; a rendszerek megkülönböztetése Luhmannból ered; a transznacionális pluralizmus párhuzamokat mutat Teubnerben; az érvelés Perelman, Viehweg és Alexy példájára épít.

Ennek következtében túlzás lenne Vrbán hozzájárulásának azzal az állításával, hogy ő egy teljesen új, világszintű jogtudományi iskolát hozott létre.

De az ő **konkrét kombinációja** sokkal érdekesebb.

Olyan hagyományokat integrál, amelyeket általában riválisként kezelnek:

a kelszenei rendszeresség tiszta normativizmus nélkül; harti intézményesség konvencionalista redukció nélkül; Dworkini elvek anélkül, hogy feladták volna a pozitív jog szerkezetét; szociológiai kontextualizmus anélkül, hogy a jogot tényekre redukálnánk; jogi pluralizmus anélkül, hogy elhagynánk a hierarchia; luhmann-féle differenciálódást radikális lezárás nélkül; és jogi érvelés anélkül, hogy az ítéletet korlátlan erkölcsi diskurzussá alakítaná.

Ez a szintézis valóban jellegzetes.

Ezért Šarčević kritikája, miszerint Vrbán jogszociológiája nagyrészt rekonstruktív, nem pedig autonóm nagyelmélet, elfogadható, de fontos feltétellel: **Vrbán eredetisége elsősorban a szintetikus építészeti szintjén rejlik, nem pedig elszigetelt fogalmak feltalálásában.**

30. Vrbán érett jogi elméletének végső jellemzése

Ha az 1989 utáni joggyakorlatát egy képletbe kell sűríteni, akkor így jellemezném:

egy integrált, kulturálisan beágyazódott és intézményileg korlátos jogi pluralizmus, amely megőrzi a jogi pozitivizmusság rendszerszintű törekvéseit, miközben elveikkel, értékekkel, bírói gyakorlattal, társadalmi hatékonysággal és transznacionális normatermeléssel egészíti ki azokat.

Központi állításai a következőképpen rekonstruálhatók.

A jog továbbra is differenciált normatív-intézményi rend, ezért nem azonosítható erkölcs, politika vagy társadalmi szokásokkal. Ugyanakkor a formális állami jogalkotás már nem meríti ki a jogot. A jogi források többesek és egyre transznacionálisabbak. A normák klasszikus hierarchiája továbbra is nélkülözhetetlen, de jogi rendszerező modellként működik, nem pedig kimerítő szociológiai leírásként. A jogi érvényesség tehát formális, intézményi, hatékony és egyre lényegesebb aspektusokkal rendelkezik. Az elvek és értékek valódi elemei a kortárs jogi

érvelésnek, különösen az alkotmányos és emberi jogi jogban. A bírósági és közigazgatási alkalmazás részben alkotja a jogot, nem pedig pusztán annak végrehajtását. A jogi kultúra közvetíti a formális normák és a tényleges jogi gyakorlatot, és megmagyarázza, miért működhetnek azonos törvényi szövegek különböző társadalmakban. A jogtudománynak ezért módszertani többségesnek kell lennie, összekapcsolva a doktrínás értelmezést a szociológiával, történelemmel, összehasonlítóval, axiológiával, teleológiával, hermeneutikával és érveléssel. Végül a jog normatív célja nem redukálható hatékonyságra: az igazságosság, a jogosság, a biztonság és a jogi bizonyosság továbbra is alapvető fontosságú.

Intellektuális-történelmi értelemben tehát Vrbán legfontosabb 1989 utáni átalakulása nem a **pozitivizmusból antipozitivizmusba való átállás** volt. Ez a pozitivistá-rendszerszintű örökség fokozatos rekonstrukciója volt belülről. Nagyjából **2003 és 2006** között a zárt, államközpontú hierarchia **viszonylag autonóm, de áthatolható jogi rendg**é vált. **2006 és 2013** között ezt az új fogalmát a jogszociológia, a jogi kultúra, a globalizáció, a rendszerelmélet és a gyakorlati módszertan bővítette. Későbbi munkák ezt az építészetet kiterjesztik, nem pedig elhagyták azt.

Ezért a horvát elméletalkotók körében 1989 után Vrbán nem egyetlen látványos új doktrína szerzőjeként érthető, hanem mint fontos **szisztematikus közvetítő a klasszikus kontinentális általános jogtudomány és a pluralista, transznacionális, kulturálisan beágyazott és érvelő jogfelfogás között, amely a régebbi, államközpontú modell összeomlása után alakult ki.**

Luka Burazin jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Luka Burazin jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Luka Burazin jogi elméletét leginkább nem egyetlen értekezésalapú rendszerként érthető, hanem egy fokozatosan felépített elemző **joggyakorlat és társadalmi ontológia** programjaként. Legjellegesebb tézis, hogy **a jog – pontosabban egy jogi rendszer – társadalmilag teremtett, elvont, intézményi erektét**. E központi állítás köré Burazin fokozatosan kidolgozta az elismerés uralmát, a jogi tisztviselőket és jogi hivatalokat, a kollektív szándékosságot, hatékonyságot, jogi hatalmat, jogfunkciókat, forrásokat és értelmezést, végül pedig magának a jogtudomány módszertanát. Az eredmény egy felismerhető általános elmélet, bár szándékosan kapcsolódik Hart, Kelsen, a kortárs analitikus metafizikához és a szociálontológiai irodalomhoz, nem pedig teljesen önálló "buraziniai rendszerként" mutatták be.

Van egy időrendi szempont is tisztázni. Burazin 2003-ban szerezte meg jogi diplomáját, 2011-ben pedig PhD-jét, és releváns publikációi a 2000-es években kezdődnek. Így a gyakorlatban a

"1989 utáni" minősítés magában foglalja teljes jogtudományi tevékenységét. 2023-ban teljes professzorrá vált a Zagrebben, és vezeti annak Jogelméleti Tanszékét; maga a kar a jogi műtárgyakelméletet és a jogtudományi módszertant azonosítja kutatási területei között.

1. Az első szakasz: szankciók, felelősség és jogi normák szerkezete, kb. 2007–2013

Burazin legkorábbi jogelméleti munkája **nem** az erektélmélettel kezdődött. Egy nagyon klasszikus általános joggyakorlati problémával kezdődött: a **jogi kötelesség, a jogsértés, felelősség, a szankció, a kényszerítő végrehajtás és a kártérítés** közötti kapcsolatok. Ez a korai szakasz azért fontos, mert későbbi elméletének több módszertani jellemzője már látható: gondos megkülönböztetés a jogi doktrína által általában összekeverett fogalmak között; szükséges vagy jellemző elemeik rekonstrukciója; szoros kapcsolat Kelsennel; valamint az állás ahhoz, hogy az általános joggyakorlatnak javítania kell a pozitív jog doktrínájában használt fogalmi különbségeket.

2008-as kárfelelősségi elemzésében Burazin olyan jogi jellemzőket azonosított, mint a normativság, relációszerűség, az alkalmazandó jogi eljáráshoz való alapozás, személyes felelősség, a jogellenes magatartás tulajdonítása, visszatekintés és a szankcióra vonatkozó normatív felelősségi helyzet. Ez már eleve meglehetősen ambiciózus elemző elemző volt, nem csupán magánjogi doktrína.

Különösen érdekes következtetése az volt, hogy a polgári jogi "kárért felelős" kifejezés több különböző normatív szakaszt is elhomályosít. Ha A jogtalanul okoz kárt B-nek, a kártérítési **kötelezettség nem maga a szankció**. Ehelyett az eredeti norma megsértése a kártérítés másodlagos kötelezettségét eredményezi; csak akkor válik relevánssá a végrehajtás kényszerítő gépezete, ha magát a jóvátételi kötelezettséget önként nem teljesítik. A valódi szankció ezen a rekonstrukción tehát a végrehajtás kényszerítő eszköze, míg a szigorú normatív értelemben a jogi felelősség az a helyzet, hogy felelős a szankció ellen, miután önként nem teljesítette a jóvátételt.

Ezt a szakdolgozatot doktori kutatása és a 2013-as *Rechtstheorie* cikk "Kárcártérítés jogi természete és funkciói: szankcióalapú és vámalapú megértés" című cikke dolgozta ki. A fontos elméleti különbség a jóvátétel **jogi természete** és funkciója között áll. A jóvátételnek lehet restitutív vagy kompenzációs funkciója anélkül, hogy így jogi szankcióvá válna. Ezért Burazin már elválasztotta a kérdést, hogy "milyen normatív entitás az X?" a "milyen célt szolgál X?" — ez a különbség később nagyon jelentőssé válik, amikor magára a jog ontológiájára és funkcióira tér át.

Érdekes kontraszt van e korai mű és érett műemlékelmélete között. 2008-ban Burazin kifejezetten a jogi felelősség "lényegi jellemzőit" kereste. Később lényegesen óvatosabbá válik azzal a feltételezéssel, hogy a **jog magában invariáns lényeg**et tartalmaz, amely **univerzális szükséges tulajdonságokból** áll. Sosem hagyja el teljesen az elemzést a szükséges tulajdonságok szempontjából – későbbi jogi hivatalok elmélete több explicit szükségszerűségi állítást tartalmaz –, de a szükségszerűség tárgya egyre lokálisabbá és gondosan meghatározotttá válik.

2. A módszertani átmenet, 2011–2014: leíró jogtudomány, értékelés és honosítás

Egy második irányzat 2011 és 2013 körül jelent meg, amely végül majdnem olyan fontossá vált, mint a lényegi műtárgyelmélet: **a jogtudomány módszertanára**.

2012-es Julie Dickson-ra adott válaszában Burazin megvizsgálta a leíró és normatív joggyakorlat közötti különbséget, valamint Dickson javaslatát a "közvetett" és "közvetlen" értékelő elmélet közötti különbséggel. Dickson azt állítja, hogy még egy olyan elméletalkotó is, aki nem értékeli a jogot, értékelő ítéleteket tesz annak eldöntésében, mely jog jellemzői mely fontosak a magyarázathoz. Burazin megkérdőjelezi, mennyit változtat ez valójában a hagyományos képen. Alapvető hajlama, hogy megőrizze az analitikusan értelmes megkülönböztetést egy olyan elmélet között, amely **a jogot azonosítja és magyarázza**, valamint egy olyan elmélet között, amely erkölcsileg értékeli vagy igazolja azt. A magyarázó fontosságról szóló metaelméleti ítéletek nem feltétlenül kell a jogtudományt erkölcsi-politikai értékeléssé alakítani.

Ez nagyban fontos későbbi műemlékelméletének megértéséhez. Burazin nem állítja, hogy mivel a jog társadalmilag konstruált, a joggyakorlatnak maga is normatív projektté kellene válnia a legjobb törvény megalkotására. Alapvető ambíciója továbbra **is leíró-magyarázó** marad: azonosítani, milyen típusú entitásjog, milyen entításokra épül a létezése, és mely gyakorlatok alkotják azt.

Brian Leiter honosított jogtudományának kezelése ugyanazt a módszertani mérsékletet mutatja. Burazin mindkét végletet elutasítja. A tiszta karosszéki fogalmi elemzés, amely kizárólag filozófusok intuícióin alapul, megkérdőjelezhető; de a jog népszerű értelmezésének empirikus vizsgálatai nem helyettesíthetik egyszerűen a filozófiai elemzést. Leiter védhetőbb álláspontját **a szerény módszertani naturalizmus és a szerény fogalmi elemzés** kombinációjaként értelmezi. Az empirikus kutatás ellenőrizheti, hogy a filozófiai magyarázatok súlyosan félreértik-e a résztvevők önértelmezését és gyakorlatait, de a fogalmi és filozófiai elemzés továbbra is nélkülözhetetlen.

Ez az egyik első jele a Burazin szélesebb körű elmozdulására: attól, hogy csak azt kérdezzük, amit egy hozzáértő jogelméleti szakember képes megtudni fogalmi rekonstrukción keresztül, és arra odik, hogy **mely fogalmak valósulnak valójában a jogalkotó társadalmi gyakorlatokban**.

3. A döntő fordulat: a jog fogalmából a jog mint ereklýéig

A döntő fejlemény 2012 és 2016 között történt. Egy 2012-es konferencia összefoglaló már azt javasolta, hogy a jogot tárgyi fogalomként kellene-e elemezni, lehetővé téve a fogalmi pluralizmust, ahelyett, hogy feltételezné, hogy egyetlen monista jogfogalma változhatatlan szükséges jellemzőkké bontható. A "Lehet létezhet-e egy műtárgyelmélet a jogért?" cíművé vált tanulmányt 2013-ban írták, és 2016-ban jelent meg a *Ratio Juris-ban*.

Itt Burazin egy olyan elemző metafizikai műsort hoz be a jogtudományba, amely az eretekkel foglalkozik, különösen Risto Hilpinen, Amie Thomasson, Lynne Rudder Baker és Paul Bloom elméleteivel, miközben ezeket a társadalmi ontológiával ötvözi őket. Az újdonság nem abban

rejlük, hogy pusztán azt mondják, hogy a pozitív jog "ember alkotta". A jogi pozitivisták nyilvánvalóan évszázadok óta ezt mondták. Burazin kérdése sokkal erősebb:

Mi következik ontológiailag, ha egy jogrendszer az ereklék általános filozófiai kategóriájába tartozik?

Ha ebben a formában felkérjük, egy sor következmény jelenik meg. Egy erekléknek általában van valamilyen kapcsolata egy szerzővel vagy alkotókkal; szándékos emberi tevékenységtől függ; a fajtagság összekapcsolódik azzal a fogalommal, amely alatt készül és használódik; általában funkciói vannak; és létezése bizonyos támogató gyakorlatoktól és tárgyaktól függhet. A jog további bonyodattá teszi: ellentétben a kalapáccsal, intézményi és **társadalmi ereklék**.

Ez jelenti Burazin érett jogi elméletének valódi kezdetét.

4. A jog egy ereklék – de az elsődleges tárgy a jogrendszer

Burazin egyik legfontosabb választása, hogy azonosítsa az általános jogtudomány fő célját. Egyre inkább nem az egyéni törvényekre, normákra vagy elszigetelt intézményekre koncentrál, hanem az **egész jogrendszerre**.

Ez elméletileg következménye. Egy elfogadott törvénynek viszonylag azonosítható szerzői és hatálybalépési dátuma van. Egy egész jogrendszer nem rendelkezik. Alkotmányok, jogszabályok, ítélethozatal, szokásszokások, közigazgatási aktumok, intézményi változások és generációk tisztviselői és polgárainak magatartása révén fejlődik ki. Ha egy jogrendszer ereklék, akkor az ereklékelméletnek képesnek kell lennie egy **evolúciós, elosztott és kollektíven fenntartott ereklékét magyarázni**, nem csupán egy szándékosan kitalált tárgyat, amelyet egy meghatározott személy talált ki.

2019-es Kenneth Ehrenbergről szóló vitája különösen láthatóvá teszi ezt a pontot. Burazin elfogadja Ehrenberg artefaktuális és pozitivista ontológiájának nagy részét, de figyelmeztet arra, hogy a jogrendszer természetét túl könnyen levonjuk az egyéni törvények természetéből és funkcióiból. Így a jogrendszert elméletileg elsődleges egységként kezeli, amelynek ontológiája független magyarázatot igényel.

5. Fogalomfüggőség: a jog részben azért létezik, mert a résztvevők gyakorlati fogalmakkal rendelkeznek róla

A 2015-ös "Practical Concepts of Law as an Earfact Kind" című cikk kulcsfontosságú híd a képez az ontológia és a módszertan között.

A természetes fajok, például a kémiai elemek általában nem attól tartják, hogy létezésük nem függ attól, hogy az emberek mit hisznek bennük. Az ereklék mások. A csavarhúzó az a tárgy, részben azért, mert az emberek bizonyos szándékos leírások alatt teremtenek és használnak egy tárgyat. Burazin azt állítja, hogy az intézményi ereklék még erősebben **fogalmifüggőek**. A jogi rendszerek nem magyarázhatók függetlenül attól, hogy az alkotók és résztvevők között működői fogalmak és szándékok működnek.

Ezért lényegében megkülönbözteti a **gyakorlati vagy alkotmányozó** fogalmakat a jogtudomány **által felépített elméleti fogalmaktól**. A gyakorlati fogalom nem feltétlenül

formában áll kifejezett filozófiai definícióként. A bírák, törvényhozók, hivatalnokok és polgárok kompetensen részt vehetnek a jogi gyakorlatokban anélkül, hogy propozicionálisan teljes jogelmélettel rendelkeznenek. Gyakorlati megértésük azonban hozzájárul ahhoz az intézményi tárgyhoz, amelyet fenntartanak.

Ez finom episztemológiai helyzetet teremt. A jogi filozófus nem alkothat törvényt egyszerűen a karosszékből, mert a jogot részben a tényleges résztvevők gyakorlatai és megértései alkotják. Mégis, a résztvevők is lehetnek összezavarodtak, következtelenek vagy elméletileg megfogalmazatlanok. Ennek következtében a jogtudománynak rekonstruálnia kell, nem csupán reprodukálnia fogalmait. Ez magyarázza, miért ragaszkodik Burazin egyszerre a **tárgy fogalmifüggőségéhez**, és miért védheti az analitikus joggyakorlatot mint független magyarázó tevékenységet.

Ez Hart belső nézőpontjának fontos finomítása. A résztvevők attitűdöke nemcsak azért számít, mert bizonyítékot szolgáltatnak egy társadalmi szabályra; egy artefakt-ontológián részben megmagyarázzák, **miért létezik egyáltalán az intézményi entitás**.

6. Hart elismerési szabályának rekonstrukciója

Burazin 2015-ös "Az elismerés szabálya és a jogi rendszer megjelenése" című műve vitathatatlanul legeredetibb hozzájárulása, amely kifejezetten a harti jogtudományhoz írt.

Hart elismerési szabálya megmagyarázza azokat a kritériumokat, amelyek alapján az érvényes jogi szabályokat azonosítják. De Burazin azt állítja, hogy ez önmagában nem magyarázza **meg, hogyan alakul létre egy jogi rendszer intézményként**. Az elismerés szabálya szabályokat jelenthet egy rendszer tagjaként, de a tagsági kritériumok feltételezik, hogy már létezik valami felismerhető jogi rendszer, és hogy vannak személyek, akik hivatalnoki státuszt töltenek be.

Ezért vezet be egy differenciáltabb alkotmányozó struktúrát. Az elismerés szabálya mellett, amelyet a jogi szabályok rendszerelemeiként alkot meg, egy megfelelő ontológiához szükség van egy alkotmányozó szabályra a **jogtisztviselők**re, valamint egy másikra, amely a **jogrendszert mint egy jelképes intézményi entitásként** kezeli. Továbbá, mivel a tisztviselők gyakorlatai ténylegesen megvalósítják a rendszert, az elismerés szabályának további szerepe van a megvalósítás vagy konkretizálás szabályaként.

Ez nem Hart elutasítása. Jobban jellemezhető Hart **ontológiai kiegészítéseként**.

Hart nagyrészt hivatalos nézőpontból magyarázza az érvényességet. Burazin egy szinttel mélyebben kérdezi: *Mi tesz valakit hivatalnokká egyáltalán? Mi teszi ezeket a gyakorlatokat ebben a jogrendszerben? Mi alkotja azt a rendszert, amelynek normáit a tisztviselők elismerik?*

Ezek a kérdések közvetlenül a kollektív szándékossághoz, végül pedig a polgárokhoz vezetnek.

7. 2018 érett megfogalmazása: a jogrendszer mint "absztrakt intézményi ereklje"

Burazin hozzájárulása az OUP *Law as an Erefact* kötetéhez érett alapképletét adja:

A jogrendszer egy absztrakt intézményi ereklje.

Mindhárom melléknév önálló elméleti munkát végez.

Ez egy **ereklye**, mert emberi cselekvés és szándékosság révén hozza létre és fenntartja, nem pedig természetes fajtaként létezne.

Intézményes, mert létezése kollektíven elismert státuszoktól, alkotmányozó szabályoktól, gyakorlatoktól és normatív álláspontoktól függ. A törvényhozás nem törvényhozó a fizikai jellemzői miatt; a személyek és gyakorlatok intézményi státuszokkal rendelkeznek, mert egy közösség kollektíven elismeri azt a normatív struktúrát, amelyben ezek a státuszok léteznek.

És **absztrakt**, mert egy jogrendszer nem azonos egy parlament épületével, bírói testületekkel, nyomtatott kódokkal, elektronikus adatbázisokkal vagy bármilyen más konkrét anyagi tárggyal. Ez egy anyagi entitás, amelyet ilyen dolgok és gyakorlatok teremtenek és támogatnak.

A 2018-as beszámoló különösen világosan kimondja, hogy a jogi rendszerek egzisztenciális vagy ontológiailag a **kollektív szándékosságtól függenek, a mi-mód kollektív elismerés formájában**. Az elismerés, valamint a megfelelő résztvevői attitűd és társadalmi gyakorlat, társadalmi normákat szül, amelyek intézményi státuszokat rónak rá a tisztviselőkre és magára a jogrendszerre.

Ez Burazin fő szociálonológiai újítása.

8. A kollektív elismerés nem erkölcsi jóváhagyás

Elengedhetetlen, hogy ne értelmezzük az "elismerést" erkölcsösen. Burazin szerint a kollektív elismerés alapvetően intézményt **generáló társadalmi attitűd**, nem feltétlenül jóváhagyás vagy erkölcsi hűség.

Az emberek felismerhetik, hogy egy bíróság jogilag tekintélyes, miközben igazságtalannak tartják. A tisztviselők részt vehetnek egy jogi rendben szakmai, megfontolt vagy hagyományos okokból. Az állampolgárok vonakodva is elismerhetik a jogi intézmények létezését. Ontológiailag az számít, hogy egy elég stabil gyakorlat, amelyben a résztvevők kollektíven kezelik bizonyos személyeket, aktusokat, szövegeket és eljárásokat a megfelelő intézményi státuszokkal rendelkezőként.

Ez élesen elválasztja Burazin elméletét a természetjogi értelmezésektől, ahol a jogi létezés vagy teljes jogszerűség szükségszerűen az erkölcsi érdemtől függ. Az alapvető elismerési viszony túlnyomórészt **társadalmi-tényszerű**.

Ezért van jelen az erekségelmélete természetesen a jogi pozitivizmushoz, még akkor is, ha – ahogy majd látni fogjuk, – az erekségelmélet logikailag nem egyenértékű a pozitivizmussal.

9. A jog fokozatosan alakulhat ki: Burazin lazítja a "szerző szándéka" feltételét

A hétköznapi ereklyék azonosítható alkotókat sugallnak: valaki szándékosan készít széket, festményt vagy gépet. Ennek a modellnek a szó szerinti jogalkalmazása nyilvánvaló problémákat okoz. A hagyományos jogrendszereket és történelmileg kifejlődött alkotmányos rendeket soha nem lehetett szándékosan "tervezni" teljes rendszerekké.

Ezért a Burazin fokozatosan gyengíti a túlzottan intencionista műtárgyak felfogását. Érett elmélete lehetővé teszi, hogy a jogrendszerek **fokozatosan kiemelkedjenek a fennmaradt jogi gyakorlatokból**. A kollektív elismerés maga is ismétlődő gyakorlatokból alakulhat ki, nem egyetlen alapvető döntésből. Az így született rendszer elmefüggő és társadalmilag teremtett marad, de a "teremtés" már nem igényel egyetlen pillanatnyi explicit kihamítást.

2019-es válasza Ehrenbergre megerősíti ezt a pontot. Burazin kifejezetten megkérdőjelezi azokat a beszámolókat, amelyek túl erős tudatos szándékos alkotási követelményt szabnak, különösen a szokásjog magyarázatában. A kollektív elismerés és a tartós gyakorlat elegendő lehet.

Ez valódi **fejlődést jelent saját műtárgyprogramjában**. A korai bemutató természetesen hangsúlyozta a szerzőséget és a szándékos alkotást, mert ezek paradigmatis éreklék tulajdonságok. A későbbi változat szociológiaibbá és történelmibbé válik: a szétosztott felismerés és használat helyettesítheti egy diszkrét tervezési szándékot.

10. Társadalmi megerősítés: a tervezett intézményi valóságnak a gyakorlatban is sikerrel kell járnia

A tiszta kollektív szándék azonban nem elegendő.

Tegyük fel, hogy egy kis csoport kinyilvánítja magát egy ország legfelsőbb bíróságának, de egyetlen bíró, tisztviselő vagy polgár sem kezeli azt az államnak. Burazin későbbi ontológiája ellenállna attól, hogy azt mondaná, hogy önmagában a nyilatkozat hozza létre a releváns intézményi tárgyat.

Innen ered a **társadalmi megerősítés** gondolata. A kollektíven elismert intézményi struktúrát jelentős mértékben valósult meg kell valósítani a tényleges társadalmi és jogi gyakorlatokban. A 2018-as fejezet ennek megfelelően azt állítja, hogy a tényleges létezés attól függ, hogy a kollektív elismerés tartalma mennyire valósul meg sikeresen – ez megnyilvánul abban, hogy az emberek ténylegesen használják a jogrendszert a gyakorlatban.

Ez az egyik legmélyebb összekötő gondolat Burazin munkásságában:

Szándékos alkotmány + kollektív elismerés + gyakorlati megvalósítás.

Ez megakadályozza, hogy az elmélet a jogot brutális viselkedésre vagy tisztán mentális szándékokra redukálja.

11. Hatékonyság: létezés nem ugyanaz, mint az érvényesség

Burazin hatékonysági kezelése különösen fontos, mert összekapcsolja korai kelsen-érdeklődését az artefakt-ontológiájával.

A "A jog és hatékonyság fogalma" című művében több, gyakran összekeverett kérdést különböztet. Egy adott jogi norma a jogrendszerhez tartozhat, még akkor is, ha gyakran megsértik. Ezért **egy egyéni norma érvényességét nem lehet egyszerűen a hatékonyságára redukálni**. Ez a durva jogi realizmus kritikája. A rendszerszintű szinten azonban egy teljesen

hatástalan, feltételezett jogi rend más problémát vet fel: egy olyan rendszer, amelyet senki sem használ, követ vagy alkalmaz, már nem létezhet működő jogrendszerként.

Az erektélmélet ezért pontos ontológiai funkciót ad a hatékonyságnak. A hatékonyság nem feltétlenül az, ami *minden szabályt érvényessé tesz*. Inkább a sikeres társadalmi megvalósítás segít abban, hogy **maga az intézményi erekleve valóban létezzen**.

2020-as horvát és 2021-es angol Kelsen-tanulmányai tovább élesítik ezt. Burazin újraépíti Kelsen megkülönböztetését a normák érvényességének és érvényességének elvesztésének feltételei között, beleértve a feltételezés tényét és a hatékonyság vagy annak lehetőségének követelményét, miközben különös figyelmet fordít a feltételes/teljes érvényességre és a jogi létezés időbeli dimenzióira.

Ezt a kelsen-i munkát nem szabad összetéveszteni Kelsen teljes körű átvételével. Burazin saját ontológiája jóval szociális-ontológiai és műtárgyibb, mint Kelsen Tiszta Elmélete. De Kelsen szokatlanul pontos eszközökkel biztosít számára a **pozíciók, érvényesség, létezés, hatékonyság és időbeli kitartás** megkülönböztetésére.

2025-ös kritikája Norbert Hoerster Kelsen-értelmezéséről megerősíti, hogy ez a kelsen-i irányzat továbbra is aktív. Burazin megvédi Kelsen belső fogalmi pontosságát a normák, hatékonyság, egyéni normák, szokások, normatív konfliktusok és az alapvető norma szankciójában azokkal szemben, amelyeket túlegyszerűsítettnek lát.

12. Burazin kapcsolata a jogi pozitivizmushoz

Burazin leginkább jogi **pozitivistának minősül széles elméleti szemléletben**, de bizonyos képesítések szükségesek.

A pozitivista karakter négy szempontból látható. A jogi létezés alapvetően társadalmi tényeken keresztül magyarázható; az intézményi státuszok a kollektív elismeréstől függenek; az erkölcsi helyesség nem általános feltétele a jogi létezésnek; és Burazin kifejezetten részt vesz abban a vitában, hogy az erektét/funkcióelméletek miként maradhatnak kompatibilisek a pozitivizmussal. 2019-es Ehrenberg-beszélgetése valójában úgy fogalmazza meg a kérdést, hogyan lehet valaki "jogi pozitivista" maradni, miközben komolyan veszi a jogi funkciókat.

Mégis, a "műtárgyelmélet = exkluzív pozitivizmus" formula tévedne.

Egy műtárgyelmélet leírja, **milyen típusú entitásjog**. A társadalmi gyakorlatok összetétele önmagában is hivatkozhat erkölcsi kritériumokra. Egy közösség elismerési szabálya magában foglalhat alkotmányos elveket, amelyek értékelő fogalmakat tartalmaznak. Az artefaktuális tézis tehát nem oldja meg minden vitát az inkluzív pozitivizmus, az exkluzív pozitivizmus és az antipozitivizmus között.

Burazin legerősebb elkötelezettsége ezért nem egy nagyon specifikus pozitivizmus altípus iránt, hanem egy **szociálonológiai tézis iránt a jogi létezés alapjairól**.

13. Források kontra normák: válasza az értelmezési nézeteltérésre

Különösen jelentős finomítás jelenik meg a Giovanni Battista Rattival közösen írt "Rule (s) of Recognition and Canons of Interpretation" című tanulmányban.

Egy ismerős dworkini-féle ellenvetés a pozitivizmust kapcsán, hogy a bírák gyakran eltérnek a jogi érvényesség kritériumairól. Ha a harti elismerési szabály egy konvergencián alapuló hagyományos szabály, hogyan lehet magyarázni az átfogó értelmező nézeteltérést?

Burazin és Ratti válaszul megkülönböztetik **a jogi forrásokat a jogi normáktól**. Az elismerés szabálya azonosítja a forrásokat – alkotmányos szövegeket, törvényeket, precedenseket és így tovább. De a jogi normák jelentések, amelyek ezekből a forrásokból értelmezés útján származnak. Ennek következtében a jogi források értelmezésével kapcsolatos nézeteltérés nem feltétlenül az alapvető hagyományos szabály körüli nézeteltérés, amely az adott forrást jogi relevánsnak nyilvánítja.

Ez elméletileg fontos, mert finomítja a harti építészetet:

az elismerés az autoritativ forrásanyagot azonosítja; az értelmezés normális tartalmat generál vagy azonosít az adott anyagból.

Ez a lépés lehetővé teszi, hogy a jogi források szintjén a konvencionális együtt létezen jelentős nézeteltéréssel a jogi jelentés szintjén.

Ez a Burazint sokkal szorosabban kapcsolja össze a Genova, Guastini és Ratti elemző, jogilag valóságú hagyományaival.

14. A jog funkciói: óvatos, nem maximális funkcionalizmus

Az erektét jellemzően funkciókkal bír, így egy műtárgyelmélet azonnal felveti a kérdést, vajon a törvény természete megmagyarázható-e a funkcióján keresztül.

A Burazin nem alkalmaz egy egyszerű funkcionális jogdefiníciót.

2019-ben Kenneth Ehrenberggel folytatott kapcsolata elfogadja, hogy a funkciók jogos magyarázó jelentőséggel bírnak, de három jelentős fenntartást vet fel. Először is, nem szabad pusztán az egyes törvények összesítésével következtetésre juttatni egy jogrendszer természetét. Másodszor, a hagyományos és történelmileg kidolgozott jog megakadályozza, hogy túl pontos szándékokat követeljünk a funkcióra vonatkozóan az azonosítható teremtménytől. Harmadszor, az, hogy valami **műtárgyként vagy intézményként funkciókat bír, általában** nem mondja meg, hogy pontosan mi **a jogi** funkciója.

A lényeg megkülönböztethető a következők között:

általános műtárgyi funkció → intézményi funkció → kifejezetten jogi funkció.

Ezeket a szinteket nem szabad összeomlani.

Ez egy újabb példa arra, hogy Burazin felülvizsgálja az eredetileg csábító tárgyelmélet implikációját. Az artefactualitás megnyitja a jogtudományt a funkcionális magyarázat felé, de nem igazolja a jogot egyetlen univerzális cél alapján definiálni további érvelés nélkül.

15. A 2022-es finomítás: miért minősülnek a jogrendszerek kifejezetten "absztrakt erekteleknek"

A 2018-as megfogalmazás a jogi rendszereket "absztrakt intézményi erekteleknek" nevezte. A 2022-es "Jogi rendszerek mint absztrakt tárgyak" fejezetben Burazin sokkal közvetlenebbül az **absztrakt szóra** koncentrált.

A jogrendszerek nem illeszkednek kényelmesen a két hagyományos ontológiai kategória egyikébe sem. Nem konkrét fizikai tárgyak: a horvát jogrendszer nem azonos a törvényeivel, bíróságaival, bíráival vagy adatbázisaival. De nem is platóni absztrakt entitások, mint a számok, amelyeket időtlenül létező tárgyakként képzelnek fel. A jogrendszerek **létrejönnek, időben helyezkednek el és feltételesen**.

Ezért a Burazin a **létrehozott immaterial tárgyak** kategóriáját használja. Létezésük konkrét entitásoktól és tevékenységektől függ, anélkül, hogy ezekre leegyszerűsíthetők lennének.

Ez a jogrendszert egzisztenciáilag különböző szempontokból függővé teszi:

jogi tisztviselők, állampolgárok, jogi gyakorlatok és normatív dokumentumok.

Ezek az entitások támogató feltételek, nem pedig olyan összetevők, amelyek fizikai összege egyszerűen a jogrendszer.

Ez a 2022-es tanulmány tehát inkább a finomítást, mint elméleti változást képvisel. A 2018-as elmélet adta a jogrendszer szociális-ontológiai alapítványát; a 2022-es magyarázat egy kifinomultabb **metafizikát nyújt az egzisztenciális függőségről**.

Vonzó következmény, hogy a Burazin egyszerre állíthatja, hogy a jog objektív és társadalmilag felépített. Miután létrejött, a jogrendszer nem csupán az, aminek bármely egyén hiszi. Mégis, létezése végső soron a kollektívan fenntartott emberi gyakorlatoktól függ.

16. Jogi hivatalok: a rendszer ontológiától az intézményi komponenseinek ontológiáig

2019–2023 körül Burazin elkezdte a jogrendszert fontos, alárendelt intézményi tárgyakká bontani. Különösen jelentős, az **ő jogi iroda** elmélete.

Egy jogi hivatal nem azonos azzal, aki jelenleg betölti azt. Elnökök, bírák és törvényhozók jönnek-mennek, amíg hivataluk megmaradhat. Nem csupán egy írásos szabályok halmaza. Burazin ennek megfelelően egy **anyagtalan intézményi erekként jellemezi**.

Létrehozásához kollektív elismerést igényel a státuszfüggvényt és a hozzá tartozó deontikus képességeket biztosító alkotó normák. Fennmaradása szintén a releváns elismerés fenntartásától függ.

A legfontosabb, hogy a Burazin megkülönbözteti az **eredeti** jogi hivataloktól származó anyagokat.

A törvényhozás vagy igazságszolgáltatás azért származik hivatal, mert a már meglévő rendszerhez tartozó jogi normák alkotják azt. De ez a magyarázat nyilvánvaló visszaesést eredményez: mi alkotta jogilag az első intézményt, amely képes alkotmány megalkotására?

Burazin válasza az **alkotmányalkotó eredeti jogi hivatala**. Nem egy logikailag előző, pozitív jogi norma alkotja. Jogi intézményi státusza végső soron az állampolgárok **elismerési normájából** ered: az érintett politikai közösség kollektíven ismeri el meghatározott személyeket vagy intézményeket alkotó jogi státuszsal.

Ez fontos kiterjesztése a 2015-ös Hart rekonstrukciójának. Egy jogrendszer végső társadalmi alapjai nem lehetnek kizárólag már megalkotott jogi tisztviselőkből, mert ez feltételezné azokat a jogi státuszokat, amelyeket az elmélet meg akar magyarázni.

Az elmélet tehát feltűnő kétszintű szerkezettel rendelkezik:

A közösségi/társadalmi elismerés → eredeti jogi irodák → pozitív jogi normákat → származtatott jogi irodákat.

Ez lehet Burazin legvilágosabb válasza arra a kérdésre, hogy egy első alkotmány hogyan hozhat létre egy valóban jogi intézményi rendet a jogjog végtelen visszaesése nélkül.

17. A tényleges gyakorlás ismét számít: egy kihasználatlan hivatal nem érheti el teljes intézményi létezését

Az irodák elmélete kidolgozza korábbi társadalmi validációs elképzelését.

Egy névleges tisztség kollektív elismerése nem mindig elegendő. Burazin azt állítja, hogy az intézményi tisztségeket legalább kezdetben olyan személyeknek kell elfoglalniuk, akik ténylegesen gyakorolják a vonatkozó deontikus hatalmat, és intézményi létezésük folytatódik a fenntartható elismeréshez viszonyítva.

Ismét láthatjuk jellegzetes triádját:

a konstitutív fogalom/szándék → kollektív elismerés → sikeres intézményi gyakorlat.

Így a Burazin elkerüli két ellentétes redukciót. A jog nem csupán viselkedés, mert a státusz és a normatívus szándékos és felismerő struktúráktól függ. De az intézményi valóság sem pusztán kollektív hit, mert ezeknek a struktúráknak a gyakorlatban működőképessé kell válnia.

18. A jogi hatáskörök a jogi hivatalok részét képezik

A 2023-as "Jogi hivatalok és joghatóságok" fejezet egy újabb elemet ad hozzá. Burazin azt állítja, hogy egy valódi jogi hivatal szükségszerűen tartalmaz legalább **egy jogi hatalmat**. A hivatalokat hatalmat adó normák alkotják – jogi normák, ha a származtatott hivatalok esetében, esetleg társadalmi normák az alapvetően megalapítózó.

Továbbá azt állítja, hogy egy hivatal szükségszerűen legalább minimális **szabadságot tartalmaz hatáskörének gyakorlására**. Egy olyan szervezet, amelyet teljesen megfosztanak

bármilyen jogi alkalmasság gyakorlásától, nem birtokolná valóban a tisztséget az adott értelemben.

Ennek következtében elutasítja a társadalmi ontológiában néha védett "disszociációs tézist" – azt a lehetőséget, hogy egy hivatalt teljesen elválasszanak az azt alkotó hatalomtól.

Ez jelentős visszatérés a kifejezettebb szükségszerűségi állításokhoz. Burazin érett elmélete tehát nem pusztán "antieszencialista". Ehelyett szkeptikussá válik azzal kapcsolatban, hogy egyetlen univerzális joglényeget fedezzen **fel**, miközben továbbra is úgy véli, hogy gondosan meghatározott intézményi típusok alkotmányos vagy szükséges tulajdonságokkal rendelkezhetnek.

19. Jogi normativitásról alkotott elmélete

Burazin nem dolgozott ki olyan Raz- vagy Scanlon-stílusú független általános gyakorlati okelméletet, amely a jogi normativást helyezné jogtudományának középpontjává. Fő hozzájárulása inkább **az intézményi normativitás**.

A jogi rendszerek és hivatalok státuszteremtő intézmények. A konstitutív normák kollektív elismerése pozíciókat, kompetenciákat, kötelezettségeket, jogokat, kötelezettségeket és hatalmat ruház fel az emberekre. Ezért a jogi normativás összefonódik a **státuszfunkciókkal és a deontikus jogkörökkel**.

Ez nagyrészt a szociálonológiai hagyománynak, különösen Searle-nek és a kapcsolódó intézményi tényelméleteknek köszönhető, de Burazin ezt a jogi rendszerekhez igazítja azzal, hogy sokkal nagyobb súlyt ad az elismerés, a hivatalnokok, jogi gyakorlat és hatékonyság szabályainak.

A kulcsfontosságú meglátás az, hogy a normatív státusz nem azonosítható egy fizikai ténnyel egy egyénről. A bíró biológiai tulajdonságai nem ad a bírónak hatalmat kötelező érvényű ítélet kihozatalára. Ez a hatalom azért létezik, mert az egyén egy kollektíven elismert, intézményi pozíciót tölt be, amely egy jogi tárgyban áll.

Pontosan ezért a műtárgy tézis több, mint a jogi pozitivizmus terminológiai átcímkezése.

20. Értelmezés, antinomiák és alkotmányos érvelés: egy második, párhuzamos kutatási program

A jog ontológiája mellett Burazin jelentős jogi érvelési programot is fenntart. Korábbi munkái a jogi elvek és normatív konfliktus formái közötti antinomiákat elemezték. Későbbi publikációi az alapvető jogok konfliktusaival, az alkotmányos alkalmazással a hagyományos bíróságok általi alkalmazásával, az értelmezés kánonjaival és az egyensúlyozással foglalkoznak. A 2023-as tanulmány Svan Relac-szal az alkotmányok hagyományos bíróságok alkalmazásáról különösen szisztematikus jellegű. Hat paradigmátikus helyzetet különböztet, beleértve a közvetlen alkotmányos szabályozást, a jogszabályi hiányosságokat, az alkotmányos és törvényi normák közötti különböző konfliktusokat, valamint alkotmányellenes egyéni döntéseket, és ezeket belső és külső igazságszolgáltatással elemzi.

2024-ben Marin Keršič-csel közösen írt cikke kritikusan vizsgálja Riccardo Guastini alkotmányos jogok és az egyensúlyozás közötti konfliktusokat vizsgálva, felmerülve az ilyen konfliktusok természetéről, a balancing és *lex specialis* kapcsolatáról, a kiegyensúlyozás szerepéről a bírói érvelésben, valamint Guastini egyensúlyozás jogi értelmezésként való besorolásáról. Nem tekintenék ezeket az írásokat radikális, új "Burazin alkotmányelméletének". Jobban értelmezhető úgy, mint a jellegzetes analitikus technikájának alkalmazását normatív **konfliktusokra, értelmezésre és ítélethozatalra**. Ennek ellenére azt jelzik, hogy kutatásai az ontológiától a jogi tartalom generálásának és alkalmazásának folyamatai felé terjeszkednek.

21. A 2026-os módszertani fordulat: az analitikus joggyakorlat a jogtudomány módszertanává válik

Burazin 2026-os *Isonomia* cikke, amelyet 2026. június 30-án jelent meg, a legvilágosabb közelmúlt fejleleménye. Már nem csak azt kérdezi: "Mi az a jog?" vagy "Milyen ontológiát kellene alkalmaznia a jogtudománynak?" Azt kérdezi, hogyan **kellene maga a kontinentális európai jogtudomány kutatást** végezni.

Öt fő kutatási célt különböztet:

1. a jog leírása;
2. jog magyarázása;
3. jog értékelése;
4. jobb jog vagy jobb értelmezés/alkalmazás ajánlása;
5. rendszerezni a jogot.

Minden célhoz összeköti a jellegzetes kutatási kérdéseket és hipotéziseket megfelelő tesztelési vagy támogató módszerekkel.

Ez jelentős bővítést jelent intellektuális projektjében. A korai Burazin jogelméleteket elemezett. A középkorszak Burazin a jogrendszerek ontológiáját alkotta. A közelmúlt Burazin egyre inkább **meta-jogi tudományként** kezeli az analitikus jogelméletet: a jogtudomány olyan fogalmi eszközöket kínál, amelyek megmondják a doktrinális jogászoknak, milyen állításokat tudnak feltenni róluk, és milyen módszerek megfelelőek.

Itt egy körkörös intellektuális fejlődés is zajlik. A módszertani kérdések, amelyeket Dickson és Leiter ellen vetett fel 2012–2013 körül, tizenhárom évvel később térnek vissza, de sokkal konkrétabb szinten.

22. Mi változott valójában Burazin jogi elméletében?

A válasz árnyaltabb, mint egy átváltási sorozat. Hat **valódi fejleményt** látok, de nincs alapvető szakadás.

Az első a helyi fogalmi eszencializmustól az ontológiai elemzés **felé való átmenet**. A korai munka a felelősség és a szankciók alapvető jellemzőit azonosítja. Nagyjából 2012-től kezdve Burazin egyre szkeptikusabbá válik azzal kapcsolatban, hogy a "jog" egyszerűen egy hétköznapi fogalmaként kezelhető, amely egy időtlen bontást tartalmaz szükséges tulajdonságokra. Az artefakt-elmélet a kutatást a teremtés, társadalmi függőség, használat és véletlen tényezők felé irányítja.

A második a kollégiumi fogalmi elemzéstől a korlátozott módszertani pluralizmus **felé való átmenet**. Sosem hagyja el az analitikus filozófiát, de a résztvevő fogalmak empirikus ismerete azért válik relevánsvá, mert maga az objektum részben fogalomfüggő. Ez a fejlődés Leiterrel való kapcsolatában kezdődik, és beépül az erektfaktumelméletbe.

A harmadik a Hart hivatalos gyakorlatától egy szélesebb kollektív elismerési modell **felé való átlépés**. A tisztviselők továbbra is nélkülözhetetlenek, de Burazin egyre inkább az állampolgárokat vagy az érintett közösséget vezeti be az alapító szinten. Ez legvilágosabban az eredeti alkotmányalkotó hivatalról szóló beszámolójában.

A negyedik a viszonylag **intentionalista műtárgymodellről az evolúciós modell** felé való átmenet. A törvényt nem kell szándékosan egyetlen aktusban megalkotni. A szokás, ismétlődő gyakorlat és fokozatos elismerés jogi tárgyat hozhat létre.

Az ötödik egy általános állítástól, miszerint a jogrendszerek ereklékek az általános állítástól, egy sokkal differenciáltabb **függőségi ontológiáig** való átmenet: absztraktság, anyagtelenség, időbeli teremtés, dokumentumoktól, személyektől és gyakorlatoktól való függőség, valamint hivatalok és hatalmak alontológiái.

A hatodik a jog ontológiától a jogi tudás módszertana **felé való elmozdulás**. 2026-os jogtudományi programja most azt kérdezi, hogyan írják le, magyarázzák meg, értékelik, reformálják és rendszerezik az ügyvédek azt az artefaktát, amelynek ontológiáját korábbi tanulmányai elemezték.

23. Mi *nem* változott?

Több mély elköteleződés is meglepően stabil volt.

Burazin továbbra is **elemző elméleti szakember** maradt. Még a társadalmi ontológiából való kölcsönözés során is eljárása inkább fogalmi differenciálódás és rekonstrukció, nem pedig szociológiai nagyelmélet.

Emellett megőrizte az alapvetően **pozitivistá megkülönböztetést a jogi létezés és az erkölcsi érdem** között, bár maga az erektfaktumelmélete elég széles körű ahhoz, hogy elfogadja azokat a jogrendszereket, amelyek társadalmilag elismert kritériumai az erkölcsre vonatkoznak.

Sosem fogadta el erős leiteriai naturalizmust. Az empirikus kutatás inkább kiegészíti, mint helyettesíti a fogalmi-filozófiai vizsgálatot.

És bár egyre nagyobb érdeklődés a függvények iránt, elméletét nem alakította át funkcionalizmusra. A társadalmi elismerés és a konstitutív szabályok továbbra is alapvetőbbek maradnak, mint az állítás, hogy a jog azért létezik, mert egyetlen univerzális célt szolgál.

A legfontosabb, hogy nincs bizonyíték arra, hogy a pozitivizmusból a természetjogra, Hartból Dworkinre vagy az analitikus filozófiából a szociológiai rendszerelméletre váltott volna átállás. Az ő pályája túlnyomórészt **összesített**.

24. Burazin hozzájárulásának legeredetibb elemei

Ha megkérdezzük, mely elemek valóban megkülönböztető hozzájárulások a nemzetközi jogtudományhoz, mintsem a meglévő elméletek alkalmazásai, akkor néhányat különösen magasra sorolnék.

Az első a jogi rendszerek rendszerszintű fejlesztése , **mint elvont intézményi tárgyak**, összekapcsolva az ereklék analitikus metafizikáját a jogrendszer szintjén, nem csupán egyéni törvényekkel vagy intézményekkel. 2016-os cikke, valamint a 2018-as és 2022-es kötetek segítettek a "műfatek-elmélet" felismerhető kortárs kutatási programmá válását. Az OUP kötet kifejezetten összevonta a módszertant, ontológiát, normatívást és szkeptikus válaszokat ezen a kérdés körül.

Másodszor a **harti alkotmány háromszintű rekonstrukciója**: a szabályalkotó rendszer elemei, a hivatalnokok alkotmányozó státusza és maga a jogrendszer alkotmánya, valamint az elismerés szabálya is végrehajtási mechanizmusként szolgál. Ez valódi elméleti kiegészítés Hartnak.

Harmadszor a **gyakorlati fogalmak és az erektétfogalmi függőség** integrálása. Ez szokatlanul elegáns indokot ad arra, hogy a résztvevők fogalmai ontológiailag fontosak anélkül, hogy a résztvevők végső hatalomot adnának a filozófiai elmélet felett.

Negyedik a **kollektív elismerés plusz társadalmi megerősítés** elmélete. A jog nem pusztán szándékos termék, sem csupán megfigyelhető engedelmességi mintázat. Az intézményi létezéshez olyan felismerő struktúra szükséges, amely a gyakorlatban eléggé megvalósul.

Az ötödik a különbség az **eredeti és származtatott jogi hivatalok** között, valamint az alkotó hatalom alulról felfelé irányuló magyarázata. Az eredeti alkotmányalkotót az állampolgárok elismerése révén törvényessé nyilvánítva, nem pedig egy másik előzményes pozitív normán keresztül, Burazin szociálonológiai választ épít fel a regresszum problémájára, az alkotó kompetenciára.

A hatodik tézis, hogy **a jogi hivatal és a jogi hatalom szükségszerűen összekapcsolódnak**, és a hatalom gyakorlásának minimális szabadsága a valódi tisztség része.

Hetedik a hetedik egyre rendszerezettebb kísérlete, hogy az elemző jogtudományt **a kontinentális doktrinális jogtudomány módszertanává** alakítsa, egy olyan projekt, amely még elég fiatal ahhoz, hogy végső hatását még nem lehet felmérni.

25. Ahol a Burazin továbbra is tágabb hagyományoktól függ

Eredetiségét azonban nem szabad túlbecsülni.

Az alapvető társadalmi tény tézise Kelsen, Hart, Raz és mások pozitivista hagyományából ered. Műtárgyelmélete nagymértékben támaszkodik a kortárs analitikus metafizikára, elsősorban Hilpinenre, Thomassonra és Bakerre. Kollektív intenzitásról, intézményi státuszról és deontikus hatalomról szóló nyelvezete egy szélesebb szociálonológiai vitához tartozik. Források/szövegek és normák/jelentések közötti megkülönböztetése erősen hasonlít a genovai analitikus-realista iskolába. Kelsenről végzett munkája gyakran rekonstrukciós, nem pedig független sztanciális elmélet.

Burazin eredetisége tehát elsősorban a **szintézisben és az újratervezésben rejlik**: olyan elemeket vesz fel, amelyek külön léteztek a jogtudományban, a metafizikában és a társadalmi ontológiában, és egyesíti azokat egy viszonylag koherens jogrendszer-ontológiává.

Ez a szintézis számomra elég jelentős ahhoz, hogy eredeti hozzájárulásnak minősüljön, nem csupán Hart vagy Kelsen magyarázatának.

26. Egy fontos fogalmi feszültség az elméletben

Van azonban egy produktív feszültség, amely még nem oldódott meg teljesen.

Ha a jogi fajok erősen fogalmifüggőek és történelmileg feltételesek, mekkora univerzális szerkezetet fedezhet fel az általános jogtudomány?

Burazin néha hangsúlyozza a véletlenszerűséget, a fogalmi változatosságot és annak lehetőségét, hogy egy műtárgy megközelítés gyengítheti a hagyományos esszenciaizmust. Máshol azonban erős modális állításokat tesz – például hogy a jogi hivatalok szükségszerűen hatalmat foglalnak magukban. Maga a tézise, miszerint minden jogrendszer elvont intézményi ereklét, szintén egyetemes állítást tesz a jog ontológiájáról.

Így érett elmélete köztes pozíciót foglal el:

Antiesszencialista az egyszerűsített jogmeghatározásokkal kapcsolatban, de nem antiesszencialista minden ontológiai struktúrával kapcsolatban.

Ez védhető, de fontos jövőbeli feladatot teremt: rendszerszinten megkülönböztetni azokat a tulajdonságokat, amelyek szükségesek, mert valami **erektét**, a szükséges tulajdonságok, mert **intézményi tárgy**, és amelyek szükségesek, mert **jogrendszer**, és pusztán a történelmi jogrendszerek feltételes tulajdonságai között.

Ez a megkülönböztetés az elmélete egyik leggyümölcsözőbb kiterjesztésévé válhat.

27. Egy másik megoldatlan kérdés: mennyi népszerű elismerés szükséges?

Az állampolgárok szerepe fontos elméleti kérdést is felvet.

Burazin érett beszámolója az állampolgárok elismerését használja az eredeti jogi hivatal magyarázatára. Ez megoldja a jogi felhatalmazás visszalépését, de határproblémákat vet fel. Kik alkotják a "releváns közösséget"? Mennyire kell elterjedtnnek lennie az elismerésnek? Tudatosnak kell lennie? Mi történik mélyen megosztott társadalmakban? Létezhet-e egy autoriter rendszer továbbra is, ha a legtöbb állampolgár elutasítja, de a tisztviselők sikeresen fenntartják? Mi választja pontosan a kényszerítő engedelmet az intézményt alkotó elismeréstől? Az ő elmélete azt válaszolhatja, hogy az elismerésnek nem kell egyenlő jóváhagyás, és hogy az intézményi gyakorlatok diplomát is elfogadnak. De egy teljes magyarázathoz még mindig pontosabb **küszöbértékekre és azonosságelméletre lenne szükség a kollektív elismerés érdekében**. Ez a kérdés különösen fontossá válik, amikor az elméletet a rendszerek létezéséről kiterjesztik **identitásukra és folytonosságukra forradalom, elszakadás, alkotmányos helyettesítés és állami utódlás révén**.

28. A következő valószínű fejlemények 2026 után

Itt meg kell különböztetni a publikált elméletet az ésszerű vetítéstől.

Burazin jelenlegi önéletrajza felsorolja a folyamatban lévő munkákat " **Errors in Law**", " **Continuity of Legal Systems**" és " **Systematic Interpretation**" címmel, valamint egy előadást készít "The Continuity of Legal Systems" címmel a Bologna konferencián, *The Metaphysics of Law: Continuities and New Directions* 2026-ban.

Ha ezek a projektek a korábbi munkái szerint érnek, különösen valószínű, hogy három kiterjesztés várható.

Az első egy **diagrón ereklyeelmélet**. Publikált ontológiája viszonylag jól magyarázza, mi számít egy jogrendszernek egy adott időszakban. A folytonossági probléma azt kérdezi, hogy egy tárgy és egy $t_1 t_2$ *ugyanaz a jogi rendszer* marad forradalmi alkotmányos változások, területi átalakulások és tisztviselők cseréje ellenére. Ez természetes következő lépés a 2022-es absztrakt ereklyék elemzéséhez.

A második a **jogi hiba episztemológiája** lenne. Miután a források, normák és értelmezés megkülönböztetnek, felmerülhet a kérdés, mit jelent a törvényhozók, bíróságok vagy jogtudósok számára, ha hibát követnek el egy olyan intézményi tárgy kapcsán, amelynek tartalma részben az értelmezési gyakorlatoktól függ.

A harmadik pedig összekapcsolná a **szisztematikus értelmezést a jogtudomány módszertanával**. 2026-os megkülönböztetése a leírás, magyarázat, értékelés, ajánlás és rendszerezettség között arra utal, hogy a rendszerezés egyre inkább központi kérdéssé válik, nem csupán mellékes doktrinális technikaként.

Ezek a bejelentett kutatásokon alapuló előrejelzések, amelyek Burazin publikált elméletének még nem végleges elemei.

29. Általános periodizáció

Az intellektuális fejlődés tehát öt szakaszra sűríthető.

2007–2011: normatív fogalmak analitikus rekonstrukciója. A szankciók, kényszerítő végrehajtás, felelősségvállalás és kártérítés dominálnak. A Kelsen fontos referenciapont.

2011–2014: módszertani önreflexió. Burazin a leíró és értékelő joggyakorlatot, valamint a fogalmi elemzés és az empirikai/naturalizált módszerek kapcsolatát vizsgálja.

2013–2018: az erektélmélet áttörése. A jogot elsősorban úgy értelmezik, mint intézményi erektétként értelmezett jogrendszert; a fogalm-függőség, a kollektív szándékosság és Hart elismerési szabályának rekonstrukciója központi szerepet kap.

2018–2023: ontológiai differenciálás. Az elméletet egy absztrakt intézményi erektét alkotják ki; a szándékos teremtés kollektív és fokozatos megjelenésre terjed; hatékonyság, funkciók, jogi hivatalok és jogi hatáskörök külön elemzésben részesülnek.

2023–2026: módszertani és értelmező bővítés. Az alkotmányos értelmezés, jogi érvelés, kelsen-rekonstrukció, és mindenekelőtt a kontinentális jogi tudomány általános módszertana kibővíti az artefakt-programot a jog ontológiájáról arra, hogy hogyan kell magát a jogi tudást előállítani.

30. Végző értékelés

Ezért **Burazin érett jogi elméletét** elemző, **széles körben pozitivistá, szociálonológiai műemlékeltéktént jellemezném a jogi rendszerekről.**

Legmélyebb állítása nagyjából a következőképpen fogalmazható meg:

A jogrendszer egy véletlenszerű, időlegesen létező, de anyagilag nem létező intézményi ereklje, amelynek létrehozása és fennmaradása az emberi gyakorlati fogalmaktól, kollektív elismeréstől, alkotmányozó normáktól, jogi hivataloktól és hatalmakon, valamint a jogi gyakorlatban való elég sikeres társadalmi megvalósítástól függ.

Ebből a tételből következik a legtöbb jellegzetes felépítése. Az elismerés szabálya azonosítja a jogi forrásokat és segíti a rendszer megvalósítását, de önmagában nem alkothatja meg az egész jogi rendet. Maguknak a tisztviselőknek intézményi alapításra van szükségük. Az alapvetően az eredeti jogi hivatal státuszát a kollektív társadalmi elismerésből kapja. A származtatott hivatalokat ezután jogilag hozza létre. Az egyéni normákat el kell választani szöveges forrásaiktól és hatékonyságuktól, míg a rendszer tényleges létezése elegendő gyakorlati hatékonyságot igényel. A jognak funkciói vannak, mert erektívum, de konkrétan jogi funkcióit nem lehet egyszerűen általános műtárgyi célokról értelmezni. És mivel a jog fogalmifüggő tárgy, a joggyakorlatnak vizsgálnia kell a résztvevő gyakorlatokat anélkül, hogy a filozófiát empirikus szociológiára redukálná.

A legnagyobb átalakulás Burazin munkájában tehát **nem egy jogtudományi iskolából a másikba való váltás.** Ez a kérdés fokozatos elmélyülése. Azzal kezdte, hogy mely fogalmak írják le helyesen a jogi kötelezettségeket, szankciókat és felelősséget. Ezután megkérdezte, milyen módszertani eljárások teszik lehetővé a jogtudomány számára az ilyen fogalmak azonosítását. Ezt követően megkérdezte, milyen **entitás** egy jogi rendszer, mi teszi létezésé, és milyen társadalmi tények tartják fenn. Ezután ezt az intézményi ontológiát hivatalokra, hatáskörökre, forrásokra és gyakorlatokra bontotta. Legutóbb elkezdte feltenni, hogy ezek a következtetések mit jelentenek a **jogtudomány fegyelmezett tudásformája** számára.

Ebben az értelemben Burazin elméletének története nagyjából 2008-tól 2026-ig leginkább nem elhagyott álláspontok sorozataként írható le, hanem **egy összesített átmenetként a fogalmi elemzésből a jog társadalmi ontológiájába, majd ontológiából a jogtudomány módszertanába.** A kortárs horvát jogelméleti elméleti rekonstrukció a jogi rendszerek műalkotásának a legvilágosabb része a nemzetközi analitikus jogtudományhoz való eredeti hozzájárulásnak.

VI. SZERBIA

Radomir D. Lukić jogelmélete

Kérjük, írja le és elemezze részletesen Radomir D. Lukić jogelméletének elemeit, amelyeket 1989 után megjelent tanulmányai és könyvei kinyilvánítanak, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Radomir D. Lukić (1914–1999) szokatlanul érdekes esetet mutat be, mert az 1989 utáni évek **nem** alkotnak teljesen új korszakot, amely elszakadna korábbi joggyakorlatától. Ehelyett nagyjából **1990 és 1992 között összefogta azokat az intellektuális szálakat, amelyek fél évszázadon át kísérték:** a normatív jogelméletet, a jogszociológiát, a normatív hierarchiáról alkotott kelsen-i felismeréseket, marxia/osztályelemzést, értékelméletet, és mindenekelőtt a supra-pozitív vagy "objektív jog" (*objektivno pravo*) problémáját, amelyet először 1939-es párizsi doktori disszertációjában vetett fel. A döntő késői mű az 521 oldalas ***Sistem filozofije prava (Jogfilozófia rendszere, 1992)***, amelyet a programozott **"Nacrt filozofije prava" (Jogfilozófia vázlata, 1990)** előz, és amelyet elméletileg fontos **"Normativnost prava" (A jog normativitása, 1991)** című cikk egészít ki. A kortárs tudományos munka így helyesen írja le az 1992-es könyvet Lukić munkájának csúcspontjaként, és sokkal részletesebb szinten visszatérésként a karrierje kezdetének kérdéseire.

Központi következtetésem az, hogy a késői Lukićot leginkább normaközpontú, szociológiailag megalapozott, teleológiai objektivistaként jellemezhető. Nem egyszerűen hagyta el a marxizmust, és nem vált klasszikus természetjog-elméleti szakemberré a szocializmus összeomlása után. Nem vált kelsen-pozitivistá sem. Ehelyett kétszintű joggyakorlatot épített fel: a **pozitív jog** elsősorban hierarchikusan szervezett, állam által támogatott normákból álló rendszer marad, amelyek konkrét társadalmi és osztályviszonyokon belül keletkeznek, míg végső helyessége és fejlődési iránya egy önállóan létező **objektív jog alapján** mérhető, amely maga a világ ontológiai szerkezetéből és teloszából származik. Az osztályelmélet fennmaradt, de most egy sokkal ambiciózusabb metafizikai és axiológiai keretrendszernek van alárendelve.

1. Először egy fontos bibliográfiai minősítés

A "1989 után megjelent művek" kifejezés Lukić esetében félrevezető lehet. Valóban fontos késői elméleti gyűjteménye elsősorban a következőket tartalmazza:

- **1990:** "Pojam filozofije prava" (*A jogfilozófia fogalma*), *Arhiv za pravne i društvene nauke*, bár ugyanilyen című mű már 1985-ben jelent meg; "**Nacrt filozofije prava**", *Zbornik za teoriju prava* IV, 1–29. oldal.
- **1991:** "**Normativnost prava**", *Analiza Pravnog fakulteta u Beogradu* 1–3, 189–201. oldal; továbbá Slobodan Jovanovićról szóló tanulmánya.
- **1992:** *Sistem filozofije prava*, Belgrad, Savremena administracija, 521 oldal.
- **1994:** "Teorija prava na Pravnom fakultetu između dva rata", valamint más visszatekintő interakciók a szerb jogtudományról.
- **1995:** a rövid tanulmány, a "Pravda", és sokkal láthatóabban a **Gyűjteményes művei tizenegy** kötetben.
- **1999:** az *Uvod u pravo* **későbbi kiadása**, amely Budimir Košutićhoz és Dragan Mitrovićhoz kapcsolódik; mivel ez egy közösen szerkesztett/átdolgozott tankönyvhagyomány volt, óvatosan kell használni Lukić egyedi személyes végső álláspontjának rekonstruálásakor.

Az 1995-ös tizenegy kötetes kiadás bibliográfiailag különösen fontos, de nem bizonyíték tizenegy új műre, amely 1989 után íródott. A SANU kifejezetten feljegyzi, hogy gyűjteményes művei 1995-ben tizenegy kötetben jelentek meg, és a könyvtári katalógusok szerint ezek között régebbi művek is szerepeltek, mint például a *Teorija države i prava*, *Metodologija prava*, *Osnovi sociologije*, *Sociologija morala*, *Formalizam u sociologiji*, *Istorija političkih i pravnih teorija* és *Politička teorija države*. Ezért nem szabad elméleti "1995-ös fázist" pusztán a megjelenési dátumok alapján következtetni.

Ez az 1990–1992-es időszakot a lényegi késői fejlődés döntő időszakává teszi. Lukić 1999. május 31-én hunyt el Belgrádban.

2. Az alapvető késői átalakulás: a jogelmélet egy teljes filozófia részévé válik

A késői Lukić legfeltűnőbb jellemzője a jogi kérdések feltevésének hatalmas kiterjesztése.

Korábban Lukić elsősorban állam- és jogelméleti szakember, jogi szociológus és módszertana volt. A *Sistem filozofije prava* című műben azonban nem lehet válaszolni a "Mi az a jog?" kérdésre anélkül, hogy először ne válaszolnánk a "Mi az a világ?", "Milyen létezések léteznek?", "Mi az érték?", "Mi a létezés célja?" és "Mit tudhatnak az ember?"

Valóban, a rendszer körülbelül első 320 oldala általános filozófiai problémákat érint. A filozófiát úgy definiálják, mint a "szupra-tapasztalati" (*nadiskustveno*) vizsgálata: a világ valódi lényege önmagában, nem pedig pusztán a mindennapi vagy tudományos tapasztalat által adott világban. Mégis, a filozófia ezt a tapasztalatfeletti területet a **tapasztalat alapján kell** értelmeznie.

Az építészet szándékosan rendszerezett. Az általános filozófia a következőkre oszlik:

Ontológia → axiológia → gnoseológia

és a jogfilozófia pontosan ugyanazt az építészetet tükrözi:

Jogi ontológia → jogi axiológia → jogi gnoseológia.

Danilo Basta hangsúlyozta, hogy ez nem csupán szervezeti kényelmi megoldás. Lukić feltételezi, hogy egy jogfilozófia nem alapozható megfelelően egy előzményes általános filozófia nélkül.

Ez jelentős szintváltozást jelent Lukić jogtudományában. A jog már nem magyarázható pusztán az **állam, normák, kényszerítés, osztálystruktúra és társadalmi viselkedés** közötti viszonyokkal. Mindezek egy átfogóbb valóságstruktúrának helyi megnyilvánulásaivá válnak.

3. "Monista trializmus": anyag, energia és szellem

Lukić általános ontológiai álláspontját, vagy későbbi kommentátorok helyesen nevezték, **monista trializmusnak** (*monistički trijalizam*) nevezi.

A világ egyetlen egész, amelyet három alapvető tényező alkot:

anyag — energia — szellem.

Így "monista", mert a valóság végső soron egy világ, de "trialista", mert ez az egység belsőleg három leredukálhatatlan tényezőből áll. Gordić pontosan ezt a trichotómiát azonosítja az 1992-es *rendszerben*. Lukić jellemzően az **anyaggal kezd, nem pedig szellemmel**, ami megkülönbözteti konstrukcióját a egyenes hegeli idealizmustól, bár a világszellem fogalma és erősen rendszerszintezett, teleológiai gondolkodásmódja egyértelműen megőrzi a hegeli affinitásokat.

Ez óriási jelentőséggel bír jogfilozófiája számára, mert a jog ma már egy olyan univerzumban található, amely nem aksiológiaiilag közömbös. A valóságnak van iránya; a világnak van célja **vagy telosza**. Ennek következtében Lukić nemcsak a társadalomról szóló állításokat tud levezetni, hanem objektív kritériumokat is arra vonatkozóan, hogy annak törvényének *legyen* jelennie.

Ez a lépés adja meg késői objektív jogelméletének alapját.

4. A pozitív jog fogalma erősen normatív marad

Itt egy látszólagos paradoxonba ütközik.

Pontosan abban az időben, amikor Lukić egy rendkívül ambiciózus objektív jog metafizikáját építi fel, rendkívül hangsúlyozóvá válik abban, **hogyan a pozitív jog elsősorban norma**.

1991-es "Normativnost prava" című cikke egy lényeges megkülönböztetéssel kezdődik:

a jog normativitása $\neq$ normativizmus.

Lukić számára a normativus a jog lényegi jellemzője. A jogi norma egy spirituális vagy ideális jelenség – egy gondolat a kötelező emberi viselkedésről. Nem foglal el teret ugyanabban az értelemben, mint a fizikai dolgok, bár megnyilvánulnak az emberi tudatban, az emlékezetben és a nyelvi jelekben.

Így az ontológiának több szintje van. Egy papírra nyomtatott törvény fizikailag valós; egy pszichológiai aktus, amely annak megértését teszi, pszichikusan valós; de az általa közvetített normatív jelentés **ideális jelentés-tartalom**.

Ezért utasítja meg Lukić a jog szociológiai redukcióját a viselkedésre.

A társadalom jogi normákat hoz létre, az intézmények alakítják azokat, az emberek engedelmeskednek vagy megsértik őket, a hatalom támogatja őket, és az értékek irányítják őket. De ezek közül egyik sem azonos azzal **a normatív állítással**, amely a magatartást előírja.

Képlete meglepően világos: a jog "elsődleges" norma, szabály vagy előírás az emberi viselkedésre; a társadalmi tények megmagyarázzák a normát, de **nem helyettesíthetik** azt.

Ez az egyik legerősebb folytonosság a korábbi és későbbi Lukić között.

5. Nikola Visković-csel folytatott polemikája: "integralizmusának" feltáró határa

Az 1991-es cikk különösen hasznos, mert Lukić közvetlenül szembeszáll Nikola Visković integrált jogfogalmával.

Visković azt javasolta, hogy a jogot **normák, társadalmi viszonyok és értékek** kombinációjával fogalízzák. Lukić elutasítja, hogy mindhárom közösen "jognak" nevezze. Ennek ellenére az ellenvetése finomabb, mint a szociológiai vagy axiológiai jogtudomány egyszerű elutasítása.

Kifejezetten elismeri, hogy a normák szorosan kapcsolódnak mind a szabályozott társadalmi viszonyokhoz, mind az általuk megvalósított értékekhez. Amit ellenez, az az, hogy a három ontológiailag eltérő jelenséget belehelyezzék **magába a jog definíciójába**. A terminológiai és analitikus érthetőség érdekében a "jog" elsősorban normákat kell jelölni, míg a jogi viszonyok és a jogi értékek megőrizték külön nevüket.

Ezért van egy érdekes szerkezet a késő Lukićban, amelyet így írnék le:

koncepcionális norm-monizmus magyarázó pluralizmussal kombinálva.

A szűkítve felfogott jog norma. De a jogot nem **lehet megfelelően megmagyarázni kizárólag normákkal. Magyarázata szociológiát, pszichológiát, politikaelméletet, értékelméletet és végső soron filozófiát igényel.**

Ez magyarázza, miért képes Lukić egyszerre támadni a jog "integrális" definícióit, és miért építhet fel olyan joggyakorlatot, amely lényegileg rendkívül integrált.

6. Kelsen: figyelemre méltó késői közeledés, de nem megtérés

Ugyanez a különbség magyarázza Lukić és Hans Kelsen kapcsolatát is.

1991-re rendkívül erős elismerést ad Kelsennek. Kelsen szerint helyesen fedezte fel a jog normatív elemét, és "mesterien" építette fel normatív vázát a **normák hierarchiáján** keresztül. Egy jogi rendet nem lehet megérteni normatív viszonyok nélkül a magasabb és alacsonyabb normák között.

Ez fontos fejlemény Lukić szellemi pályáján. A korábbi polemikák Kelsennel gyakran sokkal élesebbek voltak; a Kelsen fogadtatásáról szóló kutatások ennek megfelelően jelentős közeledést mutattak ki az idők során.

De Lukić elutasítja a központi átlépést a **normativitásból a normatív önellátás felé.**

Kelsen "normativistává" válik, Lukić pejoratív értelemben, amikor a normákat kizárólag normákból származtatják, és a normatív rendszer elválik társadalmi alapjaitól. A Grundnorm különösen sebezhető ezzel az ellenvetéssel: Lukić úgy véli, hogy a rendszer normatív alapjai egy másik, végső soron feltételezett normán átlépik a valóság határait. A normák nem önmagukat termelnek; **a társadalomból születnek.**

Az alternatíva tehát sem kelsen-normativizmus, sem szociológia:

a normákat nem lehet tényekre redukálni, de a normákat nem lehet elválasztani a tényektől.

Ez a középső álláspont talán Lukić érett jogtudományának legstabilabb jellemzője.

7. Normatív hierarchia, jogi érvényesség és a létezés és az érvényesség közötti különbség

Lukić meglehetősen erősen elfogadja a normatív hierarchia fontosságát.

A magasabb normák határozzák meg az alacsonyabbakat, és a hierarchia teszi lehetővé egy koherens jogi rendet. A modern jogrendszerekben az alkotmányos normák foglalják el a legmagasabb pozitív szintet. De Lukić nem csak formálisan értelmezi a hierarchiát: normatíván fontosabb tartalmak hajlamosak vagy kellene, hogy a hierarchia magasabb szintjeit foglalja el.

Érdekesebb a norma létezése és érvényessége (*važenje*) közötti megkülönböztetése.

Egy norma már létezhet – például az elfogadás és kihirdetés után –, bár még nem lehet jogilag kötelező érvényű, mert még nem jött el a hatálybalépésének dátuma. Ezzel szemben maga a pozitív jog határozza meg, mikor kezdenek meg és mikor szűnnek meg a normák. Ezért a norma létezési ideje és érvényességének ideje nem kell, hogy egybeesne. Lukić kifejezetten kritizálja Kelsent, amiért nem különbözteti meg eléggé a kettőt.

Ez a késői érv azért jelentős, mert megmutatja, hogy Lukić normatív ontológiája nem csupán Kelsen *Sollenje*. Maga a norma bizonyos értelemben **létezik**, bár a tartalma megmondja, minnek kellene lennie.

Ezzel arra törekszik, hogy áthidalja *Sein* és *Sollen* világait anélkül, hogy bármelyik összeomlana a másikba.

8. Formális érvényesség, hatékonyság és "valódi" köteleesség

Van egy másik réteg Lukić 1939-es disszertációjából örököelve.

Pályafutása során érdekelte, miért kötik valójában az embereket a normák, azon túl, hogy egy magasabb norma engedélyezi őket. A "valós" vagy tényszerű érvényesség fogalma fontos részét helyezi el a tudatosságban: egy norma gyakorlatilag motiválónak válik, amennyiben a releváns szereplők értékneként elfogadják vagy megtapasztalják.

A párizsi disszertációtól a későbbi munkáiig kiterjedő kutatások szerint ez a fogalom még mindig jelen van az 1982-es *Pojam prava* és az 1990-es *Nacrt filozofije prava* című művében.

Ennek következtében legalább három különálló kérdést lehet rekonstruálni érett elméletében:

Jogi-formális érvényesség: A norma helyesen keletkezik és helyesen helyezkedik el a jogi hierarchiában?

Társadalmi hatékonyság: Valóban bevezették vagy követik a normát?

Valódi/pszichológiai kötelék: A normát internalizálják-e, mint olyan érték, amely motiválja a viselkedést?

Lukić soha nem redukálja mindhármát egyetlen kritériumra.

Ez egy újabb oka annak, hogy egyszerűen pozitivistáknak vagy természetjog-elméleti elméleti szakembereknek minősíteni őt félrevezető.

9. A döntő késői innováció: "objektív jog"

Az 1990–1992-es időszak elméleti súlypontja az **objektív jog**.

Fontos terminológiai figyelmeztetés szükséges. Lukić *objektivno pravo* **nem** csupán "objektív jogot" jelent a hagyományos kontinentális-európai kontrasztban az *objektív jog* mint a jogrend és a *szubjektív jogok* között. Ez egy **supra-pozitív, objektíven korrekt jogot** jelöl: azt a jogot, amelynek léteznie kellene a világ és társadalom valódi szerkezete és fejlődési állapota alapján.

Ennek a fogalom fejlődése az egyik legjobban dokumentált fejlemény az egész jogtudományában.

1939-es disszertációja már objektív jogi kritériumot keresett, hangsúlyozva a lehető legjobb jogi rendet a konkrét társadalom számára, valamint a kényszer iránti támaszkodás csökkentését. Az emberi méltóság jelen volt, bár még nem abban a pozícióban, amelyet később elfoglalt.

1990-re a fogalom radikálisan metafizikaivá válik.

A "Nacrt filozofije prava" című műben az objektív jog a **világ ontológiai lényegéből** ered. Ez tapasztalatfeletti, független az emberi cselekvéstől és az emberi tudatosságtól. Ezért azonosítja a kortárs tudományok az 1990-es *Nacrtot* Lukić végső álláspontjának és alapjának meghatározó fordulópontjának.

10. Az 1990–1992-es mikro-fejlődés: a világszellem általi teremtetéstől az immanens elhatározásig

Még 1990 és 1992 között is észrevehető finomítás történt.

Az **1990-es tervezetben** Lukić az objektív jogot a **világszellem teremtményeként** mutatja be.

Az **1992-es rendszerben** módosítja ezt a megfogalmazást. Az objektív törvényt ma már **immanencisen adják a világ lényegében**. Szigorúan véve senki sem hoz létre objektív törvényt – még a világ szelleme sem.

A világszellem megteremti vagy határozza meg a világot és annak célját; **ha a világ célja rögzített, a hozzá tartozó objektív törvény ebből következik**. Ezért a világszellem már nem az objektív jog közvetlen törvényhozója, hanem csak távoli vagy közvetett ontológiai alapja.

Ez talán apró terminológiai javításnak tűnik, de filozófiailag számít.

Az 1990-es modell önkéntes **metafizika felé** hajlik: egy objektív törvényhozó objektív normákat hoz létre.

Az 1992-es verzió egy **objektív teleológiai szerkezet** felé halad: a világ, annak célja és konkrét körülményei alapján a célhoz vezető megfelelő eszközök maguk is objektíven meghatározottak.

Így a törvény analógná válik a **cél és a szükséges eszközök közötti** kapcsolathoz.

11. A végső cél: túlélés, fejlődés és méltóság

Mit akar tehát elérni a világ?

Lukić egy olyan teloszt ad a világnak, amely magában foglalja annak **túlélését és tökéletességét**, különösen a lehető legtöbb egyre tökéletesebb lény – és minden ekkor – létezését és fejlődését a lehető legteljesebb méltóságban.

Az emberi méltóság ennek megfelelően figyelemre méltó emelkedésen megy keresztül az intellektuális fejlődésében. A korai megfogalmazásokban a méltóság nagyrészt a társadalmi egyensúly feltételeként vagy eszközként működött. A késői filozófiában sokkal közelebb áll a **végső** célhoz: a legjobb túlélési forma a méltóságban való túlélés.

Ez Lukić késői elméletének felismerhető teleológiai láncot ad:

A világ ontológiája → objektív világcél → követelmények ahhoz, hogy a cél → objektív törvény → pozitív törvényű közelítés az objektív joghoz való megvalósítása.

Ez a lánc az érett rendszer magja.

12. Az objektív törvény azonban nem örök természeti jog

Ez a pont kulcsfontosságú.

Első pillantásra az 1992-es elmélet rendkívül erős természetjogi filozófiaként tűnik. Objektív jog:

függetlenül létezik a törvényhozóktól;

előnyben részesíti a pozitív jog felett;

szabványokat ad a pozitív jog kritizálására;

felfedezhető, de nem tetszőlegesen létrehozható;

és a pozitív jognak ehhez kell illeszkednie.

De Lukić határozottan elutasít egy klasszikus természetjog-tulajdonságot: **a megváltoztathatatlanságot.**

Az objektív törvény azért változik, mert megváltoznak azok a feltételek, amelyek alatt a világ objektív célja elérhető. Ez a **legjobb lehetséges törvény egy adott társadalom számára egy adott történelmi szakaszban**, nem pedig egy örök katalógus, azonos, mindenhol és mindig érvényes normákból. Kifejezetten elutasítja azt a felfogást, hogy az objektív törvény örökké azonos és megváltoztathatatlan.

Ezért a legjótékonyabb rekonstrukció a következő:

a végső cél viszonylag invariáns; az objektíven megfelelő eszközök történelmileg változóak.

Így S társadalom esetén T időpontban, adott körülmények C és objektív vég G esetén, létezik egy optimális norma komplex M esetében, amely leginkább megvalósítja G-t C alatt.

Amikor a körülmények C₁-ről C₂-re változnak, a megfelelő normatív tartalom M₁-ről M₂-re változik, még akkor is, ha G továbbra is a végső irányultság.

Ezért Lukić elméletét inkább **történelmileg változó teleológiai természetjogként** vagy esetleg **objektív teleológiai joggyakorlatként** lehet leírni, nem pedig klasszikus természetjogként.

13. Pozitív jog és objektív jog: sem teljes dualizmus, sem identitás nem

A pozitív jog emberi alkotás. Mivel az emberek korlátozott tudással rendelkeznek és részleges érdekekből cselekszik, a pozitív jog soha nem reprodukálja tökéletesen az objektív jogot.

Ezért a kettő folyamatosan eltávolodik.

Az objektív jog folyamatosan változik, ahogy a társadalmi kapcsolatok és a fejlődési lehetőségek változnak. Ezzel szemben a pozitív jog folyamatosan változik törvények és más jogi aktusok révén. Ezért hajlamos **lemaradni**, néha előre jelezni, néha pedig közvetlenül ellentmondani annak, amit az objektív jog megkövetel.

Ez egy evolúciós jogi változás elképzelést eredményez.

Ha a pozitív törvény eléggé közelíti az objektív jogot, a társadalom fejlődhet.

Ahol a különbség súlyossá válik, a társadalom stagnálódik, visszafejlődik vagy végül széteshet. Ez a kudarc maga is feltárhatja a pozitív jogrend hiányosságát, és ösztönözheti a korrekciót.

A jogi és társadalmi tudás feladata tehát az **objektív jogot a lehető legpontosabban felfedezni és pozitív joggá alakítani**. Lukić szerint a pozitív jognak ki kell sajátítania az objektív jog alapvető meghatározásait, és intézményi és kényszerítő erejét alkalmaznia kell azok társadalmi megvalósítására.

Ez egyidejűleg a jogi érvényesség elmélete tágabb értelemben: a jogalkotás, a jogi reform és a társadalmi fejlődés tekintetében.

14. Hogyan lehet objektív jogot ismerni?

Ez Lukić egyik legambiciózusabb – és legsebezhetőbb – állítása.

Az objektív jog nem már formáltja meg egy jogi kódexben. Felfedezni kell, ahogy a természeti törvényeket is felfedezik. Ez az objektív tényekbe, oksági kapcsolatokba, fejlődési tendenciákba és a célok és lehetséges eszközök közötti kapcsolatba ágyazódik.

Megoldása tehát analitikusan rekonstruálható a következőként.

Tegyük fel, hogy a tudományos vizsgálat megállapítja, hogy konkrét feltételek mellett **A szükséges vagy maximálisan elősegíti G objektív cél elérését**. Ha G objektíven kötelező, mert a világ ontológiai céljából ered, akkor a megfelelő normatív következtetés következik:

Ezt meg kell tenni.

A jogi tudomány és filozófia ezt a követelményt azonosítja; a törvényhozók pozitív normákká alakítják át.

Ez Lukić kísérlete híd kialakítására a **tudományos tudás és a normatív tudás** között.

Ez meglepően fontos szerepet ad a társadalomtudománynak a jogtudományban: egy objektíven korrekt törvényhozónak nemcsak erkölcsi elveket, hanem a társadalom tényleges oksági törvényeit is ismernie kell.

15. A marxizmus nem tűnik el: az új metafizika belsejében helyezkedik át

Itt kudarcot vall az egyszerű értelmezés a "posztkommunista természetjogra való áttérésről".

Még az **1992-es rendszerben** is Lukić továbbra is az államot elsősorban és lényegében a **uralkodó osztály** szervezeteként írja le, különösen azt az osztályt, amely a társadalmi fejlődés releváns szakaszában a legsikeresebb vagy legfejlettebb termelési módhoz tartozik.

Még feltűnőbb, hogy maga az objektív jogelmélet továbbra is kifejezetten kapcsolódik az osztálystruktúrához.

Lukić azt állítja, hogy egy adott fejlődési szakaszban az uralkodó osztály az objektíven legfejlettebb termelési mód hordozója lehet, és ezzel bizonyos értelemben az **objektív világerőtellem** és a hozzá tartozó objektív törvény hordozója lehet. Amikor a termelési módok változnak, egy másik társadalmi osztály veheti át ezt a történelmi szerepet.

Még azt is mondhatja, hogy az objektív és a pozitív törvény "két arc" ugyanannak az alapvető jelenségnek – a **társadalom osztályösszetételének** –, miközben ugyanakkor ragaszkodik ahhoz, hogy a pozitív jog közelítse azt az objektív rendet, amely elősegíti a lehető legtöbb emberi méltósággal élő lény együttélését.

Ezért a késői átalakulást úgy kell leírni, mint a **marxia kategóriák újrarangsorolását, nem pedig azok törlését.**

A korábbi osztályelemzés gyakran a végső magyarázatként működött: a jogot osztályviszonyokból és érdekekből magyarázzák meg.

Késő Lukić egy másik magyarázó szintet is beépít ezen fölé:

Világontológia és telosz↓Történelmi-fejlődési követelmények↓Termelési mód és osztálystruktúra↓Állam/Uralkodó Csoport↓Pozitív jog.

Az osztályharc így egy **történelmi átviteli mechanizmussá** válik egy átfogóbb teleológiai metafizikán belül.

Ez egy nagyon jelentős elméleti változás.

16. Miért nem szabad 1989-et éles episztemológiai szakadásként kezelni

Történelmileg azonban nem lenne biztonságos arra a következtetésre jutni, hogy az európai szocializmus 1989-es összeomlása hirtelen arra készítette Lukićot, hogy feladja korábbi világnézetét.

Először is, az egyszerű osztályredukcionista definíciók újragondolása **már 1989 előtt** kezdődött.

Másodszor, a rendszer filozófiai felépítése az 1970-es és 1980-as években végzett filozófiai munkákra épült.

Harmadszor, egészen 1992-ig egyértelműen marxista kategóriák maradtak fenn.

Negyedszer, Gordić kifejezetten megjegyzi, hogy Hegel és dialektikus materializmus hatásai még akkor is láthatóak maradtak Lukić késői filozófiájában, **miután az ideológiai nyomás eltűnt.**

Ezért jobb egy **hosszú endogén fejlődésről beszélni, amely 1989 után csúcsosodott ki,** mintsem egy ideológiai átalakulásról, amelyet a politikai rezsimváltás váltott ki.

A volt jugoszláv ideológiai környezet összeomlása megkönnyítette a metafizikai dimenzió nyíltan megfogalmazását, de a szöveges bizonyítékok nem igazolják az erős oksági tézist az "1989 → megtérésről".

17. Az egyenlőtlenség és méltóság különös kezelése

Egy különösen feltáró – és problémás – jellemző az objektív jog történelmileg relatív jellegéből fakad.

Ha az objektív jognak meg kell határoznia, mi **lehetséges és fejlődésileg megfelelő, akkor** nem parancsolhatja egyszerűen a teljes egyenlőséget és a maximális méltóságot azonnal minden történelmi társadalomban.

Lukić odáig megy, hogy azt állítja, hogy az objektív törvény **előírhatja a méltóság egyenlőtlenségét, amíg ez történelmileg szükséges.** Az anyagi termelés és a kultúra fejlődése fokozatosan megteremti azokat a feltételeket, amelyek során teljesebb és egyenlőbb méltóság valósulhat meg.

Ez feltárja a történelmi-materialista fejlődési logika folyamatos hatását értékelméletére.

De filozófiailag komoly nehézséget okoz.

Ha a méltóság alapvető vagy alapvető emberi érték, hogyan engedélyezheti az "objektíven korrekt" törvény az egyenlőtlen méltóságot?

Egy kortárs jogalapú felfogás általában a méltóságot pontosan úgy tekinti, mint valamit, amely egyenlően tartozik minden emberé, és nem lehet a produktív fejlődéstől független.

Lukić válasza implicit módon következményes és fejlődési jellegű: **az objektív jog minden történelmi szakaszban meghatározza, hogy a végső érték lehető legreálisabban elérhető formája van.**

Vitatható, hogy ez megmenti-e az elméletet. Ugyanakkor világossá teszi, hogy Lukić objektív törvénye radikálisan eltér a természeti emberi jogok történelmetlen katalógusától.

18. Jogi axiológia: igazságosság, szabadság, rend, béke és méltóság

A rendszer kiterjedt axiológiát tartalmaz.

Általános szinten Lukić hét fő értéket tárgyal: **igazságot, igazságot, szabadságot, rendet, békét, emberi méltóságot és szépséget**. Ezek végső soron a Jóhoz, mint a legfőbb értékhez kapcsolódnak.

A jogi axiológiában különböző jogviszonyú értékeket különböztet. A béke és rend szélesebb társadalmi értékek, amelyeket erősen a jog valósít meg. Az igazságosság, egyenlőség, igazság, szabadság és méltóság társadalmi-jogi értékek. Konkrétabban a jogi értékek közé tartoznak a **hatékonyság, a jogi bizonyosság és a normák technikai tulajdonságai, mint a világosság, pontosság, teljesség és tömörség**.

Az igazságszolgáltatás kissé kétértelmű osztályozó pozíciót foglal el, de lényegileg jelentősége egyértelmű. Lukić a jogi igazságosságot igazságosságként írja le helyes és "tisztá" értelemben, és az igazságot nélkülözhetetlennek tekinti, mert igazság nélkül nem lehet az igazságosság megvalósulása.

1995-ös "Pravda" című *esszéje tehát a késői axiológiai érdeklődés folytonosságát képviseli. Azonban nem vonnám le ebből a viszonylag rövid, rendszere utáni publikációból egy új elméleti szakaszt, ha nincs erősebb szöveges bizonyíték.*

19. Az ontológia uralja az axiológiát – és ez egyszerre a rendszer erőssége és gyengesége

Lukić késői értékelméletének szokatlan jellemzője, hogy az értékek nem szabadon lebegő erkölcsi ideálok.

Magukban a **létezésben vannak** gyökerezve.

Basta ezt különösen erősen hangsúlyozta: Lukićban az axiológia annyira az ontológiából származik, hogy független státusza megkérdőjelezhetővé válik. Ami egy lény, azt kellene megadnia, aminek *lennie* kellene. Például, mivel az emberiség alkotja az emberi lény lényegét, Lukić érvelhet, hogy az embernek kötelessége emberségesen cselekedni.

Pontosan ez a mechanizmus, amely később objektív törvényt generál.

Az előny nyilvánvaló: Lukić meg akarja akadályozni, hogy az értékek önkényes preferenciák kifejezéseivé váljanak. Ha a normák objektíven a valóság szerkezetére és céljára épülnek, akkor tekintélyük sokkal erősebb, mint a szubjektív erkölcsi választás.

A költség ugyanolyan nyilvánvaló: a klasszikus **probléma – kellene** megtérít.

Forrás:

"az embereknek X jellemzője van"

Logikusan nem következik további normatív premisszió nélkül, mi:

"az embereknek maximalizálniuk kell X-et."

Basta ezért azt állítja, hogy Lukić nem oldotta meg eléggé Sein és *Sollen* kapcsolatát.

Ez valószínűleg a legalapvetőbb filozófiai nehézség az érett rendszerben.

20. Jogi módszertan: pluralizmus, nem egyetlen mestéri módszer

Lukić késői munkái módszertani szempontból pluralista maradnak.

Gordić módszertani álláspontját úgy foglalja össze, hogy megtagadja a kizárólagos választást a történelmi, normatív és más megközelítések között, és pontos jogi értelmezést keres.

Az 1991-es "Normativnost prava" különösen elegáns formulációt ad.

A **normatív módszer** nélkülözhetetlen a normatív rendben: feltárja a normatív hierarchiát, kompetenciát, a származtatást és a magasabb és alacsonyabb normák közötti kapcsolatokat.

De eléri a határát, amikor felmerül a kérdés, **miért jönnek létre ezek a normák, milyen társadalmi erők okozzák ezeket, milyen következményeik, és miért tartják be az emberek.**

Ezek szociológiai és pszichológiai kérdések.

Ezzel szemben a szociológia nem tudja megmondani, hogy melyik normatív állítás érvényes pusztán a viselkedés leírásával.

Ezért minden módszernek van korlátozott **jogos domainje**, és a hiba akkor kezdődik, amikor egy módszer univerzális magyarázó tekintélyt igényel.

Ez egy kifinomult antiredukcionista módszertani elv:

normatív módszer szociológia nélkül → normativizmus; szociológia normatív módszer nélkül → szociológia nélkül.

Egyik sem megfelelő.

21. A késői gnoseológiai kiterjesztés

1989 után nem a szokásos jogi értelmezési módszertana változik, hanem az azt körülvevő **episztemológiai ambíció**.

Az 1992-es *rendszer* részletes jogi elméletet és egy leírást ad arról, hogyan lehetséges a supra-pozitív jog ismerete.

A pozitív jog közvetlenül elérhető jogi szövegek, aktusok, intézmények és gyakorlatok révén.

Az objektív jog nem az.

Mivel az objektív jog részben a "szupra-élmény" dimenzióba tartozik, annak ismerete filozófiai érvelést igényel; ugyanakkor mivel történelmileg megfelelő tartalma társadalmi körülményektől függ, empirikus tudományt is igényel.

Az elmélet tehát egyidejűleg:

empirikus és szupraempirikai, szociológiai és metafizikai.

Ez a kettős jellem intellektuálisan ambiciózus, de episztemikus sebezhetőséget teremt. Hogyan állapíthatjuk meg, hogy egy adott állítólagos szabályt valóban "a világ lényege" követel, nem pedig pusztán a filozófus politikai vagy erkölcsi preferenciájának kifejezése?

Lukić soha nem kínál teljesen meggyőző döntési eljárást erre a problémára.

22. Egy meglepő ellentmondás: "a jog elsősorban norma", mégis a normák már nem "jogi lények"

Az 1992-es rendszer egyik legátfogóbb kritikája Jasminka Hasanbegović volt.

Lukić késői jogi ontológiája egy sor fő **jogi lényt** tárgyal – jogi alanyokat, emberi jogokat és szabadságokat, jogi viszonyokat, szubjektív jogokat, jogi aktusokat, államot, házasságot, családot, vagyont, jogsértéseket és így tovább.

Ugyanakkor **magukat a jogi normákat nem sorolják független jogi lényeknek**. Ezeket az ilyen lények elemeiként kezelik.

Hasanbegović ezt súlyos filozófiai ellentmondásnak tartja, amely hiányzik Lukić hagyományosabb *Állam- és jogelméletéből* és a *Jogba bevezetéséből*. Szándékosan paradox jellemzése lényegében az, hogy a *Rendszer* "normativistát hoz létre normák nélkül".

A kritika erőteljes, mert Lukić 1991-ben azt mondja, hogy a jog **elsősorban norma**.

Így a hétköznapi általános jogtudományból filozófiai ontológiába való átmenet olyan fogalmi problémákat okozott, amelyeket régebbi doktrinális rendszere nem tartalmazott.

23. Egy másik belső feszültség: az objektív törvény önmagában működik, vagy csak pozitív jogon keresztül?

Az 1992-es elmélet egy másik érdekes antinómiát is tartalmaz.

Egyrészt Lukić ismételten ragaszkodik ahhoz, hogy az objektív jogot **pozitivizálni** kell. Az államilag támogatott pozitív jog megadja neki a szükséges társadalmi erőt a megvalósításhoz.

Másrészt néha azt mondja, hogy az objektív jog saját veleszületett erején keresztül is megvalósíthatja önmagát, még akkor is, ha pozitív jogban még nem is megerősítették.

Ezeket az állításokat nehéz összevonni.

Ha az objektív jog önállóan társadalmi sikert okoz, akkor felmerülhet a kérdés, miért nélkülözhetetlen a jogi pozitivizáció.

Ha az objektív jog pozitív jogú intézményekre és szankciókra van szükség ahhoz, hogy hatékony legyen, nem világos, milyen erőteljes értelemben működik önállóan.

A valószínű válasz az, hogy Lukić két értelemben használja a "hatékonyságot": az objektív jog **ok-ok-strukturális nyomást** gyakorolhat, mivel a fejlődési szükségleteket megsértő társadalmak negatív következményekkel járnak, míg a pozitív jog **szervezett normatív végrehajtást** biztosít.

Ez a rekonstrukció koherensebbé teszi a rendszert, de maga Lukić nem mindig húzza meg ezt a különbséget egyértelműen.

24. Teleológia lehetséges körkörösséget terem

Egy másik probléma is a társadalmi fejlődésről szóló elméletéből fakad.

Hogyan ismerjük fel, hogy a pozitív jog megfelel az objektív jognak?

Az egyik válasz az, hogy azok a társadalmak, amelyek törvényei jobban megfelelnek az objektív jognak, fejlődnek, és magasabb szintű, méltóságteljes emberi életet engednek meg, míg a szisztematikus eltérés stagnálást vagy hanyatlást eredményez.

De ha magát az objektív jogot részben azzal azonosítjuk, hogy megfigyeljük, mely intézményi elrendezések vezetnek előrehaladásra, akkor a körkörös érvelés veszélye jelent meg:

Miért objektíven helyes ez a törvény? — Mert előrehaladást hoz. Mi számít valódi haladásnak? — Az objektív jognak megfelelő fejlődés.

Lukić megpróbálja megtörni a kört azzal, hogy önállóan határozza meg a végső kritériumot – a túlélést, fejlődést és méltóságot –, de ezek a fogalmak továbbra is elég tágsak ahhoz, hogy jelentős értelmezési mérlegelés maradjon.

25. Az uralkodó osztály egyszerre járműként és veszélyként

A folytató osztályelem újabb feszültséget teremt.

A kormányzó társadalmi csoport lehet az a történelmi **eszköz, amelyen keresztül az objektív jog áthatol a pozitív jogba**, különösen, ha az osztály a társadalmilag progresszív termelési módot képviseli. Lukić 1992-ben kifejezetten megőrzi ezt a mechanizmust.

Ugyanakkor a kormányzó csoportoknak **is különleges érdekeik** vannak, ezért indítékuk van pozitív törvény bevezetésére, amely eltér az objektív jogtól.

A kormányzó osztály következtében mindkettő:

az objektív jog pozitívizálásának fő történelmi eszköze,

és az objektív jog torzításának egyik fő forrása.

Ez nem feltétlenül logikai ellentmondás. Hasonlít Marx elképzelésére, miszerint a történelmileg progresszív osztályok egyszerre szolgálnak általános fejlődési funkciókat és bizonyos érdeklődési köröket követnek.

De amint Lukić hozzáad méltóságot és univerzális világcélokat, a feszültség élesebbé válik. Az elméletnek meg kell magyaráznia, hogy az osztályérdek valóban objektív haladást jelent, és mikor csupán uralom. Nem ad egyszerű operatív tesztet.

26. Mi változott pontosan a korábbi Lukićhoz képest?

Egész szellemi pályafutása során öt **jelentős fejleményt azonosítanék, amelyek 1989 után csúcsosodtak ki.**

Az első az **objektív jog metafizikai felemelkedése**. A korai munkában az objektív jog szorosabban kapcsolódik a társadalmi egyensúlyhoz, az elfogadáshoz, az értéktudatossághoz és a legjobb elérhető rendhez. 1990 és 1992 között a világ ontológiai lényegére és céljára épül.

A második a **méltóság emelése**. A méltóság egyre inkább a társadalmi egyensúlyon belüli eszközből vagy megfontolásból a cél központi elemevé válik, amelyre az objektív törvény irányul.

A harmadik a **marxista osztályelmélet újrarangsorolása**. Az osztály nem tűnik el, de már nem számít a legmagasabb filozófiai magyarázatnak. A történelmi anyag beépül egy teleológiai ontológiába.

A negyedik egy **kifejezettebb egyeztetés a normatív elmélettel és Kelsennel**. Az 1991-es cikk Lukić egyik legvilágosabb megfogalmazását adja a normatív hierarchia nélkülözhetetlenségéről, miközben egyidejűleg elhatárolja azt a kelsen-normativizmustól.

Az ötödik a jogelméletből egy átfogó **jogfilozófiává való átalakulás, amely egy általános filozófiai rendszerbe épül**. Ezért *képviseli a Sistem filozofije* prava valóban más intellektuális ambíciót, mint a *Teorija države i prava* kibővített kiadása.

27. Mi *nem* változott?

Ugyanilyen fontosak a folytonosságok.

Lukić soha nem adja fel azt az állítást, hogy a pozitív jog redukálhatatlan **normatív jelleggel bír**.

Sosem hagyja el az **állami kényszer** fontosságát a paradigmatis posítív jogi normák megkülönböztetésében más társadalmi normáktól. 1991-ben kifejezetten azonosította a szigorú formalizmust és az állami kényszerítésre való támaszkodást szankciók révén, mint a jogi normák jellemzőjét.

Sosem hagyja el a szociológiát. A társadalom ontológiailag a pozitív jog előtt marad, és az a normák forrása.

Nem hagyja el a történelmi fejlődést vagy az osztályelemzést.

Sosem adja fel eredeti aggodalmát arról, hogy a törvény **valóban kötelező érvényű** lehet, nem pedig csak formálisan érvényes.

És ami a legfontosabb, soha nem hagyja fel az **objektív jog problémáját, amelyet** 1939-es disszertációjában vetett fel. Az 1990–1992-es elméletet inkább úgy értik, mint a legrégebbi problémájának végső és legmetafizikailagabb ambíciózusabb megoldása, mint teljesen új érdeklődési kör. A fogalom fejlődését vizsgáló kutatások kifejezetten az 1990-es *Nacrt-ot* úgy *írják* le, mint a fordulópontot, amely viszonylag korlátozott módosítással vezetett a végleges 1992-es formulációhoz.

28. Késői Lukić pozitívista, természetjog-elméleti alkotó, marxista vagy normativista volt?

Ezek a besorolások önmagukban nem elég.

A **pozitív jog azonosítását** illetően közel áll az analitikus/normatív pozitívizmushoz: a jog elsősorban normákból áll; normatív hierarchia van; a formális eljárások határozzák meg a jogi létezését és érvényességet; az állami kényszerítés elengedhetetlen.

A **jog magyarázatát** illetően szociológiai, részben marxista: a normák a társadalomból, osztálystruktúrából, termelési viszonyokból és politikai szerveződésből erednek.

A **törvény valódi kötelességét** illetően pszichológiai és axiológiai szempontokat vezet be: a normák tudatosságon és értékek elfogadásán keresztül működnek.

A **pozitív jog értékelése tekintetében határozottan** szupra-pozitívista: egy függetlenül létező objektív törvény fölött áll a pozitív törvény felett.

Az **objektív törvény végső alapját** illetően metafizikai teleológus: a kritérium a világ ontológiai szerkezetéből és objektív céljából ered.

Ennek következtében késői álláspontja nem egy instabil keverék, amely véletlenül összeegyeztethetetlen iskolákat kombinál. Szándékos kísérlet egy **többszintű szintézisre**.

A nehézség az, hogy a pályák nem mindig maradnak eléggé külön.

29. Az érett elmélet legmélyebb szerkezete

A lényegi építészetre visszaredukálva Lukić végső joggyakorlata fogalmi szempontból így ábrázolható:

1. A valóságnak objektív szerkezete van.
2. A valóságnak van egy fejlődési irányultsága vagy célja.
3. Ez a cél a túlélés, fejlődés, tökéletesség és a méltóság lehető legnagyobb reálisan megvalósulására összpontosít.
4. A társadalom célját és tényleges feltételeit figyelembe véve bizonyos társadalmi elrendezmények objektíven jobban elősegítik annak megvalósítását, mint mások.

5. Az objektíven megfelelő megállapodásokhoz tartozó normatív követelmények objektív jogot alkotnak.

6. Az ember tökéletlenül felfedezheti az objektív jogot filozófián, tudományon és tapasztalaton keresztül.

7. Politikai és osztályerők ennek egy részét pozitív jogba fordítják.

8. A pozitív jog normákat ad formális létezést, hierarchiát, szervezett érvényességet és kényszerítő erőt.

9. A pozitív jog soha nem teljesen azonos az objektív joggal.

10. A társadalmi fejlődés folyamatosan változtatja az objektív jog konkrétan helyes tartalmát, ismételt jogi reformot igényelve.

Ez véleményem szerint Lukić késői rendszerének legkoherensebb rekonstrukciója.

30. Legeredetibb filmje

A huszadik századi jogtudományban a késő Lukić legjellegzetesebb **része nem** az állítása, hogy a jognak normatív, társadalmi és axiológiai dimenziói vannak; sok elméleti szakember hasonlót állított.

A normatív hierarchia sem eredeti Kelsen után.

A marxista jogtudomány után sem eredeti a jogi osztályelmélet.

Szokatlanabb elméleti hozzájárulása az a kísérlet, hogy a következőket egyesítse:

egy invariáns kozmikus-fejlődési telosz + történelmileg relatív objektív törvény + pozitív törvényű normativitás + osztályközvetítésű társadalmi megvalósítás.

A klasszikus természetjogban az objektíven helyes jog általában időtlen.

A historicizmusban a normák történelmileg relatív jellegűek.

A pozitivizmusban a jogi érvényesség intézményesen van meghatározva.

A marxizmusban a jog történelmileg az osztálytársadalom által születik.

Lukić megpróbálja megőrizni a **négy jelentős** elemet.

Különösen figyelemre méltó megoldása az univerzalizmus és a historicizmus közötti ellentétre: **az objektív cél egyetemes, míg a megközelítéshez objektíven szükséges normák történelmi.**

Ez talán filozófiailag legerősebb értelmezése annak, hogy "viszonylag objektív jog" fogalmát kapja.

31. A végső szerkezet fő gyengeségei

Ugyanaz a szintézis több komoly nehézséget is okoz.

Az első a már említett **is–kellene probléma**: Lukić túl közvetlenül az ontológiából vezeti az axiológiát.

A második az **episztemikus probléma**: egy szupra-tapasztalati objektív törvényt valahogy meg kell fedezni az élményalapú tudományos tudás révén.

A harmadik a történelmi relativitáselmélettel **kapcsolatos**: ha az objektív jogot pontosan a világ objektív célja határozza meg, akkor meg kell magyarázni, hogy mennyire lehetnek lényegében különböző normák mind objektíven korrektak.

A negyedik a **csoportközvetítésre** vonatkozik: nem mindig lehet objektíven progresszív osztályvezetést megkülönböztetni az ideológiai érdek univerzális haladásként való bemutatásától.

Az ötödik a **méltósággal** kapcsolatos: a történelmileg szükséges egyenlőtlenség a méltóságban kényelmetlenül áll a méltóság legmagasabb értéként való státusza mellett.

A hatodik a **normatív-ontológiai ellentmondás**, amelyet Hasanbegović azonosított: egy olyan elmélet, amely azt állítja, hogy a jog elsősorban norma, meglepő módon kizárja magukat a normákat a fő jogalkotó lények katalógusából.

A hetedik pedig Lukić filozófiai módszertanának általános nehézsége. Gordić megjegyzi, hogy filozófiai módszer kategóriái és a tapasztalat és a szupra-élmény közötti határvonal továbbra sem elég pontosak, még akkor sem, ha dicséri módszertani pluralizmusát és az egyéni módszerek határainak tudatosságát.

Ezek komoly problémák, de részben azért merülnek fel, mert Lukić valami sokkal ambiciózusabbat próbál megvalósítani, mint a szokásos általános jogtudomány: egy teljes metafizikai jogrendszert.

32. Átesett-e egy újabb jelentős változás 1992 után?

Nem találok meggyőző bizonyítékot arra, hogy további jelentős elméleti szakasz lenne 1992 és 1999-es halála között.

Ez azért fontos, mert a publikációs feljegyzés épp ellenkező benyomást kelthet.

Műveinek 1995-ös hatalmas megjelenése elsősorban a **tizenegy kötetes gyűjteményes kiadás** megjelenését jelenti, nem pedig tizenegy friss, 1992 utáni elméleti konstrukciót.

Az 1995-ös igazságosságról szóló esszé folytatódó axiológiai reflexiót jelez, míg a későbbi *Uvod u pravo* hagyomány megőrzi és fejleszti az általános-jogászati örökséget. De egyik sem ad elegendő alapot arra, hogy Lukić felülmúlta volna az 1992-es *rendszer* építészetét.

Ennek megfelelően a legvédehetőbb periodizáció nem az:

A marxista Lukić 1989 → 1989-es szakadása → természetjogú Lukić → újabb késői szakasz

hanem inkább így van:

Korai objektív jog probléma → háború utáni normatív/szociológiai és marxista rendszer → fokozatos módszertani és filozófiai bővítés → 1990-es metafizikai áttörés → 1992-es végső szintézis.

Az 1990-es *Nacrt* az azonnali fordulópont; az **1992-es *Sistem filozofije prava* az érett úti cél.** Ez az értelmezés egyben a későbbi kutatások következtetése is, amely kifejezetten az objektív jog genealógiáját követi nyoma.

Általános értékelés

Radomir D. Lukić késői jogtudománya tehát elméletileg sokkal érdekesebb, mint azt a leírás, mint ahogy azt sugallná, **hogy "késői marxista, aki 1989 után a természetjog felé mozdult"** kifejezés.

Végső elmélete egyszerre próbálja megőrizni Kelsen legerősebb felismerését – a pozitív jog leredukálhatatlan normativitását és hierarchikus szerkezetét; a **szociológiai jogtudomány legerősebb** felismerését – miszerint a jogot a társadalom generálja és azon belül működik; a **marxista elemzés legerősebb** meglátását – hogy az államjogot mélyen közvetíti az osztálystruktúra és a termelési mód; és a természetjog filozófiájának legerősebb intuícióját – hogy a törvény önmagában nem adja a helyességének végső kritériumát.

Ezután mindnégyet saját monizista-trialista és teleológiai világfilozófiájába helyezi.

Az eredmény egy képletbe tömörülhet:

A pozitív jog egy állam által szervezett normatív rend, amely történelmileg konkrét társadalmi és osztályviszonyok között keletkezik; de az objektíven helyes tartalom, amelyre ennek a rendnek fejlődnie kellene, az objektív világcél történelmileg változó követelményei határozzák meg, amely a túlélésre, fejlődésre és a legteljesebb, reálisan elérhető méltóságra összpontosít.

Ez a ** objektíven helyes tartalom megkülönböztető elméleti álláspontja, amelyre ennek a rendnek fejlődnie kellene, az objektív Lukić történelmileg változó követelményei határozzák meg**.

És a legfontosabb fejlemény 1989 után nem a korábbi szociológiájának vagy marxizmusának eltűnése, hanem azok alávetése egy új, filozófiai ontológia, axiológia és objektív jog felsőszerkezetének. Ebben az értelemben az 1992-es rendszer egyszerre mélyreható átalakulás több mint ötven évvel később ahhoz a problémához, amellyel tudományos pályafutása 1939-ben Párizsban kezdődött.

Dragan M. Mitrović jogi elmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Dragan M. Mitrović jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejlődéseit és elméleti változásait ezen a területen.

Dragan M. Mitrović jellegzetes helyet foglal el az 1989 utáni szerb jogelméletben. Munkásságát nem lehet megfelelően pusztán jogi pozitivistáknak, természetjognak, szociológiai vagy rendszerelméleti elméletnek sorolni. A legjobb szintetikus jellemzés szerintem az, hogy érett joggyakorlata **realista-operatív volt, axiológiailag nyitott, államhoz alapozott pluralist és rendszerholisztikus jogelmélet**. Alapja meglepően stabil: a jog társadalmilag valós és intézményileg szervezett normatív jelenség; az állami szankció rendkívül fontos anélkül, hogy kimerítené a jog jelenségét; a jogosság, hatékonyság és jogi bizonyosság a működő jog szerkezetéhez tartozik; ugyanakkor a jog lényegi értékekre is irányul – mindenekelőtt igazságosság, szabadság, rend és biztonság. E mag köré Mitrović fokozatosan beépítette a jogi pluralizmust, az autonóm jogot, a káosz és komplexitás elméletét, a számítógépes modellezést, a holizmust, az erkölcsi és természetjogi megfontolásokat, valamint az utóbbi időben egy meglehetősen éles kritikát a kortárs multidiszciplináris és globalista jogelméletekkel szemben.

Ezt az értelmezést támasztja alá Mitrović visszatekintő rendszerezése is. Jelenlegi tízkötetes *Izabrana pravna dela* című művét tartalmazza a *Načelo zakonitosti*, *Put prava*, *Uvod u pravo*, *Autonomno pravo*, három kötet a *Teorija države i prava*, valamint a szerb és angol O pravu/A törvényről szóló gyűjteményeket. A kiadó életrajzi jegyzete maga a jogi elméletet és filozófiát, a jogi modellek matematikai modellezését és szimulációját, a holisztikus jogtudományt és az autonóm jogot kiemeli fő szakterületeiként.

Van azonban egy fontos kronológiai minősítés. A későbbi rendszer egyik alapja, a *Načelo zakonitosti*, 1996-ban monográfiában jelent meg, de szellemi magja Mitrović 1987-es doktori disszertációjából, a *Pojam i priroda zakonitosti: sadržina i oblici zakonitosti-ből* származik. A műhöz írt későbbi szerzői megjegyzésben Mitrović elmagyarázza, hogy később kiegészítették és átszervezték, részben 2011-ig terjedő írásokkal együtt, miközben fenntartotta, hogy alapvető gondolatai nem változtak alapvetően. Ezért a 1989 utáni Mitrovićot nem szabad úgy értelmezni,

mint aki 1990-ben elvetette a szocialista korszak joggyakorlatát, és teljesen új elméletet dolgozott ki. A jobb értelmezés a **folytonosság plusz kumulatív bővítés**.

Az 1989 utáni korpusz és belső pályafutása

A fő szekvenciája feltáró. Mitrović 1992-ben adta ki a *Država i pravo u teoriji države i prava* című művét; 1993-ban a *Teorija haosa i pravna teorija*; 1996-ban Ljubomir Stanojević közösen kibővített káoszelmélet, modellezés és számítógépes szimuláció témájú kezelése; 1996-ban *Načelo zakonitosti; Načela, oblici, ideje, baština. Iz pravne teorije* 1997-ben; *O pravnoj državi i drugim pravnim temama* 1998-ban; és *Put prava* in 2000. A következő évtizedben megjelent az *Osnovi prava, a Pravna teorija, az Autonomno pravo, a Država, pravo, pravda, pravnici, Teorija države i prava* és *Uvod u pravo* sorozatok. A 2010-es években megfogalmazták a "jog realizisztikus fogalmának" egyértelmű megfogalmazását, további munkát az autonóm jogról, erkölcsről és igazságosságról, az *O pravu/A jogról*, végül pedig Gordana Vukadinović-csal közösen 2019-ben az *Uvod u teoriju i filozofiju prava* című művét, valamint 2020-ban jelentősen kibővített második kiadását.

A 2020-as kiadás különösen hasznos érett intellektuális térképének azonosítására. Újonnan bevezetett egy külön részt, amely kifejezetten a "jog mint idealista és realista jelenség" témájára szól, egy egész fejezetet az esztétikáról és a jogról, valamint további kezeléseket a közelmúlt jogtudományi mozgalmával. Ez megerősíti, hogy a késői Mitrović nem húzódott vissza egy szűk tanelméletbe. Inkább arra irányult, hogy a jogelméletet egyre átfogóbbá tette.

Maga a jogelméleti felfogása

Fontos nyom Mitrović és Vukadinović megkülönböztetése a jogelmélet és a jogfilozófia között. A jogelmélet olyan állításokat kínál, amelyek legalább elvben empirikusan tesztelhetők; a filozófia olyan állításokkal foglalkozik, amelyek ereje meggyőző, nem pedig empirikusan bizonyítható. De a felosztás elsősorban módszertan, nem pedig a témák szétválasztása, mert az elmélet és a filozófia folyamatosan egymásba áramlanak.

Ez az álláspont magyarázza Mitrović munkásságának látszólag heterogén jellegét. Az egyik oldalon állnak norma, szankció, hatékonyság, állami szervezet, hierarchia, jogszerűség, jogrend és értelmezés. A másikon az igazságosság, a természetjog, az erkölcs, a szabadság, méltóság, az esztétikát, a civilizáció és végső soron a holisztikus valóságfelfogások állnak. Nem hiszi, hogy a jogtudomány jogszerűen kiiktathatja bármelyik oldalt.

Ezért erős **antiredukcionista impulzus** van jogtudományában. A tiszta normativizmus túl keveset ért a jog társadalmi létezéséről; a jogszociológia önmagában nem tudja pontosan megmagyarázni a jogi normativitást; egy parancselmélet túlzásba viszi a kényszerítést; egy kizárólag erkölcsi elmélet összekeveri a jog lényegét azzal, aminek lennie kellene; és egy egytényezős definíció nem foglalhatja magában azokat a különböző fokokat és formákat, amelyekben a jog valójában létezik.

A jog reális és operatív fogalma

Valószínűleg a legelméletileg legkülönlegesebb érett megfogalmazás a 2012-es *The Realistic Concept of the Law* című cikkben található, amelyet Marko S. Trajković közösen írt. A *Synthesis philosophica* című folyóiratban megjelent megjelenése függetlenül a 2012-es kötet

159–180. oldalán található. A központi episztemológiai állítás az, hogy egyetlen definíció sem képes reprodukálni a jog nevű jelenség teljes egészét. A jogi fogalmak és definíciók szelektív emberi konstrukciók. Viszonyosak a kutatás céljaihoz, ezért kognitív és gyakorlati hasznosságuk alapján kell értékelni, nem pedig egy megváltoztathatatlan lényeg végső felfedezéseiként.

Ez nem jogi szkepticizmus. Mitrović nem azt állítja, hogy bármit is önkényesen jognak lehet nevezni. Inkább az **opercionalizmus következik**: ahelyett, hogy egyetlen metafizikai jog lényegét keresnénk, azonosítsunk egy olyan jellegzetes tulajdonságok csillagképrendszerét, amely elég pontos ahhoz, hogy megkülönböztessék a jogi jelenségek fejlettebb és kevésbé fejlett megnyilvánulásait.

A valóságos beszámolójában hangsúlyozott tulajdonságok közé tartozik a jog külső vagy tárgyasított jellege, heteronóm dimenziója, társadalmi jellege, az érdekek szabályozása és határa, a tulajdonhoz való kapcsolódás, hatalom és szervezet, relatív mértékegység és pontosság, formalizáció, viták intézményi rendezése, külső társadalmi szankció, valamint annak szerepe a rend, biztonság, béke, igazságosság és szabadság megteremtésében. Ez összetett, nem monookális értelmezés. A normativitás, a társadalmi valóság, a szervezet, a szankció és az érték mind megjelennek a képben.

Ennek következménye Mitrović egyik legérdekesebb elképzelése: **a jog fokozatokban létezik**. A széles működési fogalmában megkülönbözteti a teljes vagy teljesen kidolgozott jogot, a hiányos vagy tökéletlen jogot, valamint egy befejezetlen, látszólagos vagy "meztelen" formát, amely a jogi jelenség határához közel helyezkedik el. Ugyanez a fokozat alkalmazható mind az államjogra, mind az autonóm jogra.

Ez jelentős lépés a klasszikus jogi pozitivizmust túl. Egy szigorú, forrásalapú pozitivisták számára a norma vagy a jogrendszerhez tartozik, vagy nem. Mitrović ehelyett valami "jogosság" skálájához emlékeztető eszközt vezet be: a társadalmi normatív elrendezések birtokolhatnak néhányat, a legtöbb vagy szinte minden olyan tulajdonságot, amely a fejlett joghoz kötődik.

Ugyanakkor megőrzi egy **szűk jogfogalmat, amely** sokkal közelebb áll a klasszikus pozitivismushoz: a jog szigorú értelemben olyan normákból áll, amelyeket az állam szervezett kényszerítő hatalma támogat vagy garantál.

Ez a kettős definíció kulcsfontosságú. Mitrović nem választ a szociológiai pluralizmus és az államközpontú pozitivizmus között. Két szintű elemzést hoz létre. A szűk működési szinten az állami szankció rendkívül használható jogi kritériumot biztosít. Tágabb elméleti szinten azonban mesterséges lenne minden jogi jellemet megtagadni a kifinomult normatív rendek közvetlen állami termelésén kívül.

Ezért nevezném az álláspontját **államközpontúnak, nem állammonizmusnak**.

Jog, állam és a reciprokális racionalizáció tézise

Mitrović állam és jog kapcsolatáról szóló elmélete megerősíti ezt az értelmezést. Az állam és a jog közös társadalmi eredetűek és szorosan kapcsolódnak, de nem azonosak. Mindegyik megőrzi egy bizonyos relatív autonómiát. Egy különösen feltáró megfogalmazásában azt állítja,

hogy a jog államra gyakorolt hatása nagyjából olyan jelentős, mint az állam jogra gyakorolt hatása.

A hagyományos állampárti formula "az állam hozza a törvényt" tehát csak a kapcsolat fele. Az állam kétségtelenül rengeteg pozitív jogot hoz létre, intézményi támogatást nyújt a normáknak, és szervezett kényszert biztosít. Mitrović azonban kifejezetten állítja, hogy az államteremtés nem döntő minden jogforma létezése szempontjából: az állam elismerheti, beépítheti vagy jóváhagyhatja a társadalomban eredetileg létrehozott szabályokat is.

Ezzel szemben a jog a nyers politikai hatalmat jogi kompetenciává alakítja. Szervezi az irodákat, osztja el a hatásköröket, szabályozza az eljárásokat, meghatározza a kényszer megengedett eszközeit, formákat teremt a hivatalos döntésekhez és korlátokat szab. Mitrović értelmezése szerint az állam tehát jogi **szervezet**: létrehozza, alkalmazza és érvényesíti a jogot, de maga szervezett, és tevékenysége jogi normákon alapul.

A mélyebb elméleti állítást nevezhetjük **reciprokális racionalizációs** tézisnek. Az állam a jogot központosított szervezéssel, végrehajtással és tekintélytel rendelkező döntésekkel racionalizálja; a törvény az államot azzal racionalizálja, hogy hatalmat kompetenciákká, intézményekké és eljárásokká alakítja, valamint a hatalom önkényes gyakorlásának korlátozásával rendelkezik.

Ez az álláspont két redukció között áll. Egy tiszta parancselmélettel szemben a jogot nem lehet egyszerűen a szuverén akaratára redukálni. Az állam és a legerősebb kelsen-féle jogrend azonosítása ellen Mitrović két analitikusan eltérő társadalmi jelenséget tart fenn, amelyek kölcsönhatását maga kell magyarázni.

Ez az elméleti alapot adja annak is, hogy a *pravna država* – a jogállam – iránti érdeklődése is legyen. Az alapvető probléma nem csupán az, hogy az állami tisztviselők jogi formában öltözött parancsokat készítenek-e, hanem az, hogy valóban jogilag megalapozott-e, kikijelenthető és a jogrend által korlátozott-e.

Jogszerűség: jóval több, mint a törvényeknek való megfelelés

Mitrović jogszerűségi fogalma ennek megfelelően széles. A joghatóság egy **dinamikus jogi elv**, amely elemző nézőponttól függően kifejezi az alacsonyabb rendű törvények felsőbbrendű joghoz való megfelelését, a jogrend hatékony megvalósításának mértékét, sőt maga a jog egy tulajdonságát vagy feltételét is. Ez mind a jogi normák rendezett hierarchiájának és az ezekhez megfelelő emberi viselkedés megteremtésére és fenntartására vonatkozik.

Ez azért fontos, mert a jogszerűség nem redukálja a logikai érvényességet. Egy gyönyörűen elrendezett hierarchia, amelynek senki sem engedelmeskedik, nem alkothat teljesen működő jogi rendet. Ezzel szemben pusztán rendszeres társadalmi viselkedés megfelelően strukturált jogi normák nélkül nem elegendő. A jogszerűség összekapcsolja a **normatív konformitást, az intézményi működést és a társadalmi megvalósítást**.

Egy másik jellemző különbség a jogi bizonyosság és az abszolút jogi biztonság között. Mitrović a bizonyosságot realisabb fogalomként kezeli: a teljes "jogi biztonság" elérhetetlen ideál, míg a jogi bizonyosság bizonyos mértékben létezhet a tényleges jogrendekben.

Ez a megkülönböztetés illik általános elméleti stílusához. Ismételten szembeállítja az abszolút fogalmakat az operatív fokozatosokkal. A tökéletes törvény, a tökéletes bizonyosság, a tökéletes szabadság és a tökéletes igazságosság korlátozó eszméi. A tényleges jogtudománynak szembe kell lépnie azok tökéletlen megvalósításával.

Történelmileg ez az elem óvatosságot igényel. Mivel az alapjogi disszertáció 1987-ből származik, pontatlan lenne ezt az egész doktrínát a 1989 utáni demokratikus átmenet termékeként értelmezni. Ami 1989 után változik, inkább a **kontextus és az alkalmazás skálája** az: a régebbi jogelmélet egyre egyértelműbb vitákba kerül a jogi államról, alkotmánykorlátozottságról, autonóm jogról, pluralizmusról és a lényegi jogi értékekről. 1998-as *O pravnoj državi i drugim pravnim temama* című műve ennek a hangsúlyváltásnak a jelképe.

Jogi rend kontra jogi rendszer

Mitrović analitikusan hasznos különbséget tesz a *pravni poredak* – a jogrend – és a *pravni sistem* – a jogrendszer között.

A jogi rend a nagyobb valóság. Ez egy olyan társadalmi rend, amelyet jog alkot, és magában foglalja mind a jogi normákat, mind az emberi viselkedést, amelyek többé-kevésbé sikeresen felelnek ezeknek a normáknak. Ennek eredményeként ötvözi a normatív struktúrát és a ténybeli megvalósítást, amely a jogszerűsége és a jogi és társadalmi értékek követésén keresztül működik.

A jogrendszer szűkebb. Elsősorban a jogrend normatív eleméhez tartozik, és a szervezett, logikusan strukturált általános jogi normák rendszerével foglalkozik. Ezért Mitrović tiltakozik azzal, hogy lazán használják a "jogrendszert", a "jogrendet" és a "jog egészében" szinonimaként. Megkülönbözteti továbbá a pozitív jogrendszert – az érvényes általános normák strukturált testét – a tudományos jogrendszertől, amely ezekről a normákról alkotott jogi ismeretek szervezett gyűjteménye.

Ez elméletileg hasznos, mert három kérdést választ meg, amelyeket a pozitivisták írás néha egybe sűrít: vajon a normák logikailag koherens rendszert alkotnak; vajon ezek a normák valóban strukturálják-e a társadalmi viselkedést; és hogy az ebből eredő jogrend jó vagy igazságos-e.

Mitrović szerint egy tökéletesen koherens normatív rendszer **nem** válik pusztán azért, mert koherens. A rendszeresség technikai teljesítmény; az igazságosság egy axiológiai eredmény. Ezért egy jogrendszer megköveteli, hogy az értékek lényegileg védhetővé váljanak.

Később, holisztikus szókinccse újabb dimenziót ad. Megkülönbözteti a valódi, ideális vagy erkölcsi és spontán rendformákat, és megkülönbözteti a közvetlenül megnyilvánult és a mélyebb vagy "implikát" rendezés között. Itt kezd kapcsolódni a jogi rend általános elmélete a Put prava által kidolgozott holisztikus paradigmával.

Igazságosság és a jog axiológiai szerkezete

Mitrović nem lehet kielégítően hagyományos jogi pozitivistának minősíteni, mert az értékek egyre explicitebbé válnak érett rendszerében.

Viszonylag technikai jogi értékeket – tisztaságot, precizitást, teljességet, gazdaságosságot vagy tömörséget – különbözteti meg a nagyobb társadalmi és jogi értékektől. A jogosság, hatékonyság és helyesség teszi lehetővé a jogi működést. De az igazságosság más rangot foglal el. Az igazságosságot a legfontosabb jogi értéknek nevezi, és mint azt az értéket, amely a jognak mélyebb értelmét és igazolását adja.

A kibővített *Uvod u teoriju i filozofiju prava* ennek megfelelően rendkívül széles értékskálát kezel: béke, rend, szabadság, biztonság, igazság, igazságosság, egyenlőség, tolerancia és méltóság. A 2020-as kiadás szándékosan szélesítette ezeket a átfedéseket az elemző jogtudomány és a filozófia között.

Mégsem következtetni kellene azt a következtetést, hogy Mitrović a legerősebb klasszikus természetjog állítást alkalmazza, amely szerint egy igazságtalan törvény egyszerűen megszűnik törvény lenni. Pozitív jogról alkotott értelmezése realisabb. A pozitív jog a valóban létező, emberi alkotmány által alkotott jog, amely érvényes és alkalmazott egy társadalomban; pozitivitása szorosan összefügg a hatékonysággal. Ezért úgy lehet leírni, hogy "olyannak, ahogy van", még akkor is, ha erkölcsileg hibás.

A természetjog más szerepet tölt be. Érett tankönyvi kifejtésében a természetjogot logikailag és axiológiailag a pozitív jog előtti állapotként mutatja be: egy ideálként vagy modellként, amellyel szemben az elfogadott jogot kritizálni és fejleszteni. A pozitív jog történelmileg változékony, tökéletlen és ember által alkotott állapot; a természetjog eszméi az egyetemesség és az igazságosság igényeit nyilvánítják ki.

Így Mitrović különbséget tesz a **jogi létezés és a jogi igazolás** között. Egy norma tartozhat a pozitív joghoz anélkül, hogy igazságos lenne. Az igazságosság nem feltétlenül jelenti a pozitívítás ténybeli kritériumát, de a pozitív jog igazságosság nélkül továbbra is hiányos jogként a legteljesebb értékelő értelemben.

Ez az egyik oka annak, hogy a jogossági fokok elképzelése olyan fontos. A létezés és a tökéletesség közötti különbség az elmélet teljes szerkezetébe épül.

Szabadság: az általános jogi értéktől a természetes jog hangsúlyáig

A késői *Sloboda, integritet i pravo* (2023) esszé erősíti az axiológiai komponenset. Mitrović a szabadságot nemcsak egy értéknek írja le a többiek között, hanem az emberi lény általános jellemzőjeként. A jog látszólagos paradoxont jelent: mivel a törvény korlátozza a viselkedést, ez egy tekintetben "szabadságtalanság", de megfelelően megtervezett jog nélkül még kevésbé lenne hatékony emberi szabadság. A jó jog védi a személyes és kollektív szabadságot, miközben ésszerű korlátozásokat szab be az együttéléshez.

Ezt a filozófiai fogalmát megkülönbözteti a pozitív jog fogalmává – a szabadságot mint az, amit a jog nem tilt –, valamint egy jogi-technikai fogalmáról, amelyben a szabadság normatív autonómia szférájaként jelenik meg, amelyet a jogi alanyokhoz rendelnek.

Ez valódi, bár nem forradalmi fejleményt jelent késői gondolkodásában. Az igazságosság uralta a régebbi jogi-axiológiai építészetet; a szabadság és a személyes integritás sokkal nagyobb antropológiai jelentőséggel bír a későbbi munkákban. A természetes jog nyelvezete egyre

hangsúlyosabbá válik: az integritás és a szabadság megelőzi az államot, míg az állam csak velük összeegyeztethető határokon belül beavatkozhat.

A folytonosság azonban nyilvánvaló. Az autonóm jog már az autonómiát központossá tette; a jogszerűség már össze volt kötve az állami hatalom korlátozásával; és az igazságosság már túlmutatott a pusztán pozitív érvényességen. A 2023-as érv radikalizálja ezeket a régebbi alapokat, nem pedig pótolja őket.

Törvény és erkölcs: identitás nélküli metszéspont

Mitrović erkölcsről alkotott álláspontja ugyanolyan középső jellegű. A 2017-es *Oblast prava i morala* című cikkben, amelyet Gordana Vukadinović-csal írtak, három széles lehetőséget vizsgálnak: a törvény és erkölcs szétválasztását, azonosításukat és közöttük lévő kapcsolatot. A harmadik előnyben részesítendő. A jog és az erkölcs sem azonos rendszerek, sem zárt normatív világok.

A részleges metszésük fogalmi szempontból három régiót eredményez: konkrétan jogi normákat, amelyek nincs jelentős erkölcsi tartalom, különösen olyan erkölcsi normákat, amelyeket nem alakítanak át érvényesíthető joggá, valamint vegyes jogi-erkölcsi normákat, amelyekben a két normatív rend megerősíti egymást.

Ez nem különösebben radikális tézis nemzetközi jogtudományi mércével nézve – a részleges átfedési modellnek sok hasonlósága van a poszttharti és intézményi jogtudományhoz –, de nagyon összhangban van Mitrović szélesebb rendszerével. Egyidejűleg lehetővé teszi számára, hogy azt mondja, a jogi érvényesség nem redukálható erkölcsre, és hogy egy olyan jogi elmélet, amely teljesen kizárja az erkölcsi értéket, félreértelmezett egy fontos jogi dimenziót.

Álláspontját tehát **axiológiai nyitottságnak** nevezhetjük erkölcsi redukcionizmus nélkül.

Szokatlan elutasítása a "eljárási igazságszolgáltatásnak"

Mitrović élesebb és vitatottabb álláspontot képvisel 2017-es tanulmányában, a *Proceduralna pravda, istinitost i ispravnost*. Kifejezetten elutasítja a eljárás igazságosság fogalmát, mint valódi igazságossági fajt. Megkülönböztetése a célok és eszközök között van. Az igazság, az igazságosság és az egyenlőség a lényegi célok oldalán áll; a helyesség, pontosság, megbízhatóság és a megfelelő eljárás azon eszközök oldalát képezik, amelyekkel a jogi intézmények megpróbálják elérni ezeket a célokat.

Ennek megfelelően valami eljárási szempontból helyes lehet anélkül, hogy lényegileg igaz vagy igazságos lenne. Ezzel szemben a tárgyi igazságosság nem lehet egyszerűen az eljárás helyes betartásaként definiálni. A méltányosság azért jelentős, mert az egyik pont, ahol a jog, az igazságosság és az eljárás találkozik. Mitrović következtetése kategorizikus: az eljárás nélkülözhetetlen megfelelő jogi eszköz, de maga az igazságosság nem eljárási.

Ez a tézis különösen világosan mutatja be jogtudományának mélyebb szerkezetét:

Érvényesség ≠ helyesség, ≠ igazság ≠ igazságosság.

Támogathatják egymást, de egyik sem helyettesítheti egyszerűen a többit.

Van itt egy gyengeség is. Sok kortárs irodalom az eljárási igazságszolgáltatásról nem állítja, hogy a helyes eljárás kimeríti a lényegi igazságosságot. Ehelyett azt állítja, hogy maguk az eljárások független erkölcsi értékkel bírnak – például pártatlan meghallgatás, egyenlő részvétel, elfogultság hiánya, az érvelés vagy a döntéshozatali hatalom igazságos elosztása. Mitrović kategórikus elutasítása tehát sikeres az eljárás és az igazságosság erős azonosításával szemben, de kevésbé döntő a szerényebb elméletekkel szemben, amelyek az igazságos eljárásokhoz tartozó belső erkölcsi értéket képviselik.

Értelmezés és intézményi véglegesség

Elmélete jelentősen ortodoxabbá válik, amikor a kérdés a jog fogalmi nyitottságáról tekintélyes jogi döntésre vált.

Mitrović megkülönbözteti az igazságszolgáltatási, adminisztratív jellegű, társadalmi/magánjellegű és tudományos értelmezést. A bírói értelmezés végső intézményi jelentőséget szerz, mert a bíróságok tekintélyesen rendezik a vitákat. Az adminisztratív értelmezés a vonatkozó közigazgatási kereten belül köti meg, de továbbra is bírósági ellenőrzés alá kerül. A magánértelmezés nem rendelkezik tekintélyben, míg a doktrínális értelmezés magyarázó, oktató és kritikus tekintélyt kap, nem pedig közvetlen intézményi véglegességet.

Ez fontos ellensúly az elmélet más részein található nyitottságnak. Fogalmi szempontból a jog lehet többes számú és fokozott; intézményileg egy működő jogrendnek továbbra is jogos lezárást kell biztosítania a viták tekintélyes lezárásával.

Jogtudománya tehát ötvözi azt, ami kezdetben ellentétes irányzatoknak tűnhet: **a fogalmi pluralizmus és az intézményi hierarchia.**

Ez a kombináció valójában központi a rendszerében. Ha a társadalmi élet többféle normatív szabályozást hoz létre, akkor valakinek mégis elismert hozzáértésnek kell lennie ahhoz, hogy döntéseket véglegessé tegyen az állami jogrendben. Ellenkező esetben a pluralizmus megoldatlan normatív versengéssé romlik.

Autonóm jog: Mitrović kvalifikált jogi pluralizmusa

Az *autonomno pravo* elmélete valószínűleg, a jog reális fogalmával és a holisztikus projekttel együtt Mitrović érett jogtudományának legjellemzőbb eleme.

A kiindulópont egy szociológiai megfigyelés: a komplex társadalmak normatív rendeket generálnak a központosított állami jogalkotáson kívül. Decentralizáció, de-etatizáció, szakmai és gazdasági szerveződés, szerződéses autonómia, asszociációk és más társadalmi önszerveződési formák olyan szabályokat hoznak létre, amelyek felismerhetően jogi jellemzőket mutathatnak. Ezért a modern társadalmat nem lehet meggyőzően leírni abszolút állami monopóliummal a normatív termelés felett.

Mitrović az autonóm jogot nagyobb mértékben összekapcsolja a beleegyezéssel, bizalommal, együttműködéssel és a résztvevők autonómiájával, míg az állami jog jellemzően szervezett kényszerítéssel támogatott. Az autonóm jog így ellensúlyozhatja az állam jogi mindenhatóság iránti törekvéseit, és hozzájárulhat a normatív élet demokratizálásához.

De nem fogadja el radikális jogi pluralizmust. Az autonóm jog általában az állammal való interakcióban létezik. Az állam engedélyezheti, elismerheti, beépítheti, koordinálhatja vele, vagy végső soron állami szankciókkal biztosíthatja. A fejlett kortárs rendekben tehát általában nincs teljesen áthatolhatatlan fal a társadalmi és állami normatívás között.

Itt válik kivételesen hasznossá a fokozatos realiztikus fogalom. Maga az állami jog többé-kevésbé teljesen kidolgozott is lehet is, ahogy az autonóm jog is. A tágabb fogalom mindkét oldalon elismeri a teljes, hiányos és marginális formákat. A szűk fogalom egyértelmű jogi státuszt tart fenn az állami kényszerítéssel támogatott normáknak.

Az eredmény egy **minősített pluralista elmélet**. Két végletet kerül. Az állami monizmus téves, mert a társadalmi norma-termelés valós. A radikális pluralizmus sem elegendő, mert alábecsüli az állam különleges intézményi, joghatósági és kényszerítő képességeit.

Ez Mitrović egyik legeredetibb szintetikus teljesítménye. Az az elképzelés, hogy a jog létezhet az államon kívül, kétségtelenül nem új; Ehrlich, Gurvitch, intézményesség és a modern jogi pluralizmus jóval előtte létezett. Ami még jellegzetesebb, az autonóm jog szisztematikus kombinációja egy kifejezetten **fokozott jogi karakter** fogalmával és egy megőrzött szűk állami szankciós kritériummal.

Káoszelmélet, modellezés és az átmenet a holizmus felé

Egy egészen más irányzat meglepően korán kezdődik. *A Teorija haosa i pravna teorija* 1993-ban jelent meg, és az 1996-os kibővített feldolgozás kifejezetten összekapcsolta a kaoszelméletet a modellezéssel és a számítógépes szimulációval. *Put prava* 2000-ben ezeket az érdeklődési köreket egy szélesebb "holisztikus világ- és jogparadigmába" helyezte be. A modellezés és szimuláció fontosságát Mitrović jelenlegi szerzői profiljában is kiemeli.

Ezt nem szabad bagatellizálni azzal, hogy Mitrović egyszerűen "kaotikusnak" tekinti a jogot. A komolyabb elméleti pont az, hogy a hagyományos joggyakorlat gyakran hallgatólagosan feltételezi a viszonylag lineáris oksági összefüggéseket: A normát kell bevezetni, és a következmény B következményt követi. A komplex társadalmi és jogi rendszerek nem feltétlenül viselkednek így. Apró változások aránytalanul nagy intézményi következményeket eredményezhetnek; visszacsatolási hurkok merülnek fel; az egész viselkedése nem mindig következtethető ki elszigetelt elemekből; a jóslatok valószínűségessé válnak, nem mechanikusan determinisztikák.

A holisztikus elmélet végül ezt egyértelművé teszi. Mitrović 2021-es *Holističko učenje i holistička teorija prava című művében* azt állítja, hogy a modern gondolkodás egyre inkább felismeri a világ, társadalom, állam és jog kölcsönös áthatolását és kölcsönös függőségét. A meglévő holisztikus jogi megközelítések túl statikusak maradnak, ha pusztán ezeket az összefüggéseket leírják. A kapcsolatok analitikusan produktívabbak lesznek, amikor jogi modelleket számítógépes szimuláción keresztül lehet felépíteni és tesztelni.

Legfeltűnőbb, hogy a 2021-es munka kiterjeszti a jogtudományt a **virtuális világra** is. A jogelméleti alkotónak már nem csak a valós intézményeket kellene vizsgálnia, hanem a valós és szimulált vagy virtuális állam-jog konfigurációk kapcsolatát is. Ebben a tekintetben Mitrović korai érdeklődése a kaoszelmélet iránt módszertani programmá alakul át: a modellezés segítségével vizsgálhatjuk a bonyolult intézményi kombinációk lehetséges következményeit azok tényleges megvalósítása előtt vagy azon túl.

Ez valóban innovatív, különösen a közép- és délkelet-európai általános joggyakorlatban. Előre látott olyan aggályokat, amelyek egyre fontosabbá váltak az algoritmikus irányítás, az ügynök-alapú modellezés, a mesterséges intelligencia és a digitális intézményi környezetek terén.

Ugyanakkor van egy nyilvánvaló módszertani korlát. A számítógépes szimuláció képes megállapítani, mi következik **egy meghatározott modellből**; önmagában nem tudja megállapítani, hogy a modell normatívan legitim-e. A szimuláció segíthet megválaszolni: "Mi valószínű, ha így tervezzük az intézményeket?" Nem tudja önállóan megválaszolni: "Igazságos lenne-e a jogi megoldás?" Mitrović saját tudományos, jogi és axiológiai kérdések szétválasztása valójában biztosítja az erőforrásokat ennek a korlátnak a felismeréséhez.

Az elmélet fejlődése négy fő szakaszra bontható

Időszak	Domináns művek és problémák	Elméleti jelentőség
1990-es évek–2000	<i>Država i pravo u teoriji države i prava; Teorija haosa i pravna teorija; Načelo zakonitosti; O pravnoj državi; Put prava</i>	A régebbi jogelmélet és állam–jog viszonyok konszolidációja, de egyben határozott nyitás a komplexitás, rendszerek, káosz, modellezés és végül holizmus felé.
2000–2010	<i>Osnovi prava; Pravna teorija; Autonomno pravo; Država, pravo, pravda, pravnici; Teorija države i prava</i>	Az átfogó rendszer felépítése: jogrend/rendszer, kölcsönös állam–jog kapcsolatok, pluralizmus, autonóm jog, értékek és a jog egyre explicit széles/szűk fogalma.
2011–2020	<i>A jog realista fogalma; tanulmányok erkölcsről és eljárási igazságosságról; O pravu/A törvényről; Uvod u teoriju i filozofiju prava</i>	Érett operatív recisztízis–realista joggyakorlat; a jog explicit fokai; szisztematikusabb axiológia; élesebb különbségek a jogosság, a helyesség, az igazságosság és az erkölcs között; kapcsolatot a kortárs nemzetközi jogászati mozgalmakkal.
2021–2026	holisztikus elmélet; <i>Sloboda, integritet i pravo</i> ; a kortárs multidiszciplináris jogtudomány kritikája; az <i>Izabrana pravna dela végső megszervezése</i>	A holizmus kiterjesztése a virtuálisba és a szimulációba; erősebb természeti jogi nyelvezet, amely a szabadságra és integritásra összpontosít; egyidejűleg szkeptikusabb és polemikusabb álláspont bizonyos kortárs, multidiszciplináris, identitásorientált és globális elméletekkel szemben.

A döntő pont, hogy **egyik szakasz sem jár Kuhni-szakadással**. A korai kategóriák a későbbi kategóriákban fennmaradnak. A jogi rend, a jogosság, az állami hatalom és a szankció megmarad; autonóm jog és értékelmélet rá rétegeződnek; a holizmus ezután még nagyobb módszertani keretet biztosít.

A kortárs jogtudomány késői kritikája: valódi hangvételváltozás

Ennek ellenére van egy észrevehető fejlődés a 2000-es évek vége után, különösen Mitrović 2023–2024-es írásaiban: munkái sokkal nyíltabban kritizálják a kortárs politikai és multidiszciplináris elméleteket.

A 2024-es *Zamerke savremenim multidisciplinarnim pravnim teorijama i učenjima* című cikk bírálja azt, amit ő a jog fogalmának "feloszlátásaként" vagy túlzott kiterjesztésének, az igazság és igazságosság relativizálásának, a jogállamiság helyettesülésének a nemzetbiztonsági állam felváltására, valamint a nemzeti szuverenitás felülmúlására irányuló kísérleteket a globális szuperállam fogalmával. Maga a hivatalos újságbemutató is így foglalja össze a cikket.

Módszertani szempontból Mitrović itt valami közeli popperi kritikai racionalizmushoz hivatkozik. A tudományos kutatásnak az objektivizált tudástól kell kezdenie, és az állításokat teszteknek kell alávetnie, amelyek képesek megcáfolni azokat, nem pedig pusztán megerősítéseket halmozni. Több multidiszciplináris megközelítést vádol azzal, hogy egy kényelmes társadalmi tények vagy normatív feltételezések alhalmazát választják ki, majd túlzottan általános következtetéseket építenek rájuk.

Ennek ellenére következtetése árnyaltabb, mint a multidiszciplináris joggyakorlat teljes elutasítása. Kifejezetten nevezi a kortárs multidiszciplináris elméleteket "érdekesnek és kihívást jelentőnek", és elismeri, hogy hasznosak abban, hogy a jogászokat kikényszerítsék a rutinszerű gondolkodásból. Különösen nyitott néhány rendszer-kibernetikus és bioetikai megközelítésre, még akkor is, ha más iskolákat sokkal szigorúbban bírál.

Így nem történt fordulás az interdiszciplinaritásból a diszciplináris elszigeteltségbe. A változást inkább úgy lehet leírni, mint egy **kísérleti interdiszciplinaritásból a szelektív és normatíván örökött interdiszciplinaritás felé való elmozdulást**.

Ez a szkepticizmus sem jelent meg hirtelen 2024-ben. A cikk úgy mutatja be magát, hogy folytatja azt a vonalat, amely már 2009-től kezdve is látható írásokban a multidiszciplináris elméletek, a világállam, a globalizáció és kapcsolódó problémák tudományos helyzetéről szól.

A késői Mitrović tehát polemikusabb, de elméletileg nem szünetes.

Egy érdekes episztemológiai feszültség: operacionalizmus kontra az igazság védelme

Különösen feltáró belső feszültség jelenik meg a 2012-es realiztikus koncepció és a 2024-es relativizmus kritikája között.

A reális elméletben a definíciók szükségszerűen hiányosak és viszonylag az emberi kognitív célokhoz viszonyíthatók. Fel kell adnunk a jog végleges, tökéletesen igaz definíciójának elvárását. Későbbi cikkben Mitrović kritizálja azokat az elméleteket, amelyek magát az igazságot relativizálják.

Ez nem feltétlenül ellentmondás. Tökéletesen koherens különbség van aközött, hogy azt mondják:

valóságelméleteink tévedhetnek, részlegesek és átvizsgálhatók;

és így fogalmazott:

nincs igazság ezektől az elméletektől függetlenül.

Az első az episztemológiai fallibilizmus; a második ontológiai vagy radikális epistemikus relativizmus. Mitrović következetesen elfogadhatja az előbbi, és elutasítja az utóbbit. Popperre való hivatkozása a későbbi munkában valójában alátámasztja ezt a megbékéltetést: a cáfolhatóság feltételezi, hogy az elméletek kudarcot vallhatnak, mert a valóság nem egyszerűen az, amit a teorikusok felépítenek.

Ennek ellenére a retorika változik. A fiatalabb/középkori Mitrović hangsúlyozza **a bizonyosság határait**; a későbbi Mitrović erősebben hangsúlyozza **az objektivitás védelmének szükségességét a relativizmussal szemben**.

Ez valódi fejlődés az intellektuális akcentusban.

Egy második feszültség: jogi pluralizmus kontra egy erős állam

Az autonóm jogelmélet radikálisan kibővíti a jog potenciális területét. Mégis, az állam soha nem tűnik el.

Valóban, Mitrovićnak viszonylag erős állam-felfogásra van szüksége, éppen azért, mert az állam tekintélyt biztosít a rendezett lezárás, szervezett kényszert, ítélezést és koordinációt a versengő normatív rendek között. Ez azt jelenti, hogy pluralizmusa soha nem válhat az a radikális pluralizmusra, amely szerint az államjog csupán egy normatív rend a számtalan ekvival-megfelelő versenytárs között.

Itt van egy produktív feszültség:

A társadalmi autonómia alulról teremti a jogot, míg az állam felülről stabilizálja a jogi rendet.

Megközelítésének eredetisége nem abban rejlik, hogy egy oldalt választ, inkább abban, hogy megpróbálja elméleteket alkotni a folyamatos kölcsönhatásuknak.

Egy harmadik feszültség: pozitív jogszerűség és az anyagi igazságosság

Mitrović egyszerre ragaszkodik a jogszerűséghez és az igazságossághoz, mint a legmagasabb jogi értékhez. Ez felveti a klasszikus jogjogi problémát: mi történjen, ha az érvényes pozitív jog radikálisan igazságtalan?

Rendszere világos értékelő választ ad, de kevésbé egyértelmű végső érvényességi kritériumot. A pozitív jog azonosítható a tényleges létezése, forrásai, hatékonysága és intézményi szerkezete alapján. Az igazságosság lehetővé teszi a jogosító számára, hogy kritizálja, és a természeti jogi megfontolások ideális mércét nyújtanak. De az átvizsgált megfogalmazások nem állítanak fel egyszerű általános szabályt, amely szerint a súlyos igazságtalanság automatikusan megfosztja egy normát a jogi érvényességtől.

Ennek következtében Mitrović közelebb áll egy **inkluzív vagy axiológiailag nyitott realizmushoz**, mint egy erős természetjogi doktrínához. A jog lehet rossz jog. De a rossz jog

tehát elméletileg nem kielégítő jog; ez a jog értékdimenziójának teljesebb megvalósításának kudarcát jelenti.

Ez egy másik hely, ahol a fokozatok fogalma fontos munkát végez. Ahelyett, hogy minden határvonalas esetre erőltetné a "jog vagy nem jog?" bináris kérdést, Mitrović azt mondhatja, hogy a jogi jelenségek többé-kevésbé teljeseek lehetnek különböző dimenziókban.

Negyedik feszültség: holizmus és tudományos kontroll

A holizmus vonzó, mert nem hajlandó mesterségesen elszigetelni a jogot a társadalomtól, politikától, erkölctől, technológiától és kultúrától. De egy korlátlan holisztikus elmélet veszélyezteti a meghamisítás képtelenségét: ha minden összefügg mindennel, gyakorlatilag bármilyen megfigyelés beilleszthető az elméletbe.

Mitrović szokatlanul erős érdeklődése a matematikai modellezés és számítógépes szimuláció iránt úgy értelmezhető, hogy megpróbálja elkerülni ezt a veszélyt. A modellek arra kényszerítik a tudóst, hogy változókat, összefüggéseket és feltételezéseket határozzon meg. Ebben a tekintetben a szimuláció nem a természettudomány díszítő importja; ez egy átfogó intuícóra erőltetett diszciplínaként is működhet.

Ennek ellenére még munka vár rá. Ahhoz, hogy teljesen kidolgozott nemzetközi kutatási program legyen, a Mitrović-i jogi modellezés átlátható változóspezifikációra, empirikus kalibrációra, szimulációk összehasonlítására és a megfigyelhető intézményi eredményekkel, valamint egyértelműen megfogalmazott feltételekre lenne szükség, amelyek mellett a modellt elutasítják.

Ezért a felismerés fejlettebb, mint egy metafora, de kevésbé fejlett, mint egy érett empirikus számítási jogtudomány.

Mennyire eredeti Mitrović elmélete?

A nemzetközi joggyakorlat ellenében nem minden összetevő önállóan eredeti. A jog és az erkölcs kapcsolatának nyilvánvaló analógiái vannak Fuller, Dworkin és a poszttharti viták között. A természetjog, mint kritikus standard a pozitív joghoz, ősi. A jogi pluralizmusnak régóta előzményei vannak Ehrlichben, Gurvitchban, antropológiai jogtudományban és intézményességben. A rendszeres megközelítéseknek saját, lényeges múltja van.

Mitrović eredetisége elsősorban a **kombinációk építészetében** rejlik.

Először is, a jog széles/szűk kettős fogalma lehetővé teszi számára, hogy megőrizze a viszonylag pontos állami jogi kritériumot, miközben elismeri a nem állami jogi jelenségeket.

Másodszor, a **jogosság fokainak** fogalma, amelyet rendszerszinten alkalmaznak mind állami, mind autonóm jogra, nagyobb analitikus megkülönböztetést ad a pluralista eszmének, mint egy egyszerű állam/nem állam dichotómia.

Harmadszor, a jogrend és a jogrendszer közötti különbségtétele lehetővé teszi a tényszerű megvalósítás, a normatív rendszerezés és az axiológiai minőség külön-külön elemzését.

Negyedszer, a reciprok állam–törvény racionalizáció elmélete elkerüli mind az államvoluntarizmust, mind a normativista azonosítást.

Ötödik, az ő próbálkozása – amely meglepően korán az 1990-es években kezdődött –, hogy a káoszelméletet, holizmust, matematikai modellezést és számítógépes szimulációt az általános jogtudománysal kombinálja, valóban jellegzetes. A 2021-es kiterjesztés a valós és virtuális jogi világ kapcsolatára különösen előrettekintő.

Hatodik, az eljárási helyesség szigorú elválasztása a tárgyi igazságszolgáltatástól rendkívül éles tézis, bár – ahogy fentebb említettük – vitatható.

Ezért nem írnám le Mitrovićot egy teljesen új jogtudományi "iskola" alkotójaként, amely összehasonlítható a kelsen-normativizmussal vagy a luhmann-i autopoezissel. Őt egy **rendkívül integrált szintetikus rendszer szerzőjeként írnám le, amely több saját, egyedi konstrukciót tartalmaz.**

Mi változott 1989 után – és mi nem?

A legmélyebb kontinuitás a **rend, a jogosság, az állami szervezet és a jog tényleges működése iránti** aggodalom. Ez gyakorlatilag változatlan maradt a disszertáció időszakától a legújabb kiválasztott művekig.

Az első jelentős bővítés 1989 után módszertani jellegű. A káoszelmélet, a komplexitás, a modellezés és a holizmus elpusztítja Mitrovićot pusztán az idősebb jugoszláv általános elmélet ortodox folytatásaként értelmezni.

A második bővítés szociológiai és intézményi. Az autonóm jog érett elmélete egyre inkább elismeri a decentralizált normák létrehozását és a jogi pluralizmust.

A harmadik a fogalmi. A 2010-es évek elejére kifejezetten megfogalmazza a realista-operatív fogalmat, és kidolgozza a jogossági fokok fogalmát. Ez kifinomultabb elméleti alapot ad azoknak az álláspontoknak, amelyeket korábban az állam, társadalom és norma vitákban osztottak meg.

A negyedik az axiológiai. Az igazságosság, erkölcs, természetjog, méltóság, szabadság és végül a személyes integritás egyre egyértelműbb elemmé válik. Az *Uvod u teoriju i filozofiju prava* 2020-as bővítése különösen jól mutatja ezt a mozgalmat.

Az ötödik technológiai és holisztikus megközelítés. A korábbi káoszelméleti érdeklődés egy olyan felfogásban csúcsosodott ki, amelyben a jogtudomány szimulált és virtuális intézményi rendeket vizsgálhat.

A hatodik egy késői normatív-politikai élesítés. A 2000-es évek végétől, különösen 2020 után egyre szkeptikusabbá válik bizonyos kritikus, identitásorientált, globális és multidiszciplináris joggyakorlat egyes irányzataival szemben, határozottabban védve a nemzeti-állami jogi szervezetet, az objektivitást, az igazságot, a szabadságot és a személyes integritást.

Ez az utóbbi fejlemény a legnagyobb **hangvételváltozás**, de nem helyettesíti az alapjogi elméletet.

Van egy belső módszertani probléma is, érdemes megemlíteni. Néhány széleskörű politikai-szociológiai állítás a későbbi polemikus írásokban olyan általánosságon van kitéve, amelyet nehezebb összeegyeztetni azzal a megkövetelő popperi cáfolhatósági normával, amelyet Mitrović maga más elméletekkel szemben alkalmaz. Ez nem aláásja általános jogelméletét, de azt jelenti, hogy a késői civilizációs-politikai esszéket analitikusan kell megkülönböztetni a sokkal szorosabban felépített jogtudományi, jogrendi, állam–jog viszonyok és autonóm jog doktrínáitól.

Ahol Mitrović elmélete logikusan tovább fejleszthető

Ha nemcsak azt kérdezzük, hogyan fejlődött valójában, hanem hogy milyen fejlesztések rejtőznek benne, több lehetőség is közvetlenül a saját architektúrájából fakad.

A legígéretesebb megoldás az lenne, ha **a jogosság fokozatát** egy explicitebb analitikus modellre alakítanák. Azonosíthatnánk olyan dimenziókat, mint a normativitás, intézményesítés, ítélkezési szervezet, kényszerítő garancia, társadalmi hatékonyság, formalizáció, elismerés és értékorientáció, majd pontosan elmagyarázhatjuk, hogyan helyeznek ezek kombinációi egy normatív jelenséget közelebb vagy távolabb a teljesen kidolgozott jogtól. Ez átalakíthatja Mitrović kvalitatív intuícióját egy összehasonlító elméletté, amely képes elemezni a lex mercatoria, szakmai önszabályozás, platformszabályok, transznacionális magánszabályozás, őshonos jog és algoritmikus irányítás.

Autonóm jogelmélete hasonlóan kiterjeszthető digitális és **algoritmikus normatívásra** is. Az online platformok által hozott szabályok sem nem hétköznapi magánerkölcsök, sem hagyományos törvények; milliók szabályozását szabályozzák, bonyolult végrehajtási mechanizmusokkal rendelkeznek, és gyakran érintkeznek az állami joggal. Mitrović széles és szűk jog közötti különbsége szokatlanul jól illik ehhez a huszonegyedik századi problémához.

Hasonlóképpen, a 2021-es valós/virtuális megkülönböztetés kidolgozható az **AI által generált és szimulált jogrendek** elméletévé. Korábbi modellezési munkája természetes alapot adott a jogalkotás, bírói viselkedés, szabályozási hálózatok és intézményi visszacsatolások ügynök-alapú szimulációjához.

További fejlesztésre van szükség az igazságosság terén. Az elmélet meggyőzően magyarázza, hogy a jogi érvényesség, az eljárási helyesség és az igazságosság nem azonos, de nem nyújt ugyanolyan fejlett meta-kritériumot a versengő lényegi igazságossági fogalmak közötti konfliktusok megoldására. Egy rendszerezetesebb gyakorlati érvelési elmélet erősítené az axiológiai oldalt.

Végül pluralizmusa szisztematikusabban össze lehet kapcsolni államelméletével. A kulcs, megoldatlan kérdés az: **pontosan mikor válik az autonóm társadalmi szabályozás elegendő intézményesülésre ahhoz, hogy az állam elismerésétől függetlenül joggá váljon?** Egy explicit válasz élesítené rendszerének egyik legeredetibb részét.

Általános értékelés

Mitrović 1989 utáni joggyakorlatát tehát nem szabad ideológiai átalakulások sorozataként ábrázolni. Sokkal inkább úgy érthető, mint a koncentrikus elméleti rétegek fokozatos felépítése.

A legbelső rétegben a klasszikus általános norma, **jogi aktus, szankció, állam, jogszerűség, érvényesség, jogrend és tekintélyes értelmezés** elmélete található.

Körülötte egy realista-szociológiai réteg rejlik: a jog nem csupán normaszöveg, hanem társadalmilag hatékony rend, amely magatartásban és intézményekben testesül meg.

A következő réteg pluralista: az államjog nem meríti ki a normatív jog valóságát; az autonóm jog különböző mértékben létezhet.

Ezen körül rejlik az axiológiai réteg: a jog a rend, bizonyosság, szabadság és mindenekelőtt az igazságosság felé irányul, míg a természetjog és erkölcsi szempontok normákat adnak a pozitív jog kritizálására.

Végül jön a holisztikus réteg: az állam és a jog nagyobb, egymással összekapcsolt társadalmi, sőt virtuális rendszerek részei, amelyek dinamikája komplexitáselmélet, modellezés és szimuláció segítségével vizsgálható.

Az érett szintézis tehát a következő képlettel reprezentálható:

Jog = normativitás + intézményi szervezet + társadalmi hatékonyság + tekintélyalapú stabilizáció + fokozatos pluralitás + axiológiai orientáció.

Az állam nélkülözhetetlen a legteljesebben intézményesített jogformájához, de nem minden jogi jelenség metafizikai teremtménye. Az igazságosság adja a jognak a végső értékelő irányultságát, de az igazságtalanság nem törli el automatikusan a pozitív jog empirikus létezését. Az erkölcs keresztezi a jogot anélkül, hogy azonos lenne vele. Az eljárás jog helyességét és megbízhatóságát adja anélkül, hogy maga igazságossággá válna. A jogi pluralizmus kibővíti a területet anélkül, hogy feloldaná az intézményi tekintélyt. A holizmus kiszélesíti a módszertani horizontot anélkül, hogy legalábbis elvileg feladná a tudományos tesztelést.

Ez a kombináció adja Mitrovićnak különleges helyét a szerb és a posztjugoszláv jogelméletben. 1989 utáni legjelentősebb szellemi fejlődése nem a **pozitivizmusból a természetjogba vagy a statizmusból a pluralizmusba való egyszerű lineáris módon történő elmozdulás** volt. Ez a kezdetben erős jogelmélet és az állam által szervezett jog fokozatos átalakulása volt egy sokkal szélesebb **integratív jogtudománygá, amelyben a pozitivitás, a társadalmi valóság, az autonómia, az értékek és a rendszerszintű összetettség együtt élnek**. Későbbi írásai nagyobb súlyt fektetnek a szabadságra, természetes integritásra, az objektív igazságra és a kortárs multidiszciplináris elméletek kritikájára, de az alapvető architektúra felismerhetően ugyanaz marad. A tízkötetes *Izabrana pravna dela végső* összeállítása pontosan megerősíti ezt a kumulációs, egységes elméleti projekt érzését, nem pedig egy eldobott paradigmák sorozatát.

Gordana Vukadinović jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Gordana Vukadinović jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint ezen a területen lehetséges fejleményeit és elméleti változásokat.

Egy előzetes javítás: **Gordana R. Vukadinović szerb női jogelméleti** szakember, ezért "ő/ő" néven fogom nevezni. Államelmélet és jogelmélet, jogfilozófia és szociológia professzora volt a Novi Sadi Egyetemen, korábban pedig Radomir D. Lukić doktorandusza volt.

Írásainak rekonstrukciójának legfontosabb következtetése, hogy **Vukadinović nem ment keresztül egyszerű, 1989 utáni jogfelfogásból liberális konstitucionalizmusra vagy klasszikus természetjogra.** Fejlődése sokkal érdekesebb. Két 1989 előtt is jelen lévő aggodalom – a **természetjog/érték probléma** Rousseau-ról szóló munkájában, valamint a **nem állami vagy autonóm jog** problémája az öngazdálkodási jogban – túlélte a politikai átalakulást. Ami megváltoztatott, az volt, hogy beléjük helyezte őket.

1989 után ezeket a szálakat fokozatosan átszervezték, és egy leginkább **integralista, háromdimenziós, axiológiailag orientált és mérsékelten pluralista jogelméletté nevezhetővé váltak, amelyet a Rechtsstaat lényegi fogalmával ötvöztek,** végül pedig egy szokatlanul széles jogelméleti és filozófia szintézisével.

Ezért van jelentős kontinuitás jogtudományában, de több valódi elméleti hangsúlyváltozás is történt.

Egy módszertani megbízás fontos. Vukadinović későbbi munkásságának jelentős része Radivoj Stepanovval, Dragan Mitrovićtal, Dragutin Avramovićtal és másokkal közösen írt művekből áll. Ha egy állítást egy ilyen könyvből vagy cikkből vesznek át, azt helyesen **Vukadinović–Stepanov** vagy **Vukadinović–Mitrović** álláspontként kell értelmezni, nem pedig automatikusan kizárólag egyéni tanításként.

Saját életrajzi bibliográfiája a központi 1989 utáni művek között szerepel: *Jean-Jacques Rousseau és természetjog* (1993, későbbi kiadások), *A jogállamról/Rechtsstaat* (1995), *a huszadik század jogi gondolkodása* (Stepanovjal, 2000), *I–II jogelmélet* (Stepanovjal, 2001–2002), *a Jog modernitása* (Stepanovjal, 2003), *Általános jogdoktrína* (2003/2005), *Bevezetés a jogfilozófiához* (Stepanovjal, 2004), *Államelmélet és jog I–II* (2005-től kezdve), több változat a joghoz vezető műnek, végül pedig *Bevezetés a jogelmülethez és filozófiához* Dragan Mitrović-csal (2019; kibővített második kiadás 2020).

Időszak	Domináns aggály	Elméleti fejlődés
1990-es évek	természetjog, Rousseau, Rechtsstaat	Átírányítás a lényegi jogosság, szabadság, legitimitás és az állami hatalom korlátozása felé

Időszak	Domináns aggály	Elméleti fejlődés
2000–2005	Általános jogelmélet és filozófia	Egy integrális, antiredukcionista megközelítés megfogalmazása/konszolidációja
2008–2014	Jogállamiság, autonóm jog, pluralizmus, jogrendszer	A jogi források és rendszerszintű tulajdonságok egyre különbözőbb fogalma
2012–2017	Természetjog, erkölcs, értékek	finomítás egy széleskörű természetjog-kapcsolatból egy minősített "átfedés" jog és erkölcs elmélet felé
2015–2020	Filozófiai alapok és kortárs iskolák	Érett szintézise az empirikus elmélet, jogfilozófia, axiológia, kultúra és multidiszciplináris jogtudomány

1. Az alap: a redukcionizmus és a háromdimenziós jogfogalom elutasítása

Vukadinović megértésének egyetlen legfontosabb felállása a **redukcionista jogdefiníciók egyértelmű elutasítása**.

2004-es *tanulmányában*, a *Continuity and Discontinuity in Law in Times of Social Change* című tanulmányában kifejezetten **egy integrálista fogalmát választ**. A jogot nem lehet kielégítően leegyszerűsíteni parancsokra, állami kényszerítésre, normákra, bírósági döntésekre, társadalmi tényekre vagy értékekre, amelyeket külön vizsgálnak. Fogalmi kerete három alapvető dimenziót foglal magában:

a **relációs** vagy **normatív** **szociológiai** **dimenzió**, **dimenzió**, valamint **az axiológiai vagy értékdimenzió**.

Ezek nem csupán három téma, amelyekről a jogelmélet beszél. Erősebb tézise az, hogy a tényleges jog az egymástól függött kapcsolatuk révén létezik. A jogi normák szabályozzák a társadalmi viszonyokat és viselkedést; ezek a viszonyok nyomást gyakorolnak a normák kialakulására és módosítására; és mindkettő kapcsolódik társadalmi célokhoz és értékelésekhez. A jog tehát **dinamikus társadalmi folyamat**, nem pedig egy statikus állítások gyűjteménye.

Ez Vukadinovićot sem a kelsen normativizmusba, sem a szociológiai realizmusba, sem a klasszikus természetjog-idealizmusba helyezi be. Jogtudománya igyekszik megőrizni az igazságot, amely mindegyikben rejlik, miközben elutasítja annak állítását, hogy kimeríti a jog természetét.

Ez döntő jellemzője érett elméletének.

A normatív oldal

A jog kétségtelenül egy szervezett normatív rendből áll. Az érvényesség, jogi erő, hierarchia, kompetencia, jogszerűség, valamint a normák létrehozására és eltörlésére szolgáló eljárások továbbra is elengedhetetlenek. Vukadinović soha nem teszi meg a szociológiai-pluralistás lépést, hogy a jogot társadalmilag elfogadott szabállyá bontassa.

A szociológiai oldal

Ugyanakkor a formálisan érvényes normák nem alkotják a teljes jogi jelenséget. A jogi viszonyok, a tényleges viselkedés, a konfliktusok, az intézmények és a szabályozás hatékonysága a jog egészében értelmezett.

Ennek következtében a "könyvekben lévő jog" és a társadalmi valóság közötti különbséget nem lehet csupán a jogtudomány külső részének tekinteni.

Az axiológiai oldal

Végül a jog elkerülhetetlenül megtestesíti a célokat és értékeket. A szabadság, igazságosság, béke, rend és jogi bizonyosság ismétlődnek munkáiban; későbbi írásai az egyenlőséget, toleranciát, emberi méltóságot, igazságot, tulajdont és szerződést is hozzáadnak a jogi értékek explicit katalógusához. A 2020-as Vukadinović–Mitrović szintézis a könyv egy egész részét éppen ezeknek az értékeknek szenteli.

Ez a harmadik dimenzió azt jelenti, hogy a jogtudomány nem korlátozhatja magát azzal, hogy a következőket kérdezi:

"Milyen szabályok jogilag érvényesek?"

Azt is fel kell kérdezni, hogy ezek a szabályok társadalmilag mit értenek el, és **milyen jogi rendet kellene** alkotniuk.

Ezért az eredményt inkább **integralista jogtudománynak** nevezhetjük, mint szűk értelemben természetjogelméletnek.

2. A törvény egyszerre valóságként és ideálként

Vukadinović munkásságának egyik legmélyebb kontinuitása az, hogy egyszerűen nem választanak a jog és a törvény között, mint létező dolog, és a jog, mint valami, amelynek **léteznie** kellene.

Ez egyértelművé válik a 2019–2020-as érett szintézisben, amelynek architektúrája egyszerre tekinti a jogot **"idealista és reális jelenségként"**, sőt, a jog "két Janus-arcáról" is beszél. A könyv ezután a jog definícióitól az értékekig, igazságosságon, eljáráson, erkölcsön, kultúrán és esztétikán át halad.

A különbségtétel fontos. Vukadinović nem egyszerűen azt mondja, hogy a pozitív jog azonos az igazságossággal. Az empirikus jogrend hibás is lehet. Ellentmondásos szabályokat, hiányosságokat, homályos fogalmakat, végrehajtási hibákat és erkölcsileg megkérdőjelezhető normákat tartalmaz. Ugyanakkor a jog fogalma összekapcsolódik egy olyan értékkerettel, amely ellen a pozitív elrendeződéseket kritizálhatjuk.

Ez a szerkezet bizonyos intellektuális hasonlóságot mutat tanára, Radomir Lukić filozófiájával. Lukić 2015-ös rekonstrukciójában hangsúlyozza a pozitív és "objektív" jog megkülönböztetését, valamint az objektív jog felfogását, mint az emberi méltóságot és végső soron a tökéletesített emberiséget célzó ideált.

Azonban Vukadinović érett megfogalmazása jelentősen kevésbé függ Lukić marxista osztályszerkezeti és uralkodó akarata szókincsétől. A súlypont inkább a következő irányba mozdult:

szabadság → igazságosság, → méltóság → jogbiztonság → emberi jogok → Rechtsstaat.

Így szellemi folytonosság van a régebbi belgrádi/szerb általános jogelméleti hagyománysal, de egyben a normatív szókincsének 1989 utáni átalakulása is van.

3. A szabadság mint a jog végső dinamikus értéke

2004-es jogi változásokról szóló elemzése különösen feltáró megfogalmazást ad.

Vukadinović azt kérdezi, mi marad fenn, amikor egy társadalom forradalmi átalakuláson megy keresztül. Válasza elutasítja a teljes jogi szakadás fogalmát. Még a forradalom sem semmisíti meg egyszerűen mindazt, ami a korábbi jogrendhez tartozik. Intézmények, fogalmak, technikák, kapcsolatok és normatív eredmények megmaradnak, és beépülnek az új rendszerbe.

Ezért a forradalmat a paradox képleten keresztül jellemezi: **a folytonosság folytonossága és a folytonosság megszakítása.**

Ennek fontos axiológiai következménye van. A szabadságot nem értik pusztán jogi korlát hiányaként. A béke, a rend és a jogi bizonyosság elengedhetetlen feltételek, amelyek révén a szabadság társadalmilag megvalósíthatóvá válik.

Kritériuma történelmileg kontextuális: a jog a szabadság eszközévé válik, amennyiben egy konkrét történelmi helyzet szükségessége miatt lehetővé teszi az **emberi és társadalom történelmileg optimális lehetőségeinek** megvalósítását.

Ez egy jellegzetes álláspont, mert három, gyakran elválasztva a jogi filozófiában elválasztva van egy elképzelést.

A jog **konzervatív**, mert megőrzi a rendet és a folytonosságot.

A jog **átalakító**, mert megváltoztatja a meglévő társadalmi viszonyokat.

A törvény pedig **axiológiai**, mert a transzformációt végső soron az emberi szabadság alapján értékeli.

Ezért Vukadinović elutasítja mind a statikus konzervativizmust, mind az önkéntes forradalmi legalizmust.

4. Jogrend és jogrendszer

Második jelentős elem a **jogi rend** és a **jogrendszer gondos** megkülönböztetése.

Integralista szókincében a jogrend szélesebb körű. Nemcsak a normákat és jogi aktusokat foglalja magában, hanem a jog tényyszerű oldalát is: jogi kapcsolatokat, viselkedést és végrehajtást.

Ebben a szélesebb rendben két "jogi rendszer" értelemet különbözteti meg.

Az első a **hierarchikus, tényyszerű vagy vertikális jogrendszer**: a normák rendezett többsége, amelyet jogi erő szerint rangsorolnak, és a létrehozás, végrehajtás, módosítás és megszüntetés eljárásaival kapcsolódnak össze.

A második a **tudományos vagy horizontális jogrendszer**, amelyet a jogtudomány alkotott. A jogtudomány jogi anyagokat rendez a témák, elvek és fogalmak szerint, doktrinális kategóriákat, jogágakat és rendszerszintű kapcsolatokat hozva létre.

Ez a különbség elméletileg eredményes, mert a jogi dogmatika nem csupán passzívan reprodukálja a jogszabályokat. Fogalmi rendszerezése visszavezet a jogalkotásba, az ítélelhozatalba és az értelmezésbe.

Így a jogi tudomány az egyik mechanizmussá válik, amelyeken keresztül a jogrendszer racionalitást és koherenciát szerzett.

5. Koherencia, teljesség, határozottság – és a tökéletesség lehetetlensége

Vukadinović visszatért ehhez a kérdéshez a 2014-es fontos *tanulmányában*, a *Jogrendszer* elveiben.

Itt négy fő rendszerszintű követelést azonosít:

koherensség vagy jogszerűség, teljesség, determinitás és **öntermelés/autopoézis**.

Különösen érdekes lépése, hogy kimondja, ezeknek az elveknek kettős **státuszuk** van.

Olyan valódi jellemzőket írnak le, amelyek bizonyos mértékig a jogi rendszerek rendelkeznek, de egyben olyan **eszmék vagy értékek, amelyeket egyetlen jogrendszer sem valósít meg** teljesen.

Ezért minden tényleges jogi rendelet tartalmazza:

ellentmondások,

következetlenségek,

határozatlanságok,

és réseket.

Ennek fontos következményei vannak az ítélkezési elméletére nézve. A hagyományos jogász kép egy teljesen koherens és teljes normatív rendszerről, amelyben az egyéni döntés mindig szilosztikailag levezethető egy általános normából, fenntarthatatlan. 2014-es tanulmánya kifejezetten bírálja ezt a jogászati dogmát.

Ez bizonyos távolságot helyez el a 19. századi fogalmi jogtudománytól és az erős normatív formalizmustól.

Ez meglepően jól illik integralizmusához is: **a jogrendszer rendezett anélkül, hogy sosem lenne tökéletesen zárva.**

6. Az "autopoézis" használata korlátozott, nem pedig luhmannianus

Az **autopoézis** megjelenése a rendszerszintű elvei között különös figyelmet érdemel.

Helytelen lenne azt feltételezni, hogy Vukadinović Niklas Luhmann követője lett. Egy szigorú luhmann elmélet szerint a jogrendszer működésileg zárt, és a jogi/illegális kódexen keresztül reprodukálja a jogi kommunikációkat.

Vukadinović környező elmélete alapvetően nyitottabb. A jog továbbra is kapcsolódik a következőkhöz:

társadalmi kapcsolatok,

politikai átalakulások,

erkölcsi értékelések,

autonóm normatív rendek,

igazságosság és szabadság.

Ennek következtében az ő joggyakorlatában az "öntermelés" elsősorban azt jelenti, hogy a jogrend olyan mechanizmusokat tartalmaz, amelyeken keresztül a jogi normák további jogi normákat hoznak létre a megalapozott kompetenciák és eljárások szerint.

Ezért ez egy **autopoietikus felismerés elsajátítása anélkül, hogy a teljes autopoietikus rendszerelméletet** alkalmazzunk.

Ez egy érdekes elméleti feszültséget is feltár munkásságában. Egy valóban autopoietikusan zárt rendszer és egy normatív-szociális-axiológiai összefüggések által alkotott háromdimenziós rendszer nem lehet egyszerűen azonos. Vukadinović az utóbbit választja, amikor a két elv ütközik.

7. A Rechtsstaat: az egyik jelentős 1989 utáni átalakulás

Ha a jugoszláv szocializmus összeomlása után a legvilágosabb hangsúlyváltozást keressük, az a **pravna država – Rechtsstaat/jogállam** elméletében található.

1995-ös jogállamról szóló monográfiája későbbi munkásságának fontos irányába vált. 2008-as tanulmányában megjegyzi, hogy a Rechtsstaat fogalma nagyrészt elveszítette korábbi kritikus szerepét az előző szocialista évtizedekben, amikor a hangsúly inkább a jogszerűségre és az állam és a jog végső eltűnésével kapcsolatos elméletekre helyezkedett a hangsúly.

Saját érett definíciója határozottan nem elégedett meg a formális jogszerűséggel.

A jogállamnak a **jogszerűséget és jogszerűséget a társadalmi tolerancia határain** belül kell ötvöznie, és ezt egy jelentős elv-összetettséggel társítja:

igazságosság és egyenlőség; emberi jogok és szabadságok; hatalmi elkülönítés és egyensúly; alkotmányosság és jogszerűség; a jog általánossága; jogi bizonyosság; az igazságszolgáltatás függetlensége; a jog hatékonysága; valamint a civil társadalom modern felfogása.

Ez rendkívül fontos a joggyakorlatának megtalálásához.

Tehát egy jogi állam nem csupán a következők:

egy olyan állam, amelynek tisztviselői formálisan érvényes törvények szerint cselekszenek.

Egy rendszerszinten igazságtalan autoriter állam nem kielégítheti Vukadinović elképzelését pusztán azzal, hogy biztosítja a bürokratikus jogosságot.

A Rechtsstaat intézményi fordítása a háromdimenziós elméletnek:

normatív dimenzió: jogszerűség, alkotmányosság, hierarchia;

intézményi/társadalmi dimenzió: független igazságszolgáltatás, hatalmi ágak szétválasztása, működő civil társadalom;

Axiológiai dimenzió: igazságosság, jogok, szabadság, legitimitás és tolerancia.

A Rechtsstaat tehát az integrált jogtudomány politikai-jogi megtestesítője.

8. A formális Rechtsstaattól a lényegi jogállamiságig

A későbbi 2016-os, Ilija Jovanovval közösen írt cikk, *a Legal State and Rule of Law from Their Beginnings to Contemporary Challenges* című tanulmány azt mutatja, hogy a Rechtsstaat problémája pályafutása végén központi szerepet töltött be. Újjáépíti mind a kontinentális *Rechtsstaat*, mind az angol-amerikai *jogállamiság történelmi kialakulását és későbbi átalakulását*, hangsúlyozva az állami hatalom korlátozásának ismétlődő problémáját.

A legfontosabb fejlemény a formális és lényegi fogalmak egyre növekvő konvergenciája.

A huszadik századi Rechtsstaat már nem érthető megfelelően pusztán a jogszerűséggel. Az emberi jogok, alkotmányos korlátozások, igazságosság és bírói védelem egyre inkább lényegi definícióba került.

Így Vukadinović 1989 utáni gondolkodásának pályája nagyjából a következő:

A jogszerűség → alkotmányos jogszerűség → a jogállamiság → jogállamiság.

De soha nem adja fel a jogi bizonyosságot a korlátlan igazságszolgáltatási erkölcs javára. Ez elválasztja őt a erősebb neo-natural-jogtól vagy a dworkini álláspontoktól.

9. Autonóm jog és különösen fontos jogi pluralizmus elmélete

Valószínűleg jogtudományának legjellegzetesebb későbbi fejlődése az **autonóm joghoz** kapcsolódik.

Eredete már 1989 előtt is felismerhető 1987-es *"Öngazdálkodási jogról"* című művében. Azonban a jugoszláv öngazdálkodás eltűnése után nem hagyta el az általános elméleti problémát. Ehelyett elválasztotta azt a szocialista intézményi kontextustól, és átfogalmazta azt, mint egy általános nemállami **jog és jogi pluralizmus elméletét**.

Ez kiváló példája annak, hogy folytonosság jelentős fogalmi átalakulással kombinálható.

A 2011-es formuláció

Az Autonóm jog fogalmáról című művében Vukadinović három általános megközelítést választ meg:

Monizmus,

jogi pluralizmus,

és amit ő **etatista/államorientált pluralizmusnak** nevez.

Elutasítja a szigorú monizmust – azt a tézist, hogy csak az államból származó normák számíthatnak jognak.

De lényeges, hogy elutasítja a radikális pluralizmust is, amikor az minden jogot társadalmi jogra redukál, vagy automatikusan elsőbbséget ad a nem állami/társadalmi jognak az állami joggal szemben.

Preferált álláspontja kifejezetten **kompromisszum**, és különösen hasznosnak tartja Georges Gurvitch társadalomjog-felfogását.

Ez azt eredményezi, amit én minősített **vagy mérsékelt jogi pluralizmusnak** neveznék.

Az állam elveszíti abszolút monopóliumát a jogi normatívás felett, de nem tűnik el a jog fogalmából.

10. Az autonóm jog fogalmának bővülő fogalma

2012-es tanulmánya tovább fejleszti a taxonómiát. Legalább öt különböző autonómiás jogjelentést talál:

autonóm jogot elméleti fogalomként;

jogi alrendszerként;

mint jogforrás;

autonóm munkajogként;

és mint autonóm jog, amely az identitáshoz kapcsolódik.

A pluralista hagyományt Duguit, Ehrlich, Petrażycki és Gurvitch révén, majd később Llewellyn, Hoebel, Vanderlinden és Jean-Guy Belley révén rekonstruálja. Jelentős, hogy figyelmeztet arra is, hogy ne engedje meg magát az "új jogi pluralizmust" új ortodoxiává válni.

Ez sokat elárul általános szellemi temperamentumáról. Vukadinović következetesen **antiredukcionista**, még akkor is, ha a redukcionizmus egyébként vonzónak talált elméletből ered.

Ellenezte az állami jogi monizmust, mert túl szűk volt.

De ugyanúgy nem volt hajlandó lecserélni azt a tükörképű dogmával, miszerint minden társadalmilag normatív törvény.

11. Spontán, szervezett és puha jog

A 2013-as *Creation of Autonomous Law* című tanulmány jelentősen konkrétabbá teszi az elméletet.

Vukadinović két alapvető mechanizmust különbözteti meg az autonóm jogi létrehozás mechanizmusait.

Az egyik **spontán**, paradigmaticus szokásjog.

A másik tudatos **és szervezett**, ahol a normatív aktusokat társadalmi szervezetek és közösségek hozzák létre – például kereskedelmi, oktatási, orvosi, kulturális vagy sportszervezetek.

A tágabb történelmi és elméleti területen olyan jelenségeket helyez be, mint például:

szokásjog,

egyházi jog,

önkormányzati vagy törvényi úrlapok,

céhjog,

a munka autonómiája,

kereskedelmi normák,

és egyre **inkább a puha jog**.

Ez valódi fejlődés a korábbi jugoszláv önmenedzsment témájához képest.

A fogalmi mozgalom így ábrázolható:

Az önmenedzsment jog → autonóm jog → jogi pluralizmus → szervezeti/magán norma-termelés → soft law.

Ez az egyik legeredetibb kontinuitás az intellektuális életrajzában.

12. Mégis, Vukadinović nem válik radikális pluralistává

Ez a korlátozás kulcsfontosságú.

Néhány kortárs jogi pluralista számára már most félreértés, hogy egy nem állami norma jogosult-e az államtól. A jogi rendek radikálisan sokfélék, és az állami jog csupán egy rend a többiek között.

Vukadinović nem megy ilyen messzire.

Érett álláspontja inkább úgy tűnik, hogy a **jogi rend pluralizált fogalmát írja le, amely megőrzi az állami jog különleges pozícióját.**

Ennek több előnye van. Elkerüli, hogy minden stabil társadalmi konvenciót "jognak" nevezzék, és megőrzi a jogi hierarchiát, a nyilvános kényszerítést és az autoritatív ítéleteket magyarázó lehetőségét.

De ez egy megoldatlan határkérdést is hagy maga után:

Pontosan mikor válik egy nem állami társadalmi norma legálissá a nem állam normái, nem pedig pusztán szokásos, szervezeti vagy erkölcsi?

Írásai nagyon hatékonyan leleplezik az állam-forrás monizmus hiányosságát, de kevésbé pontos kritériumot adnak a joghatóság külső határára.

Ez az egyik elméleti korlátja a pluralizmusának.

13. Természetjog 1989 után: folytonosság a konverzió helyett

Félrevezető lenne Vukadinović természetjog iránti érdeklődését posztkommunista felfedezésként nevezni.

Első jelentős műve már **1977-ben Rousseau-nak és természetjognak** szentelődött. A témát 1989 után újra kiadták és bővítették *Jean-Jacques Rousseau and Natural Law* címmel.

Így a természetjog komponens az egyik legerősebb kontinuitás eleme 1989-ben.

Ami megváltozik, az a funkciója.

Az érett elméletben a természetjog kevésbé egy önálló örök szabályok rendszere, inkább egy **axiológiai nézőpont, amelyből a pozitív törvény kritikusan** értékelhető.

A szabadság, az igazságosság, az emberi méltóság és az erkölcs adja a kritériumokat.

Ez sokkal közelebb áll a huszadik századi "megújult" természetjoghoz – Fuller, Radbruch, Finnis, Kaufmann és kapcsolódó hagyományokhoz –, mint a tizenhetedik századi racionalista természetjog-kodifikációhoz.

14. A törvény és erkölcs kapcsolata: különösen feltáró fejlődés

2012-es tanulmánya, a *Contemporary School of Natural Law – The Relationship between Law and Morality* határozottan elutasítja mind a teljes azonosulást, mind a teljes szétválasztást.

A törvény és az erkölcs részben átfedő szférákként jelenik meg. Az erkölcs tehát továbbra is kritikus **mérőszám lehet a pozitív törvénynek**.

A tanulmány következtetése néha elég közel áll egy erős természetjog-megfogalmazáshoz: a jog kapcsolódik az igazsághoz, és az igazságosság maga is erkölcsi eszme.

Azonban 2017-re a Dragan Mitrović-csel közösen írt *The Field of Law and Morality* című cikkben az elemzés egyre inkább elkülönültté vált.

A szerzők három területet különböztetnek meg:

tisztán jogi terület;

egy tisztán erkölcsi terület;

és vegyes jogi-erkölcsi terület.

Ez a különbség elméletileg azért fontos, mert kifejezetten elismeri, hogy **egyes jogi normák erkölcsileg** semlegesek, különösen a technikai normák, míg sok erkölcsi viszony – szeretet, barátság, tisztelet és hasonló kötelezettségek – továbbra is kívül marad a jogi érvényesítésen.

Ezt Vukadinović álláspontjának valódi finomításának tekintem.

Az ő pályája nem az:

a pozitivizmust → természetjog,

hanem inkább így van:

A természetjogi érdeklődés hosszú ideje → erős axiológiai kapcsolat → differenciált részleges átfedési modell.

Ezért a 2017-es megfogalmazást leginkább **közepes kapcsolati tézisnek** nevezhetjük.

A jogot nem lehet erkölcs nélkül érteni, de a jogi érvényesség és az erkölcsi érték nem egyszerűen azonos.

15. Miért nem teszi ez tiszta természetjog-elméleti szakemberré

Ez a megkülönböztetés elengedhetetlen.

Egy szigorú klasszikus természetjogi elmélet szerint egy igazságtalan szabály igazságtalansága miatt már nem lesz jog, így nevezve.

Vukadinović szélesebb jogtudománya ezt nem állítja következetesen.

Felismeri:

formálisan érvényes, de hiányos jog;

erkölcsileg semleges műszaki jog;

jogi és erkölcsi normák közötti konfliktusok;

különböző mértékű jogi igazságosság;

és a rendszerszintű eszmék tökéletlen megvalósítása.

Ezért elegendő fogalmi függetlenséget igényel a pozitív jog tekintetében ahhoz, hogy a pozitív jog kritikája lehetséges legyen.

A legmegfelelőbb formula tehát a következő:

A pozitív jog intézményileg autonóm, de axiológiailag nem önellátó.

Ez az egyik központi gondolat, amely végigfut érett elméletén.

16. Igazságosság, egyenlőség és jogi bizonyosság

Az igazságosság egyre inkább központi szerepet tölt be érett műveiben, de nem elszigetelve.

Vukadinović az igazságosságot a **jogi bizonyossággal** ötvözi meg.

Ez azért jelentős, mert a joggyakorlat gyakran ütközik e két eszmé között. Az rendkívül rugalmas igazságszolgáltatás növelheti az egyes ügyek lényegi igazságszolgáltatását, miközben csökkentheti a kiszámíthatóságot; a merev formalizmus biztosíthatja a kiszámíthatóságot, miközben igazságtalanságot okoz.

Az ő integrálmélete nem oldja meg ezt kizárólagos prioritással.

Ehelyett a jog történelmileg és intézményileg működő kapcsolatát keres a következők között:

igazság,

részvény,

bizonyosság,

szabadság,

béke,

és rend.

A 2019–2020-as könyv ennek megfelelően külön kezeli nemcsak az igazságosságot, hanem az igazságosságot és az **eljárás, igazságosság és a jog** kapcsolatát is, beleértve az eljárási igazságosságot, az igazságot és a helyességet.

Ez azt mutatja, milyen messzire jutott késői jogtudománya egy egyszerű jogi normák elméletén.

Az érett tárgy **egy egész normatív-intézményi rend minősége**.

17. A jogi értékek későbbi elmélete

A 2020-as *Introduction to the Theory and Philosophy of Law (Bevezetés a jogelmélethez)* című mű, amelyet Mitrović-csel közösen írt, ezt az értékorientációt szokatlanul egyértelművé teszi.

Rendszerszintű katalógusa a következőket tartalmazza:

béke,

Rend,

szabadság,

biztonság,

Igazság,

igazság,

részvény,

Tolerancia,

emberi méltóság,

tulajdonság,

és szerződés.

A választás feltáró.

A lista ötvözi azokat az értékeket, amelyek általában különböző jogtudományi hagyományokhoz társulnak:

Hobbesi/állam értékek: béke és rend;

liberális értékek: szabadság, tulajdon és szerződés;

jogállamisági értékek: bizonyosság és biztonság;

természetjogi/etikai értékek: igazságosság és méltóság;

plural-demokratikus értékek: tolerancia;

Episztemikus/eljárási értékek: igazság.

Az ő integralizmusa tehát úgy is értelmezhető, hogy megpróbálja megmagyarázni, miért nem tudja egyetlen ilyen jog értelmét monopolizálni.

18. Jogelmélet kontra jogfilozófia

Egy további késői fejlemény a jogtudomány episztemológiai státuszával kapcsolatos.

A 2020-as Vukadinović–Mitrović könyv megkülönbözteti a **jogelméletet** a **jogfilozófiától**, de azt állítja, hogy ezek megosztása elsősorban módszertan, nem pedig lényegi jellegű, mivel mindkettő teljes egészében a jogot érinti. Néhány módszert osztanak meg, különösen logikusait, és kutatásaik egymásba folynak.

Élesebb megkülönböztetésük episztemológiai.

A jogelmélet a jogot **empirikus jelenséggként** vizsgálja, míg a filozófia annak **supra-empirikus** dimenzióját vizsgálja. A könyv szerint az elméleti állítások empirikusan tesztelhetők, míg a filozófiai állítások meggyőzőek, de nem empirikusan igazolhatók.

Bármit is gondolnak erről a kritériumról – és visszatérek a nehézséghez lentebb –, az megmagyarázza Vukadinović jogtudományának végső felépítését.

A jogelmélet ismereteket nyújt a tényleges jogi jelenségekről.

A filozófia ott kezdődik, ahol az elmélet a végső jelentés, érték és igazolás kérdéseire jut.

Egyik sem elég önmagában sem.

19. A jog érett "két arca"

Ez az elméleti/filozófiai megkülönböztetés szorosan megfelel ugyanabban a könyvben leírt "két Janus arcnak".

A jognak empirikus arca van:

intézmények,

normák,

Felvonások,

viselkedés,

eljárások,

szankciók.

És van egy ideál vagy szupraempirikus arca:

igazság,

legitimitás,

emberi méltóság,

Rendben,

szabadság,

az a gondolat, hogy milyennek kellene lennie a jognak.

A érett Vukadinović–Mitrović szintézis tehát filozófiai igazolást ad a háromdimenziós elméletnek, amely már látható 2004-es tanulmányában.

Késői munkái nem hagyják el az integralizmust.

Ismeretelméletileg általánosítja ezt.

20. Terjeszkedés a kultúra, esztétika és kortárs jogtudomány felé

A bővített 2020-as kiadás feltűnően széles. A hagyományos természetjog, pozitivizmus, történelmi jogtudomány és szociológiai elméletek mellett a következőket is lefedi:

integralista és kulturalista elméletek;

amerikai és skandináv realizmus;

érvelést és aktuális joggyakorlatot;

jogelmélet;

Kritikai jogi tanulmányok;

jog és közgazdaságtan;

feminista jogtudomány;

intézményesség;

alkotmányosság;

multikulturalizmus és kommunizmus;

rendszerelmélet;

politikai kibernetika;

biojogtudomány;

narratív jogi elmélet;

jog és irodalom;

jogi szemiotika;

és dekonstrukció.

Még az esztétikáról és a **jogról és a jogi államról mint kulturális** mintázatról is egyedi szemléletet tartalmaz.

Ez bizonyítja, hogy jelentős mértékben szélesedett az általános jogtudomány napirendjéről alkotott megértése.

21. Érdekes változás 2009 és 2020 között

Itt különösen feltáró összehasonlítás van.

A 2009-es angol nyelvű cikkben Dragan Mitrović-csal, a *Kortárs Multidiszciplináris Jogi Elméletek és a "Világállam"* című műsorban a szerzők üdvözlik, hogy az új megközelítések felébresztik a jogászokat a doktrinális rutinról, ugyanakkor gyakran szkeptikusak a kortárs multidiszciplináris mozgalmak módszertani érettségével, elfogultságával és tudományos státuszával kapcsolatban.

A cikk az alkotmányosságot, a feminizmust, a kritikai jogi tanulmányokat, az intézményességet, a multikulturalizmust, a kommunizmust, a jogi pluralizmust, az informatikát, a bioetikát és a jogot tárgyalja, de ezek közül többre jelentős gyanakvással közelít meg.

2020-ra sok ilyen mozgalom rendszerszinten beépült egy átfogó elméleti és filozófiai tankönyvbe.

Ez **nem** bizonyítja, hogy Vukadinović végül mindet elfogadta volna.

De ez egy fejlődést jelez a következőkből:

Külső szkeptikus értékelés → rendszerszintű belső beépítés a jogtudományi ismeretek kánonjába.

Más szóval, az érett elmélet **metaelméletileg pluralistábbá** válik, miközben kritikus marad bizonyos iskolákkal szemben.

22. Radomir Lukić jelentősége

Vukadinović kapcsolata Radomir Lukić-csal segít megmagyarázni elméletének több tartós jellemzőjét.

Ő volt a doktori hallgatója, és 2015-ben kifejezetten rekonstruálta az objektív jogelméletet, beleértve az empirikai/pozitív jog és az emberi méltóságot és emberiséget célzó ideális objektív jog megkülönböztetését.

Három Lukić-szerű jellemző látható Vukadinovićban:

a jogot inkább egy teljes jelenségként elméletben **kívánják elképzelni, nem csupán szabályként;**

a jogi tudomány és jogi filozófia összekapcsolásának törekvése;

valamint az a ragaszkodó, hogy a pozitív törvény értékekhez **és egy ideális dimenzióhoz viszonyítva** kell elhelyezkedni.

Ennek ellenére Vukadinović 1989 utáni elmélete egyre inkább ezeket a kérdéseket az emberi jogok, jogállamiság, civil társadalom, pluralizmus és autonóm normatívus szókincsébe fordítja, nem pedig a korábbi megfogalmazásokban jelen lévő osztályelméleti nyelvezetre.

Így öröklés létezik egyszerű szaporodás nélkül.

23. A fejlődésének négy fő szakasza 1989 után

Kronológiailag nézve négy jelentős fázist választanék meg.

1990–1999: természetjog és alkotmányos átirányítás

Rousseau-tanulmányainak újrakiadása összhangban áll régóta fennálló természetjogi érdeklődésével. Az igazán új súlypont a *Rechtsstaat*. 1995-ös munkája egyértelműen a posztoszocialista szerb rekonstrukcióhoz tartozik, amelyeket korábban a szocialista jogosságra koncentrált a háttérbe szorított.

Az alapvető probléma a következők:

Hogyan lehet maga az államhatalom törvénynek alávethető?

2000–2008: az átfogó általános elmélet felépítése

A huszadik század jogi *gondolkodása*, I –II. *jogelmélet*, A jog modernitása, Általános jogdoktrína, Jogfilozófia bevezetése és az állam- és jogelmélet sorozata átfogó rendszert próbál létrehozni, nem pedig elszigetelt tanulmányokat.

A 2004-es kontinuitás/megszakítás cikk kifejezetten az integralista alapot teszi közzé.

Ez az a szakasz, amikor jogtudománya felismerhető építészetet szerzett:

norma + társadalmi kapcsolat + érték.

2009–2014: pluralizáció és rendszerdifferenciálás

A multidiszciplináris elméletek egyértelmű problémává válnak; az autonóm jog 2011–2013-ban koncentrált kutatási programmá válik; és 2014-ben hozzáadja a koherencia, teljesség, determinitás és autopoézis szisztematikus fogalmait.

Ez valószínűleg a legelméletileg leginnovatívabb korszak.

2015–2020: érett elméleti-filozófiai szintézis

Az utolsó fázis a következő között konszolidálja a kapcsolatot:

pozitív és ideális törvény;

jog és erkölcs;

igazságosság és eljárás;

jog és kultúra;

Rechtsstaat és jogállamiság;

klasszikus és kortárs jogtudományi iskolák.

A 2019/2020-as csúcspontozó könyv tehát nem csupán egy újabb bevezetés a jogtudományba. Ez a legszisztematikusabb kifejezése annak, hogy késői felfogása annak, mit kell tartalmaznia az egész tudományágnak.

24. Mi változott valójában 1989 után?

Most már megkülönböztethetjük a valódi változásokat a pusztán kontinuitástól.

Az első jelentős változás: az öngazdálkodási jog általánosított jogi pluralizmussá válik

1989 előtt az állami normatív termelés kapcsolódott a jugoszláv öngazdálkodás intézményi ideológiájához és gyakorlatához.

1989 után Vukadinović fokozatosan eltávolítja a történelmileg specifikus szocialista keretrendszert, miközben megőrizte azt az elméleti meglátást, hogy az állam nem az egyetlen előállító jogtudományi szempontból releváns normáknak.

Ennek eredményeként autonóm jog, jogi pluralizmus, szervezeti jog és puha jog születik.

Ez egy korábbi **kutatási probléma valódi általánosítása és ideologizálása.**

A második változás: a jogszerűség lényegessé válik a Rechtsstaatlichkeit

A hagyományos jogszerűségi elv továbbra is nélkülözhetetlen, de nem válik elegendővé.

Az emberi jogok, független bíróságok, a hatalmi jogkör megosztása, az igazságosság, a legitimitás és a civil társadalom egyre inkább meghatározza, mi számít megfelelő jogállamnak.

Ez a legnyilvánvalóbb 1989 utáni alkotmányos átalakulás.

A harmadik változás: a természetjog inkább értékelő, mint dogmatikus doktrínává válik

Maga a természetjogi érdek régi.

De későbbi formája egyre inkább kompatibilissé válik egy autonóm, pozitív jogrenddel.

A természetjog kritikus erkölcsi orientációként működik, nem pedig kimerítő, párhuzamos supra-pozitív szabályok kódexeként.

A negyedik változás: a monista államjog mérsékelt pluralizmussá válik

Az állami jog strukturálisan kiváltságos marad, de elveszíti státuszát, mint az egyetlen lehetséges jogformát.

Ez jelentősen közelebb hozza Vukadinovićot a jogszociológiához és antropológiához.

Az ötödik változás: az elmélet egyre interdiszciplinálisabbá válik

Pályafutása végére a jogtudomány tárgyai közé tartoznak a kultúra, az esztétikát, a diskurzust, a feminizmust, a rendszereket, a bioetikát, a narratívát és a szemiotikát, valamint a hagyományos norma, érvényesség, szankció és állam témái.

Ez hatalmas kibővülés a szakterületen.

25. Mennyire eredeti Vukadinović elmélete?

Itt fontos, hogy ne túlozzunk.

Vukadinović **nem** alkotott egy teljesen újszerű világjogtudományt, amely nemzetközi elméleti eredetiségben összehasonlítható lenne Kelsen Tiszta Elméletével, Hart elismerési szabályával, Dworkin törvényével integritásként vagy Luhmann autopoetikus jogrendszerével.

A legtöbb egyedi komponensnek jól bevált elődei vannak:

háromdimenziós jogelméletek;

természetjogi axiológia;

Fuller belső erkölcsére;

Gurvitchi jogi pluralizmus;

Rechtsstaat elmélet;

rendszerelmélet;

valamint szociológiai jogtudomány.

Eredetisége inkább a **szerb általános jogtudományban való konfigurációban és fejlődésben** rejlik.

Értékelésem szerint négy hozzájárulás különösen figyelemre méltó.

Először is, következetes **antiredukcionizmusa** évtizedeken át valóban koherens szervező elképzelést hoz létre.

Másodszor, a szocialista korszak autonóm/öngazdálkodási jogának átalakulása az **autonóm és puha jog általános elméletévé** vált intellektuálisan jelentős.

Harmadszor, a szisztematikus elvek leírása, mint egyszerre **valós jellemzők és örökké hiányos értékek** hasznos híd a leíró és normatív jogi elméletek között.

Negyedszer, a **Rechtsstaat, a jogi pluralizmus és a természetjogi értékek** kombinációja elkerüli mind a merev állami pozitívizmust, mind a radikálisan decentralizált pluralizmust.

26. Belső feszültségek és gyengeségek

Az átfogó értékelésnek fel kell tárnia a megoldatlan problémákat is.

Az integralizmus eclekticizmussá is átalakulhat

Ha a jognak normatív, társadalmi és axiológiai dimenziói vannak, végső soron meg kell magyarázni, hogyan oldódnak meg a köztük lévő konfliktusok.

Tegyük fel, hogy egy szabály formálisan érvényes és társadalmilag hatékony, de radikálisan igazságtalan.

Melyik dimenzió dönti el, hogy "törvény"-e?

Vukadinović világosabban adja meg a három dimenziót, mint egy pontos metaszabályt az ütközések megoldására.

Ez az integralista elméletek klasszikus nehézsége.

Az erkölcsi tézis továbbra is valamennyire instabil marad

A 2012-es javaslat, miszerint a jognak igazságosságot kell megvalósítania, és hogy a jog és az erkölcsi normatívás mélyen összefonódik, erősen nem pozitivistáknak hangzik.

A 2017-es elmélet azonban kifejezetten elismeri az erkölcsileg semleges jogi szabályokat.

A későbbi megfogalmazás véleményem szerint elméletileg felsőbbrendű, de azt jelenti, hogy a jogszerűség és az erkölcsi helyesség kapcsolata több megkülönböztetést igényel, mint ahogy azt néhány természetjog-megfogalmazása kezdetben sugallja.

A moderált pluralizmusnak határproblémája van

Mind az állami monizmus, mind a radikális pluralizmus elutasítása intuitívan vonzó.

De a kialakuló középső álláshoz szüksége van egy olyan kritériumra, amely meghatározza, mikor válik egy szervezeti vagy társadalmi norma törvényté.

Ilyen kritérium nélkül az "autonóm jog" korlátlan idejű terjeszkedést kockáztat.

Az autopoézis kényelmetlenül ülhet az integralizmussal

Ha a jog valóban autopoetikusán önmagát generáló, hogyan lehetnek axiológiai és szociológiai dimenziói konstitutívak, nem csupán környezeti?

Vukadinović az önterelés szokincsét alkalmazza anélkül, hogy a teljes rendszerelméleti problémát megoldaná.

Az elmélet/filozófia episztemológiai megkülönböztetés vitatható

Az utóbbi állítás, miszerint a jogelmélet állításai empirikusan ellenőrizhetők, míg a filozófiai állítások végső soron hitet követelnek, rendkívül éles.

A kortárs analitikus joggyakorlat azzal kifogásolja, hogy a jogelmélet sok központi állítása – az érvényességről, okokról, normativságról vagy a jog fogalmáról – nem empirikus hipotézisok a hétköznapi tudományos értelemben.

Így érett szintézise meggyőzően állítja, hogy az elmélet és a filozófia átfedésben áll, de kevésbé meggyőző abban a pontos episztemikus kritériumban, amelyet a megkülönböztetésükre javasoltak.

27. Elhelyezkedése a szerb és posztjugoszláv jogelméleti kutatók között

Az 1989 utáni szerb jogtudományban Vukadinović más pozíciót tölt be mind a szigorú analitikus pozitivistáktól, mind az erős filozófiai természeti jogászoktól.

Egy tömörített térkép nagyjából a következőképpen helyezné el:

nem Kelsenian: mert a jogot nem lehet normákká redukálni;

nem szociológiai redukcionista: mert az érvényesség és a formális szervezet továbbra is nélkülözhetetlen;

nem radikális természetes jogász: mert a pozitív jog megőrzi a fogalmi és intézményi autonómiát;

nem radikális pluralista: mert az állam továbbra is kiváltságos jogi intézmény;

nem luhmann-i rendszerelméleti szakember: mert a jog konstitutív módon kapcsolódik a társadalmi viszonyokhoz és értékekhez;

De integralista: Mert ezeket a részleges meglátásokat egyetlen fogalmakba kell integrálni.

Ez az elméletének legpontosabb intellektuális helye.

28. Gondolatai legmélyebb folytonossága

Vukadinović pályafutásának minden szakaszát egy nagyon egyszerűen megfogalmazható gondolat maradt fenn:

A jog túl összetett ahhoz, hogy csak az egyik megnyilvánulásából megfelelően megmagyarázható legyen.

Az 1970-es évek természetjogi tanulmányai azonosítják az ideál/érték problémát.

Az 1980-as évek önmenedzsment tanulmánya a joggal foglalkozik az egyszerű állami jogon kívül.

Az 1990-es évek Rechtsstaat tanulmányai a hatalom legitimitását és korlátait vizsgálják.

A 2000-es évek eleji általános elmélet kifejezetten megfogalmazza az integralizmust.

A 2010-es évek jog-pluralista tanulmányai szélesítik a jogi normativitás forrásait és alkotóit.

A későbbi erkölcsi tanulmányok élesítik az érvényesség és az értékek közötti kapcsolatot.

A 2019–2020-as szintézis végül egyszerre mutatja be a jogot empirikus és szupraempirikus, valós és ideális, normatív és kulturális jellegűnek.

Így nézve 1989 utáni munkája nem egy szétszórt változások sorozata. Ez egy **sokkal korábban jelen lévő antiredukcionista intuíciónak progresszív bővítése.**

Általános értékelés

Ezért Gordana Vukadinović érett jogi elméletét **úgy** jellemezném:

háromdimenziós integralista jogtudomány + mérsékelt jogi pluralizmus + lényegi Rechtsstaat-elmélet + minősített természetjogi axiológia.

Központi felvetése az, hogy a jog csak a **normák, társadalmi viszonyok és értékek dinamikus egységén keresztül érthető** meg. Politikai korrelációja egy Rechtsstaat, amely nemcsak a jogosságon, hanem a legitimitáson, igazságosságon, emberi jogokon, hatalmi szétválasztáson, bírói függetlenségen, jogi bizonyosságon és civil társadalomon alapul. Szociológiai összefüggése az a felismerés, hogy a normatív termelés az államon kívül is

megtörténik, bár Vukadinović elutasítja a radikális jogi pluralizmust. Filozófiai korrelációja az az elképzelés, hogy a pozitív jog és az erkölcsi érték sem azonos, sem teljesen elválasztható.

A legfontosabb 1989 utáni elméleti átalakulás tehát **nem korábbi joggyakorlatának elhagyása, hanem annak összetevőinek újraelosztása**. A szocialista önmenedzsmenet specifikáció visszahúzódik; az autonóm jogelmélet fennmarad és pluralistává válik. A klasszikus joghatóság beolvadik egy jogállamiság lényegi elméletébe. Egy régi természetjogi kérdés kifinomult értékelméletté és részleges jog–erkölcs metszéspontká válik. Az államközpontú joggyakorlat kinyílik az autonóm és puha jog felé. Az általános elmélet végül egy átfogó jogelméletté és filozófiává bővül, amely magában foglalja a kortárs interdiszciplináris mozgalmakat.

Több más jelentős szerb jogelméleti elmélethez képest Vukadinović jellegzetes teljesítménye **szintetikus jellegű, nem pedig építészetileg forradalmi**: egyetlen híres új fogalmát sem hozott a vilá jogtudományba, hanem az egyik rendszerszintezettebb szerb próbálkozást építette meg, hogy összeegyeztesse a **normatív, szociológiai és axiológiai hagyományokat a jogelmélet anélkül, hogy bármelyik megszabadult volna a többiek eltávolításáról**. Ez, nem egy konkrét tanítás, hanem 1989 utáni munkáinak központi szellemi aláírása.

Radmila Vasić jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Radmila Vasić jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Radmila Vasić jogtudománya 1989 után rendkívül érdekes, mert **nem** egy zárt, architektikusan felépített rendszer formáját veszi fel, amely összehasonlítható például Radomir Lukić *Sistem filozofije prava-jával*. Jogi elméletét könyvekből, esszékből, tankönyvfejezetekből, szerb jogtudományi tanulmányokból, jogállamiságról és demokratikus átmenetről szóló írásokból, valamint későbbi jogi etika, törvényalkotási szövegek és jogi érvelés területén végzett munkából kell rekonstruálni. Hivatalos bibliográfiája maga is ezt az irányt mutatja: a formális forrásoktól, szokásoktól és a jog természetétől az 1990-es években, az igazságosságon, az erőszakon és a civil társadalomon át a 2004-es nagy könyvig, *a Pravna država i tranzicija-ig*, majd később az alkotmányosság, a korrupció, a kisebbségi jogok, a felelősség, a nomotechnika, a jogi erkölcs és a jogtörténetírás irányába.

A rekonstrukcióm központi tézise a következő:

Vasić fokozatosan egy integratív, lényegileg liberális és mérsékelt nem pozitivistá jogfelfogást alakít ki, amelyben a jogi forma, intézményi érvényesség és jogi bizonyosság

nélkülözhetetlen marad, de a jog fogalma nem meríthető ki érvényes törvényhozással vagy szervezett kényszerítéssel. A jog csak akkor válik igazán jogossá akkor, ha az erő jogilag korlátozott, a közhatalom nem önkényes, az alapvető jogok védettek, a jogi szabályok megfelelnek az igazságosság lényegi követelményeinek, és az intézmények valóban ezeknek az elveknek megfelelően viselkednek.

Ennek következtében a legfontosabb fejlemény 1989 után nem az egyik iskolából a másikba való hirtelen átállás. Ehelyett egy már **pluralista jogfelfogás fokozatos alkotmányosodása és gyakorlati intézményesítése** zajlik. A szokás, források, társadalmi elfogadás és az erő iránti korai érdeklődés a jogállamiság elméletévé fejlődik; ezt az elméletet később egy kontextusérzékeny posztoszocialista átmenet elmélete minősíti; végül pedig lefelé halad az alkotmányelméletből a törvényhozási technika, értelmezés, szakmai etikák, intézményi integritás és jogi érvelés felé.

Egy hasznos periodizáció:

Időszak	Domináns probléma	A fejlődés jellege
1990–1997	szokás, precedens, alkotmányos konvenciók, források, jogfogalom	a jogi normatívás forrásainak és alapjai pluralizációja
1998–2004	Erőszak, igazságosság, civil társadalom, jogállamiság, átmenet	döntő liberális-alkotmányos és lényegi fordulat
2004–2011	igazságszolgáltatás, korrupció, elszámoltathatóság, alkotmányosítás	A jogállamiságelmélet intézményesítése
2011–2016	átmeneti alkotmányosság, kollektív jogok, erkölcs, felelősség, Lukić és Tasić	Kontextuális minősítés és filozófiai mélyülés
2017-től kezdve	Nomotechnika, jogi érvelés, jogászati szintézis	Mozgás az alkotmányelmélettől a jogalkotás és jogi gyakorlat minőségéig

Ezért érett álláspontját **kontextuális liberális alkotmányosságnak** nevezném, kombinálva **integratív, mérsékelten nem pozitivista** joggyakorlattal.

I. Az intellektuális kiindulópont: a jog több, mint az állami parancs

Vasić 1989 utáni jogtudománya nem érthető meg anélkül, hogy észrevennénk a korábbi tanulmányi képzését két témával való összefüggésben: Đorđe Tasić jogelméletét és **a szokás kötelező erejét**. Hivatalos életrajza a *Pojam prava u teoriji Đorđa Tasića* mesterművét, a *Pravna obaveznost običaja* pedig doktori disszertációját jegyzi fel.

Ez a két téma már szinte minden feszültséget magában foglal, amelyek később érett elméletét jellemzik:

törvény kontra erőszak; formális érvényesség versus társadalmi elfogadás; heteronóm parancs kontra internalizált kötelezettség; állami jog kontra társadalmilag generált normativság; pozitív jog kontra igazságosság; és jogi forma kontra lényegi érték.

Ez azért fontos, mert Vasić nem az 1990-es éveket ortodox, államközpontú jogi pozitivistá kezdi, aki később feladja a pozitívizmust. Kiindulópontja már így is sokkal összetettebb.

1. Az 1990-es Common Law tanulmány: a szokásos teremtés szélesebb körű fogalma

Különösen feltáró korai 1989 utáni szöveg az 1990-es cikk arról, hogy a common law jogjog-e az esetjog vagy szokásjog. Vasić a bírói precedens és a szokás közötti hagyományos kontrasztból indul, de megkérdőjelezi a szokás általános meghatározását, mint egy szabályt, amelyet az emberek spontán és névtelenül hoztak létre intézményi mediáció nélkül.

Fogalmi lépése jelentős. Ha a szokást inkább normák létrehozásának **definiáljuk a törvényhozó segítségével** nélkül, akkor a világi szokás és a bírósági eljárások egy szélesebb nemzetségbe is beépülhetnek. Ezen alapon érvel, hogy a common law történelmileg egy szokásjog rendszereként értelmezhető, még akkor is, ha a modern tanítás túlnyomórészt bírói jogként írja le.

Ez a látszólag technikai érv egy tartós jellemzőt tár fel joggyakorlatának. A **törvényhozó nem a jogi univerzum metafizikai központja**. A jog gyakorlatok, bírói intézmények és történelmileg megalapozott normatív elvárások révén alakulhat ki. Nem csupán az számít, ki adott ki hivatalosan parancsot.

Ez előre veti előre azt is, hogy a jogrendszer valósága nem érthető meg pusztán az elfogadott szövegek révén.

2. Alkotmányos konvenciók és normatívus a formális jogszabályokon kívül

1990-es alkotmányos konvenciókat vizsgáló tanulmánya hasonló irányba halad. Az alkotmányos gyakorlat tartalmazhat normatív tartalmat bíró szabályokat, bár pontos jogi jellegük vitatott. Későbbi irodalom még mindig Vasić tanulmányát fontos szerb alkotmányos szokások és hagyományok kezelésekként említi.

Itt ismét találkozunk egy visszatérő Vasić-témával: a **normatív rend meghaladja a formálisan elfogadott szabályok katalógusát**.

Ez a feltételezés később sokkal jelentősebbé válik. Az 1990-es tanulmányban a konvenciókra vonatkozik. A 2000-es években az alkotmányosság politikai és kulturális előfeltételeire vonatkozik. A 2010-es években arra vonatkozik, hogy lehetetlen lenne jogállamiságot létrehozni pusztán azzal, hogy liberális intézményeket írunk be alkotmányba.

3. Történelmi iskola és a társadalmilag gyökerező jog problémája

1991-ben a Történelmi Iskola kezelése hasonlóan szem előtt tartja a jog és a történelmileg kialakult társadalmi tudatosság kapcsolatát. Savigny jog felfogása, amely a szokás, tudományos jog és végül a jogalkotás révén fejlődik, nyilvánvaló intellektuális ellenfelet adott Vasić szokás- és nem törvényhozó normák létrehozása iránti érdeklődésének. A kortárs tudományok továbbra is hivatkoznak erre a tanulmányra, mint a Történelmi Iskola szokásjog és kodifikáció megközelítésének feldolgozására.

Nem szabad azt feltételezni, hogy maga Vasić lett a Savignia. A fontosság módszertan: **a pozitív jogi formának van története, társadalmi környezete és a hatékonyság és elfogadás előfeltételei.**

Ez a felismerés válik későbbi átmeneti elméletének egyik alapjává.

II. Az 1990-es évek szisztematikus jogelméleti szakasza

Az 1996–1997-es *Uvod u pravo*, amelyet Kosta Čavoškival közösen írt, valamint Vasić külön azonosított hozzájárulása a *Formalni izvori prava* témában azt mutatják, hogy nem hagyta el a hagyományos analitikus jogtudományt a politikai filozófia javára. A formális források, normák, aktusok, érvényesség, alkalmazás és értelmezés továbbra is nélkülözhetetlen elemei munkásságának. Későbbi tanításai is megőrzik ezt a rendszerszintű építészetet.

Ez kulcsfontosságú Vasić elméleti osztályozásához.

Nem **antiformalista**.

Nem is állítja, hogy ami erkölcsileg vonzó, az automatikusan jognak minősül. A formális források, hierarchia, jogi aktusok, jogi normák és alkalmazási technikák továbbra is szükségesek. Későbbi kritikája ehelyett azzal az állítással szemben irányul, hogy **a formális érvényesség elegendő a jogállamisági rend normatív legitimitásának** megállapításához.

Ez a különbség – a szükséges formális jogszerűség és a nem megfelelő formális jogszerűség – vitathatatlanul a legfontosabb kulcsa érett joggyakorlatához.

III. Forrásoktól az alapvető antinomiáig: erő és igazságosság

Az 1990-es évek vége látható súlypontváltást jelentenek. Hivatalos bibliográfiája a *Jog, Állam és Civil Társadalom* című műveket sorolja fel. *A Tradition of a Theoretical Concept* (1998), *Postmoderna (de)konstrukcija sile u pravu* (1998) és *Mogućnost i moć pravde* (2000).

Mivel a könnyen hozzáférhető online változatok nem tartalmazzák az utóbbi két esszé teljes szövegét, kerülni kell a kijelentések rekonstrukcióját kizárólag a címeikből. De az ő helyük Vasić korpuszában, valamint az, hogy a posztmodern erő dekonstrukciójáról szóló esszét később szándékosan újra kiadták a *Jurisprudencija u fragmentima* című műben, azt mutatja, hogy az **erő-igazságosság polaritása** nem volt melléktéma.

Valójában ez válik érett bevezető jogtudományának alapvető fogalmi tengelyévé. Egy későbbi Vasić–Jovanović–Dajović *Uvod u pravo* kurzus kifejezetten a törvény és igazságosság,

a törvény és erő, a törvény és erkölcs **közötti kapcsolatokat azonosítja központi** problémái között, majd a jogállamiság, normák, felelősség, források és értelmezés között. A diákoktól elvárják, hogy megértsék az erő, igazságosság, erkölcs és állami intézmények közötti "összetett kapcsolatokat".

Ez az érett építészlet egy háromdimenziós elképzelést sugall:

A jognak ténybeli hatalom dimenziója van , mert a szervezett kényszerítés elengedhetetlen az állami jogrendhez.

A jognak normatív-formális dimenziója van , mert normákból, aktusokból, kompetenciákból, forrásokból és intézményi eljárásokból áll.

A jognak axiológiai dimenziója van , mert az igazságosság, szabadság, méltóság, egyenlőség és erkölcsi értékelés nem zárható ki egy megfelelő jogelméletből.

Amit Vasić elutasít, az bármely dimenzió redukciója a másikba.

IV. 1989 utáni elméletének döntő központja: *Pravna država i tranzicija* (2004)

Az 1989 utáni első tizenöt év szellemi csúcspontja kétségtelenül *a Pravna država i tranzicija. Teorijski model i kontekstualno uslovljavanje*, amelyet Belgrádban adtak ki Dosije 2004-ben, 197 oldal.

Még az alcím is—"elméleti modell és kontextuális kondicionálás"—is összefoglalja azt a kettősséget, amely köré forog későbbi munkái.

Van egy normatív modell: a liberális alkotmányos demokrácia, amelyet törvény irányít.

De van kontextus is: örökölt intézmények, politikai kultúra, autoriter gyakorlatok, társadalmi elvárások, történelmi tapasztalat és az intézmények tényleges kapacitása.

Ez egy olyan elméletet eredményez, amely sem relativista, sem mechanikusan nem univerzalista.

1. A nyugati liberális alkotmányos modell normatív szabványként

Vasić a nyugati liberális alkotmányos demokrácia modelljét, amelyet a *pravna država* és a *vladavina prava* keresztül értelmez, tekinti a posztautoriter átalakulás racionális normatív referenciapontjának.

A cél nem csupán az, hogy a szocialista törvényeket kapitalista jogalkotásra cseréljük. Az átalakulás magában a **politikai hatalom szerkezetében és minőségében** érintik.

A politikai hatalomnak meg kell szűnnie önkényes szereplését.

Az államnak hatalommá kell válnia, amely **törvényen keresztül működik, és a törvény által előírt korlátokon** belül működik.

De ez azonnal felveti a mélyebb kérdést: milyen "törvény" korlátozhatja jogosan a politikai hatalmat?

Vasić válasza egyre lényegesebbé válik.

V. Formális Rechtsstaat kontra a lényegi jogállamiság

Ez valószínűleg Vasić legfontosabb hozzájárulása az általános jogtudományhoz.

A pravna država és vladavina prava *vitákban* felismeri a kontinentális *Rechtsstaat* és az angol-amerikai *jogállamiság* történelmi különbségeit. De fokozatosan előtérbe helyezi a **vladavina prava lényegi** értelmét, mert önmagában a jogszerűség nem elegendő.

Érvelése egy történelmi tényen alapul, amely rendkívül fontos a huszadik századi jogtudomány számára: az **igazságtalanság tökéletesen felismerhető jogi formákon keresztül szervezhető.**

Az autoriter kormányzat törvényeket hozhat ki.

A tisztviselők törvények szerint cselekedhetnek.

A bíróságok hivatalosan is alkalmazhatják a törvényeket.

Mégis, egy politikai rendszer alapvetően önkényes és igazságtalan maradhat.

Ennek következtében:

rule of law $\neq$ mere conformity of governmental acts with enacted statutes.

A jogállamiság korlátokat szab a **jogszabályok tartalmára** vonatkozóan.

Egyik legvilágosabb megfogalmazásában Vasić megkülönbözteti a pusztán jogállam-fogalmát, amely a jogosságra fókuszál, egy erősebb jogállamisági koncepciótól, amely magában foglalja azt, amit ő nevez a **jog tartalmának meta-jogi korlátozásának**. Emberi jogokra, méltóságra és igazságosságra hivatkozik, és kifejezetten utal a radbruchi problémára, amely elviselhetetlenül igazságtalan pozitív joghoz tartozik.

Ez jelentős távol tartja érett elméletét a szigorú jogi pozitivizmustól.

VI. Az alapvető jogok a szokásos állami jogokat megelőző korlátokként

Ugyanebben a szövegben különösen erős állítás van: az alapvető emberi jogok és szabadságok az egyénhez valókként értelmezhetők, az **állam előtti** értelemben. Az egyén nem pusztán törvényhozási nagylelkűség által kapja meg alapvető erkölcsi státuszát.

Ez az állítás Vasić liberális alkotmányosságának felismerhetően természeti jogi elemet ad.

Ez nem jelenti azt, hogy egy klasszikus természetjog-rendszert építene fel, amely részletes jogi szabályokat vezet le örök elvekből. Elmélete továbbra is intézményi és pozitív jogorientált.

De ez azt jelenti, hogy:

Az állam nem normatívan szuverén azokon az értékeken, amelyek igazolják az alkotmányos kormányzást.

Az emberi méltóság és az alapvető szabadság olyan mércéként működnek, amelyek alapján a pozitív jog is megítélhető.

Ezért nem klasszikus természetjog-elméleti elméleti szakemberként sorolnám be, hanem **mérsékelt vagy alkotmányos nem-pozitivistáknak**.

VII. Radbruch és a pozitív törvényű érvényesség külső határa

Ez a lényegi felfogás akkor éri el legerősebb formáját, amikor Vasić felveti a Radbruch-problémát. Egy norma, amely radikálisan ellentmond az igazságosságnak, az emberi méltóságnak és az alapvető jogoknak, nem követelhet egyszerűen engedelmisséget azon az alapon, hogy az eljárásban illetékes törvényhozó testület hozta el.

Fontos árnyalat van itt.

Nem oldja fel a pozitív jogot erkölcsbe.

A legtöbb igazságtalan vagy hibás jog továbbra is jogi probléma, amelyet hétköznapi jogi intézmények kezelnek.

Amit elutasít, az a feltétel nélküli állítás:

valid enactment $\Rightarrow$ unlimited claim to legal legitimacy.

Ezért álláspontja hasonlít a háború utáni európai elméletek családjára, ahol a szigorú pozitívizmus szétválasztási tézise alkotmányos elvekkel és szélsőséges igazságtalansággal van minősítve.

Ez magyarázza, hogy a későbbi oktatás az ő irányítása alatt a **jogi pozitívizmust**, Hart kritikáját, **posztpozitívizmust**, Dworkint, Alexy-t és Nino-t, valamint Fullert és Finnist egy folyamatos jog–erkölcs probléma vizsgálatába helyezi.

VIII. Az értelmezés ezért nem erkölcsileg semleges

Ha a jogállamiság lényegi tartalommal bír, az értelmezés nem redukálható a törvényhozottan rögzített jelentések nyelvtani visszahívására.

Vasić azt állítja, hogy a jogi értelmezésnek a *ratio legis* (*ratio legis*) meghatározására kell törekednie, és az értelmezésnek olyan módon kell működnie, amely az alkotmányos jogokat támogatja. Olyan helyzetekben, amikor a törvényi szabályok nem felelnek meg a jogállamiság magasabb normáival, az alkotmányos normák közvetlenül relevánssá válnak a jogalanyok védelmében.

Ez teleológiai és **jogérzékeny hermeneutikát** vezet be jogtudományába.

Ezért a jogi érvelés legalább három hivatkozási pontot tartalmaz:

a törvénybe vont szöveg;

a szabály célja és rendszerszintű helyzete;

és a magasabb alkotmányos értékeket, amelyek jogállamisági rendként igazolják a jogrendszert.

Ez a gondolatmenete később közvetlenül kapcsolódik a nomotechnikához. A törvényhozónak előre kell látnia az értelmezést, míg az értelmezőnek meg kell értenie a törvényhozás céljait és értékstruktúráját.

IX. Átmenet: miért nem elegendő egy alkotmány

Vasić jellegzetes hozzájárulása akkor derül ki, amikor a jogállamiság absztrakt elméletét alkalmazzák a posztoszocialista társadalmakra.

Egy nyugati alkotmány lefordítható.

Az intézmények lemásolhatók.

Alkotmánybíróságot lehet létrehozni.

Emberi jogi katalógusok is bevezethetők.

Ez **nem** jelenti azt, hogy az alkotmányos kormányzat már létezik.

Későbbi megfogalmazása különösen világos: a valódi kérdés végül kevésbé az, **hogy "Hogyan kellene korlátozni a hatalmat?"** hanem **"Hogyan lehet valóban hatékonysá tenni a hatalmat korlátozó mechanizmusokat?"**

Ez a szociológiai elem alkotmányos joggyakorlatában.

A formális alkotmányos struktúra szükséges, de nem tudja rendeletekkel reprodukálni azokat az évszázadokon át tartó intézményi szokásokat, amelyeket a nyugati alkotmányos demokráciák felhalmoztak.

Így Vasić túllép a hagyományos alkotmányos normativizmuson a **alkotmányos hatékonyság szociológiája** felé.

X. "Kontextuális kondicionálás": Vasić legjellegzetesebb átmeneti fogalma

A 2004-es monográfia alcíme elméletileg következményes. A nyugati liberális alkotmányosság adja a standardot, de az intézményi tervezésnek arra kell reagálnia, amelyben az alkotmányosodás megtörténik.

2011-re ezt meglehetősen pontosan fogalmazza meg. A posztautoriter környezetet "megsemmisíti" a pártállam intézményi öröksége; ezért a liberális alkotmányos modellt nem lehet egyszerűen minden intézményi részletben átültetni. Mégis, alapvető elveinek meg kell őrizni.

Ez sem szociológia nélküli univerzalizmus, sem normák nélküli contextualizmus.

Şemailag így lehet kifejezni:

constitutional transition

= invariant normative core + context-sensitive institutional realization.

Az **invariáns mag** a jogokat, korlátozott kormányzást, jogszerűséget, alkotmányos felsőbbrendűséget, elszámoltathatóságot, független döntést és nem önkényes hatalmat foglal magában.

A **változó intézményi réteg** jogosan alkalmazkodhat a történelmi és társadalmi körülményekhez.

Ez világosabbá válik a konkrét adaptációkban, amelyeket tárgyal.

XI. A klasszikus hatalmi ágak szétválasztásának minősített lazítása

Az egyik érdekesebb eltérése a tankönyvi klasszikus liberalizmustól az, hogy felismeri, hogy az átmeneti államok bizonyos **relatív lazítást igényelhetnek a hagyományos hatalmi elválasztási** rendszerben és némi kormányzati kapacitás koncentrációját, különösen azért, mert a poszt szocialista államnak összetett, átalakító feladatokat kell végrehajtania a klasszikus 19. századi liberális állam szűk funkcióinak.

Ez nem a korlátlan végrehajtó hatalom támogatása.

Épp épp épp ellenkezőleg: az egész elmélete a törvényi hatalomra töreked.

A fontos elméleti különbség a következők között van:

a funkcionális kapacitás koncentrációja, amely instrumentálisan igazolható,

és

önkényes hatalom, amely összeegyeztethetetlen a jogállamisággal.

Ez egy merev alkotmányos formula jelentős finomítása.

XII. Társadalmi jogok és a klasszikus liberális alkotmányosság módosítása

Vaszić szintén elismeri a modern alkotmány kibővített normatív szerepét. Az átmeneti alkotmány nem feltétlenül képes újraalkotni a klasszikus liberalizmus minimalista alkotmányát. A társadalmi garanciák és társadalmi jogok a társadalmi stabilizáció eszközeiként és a kortárs társadalmi állam elemeiként lépnek be az alkotmányos keretbe.

Itt szélesebb mintát látunk fejlődésében.

Liberalizmusa alapvetően az egyéni szabadságra és a korlátozott kormányzatra törekszik, de egyre **kevésbé doktrinerikussá és intézményesebbé válik**.

Az érett Vasic-ot tehát nem írják le jól egy egyszerű libertárius alkotmányos modell.

XIII. Az alkotmányos legitimitáshoz hiteles alkotóalap szükséges.

2011-es *Konstitucionalizacija načela vladavine prava-jában* hangsúlyozza, hogy egy posztautoriter alkotmánynak hiteles, poszttranszformációs vagy forradalmi politikai konszenzusot kell kifejeznie, amely képes szakítani az autoriter múlttal, és meghatározni a hatalom elosztását és korlátozását. Még az alkotó hatalom sem maradhat fogalmi módon korlátlan politikai akarat; az alkotmányos demokrácia a politikai hatalom jogalkotását vagy önkorlátozását foglalja magában.

Ez egy második szintű anti-önkéntességet ad az elméletének.

Nem csupán a hétköznapi törvényhozók korlátozottak.

Még a "szuverén nép" fogalma sem szolgálhat korlátlan indoklásként az önkényes politikai dominanciára.

A demokratikus legitimitásnak és az alkotmányos korlátozásnak kölcsönösen össze kell kapcsolniuk.

Ezért:

democracy $\neq$ unlimited majority will.

Vasić számára a demokráciának **alkotmányos demokráciának** kell lennie.

XIV. Az igazságszolgáltatás mint az átalakulás kritikus intézménye

Ez magyarázza intenzív érdeklődését a bírósági reform iránt.

Tanulmánya, *"Reform of the Judicial System in the FRY: How the Independent Judiciary Supports the Transformation of Autoriter Rule into the Law of Law"* című tanulmánya a Milošević-korszak rendjét úgy írja le, amelyben a hibás jogszabályokat politikailag átalakított alkalmazási intézmények kísérték; így a bíróságok részt vehettek a jog és jogok megsemmisítésében, nem pedig védelmében.

Az elméleti pont mélyebb, mint egy bírófüggetlenség politikai ajánlása.

Egy jogrendszer két potenciálisan eltérő patológiai szintet tartalmaz:

normatív patológia — hibás törvények, alkotmányok vagy szabályok;

és

Intézményi patológia — olyan intézmények, amelyek akár hivatalosan elfogadható, politikailag vagy önkényesen értelmezik és alkalmazzák a jogot.

A jogállamiság ezért normatívan megfelelő jogot és intézményi függetlenséget is megköveteli.

Ez egy újabb ok, amiért Vasić nem lehet kizárólag a "könyvekben lévő jog" elméleti alkotójaként sorolni.

XV. Az alkotmánybíróság és a legitim alkotmányos aktivizmus

2011-es elmélete különös jelentőséget tulajdonít az alkotmányos döntéshozatalnak. Az alkotmánybíróság intézményileg elkülönül a hagyományos politikai többségtől, ezért képes érvényesíteni a alkotmányozó hatalom által kialakított felsőbb törvényt a későbbi törvényhozó hatalommal szemben.

Még feltűnőbb, hogy engedélyezi az **alkotmányos bírói aktivizmus** egy részét a demokratikus átmenet során. Az alkotmányos bírának talán meg kell határozniuk, konkrétizálniuk és támogatniuk a jogállamiság elveit, amikor ezek az elvek még nem szereztek szilárd intézményi létezést.

Ez logikusan következik a nemformalista alkotmányosságának tagja.

Ha az alkotmány lényegi elveket tartalmaz, nem csupán szervezeti parancsokat, az ítélethozatal nem mindig lehet mechanikus művelet.

Ugyanakkor van itt egy potenciális feszültség, ami hangsúlyozást érdemel.

Minél erősebb az alkotmánybíróság szerepe az absztrakt értékek konkretizálásában, annál nagyobb a veszélye, hogy az alkotmányos kormányzat igazságszolgáltatássá váljon. Vasić korpusza, amely ezekből az írásokból rekonstruált, sokkal nagyobb hangsúlyt fektet egy tekintélyes alkotmányos igazságszolgáltatás szükségességére egy törékeny átmenetben, mintsem pedig a bírói kreativitás külső demokratikus korlátainak szisztematikus elméletére.

Ez valódi elméleti aszimmetria a modelljében.

XVI. Az "erő" legitim "hatalommá" való átalakulása

Az állam továbbra is kényszerítő hatalommal rendelkező szervezet, de Vasić érett jogrendszere normatívan elégtelennek tartja az erőt.

2013-as Đorđe Tasić rekonstrukciója feltáró. Tasićról beszélve hangsúlyozza azt a felfogást, hogy az állami erő csak akkor válik igazolhatóvá, ha a törvény erkölcsi értékkel van átítatva, és elfogadják a releváns társadalmi környezetben; a jog a norma és a hatékony erő között áll, és közvetíti az értéket és a hatalmat.

Meg kell különböztetni Tasić állításait Vasić sajától. Ennek ellenére az, hogy éppen ezekhez az elemekhez ismételt visszatérése elméletileg megvilágító.

Az érett építészet így ábrázolható:

raw force → legally organized power → authority

és az utolsó átalakuláshoz legitimitás, jogok, jogszerűség és érték szükséges.

Így a jog **civilizáló szerepet tölt be a hatalom felett**.

2011-es vitájában hasonlóan határozottan fogalmazza meg az ügyet: mivel a hatalom hajlamos a korrupcióra és uralásra, törvény köti és civilizált legyen.

XVII. A jogi rendhez politikai kultúra szükséges, nem csupán alkotmányos szöveg

Egy második jelentős szociológiai meglátás következik.

A jogállamiság nem létezhet, ha a politikai szereplők rendszeresen feladható eszközként tekintenek a jogot.

Vasić ismételten hangsúlyozza az autoriter gyakorlat káros hatásait, amelyek a szabályok megváltoztatása, figyelmen kívül hagyása vagy eszközein manipulálják. A formális jog maga is eszközzé válhat a normatív jogosság elkerülésére.

Így a jogállamisági rend nem csupán feltételezi:

egy alkotmány,

törvények,

bíróságok,

és eljárási szabályokat,

de egyben az **önvisszafogott kultúrát** is a politikai hatalom birtokosai között.

Ez kvázi-etikai dimenziót ad elméletének intézményi szinten.

A politikai szereplőknek kötelezőnek kell tekinteniük a jogi korlátokat, még akkor is, ha átmeneti politikai előny megkerülhető lenne azok megkerülésével.

XVIII. Korrupció mint jogelméleti probléma, nem csupán büntetőjogi probléma

Ez magyarázza a korrupció figyelemre méltó jelentőségét Vasić 2004 utáni munkáiban: *Uspostavljanje pravne države i korupcija* (2005), *Korupcija i kriza institucija u postpetooktobarskoj Srbiji* (2006), *Nacionalna strategija za borbu protiv korupcije i planovi integriteta* (2007), és *Institucionalno sprečavanje korupcije i pravna sigurnost* (2014).

Ezek a témák nem egy egyébként absztrakt joggyakorlat perifériai alkalmazásai.

Ezek a központi elmélet próbái.

A korrupció azt jelenti, hogy a formálisan előírt kapcsolat a következők között:

kompetenciát,

közcél,

szabály,

hivatalos törvény,

és a döntés indoklása

helyette informális partikuláris befolyás vált fel.

Ezért egyszerre pusztítja el a jogállamiság több összetevőjét:

általánosság, mert a kezelés személyes befolyástól függ;

egyenlőség, mert a hasonló helyzetű személyeket már nem kezelik hasonlóan;

kiláthatóság, mert a hivatalos döntések rejtett változóktól függenek;

intézményi pártatlanság, mert a közhivatalokat privatizálták;

és **jogi bizonyosság**, mert a valódi szabály eltér a közzétett szabálytól.

Széleskörű gyakorlati részvétele a korrupcióellenes intézményekben tehát nem csupán kísérő elméletét: tagja volt a szerb korrupcióellenes tanácsnak és az első korrupcióellenes ügynökség igazgatótanácsának, valamint oktatást dolgozott ki a megelőző korrupcióellenes mechanizmusokról.

XIX. Lustráció és felelősség: az átmenet nem nyilváníthatja egyszerűen a múltat jelentéktelennek

A demokratikus átmenet különösen nehéz problémája, hogy az új rend képes lesz-e szabadságot teremteni azáltal, hogy hátrányokat ró a korábbi autoriter rendhez kötő személyekre.

Vasić 2003-as tanulmánya, *az Osporavanjem slobode do poretka slobode. Mogućna skica lustracije kao preporuka za Srbiju*, valamint a 2004-es könyvben szereplő lustrációról szóló jelentős vita közvetlenül foglalkozik ezzel a paradoxonnal. Későbbi Law and Morality tananyaga a 2004-es monográfia releváns részét azonosítja, mint a lustráció jogi természetét és funkcióját, mint a jogi felelősség fogalmához való hozzájárulást.

Az általános elméleti kérdés jellemző egész jogtudományára:

Hogyan reagálhat a liberális alkotmányosság egy illiberális múltra anélkül, hogy elhagyná a liberális joghatóságot?

A válasz nem lehet egyszerűen visszatekintő politikai bosszú.

A felelősséget jogilag kell megállapítani.

Ez összekapcsolja átmeneti elméletét később, 2012-es *tanulmányával, az Odgovornost kao mogućnost ili uslov demokratije*—"Felelősség mint a demokrácia lehetősége vagy feltétele."

A felelősségre vonás tehát nem csupán a demokratikus kormányzás következménye; része annak, ami lehetővé teszi a demokratikus hatalmat.

XX. A 2011–2012-es kontextuális fordulat: nem jelennek meg automatikusan liberális intézmények

A 2010-es évek elejére Vasić egyre nyíltabbá válik egy téves feltételezésre, amely egy nyugati átmeneti elmélet alapjául szolgál: miután az autoriter szocializmus összeomlik, a liberális intézmények **nem nőnek ki spontán módon a romokból.**

Ezt élesen fogalmazza meg a kisebbségi jogokról szóló 2012-es tanulmányában. A posztoszocialista társadalmaknak vannak történelmük, kollektív identitásai, intézményi megszokásai és örökölt mintázatai, amelyeket egyszerűen nem lehet egyszerűen megszüntetni az egyetemes liberális elvek kihirdetésével.

Ez egy valódi elméleti fejlemény a 2000-es évek eleji modellközpontúbb diskurzusból.

A nyugati liberális alkotmányos modell továbbra is normatív referenciapontja.

De 2011–2012-re egyre nyíltabban beszél az **absztrakt modell és a történelmi társadalom közötti** feszültségről.

Ezért alkotmányossága egyre hermeneutikusabbá és kontextuálisabbá válik.

XXI. Kollektív kisebbségi jogok: a klasszikus liberalizmus jelentős minősítése

A 2012-es *Kolektivna prava nacionalnih manjina i liberalno načelo* esszé különösen fontos az elméleti fejlődés azonosításában.

A klasszikus liberalizmus a polgárt elvont egyénként kezeli a közsférában. A vallási, etnikai és kulturális identitások elsősorban a civil társadalomhoz és a magánegyesületek közé tartoznak. Ebből a szempontból a kollektív jogok gyanúsak tűnnek, mert úgy tűnik, hogy az egyetemes egyenlőséget megkülönböztetett jogi státusz váltja fel. Vasić ezt a problémát közvetlenül rekonstruálja.

Ugyanakkor nem fogadja el azt a következtetést, hogy a kollektív kisebbségi jogok elismerése feltétlenül sérti a liberális egyenlőséget.

Az ő álláspontja árnyaltabb.

Történelmileg terhelt multietnikumú társadalmakban, különösen az autoriter rendszerből és Jugoszlávia felbomlása után kialakulóknak, a tisztán elvont egyéni állampolgárság intézményileg nem lehet elegendő az igazi egyenlő státusz biztosításához.

Ezért bizonyos csoportérzékeny vagy kollektív védelem eszközök **lehetnek a liberális egyenlőség megvalósításához, nem pedig annak tagadásához.**

Ez fontos megjelölése a klasszikus liberális individualizmusnak.

XXII. Az absztrakt egyenlőségtől a kontextusba helyezett elismerés liberalizmusáig

Vaszić nem válik erős értelemben a közösségelméleti elméleti szakemberré.

Az egyéni szabadság és az egyenlő állampolgárság továbbra is alapvető fontosságú.

Ugyanakkor felismeri, hogy az egyenlő szabadság biztosításához szükséges intézményi eszközök történelmi körülményektől függően változnak.

Így következik:

equal citizenship $\Rightarrow$ identical institutional treatment in every historical setting.

A kisebbségi nyelvek, kultúra, reprezentáció vagy identitás speciális védelmei összeegyeztethetők lehetnek az egyetemes liberális elvvel, ha feladatuk az, hogy biztosítsák a feltételeket, amelyekben a kisebbségek tagjai valóban egyenlőként részt vehetnek.

Végső tendenciája azonban az integráció felé irányul, nem pedig a végleges szegmentáció felé. Ahogy a demokratikus konszolidáció, a jogi bizonyosság és a jogállamiság intézményei erősödnek, azt várja, hogy a különálló etnokulturális garanciák iránti igények intenzitása csökkenni fog; a polgári identitás és a konkrét identitások együtt létezhetnek egy jól rendezett politikai közösségben.

Ezért lehet az álláspontját **kontextuális liberális pluralizmusnak**, nem csoport-essentialista multikulturalizmusnak nevezni.

XXIII. A demokrácia fogalma: lényegi és alkotmányos

Vasić demokráciája nem eljárási többségi rendszer.

Több elem egyszerre szükséges:

népszerű felhatalmazás,

felelősség,

jogai,

alkotmányos korlátozás,

intézményi ellenőrzések,

jogi bizonyosság,

és egy olyan politikai kultúra, amely elfogadja, hogy a kormányzati célokat érvényes törvényen keresztül kell érvényesíteni.

A későbbi tankönyv-alapú tanterv tömören fogalmazza meg ezt a gondolatot oktatási célként: a diákoknak meg kell érteniük, hogy **a politikának az érvényes jog határain belül kell zajlana.**

Ez az állítás összefoglalja Vasić 2000 utáni politikai jogtudományának jelentős részét.

A jog nem csupán szolgálja a politikát.

A politikának magát jogilag kell megalkotni és korlátozni.

XXIV. Jog és erkölcs: a későbbi filozófiai tisztázás

Vasić későbbi mesterképzése, a *Jog és erkölcs* rendkívül jó bizonyítékot szolgáltat, hogyan szervezi meg a klasszikus jogtudományi problémát.

A tanterv a jog és erkölcs fogalmi szétválasztásával, valamint **jogi és erkölcsi kötelezettséggel kezdődik.** Ezután Bentham és Austin, Hart és pozitivista szétválasztáson áthalad, majd a posztpozitivisták alkotmányelméletekhez – Dworkin, Alexy és Nino –, valamint a természetjog vagy belső erkölcs megközelítésekhez, mint Fuller és Finnis. Az utolsó rész a jogi elvek erkölcsi tartalmával és a jogi fogalmak etikai dimenzióival foglalkozik.

Nem szabad arra következtetnünk, hogy a tantervbe való bevonás egyenrangú a személyes doktrinális ragaszkodással minden felsorolt gondolkodóhoz.

De a szerkezet feltáró.

Érett jogtudománya a jog–erkölcs problémát nem egy zárt 19. századi vitának, hanem egy **dinamikus kontinuumnak tekinti, amely a pozitívizmustól az alkotmányos posztpozitívizmusig** terjed.

Ez összhangban áll a jogállamiságról alkotott lényegi elképzelésével.

XXV. Jogi kötelezettség: egy probléma, amely egész pályafutása során központi kérdés marad

2015-ös esszéje, a *Dualizam ili prevladavanje dualizma u objašnjenju obaveznosti pravne norme?* kifejezetten visszatér a "jogi norma kötelezőségéhez", ezúttal Radomir Lukićon keresztül.

Ez intellektuálisan jelentős, mert összekapcsolja érett munkáját az eredeti disszertációjával.

A kitartó kérdés a következő:

Miért kötelező egy jogi norma?

Lehetséges válaszok a következők:

mert a szankciók az engedetlenséget költségessé teszik;

mert egy illetékes hatóság fogadta el;

mert az alanyok felismerik annak tekintélyét;

mert értékeket valósít meg;

mert egy érvényes normatív rendszerhez tartozik;

vagy mert ezek kombinációja jogi kötelezettséget eredményez.

Vasić ismételt foglalkozása ezzel a kérdéssel azt mutatja, hogy önmagában a kényszerítés soha nem ad megfelelő magyarázatot.

Ezért marad az **erő, a legitimitás és az érték** kapcsolata későbbi joggyakorlatának központi eleme.

XXVI. Vasić és Tasić: módszertani pluralizmus mint intellektuális affinitás

A 2013-as Đorđe Tasić rekonstrukciója egy másik okból is feltárja.

Dicséri Tasić hajlandóságát, hogy szépen illeszkedjen egyetlen jogtudományi "iskolába". Módszerét nyitottnak, szintetikanak, és hajlandónak írja le, hogy látszólag összeegyeztethetetlen paradigmákat teszteljen egymás ellen.

Ez ismét formálisan egy kijelentés Tasićról.

De nehéz nem látni módszertani hasonlóságot Vasić saját munkásságával.

A teste ismételten összevonja:

analitikus jogtudomány,

jogi szociológia,

liberális politikai elmélet,

axiológia,

alkotmányelmélet,

jogi történet,

Hermeneutika,

és intézményi elemzés.

Ez nem eklektizmus abban az értelemben, hogy válogatás nélkül halmozzák fel a tanításokat.

Ez **problémaközpontú elméleti pluralizmus**.

A jog különböző aspektusai eltérő elemző nézőpontokat igényelnek.

XXVII. Három módszer az egy helyett: normatív, szociológiai és axiológiai jogtudomány

Ez a pluralizmus egyértelművé válik a nomotechnika írásaiban. Vasics megjegyzi, hogy a jogtudomány normatív-dogmatikus, szociológiai és axiológiai megközelítéseket alkalmazhat attól függően, hogy a jog melyik aspektusát vizsgálják.

Ez egy hasznos módszertani képletet ad az egész 1989 utáni joggyakorlatához.

A **normatív-dogmatikus nézőpont** azt kérdezi, mi az érvényes jogi szabály.

A **szociológiai nézőpont** azt kérdezi, hogyan jelennek meg a szabályok, hogyan működnek, hogyan érnek el a megfelelést, és hogyan lépnek kapcsolatba az intézményi és társadalmi körülményekkel.

Az **axiológiai nézőpont** azt kérdezi, hogy a jog megfelel-e az igazságosságnak, szabadságnak, egyenlőségnek, méltóságnak és más jogi értékeknek.

Vasić érett munkája ellenáll annak, hogy bármelyik három közül a másikra csökkentse.

Ezért különösen találó jellemzés az "integrált jogtudomány".

XXVIII. Nomotechnika: az állítólag technikai téma, amely kiegészíti elméletét

A nomotechnika – törvényhozás – *irányába vezető mozdulat* Vasić gondolkodásának egyik legfontosabb késői fejleménye.

Első pillantásra úgy tűnhet, mintha ez elmozdulna a jogtudománytól a gyakorlati mesterség felé.

Valójában szinte az ellenkezője.

2012-es *Nomotechnika – metod ili umeće stvaranja prava?* azt állítja, hogy a jogi szövegek létrehozásának folyamatát jogtalanul másodlagosnak tekintették. A forma nem külső díszítés, amelyet egy politikai döntéshez alkalmaznak, miután a lényegi munka már elkészült.

Az a forma, amelyben egy normát nyelvileg megfogalmaznak, annak létezésének és törvényként való működésének feltétele.

Ez egy fontos késői Vasics tézist eredményez:

quality of law = substantive adequacy + institutional validity
+ linguistic and technical adequacy.

XXIX. A jog létrehozása és értelmezése kontinuumot alkot

Vasić hangsúlyozza, hogy a jogalkotás és értelmezés logikai és gyakorlati szempontból kölcsönösen összekapcsolódik. A tervező szükségszerűen előre jelzi a jövőbeli értelmezést; az értelmező rekonstruálja a törvényhozási nyelvben megtestesült választásokat.

Ez egy jelentős elméleti pont.

A hagyományos jogelmélet gyakran a következőket állítja:

legislation → finished text → interpretation.

Vasić későbbi megközelítése közelebb áll hozzá:

legal purpose ↔ normative formulation ↔ anticipated interpretation ↔ application.

Ezért a jogalkotás már most is jogi érvelés gyakorlata.

Az értelmezés fogalmi módon kezdődik, mielőtt az elhangzás történik.

XXX. A jogi nyelvezet jogállamisági kérdéssé válik

Ez a késői érdeklődés mélyíti jogi bizonyosság elméletét is.

Egy olyan norma, amely nem érthető, belülről ellentmondásos, instabil fogalmakat használ, vagy nem azonosítja címzettjeit, és a következményeket formálisan is bevezethették, mégsem tudja megfelelően irányítani a viselkedést.

A jogállamisággal való kapcsolat közvetlen.

Egy állampolgár nem szervezheti meg a törvény szerinti viselkedést, ha a törvény ésszerűen nem ismert.

Egy bíróság nem alkalmazhatja a jogot következetesen, ha a törvényhozás felesleges kértértelműséget teremt.

Az adminisztratív mérlegelési jog kibővül, ha a törvényes parancsok határozatlanok.

Így a törvényhozási minőség maga is egy **mechanizmus az önkényes hatalom korlátozására**.

XXXI. A 2018-as szintézis: *Nomotehnika i pravničko rasuđivanje*

A Vasić által szerkesztett 2018-as kollektív monográfia ennek a fejlődésnek az intézményi csúcspontja. Az UNDP ezt új megközelítésként írja le a törvényhozási folyamat fejlesztésére, amely szándékosan ötvözi az elméleti és gyakorlati dimenziókat, elősegíti a jogszabályok végrehajtását; ezzel együtt járt a nomotechnika bevezetése a jogi oktatásba és a közszolgálati képzésbe.

Vasić jelentős hozzájárulása, a *Pravna država i vladavina zakona: Šta pravna nauka "poručuje" nomotehnici*, közvetlenül kapcsolja össze a törvényhozási technikát a jogtudományhoz és a jogállamisághoz.

Ez különösen világossá teszi a pályát.

2000 körül a probléma a következő volt:

Mivé kell válnia a hatalomnak, hogy törvény vezérelhesse azt?

2018-ra egy további kérdés merült fel:

Milyen kell lennie maga a jogszabálynak ahhoz, hogy megérdemelje és sikeresen teljesítse azt a szerepet, amelyet a jogállamiság rá bíz?

Ez valódi fejlemény, nem csupán témaváltás.

XXXII. A jogi bizonyosság egyre központi szerepet tölt be

A késői Vasics ezért egyre nagyobb jelentőséget tulajdonít a *pravna sigurnost* – a jogi bizonyosság – számára.

A jogi bizonyosság többre van szükség, mint a visszamenőlegesség vagy a stabilitás hiánya.

Ez feltételezi:

érthető jog,

koherens jog,

viszonylag stabil törvény,

intézményileg pártatlan alkalmazás,

a hozzáértő törvényhozás,

valamint a hivatalos szabályok informális vagy korrupt elmozdulásával szembeni védelem.

Ez magyarázza, miért a látszólag eltérő késői témák – korrupció, nomotechnika, értelmezés, törvényhozási eljárás és jogállamiság – egy fogalmi csoporthoz tartoznak.

Ezek a különbséggel foglalkoznak egy pusztán **létező jogi** apparátus és egy **működő jogrendszer között, amely képes nem önkényes módon irányítani a magatartást.**

XXXIII. Szakmai etika: az intézmények nem fizethetnek határozatlan ideig a jogi szereplő kártérítését

Egy másik késői fejlemény Vasić folyamatos jogi etika iránti elkötelezettsége. Oktatói profilja szerint 2005-től jogi írásból és 2006-tól jogi etika tanítását jegyzi, beleértve James Moliternóval együtt fejlesztett tananyagokat is.

Ez kiterjeszti intézményi elméletét az egyéni szakmai cselekvésre is.

Egy formálisan jól megtervezett jogrendszer még mindig hibásodhat, ha:

Bírók,

Ügyvédek,

Ügyészek,

Tisztviselők,

valamint törvényhozói tervezők

Kezelné a szakmai kötelezettségeket csupán eszközként.

Így a jogász a jogállamiság kultúrájának hordozója lesz.

Ez természetesen illeszkedik ahhoz a hozzáállásához, hogy az intézményeket nem lehet függetlenül megérteni attól a viselkedéstől és gyakorlattól, amelyeken keresztül működnek.

XXXIV. Javító igazságszolgáltatás és a kegyelmi jogkör

Tanulmánya, a *Pomilovanje kao institut korektivne pravde* szintén feltáró alkalmazás. A cím maga a kegyelmet nemcsak szuverén kegyelemként, hanem **korrekciós igazságosságként** is értelmezi. A tanulmányt a kar *Pravo i pravda* sorozatában mutatták be, majd később megjelentették.

Jelentős, hogy ez elhelyezkedik intellektuális pályáján.

Az általános szabályok elengedhetetlenek, mert a jogállamiság szabályességet és egyenlőséget követel.

De az általános szabályok egyéni helyzetekben kivételes nehézségeket okozhatnak.

Ezért egy érett jogrendnek gondosan intézményesített mechanizmusokra van szüksége, amelyeken keresztül a merev általánosságot időnként javítani lehetne anélkül, hogy a jogszerűséget önkényes irgalmassá bontnák.

Ez egy újabb megnyilvánulása Vasić visszatérő hajlandóságának, hogy teljesen a következők között válasszon:

forma és tartalom,

általánosság és különleges igazságosság,

jogi bizonyosság és korrekciós ítélet.

XXXV. *Jurisprudencija u fragmentima* (2018): konszolidáció, nem új rendszer

A 2018-as *Jurisprudencija u fragmentima* című könyv, amely közel két évtized alatt írt esszéket, vitákat és kommentárokat gyűjt össze. Feltűnő arányban két szerb elméletalkotót érint: Đorđe Tasićot és Radomir D. Lukićot. A kötet tartalmazza továbbá Stevan Vračar, Berislav Perić, Toma Živanović, Božidar Marković, Kosta Čavoški, Kant, Ernst Bloch, a posztmodernizmus, az átmenet, a felelősség és a metajogtudomány megbeszéléseit is.

A "Töredékekben lévő jogtudomány" cím önmagában is illik Vasić szellemi stílusához.

Nem kínál egy végleges axiomatikus rendszert, amelyben minden állítást egyetlen végső jogdefinícióból vezetnek le.

Ehelyett több visszatérő problémából rekonstruálja a jogtudományt:

Mi az a jog?

Miért kötelező a törvény?

Milyen kapcsolata van a törvénynek az erővel?

Milyen kapcsolat van a jognak az igazságszolgáltatással?

Hogyan igazolható az állami hatalom?

Hogyan lehet hatalmat korlátozni?

Mely társadalmi körülmények teszik a jogi normákat hatékonyá?

Hogyan kellene az általános jog reagálni bizonyos helyzetekre?

Hogyan vesz részt az értelmezés a jogi alkotásban?

A "töredékek" együttesen viszonylag koherens elméleti egészet alkotnak.

XXXVI. Az állam érett felfogalma

Vasić érett állapotelmélete három fogalomon keresztül összefoglalható:

sila → vlast → autoritet.

Az erő tényszerű kényszerítési képesség.

A hatalom/ kormányzat intézményesen szervezett kapacitás.

A hatalom akkor létezik, amikor a hatalom jogos engedelmességet igényelhet.

A jog hozzájárul az első harmadik részévé alakításához – de csak akkor, ha maga a jog rendelkezik az alkotmányos jogszerűséggel és igazságossággal kapcsolatos jellemzőkkel.

Az érett oktatási építészeti kifejezetten foglalkozik az állam "három arcával" – az erőt, a hatalmat és a tekintélyt –, majd a szuverenitást, az állam okságát, a rendkívüli állapotot és a jogállamiságot.

Ez meglepően tömör kifejezése általános jogtudományi problémájának.

XXXVII. Vészhelyzeti hatalom és *léta oka*

Elméletileg fontos a szuverenitás, az államiság és a vészhelyzet bevonása a jogállamiság mellett.

Minden jogállam olyan helyzetekkel néz szembe, amikor a politikai hatalom azt állítja, hogy szükség megköveteli a szokásos jogszerűséget követelő eltérést.

Egy tisztán parancsnoki elmélet könnyedén megoldja a problémát a szuverén hatalom javára.

Egy naiv normativizmus egyszerűen tagadhatja a politikai valóságot.

Vasić építészete ehelyett konfrontációt kényszerít a következők között:

a politikai hatalom tényszerű szükséglete

valamint a normatív követelmény, hogy a politikai hatalom jogilag korlátozott maradjon.

Ez egy újabb példa az **erő–törvény–igazságosság háromszögre**.

XXXVIII. Vasics jogi pozitivista?

Nem a szigorú értelemben.

Egy szigorú pozitivista elfogadhatná Vasić politikai preferenciáinak sok részét, miközben fenntartja, hogy egy rendkívül igazságtalan törvény jogilag érvényes, mert az erkölcsi és jogi érvényesség fogalmilag elválasztható.

Vasić tovább megy.

Érdemi jogállamisági írásai lehetővé teszik, hogy erkölcsi és emberi jogi normák korlátként működjenek arra, mi igényelheti teljes jogi tekintélyt, és Radbruch-i érvelése azt az állítást közelíti, hogy a szélsőséges igazságtalanság a norma jogi minőségét támadja.

Ennek következtében nem lehet kielégítően a klasszikus parancspozitivizmusban vagy egy kompromisszummentes elkülönítési tézisben elhelyezkedni.

XXXIX. Természetjog-elméleti szakértő?

És nem a klasszikus értelemben.

Nem épít fel olyan természetjogi kijelentések hierarchiáját, amelyből a pozitív jogi szabályokat deduktívan levezetik.

Jelentős figyelmet szentel a következőknek:

Formális források,

intézményi kompetenciát,

Jogszabályok,

jogi bizonyosság,

jogi technika,

alkotmányos ítélet,

valamint a pozitív törvényű végrehajtási feltételek.

Jogtudománya ezért mélyen foglalkozik a **pozitivizálással**.

A jobb leírás a **minősített nempozitivizmust** vagy az **alkotmányos posztpozitivizmust**.

A pozitív jognak autonóm intézményi jelentősége van, de jogos tekintélyigénye egy szélesebb normatív területen belül létezik.

XL. Kapcsolat Dworkinnel, Alexyvel és Fullerrel

Vasić nem csupán szerb tanítványa bármelyik elméleti alkotónak.

Ennek ellenére érett keretrendszere fontos hasonlóságokat mutat mindhárom posztpozitivistá gondolkodáscsaláddal.

Dworkinnal együtt osztozik annak elismerése, hogy a jogi érvelés nem mindig redukálható származási alapokra redukálható, és hogy a jogok és elvek számítanak.

Alexyvel együtt elmélete osztozik abban, hogy a modern alkotmányjog szükséges kapcsolatot teremt a pozitív jogú intézmények és a lényegi elvek között.

Fullerrel későbbi nomotechnikai munkái megosztják azt a felismerést, hogy a jog megalkotásának és közvetítésének módja befolyásolja annak jogként való működését.

A Law and Morality tanterv szándékosan a pozitívizmus kezelése után helyezi Dworkint, Alexy-t, Ninót, Fullert és Finnist, megerősítve a posztpozitivistá problémamező szisztematikus jelentőségét.

De ő egyedi aggodaloma továbbra is a **posztautoriter átmeneti környezet** marad, nem pedig az absztrakt angol-amerikai vita pusztán.

XLI. Kapcsolat a szerb jogászati hagyományokkal

Vasić elmélete erősen gyökerezik egy speciózus szerb jogászati genealógiában is.

Tasićtól **ismételten visszanyeri a szintézis: jog mint társadalmi valóságot, normativitást, értéket és erőt érintő jelenséget.**

Lukićtól örökölte a jogi kötelezettség kérdését, valamint a norma, érték, társadalom és kényszer közötti kapcsolatot.

Vračar, Čavoški, Perić és **mások körüli vitákból** olyan jogtudományt alakít ki, amely élesen tudatában a versengő módszertanoknak.

A 2018-as *Jurisprudencija u fragmentima* tehát nem csupán historiográfia. Métajogi feladatot lát el: azonosítja azokat az erőforrásokat a szerb joggondolkodásban, amelyek a kortárs jogtudományban továbbra is életben maradnak.

XLII. Munkásságának legmélyebb folytonossága: redukcionizmus elleni ellenállás

Körülbelül három évtizeden át van egy feltűnően stabil jellemző.

Vasić következetesen ellenáll a következő típusú állításokkal:

a törvény csak erő;

a törvény csak törvényhozás;

a törvény csak erkölcs;

A jog csak társadalmi tény;

a demokrácia csak többségi döntés;

a jogállamiság csak jogszerűség;

az alkotmányozás csak alkotmányírás;

a törvényhozás csak politikai választás;

Az értelmezés csak nyelvi dekódolás.

Saját joggyakorlata ismételten helyettesíti ezeket a többdimenziós relációkat ezekkel a redukciókkal.

Ezért olyan hasznos az **integratív** kifejezés .

XLIII. A legfontosabb fejlemények 1989 után

Ha konkrétan megkérdezzük, hogy Vasić jogi elmélete megváltozott-e, öt fejleményt azonosítanék.

Első: a forráselmélettől a lényegi alkotmányjogi joggyakorlat felé

Az 1990-es évek eleje a szokásjog, precedens, egyezmények és formális források köré fókuszál.

1998 és 2004 között a központi kérdés a jog normatív kapcsolata lett az erőszakkal, az igazságossággal, a civil társadalommal és a politikai hatalommal.

Ez jelentős hangsúlyváltás, bár nem a korábbi munkák elutasítása.

Másodszor: a formális jogszerűségtől a lényegi jogállamiság felé

Ez a legvilágosabb doktrinális fejlemény.

Az érett Vasics egyre inkább ragaszkodik ahhoz, hogy a formálisan helyes jogi szabályok elviselhetetlen igazságtalanságot is magukban foglalhatnak, és hogy a jogállamiság meta-pozitív tartalmi korlátokat tartalmaz.

Ez a legerősebb lépése a pozitívizmus formalista változatától.

Harmadszor: az egyetemes liberális modellről a kontextuális liberális alkotmányosság felé

A 2004-es modell már kifejezetten kontextusérzékeny, de a 2011–2012-es írások élesítik a lényegét.

A nyugati liberális alkotmányosság továbbra is a mércé marad, mégis, hogy az intézményi eszközök, amelyeken keresztül elképzelik az elveit, jogosan változhatnak az átmeneti társadalmak történelmi és társadalmi körülményeitől függően.

Negyedszer: a klasszikus individualista liberalizmustól a megkülönböztetett kollektív jogok korlátozott elismeréséig

A 2012-es kisebbségi jogokról szóló esszé azt mutatja, hogy a kollektív védelem nem feltétlenül ellentmond az egyetemes liberális egyenlőségnek.

Ez nem dönti meg liberalizmusát; történelmileg kifinomultabbá teszi.

Ötödik: a makrojogtudománytól a joghatóság mikro-intézményei felé

A korrupcióról, etikáról, nomotechnikáról és értelmezésről szóló késői munkák azt kérdezik, mi történik a jogrendszer gépezetében.

A kérdés már nem csupán az:

Mi az állam alkotmányos szerkezete a törvény szerint?

Ez így alakul:

Hogyan kell a törvényeket megírni, értelmezni, kezelni és szakmailag alkalmazni a törvényeket úgy, hogy a jogszerűség alkotmányos ígérete társadalmi valósággá váljon?

Ez talán a legfontosabb késői fejlődése.

XLIV. Mi *nem* változott?

Ezek ellenére nem látok alapvető szakadásra utaló jeleket.

Négy elem meglepően stabil maradt.

Először is, a jognak normatív és tényszerű dimenziója is van.

Másodszor, a kényszerítő hatalom a jogi szervezet szükséges jellemzője, de nem elegendő a jogi hatalom igazolására.

Harmadszor, a jogi intézményeket társadalmi és történelmi környezetükben kell tanulmányozni.

Negyedszer, az igazságosság és az emberi szabadság továbbra is nélkülözhetetlen normák a jogi rend értékelésében.

Ezért az 1990-től 2018-ig terjedő mozgalom inkább **progresszív specifikációként** írható le, mint elméleti konverzióként.

XLV. Egy rekonstruált, érett "rendszer" Vasić joggyakorlatából

Bár Vasić maga nem csomagolja ezeket a állításokat egyetlen deduktív rendszerként, a érett szerkezetet viszonylag pontosan lehet rekonstruálni.

Az első szinten a **társadalmi valóság** rejlik: konfliktusok, érdekek, történelmi hagyományok, politikai hatalom és normatív elvárások.

A második szinten a **normatív intézményesítés** áll: jogi normák, források, aktumok, kompetenciák, bíróságok és jogszabályok.

A harmadik szinten a **szervezett erő** rejlik: az állam rendelkezik a jogi döntések garantálásához szükséges eszközökkel, de az erőszak önmagában nem teremt legitimitást.

A negyedik szinten az **axiológia** rejlik: szabadság, egyenlőség, méltóság, igazságosság, felelősség és jogi bizonyosság.

Az ötödik szinten az **alkotmányosítás** áll: az alapvető jogok és a magasabb jogi elvek kötik össze a hétköznapi politikai hatalmat.

A hatodik szinten az **intézményi gyakorlat** található: független bíróságok, alkotmányfelülvizsgálat, elszámoltatható kormányzat, korrupcióellenes mechanizmusok és szakmai felelősség.

A hetedik szinten a **jogi kommunikáció** rejlik: a jogszabálynak érthetőnek, koherensnek és technikailag megfelelőnek kell lennie.

A nyolcadik szinten az **értelmezés és a jogi érvelés található**: a szövegek működési jelentést nyernek az alkotmányos értékek által vezérelt célos és rendszerszintű értelmezésen keresztül.

És a végső szinten a **társadalmi megerősítés** rejlik: az intézményeknek és az állampolgároknak ténylegesen belsővé kell venniük a jogállamisági kultúrát ahhoz, hogy a normatív rendszer működjön.

Ez sokkal átfogóbb jogi struktúra, mint amit bármely Vasics publikációból kikövetkeztethetnénk.

XLVI. Ahol az elmélete a legerősebb

Elmélete különösen erős abban, hogy megmagyarázza a különbséget a **liberális alkotmányos szövegek és a liberális alkotmányos rend létrehozása** között.

A posztoszocialista tapasztalat bőséges bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy az alkotmányok, jogkatalógusok, bírói tanácsok, alkotmánybíróságok és korrupcióellenes törvények együtt létezhetnek a politizált adminisztrációval, a klientelizmussal és az önkényes hatalommal.

Vasić modellje ezt azért magyarázza, mert soha nem azonosítja a jogot pusztán a szöveges felületével.

A jogállamiság megköveteli a következő között egyeztetést:

alkotmányos norma,

intézményi tervezés,

szakmai gyakorlat,

politikai kultúra,

és valódi társas viselkedés.

Ez fontos hozzájárulás a posztoszocialista jogtudomány általános alkotmányelméletéhez.

XLVII. Egy lehetséges gyengeség: az alkotmánybíróság problémája

Ugyanakkor elméletének alkotmányos dimenziója felvet egy olyan kérdést, amelyet nem tűnik olyan rendszerszerűen megoldani, mint néhány kortárs elmélet.

Ha a jogállamisági értékek lényegileg kötelezőek, és az alkotmánybíróságok jogosultak ezek aktívan konkrétázására, akkor pontosan mi korlátozza az alkotmányos bírákat?

A probléma megfogalmazható:

limitation of parliamentary arbitrariness versus risk of judicial arbitrariness.

Az átmeneti elmélete érthetően hangsúlyozza az első veszélyt, mert a közvetlen történelmi probléma az autoriter politikai hatalom és a gyenge bírófüggetlenség volt.

De egy átfogó érett elmélethez részletes leírást is igényelhetnének a következőkről:

Igazságszolgáltatási módszertan,

alkotmányos értelmezési korlátok,

Demokratikus nézeteltérés,

és azokat a feltételeket, amelyek között a bírói konkretizálás a politika bírói helyettesítésévé válik.

Ez az egyik olyan terület, ahol elmélete inkább sugalló, mint teljesen rendszerezett marad.

XLVIII. Egy második lehetséges feszültség: meta-pozitív igazságosság és jogi bizonyosság

Hasonló feszültség van a lényegi nempozitivizma és a jogi bizonyosság iránti erős elkötelezettsége között.

Ha a bírák megtagadhatják a jogi hatáskört arra, hogy radikálisan ellentétes ítéleteket hozzanak az igazságszolgáltatással, akkor az igazságtalanság küszöbét nagy gondossággal kell meghatározni.

Ellenkező esetben az igazságosság védelmére tett kísérlet alááshatja a kiszámíthatóságot.

Vasić későbbi munkái a törvényhozási minőségről, jogi érveléssel és intézményi fegyelemről részben értelmezhetők úgy, hogy pontosan ezt a problémát tárgyalják: a tárgyi igazságszolgáltatásnak **jogilag fegyelmezett formákon keresztül kell** működnie, nem pedig korlátlan személyes erkölcsi ítéletként.

Joggyakorlata ezért az egyensúlyt keresi:

formalism without justice $\leftarrow$ rule of law $\rightarrow$ justice without legal form.

Mindkét végletet elutasítja.

XLIX. Mennyire eredeti Vaszić elmélete?

Az egyetemes jogtudomány szintjén túlzás lenne azt állítani, hogy Vasics önállóan találta fel a jogállamiságot, a jog és erkölcs közötti kapcsolatot, az alkotmányos posztpozitivizmust, a kontextuális intézményességet vagy a jogi vázlat elméletét. Ezeknek a témáknak nyilvánvaló nemzetközi megfelelői vannak.

Eredetisége meggyőzőbbé válik a jog **posztszocialista átalakulásában való alkalmazásukban és szintézisében.**

Négy hozzájárulás különösen figyelemre méltó.

Az első a **liberális jogállamiság normatív modellje és annak kontextuális kondiszonálása** közötti megkülönböztetés az autoriter pártállam-struktúrákból kibontakozó társadalmakban.

A második az a törekvése, hogy az alapvető alkotmányos normatívást egy lényegében szociológiai meglátással ötvözze: **az intézmények nem válnak liberálissá pusztán azért, mert liberális szabályokat vezettek be.**

A harmadik a kontextuális liberalizmus kiterjesztése a nemzeti kisebbségekre is, lehetővé téve a differenciált kollektív garanciákat anélkül, hogy feladnánk az egyetemes állampolgárságot.

A negyedik a késői kapcsolat a jogállamiság nagy elmélete és a **törvényhozói nyelv, a nomotechnika és a szakmai jogi érvelés látszólag hétköznapi világa** között.

A szerb jogelméletben ez egy jelentős és megkülönböztető jogtudományi testület.

L. Végző értékelés

Radmila Vasić 1989 utáni joggyakorlata tehát úgy jellemezhető, mint **az erő jogilag és erkölcsileg korlátozott hatalommá való átalakulásának fokozatosan mélyülő elmélete.**

Kiindulópontja a jogi források sokszínűsége és a jogi kötelezettség problémája volt. Az 1990-es évek tapasztalatai a **figyelmét a jog, az erő és az igazságosság** kapcsolatára helyezték át. 2000–2004 körül ez kikristályosodott a *pravna država* és *vladavina prava* elméletében: a jogszerűség nélkülözhetetlen, de a formális jogszerűség önmagában nem akadályozhatja meg,

hogy a jog az elnyomás eszközévé váljon. Az emberi jogok, méltóság és igazságosság lényegi korlátokat szabnak.

A következő szakasz ezt a filozófiai állítást intézményi elméletté alakította át. A bírói függetlenség, alkotmányfelülvizsgálat, felelősségvállalás, a korrupcióellenes mechanizmusok és az alkotmányos kultúra elengedhetetlenné válik, mert **a jogállamiság intézményi gyakorlat tulajdona, nem csupán az alkotmányos szókincsé.**

A legjelentősebb finomítás a **kontextuális kondicionálás gondolatával történt.** Vasić nem hagyja el a nyugati liberális alkotmányos modellt, de feladja annak mechanikus átültetésének bármilyen elvárását. Az átmeneti társadalmak alkalmazkodott intézményi elrendeződést igényelnek; ennek ellenére a korlátozott hatalom, az emberi jogok, a jogi bizonyosság és a nem önkényes kormányzás alapvető követelményei nem hagyhatók el. 2012-es kisebbségi jogelmélete ezután a liberalizmust kontextusérzékenyebbé teszi, míg az erkölcs, kötelezettség, jogi etika és korrekció igazságosság témájú munkája tovább gyengíti formalista pozitivistá értelmezését. Végül a 2010-es évek végének nomotechnikai munkája teszi teljessé a pályát. A jogállamiság tárgyát nemcsak az alkotmányos csúcstalálkozón kell megvalósítani, hanem **minden jogi normán belül** – nyelvezetében, szerkezetében, koherenciájában, értelmezhetőségében, kiszámíthatóságában és gyakorlati alkalmazhatóságában. A 2018-as nomotechnika projekt tehát nem a jogfilozófiától való visszavonulódást, hanem korábbi jogtudományának gyakorlati kizárását jelenti.

Miodrag A. Jovanović jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Miodrag A. Jovanović jogelméletének elemeit, amelyeket 1989 után megjelent tanulmányai és könyvei kinyilvánítanak, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változtatásait ezen a területen.

Miodrag A. Jovanović az egyik szerb jogelméleti alkotó, akinek munkája az állami szocializmus összeomlása után valóban általános jogtudományi programmá fejlődött, nem pedig az alkotmányos doktrínára vagy a pozitív jog értelmezésére korlátozódott. Munkássága szokatlanul koherens, annak ellenére, hogy látszólag eltérő témákat tartalmaz: multikulturalizmus, kisebbségi és kollektív jogok, föderalizmus és elszakadás, alkotmányos identitás, jogi pozitivizmus, jogszemélyiség, nemzetközi jog, jogi normativitás, globális szabályozási rendszerek, fogalmi módszertan, és legutóbb a mesterséges intelligencia és a globális hatalom.

Az alapvető egység a következő: **Jovanović ismételtelen olyan jelenségeket vesz át, amelyek nem illeszkednek kényelmesen az elemző jog szabványos, államközpontú és egyénközpontú modelljébe, és felteszi a kérdést, hogyan kell a jogelméletet rekonstruálni a befogadtatásuk érdekében.** Eleinte a problémás tárgy a *kollektíva*, amelyet nem lehet egyéni tagjaira redukálni; aztán a szeparatista közösség nem illeszkedik a hagyományos alkotmányos kategóriákhoz; később a nemzetközi jog, amely nem hasonlít egy központosított önkormányzati jogi rendre; végül global, hibrid és transznacionális normatívássá válik, ahol még a közhatalmi és jogszerűség ismerős kategóriái is bizonytalanná válnak.

Saját visszatekintő beszámolója is megerősíti ennek a rekonstrukciónak a fontos részét. 2026-ban Jovanović elmagyarázta, hogy doktori munkája a multikulturalizmus politikai elméletével foglalkozott; ez vezette el a kollektív jogokhoz, és mivel a kollektív jogokat nagyrészt nemzetközi eszközökön keresztül szabályozzák, ez vezetett a nemzetközi joghoz. A szakadásról szóló munkája a nemzetközi jogfilozófia második útját alkotta.

Ezért fejlődését **négy fő szakaszra** osztanám, bár ezek jelentősen átfednek.

Időszak	Domináns probléma	Fő elméleti mozgalom
kb. 1996–2003	a jogtudomány természete és módszertanának; Kelsen; jogállamiság; multikulturalizmus; kiválás	a hagyományos jogelmélet határainak tesztelése
2004–2012	Kollektív jogok, jogi személyiség, federalizmus, kiválás	Normatív és interdiszciplináris kritikája az individualista/pozitivistá redukcionizmusról
2013–2019	Érvényesség, pozitivizmus, normativitás, nemzetközi jog, globális szabályozás	Átmenet a speciális elméletekről az általános jogtudományba
2019–2026	prototípuselmélet, nemzetközi/globalis jog, fragmentáció, mesterséges intelligencia, globális hatóság	egy kontextusérzékeny, állam utáni és egyre átfogóbb jogi módszertan

Az intézményi bibliográfia főbb monográfiáit sorolja fel: *Kolektivna prava u multikulturalnim zajednicama* (2004), *Alkotmányos kiválás a föderalisált államokban: Eljárási megközelítés* (2007), a federalizmus tanulmány Slobodan Samardžić közreműködésével (2007), *Collective Rights: A Legal Theory* (2012), *Kosovo i Metohija – Četiri pravno-politička eseja* (2013) és *The Nature of International Law* (2019).

1. A formáló időszak: Kelsentől és a metajogtól a multikulturalizmusig és a szakadásig

A nyilvánosan elérhető bibliográfia jelentős sorrendje az 1990-es évek közepén kezdődött. A címek már feltáróak: 1996-ban Jovanović Kelsen igazságszolgáltatási felfogásáról írt; 1997-ben a jog előzetes meghatározásának módszertani problémáiról, arról, hogy a kortárs szerb/jugoszláv jogtudománynak természetjog, jogi deontológia vagy "valami harmadik" formát kell-e öljenek, valamint a jogtudományi szociológiáról a jogtudományban. Más korai témák közé tartozott a közvélemény és a jogállamiság, az eutanázia mint jogászati probléma, az államok és kormányok elismerése, valamint a múlta adott jogi válaszok. 2001–03-ban rendszerszerűen írt az egyoldalú szakadásról, multikulturalizmusról, az Európai Unióról és a szecesszió alkotmányosításáról.

Ezek az írások azért fontosak, mert feltárnak egy módszertani vonást, amely vele maradt. Jovanović soha nem válik csupán kelsen, hartian, természetjog-elméleti vagy szociológiai jogtudóssá is. Ehelyett jogtudománya folyamatosan azt kérdezi, **melyik módszertani apparátus megfelelő az vizsgált konkrét jogi jelenséghez.**

Ez már most is implicit kritika az egymódszeres joggyakorlat ellen. A tisztán normatív elemzés magyarázhatja az érvényesség egyes aspektusait; a szociológiai elemzés magyarázhatja az intézmények kialakulását; a politikai filozófia szükséges a jogok igazolásához; az alkotmányelmélet szükséges, amikor erkölcsi állításokat jogi eljárásokká fordítanak. Egyetlen szint sem meríti ki ezt a jelenséget.

Korai érdeklődése Kelsen iránt ezért fontos, de nem szabad összetéveszteni egy korai ragaszkodással, majd későbbi elutasítással. Kelsen állandó közvetítő lesz. Jovanović ismételtén visszatér a Tiszta Elmélethez, éppen azért, mert az kivételesen világos magyarázatot ad az érvényességről és normativságról, ugyanakkor láthatóvá teszi a módszertani tisztulás árát is. Ez a minta végül központi szerepet játszik mind kollektív jogelméletében, mind nemzetközi jogfilozófiájában.

Egy másik meghatározó hatás Jugoszlávia felbomlása és az ebből eredő nemzetiség, önrendelkezés, kisebbségi státusz, elismerés, federalizmus és kiválás problémái voltak. 2001-es tanulmánya kifejezetten összehasonlította a volt Jugoszláviát, Québecet és Csecsenföldet; 2002 után hosszú sorozat következett az önrendelkezésről, területi autonómiáról, multietnikai alkotmányosságról és elszakadásról.

Különösen jelentős, hogy Jovanović nem nyer ezekből az eseményekből tisztán szuverenitásközpontú elméletet. Az ellenkezője történik. A jugoszláv tapasztalat egyre inkább az elméleti kérdés felé tereli: **Milyen entitások birtokolhatnak érdekekkel, jogokkal, személyiséggel és önkormányzati igényekkel, és milyen jogi eljárásokkal ismerhetők el ezek az igények anélkül, hogy az alkotmányos jogszerűség tönkretennének?**

Ez a kérdés híd lesz a kollektív jogok elmélete és a szecesszió elmélete között.

2. Kollektív jogok: Jovanović első érett elméleti rendszere

A központi művek a szerb monográfia *Kolektivna prava u multikulturnim zajednicama* (2004), a "Recognating Minority Identities Through Collective Rights" (2005), a két részes szerb tanulmány *Postoje li kolektivna prava?* (2008), "Van univerzális kollektív jogok?" (2010), és végül a *Collective Rights: A Legal Theory* (Cambridge University Press, 2012). Az utóbbit Cambridge kifejezetten úgy mutatja be, mint a mainstream pozitivistá orientált jogmódszertantól való eltérést, valamint a normatív-morális nézőpont védelmét, amelyet Jovanović **"értékkollektivizmusnak"** nevez.

Az irredukálhatóság tézise

Az alapvető célpont az az elképzelés, hogy minden látszólag kollektív jog végső soron az egyéni emberi jogok vagy érdekek tárgyává is lefordítható.

Jovanović elfogadja, hogy sok úgynevezett csoportjog ilyen módon csökkenthető. Egy jog nem valóban kollektív, pusztán azért, mert sokan egyben gyakorolják egyszerre, mert védi egy adott kategória tagjait, vagy mert az affirmatív diszkrimináció egy hátrányos helyzetű csoportot részesít előnyben.

Egy valóban kollektív joghoz valami erősebb kell: **a jog közvetlenül egy kollektív entitáshoz** kell tartoznia, és a jog által védett érdeknek releváns tekintetben annak a kollektívának kell lennie, nem csupán az egyéni érdekek aritmetikai összesítése. 2005-ös megfogalmazása kifejezetten azt állítja, hogy a megfelelő kisebbségi védelem megköveteli az egyéni jogok keretrendszerének túllépését, és legalább néhány kollektív entitás belső értékének elismerését.

Ez az ő "értékkollektivizmusának" alapja.

Értékkollektivizmus

Az értékkollektivizmus nem jelenti azt, hogy minden csoport önmagában értékes. Nem is jelenti azt, hogy a csoport mindig felülírja tagjait. Ez azt jelenti, hogy **bizonyos társadalmi kollektívák erkölcsileg releváns értékkel bírnak, amelyet nem lehet teljesen eszközként magyarázni azzal, hogy azt mondják, hogy a csoport hasznos az egyéneknek.**

Pontosan itt válik el Jovanović a liberális multikulturalistáktól, mint Will Kymlicka. A liberális multikulturalizmus igazolhatja a kisebbségi kultúrákat, mert a kulturális tagság választási, identitási, autonómiai vagy egyéb egyéni jók kontextusát biztosítja az egyéneknek. Jovanović ellenvetése az, hogy ez végső soron individualista marad.

Ha egyes kollektív jogok szó szerint *a kollektív jogai*, akkor az igazolásnak el kell ismernie magát a kollektívát, mint erkölcsileg releváns érdekekkel rendelkező entitást.

Cambridge ezért pontosan írja le álláspontját nemcsak a hagyományos liberalizmustól eltérőként, hanem a multikulturalizmus domináns liberális értelmezésének kihívására is.

Csoportok mint a jogtulajdonosok harmadik kategóriája

A Kollektív Jogok *csúcspontja* az, hogy a kollektívákat jellegzetes jogtulajdonosként kell elismerni. A könyv felépítése ezt egyértelművé teszi: módszertani fejezetek és jogelméletek megvitatása után Jovanović a kollektív jogokat mint egy megkülönböztető jogi fogalomhoz tér, és a kollektívákat "harmadik jogtulajdonosi típusként" zárja.

Ez a tézis jelentős általános jogi jelentőséggel bír. A hagyományos kép olyan természeti személyeket és entitásokat tartalmaz, akiknek személyiségét törvény alkotja, paradigmátikusán vállalatokat. Jovanović egy másik elméleti lehetőséget is beépít: társadalmilag előre létező kollektívákat, amelyek jogi személyisége nem merül ki egy formális jogi létrehozás által.

Ennek következtében a jog nem egyszerűen *találja* ki az entitást. Kiválasztja, strukturálja és jogilag elismeri a jogi előtti társadalmi valóságot.

Ez a különbség magyarázza, miért vált a szociológia és az antropológia fontossá jogtudományában.

A jogi személyiség nem oldható meg "jogi mindenható"

Egy egyszerű pozitivistá válasza az lenne: egy jogrendszer bármit megkap, amit választ, jogokat adhat, így nincs jogjogi probléma. Ha a jogszabály azt mondja, hogy "az X embereknek joguk van", akkor az X emberek jogtulajdonosok.

Jovanović ezt a választ elegendőnek tartja. Társadalmi identitásról és jogi személyiségről szóló munkája azt állítja, hogy sem a harti analitikus jogtudomány, sem Kelsen tiszta elmélete nem oldhatja meg megfelelően a problémát, mert **a kollektív jogi személyiség felépítése részben igazolási probléma, nem pusztán leírás**. A szociológia és az antropológia szükséges ahhoz, hogy megértsük azt a lényt, amelynek személyiségét a törvény kívánja elismerni.

Ez fontos módszertani áttörés munkásságában.

A jogi elv válasza: *Tulajdonított-e joggal a jogrendszer X-nek?*

Jovanović felteszi a korábbi jogjogi kérdést: *Mi teszi X-et érthető jelöltté arra a személyiségre, amely képes ezt a jogot elviselni?*

A későbbi tanulmány a "parasztokról" pontosan ezt a megkülönböztetést alkalmazza. A jogi megfogalmazás szinte bármely entitást jelölhet kedvezményezettnek, de a valódi kollektív jogtulajdonos jogértelmezése többre van szükség, mint a törvényhozó akarat gyakorlása.

Az ügynökségi probléma

A kollektívák nem beszélnek egy szájjal. A kisebbségben ellenzékiek, asszimilált tagok, liberálisok és hagyományörök, vallási és világi tagok, elit és hétköznapi tagok vannak.

Ezért a kollektív jogok a megszokott ellenvetést váltják ki: ki jogosult a csoport nevében gyakorolni a jogot?

Jovanović válasza intézményi, nem metafizikai. Azt állítja, hogy a képviseleti megállapodások enyhíthetik az ügynökségi problémát, ha a kollektív intézmények az önkéntesség, a választási elszámoltathatóság, az arányos képviselet és a demokratikus eljárások köré szerveződnek.

Ez jellemző szélesebb jogtudományára: a nehéz normatív konfliktusokat gyakran **intézményi tervezés és igazságos eljárás** problémáivá alakítják.

Ugyanez az intellektuális lépés megjelenik a szakadozásról szóló elméletében is.

Kollektív jogok és egyéni jogok

Jovanović nem állítja, hogy a kollektívák feltétel nélküli elsőbbséget élveznének. Valódi konfliktusok merülhetnek fel a kollektíva folyamatos kulturális létezése és az egyes tagok autonómiája vagy egyenlősége között.

Projektje tehát sem atomista individualizmus, sem korlátlan közösségesség. Háromszögből álló egyensúlyi struktúrát keres a következők között:

Egyéni – kollektív – állam.

Ez az egyik oka annak, hogy a kollektív képviseleti struktúrája olyan fontos. Ha a "csoportot" egyszerűen a hagyományos elitével azonosítják, a kollektív jogok a belső elnyomás eszközeivé válhatnak. Ha azonban a kollektív érdekek teljesen az egyéni preferenciákra redukálódnak, a kollektív jog fogalma eltűnik.

Jovanović megpróbálja elfoglalni a nehéz középső pozíciót.

Egyetemes kollektív jogok

Univerzitásról szóló munkájában elutasítja mind a teljesen kultúrától független maximális univerzalizmust, mind a durva relativizmust is. Amartya Sen-ből merítve úgy értelmezi az egyetemes értéket, amelyet bárhol az embereknek okuk lehet értékelni. Az emberi jogokra alkalmazva ez egy viszonylag **"vékony", relatív és feltételes univerzalitást** eredményez.

Ezután megkülönbözteti a népeket, kisebbségeket és őslakos népeket, mint a nemzetközi jog által elismert főbb kollektív egységeket, és megvizsgálja, mely jogok felelhetnek meg hihetően ennek az egyetemes normának.

Ez jelentős későbbi módszertanának megértése szempontjából. Már normatív munkájában is elkerüli az "minden-vagy semmi" fogalmi struktúrákat. Az univerzalitás különböző specifikációi lehet: univerzális fogalmak együtt létezhetnek kontextuálisan eltérő fogalmakkal és megvalósításokkal.

Ez a fokozatosság és kontextus iránti érzékenység előrelátó későbbi jogértelmezésének prototípusát.

A legkomolyabb kritika

Dwight Newman egy átfogó *Oxford Journal of Legal Studies* áttekintésében elfogadja, hogy Jovanović fontos magyarázatot kínál azokra a jogokra, amelyeket a liberális individualizmus nehezen fogad el, különösen a kisebbségi oktatási és őslakos jogokat. De Newman két jelentős ellenvetést vet fel.

Először is, azt állítja, hogy a teljes értékű kollektívizmus erősebb lehet, mint szükséges: felismerheti a leegyszerűsített kollektív érdekeket anélkül, hogy elköteleznénk magunkat egy ilyen kiterjedt kollektivistá erkölcsi ontológia mellett. Másodszor, Jovanović megkülönböztetése a jogilag már létező csoportok és a jogilag megalkotott entitások között megnehezíti a szakszervezetek kollektív tárgyalási jogainak megismerését a rendszerében.

Ez súlyos belső probléma, nem felszínes ellenvetés. Minél inkább hangsúlyozza Jovanović a jogi előtti társadalmi létezést, annál nehezebbé válnak a hibrid szervezetek. De ha a jogi konstrukció túl nagy szerepet kap, a pre-legal kollektívák megkülönböztetősége gyengül.

Érdekes módon későbbi munkái egyre inkább kifejezetten a **hibrid és határvonalú entitásokra** koncentrálnak, ami arra utal, hogy ez a korai nehézség hozzájárulhatott későbbi jogtudományának szélesebb módszertani fordulatahoz.

3. Kiválás: a tabu alkotmányos eljárásra való helyettesítése

Jovanović második jelentős érett elmélete a szakadásról szól. Legteljesebb állítása a *Alkotmányos Kiválás a Federalizált Államokban: Eljárási Megközelítés*, amelyet az Eleven adott ki 2007-ben, és amelyet Montenegróról, Koszovóról, alkotmányosított kiváltulásról és föderalizmusról szóló tanulmányok egészítenek ki.

A tézis feltűnő, mert az alkotmányjog hagyományosan a területi integritást alapfelleményként kezeli. Az alkotmányok szabályozzák az államon belüli hatalomgyakorlást ; ritkán biztosítanak rendszeres eljárást az állam területi joghatóságának egy részének megsemmisítésére.

Jovanović ezt az intuíciót megfordítja.

Az alkotmányosítási tézis

Elég liberális-demokratikus körülmények között a **kiválás nem feltétlenül maradhat alkotmányon kívüli forradalmi lehetőség. Ez átalakítható egy jogilag szabályozott alkotmányos lehetőséggé.**

Az érvelése nem az, hogy minden nemzeti közösségnek feltétel nélküli anyagi joga van a függetlenségre. Ehelyett az alkotmányos rendnek néha olyan eljárásokat kell kialakítania, amelyekben keresztül a követelést lehet érvényesíteni, tesztelni és eldönteni. A könyv azt állítja, hogy a hazai alkotmányos szabályozás reálisabb és normatívabban előnyösebb megfelelő liberális-demokratikus körülmények között, mint a problémát kizárólag egy bizonytalan nemzetközi "kiválási jogra" hagyni.

Eljárás, nem pedig tárgyi jogosultság

Az eredetiség különösen abban rejlik, hogy az eljárási **akadályokat részesíti előnyben a kimerítő tárgyi kritériumok helyett.**

Egy alkotmány nem tudja reálisan előre meghatározni minden erkölcsileg megfelelő okot a távozásra. Elég a történelmi elnyomás? Gazdasági kizsákmányolás? Nemzeti identitás? Tartós demokratikus nézeteltérés? Egy rendszerszintű katalógus vagy túlzottan merev lenne, vagy vitatott erkölcsi ítéleteket vonna elő.

A megfelelő eljárások ehelyett megfontolást, világos többséget, tárgyalást, időt, területi meghatározást és az érintett érdekek védelmét igényelhetnek.

Így a legitimitás nem pusztán a szeparatissziósok akaratából vagy az anyaállam területi integritásigényéből fakad. Ez egy olyan eljárás által generálódik, amelyben mindkettő intézményesen elismert álláspontot képvisel.

A Yale-i könyv kritikája Jovanović fő hozzájárulását pontosan az alkotmányos kiválás védelmének és a részletes eljárási keretnek nevezte, miközben megjegyezte, hogy szándékosan kevésbé fordít figyelmet bizonyos szeparatista állítások lényegi érdemeire.

A szakadás és a kollektív jogok szerkezetileg kapcsolódnak egymáshoz

A két rész kapcsolata mélyebb, mint közös témájuk.

A kollektív jogok elméletében Jovanović azt kérdezi, hogyan válhat egy kollektíva jogi szereplővé anélkül, hogy tagjaira redukálódna.

A szakadáselméletben azt kérdezi, hogyan lehet a végső kollektív igényt – az a különálló politikai rend létrehozásának igényét – átalakítani a durva politikai konfliktusból jogi ügynökséggé.

Így mindkét elmélet a **kollektív ügynökség jogi intézményesítését foglalja** magában.

De mindkettő egyszerre szab eljárási korlátozásokat erre az ügynökségre. Egy kisebbségnek demokratikusan elszámoltatható képviselők szükségesek; a szeparatista közösségnek alkotmányosan strukturált döntéshozatalra van szüksége.

Ez megakadályozza, hogy kollektívizmust korlátlan etnonacionális szuverenitás elméletévé váljon.

Montenegró és Koszovó

Montenegróról és Koszovóról szóló elemzései tovább tárják ezt az eljárási-legitimitás irányultságát. A konszenzusos montenegrói kiválást potenciálisan jó gyakorlatnak nevezte, míg koszovói írásai alaposan vizsgálták azt az állítást, hogy Koszovót egyszerűen jogilag egyedi ügyként lehet kezelni. Bibliográfiája 2008 és 2013 között tartós munkát mutat a konszenzuous kiválás, Koszovó uniós elismerése, az állítólagos "egyedi eset" és a kiválás alkotmányosítása területén.

A tágabb elméleti következmény ismét a merev szuverenitási kategóriák gyengülése. A szuverenitás kevésbé hasznos lesz bináris birtoklásként, és a jogi legitimitás egyre inkább az intézményekhez, eljárásokhoz és egymáshoz tartozó rendek közötti kapcsolatokhoz kötődik.

Ez az átmenet közvetlenül vezet későbbi munkájához az Európai Unióról és a nemzetközi jogról.

4. Alkotmányos identitás, szuverenitás és harcias demokrácia

A 2010-es évek első felében Jovanović egyre inkább a multikulturális alkotmányosságról az általános közjogelmélet problémái felé mozdul.

Beszédes példa erre 2015-ös "Sovereignty – Out, Constitutional Identity – In" című tanulmánya. Az EU-tagság és az alkotmánybíróági joggyakorlat vizsgálata során azt állítja, hogy a szuverenitás heurisztikus hasznossága korlátozott az Európai Unió megértésében. A hagyományos szuverenitás kérdése a "végső hatalom" azonosítására ösztönzi a vizsgálatot, míg a jogi pluralizmus azt sugallja, hogy ez az EU kontextusában éppen rossz kérdés.

Az elméleti lépés fontos.

Korai munkái azt vizsgálták, hogyan kellene a szuverenitást nemzetek és szövetségi egységek között megosztani vagy gyakorolni. A későbbi munkák egyre inkább azt vizsgálják, vajon **maga a szuverenitás a helyes fogalmi** eszköz-e.

Az "alkotmányos identitás" hasznosabbá válik, mert lehetővé teszi az alkotmányos önkormányzat alapvető elemeit megkülönböztetését anélkül, hogy egy legfelsőbb és oszthatatlan jogi hatalom metafizikai keresését kellene követelni.

Ez előrevetíti a *The Nature of International Law módszertani* tanulságát: a szuverén állam körül kialakult örökölt fogalmakat nem szabad automatikusan ráerőltetni az állam utáni jogi jelenségekre.

Militáns demokrácia

A militáns demokrácia elmélete egy másik jellegzetes tulajdonságot is feltár. Egy intuitív indoklás a militáns demokráciára azt mondja, hogy a demokrácia elnyomhatja az antidemokratikus szereplőket, mert a demokrácia objektíven felsőbbrendű erkölcsi igazságokat testesít meg.

Jovanović nem hajlandó az érvet az erkölcsi abszolutizmusra építeni. A demokratikus döntések nem azért kötelezőek, mert a többségi döntések erkölcsileg igazak, hanem mert a demokratikus eljárás hozza létre őket. Ezért Bernard Suits játékelméletéhez fordul: a demokrácia elég játékszerű ahhoz, hogy a konstrukciós szabályainak megőrzése igazolhatja azok kizárását, akik viselkedése magát a gyakorlatot tönkretenné.

Ez egy újabb példa arra, amit Jovanović **intézményi eljárásának** nevezhetünk.

Egy intézmény igazolása nem mindig a teljes erkölcsi elméletből származhat. Bizonyos kötelezettségek az intézményi gyakorlatban való részvétel alkotó feltételeiből is fakadhatnak.

Ez fontos kontinuitás az alkotmányos kiválástól a militáns demokráciáig, majd később a nemzetközi intézményesítésig.

5. Jogi pozitivizmus, érvényesség és a jog–erkölcs kapcsolat

Félrevezető lenne egyszerűen pozitivistának vagy nem pozitivistáknak minősíteni.

Fejlődése egyre inkább abból áll, hogy megmutassa, maga a standard dichotómia is elhomályosíthatja a jogi problémákat.

Radbruch, érvényesség és méltóság

A "Legal Validity and Human Dignity: On Radbruch's Formula" című művében elutasítja azt az álláspontot, hogy a jogi érvényesség kritériumainak vitáját az angol-amerikai joggyakorlat döntően eldöntötte. Radbruch híres háború utáni formuláját úgy értelmezi, hogy az emberi méltóság alapvető jogát teszi a végső kritériumnak, amely a szélsőséges érvénytelenségi esetekben is érintett volt.

Fontos, hogy ezt ne túlbecsüljük. A cikk Radbruch értelmezése és rekonstrukciója; önmagában nem bizonyítja, hogy Jovanović átfogó elmélete elfogad egy természetjogos érvényességi kritériumot.

Ennek ellenére a munka azt mutatja, hogy komolyabban veszi a jog és az erkölcsi értékelés közötti fogalmi kapcsolatokat, mint egy erősen kizáró pozitívizmus.

Lehetséges-e a pozitívizmus erkölcsi relativizmus nélkül?

2015-ös cikke, "Is Legal Positivism Table Beyond Moral Relativism?" még feltáróbb.

Jovanović a szeparációs tézist a jogi pozitívizmus hagyományos magjának tekinti: egy norma jogszerűsége nem feltétlenül vagy fogalmi módon függ az erkölcshez való konformitástól. Összehasonlítja Kelsent és Hartot.

Kelsen álláspontja belül egyértelmű, mert erkölcsi relativizmusa tagadja bármilyen objektíven kiváltságos erkölcsi mércét, amely a jogi érvényesség részét képezhetné.

Hart bonyolultabb. "A természetjog minimális tartalma" bevezeti azt, amit Jovanović vékony erkölcsi realizmusnak vagy "természetes szükségszerűségnek" tart. Jovanović szerint ez feszültséget teremt egy kompromisszummentes elkülönítési tézissel.

A következtetés finom és gyakran könnyen félreérthető. Nem állítja, hogy Kelsen elmélete így igaz, és kifejezetten kijelenti, hogy nem védi az erkölcsi relativizmust. Ehelyett egy metajogi dilemmához jut: ha a szétválasztási tétel a pozitívizmust definíciója, akkor a kelsen-relativizmus koherensebbnek tűnik, mint Hart részleges erkölcsi realizmusa; alternatívaként talán a jogtudománynak abba kellene hagynia a hagyományos pozitivista/nem-pozitivista címkéket és a szétválasztási tézist ilyen döntő osztályozási jelentőségűnek kezelni.

Ez jelentős elméleti fejleményt jelent.

A fiatal Jovanović azt vizsgálta, hogy melyik elmélet – természetjog, deontológia, szociológiai elmélet vagy más – kellene irányítania a jogtudományt.

Az érett Jovanović egyre inkább felteszi a kérdést, vajon **maguk az elméleti taxonómiáink jogilag félrevezetőek-e.**

6. A kollektív jogoktól a nemzetközi jog filozófiájáig

Az átmenet nem hirtelen. 2013 és 2018 között publikált a nemzetközi jog értelmezéséről, Dworkin nemzetközi jogfilozófiájáról, a védelem felelősségéről, szuverenitásról és alkotmányos identitásról, a jogállamiságról, a globális szabályozási rendszerekről, az emberi jogok univerzitásáról, a jogi személyiségről és azonosítatlan normatív objektumokról.

2015-ös kritikája Dworkinnal különösen feltáró. Jovanović azzal vitatja, hogy Dworkin morális nemzetközi jog rekonstrukciója "forradalmi szakadást" jelent a valóban kidolgozott nemzetközi jogi intézményekkel és gyakorlatokkal, annak ellenére, hogy Dworkin saját elkötelezettsége van a jogosság mellett. Ennek ellenére úgy véli, hogy az interpretivizmus egyes részei használhatók, ha másképp rekonstruálják.

Itt egy érett módszertani mondanak látható:

A jogi filozófiának normatívan és fogalmilag ambiciózusnak kell lennie, anélkül, hogy elveszítené a kapcsolatot azzal az intézményi gyakorlattal, amely jogként felismerhetővé teszi az objektumot.

Ez az elv központi szerepet tölt be a *Nemzetközi Jog Természetében*.

7. A nemzetközi jog természete (2019): Jovanović általános jogászati rendszere

A 2019-es cambridge-i monográfia a legfontosabb munka Jovanović érett általános jogelméletének rekonstruálásához.

Bár névlegesen a nemzetközi jog filozófiája, valójában egy javaslat a jog módszertanára és természetére **vonatkozóan**.

Jovanović nyíltan az elemző hagyományba helyezi magát, de elutasítja azt, amit ő a **metafizikailag vezérelt fogalízis domináns formájának** nevez. Helyette prototípuselméletet alkalmaz, és négy tipikus jogjellemzőt azonosít:

normativitás, intézményesítés, kényszerítő garancia és igazságosságra alkalmasság.

Ez valószínűleg pályafutása legeredetibb általános-jogtudományi szakasza.

7.1 Az esszencialista fogalízis ellen

A hagyományos analitikus joggyakorlat gyakran követeli a jog szükséges és megfelelő feltételeit. Ha az F jellemző szükséges, minden jogi példánynak F-vel kell rendelkeznie; ha F1–Fn feltételek együttesen elegendőek, bármi, ami ezeket kielégíti, jog.

Jovanović nehézséget lát. A jogtudomány folyamatosan beszél a "paradigmati" és "határvonalas" jogrendszerekről, különösen a nemzetközi jogról. De a tipikus és határvonalú esetek nyelvezete már most is ellentmond egy szigorú, szükséges és elég feltételek modell, amelyben minden tag, aki teljesíti a feltételeket, egyenlő arányban a kategória tagja.

Kognitív pszichológiára támaszkodva azt állítja, hogy az emberi kategorizálás gyakrabban működik **tipikus jellemzők prototípusai és klaszterei**.

Ezért nem szabad azzal kezdenünk, hogy a központosított modern államot a jog definíciójának tekintjük, és azt kérdezzük, vajon a nemzetközi jog megismétli-e azt.

Még kell kérdeznünk, mely tulajdonságok teszik a paradigmatis jogi gyakorlatokat jogszerűnek felismerhetővé, és hogyan jelennek meg ezek a jellemzők különböző kontextusokban.

Ez a módszertani váltás alapvető.

A "Valóban jog-e a nemzetközi jog?" kérdéstől a "Hogyan valósulnak meg itt a jogi jellemzők?" kérdéséig.

Hart és korábbi elemző joggyakorlat gyakran ontológiailag közelítette meg a nemzetközi jogot: van-e elég olyan dolog, amivel a hazai jog rendelkezik ahhoz, hogy "valódi" jognak tekintsék?

Jovanović az államközpontú összehasonlítást módszertani szempontból előítéletesnek tartja. 2026-os visszatekintő megfogalmazásában a jogi filozófia egy állami jogból kifejlesztett fogalmi "terheket" halmozott fel; mindezt egyszerűen áthelyezni a nemzetközi jogba, majd a nemzetközi jogot hiányosnak nyilvánítani, mert hiányoznak belőle a hazai intézmények másolatai.

Ez vitathatóan érett jogtudományának központi módszertani tanulsága.

8. A jog négy tipikus jellemzője

8.1 Normativitás

Jovanović számára a jog először normatív gyakorlat: szabályai a viselkedés irányítására, a szereplők koordinációjára és viták rendezésére törekednek.

De fontos különbséget tesz két normativitással kapcsolatos kérdés között.

Az első az **episztemológiai**: hogyan azonosíthatjuk, hogy létezik egy norma, és hogyan határozzuk meg annak érvényességét? Itt jelentős mértékben használja Kelsent és formális forrásokat.

A második a **gyakorlati racionalitással** kapcsolatos: hogyan szolgáltatja a norma az akció okait?

Jovanović elutasítja azt az állítást, hogy a jogi normák szükségszerűen teljesen egyfajta normatív erővel bírnak, amely automatikusan kizárja a versengő okokat. A jogi normatívás verseng az erkölcs, vallás, szakmai normák és más normatív rendek között.

Ez az egyik legmerészebb tézisének eredményezi:

Nincs semmi lényegében "különleges" abban, hogy a jogi normativitást kizárólag normativságként tekintsük.

Ami általában a jognak kivételes gyakorlati hatékonyságát adja, az a normativitás más jellemzőkkel – különösen az intézményesítéssel és a kényszerítő garanciákkal – való kombinálása. 2018-as globális szabályozási eszközökről készült tanulmánya már ezt a következtetést kifejezetten megfogalmazta.

Normativitás fokozai

Ha a jogi erőt nem tekintik minden vagy semmi titokzatos tulajdonságként, akkor lehetségessé válik a **normatív erő fokainak** említése.

Ez különösen hasznos a puha jog és a globális szabályozási rendszerek esetében. Jovanović megfigyeli azt a paradoxont, hogy a formálisan érvényes nemzetközi eszközök viszonylag gyenge gyakorlati normatív erővel bírhatnak, míg a formális jogi státuszuk kétséges eszközök, amelyek gyakorlati befolyásuk erős gyakorlati befolyást gyakorolhat a szereplőkre.

Ez fontos eltérés a klasszikus pozitivisták binarizmustól.

Az érvényesség és a normatív erő analitikusan megkülönböztethető változóvá válik.

8.2 Intézményesítés

Egy tipikus jogrendnek vannak olyan intézményei, amelyek megállapítják, hogy megsértettek-e a szabályokat, és részt vesznek a szabályalkotásban és alkalmazásban.

De Jovanović ismét elutasítja az államközpontú ismétlést. A nemzetközi jognak nem kell rendelkeznie egy olyan parlamenttel, amely megegyezne egy nemzeti törvényhozással, egy legfelsőbb bírósággal, amely megegyezik az alkotmánybírósággal, vagy a rendőrségnek a belföldi rendőrséggel.

A lényeg, hogy **kialakultak-e az intézményesített jogalkotás és ítékezés funkcionális megfelelői**.

Ezért vizsgálja az ENSZ-t, a nemzetközi bíraskodást és a nemzetközi jog szélesebb körű igazságszolgáltatását.

Ez inkább funkcionális, mint formális intézményfelfogást tükröz.

Ez az egyik kulcsfontosságú oka annak, hogy nemzetközi joggyakorlata elkerüli Hart következtetését, miszerint a nemzetközi jog egy "primitív" jogi rendhez hasonlít.

8.3 Kényszerítő garancia

Ugyanez a funkcionális módszer érvényes a kényszerítésre is.

Ha a kényszer kizárólag központosított állami végrehajtást jelentene, a nemzetközi jog egyértelműen hiányos lenne. De Jovanović azt kérdezi, mely mechanizmusok biztosítják valójában a konformizmust.

Itt kifejezetten Oona Hathaway-re és Scott Shapiro-ra hivatkozva hangsúlyozza a "**külső kitaszítást**": a szereplőktől megtagadhatják az együttműködés, tagság, csere vagy részvétel előnyeit az intézmények vagy más rezsimtagok részéről.

A kitaszítottság fogalma tehát nem Jovanović találmánya. Hozzájárulása az, hogy ezt egy szélesebb prototípus jogelméletbe integrálja.

A mélyebb jogászati pont az, hogy a kényszert funkcionálisan kell érteni. A bebörtönzés, rendőrség, gazdasági kizárás, intézményi kiváltságok megtagadása és egyéb intézkedések mind garantáló funkciókat láthatnak el különböző jogi környezetekben.

8.4 Igazságosság-alkalmasság

A negyedik jellemző talán filozófiailag a legjelentősebb.

Jovanović **nem** állítja, hogy minden érvényes törvény igazságos, és hogy az igazságtalanság automatikusan tönkreteszi az érvényességet.

Állítása koncepcionális és gyengébb, de mégis jelentős:

A jog az a fajta társadalmi gyakorlat, amelyről szükségszerűen érdemes megkérdezni, hogy az elrendeződései igazságosak-e.

Mivel a jog előnyöket és terheket oszt ki, jogokat és kötelezettségeket teremt, koordinálja a magatartást, megoldja a vitákat és biztosít jogorvoslatot, eleve alkalmas *az igazságosság szempontjából történő értékelésre*. Jovanović az arisztotelészi megkülönböztetést alkalmazza az elosztási és korrekciós igazságszolgáltatás között a kidolgozás kidolgozásában.

Ezt élesen meg kell különböztetni a klasszikus természetjegtől.

"Az igazságosság-alkalmasság" $\neq$ "az igazságosság mint az érvényesség feltétele."

Egy igazságtalan adószabály még mindig érthetően jogi szabály, éppen azért, mert az igazságtalan kérdés a terhelosztás igazságtalan-e.

A tézis jelentősége, hogy mégis bevezet egy **fogalmi jog–igazságosság kapcsolat**ot, amelynek egy maximálisan szigorú pozitívizmus ellenállhat.

2025-ös "A nemzetközi jog igazságosságáról szóló igazságosságáról" című cikke kifejezetten újrafogalmazza és fejleszti ezt a tézist, bizonyítva, hogy ez nem volt a 2019-es könyv mellékszereplője, hanem jelenlegi elméletének része.

9. A nemzetközi jog szétagadása és egysége

Jovanović fragmentáció kezelése szintén rendkívül jellemző hozzájárulás.

A nemzetközi jog úgy tűnik, hogy speciális rendszerekre oszlik – emberi jogok, kereskedelem, környezetvédelmi jog, befektetési jog és így tovább –, külön bíróságokkal és részben különálló doktrínákkal.

Feltételezhetjük, hogy nincs egyetlen nemzetközi jogrendszer.

Jovanović erre az intézményi gyakorlatot vizsgálja. A nemzetközi bíróságok és bíróságok kereszthivatkozással, párbeszéddel és "keresztmegtermékenyítéssel" foglalkoznak; általános értelmezési és konfliktuskezelési doktrínákat alkalmaznak; és úgy viselkednek, **mintha egy egységes nemzetközi jogrend tisztviselői** lennének.

Ez a "mintha" megfogalmazás számít.

A rendszerességnek nem kell egyetlen világuralkodó vagy egyetlen főszabály létezésén függnie, amely mechanikusan egyesíti minden normát. Ez az intézményi szereplők önmegértésén és koordinációs gyakorlatainak útján alakulhat ki.

2024-ben kifejezetten a jogi pluralizmus szemszögéből tért vissza a kérdéshez. Elismerte a fragmentáció fontosságát, de ismét hangsúlyozta a nemzetközi bíraskodó intézmények paradox egységesítő szerepét a keresztmegtermékenyítésen keresztül.

Így a későbbi tanulmány nem utasítja el a 2019-es elméletet. Finomítja **azt azzal, hogy komolyabban veszi a pluralizmust, miközben megőrzi az intézményileg generált egységet.**

Ez az egyik legjobb példa a Jovanović gondolkodásának fordítás nélküli fejlődésére.

10. Prototípus joggyakorlat 2019 után: a nemzetközi jogtól a jogig általánosságban

A *The Nature of International Law* után jelentős változás, hogy a prototípuselmélet már nem csupán a nemzetközi jog módszertani eszköze.

A "Fogalmok prototípuselmélete és a jog analitikus beszámolója: módszertani kereszteződések" című cikke, amelyet korábban 2022-ben írt és a *Revusban* jelent meg, kifejezetten kiterjeszti a vizsgálatot a jog általánosságban a jog fogalmatlanítására általánosságban. Hivatkozik a kognitív pszichológia tipikusági ítéleteire vonatkozó megállapításokra, és azt állítja, hogy a hagyományos metafizikai fogalízis vitatható feltételezéseken alapul az emberi kategorizálásról.

Ez fontos fejlemény.

2019-ben az érvet instrumentálisan is megérthették volna:

A prototípuselmélet segít megmagyarázni a nemzetközi jog kínos esetét.

2022–24-re a erősebb állítás a következő:

A prototípuselmélet jobb módszertant kínálhat az analitikus joggyakorlat számára.

Így a **nemzetközi jog válik a tesztetetté, amelyen keresztül Jovanović eléri a jogtudomány általános módszertani felülvizsgálatát.**

Himma kritikája

Kenneth Einar Himma fogalmazta meg a legerősebb módszertani ellenvetést. Azt állítja, hogy Jovanović kockázata van annak, hogy túl gyorsan halad az empirikus pszichológiai bizonyítékoktól arra, *hogyan alkotják az emberek fogalmait*, és arra jut következtetésekbe, hogy *mi alkotja a fogalom szemantikai* tartalmát. A fogalmok kialakulásának prototípus elmélete önmagában nem bizonyít egy fogalmi tartalom prototípus elméletét.

A kritika a projekt lényegére irányul.

Még ha a kísérletek is kimutatják, hogy az emberek a madarak, bútorok vagy törvények típusossága alapján kategorizálják, ez nem következik automatikusan arról, hogy a "jog" filozófiai tartalma egy prototípushoz hasonlóan áll.

Jovanović projektje tehát a legmeggyőzőbb, ha nem úgy értelmezik, hogy a jogtudományi igazságot mechanikusan a kognitív pszichológiából vezetik, hanem úgy értelmezik, hogy **a jogi filozófiának gyanakvónak kell lennie a pszichológiailag irreális kategorizációs modelleken alapuló módszertanokkal szemben.**

Ezen a szerényebb értelmezésen az empirikus bizonyíték inkább módszertani korlát, mint teljes szemantikai elmélet.

11. Egy evolúciós-funkcionális kiegészítő

További módszertani fejlemény jelenik meg a "Nemzetközi jog megértése: evolúciós paradigma?" című könyvben, amely a *Jogi Evolúció Kutatási Kézikönyvében* jelent meg.

Jovanović elutasítja mind a durva biológiai analógiát, mind a pusztán kronologikus "evolúció" használatát. Az evolúciós nézőpontot elsősorban a **funkcionális analízis heurisztikus eszközeként** kezeli, felmerülve a kérdés, hogyan felelnek meg a nemzetközi jog strukturális átalakulásai a változó céloknak és funkcióknak. Újra felveszi Wolfgang Friedmann átmenetét az "együttélés törvényéről" az "együtműködés törvényére", és mérlegeli, hogy az alkotmányosodás további réteget jelent-e.

Ez fontos módon bővíti a 2019-es megközelítést.

A prototípuselmélet alapvetően szinkronikus: milyen jellemzők teszik valamit általában legálisá?

Az evolúciós elemzés diachronikus: hogyan változnak ezek a struktúrák és funkciók?

Együtt lehetővé teszik a jogi rend elemzését anélkül, hogy örök lényegyet vagy előre meghatározott cél felé vezető lineáris előrehaladást feltételeznének.

12. Globális szabályozási rendszerek: az állam/nemzetközi jog dichotómiáján túl

Már a 2015–18-as írásokban Jovanović vizsgálta azokat az általa "azonosítatlan normatív objektumokat" a globális szabályozási rendszerekben.

Ez elméletileg kulcsfontosságú, mert olyan jelenségeket hoz be, amelyek sem a klasszikus belföldi joghoz, sem a nemzetközi joghoz nem illeszkednek.

Példái közé tartoztak olyan szabályozó eszközök, amelyek olyan szervezetekhez kapcsolódnak, mint az Egészségügyi Világszervezet és a Basel banki struktúrák. Az ellentmondásos eredmény az volt, hogy a formális jogi státusz és a tényleges normatív erő jelentősen eltérhet. Néhány eszköz hibátlan jogi múlttal rendelkezik, de gyenge képességgel rendelkezik kötelezettségek létrehozására; másokat nehéz jogként besorolni, de erőteljesen strukturálják a viselkedést.

Itt találkozik végül különböző szálai:

A kollektív személyiség elmélete megkérdőjelezte a jogi hagyományos **témákat**;

a nemzetközi joggyakorlat megkérdőjelezte a hagyományos **jogrendszereket**;

a puha jog megkérdőjelezte a hagyományos **jogi normákat**;

A globális rezsimek most már megkérdőjelezi a hagyományos **forrásokat és hatóságokat**.

Ezért írnám le életművének legmélyebb mozgalmát úgy, mint az átmenetet az **atipikus jogi témák** elméletétől magához **az atipikus jogosság** elméletéhez.

13. Globális tekintély 2026-ban: a WADA tanulmány

A 2026-os Julieta Rabanos által írt cikk, "Global Practical Authority: An Analysis Through the Case of WADA" azt mutatja, hogy ez a pálya folytatódik.

A World Anti-Doping Agency sem hagyományos szuverén állam, sem egy hétköznapi nemzetközi szervezet, mégis kódexét világszerte elfogadják sportszervezetek és közhatóságok, és kiterjedt bíráskodási struktúrákhoz kapcsolódik.

Jovanović és Rabanos azt kérdezik, hogy a gyakorlati tekintélyelméletek megfelelően leírják-e egy ilyen intézményt, és arra a következtetésre jutnak, hogy a meglévő elméleti keretek talán nem elegendők a **globális gyakorlati tekintélynek** jelenségéhez.

A jelentőség messze túlmutat a sportszabályozáson.

Ha a WADA-szerű entitások gyakorlatilag tekintélyt parancsoló normatív hatalommal rendelkeznek anélkül, hogy rendelkeznének a közállami szuverén intézmények hagyományos hagyományával, akkor a joggyakorlatnak elméletet kell tennie:

magán/közterületi hibridek,

többszintű normagyártás,

nem állami hatóság,

intézményileg megerősített lágy normák,

és az engedelmesség formái, amelyek nem alapoznak monopólius uralkodóra.

Pontosan ezt az irányt várja előre az ő "azonosítatlan normatív tárgyak" munkája.

Ennek következtében a WADA látszólagos különcsége eltűnik, ha az ő szellemi múltjával nézzük. Ez a legújabb példája az ismétlődő kérdésének:

Mi történik, ha a jogi vagy kvázi-jogi jelenségek nem hasonlítanak arra a modellre, amelyből fogalmaink eredetileg származtak?

14. Mesterséges intelligencia és jogi érvelés

A 2024-es, Bojan Spaić-csel közösen írt cikk, "Mesterséges ész és mesterséges intelligencia: a GPT-4 jogi érvelési képességei" egy újabb dimenziót ad.

Ahelyett, hogy a metafizikai kérdéssel kezdenék, hogy egy LLM valóban "érti-e" a jogot, kölcsönözik Turing utánzó játékának logikáját, és azt kérdezik, milyen jogi érvelési képességek működőlegesen reprodukálhatók.

Figyelembe veszik a ténymegállapítást, értelmezést, jogi minősítést és döntéshozatalt, arra a következtetésre jutva, hogy a GPT-4 releváns szempontból úgy tud eredményeket generálni, **mintha jogi érveléssel** foglalkozna.

A "mintha lenne" kifejezés érdemes megjegyezni, mert összhangban van Jovanović nemzetközi bírakkal szembeni bánásmódjával, akik "mintha" egy egységes nemzetközi jogrendszer tisztviselői lennének.

Nem szabad azt következtetni, hogy a két tézis azonos lenne. De mindkettő jellegzetes módszertani vonakodást mutat attól, hogy a metafizikai ontológia előre eldöntse a vizsgálatot.

Ahelyett, hogy először kérdeznéd:

Megbirtokolja-e ez az entitás a valódi jogi érvelés rejtett lényegét?

A vizsgálat így zajlik:

Milyen funkciók reprodukálódnak valójában a gyakorlathoz?

Ez további megnyilvánulása **később, gyakorlatra érzékeny antiesszencializmusának**.

15. Jogi filozófia és jogi gyakorlat: részleges visszatérés a jogtudományhoz mint módszerhez

2025-ös esszéje a jogfilozófiai reflexió jelentőségéről a gyakorló ügyvédek számára szintén feltáró. Jovanović azt állítja, hogy a jogi filozófia nem elengedhetetlen ahhoz, hogy kompetens ügyvéd legyen, de a filozófiai reflexió jobbra teheti az ügyvédek azáltal, hogy erősíti az érvelési, elemzői és kritikai képességeit. Három nézőpontot dolgoz ki – nagyjából madártávlatból, mély szemléletet és egy "anatómiai leckét".

Ugyanekkor, 2024-ben nemzetközi jogelméleti találkozók mutatta be "A jogi tudomány átfogó módszertanára" és a "A jogi tudomány átfogó módszertanára" című munkáját. Mivel a teljes publikált elmélet még nem áll rendelkezésre ezekből a konferencia-közleményekből, nem szabad annak tartalmát spekulatívan rekonstruálni. De maga a cím illeszkedik intellektuális

irányához: túllép az elszigetelt módszertanok közötti rivalizáláson, és azt vizsgálja, hogy a különböző jogi kutatási kérdések eltérő módszertani eszközöket igényelnek.

Ez lehet a rendszerének következő nagy szakasza.

16. Mi változott valójában Jovanović elméletében?

A legpontosabb válasz az, hogy **jelentős fejlődés történt, de nem történt drámai átalakítás.**

Nem kezdte kemény pozitivistaként, majd nem lett természetes jogász. Nem hagyta fel a kollektív jogokat az elemző jogtudomány javára.

Ehelyett több összesített transzformáció történt.

A politikai filozófiától a jogtudományig

Kezdeti problémája nagyrészt politikai-filozófiai volt: multikulturalizmus, kisebbségi identitás és kollektív érdekek.

Az első nagy átmenet abból állt, hogy megkérdezték, mit jelentenek ezek a politikai igények a **jogi személyiség, a jogelmélet és a jogi módszertan** szempontjából.

Az eredmény a *Kollektív Jogok* lett.

A normatív igazolástól a fogalmi rekonstrukcióig

A kollektív jogok elmélete nyíltan normatív. Az érték-kollektívizmus erkölcsi igazolást nyújt.

Ezzel szemben a *Nemzetközi Jog természete* elsősorban a **jogi jelenségek** magyarázó beszámolójaként jelenik meg.

Jovanović ezért egyre óvatosabban különbözteti meg a következőket:

Mi az a törvény,

hogyan fogalizálják a jogi jelenségeket,

hogyan szereznek gyakorlati erőt a normák,

és hogy a megállapodások **erkölcsileg igazoltak-e.**

Mégis, a normatív dimenzió soha nem tűnik el, ahogy az igazságosság is mutatja.

A pozitivista módszertan kritikától az analitikus joggyakorlat felülvizsgálatáig

2012-ben elhagyta a mainstream pozitívista módszertant, mert a kollektív jogelmélet normatív, szociológiai és antropológiai beszólást igényelt.

2019–24-re már jóval tovább lépett.

A széles elemző hagyományban marad, de megpróbálja **megváltoztatni annak módszertanát belülről**, a metafizikai eszencializmust prototípus-alapú, empirikusan megalapozott fogalmi vizsgálattal helyettesítve.

Ez ambiciózusabb, mint pusztán azt mondani, hogy a pozitívizmus nem elegendő a kollektív jogokhoz.

Az államközpontú jogtudománytól az állam utáni joggyakorlatig

A korai Jovanović továbbra is elsősorban az állami alkotmányokkal foglalkozik: kisebbségek az államokon belül, szövetségi megállapodások, kiválás.

A későbbi Jovanović az államot csak egyetlen helyként kezeli, ahol jog zajlik.

A nemzetközi jog, az EU-jog, a globális szabályozási rendszerek, a puha jog és a globális hatóság szükségessé teszi, hogy olyan fogalmakat dolgozzunk ki, amelyek jogi környezeteken áthaladnak anélkül, hogy feltételeznék, hogy a városi államjog az egyetemes minta. 2026-os visszatekintő megjegyzései különösen egyértelművé teszik az államközpontú fogalmi "csomag" elutasítását.

A bináris kategóriáktól a gradációig és a tipikusságig

Ez talán a legmélyebb módszertani átalakulás.

A korai jogjogi kérdések gyakran bináris formát őriznek:

Van kollektív jog?

A kollektív jogszemély?

Törvényes a szakítás?

Érvényes egy norma?

Érett munkája egyre inkább felismeri a fokozatos és többdimenziós jelenségeket:

a normativság fokozatában változhat;

Az intézményesítés különböző formáival rendelkezik;

a kényszerítésnek funkcionális megfelelői vannak;

a jogi fogalmaknak tipikus és perifériai esetei vannak;

A formális jogszerűség és a gyakorlati hatalom eltérhet egymástól.

A prototípus megközelítés adja a filozófiai nyelvtani anyagot ehhez az átmenethez.

17. Mi *nem* változott?

Vannak feltűnő kontinuitások is.

Először is, az **antiredukcionizmus** végigjárja az egész életművet. Egy kollektívát nem lehet mindig egyénekre redukálni; a nemzetközi jogot nem lehet gyengülő állami jogra; a globális normativitás nem redukálható egy bináris jogszerű/nem törvényes osztályozásra.

Másodszor, állandó **intézményi orientáció** létezik. A csoportérdekek képviselői intézményeket igényelnek; a szakadáshoz alkotmányos eljárásokat kell alkalmazni; a demokráciának alkotmányos szabályai vannak; a nemzetközi jogszerűség intézményesített ítéletet igényel; a feldaraboltságot a bíróságok ellensúlyozzák; a globális szabályozás intézményi struktúrák révén erősöd.

Harmadszor, létezik tartós **módszertani pluralizmus**. A filozófia, doktrína, politikaelmélet, szociológia, antropológia, kognitív pszichológia és intézményi elemzés hozzájárulhat, ahol a probléma megköveteli.

Negyedszer, következetesen aggódik a **legitimitás ellen anélkül, hogy a jogosság erkölcsbe válna**. Ez megjelenik a kollektív jogokban, alkotmányos kiválásban, demokratikus eljárásban, nemzetközi jogállamiságban és igazságossági alkalmasságban.

Ötödik is, állandó szkepticizmus van az örökölt fogalmi dichotómiával szemben, amikor azok megszűnnek a vizsgált gyakorlat megvilágításában.

18. Jovanović végső soron jogi pozitivista?

Én azt mondanám: **nem egyenes tanítási értelemben**.

Jelentős vonzalmokkal rendelkezik a pozitivista és elemző joggyakorlattal. Kelsen, Hart és Raz folyamatos beszélgetőpartnerek; a formális források és az érvényesség továbbra is fontosak maradnak; nem omja össze a jogot erkölcsbe; az igazságosság-alkalmasság nem jelenti azt, hogy az igazságtalan szabályok automatikusan megszűnnek törvényként.

De három elem viszi el őt a klasszikus jogi pozitívizmustól.

Kollektív jogelmélete kifejezetten normatív igazolást igényel a leíró pozitivista joggyakorlaton túl.

Prototípus módszertana elutasítja az esszencialista fogalmi elemzést, amely az analitikus jogtudományban befolyásossá vált.

Érett elmélete pedig elismeri a jog és az igazságosság közötti fogalmi kapcsolatot az igazságosság-alkalmasság formájában.

Ugyanakkor **nem hagyományos természetjogi elméletalkotó**, mert nem azonosulja a jogszerűséget az erkölcsi korrektséggel, és erősen figyel a társadalmi forrásokra, intézményekre és gyakorlatokra.

A legjobb besorolás tehát a következő:

Gyakorlatérzékeny, interdiszciplináris analitikus jogi filozófus, akinek érett jogtudománya anti-esszencialist, intézményileg orientált, normatívan nyitott és egyre inkább állam-utó.

Ez a leírás jobban ragadja meg a szerkezetet, mint a "pozitivista" vagy "nem pozitivista".

19. A legeredetibb állítások jogelméletében

Ha Jovanović hozzájárulásait választjuk el, nem pedig a hagyományokat, amelyekre támaszkodik, több is kiemelkedik.

Kollektív jogelmélete az egyik legszisztémább jogászi kísérletet kínálja, hogy megvédje magát a kollektívákat valódi jogtulajdonosként, és összekapcsolja ezt a belső kollektív értékkel, nem pusztán egyéni jollal. Cambridge a könyvet az első jogelméleti megközelítésként mutatta be a területről ebben a rendszerszintű formában.

A **szakítás eljárási alkotmányosítása** egy hagyományosan forradalmi vagy nemzetközi jogi kérdést intézményi tervezési problémává alakít az alkotmányos demokrácián belül.

A **formális jogi érvényesség és a gyakorlati normativitás közötti** különbségtétele különösen hasznos a puha jog és a globális szabályozás megértéséhez.

Négy jellemzőből álló beszámolója – **normativitás, intézményesítés, kényszerítő garancia és igazságosságra alkalmasság** – jellegzetes szintézis. Néhány elem a meglévő jogtudományból származik, de ezek integrálása a prototípuselméletbe saját szisztematikus konstrukciója.

A **prototípuselmélet alkalmazása a jog fogalmában** komoly kihívást jelent az analitikus jogtudomány szükséges és elég feltételes módszertanaival szemben.

A nemzetközi jogi egység **"mintha lenne" intézményi nézőpontján keresztüli kezelése** a rendszerszintű egységnek intézményi-gyakorlati, nem szuverén alapot ad.

Legújabb munkája ezt a apparatust a **globális gyakorlati tekintély** felé teríti, ahol a tekintélyező normatív struktúrák a hagyományos állami/nemzetközi szervezeti architektúra nélkül alakulnak ki.

20. A fő megoldatlan feszültségek

Az első az **értékkollektivizmus és az egyéni autonómia közötti feszültség**. Jovanović kifinomult eljárási válaszokat kínál, de egyetlen eljárás sem képes teljesen kizárni annak lehetőségét, hogy az elismert kollektívák korlátozzák a ellenvéleményes tagokat.

A második a **kollektív ontológiával** kapcsolatos. Ha a kollektíváknak leredukálhatatlan érdekeik vannak, akkor pontosan milyen entitások? Túl erős ontológia a csoportok megformizálásának kockázatát kockáztatja; a túl gyenge ontológia pedig ismét egyénekre redukálódik őket. Newman kritikája különösen világosan feltárja ezt a problémát.

A harmadik a **prototípus joggyakorlatot** érinti. A tipikusság leírhatja kognitív gyakorlatainkat anélkül, hogy feltétlenül meghatározza a jog filozófiai szerkezetét. Himma ellenvetése tehát egy valódi módszertani terhet azonosít, amelyet Jovanović jövőbeli munkájának meg kell felelnie.

A negyedik a **fokozat és a jogi érvényesség** kapcsolata. Ha a normatívás, az intézményesülés és a kényszerítő garanciák mind fokozatosan megvalósulnak, mikor hagyja abba egy globális normatív rendszer pusztán jogszerűségét, és ténylegesen jogként minősül? A prototípuselmélet szándékosan gyengíti az éles határ elvárását, de az ügyvédeknek néha bináris intézményi válasza van szükségük.

Az ötödik az **igazságosság-alkalmasságot és a pozitívizmust** érinti. Jovanović gondosan kerüli, hogy az igazságosságot érvényességi feltételsé alakítsa, mégis, ha az igazságosság-alkalmasságot a jog természetének alkotóelemeként azonosítja, egy értékelő fogalmi kapcsolatot vezet be, amely egyre összetettebbé teszi a kapcsolatát a szétválasztási tézissel.

Végül, a nemzetközi rendszerszintű egységről szóló értelmezése vitathatóan nagy elméleti jelentőséggel bír a bírói kölcsönös megtermékenyítésnek. Felmerülhetnének a kérdés, hogy a nemzetközi bíróságok *úgy viselkednek-e, mintha* egy rendszer tisztviselői lennének, elegendő-e ahhoz, hogy megalapozzák az egész nemzetközi jogrend rendszerszintű jellegét. 2024-es jogi pluralizmusról szóló tárgyalása azt sugallja, hogy pontosan ezt a nehézséget felismeri, és egy árnyaltabb egység a többségen belüli álláspont felé halad.

21. Valószínű jövőbeli irány

A 2022–26-os publikációk és előadások arra utalnak, hogy Jovanović következő elméleti szakasza valószínűleg nem lesz egy újabb speciális elmélet, amely összehasonlítható a korábbi kollektív jogokról vagy kiválásról szóló könyvekkel.

Valószínűbb irány egy **átfogó jogi módszertanelmélet, amely képes integrálni az analitikus, fogalmi, empirikai, funkcionális és normatív vizsgálatot**.

A prototípuselmélet egy elemet biztosít. Az evolúciós-funkcionális elemzés egy másikat. A globális tekintély tanulmányozása az elméletet a hagyományos jogrendszerekén kívül teszteli. Az MI a funkcionális érvelési fogalmakat teszteli. Jogfilozófiai reflexiók munkája összekapcsolja az absztrakt jogtudományt a tényleges jogi tudományossággal és szakmai gyakorlattal. Az, hogy most kifejezetten "Átfogó jogi tudományi módszertan" címmel mutatja be kutatását, erősen alátámasztja ezt az értelmezést, bár korai lenne befejezett elméletet neki tulajdonítani, mielőtt teljes publikáció megjelenne.

A 2026-os WADA tanulmány egyidejűleg egy másik valószínű fejleményre is mutat: egy általános hatalom- és normatitáselmélet **az államon túl**, amely magában foglalja a magán, hibrid és transznacionális szabályozó intézményeket.

Általános értékelés

Jovanović szellemi pályája tehát egy képletbe sűríthető:

a kollektív jogtulajdonosok problémájától → a kollektív politikai cselekvési tényezőig, → az állami jogrendszerek problémájának, → az atipikus jog és a globális hatalom problémáján → ak, végül pedig egy újrakonstruált jogmódszertanig, amely képes kezelni ezeket a jelenségeket.

A döntő elméleti változás nem az egyik doktrinális iskola váltása a másikba. Ez fokozatos feladvány abból a feltételezésből, hogy a jogtudomány egy rögzített paradigmával kell kezdenie – a szuverén állammal, az egyéni jogtulajdonossal, a formálisan érvényes normával, a központosított szankcióval vagy a jog szükséges és megfelelő definíciójával –, majd minden mást a paradigmától való távolsága szerint kell osztályozni.

Az érett Jovanović ehelyett a **sokságú jogi gyakorlatokból indul** ki, és azt kérdezi, hogy a normatívás, intézményi struktúra, garanciák, igazságosság-értékelés és társadalmi elismerés milyen kombinációi teszik ezeket jogként érthetővé.

Ezért a legfontosabb hozzájárulását a kortárs jogelmélethez nemcsak a kollektív jogok elméletébe helyezném – amely valószínűleg a legismertebb korai hozzájárulása maradt –, hanem egyre inkább abban, hogy nem **esszencialistát, posztállam-elemző joggyakorlatot építsen fel**. A 2019-es *Természet a nemzetközi jog* a kulcsmű ebben az átmenetben, míg a 2022–26-os prototípus-elmélet, globális szabályozás, mesterséges intelligencia, evolúciós és globális hatósági írások azt mutatják, hogy a projekt még mindig bővül, nem pedig végleges formába ért.

VII. SZLOVÉNIA

Marijan Pavčnik jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Marijan Pavčnik jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Marijan Pavčnik az egyik kevés viszonylag 1989 utáni közép- és kelet-európai jogelméleti szakember, aki nemcsak értelmezési elméletet vagy az ítéletfilozófiát fejlesztett ki, hanem valami olyan átfogó **általános jogelméletet is** kidolgozott. *Teorija prava* (első kiadás 1997) volt az első átfogó szlovén nyelvű monográfia ebben a fajtaban; hatodik átdolgozott és kiegészített kiadása 2020-ban jelent meg, és 2025-ben újranyomtatták. Architektúrája a jogtudomány módszertanától kezdve a jogi szabályokon, jogi viszonyokon és hiányosságokon át az értelmezésig, a jogrendszeren, az értékeken és a jog természetén át terjed.

Az elemzésem központi tézise az, hogy **Pavčnik 1989 után nem ment keresztül éles elméleti átalakuláson**. Ehelyett egy már 1985–1988-as írásaiban látható argumentatív-hermeneutikus elméletet fokozatosan bővítették általános jogi elméletté, majd egyre **inkább alkotmányosodott, elv-orientált és filozófiailag "integrális"** lett. A végső eredményt nehéz hétköznapi jogi pozitivizmusnak minősíteni, de ugyanolyan félrevezető konvencionális természetjog-elméletnek nevezni. Leginkább **normatívan fegyelmezett, hermeneutikus-argumentatív és mérsékelt nem pozitivistá vagy integratív jogfogalmakként** érthető meg.

Jellegzetes képletét a következőképpen lehetne megfogalmazni:

A jog intézményileg pozitív és normatívan strukturált, de konkrétan csak értelmezésen keresztül létezik; az értelmezés szükségszerűen tartalmaz értékelést; az értékelést jogilag korlátozzák a szöveg, rendszer, elvek, precedens és racionális érvek; és maga a pozitív jog végül nem mentesül a "jogi helyesség", az emberi méltóság és az emberesség minimális mércéje alól.

Ez a kombináció a kulcs Pavčnik szinte minden munkájához 1989 után.

1. A legfontosabb szakaszok

Egy tömörített kronológia segít ezt a fejlődést bemutatni.

Időszak	Főbb művek/fejlesztések	Fő elméleti mozgalom
1985–1989, előzmények	Tanulmányok a normatív konkretizációról, az értelmezésről mint (re)konstrukcióról, valamint "érvelő jogi döntésről az alkalmazás ideológiája helyett"	A már meglévő alapvető antimechanikai elmélet
1991	<i>Argumentacija v pravu</i>	A jogi érvelés rendszerelmélete
1993	<i>Juristisches Verstehen und Entscheiden</i>	A német nyelv átfogalmazása és nemzetköziesítése
1997	<i>Teorija prava</i> , 1. kiadás; Washington Law Review cikk	Az érvelés egy átfogó jogelméleten belül
1998–2004	"A jogi pozitivizmuson túl"; igazságosság, jog, erkölcs; 2. kiadás. <i>Argumentacija</i>	Explicit lépés az önellátó pozitivizmust túl; a jog további fejlődésének elmélete
2005–2011	Tanulmányok az átmenetről, a pitamikusról, elvekről, jogi hiányosságokról; <i>Auf dem Weg zum Maß des Rechts</i>	A "jog mértéke", a jogi helyesség, a jogállamiság és az elvek irányultsága világosabbá válik
2013–2015	3. <i>Argumentacija</i> ; 5. <i>Teorija prava</i> ; <i>Čista teorija prava</i> kot izziv	Az emberi méltóság, a jogi etika és a Kelsen–Pitamic–Radbruch szintézis központi szerepet tölt be
2017–2022	Alkotmánybírósági tapasztalat; <i>Iskanje opornih mest</i> ; 6. <i>Teorija prava</i> ; <i>Razumevanje prava</i> ; 4. <i>Argumentacija</i>	Erősebb alkotmányos, jogtudományi és gyakorlatorientált dimenzió
2022–2024	Tanulmányok elvekről, értelmezésről és normatív konkretizációról; szerkesztette <i>Sodniško pravo</i>	Érett jogdoktrína elvként + szabályok, bírói együttműködés és elvek által vezérelt konkretizálás

A fontos feltétel, hogy az első sor nem 1989 utáni időszakról származik. Pavčnik már 1985-ben publikált a normatív konkretizáció elemeiről, valamint 1987–1988-ban a "érvelő jogi döntésekről a jogalkalmazás ideológiája helyett". Így 1989 **nem** jelent elméleti szakadást jogtudományában. Az 1990-es évek korábbi felismeréseket rendszerszintű programmá alakítottak.

I. AZ ALAPVETŐ ÖTLET: A "JOG ALKALMAZÁSÁTÓL" A NORMATÍV KONKRETIZÁCIÓIG

2. A hagyományos "alkalmazás" modell elleni támadás

Pavčnik legkitartóbb tézise az a kép elutasítása, amely szerint a törvényhozás már teljes jogi normát állított ki, és a bíró egyszerűen "alkalmazza" azt a tényekre.

Pavčnik számára ez a kép inkább elrejtje az ítéletet, mint magyarázza. Az *Argumentacija v pravu* 2022-es kiadása még mindig a **"Normatív konkretizáció a jog alkalmazása helyett"** címmel **kezdődik**, majd egy fejezet következik, amely kifejezetten a "jogalkalmazás ideológiájának" szól.

1997-es Washington Law Review cikkében különösen világos az álláspont. A jogi döntést soha nem teljesen előre meghatározott a törvény. A döntést úgy kell meghozni, hogy mind a jogilag releváns normatív alapfelvetést, mind a jogilag releváns ténybeli felvetést felépítik, majd összekapcsolják egymással. Pavčnik a született **döntést "értékszintézisnek" nevezi.**

Ennek több következménye is van.

Először is, a jogszabály nem ad a bírónak egy végleges egyéni normát. Normatív **kiindulópontokat ad** neki.

Másodszor, maguk a tények nem egyszerűen "ott" vannak jogilag feldolgozott formában. Egy történelmi esemény végtelen jellemzői közül a döntéshozónak ki kell választania azokat, amelyek jogilag relevánsak.

Harmadszor, a normát és tényt összekötő folyamat tehát mindkét irányból értékelő.

Az ötlet sémában ábrázolható:

A törvényi szöveg → az absztrakt jogi típus ↔ értelmezése, az életügy értelmezése → jogilag releváns tények értelmezése, → levelezés/analógia → konkrét jogi következmény.

Így a szubzuptáció megtörténik, de az alulvétel **nem az egész ítélet**. Csak akkor történik meg, amikor a két feltétel már jogilag megalapozódott.

3. Miért marad fenn mégis a jogi szillogizmus

Pavčnik ezért nem utasítja el a jogi logikát.

Ez fontos különbség közte és néhány radikális hermeneutika, realista vagy kritikai elmélet között. Megőrzi a jogi szillogizmust, mint **racionális strukturális** keretet. Amit elutasít, az az a hit, hogy a fő és kisebb premisszák egyszerűen készen állnak.

A nehéz munka megelőzi a szillogisztikai következtetést:

a törvényi előírást elég határozott szabályként kell értelmezni; az életeseményt jogilag releváns tényekké kell alakítani; és a megfelelést igazolni kell.

Elmélete tehát sem klasszikus deduktivizmus, sem döntési szellem. Szándékosan köztes pozíciót foglal el.

A bíró **nem alávetési gépezet**, de a bíró sem szuverén teremtmény, akit a törvény nem korlátoz.

Ez a közvetítő álláspont valószínűleg Pavčnik jogtudományának legjellemzőbb jellemzője.

II. SZÖVEG ÉS NORMA: ÉRTELMEZÉS MINT (RE)KONSTRUKCIÓ

4. Az alapvető különbség a törvénytörvény és a jogi norma között

A második alapvető elem Pavčnik ragaszkodik ahhoz, hogy a **jogi szöveg nem azonos a jogi normával**.

A törvényi rendelkezés jelentési lehetőségeket közvetít. A konkrét esetet szabályozó norma abból fakad, hogy ezeket a lehetőségeket egy konkrét vagy elképzelt élethez viszonyítjuk.

2016-os tanulmányában, a *Interpretation as a Value (RE)Construction of the Legal Norm* című tanulmányában három műveletet ír le a tolmács által:

Az értelmező rekonstruálja a törvényben foglalt lehetőségeket, pontosabbá teszi azokat, és kiválasztja azt a kombinációt, amely a leginkább megfelel az ügy jogi jellemzőinek.

Ez egy finom helyzet, mert a **"(re)konstrukció" zárójel** előtagja valódi elméleti munkát végez.

Ha az értelmezés pusztán **rekonstrukció** lenne, a norma már teljesen létezne a szövegben.

Ha pusztán értelmezésről lenne szó, az értelmező viszonylag szabadon alkothatott volna jogot.

Pavčnik egyik következtetést sem akarja.

Az értelmezés reprodukív, mert az értelmezőnek hű kell maradnia a törvényhez, de produktív, mert a törvény maga nem tartalmazza végleges egyéni formában a választ minden jövőbeli ügyre.

Ezért a normát egyszerre **találják meg és megvalósítják**.

5. A szemantikai nyitottság a modern jog veleszületett

Pavčnik szerint a törvény nyitottsága nem csupán a rossz törvényhozási megfogalmazás által okozott hiba.

Az általánosság maga nyitottságot igényel.

A modern törvények szabályozzák a jövőbeli ügyek osztályait. Egy általános fogalma, mint a gondatlanság, jóhiszemű viselkedés, ésszerű idő, közrend vagy visszaélés, nem sorolhatja fel minden esetet, amelyre alkalmazható. A törvényhozás szándékosan használja a típusokat és általánosításokat.

Ezzel szemben a konkrét eset történelmileg egyedi.

Ennek megfelelően elkerülhetetlen távolság választja el az absztrakt törvényi típust és az egyedi életeseményt. Pavčnik szerint a kapcsolatuk sosem anyagi matematikai identitás; ez hasonlóságon, értékelésen és jogi analógián alapul.

Ez az elméletének egyértelműen **típológiai** jelleget ad. A jog viselkedési típusokkal dolgozik, nem pedig a valóság kimerítő ábrázolásaival.

6. De az értelmezés nem korlátlan

Pavčnik elmélete néha felszínesen alkalmas arra, hogy kiterjedt bírói kreativitást engedélyez. Szövegei jelentős védelmet tartalmaznak az értelmezés ellen.

Az értelmezőnek hű kell maradnia a **törvény szöveg alapvető jelentéséhez és szemantikai** lehetőségeihez. Ha nincs nyelvi vagy rendszerszintű alap a jogi anyagban, az eredmény már nem a szokásos értelmezés. A Pavčnik különösen szigorú, ha büntetőjog és más meggyőző jogi területek érintettek.

Így elmélete két ellenállást tartalmaz:

**a szöveg nem határozza meg teljes mértékben a döntést;
de a szöveg korlátozza a jogilag megengedett döntések rendszerét.**

Ez miatt az ő álláspontja jóval kevésbé bíróközpontú, mint egy erős szabadjogú elmélet.

III. A JOG HERMENEUTIKUS JELLEGE

7. A jog mint nyelvi és kulturális jelenség

Pavčnik kifejezetten leírja a jogot **nyelvi és kulturális jelenséggént, amelyet meg kell érteni**. Az értelmezés tehát nem választható tevékenység, amelyet csak akkor alkalmaznak, ha egy törvény homályos.

Minden jogi normát, amit használnak, már meg van értve.

Különösen fontos itt a pozitivizmust kritikája. 2005-ös elemzésében a szocialista jogból való átalakulásról azt állítja, hogy a jogi megértés nem csupán a történelmi törvényhozó gondolkodásainak régészeti rekonstrukciója. Ez egyben a norma végső formálása, amely jogi döntéshez vezet.

Ez bevezeti Pavčnikot a széles kontinentális hermeneutikai hagyományba, amelyet olyan szerzőkhöz kötnek, mint Arthur Kaufmann, Josef Esser, Karl Engisch és más módszertani irányban Friedrich Müller.

Pavčnik jogtudománya azonban továbbra is **módszeresen jogi**, mint a filozófiai hermeneutika tiszta formájában. Folyamatosan érdekli, hogyan lehet az értelmezést felismerhető jogi érvek segítségével irányítani.

8. A norma és a tény közötti "oda-vissza mozgás"

Az egyik legfontosabb hermeneutikus elem a normatív és tényszerű pólusok közötti kölcsönös mozgás.

Nem értjük meg teljesen a törvényt, majd nem fordulunk a tényekhez. Nem is állapítunk meg minden tényt önállóan, majd nem keresünk szabályt.

Ehelyett az ügyvéd tekintete ismételten sikl közöttük.

Az ügy lehetséges jogi jellemzése befolyásolja, mely tények számítanak relevánsnak; a felmerülő tények befolyásolják, hogy mely törvényi jelentés válik megfelelőnek.

Ez a hermeneutikai kör jogi változata.

De Pavčnik inkább a döntés nyelvére fordítja le, nem pedig filozófiai szinten. A 2022-es *Argumentacija* még mindig egy egész fejezetet szentel a normatív és tényszerű közötti mozgásnak, majd a jogi szillogizmus kezelésének követi.

Ez a kombináció jelentős: **a hermeneutika korrekciója a szillogizmus; nem szünteti el.**

IV. ÉRTELMEZÉSI MÓDSZEREK

9. Nyelvészeti, logikai, rendszerszintezett, történelmi és teleológiai érvek

Pavčnik megőrzi a klasszikus kontinentális értelmezési repertoárt. Érett sémája külön vizsgálja a nyelvészeti, logikai, rendszerszintezett, történelmi és teleológiai érveket.

Mégis elutasítja a merev algoritmust, amely rögzített rendet teremt közöttük.

2016-os tanulmánya lényegében azt mondja, hogy az értelmező elemeknek ideálisan együttműködniük kellene. Ha különböző irányokba mutatnak, az értelmezőnek együtt kell értékelnie őket. Nincs egyetemes érvényes hierarchia, amely mechanikusan rendezné meg minden konfliktust.

Így a jogi módszertan nem válhat döntési gépezetté.

Ezért Pavčnik érvelési elmélete egyszerre ambitívus és szerény.

Ambiciózus, mert racionalizálni akarja az ítélethozatalt.

Szerény, mert **nem** állítja, hogy olyan algoritmust biztosít, amely a jogi választ generálja.

10. Teleológiai értelmezés: kiváltságos, de nem szuverén

A cél különösen érdekes helyet foglal el.

Pavčnik elfogadja, hogy a teleológiai érvelés döntővé válhat, ha más szöveges lehetőségek maradnak. Mégis, a cél nem egy egyetemes meta-szabály, amely minden más érv fölött áll.

Ellenkező esetben az értelmező kitalálhat egy vonzó célt, és azt használhatja, hogy elkerülje a törvényt.

Magát a célt a jogrendszerből, annak elveiből, kontextusából és normatív anyagából kell rekonstruálni. Minél több független elemek koncentrálnak ugyanazon a célon, annál erősebbé válik az értelmezés.

Ez egy újabb kifejezése Pavčnik állandó keresésének, hogy két veszély között keresse a középutat:

az egyik oldalon a mechanikus szövegvizizmus, a másikon pedig kontrollálatlan céltudatosság.

11. Dinamikus-objektív értelmezés

Későbbi írásai jelentős jelentőséget tulajdonítanak az értelmezés időbeli dimenziójának is.

Ha érvényesen elfogadták, egy törvény létezik egy jogi és kulturális kontextusban, amely változik. Az értelmezés tehát figyelembe veheti az intézmények és a jogrendszer kortárs jelentését.

A dinamikus értelmezés azonban nem tudja egyszerűen átalakítani a bírák jelenlegi politikai kívánságait joggá. Továbbra is korlátozza a szemantikai folytonosság, a jogi bizonyosság és a történelmileg megalapozott jogi értékek.

Ezért Pavčnik elfogadja azt, amit **mérsékelt dinamikusnak** nevezhetünk.

A törvény úgy is fejlődhet, hogy az értelmező jelenleg azt akarná, amit az értelmező akar.

V. ÉRVELÉS ÉS A JOGI DÖNTÉSHOZATAL RACIONALITÁSA

12. Miért válik az érvelés nélkülözhetetlenné

Amint a mechanikai modellt elutasítják, azonnal probléma jelentkezik.

Ha az értelmezés döntést és értékelést foglal magában, miért nem önkényes az eredmény?

Pavčnik válasza jogi **érvelés**.

Az érvelés nem szünteti meg a mérlegelést. A mérlegelést láthatóvá, kritizálhatóvá és intézményileg elbírálhatóvá teszi.

1997-es megfogalmazásában a jogi érvelés a normatív és ténybeli kiindulópont közötti kétértelmű teret olyan érvekkel tölti ki, amelyek jogilag meggyőzővé teszik a döntést. Ezért a jogi döntéshozatal felelős **szellemi tevékenység**.

Ez a formula központi eleme Pavčnik egész elméletének.

Az ügyvéd kreativitása és a felelőssége ugyanannak a jelenségnek a két oldala.

Minél nyitottabb a normatív mező, annál nagyobb az igazolás terhe.

13. Belső és külső igazolás

Bár Pavčnik beszélgetik a nemzetközi érvelési hagyományokkal – különösen Viehweggel, Perelmannel, Alexyjel, Aarnióval és Dworkinnal –, saját aggódása továbbra is erősen gyakorlati.

A következtetésnek a premisszából kell következnie, de maguknak az alapoknak is igazolhatónak kell lenniük.

Így egy ítélet nem racionális pusztán azért, mert érvényes szillogisztikus formája van.

Az ügyvédnek el kell magyaráznia:

miért választották ezt a törvényi jelentést;

miért tekintették ezeket a tényeket relevánsnak;

miért kapta meg ezt az elvet;

miért helyénvaló az egyik analógia a másik;

miért alkalmazható vagy miért kellene megkülönböztetni egy korábbi precedenset;

és hogy miért gyengébbek a versengő jogi érvek.

Ezért látja Pavčnik az ítélet írásbeli indokait, nem pedig a döntés után hozzáadott díszítő magyarázatként.

14. Dialogikus racionalitás

Az érett Argumentácija *kiadások* szerint a racionális jogi diskurzus is kifejezetten dialogikus szerkezetet kap.

A kiadó negyedik kiadás leírása összefoglalja a feltételeket: a résztvevők számára egyenlő jogi lehetőségeket, a jogi érvek elfogadhatóságát és mérlegelését, valamint a megszokott gyakorlat tiszteletben tartását, hacsak erősebb új érvek nem indokolják a távozást.

Ez feltárja a diskurzuselmélet hatását anélkül, hogy Pavčnik a jogot ideális diskurzussá redukálná.

Racionalitása **továbbra is intézményi jogi racionalitás** marad.

Korlátozza a kompetenciát, források, hierarchia, eljárás, precedens és a jogi résztvevők szerepe.

VI. SZABÁLYOK ÉS ELVEK: A LEGFONTOSABB KÉSŐBBI FEJLŐDÉS

15. A jog nem csupán egy szabályrendszer

Talán Pavčnik érett elméletének legvilágosabb lényegi fejleménye a **jogi elvek egyre nagyobb** hangsúlya.

2005-re az elveket a zárt jogi pozitivizmussal szembeni három fő kifogásként mutatja be, a jog elviselhetetlenül jogellenes érvelése és az értelmezés érvelése mellett. A jogi elvek értékmérők, amelyek mind a jogi szabályok tartalmát, mind alkalmazását irányítják.

2022–2024-re ez egy teljesen kidolgozott elméletté vált.

Pavčnik a jogot kifejezetten elvek és szabályok rendszereként írja le. A jogi elv egy értékmérő, amely a következőket irányítja:

szabályok megalkotása,

értelmezésük,

valamint a teljesítés vagy alkalmazás módja.

Ez egy nagyon jelentős bővítése annak az elméletnek, amely kezdetben a törvényi értelmezésre épült.

16. Az elvek és szabályok közötti különbsége relatív jellegű, nem abszolút

Pavčnik álláspontját nem szabad egyszerűen Dworkinhez vagy Alexyhez beolvasztani.

Száma a jogi szabályok és elvek közötti különbség **relatív**.

Az elvek irányultságot, súlyt, célt és értékelő irányt jelölnek. A szabályok ezeket az elveket olyan formákra alakítják ki, amelyek képesek konkrét eseteket irányítani.

Ezért az elvek általában nem zárják ki a szükségességet egy elég határozott szabály létrehozására a döntéshez.

Érett képlete szerint az elvek "élnek" a szabályokon: a konkrét ítéletben a ratio decidendi az elvek operacionalizációját jelenti. Az új esetek vagy új operacionalizációhoz, vagy analóg függőséghez vezethetnek a meglévő döntésekre.

Ez lehetővé teszi Pavčnik számára, hogy egyszerre ismerje el az elvek normatív fontosságát, és fenntartsa a jogi meghatározás követelményét.

VII. "A TÖRVÉNY ÉS A JOG TOVÁBBI FEJLESZTÉSE"

17. Az Argumentacija első és második kiadása közötti jelentős egyértelmű változás

Egy elméleti fejlemény szokatlan dokumentatív pontossággal azonosítható.

Pavčnik maga az Argumentacija v pravu *második kiadásának előszavában azt mondja*, hogy jelentősen eltér az elsőtől, mert új fejezetet ad hozzá a **"törvény és jog további fejlesztéséről"**.

A 2022-es tartalom emlékeztetesen írja le a problémát, mint **a törvény porozitását és a felette lévő mozgást, de a jogi elvek határain belül**.

Ez a kiegészítés elméletileg fontos.

Az 1991-es modellt továbbra is elsősorban kifinomult értelmezési elméletként lehet értelmezni.

A kibővített elmélet kifejezetten elismeri, hogy az ügyvédeknek néha többre kell tenniük, mint hogy nyelvilag hihető jelentések közül válasszanak. Ki kell dolgozniuk a jogot.

De lehet, hogy nem hoznak törvényeket szabadon.

A külső határt a jogrendszer szerkezete, különösen annak elvei biztosítják.

Ez Pavčnik **fegyelmezett igazságügyi fejlesztésének** fogalma.

VIII. JOGI HIÁNYOK, ANALÓGIA ÉS TELEOLÓGIAI REDUKCIÓ

18. A jogi hiányosságok nem csupán logikai lyukak

Pavčnik rés-elmélete közvetlenül ebből következik.

Szigorúan kelseni nézőpontból azt állíthatjuk, hogy egy látszólag szabályozatlan ügyet jogilag negatív következmény oldanak meg: ami nem tiltott vagy nem kötelező, az megengedett.

Pavčnik nem tagadja ennek a megfigyelésnek a logikai erejét. De a jogi szereplők "hiányról" beszélnek, ha a formálisan elérhető eredmény **normatívan elégtelen a jogrendszer céljai és elvei fényében**.

Így a hiány azonosítása már magában foglalja az értékelést.

A fontos kérdés nem csupán az, hogy a törvény tartalmaz-e az ügyet lefedő szavakat, hanem hogy a jogrend, amelyet belső kapcsolatban összefüggő normatív egészként értünk, további fejlesztést igényel-e.

Az érett *Argumentacija* tehát a réseket a következőkhöz köti:

A jogszabályokon belüli analógia,

törvényes analógia,

jogi analógia,

teleológiai redukció,

egy kontrario érvelés,

a fortiori érvelés,

koherens,

elvek,

és precedens.

Ez a réskitöltést Pavčnik tágabb elméletének paradigmaticus példájává teszi: **a kreatív döntés jogi korlátokon belül.**

IX. PRECEDENS ÉS IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

19. Egyre fontosabb szerepet tölt be a bírói gyakorlatban

Egy figyelemre méltó 1989 utáni fejlemény Pavčnik egyre növekvő figyelme a bírósági döntésekre.

2005-ben már bírálta azt a jogi tudományt, amely kizárólag a "könyvekben lévő joggal" foglalkozik, és azt állította, hogy a bírósági gyakorlat az élő jog lényeges eleme, és korlátozott mértékben a jogjog természetét viseli.

Az *Argumentacija* harmadik kiadása 2013-ban szándékosan jelentős számú bírósági döntést vezetett be, különösen az alkotmánybírósági döntéseket, hogy az elméleti érvek gyakorlatban tesztelhetők és szemlélhetők legyenek.

2017-től a szlovén alkotmánybíróságon végzett szolgálata további gyakorlati dimenziót adott ennek az elméletnek; 2021-es *Razumevanje prava* még bírói minőségében is külön véleményeket tartalmaz.

Végül ő és Aleš Novak 2023-ban szerkesztett kötete, *a Sodniško pravo – Bíró által hozott törvény* – kifejezetten megkérdézi, mikor és milyen körülmények között válik maga a bírói értelmezés törvényt.

Ez valódi fejlemény, bár ismét nem fordított.

Pavčnik nem lép át a törvényjogból a kötelező érvényű precedens közjogi elméleté.

Ehelyett **a bírói gyakorlat fokozatosan láthatóbbá válik az élő jogrend és a racionális jogi érvelés részévé.**

20. Stabilitás és indokolt távozás

Pavčnik precedenselmélete a jogállamisághoz kötődik.

A megalapozott döntések elvárásokat teremtenek, és hozzájárulnak az egyenlőséghez, a kiszámíthatósághoz és a jogi bizonyossághoz.

De a precedens nem változatlan.

Az elhagyás jogos lehet, ha új és súlyosabb jogi okok alátámasztják.

Ennek következtében a stare decisis helyét egy kontinentális érvelő **hűség váltja fel a precedenshez:**

Hasonló eseteket általában hasonlóan kellene kezelni, és a gyakorlat változása megnöveli az igazolási terhet.

Ez különösen fontos az alkotmányjogtudományban, ahol az értelmezés formális módosítás nélkül változtathatja az alkotmányos rendelkezések működési értelmét.

X. A POZITIVIZMUSTÓL A "POZITIVIZMUSON TÚL" FELÉ

21. Pavčnik nem egyszerűen elutasítja a jogi pozitivizmust

A "jogi pozitivizmuson túl" kifejezés megjelenik Pavčnik írásaiban, de gondos értelmezést igényel.

Nem antipozitivisták abban az értelemben, hogy elvetné a pozitív érvényességet, jogi forrásokat, hierarchiát vagy módszertani fegyelmet.

Valójában fogalmi keretének nagy része továbbra is az osztrák-szlovén normatív hagyománynak, amelyet Kelsen, Merkl és különösen Leonid Pitamic követtek.

Kritikája az **önellátó vagy zárt jogi pozitivizmust** célozza.

Az a joggyakorlat, amely elszigeteli a pozitív normákat társadalmi, értelmező és értékelő kontextusuktól, nem magyarázhatja a tényleges jogi döntéshozatalt.

Ezért a jogi pozitivizmus **szükséges, de nem elegendő**.

Ez a megfogalmazás jobban tükrözi érett álláspontját, mint egy egyszerű ellentéte a pozitivizmus és a természetjog között.

22. A három érv "a pozitivizmust túlmutatva"

Pavčnik 2005-ös megfogalmazása különösen hasznos, mert három ellenvetést azonosít.

Az első az **illegális vagy szélsőséges igazságtalanság érve**. Egy formálisan érvényes jogi rend annyira embertelenné válhat, hogy maga a jog jellege is megkérdőjelezhető.

A második a **jogi elvek érve**. Minden kidolgozott jogrend értékekkel teli szabványokat tartalmaz, amelyek irányítják a szabályok kidolgozását és értelmezését.

A harmadik a **megértés érve**. A jogi norma nem csupán egy tárgy, amely teljesen kiforrálódik a törvényi nyelvezetben; a tényleges vagy képzelt esetek értelmezésén keresztül válik működésre.

Ez a három érv fokozatosan vált Pavčnik érett általános elméletének filozófiai alapjává.

Figyeld meg a különböző szintjeiket.

A harmadik módosítja a **jog episztemológiáját**: hogyan ismerjük és konkrétizálják a jogot.

A második módosítja normatív **szerkezetét**: a jog elvekből és szabályokból áll.

Az első módosítja a **morálhoz fűződő fogalmi kapcsolatát**: a szélsőséges anyagi tévedés befolyásolhatja a jog jogigényét.

Együtt messze túlmutatnak a klasszikus exkluzív pozitivizmust.

XI. "JOGJOGOSSÁG" MINT A POZITÍV JOG HATÁRA

23. Emberi jogok, jogállamiság és demokrácia

Pavčnik a **jogi jogosság** fogalmát tárgyi határként vezeti be.

2005-ös megfogalmazásában a jogi szabályozásnak a jogjog határain belül kell maradnia, és a kortárs európai alkotmányos civilizációban ez az intézkedés magában foglalja az alapvető emberi jogokat, a jogállamiság elveit és a demokratikus intézményeket.

Ez rendkívül fontos elméletének osztályozása szempontjából.

Az érvényesség nem redukálható szárnyörökség nélkül.

Ugyanakkor Pavčnik nem követeli, hogy minden jogi szabály tökéletesen megtestesítse az erkölcsöt, mielőtt törvénynek számítana.

A küszöb sokkal visszafogottabb.

A pozitív jog lehet tökéletlen, igazságtalan vagy erkölcsileg megkérdőjelezhető, mégis törvény marad.

A kérdés csak a radikális embertelenség vagy szélsőséges igazságtalanság **határán válik fogalmivá**.

Ez családi hasonlóságot ad az elméletének Radbruch-hoz anélkül, hogy egyszerűen megismételné a Radbruch-képletet.

XII. Kelsen, Pitamic és Radbruch: A FILOZÓFIAI HÁROMSZÖG

24. Kelsen továbbra is nélkülözhetetlen

Pavčnik fejlődésének egyik legérdekesebb jellemzője, hogy a pozitívizmust növekvő kritika **nem** készítette Kelsen elhagyásához.

2015-ös könyvének címe *beszédes címe: Čista teorija prava kot izziv / Reine Rechtslehre als Anregung*—Tiszta jogelmélet **kihívásként vagy ösztönként**, nem pedig a tiszta elmélet visszautasításaként.

Pavčnik számára Kelsen módszertani megtisztítása nélkülözhetetlen elemző műveletet hajt végre: megmutatja a pozitív jog normatív szerkezetét és a jogrend hierarchiáját, vagyis fokozatos szerkezetét.

De éppen a normatív forma elszigetelésével Kelsen láthatóvá teszi azokat a kérdéseket, amelyekre a tiszta normativizmus nem válaszol meg – az értelmezés, tartalom, erkölcsi helyesség és emberi döntés kérdéseit.

Ezért Pavčnikot inkább **poszt-kelsenianként** írják le, mint **anti-kelsen-nek**.

25. Pitamic egyre központi szerepet tölt be

Leonid Pitamic vitathatatlanul a döntő alakja Pavčnik érett jogtudományának.

Pavčnik többször szerkesztette és értelmezte Pitamic műveit, és az elköteleződés 2000 után mélyült.

Pitamic egy lehetőséget kínált neki a normatív jogtudomány megőrzésére anélkül, hogy elfogadná a jogi forma és az emberi tartalom teljes elkülönítését.

Pavčnik 2020-as válaszában a "Pitamikus kihívására" a jog integrált fogalmának lényegi elemei a következők:

rend és emberesség.

Az emberiség nélküli rend elnyomássá válhat.

Az emberiség intézményi rend nélkül megszűnhet törvényként.

Ezért az elmélet egységet keres, nem pedig külső párhuzamot a pozitív törvény és egy teljesen különálló természeti törvény között.

Ez Pavčnik egyik legérdekesebb jogalkotása.

26. A természetjog belsővé válva a jog fogalmába

A Pitamikus megoldás lehetővé teszi Pavčnik számára, hogy elkerülje a hagyományos dualizmust.

Nem kell elképzelni egy teljes természetjog-rendszert, amely "a pozitív törvény felett" lebegne.

Ehelyett az emberi minél kisebb igény a jog természetéhez tartozik.

A 2015-ös könyv pontosan ebben a tekintetben köti össze Pitamicot és Radbruchot: mindkettő beépíti a ténypozitív oldalt és az ideális helyességet a jogértelmezésükbe. A jog a hétköznapi igazságtalanság ellenére is törvény marad, de egy szélsőséges ponton – Radbruch számára "elviselhetetlen" igazságtalanság vagy Pitamic számára súlyos és nyilvánvaló embertelenség – a jogi jellem igénye megomlik.

Ez teszi Pavčnik későbbi álláspontját az **integratív nem-pozitivizmus** formájává, de nagyon visszafogott.

Messze áll attól a vastag természetjog-elmélettől, amelyben a jog teljes érvényessége az erkölcsi érdemeken múlik.

XIII. AZ ÉRETT INTEGRÁL FOGALOM: TÉNY, NORMA ÉS ÉRTÉK

27. A jog triadikus szerkezete

A 2021-es *Razumevanje prava* című könyv különösen egyértelművé teszi ezt a fejleményt.

A kiadó így foglalja össze Pavčnik érett kiindulópontját: a jog tényszerű, **normatív és értékelemeket** tartalmaz, és a jogtudomány és a jogi résztvevők feladata ezek elkülönítése, meghatározása és összekapcsolása.

Ez talán a legtömör leírást adja későbbi munkásságának ontológiájáról.

A tényszerű dimenzió

A jog társadalmilag létezik. Intézményeket, viselkedést, hatékonyságot és konkrét ügyeket igényel.

A normatív dimenzió

A jog érvényességet követel, és szabályokon, kompetenciák, jogok, kötelezettségek és normatív hierarchián keresztül irányítja a viselkedést.

Az értékelő dimenzió

A jogi elvek, célok, alapvető jogok, méltóság, igazságosság és jogi helyesség befolyásolják mind a jog tartalmát, mind értelmezését.

Ezek a dimenziók nem összeomlók egyszerűen egymásba.

Ezért védheti Pavčnik egyszerre a **módszertani tisztaságot** és a **módszertani pluralizmust**.

28. Módszertani tisztaság kontra módszertani pluralizmus

Ez egy finom, de nagyon fontos késői finomítás.

Pavčnik nem állítja, hogy a jogtudománynak válogatás nélkül kevernie kellene a szociológiát, az erkölcsöt, a politikát és a doktrinális elemzést.

Ehelyett a módszereknek intellektuálisan megkülönböztethetőek kell maradniuk.

A normatív elemzés mást mond nekünk, mint az oksági szociológia vagy az erkölcsi értékelés.

De maga a jogi jelenségnek több dimenziója van, így a teljes megértést nem lehet pusztán normatív elemzéssel elérni.

A 2020-as Pitamic tanulmányban tehát ötvözi a **módszertani tisztaságot** – ne keverjük össze a különböző gondolkodásmódokat – a **módszertani pluralizmussal** – ne állítsd úgy, mintha egyetlen mód kimerítené a jogot.

Ez vitathatatlanul az érett elméletének egyik legkifinomultabb része.

XIV. A JOGÁLLAMISÁG

29. A jogállamiság többsége, mint a formális jogszerűség

A *Rechtsstaat* egyre hangsúlyosabbá válik Pavčnik 2000 utáni elméletében.

Egyszerre több különböző funkciót is betölt.

Ez egy érték-mérce a jogrendszerben.

Ez korlátozza az értelmezést.

Védi a kiszámíthatóságot és a jogi bizonyosságot.

Fegyelmezi a bírói kreativitást.

Ez a "jogi jogosság" lényegi mértékének része.

És intézményi feltételeket teremt a jogos ítélelhozatalhoz.

A lényeg, hogy Pavčnik nem szembeszáll a jogállamisággal a bírói kreativitással. Célja, hogy **összeegyeztesse** őket.

Pontosan azért, mert az értelmezés kreatív, a jogállamiság átláthatóságot, szöveges és rendszerszintű korlátozást, következetességet és megalapozott igazolást igényel.

Így a kreativitás elismerése inkább **a jogfegyelmet erősítő fegyelem** mellett érv, mint a bírói szabadság mellett.

XV. EMBERI MÉLTÓSÁG

30. Az elmélet egyre inkább alkotmányossá válása

Az emberi méltóság Pavčnik harmadik és negyedik évtizedében feltűnően központi szerepet kap.

Az *Argumentacija 2013-as kiadása* néhány régebbi esszét olyan szövegekkel helyettesíti, mint például **"Az emberi méltóság törékenysége"** című mű, valamint a jog, az ügyvédek és a jogtudomány etikai jellegének tanulmánya.

A 2021-es *Razumevanje prava* központi elméleti témái közé tartozik az emberi méltóság és az alkotmány.

2024-ben Pavčnik pedig kifejezetten azonosítja **az emberi méltóságot és a jogállamiságot, mint alkotmányos elveket, amelyek különös súlyú a normatív konkretizáció szempontjából.**

Ez az egyik legvilágosabb fejlemény az eredeti 1991-es érvelési elmélet után.

A korábbi elmélet elsősorban a jogi döntéshozatal episztemológiájáról és módszertanáról szól.

Az érett elmélet egyre inkább azt kérdezi, **hogyan milyen lényegi alkotmányos értékek adják az irányt.**

XVI. SZUBJEKTÍV JOGOK ÉS A VISSZAÉLÉS TILALMA

31. Egy régebbi téma, amely beépült a későbbi rendszerbe

A jogvisszaélések tilalma nem egy 1989 utáni felfedezés Pavčnik számára: monográfiája, a *Zloraba pravice* 1986-ból származik.

De későbbi beépítése az átfogó elméletébe fontos.

Egy elvont szubjektív jog nem engedélyezi minden elképzelhető formáját a gyakorlásának. Egy jog konkrét gyakorlása versengő jogok, célok, elvek és jóhiszemű követelmények hálózatán belül zajlik.

Ez a normatív konkretizáció modelleszméé válik.

A jog létezik; a kérdés az, hogy meddig terjed ki a konkrét kapcsolatban.

Pavčnik értelmezése a visszaélés tilalmáról később beépült a szlovén igazságszolgáltatásba és alkotmányjogba.

A 2024-es cikk ismét a **jóhiszemű elvet** helyezi a jogok konkrétizálásának és azok visszaélésszerű gyakorlásának középpontjába.

Így egy eredetileg magánjogban vizsgált probléma általános jogjogi tézisének illusztrációja lesz: **a jogi jogosultságok relációs és elvi korlátok, nem pedig elszigetelt akaratkörök.**

XVII. IGAZSÁGOSSÁG ÉS A "TÖRVÉNY MÉRTÉKE"

32. *Auf dem Weg zum Maß des Rechts*

Pavčnik 2011-es német nyelvű gyűjteményének címe—*Auf dem Weg zum Maß des Rechts*, "Az úton a jog mértékéhez"—megragadja az önálló értelmezésről a normatív normák kérdésére való átmenetet.

A könyv tizennégy tanulmányt gyűjtött össze, amelyeket 1997 és 2010 között írtak.

A "mérték" nem egyetlen lényegi erkölcsi algoritmus.

Ehelyett az ügyvéd a pozitív jogosság, a jogi bizonyosság, az igazságosság, a jogok, a felelősségvállalás, a jogi etika és a történelmileg kialakult elvek közötti feszültségek között működik.

Különösen jellemző pavčnikai különbségtétel van a **törvénybe beépített igazságszolgáltatás és a törvény szerinti igazságszolgáltatás között**.

A bíró nem rendelkezik demokratikusan azzal, hogy pusztán kicserélje a megalkotott szabályt, amikor saját erkölcsi nézetei eltérnek.

De ahol a jogi anyag döntési skálákat hagy, a jogász szükségszerűen vállalja a felelősséget a többé-kevésbé igazságos konkrétizálásért.

Ez egy újabb példa Pavčnik kitarító törekvésének, hogy ellenálljon mind a jogi formalizmus, mind az erkölcsi igazságszolgáltatási önkéntesség ellen.

XVIII. A JOGTUDOMÁNY ELMÉLETE

33. Egy "elefántcsonttorony" dogmatikus ellen

Pavčnik elmélete egyben jogi tudományi elmélet is.

Elutasítja azt az elképzelést, hogy a jogtudomány korlátozódhatna a törvényi állítások doktrínális osztályozásokba történő átrendezésére.

A pozitív jogtudomány továbbra is nélkülözhetetlen, de meg kell vizsgálnia a jogi szabályok történelmet, gyakorlati hatásait, összehasonlító környezetét, értékfeltételezéseit és a bírósági alkalmazást.

2005-ös cikke bírálja azokat a tudományos munkákat, amelyek csak a "könyvekben lévő jogot" vizsgálják, és elhanyagolják a "jog cselekvésében".

Ez nem változtatja a jogtudományt szociológiává.

Ehelyett a jogi dogmatika egy specifikus normatív módszert tart fenn, miközben felismeri, hogy a pozitív szabályozás jelentése és racionalitása nem mindig érthető elszigetelt attól a világtól, amelyben a jog működik.

34. Történelmi folytonosság mint módszertani elv

Pavčnik egyik feltűnő jellemzője, hogy ragaszkodik hozzá, hogy az elméleti eredetiség nem jelentheti a korábbi joggyakorlat tudatlanságát.

Ez magyarázza tartós elkötelezettségét a szlovén hagyományban, különösen Leonid Pitamic és Boris Furlan iránt, valamint szerkesztői munkája, amely régebbi szlovén jogi tudományokat állított vissza.

Ezért Ivan Padjen Pavčnik elméletét elemző "monizmus" egyik formájaként értelmezte: a jogelméletnek történelmi szintézisnek kell lennie, és a normatív módszer központi marad, még akkor is, ha más módszerek módosítják és gazdagítják azt. Ez Padjen jellemzése, nem pedig Pavčnik önlevonása, de megragadja projektjének egy valódi aspektusát.

XIX. MI VÁLTOZOTT 1989 UTÁN?

A fejlesztés most már pontosabban rekonstruálható.

35. Első fázis: 1990–1997 — az érvelési paradigma konszolidációja

Az első 1989 utáni időszak nem a semmiből találta ki az elméletet. Összesíti az 1980-as években már feltárt gondolatokat.

Az 1991-es *Argumentacija v pravu*, annak 1993-as német változata és az 1997-es washingtoni cikk koherens programot állít fel:

a törvény nem konkrét norma;

az alkalmazás normatív konkretizálás;

a norma és a tény kölcsönösen alkotott meg;

a döntés értékszintézis;

Az értelmezés kreatív, de korlátozott;

És a jogi érvelés racionálisan elrendelhetővé teszi ezt a kreativitást.

A súlypont a **döntéshozatal módszertana** rejlik.

36. Második szakasz: 1997–2004 — az érvelés elméletétől az átfogó jogi elméletig

Az 1997-es *Teorija prava* a legnagyobb bővítést jelenti.

Pavčnik ma már az értelmezést egy olyan rendszerbe építi, amely magában foglalja a jogtudományt, szabályokat, jogi viszonyokat, jogi aktusokat, forrásokat, hiányosságokat, alkalmazást, rendszereztetést, értékeket és a jog természetének elméleteit.

A jelenlegi hatodik kiadást a kiadó "alapvető jogi fogalmak rendszereként és azok közötti értékkapcsolatok rendszereként" írja le.

Ekkor Pavčnik nemcsak értelmezési elméleti szakemberré, hanem **általános jogelméleti** szakemberré válik.

Az *Argumentacija* 2004-es második kiadása bevezeti a törvény és jog "további fejlesztésének" elméletét, amely különösen egyértelmű doktrinális újítás.

37. Harmadik fázis: nagyjából 1998–2015 – a zárt pozitivizmust túlmutató explicit átlépés

Ez a szakasz mélyíti a filozófiai alapokat.

Az erkölcs, igazságosság, jogi pozitivizmus, jogi elvek és elviselhetetlenül igazságtalan jog tanulmányai egyre inkább azt teszik fel, hogy mi teszi legitimé a jogi döntéshozatalt.

A döntő fejlemény az, hogy az értékelő elemeket már nem csupán az értelmezés elkerülhetetlen jellemzőiként kezelik. Egyre inkább Pavčnik jogfogalmának részévé válnak.

A 2005-ös triádja – szélsőséges jogellenesség, jogi elvek és jogi megértés – már bemutatja a változást.

A 2015-ös kapcsolat Kelsennel, Pitamic-csal és Radbruch-kal filozófiailag egyértelművé teszi.

Tehát valóban változás történt, de leginkább **magyarázatként és mélyítéséként** jellemezhető, nem pedig a korábbi keretrendszer elutasításaként.

38. Negyedik szakasz: 2013–2021 — alkotmányosítás és emberiesítés

Ebben az időszakban az emberi méltóság, az alapvető jogok, a jogállamiság és a jogi etika szókinccse egyre láthatóbbá válik.

A 2013-as *Argumentacija változása* feltáró: Pavčnik tanulmányokat tesz az emberi méltóságról, a jog és az ügyvédek etikai státuszáról, és növeli az alkotmányjogi joggyakorlat alkalmazását.

A 2020-as válasz a Pitamic számára meghatározza a törvény integrált fogalmát a **renden és az emberiségen** keresztül.

A 2021-es *Razumevanje prava* kifejezetten a jogot tények, normatív és értékelemeken keresztül írja le.

Ez valószínűleg a legerősebb bizonyíték arra, hogy elméleti szókinccsében azonosítható késői fejlődés történt.

39. Ötödik szakasz: 2017–2024 — joggyakorlat és bírók által alkotott jog

Pavčnik alkotmánybírósági bírói időszaka nem hozott létre új jogrendszert, de úgy tűnik, megerősítette a már meglévő témákat:

alkotmányos elvek,

arányosság és méltóság,

precedensális kontinuitás,

az értelmezés időbeliségét,

a közfelelősség a bírósági okokért,

valamint az igazságszolgáltatás hozzájárulása magához a joghoz.

A 2023-as *Sodniško pravo* és a 2024-es normatív konkretizációról szóló tanulmány az érett álláspontot mutatja: a törvényeket és alkotmányokat nem lehet mechanikusan konkretizálni; az elvek irányítják az elvont szabályozásról a konkrét jogi döntésre való átmenetet, és az emberi méltóság és a jogállamiság különösen fontos szerepet foglal el.

XX. MI NEM VÁLTOZOTT?

Több elem is figyelemre méltó kontinuitást mutat majdnem négy évtizeden keresztül.

Az **első állandó** tényező a mechanikai alkalmazás elutasítása.

A **második** a jogi szöveg és az operatív norma közötti különbség.

A **harmadik** a norma és a tény közötti kölcsönös kapcsolat.

A **negyedik** az ítélethozatal mint értékszintézis.

Az **ötödik** a bírói kreativitás és a korlátozás iránti ragaszkodás egyidejű elismerése.

A **hatodik** a érvelés és az érvelés fontossága.

A **hetedik** a pozitív jog normatív szerkezetének és hierarchiájának tisztelete.

2024-es cikke még mindig pontosan a normatív konkretizáció problémájával kezdődik, amelyet már 1985-ben vizsgált: az alkotmányok és törvények nem vezethetnek automatikusan vagy mechanikusan konkrét, jogi kapcsolatokba; az elvek adják az átmenet lényegi irányvonalát.

Ez a rendkívüli kontinuitás miatt ellenállnék annak, hogy Pavčnikot "pozitivistá → természetjog" átalakulásként írjam le.

XXI. ELMÉLETI FESZÜLTSÉGEK A RENDSZERÉBEN

40. Kreativitás kontra jogszerűség

Az első feszültség elkerülhetetlen.

Ha a bírák közösen alkotják meg a normákat, hogyan maradhat a parlamenti törvényhozás tekintélyes?

Pavčnik válasza összesített korlátokból áll:

szöveges szemantikai lehetőségek;

a szisztematikus kontextus;

jogi elvek;

forráshierarchia;

jogi bizonyosság;

precedensális folytonosság;

intézményi kompetenciát;

és nyilvános érvelés.

Válasza tehát nem az, hogy a bírácoknak **nincs** kreatív hatalmuk, hanem hogy a bírói kreativitás csak jogilag **fegyelmezett kreativitásként lehet legitim**.

Ez elméletileg erősebb, mint egyszerűen tagadni a kreativitást.

41. Dinamikus értelmezés kontra kiszámíthatóság

Egy második feszültség is kialakul az alkalmazkodás és a jogi bizonyosság között.

Pavčnik lehetővé teszi, hogy a törvényeket változó történelmi körülmények között megértsük. Mégis, az értelmezőnek hű kell maradnia a szöveg magjához és a rendszerszintű jogi értékekhez.

Ezért a változásnak általában fokozatos és érvelő módon átláthatónak kell lennie.

Ez különösen jelentős, mert elmélete elmagyarázza, hogyan maradhat egy régi törvény jogilag életben anélkül, hogy eredeti történelmi jelentését megfoszszilizálná, vagy korlátlan bírósági frissítést engedélyezne.

42. Pozitivitás kontra erkölcsi helyesség

Egy harmadik feszültség a jog fogalmát érinti.

Ha a szélsőséges embertelenség tönkreteszi a jogi jellemet, Pavčnik feladta az erős pozitivisták elkülönítés tézisének.

De pontosan hol van a küszöb?

Az "emberesség", a méltóság és a szélsőséges igazságtalanság önmagukban is értékelő fogalmak, amelyek értelmezést igényelnek.

Pavčnik szándékosan nem oldja meg ezt a problémát egy vastag, objektív természetjogi normák katalógusával. Visszafogott megoldásának ára az, hogy a külső határ **érvelhetően marad, nem pedig algoritmikusan meghatározható**.

Ez elkerülhetetlen lehet, de továbbra is valódi elméleti sebezhetőség.

43. Módszertani tisztaság kontra integrál törvény

A negyedik feszültség a módszertan.

Ha a tény, a norma és az érték mind a jog teljes értelmezéséhez tartoznak, miért tartanánk meg egy kiváltságos normatív módszert?

Pavčnik megoldása, hogy megkülönbözteti az objektumot a vizsgálathoz használt módszerektől.

A jog többdimenziós lehet anélkül, hogy minden tudományos módszer felcserélhetővé válna.

Ez intellektuálisan hihető, bár a szociológiai vagy intézményi elméleteket támogató kritikusok úgy gondolhatják, hogy továbbra is túl domináns normatív jelentést ad.

Padjen Pavčnikot a szlovén elemző és normativista hagyományhoz tartozó leírása pontosan ezt a szerkezeti jellemzőt teszi nyilvánvalóvá.

XXII. PAVČNIK KELSEN, DWORKIN, ALEXY ÉS HERMENEUTIKAI JOGTUDOMÁNY KAPCSOLATÁBAN

Pavčnik jellegzetes helyzete az összehasonlítás során világosabbá válik.

Kelsennel együtt tisztelettel tartja a normatív autonómiát, hierarchiát és formális jogi struktúrát, de elutasítja azt az elképzelést, hogy a normatív jog kimerítheti a jogértelmezést és értékelő dimenzióit.

Dworkinnal együtt osztja azt az álláspontot, hogy az elvek valóban jogászok, és hogy az ítélethozatal nem értelmezhető mechanikus szabályalkalmazásként. De elméletét nem építi egy erős kategorikus szabály/elv megkülönböztetés vagy egy herkuleses "egy helyes válasz" köré.

Alexyvel együtt erős érdeklődést mutat a jogi érvelés, a diskurzív racionalitás, az elvek és az arányosság iránt, de Pavčnik elmélete közvetlenebbül a kontinentális törvényértelmezésből, hermeneutikából és a szlovén Kelsen–Pitamic hagyományból fejlődik ki.

Arthur Kaufmann-nal és a hermeneutikus joggyakorlattal együtt osztozik a norma és az eset kölcsönös konstrukciójában, a jogi fogalmak tipológiai jellegében és a megértés kreatív természetében. Pavčnik azonban különösen nagy hangsúlyt fordít azokra a konkrétan jogi korlátokra, amelyek a hermeneutikus megértést intézményi ítéletté alakítják.

Friedrich Müllerrel egyértelmű affinitás van a normatív konkretizáció nyelvezetében, bár Pavčnik ezt a fogalmat saját tágabb értékszintézis és jogi érvelés elméletébe építi.

Radbruchkal együtt, különösen a későbbi időszakban, osztja azt a meggyőződést, hogy a szélsőséges lényegi igazságtalanság nem lehet irreleváns a jog fogalmával szemben; Pavčnik azonban részben Pitamic kifejezetten szlovén jog-elképzelésén keresztül jut el, amely a jog és az emberiség rendje kombinációja alapján jut el.

XXIII. MENNYIRE EREDETI PAVČNIK ELMÉLETE?

Ez megköveteli az egyéni **állítások** és az **elmélet felépítésének** megkülönböztetését.

Kevés az elszigetelt állítás példátlan nemzetközi. Az értelmezés kreativitása, a szöveg és norma közötti különbség, a hermeneutikus kör, az elvek, jogi érvelések, a Radbruch-formula és a normatív konkretizáció mind jelentős német, osztrák és nemzetközi előzményekkel rendelkeznek.

Pavčnik eredetisége sokkal inkább a **konkrét szintézisben** rejlik.

Csatlakozik:

Kelsen-normatív hierarchia,

Pitamic rend és emberesség integrált fogalma,

Radbruch lényegi határa a radikálisan igazságtalan pozitív törvényre,

a norma és az eset hermeneutikus együttértelmezése,

kontinentális értelmező módszertan,

Modern érvelési elmélet,

jogi elvek,

a jogállamiság,

alkotmányos jogok,

valamint az igazságszolgáltatási jogfejlesztés gyakorlata

egy koherens általános elméletté.

Ez különösen eredeti volt a szlovén jogtudományban. Az első *Teorija prava* lett az első átfogó szlovén mű a saját típusában, míg a kritikusok munkáját új szlovén szintézisként és új jogelméleti gondolkodási módként jellemezték.

Nemzetközi szinten ezért Pavčnik hozzájárulását kevésbé egy teljesen új paradigma feltalálójaként értékelném, inkább egy **jellegzetes közép-európai elemző normativizmus és hermeneutikus érték-jog szintézisének** alkotójaként.

XXIV. PAVČNIK ÉRETT ELMÉLETÉNEK TÖMÖR REKONSTRUKCIÓJA

Körülbelül 2020–2024-re Pavčnik elmélete a következő sorrendben rekonstruálható.

A pozitív jogi hatalom adja az intézményi kiindulópontot.

De a törvény nyelvi általánosítás, nem egy végleges válasz a jövőbeli konkrét esetekre.

Ezért a működő jogi norma normatív **konkretizáción keresztül jön létre.**

A konkretizáció a törvény és az életügy kölcsönös értelmezését igényli.

Ez a folyamat elkerülhetetlen értékelést tartalmaz.

Az értékelés nem engedélyezi a szabad bírói választást, mert az értelmezést korlátozzák a szöveg szemantikai területe, a forráshierarchia, a rendszerszintű koherencia, a jogi módszerek, elvek, precedens és intézményi kompetencia.

Ha a szokásos szemantikai tartományon belüli értelmezés nem elegendő, a jogot **tovább kell fejleszteni**, de csak a jogi elvek által biztosított irányultságon belül.

A jogi elvek nem politikai preferenciák; jogi **értékmérők**, amelyek irányítják a szabályok alkotását, értelmezését és konkretizálását.

Mivel kezdetben több jogilag megvalósítható kimenetel is elérhető, a jogi döntésekhez **érvelő indoklás szükséges.**

Az érvelés az elkerülhetetlen bírói választást nyilvánosan kritizálható és felelős szellemi tevékenységgé alakítja.

A jogi rend nem kizárólag a szűk kelsen-féle értelemben normatív: a jog teljes fogalma tartalmaz **tényszerű, normatív és értékdimenziókat.**

A legkülső szinten a jognak legalább **a jogi jogosságnak kell** megfelelnie. A mai alkotmányos rendben ez a minimum, különösen az alapvető jogokkal, emberi méltósággal, a jogállamisággal, a demokratikus intézményekkel és végső soron az emberiséggel kapcsolódik.

Ennek következtében a pozitív jog, amely radikálisan és nyilvánvalóan embertelenné válik, elveszítheti jogi igényét.

Ez az érett Pavčnik-szintézis.

XXV. Fejlődésének általános értékelése 1989 után

Pavčnik evolúciójának legpontosabb leírása tehát **nem** a következő:

a pozitivizmust → hermeneutika → természetjog.

Ez közelebb áll a következőkhöz:

normatív-analitikus alapok + hermeneutikus érvelés → átfogó jogelmélet → elvvezérelt posztpozitivizmus → norma, tény és érték alkotmányos jogtudománya.

A mozgás összesíthető.

A korai Pavčnik felteszi a kérdést: **Hogyan léphet egy ügyvéd valójában a törvényből és életéleti ügyből egy konkrét döntéshez?**

A középkorszak Pavčnik további kérdést tett fel: **Mely elvek és érvek teszik jogilag ésszerűvé ezt a döntést?**

A későbbi Pavčnik még alapvetőbb kérdést tett fel: **Milyen jogfelfogás magyarázza, miért számítanak egyszerre a normativitás, a tényszerűség, az értékek, az emberiség és a felelős értelmezés?**

És a néhai alkotmányos Pavčnik felteszi a kérdést: **Hogyan maradhat a bírói társalkotás valódi jogi érvelés, ahelyett, hogy a bírák politikai döntési feladatává válna?**

Válasza lényegében ugyanaz: **a kreativitást el kell ismerni, nem pedig elrejtteni, de a kreativitás elismerése növeli, mintsem csökkenti a jogi megszorítás és racionális igazolás kötelezettségét.**

Ez véleményem szerint Marijan Pavčnik 1989 utáni joggyakorlatának központi elméleti eredménye. A legjelentősebb fejlemény a fokozatos átmenet a kezdetben metodológiai **normatív konkretizáció és érvelés** elméletétől egy egyre explicit **integrált jogelméletre**, amelyben az elvek, az emberi méltóság, a jogállamiság, az emberiség és a pozitív jog lényegi korlátai a jogelmélet belső elemeivé válnak, miközben a kelsen-féle jogi formával, normativitással és hierarchiával kapcsolatos aggodalom szándékosan megőrizhető. 2024-es munkája inkább megerősíti ezt a szintézist, mint megdönti: az alkotmányos és törvényjog nem mechanikusan konkretizálható; az elvek értékevezérelt irányvonalat biztosítanak, az emberi méltóság és a jogállamiság különös súlyt kap.

Ez különösen érdekessé teszi Pavčnikot a 1989 utáni közép-európai jogtudományban: **sem a szocialista korszak normativizmusának túlélője, sem a nyugati posztpozitivista elméletek egyszerű importálója. A Kelsen–Pitamic szlovén hagyományt használja kiindulópontként egy különálló szintézis számára a hermeneutika, az érvelés elmélete, az alkotmányos elvek és a jogi helyesség minimális lényegi fogalmával.**

Marko Novak jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Marko Novak jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Marko Novak (szül. 1967) azon szlovén jogelméleti alkotók egyike, akinek munkája az állami szocializmus összeomlása után valóban átfogó jogelméletté fejlődött. Az 1989-es év azonban nem jelent intellektuális választóvonalat munkásságában: első jogi diplomáját csak 1992-ben szerezte meg, 1994-ben LL.M. fokozatot a Georgetownban, doktori fokozatát pedig 2001-ben Ljubljanában. Doktori disszertációja, amelyet Albin Igličar vezetett, már magában foglalt egy problémát, amely későbbi jogtudományára jellemző maradt: **a jog és a politika egyensúlyát a hatalmi osztás funkcióin keresztül értelmezve**. Ezt követően több mint egy évtizedet töltött tanácsadóként a Szlovén Alkotmánybíróságnál.

Központi értelmezésem az, hogy Novak fejlődése a **jogi racionalitás fokozatos bővítéseként** értelmezhető. Alkotmányosságból, intézményi korlátokból, következetességből, precedensből és racionális igazságszolgáltatásból indul ki; majd bevezeti a döntéshozó pszichológiáját; kidolgozza egy ambiciózus jungiai "jogtípuselméletet"; ezt követően integrálja a logikát, dialektikát, retorikát és pszichológiát; végül pedig egy **multimodális jogi érvelés elméletét** építi fel, kiterjesztve a jogi érvelést intuitív, érzelmi, érzékszervi és vizuális elemekre. Azonban a bővítés soha nem jelenti a jogállamiság vagy logikai igazolás elhagyását. Épp ellenkezőleg, visszatérő kérdése az: **hogyan lehet elfogadni a jogi döntéshozatal valódi pszichológiai és retorikai összetettségét anélkül, hogy a jogi ítélet kontrollálatlan szubjektivitássá süllyedne?**

Ez a kontinuitás fontos. Novak sokkal kevésbé jogi realista, aki racionális jogi érvelést támad, inkább **egy integratív vagy antiredukcionista elméletalkotó, aki megpróbálja összeegyeztetni a jogi racionalitást az ügyvédek és bírák valódi pszichológiájával.**

1. A széles kronológia

Időszak	Domináns probléma	Jellegzetes művek	Fő elméleti fejlődés
1990-es évek–2008	Jog, politika, bíróságok, precedens, hatalmi ágak szétválasztása	Doktori disszertáció (2001); precedens studies; <i>Poglavja iz filozofije in teorije prava</i> (2008)	Alkotmányos és intézményi elmélet; a bírói mérlegelési jogkör korlátozása

Időszak	Domináns probléma	Jellegzetes művek	Fő elméleti fejlődés
			következetességgel és igazolással
2009–2011	Jogi érvelés és bírói racionalitás	<i>Pravna argumentacija v praksi</i> (2010); "Három modell az egyensúlyból" (2010); "A bírói döntéshozatal (ir)racionalitása" (2010); "Jogi gondolkodás" (2011)	A tisztán külső igazolástól a jogi döntéshozatal pszichológiáig
2011–2016	A jog pszichológiai alapjai és ontológiája	"Ideális jogtípusok..." (2013); "Egy tipológiai értelmezés..." (2014); <i>A jog típuselmélete</i> (2016)	Jung-pszichológiai tipológia; Weber–Jung szintézis; integrált jogtudomány; négydimenziós jog
2018–2024	Értelmezés, precedens és multimodális érvelés	<i>Modern jogi értelmezés</i> (2018); precedens tanulmány (2018); multimodalitás cikkek; <i>Pravna argumentacija v teoriji in praksi</i> (2021); <i>A jogi érvelés logikája</i> (2024)	A logika → dialektika → retorika → multimodalitás; a leíró elmélet részben normatívvá válik
2023–2026	Jogi kultúra, jogi tudatosság és MI	"Közép-európai posztoszocialista sántítással" (2023); "Jogi tudatosság újragondolása" (2025); MI kutatás	A pszichológiai tipológia az egyénektől a kollektív jogi tudatosságig terjedt; az MI/retorikai probléma felmerülő

A legfontosabb, hogy ezek a szakaszok **halmozóak, nem pedig egymást követő tagadások**. A korai korszak alkotmányelméleti elmélete továbbra is jelen van a későbbi korszak pszichológiai és multimodális elméleti alkotójában.

I. AZ ELSŐ ALAPÍTVÁNY: JOG, POLITIKA, ALKOTMÁNYOSSÁG ÉS INTÉZMÉNYI KORLÁTOZÁS

2. A jog–politika megkülönböztetés Novak eredeti problémájaként

Novak 2001-es disszertációja, *a Ravnovesje med pravom in politiko z vidika funkcij delitve oblasti* – nagyjából *A jog és politika egyensúlya a hatalmi elkülönítés funkcióinak nézőpontjából* – rendkívül feltáró.

Legkorábbi elméleti érdeklődését három kérdés metszéspontjába helyezi:

jog kontra politika; bírói és politikai döntéshozatal; valamint intézményi mechanizmusok arra, hogy megakadályozzák az egyik szféra befogadását a másikkal.

Ez nem véletlen életrajzi kiindulópont. Sok előrejelzést ad későbbi elméletének.

Ha az alkotmányos bírák szükségszerűen értékelik az elveket és értékeket, akkor egy tisztán mechanikus ítélethozatal elképzelhetetlen. De ha az alkotmányos ítélet csupán politikai választás, amelyet jogi nyelvezet öltözött, akkor a bírói és törvényhozó hatalom közötti különbség megomlik. Novak későbbi joggyakorlata ismételten keresi a középutat a középutnak:

A jogi döntéshozatal magában foglalja az értékelést, a mérlegelést, a pszichológiát és a meggyőzést, de ezeknek az elemeknek a gyakorlását nyilvánosan védhető jogi indokoknak kell alávetni.

Hosszú tanácsadói tapasztalata a szlovén alkotmánybíróságon önmagában nem bizonyítja ennek az elméletnek az eredetét, de egyértelműen olyan intézményi háttérrel nyújt, amelyben az indokolt bírói mérlegelés problémája gyakorlatilag elkerülhetetlen volt.

II. PRECEDENS ÉS A BÍRÓI MÉRLEGELÉSI KORLÁTOZÁS

3. Korai érdeklődés a precedens iránt

A kifejezetten jungi korszak előtt Novak már foglalkozott a precedenssel. Később, 2018-as cikke korábbi munkáit sorolja fel, mint például a *The Promising Gift of Precedents* (2003), *Limiting Courts: Towards Greater Consistency of Adjudication in the Civil Law System* (2007), valamint a 2008-as könyvében a "precedens kultúrájáról" szóló fejezetet.

Ez a szál elméletileg jelentős, mert egy tartós novaki aggodalmot tár fel:

A bírói kreativitáshoz intézményi és érvelő korlátokra van szükség.

Novak számára a következetesség nem csupán adminisztratív kényelmesség. Az ítélezés egységessége a **jogállamisághoz, az egyenlőséghez és a jogi bizonyossághoz** kötődik.

Érett kezelése a 2018-as *Ensuring Uniform Case Law in Slovenia: Jurisprudence Constante, Stare Decisis and a Third Approach* című tanulmányban jelenik meg. Novak a kontinentális joggyakorlat (constante) viszonylag gyenge normatív erejét állítja szembe a stare decisis erősebb közjogi doktrínával. A szlovén elrendezést nem tartja elegendőnek a következetesség biztosításához, és egy **"harmadik megközelítés" felé való elmozdulást** javasol, ahelyett, hogy mechanikusan lemásolná az angol-amerikai precedenst vagy egyszerűen megtartanánk a hagyományos kontinentális elrendezést.

Ez a "harmadik út" Novak jogászati temperamentumának jellemzője. Ismételten bizalmatlanul bízik a határozott alternatívákban:

- természetjog **kontra** pozitivizmus;
- mechanikus levonás **kontra** diszkréció;
- az ész **kontra** pszichológia;
- polgári jogi precedens **kontra** közjogi precedens;
- logika **kontra** retorika;
- Formális ítélet **kontra** ADR.

Általában olyan integrál formát próbál felépíteni, amely megőrzi mindkét pólusban található legitim insightt.

III. A JOGI ÉRVELÉS ELSŐ SZISZTEMATIKUS ELMÉLETE

4. *Pravna argumentacija v praksi* (2010)

A 2010-es Monográfia, a *Pravna argumentacija v praksi* (Jogi érvelés a gyakorlatban) fontos első szintézis.

Luka Burazin kortárs kritikája hangsúlyozta, hogy Novak nemcsak az absztrakt érvelési elméletek érdekelte, hanem az általa alkalmazott érvek típusai is, amelyeket az ügyvédek és bírák használnak. A könyv gyakorlati irányultsága megkülönbözteti a kizárólagosabb filozófiai művektől, amelyek az érveléssel foglalkoznak.

Ebben a szakaszban Novak alapmodellje nagyjából a következőképpen rekonstruálható:

jogi döntés jogi indokokat → érvelő indoklást → racionális értékelést → a jogi közönség részéről.

Így a bíró nem gépezet. De az ítélet sem legitim pusztán azért, mert a bíró őszintén helyesnek hitte.

A jogi legitimitás megköveteli **az okok külső megjelenését.**

Ez az elv később rendkívül fontossá válik. Még akkor sem, amikor Novak bevezeti az intuíciót és az érzelmeket a jogtudományba, nem állítja, hogy egy intuíció jogilag érvényes pusztán azért, mert egy bíró megtapasztalja azt. Annak egy érvelő átalakuláson kell átesnie.

IV. EGYENSÚLY ÉS A RACIONALITÁS PROBLÉMÁJA

5. "Három egyensúlyi modell" (2010)

A *Három Modell a Balancing (a Constitutional Review-ban)* című cikk Novak egyik nemzetközileg legismertebb korai elméleti hozzájárulása.

A háttér az alkotmányos elvek klasszikus problémája. A szabályokat gyakran viszonylag egyszerű szubzúcióval lehet megjeleníteni:

norma + tények → következtetés.

Az elvek és versengő alkotmányos jogok gyakran mérlegelést igényelnek.

De az egyensúlyozás veszélyt teremt. Ha egy bíróság csupán kijelenti, hogy a szólásszabadságnak "nagyobb súlya" van, mint a magánélet – vagy fordítva –, mi különbözteti meg az alkotmányos érvelést egy megmagyarázhatatlan preferenciától?

Novak különösen kritikus az általa **egyszerű vagy korlátlan egyensúlyozásnak** nevezett dologgal szemben: a bíróság megoldja a konkrét konfliktust, de nem tár fel eléggé egy racionális tesztet, amely magyarázza, miért győzel az egyik oldal. Későbbi kutatások kifejezetten idézik Novak kritikáját ezzel a modell ellen.

Ezért strukturáltabb megközelítések felé mozdul, beleértve olyan definíciós vagy kategórikus egyensúlyozási formákat, amelyek képesek szabályokat vagy kritériumokat generálni, amelyek irányíthatják a későbbi eseteket. A központi normatív elképzelés fontosabb, mint maga a taxonómia:

Az egyensúlyozást nyilvánosan vizsgálható érveléssé kell alakítani.

A kapcsolat az ő precedenselméletével nyilvánvaló. Minél inkább egy egyensúlyozó ítélet általánosítható érvelő struktúrát eredményez, mint egyszeri preferenciát, annál közelebb kerül az alkotmányos ítélet a jogi érveléshez, nem pusztán politikai érveléshez.

Így már 2010-re Novak két ellentétes egyszerűsítést támadott:

Formalista egyszerűsítés: az ítélkezés nem több, mint alávétel;

Döntési egyszerűsítés: amint a szubzúptáció lejár, a bírák egyszerűen választanak.

Későbbi elmélete a köztük lévő térben épül fel.

V. FELFEDEZÉS ÉS IGAZOLÁS: AZ ELSŐ PSZICHOLÓGIAI FORDULAT

6. A mérsékelt szeszélyezés tézise

A 2010-es *The (Ir)rationality of Judicial Decision-Making: the Typological Argument against a Rigid Separation between the Context of Discovery and the Context of Reasonification of Legal Decision* vitathatatlanul a valódi átmenet Novak jellegzetes, érett joggyakorlatához.

A hagyományos érvelési elmélet gyakran megkülönbözteti a következőket:

a felfedezés kontextusa — hogyan jutott a bíró valójában a következtetésre;

from

Az igazolás kontextusa — azok az érvek, amelyekkel a következtetést racionálisan lehet védeni.

Novak nyíltan elutasítja a **merev elkülönülést**, mint "túl idealista". Ehelyett a **mérsékelt elkülönülést** támogatja: az igazolás továbbra is a jogi érvelés elméletének központi kérdése, de a döntések felfedezésének pszichológiai folyamata nem zárható ki egyszerűen elméletileg irrelevánsnak.

Ez egy jelentős fejlemény.

A korai Novak nagyrészt így kérdezi:

Milyen okok korlátozzák a jogi döntést?

Az új Novak egyre inkább felteszi a kérdést:

Milyen ember hozza létre ezeket az indokokat, és hogyan befolyásolja az adott személy kognitív szerkezete azt, amit jogilag relevánsnak tart?

Ez a lépés közvetlenül Junghoz vezet.

VI. A JUNG FORDULAT: JOG KÜLÖNBÖZŐ KOGNITÍV ORIENTÁCIÓK TERMÉKEKÉNT

7. "Jogi gondolkodás" (2011)

A *Legal Thinking: A Psychological Type Perspective* című művében Novak Carl Gustav Jung pszichológiai tipológiáját alkalmazza az ügyvédekre és a jogi kognícióra. A cikk 2011-ben jelent meg a *Dignitasban*.

Jung megkülönbözteti az **introverzió és az extraverzió** attitűdjét, valamint négy kognitív funkciót:

gondolkodás és érzés értékelő funkcióként;

az érzékelést és az intuíciót észlelő funkciókként.

Novak fontos lépése, hogy a jogi gondolkodást nem egyetlen homogén kognitív műveletként kezelje, hanem olyan területként, ahol különböző ügyvédek, szakmák, elméletek és jogi kultúrák különböző kognitív irányultságokat választanak ki.

A jogászok kiváltságainak hagyományos képe a gondolkodás:

fogalmi megkülönböztetések, osztályozás, konzisztencia, logikai viszonyok, szabályok és levonások.

Novak nem tagadja ezt a dominanciát. Elmélete inkább azt kérdezi, mi történik a többi kognitív funkcióval.

Az érzékelés a konkrét tényekre, megfigyelhető körülményekre és gyakorlati tapasztalatra való figyelemmel jár.

Az intuíció megragadja a lehetőségeket, alapvető mintákat, általános elveket és jelentéseket, amelyek nem azonnal leegyszerűsíthetők empirikus részletekre.

Az érzés, a technikai jungi értelemben, a jelentőséget és értéket értékeli, és nem szabad egyszerűen az irányíthatatlan érzelmekhez hasonlítani.

A következmények jelentősek. A jogi nézeteltérés néha nemcsak különböző tanításokból vagy érdekekből fakadhat, hanem **különböző kognitív irányultságokból is fakadhat arról, mi számít jogilag jelentősnek.**

VII. AZ ÜGYVÉDEK PSZICHOLÓGIÁJÁTÓL MAGÁNAK A JOG TIPOLOGIÁIG

8. Az ideáltípusok 2013-as elmélete

A döntő bővítés az *Ideális jogtípusok pszichológiai tipológia* szemszövegéből (2013) című művében történik.

Novak ötvözi Max Weber ideális típus módszertanát Jung pszichológiai típusaival. Ahelyett, hogy a kognitív funkciókat az egyéni pszichológiára korlátozná, azt javasolja, hogy a jogi kultúrák és történelmi korszakok domináns kognitív orientációkat mutathatnak. Így négy kognitív függvény négy általános jogtípust eredményez; a segédfüggvények nyolc specifikus típust hoznak létre.

Teljes modellje különösen megvilágító:

Domináns típus	Specifikus típus	Domináns / segédfunkció	Jellemző jogi szereplő	Jellegzetes forrás/forma
Vallási jog	misztikus törvény	Intuition / Érzés	Misztikus és próféta	Kinyilatkoztatás

Domináns típus	Specifikus típus	Domináns / segédfunkció	Jellemző jogi szereplő	Jellegzetes forrás/forma
Hagyományos jog	Teológiai jog	Intuíció / gondolkodás	teológus, pap	Rendszerezett vallási jog
	Császári jog	Érzék / gondolkodás	uralkodó, vezető	Parancsnokság, premodern törvényhozás
Logikai törvény	Szokásjog	Érzés / Érzés	idősebb	Egyedi
	Kauisztikus jog	Gondolkodás / Érzék	Bíró, ügyvéd	Ügyek, jogi vélemények
Harmonikus törvény	Rendszerszintű jog	Gondolkodás / Intuíció	törvényhozó, professzor	Kodifikáció, modern törvény
	Arbitraj jog	Érzés / Érzék	Választottbíró	Választottbíróági döntés
	Mediációs jog	Érzés / Intuíció	Mediátor	Megállapodás vagy egyezség

Ez a részletes séma magában a 2013-as cikkben is megjelenik.

8.1 Vallási jog

A vallási törvényt az intuíció uralja.

A **misztikus jogban** az intuíciót az érzés is kapcsolja: a normatív tudás kinyilatkoztatás, jóslat vagy azonnali spirituális észlelés révén érkezik.

A **teológiai jogban** az intuíció a gondolkodás által rendszerezhetővé válik: a kinyilatkoztatás tanításokká, kommentárokká és szervezett vallási jogtudománysá alakul.

Ez a különbség finom, de elméletileg érdekes. Novak nem azonosítja a vallást az irracionalitással. Megkülönbözteti a azonnal feltáró formát egy intellektuálisan szervezett teológiai rendszertől.

8.2 Hagyományos jog

A hagyományos jog elsősorban az **érzékeléshez kötődik – a konkrét, örökölt vagy azonnal adott társadalmi formákhoz való kötődéshez.**

A birodalmi törvény ötvözi az érzékelést a gondolkodással: a parancs egy kifejezett szabállyá válik.

A szokásjog ötvözi az érzést az érzéssel: a normatív legitimitás a megalapozott társadalmi gyakorlatból és a közösségi értékelésből fejlődik.

8.3 Logikai jog

Ez a modern nyugati joghatóság jellegzetes formája.

A következő részekre oszlik:

kazuisztikus jog — gondolkodás és érzékelés, amely jellemző a bírákra és ügyvédekre, akik az ügyekből és konkrét ténymintákból érvelődnek;

Rendszerszintű jog — gondolkodás és az intuíció kombinációja, jellemző a törvényhozók és akadémiai jogászok absztrakt fogalmakat, kódexeket és átfogó rendszereket alkotnak.

Ez a megkülönböztetés lehetővé teszi Novak számára, hogy pszichológiailag újraértelmezze a közjog/polgári jog kontrasztját.

A közjogi ügyvéd inkább konkrétabb ügyekre irányul.

A kontinentális rendszerépítő inkább az absztrakció és a konceptuális rendszerezettség felé irányul.

8.4 Harmonikus törvény

Ez Novak leginnovatívabb kiadványa a weberi történelmi mintának.

A modern jog nem meríti ki a "logikus" típus. A kortárs ADR harmonikus formát hoz létre, amelyben az érzés központi szerepet kap.

A választottbírósi eljárás az érzéssel ötvözi az érzést.

A mediáció ötvözi az érzést az intuícióval.

A kulcsfontosságú kontraszt a **bináris ítélethozatal** és a **kapcsolatot megőrző konfliktuskezelés** között rejlik. A hivatalos peres eljárás általában meghatározza a győztest és a vesztest; a mediáció olyan megoldást keres, amely megőrizheti a folyamatos társadalmi kapcsolatot.

Ez lesz későbbi állításának alapja, miszerint az ADR a kortárs jog negyedik dimenzióját képviseli.

VIII. A "KETTŐS ÉSZLELÉS TÉZIS": SZABÁLYOK, ELVEK, POZITIVIZMUS ÉS TERMÉSZETJOG

9. A domináns jogi elméletek tipológiai értelmezése (2014)

A 2014-es *Ratio Juris* cikk a pszichológiai megközelítést a **metajogtudományba** viszi.

Novak a racionalizmus és az empirizmus **filozófiai ellentétéből indul** ki, és azt állítja, hogy valami hasonló áll a **természetes jog és a jogi pozitivizmus hagyományos ellentéte** mögött. Még a kortárs befogadó elméletek is megőrzik ugyanazt a polaritást.

Különösen érdekes eredménye a **kettős észlelés tézis**.

A jogi ismereteken belül a legfontosabb észlelési ellentétben a következők között áll

Érzékelést és **intuíciót**.

Az érzékelés arra irányul, ami konkrét, megfigyelhető és megalapozott. A jogban ez természetesen kapcsolódik a következőkhöz:

- pozitív jogi anyagok,
- szabályok,
- jogi bizonyosság,
- empirikus orientáció.

Az intuíció az absztrakcióra, a lehetőségre és elvekre hajlik. Könnyebben kapcsolódik a következőkhöz:

- jogi elvek,
- eszméi,
- igazság,
- racionalista vagy természeti jogú orientációk.

Ezért Novak értelmezi a klasszikus antinomiákat

Pozitivizmus / Természetjog

Szabály / elv

Jogi bizonyosság / igazságosság

Empirizmus / Racionalizmus

részben mélyebb kognitív ellentétet tükröz az érzék és az intuíció között. Következtetése nem az, hogy az egyik pólusnak legyőznie kellene a másikat. A "kettős észlelés" tézis **egyensúlyt támogat** ezek között.

Ez Novak egyik legeredetibb elméleti állítása.

Egy jogelméleti vitát a jogtudomány kognitív feltételeiről szóló elméletté alakít.

IX. A JOG TÍPUSELMÉLETE (2016): A LEGAMBICIÓZUSABB ÁLTALÁNOS ELMÉLET

10. Egyéni tanulmányoktól egy rendszerszintű joggyakorlatig

A jog típuselmélete: An Essay in Psychoanalytic Jurisprudence Novak legambiciózusabb kísérlete egy átfogó eredeti jogelmélet megfogalmazására.

A könyv kifejezetten bemutatja a jog típuselméletét (TTL) mint **egy egyetemes, általános és leíró jogértelmezést**, amely a jungi pszichológiai tipológia alapjai. Azt állítja, hogy az integrált vagy befogadó jogfogalmak meggyőzőbb képet nyújtanak, mint a szigorú természetjog vagy a merev jogi pozitivizmus.

A "pszichoanalitikus joggyakorlatot" itt alaposan kell megérteni. Novak elsősorban nem alkalmazza a freudi elnyomás, hajtóerők és a tudattalan elméleteket. Specifikus gépezete a **jungi pszichológiai tipológia**. Így a "pszichológiai-tipológiai jogtudomány" sok tekintetben pontosabb leírása annak, amit valójában tesz.

A könyv öt egymással összefüggő szinten halad tovább:

Pszichológiai típusok → jogi szereplők → történelmi jogi → jogelméletek → általános jogelmélet.

11. Integrális, nem kizáró joggyakorlat

Novak nagyjából azt állítja, amit **integrált vagy befogadó jogelméleteknek** nevez.

A hagyományos elméletek gyakran elkülönítenek egy meghatározó lényegét:

a törvény mint érvényes pozitív norma;

a jog erkölcsileg igazolt normaként;

a jog mint társadalmi tény;

a jog intézményi gyakorlatként.

Novak szerint a jelenség túl összetett az ilyen egydimenziós redukcióhoz.

Ez az integrális jogtudományhoz való kötődés döntő jelentőségű. A pszichológiai tipológia okot ad neki, *miért* keletkeznek exkluzivisták elméletek: maguk a teoretisták bizonyos kognitív dimenziókat hangsúlyoznak.

A pozitivista talán valami valós dologot lát – de csak egy aspektusát.

A természetes ügyvéd is láthatja a valóságot – de nem az egészet.

Ennek következtében az elméleti pluralizmus nem csupán politikai kompromisszum. Novak keretein belül **magának a jogi jelenségnek a sokdimenziósságát** tükrözi.

X. A NÉGYDIMENZIÓS JOGELMÉLET

12. Háromdimenziós jogtudományból a negyedik dimenzióig

Novak a háromdimenziós vagy integrált jogtudomány hagyományát alkalmazza – amely nemzetközileg különösen Miguel Reale-hoz, illetve a volt jugoszláv kontextusban Nikola Visković-hoz kötődik –, amely a jogot a következők kölcsönhatásán keresztül fogja fel:

normák, értékek és társadalmi tények/kapcsolatok.

Novak ezután hozzáad egy **negyedik dimenziót**.

A 2016-os megfogalmazásban ezt **érzésnek** nevezi, különösen az alternatív vitarendezésben megnyilvánulva.

2023-ra a rendszer intézményileg világosabbá válik:

1. Jogi normák

2. Jogi értékek

3. Jogi viszonyok/társadalmi valóság

4. ADR és harmonikus konfliktuskezelés.

Ez jelentős elméleti kiterjesztés.

A normák megfelelnek a jog formális-dogmatikus szerkezetének.

Az értékek megfelelnek annak axiológiai dimenziójának.

A relációk megfelelnek a jog szociológiai valóságának.

Az ADR bevezeti a **kapcsolat megőrzését fenntartó konszenzusos konfliktusrendezés** dimenzióját, amely Novak pszichológiai sémájában kapcsolódik az érzelmi funkcióhoz.

Ez azt is megmutatja, miért nem csupán a személyiségpszichológia a jogtudományhoz. Végző soron azt akarja, hogy a pszichológia változtassa meg annak **ontológiáját, ami jognak számít.**

XI. EGY PÁRHUZAMOS, KONVENCIONÁLISABB POZITÍV TÖRVÉNYELMÉLET

13. *Uvod v teorijo prava* (2021)

Egy olyan pont, amit könnyen észrevétlen, ha csak Novak angol nyelvű publikációira nézünk, hogy egyidejűleg egy sokkal hagyományosabb általános pozitív jogelméletet is fenntart.

537 oldalas *Uvod v teorijo prava* (*Bevezetés a jogelméletbe*, 2021) rendszerszinten foglalkozik:

jogi normák;

jogforrások;

jogi kapcsolatok;

jogi aktusok;

általános jogi aktusok létrehozása;

a jog alkalmazása;

értelmezés;

jogi hiányosságok;

és a modern jogrendszer más alapvető kategóriái.

A kiadó leírása kifejezetten a fő részét a **pozitív jogelméletként** jellemezi, amely eltér a működő szlovén jogrendtől, de a közép-európai kontinentális hagyományban helyezkedik el. Novak szándékosan előnyben részesíti a "jogelméletet" a régebbi szlovén kifejezés, *a pravoznanstvo* kifejezés helyett.

Ez feltár életművének egy fontos jellemzőjét.

Novak joggyakorlatának gyakorlatilag két szintje van:

A szint — hagyományos általános joggyakorlat

A modern pozitív jogrend fogalmainak és struktúráinak rendszerszintű beszámolója.

B szint — innovatív metajogtudomány

A pszichológiai, tipológiai, integrális, retorikai és multimodális elmélet, amely magyarázza, hogyan érzékelnek, értelmezik és érvelnek a jogi szereplők ebben a rendben.

A második nem váltja ki az elsőt.

Ez nagyban megkülönbözteti Novakot a valóban radikális antiformalista iskoláktól. Nem bontja fel a jogot pszichológiába vagy retorikába.

XII. ÉRTELMEZÉS: "LEGALIZMUS VAGY AZON TÚL?"

14. 2018, mint egy újabb átmenet

Vojko Strahovnikkal közösen Novak szerkesztette *a Modern Legal Interpretation: Legalism or Beyond* című könyvet 2018-ban.

A kötet azt kérdezi, hogy az ítélethozatal valóban úgy érthető-e, mint előre meghatározott szabályok jogi alkalmazása, vagy az értelmezés feltétlenül szélesebb normatív és érvelő elemeket foglal-e magában. Novak saját hozzájárulása **címe: "Retorikai jogi érvelés multimodális dimenzió keresztül."**

Ez a híd a Jog Típuselmélete és a későbbi multimodális érvelés elmélete között.

A lényegi változás a következő:

2011–2016: Kognitív függvények magyarázzák a jog különböző értelmezéseit és típusait.

2018-tól kezdve: ezek a kognitív funkciók különböző **jogi érvelési és meggyőzési módokká** válnak.

A pszichológiai tipológia tehát az ontológiától és osztályozástól a tényleges érvelő gyakorlat felé mozdul.

XIII. LOGIKA, DIALEKTIKA ÉS RETORIKA: AZ ÉRVELÉS INTEGRÁLELMÉLETE

15. Novak három koncentrikus szintje

A 2021-es Monográfia, *a Pravna argumentacija v teoriji in praksi: integralni pogled na utemeljevanje v pravu*, azt dolgozza ki, amit Novak kifejezetten integrált **megközelítésnek** nevez a jogi érveléshez.

Három klasszikus formára merít:

Logikai

dialektikai

retorikai érvelés.

Novak nem egymást kizáró elméletként kezelné őket, hanem egymást kiegészítő rétegekként ábrázolja őket. A módszer hivatalos bemutatása **koncentrikus körökhöz** hasonló alakként írja le őket, ahol a szélesebb forma kiegészíti, nem pedig megszünteti a szűkebbet.

Ez egy újabb megnyilvánulása általános antiredukcionizmusának.

Logika

A logika a premisszus és a következtetés kapcsolatával foglalkozik.

Elengedhetetlen a következetességhez.

Dialektika

A dialektika bevezeti a vitatkozó résztvevők közötti állítások védelmének és kritizálásának folyamatát.

Így a jogi racionalitás interaktívvá válik.

Retorika

A retorika bemutatja a közönséget és azokat a meggyőző feltételeket, amelyek alatt az érvek valójában működnek.

Ez Novak **számára nem** jelenti a manipulációt. A retorikai jogi érvelést továbbra is korlátozzák a jog intézményi feltételei.

A 2021-es könyv a szlovén és európai bíróságok tényleges eseteire helyezi a hangsúlyt, és szándékosan nagyobb figyelmet fordít arra, hogyan működik valójában az érvelés, ahelyett, hogy csak egy ideális modellt építenénk.

Ezért egyértelmű fejlemény van a 2010-es könyvhöz képest.

A 2010-es Novak katalogizálja és rendszerezi a használható jogi érveket.

A 2021-es Novak magának **az érvelési folyamatnak az integrált rekonstrukcióját** kéri.

XIV. MULTIMODALITÁS: AZ ÉRVELÉS FOGALMÁNAK NAGY KITERJESZTÉSE

16. Gilbert hatása

2018 és 2020 körül Michael Gilbert multimodális érvelési elmélete központi szerepet tölt be a Novak számára.

Gilbert négy módot különböztet:

Logikai

érzelmi

Visceral

Kisceral.

Novak egy feltűnő párhuzamot lát Junggal:

Gilbert Jung

Logikai Gondolkodás

érzelmi érzés

Visceral Érzékelés

kisceral Intuíció

A megfelelést nem szabad szűk fogalmi identitásnak tekinteni: például a jungi "érzés" értékelő kognitív funkció, míg az érvelési elméletben érzelmi érvelés magában foglalhatja az affektív kifejezést és reakciót. Novak azonban a szerkezeti hasonlóságot használja arra, hogy integrálja régebbi pszichológiai munkáját az újabb érvelési elméletével. 2024-es könyve ezt a kapcsolatot kifejezetten kifejezi.

XV. LOGIKA NORMATÍVAN KIVÁLTSÁGOS MARAD

17. Miért nem irracionalista Novak

A 2020-as kulcsfontosságú *cikk*, a *Multi-modális érvelés és retorika a bírósági eljárásokban* rendkívül világossá teszi Novak álláspontját.

Mivel a jog egy formális intézményi gyakorlat, amelyet a jogállamiság irányít, a **logikai mód**, különösen **dialektikus formában**, **normatív szükségszerűség** marad.

Az alternatív módok különösen látványosak nem **egyértelmű esetekben**, amikor jogi vagy ténybeli alapok homályosak, kétértelműek vagy vitathatók.

Ezért Novak érett képletét összefoglalhatjuk:

Világosabb eset → erősebb dialektikus-logikai fölény

Nehezebb/nem egyértelmű esetek → növekvő retorikai és multimodális relevanciát.

De utóbbi soha nem kerül ki a jogi értékelést.

Ez talán a legmélyebb folytonosság gondolataiban 2001 és 2024 között.

Egyre több elemet enged be a jogi ítélet eredetébe és kommunikációjába, miközben folyamatosan keresi azokat a mechanizmusokat, amelyekkel ezeket az **elemeket okok fegyelmezhetnék**.

XVI. VIZUÁLIS ÉRVELÉS

18. A jog érzékszervi dimenziója

A 2021-es *Visual as Multi-Modal Argumentation in Law tanulmány* a zsigeri/érzékszervi módot alkalmazza a vizuális jogi anyagra.

Novak megkülönbözteti az egyenes vizuális bizonyítékokat a "vastagabb" vizuális ábrázolásoktól, amelyek jelentősebb retorikai jelentőséggel bírnak.

Képek, videók, diagramok, szimbólumok, védjegyek és egyéb vizuális anyagok hozzájárulhatnak a jogi érvelés ténybeli – vagyis "kisebb" – alapelvének megteremtéséhez. Mégis, a képek potenciálisan többszomosak: jelentésük nem mindig redukálható átláthatóan verbális állításokra.

Ez egy fontos jogászati problémát vet fel:

a hivatalos jogi ítélet végső soron szóbeli indokokat igényel, míg néhány bizonyíték vagy meggyőző anyag **nem verbálisan** működik.

Ezért intersemiotikus fordításra van szükség:

Kép/hang/érzék → jogilag megfogalmazott állítás → megalapozott következtetés.

Maga a fordítás vitathatóvá válhat.

Ez a hagyományos jogi érvelési elméletek valódi kiterjesztése, amelyek túlnyomórészt az érveket szavakban kifejezett állításként kezelik.

XVII. KISCERAL ÉRVELÉS: INTUÍCIÓ VISSZATÉR

19. A 2022-es intuícióelmélet

Kisceral érvelés a jogban: múlt és jelen, itt és ott című műve közvetlenül Novak régebbi munkáját a jungi intuícióról közvetlenül az érvelési elméletbe hozza.

A "kisceral" általánosságban olyan érveket jelöl, amelyek az intuíción alapulnak, vagy abban az értelemben, amit az ember azonnal érzékel, kifejezett következtetési lánc nélkül.

Novak megfigyeli, hogy az intuíció nagyobb szerepet játszott az előmodern és vallási jogi rendekben. A modern szekuláris jog szisztematikusan alárendeli ezt az explicit, logikus jogi érvelésnek. Mégis, az intuíció nem tűnik el.

Fontossága nehéz esetekben tér fel újra, különösen, ha a megalapozott logikai vagy doktrinális anyagok alulbecsülik az eredményt. Novak úgy fogalmazza meg a helyzetet, hogy az értékek döntővé válnak, amikor a logikai erőforrások kimerülnek.

Ez nem egyenlő azzal, mint a következő szavakat:

"Egy bírónak a megérzéseire kell hallgatnia."

A felfedezés és az **igazolás közötti különbség** továbbra is döntő marad.

Egy intuíció lehetséges választ adhat.

Ez nem automatikusan igazolja a választ.

Ezt követően jogi érvelő vizsgálaton kell átesnie.

Így a 2022-es elmélet valójában a 2010-es "mérsékelt elkülönítés" tézisének érett folytatása.

XVIII. ÉRZELMI ÉRVELÉS ÉS ADR

20. A "harmonikus" típus visszatérése

Az érzelem és az ADR szerepe a 2024-es szintézisben szintén összhangban van a 2013–2016-os elmélettel.

A formális ítélethozatal továbbra is túlnyomórészt logikus.

Az ADR szélesebb körű jogos szerepet ad a következőknek:

- Empátiát,
- kapcsolat megőrzése,
- érzelmi megértés,
- szállás,
- Tárgyalásos megállapodás.

Ezért lett az "érzés" Novak törvényének negyedik dimenziója.

A peres eljárás általában a következőket kérdezi:

Ki jogilag jogos?

A mediáció további kérdéseket is feltehet:

Milyen egyezséggel élhetnek meg a felek között, és milyen kapcsolat élhet túl a vitát?

Novak keretein ezek nem csupán különböző eljárások. Különböző **jogi ismeretek alkalmazását** jelentik.

XIX. A JOGI ÉRVELÉS LOGIKÁJA (2024): AZ ÉRETT SZINTÉZIS

21. Novak jelenlegi elméletének szerkezete

A Jogi érvelés logikája: Multi-modális perspektívák az érvelési szálak érett szintézise.

Fejezetei a következőkről szólnak:

Gilbert és Jung;

multimodális érvek a bírósági döntésekben;

vizuális érvelés;

kisceral érvelés;

érzelmi érvelés és ADR;

a multimodális érvek jogi értékelése;

valamint multimodális érvelés az EU védjegyvitáiban.

A központi tézis különösen fontos:

A multimodalitás **inkább növeli**, mint megszünteti a logikai érvelést.

Routledge az elméletet egyszerre **leírónak és normatívnak** írja le. Leíró, mert Novak az igazságszolgáltatásban keresi az érzelmi, intuitív és érzékszervi érvelés tényleges nyomait. Normatív, mert azt is felteszi, hogy ezek az érvek jogosan érvényesnek számíthatnak jogos érveknek a jogban.

Ez valódi változást jelent a *Jog Típuselméletéhez* képest.

2016-ban Novak szándékosan jellemezte a TTL-t inkább **leíró elméletként, mint normatív elméletként**.

2024-re az érvelési elmélet kifejezetten mindkettő:

Leíró: Hogyan érvelnek valójában a hús-vér jogi szereplők;

normatív: mely érvek bírják át a jogi értékelést.

Ez pályafutása egyik legfontosabb azonosítható elméleti fejleménye.

22. A multimodális érvényesség kritériumai

Novak nem akarja, hogy az alternatív módok mentességet kapjanak a kritika alól.

Multimodális tévedésekkel kapcsolatos munkája a jól ismert informális logikai követelményeket használja:

elfogadhatóság, relevancia és elegendőség.

Ezt a modellt már a 2024-es könyv előtti kutatási módszerekre alkalmazta.

Így egy érzelmi érv kudarcot vallhat.

Egy intuitív érv kudarcot vallhat.

Egy vizuális érv félrevezethet.

Az érzékszervi bizonyítékok lehetnek irrelevánsak.

Az érvelés fogalmának kiterjesztése tehát egy érvelés **kritika kiterjesztésével** párosítható.

Ez elengedhetetlen Novak érett jogtudományának belső felépítéséhez.

XX. A 2023-AS JOGI KULTÚRA ELMÉLETE: AZ EGYÉNI ELMÉTŐL A TÁRSADALOMIG

23. Közép-európai posztoszocialista sántítással

További fejlemény akkor történik, amikor Novak integrált joggyakorlatot alkalmaz a **jogi kultúrában**.

2023-as szlovén jogi identitásról szóló cikkében megkülönbözteti a formális jogi struktúrát és az informális jogi kultúrát.

Hivatalosan Szlovénia szilárdan a közép-európai polgári jogi hagyományhoz tartozik.

A mélyebb posztoszocialista probléma – állítja, inkább **a jogi kultúra informális részében** – jogi tudatosságban, normatív integrációban és a joghoz való tényleges hozzáállásban –, mintsem a jogi szabályok formális felépítésében.

Ez lehetővé teszi számára, hogy a négydimenziós elméletet jogi kultúra elméletévé alakítsa, amely magában foglalja:

Jogi normák

Jogi értékek

Jogi kapcsolatok

ADR

és mindegyik esetében formális, informális/belső és külső dimenziók.

Az elmélet tehát a következőkből bővül:

Az egyéni kogníció → jogelméletek, történelmi jogi típusok → intézményi gyakorlatok
→→ **nemzeti jogi kultúra.**

Ez jelentős elméleti kibővítés.

XXI. A JOGÁLLAMISÁG MINT "INTEGRÁLIS" FOGALOM.

24. A jogállamiság négy aspektusa

A 2023-as cikk különösen világos rekonstrukciót tesz lehetővé Novak érett jogállamisági megértésének.

Normatív-dogmatikus aspektus

Szabályok, elvek, alkotmányos rendelkezések, törvények, rendeletek és egyéni jogi aktusok.

Axiológiai aspektus

Igazságosság, jogi bizonyosság, alkotmányosság, jogszerűség, tisztaság, emberi méltóság és kapcsolódó jogi értékek.

Szociológiai szempont

Hogy a rendszer valóban hatékonyan működik-e; hogy a polgárok és szakemberek belsővé teszik-e a normákat; hogy a jogi kapcsolatok megfelelnek-e a formális jognak.

ADR/harmonikus aspektus

Hogy a társadalom rendelkezik-e hatékony, nem igazságszolgáltatási mechanizmusokkal a konfliktusok megoldására.

Ez az egyik legjobb példa Novak "integráli" módszerének fejlődésére. A jogelmélet már nem elégedett meg a normatív érvényesség értelmezésével. Magában foglalja **az értéket, a társadalmi hatékonyságot, a pszichológiai elfogadást és a konfliktuskezelési mechanizmusokat.**

XXII. JOGI TUDATOSSÁG: ROSS TALÁLKOZIK JUNGGA

25. A 2025-ös fejlesztés

A Legal Consciousness Revisited: Ross Meeting Jung, and Beyond fejezet, amely a 2025-ös Springer Legal Consciousness kötetben jelent meg, elméletileg azért fontos, mert Novak korábbi munkáinak egyik problémáját tárgyalja.

Jung típusai kezdetben az egyéni tudatosságról alkotott elméletek.

De hogyan használható egy egyéni pszichológiai taxonómiát legitimen egy teljes jogi kultúra vagy történelmi jogi rend leírására?

Novak most kifejezetten szembesíti a problémát azzal, hogy Jungot párbeszédbe hozza **Alf Ross jogi tudatosság fogalmával**, a durkheimi kollektív tudatosság elképzeléseivel, a kulturális pszichológiával és a posztjung-i féle pszichológiai típusokról szóló munkával a társadalmi kontextusban.

Ezért próbálja felépíteni a hiányzó hidat:

Egyéni pszichológiai típus → társadalmi/kulturális mintázat, → kollektív jogi tudatosság.

Ez nem csupán a 2016-os típuselmélet ismétlése. Ez egy kísérlet annak szociológiai alapjainak megerősítésére.

Véleményem szerint ez potenciálisan a legfontosabb, friss elméleti fejlemény munkásságában.

XXIII. MI VÁLTOZOTT VALÓJÁBAN?

A különbségek ma már viszonylag pontosan kimondhatók.

Dimenzió	Korábban Novak	Később Novak
Központi objektum	Alkotmányos intézmények és bírói igazolás	kognitív, kommunikáció és jogi kultúra
Bíró	intézményi tisztségviselő, akinek döntéseit igazolnia kell	Pszichológiailag "hús-vér" vitatkozó
Racionalitás	Elsősorban logikai/jogi igazolás	Logikai + dialektikus + retorikai + multimodális racionalitás
Felfedezés/igazolás	A hagyományos megkülönböztetés megkérdőjelezhető	A pszichológiai felfedezés kifejezetten beépítve, miközben az igazolás megőrzi az elsőbbséget
Jogi ontológia	Viszonylag hagyományos pozitív jogú keretrendszer	Integrál négydimenziós fogalom
Kemény tokok	A kiegyensúlyozáshoz racionális szerkezet szükséges	Az értékek, az intuíció, a retorika és az alternatív módok különösen láthatóvá válnak
Jogi elmélet	jog/politika, általános jogtudomány	Maguk a jogelméletek pszichológiája
Az elmélet státusza	nagyrészt normatív intézményi aggályok	2016 TTL kifejezetten leíró; 2024 érvelési elmélet leíró és normatív
Elemzési egység	bíró, bíróság, jogi rendszer	Egyéni → szakma → elmélet → történelmi kultúra → kollektív tudat
Kommunikáció	Elsősorban verbális okok	Verbális, vizuális, érzéki, érzelmi és intuitív források
Konfliktuskezelés	Ítélethozatal	ítélethozatal plusz ADR/harmonikus jog
Jelenlegi határvidék	Emberi jogi érvelés	ember–AI jogi érvelés és retorika

XXIV. A LEGMÉLYEBB FOLYTONOSSÁGOK

Ezek ellenére legalább hat állítás marad stabil Novak munkásságában.

26. Antiredukcionizmus

Egyetlen komponens sem magyarázza meg megfelelően a jogot.

Sem a szabályok, sem a morál, a társadalmi tények, sem a pszichológia, sem a retorika önmagában nem elegendő.

Kedvenc szókincese egyre **inkább integrális, befogadó és multimodális** lesz.

27. A mechanikus formalizmus elutasítása

A jogi ítélet nem számítógépes eljárás, amely előre meghatározott szabályokat alkalmaz vitathatatlan tényekre.

Az értelmezés, az értékek és az ítélet elkerülhetetlenek.

28. Az ellenőrizetlen szubjektivizmusság elutasítása

Az ellenkező következtetés nem következik be.

A bírói választást olyan érvekkel kell igazolni, amelyek racionális kritikára alkalmasak.

Ezért tartozik ugyanahhoz a projekthez a korlátlan egyensúlyról alkotott kritikája és későbbi multimodális elmélete.

29. A jogi bizonyosságnak és az igazságosságnak egyensúlyban kell lennie

Kettős észlelési tézise ezt szinte szó szerint pszichológiai imperatívává teszi.

Az érzékelés/szabályok/pozitív jog/jogi bizonyosság és az intuíció/elvek/igazságosság különböző szükséges dimenzióknak felelnek meg.

Ezért Novak elutasítja mind a merev szabályfetisizmust, mind a korlátlan elvi joggyakorlatot.

30. A "kemény ügy" a feltáró ügy

Könnyű vagy világos esetekben a logikai-dialektikus struktúra dominálhat.

A kemény esetek feltárják a formalista modellek által rejtett elemeket:

- értékítéletek,
- Intuíció,
- választás az elvek között,
- retorika,
- közönség,
- érzelmi és érzékszervi dimenziók.

A kemény ügy tehát nem kivétel. **Nagyítóként működik, amely általánosságban a jogi érvelés elemeit feltárja.**

31. A jog végső soron egy kommunikációs intézményi gyakorlat

A későbbi Novak egyre inkább úgy kezeli a jogi érvelést, mint a következőket:

vitatkozó + érvelés + közönség + intézményi környezet.

Ez a retorika közeledése közel viszi őt a modern kommunikációs érvelési elméletekhez anélkül, hogy feladná a jogállamiság által biztosított konkrétan jogi korlátokat.

XXV. NOVAK EREDETISÉGÉNEK KRITIKAI ÉRTÉKELÉSE

32. Legerősebb eredeti hozzájárulása: a Jung–jogtudományi szintézis

A legismertebb novak-elméleti újítás kétségtelenül a jungi kognitív függvények szisztematikus használata a következők magyarázatára:

jogi szakemberek;

történelmi jogrendszerek;

jogi források;

természetjog és pozitívizmus;

szabályok és elvek;

jogi bizonyosság és igazságosság;

hivatalos ítélethozatal és ADR;

és végső soron multimodális jogi érvelés.

Lehet, hogy valaki nem ért egyet a modell empirikus alapjaival, és mégis elismeri, hogy valóban jellegzetes jogépítészetet alkot.

A 2013-as nyolc típusú modell különösen eredeti, mert kifejezetten magyarázó tartalmat ad az elméletnek, nem pedig csak homályosan azt mondja, hogy a pszichológia befolyásolja a jogot.

33. A második jelentős hozzájárulás: a jogtudományi pluralizmus pszichológiai magyarázata

Novak gyakorlatilag egy **jogi elméletek metaelméletét** javasolja.

Miért vitatkoznak generációk kifinomult elméleti alkotói abban, hogy a jog lényege a tényben, normában, értékben, szabályban vagy elvben rejlik-e?

Válasza részben pszichológiai:

A különböző kognitív orientációk miatt a jog különböző dimenziói elsődlegesnek tűnnek.

Ez túlmutat a hétköznapi jogászai összehasonlításra. Ahelyett, hogy egyszerűen elméletek között ítélné, azt kérdezi, miért vonzódnak az elméleti alkotók hozzájuk.

Ez szokatlan és potenciálisan produktív hozzájárulás.

34. A harmadik hozzájárulás: integrált multimodális jogi érvelés

2024-es elmélete olyan irodalmi testületeket hoz össze, amelyek általában különállóak maradnak:

jogi érvelés;

informális logika;

retorika;

Jung-pszichológia;

multimodális kommunikáció;

szemiotika;

vizuális bizonyíték;

érzelem;

intuíció;

ADR.

Az eredmény szélesebb körű, mint a hagyományos, kizárólag verbális állításokra fókuszáló jogi érvelési elméletek. A 2024-es munkát a bírálók így úgy írták le, mint a kizárólag logikaközpontú megközelítést egy inkluzív keretrendszer felé vezető megközelítést, amely logikus, érzelmi, zsigeri és kiscerális módokat foglal magában.

XXVI. ELMÉLETI NEHÉZSÉGEK ÉS NYITOTT KÉRDÉSEK

A részletes értékelésnek több gyengeséget vagy megoldatlan problémát is fel kell tárnia.

35. A jungi-taksonómia empirikus státusza

A legnyilvánvalóbb probléma a módszertan.

Még ha Jung négyfunkciós modellje heurisztikaként is világító, sokkal erősebb állítás azt állítani, hogy:

a jogász domináns jungi funkciót lát el;

egy jogelmélet egyet;

és ennek megfelelően egy egész történelmi jogi kultúra is besorolható.

A költözés

Egyéni pszichológia → kollektív jogi típus

független szociológiai bizonyítékot igényel.

Novak 2025-ös kollektív jogi tudatosság felé való fordulása pontosan úgy értelmezhető, mint a kihívás a kihívás kezelését.

36. Ideális típus kontra oksági magyarázat

Novak néha a modellt egy weberi ideális-tipikus értelemben alkalmazza.

Ez az értelmezés viszonylag védhetővé teszi az elméletet: a típusok analitikus konstrukciók, amelyeket a történelmi valóság összehasonlítására használnak.

Más pontokon azonban a pszichológiai magyarázat erősebbnek tűnik, mintha a domináns kognitív funkciók valójában **bizonyos jogi struktúrákat okoznának**.

Ezeket az állításokat gondosan meg kell különböztetni.

Minél inkább a típuselméletet ok-okozati pszichológiaként mutatják be, mint osztályozó joggyakorlatként, annál nagyobb az empirikus terhe.

37. Az "univerzális" elmélet problémája

A 2016-os könyv a TTL-t általános, általános és leíró jellegűnek nevezi.

A legvédhetőbb egyetemes állítása valószínűleg nem:

Minden jogi kultúra valójában egy univerzális fejlődési sorrendet követ,

hanem inkább így van:

A négy kognitív függvény univerzális osztályozó nyelvtani rendszert biztosít, amellyel különböző jogi jelenségek elemezhetők.

A második állítás sokkal hihetőbb, mint az első.

38. A kategóriaprobléma a "negyedik dimenzióban"

Az első három dimenzió a következő:

normák;

értékek;

társadalmi tények/kapcsolatok.

Az ADR logikai kategóriában más.

Ez elsősorban egy **eljárás vagy intézményi mechanizmus**.

Ennek következtében a négy dimenzió nem tökéletesen szimmetrikus.

Novak 2016-os megfogalmazása – az "érzés" mint a negyedik dimenzió – nagyobb pszichológiai szimmetria, mióta az alábbi

gondolkodás / érzés / érzés / intuizmus

négy funkció.

De az "érzés" intézményi fordítása "ADR"-re fogalmi egyenlőtlenséget okoz.

Egy lehetséges jövőbeli finomítás megkülönböztethetné a következőket:

A jogi tapasztalat négy kognitív dimenziója

from

három ontológiai dimenzió, valamint több intézményi vitarendezési mód.

39. A jungi érzés nem csupán érzelem

Egy másik fogalmi kérdés merül fel a típuselmélettől a multimodális érveléshez való áttérésben.

A jungi **érzés** értékelő funkció.

A gilberti **érzelmi érvelés** a vitatkozó kommunikáció egyik módja.

Átfedésben vannak, de nem azonosak.

Hasonlóképpen:

érzés $\neq$ minden zsigeri érv;

az intuíció $\neq$ minden kiscerális érvelés.

A szerkezeti párhuzam hasznos, de egy szigorú elméletnek kerülnie kell, hogy a két taxonómiát egy-egy egyenértékűként kezelje.

40. A nem logikai okok jogértelme

A legnehezebb normatív kérdés az érett elmélet számára:

Milyen körülmények között kellene egy érzelmi, érzékszervi vagy intuitív megfontolásnak befolyásolnia egy tekintélyes bírói ítéletet?

Viszonylag könnyű leíróan bemutatni, hogy ezek az elemek befolyásolják a bírakat.

Nehezebb megmutatni, amikor **kellene** .

Novak elmozdulása az elfogadhatóság, relevancia és megfelelőségi kritériumok felé fontos, de a jogi probléma még konkrétabb kritériumokat igényelhet – például:

alkotmányos egyenlőség;

a tisztességes eljárás;

pártok által megvitathatóság;

átláthatóság;

ismételhetőség;

az előítéletek tilalmát;

bizonyítékok megbízhatósága.

Valószínűleg itt lehet multimodális elmélete a legjelentősebb jövőbeli normatív fejlődésén.

XXVII. LEHETSÉGES KÖVETKEZŐ FEJLESZTÉS: MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ÉS ALGORITMIKUS JOGI ÉRVELÉS

41. Egy új probléma, amely az egész elméletében rejtőzött

Novak jelenlegi kutatási pályája közvetlenül az MI felé halad.

Részt vesz a 2025–2027-es **Reformed Constitutionalism for Fair and Sustainable Algorithmic Society** projektben, és legutóbbi kutatási tevékenységei közé tartozik a jogi érvelés, multimodalitás és nem hagyományos védjegyek.

Még jelentősebb, a közelgő, 2027-es Routledge *kötet, az Algorithmic Justice: The Impact of AI on Legal Argumentation and Rhetoric*, amelyet Novak és Maurizio Manzin szerkesztett, tartalmaz egy Novak fejezetet az **MI-ről és a retorikai jogi érvelésről**. A könyv azt kérdezi, hogyan változtatja meg az MI az érvelőket, közönséget, logókat, ethoszt, pathoszt és a klasszikus retorikai folyamatot.

Ez a fejlemény elméletileg szinte elkerülhetetlen, tekintettel Novak korábbi munkásságára.

Központi tézise egyre inkább az volt, hogy a jogi érvelést egy **pszichológiailag elhelyezkedett, testesült, társadalmilag kommunikáló emberi érvelő** végzi.

A generatív AI most a következőket kérdezi:

Mi történik, ha a "vitatkozó félig nem emberi"?

Ez egyszerre több novaki kategóriát fenyeget vagy átalakít.

Az MI rendkívül jól képes szimulálni a logikai érvet.

Képes utánozni a retorikai nyelvezetet.

Képes felismerni a képeket.

Látszólag empatikus kifejezéseket tud generálni.

De vajon rendelkezik-e:

Jung-i érzés?

Intuíció?

Zsigeri élmény?

Jogi tudatosság?

Ethos?

Felelősség?

Ha nem, az MI potenciálisan erős tesztet nyújt Novak teljes jogászati architektúrájára.

Egy emberi bírónak tudattalan felfedezési folyamata van, és egy nyilvános igazolási folyamata.

Egy MI-asszisztált bíró egy harmadik réteget vezet be:

algorithmikus felfedezés/ajánlás → emberi kognitív értékelés → nyilvános jogi igazolás.

Ezért várnám, hogy Novak következő jelentős elméleti problémája az **emberi jogi tudatosság, az algorithmikus kogníció és az intézményi felelősség kapcsolatára vonatkozik.**

Ez természetes folytatás lenne – nem szünet – a 2010 óta tartó munkáiban.

XXVIII. A FEJLESZTÉS ÁLTALÁNOS ÉRTÉKELÉSE

Az egész fejlődés egy szélesítési sorozatként ábrázolható:

Jog és politika

→ **bírók intézményi korlátozása**

- precedens és következetesség
- jogi érvelés
- felfedezés és igazolás
- bírói döntéshozatal pszichológiája
- Jung-tipológia
- történelmi és jogászati jogformák
- integráli/négydimenziós jogelmélet
- logika + dialektika + retorika
- multimodális érvelés
- jogi kultúra és kollektív tudatosság
- MI és algoritmikus jogi retorika.

Ez a jelenet meglepően koherens.

Novak munkáiban nincs jelentős kuhniai szakadás.

A 2016-os pszichológiai elmélet nem szünteti meg a korábbi jogi racionalitás elméletét.

A 2024-es multimodális elmélet nem szünteti meg a típuselméletet.

Ehelyett minden új fázis megpróbál beépíteni valamit, amit az előző fázis nem hagyott eléggé elméleti elméletekből.

Fejlődése tehát **fokozatosan integratív lehet.**

XXIX. NOVAK JOGI ELMÉLETÉNEK VÉGSŐ JELLEMZÉSE

Ha Novak érett jogelméletét egyetlen rendszerszintű formulációba kellene sűríteni, akkor a következő módon rekonstruálnám.

A jog egy többdimenziós normatív-társadalmi gyakorlat, amelyben szabályok, elvek, értékek, intézmények, társadalmi kapcsolatok és konfliktuskezelési módok lépnek kapcsolatba. A jogi szereplők ezt a többdimenziós objektumot különböző kognitív irányultságokon keresztül – gondolkodás, érzés, érzék és intuíció – fogják fel, amelyek segítenek megmagyarázni a jogi szakmák, elméletek, kultúrák és történelmi jogi formák

közötti különbségeket. A modern joghatóság szükségszerűen előnyben részesíti a logikai és dialektikailag irányítható érvelést, mert a jogállamiság nyilvános igazolást igényel; ennek ellenére a tényleges jogi döntéshozatal, különösen nehéz esetekben, retorikai, érzelmi, érzékszervi és intuitív folyamatokat is magában foglal. Ezért egy kielégítő jogi érvelés elméletnek integrálisnak és multimodálisnak kell lennie: ezeket a valós folyamatokat úgy kell leírnia, hogy önkényesség legitimálja anélkül, hogy minden érvelési módot alávetse a jogi elfogadhatóság, relevancia, elégség és intézményi igazolás mércének.

Ebben az értelemben Novak szokatlan pozíciót foglal el több hagyomány között.

Nem **hagyományos pozitivista**, mert a pozitív szabályok nem meríthetik ki a jogot.

Nem **hagyományos természetes jogász**, mert nem helyezi el a jog lényegét egy objektív erkölcsi rendben.

Nem **jogi realista**, mert az igazolás és a jogállamiság korlátai továbbra is nélkülözhetetlenek.

Nem **tiszta diskurzuselméleti szakember**, mert a pszichológia és a nonverbális kogníció számít.

Nem **irracionalista**, mert a logika továbbra is a normatív központ az ítélkezésben.

És nem csupán egy jungi-pszichológus az ügyvédekről, mert projektje végül kiterjed az ontológiára, jogtörténetre, jogi kultúrára, forrásokra, értelmezésre, precedensre, ADR-re és érvelésre.

A legmegfelelőbb leírás tehát egy **integrált, pszichológiailag tájékozott és egyre multimodálisabb jogelmélet és jogi érvelés**.

Valóban megkülönböztető tézisei között különösen kiemelném a **kettős észlelési tézist**, a **Weber–Jung nyolcszoros jogi formák tipológiáját**, a szabályok/elvek pszichológiai rekonstrukcióját, a pozitívizmus/természetjog ellenzékét, **az érzelmes/harmonikus ADR hozzáadását az integrált jogtudományhoz, és végül egy integrált multimodális jogi érvelési elmélet felépítését**, amelyben a logikai racionalitás domináns marad, de már nem monopolizálja annak magyarázatát, hogy mit tesznek valójában a jogi szereplők.

2016 utáni fejlődését ezért leginkább nem a Jog Típuselméletének elhagyásaként lehet leírni, hanem annak **jogi ontológiából a jogi kommunikáció és érvelés elméletévé való átültetéseként**; és 2023 utáni munkája további fordítást sugall: az egyéni pszichológiából a **kollektív jogi tudatosságba, és egyre inkább az emberi jogi érvelés problémájára algoritmikus környezetben**.

Miro Cerar jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Miro Cerar jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejlődéseit és elméleti változásait ezen a területen.

Miro (Miroslav) Cerar 1989 utáni joggyakorlata szokatlanul koherens, több mint három évtizeden át. Nem írnám le szellemi pályáját élesen eltérő elméletek sorozatának. Ehelyett egy **stabil elméleti magot lehet azonosítani, amely egymás után bővítődik és különböző hangsúlyokat kap**: először az emberi jogokat és kötelezettségeket; aztán a jog racionális és nem racionális dimenzióit; aztán a jog viszonylagos autonómiáját a politikával szemben; aztán a jogállamiság ideológiai és etikai alapjait; és legutóbbi munkájában a jog emberi jellegét, a mesterséges intelligencia és a lelkiismereti ellenállást.

Érett helyzetének legtömörebb jellemzése a következő:

Cerar egy holisztikus jogelméletet dolgoz ki, amely ontológiai monizmuson alapul, gyakorlati és ismeretelméleti megkülönböztetéssel kombinálva. A legmélyebb szinten a jog, erkölcs, politika és más normatív jelenségek egyetlen társadalmi-emberi valósághoz tartoznak; ennek ellenére a modern racionális tudatosság viszonylag autonóm szférákra osztja meg őket. A jog autonómiája tehát a modern intézmények szintjén valós és nélkülözhetetlen, de soha nem abszolút a mélyebb ontológiai és társadalmi szinten. Ez a megkülönböztetés lehetővé teszi Cerar számára, hogy egyszerre elutasítsa a jog pozitivista elszigetelését és a jog politikára vagy erkölcsre való redukcióját.

Ez az építészlet már az 1990-es években látható, rendszerezetté válik a **(I)racionalnost modernega prava [A modern jog (ir)racionalitása]** (2001) című műben, az alkotmányosságra alkalmazzák az **"(Ir)rationality of the Constitution"** (2004) című műben, a politikára a **"A jog és politika kapcsolata"** (2009) című műben, valamint a jogállamiságra a **"A jogállamiság ideológiája"** (2011) című művében. Ezután normatívan intenzívebb lett etikáról szóló írásaiban, majd 2020 után a jog, az MI, az emberi jogok és a lelkiismereti ellenállás jövőjéről szóló, kifejezetten humanista irányba alakította át. Maga a Ljubljana-i Egyetem is pontosan ezeket a munkákat sorolja a központi kiadványok között, amelyek meghatározzák Cerar elméleti profilját.

Az alkotmányos-demokratikus kiindulópont 1989 után

Cerar elméleti formációja 1989 után nem választható el attól a rendkívüli alkotmányos kontextustól, amelyben az történt. 1990-ben a szakértői csoport titkára volt, amely az új szlovén alkotmány ügynevezett Podvin tervezetét készítette; 1991–1992-ben a parlamenti alkotmánybizottság titkára volt, amely előkészítette a függetlenségi törvényeket, az alkotmányt

és az új választási törvényeket. Ezt követően, 2014-ig, többször is külső alkotmányos tanácsadóként tevékenykedett a szlovén Nemzetgyűlésnek.

Ez a gyakorlati tapasztalat azért jelentős, mert Cerar jogtudománya soha nem válik tisztán elemző jogi elméletté. Kezdetektől fogva az autoriter szocialista rendből az alkotmányos demokráciába való átmenetre jellemző problémák körül forog: a forradalom és a joghatóság kapcsolata, az alkotó hatalom és a jogi kontinuitás, emberi jogok, alkotmányos korlátok a politikai hatalomra, a bíróságok autonómiája és a jogállamiság etikai előfeltételei.

1990-es "**K Pitamicevemu pravu in revoluciji**" ("Pitamikus törvényről és forradalomról") című tanulmánya ebbe az átmeneti környezetbe tartozik. A digitális bibliográfia 1990-es munkáját is rögzíti a jugoszláv pártpluralizmusról és korai alkotmányos beavatkozásairól. Óvatos lennék egy teljes cerarius elmélet rekonstruálásával pusztán a Pitamic cikkből, de a témája feltáró: az elejétől fogva az volt a kérdés, hogyan létezhet együtt a jogi normativitás az alapvető politikai változással, ahelyett, hogy egyszerűen elnyelné a politikai hatalom.

Ez a szempont később érett jogtudományának egyik leitmotívumává válik: a **politika elkerülhetetlenül részt vesz a jogalkotásban, mégis az alkotmányos demokrácia elérése éppen abban rejlik, hogy megakadályozza a politikát abban, hogy teljesen elnyelje a jogot.**

Az első szisztematikus szakasz: az emberi jogok és kötelezettségek többdimenziós elmélete

Cerar első jelentős elméleti rendszere a ***Večrazsežnost človekovih pravic in dolžnosti című művében*** jelenik meg, amelyet először 1993-ban adtak ki, majd 1996-ban bővítettek. A téma egyben mesterképzése is volt, és 2000-ben megjelent angol nyelvű átfogalmazás "**Az emberi jogok és köteleességek sokdimenzióssága**" címmel. A mű továbbra is része a Cerarhoz kapcsolódó jogfilozófiai tantervnek Ljubljánában.

Jelentősége nagyobb, mint ahogy a cím sugallná, mert a könyv már több építőkövet tartalmaz Cerar későbbi általános elméletének alapjától.

A természetes ember és a jogi személy

Cerar egyik első lépése, hogy megkülönbítse a **konkrét vagy "természetes" embert a jogi embertől**, vagyis a jogi rend által rekonstruált természetes személytől.

Egy kortárs 1993-as könyvértékelés hangsúlyozza Cerar megfogalmazását, miszerint a pozitív jog szükségszerűen *antropomorf*, de nem teljesen *antropológiai*. Az ember, aki jogi alannyként jelenik meg, nem az emberi lény a biológiai, pszichológiai, erkölcsi, spirituális és társadalmi létezésének teljes egészében. A jogi alany egy normatív konstrukció, amelynek kontúrjait jogi szabályok határozzák meg.

Ez egy fontos antiesszenciaista pont. Cerar **nem** egyszerűen mondja:

Először is létezik egy teljesen meghatározott természetes ember, akinek kész leltára van a természetes jogok, és a pozitív jog ezeket a jogokat lemásolja.

Ehelyett a jogrend szükségszerűen az ember sokkal gazdagabb valóságát jogi kategóriákba fordítja. Ennek következtében a jogtudomány "személye" egyszerre kapcsolódik a tényleges emberhez, és eltér attól az embertől.

Ez előrevetíti a későbbi racionalizációs elméletet: **a jog nem csupán reprodukálja a társadalmi vagy erkölcsi valóságot; azt kifejezetten jogi formákká alakítja.**

Az emberi jogokat nem lehet pozitív jogra redukálni

De Cerar nem mozdul el ettől a konvencionális pozitívizmust a konvencionális pozitívizmushoz. Ugyanaz a korai munka ragaszkodik hozzá, hogy az emberi jogok valami mélyebb irányba vezetnek, mint a pozitív-jogi megfogalmazásuk. A könyv kortárs beszámolója a jogokat a modernitás egyik jelentős felszabadító eredményeként és az alapvető emberi szükségletek jogi kifejeződéseként írja le, miközben hangsúlyozza Cerar nézetét, miszerint ami egy emberhez tartozik, nem lehet kizárólag jogi kategóriák által kimeríteni.

Így már **két ellentétes irányú mozgás** létezik.

A pozitív jog szemszögéből a jogok jogilag megalkotottak: tulajdonosaik, tartalmaik, eljárásaik és korrelatív kötelezettségei a jogi normativitás termékei.

Tágabb antropológiai és etikai szempontból a pozitív jog nem meríti ki azokat az alapokat, amelyek ezeket a jogokat értékké teszik.

Ez a kettős mozgalom megakadályozza, hogy Cerar vagy klasszikus jogi pozitivistákká, vagy egyenes hagyományos természetjogi elméleti alkotóvá váljon.

Jogok és kötelességek korrelációként

A második jellegzetes tézis már a címben is rejlik: emberi **jogok és kötelességek**.

Cerar azt állítja, hogy a felszabadulás modern története érthetően a jogokra összpontosította a figyelmet. A jogok megvédték az egyéneket az önkényes uralkodóktól és a kollektivisták vagy autoriter struktúráktól. Ezért voltak erős történelmi okok arra, hogy sokkal többet beszéljünk a jogokról, mint a kötelességekről.

De koncepciólan és társadalmilag a jogok nem létezhetnek elszigetelten. A jogilag védett igény más egyének, intézmények vagy az állam kötelezettségeit foglalja magában. Általánosabban, egy társadalom, amelyet csak az egyéni jogosultság tudata alkot, de felelősség nélkül, veszélyezteteti a szolidaritás és a kölcsönösség elvesztését.

A korai könyv ezért arra törekszik, amit Cerar nevez, egy megfelelő **"mérőt" a jogok és kötelességek**, az egyéni szabadság és a társadalmi felelősség között. A kortárs áttekintés pontosan ezt a kiegészítőt azonosítja a jogok és kötelességek központi céljának.

Ez nem egy kisebb pedagógiai motívum. Több mint harminc évig fennmarad, és különösen világossá válik Cerar 2025-ös lelkiismereti elutasítási elemzésében.

Többdimenziós

A "multidimenziális" azt jelenti, hogy egy emberi jogot nem kimerít egyetlen diszciplináris leírás. Antropológiai, etikai vagy erkölcsi, politikai, jogi és társadalmi dimenziókkal rendelkezik. A különböző dimenziók átfedése, de nem azonosak.

Itt láthatjuk Cerar későbbi ontológiájának csíráját. Ugyanaz a jelenség mélyebb szinten is lehet, de emberi racionalitáson és társadalmi intézményeken keresztül több formára válhat.

Később, 2024-es megfogalmazása meglepően közel áll a korai felfogáshoz: az emberi jogok egy **egységes etikai-filozófiai eszméből erednek, amely az alapvető emberi javak védelmével foglalkozik**, de a racionális reflexió megkülönbözteti és bonyolulttá teszi ezt az elképzelést, megkülönböztető politikai és jogi megnyilvánulásokat eredményezve.

Így az 1993-as és 2024-es Cerar felismerhetően ugyanaz a elméleti alkotó.

A döntő elméleti szintézis: *(I)racionalnost modernega prava* (2001)

Cerar 515 *oldalas A modern jog (ir)racionalitása* című műve jogtudományának meghatározó műve. A szlovén Nemzeti és Egyetemi Könyvtár kifejezetten jogfilozófia, racionalitás, irracionalitás és jogelmélet kategóriába sorolja, míg a ljubljanei jogfilozófiai tanterv Cerar egyik alapozó szövegeként kezeli.

A zárójel jelentőségét a "(Ir)racionalitás" nem szabad figyelmen kívül hagyni. Cerar nem épít fel olyan bináris elméletet, amelyben a jog racionális vagy irracionális. Mélyebb tézise az, hogy **a modern jog egy állandó kölcsönhatásból áll a racionalizáció és az emberi/társadalmi létezés dimenziói között, amelyet nem lehet formális racionalitásra redukálni.**

Racionalitás mint differenciálás

Az emberi ész megosztja, kategorizálja, fogalmát teremti és intézményesíti az alapvető valóságot.

Jogi szempontból ez elengedhetetlen. A jognak meg kell választania:

jogszerű és illegális,

közvetlenül a szolgálatból,

közvélemény a magántól,

kompetenciát a kompetencia hiányából,

érvényesség az érvénytelenségtől,

jogi és politikai,

jogi és erkölcsi szempontból.

Megkülönböztetés nélkül a modern jogi rend lehetetlen lenne.

De Cerar ezeket a megosztásokat **racionalisan szükséges konstrukcióknak tekinti, nem pedig végső ontológiai** határoknak.

Ez a különbség később teljesen világossá válik jog-politikaelméletében. 2009-es cikkében azt mondja, hogy a jog és a politika "két kibocsátása" ugyanannak a entitásnak a monista ontológiai nézőpontból, miközben különálló létezésük az emberi dualista vagy pluralista észlelést tükrözi. Ennek ellenére az emberiség jelenlegi fejlődési szintjén a tudatos megkülönböztetés továbbra is szükséges közöttük.

Ez Cerar egész érett jogtudományának központi filozófiai formulája.

Ontológiai monizmus és gyakorlati pluralizmus

Cerar álláspontja két szinten működő elméletként rekonstruálható.

A legmélyebb ontológiai szinten egység van. A jog valójában nem vágható el a politikától, erkölctől, kultúrától, vallástól, pszichológiától és az emberi létezés más dimenzióitól.

A racionális tudatosság és a differenciált modern társadalom szintjén ezek a jelenségek megkülönböztethetővé és viszonylag autonómsá válnak.

Ez egy olyan következtetést eredményez, ami elsőre ellentmondásnak tűnhet:

a törvény és az erkölcs egy, de a törvényt és az erkölcsöt meg kell különböztetni; a jog és a politika egy, de a jogot és a politikát meg kell különböztetni.

Cerar számára ez nem ellentmondás, ha külön tartjuk a szinteket.

Az első állítás ontológiai.

A második episztemológiai, intézményi és gyakorlati.

2011-es jogállamiságelmélete ezt szokatlan világosan fogalmazza meg: a jog és a politika különálló létezése a legmélyebb ontológiai szempontból illúzió, de ezek elkülönülését **mégis el kell ismerni és megőrizni a társadalmi** életben.

2023-ban pedig ugyanezt az érvelést alkalmazza az erkölcsre: még ha a jog és az erkölcs a legmélyebb ontológiai értelemben egy valóságot alkotnak is, a racionális reflexió normatív

élményt olyan területekre különbözteti meg, mint az erkölcs, szokás, politika, vallás és jog. A jog ezután viszonylag autonóm, kollektív-racionális formát vesz fel.

Ez talán Cerar legeredetibb rendszerszintű elképzelése.

Mit jelent az "irracionalitás" Cerar elméletében

Az irracionalitás fogalmát nem szabad félreérteni pusztá önkényességként vagy logikai hibaként.

Cerar célpontja az illúzió, hogy a törvény teljesen zárt termékévé válhat a tudatos racionális konstrukció során.

A jogrendszerek kétségtelenül tartalmaznak erős racionalizációs mechanizmusokat: elvont normákat, logikai megkülönböztetéseket, formális eljárásokat, jogi fogalmakat, szakmai nyelvezetet és intézményesített döntéshozatalt. De a tényleges jogot multiditráns emberek alkotják, értelmezik és követik.

Ezért az értékek, erkölcs, lelkiismeret, érzelem, politikai akarat, kulturális feltételezések, kollektív hiedelmek és más nemformális elemek folyamatosan bekerülnek a jogba.

A következtetés mély: **a törvény teljes megtisztítása minden nem racionális dologtól elpusztítaná az emberi valóság egy részét, amely lehetővé teszi a jogot.**

Cerar ennek megfelelően középpontot foglал el. A jognak ellenállnia kell az önkényességnek, a szenvedélynek és a meztelen politikai hatalomnak racionalizáláson keresztül; de ugyanakkor elkerülnie kell, hogy a racionalitást abszolutizált jogmechanizmussá alakítsa, amely elszakad az emberiségtől.

Későbbi szlogenje szinte így fogalmazható meg:

racionalizálni, de ne dehumanizálni.

A 2023-as és 2024-es MI-ről szóló írások megmutatják, mennyire központi jelentőségűvé válik ez a kérdés végül is.

Az alkotmány, mint racionális és nem racionális jelenség

A 2004-es "**Az Alkotmány (Ir)racionalitása**" című cikk közvetlenül kiterjeszti az általános elméletet az alkotmányjogra. Jelentős, hogy Cerar maga is ezt a munkát a 2001-es monográfiával együtt sorolja egyik fő elméleti publikációjaként.

Az alkotmány különösen jól illik Cerar elméletéhez, mert több világ metszéspontjában áll.

Ez pozitív jog, de egyben a politikai akarat terméke is.

Szabályokat tartalmaz, de rendkívül absztrakt elveket és értékeket is.

Intézményesíti a racionális eljárásokat, ugyanakkor gyakran forradalmakból, függetlenségi harcokból, történelmi traumákból, kollektív szimbolikából és politikai kompromisszumokból alakul ki.

A politikát köti össze, miközben maga is politikailag jött létre.

Cerar elmélete ezért ellenáll két ellentétes redukciónak az alkotmány redukciójával.

Az első a **jogász alkotmányosság**, amely úgy viselkedik, mintha az alkotmány csupán egy belső koherens normák hierarchia lenne.

A második a **politikai redukcionizmus**, amely az alkotmányjogot csupán a hatalmi viszonyok ideiglenes kifejezéseként kezeli.

Cerar számára az alkotmányjog a **viszonylagos jogi autonómia paradigmaticus** példájává válik: politikailag generált, társadalmilag beágyazódott és etikai szempontból felmerült, mégis képes valódi normatív erőt szerezni azokkal a politikai szereplőkkel szemben, akik hozzájárultak annak létrehozásához.

Ezért válik különösen fontossá az alkotmányos ítélethozatal. Cerar 1997-es tanulmánya a szlovén Alkotmánybíróságról már a ***Slovensko ustavno sodišče – med pravom in politiko*** címmel viselte – az Alkotmánybíróság "a jog és a politika között".

A jog "relatív autonómiája"

A **rokon szó** elengedhetetlen.

Cerar elutasítja az abszolút jogi autonómiát, mert a jogot elkerülhetetlenül befolyásolják a politikai hatalom, az erkölcs, a szokások, a társadalmi érdekek, a szakmai struktúrák és a történelmi körülmények.

Ugyanakkor ugyanúgy elutasítja az ellenkezőjét, miszerint a jog csupán politika egy másik szókincsben.

2009-es "**A jog és politika kapcsolata**" című műve talán a legvilágosabb elemző megfogalmazást adja ennek az álláspontnak. Három fő módot különböztet, ahogyan a politika találkozhat a joggal.

A politika tekintheti a jogot **célnak**: a politikai szereplők valóban az alkotmányos demokráciát, az emberi jogokat vagy a jogállamiságot kereshetik.

A politika a jogot eszközként tekintheti: jogi eszközöket használnak a politikák és politikai programok megvalósítására.

A politika akadályként tekinthet a jogot: a meglévő alkotmányos vagy jogi korlátok akadályozzák a politikai célokat. Ekkor konfliktus alakul ki. A politika megtörheti vagy semlegesítheti a jogi korlátokat, vagy a jogi autonómiát védő intézmények sikeresen korlátozhatják a politikát.

Ez a háromrészű modell elméletileg hasznos, mert elkerüli azt a feltételezést, hogy a jog és a politika állandó ellenség. Kapcsolatuk változó.

Miért válik a modern jog autonómmá

Cerar beszámolója nem tisztán normatív. Azt is felteszi, hogy milyen társadalmi mechanizmusok teszik lehetővé az autonómiát.

A professzionalizáció központi szerep. A differenciált jogi szakma, a szakterületi intézmények, a doktrínális technikák, a jogi formalizmus és a speciális jogi nyelv olyan területet teremtenek, ahol a jogi kérdéseket külső politikai parancsok nem oldanak meg azonnal.

A 2009-es tanulmányban a Cerar hangsúlyozza a professzionális ügyvédeket, a jogi formalizmust és a jogi nyelvezetet, mint a modern jog autonómiáját erősítő tényezőket. A speciális értelmezés akár egyfajta "jogi ezotérizmust" is eredményezhet, amely a laikusok számára elérhetetlen.

Ez érdekes szociológiai összetevője jogtudományának.

A jogi autonómia tehát nem csupán egy norma, amely azt mondja: "a politikusoknak békén kell hagyniuk a bírakat." Ez a következőképpen ismétlődik meg:

szakmai szerepek,

Speciális diskurzus,

jogi oktatás,

intézményi kompetenciák,

eljárási korlátok,

és belső jogi kultúra.

Mégis, ezek a mechanizmusok patológiává válhatnak. A túlzott formalizmus elszigetelheti a jogot a társadalomtól; a szakmai autonómia önhivatkozássá válhat; a jogi ideológia elrejtheti a hatalmat.

Ez az ambivalencia közvetlenül Cerar ideológiai elméletéhez vezet.

A jogállamiság mint ideológia – és hogy ez miért nem feltétlenül kritika

Cerar "**A jogállamiság ideológiája**" (2011) című műve az egyik legerősebb hozzájárulása a jogtudományhoz.

Elutasítja azt az egyszerűsítő feltételezést, hogy az "ideológia" feltétlenül hamis tudatosságot jelent, és ezért a jogállamiságnak vagy nem ideológiai, vagy csalárdnak kell lennie.

Állítása szerint a jog mindig bizonyos mértékig a domináns politikai hatalom és ideológia megnyilvánulása. De mivel a modern jog viszonylagos autonómiával rendelkezik, **saját, sajátos ideológiát** is kialakít.

A jogi ideológia két ellentétes funkciót láthat el.

Ha jogi autonómiával, alkotmányossággal és ellenőrzőkkel és egyensúlyokkal kapcsolatos, ellensúlyozhatja a túlzott politikai hatalmat. A jogosság, jogok, bírófüggetlenség, egyenlőség a törvény előtt és az eljárási korlátozások ideológiája konstruktívvá válik.

De a jogi ideológia politikai kisajátítás is lehet. A jogi formák elrejthetik az uralmat, legitimálhatják az önkényes politikákat, vagy jogi nyelvezetet adhatnak olyan projektekhez, amelyek kiüresítik a jog autonómiáját.

Ebben az esetben a jogi ideológia **önpusztítóvá** válik.

Ez sokkal finomabb álláspont, mint egyszerűen a jogállamiság "semlegesnek" nyilvánítása. Cerar szerint a jogállamiság **értékekkel teli és ideológiai jogos** értelemben. Legitimitása attól függ, milyen ideológiát képvisel, és hogy a jog és a politika közötti intézményi elkülönítés továbbra is hatékony-e.

Ezért két gyakori álláspont kerül előle:

a pozitivista fikció, miszerint a jogi intézmények normatívan semlegesek;

és a radikális-kritikus tézis, miszerint mivel a jog ideológiát tartalmaz, autonómiája csupán illúzió.

Cerar válasza ismét a **relatív autonómia**.

A "barát–ellenség" határ

Egy különösen erős állítás szerepel a 2009-es cikkben.

Cerar azt állítja, hogy a jog nem bővízheti a "miénk" és "az övék" közötti tisztán politikai különbséget, különösen annak szélsőséges barát-ellenség formában. Amikor ez a megkülönböztetés gyarmatosítja a jogi döntéshozatalt, a politika elnyomja a jogot és károsítja a jogállamiságot.

A háttér felismerhetően schmitti-szerű, még akkor is, ha Cerar következtetése anti-Schmittian.

A politika megkülönböztetheti a barátokat és az ellenségeket. Az alkotmányjog ezen az alapon működhet anélkül, hogy ne hagyná abba saját funkcióját. A jogi egyenlőség, az eljárási jogok és az ítélethozatal függetlensége megköveteli, hogy a jogi szereplők a politikai konfliktust jogilag univerzális kategóriákká alakítsák.

Ez egy fontos jellemzőt mutat Cerar pozíciójából:

Az, hogy a jog és a politika ontológiailag összekapcsolódnak, nem jelenti azt, hogy a jogi szereplőknek politikailag kellene viselkedniük.

Épp ellenkezőleg. Mivel a politika állandóan jelen van a jog körül és azon belül, a modern alkotmányosság intézményesen ápolta távolságot követel a politikai kritériumoktól.

Cerar tehát sem pozitivista, sem jogi realista nem

Pozícióját most már pontosabban lehet meghatározni.

Nem lehet szigorú pozitivistáknak minősíteni, mert tagadja, hogy a jogot megfelelően lehetne megérteni erkölcs, politika, értékek és tágabb emberi valóság nélkül.

Nem klasszikus természeti jogász, mert nem egyszerűen vonja le a pozitív jogokat egy rögzített természetes lényegből. Korai emberi jogi elmélete kifejezetten hangsúlyozza a jogi személy jogilag konstruált jellegét és az etikai igények racionális-intézményi átalakulását.

Nem jogi realista vagy a kritikai jogtudományok elméleti szakértője reduktív értelemben, mert határozottan elutasítja azt az állítást, hogy a jogot össze lehet omlni politikai küzdelemben.

Nem elsősorban a dworkini típusú értelmező. Az ítélet és az elvek számítanak, de Cerar egyedi érdeklődése sokkal szélesebb körű: a különböző normatív területek és azok közötti társadalmi mechanizmusok ontológiai kapcsolata, amelyek révén a jog relatív autonómiát szerzik.

A legmegfelelőbb osztályozás tehát valami olyasmi, mint **az integratív, holisztikus és posztpozitivistai jogtudomány**, amely egyre több **etikai és humanista alkotmányosság** elemekkel rendelkezik.

Törvény és erkölcs: egység intézményi fúzió nélkül

Cerar jog- és erkölcselmélete szinte pontosan ugyanazt a szerkezetet követi, mint a jog- és politikaelmélete.

Egyszinten a jogi és erkölcsi normáknak eltérő formáik, intézményei és szankcióik vannak. Egy jogrendszer nem engedheti meg, hogy minden tisztviselő egyszerűen a magánlelkiismeretet helyettesítse a törvény megalkotott törvény helyett.

Mélyebb szinten azonban a jog nem menekülhet az erkölcs elől, mert alapvető céljai és legitimitása az értékekhez kötődnek.

2023-as esszéje egyértelművé teszi az ontológiai álláspontot: Cerar a hagyományos jog elképzelését "etikai minimumként" idézi, de tovább megy. A legmélyebb ontológiai nézőpontból a jog és az erkölcs végső soron nem különálló jelenségek; megkülönböztetésük a racionális emberi reflexió által születik.

Ez elkerüli a durva képletet, mint például:

Az erkölcs mindig jogilag felülírja a törvényt.

Cerar sosem mondja ezt.

Ehelyett:

Az erkölcs a jog alkotó környezetéhez és mélyebb normatív alapjához tartozik, míg a pozitív jog megőrzi saját intézményi tekintélyét.

Ez a különbség kulcsfontosságú, amikor a bírásról és a lelkiismeretről beszélünk.

"Több etikát, kevesebb jog"

A 2000-es évek végén és a 2010-es évek elején a Cerar egyre inkább előtérbe helyezi **az etikai** kérdéseket.

A fejlődés látható olyan írásokban is, mint az **"O razmerju med moralo in pravom"** ("Az erkölcs és a törvény kapcsolatáról"), 2011-es munkája az etika és a jog oktatásáról, valamint a

2014-es "**Pravo potrebuje etiko**" – "A jog etikára van szüksége". A bibliográfiai feljegyzések szerint ez az etikai irány egyre hangsúlyosabbá válik.

A kulcstétel nem az, hogy az etika eltörölheti a jogot. Cerar kifejezetten ellenáll ennek az elképzelésnek.

A modern pluralista társadalom továbbra is általános jogi szabályokat, intézményeket és végrehajtható döntéseket igényel. Etikai elvárások önmagukban nem tudják összehangolni az összes konfliktust.

Ehelyett a **túlzott jogi szabályozás gyakran etikai hiányosságot jelez**. Ha az állampolgárok, szakemberek és köztisztviselők nem rendelkeznek belső felelősséggel, a törvényhozók megpróbálják az erkölcsi önönfeket egyre részletesebb szabályokra cserélni.

Ezért a gondolat néha összesűrődik a "több etika, kevesebb jog" szóba.

Ezt leginkább a jogi hipertrófia **elméleteként lehet értelmezni**. A jogtól azt kéri, hogy kompenzálja az erkölcsi kultúra kudarcait. De van határa annak, amit a jog elérhet. Egyre több jogi norma bonyolultságot, formalizmust és stratégiai megfelelést eredményezhet anélkül, hogy felelősségteljes magatartást teremtené.

Az érett Cerar tehát megkülönbözteti:

külső jogi szabályozás,

szakmai etika,

személyes erkölcsi lelkiismeret,

és szélesebb körű etikai kultúrát.

Egy egészséges alkotmányos rendhez mindnégy megfelelő arányban szükség van.

A fontos korlát: az egyéni lelkiismeret nem irányítja a jogrendszert

Cerar etikai fordulata soha nem válik erkölcsi szubjektivizmusba.

Későbbi bírósági lelkiismeretről folytatott beszélgetései világossá teszik, hogy a bíró személyes erkölcsi meggyőződése nem válhatna korlátlan forrássá a hivatalos jog számára. A bíró az Alkotmány és a jogrendszer keretein belül cselekszik, és a szakmai jogi etika bizonyos fegyelmet igényelhet, amely eltér a magánerkölcsi meggyőződéstől.

Ez elméletileg azért fontos, mert megvédi Cerar-t az antipozitivizmust elleni megszokott ellenvetéstől: ha az erkölcs a törvény része, miért ne kényszerítheti minden tisztviselő egyszerűen a saját erkölcsét?

Cerar válasza lényegében az, hogy a magánerkölcsnek maga is jogi és szakmai racionalizáción kell átesnie, amikor közhivatalban gyakorolják.

Ez a jogokkal kapcsolatos első tézisének kiterjesztése: a jogi intézmények diffúz emberi-erkölcsi valóságokat alakítanak strukturált jogi kategóriákká.

Lelkiismereti elutasítás: a jogok, kötelességek, erkölcs és jog 2025-ös szintézise

Cerar 2025-ös "**Lelkiismereti elutasítás**" című cikke szokatlanul erős bizonyítékot ad jogelméletének folytonosságára.

Azt állítja, hogy a lelkiismereti ellenállás elsősorban **erkölcsi jelenség**. Valódi erkölcsi formájában eredetileg nem "jog", hanem **belső erkölcsi kötelesség**: az egyén a lelkiismeretet parancsoló viselkedésként tapasztalja, még akkor is, ha a törvény mást parancsol.

Csak akkor válik ez az erkölcsi jelenség a racionalizált jogi szférába való átültetésé, hogy **lelkiismereti ellenállás joga** vált. A jog a jogok és a hozzá tartozó kötelezettségek kettős szerkezetén keresztül működik; ennek következtében egy eredetileg erkölcsi kötelességet jogilag védett jogként írja le újra.

Ez szinte tökéletes miniatűrje Cerar egész jogtudományának.

Van egy mögöttes emberi-erkölcsi valóság.

A racionális reflexivitás megkülönbözteti az erkölcsi és jogi normativitást.

A törvény a morális jelenséget saját fogalmi architektúrává fordítja.

A jogi jog tehát sem azonos, sem teljesen elszakadt erkölcsi forrásától.

És a jogi autonómia továbbra is szükséges: a lelkiismereti ellenállás nem válhat általános engedéllyé minden normának, amit erkölcsileg nem kedvelünk, mert a lelkiismereti ellenállás korlátlan legalizálása magát a jogi rendet is aláásná.

A figyelemre méltó, hogy a 2025-ös cikk visszaadja azt a struktúrát, amely már jelen volt az 1993-as jogok és kötelezettségek elméletében. Finomítás történt, de nem hagyták fel az eredeti modellt.

Az emberi jogok újragondolása 2024-ben: jelentős elméleti finomítás

A 2024-es "**Človekove pravice med politiko in pravom**" ("Emberi jogok a politika és a jog között") című cikk különösen értékes, mert Cerar újra felveszi azt a témát, amellyel szisztematikus jogtudománya több mint harminc évvel korábban kezdődött.

A cikk szerint az emberi jogok egy **egységes, de racionálisan differenciált és összetett etikai-filozófiai elképzelésből erednek, amely az alapvető emberi javak védelmét** szolgálja. Politikai és jogi formáik részben egybeesnek, de eltérő funkciókat is bírnak, mert maguk a politika és a jog is eltérnek.

Ez közvetlen bizonyíték arra, hogy a monista/differenciálációs modell épségben fennmaradt.

De van egy fontos fejlemény is.

Cerar most már egyértelműbben hangsúlyozza a **jogok történelmi és társadalmi kondicionálását**. A jogok elismerése és védelme a fennálló társadalmi elképzeléseken függ, és ebben a szociológiai/történelmi értelemben az emberi jogokat nem lehet egyszerűen empirikusan univerzálisnak nevezni.

Ezt nem szabad összetéveszteni azzal, hogy Cerar elhagyta az emberi jogok normatív eszméjét.

Ugyanebben a cikkben azt állítja, hogy az emberi jogok valódi védelme egy demokratikus politikai rendszert igényel, amely politikai liberalizmuson, jogállamiságon és hatékony fék-egyensúlyokon alapul.

Ezért **az univerzalitás két különböző jelentése** működik.

Normatív módon az alapvető emberi javak univerzális védelemre való igényt váltanak ki.

Szociológiailag és történelmileg az "emberi jogok" fogalma, elismerése és intézményi megvalósítása összefüggő kulturális és politikai eredmények.

Ez a megkülönböztetés a késő Cerarban jóval egyértelműbb, mint az 1990-es évek elején.

Ezt valódi elméleti fejleménynek tekintem.

Az emberi jogok mint politikai-jogi dualizmus

A 2024-es cikk a jogelméletet is integrálja a jog-politika elméletével.

Az autoriter és totalitárius államokban Cerar szerint a "jogpolitika" túlnyomórészt a politikai politikának van alárendelve. Ezzel szemben a demokratikus jogállamiság körül a kapcsolat **dinamikussá válik, részben együttműködővé, részben versengővé** válik: néha a politika győzelmeskedik, néha a jogi intézmények.

Ez kifinomultabb, mint egy egyszerű "törvénynek kell uralnia a politikát" formulája.

Az alkotmányos demokrácia kölcsönös korlátozást igényel.

A politika demokratikus legitimitással bír, és kollektív cselekvést indít.

A jog intézményesíti a korábbi kötelezettségeket, jogokat, eljárásokat és korlátokat.

Egyik sem tudja helyettesíteni a másikat.

Az emberi jogok mindkettőt megkövetelik: a politikának felismerni és megvalósítását, a jog pedig stabilizálni és megvédeni őket, még az ideiglenesen domináns politikai többségekkel szemben is.

A politikai és jogi dimenziók így alkotják azt, amit Cerar dualizmusnak nevez, amelynek megőrzése önmagában is szükséges a demokrácia és a jogállamiság érdekében.

Alkotmány, alkotmányos hűség és politikai kultúra

Cerar alkotmányelmélete erős kulturális komponensként is tartalmaz.

Az alkotmányos hűségről szóló vitákban hangsúlyozzák, hogy az alkotmány nem csupán egy technikailag felsőbbrendű törvény. Elősegíti a folytonosságot és a közös politikai elvárásokat, különösen a demokrácia és az alapvető jogok terén.

Ám Cerar nem támogatja az alkotmányos fetisizmust. Az alkotmányt nem szabad "rejtélybe vonni"; tartalmazhat hibákat, és módosítást igényelhet. A lényeg, hogy az alapvető alkotmányos átalakulások ne váljanak átmeneti politikai többségek eszközeivé megfelelő konszenzus és alkotmányos kultúra nélkül.

Ez közvetlenül az ő relatív autonómia elméletéből következik. Az írott alkotmányos rendelkezések nem védhetik meg magukat. Működésük a következőktől függ:

jogi intézmények,

politikai visszafogalma,

szakmai jogi kultúra,

alkotmányos tudatosság,

és a nyilvános elkötelezettség.

Ezért a **jogi kultúra** egyre fontosabbá válik Cerar érett elméletében.

A 2021-es kormányzás utáni fordulat: a törvényalkotás mint társadalmilag beágyazott folyamat

Érdekes fejlemény történik Cerar miniszterelnöki és külügyminiszteri időszaka után. 2021-es tanulmánya, a **"Nastajanje zakona s perspektive (predsednika) vlade"** a törvényalkotást a kormány és a miniszterelnök szemszögéből vizsgálja.

A cikk kifejezetten figyelmeztet a túlzottan leegyszerűsített, formális jogalkotásra. A törvényeket nem csak minisztériumok, kabinetek és parlamenti színpadok készítik. Számos szervezett érdekelt, szakértő, állampolgár és média vesz részt közvetlenül vagy közvetve a jogszabályok kialakításában; magukat a médiát politikai, gazdasági és egyéb háttérérdekek befolyásolják.

Ez nem jelent új jogászrendszert, de fontos gazdagítás.

A korábbi Cerar elméletileg azt állította, hogy a jog és a politika egy társadalmi valóság áthatoló dimenziói.

A későbbi Cerar **intézményi tapasztalatból képes leírni, hogyan történik ez az áthatolás valójában a törvényhozási termelésben.**

Ezért **gyakorlati-intézményi mélyülésről** beszélnek, nem elméleti átalakulásról.

A legújabb szakasz: az etikai jogtól a kifejezetten humanista joggyakorlatig

A legfeltűnőbb hangsúlyváltozás Cerar írásaiban történt 2020 után.

2023-as **"A jog jövőbeli fejlődésének etikai perspektívája"** című műve két fogalmot helyez elő jogtudományának középpontjába: a **jog emberiségét és emberiségét.**

Megkülönbözteti őket.

A *jog embersége* azt jelenti, hogy a törvényt emberek hozzák, és az emberekre irányul.

A *jog embersége* azt jelenti, hogy az emberi méltóság és jólét alapvető normatív alapját képezi.

E nézet szerint a jog nem létezhet megfelelően elegendő etikai alap nélkül, és a jogállamiság különösen erős etikai értékekhez való rögzítést igényel.

Ez valódi megerősítése elméletének normatív komponensének.

A korábbi Cerar a multidimenzionalitásra és az ontológiai összekapcsoltságra helyezte a hangsúlyt.

A néhai Cerar hajlandóbb meghatározni, hogy a törvénynek **végző soron mit kellene szolgálnia**: az emberi méltóságot, a jólétet és az emberi együttélést.

Három veszély a jogra nézve

A 2023-as cikkben Cerar három fő fenyegetést azonosít az etikus jogra nézve.

Az egyik az etikai hiányosság a környező társadalomban.

Egy másik a autoriter vagy totalitárius politikai hatalom.

A harmadik – és új – veszély az autonóm mesterséges intelligencia.

Az első kettő folyton a régebbi elméletével.

Az etikai hiány a pozitív jogot megfelelő erkölcsi-kulturális támogatás nélkül hagyja.

A totalitarizmus tönkreteszi a jog relatív autonómiáját azzal, hogy aláveti azt a politikai hatalomnak.

Az MI radikálisan más problémát teremt, mert potenciálisan megkérdőjelezi a **normativitás emberi szerzőségét**.

Mesterséges intelligencia és a jog meghatározása

Cerar tovább fejti ezt az érvet a 2024-es "**Etičnost prava in umetna inteligenca**" ("A jog és a mesterséges intelligencia etikája") című művében.

Elutasítja a gépi intelligencia és az autentikus, többdimenziós emberi intelligencia közötti egyenletet. Még egy fejlett autonóm MI is szerinte hiányozna az autentikus **emberiségből és az emberességből**, amelyeket ő az etika és a jog alkotóelemeiként kezel.

Az ebből fakadó érv radikális.

Ha az MI továbbra is az emberek által használt eszköz a törvényhozáshoz, az irányításhoz vagy az ítélethozatalhoz, akkor is van emberi jogunk, amelyet technológiailag az MI segít.

De ha egy teljesen autonóm, nem emberi intelligencia a saját normatív rendje független teremtője és végső címzettje lenne, Cerar kétli, hogy ez még mindig megérdemelné-e a **törvény** nevet az **autentikusan emberi** értelemben.

Ez több, mint a meglévő MI szabályozás alkalmazása. Ez egy **ontológiai határkérdés**: milyen feltételek teszik a jogot jogosá?

Válasza antropocentrikus: a törvény elválaszthatatlan a többdimenziós emberi létezésről.

Akár elfogadja ezt a következtetést, akár nem, ez fontos új kiterjesztést jelent jogtudományának.

Cerar későbbi munkáiban természetjog-elméleti szakértővé válik?

Csak részlegesen, és a besorolás félrevezető lenne, ha feltétel nélkül írná meg.

A késői ragaszkodása, hogy a méltóság, a jólét és az etika az emberi jog alapjai mindenképpen közelebb viszi őt a **nem pozitivista** és természetjog-szerű álláspontokhoz.

De több jellemző megkülönbözteti őt a klasszikus természetjogtól.

Először is, megőrzi a jogi autonómia tézisét.

Másodszor, a pozitív jogi intézmények továbbra is nélkülözhetetlenek.

Harmadszor, a magánerkölcs nem lehet egyszerűen érvényteleníteni a hivatalos jogot.

Negyedszer, emberi jogi elmélete továbbra is hangsúlyozza a történelmi és társadalmi közvetítést.

Ötödszer, magukat a jogi fogalmakat a racionalizáció termékeinek írja le, nem pedig a metafizikai erkölcsi entitások közvetlen másolataiként.

Ezért a késői Cerarot inkább **etikai posztpozitivistákként lehet** leírni, mint hagyományos természetjog-elméleti alkotóként.

A legfontosabb fejlődési változások

Az 1989 és 2025 közötti időszak egészét áttekintve inkább a **hangsúlyváltozásokat látnám meg, mint paradigmaváltásokat**.

Az első szakasz, körülbelül 1990–1996, elsősorban **antropológiai és emberi jogi irányú**. Cerar a személy jogi konstrukcióját, a jogok többdimenzióját, valamint a jogok és kötelezettségek szükséges kiegészítő jellegét vizsgálja.

A második szakasz, amely 2001–2004-ben csúcsosodott ki, a nagy **filozófiai-szisztematikus szakasz**. A racionalitás, irracionalitás, ontológiai egység és racionális differenciálás fogalmi általános elméletet adnak, amely képes megmagyarázni a jogot és különösen az alkotmányt.

A harmadik szakasz, nagyjából 2004–2011, az **intézményi differenciálódás szakasza**. Cerar egyre inkább a jog és a politika kapcsolatára, a viszonylagos autonómiára, a szakmai jogi kultúrára, a jogi ideológiára és a jogállamiságra koncentrált.

A negyedik szakasz, nagyjából 2010–2014, egyre inkább az **etikát, a felelősséget és a jogi kultúrát hangsúlyozza**. A "jog etikai igényű" formulája válik központi szintre.

Az ötödik szakasz, miután visszatért a kormányzati hivatal után a tartós tudományos íráshoz, egy **szintetikus és humanista szakasz**. A korábbi témák visszatérnek, de most már kapcsolódnak a gyakorlati törvényhozási tapasztalathoz, emberi méltósághoz, technológiához, mesterséges intelligenciához és az emberiség jövőjéhez. A 2024-es emberi jogi cikk és a 2025-ös lelkiismereti ellenállás cikk kifejezetten összekapcsolja ezt a szakaszt az 1990-es és a 2000-es évek eleji elméleti felépítésével.

Mi marad változatlan az egész időszak során?

Számos tézeni figyelemre méltó kontinuitást mutat.

Először is, a valóság mélyebb, mint a jogi kategóriái. A természetes ember és a jogi személy közötti különbség 1993-ban előrevetíti az alapvető erkölcsi valóság és a racionálisan differenciált jogi forma közötti különbséget 2025-ben.

Másodszor, a jog egy racionalizációs folyamat. Elvonza, általánosít, kategorizál és intézményesíti a szélesebb emberi valóságokat.

Harmadszor, a racionális differenciáláció szükséges, de soha nem ontológiailag abszolút.

Negyedszer, a jog tehát csak relatív autonómiával rendelkezik.

Ötödszer, a politikai hatalom elkerülhetetlen a törvény kialakulásában, de nem szabad minden jogi műveletet irányítani.

Hatodik, a jogok nem választhatók el a kötelezettségektől.

Hetedik, a modern jogállamisági intézmények olyan erkölcsi és kulturális környezetet igényelnek, amelyet a pozitív szabályok önmagukban nem tudnak előállítani.

Nyolcadik, a jognak végső soron az emberekkel való kapcsolatot kell tartania, mint többdimenziós erkölcsi ügynökökkel.

Ezek a kontinuitások elég erősek ahhoz, hogy **egyetlen cerarius elméleti programról** beszéljék, nem pedig egy egymástól független elméletek sorozatáról.

Cerar belső feszültségei

Az elmélet intellektuálisan vonzó, részben azért, mert összeegyezteti az ellenzéket, de éppen itt merülnek fel a fő nehézségei.

Az ontológiai monizmus túl sok mindent magyarázhat

A legmélyebb állítás – hogy a jog, az erkölcs és a politika végső soron egyesek – jelentős filozófiai erővel bír, de nehéz tesztelni.

Ha minden differenciált jelenség végső soron egyetlen valóság kisugárzása, az állítás inkább metafizikai háttérfeltételezéssé válhat, mint jogászati magyarázat.

A nehezebb elméleti kérdés nem az, hogy végső soron minden összekapcsolódik-e, hanem az, hogy mennyi **autonómiával rendelkezik minden differenciált szférának, milyen mechanizmusok révén és milyen körülmények között.**

Cerar intézményi írásai részben erre a szakmák, bíróságok, formalizmus, nyelv és ellenőrzések és egyensúlyok révén válaszolnak. De maga az ontológiai alapfelvetés sokkal szélesebb marad, mint ezek az empirikus mechanizmusok.

Az egység/szétválasztás problémája

Cerar azt mondja, hogy a jog és a politika szétválasztása ontológiailag illúzórikus, és annak fenntartása elengedhetetlen.

Ezt a kétszintű elméletével lehet védeni, de ez egy állandó kérdést vet fel:

Mikor vált pontosan a legitim kölcsönös függőség illegitim politikai gyarmatosítássá?

A 2009-es cél/eszköz/akadály modell segít, akárcsak a barát/ellenség megkülönböztetésének behozatalának tilalma, de nincs olyan algoritmus, amely minden határvonalas esetet képes lenne megoldani.

Ez nem feltétlenül Cerar egyedi hibája; pontosan tükrözheti az alkotmányos demokrácia természetét.

Univerzális etika kontra történelmileg feltételes jogok

Egy második feszültség különösen akkor válik feltűnővé, amikor a 2023-as és 2024-es műveket együtt olvassuk.

2023-ban Cerar azzal érvel, hogy az emberi jog elegendő etikai alapot igényel, amely az emberi méltóságon és jóléten alapul.

2024-ben hangsúlyozza, hogy az emberi jogok elismerése történelmileg és társadalmilag kondicionált, ezért nem egyszerűen egyetemes empirikus társadalmi jelenséggé.

A legjobb megbékélés a **normatív univerzalitás megkülönböztetése a társadalmi-történelmi univerzitástól**. Cerar rendszere azonban profitálna egy teljesebb magyarázattól arról, miért rendelkezik univerzális érvényességgel maga az etikai alap, ha az emberi normatív tudatosságot történelmileg közvetítik.

Véleményem szerint ez az egyik legtermékenyebb nyitott kérdés a késői elméletében.

Egy lehetséges veszély a jog–kötelezettségek tézisében

Cerar köteleességekhez való ragaszkodása valódi korrekciót tartalmaz a rendkívül individualista jogdiskurzussal szemben. Egyetlen jog sem működhet kötelezettségek, intézmények és kölcsönös felelősség nélkül.

De politikai kockázat van bármilyen "a jogokat a köteleességekkel kell egyensúlyozni" érvben: az autoriter kormányok hivatkozhatnak az állam vagy közösség felé irányuló kötelezettségekre, hogy gyengítsék a jogokat.

Cerar maga biztosít védelmet e értelmezés ellen. Elismeri, hogy a modern jogdiskurzus történelmileg a hatalom elleni védelmet hangsúlyozta, és érett elmélete az emberi jogokat, a liberális demokráciát, az ellensúlyokat és a jogállamiságot kölcsönösen függővé teszi.

Ezért a legvédehetőbb cerarius megfogalmazás nem:

kevesebb jog, több köteletség,

hanem inkább így van:

erős jogok és a kötelezettségek tudatossága a jogok kölcsönös fenntarthatóságához szükséges kötelezettségekről.

Ez a különbség fontos.

Ehhez hasonló veszély a "több etika, kevesebb törvény"

Ugyanez a feltétel érvényes az etikai fordulatra is.

Egy pluralista társadalom nem helyettesítheti egyszerűen a végrehajtható jogokat és intézményeket etikus viselkedésre való felszólításokkal. Az állampolgárok nem értenek egyet az erkölcsben, és a hatalmi aszimmetriák miatt a tisztán önkéntes etikai szabályozás nem elegendő.

Cerar tisztában van erről. Elmélete kifejezetten a jogot mint nélkülözhetetlen differenciált rendszert tart fenn, nem pedig erkölcs helyettesítését javasolná.

Ennek következtében a "több etika, kevesebb jog" kifejezést úgy kell értelmezni, mint a **felesleges jogi túlzás kritikáját**, nem pedig az alkotmányos garanciák felbontására irányuló programot.

Az MI egy mélyebb, megoldatlan problémát tár fel

Cerar MI-elmélete talán a legérdekesebb új kérdést veti fel.

Ha a jog szükségszerűen "emberi", akkor ez a állítás:

egy definíció,

egy empirikus történelmi általánosítás,

Vagy normatív követelmény?

Ha definíciós jellegű, akkor bármilyen autonóm MI normativitás egyszerűen megszűnik jogként definíció szerint.

Ha történelmi, a jövőbeli fejlemények meghamisíthatják.

Ha normatív, Cerarnak meg kell magyaráznia, miért csak az emberek birtokolhatnak olyan erkölcsi cselekvőképességgel, amely a joghoz szükséges.

A többdimenziós hiteles emberi intelligencia fogalma részben adja a választ, de ez egyértelműen egy olyan terület, ahol a cerarius elmélet még fejlődhet.

Az is beszédes, hogy az MI probléma nem pusztítja el régi rendszerét. Ez arra kényszeríti, hogy új technológiai szinten tegye fel azt a kérdést, amellyel az 1990-es évek elején kezdte:

Mi a kapcsolat az emberi gazdag valóság és az általunk jognak nevezett absztrakt normatív konstrukciók között?

Cerar helye a jelentős jogászai pozíciók között

Ha a jogi elmélet nemzetközi térképére kerül, a Cerar köztes, de megkülönböztető helyet foglal el.

A **kelsen-tisztulás ellen** ragaszkodik hozzá, hogy a jogot nem lehet teljesen elszigetelve érteni az erkölctől, politikától és az emberi létezésről.

Az erős **jogi realizmussal** és a **Kritikai Jogi Tanulmányokkal** szemben ragaszkodik hozzá, hogy a modern jog valódi relatív autonómiával bír, és hogy ennek az autonómia fenntartása civilizációs teljesítmény.

Az egyszerű **természetjogi következtetéssel** szemben hangsúlyozza a differenciálást, a pozitív intézményesítést, a történelmi véletlenszerűséget és a jogi fogalmak speciálisan megalkotott jellegét.

A **schmitti politikai egzisztencializmussal szemben** azt állítja, hogy a barát/ellenség megkülönböztetésének nem szabad megengedni, hogy a jogot gyarmatosítsa.

A jogi moralizmussal **szemben** ragaszkodik hozzá, hogy az egyéni lelkiismeretet intézményi jogszerűség és szakmai etika közvetíti.

Egy tisztán **technokrata jogelmélettel** szemben legújabb írásai ragaszkodnak a lerövidíthetetlen emberiességhez és emberiséghez.

Az eredmény közel áll ahhoz, amit **holisztikus vagy integratív jogtudománynak** nevezhetnénk, de egy különösen cerarius filozófiai formulával:

ontológiai monizmus + racionális differenciálódás + relatív jogi autonómia + etikai humanizmus.

Ez a négyrészes formula jobban tükrözi érett jogi elméletét, mint bármely hagyományos iskolai címkét.

Mennyire eredeti Cerar hozzájárulása?

Több elemnek egyedileg is nyilvánvaló elődei vannak. A jog és erkölcs közötti különbség, a jog viszonylagos autonómiája, jogok és kötelességek, a jogállamiság alkotmányossága és a jogi professzionalizáció mind széles nemzetközi szakirodalommal rendelkezik.

Cerar eredetiségének erősebb állítása a **sajátos szintézisükben** rejlik.

A legjellegzetesebb az a ragaszkodója, hogy:

Ugyanazok a különbségek, amelyeket a modern jog intézményesítésként meg kell őriznie, mélyebb ontológiai szinten nem abszolút megkülönböztetések.

Ez lehetővé teszi számára, hogy egyszerre állítsa, hogy a jog elválaszthatatlan a politikától, és hogy az alkotmányos demokrácia a jog és a politika elválasztásán alapul.

Hasonlóképpen, az erkölcs és a jog végső soron összekapcsolódnak, mégis a bírák nem helyettesíthetik egyszerűen a pozitív jogot személyes lelkiismerettel.

Az emberi jogok mélyebb etikai jelentéssel bírnak, mégis jogi formáik történelmileg és intézményileg épülnek fel.

Ez a mintázott mozgás—**egység** → **racióális differenciálódás** → **relatív autonómia** → **szükséges interakció**—olyan következetesen ismétlődik, hogy megérdemli, hogy Cerar jellegzetes elméleti szerkezetének tekintsék.

Második, különösen jellegzetes hozzájárulása a **jogok/kötelezettségek architektúrája**, különösen, ha a korai emberi jogi elméletet együtt olvassuk a 2025-ös lelkiismereti ellenállás elméletével. Egy erkölcsi kötelesség jogjoggá válhat pontosan azért, mert a jog a normatív valóságot egy jogok és kötelezettségek attributív-imperatív szerkezetén keresztül racionalizálja.

Harmadik jelentős hozzájárulása a **jogi ideológia elmélete**, amely **potenciálisan konstruktív** volt. Nem pusztán a jog szennyeződésének tekintené, hanem megmutatja, hogyan képes egy autonóm jogi ideológia maga is korlátozni a politikai ideológiát – miközben ugyanakkor politikai elfogásnak is hajlamos lehet.

Legújabb potenciális hozzájárulása a jog **emberi és emberisége** közötti különbség az autonóm mesterséges intelligencia elleni szembeállítás során.

Cerar elméleti fejlődésének végső értékelése

Ezért **nincs bizonyíték arra, hogy 1989 után Cerar korai joggyakorlatának alapvetően elhagyta** volna. Épp ellenkezőleg, 2023–2025-ös írásai szokatlanul erős megerősítést nyújtanak a folytonosságra.

A fejlődés egy táguló körként ábrázolható.

Az 1993-as Cerar a többdimenziós emberrel kezdődik, és azt kérdezi, hogyan épülnek jogilag a jogok és kötelezettségek.

A **2001-es Cerar** ezt általánosítja a modern jog racionális és nem-racionális dimenzióinak elméletévé.

A **2004–2011-es Cerar** ezt az elméletet alkalmazza az alkotmányokra, a politikára, a jogi autonómiára és a jogállamiság ideológiájára.

A **2010–2014-es Cerar** erősíti az etika, a jogi kultúra és a személyes felelősség szerepét.

A **2020 utáni Cerar** a kormányzati és jogalkotás gyakorlati tapasztalatait integrálja a régebbi keretrendszerbe, és egyre inkább a méltóságot, az emberiséget és az emberiességet helyezi a normatív középpontba.

A **2024-es Cerar** visszatér az emberi jogokhoz, és még egyértelműbbé teszi politikai/jogi kettősséget és történelmi kondicionálásukat.

A **2025-ös Cerar** lelkiismereti ellenállással tér vissza a jogok/kötelességek problémájához, és bemutatja, hogyan alakul át az erkölcsi kötelezettség jogi racionalizáláson keresztül jogi joggá.

Tehát **történt egy fejlődés**, de ez elsősorban egy mozdulás az eredetileg többdimenziós és ontológiai elméletből egyre **normatívabb-humanista joggyakorlat** felé. Cerar egyértelműbben vette azt az állítást, hogy a jog autonómiája és racionalitása önmagukban nem célok. Igazolhatóak abban a mértékben, hogy megőriznek egy alkotmányos rendet, amely képes megvédeni az emberi méltóságot, alapvető javat, felelősséget és humánus társadalmi együttélést.

Ezért végső soron Cerar érett jogtudományát egy **humanista elméletként jellemezném, amely viszonylag autonóm jog volt, ontológiai monizmuson alapul**: a jogot pontosan meg kell választani az erkölctől és a politikától ahhoz, hogy jogi funkcióját ellássa, de ontológiailag soha nem lehet elválasztani egyiktől sem, és legmélyebb igazolása azokban az emberi és humánus értékekben rejlik, amelyeket a megkülönböztetett jogi intézményeknek kell védeniük.

Anton Perenič jogelmélete

Kérjük, részletesen írják le és elemezzék Anton Perenič jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelenő elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Anton Perenič 1989 utáni jogi elméletét leginkább nem úgy érthető, **mint egy jogtudományból egy teljesen másra való áttérést, hanem egy már fejlődő "jog relatív autonómiája" elméletének jelentős átirányítását.** A központi probléma, amely 1989 előtt foglalkoztatta – hogy a jog társadalmilag, gazdaságilag, politikailag és ideológiailag kondicionált, miközben mégis rendelkezik kifejezetten saját jogi struktúrákkal és értékekkel – központi maradt. Ami megváltoztatta, az a szélesebb elméleti és alkotmányos keret volt, amelyben erre a problémára válaszolt.

Az alábbi rekonstrukcióm különösen Perenič *Uvod v razumevanje države in prava (Bevezetés az állam és a jog megértéséhez)* című művére támaszkodik, amelynek első kiadását tudományos szakirodalomban 2005-ben idézik, és a katalogizált második, átdolgozott és kiegészített kiadása 2009-ben jelent meg. Az utóbbit a COBISS egyetemi tankönyvként írja le az állam- és jogrendről. Az online elérhető kereshető teljes szöveg egy tökéletlen OCR példány, ahol a szlovén diakritikus gyakran elvesznek, ezért inkább a fogalmi szerkezet miatt használom, nem pedig finom szöveges vagy kiadás-kritikus megkülönböztetésekhöz.

Az eredmény összefoglalt formában a következő:

Perenič a jog relatív autonómiájának marxista irányultságú elméletéből egy integrált, pluralista és alkotmányorientált joggyakorlat felé lépett, amelyben a jog egyszerre normatív rend, társadalmi jelenség és értékekkel teli intézményi gyakorlat. Megőrizte Marx jog társadalmi kondicionálásáról alkotott meglátását, de feladta a marxizmust, mint megfelelő, átfogó jogászai rendszert; egyre inkább a jogi autonómiát a modern jog, alkotmányos demokrácia, emberi jogok, jogállamiság, bírói függetlenség, jogi bizonyosság és jogi egyenlőség formális eredményeire építette; végül beépítette az európai, szupranacionális, globalizáló és "posztmodern" jogátalakulásokat az elméletbe.

Az átalakulás tehát meglehetősen jelentős, de a kontinuitás ugyanolyan feltűnő.

Az 1989 előtti kiindulópont elengedhetetlen a változás megértéséhez

Bár a kérdés a 1989 utáni publikációkat érinti, Perenič elméleti fejlődését nem lehet azonosítani anélkül, hogy röviden újraértelmeznénk, mit hozott az új korszakba.

Korábbi írásai közé tartozik *a Relativna samostojnost prava: prispevek k marksistični teoriji prava* (1981), *Še o odnosu med pravom in moralom* (1981), *Prispevki za teorijo prava* (1983), a francia nyelvű *La méthode axiologique entre le positivisme, le droit naturel et la sociologie* (1987), valamint a 1988-as alkotmányos elvekkel foglalkozó munka. Részt vett továbbá az 1988-as nagy gyűjteményben, a *Varstvo človekovih pravic-ban*, és hozzájárult az emberi jogok történelmi fejlődésének tanulmányához.

Ez a korábbi bibliográfia elméletileg feltáró. Az 1989 utáni érett Perenič **nem fedezte fel hirtelen értékeket, emberi jogokat, a jog és erkölcs kapcsolatát, vagy a szocializmus bukása utáni jogi autonómia problémáját**. Ezek a témák mind már jelen voltak.

Különösen fontos a *Relativna samostojnost prava* cím. Az alcím kifejezetten a marxista jogelméletbe helyezte ezt a művet. Ugyanakkor maga a **relatív autonómia** fogalma már magában foglalta azt a mechanizmust, amellyel Perenič később túlléphetett az ortodox marxizmuson: a jogot más társadalmi struktúrák kondicionálják, de nem redukálható rájuk.

Egy későbbi szlovén jogász, Marko Novak kifejezetten így emlékezett Perenič doktori munkájára: Perenič elemezte a jog és a politika/ideológia elkerülhetetlen kapcsolatát, miközben megőrizte azok megkülönböztetését, Novak pedig a teljes érték- és ideológiасemleges jog illúziója ellen hivatkozik a munkára.

Ez azt jelenti, hogy Perenič pályáját nem szabad így leírni:

A marxizmus → jogi pozitivizmus/liberalizmus.

Ez sokkal pontosabban:

A marxista relatív autonómia elmélet → deortodoxizált társadalmi jogtudományt → integrált jogtudományt → alkotmányos-demokratikus és európaiasan integrált jogtudományt.

Ez a különbség kulcsfontosságú.

A közvetlen 1989–1992-es átalakulás: a szocialista alkotmányos elméletből az alkotmányos demokrácia felé

Perenič szokatlanul közel állt Szlovénia tényleges alkotmányos átalakulásához. Ő volt a szakértői csoport hét tagjának egyike, akiket 1990. július 24-én neveztek ki az új szlovén alkotmány munkatervezetének előkészítésére. A csoport 1990 augusztusában dolgozott Podvinban, és demokratikus alkotmányokra és nemzetközi emberi jogi eszközökre merített. Az alkotmányos program ezen a szövegalkotási folyamat körül hangsúlyozta az emberi jogokat, a jogállamiságot, a pluralista parlamenti demokráciát, a törvényhozói, végrehajtó és bírói hatalom felosztását, a szociális államot és a kormányzati hatalom korlátozását.

Ezután 1991. június 25-től 1992. szeptember 30-ig a frissen létrehozott Szlovén Alkotmánybíróság bírójaként szolgált.

Ezt az intézményi életrajzot nem szabad automatikusan átalakítani értelmi fejlődésének oksági elméletévé – nincs bizonyítékunk, amely lehetővé tenné, hogy egy későbbi állítást egy adott alkotmánybírósági ügy okozott. De rendkívül jelentős intellektuális kontextust nyújt.

Perenič nem csupán a szocialista alkotmányosságról az alkotmányos demokráciára való átmenetet figyelte. Részt vett az új rend intézményi felépítésében.

1991-es **"Parlament in pravna kultura"** (*Parlament és jogi kultúra*) című cikke különösen tünet. Az archív metaadatok a jogi renddel, a kormányzattal és a jogi kultúrával társítják. Mivel az elérhető dLib nyilvántartás nem szolgáltatja a cikk használható szövegét, nem szabad részletes doktrínát a címéből kialakítani. Biztonsággal elmondható, hogy a **"jogi kultúra" már feltűnő kategória volt Perenič legkorábbi posztszocialista írásaiban**, pontosan akkor, amikor egy pluralista parlament és alkotmányos állam épült.

Ez a változás 1992-es cikkében is látható, amely a jogi egyenlőség elvének terjedelméről szól. Későbbi kutatások Pereničt idézik azzal az állítással, hogy a jogi egyenlőség különösen kiváltságos pozícióval rendelkezik normatív kiszámíthatósága és esetleges végrehajtása miatt, és hogy az egyenlőség központi elvként működik áthatja a jogi rendet.

Így az 1990-es évek elejére a jogi autonómia elmélete új alkotmányos tartalmat szerzett.

Az átmenet előtt a "relatív autonómia" elsősorban a marxista problémát válaszolta: **ha a gazdaság, az osztálystruktúra és a politika alkotja a jogot, akkor milyen értelemben bírhat mégis a jog saját logikájával?**

Az átmenet után ugyanaz az elképzelés intézményesen is átfogalmazható: **hogyan korlátozhatja hatékonyan a törvény a politikai hatalmat?**

Ez Perenič elméleti pályafutásának egyik legfontosabb fejleménye.

Az 1989 utáni korpusus: konszolidáció, nem pedig radikálisan eltérő rendszerek sorozata

Perenič 1989 utáni jelentős, elméleti monográfiák sorozata nem áll össze erősen polemikus elméleti monográfiákból. A korpus nagy része tankönyvi és rendszerezető jellegű.

Gorazd Kušej és Marijan Pavčnik közösen Perenič részt vett az 1992-es átdolgozott *Uvod v pravoznanstvo* kiadásban. A mű folytatta Kušej befolyásos általános jogtudományi hagyományát; a szlovén Akadémia kifejezetten megjegyzi, hogy a későbbi kiadásokat Kušej utódjai, Perenič és Pavčnik készítették.

Ezt követően hozzájárult a jogi oktatáshoz is, beleértve a 2002-es többszerzős *Uvod v pravo című művét, valamint egy másik Uvod v pravo második kiadást (2004)* az egyetemi tantervekben dokumentáltak.

Franc Graddal és Ivan Kristannal közösen írta a *Primerjalno ustavno pravo* című műt, amely először 2004-ben jelent meg, és a 2006-os második kiadásában szerepel a jelenlegi Ljubljana Jogi Kar tantervében. Ez a munka azért jelentős, mert megerősíti az összehasonlító-alkotmányos irányt, de mivel közösen írta, módszertani szempontból helytelen lenne minden állítását külön-külön Pereničnek tulajdonítani.

Legvilágosabb, érett egyéni szintézise az *Uvod v razumevanje države in prava*, amelyet először 2005-ben említene, és 2009-ben jelentősen átdolgozott második kiadásban jelent meg.

Az elméleti fejlődés tehát a következőképpen ábrázalható:

Időszak	Szellemi súlypont	Fő fejlesztés
1989 előtti háttér	Relatív autonómia; marxizmus; jog és erkölcs; axiológiai módszer; emberi jogok	Egy társadalmilag kondicionált, de kifejezetten jogi jelenség
1990–1992	Alkotmányalkotás, parlament, jogi kultúra, egyenlőség, alkotmányos döntéshozatal	A relatív autonómia intézményessé válik, mint alkotmányos politikai korlátozás
1990-es évek–2000-es évek eleje	Általános jogtudomány és bevezető/szisztematikus művek	Egy posztszocialista általános jogelmélet konszolidációja
2004–2009	Összehasonlító alkotmányosság, EU-jog, integrált jogtudomány, globalizáció és "posztmodern" jog/állam	Érett tények, normák és értékek szintézise egy többszintű alkotmányos környezetben

Ezért kevesebb bizonyíték van több egymást követő "Perenič-elméletre", mint egy **fokozatosan kitáguló elméletre**.

A jog érett ontológiája: tények, normák és értékek

Az érett elmélet fogalmi középpontja egy rendkívül világos, háromtagú szerkezet.

Perenič a jog természetének elméleteit úgy szervezi, hogy azok a jogi tapasztalat három alapvető összetevőjének nevez el:

jogi normák, társadalmi kapcsolatok/tények és társadalmi értékek.

Ezután a természetjogi, jogászi, normativista, szociológiai és integrál megközelítéseket tárgyalja. Az integrálméleteket válaszként mutatják be azoknak az elméleteknek a hiányára, amelyek a jogot csak egy dimenzióba redukálják. Miguel Reale háromdimenziós elméletével

kapcsolatban Perenič a tényeket, normákat és értékeket dinamikusan egymással összefüggő jogelemként kezeli.

Ez a legjobb belépés érett jogi elméletébe.

Ez egy hármas antiredukcionizmust **testesít** meg.

Egy tisztán normativista elmélet téved, mert elszigeteli a jogi normákat attól a társadalomtól, amelyben kialakulnak és működnek.

Egy tisztán szociológiai vagy közgazdaságtani elmélet téved, mert a kifejezetten jogos dolgokat hatalomra, érdekekre, társadalmi viszonyokra vagy gazdasági ok-okozatra bontja.

Egy tisztán axiológiai vagy természetjogos fogalom téved, ha a jogot pusztán igazsággá, erkölcsökké vagy értékévé alakítja, és elveszíti a pozitív intézményi normativitást.

Pereničnek ehelyett mindhárom dimenzióra szüksége van.

A ténytudományi dimenzió

A jog konkrét társadalmi körülmények között alakul ki. A gazdasági struktúrák, politikai kapcsolatok, érdekek, hatalom elosztása, technológia, társadalmi konfliktus és kulturális hagyományok számítanak.

Ez az elméletének azon eleme, amely leginkább összhangban áll a marxista örökséggel.

A normatív dimenzió

A jog saját, szervezett formát is kap: norma, kompetencia, jogi aktus, jogi forrás, hierarchia, eljárás, jogi viszony és jogi rendszer.

Ez magyarázza, miért nem lehet a politikát egyszerűen a joggal azonosítani.

Az axiológiai dimenzió

A jog szükségszerűen szembeszáll az igazságosság, egyenlőség, biztonság, szabadság, emberi jogok és legitimitás kérdéseivel.

Ennek következtében a joggyakorlat nem mutathatja be magát jogszerűen pusztán normatív anyag technikai manipulációjaként.

Ennek a szintézisnek a jelentőségét könnyen alábecsülik, mert Perenič inkább tankönyvben mutatja be, nem pedig egy új filozófiai iskola zászlaja alatt. Szerkezetileg azonban jelentős koherenciát ad érett munkájának.

Az ontológiai pluralizmus módszertani pluralizmussal párosítja

A háromdimenziós ontológia hasonló módszertani struktúrát generál.

Perenič megtartja a **dogmatikus módszert**, mint a jogtudomány nélkülözhetetlenségét: a jogi normákat értelmezni, elemezni és rendszerezni kell, az egyéni szabályokat pedig a jogrendszeren belül kell megérteni.

De a dogmatika nem elegendő.

A **szociológiai módszer** a jog és a környező társadalmi valóság közötti kapcsolatokat vizsgálja, különösen az oksági és funkcionális kapcsolatokat.

Az **axiológiai vagy deontológiai módszer** a pozitív jogot értékek alapján értékeli, és lehetővé teszi a jogtudomány számára, hogy feltegye a jogot, hogy kívánatos, igazolt-e vagy változtatásra szorul.

A történelmi és összehasonlító módszerek kiegészítik ezeket azzal, hogy a jogot időbeli fejlődésbe és különböző jogrendek között helyezik el. Értelmezési megközelítése hasonlóan elutasítja azt az elképzelést, hogy az ítélet mindig formális logikára is visszavezethető: a társadalmi, gazdasági, erkölcsi és technikai szempontok akkor válhatnak relevánssá, ha a jogi szöveg hiányos vagy nyitott.

Itt egy nagyon elegáns szerkezeti egyeztetés van:

Norma → **dogmatikus módszer**
tény → **szociológiai módszer**
értéke → **axiológiai módszer**

Az érett Perenič tehát ugyanolyan határozottan elutasítja a metodológiai imperializmat, mint az ontológiai redukcionizmust.

Ez fontos összefüggést mutat be 1987-es tanulmányának címével, *La méthode axiologique entre le positivisme, le droit naturel et la sociologie*. Már 1989 előtt is keresett egy pozíciót "a pozitívizmus, a természetjog és a szociológia között". Az 1989 utáni integrálelmélet tehát értelmezhető egy olyan probléma érettségének, amely már a késő szocialista korszakban is jelen volt.

A jog relatív autonómiája továbbra is a Pereniči jellegzetes szál

A legjellemzőbb pereniči fogalom, hogy még **mindig viszonylagos autonómia**.

Az érett tankönyvben a jog-politika kapcsolatot kifejezetten a jog relatív autonómiája címlapján tárgyalják. Perenič elutasítja mind a szétválasztást, mind az azonosulást. A jog és a politika különböző tulajdonságokkal bír, mégis szorosan összekapcsolódnak. A jog társadalmi körülményekből ered, nem pedig társadalmilag semleges technikai eszközként létezne; ennek ellenére a jogi forma ellenállhat a politikai vonulékosságnak és annak a kísérletnek, hogy lehetetlen politikai projekteket közvetlenül kötelező normákká fordítsák.

Ez elméletileg érdekesebb, mint egy egyszerű tézis, miszerint "a jog és a politika befolyásolja egymást."

Perenič megpróbálja megmagyarázni , **hogyan létezhet a kondicionálás és az autonómia együtt.**

A jog a politika által merít lényegi ösztönzéseket, de a politikának olyan formává kell fordítania, amelyet jogi kompetenciák, általánosság, absztrakció, eljárások, intézményi hierarchiák, jogi fogalmak, következetességi követelmények és az egyenlő bánásmód elvárásai jellemeznek.

Miután a politikai akarat megalapozott, már nem marad teljesen szabad politikai akarat.

Ebben az értelemben a jogi forma nem csupán passzív tartály.

Fegyelmezi a politikát.

Ez Perenič elméletének egyik legerősebb pontja. Egy törvényhozás szinte bármit politikai szinten elérhet, de egy fejlett jogrend olyan kérdésekkel szembesül, mint a kompetencia, általánosíthatóság, következetesség, jogszerűség, alkotmányosság, egyenlőség, jogi bizonyosság, megvalósíthatóság és végrehajtás.

A relatív autonómia fogalma tehát kettős funkciót lát el.

Megakadályozza, hogy **a jog független** a társadalmi és politikai hatalomtól létezzen.

Ugyanakkor megakadályozza a **politikai vagy szociológiai redukcionizmust** , amely szerint a jog semmi más, mint amit a hatalmas szereplők akarnak.

Ez a kettős elutasítás 1989-ben szinte változatlanul élte túl.

Ami megváltozott, az a normatív intézményi környezet volt, amelyben működött.

Marxista jogi elmélettől Marx szelektív eltulajdonításáig

Itt a szinkroniás szakadás a legvilágosabb.

Perenič 1981-es műve továbbra is a marxista jogelmélethez való hozzájárulásként írta le magát. Az érett posztmarxista tankönyvben azonban a marxizmust már nem kezelik átfogó elméleti keretként.

Perenič azt kérdezi, hogy egyáltalán jogelméletnek nevezhető-e a marxizmus. Válasza rendkívül kritikus: az eredeti felismerések és módszertani újítások fontosak, de a marxizmus nem hozott létre elég koherens és rendszerszintű általános jogelméletet, míg Engels és Lenin későbbi kidolgozásai részben leegyszerűsítették vagy töredeztették Marx meglátásait. Ennek ellenére megtartja Marx kulcsfontosságú állítását, miszerint a jogot nem lehet a társadalom egészének szerkezetétől függetlenül érteni.

Ez jelentős intellektuális áthelyezés.

Perenič **nem** egyszerűen azt mondja, hogy Marx tévedett, és a liberális joggyakorlat helyes.

Ehelyett három összetevőt választ el a marxista örökségből.

Először is, megőrzi a **társadalmi kontextualizmust**: a jogot a társadalommal való kapcsolataiban kell megérteni.

Másodszor, **megtartja az ideológiai kritikát**: látszólag semleges jogi formák társadalmi érdekeket és hatalmi viszonyokat testesíthetnek meg.

Harmadszor, elutasítja az **elméleti monizmust és a történelmi teleológiát** – különösen azokat a megfogalmazásokat, amelyek a jogot gazdaságra vagy politikára redukálják, valamint az ortodox elvárást, hogy a jog és az állam végül "elhalvadnak".

Ezért az érett Pereničet **posztmarxistaként, de mégis jelentősen marxista módszerként** írnám.

A "posztmarxista" itt nem jelenti azt, hogy csatlakozna ahhoz a politikaelméleti iskolához, amely általában ezt a nevet viseli. Ez azt jelenti, hogy Marx a társadalmi jogtudomány egyik fontos forrásaként marad, miután a marxizmus már nem működik átfogó metaelméletként.

A kritikus impulzus túléli a marxizmust

Ez magyarázza, miért tud Perenič átlépni a marxizmustól a kritikai jogtudományok, a posztmodern jogtudomány és a feminista jogelmélet tárgyalásaihoz anélkül, hogy elveszítené az intellektuális folytonosságot.

Érett munkája az amerikai kritikai jogi elméletet úgy mutatja be, mint amely társadalmi ellentmondásokat és hierarchikus hatalmi viszonyokat tár fel a látszólag semleges jogi normatívás mögött. Tárgyal továbbá posztmodern és feminista kritikákat is, beleértve azt az állítást is, hogy a jogrendek képesek patriarchális struktúrákat és megkülönböztetést reprodukálni.

Túlzás lenne Perenič kritikai jogtudományi tudósnak, posztmodernistának vagy feminista jogelméleti szakembernek nevezni.

Stílusa elsősorban összehasonlító és magyarázó.

De ezek bevonása jelentős, mert **a korábban a marxizmus által betöltött kritikus funkció többszű.**

Már nincs egyetlen kiváltságos nagyelmélet, amely feltárná a jog "valódi" alapjait.

Ehelyett több kritikus nézőpont feltárhat olyan dimenziókat, amelyeket a doktrinális önleírás elhomályosított.

Ez mélyebb változás, mint pusztá bibliográfia bővítése.

Az episztemológiai struktúra a következőkből halad ki:

Egy kiváltságos magyarázó metaelmélet

irányba:

egy többszű részleges nézőpont, amelynek meglátásait integrálni kell.

Pontosan ezt követeli meg az ő jogtudományi integrált felfogása.

Mégis, Perenič nem válik posztmodern relativistává

Ez a pont elengedhetetlen.

Perenič egyidejűleg nagy jelentőséget tulajdonít a **modern formális jog** eredményeinek: általánosságnak, absztrakciónak, formalizációnak, rendszerszintű szervezésnek, kiszámíthatóságnak, egyenlőségnek és jogi bizonyosságnak.

Ezeket nemcsak polgári ideológiai álcákként értelmezi, hanem civilizációs eredményekként is értelmezi.

Ezért az érett elmélet produktív feszültséget tartalmaz.

A kritikai elmélet azt tanítja, hogy a jogi forma elrejtheti a hatalmat.

De a modern jogi forma is korlátozza a hatalmat.

Ezek az állítások nem zárják ki egymást.

Egy általános norma képes megismételni az egyenlőtlenséget tartalmában, mégis az a követelmény, hogy a közhatalom általános, közzétett, kiszámítható szabályokon keresztül cselekedjen, továbbra is jelentős korlát lehet az önkényes kormányzásra.

Ez jelentős eltérést jelent a "formális" jogosság reduktív marxista kritikájától.

Perenič 1989 utáni elmélete **komolyan veszi formáját, mint normatív teljesítményt.**

1992-es jogi egyenlőség iránti foglalkozása megerősíti ezt a pontot: a formális jogi egyenlőséget nem hagyják el pusztán azért, mert anyagi egyenlőtlenségek léteznek. Kiszámíthatósága és intézményi végrehajtása különleges jelentőséget ad neki egy jogrendben.

Így Perenič elmozdul arra, amit **kritikusan formalizmusnak** nevezhetnénk: a jogi forma sem politikailag ártatlan, sem normatíván értéktelen.

A jogállamiság mint a jogi autonómia alkotmányos formája

Az érett elmélet a *Rechtsstaat*-ot, vagyis a jogállamiságot a legitim politikai hatalom központi részévé teszi.

Perenič a kortárs jogállamot a kontinentális *Rechtsstaat* eszme és az angolszász jogállamiság hagyományának összefonódásán keresztül érti. A kormányzati hatalomnak jogilag korlátozott kell lennie; az alkotmányos jogok, a hatalmak elosztása és szétválasztása, a jogosság, a jogi bizonyosság, a bírói függetlenség, a közigazgatás felülvizsgálata és az alkotmányos ellenőrzés központi szerepet töltenek be.

Ugyanebben a vitában nem hajlandó ezt elválasztani a **társadalmi államtól**. A modern állam felelős a szociális jólétért és a társadalmi jogokért, de a társadalmi beavatkozásnak maga jogilag korlátozott maradnia kell.

Ez talán a legjelentősebb normatív fejlemény 1989 után.

A régi relatív autonómia fogalma így szólt:

A jog olyan sajátossággal bír, amit a politika nem tud teljesen eltörölni.

Az alkotmányos változat így szól:

A politika legitimitása attól függ, hogy aláveti a törvénynek.

Az első főként az általános jogi szociológia állítása.

A második is normatív alkotmányos elv.

Perenič érett gondolatában a kettő találkozik.

Liberális alkotmányosság, de nem a libertárius minimal-állami liberalizmus

Kísértést érez arra, hogy minden közép-európai jogátmenetet 1989 után egyszerű átlépésként értelmezzék a szocializmusból a klasszikus liberalizmus felé.

Perenič nem illik ebbe a modellhez.

Határozottan elfogadja az alapvető liberális-alkotmányos elkötelezettségeket: egyéni szabadság, emberi jogok, pluralizmus, hatalmi ágak szétválasztása, jogi egyenlőség, független bíróság, képviselői demokrácia és a kormányzati hatalom korlátozása.

Ugyanakkor kifejezetten a **szociális államot** a modern állam történelmi fejlődésének tekinti, nem pedig a liberalizmustól való eltérésnek. Az államnak felelőssége van a szociális jólét és a társadalmi-gazdasági biztonság terén. Ezeket a felelőségeket jogszerűen és az alkotmányos jogokkal kell teljesíteni.

Későbbi neoliberalizmus tárgyalása ennek megfelelően óvatos, néha kifejezetten szkeptikus. Leírja a neoliberális csomagot – privatizáció, dereguláció, liberalizáció, közkiadások csökkentése és az államapparátus csökkenése –, és kritikusan vizsgálja a gazdasági globalizáció és a szociális állam zsugorításának ideológiai bemutatását, mint elkerülhetetlen természetes folyamatokat.

Ezért érett normatív álláspontját inkább így lehet leírni:

liberális alkotmányosság + társadalmi Rechtsstaat

mintsem:

Piaci liberalizmus + minimális állam.

Ez szorosán bevezeti őt egy kontinentális európai alkotmányhagyományba.

A legitimitás már nem redukálható legálisra vagy kényszerítő hatékonyságra

Perenič államelmélete is megkülönbözteti a hatalmat a jogos hatalomtól.

Az állam szervezett kényszerítő hatalommal rendelkezik, de a legitimitás többen múlik, mint a parancsok végrehajtásának képességén.

Polgári engedetlenségről alkotott kezelése különösen feltáró. A jogos polgári engedetlenséget nyilvános, ésszerű, erőszakmentes ellenállás formájában képzei fel, amelyet jogi következmények elfogadása kísér, és az ilyen engedetlenség lehetőségét egy toleráns liberális jogi-politikai kultúrába helyezi. A lelkiismereti ellenállás lehetősége az egyik intézményi módja annak, hogy egy demokratikus jogrend elismeri a pozitív jog és az egyéni lelkiismeret közötti ellentétet.

Ez fontos eltérés bármilyen parancsnokság-központú jogfelfogástól.

Az állampolgár nem csupán az állami szabályozás tárgya.

A legitimitás kapcsolata kölcsönös.

A kormánynak indokokat kell szolgáltatnia, meg kell őriznie a jogokat, és jogilag korlátozott maradnia; a polgároknak általában engedelmeskedniük kell, de erkölcsi cselekvést is megőriznek.

Ez a pont több elemet is összeköt Perenič elméletének: erkölcs, alkotmányos jogok, politikai kultúra, legitimitás és jogi autonómia.

Törvény és erkölcs: elkülönülés elszigeteltség nélkül

Perenič érett álláspontja a jogról és erkölcsről ugyanolyan középső terület.

Nem omja össze a pozitív jogot erkölcsbe, ahogy egy erős természetjog-elmélet tenné.

És nem fogad el olyan joggyakorlatot sem, amely az erkölcsi értékelést feleslegessé tenné a jogi megértéstől.

Ezt a középpontot már előrevetítette 1981-es jogról és erkölcsről szóló tanulmánya, valamint 1987-es axiológiai módszer esszéje.

Az érett háromdimenziós fogalmában az értékek nélkülözhetetlenek, mert a jogot nem lehet pusztán normaként és tényként értelmezni.

Az igazságosság, egyenlőség, szabadság, biztonság, emberi méltóság és legitimitás értékelő kritériumokat nyújt, amelyek révén a jogi szabályokat létrehozzák, értelmezik, kritizálják és reformálják.

Mégis, a pozitív jog megőrzi intézményi identitását.

Ez teszi Perenič álláspontját nehézsé arra, hogy szépen illeszkedjen a huszadik századi kontrasztba a szigorú jogi pozitivizmus és a természetjog között.

Óvatosan **integrált vagy mérsékelt posztpozitivist**a joggyakorlatnak nevezném, feltéve, hogy a "posztpozitivist" itt elemző leírásként érthető, nem pedig Perenič által rendszerszinten elfogadott öncímkezésésként.

Központi állítása kevésbé radikális, mint Dworkin jogi érvelés és konstruktív erkölcsi értelmezés azonosulása, de jóval kevésbé pozitivist, mint egy társadalmi és értékelő megfontolásoktól megtisztított jogmodell.

Igazságosság, egyenlőség és jogi bizonyosság

Három jogi érték különösen feltárható Perenič érett rendszerében.

Az igazságosság megadja a jog értékelő dimenzióját, de nem automatikusan azonos a meglévő pozitív joggal, és nem redukálható szubjektív politikai preferenciára.

Az egyenlőség az igazságosságot jogi elvmé alakítja. A formális jogi egyenlőség különösen fontos, mert általánossá és intézményileg szabályozhatóvá teszi az állami cselekvést.

A jogi bizonyosság biztosítja a jogállamiság időbeli és kognitív oldalát: a polgároknak képesnek kell lenniük a magatartást viszonylag stabil, publikált, érthető és kiszámítható normák alapján irányítani.

Ez a kombináció elméletileg jelentős.

A radikális társadalomkritika gyakran helyezi a lényegi igazságosságot a formális jogosság ellen.

Perenič inkább mindkettőt próbálja megőrizni.

A jogi bizonyosság nélküli igazságszolgáltatás kockázatot jelent a diszkrecionális politikai erkölcsiességgel.

A jogi bizonyosság igazságosság nélkül formálisan rendezett igazságtalanságot jelent.

Az ő integrált szerkezete megköveteli, hogy korrekciója legyen egymás korrekciója.

Értelmezés: sem mechanikus alávetés, sem korlátlan bírói szabadság nem

Hasonló közvetítő álláspont jellemzi Perenič jogi értelmezési elméletét.

Áttekinti a koncepcionális joggyakorlat történelmi kritikáját és azt az elképzelést, hogy minden eset logikusan egyszerűen levezethető egy teljes jogkódexből. A törvények emberi

konstrukciók, ezért lehetnek hiányosak; az értelmezésnek figyelembe kell vennie az erkölcsi, gazdasági, társadalmi és technikai szempontokat. A szociológiai jog megmutatja, miért nem redukálható az ítélet kizárólag formális logikára.

De Perenič nem következteti azt, hogy a bírák így szabad alkotók, akiket nem köt a pozitív jog.

Általános helyzete rekonstruálható korlátozott **kreativitásként**.

Az értelmezőnek figyelembe kell vennie a kontextust, a célt, az értékeket, a megváltozott feltételeket és a jogrendszer szerkezetét, miközben továbbra is tekintetes korlátként kezeli a jogi aktust.

Ez az álláspont pontosan megfelel szélesebb ontológiájának.

Ha a jog csupán norma lenne, a nyelvtani és rendszerszintű értelmezés elegendőnek tűnhetne.

Ha a jog csupán társadalmi gyakorlat lenne, az igazságszolgáltatás gyakorlati gyakorlat korlátlanul válhatna.

Ha a jog csupán érték lenne, az ítélet közvetlen erkölcsi filozófiá válhatna.

Mivel a törvény egyszerre norma, tény és érték, az értelmezésnek mindhárom között kell változnia anélkül, hogy bármelyiket megsemmisítené.

A jog forrásai: fokozatos elmozdulás az exkluzív törvényhozói centralizmustól

Perenič felismerhetően a kontinentális európai jogász maradt. Az általános jogi aktumok, jogszabályok és az alkotmányos hierarchia továbbra is strukturálisan alapvető fontosságú.

Mégis, az érett elmélet nyitottabb a hagyományos 19. századi törvényi pozitivizmusságnál a **jogalkotás bírói előállítása** iránt.

Elismeri a bírói gyakorlat, az alkotmányos döntéshozatal és az európai jog szupranatív bíróságok által történő fejlődésének fontosságát. Ez összhangban áll a kontinentális és közjogi precedensfogalmak szélesebb körű konvergenciájával.

Ez a fejlemény különösen érdekes rövid alkotmánybírói szolgálata fényében, bár egy közvetlen ok-okozati állítás spekulatív lenne.

Az elméleti mozgalom egyértelmű, még ilyen oksági állítás nélkül is:

A törvényhozási elsőbbség továbbra is →, de a bírói értelmezés és az alkotmányfelülvizsgálat valóban jogformáló funkciót kap.

Ez egy másik pluralizációs formát képvisel.

A jogrendszert már nem egy egyszerű, egyirányú láncként képzelik el:

törvényhozó → törvény → bíró.

Ez egy összetettebb, jogi jelentéssel bíró intézményi termeléssé válik.

Jogi kultúra: az érvényesség és a hatékonyság közötti társadalmi közvetítő

A jogi kultúra **visszatérő fogalma** (*pravna kultura*) nagyobb figyelmet érdemel, mint amit általában Pereničről szóló vitákban kapnak.

A cikk megjelenése 1991-es cikkének címében történelmileg jelentős, különösen azért, mert a cikk a parlamentről szól, akkoriban Szlovénia pluralista parlamenti rendet hozott létre.

Az érett elméletben a jogi kultúra olyan kontextusokban is megjelenik, mint a legitimitás, a polgári engedetlenség és a történelmi fejlődés.

Koncepcionálisan a jogi kultúra egy másik, a tisztán normativista joggyakorlatban rejlő problémát is megold.

Egy alkotmány papíron meghatározhatja a parlamenti demokráciát, az igazságszolgáltatási függetlenséget és a jogokat. De az, hogy ezek a normák érvényesek lesznek-e, a szokásoktól, elvárásoktól, szakmai gyakorlatoktól, intézményi hűségtől és az állampolgárok hozzáállásától függ.

Ezért a jogi kultúra a joghatóság társadalmi infrastruktúrája.

Ez összekapcsolja Perenič szociológiai dimenzióját alkotmányos dimenziójával.

Ez különösen fontos a posztautoriter társadalmak számára: **egy Rechtsstaatot nem lehet egyszerűen törvénybe hozni.**

A formális alkotmány megköveteli az alkotmányos viselkedés megfelelő kultúráját.

Bár Perenič nem tűnik úgy, hogy kidolgozott volna egy átfogó autonóm "jogi kultúraelméletet", amely néhány jogszociológushoz hasonlítható, ez fontos közvetítő szerepet tölt be rendszerében.

Az emberi jogok inkább híd, mint 1989 utáni felfedezés

Egy másik folytonosságot is hangsúlyozni kell.

Perenič emberi jogi irányultsága a rezsimváltás előtt nyúlik vissza. 1988-ban társszerkesztője volt a *Varstvo človekovih pravic* című műnek, és szerzője volt egy tanulmánynak az emberi jogok történelmi fejlődéséről.

Ezért történelmileg pontatlan lenne azt állítani, hogy csak 1989 után fordult a szocialista jogtudománytól az emberi jogokhoz.

Ehelyett az emberi jogok **1989 után** intézményessé váltak.

Az átmenet előtt az emberi jogok kritikus normatív kategóriaként működhettek a meglévő jogrenden belül és annak ellenében.

Az átmenet után ezek alapvető pozitív alkotmányjog és kormányzati legitimitás kritériumai lettek.

Ez intézményi **státuszváltás**, nem feltétlenül hirtelen az alapul szolgáló érték-elkötelezettség változása.

Az összehasonlító alkotmányosság érett orientációjának része

A társszerző *Primerjalno ustavno pravo* egy másik jelentős jellemzőt is megerősít: Perenič 1989 utáni joggyakorlata egyre összehasonlíthatóbbá válik.

A jelenlegi Ljubljana Jogi Karának leírása a munkáról és kurzusról hangsúlyozza a normatív alkotmányos eligazítások és azok gyakorlati működésének összehasonlítását.

Ez a párosítás maga rezonál Perenič általános elméletével.

Egy alkotmányt nem lehet csak szövegeként tanulmányozni.

Azt is tanulmányozni kell, mint működő intézményt.

Más szóval:

alkotmányos norma + alkotmányos valóság.

Ismét megfigyelhető a norma/tény kettősség, amelyet most különböző alkotmányos eligazítások értékelése egészít ki.

Az összehasonlító jog tehát természetesen illeszkedik az ő integrált jogtudományába, nem pedig különálló szakterületként jelenik meg.

Az európai jog további változást hoz: a szuverén államjogból többszintű jogba

Az Európai Unió jogának beépítése az egyik legvilágosabb fejlemény, amely egyszerűen nem foglalhatta el ugyanazt a helyet korai munkásságában.

Perenič az EU-jogot inkább egy jellegzetes, nemzetfeletti jogrendként ismeri el, nem csupán a hétköznapi nemzetközi jogért. Az elsőbbség, közvetlen alkalmazhatóság/hatás, valamint az állami szuverenitás aspektusainak átruházása vagy korlátozása megváltoztatja a hagyományos, államközpontú jogképet.

Az EU-t hasonlóan egy *univeris* politikai és jogi formációként írják le, amelyet nem lehet beolvasztalmazni sem szövetségbe, sem konföderációba. Államelmélete szerint az európai integráció az egyik erővé válik, amely átalakítja a klasszikus modern államot.

Ez elméletileg fontos, mert a modern jog korábbi fogalma nagymértékben a következőkre épült:

terület + szuverén állam + központosított jogalkotás + hierarchikus jogrendszer.

Európai integráció átfedő jogi hatásköröket vezet be.

Az állampolgár egyszerre alávetette a nemzeti alkotmányjogot és az autonóm, szupranatív jogrendet.

A bíróságok hálózatokba kapcsolódnak.

A jogi forrásokat már nem monopolizálják teljesen a nemzetállam.

Így a relatív autonómia most már más jelentést kap: **a jog viszonylag autonómává válik, nemcsak a belpolitikai politikától, hanem részben magával a nemzeti államtól is.**

Ez valóban új dimenziót jelent Perenič érett elméletében.

A modern jogtól a "posztmodern" jogig

Perenič átveszi a modern jogból a posztmodern jogba vezető átmenet szókinsét, bár elméletének ezt a részét óvatosan kell értelmezni.

Száma a modern jog a szuverén nemzetállamhoz, az általános és absztrakt szabályokhoz, a formalizációhoz, a rendszerszintű koherenciához, a viszonylagos stabilitáshoz és a kiszámítható intézményi értelmezéshez kapcsolódik.

A "posztmodern jog" alá sorolható tendenciák közé tartozik a transznacionalizáció, a normagyártás növekvő pluralizmusa, egyes területeken privatizáció vagy szerződéses

kialakítás, alternatív vitarendezés és az állam kizárólagos szabályozó monopóliumának gyengítése.

De Perenič **ezt nem** egyszerűen ünnepli a modern jogi racionalitástól való felszabadulásként.

Ez kulcsfontosságú.

Továbbra is értékeli a kiszámíthatóságot, a jogi egyenlőséget, az általánosságot, a jogszerűséget és a jogi bizonyosságot.

Ezért a "posztmodernizmus" sokkal inkább **diagnosztikai kategóriaként** működik, mint normatív ideáljaként.

A pozíciót így lehet összefoglalni:

Perenič a posztmodernizációt szociológiai tényként fogadja el, miközben a modern jog normatív eredményeit védi.

Ez alapvetően különbözteti őt a posztmodern jogelmélet erős változataitól, amelyek a koherenciát, az univerzalitást és racionalitást főként ideológiai konstrukciókként kezelik, amelyeket dekonstrukcióra kell fordítani.

Globalizáció és a klasszikus szuverenitás eróziója

Ugyanez az ambivalencia megjelenik az államelméletében is.

A globalizáció gazdasági, kommunikációs és szervezeti kapcsolatokat hoz létre, amelyek átlépik a területi határokat. A nemzetközi gazdasági intézmények, a multinacionális vállalatok és a transznacionális civil társadalom korlátozzák az egyes államok tényleges autonómiáját.

Perenič ennek megfelelően elfogadja, hogy a klasszikus szuverenitás nyomás alatt áll, és hogy egy "posztmodern" állam eltér a teljesen szuverén modern nemzeti államtól.

De elutasítja azt az egyszerű képet, amelyben a globalizáció mindenhol megszüntette az államot. A szuverenitás eróziója egyenetlen; a különböző államok másképp tapasztalják meg a globalizációt; és a remények, hogy a globális civil társadalom egyszerűen hatékony demokratikus ellensúlyt fog nyújtani, továbbra is bizonytalan.

Ez egy másik jellemző pereniči gondolkodásmódot is feltár:

Nem bízik a kategorikus vagy-vagy elméletekben.

A jog sem teljesen autonóm, sem teljesen független.

Az erkölcs sem azonos a törvénnyel, sem lényegtelen.

Az állam sem abszolút szuverén, sem már elevelt.

A modern jogosság nem csupán felszabadító, sem pusztán ideológiai.

A globalizáció sem tiszta fejlődés, sem tiszta uralom.

A bírák sem mechanikus szócsövek, sem korlátlan törvényhozók.

Ez az "antimonista" irányultság talán a legmélyebb folytonosság pályafutása során.

Neoliberális globalizációról alkotott kezelése mutatja, hogy az ideológiai kritika fennmaradt

Perenič neoliberális elemzése különösen feltáró marxista háttéréhez képest.

Már nem magyarázza a modern jogot egy átfogó marxista osztályuralom elméletével.

De nem hagyta el a gyanakvást az ideológiai honosítással szemben.

Amikor a neoliberális érvek a privatizációt, deregulációt, liberalizációt és a szociális állam összehúzódnását egy objektív globális folyamat elkerülhetetlen következményeként mutatják be, Perenič kritikusan kezeli ezt az állítást.

Itt a korábbi ideológia-kritikus ösztön megmaradt.

Ami változik, az az elméleti elkötelezettség szintje.

Az érett Perenič nem helyettesíti a neoliberális ideológiát egy rivális, mindent megmagyarázó marxista ideológiával.

Ehelyett jogilag szerényebb kérdést tesz fel:

Mely politikai választásokat ábrázolják úgy, mintha elkerülhetetlen szükségletek lennének?

Ez kifinomult folytatása korábbi jog, politika és ideológia kapcsolata iránti érdeklődésének.

A "relatív autonómia" mélyebb jelentősége 1989 után

Most már látható, hogy a koncepció legalább négy egymást követő bővítésen esett át.

Kezdetben a relatív autonómia a **jog és a gazdasági/társadalmi struktúra kapcsolatára** vonatkozott.

Akkoriban a **jogról és a politikai hatalomról** volt szó.

Az alkotmányos átmenet után egyre inkább az intézményi autonómiát jelentette, amelyet **alkotmányos hierarchia, hatalmi ágak szétválasztása, független bíróságok és jogok** biztosítottak.

Az európai integrációval ez továbbá a jog működését is magában foglalta egy **többszintű rendszerben, amelyet már nem egyetlen szuverén politikai központ irányított**.

Így Perenič nem vetette el régi alapfogalmát.

Egyre intézményesebbé és többesübbá tette.

Szerintem ez a legmeggyőzőbb módja annak, hogy leírjam elméleti fejlődését.

A produkciós feszültség az autonómia és a beágyazottság között

Perenič érett elméletét egy központi paradoxon keresztül lehet kifejezni:

A jognak társadalmilag elég beágyazónak kell lennie ahhoz, hogy reális és legitim legyen, de elég autonómnak kell lennie ahhoz, hogy korlátozza a társadalom hatalmi központjait.

Ha a jog túlzottan autonómává válik, a jogtudomány normativista formalizmussá válik, amely vak a társadalomra, a hatalomra és az értékekre.

Ha a jog nem válik eléggé autonómtá, a jogtudomány politikai instrumentalizmussá válik: a jog csupán az a nyelv lesz, amelyen a hatalommal rendelkező személy kifejezi a preferenciákat.

Perenič középső pozíciót keres.

Ezért olyan fontosak a jogi formális jellemzők.

Az általánosság véd a személyre szabott parancsok ellen.

Az absztrakció lehetővé teszi a perspektív szabályozást.

A publikáció és az átláthatóság támogatja a jogi bizonyosságot.

A rendszerezet korlátozza az ellentmondásos kormányzati intézkedéseket.

Az alkotmányos hierarchia a hétköznapi politikát magasabb törvénynek veti alá.

Az igazságszolgáltatási függetlenség elválasztja az ítéletet a közvetlen politikai iránytól.

Az emberi jogok olyan határokat állapítanak meg, amelyeket a többség nem egyszerűen figyelmen kívül hagyhat.

Ebben az értelemben a jog formális architektúrája **a relatív autonómia intézményi technológiájává** válik.

Ez jelentős elméleti előrelépés egy pusztán szociológiai állítással szemben, miszerint "a jog viszonylag autonóm".

Kapcsolat a kelsen-normativizmussal

Perenič felismeri, mit ad hozzá a normativizmus: rendszeresség, hierarchia, szakmai jogi elemzés és a jog jellegzetes normatív szerkezete.

De nem fogadja el a jogtudomány megtisztítását a szociológiából, politikából és értékekből a jog teljes leírásaként.

Kelsenre adott válasza tehát nem elutasítás, hanem bevonás.

A normativizmus a jogi valóság **egyik valódi dimenzióját** azonosítja.

A hiba csak akkor jelentkezik, ha az a dimenzió monopóliumot igényel.

Ez a minta végig megismétlődik érett jogtudományában.

A természetjog valami fontosat lát – értékeket –, de túlzásba viszi azt, ha az érték a törvény egészévé válik.

A szociológiai jog valami fontosat lát – társadalmi valóságot –, de túlzásba viszi, ha a tény a jog egészévé válik.

A jogi pozitivizmus valami fontosat lát – a pozitív normatív érvényességet –, de túlozza azt, ha a jogi normativus kimeríti a jelenséget.

A érett elmélet ennek következtében a **részleges igazságok meta-elmélete**.

Ez talán a legfilozófiailag legambiciózusabb dimenziója.

Kapcsolat Miguel Reale-val: az eredetiség befolyása és korlátai

Perenič kifejezetten Miguel Reale-re hivatkozik a háromdimenziós jogtudomány kapcsán. Ezért nem lenne helyénvaló a tények–normák–értékek hármását Perenič teljesen eredeti találmányaként bemutatni.

Eredetisége máshol rejlik.

Ez abban rejlik, hogy a háromdimenziós/integrált jogtudományt a korábbi relatív jogi autonómia elméletével ötvözi és alkalmazza a kombinációt a következőkre:

A szlovén posztoszocialista alkotmányosság, a jogi kultúra problémája, a társadalmi Rechtsstaat, európai integráció, szuverenitás változása, bírói jogalkotás és posztmodern jogi pluralizáció.

Ebben az értelemben Perenič kevésbé egy teljesen új filozófiai szókincs feltalálója, inkább **szintetikus rendszerépítő**.

Ez a megkülönböztetés fontos az európai jogtudományban betöltött helyének értékelésekor.

Összehasonlítás Marijan Pavčnikkal

Mivel Perenič és Pavčnik együttműködtek az *Uvod v pravoznanstvo* ügyében, kerülni kell az összes szlovén általános jog hagyomány egyedi pereniči változatának tekintését. Az 1992-es kiadás kifejezetten Kušej közös szerzője volt.

A hangsúlyuk azonban eltérő.

Pavčnik érett munkássága különösen bonyolulttá vált a **jogi értelmezés, jogi érvelés, döntéshozatal, az ügy természete és a jogi megértés korlátai** terén.

Perenič jellegzetes súlypontja erősebben **makroelméleti**:

jog és politika, relatív autonómia, jog és ideológia, modern kontra posztmodern jog, államelméletek, szuverenitás, Rechtsstaat, társadalmi állam, globalizáció és a jog társadalmi alapjai.

Ez a megkülönböztetés segít elszigetelni, mi valóban pereniči a közös szellemi környezetükben.

A legerősebb elméleti változások 1989 után

Ha nemcsak azt kérdezzük, mit hitt Perenič, hanem **hogyan is változott meg valójában**, több átalakulást azonosítanék.

Marxista keretrendszer → elméleti pluralizmus

A marxizmus megszűnik az a keret, amelyben más elméletek helyezkednek el. Egyetlen elméletté válik a többi között, és maga is kritika tárgyává válik.

De Marx társadalmi-kontextuális meglátása megmaradt.

Relatív autonómia → alkotmányos autonómia

A korábbi szociológiai állítás, miszerint a jognak saját tulajdonságai vannak, alkotmányos elkötelezettségmé alakul ki a kormányzati hatalom jogi korlátozása iránt.

Szocialista alkotmányos környezet → pluralista alkotmányos demokrácia

Az emberi jogok, a hatalmi ágak szétválasztása, független bíróságok, az alkotmányfelülvizsgálat és a parlamenti pluralizmus a legitim állami hatalom alkotóelemeivé válik.

A formális jog potenciálisan ideológiai → formális jog is civilizációs teljesítményként

Az általánosság, az elvontolás, az egyenlőség, a rendszeresség és a jogi bizonyosság sokkal megerősítőbb szerepet kapnak.

Államközpontú jog → többszintű jogi rend

Az EU-jog, a nemzetközi emberi jogi jog és a nemzetköziféletti döntéshozatal aláássa a jog egyszerű azonosítását a szuverén nemzeti joggal.

A törvényhozó centralizmus → mérsékelt intézményi pluralizmus

A törvények továbbra is központi szerepet játszanak, de az ítélethozatal, az alkotmánybíróságok és az európai bíróságok valódi jogformáló jelentőséggel bírnak.

Marxista ideológia kritikája → plrális kritikai elmélet

A rejtett hatalom kritikája fennmarad, de már nem monopolizálja az osztályelemzés; a CLS, feminista és posztmodern nézőpontok lépnek be a vitába.

Modern szuverén állam → differenciált/posztmodern állam

A globalizáció és az európai integráció relativizálja a szuverenitást anélkül, hogy az állam eltűnne.

Ezek a változások elég jelentősek ahhoz, hogy az érett Pereničet pusztán "marxista jogi elméleti alkotónak" nevezni komolyan félrevezető lenne.

Mi *nem* változik

Ugyanilyen fontosak több figyelemre méltó kontinuitás.

Az első az **antiredukcionizmus**.

Még korai relatív autonómia elmélete is ellenállt a jog teljes gazdaságra vagy politikára való leegyszerűsítésének.

A második a **társadalmi beágyazódás**.

A törvény Perenič számára soha nem válik normák önálló univerzumává.

A harmadik az **axiológia**.

Az értékek és erkölcs iránti érdeklődése 1989 előtt nyúlik meg, és később tovább bővül.

A negyedik az **intézményi realizmus**.

Nem bízik a politikai projekteken, amelyek azt képzlik, hogy a társadalmi valóság egyszerűen normatív rendeletekkel átalakítható.

Az ötödik a **történelmi tudatosság**.

A jog történelmileg változó; sem a szocialista, sem liberális intézményeket nem szabad időtlen természetes formákként kezelni.

A hatodik pedig a **mediáció keresése**.

Jellegzetes válaszai ismételten a "mindkettő, de egyik sem teljesen" formát öltötte: norma és tény; jogosság és igazságosság; autonómia és kondicionálás; demokrácia és társadalmi állam; nemzeti jog és európai jog; bírói kreativitás és jogi megszorítás.

Ez a folytonosság arra utal, hogy Perenič maga valószínűleg ellenállt volna annak az értelmezésnek, amely abszolút episztemológiai szakadást helyezett volna 1989-re.

Belső feszültségek a érett elméletben

Perenič szintézise koherens, de nem feszültségmentes.

Egy feszültség a **jogi pozitivizmust és az értékeket** érinti. Ha a pozitív jog és az erkölcs fogalmilag megkülönböztethető, de az értékek a jog egyik dimenzióját alkotják, akkor pontosan mennyire befolyásolja az erkölcsi hiba a jogi érvényességet? Perenič nem fejleszt ki, amennyire

a hozzáférhető művek mutatják, olyan finoman megfogalmazott érvényességi elméletet, mint Hart, Radbruch, Alexy vagy Dworkin.

A második pedig a **törvényhozó joggal és az igazságszolgáltatási kreativitással** foglalkozik. Amint az alkotmányos és a szupranatív bíróságok jogformáló intézményekké válnak, a jogalkotás klasszikus demokratikus igazolása bonyolultabbá válik.

Egy harmadik a **modern és posztmodern joggal** foglalkozik. Perenič értékeli a modern általánosságot, az elvonulást és a kiszámíthatóságot, miközben egyszerre diagnosztizálja azok erózióját. Érett elmélete ezért erősebb az átmenet diagnózisának, mint egy teljesen kidolgozott normatív elméletnek arra, hogy pontosan mennyit kell elfogadni a jogi pluralizációt.

A negyedik a **társadalmi államot és a globalizációt** érinti. Megvédi a jogi-társadalmi államot, miközben felismeri azokat a strukturális erőket, amelyek gyengítik nemzeti szabályozási kapacitását.

Az ötödik pedig magával a **relatív autonómiával** foglalkozik. Ez rendkívül termékeny elképzelés, de a "relatív fogalm" nyitva hagyja a nehéz fokozat kérdését: milyen körülmények között gyarmatosította a politika annyira a jogot, hogy a jogi autonómia már értelmetlenné vált?

Ezek nem végzetes hibák. Ezek azok a pontok, ahol Perenič szintézise további elmélet felé nyit.

Mennyire eredeti Perenič a világjogelmélet szintjén?

Szükséges különbségtétel a **világelméleti eredetiség** és az **eredeti szintézis között egy nemzeti jogtudományi hagyományon belül**.

Nem sorolnám Pereničet Kelsen, Hart, Luhmann, Dworkin vagy Alexy mellé egy új, nemzetközileg befolyásos paradigma szerzőjeként, amely egyedülálló technikai fogalmi apparátussal rendelkezik.

A háromdimenziós jogtudomány sem egyedülállóan az övé; kifejezetten a Reale-ra merít.

Az 1989 utáni korpusz nagy része oktatási és szintetikus.

Ennek ellenére munkásságának legalább három intellektuálisan jelentős aspektusa van.

Az első a szokatlanul tartós jogi **autonómia fogalma**, amely eredetileg a marxista jogtudományból fejlődött ki, de képes túlélni a marxista ortodoxia elhagyását is.

A második az, hogy a relatív autonómia fokozatosan **alkotmányossá válik**: a jog, az alkotmányfelülvizsgálat, az egyenlőség, a jogi bizonyosság és a bírói függetlenség sajátos formális tulajdonságai intézményi mechanizmusokká válnak, amelyek megakadályozzák a jog politikai beolvadását.

A harmadik az, ahogyan az eredeti elméletet később európaisízzák és pluralizálják anélkül, hogy posztmodern relativizmusba olvadna.

Ez a kombináció valóban érdekes.

Perenič érett elméletének átfogó rekonstrukciója

Ha érett jogelméletét egyetlen szisztematikus modellbe kellene sűríteni, így fogalmaznám meg:

A jog történelmileg változó, társadalmilag kondicionált és politikailag összekapcsolt normatív értékrend, amely viszonylagos intézményi autonómiával rendelkezik. Valósága csak a társadalmi tények, jogi normák és értékek kölcsönhatásán keresztül érthető meg. Autonómiája a modern joghatóság jellegzetes formális struktúráiban – általánosság, elvonulás, rendszeresség, egyenlőség, kiszámíthatóság, hierarchia és eljárás –, valamint az alkotmányos demokrácia alatt az emberi jogokban, hatalmi ágak szétválasztásában, bírói függetlenségben és alkotmányfelülvizsgálatban. Legitimitása több megköveteli, mint kényszerítő hatékonyság és formális érvényesség: a jognak megfelelően kell kapcsolódnia az igazságossághoz, erkölchöz, társadalmi valósághoz és demokratikus legitimitáshoz. Az értékek és a politika azonban nem lehet egyszerűen felülről a pozitív jogi formát, mert maga a jogforma megvédi az állampolgárokat az önkényes hatalomtól. A mai Európában ez a rend már nem kizárólag nemzeti: az EU joga, a nemzetközi emberi jogi jog, a bírói interakció és a globalizáció többségű, részben posztsoverén jogi környezetet teremt.

Ez szerintem Perenič 1989 utáni írásainak legmélyebb egységét ragadja meg.

Fejlődésének végső értékelése

A legfontosabb következtetés az, hogy az 1989 inkább megváltoztatja Perenič elméletének normatív célját, mint az alapvető elemző problémáját.

1989 előtt azt kérdezi, hogyan lehet a jog, bár a társadalom és a politika által kondicionált, viszonylagos autonómiával.

1989 után is ugyanazt a kérdést teszi fel, de a válasz egyre inkább így lesz:

alkotmányosság.

A relatív autonómiát ma már a jogállamiság biztosítja.

Jogi egyenlőség és jogi bizonyosság védi.

Intézményesítette a hatalmi ágak szétválasztásán és független bíróságokon.

Ez normatívan igazolható az emberi jogok révén.

Társadalmilag fenntartja a jogi kultúra.

Ezt bonyolítja a bírói kreativitás.

Az európai jog túlmutat a nemzeti szuverenitáson.

És kihívásokkal szembeszáll a globalizáció, a neoliberalizáció és a posztmodern széttágadás.

A legmélyebb szellemi mozgalom tehát **a jog relatív autonómiájáról a jog relatív autonómiájáról szóló marxista alkotmányos elmélettől a jog relatív autonómiájának pluralista alkotmányos elméletéig** terjed.

Ez nem a korai elméletének elhagyása. Ez annak rekonstrukciója.

Ha valaki Pereničt a 1989 utáni közép- és délkelet-európai jogelmélet szélesebb tipológiájába akarnánk helyezni, akkor **integrális, szociológiailag érzékeny, alkotmányosan liberális-szociális és mérsékelten posztpozitivistá jogelméleti** alkotóként sorolnám be, akinek legjellemzőbb hozzájárulása az a ragaszkodás az, hogy a jog társadalomtól és politikától való függése és azoktól való autonómiája **nem ellentmondásos állítások, hanem két olyan pólus, amelyeket egy kielégítő joggyakorlatnak egyszerre kell magyaráznia.**

Ez magyarázza azt is, miért válik intellektuális pályája kissé eltérően a szocialista jogtudományból a nyugati jogi pozitivizmusra való áttéréstől: **Perenič nem a marxista jogelmélet összeomlását nem a normativizmusba való visszavonulással oldotta meg. Ezt a jogelmélet pluralizálásával oldotta meg.**

Aleš Novak jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Aleš Novak jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Aleš Novak jogtudományát leginkább nem egyetlen zárt "rendszerként" érthető, amelyet egyetlen programozott monográfiában jelentenek be, hanem **egy fokozatosan felépített jogelméletként és ítélkezésben**, amely doktori kutatásain, cikkeiben, jelentős jogtudományi műveinek átfogó bevezető tanulmányaiban, tankönyvfejezetekben és kollektív monográfiákban terjed el. Az általam ellenőrizhető anyagban ez a pálya a kilencvenes évek közepétől kezdve egyértelműen láthatóvá válik. Novak jelenleg a Ljubljana Egyetem Jogtudományi Karának Jogelmélet és Szociológia Tanszékével dolgozik, ahol oktatása a jogtudományt, a jogfilozófiát és módszertant, az összehasonlító jogot, jogi etikát, jogi és politikai eszméket, valamint az államelméletet foglalja magában.

Központi értelmezésem az, hogy **Novak 1989 utáni fejlődése egy korlátozott vagy korlátos bírói kreativitás elmélete felé való elmozdulás**. Elutasítja azt az elképzelést, hogy az ítélethozatal a meghatározott szabályokból mechanikus levonás; ugyanakkor egyre határozottabban elutasítja azt az ellenkező nézetet is, miszerint a jogi nyelv radikálisan meghatározhatatlan, és hogy a bírói döntések lényegében a bírák politikai, pszichológiai vagy társadalmi preferenciáinak termékei. A szabályoknak általában elég jelentésük van a viselkedés irányába; az elvek, értékek, értelmezés és bírói konstrukció ennek ellenére kreatív elemeket hoznak be; és hogy a kreativitást kifejezetten jogi okok, források, intézményi kompetenciák, precedens, általánosíthatóság és közvélemény kell irányítani.

Ez olyan joggyakorlatot eredményez, amelyet – ez az én elemző címkém, nem Novak saját megnevezése – **mérsékelt antiformalizmusként írható le, kontextusérzékeny értelmező pluralizmussal és jogállamisági korlátozott bírói kreativitással kombinálva**.

1. A fejlesztés kronológiája

Időszak	Fő művek/témák	Elméleti mozgalom
1996–2000	prezokratikus tagok; a tizenhetedik századi racionalista természetjog; Akquinói	A jog versengő alapjai történeti vizsgálata: természet, értelem, hit, erkölcs
2001–2008	<i>O definiciji prava</i> ; doktori disszertáció <i>Narava in meje zavezujoče moči prava</i> ; jogi etika; <i>Pravo v iskanju morale</i> ; Kelsen/Pitamic	Az eszmék történetéről a törvény természetére, definíciójára, érvényességére és kötelező erejére, valamint annak erkölchöz való viszonyára
2009–2010	<i>Pojmovna jurisprudenca nekoč in danes</i> ; <i>Zmuzljiva narava pravnih načel</i>	A formalizmus kritikája, de jogállamisági funkcióinak egyidejű rehabilitációja; a merev szabály/elv dualizmus kritikája;
2011–2018	Dworkin, Fuller és Hart bevezető tanulmányai; <i>Imago iudicis</i>	Szisztematikus foglalkozás pozitívizmussal, természetjoggal, elvekkel és bírói kreativitással; növekvő figyelem az igazságszolgáltatási önmegértésre
2021	<i>Pravičnost onkraj zakona</i> ; kibővített Pitamic/Kelsen cikk	A szabad jogelmélet történelmi laboratóriummá válik a kreativitás, az értékítéletek és az igazságszolgáltatás szubjektívizmusának veszélyeinek elemzésére
2022	<i>Interpretativni pluralizem</i>	Az értelmezés kifejezetten többes, kontextuális és jogi kultúra, ág és a jogi anyag típusa szerint differenciálódik
2023	<i>Sodniško pravo and Pojem in pojavnosti sodniškega prava</i>	Egy rendszerszintű középső elmélet a bírók által alkotott jogról: sem a bírák mint pusztá szócsövek, sem minden ítélet törvény
2024	<i>Jogi realizmus kötött</i>	A radikális antiformalizmus explicit korrekciója: a legtöbb jogi szabály elegendő relatív meghatározóval rendelkezik; a kreativitásnak jogi korlátai vannak

Időszak Fő művek/témák

Elméleti mozgalom

2026

Work on balancing and co-edited
Utemeljevanje pravnih odločitev

Fokozott figyelem az intézményi egyensúlyozás, a nyilvános igazolás, az önkényesség, a hatalmi osztás és az MI korlátaira

A fontos lényeg, hogy **ez nem egy olyan áttérési sorozat, amely egyik jogtudományi iskolából a másikba** fordul. A változásokat inkább egyoldalú álláspontok egymást követő korrekciójaként lehet értelmezni.

I. A formáló időszak: a természet, az ész, az erkölcs és a pozitív forma közötti törvény

Novak legkorábbi, 1989 utáni jogtudományi publikációi feltűnően történelmiek. Írt a presokratikus jogértelemről, a tizenhetedik századi racionalista természetjog problémáiról, valamint Aquinói Tamás jogfilozófiájáról. Mesteri kutatásai szintén a tizenhetedik századi racionalista természetjognak szentelték.

Hibás lenne ebből azt következtetni, hogy Novak eredetileg a klasszikus természetjog-elméletet követte. A védhetőbb értelmezés módszertan. Kezdetektől fogva érdekelte a **jogi normatívás különböző lehetséges alapjai**. A jog kozmikus vagy természetes rendre épül? Isteni rend? Emberi ész? Szuverén törvényhozás? Társadalmi gyakorlat? Erkölcsi érték?

Ez a történelmi vizsgálat szinte minden későbbi aggodalmat előre látta.

Az Aquinó-ról a racionalista természetjogra való átmenet különösen jelentős, mert dramatizálja a jogi gondolkodás átalakulását a **jogból a jogból a jog által, amely egyre inkább autonóm emberi értelem által rekonstruált**. Ez a probléma később szekuláris formában is megjelenik Novak jogi pozitivizmus, Kelsen, Hart, Dworkin és a bírói érvelés elemzéseiben.

Így még a látszólag történelmi első időszak is magában foglalja érett jogtudományának csálmáját: a **jogot nem lehet pusztán a törvényhozott normák szövegének elkülönítésével megérteni; de annak konkrét jogi jellege sem bontható fel egy általános erkölcsi elméletbe**.

II. Az intellektuális történelemtől a jog fogalmáig és kötelező erejéig, 2001–2008

Döntő változás következik be 2001 körül.

Novak *O definiciji prava* ("A jog definíciójáról", 2001) című műve a történelmi rekonstrukciótól a központi elemző általános jogtudományi kérdés felé fordul: mit kell birtokolnia egy jelenségnek, mielőtt helyesen "jognak" nevezzük? 2003-as doktori

disszertációja, *a Narava in meje zavezujoče moči prava* ("A jog kötő erejének természete és korlátai"), ezután még mélyebb kérdést érint: **miért és milyen korlátokon belül köti meg a jog a címzetteit?** A disszertáció több mint négyszáz oldalas volt, így ez az egyik fő alap Novak általános jogtudományának rekonstrukciójához.

Egy későbbi tudományos vita Novakot idézi, aki megfigyeli, hogy a pozitivista elméletek osztoznak abban, hogy a jogot metafizikai premisszákra hivatkozva definiálják. Ez feltáró. Novak nyilvánvalóan nemcsak a jogtudományi iskolák katalógizálása érdekelte, hanem a **jog definícióinak módszertani előfeltételei** iránt.

A központi probléma háromszög lesz:

Jogi létezés — jogi kötelező erő — erkölcsi igazolás.

Ezeket a hármat nem lehet egyszerűen azonosítani.

Egy norma lehet egy jogi rendszerhez anélkül, hogy erkölcsileg igazolt lenne. De a jogi kötelezettség elméletének mégis meg kell magyaráznia, miért képes az intézményi érvényesség általában gyakorlati állításokat generálni az emberi magatartásról. Ezzel szemben, ha a jogi kötelezettséget teljesen azonosítanak az erkölcsi kötelezettséggel, a jog fogalmi autonómiája eltűnne.

Egyidejű szakmai deontológiával kapcsolatos munkája éppen ebben a tekintetben fontos. *A Deontološki kodeksi pravniških poklicev – med moralo in pravom* ("A jogi szakmák deontológiai kódexei – Erkölcs és jog között", 2001) egy olyan intézményi területet vizsgál, ahol a határok elmosódnak: a szakmai szabványok lehetnek jogilag érvényesíthetők, erkölcsileg alapozottak, vállalatilag generáltak, vagy mindhárom kombinációja.

A későbbi cím, *a Pravo v iskanju morale* ("Törvény az erkölcs keresésében", 2008) ezt a problémát egyértelműen megfogalmazza.

Mi változik itt?

A korai Novak elsősorban történelmileg azt kérdezte: "Mit gondoltak a jogászok a jogról?" A 2000-es évek eleji Novakja egyre inkább analitikusan kérdezi:

Mi megkülönbözteti a jogi normativitást más normativitásoktól, és mi igazolhatja annak kötelezettségét?

Ez az első jelentős elméleti érettség.

III. Kelsen és Pitamic: a pozitvizmust komolyan veszik, nem egyszerűen elutasítva, nem pedig egyszerűen elutasítva

Novak Hans Kelsen bánásmódja különösen tanulságos, mert megakadályozza, hogy túl gyorsan természetes ügyvédként vagy posztpozitivistaként kategorizáljuk.

2008-as *Metamorfoze Kelsnove temeljne norme in Leonid Pitamic* ("Kelsen alapvető normájának és Leonid Pitamikus metamorfózai") című tanulmányában, amelyet később jelentős nemzetközi közönségnek mutattak be a 2021-es ARSP *Verwandlungen von Kelsens Grundnorm – Ein übersehener Beitrag von Leonid Pitamic* című cikkében, Novak rekonstruálja Leonid Pitamic nagyrészt elfeledett szerepét Kelsen Grundnormjának fejlesztésében. Azt állítja, hogy Pitamic felismerte az alapvető norma korai megfogalmazásainak nehézségeit, és előre látta azokat az elemeket, amelyek később fontossá váltak Kelsen saját elméletében, beleértve az alapvető norma, a jogrendszer és a hatékonyság közötti kapcsolatot.

Ez jellemző Novak módszerére.

Nem kezeli Kelsent, mint egy elavult formalistát, akit egyszerűen kiszoríthat az értékjog. Ehelyett belép a normativizmus belső architektúrájába, és felmerül a kérdés, hogyan fejlődtek központi fogalmai, és milyen elméleti problémák kényszerítették ezt az evolúciót.

Ez a hozzáállás fontos Novak saját álláspontjának rekonstrukciójához. Érett antiformalizmusa nem nyers **értelemben antipozitívizmus**. Folyamatosan megőrzi a pozitivista jogtudományhoz kapcsolódó meglátásokat:

a jogi érvényesség sajátossága, a források fontossága, a kiszámíthatóság, a rendszerszintű struktúra, az intézményi hatalom és a jog megkülönböztetése annak létezésével a jog között, ahogyan valaki szeretné.

A későbbi Novak tehát nem mozdul "a pozitívizmusból a természetjogba". Egyre inkább arra törekszik, hogy azonosítsa, mit véd helyesen a **pozitívizmus**, és **mit nem tud önmagában megmagyarázni**.

IV. A 2009-es fordulópont: a jogi formalizmus kritikája és rehabilitációja

Novak egyik legjelentősebb elméleti cikke a *Pojmovna jurisprudenca nekoč in danes* ("Fogalmi jogtudomány akkor és most", 2009).

A 19. századi fogalmi jogtudományt ismerős jellemzők révén rekonstruálja: konkrétfontosságú döntések levezetése általános jogi fogalmakból, a jogon kívüli megfontolások kizárásának kísérlete, a hiányosságok tagadása vagy minimalizálása, valamint az ítélethozatal modellje, mint szillogisztikus következtetés.

De Novak érdekesebbet tesz, mint egyszerűen ismételni a huszadik századi támadásokat a Begriffsjurisprudenz ellen.

Azt állítja, hogy a fogalmi jog történelmileg értékes intézményi funkciókat is látott el. Hozzájárult a következőkhöz:

a jog autonómiája a közvetlen politikától, a hatalmi ágak szétválasztása, a jogi döntéshozatal autonómiája és az igazságszolgáltatás önkénységének korlátozása.

Ez talán az első különösen világos megnyilvánulása annak, ami Novak jellegzetes intellektuális eljárásává válik.

Elfogad egy jogtudományi doktrínát, amelyet széles körben legyőzöttnek tartanak, elvlasztja annak túlzó elméleti állítását intézményi funkciójától, majd **viisszanyeri a legyőzött elmélet racionális** magját.

A formalizmus téves, ha azt jelenti:

A bírósági döntéseket logikusan teljesen meghatározott szabályokból vezetik le, értékítéletek vagy kreativitás nélkül.

De a formalizmus tartalmaz igazságot, ha azt jelenti:

A bírácának valódi korlátként kell kezelniük a jogi szabályokat, forrásokat és intézményi kompetenciákat abban, hogy mit dönthetnek.

Ez a megkülönböztetés rendkívül fontossá válik Novak 2024-es munkáiban.

Valóban, a 2009-es cikk egy tizenöt éves elméleti ív kezdeteként tekinthető, amely a *Legal Realism Bound* című művében csúcsosodott ki.

V. Szabályok és elvek: a Dworkin–Alexy-típusú dichotómia kritikája

Novak 2010-es *Zmuzljiva narava pravnih načel* ("A jogi elvek megfoghatatlan természete") című műve egy másik központi vitát vizsgál a háború utáni jogtudományban: a szabályok és elvek közötti különbséget.

Elfogadja, hogy az elvek rendkívül fontossá váltak a kortárs jogi érvelésben, és hogy nem tekinthetők egyszerűen a jogon kívüli díszítő erkölcsi megfontolásoknak. Ugyanakkor megkérdőjelezi azt a domináns "**megkülönböztető tézist**", amely szerint a szabályok és elvek két kategorizálisan elkülönülő és egymást kizáró normatív osztályt alkotnak, amelyek alapvetően eltérő alkalmazási és konfliktuskezelési formákkal rendelkeznek.

Ez elméletileg több okból is jelentős.

Először is, Novak nem tér vissza a kizárólag szabályokon alapuló pozitívizmushoz. Az elvek a modern jogi döntéshozatal valódi elemei.

Másodszor azonban ellenáll az elvek felfedezésének átalakításának egy új fogalmi dogmatizmusá alakítását.

A híres kontraszt—

a szabályok mindent vagy semmit kezelnek, míg az elvek súlyt kapnak;

a szabályok érvényességi kritériumok miatt ütköznek, míg az elvek ütköznek és kiegyensúlyozottak—

néhány esetet megvilágíthat, de tévesztővé válik, ha ontológiai osztássá alakítják, amely minden jogi normát szabályoz.

Novak pozíciója tehát **fokozatossá válik, nem pedig bináris**.

A különböző jogi normák eltérő mértékű meghatározottsággal, súllyal, általánossággal és nyitottsággal bírhatnak. Működésük részben a kontextustól függ. A szabály és az elv közötti különbség ezért kevésbé képes minden jog kimerítő felosztását támogatni, mint ahogy azt a dworkini vagy alexiánus elméletek erős változatai néha sugallják.

Ez két későbbi fejleményt is előrevetít:

1. értelmező **pluralizmus fogalma**, és
2. az igazságszolgáltatási **jogalkotás fokozatelmélete**.

Novak jogtudományának egy visszatérő szerkezeti jellemzője már megjelenik: a **éles jogdichotómiákat kontinuumokkal, fokozatokkal és kontextusfüggő megkülönböztetésekkel helyettesítjük anélkül, hogy teljesen feladnánk a fogalmi differenciálást**.

VI. Dworkin, Fuller és Hart: Novak jogászati háromszöge

2011 és 2018 között Novak jelentős bevezető tanulmányokat szentelt a huszadik század három kanonikus jogtudósának: Ronald Dworkinnek, Lon Fullernek és H. L. A. Hartnak.

Ezek a tanulmányok különösen hasznosak, mert megmutatják, hogy Novak a huszadik századi nagy jog és erkölcs körüli vitát próbálta rekonstruálni, nem pedig elszigetelt szerzői portréként.

Dworkin

A szlovén kiadásban kiválasztott Dworkin esszékhöz Novak írta a hosszú bevezető tanulmányt *Alkimija prava: Ronald Dworkin in sodnikovo ustvarjanje pravičnosti* ("A jog alkímiája: Ronald Dworkin és a bíró igazság teremtése", 2011).

Egy kortárs áttekintés Novak rekonstrukcióját úgy írja le, hogy hangsúlyozza Dworkin törekvését, hogy közvetítse az **igazságosság és a jogi bizonyosság** követelményeit, valamint a hagyományos pozitívizmust és a természetjogos megközelítéseket. Továbbá kiemeli Novak megkülönböztetését a korábbi Dworkin-elméletek – nehéz esetek, a harti mérlegelés, elvek

kritikája – és a későbbi értelmező jogelmélet között, amely integritásként értelmezi, miközben hangsúlyozza a szakaszok közötti folytonosságot.

Dworkin egyértelműen vonzotta Novakot, mert a bírói feladatot a jogtudomány központi részévé tette.

De Novak nem lett egyszerűen dworkiniánus. 2010-es kritikája a kategórikus szabály/elv megosztottságról már bizonyította, hogy távol áll az egyik leghíresebb dworkiniánus megfogalmazástól.

Fuller

Novak 2015-ös bevezető esszéje Lon Fuller *The Morality of Law* című művéhez, *Pravo, vtkano v naravo človeka in družbe: Fullerjevo iskanje novega naravnega prava* című művéhez egy másik gondolatot hoz a képbe: a jog erkölcsi jelentőséggel bír nemcsak azért, mert bizonyos jogi normák megfelelnek a lényegi erkölcsnek, hanem mert **a jog egy intézményi gyakorlat, amelynek célja az emberi viselkedés általános és érthető normatív formákon keresztül irányítani.**

Ez a téma erősen rezonál Novak későbbi szabályvezetési funkciójának védelmével.

Hart

2018-as bevezető tanulmánya Hart *Dve razpravi o pravu in morali* című művéhez különösen feltáró. Novak kifejezetten a pozitívizmust és a természetjogos gondolkodást történelmileg **"versengő (és kiegészítő jogos)"** megközelítésként mutatja be, nem pedig alternatívaként, amelyek közül az egyiknek egyszerűen el kell semmisítenie a másikat. Beszélgetése magában foglalja a jogi pozitívizmus átalakulását, a jog és erkölcs közötti szükséges kapcsolatok lehetséges jelentéseit, a szeparitólhatóság tézisének variációit, sőt még a "jogi pozitívizmus erkölcsét" is.

Ez a megfogalmazás – versengő és kiegészítő – rendkívül közel áll Novak jogtudományának legmélyebb módszertani irányzatához.

Ismételten megkérdezi:

Mit lát az egyes állítólag rivális elméletek, amit az ellenfele figyelmen kívül hagy?

Így következik:

- a pozitívizmus intézményi formát és forrásalapú korlátot lát;
- a természetjogi megközelítések a jog normatív és értékelő dimenzióit látják;
- Dworkin elveket és értelmezési felelősséget lát;
- Fuller a jog iránymutatási feltételeit látja;
- a realizmus valódi bírói kreativitást lát;
- A formalizmus a korlátlan bírói választás veszélyeit látja.

Novak elmélete egyre inkább **a kontrollált szintézis joggyakorlatává válik anélkül, hogy összeomlánának a különbségek ezek között.**

VII. *Imago iudicis*: a bíró mint történelmileg változó önértelmezés

További jelentős fejlemény jelenik meg a 2015-ös *Imago iudicis, štiri podobe iz idejne zgodovine sojenja* ("Imago iudicis: Négy kép az ítékezés szellemi történetéből") című tanulmányban.

Itt Novak túllép a tisztán fogalmi elemzésen, és valami olyan dolog felé lép, **amely a jogtudományi önmegértés történelmi szociológiájához** hasonlít.

A döntő felismerés az, hogy az ítékezés fogalmai nem csupán külső tudományos leírások. A társadalmilag elfogadott képek arról, hogy mit kell tenniük a bírának, maguk a bírói gyakorlat alkotói részévé válhatnak. A bírák részben saját hivataluk fogalmai alapján cselekszenek.

Ez egy finom, de fontos lépés.

Például a montesquieu-i bíró képe, mint a "jog szája" nem csupán egy empirikusan igaznak vagy hamisnak nyilvánítható állítás. Ha intézményesítették szakmai ideálként, egy ilyen kép arra készíti a bírát, hogy saját érveléseiket ennek megfelelően fegyelmezzék. Ezzel szemben, amikor a szabad jogi mozgalmak vagy a jogi realizmus meggyőzi a bírát és jogászokat arról, hogy az ítélethozatal elkerülhetetlenül tartalmaz kreativitást, ez az elméleti kép maga is bővítheti a kreatív döntéshozatal legitim terét.

Ez egy reflexív elemet vezet be Novak elméletébe:

A joggyakorlat részben befolyásolja azt a jogi valóságot, amelyet leír.

Egy olyan elmélet, amely azt mondja a bírának, hogy nincs mérlegelési joguk, és egy olyan elmélet, amely azt mondja, hogy a törvény radikálisan meghatározhatatlan, ezért nem ártatlan leírások. Mindegyik segíthet egy különböző bírói szemlélet kialakításában.

Ez a megfigyelés később magyarázza Novak gyanakvását mindkét véglettel szemben.

VIII. Szabad jog: a bírói kreativitás felfedezésének elfogadása annak radikális következményei nélkül

Novak 2021-es *Pravičnost onkraj zakona – Svobodnopravno gibanje in iskanje nove zaslove prava* ("Az igazságosság a törvényen túl – A szabad jog mozgalom és az új jogfelfogás keresése") című műve az egyik legvilágosabb híd történelmi és szisztematikus jogtudománya között.

A Szabad Jog Mozgalom támadta azokat a kodifikációs korszakbeli feltételezéseket, miszerint a törvény elfogadása teljes, hogy a hiányosságokat mindig megszüntethetjük a törvényi rendszer belső logikai műveleteivel, és hogy a bíró csupán következtetést von le a törvényben már foglalt döntésre. Novak rekonstruálja a hiányosságok, értékelés, akarat, emberi szubjektivitás és kreatív igazságszolgáltatási tevékenység iránti ragaszkodását.

De a legfontosabb pont Novak örökségének értékelése.

A diagnózis **nagy részét elfogadja:**

A jogi szövegek nem programozzák előre minden döntést;

a tények kiválasztása és felépítése már magában foglalja az értelmező tevékenységet;

Maguk az értelmező premisszek nem egyszerűen adottak;

a cél, elvek és társadalmi érdekek részt vehetnek a jogi érvelésben;

a bírói értelmezés kidolgozhatja a jogot;

és az értékítéletet nem szabad automatikusan az irracionalitással egyenlővé tenni.

Valójában megmutatja, hogyan olvadtak beolvadódtak az egykor radikális Szabad Törvény állításainak tartott eszmékbe, amelyek a huszadik és huszonegyedik századi joggyakorlat főáramába kerültek.

Mégis elutasítja azt a radikális következtetést, hogy a bíró ennek következtében felszabadult a törvénytől.

A jogi források korlátoznak. A bevált joggyakorlati korlátok. Az intézményi elvárások korlátai. Az értelmező módszerek, bár nem logikai algoritmusok, képesek strukturálni és nyilvánosan fegyelmezni az érveket. Számít a kiszámíthatóság.

A Szabad Jog Mozgalom tehát egyszerre **javító és figyelmeztető** jellegű.

Helyesen mutatja, miért hamis a szélsőséges formalizmus.

De ha túl magasra tolják, az antiformalizmus közelebb kerül a relativizmushoz: a bíró talán már nem értelmező, hanem korlátlan politikai döntéshozóvá válhat.

Ez az egyik legerősebb folytonosság, amely Novak 2009-es fogalmi joggyakorlatról szóló vitájától egészen a 2024-es jogi szkepticizmus kritikáig.

IX. Az értelmezés explicit többsévé válik: a 2022-es "interpretatív pluralizmus" elmélete

A **interpretatívni pluralizem** fogalma, amelyet kifejezetten Novak 2022-es *Pravne panoge in metodologija razlage prava* című fejezetében dolgozott ki, egy másik fontos elméleti előrelépést jelent.

Az elképzelés ambiciózusabb, mint pusztán azt állítani, hogy különböző bírák eltérő értelmezésekre juthatnak.

Novak azt állítja, hogy magát az értelmezést az **az intézményi és kulturális kontextus különbözteti meg, amelyben az értelmezés történik.**

A fejezet többek között a közjogos és kontinentális kontextusokat, törvényi és közjogi anyagokat, köz- és magánjogi környezeteket, különböző szabályozási tárgyakat és eltérő értelmező "nyilvántartásokat" szembeállítja.

Novak érvelését összefoglaló későbbi kutatások hangsúlyozzák azt az állítását, hogy a jogi hagyomány és egy terület specifikus doktrinális kezelése azt jelenti, hogy az értelmezés nem lehet megfelelően pusztán egy általános szövegmegértési folyamatként ábrázolható. Még egy jogrenden belül is különböző értelmezési gyakorlatok léteznek együtt.

Ez jelentős módosítás bármely univerzalista jogi módszertani elméletben.

Nincs egyetlen homogén dolog, amit "jogi értelmezésnek" hívnak, amely mindenhol egyformán működik.

Egy büntető tilalom, alkotmányos jog, kereskedelmi szerződés, adószolgáltatás és bíró által alkotott közjogi szabály értelmezése eltérő feltételezéseket, eltérő szöveghűségiséget, eltérő intézményi szerepeket és háttérelvárásokat alkalmazhat.

De ez nem értelmező relativizmus

Ez a képesítés kulcsfontosságú.

A "pluralizmus" Novakban nem jelenti azt, hogy bármely értelmezés olyan jó, mint bármely másik.

Ehelyett **az elfogadható értelmezés kritériumai részben gyakorlatérzékenyek.**

A jogi kultúra és az intézményi terület megváltoztatja az alkalmazandó érvelési korlátokat. Nem szüntetik meg a korlátokat.

Így elmélete egyre inkább megkülönbözteti:

univerzálisan azonos módszer — elutasított;

korlátlan szubjektív értelmezés — szintén elutasított;

Kontextuálisan differenciált, de intézményileg fegyelmezett értelmezés — elfogadott.

Ez a harmadik pozíció az érett Novak jellegzetese.

X. Összehasonlító jogi kultúrák a joggyakorlat részeként

Ez magyarázza azt is, hogy az összehasonlító jog miért nem perifériás Novak elméleti munkásságában.

Jogtudományi tankönyvekben való részvétele és a főbb jogi kultúrák kezelése a kontinentális európai jogot a common law és más jogi hagyományok mellé helyezi. A Ljubljana összehasonlító jogi tanterv kifejezetten a jog megértését a szélesebb jogi és általános kultúra által formált értelmezésként kezeli, és összehasonlítja a common law, iszlám, kínai, japán, indiai és más hagyományokkal, hogy feltárja azokat a feltételezéseket, amelyek egyébként nyilvánvalónak tűnnek az otthoni jogi kultúrában.

Hozzájárulása a többször átdolgozott *Teorija prava*-hoz és részvétele az *Uvod v pravoznanstvo*-ban ezért ugyanannak a projektnek a részeként kell értelmezni, nem csupán pedagógiai munkának. Az utóbbi rendszeresen felfedi a jogi eszmék történetét, a jogtudomány típusait és módszereit, a jogfilozófiát és az államot.

Az elméleti következtetés fontos:

A jogi racionalitás sem teljesen egyetemes, sem teljesen kulturális relatívus.

A jogi hagyományok határozzák meg, mely érvek, források és intézményi gyakorlatok számítanak normálisnak. Mégis, az összehasonlító joggyakorlat ezeket a feltételes előfelvitteket láthatóvá teszi, és így lehetővé teszi azok kritikus értékelését.

Ez a kulturális dimenzió elválasztja Novakot a rendkívül absztrakt elemző jogtudománytól, amely a jogrendszert elsősorban állítások szerkezeteként kezeli.

XI. A 2023-as bírók által hozott jogelmélet: Novak "középútja" rendszerezetté válik

A *Sodniško pravo ("Bíró által hozott törvény", 2023)* című kollektív monográfia, amelyet Marijan Pavčnik és Aleš Novak közösen szerkesztettek, valószínűleg Novak korábbi bíráskodási munkájának legszisztematikusabb csúcspontja.

A szerkesztők egy alapvető modern tényből indulnak. A hagyományos hatalmi ágak szétválasztási modellje a törvényhozást a törvényhozásra, pusztán az igazságszolgáltatás alkalmazását illetve el, de a nyelvi nyitottság, általános záradékok, homályos fogalmak, alkotmányos elvek és elvont jogok miatt ez az egyszerű megosztás fenntarthatatlan. A bíró szükségszerűen részt vesz a jogi fejlődésben.

Novak saját nagy fejezete, *a Pojem in pojavnosti sodniškega prava* ("A bíró által hozott jog fogalma és megnyilvánulásai"), különösen feltáró, mert maga a szerkezete is a végletek közötti keresést hirdeti. Két szélsőséges jogfogalmat tárgyal, majd egy **"középutat: a jog fokozatának elméletét"**.

Ez egy fontos koncepcionális újítás.

1. Nem minden ítélet hoz új törvényt

A radikális realizmus gyakorlatilag értelmetlenné teheti a bírók által hozott jog fogalmát azzal, hogy azt állítja, hogy minden norma alkalmazása kreatív, és ezért minden ítélet törvényt hoz.

Novak ellenáll ennek az inflációnak.

Fejezetének tudományos áttekintése két fontos kritériumot foglal össze a valódi bírói törvény feltételeihez:

1. a bírói döntés **lényegileg új normatív normatív normát** vezet be a meglévő normatív környezetbe; és
2. Ez a szabvány általánosabb szerepet kap, mint olyan kritériumot, amely alapján a jövőbeli magatartás vagy ügyek értékelhetők.

Ez a megkülönböztetés rendkívül hasznos.

Minden jogi döntés némi értelmező tevékenységet igényel, de nem minden értelmezés válik jogalkotássá erősebb értelemben.

2. A törvényalkotás fokozatos

A bírói kreativitás tehát **fokozaton** múlik.

Az egyik végén viszonylag rutinszerű szubdukció rejlik egy elég meghatározott szabály alatt.

Tovább haladnak a specifikáció, konkretizálás és a kétértelműség megoldása.

Ezen túl a hiányosságok pótlása és elvek fejlesztése van.

A legtávolabbi ponton áll egy olyan normatív szabvány létrehozása, amely elég új és általános ahhoz, hogy bírói törvénynek minősüljön.

Ez a fokozott elképzelés sokkal finomabb, mint bármelyik:

"A bírák soha nem hoznak törvényt"

vagy

"A bírák mindig törvényt hoznak."

3. Az új normának társadalmi-intézményi elfogadásra van szüksége

A második kritérium különösen érdekes, mert azt jelenti, hogy a bírói alkotás nem csupán egy esemény a döntő bíró pszichológiájában.

Egy bírói javaslat csak abban a részes jogosítássá válik, amennyiben a jogrend általános normatív pályát ad neki – például későbbi bíróságok, megalapozott joggyakorlat vagy más tekintélybeli elismerés formái révén.

Ezért az igazságszolgáltatás egyszerre **rendelkezik kreatív** pillanattal és **intézményesítéssel** bírva.

Ez meglepően közel hoz Novakot egy szociológiailag megalapozott jogi források elméletéhez.

XII. Legal Realism Bound (2024): a túlzott antiformalizmus érett korrekciója

Novak 2024-es angol nyelvű cikke , a *Legal Realism Bound* véleményem szerint a legvilágosabb, tömör kijelentése érett jogírói álláspontjának.

Kiindulópontja szimpatizál a klasszikus formalizmus elleni realista támadással. Az alapos formalizmus – az a hit, hogy a jogi szabályok teljesen meghatározottak, és hogy a bíróságok egyedülállóan helyes döntéseket vonnak ki belőlük – nem hiteles.

De Novak ezután szembeszáll az ellenkező túlzással: **a radikális jogi szkepticizmussal**.

Kifejezetten megkérdőjelezi azt az elképzelést, hogy a jogi nyelv annyira meghatározatlan, hogy maguk a jogi szabályok ritkán vagy soha nem határozzák meg az eredményeket.

1. A szabályok "igazságmaggal" rendelkeznek

Novak a szabályok követését egyértelműbben rehabilitálja, mint korábban.

A szabályok takarékosítják a döntéshozatalt. Előre láthatóvá teszik a viselkedést. Lehetővé teszik hasonló bánásmódot. Stabilizálják a kölcsönös elvárásokat. Lehetővé teszik a bonyolult társadalmi együttműködést.

De ezek a függvények egyike sem lenne lehetséges, ha a szabályok szemantikailag üresek lennének, amíg egy tekintélyező értelmező nem dönti el, mit jelentenek.

Ezért a jogi szabályoknak általában kell, hogy **elegendően** érthetőek legyenek a címzettek számára.

Ez egy erős érv a radikális határozatlanság ellen.

Ha a polgárok, tisztviselők, vállalatok és közintézmények naponta sikeresen összehangolják a milliói cselekvést jogi normákra hivatkozva, akkor egy olyan elmélet, amely szerint a jogi

szabályok szinte soha nem rendelkeznek eléggé meghatározható jelentéssel, torz képet ad a jogi életéről.

2. A bírósági ügyek mintavételi torzítást eredményeznek

Novak egy fontos jogi torzítást is azonosít.

A jogelméleti szakértők aránytalanul tanulmányozzák a fellebbviteli és alkotmányos ügyeket, éppen azért, mert ezek az ügyek nehéz értelmezési problémákat hordoznak.

De az ilyen esetek nem képviselik a jog teljes működését.

A legtöbb jogi szabályt alkalmazzák, betartják vagy **pereskedés nélkül** alkalmazzák.

Ezért egy jogi rend létezése és hatékonysága bizonyítékot szolgáltat, hogy a legtöbb hétköznapi helyzetben sok szabály elég határozottsággal bír a viselkedés irányításához.

Ez Novak egyik legerősebb eredeti korrekciója a bíróságközpontú határozatlanságelméletek ellen.

Egy kulcsfontosságú különbség kerül elő

Nem állítja a **teljes elszántságot**.

A relatív vagy elegendő határozottság **mellett érvel**.

Egy normának nem kell előre minden lehetséges határvonalú esetet előre megválaszolnia ahhoz, hogy valóban irányítsa a legtöbb esetet.

Ez az álláspont hasonlít Hart megkülönböztetésére a jogi nyelv magja és félumbra között, de Novak kifejezetten a kortárs realista és antiformalista túlzás ellen fejleszti ki.

XIII. Az érett elmélet: a kreativitás és a determinitás nem ellentétes

A 2024-re elért elméleti szintézis a következőképpen fejezhető ki.

A jog elég határozott lehet a magatartás irányításához, és **egyidejűleg** nyitott ahhoz, hogy bizonyos esetekben kreatív értelmezést igényeljen.

Ezek a állítások csak akkor ellentmondanak egymásnak, ha az ember a determinitás mindent vagy semmi fogalmából indul ki.

Novak pontosan ezt a bináris rendszert hagyja el.

A normál jogrend tartalmazza:

viszonylag világos esetek,

értelmezésben vitatható esetek,

Nehéz esetek,

rések,

elvek ütközései,

általános záradékok,

és olyan alkalmak, amelyek valódi jogi fejlődést igényelnek.

Ezért a bírói kreativitás változó.

Ez azt jelenti, hogy Novak fokozatosan a **elkerülhetetlen bírói kreativitás** elméletétől egy kifinomultabb **elmélet felé haladt az ilyen kreativitás feltételeiről, fokozatáról és jogos határaitól.**

A Legal Realism Bound *következtetése* egyértelműen kimondja, hogy az alapos formalizmus fenntarthatatlan, és hogy az ítélet lerövidíthetetlen kreativitást tartalmaz, néha jogi konstrukcióhoz vagy *Rechtsfortbildung*hoz vezet. Ugyanakkor Novak ragaszkodik hozzá, hogy az elfogadható értelmezésnek vannak határai, és hogy konkrétan jogi kritériumok megkülönböztethetik a kevésbé meggyőző értelmezéseket.

Ez valószínűleg érett jogelméletének legtömör megfogalmazása.

XIV. Mi korlátozza a kreatív bírót?

Novak műveinek együtt olvasása lehetővé teszi a fokozatosan azonosított korlátok viszonylag pontos rekonstrukcióját.

Ezt a pontot nem szabad félreérteni mechanikai algoritmusként. Novak antiformalizmusa kizárja annak lehetőségét, hogy egy véges korlátok listája automatikusan döntést generál.

Ennek ellenére a bírói kreativitás több korlát rétegébe ágyazódik.

A szöveg-szemantikai korlát a jogi nyelv relatív determinitásából fakad.

A forrásalapú korlátozás a hierarchiából és az elismert jogformákból ered.

A rendszerszintű korlátozás a normák, fogalmak, doktrínák és a szélesebb jogrendszer közötti kapcsolatból fakad.

Az precedensbeli és jogászati korlátok a stabil bírói gyakorlatból fakadnak.

A módszertani korlátok elfogadott jogi érvelési módokból származnak, még akkor is, ha az értelmező kanonok nem algoritmusok.

A kulturális korlát abból a jogi hagyományból fakad, amelyben egy érvek felismerhetően jogszerűnek kell számítnia.

Az intézményi korlátok a hatalmi ágak szétválasztásából és a bíróságok jogos szerepéből fakadnak.

Az általánosíthatóság megkülönbözteti az ad hoc eredményt a valódi igazságszolgáltatási jogalkotástól.

Egyre inkább az **igazolási korlátozás** megköveteli a bírótól, hogy olyan indokokat fogalmazson meg, amelyek közéleti szakmai vizsgálatra alkalmasak.

Ez a réteges felfogás magyarázza, miért utasíthatja el Novak mind a formalizmust, mind a korlátlan mérlegelést.

A korlátok valóságok, anélkül, hogy számítási szempontból teljesek lennének.

XV. Az érvelés helyettesíti a levonást mint alapvető legitimitási mechanizmust

A 2026-os *Utemeljevanje pravnih odločitev* ("Jogi döntések igazolása") című közös kötet, amelyet Pavčnik és Novak közösen szerkesztett, tovább viszi ezt a logikát.

A könyv programozott kerete hangsúlyozza, hogy a jogi döntések a **lehetséges szféráját képviselik, nem pedig a logikailag szükségességet**. Egy ítéletet általában nem lehet elkerülhetetlen következtetésként ábrázolni a premisszákból. Pontosan azért, mert több érveléssel elképzelhető eredmény létezhet, a döntéshez igazolás szükséges.

A meggyőző igazolás megvédi a jogi döntéshozatalt az önkényességtől, és a jogállamiság alapvető részévé válik.

Ez fontos elméleti végpontot jelent Novak pályájának.

A klasszikus formalizmus a következő úton kereste a legitimitást:

szükségyszerűség: "maga a törvény kényszerítette ezt az eredményt."

Az érett antiformalista joggyakorlat általában nem állíthatja ezt az állítást.

Helyettesítője a következőknek kell lennie:

Érvelés: "A jogilag releváns anyagok, intézményi szerep és érvek alapján ez az eredmény nyilvánosan igazolható, mint az alternatíváinál jobb."

Így Novak joggyakorlata egyre **vitatkosabbá** válik.

A döntő kérdés már nem az, hogy a bíró hozzájárult-e valamihez – elkerülhetetlenül így is volt –, hanem az, hogy ez a hozzájárulás jogilag igazolható-e.

XVI. Egy új korrekció 2026-ban: a kiegyensúlyozás "sötét oldalai"

Különösen feltáró jelzés Novak legújabb fejleményeire a 2026-os igazságszolgáltatási egyensúlyozás kezelése.

Egy 2026 januári konferencián a *Temne plati tehtanja (kot tehlike sodniškega odločanja) címmel* beszélt – "A kiegyensúlyozás sötét oldalai (mint a bírói döntéshozatal technikája)." A hozzá tartozó összefoglaló elismeri a kiegyensúlyozást rendkívül fontosnak a kortárs bírászkodásban. Ereje abban rejlik, hogy a konkrét értékellentétekre irányítja a figyelmet, enyhíti a túlzott merevséget és lehetővé teszi az általános jogi normák egyedi körülményekhez való igazítását.

De Novak most hangsúlyozza az intézményi költségeit.

A kiterjedt egyensúlyozás megváltoztathatja a törvényt:

az absztrakt-általános normáktól a kauisztikus ítélet felé;

a törvényhozói rendezéstől a bírósági rendezés felé;

a viszonylag stabil szabályoktól az esetspecifikus alkalmazkodásokig.

Ez gyengítheti a döntések precedenszült erejét is.

A legérdekesebb módon Novak figyelmeztet, hogy maguk az alkotmányos jogok is leértékelhetők, ha azokat rendszeresen pusztán "érdekekké" fordítják le, hogy egyensúlyt teremtsenek a versengő, néha alkotmány alatti érdeklődések bővülő skálájával.

Ez figyelemre méltó fejlemény korábbi elvekkal kapcsolatos munkájához képest.

Nem **hagyta el az elveket vagy az arányosságot**.

Ehelyett a sorozat a következő:

2010: az elveket komolyan kell venni, de nem alkotnak ontológiailag különálló világot;

2021–23: az értékítéletek és a kreatív bírói fejlesztés elkerülhetetlenek;

2024: a kreativitást relatív meghatározás és jogi kritériumok kell korlátozni;

2026: Még a kortárs alkotmányosság egyik fő technikája is az értékalapú döntések racionalizálására – az egyensúlyozás – intézményileg korlátozottnak kell lennie.

Ez az érett Novak jellegzetes lépése: **a korrekciónak korrekcióra van szüksége.**

Az antiformalizmus korrekciója a formalizmus korrekciója van, de az ellenőrizetlen antiformalizmus új problémákat okoz.

A kiegyensúlyozás korrekciója a merev szabályalkalmazást, de az általános egyensúlyozás veszélyezteti a jogi bizonyosságot, a jogokat és a hatalmi osztottságot.

XVII. Törvény és erkölcs: hol áll végül Novák?

Ez az egyik nehezebb kérdés, mert Novak nem tűnik úgy, hogy nyíltan bejelentette volna magát például exkluzív pozitivistaként, befogadó pozitivistaként, dworkini-féle interpretívusként vagy természetes jogászként.

És félrevezető lenne ilyen címkéket rá helyezni.

Művei ehelyett több állítást mutatnak együtt.

Először is komolyan veszi a **jog fogalmi autonómiáját**. A jogi érvényességet nem helyettesítheti egyszerűen egy erkölcsi helyességről szóló ítélet.

Másodszor, a jogi gyakorlat nem érthető meg értékelés nélkül. Az elvek, célok és erkölcsileg megterhelt fogalmak a modern jog valódi részei.

Harmadszor, maguk a joghatóság intézményi és eljárási tulajdonságai normatív jelentőséggel bírnak. A jognak kellően érthetőnek, stabilnak és általánosnak kell lennie ahhoz, hogy irányítsa a magatartást.

Negyedszer, az ítélet nem redukálható sem erkölcsi filozófiára, sem forrásfelismerésre.

Így Novak közel kerül ahhoz, amit tágabb kifejezésen **posztpozitvista jogtudománynak** nevezhetnénk, de a kifejezés feltételt igényel. Sokkal nagyobb szimpátiát érez a pozitivizmus és a formális jogosság eredményei iránt, mint néhány posztpozitvista elméletalkotó.

Ezért inkább a következőket szeretném:

egy jogtudomány, amely a pozitivista intézményesség és az értékérzékeny interpretivizmus között közvetít.

A "közvetítés" szó fontos. Nem jelent kompromisszumot önmagáért. Novak igyekszik megőrizni a különböző felismeréseket különböző elemző szinteken.

XVIII. Novak és Hart, Dworkin, Fuller, Kelsen és realizmus

Elméleti helyzete viszonylag tisztábbá válik.

Kelsen ellen – de Kelsen ellen is

Novak nem fogadhat el egy olyan jogi elméletet, amelyet a normatív érvényesség hierarchiája kimerített, mert az értelmezés, a jogi kultúra, az értékek és a bírói kreativitás túl fontos helyet foglalnak el érett értelmezésében.

Ugyanakkor megőrzi a kelseni aggályokat a **jogi formával, érvényességgel, intézményi struktúrával és a jog autonómiájával** kapcsolatban.

Pitamikus kutatása szokatlanul komoly elkötelezettséget mutat a tiszta elmélet belső fejlődésével, nem pedig annak rituális elutasításával szemben.

Közel Harthoz a relatív determinitásban

A huszadik század jelentős elméleti alkotói közül Novak 2024-es álláspontja fontos szempontból Hartian.

A jogi nyelv általában elég határozott magokkal rendelkezik, miközben félumbrális nehézségeket okoz. A szabályok valóban irányítják a viselkedést, de a nehéz esetekben ítélkezést igényelnek.

Mégis, Novak történelmileg, kulturálisan és intézményileg jobban orientálódott, mint a klasszikus analitikus harti jogtudomány.

Közel áll Dworkinhez az elvekben – de nem a kategóriai megkülönböztetésben

Novak osztja Dworkin ragaszkodását abban, hogy a jogi érvelés nem redukálható forrás alapján azonosítható szabályokra, és hogy a bírának elvekkel kell érvelniük.

De 2010-es elemzése ellenáll a merev szabály/elv dualizmusnak.

Későbbi relatív determinitásról és fokozatokról alkotott elmélete pedig kényelmetlenül illeszkedik bármilyen maximálisan erős "egy helyes válasz" koncepcióhoz.

Közel Fullerhez a jogról iránymutatásként

Novak 2024-es érthető szabályok védelmének határozott fulleri-rezonanciája van.

Egy olyan jogrendszer, amely nem tudná érthető normatív elvárásokat közvetíteni, már a magatartás törvényen keresztül történő szabályozásában is kudarcot vallana.

De Novaknak nem kell minden jogszerűségi hibát jogi létezés kudarcának minősítenie.

Közel áll a realizmushoz a kreativitásban – de szemben a realista szkepticizmussal

Ez talán a legfontosabb kontraszt.

Elfogadja a realisták nagy felfedezését:

A bírák kreatívan vesznek részt a jog meghatározásában.

De elutasítja legerősebb szkeptikusabb kísértésüket:

ezért a jogi anyagok nem korlátozzák jelentősegteljesen az ítélethozatalt.

Ezért a *Legal Realism Bound* cím illik szélesebb projektjéhez, még ha nem is szabad egyszerűen Novakot jogi realistának nevezni.

XIX. A legmélyebb szerkezeti jellemző: Novak "középső állásokban" gondolkodik, de nem eklektikus kompromisszumokban

Első pillantásra ezt a jogtudományt eklektizmussal vádolhatjuk. Novak részleges igazságokat talál a pozitivizmusban, a természetjogban, a formalizmusban, a realizmusban, Dworkinben, Fullerben és a történelmi jogtudományban.

De ez hiányolná a szerkezetét.

Jellegzetes érvelése dialektikai:

Tézis: a jogot szabályok irányítják.

Javítás: a szabályok nem határozzák meg minden esetet mechanikusan.

A javítás javítása: hiányosságuk nem jelenti azt, hogy a szabályokból hiányoznak valódi szemantikai útmutatás.

Vagy:

Tézis: a bírák inkább alkalmaznak, nem alkotnak törvényt.

Javítás: a bírák szükségszerűen hozzájárulnak kreatívan a konkretizáláshoz.

A korrekció korrekciója: nem minden bírói hozzájárulás valódi jogalkotás, és a bírói kreativitás intézményi korlátozást igényel.

Vagy:

Tézis: a szabályok alkotják a jogot.

Javítás: az elvek is nélkülözhetetlenek.

A korrekció korrekciója: a szabályokat és elveket nem szabad két ontológiai lezárt kategóriába alakítani.

Vagy:

Tézis: az általános szabályok túlzottan merevek lehetnek.

Javítás: a kiegyensúlyozás lehetővé teszi a kontextus-érzékeny igazságszolgáltatást.

A javítás javítása: a túlzott egyensúlyozás alááshatja az általánosságot, a precedenst, az alkotmányos jogokat és a hatalmat demokratikus elosztást.

Ez a rekurzív struktúra sokkal egységesebb Novak munkájának adja, mint amennyit a témák sokszínűsége mutat.

XX. A tényleges elméleti fejlődés: öt szakasz

Az egész 1989 utáni pályáját megtekintve öt lényegi szakaszt tudnék megkülönböztetni.

1. szakasz: 1990-es évek — a normatív gondolkodás alapjai

Az elsődleges szempont a történelmi és filozófia: természet, értelem, hit, természetjog és a jogi kötelezettség szellemi alapjai.

2. szakasz: körülbelül 2001–2008 — fogalmi jogtudomány és normativus

A probléma egyre analitikusabbá válik: a törvény meghatározása, a kötelező erő, a pozitívizmus, az erkölcs, a szakmai etika és a Grundnorm.

Itt kezdi el Novak saját általános jogtudományi szókincsét építeni.

3. szakasz: 2009–2018 — az ítélethozatal központiségének felfedezése

A formalizmus, az elvek, Dworkin, Fuller, Hart és a bíró változó képei egyre inkább dominálnak.

A súlypont a következő irányból változik:

"Mi az a törvény?"

A gyakorlatosabb kérdés felé:

"Hogyan válik a jog konkrét döntéssé?"

4. szakasz: 2021–2023 — interpretatív pluralizmus és rendszerszintű igazságszolgáltatási kreativitás

A szabad jog, a többes számú értelmezési módszerek és a bírók által hozott jog konvergálnak.

A bírói kreativitást ma már egyértelműen strukturálisnak fogadják, de Novak egyre pontosabb megkülönböztetéseket alakít ki annak fokozatai, forrásai és intézményesítése tekintetében.

5. szakasz: 2024–2026 — az antiformalista forradalom korlátozása

Ez lehet a legfontosabb fejlődési változás.

Novak most több szellemi energiát fordít arra, hogy megvédje azt, amit az antiformalizmus túl könnyen elveszíthet:

Relatív határozottság, szabályok, jogi útmutatás, kiszámíthatóság, általánosság, intézményi kompetencia és érvelő elszámoltathatóság.

Ez nem a formalizmus visszatérése.

Ez egy posztrealista jogállamiságelmélet felépítésének kísérlete.

XXI. Novak tényleg megváltoztatta a pozícióját?

Igen – de elsősorban **finomítás révén, nem visszafordítással.**

Nem találok bizonyítékot arra, hogy jelentős szakadás történt volna, például korai elkötelezettség a természetjog iránt, amit a pozitívizmusra való áttérés követett, vagy egy korai pozitívizmust a dworkini interpretívizmus javára hagyták volna.

A fejlődés folyamatosabb.

A legjelentősebb változás, hogy korábbi munkái egyre inkább megnyitották a jogi rendet az erkölcs, az elvek, a kontextuális értelmezés és a bírói kreativitás előtt; legújabb munkája egyre inkább azt kérdezi, **hogyan lehet ez a nyitottság maga a jogi határokon belül megőrizni.**

A fejlesztést szematikusan lehet így fogalmazni:

a mechanikai jog kritikájától → a bírói kreativitás elismerésétől → értelmező pluralitás elméletétől → a túlzott határozatlanság veszélyeinek felismerésétől → a kreativitás korlátainak rekonstrukcióját.

Ez egy valódi elméleti fejlődés.

Ezért illeszkednek olyan jól egymáshoz a 2009-es és 2024-es cikkek. Már 2009-ben Novak látta, hogy még az elméletileg hibás formalizmus is történelmileg védte értékes jogi intézményeket. 2024-re ez a felismerés a pozitív joggyakorlat részévé válik: **az antiformalizmusnak meg kell őriznie a szabályok által biztosított iránymutatást és korlátozásokat.**

XXII. Novak jogtudományának legeredetibb elemei

Ha megkérdezik, mely elemek a legjellegzetesebbek, nem csupán a nemzetközi jogirodalomból átvettek, akkor különösen magasra sorolnám a többet.

Az első a **jogtudomány rehabilitatív története**. Ismételten bizonyítja, hogy az állítólag felülírt mozgalmak—a fogalmi jogelmélet, a szabad jogelmélet, a kelsen-viták – olyan felismeréseket tartalmaznak, amelyeket később beépítettek a főáramú jogba. Az intellektuális történelem így a rendszerszintű jogtudomány eszközévé válik, nem pedig régiségtudományi tudományosnak.

A második az ő **fokozatos bírói kreativitáselmélete**. Az ellentét nem pusztán az alkalmazás és a teremtés kérdése. Különböző normatív innovációk vannak a normatív újítások, és a valódi bírói alkotás által alkotott jog többre van szükség, mint egy bíró egyéni értelmezési hozzájárulása.

A harmadik a **interpretatív pluralizmus**: a jogi értelmezés a jogág, intézményi funkció, jogi forrás és jogi kultúra szerint változik, miközben normatívan fegyelmezett marad.

A negyedik az **antiformalizmus és a relatív határozottság** kombinációja. Novak a radikális szkepticizmus ellen nem a logikai formalizmus újraélesztésével, hanem a szabályok hétköznapi irányítási funkcióinak és a jogi hatalmasságon kívüli jogi univerzumának elemzésével.

Az ötödik az intézményi **önkényesség elleni növekvő** elmélete: szemantikai korlát, jogi források, megrendezett jogtudomány, általánosíthatóság, hatalmi ágak szétválasztása és a nyilvános érvelés együtt korlátozzák a bírói kreativitást.

A hatodik, amely 2026-ra válik a legvilágosabban, az **ítélethozatal túlzott alkotmányosításának és túlsúlyozásának kezdetben** kritizálódó kritikáját: az igazságosság és racionalitás növelésére kitalált technikák, ha univerzálissá válnak, maguk is gyengíthetik a jogokat, precedenst, általánosságot és törvényhozási felelősséget.

XXIII. Lehetséges jövőbeli elméleti fejlődés

Itt egyértelműen el kell választani a bizonyítékot a kiindulástól.

A 2023–2026-os pályafutás alapján azt várnám, hogy Novak elmélete kevésbé egy radikális bírói felhatalmazás új elmélete felé fejlődik, hanem inkább egy **általános elmélet felé a bírói jogi fejlődés legitim** korlátairól.

Négy kérdés különösen valószínű, hogy központi kérdéssré válik.

Az egyik az, hogy pontosan hogyan lehet megkülönböztetni a jogos értelmezést, a jogos *Rechtsfortbildungot* és az engedélyezett bírósági törvényt.

A második kérdés, hogy az értelmező pluralizmus hogyan létezhet együtt elegendő közös jogi racionalitási normákkal: ha a különböző ágaknak és jogi kultúráknak eltérő értelmezési regiszterei vannak, **akkor miért mindezek jogi érvelés?**

A harmadik kérdés, hogy az arányosság és a kiegyensúlyozás erősebb másodrendű szabályokat igényel-e, amelyek meghatározzák, mikor kizoríthatja a kiegyensúlyozás jogosan a szabályalapú döntést.

A negyedik pedig a mesterséges intelligencia. A 2026-os igazolásról szóló kötet kifejezetten felveti a kérdést, hogy a jogi érvelés és igazolás továbbra is emberek maradnak, vagy algoritmikusan generálódnak. Ez szinte Novak joggyakorlatához való, mert az MI technológiailag új formában éleszti fel a formalizmus régi álmát: talán végre algoritmusan születhetnének jogi döntések. Korábbi munkái erős okokat adnak arra, hogy a rutinszerű jogi útmutatás valóban nagyon formalizálható lehet, miközben a valóban nehéz ügyek továbbra is tartalmaznak értékelést, intézményi felelősséget és kreatív ítélőképességeket.

Általános értékelés

Aleš Novak 1989 utáni joggyakorlata tehát egy rendkívül koherens fejleményként rekonstruálható egy alapvető probléma köré:

Hogyan maradhat jog – általános, eléggé határozott, kiszámítható és intézményileg korlátozó –, amikor a konkrét ítélethozatal elkerülhetetlenül értelmezést, értékelést és alkotást foglal magában?

Válasza egyre kifinomultabbá vált.

A jog **nem egy logikailag teljes rendszer**, amelyből a bírák mechanikusan levonják az eredményeket.

De nem is üres szókincs, amely elrejtí a bírói preferenciákat.

A jogi szabályok általában elég jelentést közvetítenek a magatartás összehangolásához. Az elvek és értékek valóban részt vesznek a jogban. A különböző jogi kontextusok eltérő értelmezési gyakorlatokat követelnek meg. A bírói kreativitás elkerülhetetlen, de bizonyos mértéken létezik. A bírók által alkotott jog valós, de normatív újdonságot és intézményi általánosítást igényel. Az értelmező nézeteltérés nem jár magában foglaló meghatározatlansággal. Az egyensúlyozás legitim, de túlzóvá válhat. És mivel a jogi döntések ritkán deduktívan szükségesek, végső védelme az önkényesség ellen egyre inkább intézményileg **fegyelmezett, nyilvánosan értékelhető igazolásban** rejlik.

Ennek megfelelően Novak érett álláspontját **kontextusérzékeny, történelmileg megalapozott joggyakorlatként jellemezném a korlátozott antiformalizmus** joggyakorlataként. Megkülönböztető eredménye nem a bírói kreativitás felfedezése – amely egy sokkal régebbi

hagyományhoz tartozik –, hanem az, hogy megpróbálja összeegyeztetni ezt a felfedezést a **jogi meghatározással, a szabálykövetéssel, az intézményi legitimitással és a jogállamisággal.**

Ebben a tekintetben különösen figyelemre méltó a fejlődése körülbelül 2021 után: Novak egyre inkább az antiformalizmus fegyvereit fordítja magával az antiformalizmus ellen. Miután bebizonyította, miért nem lehet a bíró pusztán *la bouche de la loi*, most felteszi a nehezebb második generációs kérdést: **ha a bíró szükségszerűen részt vesz a jogalkotásban, mi akadályozza meg abban, hogy az igazságszolgáltatás megszűnjön a jog által irányított jogalkotásban?** Ez, mint a Hart, Dworkin, Kelsen, Fuller vagy jogi realizmus külön-külön ragaszkodása, Aleš Novak érett joggyakorlatának egyesítő elméleti problémája.

VIII. ROMÁNIA

Nicolae Popa jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Nicolae Popa jogi elméletének elemeit, amelyeket 1989 után megjelent tanulmányai és könyvei kinyilvánítanak, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásokat ezen a területen.

Nicolae Popa kissé szokatlan helyet foglal el az 1989 utáni román jogelméletben. Nem hagyta fel a rezsimváltás előtt kidolgozott általános fogalmi architektúrát, és nem cserélte fel teljesen új elmélettel. Ehelyett **fokozatosan átalakította a már amúgy is szociológiailag orientált általános jogelméletet azáltal, hogy demarxisálta, alkotmányossá tette, európaivá tette, és végül kifejezetten interdiszciplinárisá tette.** Az alapvető kategóriák – jogi valóság, jogi tudatosság, norma, jogi viszony, jogrendszer, források, értelmezés, felelősség, állam és jog – meglepően stabilak maradnak. Ami nagyon lényegesen változik, az normatív környezetük: a pluralizmus felváltja az ideológiai monizmust; az emberi jogok, szabadság, egyenlőség és jogállamiság a középpontba kerül; az állam már nem tekinti csupán a jogi kényszer intézményi hordozójaként, hanem maga is alkotmányos hatalommá válik, amelyet törvény alkotmányosan korlátoz; és a nemzeti jogrendszert fokozatosan átgondolják az európai és globalizált normatív környezet részeként.

Fontos módszertani megjegyzés van. A rekonstrukcióhoz kapcsolódó főbb művek közül néhány, társszerzője: *Sociologie juridică* (1997), *Filosofia dreptului. Marile curente* (2002; későbbi kiadások), *Ideea curgerii timpului și consecințele ei juridice* (2002), az Alkotmánybíróság joggyakorlatáról és az ÉKB kötetéről (2005), végül *pedig Filosofia dreptului. Fundamentele justiției* (2024). Ennek következtében az ezekben a könyvekben kizárólag található állítások nem automatikusan tulajdoníthatók személyesen Póának. A legbiztonságosabb rekonstrukció a többször átdolgozott *Teoria generală a dreptului* című művéből, az önállóan aláírt cikkeiből és az általa készített doktori programokból származik. Hivatalos kiadványlistája tartalmazza a *Teoria generală a dreptului* első kiadását 1992-ben, a *Sociologie juridică*-t 1997-ben, a *Filosofia dreptului*-t. A *Marile curente* és a jogi idő 2002-es nagy kutatása, valamint a jogi elvekről, alkotmányosságról, EU-integrációról, Rawlsról, jogtudományról és igazságszolgáltatási intézményekről szóló tanulmányok sorozatában.

Központi értelmezésem tehát az, hogy **Popa nem paradigmaváltáson ment keresztül, hanem az elméletének kontrollált pluralizációján esett át.** A fogalmi váz folyamatos volt; az érték-, hatalom-, források-elmélet és a jog külső környezete mélyen megváltozott.

1. A tartós mag: az általános elmélet mint a jog közös struktúráinak tudománya

Popa első jelentős posztkommunista elméleti rekonstrukciója a *Teoria generală a dreptului* 1992-es kiadása volt. A következő kiadások rendkívül stabil architektúrát őriztek meg. A 2012-es kiadásra a következő dokumentumok közé tartozott: a jogtudományok rendszere; módszertan; a jog fogalma, társadalmi és történelmi dimenziói; a jogot meghatározó tényezők; lényeg, tartalom és forma; jogi tipológiák; jogrendszer; állam és jog; elvek és funkciók; jog és egyéb normatív rendszerek; a jogi norma; források; törvényhozási technika; a jog alkalmazása; értelmezés; jogi kapcsolatok; és jogi felelősség. Ez azért fontos, mert azt mutatja, hogy Popa az általános jogelméletet a **jogi jelenség átfogó** elméleteként értelmezte, nem pedig specializált normák, ítélethozatal vagy érvelés elméleteként.

A tudományágról alkotott felfogása sem kelsen, tiszta elmélet, sem filozófiai jogtudomány Dworkin módján. Az általános elmélet feladata, hogy a jog különböző ágaiból olyan fogalmakat, kategóriákat és elveket vonjon ki, amelyek elég általánosak és stabilak ahhoz, hogy a jog egészét érthetővé tegyék. Popa ismételten nevezi a fogalmakat, kategóriákat, elveket és alapvető fogalmakat azoknak az eszközöknek, amelyeken keresztül a jogot "gondolkodni és magyarázható" lehet. Mégis, kifejezetten elutasítja azt az elképzelést, hogy az általános jogelmélet magna mater, amely következtetéseket diktál az ágazati tudományágaknak. Az elméleti fogalmaknak kapcsolódnak a jogi valósághoz, és a tudományágnak gyakorlati dimenziója van, mert fogalmi konstrukciói visszakapcsolódnak a jogalkotásba és az ítéletbe.

Ez Popát két véglet közé helyezi. Elutasítja az **empirista széttagadást**, amely szerint csak a polgári, büntető, közigazgatási és alkotmányjog specifikus tanításai léteznek. Ugyanakkor elutasítja az **önellátó, fogalmi** joggyakorlatot is, amely elszakad a társadalmi valóságtól. Az általános elmélet a jogi tapasztalat másodrendű szintézise.

Ez a pozíció egész 1989 utáni pályafutása alatt stabil maradt. A fontos későbbi változás az volt, hogy Popa egyre inkább azt kérdezte, hogyan kell ezt az általánosító funkciót módosítani az európai integráció, a globalizáció és az interdiszciplináris tudás által. A 2012-es kiadásban valójában szerepel egy "A jogelmélet funkciói a globalizáció feltételei alatt" című rész, és az előszavában kifejezetten kimondja, hogy Románia EU-csatlakozása és globalizációja a **jogelmélet funkcióinak újragondolását** igényli.

2. Legjellemzőbb ontológiai tézise: a "jogi valóság" szélesebb körű, mint a pozitív jog

Valószínűleg Popa elméletének legjellegzetesebb folyamatos összetevője a **jog normatív** rendszerként és a szélesebb **"jogi valóság" (*realitatea juridică, juridicul*)** közötti különbség.

2007-es *Considerații privind dimensiunea socială a dreptului și factorii de configurare a acestuia* című tanulmányában Popa a jogtudományt a társadalmi valóság leredukálhatatlan részének határozza meg, de ragaszkodik hozzá, hogy nem lehet pusztán pozitív normákhoz köthető. Három összekapcsolt szintből áll:

a jogi tudatosság → pozitív jog, valamint jogi intézmények → jogkapcsolatok és jogrend.

A jogi tudatosság megelőzi a normatív megfogalmazást. A társadalmi szükségletek nem mechanikusan lépnek át a törvényhozásba; a jogi tudat fogadja, kiválasztja és értékeli őket. A pozitív normák alkotják az intézményi komponenset. A jogi kapcsolatok ezután jelentik azt a szintet, ahol a normák társadalmi cselekvéssé válnak, és hatékonyságukat tesztelik.

Ez sokkal szociológiaibb, mint egy hagyományos kontinentális bevezető tankönyv. Popa "jogbeli valósága" tehát nem azonos Kelsen normatív rendjével, és sem a hivatalnokok és polgárok viselkedésére redukálható. Ez egy **háromszintű jelenség, amely magában foglalja a tudatosságot, a normatív intézményesülést és a társadalmilag megvalósult kapcsolatokat.**

Különösen érdekes a jogi tudatosságról alkotott elmélete, mint **"receptor"** és **"puffer"**. A társadalmi erők nyomást és követeléseket küldenek a jogrendszer felé. A jogi tudat ezeket az ingereket fogadja, de azokat axiológiai vizsgálatnak veti alá, mielőtt joggá alakulnának. Egyidejűleg pufferként is működik, mert a jogi valóságnak megvannak a saját szabályosságai, ritmusai és dinamikái, és nem szabad "vakon" követnie a társadalmi nyomást. A pluralista társadalomban hozzáteszi, hogy a jogi tudat normatív funkciója egy **előrelátó-kreatív funkcióval** kapcsolódik: az új és jobb jogi megoldások keresésével.

Ez központi a 1989 utáni pápa megértésében. A jog társadalmilag kondicionált, de **nem a társadalom mechanikusan határozza meg**. A "társadalmi érdekek" és a jogszabályok között megáll az értékelő jogi tudatosság.

Ez a közvetítő konstrukció adja a fogalmi alapot későbbi kritikájának nagy részéhez, amely mind gazdasági determinizmus, mind a jog politikai eszközeit illeti.

3. A marxista elhatározástól a jog relatív autonómiáig

Itt azonosítható az egyik legvilágosabb valódi elméleti változás 1989 után.

Popa megtartotta a régebbi kategóriát, a **"törvényt meghatározó tényezőket"**. Ezeket a természetes környezetbe, a társadalmi-politikai környezetbe és az emberi tényezőbe sorolják. A jogot befolyásolják a földrajz, demográfia, gazdaság, politika, ideológia, kultúra és egyéni-emberi jellemzők. Ez a szókincs a korábbi román általános elméletben és Popa saját, 1989 előtti jogszociológiájában gyökerezik.

De 1989 után az oksági kapcsolat alapvetően átfogalmazódik. A 2007-es tanulmányban Popa kifejezetten a marxista dialektikus materializmusról beszél, és kijelenti, hogy a társadalmi körülmények által meghatározza a jogi "felépítményt" a társadalmi túlzás, amely az ideális és szubjektív tényezők elhanyagolásához vezetett, és végül egy kényszerítésre épülő gazdasághoz vezetett.

Ez jelentős posztkommunista korrekció, mert Popa **nem** csupán fordítja meg az oksági tézist. Nem helyettesíti a gazdasági determinizmust liberális individualista önkéntességgel. A gazdasági feltételek továbbra is fontosak, akárcsak a politikai és ideológiai tényezők, de egyik sem monopolizálhatja a jog magyarázatát.

Valójában figyelmeztet, hogy a politikai és gazdasági erők folyamatosan próbálják alárendelni a jogot, és eszközzé alakítani bármely politikai célra. Különösen feltáró képet használ, hogy a jog **"osztátási al puterii" – "hatalom túsza" – válik**. Ezzel a lehetőséggel szemben azt állítja, hogy a jognak saját logikája, mechanizmusai és intézményei szerint kell cselekednie.

Így érett álláspontja a **relatív jogi autonómia** elmélete:

A társadalmi tényezők nyomást generálnak, → a jogi tudatosság értékeli őket, → a jogi intézmények konkrétan jogi elvek szerint dolgozzák fel őket, → a jogi kapcsolatok társadalmilag tesztelik az eredményt.

Ez jelentősen eltér az alap-felépítmény modelltől.

Ugyanakkor Popa soha nem távolította el minden nyomát a korábbi fogalmi nyelvből. Olyan kifejezések, mint az "akarat", "érdek" és még "felsőszerkezet" is megmaradtak a későbbi kiadásokban. Ez a folytonosság analitikusan fontos. Popa 1989 utáni fejlődését ezért inkább **újraértelmezésként lehet leírni, mint fogalmi felszámolásként**.

4. Lényeg, tartalom és forma: az akarat és érdeklődés folyamatos elmélete

Popa doktori és élethosszig tartó érdeklődése a "jog lényege, tartalma és forma" iránt 1989 után is központi szerepet tölt be. A érett megfogalmazásban a jog lényege az **akarat és az érdeklődés által felvett jogi minőségben** rejlik; tartalmi az olyan elemekből és összefüggésekből áll, amelyek a társadalmi akaratot és érdekeket konkrétan kifejezik, és amelyek hivatalosítást és állami garanciát igényelnek. Egy 2020-as doktrinális tanulmány, amely Popa 2012-es megfogalmazását újrahasznosítja, ezt különösen világossá teszi.

Nyilvánvaló a kontinuitás itt a huszadik századi román és szocialista általános jogelméletekkel. Mégis, a releváns "akarat" identitása átalakul. Már nem értelmezhető megfelelően egy uralkodó osztály politikailag szervezett akarataként. Popa 1989 utáni rendszerében egy pluralista rendben helyezkedik el, amelyben az érdekek versengenek, jogi tudaton keresztül szűrődnek át, alkotmányosan korlátozzák és egyeztetnek az alapvető jogokkal.

A jog meghatározása különösen jól szemlélteti a szintézist. A jog az állam által elfogadott vagy elismert és garantált szabályok együttese, amely a társadalmilag fontos kapcsolatok magatartásának megszervezésére és fegyelmezésére irányul, **olyan légkörben, amely lehetővé teszi a szabadságok együttélését, az alapvető emberi jogok védelmét és az igazságosság szellemének** kialakítását. Az alapvető megfogalmazás már dokumentálható az 1992-es kiadásban, és a későbbi kiadásokra jellemző marad.

Ez a definíció három elméletileg heterogén komponensből áll.

Először is van egy **pozitivist-intézményi elem**: a jog olyan szabályokból áll, amelyek érvényességét és érvényesítését az állam garantálja.

Másodszor, van egy **szociológiai-funkcionális elem**: ezek a szabályok szabályozzák a főbb társadalmi viszonyokat és koordinálják az együttélést.

Harmadszor, van egy **normatív-axiológiai elem**: az ő lényegük a szabadság, az emberi jogok és az igazságosság.

Ezért félrevezető lenne Popot egyenes jogi pozitivistának vagy természetjog-elméleti elméletnek nevezni. Érett elméletét inkább **intézményi-szociológiai pozitív jogelméletként lehet besorolni, amely kifejezetten axiológiai felépítménnyel** rendelkezik.

5. A norma, mint tény és érték szintézise

Ugyanez a szintetikus konstrukció megjelenik a jogi norma elméletében is. Popa a jogi normát a következők szintéziseként jellemezi:

mi az (*Sein*) és mi kellene lennie (*Sollen*); szükségletet és szabadságot; valóságot és ideálitást.

A jogi norma tudatosan tükrözi a társadalmi kapcsolatokat, de normatívan szervezi át azokat. Ezért nem pusztán szociológiai leírás, sem sem autonóm, amely elszakadna a világtól.

Ez a megfogalmazás élesen megkülönbözteti Popa-t a szigorú kelszenei normativizmustól. A norma a *Sollen*hez tartozik, de tartalma társadalmi viszonyokból származik, formálódása jogi tudaton keresztül halad át, kötelező érvényű tulajdonsága az intézményesített joghoz tartozik, hatékonyságát pedig jogi viszonyok ellenőrizték.

Ez egyidejűleg távolítja el őt a szociológiai redukcionizmustól. A társadalmi tények önmagukban nem minősülnek érvényes jogi normáknak. Normatív átalakuláson megy keresztül.

Ezért Popa ontológiáját így lehet ábrázolni:

társadalmi tény, → jogi értékelés → normatív intézményesítés → joggyakorlat → jogrend.

Ez a sorozat talán a leghasznosabb kompakt ábrázolása általános elméleti rendszerének.

6. A szabadság válik a szervező normatív fogalommmá

Az 1989 utáni rekonstrukció még világosabbá válik Popa szabadságkezelésében.

Tankönyve a jogi rendet a **szabadságok együttélésének szükséges előfeltételeként** kezeli. Az objektív jog úgy koordinálja az emberi cselekvést, hogy az egyik ember szabadsága együtt létezhesen másokéval. A jog tehát nem csupán kényszerítő rend: ez alkotja azokat az intézményi feltételeket, amelyek alatt a szubjektív szabadság társadalmilag lehetőségessé válik.

Popa általános elvekről szóló fejezete különösen magas rangú a szabadságot és az egyenlőséget. Azt írja, hogy a szabadság és az egyenlőség a társadalmi élet alapjai, amelyeknek jogi kifejezést kell szerezniük, és elvekké kell válniuk, amelyekből a jogi normák származnak. Hivatkozik a hegeli elképzelésre, miszerint a jogrendszer a megvalósult szabadság területe.

Ez az egyik legjelentősebb változás az 1989 előtti szellemi környezethez képest. **A szabadság megszűnik egy politikailag meghatározott társadalmi rendben való származtatott értéként, és a jogi legitimitás egyik alapvető mércéjévé válik.**

Mégis, Popa nem fogadja el az atomista libertariánizmust. A szabadság mindig **együtt létező**. Jogilag csak akkor válik lehetőségessé, ha a szabadságokat kölcsönösen korlátozzák, jogilag védik, és egyenlőséggel és felelősséggel vannak összevonva.

Ezért a visszatérő "szabadságok együttélése" formulája nem díszes. Ez kifejezi az 1989 utáni jogi filozófiájának normatív magját.

7. Emberi jogok és a természetjog mérsékelt rehabilitációja

Popa kapcsolata a természetjoghoz árnyalt.

Nem rekonstruálja a jogi érvényességet az objektíven ismerhető természetjog-kódexhez való megfeleléstől függőként. A pozitív jog továbbra is saját intézményi formájával, forrásaival és államilag támogatott érvényességével rendelkezik. Mégis, elvelméletében azt mondja, hogy ahogy a természetjog alapvető **emberi jogok formájában válik el**, elérjük egy legfőbb elvet, amely az emberi személy racionális minőségén és az emberi méltóság védelmének kötelezettségén alapul.

Ezért a természetjog emberi jogok, méltóság és alapvető elvek **révén tér vissza elméletébe**, nem pedig a klasszikus metafizikai természetjog visszaállításával.

Ez egy fontos köztes pozíció. Az érett Popa felismeri, hogy a pozitív jogot nem helyettesítheti fogalmi módon erkölcs; de ugyanúgy elutasítja azt a következtetést, hogy bármely formálisan érvényes parancs kimerítette volna a jogi kérdést.

Társszerzője a *Filosofia dreptului* című művének szerzője. Marile curente megerősíti ezt a többes számú irányultságot. A könyv a természetjogot, racionalizmust, Kantot, a neokantianizmust, Hegelt, a történelmi iskolát, az utilitarizmust, a pozitivizmust és a kelsen-i normativizmust foglalja magában. Popa későbbi elmékedéseiben a jogfilozófia elveket kell kifejtenie és értékelnie azokat az elveket, amelyeken a jog nyugszik, és elsődleges feladata a feltételezett bizonyosságok megzavarása és reflexiózásra kényszerítése.

Így nincs 1989 utáni átállás a pozitivizmust a természetjogra. Ehelyett egyre nyíltabb párbeszéd zajlik a pozitivitás és az igazságosság között.

8. Törvény és erkölcs: sem azonosulás, sem elkülönítés nem

Popa törvény-erkölcs kapcsolatának kezelése ugyanazt a középutat követi.

Újraépíti a klasszikus ellentétet a jogot "minimumként kezelő elméletek" és a pozitivista megközelítések között, amelyek elválasztják a jogi érvényességet az erkölctől. Saját magyarázata azonban hangsúlyozza, hogy az erkölcs kritálhatja **a pozitív jog és az igazságosság megfelelőségének tesztelését**, hogy az erkölcsi elvek befolyásolják mind a jogalkotást, mind a jogalkalmazást, és hogy az igazságosság akkor avatkozik, ha a jogok szigorú gyakorlása embertelen vagy igazságtalan következményeket eredményez.

Ennek ellenére a jog és az erkölcs továbbra is különálló normatív rendek maradnak. Nem minden erkölcsi szabálynak kell jogalkotása; a jogi szabályoknak egyedi intézményi formája, nyilvánosságra hozatala, időbeli érvényessége, rendszerszintű szervezete és végső soron külső végrehajtása van.

Az 1989 utáni elmélet így fogalmazható meg:

Nincs koncepcionális azonosság a jog és erkölcs között, de nincs társadalmilag vagy axiológiaailag lezárt elkülönítés sem.

Ez egy újabb ok, amiért Popa nem könnyen illeszkedik egy kemény pozitivista besorolásba.

9. Az általános elvek, mint a jogrendszer "nyílásai"

Az általános elvek szokatlanul kiemelt szerepet foglalnak el Popa elméletében. Ez már látható volt 1995-ös jogalkotási elvekről szóló tanulmányában, valamint az 1996-os tanulmányában a jog általános elveinek fogalmáról és szerepéről.

Pápa számára az elvek nem csupán nagyon általános törvényi normák. Magyarázó erővel bírnak: kifejezik a jogrendszer létezésének, fejlődésének és átalakulásának alapjait. Ezek képezik az alapokat, amelyekből ágazatspecifikus elvek származhatnak.

Még fontosabb, hogy általános elveket "**szelepeknek**" vagy **nyílásoknak nevez, amelyeken keresztül a jogrendszer kapcsolódik a valósághoz.** Gyors átalakulás időszakaiban jelentőségük nő, mert a pozitív jogalkotás nem tud előre látni minden új helyzetet. Az elvek megőrzik a rendszer koherenciáját, miközben megakadályozzák, hogy normatívan bezáruljon.

Alapvető hazai alapelvei közé tartozik az állam szervezésének jogszerűsége, a szabadság és egyenlőség, a felelősség, az egyenlőség és az igazságosság. Maga a 2012-es struktúra ezt a hierarchiát egyértelművé teszi.

Ennek következményei vannak az ítélethozatalra nézve. Az elvek alkotják a jog "szellemét": az ügyvédnek nemcsak bizonyítani kell, hogy létezik egy pozitív szabály, hanem megértse annak társadalmi alapjait, értékekkel és jogi eszmével való kapcsolatát is. Popa még olyan helyzeteket is felismer, amikor az elvek pótolhatják a törvényi hiányosságokat.

Ezért van egy enyhe, de valós **posztpozitivistai irányzat** az elvelméletében, bár soha nem válik dworkini-elméletté, amelyben az elvek átalakítják a jogi érvényesség kritériumát.

10. Állam és jog: a döntő 1989 utáni alkotmányos átalakulás

Az állam és a jog kapcsolata már Popa egyik hosszú távú témája volt, de az 1989 utáni megközelítés jelentősen megváltoztatja normatív irányát. 1993-as cikke beszédes címe *Din nou despre relația drept-stat* ("Ísmét a jog-állam kapcsolatáról"). Ezt követték írásai az alkotmányellenes politikai pártokról, alkotmányos felülvizsgálatról, jogállamiságról, szabadságról és hatalomról, alkotmányos igazságszolgáltatásról, európai integrációról, alkotmánymódosításról és törvényhozási delegációról.

Az érett elmélet az államot a jog központi szereplőjének tartja: az állam normákat hoz vagy ismer el, garantálja azok érvényesítését, és megszervezi a közhatalmat. De az állam már fogalmilag nem áll a jogi rend fölött.

A Popa a jogállamiság első feltételévé teszi a **jogállamiságot**. A politikai hatalomnak jogszerűen kell megszerezni és gyakorolni; forrása a nép szuverén akarata kell; a hatékony alkotmányos garanciáknak biztosítaniuk kell a hatalom szétválasztását és önkorlátját; és a jog vissza kell fognia a közintézmények visszaélészerű vagy mérlegelési hajlamait.

A megfogalmazás elméletileg feltáró: a törvény közvetít **az erkölcsi-filozófiai eszmék és a szociológiai erők, a rend és az élet között.** Ez szinte összefoglalja Popa egész felfogását.

Így a kapcsolat körkörössé válik:

Az állam pozitív jogot hoz létre és garantál, → jog jogilag alkotja az államot, → alkotmányjog korlátozza az állam hatalmának gyakorlását.

Ez határozottan megszegi az egyszerű parancselméletet a jog alapján.

11. Az alkotmányosság az általános jogi elmélet részévé válik

Popa alkotmányos írásainak sűrűsége 2000 után nem véletlen. Publikációi között szerepel *a Curtea Constituțională și statul de drept* (2001), *Justiția constituțională în România* (2002), *Constituția României și spiritul integrării europene* (2002), *Un deceniu în slujba ideilor constituționalismului* (2002), a törvényhozási delegációról szóló munkák (2003) és a 2003–2004-es alkotmánymódosítás.

Általános elméletének jelentősége, hogy az **alkotmány lesz az állami hatalom és a szabadság, egyenlőség, pluralizmus és emberi jogok közötti egyeztetés fő jogi mechanizmusa.**

Ez megváltoztatja az elvek státuszát is. Ezek már nem csupán elméleti absztrakciók, amelyeket a jogtudomány leegyszerűsített; sok sokat most már pozitívan alkotmányossá váltak. Popa kifejezetten kimondja, hogy az elvek alkotmányos előírásokból származhatnak, vagy értelmezően levezethetőek.

Az alkotmányos fordulat így lehetővé teszi Popa számára, hogy fenntartsa pozitív jog iránti elkötelezettségét, miközben jelentős értékeket is beépít. A szabadság, az emberi méltóság, egyenlőség és a kormányzati hatalom korlátai nem feltétlenül állnak a törvényen kívül, mint pusztán erkölcsi korlátok; ezek pozitív **alkotmányos elvekké válhatnak, amelyek fölényes jogi erővel bírnak.**

Ez az egyik legfontosabb mechanizmus, amelyen keresztül elmélete hidat képez a pozitivizmust és az axiológiai jogtudományt.

12. A szociológiai dimenzió túléli a rezsimváltást – és egyre fontosabbá válik

Popa már 1989 előtt kidolgozta a jogszociológiát, így ez a szempont folytonosság, nem pedig 1989 utáni találmány. Ami megváltoztatja, az a politikai és episztemológiai környezet, amelyben működik. Az 1997-ben társszerző *Sociologie juridică*, amelyet 2003-ban újra kiadtak, ezt a szociológiai fogalmát hozta be az új jogrendbe.

Alapvető megkülönböztetése elegáns: a hagyományos jogi elemzés a **quid juris?** , míg a jogszociológia a **quid facti?** Azt vizsgálja, mi történik valójában társadalmilag: a jogismeret, a szabályozáshoz való hozzáállás, a jogsértések okai, a jogi intézmények hatékonysága és a jogi szabályozás korlátai.

Popa kifejezetten jóváhagyja az empirikus módszereket – megfigyeléseket, felméréseket, interjúkat és társadalmi-jogi vizsgálatokat –, és ragaszkodik hozzá, hogy a jogász nem zárkótolhatja magát a jogi technika mögé, hanem a társadalmi élet felé kell tekintenie.

Ez fontos az egész elmélet szempontjából, mert az érvényesség és a hatékonyság fogalmilag különbözőek maradnak, de a **hatékony társadalmi megvalósítás a jog teljes létezésének része**. Egy szabály formálisan a jogrendszerhez tartozhat, de egy teljes jogelméletnek azt is fel kell tennie, hogy mi történik vele a jogi viszonyokban.

Szociológiája ezért inkább kiegészíti, mint kiszorítja a doktrinális jogi tudományt.

13. Módszertani pluralizmus

Popa módszertana ennek megfelelően pluralista. A 2012-es tankönyv kifejezetten a logikai, összehasonlító, történelmi, szociológiai és kvantitatív módszereket kezeli.

Ez több figyelmet érdemel, mint amennyit általában kap. Elutasítja azt az elképzelést, hogy a jogtudomány formális logikára redukálható, és az ellenkezőjét, hogy a jogot könnyen beolvadhat a szociológiába.

A logikai elemzés tisztázza a jogi fogalmakat és normatív viszonyokat. Az összehasonlító elemzés a nemzeti intézményeket alternatív jogi megoldásokkal szemben vizsgálja. A történelmi elemzés magyarázza az intézményi fejlődést. A szociológiai módszerek a jog empirikus működését vizsgálják. A kvantitatív és információs módszerek segíthetik a törvényhozási és bírói döntéshozatalt.

Popa szokatlanul nyitott volt a saját generációjához képest a jogi informatika és kvantitatív módszerek iránt. A számítógépekről, jogi információs rendszerekről és *jurimetriáról* beszél. Ugyanakkor elutasítja azt a gondolatot, hogy a számítás egyszerűen helyettesítheti a bírói ítéletet: az egyes ügyek értékelést, árnyalatokat és egyéniesítést igényelnek, nem mechanikus alávetelt.

Ez az álláspont előre jelez egy olyan problémát, amely a kortárs algoritmikus döntéshozatalban sokkal fontosabbá vált: **a technológia kibővítheti a jogi érvelést anélkül, hogy megszüntetné az ítélethozatal konkrét értékelő szerepét.**

14. Jogforrások: folytonosság és gondosan ellenőrzött jogászati nyitás

Popa alapvetően a római-germán hagyomány jogtudósa marad. A jogalkotás megőrzi központi szerepet a hazai forrásrendszerben. A hagyományos román környezetben a bíró alkalmazza és értelmezi, nem pedig általánosságban törvényhoz, és Popa a 2012-es kiadásban kijelenti, hogy a hagyományos joggyakorlat elvileg nem egy kreatív formális forrás, amely összehasonlítható a közjog precedenseivel.

De ez a hagyományos pozíció fokozatosan minősítéssé válik.

A közjogi precedenst valóban kreatívnak tartja. A román jog szempontjából még fontosabb, hogy felismeri a Legfelsőbb Bíróság döntéseinek különleges normatív jelentőségét az egyesítő joggyakorlat és az alkotmánybíróság döntéseinek mechanizmusában.

2000 utáni publikációs eredményei folyamatosan növekvő figyelmet mutatnak a joggyakorlatra: az alkotmánybíróság joggyakorlatára és az ÉKP-re, a Legfelsőbb Bíróság joggyakorlatának trendjeire, ésszerű időigényekre, bírói minőségre és a Legfelsőbb Bírósághoz való hozzáférésre.

2015-re doktori vizsgaprogramja kilenc központi elméleti probléma egyikeként szerepelt **"bírói gyakorlat és bírói precedens a jogforrások rendszerében"**.

Tehát van egy fejlemény, de nem szabad túlozni. Popa **nem** lett precedens elméleti vagy amerikai típusú jogi realista. Ehelyett a klasszikus polgárjogi modellt kiegészítette az alkotmányos, legfelsőbb bíróság és európai joggyakorlat kvázinormatív vagy jogilag kötelező érvényű funkcióinak elismerése.

15. Értelmezés: a törvényhozóközpontú jogalizmustól a mérsékelt evolúciós értelmezésig

Hasonló kettősség jelenik meg Popa értelmezési elméletében.

Kezdetben az értelmezés továbbra is egy szakasz a jogi norma megvalósításában. Célja, hogy meghatározza a szabály pontos jelentését, és hagyományos nyelvben a törvényhozó akaratát. Kifejezetten megkülönbözteti ezt a gyakorlati "jogi norma értelmezését" a széles filozófiai "jogértelmezéstől".

Ez erősen legalista hangzik. Mégis ugyanaz a fejezet azonnal megnyitja az ajtót valami rugalmasabb számára.

Minden normát abban a társadalmi kontextusban kell értelmezni, amelyben működik. Popa az evolúciós és kreatív értelmezésről beszél, és kifejezetten elismeri, hogy az értelmezőnek a **tökéletlen verbális megfogalmazása mögött a "törvény szellemét" kell keresnie.**

Tovább megy: a bíró nem maradhat teljesen kívülálló a normától; Montesquieu képe a bíróról, mint élettelen törvény szájáról, nem elég. A törvényhozók nem láthatnak előre mindent. Az

általános záradékok – közrend, jó erkölcs és hasonló fogalmak – szándékosan nyitják meg a pozitív jogot a változó körülmények és értékek felé.

Az ebből létrejövő álláspont korlátozott **interpretatív kreativitásként** jellemezhető.

A bíró nem autonóm törvényhozó, és a törvényi, valamint alkotmányos szövegek továbbra is korlátozzák őt. De az alkalmazás nem mechanikus következtetés. Az értelmezés közvetít a jog és a társadalmi valóság, a pozitív szabály és az *aequitas* között.

Ez a klasszikus kontinentális jogalkotás jelentős minősítése anélkül, hogy az igazságszolgáltatási felsőbbrendűség elméletévé válna.

16. Az Európai Unió: talán a legvilágosabb lényegi fejlemény Popa elméletében

Az európai dimenzió az egyik olyan hely, ahol a tényleges evolúciót dokumentálni lehet, nem csupán értelmezni.

Már 1993-ban Popa megjelentette a *Vers un nouveau type de droit – le droit communautaire cîmî* művét. Ez szokatlanul korai kísérlet volt a posztkommunista román általános elméletben arra, hogy megkérdezze, vajon a közösségi jog nemcsak egy újabb nemzetközi jogágot, hanem egy **új jogi tipológiát** képvisel-e.

A 2012-es kiadásra ez már kidolgozott elméleti állítássá vált. Popa szerint az európai integráció olyan jogi konstrukciót hoz létre, amely túlmutat a klasszikus szövetségi, konföderált és hagyományos nemzetközi jog kategóriáin. Jellegzetes jellemzői közé tartozik az autonóm döntéshozó végrendelet, a tagállamok alávetése olyan jogi normáknak, amelyek nem redukálhatók a nemzeti akaratok aritmetikai összegére, az EU normák elsőbbsége ellentétes nemzeti jogokkal szemben, új források és elvek, valamint egy kifejezetten szupranatív nemzeti dialektika.

Ez jelentős változás korábbi, államközpontú keretrendszerében.

Az érett Popa továbbra is az államot tekinti a nemzeti jog központi intézményének, de **az állam már nem a jogi normák kizárólagos központja**. Egy jogrend autonóm normatív hatalommal rendelkezhet az állam szokásos törvényhozó akaratával szemben.

Ez az egyik legfontosabb 1989 utáni elméleti fejleménye.

17. Az EU joggyakorlata és elvei tovább gyengítik a zárt nemzeti modellt

Az európai jog megváltoztatja Popa forrás- és elvelméletét is.

Az Igazságügyi Bíróság nem csupán a meglévő szabályokat alkalmazza: értelmezésével egységes európai rendet biztosít, kitölti a normatív hiányosságokat, és hozzájárul az általános elvek kialakításához. Popa az egyenlőségről, a közfelelősségről, a jogi bizonyosságról, a jogos elvárásokról, a jóhiszeműségről, az arányosságról, az intézményi egyensúlyról és más, az összehasonlító igazságszolgáltatási fejlődésből eredő elvekről tárgyal.

Egy különösen fontos szakasz kimondja, hogy az európaisodás **nem egyirányú folyamat**. A nemzeti törvények és a nemzeti bíróságok kreatív értelmezései folyamatosan táplálják az európai jogot, miközben az európai elvek visszatérnek, hogy átalakítsák a nemzeti jogot.

Ez egy jelentősen pluralisztikus jogi ontológia, mint a klasszikus államjogi modell.

Ahelyett, hogy:

Állami → törvények → bíróságok → állampolgárok

Egyre gyakrabban hallható:

nemzeti jog, ↔ nemzeti bíróságok, ↔ uniós intézmények ↔, az Igazságszolgáltatás ↔ Bírósága, közös elvek.

A jogrendszer többszintűvé vált.

18. A globalizáció megváltoztatja az általános jogelmélet feladatát

A 2012-es előszó szokatlanul egyértelműen fogalmaz ebben a pontban. Az EU-tagság és a globalizáció, mondja Popa, hatással van a jogelmélet működésére, **és a jogelmélet funkcióinak újragondolását** igényli; a lisszaboni szerződés nemcsak a terminológia megváltoztatását, hanem az EU-jog tipológia teljes átszervezését követelte meg.

Ennek az állításnak a fontosságát nem szabad alábecsülni. Az általános elmélet hagyományosan elvonta az általános fogalmakat, amelyek túlnyomórészt a hazai jogrendszerből származtak. Amint a jogrend transznacionálissá és többszintűvé válik, az elmélet már nem lehet egyszerűen általánosítani egy szuverén nemzeti rendszer fogalmát.

2015-re Popa doktori programja kifejezetten megkövetelte az "új tényezők" – **integráció és globalizáció**, az EU jog elemzését, mint lehetséges új jogi tipológia és precedens a forrásrendszerben.

2021-re ez tovább fejlődött: a doktori témák között szerepeltek a "globalista elméletek", különösen **a Habermas**, az EU-jog tipológia mellett.

Ez az egyik legvilágosabb késői fejlemény: Popa fokozatosan átlép a nemzeti jogrendszerre fókuszáló általános elméletből a **poszt nacionális jogi struktúrák** tudatosáig.

19. Köz- és magánjog és egyre átmosogatottabb jogrendszer

Egy kapcsolódó változás is megjelenik a hagyományos köz- és magánszektor kezelésében.

A római-germán jogi család architektúrája továbbra is fontos Popa számára, beleértve a kodifikációt, az írásos források hierarchiáját és ági differenciálációt. De a későmodern gazdasági szabályozás, alkotmányosítás és európaiasodás egyre kevésbé abszolútva teszi a köz- és magánjog közötti megosztottságot.

Ez összhangban áll tágabb képével: a jogi kategóriák megőriznek az elemző hasznosságot, mégis a társadalmi változás folyamatosan destabilizálja a merev osztályozásokat.

Így Popa elmélete rendszerszerű marad, anélkül, hogy **zárt rendszerű formalizmussá** válna. Kategóriái szervezik a jogi valóságot, de jogi valóság kényszerítheti őket a felülvizsgálatra.

20. Jogi idő: az időbeli érvényességtől a jog ontológiájáig és gyorsulásáig

Egy másik különösen érdekes fejlemény az idő.

A klasszikus tankönyv már vizsgálja a hatályba lépést, hatályon kívül helyezést, visszamenőleges működést és a normák időbeli működését. Azonban a társszerző 2002-es *Ideea curgerii timpului și consecințele ei juridice* című mű jelentősen kibővítette ezt a kérdést.

Popa 2021-es doktori programjára a "A jog ideje" a három fő elméleti komplexum egyikévé vált. Magában foglalta François Ost *Le temps du droit* című művét, az idő ontológiáját, filozófiai időt, jogi időt, a jog statikáját és dinamikáját, **a jog gyorsulását** és az időbeli alkalmazást.

Ez egy azonosítható fogalmi fejlődést jelez.

Az első kérdés az volt:

Mikor kezdődik egy norma, és mikor szűnik meg az érvényesség?

A késői kérdés a következők:

Hogyan létezik a jog időben, hogyan stabilizálja az elvárásokat, miközben a társadalom felgyorsul, és mi történik, ha a társadalmi átalakulás tempója gyorsabb, mint a hagyományos jogi alkalmazkodás?

Ez jelentős kiterjesztés a dogmatikus időbeli érvényességtől a jogi időlesség ontológiájáig és szociológiájáig.

Mivel a 2002-es mű társszerzője volt, és a 2021-es program kifejezetten Ost-ra támaszkodik, ezt nem szabad kizárólag eredeti Popa-elméletként bemutatni. De kétségtelenül az érett elméleti programjának részévé vált.

21. Az "új jogok" problémája

Késői nyitottságának további jele volt a Bukarest-i Egyetemen 2004-ben Yves Jégouzo-val létrehozott Jogelméleti és Új Jogok Központja. Célja az volt, hogy összekapcsolja az általános jogelméletet az új jogi intézmények, ágak és szubjektív jogok kialakulásával, amelyeket a társadalmi és tudományos változások generáltak.

Ez az intézményi kezdeményezés szorosan megfelel elméleti elképzelésének. Ha a jogi valóság megváltozik, új társadalmi igények lépnek be jogi tudatosságba, értékelik őket, és ezután új pozitív jogformákká és szubjektív jogokká válhatnak.

Tehát az "új jogok" nem külső zavarok egy kész jogrendszerben. Ezek a **társadalom, a jogi tudatosság és az intézményesített jog dinamikus kapcsolatának normális** következményei.

Ez megerősíti Popa jogi rendszerének dinamikus, nem pedig statikus értelmezését.

22. A késői interdiszciplináris fordulat: elmélet, filozófia és szociológia

Talán a leglátványosabb szerkezeti változás a korábbi kiadások és a 2020-as hatodik C.H. Beck kiadás között az **interdiszciplinaritás egyértelmű** kiemelése.

A kiadó úgy írja le, hogy a 2020-as kiadás válasz a jog, az episztemológia és a tudományos módszertan fejlődésére, több egymást keresztező tudományág főbb jogi kérdéseinek vizsgálatával. Jelentősen kibővített feldolgozás került az általános elmélet, a jogfilozófia és a jogszociológia kapcsolatáról, amely új fejezetet is tartalmaz.

Popa érett megfogalmazása a három tudományágat egy triádként kezeli, amely különálló, de kiegészítő nyomozói képességekkel rendelkezik. A szociológia hozzáférést biztosít a tényszerű társadalmi létezéshez; az általános jogelmélet a jogi struktúrákat, rendszereket és diskurzust vizsgálja; a filozófia a végső alapokat, értékeket és igazságosságot vizsgálja.

Ez jelentős érettségét jelenti korábbi módszertani pluralizmusának. Ahelyett, hogy az általános elméletet magába szívna minden más megközelítést, a későbbi Popa világosabban **megkülönbözteti a tudományterületeket, majd újra összekapcsolja** azokat.

Ez magyarázza azt is, miért kerüli az elmélete a szociológiába vagy a filozófiába való összeomlást.

23. A filozófiai bővülés 2002 után

A 2002-es *Filosofia dreptului. Marile curente*, amelyet később újra kiadtak, rendszerezett foglalkozást vezetett be a nyugati jogi filozófiákkal, az ókortól a természetjogig, Kantot, Hegelt, historicizmust, utilitarizmust, pozitivizmust és Kelsent.

Ez nem jelenti azt, hogy Popa teljesen különálló filozófiai rendszert épített volna, amely összehasonlítható Djuvarával vagy egy kortárs elemző jogfilozófussal. A könyv jelentős mértékben történelmi és rekonstrukciós, és társszerző.

Ennek ellenére fontos hatással volt általános jogi elméletére. Az olyan kategóriák, mint a szabadság, egyenlőség, igazságosság, méltóság, természetjog és a pozitivitás és legitimitás kapcsolata egyre egyértelműbben filozófiai helyzetbe kerülnek.

Késői elmélkedései azt hangsúlyozzák, hogy a jogfilozófia küldetése nem csupán a tanítások leírása, hanem az, hogy **értékelje azokat az elveket, amelyekre a jogrend épül**.

A pálya szimbolikusan csúcsosodott ki a 2024-es társszerző *Filosofia dreptului című műben. Fundamentele justiției*, amely az igazságosság, szabadság és egyenlőség történelmi fejlődésére szerveződött az ókortól a természetjogon, szerződéselméleten, Kanton, neo-kantianizmuson és Hegelen keresztül.

Ismétlem, nem szabad minden egyes tézist Pónak tulajdonítani, de ez megmutatja, hol ért véget az ő szellemi pályája: **az általános jogelmélet egyre inkább az igazságosság filozófiája veszi körül**.

24. Rawls és a "jog prioritása"

Popa 2003-as *cikke, a Prioritatea dreptului în concepția lui John Rawls* jelentős ebben a mozgalomban. Már a megjelenési pályán is megjelenése azt mutatja, hogy 1989 utáni elmélete nyitott a kortárs liberális igazságelméletek felé, és távol a marxista jog kötelező fogalmi világától.

Rawls különösen összhangban volt több, már Popa központi témájával: az alapvető szabadságjogok prioritásával, az intézményi igazságossággal, a jogos jogrenddel és az elvek és a konkrét szabályozás kapcsolatával.

Ugyanakkor elkerülném azt az állítást, hogy Popa Rawlsian-ná vált. Nincs bizonyíték arra, hogy általános elméletét teljes körű rekonstrukciója lett volna az eredeti álláspont, az igazságosság vagy a politikai liberalizmus két elve körül.

Rawls Popa rendszerébe egy további **normatív-filozófiai forrásként lép be**, nem pedig új alapként.

25. A 1989 utáni fejlődés négy szakasza

Így a fejlesztés viszonylag egyértelműen rekonstruálható.

1990–1996: újjáépítés és de-ideologizáció

A jellemző témák a jog funkciói az új törvényhozó rendben, az általános jogelmélet helye, a jog és más normatív rendek, a törvényhozási technika, a jog és az állam kapcsolata, általános elvek és – már 1993-ban – annak lehetősége, hogy a közösségi jog új jogtípust alkot.

A döntő változás normatív-politikai: **a pluralizmus, a jogok, a jogosság és az alkotmányos korlátok kiszorítják a marxista ideológiai elsőbbséget.**

Ugyanakkor a régi általános-elméleti struktúra is fennmaradt.

1997–2004: szociológiai, filozófiai és alkotmányos gazdagodás

Az 1997-es jogszociológia megújítja Popa korábbi szociológiai programját. A 2000-es esszé visszatér a lényeghez, tartalmához és formához. A 2001–2004-es évek írásokat jelentenek meg a jogállamiságról, szabadságról és hatalomról, alkotmányos igazságszolgáltatásról, európai integrációról, alkotmányosságról, törvényhozási delegációról, Rawlsról és alkotmányfelülvizsgálatról. A 2002-es jogfilozófia és jogi időszámítási projektek jelentősen kiszélesítik az elméleti környezetet.

A domináns változás az **alkotmányosítás plusz filozófiai pluralizáció.**

2005–2012: jogtudományi és európai konszolidáció

Az Alkotmánybíróság/AZ ÉB joggyakorlatról, a Legfelsőbb Bírósági tendenciákról, ésszerű idős döntésekről és bírói minőségről szóló munkák egyre gyakorlati-jogászati aggodalomra utalnak. Eközben Románia EU-csatlakozása és a lisszaboni szerződés arra kényszeríti Pópot, hogy újrakonstruálja jogi tipológiai, források és elvek elméletét. 2012-re kifejezetten kijelenti, hogy a globalizáció az általános jogelmélet funkcióinak újragondolását igényli.

A domináns változás az **európaisasodás és a törvényhozó monizmus kvalifikációja.**

2013–2024: interdiszciplináris és posztnacionális érettség

A 2015-ös és 2018-as doktori programok megtartják a hagyományos, alapvető, de előtérbe helyezett integrációt, globalizációt, EU-tipológiát, egyenlőséget és igazságosságot, időbeli

érvényességet és precedenst. 2020-ban az interdiszciplinaritás strukturálisan explicit lesz. 2021-re a napirend három szokatlanul elméleti komplexum köré zsugorodott: az elmélet-filozófia-szociológia hármass; jogi tipológia, globalizmus és Habermas; valamint a jogi idő ontológiája és gyorsulása. A 2024-es filozófiai kötet megerősíti az igazságosság alapjai iránti késői aggodalmot.

A domináns változás a **metaelméleti szélesülés**.

26. Mi *nem* változott?

Ez ugyanolyan fontos, mint a változások azonosítása.

Popa soha nem hagyja el azt az elképzelést, hogy a jog szervezett normatív rend. Nem helyettesíti a normákat diskurzussal, kommunikációval vagy bírói gyakorlattal.

Sosem hagyja el az államot. Még az európaisodás után is az állam bevezetése, elismerése, garanciája és kényszerítése továbbra is központi jellemzői maradnak a hagyományos pozitív jognak.

Nem fogadja el az amerikai jogi realizmust. A bírói kreativitás elismert, de korlátozott.

Nem válik dworkini interpretivistává. Az elvek és az igazságosság számítanak, de a pozitív jog forrásszerkezete továbbra is alapvető marad.

Nem válik természetjog-elméleti alkotóvá az erős értelemben. Az alapvető jogok és méltóság visszaállítanak egy axiológiai dimenziót, de a pozitív jog érvényességét nem egyszerűen az erkölcsi helyesség határozza meg.

Nem válik luhmann rendszerelméleti szakemberré. Bár rendszerekről, differenciálódásról, társadalmi hatásokról, valamint a jog saját mechanizmusairól és logikájáról beszél, rendszere továbbra is a tudatosságra, normákra, társadalmi kapcsolatokra, intézményi cselekvésre és értékekre épül, nem pedig autopoietikus kommunikációra.

És soha nem hagyja el teljesen a régebbi fogalmi maradványokat, mint az akarat, az érdeklődés, a társadalmi meghatározás és az alkalmi "felépítmény".

Ez evolúcióssá teszi a fejlődést, nem forradalmi.

27. Hol illeszkedik Popa elméletileg

Ha azonban a huszadik századi jogtudomány nagy családjai közé szeretnénk helyezni, akkor az érett Popa-t **szintetikus, intézményi-szociológiai és axiológiailag korrigált pozitív jogelméletként** jellemezném.

Pozitivisták összetevője így szól:

A jog megköveteli az intézményesített normatív formát és a közkezési garanciát.

A szociológiai összetevője így szól:

A jog a társadalmi valóságba épül, több tényező által kondicionált, és társadalmi kapcsolatokon keresztül valósult meg.

Az intézményi komponens így szól:

Az állami intézmények, a törvényhozási technika, a források, az ítélethozatal és az alkotmányos struktúrák a jogi működés részét képezik.

Az axiológiai komponens így szól:

A jogi tudatosság és az általános elvek összekapcsolják a pozitív jogot a szabadsággal, egyenlőséggel, emberi méltósággal, emberi jogokkal, egyenlőséggel és igazságossággal.

Az alkotmányos összetevője így szól:

A törvény legitimálja a közhatalmat, de korlátozza azt is.

Az európai komponens így szól:

A jogi normativitást már nem kimeríti a szuverén nemzeti jogalkotás.

És a késői interdiszciplináris komponens így szól:

Egyetlen jogi módszer sem tudja megfelelően megmagyarázni a jogi jelenség egészét.

Ezek az elemek nem olvadnak össze egy teljesen új filozófiai monizmusba. Pópa eredetisége elsősorban **a szintézisben és közvetítésben** rejlik.

28. Melyek az elméletének legeredetibb aspektusai?

A vilá jogtudomány alapján összehasonlítva megkülönböztetném az eredetiséget az erős értelemben és a román 1989 utáni elmélet eredetiségét.

Pópa nem hozott létre nemzetközileg új paradigmát, amely összehasonlítható Kelsen tiszta elméletével, Hart elismerési szabályával, Dworkin törvény-mint integritással, Luhmann autopoetikus elméletével vagy Alexy nem-pozitivisták elvélméletével.

Legerősebb jellegzetes szerkezetei máshol találhatók.

Az első a jogi valóság szisztematikus fogalma, **amely szélesebb a pozitív jognál**, jogi tudatosság, normatív-intézményi jog és jogi kapcsolatok által szervezve.

A második a különösen termékeny elképzelés a **jogi tudatról, mint egyszerre fogadó és puffer**: a jog társadalmi nyomásokat kap, de ezeket független jogi és axiológiai feldolgozásnak teszi alá, ahelyett, hogy mechanikusan fordítaná le normákká.

A harmadik a jog relatív autonómiájának **posztoszocialista rekonstrukciója**. Figyelmeztetése, hogy a jog "hatalom túszává" váljon, a szociológiai érzékenységet egy kifejezetten jogi intézményi logika elméletével ötvözi össze.

A negyedik a korai – 1993-as – felismerés, hogy az Európai Unió joga új **jogi tipológia** lehet, amelyet később az autonóm, nemzetfeletti jogi akarat, új elvek, új források és az európai és nemzeti rendek közötti kölcsönhatás elméletévé fejlődött. A román korai átmeneti elméletben ez különösen előrelátó volt.

Az ötödik az ő folyamatos próbálkozása, hogy összetartsa **a pozitív jogosságot és a jogi ideált** anélkül, hogy egyiket a másikba olvadna: a pozitív jog intézményileg különálló marad, mégis az elvek, emberi jogok, méltóság és igazságosság adják normatív irányt.

A hatodik a késői kísérlet az általános jogelmélet újragondolására a **globalizáció, az interdiszciplinaritás és a jogi idő gyorsulásának** sértjeiben. Itt Popa részben a nemzetközi viták importálója és szintézistája – Habermas, Ost és mások –, nem pedig az alapelméletek kezdeményezője, de ezeket a vitákat koherensen beépíti a román általános elméleti hagyományba.

29. A legmélyebb változás 1989 után

Ha az egész fejlesztést egy állításba kell összefoglalni, akkor így fogalmaznánk:

Popa kevésbé változott a jog morfológiájában, mint abban az elméletében, hogy milyen feltételek között a jog megérdemli és képes betölteni jogi funkcióját.

A morfológia a következők marad:

társadalmi feltételek → jogi tudatosság → normák és intézmények → jogviszonyok → jogrend.

De 1989 előtt és után a nyilak jelentése más.

A 1989 utáni érett változat egyre inkább így szól:

Többségű társadalmi érdekek → axiológiai kiválasztás jogi tudatossággal → demokratikus és alkotmányos normaalkotással → jogokkal korlátozott közhatalom → igazságszolgáltatási értelmezés → társadalmi megvalósítás → alkotmányos és európai felülvizsgálat → megújult jogi fejlődés.

Így a döntő átalakulás a **jog autonómiájáról, legitimitásáról és nyitottságáról** szól.

30. Végső értékelés

Nicolae Popa 1989 utáni munkája leginkább az egyik fő román projektként érthető meg, amely **egy átfogó általános jogelmélet újjáépítését célozza az állam-szocialista joggyakorlat összeomlása után, anélkül, hogy elvetnénk a korábban kidolgozott hasznos szociológiai és rendszerszintű kategóriákat.**

Három átalakulás különösen egyértelmű.

Az első az **ideologizáció megszüntetése**: a gazdasági és politikai meghatározást felváltja a kondicionáló tényezők és a relatív jogi autonómia többes elmélete.

A második az **alkotmányos-axiológiai rekonstrukció**: a szabadság, egyenlőség, emberi méltóság, alapvető jogok, igazságosság, jogállamiság, hatalmi ágak szétválasztása és a hatalom korlátozása alkotmányos témákká válnak.

A harmadik a **nemzeti jogrendszer megnyitása**: először az alkotmányjog és az ÉKB felé, majd az EU joga és a nemzetfeletti normativság felé, végül pedig a globalizáció, az interdiszciplinaritás és a jogi időreműködés felé.

Az eredmény nem klasszikus pozitivizmus, sem természetjog, sem a jogszociológia, sem a filozófiai jogtudomány. Ez egy **közvetítő elmélet**. A társadalmi tény és normatív szükség, az állami hatalom és az egyéni szabadság, a pozitív érvényesség és igazságosság, a jogalkotás és értelmezés, a nemzeti szuverenitás és az európai jog ismételt olyan feszültségként kezelik, amelyeket a jogi jelenségnek intézményesítenie kell, nem pedig megszüntetni.

Ezért Popa intellektuális fejlődésének legpontosabb leírása 1989 után nem az "egyik iskolából a másikba való áttérés", hanem a **stabil általános-elméleti építészeti egymást követő gazdagítása**. Az 1992-es rendszer fokozatosan alkotmányossá válik az 1990-es években, filozófiailag és jogilag 2000 körül gazdagodott, a 2000-es években európaisodott, és a 2010–2020-as években kifejezetten interdiszciplináris és poszt nacionális keretrendszerre alakult. Végső álláspontja tehát jóval távolabb áll a régi államilag és determinisztikus környezettől, mint amit néhány régebbi terminológia kezdetben megmaradt volna.

Ion Craiovan jogi elmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Ion Craiovan jogi elméletének elemeit, amelyeket 1989 után megjelent tanulmányai és könyvei kifejeznek, valamint lehetséges fejlődéseit és elméleti változásait ezen a területen.

Ion Craiovan leginkább nem egyetlen élesen határolt elmélet szerzőjeként lehet megérteni, amely összehasonlítható Kelsen Tiszta Jogelméletével vagy Hart elsődleges és másodlagos szabályelméletével, hanem egy egyre **integratívabb, emberközpontú, filozófiai alapított általános joggyakorlat** megalkotójaként. Az 1989 után megjelent könyvei és tanulmányai során fokozatosan felismerhető elméleti architektúra jelenik meg: a jog specifikusan normatív jelenség, de nem érthető megfelelően kizárólag normativságon; egyszerre társadalmi, kulturális, axiológiai, epitemikus, hermeneutikus és gyakorlati valóság. Az általános jogelmélet feladata tehát ezeknek a nézőpontoknak integrálása anélkül, hogy feloldaná a jog specifikusságát.

Intellektuális fejlődésének legfontosabb pontja, hogy az túlnyomórészt **halmazadó, nem pedig forradalmi**. Craiovan ismételten megőrzi azt, amit általa hagyományos vagy "geológiai/régészeti rétegeknek" nevez a jogi tudásban, és új rétegeket helyez rájuk. Így a későbbi Craiovan nem utasítja el a jogi véglegességek korábbi elméletét vagy az 1990-es évek doktrinális általános elméletét. Ehelyett a véglegességet racionalitás egészíti ki; a racionalitást az episztemológiai pluralizmus; pluralizmust az integratív tudás; az integratív tudás az integratív tudás által; az integratív tudást a hermeneutika, kultúra és transzdiszciplinaritás; és ezeket végül affektivitás, szimbolizmus, globalizáció és mesterséges intelligencia kiegészíti. A 2020-as és 2023-as kiadásai *pontosan* ilyen összesített módon írják le magukat.

Ezért az érett craiovai rendszert integratív **humanista jogtudományként** jellemezném. Ez az én analitikus címkém, nem pedig egy hivatalos név, amelyet Craiovan adott egy "iskolának".

1. A fő 1989 utáni korpusz és a fejlődés kronológiája

Egy hasznos intellektuális kronológia a következő:

Időszak	Fontos művek és tanulmányok	Fő elméleti fejlődés
1990-es évek eleje – 1999	<i>Itinerar metodic în studiul dreptului; Finalitățile dreptului</i> (1995); <i>Introducere în filosofia dreptului</i> (1998); <i>Doctrina juridică</i> (1999)	Módszertani öntudatosság; a jog teleológiája; a filozófia és értékek visszatérése; a jogi tanítás metaelméleti elemzés tárgyává válik
2001–2009	<i>Tratat elementar de teoria generală a dreptului</i> (2001); <i>Metodologie juridică</i>	Egy átfogó általános elmélet felépítése; erősebb módszertan; összehasonlító, szociológiai és

Időszak	Fontos művek és tanulmányok	Fő elméleti fejlődés
	(2005); <i>Tratat de teoria generală a dreptului</i> (2007, 2009); <i>Prin labirintul juridic</i> (2009)	axiológiai integráció; a jogi racionalitás rendszerező tengely lesz
2010–2016	<i>Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie</i> (2010); "Despre cunoaşterea juridică integrativă" (2012); Kutatási módszertani útmutató (2013); Paradigmák, hermeneutika (2015), racionalitás (2016) kutatásai	Explicit episztemológiai és integratív fordulat; paradigmák pluralizmusa; hermeneutikus értelmezés kiterjesztése; többdimenziós jogi racionalitás
2017–2020	<i>Gânduri juridice</i> (2017); kibővített jogfilozófiai kiadás (2019); a <i>Tratat negyedik</i> kiadása (2020); jogállamiság és jogi kultúra tanulmányai	Az emberközpontú filozófia, méltóság, jogi kultúra, affektivitás, szimbolizmus és hermeneutika az általános elmélet belső elemeivé váltak
2021–2024	ötödik <i>Tratat</i> (2023); <i>A jogtudomány a kortárs dekalógus keresésében</i> (2023); Egység/sokszínűség/változás tanulmánya (2023); harmadik jogfilozófia kiadás (2024)	Global/transzkulturális jogtudomány; <i>Homo juridicus</i> ; transzdiszciplinaritás; univerzalizmus és kulturális pluralitás kombinációja; jövő generációi; MI
2026	IVR program: "Jog és módszertani stratégia a kortárs társadalomban"	A legfrissebb, nyilvánosan dokumentált irányvonal a módszertan-stratégiai program folytonosságát sugallja, nem pedig eltávolodást jelent

Craiovan kiadója több mint huszonöt könyvet jegyzett, köztük a *Finalităţile dreptului* (1995), *Doctrina juridică* (1999), *Metodologie juridică* (2005), *Prin labirintul juridic* (2009), *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie* és a 2023-ban megjelent két angol nyelvű könyvet. 2017-es *Gânduri juridice* című műve különösen hasznos visszatekintve, mert több mint négy évtizedes intellektuális tevékenység jelentős írásait egyesíti, nem pedig teljesen új elméletet alkotna.

I. AZ ELSŐ ALAPVETŐ GONDOLAT: A "JOG VÉGLEGESSÉGEI"

2. Céloktól és funkciótól a *végleges dreptuluiig*

Valószínűleg Craiovan legjellegzetesebb, korai 1989 utáni elméleti konstrukciója a **végleges dreptului** – a jog "véglegességei", célzott irányzatai vagy teleológiai céljai – fogalma.

A "véglegesség" itt nem a megszűnést jelenti. Ez a jogrend egy kíváncsú állam felé való elterelését jelenti.

Az általa felidézett általános elméleti írásaiból származó formulációban a jogi véglegességek egy **kívánatos modellt jelölnek a jogi valóságok kialakulásához**, amely kielégítheti az emberi szükségleteket, törekvéseit és társadalmi fejlődés követelményeit az adott történelmi korszak értékeinek megfelelően. Ugyanakkor ennek a modellnek meg kell őriznie a jog sajátosságát, megakadályoznia annak társadalmi szabályozási eszközként való deformációját, maximalizálnia az egyéni és társadalmi létezéshez, valamint a jogot összehangolni más normatív rendszerekkel.

Ez jóval gazdagabb, mint pusztán azt mondani, hogy "a törvény funkciója a társadalmi rend" vagy hogy "a törvény célja az igazságosság."

Craiovan öt olyan aspektust próbál öt, amelyeket a hagyományos jogtudomány gyakran külön kezel.

Először is, a véglegesség **teleológiai**: a jognak van iránya.

Másodszor, **integrált**: a cél, az ideál és a társadalmi funkció összekapcsolódik, nem pedig különálló doktrinális részekre vannak különítve.

Harmadszor, **relációs** kérdés: a meglévő jogi valóságot egy kívánatos jogi valósághoz viszonyítják.

Negyedszer, praxiológiai **jelleggel rendelkezik: a véglegességeknek a törvényhozást, az értelmezést, az ítélethozatalt és a jogi lépéseket kell befolyásolniuk.**

Ötödresz, **rendszerszintű** dimenziója van: a jog alkalmazkodik, és kölcsönhatásba lép az erkölcsi, politikai és más társadalmi normatív formáival. Craiovan saját kiterjesztett magyarázata kifejezetten hangsúlyozza ezeket a teleológiai, integratív, relációs, praxiológiai és rendszerszintű aspektusokat.

Ez rendkívül fontos ahhoz, hogy megértsük mindazt, amit később ír. Az elmélete soha nem tisztán leíró. A jogelméletnek kétségtelenül meg kell magyaráznia, mi a jog, de azt is meg kell kérdeznie, **hogymire való, hová kellene mennie, és milyen kritériumok alapján kell értékelnie annak teljesítményét.**

3. Történelmileg kontextuális teleológia, nem pedig klasszikus természetjog

Első pillantásra ez talán természetjog-elméleti alkotóvá teheti Craiovant. De ez a leírás túl egyszerű lenne.

"Kívánatos modellje" kifejezetten kapcsolódik egy **történelmi korszak értékeihez**. Ennek következtében elmélete kezdetben nem állít fel teljesen rögzített, időtlen anyagi természetjogi normákat. A jogi axiológia történelmi és társadalmilag közvetített.

Ugyanakkor Craiovan nem fogadja el az etikai relativizmust. Ahogy gondolkodása fejlődik, egyre stabilabb normatív mag válik láthatóvá: szabadság, igazságosság, jogi biztonság, közjó, jogi igazság és mindenekelőtt **az emberi méltóság**.

2023-ra egy lehetséges "minimális és nyitott" értékrendszert ír le, amely a jogot irányítja, mint amely magában foglalja a jogi igazságot, szabadságot, igazságosságot, jogi biztonságot és közjót, az **emberi méltóság pedig integráló tényező**.

Ezért érdekes fejlemény van:

1990-es évek Craiovan: a jogi véglegességek jelentősen történelmi és kontextuálisak.

Érett craiovai: történelmi pluralitás megmarad, de egyre inkább egy átfogó humanista normatív horizonton belül, amely a méltóságra épül.

Ez létrehoz azt, amit **kontextuális univerzalizmusnak** neveznék.

II. JOG MINT "SZERVEZETT ÖSSZETETTSÉG"

4. Craiovan jogi ontológiája

Egy második alapkő a 2000-es években válik egyértelművé, különösen a 2012-es *Despre cunoașterea juridică integrativă* ("Az integratív jogi tudásról") című tanulmányban.

A kiindulópontja feltűnően egyértelmű:

Egyetlen módja sem lehet egy összetett jelenség megértésére elegendőnek.

A jogra alkalmazva ez minden egydimenziós ontológiát elutasít a jogi jelenségben.

Craiovan a jogot egy **szervezett komplexitásként** írja le, amely a társadalom más szervezett összetettségeivel lép kölcsönbe: gazdaság, politika, társadalmi szervezet, kultúra, emberi közösségek és információs rendszerek. Az egyik komplexumban bekövetkezett változások a többiekre is hatással vannak.

Mégsem redukálja a jogot "társadalomra". Szervezete megőrzi a jog jellegzetesit specifikusan.

A jogrendszer legalább több különböző dimenziót tartalmaz: egy normatív alrendszert, amely jogi normákat tartalmaz; egy eseménydimenziót, amely jogilag releváns tényeket tartalmaz; egy relációs dimenziót, amely jogi viszonyokat tartalmaz; és egy ideációs dimenziót, amely fogalmakból, tanításokból és elméletekből áll. A 2012-es cikk még tovább megy, és egy szándékosan paradox ontológiát kínál: a jog egyszerre viszonylag zárt és nyitott, autonóm és kondicionált, szervezett és szervező, koherens és belül ellentmondásos, homogén és megszakításos, tájékozott és informáló, anyagi és ideális/értékkel teli rendszer.

Ez nagyon különbözik egy kelsen-ontológiától, ahol a tudás konkrétan jogi tárgya lényegében normákból áll.

5. De Craiovan nem hagyja el a normatívást

Ez a képesítés elengedhetetlen.

Craiovan antiredukcionizmusa **nem** értelmezhető úgy, hogy elhagyná a jog specifikus normatív jellegét. Ismételten ragaszkodik a jogi konfikenciához. Nem az, hogy a jog pusztán politika, gazdaság, erkölcs, pszichológia vagy társadalmi viselkedés. Ehelyett:

A normativitás szükséges, de nem elegendő egy teljes jogelmélethez.

Ez Craiovani a klasszikus iskola között egy középső pozícióba helyezi.

A szigorú normativizmussal szemben ragaszkodik hozzá, hogy a normák nem merítik ki a jogot.

A szociológiai redukcionizmussal szemben ragaszkodik hozzá, hogy a társadalmi tények nem helyettesíthetik a jogtudományt.

A jogi realizmussal szemben nem hajlandó a jogot pusztán a bírói viselkedéssel azonosítani.

A tiszta erkölcsi elméletekkel szemben fenntartja a jogi jelenségek intézményi és normatív specifikusságát.

A posztmodern széttagadással szemben inkább az integrációt és a koherenciát keresi, mintsem a töredezettséget ünnepelni önmagáért.

Projektjét ezért leginkább **jogspecifikussági antiredukcionista elméletként** érthető.

III. A JOGELMÉLET ÁLTALÁNOS ELMÉLETE MINT META-TUDOMÁNY

6. Az általános elmélet a "jogi tudásról szóló tudás"

A 2001-es *Tratat elementar de teoria generală a dreptului* már bemutatja azt a nagy építészetet, amely érett munkásságára jellemzővé válik: kultúra és civilizáció, jogi gondolkodás története, a jog társadalmi szerepe, normatív rendszerek, állam és jog, jogi tudás, alapvető fogalmak, jogi szereplők, valamint a jog és a társadalmi értékek kapcsolata.

Későbbi előszavokban Craiovan az általános elméletet különleges intellektuális pozíciónak kell írni. Meg kell értenie a **jog általánosságát, lényegét és integritását**. Ezért nem csupán egy újabb doktrinális ág a polgári, büntető- vagy közigazgatási joggal együtt.

Ez jelentős mértékben **a tudásról szóló tudás**: reflektál a szakterületek által előállított tudásra, szintetizálja azt, és összekapcsolja a filozófiával, szociológiával, történelemmel, logikával, politikai elmélettel és kulturális elemzéssel.

Ezért Craiovan elmélete fokozatosan metajogtudomány egyfajta formájává válik.

Ez magyarázza azt is, miért *fontos a Doctrina juridică* (1999) intellektuális pályájában. A jogtudósok doktrinális tevékenysége maga elméleti vizsgálatot igényelő tárgy lesz. Későbbi munkáiban ez a **jogi doktrína és a jogtudomány kapcsolatának problémájává** fejlődik.

IV. A TAN–TUDOMÁNY KAPCSOLAT

7. Sem doktrinális elszigeteltség, sem tudományos redukcionizmus nem

Craiovan két ellentétes végletet utasít el.

Az egyik szélsőséges állítás szerint az autonóm doktrinális jogi érvelés az egyetlen hiteles jogi tudásformája.

A másik egy állítólag univerzális tudományos modellt hoz be a jogtudományba, és a jogi jelenségeket általános oksági szabályszerűségekre redukálja, ezzel megsemmisítve azok specifikus normatív és értelmes karakterét.

2023-as "kortárs dekalógusa" világosan kifejezi az ellenállást: sem egy olyan tan, amely saját jogi speciitására van foglalta, sem egy olyan tudomány, amely állítólag objektív univerzális törvényeken keresztül mindenhatóvá válik, nem elég. A jogtudomány egy társadalmi-humán tudomány, amelynek tárgyának saját jogbeli sajátossága van.

Ezért helyezi ennyire a hangsúlyt a **megértésre**, nem csupán az oksági magyarázatra. Az emberi és jogi cselekedeteknek belső jelentésük van a szereplők számára. Ezek az értelemek részei annak a tárgynak, amit a jogtudománynak ismernie kell.

Ezért Craiovan megpróbálja kibékülni:

doktrinális/belső jogi megértés, empirikai/külső tudományos magyarázattal.

Ez az egyik oka annak, hogy az "integratív tudás" nélkülözhetetlenné válik.

V. A KÖZPONTI EPISZTEMOLÓGIAI INNOVÁCIÓ: INTEGRÁLT JOGI TUDÁS

8. Interdiszciplinaritástól az episztemológiai pluralizmusig

A döntő elméleti megfogalmazás a 2012-es *Despre cunoașterea juridică integrativă* című tanulmányban jelenik meg.

Craiovan egy olyan paradigma sokféleséget azonosít, amelyeken keresztül a jog történelmileg ismert. Ezek közé tartoznak a normatív, fogalmi, erkölcsi, viselkedési, kulturális, hermeneutikai, kommunikációs, posztmodern és informatika orientált nézőpontok.

A probléma szerinte akkor merül fel, amikor egy paradigma kizárólagos episztemológiai monopóliummá válik.

A normativizmus normákat lát.

A fogalmi jogtudomány fogalmakat lát.

A természetjog és az értékjog a morális igazolást látja.

A realizmus a viselkedést látja.

A hermeneutika a megértést és értelmezést látja.

A kulturális elméletek történelmileg megalkotott jelentéseket látnak.

Az információorientált megközelítések a kommunikációs vagy számítási struktúrák.

Mindegyiknek van kognitív értéke; egyik sem önmagában képes megragadni az egész jelenséget.

Ez Craiovan **episztemológiai pluralizmusát** eredményezi.

9. "Megnyíló zárások"

Egy különösen feltáró formula a 2012-es cikkben az episztemológiai határokat **"megnyitó lezárásokként"** írja le.

A tudományágaknak határookra van szükségük, mert a fogalmi differenciálódás nélküli tudás amorf lesz. Mégis, ezeknek a határoknak lehetővé kell tenniük a kommunikációt.

Ennek következtében az integratív jogi tudás magában foglalja a különböző forrásokból, tapasztalatokból és kontextusokból származó kognitív képességek összekapcsolását; az episztemológiai pluralizmus elfogadását; az ellentétes paradigmák kommunikációját elősegíti; az exkluzivizmust leküzdést; hidak, átszervezések és ahol indokolt koncepcionális fúziók létrehozását; valamint egy magasabb rendű "meta-megértést" létrehozni, amely képes összetett jogi problémákat kezelni.

Ez jelentősen erősebb, mint a hagyományos interdiszciplinaritás.

Craiovan nem csupán azt mondja, hogy az ügyvédeknek időnként a szociológiával kellene konzultálniuk. Egy **metaelméletet javasol a jogi episztemológiák közötti** kapcsolatokról.

10. Az integráció nem jelent válogatás nélküli keveréket

Ez a minősítés kulcsfontosságú projektje szimpatikus rekonstrukciójához.

Az integratív tudás nem azt jelenti, hogy egy kis Kelsent, egy kis Dworkint, egy kis szociológiát, pszichológiát és hermeneutikát vegyünk össze, és fegyelem nélkül összerakjuk.

Az integráció inkább **a probléma természete szerinti koordinációt** foglal magában.

Néhány jogi kérdés elsősorban doktrínális elemzést igényelhet.

Mások történelmi rekonstrukcióra szorulnak.

Mások empirikus szociológia, közgazdaságtan, erkölcsi filozófia, antropológia vagy hermeneutika szükségesek.

Az általános elméleti szakembernek meg kell határoznia a megfelelő konfigurációt.

Ezért vezet az episztemológiai projekt közvetlenül Craiovan **módszertanelméletéhez, mint stratégiához.**

VI. MÓDSZERTAN MINT STRATÉGIA, NEM PEDIG FIX ESZKÖZTÁR

11. A módszertani vonal az 1990-es évek elejétől 2026-ig

A módszertan az egyik legkitartóbb téma Craiovan egész 1989 utáni pályafutásában.

Már megjelenik korai *Itinerar metodic în studiul dreptului* című művében, rendszerszintű megfogalmazást kapott a *Metodologie juridică* (2005) című művében, gyakorlatiasabbá válik az *Un posibil ghid pentru cercetarea științifică în domeniul dreptului* (2013) című művében, és beépül a Tratat egymás utáni kiadásába.

Érett felvetése az, hogy a módszertant nem csupán jogi módszerek katalógusjaként, hanem **a kogníció és cselekvés stratégiájaként** kell értelmezni.

A jogász nem kap tévedhetetlen receptet. Ki kell választania, korrelálnia, alkalmazkodnia, és néha kitalálnia kell a módszereket a vizsgálat tárgyának, kontextusának és céljának megfelelően.

A 2023-as *Science of Law in Search of a Contemporary Decalogue* című művének részletes beszámolója a módszertani arzenált egyszerre fegyelmezőnek, multidiszciplinárisnak, interdiszciplinárisnak és transzdiszciplinárisnak is írja. A jogosnak megfelelő módszertani szabványokat kell szűrnie és kidolgoznia, és képesnek kell maradnia a felülvizsgálatra és innovációra.

Ez egy nagyon stabil vonal Craiovan gondolkodásában.

Valóban, a 2026-os IVR Világkongresszus hivatalos programja hozzájárulását "**Jog és módszertani stratégia a kortárs társadalomban**" címmel sorolta. **Nem szabad** a címből kikövetkeztetni egy kiadatlan tanulmány részletes tartalmát, de maga a cím erősen utal arra, hogy a módszertan-stratégiai koncepció továbbra is központi szerepet tölt be legújabb munkájában.

VII. JOGI RACIONALITÁS: A MÁSODIK SZERVEZŐ TENGYEL

12. Formális racionalitástól a többdimenziós racionalitásig

A második fő fogalom a "véglegességek" mellett a **jogi racionalitás**.

A Tratat 2009-es változatára Craiovan a jogi racionalitást az általános jogtudomány koordináló tengelyének tekinti.

De a "racionalitás" már nem csak logikai következetességet jelent.

A formális logika továbbra is nélkülözhetetlen. Mégis, egy jogrendszer lehet formálisan koherens, miközben társadalmilag irracionális, lényegileg igazságtalan vagy rombolja az emberi méltóságot.

A jogi racionalitást sem szabad instrumentális **racionalításra** redukálni – a technikailag leghatékonyabb eszközök kiválasztására egy előre meghatározott célhoz. Ez a jogot pusztá technikává változtatná.

Az érett craiovani helyett a jogi racionalitást többdimenziósnek és emberközpontúnak értelmezi. A 2023-as dekalógában a logikát, érvelést, nyelvezetet, értékeket, történelmi kontextust, helyi/regionális/globális körülményeket, önkritikát, az innovációra való nyitottságot és a jövőbeli generációkkal szembeni felelősséget foglalja magában. A racionalitás maga nem értéksemleges.

Ez egy fontos mozgalom, amely túlmutat a klasszikus formalizmuson.

13. A különböző jogi szereplők eltérő korlátozott racionalitással rendelkeznek

Craiovan azt is felismeri, hogy a racionális jogi érvelés nem történik meg azonos feltételek alatt minden résztvevő számára.

A törvényhozó, bíró, doktrínális tudós és a nyilvános viták résztvevője különböző intézményi korlátok alatt működik.

Így a jogi racionalitás **szerepérzékeny és kontextusérzékeny** lesz.

Ez előrevetíti elméletének egy másik fontos jellemzőjét: a kapcsolatokat, interakciókat és folyamatokat részesíti előnyben a mereven elszigetelt kategóriák helyett.

VIII. AZ ÉRTELMEZÉSI TECHNIKÁKTÓL A JOGI HERMENEUTIKÁIG

14. A 2015-ös hermeneutikai fordulat

A 2015-ös *Interpretare și hermeneutică în drept* című tanulmány különösen világos fejleményt jelöl.

A hagyományos jogtudomány általában módszerek halmazaként mutatja be az értelmezést: nyelvtan, logikus, szisztematikus, történelmi, teleológiai és így tovább.

Craiovan nem javasolja, hogy elhagyják őket. De azt állítja, hogy egy rendkívül összetett és gyorsan változó társadalomban már nem elegendőek.

Ami szükséges, az az értelmezési technikák mechanikus alkalmazásától a **szigorú, kritikus, nyitott, befogadó és kreatív jogi gondolkodás felé, amely egy kortárs megértési horizonton belül működik.**

Ezért az általános hermeneutika relevánssá válik a jogtudomány számára.

15. Egyetlen szuverén nem irányítja a jogi jelentést

Craiovan értelmezési elemzése határozottan önkéntesellenes.

A jelentés nem mindig azonosítható kizárólag a törvényhozó történelmi akaratával.

De önmagában a szöveg sem rendelkezik abszolút szuverenitással.

Az értelmezést a törvényhozási szándék, a viszonylag autonóm szöveg, a jogtudomány, a jogi doktrína, a jogi közösség nyelvi és szakmai kultúrája, az értelmező, az adott korszak szélesebb filozófiája vagy "szelleme" és még – még vitatottabb módon – a köz- és médiadiskurzációk kölcsönhatásán keresztül kondicionálódik.

Ez jelentős elméleti változás a klasszikus tankönyvi jogi értelmezéshez képest.

A későbbi Craiovan a jelentést **relációsan** alkotottnak látja.

Mégsem veszi fel korlátlan értelmező relativizmust. Ismételt ragaszkodó ragaszkodása a szigorítás, racionalitás, módszertani normák és emberközpontú véglegességek iránt az értelmezés korlátozására szolgál.

IX. JOG, KULTÚRA ÉS JOGI PLURALIZMUS

16. A jogi kultúra egyre fontosabbá válik

A *Tratat későbbi kiadásában* a kultúra a kontextuális háttérből egy alkotó kategóriává válik.

Craiovan gyakorlatilag megkülönbözteti a szakmai jogi kultúrát a társadalom tágabb jogi kultúrájától. A jogi kultúra viszonylag stabil attitűd- és viselkedésmintákat, a jog természetének megértését, elfogadott forrásokat, legitim intézményeket, módszertani feltételezéseket és alapvető értékeket foglal magában.

2020-as tanulmánya a jogállamiságról és a jogi kultúráról kimondja, hogy a jog elválaszthatatlan kapcsolatban születik, strukturált és irányult történelmi korának értékeinek konstellációjával; bizonyos feltételek mellett maga a jog is értékke válik. A jogi kultúra közvetíti a jogállamiság működését, különösen olyan értékeken keresztül, mint a szabadság, az igazságosság és a racionalitás.

Ezért a jogállamisági rendet nem lehet pusztán alkotmányos rendelkezésekkel biztosítani. Támogató **jogi kultúrára van** szükség.

X. A NEMZETI ÁLTALÁNOS ELMÉLETTŐL A GLOBÁLIS JOGTUDOMÁNYIG

17. A nemzetállam már nem az egyetlen horizont

A 2012-es integratív tudás-cikk már azt állítja, hogy a kortárs általános joggyakorlatnak túl kell lépnie a modern nemzetállam jogára való túlzott koncentrációval.

Craiovan azt javasolja, hogy a jogelmélet különböző szinteket – helyi, nemzeti, regionális, kontinentális és globális szinten – érint, és szembeszáll más jogi hagyományokkal, beleértve a vallási hagyományokat, a multikulturalizmust és a jogi pluralizmus formáit.

Ez fontos fejlemény a 20. századi közép- és kelet-európai jogtudományra jellemző, viszonylag államközpontú általános elméleti kézikönyvekhez képest.

Az érett elmélet ezért azt kérdezi, hogyan bírhatják meg a jogról szóló általános állítások a jogi kultúrák közötti összehasonlítást.

18. Egység, sokszínűség és változás

2023-as tanulmánya, a *Despre unitate, diversitate și schimbare în evoluția istorică a dreptului* rövid, érett megfogalmazást ad ennek a problémának.

Craiovan a *Homo juridicus*-t az emberiség univerzális normatív projektjének központjaként mutatja be. Bizonyos közös értékek – béke, a bolygó védelme, az élet és az emberi méltóság – univerzális jelentőséggel bírnak. Mégis, a jogi projekt konkrét intézményesítése óriási különbségeket mutat a helyi, regionális és globális történelmi kontextusokban egyaránt. A jog továbbra is tökéletlen, de tökéletesíthető. Döntő próbája gyakorlati: hogyan járul hozzá a globális problémák és az emberi lények konkrét problémáinak megoldásához?

Ez a kifejtett szintézist eredményezi:

univerzitás egységesség nélkül; pluralitás relativizmus nélkül; történelmiség normatív normatív normák elhagyása nélkül.

Ez az egyik legvilágosabb fejlemény Craiovan későbbi elméletében.

XI. *HOMO JURIDICUS* ÉS AZ EMBER KÖZPONTI SZEREPE

19. Az "egyéntől és társadalomtól" a jogi antropológiáig

Az emberi egyén már központi szerepet játszott az 1995-ös véglegességelméletben. De későbbi művekben ez egyértelmű **jogi antropológia** lesz.

A *Homo juridicus* motívum az embert abban a kifejezésben fejezi ki, amennyiben normatív/jogi világban él.

A 2023-as "dekalógus" az embert több dimenzióban jellemezi – biológiai, pszichológiai, társadalmi és kulturális, és Craiovan egyre szélesebb kifejezésében még "kozmosz" is lesz. A jognak figyelembe kell vennie mind az emberi egyediséget, mind az emberi egyenlőséget,

szuverenitást és a normáknak, megtestesülésnek és spiritualitásnak való alávetettséget. Az emberi jogok ennek a viszonyoknak a kortárs egyik fő megnyilvánulásává válnak.

A csúcspont az, hogy **a jog az emberi jog számára létezik, nem pedig az emberé a jogért.**

Ez a mondat szinte Craiovan érett joggyakorlatának mottója lehetett.

20. Az emberi méltóság mint szintetikus érték

Érett axiológiája egyre inkább a **többi érték fölé emeli az emberi** méltóságot – nem feltétlenül azért, hogy lecseréli őket, hanem integrálja őket.

A releváns csillagkép a következők:

a jogi igazság → megfelelő jogi kogníció; szabadság → emberi önrendelkezés szférája; az igazságosság → megfelelő kapcsolatok személyek és intézmények között; jogi biztonság → kiszámíthatóság és stabilitás; közjó, → közösségi dimenzió; az emberi méltóság → a szintetikus elv, amely mindezeket az emberi személyhez köti.

A 2023-as *Decalogue* kifejezetten az emberi méltóságot egy nyitott, minimális jogi értékrendszer lehetséges "integráló tényezőjeként" mutatja be.

Ez fontos megerősítést jelent Craiovan rendszerének normatív tartalmának a 1990-es évek történelmileg nyitottabb "véglegesség" megfogalmazásához képest.

XII. A JOGFILOZÓFIA A JOG BELSŐ RÉSZE

21. *Filosofia dreptului sau dreptul ca filosofie*

Már a 2010-ben először megjelent fő mű címe – *A jogfilozófia vagy a jog filozófiája* – fontos állítást jelez.

A filozófia nem állhat a pozitív jogon kívül, és nem adhat absztrakt utasításokat a jogászoknak.

Ezzel szemben az ügyvédeknek nem szabad feltételezniük, hogy a technikailag megfogalmazott jogi tanítás filozófiailag semleges.

Craiovan számára a filozófiai dimenzió **immanens a jogtudományban**. A személy, szabadság, felelősség, egyenlőség, tulajdon, büntetés, hatalom vagy ítélet kérdései szükségszerűen feltételezik az emberi, társadalom, ésszerű, érték és igazságosság nézeteit.

A 2024-ben megjelent, kibővített harmadik kiadás a jogi filozófia hivatását úgy írja le, mint a **jog identitását, alapjait, mély természetét és jelentését a világgal és az emberi lét szempontjából**. Ezt úgy teszi, hogy párbeszédbe hozza a filozófiai paradigmákat, példamutató jogi doktrínát és a különböző jogrendek történelmi tapasztalatait, kifejezetten pluralista, tévedhetetlen, kritikus és tartósan tökéletesíthető módon.

Ez szinte filozófiai újrafogalmazása az integratív jogi tudás elvének.

22. Filozófia mint ellenszer a patológiai joggal szemben

Különösen erős normatív következtetés van.

Filozófiai önreflexió és szélesebb fegyelmi/interdiszciplináris/transzdiszciplináris tudáshorizont nélkül Craiovan azt állítja, hogy a jog önkényessé, patológiai vagy manipulatív vá válhat – akár normatív elnyomási eszköz is, nem pedig emberi célját szolgáló intézménysé.

Így a filozófia nem intellektuális díszítés.

Kritikus szerepet tölt be magában a jogban.

Ezért támogatja Craiovan a filozófiai tudatosságot az egyes jogágakon belül, a pozitív jog és jogtudomány filozófiai elemzését, valamint a jogászok, filozófusok és más szakértők közötti erősebb interakciót.

XIII. AFFEKTIVITÁS, ÉRZELEM ÉS A TÖRVÉNY SZIMBOLIKUS DIMENZIÓJA

23. Egy újabb jelentős bővítés 2015 után

A *Tratat* **negyedik kiadása 2020-ban kifejezetten bejelenti a racionalitásról, affektivitásról, hermeneutikáról és tudományos kutatásról szóló új anyagok beépítését a jogban.**

Az affektivás jelentős, mert a klasszikus jogtudomány általában éles ellenállást épít fel:

Reason = jogilag legitimateemotion = veszély a pártatlan ítéletre.

Craiovan egyre szkeptikusabbá válik ezzel a kettősséggel kapcsolatban.

Késői elmélete nem állítja, hogy az érzelmenek kellene helyettesítenie a racionális jogi érvet. Inkább az érzelmet a jogi létezés valódi összetevőjeként ismeri el, amely az értelemmel és az érveléssel lép kölcsönbe. A 2023-as dekalógus így a "jog mint érzem" a jog különböző lehetséges "arcai" közé tartozik.

Ez valódi bővítése korábbi felfogásának.

24. A törvény mint szimbólum és a jog esztétikája

Ugyanez az érett szakasz a jogot **szimbolikus valóságként** vizsgálja.

A jogi intézmények szimbolikus jelentéssel bírnak; az igazságszolgáltatás, a bírósági építészeti, történelmi percek, mítoszok és képek ábrázolásai hozzájárulnak a jogi tudatossághoz.

Jogfilozófiai projektje ennek megfelelően még a **jog esztétikáját is** kiterjeszti.

Ez elsőre perifériásnak tűnhet. Craiovan rendszerében azonban logikusan következik az antiredukcionizmusából: ha a jog részt vesz az egész kulturális világban, a művészi és szimbolikus ábrázolások is hozzájárulnak ahhoz, hogyan képzeljük el a jogot és az igazságosságot.

A 2023-as *Decalogue* még jelentős kulturális képeket is használ – Hamangia és Dante gondolkodójaitól Michelangelo-ig, Picasso *Guernicáján*, Beethovenen és Brâncuși-n át –, hogy jogi jelentéseket idézzon fel.

Ez az egyik legvilágosabb jele annak, hogy a késői Craiovan mennyire túllépett a hagyományos általános jogtudományon.

XIV. A TRANSZDISZCIPLINÁRIS FORDULAT

25. Az interdiszciplinaritástól a transzdiszciplinaritásig

Szókincsében látható fejlődés van:

multidiszciplináris → interdiszciplináris → integratív → transzdiszciplináris.

A multidiszciplinaritás azt jelenti, hogy különböző tudományok foglalkoznak a joggal.

Az interdiszciplinaritás valódi cseréket jelent közöttük.

Az integratív tudás összehangolja eredményeiket a jogi problémák kapcsán.

A transzdiszciplinaritás a késő craiovanban még tovább megy: a jogi vizsgálat olyan összekapcsolt tudásszinteken vesz részt, amelyeket nem lehet teljesen beépíteni a hagyományos tudományos tudományágakba.

A 2023-as *Decalogue* ezt egyértelműen kimondja. Olyan fogalmakat alkalmaz, mint a valóság összekapcsolt szintjei és a "bevont" vagy "Rejtett Harmad", sőt, jogi vizsgálatot is megnyit a transzcendenciával és az ismeretlenséggel kapcsolatos kérdések felé.

Ez valószínűleg **Craiovan fejlődésének** filozófiailag legkiterjedtebb szakasza.

26. Egy késői "cosmodern" vagy kozmológiai kiterjesztés

A Science of Law in Search of a Contemporary Decalogue című művében, legalábbis a részletes 2023-as áttekintés által rekonstruált változatban, Craiovan még tovább megy.

A jogi lény az univerzumban helyezkedik el; az emberi és jogi valóságok a nagyobb folyamatok részét képezik; az egységet és a sokszínűséget kiegészítő tényezőként kezelik; és a "kozmodern" és transzcendentális szóképek belépnek a jogi episztemológiába.

Ez új fokozat, még ha nem is teljesen új irányban.

Korábbi elmélete így szólt:

A jog nem választható el a társadalomtól.

A 2010-es évek megfogalmazása így szólt:

A jog nem választható el a kultúrától és a társadalmi-emberi tudás teljes hálózatától.

A 2023-as formuláció lényegében így szól:

A jogi tudás végső soron nem választható el az ember valóságbeli nagyobb helyzetétől.

Ez jelentős filozófiai bővítése eredeti általános elméletének.

XV. MESTERSÉGES INTELLIGENCIA: A LEGFRISSEBB KIADVÁNY

27. MI az ötödik *Tratatban*

A 2023-as ötödik kiadás *a dreptului Tratat de teoria generală* kifejezetten **kérdéseket, problémákat és stratégiai referenciapontokat ad hozzá a mesterséges intelligenciával kapcsolatban.**

Ezt azonban óvatosan kell értelmezni.

A jelenleg elérhető anyag **nem** indokolja azt mondani, hogy Craiovan egy teljes MI és jogelméletet dolgozott ki, amely összehasonlítható a kortárs számítási jogelméletekkel vagy algoritmikus kormányzási elméletekkel.

Ehelyett az MI egy másik jelentős kortárs jelenséggé válik, amelyet az általános jogelméletnek be kell szoknia.

Ez tökéletesen illik a bevált módszertanához:

új technológiai valóság → új jogi problémák → egyetlen tudományági nézőpont hiánya → módszertani integráció → racionalitás és értékek alapján történő értékelés → végső próba az emberi lét szempontjából.

Így az MI nem elméleti törés. Ez az **integratív paradigma új alkalmazása**.

XVI. MI VÁLTOZOTT VALÓJÁBAN CRAIOVAN ELMÉLETÉBEN?

28. Legalább hat valódi fejlemény van

Az első a teleológiából az integrált axiológiáig **való elmozdulás**. Az 1990-es évek a jog "véglegességeire" helyezik a hangsúlyt. Későbbi művek pontosabban fogalmazzák meg azokat az értékeket, amelyek alapján ezeket a véglegességeket meg kell ítélni, ami az emberi méltóság szerepében csúcsosod.

A második a diszciplináris nyitottságtól az explicit episztemológiai pluralizmus **felé való elmozdulás**. A korai interdiszciplinaritás *2012 után a cunoaștere juridică* integratívá kifinomult elméletévé válik.

A harmadik a módszerekről a módszertani **stratégia felé való áttérés**. A módszerek megszűnnek rögzített eszközökké válni, és kontextusérzékeny kombinációkká válnak, amelyeket a jogi kutató vagy szakember alkot.

A negyedik a hagyományos értelmezéstől a hermeneutika **felé való elmozdulás**. Az utóbbi elmélet szerint a jogi jelentés a szöveg, szerző, jogtudomány, tan, értelmező, kultúra és történelmi horizont közötti kölcsönhatásból származik.

Az ötödik az államközpontú általános joggyakorlattól a globális és transzkulturális joggyakorlat **felé való elmozdulás**. Más jogi hagyományok, a multikulturalizmus, a bolygóproblémák és a jövőbeli generációk is belépnek a konceptuális építészetbe.

A hatodik a **racionalista humanizmustól egy szélesebb antropológia felé való mozdulás az affektivitást, szimbolikát és transzdiszciplinaritást érintő irányba**.

Az MI megjelenése 2023 után hetedik, még fejlődő kiterjesztésnek tekinthető.

XVII. MI NEM VÁLTOZOTT?

29. Négy rendkívül stabil elköteleződés

Mindezek ellenére Craiovan **nem** hagyja el négy alapvető gondolatot.

Az első a jog specifikussága. A szociológia, erkölcs vagy politika nem szívhatja el egyszerűen a jogtudományt.

A második az értékek nélkülözhetetlensége. Egy teljesen értéksemleges jogelmélet nem elég.

A harmadik az emberi lény központi szerepe. Az 1995-ös *Finalitățile dreptului-tól* a 2023-as *Homo juridicus-ig* a jognak végső soron az emberi állapothoz viszonyítva kell igazolnia magát.

A negyedik a módszertani fallibilizmus. Craiovan ismételt elutasítja az állítólag végleges, tévedhetetlen és kizárólagos fogalmi rendszereket. Az érett jogelmélet nyitott, többes számú, kritizálható és tökéletesíthető. A 2024-es jogfilozófiai kiadás ismét kifejezetten ezekben a kifejezésekben fogalmazza meg az elméletet.

Ennek következtében nincs "korai craiovai" és "késő craiovai" összehasonlítás filozófiai konverzióval.

Van egy Craiovan is bővülve.

XVIII. HELYE A JELENTŐS JOGTUDOMÁNYI HAGYOMÁNYOK KÖZÖTT

30. Kapcsolat a jogi pozitivizmust

Craiovan magában foglalja a nagy pozitivisták eredményét: a jog formális, normatív és intézményi specifikusságának elismerését.

De elutasítja a pozitivizmust, amikor az episztemológiai monopóliumot követel.

2012-es felmérésében a normatív paradigma kifejezetten egy a több közül a paradigma közül, Bentham, Austin és Kelsen pedig a főbb megfogalmazásait képviselik.

Ennek megfelelően:

Kelsen: izoláljuk a kifejezetten normatív jogi tárgyat.

Craiovan: megőrizni a sajátosságát, de újraintegrálni társadalmi, történelmi, kulturális, axiológiai és episztemológiai környezetbe.

31. Kapcsolat a természetjoggal és értékjoggal

Sokkal közelebb áll ezekhez a hagyományokhoz, amennyiben elutasítja az értéksemlegességet, és az igazságot, a szabadságot és méltóságot alapvető referenciapontokká teszi.

Azonban történelmi és módszertani pluralizmusa megkülönbözteti őt a klasszikus, megváltoztathatatlan természetjogi tanítástól.

Ezért elméletét **axiológiának** nevezném, **anélkül, hogy kifejezetten klasszikus-természetjog lenne.**

32. Kapcsolat a jogi realizmussal és a jogszociológiával

Craiovan felismeri a viselkedési paradigmát és az empirikus tudás fontosságát a jogi szereplőkkel kapcsolatban.

Mégis, a viselkedés nem kimerítheti a törvényt.

Ennek következtében elfogadja a realizmus egyik legnagyobb javítását a doktrínikus formalizmusra anélkül, hogy realista redukcionista lenne.

33. Kapcsolat a hermeneutikai joggyakorlattal

Itt sokkal világosabb a fejlődése.

A 2010-es évektől kezdve Craiovan egyre inkább elfogadja azt az alapvető hermeneutikusi állítást, miszerint a jogi jelentést az értelmező nyelvi, kulturális és történelmi horizontja határozza meg.

De ismét egy szintézist keres: a hermeneutikus nyitottságot a jogi racionalitás, módszertan, intézményi követelmények és értékek korlátozzák.

34. Kapcsolat a rendszergondolkodással

A "szervezett komplexitás" nyelve, az alrendszerek közötti interakció, a visszacsatolás és a jog egyidejűleg zárt/nyitott jellege egyértelműen rendszerelméleti felismeréseket tartalmaz.

Ugyanakkor nem épít fel szigorúan zárt autopoetikus rendszerelméletet.

Az emberi véglegességre, értékre, filozófiai reflexióra és transzdiszciplinaritásra helyezett hangsúlya jelentős távol tartja őt erősen operatív módon zárt rendszerek jogtudományától.

Craiovanban a **rendszer az integráció eszköze, nem pedig a külső normatív ítéletek kizárásának mechanizmusa.**

XIX. A LEGEREDETIBB VAGY LEGJELLEGZETESEBB HOZZÁJÁRULÁSOK

Túlzás lenne azt állítani, hogy Craiovan feltalálta a jogi pluralizmust, a hermeneutikát, az emberi méltóságot, a rendszerelméletet, a transzdiszciplinaritást, a *Homo juridicus*-t, az érzelmi jogtudományt vagy a globális jogtudományt. Mindannyian kiterjedt nemzetközi intellektuális genealógiával rendelkeznek.

Eredetisége lényegében a **sajátos építészetükben és szintézisükben** rejlik.

A legjellegzetesebb craiovai hozzájárulások számomra a **jogi véglegesség kidolgozása, mint egyszerre teleológiai, relációs és integratív, praxiológiai és rendszerszintű kidolgozása; az integratív jogi tudás megfogalmazása, mint egy episztemológiai program a rivális paradigmák koordinálására; a jogi racionalitás felfogása, mint többdimenziós, történelmileg kontextuális, értékkel bíró és önkritikus racionalitás, nem pusztán formális vagy instrumentális racionalitás; a módszertan nyílt stratégiaként kezelése, nem pedig módszerek katalógusa; valamint az egész architektúra végső koncentrációja az emberi lét és az emberi méltóság területén.**

Egyénileg nézve a legtöbb komponensnek megvannak elődjei.

Együtt egy felismerhető craiovani jogelméleti programot alkotnak.

XX. NÉHÁNY BELSŐ PROBLÉMA ÉS LEHETSÉGES KRITIKA

35. Az eklekticizmus veszélye

A legnagyobb nehézség közvetlenül Craiovan legnagyobb erejéből fakad.

Ha a normatív elmélet, szociológia, erkölcs, kultúra, hermeneutika, pszichológia, rendszerelmélet, kommunikációelmélet, affektívság, esztétika és transzdiszciplinaritás mind jogosan toboroznak, **mi határozza meg hierarchiájukat, amikor összetűzésük?**

Az "integráció" önmagában nem tudja megoldani ezt a problémát.

Craiovan részleges válaszokat kínál – kontextus, módszertani stratégia, racionalitás, véglegességek és végső soron az emberi állapot –, de egy kritikus ésszerűen kérhet egy pontosabb **meta-szabályt az integrációról**.

Ez az integratív jogtudomány fő elméleti kihívása.

36. A történelmi értékek és az egyetemes méltóság közötti feszültség

Egy második kérdés két állítás között merül fel:

az értékek a történelmi idővel változnak;

Az emberi méltóság és alapvető emberi értékek univerzális normákat biztosítanak.

Mindkettő védhető lehet, de az elméletnek szüksége van egy kritériumra, amely elmagyarázza, **mikor írja felül az egyetemes emberi méltóság a helyi történelmi jogi kultúrát**.

Az érett craiovai egyértelműen a méltóság prioritásának megadása felé halad, különösen a *Homo juridicus*-ról, az emberi jogokról és a globális értékekről folytatott vitákban.

Ez valódi fejlődést sugall, hogy a viszonylag erősebb történelmi kontextualizmustól erősebb normatív univerzalizmus felé haladunk.

37. A "jogi racionalitás" túl tágas lehet

Ha a racionalitás magában foglalja a logikát, értékeket, nyelvet, intézményi szerepeket, történelmi tudatosságot, kultúrát, jövőbeli felelősséget és emberi véglegességet, akkor a jó jog szinte minden kívánatos tulajdonsága "racionálisnak" nevezhető.

A koncepció integrált erőt kap, de kockázatot jelent az analitikai pontosság elvesztésének kockázata.

Craiovan elméletének további fejlesztése tehát világosabb megkülönböztetést igényelne **a formális, instrumentális, kommunikatív, axiológiai, gyakorlati és intézményi racionalitás között**, valamint a kapcsolatukat meghatározó szabályok között.

38. Hermeneutikus pluralizmus és jogi bizonyosság

A törvényhozási szándék, az autonóm szöveges jelentés, a precedens, a doktrína, a szakmai kultúra, az értelmező, a kor filozófiája, sőt a közvélemény/média elemek beépítése kifinomult értelmezést eredményez.

Mégis, ez felveti a kérdést:

Mi akadályozza meg abban, hogy az értelmezés túlzottan meghatározza magát?

Craiovan válasza ismét általánosan módszertani – szigorúság, racionalitás, szakmai normák, jogi specifitás és emberközpontú véglegességek –, de egy teljesebben kidolgozottabb elmélet meghatározhatná az értelmezési okok hierarchiáját.

39. Transzdiszciplinaritás: ambiciózus, de kevésbé operatív

A késői transzdiszciplinaritás felé irányuló mozdulás – "Rejtett Harmad", a transzcendenciá, sőt a kozmológiai reflexió – drámaian szélesíti a jogtudományi horizontokat.

Az, hogy ez ennek megfelelően növeli-e a magyarázó képességet, az vitathatóbb.

Minél messzebb kerül a joggyakorlat a konkrét jogi intézményektől az univerzális ontológia irányulva, annál nehezebb a keletkező állításokat tesztelhető vagy működő törvényhozási és ítélethozatali kritériumokká alakítani.

Ez nem teszi a projektet illegálisnak. De műfajváltást jelent: a késői Craiovan néha az **általános jogtudományról a filozófiai antropológia és metafizika felé mozdul**.

XXI. EGY KÜLÖNÖSEN FONTOS 2023-AS SZINTÉZIS

A *Science of Law in Search of a Contemporary Decalogue* című könyv szinte Craiovan érett rendszerének visszatekintő összefoglalójaként értelmezhető.

A részletes kiadott áttekintés szerint tíz fő "orientációs állomása" a jogi lét helyét érinti az univerzumban; a jogi tudás transzkulturális jellegét; a nagy történelmi gondolkodók tanulságait; *Homo juridicus*; jogi gondolkodás és racionalitás; a jog sokféle identitása; a jogtudomány összetett tárgya; diszciplínium transzdiszciplináris módszertanon keresztül; integrált tudás; valamint a *Homo juridicus*, az egység, sokszínűség és az emberiség kapcsolata.

A szerkezet feltáró, mert azt mutatja, hogy az előző három évtizedének látszólagos témái **egyetlen elméleti építészeti** részévé váltak.

Ontológia → Milyen valóság a jog?

Antropológia → Milyen lény létezik a törvény?

Axiológia → Milyen értékek kellene irányítania?

Ismeretelmélet → Hogyan tudhatjuk ezt?

Módszertan → Milyen stratégiák szerint?

Hermeneutika → Hogyan értjük meg jelentését?

Praxiológia → Hogyan hatnak a jogalkotás, az értelmezés és az alkalmazás a valóságra?

Kultúra → Hogyan épül be a jog történelmileg és társadalmilag beágyazódott?

Globális elmélet → Mi marad fenn különböző jogi kultúrákban?

Teleológia → Milyen célok felé kell haladni a törvénynek?

Mind a tíz kérdés középpontjában az ember áll.

XXII. AZ ÖSSZFEJLŐDÉS, EGYETLEN FORMULÁRA CSÖKKENTVE

Craiovan fejlődése 1989 után şematikusan így ábrázolható:

Jogi normativitás

→ **jogi véglegességek**

→ **értékek és az emberi állapot**

→ **módszertani pluralizmus**

→ **integrált jogi tudás**

→ **többdimenziós jogi racionalitás**

→ **hermeneutikai értelmezés**

→ **jogi kultúra és globális jogi pluralizmus**

→ **Homo juridicus és méltóság**

→ **affektivitás, szimbolika és transzdiszciplinaritás**

→ **MI és jövőorientált módszertani stratégia.**

Ez nem egy olyan folyamat, amelyben minden szakasz elpusztítja az előzőt. Minden szakasz **beépíti és bővíti** elődeit.

XXIII. Végső értékelés

Ion Craiovan 1989 utáni jogi elmélete tehát különösen széles körű kísérlet a jogtudomány széttagadásának leküzdésére.

Kiinduló kérdése implicit módon az: **Hogyan őrizheti meg a jog jellegzetesen jogi jellegét anélkül, hogy intellektuálisan elszigetelné mindattól, ami lehetővé teszi és értelmessé teszi a jogot?**

A válasza az integráció.

A jog normatív marad, de a normák a társadalmi valóságban működnek.

Racionális, de a racionalitás több, mint formális logika.

Ez intézményes, de az intézmények kulturális és történelmi jelentéseket testesítenek meg.

Történelmileg sok formájában relatív jellegű, de az emberi értékek miatt felelős.

Tanítást igényel, de önmagában a tanítás nem elegendő.

Tudományra van szükség, de a pozitivista tudományosság nem elegendő.

Értelmezést igényel, de az értelmezést nem lehet mechanikai kánonokra redukálni.

Filozófiát igényel, nem külső díszként, hanem a jogtudományban már beágyazott feltételezéseken való visszatekintésként.

Végső soron a jog nem logikai eleganciája, sem állami hatalom, sem technikai hatékonyság alapján igazolható, hanem azzal, hogy miként szolgálja az **emberi léteset**.

Ezért a legmélyebb folytonosság az 1995-ös *Finalitățile dreptului* és a *Tratat*, az integratív tudás tanulmányok, a jogfilozófiai kötetek és a 2023-as *Dekalog* között a következő képlet:

A jognak meg kell őriznie jogi sajátosságát, miközben megnyitja magát minden olyan tudás előtt, amely szükséges az emberi lét feltételeinek megértéséhez és javításához.

A fő elméleti változás tehát **nem az egyik jogtudományi táborból a másikba való átállás**, hanem a megfelelő jogi fogalmakba való beépítés fokozatos bővítése. A korai Craiovan teleológiai és axiológiai korrekciót épít fel a szűk jogi pozitivizmusra; a középső Craiovan egy integratív episztemológiát és módszertant alkot; a későbbi Craiovan ezt humanista, hermeneutikus, kulturális, globális és transzdiszciplináris jogtudománygá alakítja át. Az MI megjelenése a 2023-as *Tratatban* és a 2026-os IVR programban a "módszertani stratégia"

folyamatos hangsúlya arra utal, hogy ez a bővülő, adaptív fogalom – nem egy újonnan lezárt doktrína – továbbra is legújabb elméleti irányultsága.

Összehasonlításban ez teszi Craivant az 1989 utáni román elméleti alkotók egyikévé, akinek legerősebb hozzájárulása a **szisztematikus szintézis, nem pedig egyetlen elszigetelt doktrinális állítás feltalálása**. Legjellegzetesebb eredménye egy olyan általános joggyakorlat felépítésének kísérlete, amely képes megőrizni a normák, érvényesség, értelmezés, értékek, intézmények és jogtudomány klasszikus problémáit, miközben beépíti a kortárs jog episztemológiai pluralizmusát, kulturális sokszínűségét és globális összetettségét.

Gheorghe Mihai jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Gheorghe Mihai jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változtatásait ezen a területen.

Gheorghe Mihai (1939–2019) az 1989 után megjelent román szerzők egyike, akikre a **"átfogó jogelméleti rendszer"** kifejezés meglehetősen szigorú értelemben használható. Posztkommunista munkássága nem csupán tankönyvekből állt, amelyek a *teoria generală a dreptului szabványos témáit* kommentálták. Az 1990-es évek eleje és a 2010-es évek közepe között fokozatosan egy architektóniai elméletet épített fel, amely magában foglalja a jog ontológiáját és ismeretelméletét, a jogi normatívtságot, a forrásokat, az értelmezést és érvelést, a szubjektív jogokat és a jogi személyiséget, a felelősséget, a bizonyítékot és a jogi igazságot, a jog és más társadalmi rendek közötti viszonyokat, végül a jogi rend mélyebb társadalmi, erkölcsi és kulturális "alapjait". Hatkötetes *Fundamentele dreptului* című művé ennek az ambíciónak a legvilágosabb anyagi megnyilvánulása.

A legmegfelelőbb általános jellemzés véleményem szerint egy **integratív, racionalista és axiológiai pozitív jogelmélet, amely erősen alapozó irányultsággal** rendelkezik. Mihai-t nem nevezik megfelelően jogi pozitivistaként, mert a pozitív jog soha nem önálló számára. Nem csupán természetjog-gondolkodó sem, mert óriási figyelmet fordít a pozitív jog intézményi formáira, forrásaira, technikáira és működésére. És bár a hermeneutika, a logika és a retorika nélkülözhetetlenek a fogalmában, nem csupán jogi értelmezés elméletalkotója. Jellegzetes elképzelése az, hogy ezeknek a szinteknek össze kell kapcsolniuk: **a jog egyszerre intézményi normatív rend, racionális kogníció tárgya, értelmezés és érvelés tere, értékek kifejezése, személyek és felelősség kerete, valamint társadalmilag és kulturálisan elhelyezett mód az együttélés rendezésére.**

Szokatlanul jó bizonyíték van arra is, hogy Mihai maga is késői elméletét átvizsgálásnak tekintette, nem pedig pusztán korábbi nézetek újraértelmezésének. A 2015-ös *Norma juridică și interpretarea ei*-ben, amelyet Lucreția Dogaru közösen írt, a szerzők kifejezetten kijelentik, hogy átvettek néhány korábban megfogalmazott elméletet, **elhagytak néhány korábbi ötletet**, átalakítottak és pontosítottak másokat, és új ötleteket és témákat vezettek be. Azt is hangsúlyozzák, hogy a jogelméletnek gyakorlati intellektuális útmutatónak kell lennie a jogtudósok számára, nem pedig elvont spekulációnak, amely elszakadt a jogi gyakorlattól.

Ez a kijelentés lehetővé teszi egy valódi szellemi fejlődés rekonstruálását.

1. Az intellektuális kiindulópont: logika, filozófia és érvelés a jogtudományba

Mihai 1989 utáni jogi elmélete nem érthető meg egyetlen fontos életrajzi tény nélkül. Mielőtt 1991-ben csatlakozott volna a Timișoara Nyugati Egyetem Jogtudományi Karához, módszertant, logikát, filozófiát, pszichológiát, axiológiát és kapcsolódó filozófiai tudományágakat tanított. A jogi karon 1991-től 2011-ig fő tantárgyai a jogelmélet, a jogi logika, retorika és a jogfilozófia voltak. Korábbi publikációi már széles körben foglalkoztak a párbeszéddel, érveléssel és jogi érveléssel.

Ez magyarázza későbbi joggyakorlatának sajátosságát. Nem a hagyományos jogász kérdéséből indult, "Mik a jog forrásai?", és nem adta hozzá a filozófiát. Majdnem az ellenkező irányba haladt: **milyen létezés a jog, milyen tudás lehetséges róla, mi egy fogalom, mi teszi érvényessé a következtetést, hogyan közvetíti a nyelv az előírásokat, és csak ezután épülnek fel bizonyos jogi intézmények?**

A hierarchiát egy késői cikkben részletesen tárgyalják. Mihai azt állítja, hogy az általános jogelmélet a jogfilozófián alapul, míg maga a jogfilozófia alapvető fogalmakat nyer a filozófiából. Üdvözölte az általános jogelmélet felszabadulását attól, amit pozitivista és neopositivista technikalizmusnak tartott. Példaként egy olyan sorozatot alkot, amely nagyjából a lopás konkrét fogalmából a bűncselekmény, tiltott cselekedet, cselekedet és cselekvés felé halad egyre általánosabb filozófiai kategóriák között.

Ez az egyik legjellegzetesebb módszertani álláspontja. **Az általános jogelmélet kategorizális, nem pusztán osztályozó.** Egy olyan jogelmélet, amely egyszerűen átrendezi a törvényeket egyre általánosabb doktrinális osztályozásokba, még nem érte el saját fogalmainak alapjait.

Ennek következtében még Mihai munkájának látszólag technikai részei is filozófiai háttérrel bírnak. A forráselméletek eredet és alapozás kérdésévé válnak; az értelmezés a kogníció és a nyelv elméletévé válik; a felelősség a személy elméletéhez vezet; a bizonyíték felveti az igazság problémáját; és a jogi érvényesség végső soron kérdéseket vet fel az értékekről, társadalmi rendről és a legitim normativitás feltételeiről.

2. Az első 1989 utáni szakasz: személyiség és szubjektív jogok

Mihai első jelentős, 1989 utáni könyve az *Introducere în teoria drepturilor personalității* (1992) volt, amelyet Gabriel Popescuval közösen írt. A kortárs és későbbi román irodalom Mihai-t és Popescut, mint a korai posztkommunista román szerzőket, akik rendszerszinten fejlesztették ki a személyiségi jogokat. Felfogásuk nem anyagi polgári szubjektív jogként határozta meg őket, és általános elemzésből indult a szubjektív jogokról, valamint azok megkülönböztetéséről a polgári szabadságoktól.

Ez a látszólag specializált könyv fontos a későbbi általános elmélet megértéséhez. Mihai érett rendszere nem elsősorban az állam által egy névtelen népességhez intézett parancsok gyűjteményének tekinti. Egy második tengely is áthalad rajta: **a jogi alannyi mint olyan személy, aki képes jogokat birtokolni, kötelezettségeket vállalni, cselekedni, felelősségre vonni és részt venni a jogi kapcsolatokban.**

Az 1992-es tanulmány tehát előrevetíti a *Fundamentele dreptului* negyedik és ötödik kötetét. Ami a személyiségjogokkal kezdődik, az általános szubjektív jogelméletté fejlődik, amely a szubjektív jogok, a jogok, a joguk, a kötelezettségek és végül a felelősség forrásai.

Itt jelentős történelmi dimenzió is van. Egyszerű ideológiai szakadás nélkül azonban azt mondhatjuk, hogy a kilencvenes évek eleji személyiségre, a nem örökségi jogokra és az autonóm jogi szubjektivitásra való összpontosítás szorosan megfelel Románia alkotmányos átmenetének 1989 utáni problémáival. Mihai elmélete egyre inkább a **személyt a norma** mellé helyezi, mint a jogtudomány egyik alapvető kategóriája.

3. A második szakasz, körülbelül 1997–2002: igazságszolgáltatás, elvek és az általános jogelmélet filozófiai rekonstrukciója

A következő időszak tartalmazza a *Teoria și filosofia dreptului* (1997, Radu I. Moticăval), *Retorica tradițională și retorici moderne* (1998), *Optima justitia* (1999, Moticăval), *Argumentare și interpretare în drept* (2000), *Teoria generală a dreptului* (2001, Moticăval közösen) és *Inevitabilul drept* (2002).

A sorrend feltáró. A jogfilozófia, az igazságosság, a retorika, az érvelés, az értelmezés és az általános elmélet nem különálló érdeklődési körök. Különböző megközelítéseket alkotnak ugyanarra a problémára: **hogyan lehet a pozitív jog racionálisan érthető tartalommal és legitim normatív tekintéllyel?**

Különösen fontos doktrína a Mihai–Motica művekben a **jogalapokat** érinti. Az elvek nem csupán összefoglalják a meglévő jogszabályi rendelkezéseket. Terminológiájukban a jog lényegének szintjéhez tartoznak; olyan mércét adnak, amely alapján a konkrét jogi rendeket közelebbi vagy távolabb lehet ítélni attól, amit a jog megvalósítása kellene. A román viták, amelyek elméletüket idézik, a jogi elveket a jogrendszerek alapjaként írják le, amelyek a stabilitást, szükségszerűséget és egyensúlyt fejezik ki, nem véletlenszerű elrendezések.

Ez már jelentős távolságot helyez el a Mihai szigorú forrásalapú pozitívizmustól. Ha az elvek képesek pozitív rendszereket értékelni, nem csupán levontatni őket belőlük, akkor a törvény érvényessége és a jogosság jogelmélete nem lehet teljesen azonos.

Ugyanakkor Mihai **nem** vonja le a következtetést, hogy a törvényi pozitív jog irreleváns. Az érett elmélet gondosan megkülönbözteti a jogszabályokat, alkotmányos normákat, szerződéseket, európai normákat, szokásokat, jogtudományt és doktrínát. Az antipozitívizmust ezért inkább **antiredukcionizmusként** értik: a pozitív jog nélkülözhetetlen, de egy olyan elmélet, amely a jogot formálisan érvényes jogalkotássá redukálja, nem magyarázza meg azokat a fogalmakat, értékeket, értelmezési tevékenységeket és társadalmi feltételeket, amelyek révén a jogalkotás jogilag értelmessé válik.

4. Logika, érvelés és értelmezés: talán Mihai legeredetibb módszertani hozzájárulása

Mihai szellemi pályafutásának egyik legfolytonabb szála a jogi érvelés elmélete.

Formális és dialogikai logikai háttere miatt két ellentétes egyszerűsítést utasít el. A bírói érvelés nem mechanikusan deduktív szabályok alkalmazása, de az értelmezés sem korlátlan intuíció gyakorlata. A jogi érvelés racionálisan strukturált, mégis nyelven, érvelésen, tényeken és kontextuson keresztül történik.

Az Inevitabilul drept *által tulajdonított feltáró megfogalmazás* azt állítja, hogy a jogi értelmezés egységet alkot az objektív jog értelmezése között, ahogyan azt a normatív szövegekben kifejezik, és azoknak a konkrét tényeknek, eseményeknek és személyeknek értelmezése között, amelyekhez ezek a normáknak kapcsolódnia kell. Más szóval, Mihai nemcsak a **normatív** értelmezésre, hanem a **ténybeli értelmezésre is felhívja a figyelmet**.

Ez elméletileg is számít. A klasszikus szillogisztikus ítélkezési képen

norma + megállapított tények → jogi következtetés,

a tényeket gyakran hallgatólagosan kezelik, mint adott. Mihai esetében azonban nem adják meg. Mindkét jogi oldal értelmező rekonstrukciót igényel. A bíróságnak meg kell határoznia, mit jelent a szöveg, és mi történt.

Ennek következtében a jogi alkalmazás episztemikusan kettős. A jogász így kérdezi:

Mit ír elő a szabály, és mi a jogilag releváns valóság leírása?

Ez a felismerés közvetlenül kapcsolja Mihai értelmezési elméletét későbbi bizonyítékelméletével.

Az érett *Teoria dreptului*, amelynek harmadik kiadása 2008-ban jelent meg, az értelmezést az általános jogelmélet teljes részévé teszi. Nemcsak a nyelvtani és szisztematikus értelmezéssel

foglalkozik, hanem a teleológiai értelmezéssel, az értelmezővel, értelmezési műveletekkel, a héjak kitöltésével, analógiával, feltételezésekkel és fikciókkal is.

Ez a szélesség azt mutatja, hogy a jogi hermeneutika Mihai számára nem elkülöníthető a jogi logikától. Az analógia, a feltételezés, a fikció és a hiányosságok egyszerre értelmező és következtetési jelenségek.

5. Az érett rendszer: *Fundamentele dreptului*

2003 és 2008 között Mihai jogi munkáját monumentális, hatkötetes *Fundamentele dreptului* néven rendezte össze, amely több mint 1800 oldalt érintett. A sorrend nagyjából a következő volt:

Kötet	Központi téma	Szisztematikus jelentőség
I	Jogtudomány és a jogi rend	Epistemológia, ontológia és jogrendszer
II	Jogi norma és értelmezése	Normativitás, nyelv és hermeneutika
III	Az objektív jog forrásai	A pozitív jog létrehozása és formái
IV	Szubjektív jog és a szubjektív jogok forrásai	Személyiség, jogosultság és jogi aktuálisok/tények
V	Jogi felelősség/felelősség	Felelősség, hibás, kár, oksági összefüggés
VI	Bizonyítás pozitív jogban	Bizonyíték, kognitív és jogi igazság

A hatkötetes szerkezetet Mihai bibliográfiája, valamint kiadói és könyvtári leírásai dokumentálják. Az I. kötet második kiadása 2009-ben jelent meg.

A rövidebb *Teoria dreptului*, különösen a 2008-as harmadik kiadása, hatékonyan tömörített térképet nyújt ennek a nagyobb architektúrának. Tartalomjegyzéke különösen értékes, mert világossá teszi, hogy a Mihai valóban általános, nem szektorális joggyakorlatot tervezett.

5.1 Jog mint elméleti tudomány és pozitív jog mint alkalmazott tudomány

Az érett rendszer két szintet választ el egymástól.

Az egyik a **jog mint elméleti tudomány**: a jogtudás lényegének, tartalmának, formájának, történelmi fejlődésének és módszereinek fogalmi vizsgálata.

A másik a **pozitív jog, amelyet alkalmazott dimenziójában tekintünk**: történelmileg és területileg elosztott konkrét jogi rendek, amelyek köz- és magánjogra, ágakra és intézményekre oszlanak, és amelyek erkölcs, szokás, politika, vallás, gazdaság és állam kapcsolatában helyezkednek el.

Ez a különbség megakadályozza, hogy két redukciót végezzon.

A jogot nem lehet leegyszerűsíteni jogi szociológiára, mert az elméleti jogtudomány olyan kategóriás kérdéseket tesz fel, amelyekre az empirikus szociológia nem tud válaszolni. De nem redukálható absztrakt filozófiára sem, mert a pozitív jog intézményesen és történelmileg létezik.

Az eredmény többszintű módszer:

A filozófia a legáltalánosabb kategóriákat kínálja;

az általános jogelmélet ezeket konkrétan jogi fogalmakká alakítja;

a doktrínikus tudományok az egyes jogágak fogalmait fejlesztik;

a pozitív jog gyakorlata konkrét kapcsolatokra alkalmazza őket.

A szintek elkülönülnek, de egymástól függenek.

5.2 Jog mint differenciált társadalmi alrendszer

Mihai érett elmélete a pozitív jogot a társadalmi valóság strukturált részének tekinti. A 2008-as szintézis annak időbeli és térbeli eloszlását, belső és nemzetközi jogot, köz- és magánjogot, ágakat és intézményeket tárgyal, majd a jog és erkölcs, szokás, politika, vallás, gazdaság és állam közötti kapcsolatokat vizsgálja.

Ez azért fontos, mert az ő elmélete nem monista erkölcselmélet. A jognak saját intézményi struktúrája van.

A megkülönböztetés azonban nem jelenti az elszigeteltséget. Késői írásaiban a függőség még erősebbé válik: a jogi tudatosság erkölcsi tudat nélkül elégtelen, és a jogi értékek nem érthetők meg erkölcsi, politikai, néha vallási utalások nélkül.

Mihai tehát olyan pozíciót foglal el, amelyet **megkülönböztetés nélkül is differenciálódásnak** nevezhetnénk. A jog elég autonóm ahhoz, hogy saját normákkal, forrásaival, intézményeivel és értelmezési műveleteivel rendelkezzen; nem elég autonóm ahhoz, hogy saját végső értékeit ex nihilo módon generálja.

Ez talán a legfontosabb különbség a Mihai és az erősen önreferenciális vagy normativista elméletek között.

6. A jogi norma elmélete

Mihai érett jogtudományának második központi pillére a jogi norma.

2015-re a jogot a társadalmi valóság egyik dimenziójaként írja le, amely normatív szinten általánosított és rendszerezett magatartási szabályokból áll. A jogi normák formálisak, elvontak és előírók.

Mihai ragaszkodik ahhoz, hogy több, könnyen elmosódó különbséget alkalmazzunk.

A **természet törvénye** írja le a szabályosságot.

Egy **logikai törvény** racionális szükségszerűségi viszonyokat állapít meg.

Egy **magatartási** norma határozza meg, mit kell tenni.

A logikai szükségszerűség és a normatív kötelezettség tehát kategorizálisan különbözőek. Nem lehet "kellene" kifejezést pusztán a következtetés formális szükségszerűségéből levonni.

További különbség a "jogjog" kifejezés kétértelműségével kapcsolatos. Jelölheti a normatív aktust, a törvényben megjelenő nyelvi mondatot, vagy a mondatban kifejezett jogi normát. Így a normatív szöveg és a norma nem egyszerűen azonosak.

Ez a megkülönböztetés egyre fontosabbá válik Mihai késői írásaiban. A törvény nyelvi jelekből áll, de jogi jelentése csak értelmezésben és a szélesebb normatív, társadalmi és axiológiai környezetben betöltött pozícióján keresztül jelenik meg.

7. Egy különösen fontos episztemológiai tézis: a normák nem igazak vagy hamisak

Mihai éles különbséget tesz a **kognitív kijelentések** és a **normatív előírások** között.

Egy leíró állítás a világról lehet igaz vagy hamis. Egy normális, parancsoló viselkedés ebben az értelemben nem rendelkezik igazsággal. A 2015-ös kezelésben a jogi előírásokat ehelyett azok megvalósításával és hatékonyságával kapcsolatos szempontból értékelik.

Ez a tézis megakadályozza, hogy a jogi episztémában gyakori félreértést okozzunk. Lehetnek igazságok a következőkre vonatkozóan:

egy törvény létezése;

milyen tények történtek;

mit állít egy doktrinális állítás;

hogy egy logikai következtetés érvényes-e;

de a "X megteszi Y-t" parancs nem pusztán parancsként sem tényszerűen, sem tényszerűen igaz, sem tényszerűen hamis.

Ugyanakkor ez felveti Mihai elméletének egyik feszültségét. A **hatékonyság önmagában nem biztosíthat normatív legitimitást**. Egy mélyen igazságtalan parancs rendkívül hatékony lehet. Mihai ezt a problémát úgy kezeli, hogy a jogi elveket, igazságosságot, értékeket és erkölcsi tudatosságot mélyebb szintre helyezi, mint pusztán hatékonyság. Rendszere tehát legalább négy értékelő dimenziót tartalmaz: formális jogi érvényességet, értelmező jelentést, társadalmi felismerést és axiológiai igazolást.

Ezeknek a dimenzióknak a kapcsolatai azonban nem mindig formálisak egyetlen explicit érvényességi elméletbe. Ez az egyik olyan szempont, amelyben architektóni szélessége meghaladja analitikus specifikációit.

8. A szuverén akaratból a racionális normativitásig: jelentős késői felülvizsgálat

Különösen érdekes fejlemény jelenik meg a 2015-ös könyvben.

A hagyományos kontinentális elmélet gyakran a törvényhozást az állam "akaratának" kifejezéseként írja le. Mihai egyre inkább elutasítja ezt a nyelvezetet, mint fikciót. Az állam, állítja, nem szó szerint egy olyan személy, aki gondolkodik vagy akar; ez egy szervezett intézményi eszköz, amelyen keresztül a kormányzók a társadalmat építik. A nehézség különösen világossá válik, ha a szupranatív normatív szervezeteket vizsgáljuk.

Ez jelentős elmozdulást jelent az **önkéntes államizmustól**.

A jogalkotás végső racionális alapja nem lehet egyszerűen a következő:

Azért köt kötni, mert az állam akarta.

Ehelyett Mihai az ésszerűség, az intézményi kompetencia és a társadalmi célok koordinációja felé tér. Egy demokratikus jogrendben a törvényhozói racionalitásnak ésszerűen össze kell hoznia a normálatalkítókat céljait és jogos elvárásait, amelyeket a törvény alá vonnak. A jogrendnek engednie kell az együttműködést és együttműködést, nem csupán engedelmisséget parancsolni.

Ez a késői fejlődés elméletileg jelentős Románia 1989 utáni európai pályája szempontjából. Az érett rendszer már külön szemléletet ad az alkotmányokra, államok közötti szerződésekre és európai jogra a törvényhozói források között. Az állam 2015-ös kritikája általánosabb jogászati indoklást ad az ilyen nem állam- és államfeletti normativitásra.

Így Mihai elmélete a hagyományos állam által generált pozitív jogelmélettől közelebb áll a **posztsoverén jogelmélet felé**, bár soha nem alakítja ezt teljes jogpluralizmus elméletévé.

9. Jogforrások: a formális taxonómiától az alapok elméletéig

A *Fundamentele dreptului III. kötete* az objektív jog forrásait tárgyalja, míg a tömörített *Teoria dreptului* megkülönbözteti az anyagi és formális forrásokat, és többek között az Alkotmányt, a szerződéseket, európai normákat, elveket, jogalkotást, közigazgatási szabályozást, szokást, jogtudományt és jogi tudományt tárgyal.

De éppen itt azonosítható Mihai egyik legvilágosabb késői elméleti átdolgozása.

A korábbi érett taxonómiában a **természeti** környezet, a társadalmi környezet és az ember jelent meg a jog anyagi forrásai között. 2015-re Mihai kifejezetten ellenezi a természet egyenesen a jog "forrásaként" való kezelését. A természet az emberi normatív létezés szükséges feltétele, de soha nem elegendő a jogi értékek, elvek és normák kristályosításához.

Ez nem egy triviális terminológiai javítás. Ez megváltoztatja a "forrás" fogalmát.

A Mihai legalább két jelentést különböztet:

eredet vagy alap, ami megválaszolja, miért születik a jog;

és **tekintélyező hagyományos formát**, amely megválaszolja, hogyan szerez egy norma jogilag előíró létezését.

Az utóbbi elmélet egyre inkább azon törekszik, hogy elkerülje e két jelentés összekeverését.

Ez a különbség magyarázza azt is, hogy a 2016-os konferencia-interjú címe, *Principiile dreptului – izvoare sau surse juridice?* címben is megjelent késői érdeklődés, amely látható. ("A jog elvei – források vagy jogi források?"). Nem szabad a kiadatlan érvet pusztán a címéből rekonstruálni, de egyértelműen mutatja, hogy Mihai pályafutása végén még mindig újragondolta az elvek pontos fogalmi státuszát.

10. Szöveg, kontextus, alszöveg és ürügy: a késői hermeneutikai fordulat

Talán Mihai legérdekesebb késői újítása a jogi források rekonstrukciója a négy fogalom – szöveg, kontextus, aláös szöveg és ürügy – révén.

A *szöveg* pozitív jogi diskurzus: nyelvészen megfogalmazott előíró anyag.

De a szöveg önmagában nem érthető.

A *kontextus* magában foglalja azokat a természetes, társadalmi és emberi körülményeket, amelyekben a jogi előírások működnek.

Az *alszóveg* különösen mélyebb értékekből és elvekből áll, amelyek normatívan értelmessé teszik a jogi nyelvet.

Az *ürügy* egy adott törvényhozási beavatkozást érintő feltételes politikai, gazdasági, párt, csoportos és egyéb érdekekre utal.

Ez a négy szintű konstrukció jelentősen előrehalad korábbi értelmezési elméletét.

2000 körül Mihai már azt állította, hogy a jogi értelmezésnek össze kell kötnie a normatív szöveget és a tényhelyzetet. 2015-re a lényeg radikálisabbá válik: **maga a jogi szöveg nem válhat teljesen jogilag érthetővé a körülötte lévő és mögötte álló struktúrák nélkül.**

Ez azt jelenti, hogy a jogász nem mozoghat egyszerűen vízszintesen az A rendelkezésből a B előírásba. Az értelmezés is függőlegesen mozog:

a szövegtől a társadalmi kontextusig;

a szövegtől annak axiológiai alszóvegéig;

és kritikusan a szövegtől a politikai termelésének magyarázatára vonatkozó feltételes érdekekig.

Így a Mihai egyfajta **kontextuális jogi hermeneutika felé halad**, miközben továbbra is racionális és objektív korlátokat tart fenn az értelmezés terén.

11. Elvek, erkölcs és a jog axiológiai "alszóvege"

A késői szubtext-fogalma tisztáz egy olyan gondolatot, amely már jelen volt az *Optima justitia* és a Mihai–Motica elvelméletben.

Az igazságosság, egyenlőség, szabadság és emberiesség Mihai számára nem nyerheti meg teljes normatív tartalmát a törvényhozási törvényhozásból. Ha erkölcsi, politikai és kulturális referenciapontjaik eltűnnek, a pozitív jog veszélye van a szétdarabolódás opportunistá szabályozási döntésekké.

Ez kifinomult kapcsolatot teremt a **szabályok és elvek** között.

A szabályok viszonylag meghatározott intézményi előírások.

Az elvek koherenciát, irányt és értékelő jelentést adnak a rendszernek.

Az értékek még mélyebbek rejlik, és megmagyarázzák, miért számítanak az elvek.

Így a fogalmi irány nagyjából következik:

értékek → elvek → normatív struktúrák → konkrét jogi szabályok → alkalmazás.

De a függőség mindkét irányba megy. Az absztrakt értékek jogilag csak konkrét intézményi formákon keresztül válnak működésképpé.

Ezért lenne félrevezető Mihait pusztán természetjog-elméleti elméletként leírni. Nem állítja, hogy a pozitív jogot közvetlen levonásokkal lehet helyettesíteni az igazságszolgáltatástól. Ehelyett elmélete inkább **egy axiológiai intézményességhez** hasonlít: a jogi intézmények értékeket igényelnek, míg az értékek intézményi konkretizációt igényelnek ahhoz, hogy működőjoggá váljanak.

12. Szubjektív jog: szokatlanul kiemelt hely az általános elméletben

Mihai rendszerének egyik jellegzetes jellemzője, hogy az **objektív jog és a szubjektív jog közötti különbségtétel elméleti** súlya van.

A III. kötet az objektív jog forrásaival foglalkozik. A IV. kötet szándékosan a szubjektív jog és a szubjektív jogok forrásai felé fordul. A rövidebb szintézis így a jogi tényeket, jogi aktusokat, akaratlan és önkéntes forrásokat, az igazságtalan gazdagodást, a jogtalan kifizetést, mások ügyeinek kezelését és más mechanizmusokat tárgyal, amelyek révén a szubjektív jogi helyzetek kialakulnak.

Ez több, mint magánjogi taxonómia. Mihai általános jogászai pontot emel.

A jog két nézőpontból létezik:

mint **objektív normatív** rend;

valamint a jogilag strukturált képességek, jogkörei, igényei, szabadságai és kötelezettségei az **alattvalóknak**.

Egy teljes joggyakorlatnak mindkettőt meg kell magyaráznia.

A személyek és jogi képesség későbbi kezelése ezt erősíti meg. A jogi alanyiség feltételezi, hogy jogi tulajdonjogra alkalmas lény. Ennek megfelelően a Mihai a létezését, azonosságot, képességeket, jogok gyakorlását, örökségi és nem örökségi jogokat, jogi személyeket és kötelezettségeit az általános elméletben belül tárgyalja, ahelyett, hogy ezeket a kérdéseket kizárólag a polgári jogra hagyná.

Itt különösen világossá válik az 1992-es személyijogi könyv intellektuális folytonossága.

13. Személyiségtől felelősségre és jogi felelősségre

A *Fundamentele dreptului* ötödik kötete a jogi felelősség/felelősség kérdésével foglalkozik. A tömörített általános elméletben Mihai vizsgálja annak alapjait, szerkezetét, elveit, feltételeit, hibáit, kárát, okságát és a felelősség nélküli alapokat.

Mihai álláspontjának másodlagos kifejtései hangsúlyozzák, hogy **a felelősség a személyiségben gyökerezik**. Az emberi személy nem csupán a szabályozás tárgya, hanem egy lény, aki képes felismerni önmagát és másokat, kötelezettségeket vállalni és a magatartás következményeit elviselni. A jogi felelősség tehát intézményesen egy alapvetőbb felelősségi képességből származik.

Ez antropológiai dimenziót ad elméletének.

A logikai sorrend nagyjából a következő:

a személy → cselekvési képesség → felelősség → jogilag releváns magatartás → felelősség.

Ez azért fontos, mert blokkolja a pozitivista redukció egy másik formáját. A jogi felelősség nem érhető teljesen pusztán azzal, hogy azt mondjuk, hogy az X törvény Y szankciót csatol a Z végrehajtásához. Egy ilyen állítás azonosítja a pozitív szabályt, de még nem magyarázza meg, miért válhat az emberi viselkedés megfelelően a felelősségvállalás, felelősség és felelősség tárgyává.

Mihai jogi elmélete tehát mélyen személyközpontú, még a szankciókról szóló beszélgetések során is.

14. Bizonyítás és "jogi igazság": a logikai-episztemológiai szál csúcspontja

A VI. kötet, *Probarea în dreptul pozitiv* (2008), talán az egész projekt egyik legelméletileg megkülönböztető része.

Egy kortárs áttekintés hangsúlyozza, hogy Mihai nem tekinti a bizonyítást pusztán technikai eszköznek a pereskedésekben. A bizonyítás általánosabban a **kognitív folyamathoz tartozik**, és azt filozófián, logikán, etika, pszichológia és szociológia, valamint jogon keresztül elemzi. Emellett egy egységes elméleti keretrendszert keres, amely magában foglalja a polgári és büntető bizonyítást, miközben felismeri a különbségeket.

Ez egy olyan pályát fejez ki, amely visszanyúlik a logikai munkáihoz.

Maga a norma nem igaz vagy hamis.

De a jogi döntés gyakran olyan állításokon alapul, amelyek igazságra vagy hamisságra hajlamosak:

Megtörtént az aktus?

Ki adta elő?

Milyen szándékkal?

Milyen ok-okozati kapcsolat létezett?

Mit bizonyít a bizonyítékok?

Mit lehet ebből racionálisan levonni?

Így a jogi folyamat ötvözi a **normatív érvelést** és az **episztemikus érvelést** anélkül, hogy összezavarná őket.

A Teoria dreptului continutului este de asemenea preocupată de modul în care se tratează proba, de procesul de probare, de metodele de probare, de organizarea probelor, de acceptabilitate și în special de "jocul de adevăr".

Mihai eredetisége itt kevésbé egyetlen bizonyítékok doktrínájában rejlik, inkább abban, hogy a **bizonyítékot és az igazságot magának az általános joggyakorlat szerves részévé** tesz, ahelyett, hogy kizárólag az eljárásjogra bízna őket.

15. Az érett elmélet antirelativista dimenziója

A kortárs értelmezés Gheorghe Dănișor *első kötetének második kiadásának bemutatásából származik*. Dănișor Mihai projektjét az alapok kereséseként ábrázolja egy relativizmus által uralt intellektuális légkörben, és hangsúlyozza Mihai elkötelezettségét a tudás, ellentmondásmentesség és az objektív igazság iránt.

Mivel ez Dănișor jellemzése, nem pedig Mihai szó szerinti elméleti kiáltványa, ezt a fogadtatás bizonyítékaként kell kezelni. Ennek ellenére meglepően jól illik Mihai saját írásaihoz.

Mihai ismételten keresi azokat a fogalmakat, amelyek érvényesek a pusztán helyi törvényi terminológián. Meg akarja különböztetni a lényegét a véletlen formától, az elvet a feltételes végrehajtástól, a racionális érvet a retorikai önkényességtől, és az igazságot a pusztá állítástól.

Episztemológiája ennek következtében **objektivista, nem relativista**.

A későbbi írások azonban fontos feltételt vezetnek be: a jog mindig létezik történelmileg és kulturálisan specifikus társadalmakban.

Ez az egyik legérdekesebb feszültséget hozza létre az egész elméletben.

16. A késői kulturális fordulat: jog, kollektív mentalitás és jogi átültetés

2015-ös jogalapokról és forrásokról szóló vitájában Mihai jelentős figyelmet fordít a kollektív mentalításra, a történelmi hagyományokra és a jogi kultúrára. Azt állítja, hogy a jogi intézményeket nem lehet egyszerűen mechanikusan átültetni egyik társadalomból a másikba. Az angolszász, francia vagy más jogi konstrukciók olyan társadalmi és kulturális kontextusokban működnek, amelyeket Romániában nem lehet automatikusan reprodukálni.

Fontos és védhető társadalmi-jogi meglátás van itt: a **külföldi normák formális elfogadása nem garantálja a funkcionális** elfogadást.

Egy átültetett szabály találkozik a meglévő szabályokkal:

intézményi elvárások;

szakmai szokások;

a hatalom formái;

társadalmi gyakorlatok;

nyelv;

történelmi emlékek;

és a joghoz való hozzáállás.

Mihai tehát valami olyan irányba halad, ami a jogi kultúra és az útfüggőség **elméleteihez hasonlít**.

De munkája késői része magában foglalja azt is, amit én az egyik legsúlyosabb gyengeségnek tartom. Néha nagyon tág, kvázi-lényeges értelemmel beszél a nemzeti vagy kollektív mentalításokról, és időnként hosszú történelmi vagy etnikai kontinuitásokhoz köti össze. A kortárs összehasonlító társadalmi-jogi elemzés sokkal erősebb empirikus bizonyítékot igényelne, mielőtt homogén mentális jellemzőket tulajdonítanak egész népekhez.

Az elméletileg gyümölcsöző állítás a következő:

A jog kulturálisan beágyazódott, az átültetés pedig szelektív.

A problémás, erősebb állítás a következő lenne:

A népek viszonylag rögzített nemzeti mentális lényekkel rendelkeznek, amelyek meghatározzák törvényeiket.

Az első intézményileg és szociológiailag védhető; a második pedig a kulturális esszencializmus kockázatára kockáztatja.

Ez hasznos példa arra, hogy Mihai késői "alapok" keresése időnként átlép a filozófiai általánosításból empirikus állításokba, amelyeket módszere nem bizonyít megfelelően.

17. Univerzális elvek kontra kulturális sajátosság: alapvető feszültség

Ez vezet Mihai érett rendszerének talán legmélyebb elméleti feszültségéhez.

Egyrészt ragaszkodik az általános fogalmakhoz, az objektív racionalitáshoz, az elvekhez, az igazságossághoz és a nem-relativista alapokhoz.

Másrészt egyre inkább hangsúlyozza a társadalmi kontextust, történelmi sajátosságot, kollektív mentalitást és azt a veszélyt, hogy az állítólag egyetemes jogi megállapodásokat kényszerítsék más történelmi társadalmakra.

Két lehetséges értelmezés létezik.

A kevésbé jótékony értelmezés ellentmondást lát: az egyetemes jogi elvek kényelmetlenül együtt élnek erős jogi-kulturális partikultúra mellett.

A filozófiailag produktívabb értelmezés **két szintet** különböztet:

Alapvető szinten az emberi együttélés bizonyos alapvető elveket igényel – igazságosságot, békés rendet, felelősséget, személyek iránti tiszteletet;

Intézményi szinten ezek az elvek különböző jogi kultúrákban másképp konkrétizálhatók.

Ezen a második olvasaton Mihai egy ismerős problémát lát előre a kortárs jogtudományban: **az univerzális egységesség** nélkül.

Úgy gondolom, ez az értelmezés jelentősen koherensebbé teszi az érett rendszert. Az ő ellenvetése nem feltétlenül az egyetemes értékek ellen; hanem az a feltételezés, hogy ezeknek az értékeknek egy adott intézményi megtestesülése egyszerűen univerzálisan optimális pozitív jogként exportálható.

18. Béke mint késői alapító kategória

Mihai késői elméletének egy másik figyelemre méltó fejletménye a **béke** alapvető társadalmi jogi alapjává emelése.

A 2015-ös cikkben a jog fejlődését összekapcsolja a társadalom háborúra, emberiség elleni bűncselekményekre és népirtásra adott válaszaival, és végül a békét az egyik legfontosabb alapnak tekinti, amelyen keresztül a jog összekapcsolódik az erkölccsel, politikával és vallással.

Korábban Mihai domináns axiológiai szókincse láthatóabban az igazságosságra, a jogokra és a rendre összpontosított. A béke késői bevezetése szélesíti a jog teleológiáját.

A törvény nem csak azért létezik, hogy elosztja, ami jár.

Emellett stabilizálja az elvárásokat, intézményesíti a konfliktuskezelést, és lehetővé teszi a tartós társadalmi együttélést.

Ez érdekes dupla teloszt ad a kifejlett elméletnek:

az igazságosság a normatív viszonyok minőségével foglalkozik;

a békét a közös normatív rend további lehetőségével érinti.

A második nem helyettesítheti az első: egy elnyomó rend lehet békés. De az igazságszolgáltatás sem működhet intézményesen, ahol a konfliktusokat csak erőszakkal oldják meg.

19. Jog, erkölcs, vallás, politika és gazdaság

Mihai általános elmélete szokatlanul egyértelműen kezeli a jog és a szomszédos normatív vagy társadalmi rendszerek közötti kapcsolatokat. A 2008-as szintézis külön tárgyalja a jog kapcsolatait az erkölcs, szokás, politika, vallás, gazdaság és az állam között.

A későbbi munka különösen erőssé teszi az erkölcsi kapcsolatot. Mihai lényegében azt állítja, hogy a jogi tudatosság, amelyet megfosztanak az erkölcsi tudattól, üressé válik vagy képtelenné válik a megfelelő céljai elérésére. Az értékeket és elveket is "alárendeltnek" tekinti, amelyek nélkül az olyan fogalmak, mint az igazságosság és a méltányosság, elveszítik lényegi irányultságát.

Ez határozottan kizárja a **kizárólagos jogi pozitivizmust**.

Mégsem oldja fel a törvényt erkölcsbe. Az erkölcstelen értékelés nem válik automatikusan pozitív jogvá. A jog megtartja:

formális források;

illetékes intézmények;

tekintélyes eljárások;

konkrét recepteket;

Szervezett megvalósítási mechanizmusok.

Tehát a kapcsolat nem azonosság, hanem **normatív kölcsönös függőség**.

Ezért az "integratív nem-pozitivizmus" valószínűleg pontosabb Mihai osztályozása, mint a klasszikus természetjog vagy a jogi pozitivizmus.

20. A jog szervezeti dimenziója

Mihai rendszerének egyik erénye, hogy nem áll meg a normák és értékek magyarázatával. *A Teoria dreptului* utolsó része a román pozitív jog szervezeti dimenzióját vizsgálja: a jog létrehozását, rendszerezését, megvalósítását és alkalmazását, időbeli és térbeli konfliktusokat, jogvisszaéléseket és a jog elleni csalást.

Ez egy fontos jellemzőt tár fel jogtudományának.

A jog több egymást követő pillanatban létezik:

létrehozása → megfogalmazása → rendszerezése → értelmezése, → tényszerű alkalmazás, végrehajtás → végrehajtás → értékelése.

Egy általános elmélet, amely csak érvényes normákat elemz, csak egy jogi valóságszakaszt ragad meg.

Ez magyarázza azt is, miért integrált, nem perifériás bizonyítási elmélete: az absztrakt normától a konkrét jogi következményre való átmenet nem történhet meg anélkül, hogy kognitívan megállapítanák a releváns tényeket.

21. Mihai elméleti fejlődésének fő szakaszai

Az 1989 utáni korpust egészében figyelembe véve a fejlesztést négy szakaszra bontom.

1991–1996: A személy és a jogi szubjektivitás rekonstrukciója

A jelképes mű az 1992-es személyijogi tanulmány. Mihai korábbi filozófiai és logikai érdeklődési körét átülteti az újonnan átalakult román jogi környezetbe. Az egyéni jogi személy központi hivatkozáspontká válik.

1997–2002: filozófiai és érvelő szintézis

A Teoria și filosofia dreptului, Optima justitia, a retorikakönyv, az *Argumentare și interpretare în drept, a Teoria generală a dreptului* és az *Inevitabilul drept* fokozatosan kapcsolják össze az igazságosságot, az elveket, a logikát, a retorikát, az értelmezést és az általános jogtudományt.

A központi probléma most az: **milyen racionális és axiológiai alapok teszik lehetővé, hogy a pozitív jogot jogként értelmezzük, nem pedig önkényes parancsként?**

2003–2009: rendszerszintű konszolidáció

A hat *Fundamentele dreptului* kötet és a *Teoria dreptului* egymást követő kiadásai a korábbi témákat teljes architektúrává alakítják, amely gyakorlatilag az általános jogtudomány összes klasszikus témáját lefedi.

Ez az az időszak, amikor Mihai a legnyilvánvalóbb **rendszerépítővé** válik.

2012–2016: az alapítványok újraértékelése

A 2012-es *Întâlniri colocviale privind temeiurile dreptului*, a kifejezetten átdolgozott 2015-ös *Norma juridică și interpretarea ei*, forrásokról és alapokról szóló cikke, valamint a 2016-os elvekről szóló kérdés egy évtizeddel korábban rendszerezett fogalmak megújult vizsgálatát jelzi.

A mozgás egyre inkább a **taxonómiától az alapok felé**, a **formális forrásból a kontextus felé** halad.

22. Mely elméleti változások mutathatók valójában be?

Hasznos elkülöníteni a **dokumentált változásokat** azoktól, amelyeket csak rekonstruálni lehet.

A legvilágosabb dokumentált felülvizsgálat az anyagi forrásokat érinti. A 2008-as rendszer a természeti környezetet, a társadalmi környezetet és az embert sorolja fel az anyagi források között; 2015-ben Mihai kifejezetten azt állítja, hogy a természetes környezet nem jogszerű forrás, hanem szükséges feltétel. Ez valódi fogalmi korrekció.

Egy második, dokumentált változás az állam akarata gondolatának egyértelmű elutasítása vagy minősítése. A késői elmélet az állam megszemélyesítését fiktívnek tekinti, és a magyarázó súlyt az intézményi hatalom és a racionális szervezet felé helyezi.

A harmadik részletet kifejezetten a *Norma juridică și interpretarea ei* említi: korábban fennálló eszmék és elméletek elhagyásra kerültek, másokat módosítottak, és új témákat vezettek be. A fennmaradt részlet nem azonosítja az összes elhagyott állítást külön-külön, így módszertani szempontból nem lenne helyénvaló teljes katalógust készíteni.

Más fejlesztések erősen támogatottak, de részben rekonstruáltak:

az értelmezés a szövegi/ténybeli kettősségből a szélesebb szöveg–kontextus–alszöveg–kifogás sémába fejlődik;

Az elvek a forráselméleten belüli elemekből mélyebb axiológiai alapokká fejlődnek, amelyek pontos "forrásként" való státuszát maga is megkérdőjelezi;

Az államközpontú pozitív jog átadja helyét a szupranatív normatívás egyértelműbb elismerésének;

A személyiségjogok korai elmélete egy általános szubjektivitás, felelősség és attribúció elméletévé terjed;

a logika és az érvelés egy általános bizonyíték és jogi igazság episztemológiájában csúcsosodik ki;

Az igazságosság korai hangsúlyát a pálya végén kiegészíti a kulturális beágyazódás és a béke, mint a jog alapja.

Ezeket leginkább szellemi fejleményeknek nevezhetjük, nem hirtelen doktrinális fordulásoknak.

23. Mihai elméletének összehasonlítása a főbb jogtudományi irányzatokkal

Mihai hagyományos jogtudományi térképre helyezése segít feltárni eredetiségét.

Nem **kelsen**i, annak ellenére, hogy normaelmélettel foglalkozik, mert nem hajlandó elszigetelni a jognormativitást a társadalmi, erkölcsi és filozófiai alapoktól.

Nem **parancselméleti szakértő**, különösen az államakarat metaforájának késői elutasításában.

Nem **egyenesen természetjog**, mert a pozitív forrásokat, a törvényhozói kompetenciát, az intézményi hierarchiát, a felelősséget és a eljárási bizonyítást inkább konstitutív jogi valóságként kezeli, nem pedig a pre-pozitív erkölcsi jog másodlagos megnyilvánulásaiaként.

Nem **amerikai típusú jogi realista**, mert a racionális szerkezet, a fogalmi elemzés és elvek továbbra is nélkülözhetetlenek.

Nem **kizárólag hermeneutikus jogász**, mert az értelmezés csak egy összetevője egy átfogó ontológiának és ismeretelméletnek.

A legszorosabb tömör jellemzés tehát a következő:

egy axiológiai-alaponálló, racionalista és intézményileg figyelmes pozitív jogelmélet, amelyet jogi hermeneutika és a felelős jogi személy antropológiája egészít ki.

Ezt nevezhetjük **integratív jogtudománynak** is, feltéve, hogy a kifejezést nem keverik össze egyetlen ilyen nevű külföldi iskolával.

24. Mihai rendszerének fő erősségei

Talán Mihai legnagyobb eredménye az **építészeti teljesség**. Kevés 1989 utáni román elméleti szakember próbált egyetlen elméleti szókincset vinni a filozófiából és jogtudományból normaelméleten, értelmezésen, forrásokon, jogokon és személyiségen, felelősségen, bizonyítékokon és intézményi alkalmazáson keresztül.

Második erőssége az, hogy ragaszkodik hozzá, hogy a jogelméletnek meg kell magyaráznia, **mire kell valójában gondolkodniuk az ügyvédeknek**. A 2015-ös könyv emlékeztetesen azt mondja, hogy a jogtudósnak először *gânditor al dreptului-vá* kell válnia – joggondolkodójaként.

A harmadik az **episztemológia és jogtudomány** integrációja. Az előírások és az igazságot hordozó állítások közötti különbségtétele, valamint a bizonyítás kognícióként való kezelése fogalmi szempontból fontos.

A negyedik a kifinomult elismerés, hogy **a szövegek és normák nem azonosak**, és maguk a tények értelmezést igényelnek.

Az ötödik az **állami önkéntesség** elutasítása, ami elméletét jobban alkalmassá teszi európai és transznacionális normatív környezetekhez, mint a hagyományos parancsnoki joggyakorlathoz.

A hatodik a **szubjektív jogok, a személyiség és a felelősség közötti kapcsolat**. Ahelyett, hogy a jogelmélet pusztán normák strukturális elemzésévé váljon, folyamatosan visszatér az emberi alanyhoz, aki számára a normák jogi jelentőséggel bírnak.

25. A fő elméleti nehézségek

Mihai szélességének ára az, hogy nem minden híd a rendszer részei között ugyanolyan pontos.

Az első probléma az **érvényesség, hatékonyság és igazságosság** kérdése. Világosan megkülönbözteti a normatív előírást az igazságtól, és fontos szerepet ad a hatékonyságnak, miközben egyidejűleg ragaszkodik az elvekhez és az igazságossághoz. Ami kevésbé élesen formalizált, az a pontos hierarchia az érvényesség, hatékonyság és legitimitás között, amikor azok ütköznek.

A második az univerzalizmus és a kulturális kontextualizmus **kérdését érinti**. Elmélete **objektív, általános alapokat akar, de ugyanakkor jelentős súlyt ad bizonyos nemzeti hagyományoknak**. Ahogy fentebb kifejtett, a konfliktus összeegyeztethető "univerzális elvekkel, plural intézményi megtestesülésekkel", de Mihai nem mindig fogalmazza meg a megkülönböztetést elég pontosan.

A harmadik a **kollektív mentalitás időnkénti lényegesítése**. Kritikája a naiv jogi átültetéssel kapcsolatban meggyőző; a feltételezett tartósnak ígéretes nemzeti pszichológiai jellemzők széles körű leírásai sokkal kevésbé biztosak.

A negyedik az állam késői kezelésével foglalkozik. Az állam "akaratának" fikciónak nevezése hasznos az antropomorf szuverenitáselméletekkel szemben, de a kortárs intézményi elmélet szándékos cselekvést tulajdoníthat szervezeteknek anélkül, hogy úgy tenné, mintha biológiai elmével rendelkeznének. Mihai elutasítása tehát valódi problémát azonosít, de túl gyorsan átmozdulhat az "állam nem szó szerint személy" álláspontból az intézményi akarat iránti szkepticizmusba.

Az ötödik a módszertani skála. Mivel a filozófia adja a végső fogalmi alapot, Mihai néha nagyon széles ontológiai kategóriákon halad tovább, ahol a kortárs analitikus joggyakorlat szűkebb érveket igényel, amelyek megkülönböztetik a fogalmi szükségszerűséget, az empirikus szabályosságot és a normatív kívánságot.

Ezek a gyengeségek nem semmisítik meg a rendszerét; pontosan megmutatják, hol lett volna szükség további fejlesztésre.

26. Munkásságának legmélyebb kontinuitása

A módosítások ellenére **nem** látok Kuhni-féle szakítást a "korai Mihai" és a "késői Mihai" között.

A legmélyebb állandók stabilak maradnak:

racionalitás — a törvénynek érthetőnek és érvelhetően irányíthatónak kell lennie;

személyiség — a jogrendszer létezik a jogokra és kötelezettségekre alkalmas alanyok számára és által;

Normativitás — a jog nem redukálható empirikus társadalmi szabályosságra;

intézményesség — a pozitív jogi formák számítanak;

axiológia — a jogrend nem tudja elmagyarázni végső jelentését elvek és értékek nélkül;

kontextualitás — a jogi jelentés a társadalmi valóságban valósul meg;

Igazság és kognitio — A jogi döntéshozatal szükségszerűen magában foglalja azokat az episztemikus állításokat, amelyek racionális értékelésre vannak fogva.

Ami nagyjából 2010 után változik, elsősorban ezeknek **az összetevőknek a kapcsolata**. A késői Mihai kevésbé elégedett a statikus osztályozásokkal. Határozottabban kérdezi, mi rejlik a besorolás alatt: honnan ered a jogi jelentés, hogy a források hagyományos taxonómiája

megfelelő-e, hogyan kérdőjelezi meg az államfeletti jog az állami voluntarizmust, és hogyan támaszkodnak a szövegek társadalmi és axiológiai kontextusoktól.

Ezért írható le késői jogtudománya jogilag egy **már amúgy is alapvető elmélet második alapvető** fordulataának.

27. Végső értékelés

Gheorghe Mihai helye a román jogelméletben 1989 után elsősorban azon rekonstruál, hogy az egész területet a **filozófia, logika, pozitív jog és gyakorlati jogi érvelés együttléte köré építse**.

Az 1992-es személyijogelmélettől a hatkötetes *Fundamentele dreptului-ig*, majd a 2015–2016-os átdolgozásokhoz vezető út a következőképpen összefoglalható:

a személyiség és a jogok, az igazságosság → és az érvelés és értelmezés → elvek → a pozitív jog szisztematikus elmélete, → felelősség és bizonyítás → a normatívás mélyebb alapjai és kontextusai megújult vizsgálata.

Legjellegzetesebb elméleti hozzájárulása tehát nem egyetlen elszigetelt állítás, amely összehasonlítható Hart felismerési szabályával vagy Kelsen Grundnormjával. Ez egy **szisztematikus architektúra**. A jogot egyszerre kell vizsgálni filozófiai alapjaitól, formális normatív szerkezetétől, társadalmi feltételeitől, nyelvi kifejezésétől, axiológiai elveitől, alanyai helyzetétől és alkalmazásának episztemológiájánál.

És észrevehető késői fejlődés is tapasztalható. Mihai egyre kevésbé hajlandó tartja a jogi elméleti osztályozásokat elegendőnek. A források elméletét alapok és kontextus elméleteként rekonstruálják; az állam akaratát demitologizálják; az értelmezés túlmutat a szöveges exegézisen; az elvek egyre inkább a formális források alatt állnak; a szupranatív jog gyengíti a szuverén önkéntességet; és a kulturális kontextus az intézményi hatékonyság feltételévé válik. Az a 2015-ös beismerés, hogy néhány korábbi elméletet elhagytak, másokat átalakítottak, megerősíti, hogy ez nem csupán egy megfigyelő utólagos felépítése volt.

Ennek megfelelően a román 1989 utáni szerzők között Mihai-t nem csupán általános jogelméleti tankönyvek szerzőjeként kell tekinteni, hanem valódi rendszerszintű jogi filozófusként és elméletalkotóként. Projektje legpontosabban úgy írható le: alapvető, de nem tisztán természetjogú; intézményes, de nem pozitivistá; racionalista, de figyelmes a retorika és értelmezésre; univerzalista elvek felfogásában, de egyre inkább kontextualista pozitív intézményi formáik tekintetében.

A további rekonstrukció elméletileg legtermékenyebb elemei – véleményem szerint – a **normatív és kognitív igazság** közötti megkülönböztetése, a **normák értelmezésének és a tények értelmezésének integrálása**, az **objektív jog és a szubjektív jogi személyiség** kapcsolata, különösen a késői **szöveg–kontextus–alszöveg–kifogás** fogalmát. Ezek az elemek egy jóval kortársabb elmélet kezdetét hordják, amely ötvözi az analitikus jogtudományt, jogi hermeneutikát, jogi kultúrát és intézményi elméletet – még akkor is, ha Mihai maga nem volt ideje ezt a végső fejleményt egy újabb teljes kiadásba hozni hatkötetes rendszerének.

Sofia Popescu jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Sofia Popescu jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Sofia Popescut "ő" néven kellene nevezni. Ő volt azok a román jogtudósok egyike, akik 1989 utáni munkája megpróbálta rekonstruálni az általános jogelméletet az állam- és jog-szocialista felfogás összeomlása után. Írásai különösen érdekesek, mert a változás nem egyszerű elhagyása volt mindannak, amit korábban írt, sem pusztán a liberális terminológia helyettesítése a szocialista terminológia helyett. A **jogelmélet klasszikus, rendszerszintű általános jogelméletének fokozatos bővítése integratív, axiológiai, alkotmányos, szociológiai, összehasonlító és végül transznacionális-pluralista jogi jelenség elméletévé válik.**

Fontos forráskorlát van. *Elmélete generală a dreptului* (2000), *Sociologie juridică* (1993, 2001) című művei, és különösen az 1998-as *Statul de drept în dezbatere contemporană* című monográfiája nem mind szabadon elérhető teljes körűségben elérhető. Ezért elméletét a közvetlenül hozzáférhető cikkekből, a Román Akadémia Jogi Kutatóintézetének hivatalos bibliográfiájából, későbbi könyveiből származó azonosítható oldalait idéző munkákból, valamint a tudományos önkormányzata alatt kiadott 2016-os kollektív tankönyvből rekonstruáltam. Ha egy állítás inkább a következő publikációk fejlődéséből származó következtetés, nem pedig Popescu kifejezett kijelentése, hogy "megváltoztatta az elméletét", akkor én megkülönböztetem a kettőt.

Általános következtetésem az, hogy **Popescu 1989 utáni joggyakorlatában fokozatosan négy réteg gyűlt fel. Az első a klasszikus jogi normák, jogi rendszer, elvek, értelmezés, felelősség és rendszerezés rétege. A második egy axiológiai-alkotmányos réteg, amely az alapvető értékekre, az emberi jogokra és a statul de drept-re összpontosít. A harmadik egy társadalmi-jogi réteg, amely a hatékonysággal, jogi kultúrával, civil társadalommal és a jogalkotás nem szándékolt következményeivel foglalkozik. A negyedik, amely a 2000-es évektől kezdve egyre nyilvánvalóbbá válik, összehasonlító, európai és transznacionális: akkulturáció, jogi átültetések, pluralizmus, multikulturalizmus és több normatív szint. Úgy tűnik, soha nem vetette volna el a korábbi rétegeket a későbbi rétegek hozzáadásával.**

1. 1989 jelentősége: valódi szakadás, de nem *tabula rasa*

A bibliográfiai szakítás feltűnő. Popescu 1989 előtti bibliográfiája kifejezetten a szocialista államnak, a szocialista jogosságnak, a szocialista etikának és egyenlőségnek, a jog oktatási funkciójának a szocialista társadalomban, a szocialista társadalmi kapcsolatok fejlesztésének,

sőt a Román Kommunista Párt irányelveinek szentelt műveit tartalmazza. 1990-től kezdve a szókincs hirtelen megváltozik: *Statul de drept* (1990), *Introducere în studiul dreptului* (1991 és 1992), *Teoria generală a dreptului* Genoveva Vrabie-val (1993), *Sociologie juridică* (1993), jogállamiság és társadalmi-jogi kutatások tanulmányai (1995), emberi jogok és társadalmi állam (1996), gazdasági és társadalmi jogok (1999), fő műve: *Teoria generală a dreptului* (2000), jogi szociológia (2001), posztmodernizmus, összehasonlító szociológia és jogi felelősség (2004), európai integráció, kodifikáció és későbbi jogi kultúra.

Ez egyértelműen **alkotmányos-politikai szakadás**. A legitimáló hivatkozás már nem egy szocialista állam, amely politikailag meghatározott társadalmi célokat hajt végre jogon keresztül; egy olyan állammá válik, amely alárendelt a jognak, az emberi jogoknak, alkotmányos korlátoknak és a civil társadalomnak. Popescu maga 2006-ban írta, hogy a *statul de drept* régóta "nagy ismeretlen" volt a háború utáni Romániában, és 1989 után mind a politikai átalakulás, mind az európai integráció központi céljává vált.

Mégis, pontatlan lenne minden fontos dolgot érett elméletében 1989 után kitalálnak tekinteni. Számos összetevője korábbi gyökerekkel rendelkezik. 1975-ben írt a jogi tudomány társadalmi prognózisáról; az 1970-es években összehasonlító módszertanról; jogról és kultúráról 1982-ben; és Ioan Ceterchivel 1984-ben a jogról és az értékről. 2012-es esszéje jogról és igazságosságról kifejezetten visszatért az 1984-es *Droit et valeur* című műhöz. Későbbi tanulmánya, amely a jog földrajzi és kulturális határokat átlépi, szintén visszaül korábbi összehasonlító és jogi kultúra munkájára.

Ennek következtében a legpontosabb képlet a következő:

1989 felszabadította és újraegyesítette a már létező összehasonlító, szociológiai, axiológiai és jövőbeli érdekeket egy teljesen más alkotmányos és politikai paradigmában.

Ez a megkülönböztetés fontos az életművének szellemi folytonosságának értékelésében.

2. Első szakasz, 1990–1994: a jogállamiság mint a jogelmélet szervező elve

Az első egyértelmű 1989 utáni átalakulás Popescu fordulása a *statul de drept*-hez. 1990-es tanulmányát követte a fontos 1992-es esszé, a *Din nou despre statul de drept. Concept, trăsături definitorii și motivații*, és végül az 1998-as monográfia, a *Statul de drept în debaterile contemporane*.

A jog felsőbbrendűsége nem tisztán formális

Popescu felfogásának különösen jelentős jellemzője, hogy **a jogszerűség nem egyenértékű a formális jogossággal**. 1992-es megközelítésében a jogállamiság vagy felsőbbrendűség a központi tengelye azoknak az alkotmányos rendszereknek, amelyeket helyesen úgy írnak le, mint jog által irányított államokat. De a jogosság fogalma szerves irány, amely összeköti a tartalmat a formával. Az embereket nemcsak az érdekli, hogy egy jogi szabályt a megfelelő

eljárás hozott-e létre, hanem annak tartalma is. A formális jogszerűség szükséges, de nem mérítheti kimeríteni a jogszerűséget.

Ez már most is távolabb teszi Popescut, amely tisztán önkéntes jogi pozitivizmustól van. Egy törvény nem szerezi meg a *statul de drept által megkövetelt teljes* tulajdonságokat pusztán azért, mert eljárásban hozták meg.

Gyakran idézett általános megfogalmazása a jogállamiságot olyan elvek szerint írja le, amelyeket nemzetközi szinten elismernek, és amelyek biztosítják **az egyén autonómiáját, a cselekvés szabadságát és az állami tevékenységi szféra önkorlátozását az egyén javára.**

Ennek megfelelően az állam és a jog közötti 1989 utáni kapcsolat szinte ellentétes ahhoz, amit egy állam-instrumentalista jogelmélet feltételez:

az állam nem áll a törvény fölé és nem alkalmazza azt korlátok nélkül; a közhatalom maga is törvény által kell megalkotni, megosztani, korlátozni és irányítani.

Doktrínájának későbbi összefoglalói felsorolják a hatalom jogalárendeltségét, a hatalom szétterjedését és korlátozását, jogokat és szabadságokat, az állampolgárok részvételét, valamint a törvényhozási, végrehajtó és bírói hatalom kölcsönös korlátozását a jogállamisághoz kapcsolódó jellemzők között.

A tanítás antitotalitárius jelentése

Popescu számára ez nem csupán a Begriffsgeschichte gyakorlata volt. A jogállamiság a totalitárius tapasztalat normatív ellentéte volt. Véd az önkényes hatalomtól, rekonstruálja az alkotmányos korlátokat, helyreállítja az egyéni tevékenységek autonóm területeit, és hatékony, nem pedig kijelentési jogokat követel.

Ez magyarázza, miért van fogalma kezdetektől fogva erősen **normatív-kritikus** jellegű. A "jogállamiság" nem csupán egy adott államapparátus leírása; ez egy olyan mérce, amely alapján egy létező jogi-politikai rendet kritizálnak.

Ez a kritikus funkció egyre hangsúlyosabbá vált későbbi írásaiban.

3. Az axiológiai alap: a jog mint az egyetemes értékek hordozója és közvetítője

Egy második alapvető összetevő rendkívül világosan megjelenik Popescu korai, 1989 utáni írásaiban, és egészen utolsó szakaszáig megmarad: **a jog nem érthető megfelelően függetlenül az értékektől.**

Egy korai, angol nyelven újra megjelent tanulmány *Law, Legal Science and the Crossing of Geographical, Temporal and Cultural Boundaries* címmel rendszerszinten dolgozza ki ezt a tézist. Popescu a jogot az értékek átadásának és megőrzésének egyik fő eszközeként kezeli. Bizonyos alapvető értékekről beszél, amelyek közősek az emberiségre – élet, béke,

igazságosság, igazságosság és szabadság –, és azt állítja, hogy a jogi elvek lehetővé teszik ezeknek az értékeknek a területi és időbeli határok átlépését. Az alapvető elvek túlélhetik bizonyos pozitív szabályok változását, és hosszú időn át stabilizálhatják a jogi rendeket. Az emberi jogok különösen fontos példát alkotnak.

Ezért elméletében van különbség a következők között:

pozitív jogi normák, amelyek tartalma és érvényessége történelmileg megtalálható, és

alapvető elvek és értékek, amelyek sokkal nagyobb időbeli és térbeli tartósságot mutatnak.

Ez nem klasszikus természetjogi tanítás erős metafizikai értelemben. Popescu nem épít fel teljes, suprapozitív természetjogi rendszert, amelyből minden pozitív norma érvényessége következik. De nem a hagyományos pozitívizmus sem. A pozitív jogot egy tartósabb elvekkel rendelkező területen értelmezik és értékelik.

2012-es *esszéje, a Törvényről és értékről különös tekintettel az igazságosságról*, jól mutatja ennek az álláspontnak a két évtizeddel későbbi kitartását. Itt a jogot az **érték és a viselkedés közötti közvetítőként** írja le. Az igazságszolgáltatásnak univerzális és örök dimenziója van, és a különböző jogrendszerek közös rétegéhez tartozik; ugyanakkor az igazságosság ábrázolása személyiek és jogi kultúrák között eltérőek. Ezért a jogfilozófiára és a jogszociológiára egyaránt szükség van az elemzéshez.

Ez a megfogalmazás egy jellegzetes kettős mozgalmat ragad meg Popescu esetében:

univerzalizmus kulturális vakság nélkül, és kulturális érzékenység relativizmus nélkül.

Elismeri a jogi kultúrák közötti eltéréseket, de nem engedi ki, hogy ne léteznek transzkulturális jogi értékek.

4. Általános jogelmélet mint a jogi "állandók" diszciplíniuma

Ez az axiológiai álláspont közvetlenül vezet Popescu *elmélet generală a dreptului* felfogásához.

Kifejezetten megkülönbözteti az általános elméletet az ágazati tudományágaktól. A polgári, büntető- vagy közigazgatási jogot erősen a hely és a történelmi korszak határozza meg. Az általános elmélet ezzel szemben univerzálisabb szintre közelíthető, mert összehasonlítja a hazai, külföldi és nemzetközi jogrendszereket, hogy felfedezze azok közös és viszonylag állandó elemeit.

Az újrapiublikált tanulmányban azt mondja, hogy az általános elmélet alapvető fogalmakat és elveket keres, amelyek a különböző jogrendekben közösek, így szintetikus és globális perspektívát nyújt a jogról.

Ez segít megmagyarázni 1993-as és 2000-es általános elméleti tankönyveinek felépítését. 1989 után nem alakította át a jogtudományt politikai filozófia ágává. A klasszikus elemző témák továbbra is óriási jelentőséggel bírtak: jogi normák, normatív szerkezet, jogrendszer, források, általános elvek, értelmezés és alkalmazás, jogi viszonyok és felelősség.

Például a 2000-es *Teoria generală a dreptului* című művét azért idézik, hogy az általános elvek magas általánosságú elemek, amelyek hosszú idők alatt meghatározzák a jogi normák kidolgozását, fejlesztését, értelmezését és alkalmazását, és amelyek sok jogrendszerben közősek.

Ugyanez a könyv megőrzi a jogi norma és belső szerkezetének hagyományos elemzését. Popescu a diszpozíciót úgy kezeli, mint dinamikusan központi összetevőt, amely meghatározza a jogilag előírt magatartást, megkülönböztetve a viszonylag meghatározott hajlamokat.

Az értelmezés kezelése nem szűken szó szerinti értelmezés. Későbbi jogelméleti anyagok, amelyek Popescut idézik, az értelmezést az intellektuális eljárások együtteseként írják le, amelyeken keresztül egy adott helyzetre alkalmazható normát definiálják és meghatározzák; az értelmezés nemcsak a homályos nyelvezet magyarázatát foglalja magában, hanem az általános megfogalmazások kontextusba helyezését, a tökéletlenségek kezelését és ellentmondások megoldását.

Így a klasszikus általános jogtudomány szintjén Popescu **továbbra is rendszerezett és normaközpontú** marad.

De a "norm-központú" nem ugyanaz, mint a "norm-redukcionista". Későbbi fejlődése folyamatosan a normatív rendszert egyre nagyobb körökbe helyezi: értékekbe, társadalomba, kultúrába, alkotmányos intézményekbe és transznacionális környezetbe.

5. Az elvek köztes pozíciót foglalnak el a pozitív törvény és az értékek között

Az általános elvek tanítása különösen fontos, mert úgy tűnik, hogy az elvek betöltik Popescu normatív és axiológiai elméleteinek összekötő szerepét.

A szabályok elég konkrétan előírják a magatartást az alkalmazáshoz. Az általános elvek magasabb szintű absztrakcióval és kitartással bírnak. Irányba hozzák:

a jog létrehozása, annak fejlődése, értelmezése, alkalmazása és koherens rendszerbe való integrálása.

Ugyanakkor az elvek eszközök, amelyeken keresztül az értékek pozitív jogrendbe lépnek. A földrajzi és időbeli határokról szóló korai tanulmány kifejezetten kijelenti, hogy az elvek túlélhetnek bizonyos pozitív normákon, és előfordulhatnak különböző nemzeti jogrendszerekben. Az emberi jogok és a jogállamiság elv fontos példák erre.

Ez teszi az elveket Popescu elméletének **zsanérkategóriájává** :

A társadalmi viselkedés → → pozitív norma a társadalmi viselkedés →.

2012-ben alkotott jogalkotása, mint az érték és a viselkedés közötti közvetítő, tömör kifejezése ennek az architektúrának.

6. Jogi kultúra: Popescu joggyakorlatának egyik legjellegzetesebb témája

Már az 1990-es évek elején Popescu megtagadja, hogy a jogi modernizációt szövegek másolásának tekintse.

A jog és kultúra kezelésében a jog tükrözi a nép spirituális életének és történelmi tapasztalatának jellemzőit. A jogi kultúrák befolyásolhatják egymást, miközben megőrizték a jellegzetes identitásokat. Kíváncsún tartotta Románia újraintegrációját az európai jogi kultúrába, de figyelmeztetett, hogy ne hanyagolja el a diktatúrát megelőző román alkotmányos hagyományt.

Ez szokatlanul fontos jellemzője elméletének, mert egy harmadik lehetőséget kínál két egyszerű alternatíva között:

nemzeti jogi autarkia, a külföldi befolyás elutasítása, és

mechanikus nyugatosodás, külföldi intézmények másolása a hazai körülményektől függetlenül.

Popescu ehelyett a **jogi kultúra által közvetíthető kritikai fogadtatást** részesíti előnyben.

Felidézi, hogy a totalitárius előtti román alkotmányos és általános jogi gondolkodásnak megvoltak a saját hagyományai az alkotmányos kormányzás, a hatalmi ágak szétválasztásának, és különösen az állam feletti jog előrehaladtságának vagy felsőbbrendűségének gondolatával. Ezért a nyugati befolyásnak 1989 után segítenie kell a jogi kultúra újjáélesztését és fejlesztését, nem pedig a történelmi identitás eltörlését.

Ez a téma később központi szerepet kapott az európai jogi integrációs elméletében.

7. 1993–2001: a jogelmélet szociológiai bővítése

A teljes *Sociologie juridică 1993-as megjelenése, majd 2001-ben egy új Sociologie juridică* megjelenése nem véletlen kiegészítése általános jogtudományának. A hivatalos bibliográfia a jogi szociológiát helyezi a 1989 utáni kutatási programjának középpontjába, az általános elmélet és a jogállamiság mellett.

A kritikai fogalmi mozgalom a következő:

Az érvényesség és normatív struktúra nélkülözhetetlenek, de nem mondják el, hogy a jog valóban működik-e.

Ennek következtében elkerülhetlenné válik a szociológiai kérdés: Mi történik egy szabállyal, amikor belép a társadalmi valóságba? Értik? Elfogadják? Megkerülik? Eszközzelnek? A törvényhozó által előre látott hatásokat vagy nem szándékos következményeket hozza?

1995-ös tanulmányának címe—*Statul de Drept și cercetările socio-juridice contemporane*—már azt mutatja, hogy magát a jogállamiságot társadalmi-jogilag kell tanulmányozni, nem kizárólag alkotmányos szövegek alapján.

Ez egy jelentős elméleti fejlemény. **Írásaiban a jogállamiság fokozatosan átalakul az alkotmányos-normatív modellből alkotmányos-társadalmi jelenséggé, amelynek létezése intézményektől, viselkedéstől, attitűdöktől és kultúrától függ.**

A 2009-es cikk ezt egyértelműen kimondja: önmagában az alkotmány nem hoz létre jogállamisági államot. Popescu ragaszkodik hozzá, hogy az alkotmányos normatív valóságot szembe kell nézni a tényszerű valósággal; a jogállamiság nem csupán normák, sőt alkotmányos normák együttese, hanem egy összetett társadalmi jelenség, amely az alkotmányos gyakorlatot és annak társadalmi tudatosságban tükröződését érinti.

Ez a megfogalmazás nagyon távol áll a formalistas alkotmányosságtól.

8. Az 1998-as monográfia: önkritikus igazságállamiságelmélet

A Statul de drept în dezbaterele contemporane (1998) tűnik a legfontosabb szakmonográfiai alkotásának. Egy későbbi tanulmány, amely kifejezetten idézi Popescu könyvének 146–149. és 167. oldalát, különösen megvilágító annak kevésbé nyilvánvaló elemeivel tekinthetően.

E beszámoló szerint Popescu több belső patológiát azonosított a modern jogállamisági rendszerekben:

a jog eszköztelzése, a törvényhozási infláció vagy a túlzott normativizmus, a "jogtudomány", valamint az új emberi jogok szaporodása és intézményesítése.

Ez elméletileg azért fontos, mert Popescu nem kínált egy naiv tanítást, amely szerint "több törvény = több jogállamiság."

Hangszerelés

A jog elveszítheti a tekintélyt, ha csupán eszközsé válik a politikai harcokban. Ahelyett, hogy a közéletet jogászati racionalitás fegyelmezné, a politikai szereplők stratégiailag alkalmazzák a jogot. Ez a jogosság racionális dimenzióját önkéntes politikai felhasználásra váltja fel.

Itt nyilvánvaló megfordulás van a szocialista jogelméletekre jellemző instrumentális fogalmában: 1989 után Popescu **magát az eszközesítést olyan patológiaként tekinti, amely a jogi autonómiát fenyegeti.**

Törvényhozási infláció

Hasonlóképpen, a jogszabályok megsokszorozása nem automatikusan jogi előrelépés. A szabályok túlzott előállítás megnehezíti azok ismeretét és alkalmazását, és valójában gyengítheti a jog tekintélyét.

Ez előrevetíti későbbi ragaszkodását a jogi bizonyosság, érthetőség és a kodifikáció mellett.

Jogászati

Különösen érdekes a "jogtudomány" bevonása. A jogállamiság növeli a jogi mechanizmusok és bíróságok fontosságát, de a bírósági döntéshozatal maga is túlzóvá válhat. Ezért elutasítja az egyszerű következtetést:

Mivel az ellenőrizetlen politikai hatalom veszélyes, a korlátlan bírói hatalomnak kívánatosnak kell lennie.

A jogállamiság megköveteli a hatalmi hatalom, beleértve az igazságszolgáltatási hatalmat is, korlátokat és ellensúlyokat.

Ez Popescu elméletét alkotmányosan kiegyensúlyozotttá teszi, nem pedig egyenesen bírósági központúvá.

9. Civil társadalom és a közvetítő szféra újjáépítése

Ugyanez a monográfia nagy jelentőséget tulajdonít a civil társadalomnak.

Popescu elemzése szerint a totalitárius állam megsemmisítette vagy magába szívta az egyén és az állam közötti köztes struktúrákat. Ezért a jogállamiság újjáépítése megköveteli ennek a köztes szféra újjáépítését.

Egy későbbi cikk, amely Popescu 167. oldalára hivatkozik, azt a nézetet tulajdonítja neki, hogy a poszttotalitárius átalakulás egy polgári társadalmat igényel, amely mind polgári, mind gazdasági dimenziókat tartalmaz, képes a fejlődésre és önszabályozásra. Az állami beavatkozást korlátozni kell, de az államnak egyidejűleg meg kell teremtenie azokat a feltételeket, amelyek alatt az autonóm civil társadalmi struktúrák konszolidálhatnak.

Ez egy újabb dimenziót ad a jogfogalmához.

A jogok nem elegendőek pusztán függőleges garanciákként, amelyeket az elszigetelt egyének birtokolnak az állammal szemben. **Egy jogállamisági rendnek társadalmi intézményekre van szüksége, amelyeken belül az egyéni autonómia társadalmilag hatékonysá válhat.**

Ennek következtében a sorozat már nem egyszerű:

Egyéni ↔ állam,

De:

Egyéni ↔ civil társadalom ↔, állam.

Ez a liberális alkotmányosság szociológiai mélyülése.

10. Az emberi jogok és a társadalmi állam: fontos feszültség elméletében

Popescu 1990-es évek közepétől végéig terjedő publikációi egy újabb fejlődést tárnak fel. 1996-ban megjelentette *az I diritti umani fra stato di diritto e stato sociale* című művét; 1999-ben egy tanulmány kifejezetten a társadalmi államról, valamint a gazdasági-szociális jogokról szólt.

Ez egy klasszikus elméleti nehézséget vet fel.

Az eredeti liberális jogállamisági elképzelés hangsúlyozza **az állami beavatkozás korlátait**. A klasszikus szabadságjogok korlátozzák azokat a védett szférákat, amelyekbe a közhatalom nem léphet be.

De a gazdasági és társadalmi jogok általában **pozitív állami beavatkozást** igényelnek: oktatás, jólét, társadalombiztosítás, egészségügy, újraelosztás és szabályozás.

Az 1998-as vita pontosan ezt a problémát ismeri el. A jóléti állam alááshatja a jogállamiság hagyományos, korlátozó funkcióját, ha a társadalmi jogokat úgy értelmezik, mint az állami beavatkozás korlátlan bővítését engedélyezi.

Úgy tűnik, Popescu nem úgy tűnik, hogy ezt a társadalmi jogok elutasításával oldja meg. Publikációinak pályája inkább **a jogállamiság és a szociális állam szintézisére mutat**: az aktív közfelelősség elfogadható, és néha kötelező, de jogilag korlátozottnak, jogokon alapulónak, kiszámíthatónak és intézményesen ellenőrzöttnek kell maradnia.

Így a felfogása az államkorlátozás **túlnyomórészt negatív alkotmányosságából** egy összetettebb **társadalmi alkotmányosság felé** fejlődik, miközben továbbra is elutasítja a korlátlan kormányzati beavatkozást.

11. Az első nagy belső feszültség: jogi autonómia kontra társadalmilag célzott jog

Ez adja nekünk Popescu elméletének egyik visszatérő dialektikáját.

A jognak a társadalmi szükségleteket kell szolgálnia. Szociológiai joggyakorlata, későbbi jogtudományi koncepciója kifejezetten elismeri a jogot, mint eszközt, amely hozzájárul a társadalmi változáshoz.

De a jog nem lehet pusztán politikai akarat eszköze.

A különbség úgy tűnik, hogy ez:

a legitim társadalmi funkció jogilag strukturált, értékorientált, alkotmányosan ellenőrzött beavatkozást jelent, amely a társadalmi körülmények ismeretein alapul;

Az eszközzés azt jelenti, hogy a jogi racionalitást alárendeljük a feltételes politikai céloknak.

Ez az egyik oka annak, hogy jogi szociológia szükségessé válik. Meg kell mondania a törvényhozónak, mik az alternatív szabályok társadalmi következményei, miközben az alkotmányos elvek megakadályozzák, hogy ez az empirikus tudás pusztán technokrata társadalmi mérnökséggé alakuljon.

12. Összehasonlítás mint az általános jogelmélet módszere

Az összehasonlító jog egy másik szokatlanul tartós elem.

Popescu elképzelése szerint az összehasonlítás legalább két különálló funkciót lát el.

Először is, ez **episztemológiai**. A jogrendszerek összehasonlításával felfedezzük a különbségeket és a közös szabályosságokat. Ez hozzájárul az igazán általános fogalmak kialakításához.

Másodszor, **gyakorlati-reformista**. Az összehasonlító tudás lehetővé teszi a törvényhozók számára, hogy alternatív intézményeket értékeljenek, és segíti a jogi közelítést és harmonizációt.

A jogról és földrajzi határokról szóló tanulmánya kifejezetten az összehasonlító jogot és a jogszociológiát kiegészítő megoldásként mutatja be. Az összehasonlítás feltárja, mi választja el a nemzeti jogrendszereket, de egyben a közös evolúciós irányzatokat is; általánosabb jogi fogalmakat alapozhat meg, és információt nyújthat a törvényhozóknak alternatív megoldásokról.

Ez tehát nem csupán "külföldi jogi tanulmányok". Ez maga az általános jogtudomány módszerének része.

13. 2004-től kezdve: Találkozás a posztmodernizmussal

A Postmodernismul și dreptul 2004-es megjelenése újabb jele annak, hogy Popescu fogalmi látóköre jelentősen bővült.

Ugyanakkor óvatossá kell lenni a *posztmodern* szóval. Későbbi munkái nem utalnak arra, hogy radikális posztmodern relativizmust, minden normatív alap dekonstrukcióját vagy azt a tézist, hogy a jogi jelentés kizárólag instabil diskurzusokból áll.

Épp ellenkezőleg. 2004 után továbbra is védekezést folytatott:

jogi biztonság, kiszámíthatóság, kodifikáció, egyetemes jogi értékek, alapvető elvek és jogállamiság.

Az ésszerű értelmezés tehát az, hogy **a posztmodernizmus Popescu számára a jogi összetettség, pluralizmus, széttagadás, transznacionalitás és kulturális megkülönböztetés diagnózisát adta, nem pedig okot adott arra, hogy elhagyja a racionalitást vagy az univerzalitást.**

Ez az értelmezés sokkal világosabbá válik a 2013-as "posztmodern jog" és a 2016-os általános elméleti projekt tárgyában.

14. Kodifikáció és jogi biztonság: a pluralizáció ellensúlya

A 2007-es *Codificarea – factor de securitate juridică* című tanulmány azt mutatja, mennyire értékelte Popescu továbbra is a jog szisztematikus dimenzióját.

A jogász jogi biztonságra **való törekvéséből indul**, és a kiszámíthatóságot a jogállamiság alapvető követelményeként azonosítja. A kodifikációt különösen fontos eszközként kezeli ennek a célnak a eléréséhez, sőt, a jogalkotás legmagasabb szintű rendszerezési formájaként. A megfelelő rendszerezés a helyes alkalmazásnak és a társadalmi hatékonyságnak is feltétele.

Ez jelentős, ha a posztmodern és pluralista írásai mellett helyezzük el.

Nem mozdul:

a rend → széttöredezettségtől.

Ehelyett megkérdezi:

Hogyan lehet fenntartani a jogi rendet, a kiszámíthatóságot és az érthetőséget normatív proliferáció, globalizáció és pluralizmus körülött?

Elmélete tehát a **kontrollált összetettség** elmélete, nem pedig a jogi rendetlenség támogatása.

15. 2009: a törvényhozó jogállamiságtól az alkotmányos jogállamiságig

Egy nagyon feltáró szakasz jelenik meg 2009-es cikkében, a *Regimul politic și constituțional din România-ban*.

Popescu különösen Luigi Ferrajoli által vizsgált különbséget tárgyalja a törvényhozó jogállamisági állam és az alkotmányos jogállamiság közötti különbségről.

Az előbbi megfelel a klasszikus modellnek, amelyben a joghatóság elsősorban a jog formális forrásával foglalkozik. Az alkotmányos állam egy második szintet vezet be: maga a jogszabály nemcsak a jogalkotási eljárásra, hanem az olyan alapvető jogokra és hatalmi jogok szétválasztására vonatkozó alapvető elvekre is kiterjedő alkotmányos normáknak válik alávetve.

Az elméleti következmény mélyreható:

Az érvényesség már nem meríthető le a származási vonal által.

Egy törvényt hivatalosan is elfogadhattak, de mégis alkotmányosan hiányosak, mert tartalma sérti a felsőbbrendű normákat.

Popescu felhívja a figyelmet a jogtudomány megváltozott funkciójára ebben az alkotmányos modellben belül. A jogtudomány nem maradhat csupán leíró és magyarázó; az alkotmányos állam kritikus és projektív funkciót ad a jogtudománynak.

Ez az egyik legvilágosabb jele annak, hogy érett elmélete túllépett a klasszikus parancs és érvényesség pozitívizmustan.

Ezt nem természetjogként írnám le, hanem egy **alkotmányosított vagy posztklasszikus pozitívizmus egy formájaként, amely egy axiológiai keretbe ágyazódott.**

16. Európai alkotmányosság és alkotmányosítás

Ugyanez a 2009-es tanulmány egy újabb szintet hoz az elméletbe: az európai jogrendet.

Popescu szerint a román alkotmányelmélet a csatlakozás után nem kezelhető kizárólag a nemzetállamon belül. Az Európai Unió folyamatos alkotmányosításáról, az európai alkotmányosságról, valamint az európai és nemzeti alkotmányos identitások együttéléséről beszél.

Ez egy kétszintes képről való átmenetet jelez –

Állam + belföldi jog—

egy többszintes kép felé—

nemzeti alkotmányjog + európai jog + nemzetközi jog + transznacionális folyamatok.

A fogalmi következmények különösen fontossá váltak a jogi integráció szociológiájában.

17. A jogi átültetések és jogi akkulturáció összehasonlításából

Popescu érett gondolkodását leginkább a 2013-as *Reflecții asupra rolului sociologiei juridice comparative și al studiilor socio-juridice critice în societatea întemeiată pe cunoaștere* című tanulmány mutatja meg.

Külön figyelmet érdemel, mert megmutatja, milyen messzire jutott a tankönyvi általános elméleten.

A poszttotalitárius jogi reform tapasztalatával kezd. Úgy tűnik, hogy a modern vagy fejlett szabályok **nem kívánatos vagy torz következményeket hozhatnak**, ha nem tanulmányozzák társadalmi környezetüket. Ezért az összehasonlító jogi szociológia nemcsak a megfogalmazások összehasonlításához szükséges, hanem a jogi reform működésének előrejelzéséhez.

Ez elutasítja azt, amit szöveges **modernizációnak** nevezhetnénk.

Egy ország nem modernizálja jogrendjét pusztán azzal, hogy olyan törvényeket fogad el, amelyek hasonlítanak Nyugat-Európáéhoz.

Az összehasonlításnak ok-okozati és magyarázónak kell lennie

Popescu az összehasonlító társadalmi-jogi kutatást szisztematikus összehasonlításként írja le, amely a hasonlóságokat és különbségeket keresi, de ugyanakkor a variációk, szabályszerűségek és feltételek okait is, amelyek ezeket a különbségeket eredményezik. A globalizáció és a transznacionális jog egyre szükségesebbé teszi ezt a munkát.

Így az összehasonlító módszertan a leíró összehasonlításból a **jog oksági összehasonlító szociológiájává** fejlődik.

A jogi szociológia reformista jellege érdemnek számít

Nyíltan nem ért egyet azzal a kritikával, miszerint az összehasonlító jogi szociológia hibássá válik, ha a jogi reform felé irányul. Számára magyarázó funkciója jogosan támogathatja a reformot.

Ez kulcsfontosságú a jogi tudományról alkotott érett felfogásának megértéséhez:

A jogi tudás nem értéksemleges szemlélet egy külső jogi tárgyról. Racionálisan részt vehet a jogi intézmények fejlesztésében.

18. Az európai integráció a jogi kultúrák integrációja, nem csupán jogi szövegek

Popescu egyik legerősebb érett tézisei szerint az európai integráció **nemcsak a jogi kultúrákat, hanem a jogrendszereket** is érinti.

A jogi kultúra különbségei befolyásolják a tisztviselők viselkedését, az állampolgárok jogismeretét, a jogkövetéshez való hozzáállást, a bírói vagy nem bírósági vitarendezés preferenciáit, sőt a bírák ideológiai álláspontját is.

Ennek következtében egy importált jogi szabály hivatalosan is bekerülhet a törvénykönyvbe, miközben társadalmilag hatástalan marad.

Popescu a jogi akkulturáció szociológiájára támaszkodik ahhoz, hogy ragaszkodik hozzá, hogy jogi szövegek módosítása hatékony végrehajtás nélkül kevés szociológiai értékkel bír.

Ez fontos előrelépés a korai 1990-es évekbeli figyelmeztetéséhez képest, amely a mechanikus nyugatosodás elleni figyelmeztetését követte.

A 2010-es évekre az állítás kidolgozott elméletté vált:

Jogi integráció = normatív átadás + intézményi alkalmazkodás + kulturális fogadtatás + társadalmi hatékonyság.

19. A jogi átültetésekről szóló elmélete

Popescu ennek megfelelően szkeptikus a jogi átültetések automatikus sikerével szemben.

Hangsúlyozza, hogy a jogi rendszerek nem autonóm gépek, amelyekbe egyszerűen beilleszthetők egy idegen komponens. A sikeres átültetéshez kompatibilis környezeti feltételek szükségesek. Az összehasonlító irodalomra támaszkodva beszél arról, hogy szükség van egy bizonyos közös racionalitásra a donor-befogadó rendszerek között, és megjegyzi az európai jog racionalitása és a nemzeti jogrendek esetleges ellentéteit.

Ez egy kifinomult pozíciót teremt a jogi átültetés vitában a két klasszikus véglet között.

Nem mondja, hogy a legális átültetések lehetetlenek.

Azt sem mondja, hogy a jogot a társadalomtól függetlenül lehet átültetni.

Tézise feltételes:

Az átültetések működhetnek, de sikerük attól függ, hogy milyen intézményi, társadalmi és kulturális környezetbe kerülnek.

Ezért a jogi kultúra fogalma nem díszítő. A jogi változások magyarázó tényezőjévé válik.

20. A jogi kultúra működőképes társadalmi-jogi fogalommá válik

Ez a fejlemény csúcspontja a 2017-es *Cultura juridică* című cikkben.

A publikált absztrakt és a későbbi források, amelyek idézik a 17. oldalt, Popescunak tulajdonítják azt az elképzelést, hogy a jogi kultúra **létfontosságú elem a jog és a jogrendszerek működésének társadalmi körülményeinek meghatározásában**. Ez segít megmagyarázni, mikor, miért és hol használnak az emberek jogot, jogi intézményeket, bíróságokat, alternatív intézményeket – vagy egyáltalán nem használnak intézményt.

Ez jóval gazdagabb, mint a jogi kultúra és a "jogi szabályok ismerete" összehangolása.

A jogi kultúra magában foglalja a rendelkezéseket a következők felé:

hatáskör, intézmények, megfelelés, pereskedés, jogok, bíróságok és a törvény alkalmazásának helyénvaló.

Ezért közvetít a következők között:

A könyvekben és a társadalmi cselekvésben való jog.

Popescu 2012-es hozzájárulása, a *Legal Culture: A Key Concept for Research on the European Integration of Law* megmutatja, mennyire szorosan kapcsolta ezt a kulturális elméletet az európai integrációval.

21. A jogász mint tolmács, kritikus és résztvevő a társadalmi változásokban

A 2013-as tanulmány második fele talán Popescu legkifejezettebb, érett jogtudományi episztemológiáját dolgozza ki.

Azt az álláspontot emeli fel, hogy a jogelméleti szakember feladata nem redukálható az értelmezésre. A jogosnak a jogot társadalmi környezetében is tanulmányoznia kell, befolyásolnia kell a jog kialakulását, és segítenie kell a jogot társadalmi átalakulás eszközeként alkalmaznia. A kritikai jogelméletet a hagyományos jogi dogmatika és a társadalomtudományok közé helyezi.

A jogtudomány tehát három különböző funkciót lát el:

leíró/magyarázó, a meglévő jog megértése;

kritikus, hiányosságokat, ellentmondásokat és kóros következményeket azonosítva;

prospektív/projektív, előre látva a következményeket és hozzájárulva a jobb jogi értelmezéshez.

A "jövőbesi" elem különösen érdekes, mert egy átalakított politikai kontextusban újra összekapcsolódik a jogi előrejelzés iránti sokkal korábbi érdeklődésével.

2013-ban a diagnózis alapja a prognózisnak: a társadalmi-jogi kutatásoknak szükséges, hogy előre lássuk a reform következményeit.

Ez kiváló példa a **módszer folytonosságára és a normatív keretrendszer diszkontinuitására**.

22. Egy különösen fejlett tézis: a jog maga is okozhat társadalmi rendetlenséget

Az érett mű egyik legerősebb része a posztoszocialista anomiót érinti.

Popescu azt a lehetőséget tárgyalja, hogy az átmeneti válságot nem szabad egyszerűen átmeneti, törvényen kívüli patológiaként kezelni. A rosszul megtervezett jog maga **is az anomia generálójává** válhat, lehetővé téve, hogy egy átmeneti patológia állandóvá és intézményesen reprodukálhatóvá váljon.

Ez elméletileg jelentős.

Egy egyszerű instrumentális elmélet feltételezi:

A társadalomnak problémája van, → a törvényhozás törvényt hoz, → a törvény orvosolja a problémát.

Popescu érett szociológiája lehetővé teszi a sokkal összetettebb ok-okozati láncot:

A társadalomnak problémája van, → a törvényhozó beavatkozik, → a jogi beavatkozás ösztönzőket, elvárásokat és intézményeket változtat, → nem kívánt hatások jelennek meg, → a diszfunkcionális jog képes megismételni vagy fokozni az eredeti problémát.

A jogrend tehát egyszerre **függő és független** változó a társadalmi változások magyarázatában.

Ez az érett jogtudományának egyik leghitelesebb szociológiai eleme.

23. A 2016-os általános elmélet és a jogi pluralizmus felé való fordulás

Egy utolsó jelentős fejlemény látható a *Teoria generală a dreptului colectivă*-ban. *Curs universitar* 2016-ban, amelyet Sofia Popescu és több kollégája írt, és amelyet tudományos szakképzettsége alatt írtak ki.

Szükséges egy feltétel: mivel ez egy **kollektív mű**, és a kiterjedt bemutató részben Ion Craiovan leírása a programról, nem szabad minden megfogalmazást személyesen Popescuhoz kötni. Mindazonáltal fontos bizonyítéka annak a általános jogtudományi koncepciónak, amelyhez érett szellemi programja kapcsolódik.

A kurzus az általános elméletet az általánosság és integralitás keresésének tekinti. A jog egyidejűleg:

egy konkrét normatív rendszer, egy társadalmi élet feltétele, egy kulturális és civilizációs jelenség, a jogi gondolkodás kifejezése, egy entitás az értékek világában és egy kortárs társadalmi tény. A normatív elem továbbra is a **mag**, de tényeket, kapcsolatokat és fogalmakat be kell vonni, ha az egész jogi jelenséget meg akarjuk érteni.

Ez szinte programozott nyilatkozata annak az integratív jogtudománynak, amelyre Popescu évtizedek óta haladt.

A globalizáció megváltoztatja a jogtudomány szintjét

A 2016-os program arra kéri az általános elméletet, hogy megjegyezze a helyi, regionális, kontinentális és globális normatív szinteket.

A modern állami jog már nem számít kimerítő paradigma

Még feltűnőbb, hogy a kurzus azt állítja, hogy egy valóban általános joggyakorlat nem feltételezheti, hogy a modern állami jog kimeríti a jog jelenségét. A kortárs társadalmak többféle normatív rendet és transznacionális formációt tartalmaznak.

A jogi pluralizmus nyíltan belép

Ezért az általános elméletet arra kéri, hogy tanulmányozza a jogi pluralizmust, a multikulturalizmust és a jogi hagyományokat és kultúrákat átívelő összehasonlításokat. Az általánosítás továbbra is szükséges, de az univerzális nem épülhet fel azzal, hogy figyelmen kívül hagyjuk a helyi és a sajátosságot.

Ha óvatosan kezeljük a kollektív szerzőség miatt, ez a 90-es években kezdődött fejlődés legtávolabbi pontja.

24. Az elméleti evolúció szerkezete

Dimenzió	Korai 1989 utáni pozíció	Érett fejlődés	A változás jellege
Jog és állam	Az államnak alá kell rendelnie a jognak; az egyéni autonómiához korlátozott a közhatalom	Az alkotmányos, európai és transznacionális szintek korlátozzák és kapcsolatba lépnek az állammal	A nemzeti alkotmányosságtól a többszintű alkotmányosságig
Jogszerűség	A jog felsőbbrendűségét; a formális és tárgyi szempontokat össze kell vonni	Az alkotmány lényegi érvényességi követelményeket szab; a társadalmi hatékonyság is számít	Az integrált jogosságtól az alkotmányosított és társadalmilag hatékony jogszerűségig
A jog ontológiája	Normák, jogrendszer, elvek	Normatív alapértékek, intézmények, viselkedés, kultúra és társadalmi kapcsolatok	Normaközpontútól az integratív joggyakorlatig
Értékek	Univerzális értékek és tartós elvek	Az igazságszolgáltatás egyetemes maradt, de különböző jogi kultúrák értelmezik	Az univerzalizmus inkább kulturálisan reflexív, mint elhagyatottvá válik
Szociológia	Különálló, de kiegészítő jogász-szociológiai tudományág	A szocio-jogi elemzés nélkülözhetlenné válik a jogalkotás, az integráció és a jogi reform számára	A szociológia a kiegészítőből a központi módszertani komponensre lép
Összehasonlítás	Fedezze fel a rendszerek közötti közös fogalmakat és különbségeket	Az összehasonlító jogi szociológia az okokat, átültetést, konvergenciát és nem kívánt következményeket vizsgálja	A doktrínális összehasonlítástól a magyarázó összehasonlító szociológiáig
Jogállamiság	Egyéni autonómia, jogok, elkülönülés és állami önkorlátozás	Civil társadalom, társadalmi jogok, alkotmányos kultúra,	A liberális intézményi modellről a társadalmi alkotmányosságig

Dimenzió	Korai 1989 utáni pozíció	Érett fejlődés	A változás jellege
Jogtudomány	Általánosítás és szisztematikus magyarázat	európai integráció és társadalmi hatékonyság Leírás + kritika + prognózis + részvétel a racionális jogi reformban	Erős projektív fordulat
Jogi bizonyosság	Klasszikus normatív rendezés	A törvényhozási infláció és pluralizáció válaszában hangsúlyt fektetnek a kodifikációra és kijósolhatóságra	A klasszikus rendszerszintű értékek megmaradnak
Jogi pluralizmus	Az állami jogrendszerek továbbra is elsődleges egységek maradnak	Helyi, nemzeti, európai, globális és kulturálisan eltérő normatív rendek lépnek be a jogtudományba	Az állami jog minősített decentralálása

25. Mi nem változott?

Ez a kérdés majdnem olyan fontos, mint az, ami történt.

Először is, soha nem hagyta el a jogi normativitást

Még szociológiai és kulturális fordulátának csúcsán sem olmulik fel a jog politikába, társadalmi viselkedésbe vagy diskurzusba. A normák, elvek, jogi felelősség, rendszeresség és jogi érvényesség továbbra is nélkülözhetetlenek.

Másodszor, soha nem hagyta fel a jogi bizonyosságot

A törvényhozási infláció miatti aggodalma és a 2007-es kodifikáció védelme továbbra is elkötelezettséget mutat a stabilitás, a kiszámíthatóság és az érthetőség iránt.

Harmadszor, soha nem hagyta fel az univerzalitást

Még a multikulturalizmusról és a jogi pluralizmusról beszélve is Popescu megőrzi az alapvető értékeket és elveket, amelyek átlépik kulturális és nemzeti határokat. Univerzalizmusa egyre inkább minősített, összehasonlító és történelmileg megalapozottabb, de nem tűnik el.

Negyedszer, továbbra is gyanakvó maradt az instrumentalizmussal szemben

A jog hozzájárulhat a társadalmi reformokhoz, de normatív autonómiája nem redukálható jogosan politikai célszerűségeire.

Ötödszer, az általános jogtudomány rendszerszintű ambíciója megmaradt

Még a 2016-os pluralista felfogás is megőrzi az **általánosítás törekvéseit**. A pluralizmus lényege nem az, hogy az általános elmélet lehetetlenné váljon, hanem hogy egy szélesebb jogi jelenségvilágból kell általánosítani.

26. Öt központi elméleti feszültség Popescu érett rendszerében

Ezek a feszültségek különösen hasznosak abban, hogy szélesebb jogi irányzatok közé helyezzük őt.

Univerzalizmus kontra kulturális pluralizmus

Popescu egyidejűleg állítja, hogy az olyan alapvető értékek, mint az igazságosság és a szabadság, átlépik a határokat, és hogy a konkrét jogi kultúrák eltérnek.

A feszültséget úgy oldja meg, hogy **megkülönbözteti az egyetemes irányultságokat a kulturálisan változó intézményi megnyilvánulásoktól**. Lehet általános elkötelezettség a jogok vagy igazságosság iránt anélkül, hogy mindenhol azonos intézményekre lenne szükség.

Jogi bizonyosság kontra posztmodern pluralizáció

Elismeri a széttagadást, a globalizációt, a szabályozás többretegét és a jogi pluralizmust, de inkább rendszerezéssel, kodifikációval és kiszámíthatósággal válaszol, mintsem a határozatlanságot ünneplné.

"Posztmodernizmusát" ezért **a klasszikus jogi rendigény mérsékel**.

Az állam önkorlátja kontra a társadalmi állam

A negatív jogok állami hatalom korlátozását követelik; a társadalmi jogok gyakran igénylik annak aktiválását.

Popescu pályája alkotmányosan korlátozott társadalmi államot keres: a közbeavatkozás jogos, ha jogokon alapul és jogilag ellenőrzött, de a korlátlan vezetői beavatkozás veszélyezteti a jogállamiságot.

Igazságszolgáltatás alkotmányossága kontra jogászati

Az alkotmányfelülvizsgálat védi a jogot a politikai hatalommal szemben. Mégis, a jogalkotás túlzott hatáskört bízhat a bírákra.

Ezért az igazságszolgáltatási hatalom szükséges, de nem normatívan önigazoló pusztán azért, mert igazságszolgáltatás. Ez egy meglehetősen kifinomult fék- és egyensúlyelmélet.

Jogi reform kontra jogi autonómia

A jognak meg kell felelnie a társadalmi problémákra, de a politikai eszközök ártani a jogi racionalitást.

A megoldás a **tudásalapú reform, amelyet elvek korlátoznak: a** szocio-jogi kutatás empirikus tudást nyújt, míg az alkotmányosság, a jogok és a jogi biztonság korlátozza az eszközök választását.

27. Sofia Popescu jogi pozitivista volt?

Csak jelentős képzeléssel.

Általános elméleti könyvei megőrzik a kontinentális analitikus pozitívizmus számos jellemzőjét: jogi normát, érvényességet, rendszerszintű szerkezetet, forrásokat, állami szerkezetet, értelmezést, jogi felelősséget és kodifikációt.

De a **szigorú pozitívizmus nem írja le megfelelően érett elméletét**, mert:

a törvény rendszerszinten kapcsolódik az univerzális értékekhez;

az általános elvek nagyobb tartóssággal bírhatnak, mint az egyes pozitív normák;

a formális törvényi érvényesség az alkotmányosság szerint nem elegendő;

a jogtudomány kritikus, valamint leíró funkcióval bír;

a jogot szociológiailag kell tanulmányozni;

a jogi kultúra befolyásolja a jogi működést;

és a végső szakaszra maga az állami jog már nem feltétlenül a jogi rend kimerítő modellje.

Nem szabad egyszerűen természetjog-elméleti elméletként is leírni. Nem egy teljes jogrendszert nem merít transzcendens erkölcsi állításokból.

Nem is tiszta jogi szociológus, mert soha nem redukálja a jogot megfigyelhető viselkedésre.

A legmegfelelőbb analitikus leírás tehát valami ilyesmi:

egy integratív, alkotmányos és szociológiailag megalapozott jogtudomány, amely pozitivista-rendszerszintű magot tart fenn, de azt axiológiai, összehasonlító és kulturális jogelmélettel veszi körül.

Későbbi munkáihoz jogosan hozzá lehet tenni **mérsékelt jogi pluralizmust**.

28. Mennyire volt radikális elméleti változása 1989 után?

Három változási fokot választanék meg.

Politikai-alkotmányos szinten a változás radikális volt. Az állam, a jogosság és a politikai vezetés szocialista fogalma eltűnik az 1989 utáni elméleti szókincsből, helyét a jogállamiság, az emberi jogok, a civil társadalom, a kormányzás korlátai és az európai alkotmányosság veszi át. A hivatalos bibliográfia ezt a szakítást egyértelművé teszi.

Módszertani szinten a változás evolúciós volt, nem abszolút. Az összehasonlító jog, jogszociológia, prognózis, értékek és kultúra korábbi munkáiban előzményeket kaptak. Jelentősen kibővítették és felszabadultak korábbi ideológiai kereteiktől.

Az általános jogászati építészeti szintjén a változás kumulatív volt. A normát és a jogrendszert nem vették fel. Fokozatosan új rétegeket adtak köréjük.

Így az ő útja sématicusan így ábrázolható:

norma → norma + elv → norma + elv + érték → norma + érték + alkotmányos korlátozás → norma + alkotmányosság + társadalom → norma + társadalom + kultúra → többszintű és plural jogi rend.

De fontos, hogy a korábbi kifejezések a későbbi formulában maradnak.

29. Legeredetibb hozzájárulása: nem egyetlen új axióma, hanem egy jellegzetes szintézis

A jogászokhoz képest, akik egyetlen, erősen egyénileg elkülönült filozófiai rendszert építettek fel, Popescu eredetisége nem egy teljesen példátlan mesterfogalom kitalálása, inkább a **román jogtudományban gyakran szétválasztott területek szisztematikus szintézise**.

Legerősebb 1989 utáni hozzájárulása valószínűleg a következő kapcsolatok között van:

általános jogelmélet → jogállamiság → jogszociológia → összehasonlító jog → jogkultúra → európai jogi integráció.

A jogi átültetési probléma megmutatja, hogyan illeszkednek ezek egymáshoz.

Egy norma a hazai források szerint érvényes lehet. De az, hogy a kívánt hatásokat hozza, az intézményektől és a jogi kultúrától függ. Az összehasonlító szociológia képes azonosítani a sikeres fogadtatás feltételeit. Ezért az európai integráció nem érhető el pusztán szövegek

másolásával. Mégis, a transzplantáció szociológiai sikere önmagában nem elegendő annak megállapítására, normatívan kívánatos-e: az alkotmányos elvek, emberi jogok és jogi értékek továbbra is értékelési kritériumok maradnak.

Ez egy valódi , **többdimenziós elmélet a jogi változásról.**

30. A legmélyebb fejlődés: a "törvény alatti államtól" a "társadalomba ágyazódott jogig"

A legfontosabb általános változást talán egyszerűbben lehet megfogalmazni.

Az 1990-es évek elején az alapvető probléma a következő:

Hogyan lehet az államot alárendelni a törvénynek a totalitarizmus után?

A 2010-es évekre a probléma sokkal szélesebb körűvé vált:

Hogyan működik valójában a jog a társadalomban, kultúrában, alkotmányos struktúrákban, európai integrációban és a transznacionális normatív rendekben, és hogyan értheti meg és fejlesztheti ezt a működést anélkül, hogy feláldozná az alapvető értékeket vagy a jogi biztonságot?

Ez egy jelentős elméleti fejlődés.

Mégsem történik intellektuális átalakulás egy teljesen zárt jogtudományból annak ellentétévé. Popescu érett munkásságát inkább egy **terjeszkedő-koncentrikus modellként** értelmezhetjük. A középpontban marad a jogi norma és annak rendszerszintű rendje. Körülötte elvek és értékek állnak; ezek körül alkotmányosság és jogok; aztán társadalmi kapcsolatok és civil társadalom; aztán jogi kultúra és összehasonlító szociológia; végül európai, transznacionális és plural normatív környezetek.

Az eredmény sem tiszta jogi pozitivizma, sem természetjog, sem klasszikus jogszociológia, sem radikális posztmodernizmus. Ez egy **mérsékelt posztpozitívista, integratív általános jogtudomány**, amelynek jellegzetes célja a jog jogosságának – normativitás, kiszámíthatóság, felelősség és rendszer – megőrzése, miközben felismeri, hogy semmilyen megfelelő jogelmélet nem tudja elszigetelni ezt a jogosságot az értékektől, társadalomtól, kultúrától és a jog egyre többreterjedőbb környezetétől.

Ebben az értelemben Sofia Popescu 1989 utáni pályája az egyik legvilágosabb román példa a jogelmélet szélesebb közép- és kelet-európai átalakulására: az **államközpontú és politikailag instrumentális jogossági koncepciótól az alkotmányosság felé, majd az alkotmányosságon túl, amely szűklátóan elképzelte a jog szociológiai, kulturális, összehasonlító és többszintű megértését – anélkül, hogy feladnánk az általános jogelmélet klasszikus törekvését, hogy tartós fogalmakat és elveket azonosítsunk.**

Gheorghe Boboș jogelmélete

Kérjük, részletesen írja le és elemezze Gheorghe Bobos jogelméletének 1989 után megjelent tanulmányaiban és könyveiben megjelent elemeit, valamint lehetséges fejleményeit és elméleti változásait ezen a területen.

Gheorghe Boboș különösen érdekes példa a román jogelméleti alkotók körében 1989 után, mivel posztkommunista munkája **nem** jelent teljes elhagyást a 1989 előtt kidolgozott fogalmi rendszertől. Inkább **szelektív rekonstrukcióként érthető**. Az alapfelépítés meglepően stabil marad: a jog történelmileg kondicionált normatív jelenség; az állam és a jog funkcionálisan elválaszthatatlan; a jogi érvényesség szorosan kapcsolódik az állam intézményesítéséhez és a kényszerítő garanciához; és a társadalmi és gazdasági viszonyok továbbra is alapvető magyarázó változók. Ugyanakkor 1989 után Boboș beépíti – vagy bizonyos esetekben rehabilitálja – a természetjogot, az emberi jogokat, a Mircea Djuvarát, az alkotmányosságot, a jogállamiságot, a bírósági felülvizsgálatot, a jogtudományt mint a jog kreatív forrását, a doktrínák autonómiáját, európai integrációt, civil társadalmat és nem állami kormányzati formákat.

Ezért érett álláspontját **államközpontú, intézményi pozitív jogelméletként jellemezném, amelyet szociológiai, történelmi és axiológiai összetevők** gazdagítanak. Ez sem kelsen-tiszta normativizmus, sem természetjogelmélet, sem szigorú szociológiai jogtudomány. Jellegzetessége, hogy megpróbálja ezeket a dimenziókat össze egy átfogó *Teoria generală a statului și dreptului* keretében.

Fontos forráskritikus minősítés is létezik. Boboș 2008-as kurzusjegyzetei karrierje különböző szakaszaiban fogalmazott anyagokat tartalmaznak, beleértve a terminológiát és fogalmi sémákat, amelyek egyértelműen megőrzik a régebbi rétegeket. Ezért a 2008-as jegyzetekben megjelenő mondat nem tekinthető automatikusan 2008-as újításként. A legbiztonságosabb módja a fejlődésének rekonstrukciójának, a publikációs sorozatnak, az 1989 utáni intézményi változásokról szóló explicit megjegyzéseinek és az eltűnés, megmaradó vagy új funkció kapó fogalmaknak összehasonlítása.

Az 1989 utáni korpusz és annak kronológiája

A pálya szinte azonnal a politikai változás után kezdődik. 1990-ben Boboș megjelentette *a Despre legătura dintre stat și drept* című művet; 1991-ben Mircea Djuvara általános jogelméleti felfogásáról írt, és az európai jogi oktatásról beszélt; 1992-ben általános elméleti kurzust, egy *De la dreptul natural, la drepturile omului* című cikket, valamint egy tanulmányt az emberi és kisebbségi jogokról; 1993-ban pedig tudományként foglalkozott a jogrendszerrel és a jogi

oktatással az európai integráció feltételei között. Így az 1989 utáni első évek mind a **folytonosságot** – az állam-jog kapcsolat központi marad –, valamint az **intellektuális horizont feltűnő** megnyitását mutatja a természetjog, jogok, a prekommunista román jogtudomány és Európa felé.

A szisztematikus szakaszt a *Teoria generală a dreptului* (1994) és annak későbbi 1999-es kiadása képviselte; a *Răspunderea, responsabilitatea și constrângerea în domeniul dreptului* című monográfia 1996-ból, amelyet Gheorghe Vlădica-Rațiu-val írtak; későbbi szintézisek az államról és a jogról; a 2005-ös Boboș–Buzdugan kötet; *Statul și dreptul în civilizația și cultura universală* 2006-ból; valamint a Boboș–Buzdugan–Rebreanu *Teoria generală a statului și dreptului* 2008-ból, amelyet későbbi kiadások/kiadások követtek. A 2006-os könyv díjat kapott a Román Jogtudósok Szövetségétől.

Ez a kronológia elméletileg jelentős. Az 1990-es évek elején a *Teoria generală a dreptului* cím arra utalhat, hogy a jogelmélet elszakadt a régi szocialista diszciplínium "állam és jog" kombinációjától. Boboș végül pontosan ezt a következtetést elutasította. A clujsi szimpóziumokon és a *Pentru o teorie generală a statului și dreptului* című művében védte a két terület egységét, és tagadta, hogy az állam és jog általános elmélete kifejezés pusztán a szocializmus ideológiai találmánya lenne. A későbbi román tudományok ezért egy kifejezetten **Cluj iskoláról** beszéltek, amely Boboșhoz kötődik, és amelynek általános jogelmélete elválaszthatatlan az államelmélettől, szemben a bukarest-vonalkal, amely különösen Nicolae Popához kötődik.

Ez fontos a "változás" értékeléséhez: Boboș 1989 után nem lépett át az államelméletről autonóm jogelméletre. Ehelyett a régi államjog egységének új, **nem szocialista igazolást adott** a régi államjog egységének.

A jog fogalma: egy intézményi mag, amelyet filozófiai és szociológiai dimenziók vesznek körül,

Boboș egy szokatlanul feltáró különbséggel kezdődik a drept filozófiai és jogi értelemei között. Filozófiailag a jog/jog az igazságosságot és egyenlőséget jelenti – azt a kötelességet, hogy mindenki megadja vagy ismerje el, ami nekik való vagy jár. Jog szempontjából azonban az objektív jog az egyénekre és közösségekre erőltetett normák összessége, egyes esetekben az állam kényszerítő ereje révén; a szubjektív jogok azok a jogvédő jogok, amelyeket a konkrét jogi kapcsolatokban résztvevők egymástól igényelhetnek. A szubjektív jogok tehát az objektív jogból erednek.

Ez már megmutatja, miért nem elég pusztán Boboșot jogi pozitivistának nevezni. Kifejezetten megtartja az **igazságosság elő-pozitív elképzelését**, mégis ez az elképzelés önmagában nem határozza meg a jogi érvényességet. Az igazságosság filozófiai eszme valamit elárul arról, hogy a jognak mit kellene lennie; a pozitív jog megmutatja, hogy valójában a normák irányítanak igazat. Valóban, Boboș megjegyzi, hogy a pozitív jog külső engedelmisséget követel anélkül, hogy feltétlenül belső erkölcsi egyezést követelne, miközben az egyéneknek szabadon tartják a meglévő jogot kritizálni és annak módosítását szorgalmazzák.

Ez egy kifinomult megkülönböztetés. Ezért nincs azonosítva a jogszerűség és az erkölcsi igazság. Egy norma tartozhat a pozitív joghoz még akkor is, ha az állampolgár erkölcsileg bírálja azt. Ugyanakkor nincs olyan állítás sem, hogy a jogtudománynak közömbösnek kellene

lennie az igazságszolgáltatás iránt. Az eredmény egy **intézményi pozitívizmus, amely külső axiológiai nézőponttal** kombinálódik.

Boboş egy második megkülönböztetést is hozzász. Az objektív jognak statikus dimenziója van – forrásai, beleértve a normatív aktusokat, a szokásokat és az igazságszolgáltatási gyakorlatot –, valamint dinamikus dimenziója – azok a folyamatok, amelyekeken keresztül a jog megvalósul, és a joghatóságok, amelyek képesek annak megvalósítására. Azt is elismeri, hogy a jogot fogalmak és logikai technikák konstrukciójaként lehet értelmezni, nem csupán parancsok összesítését. Így a jog normatív anyagot, intézményeket, folyamatokat, fogalmakat és gyakorlatokat tartalmaz.

Ez a jogfogalmának sokkal szélesebb körű felépítést ad, mint a klasszikus parancselmélet. A kényszerítés továbbra is fontos, de a jog nem redukcióra redukálódik; az intézmények, a koncepcióalkotás, értelmezés és megvalósítás mind a jogi jelenség alkotóelemei.

Az államjog-kapcsolódás: Boboş rendszerének központi tézise

Boboş egész elméletének legstabilabb eleme az **állam és a jog elválaszthatatlansága**. Késői megfogalmazása rendkívül világos. Az állam mint politikai szervezet "magában foglalja" a jogot politikai irányítás eszközeként, míg a jog az állami tevékenység egy aspektusa. A jog érvényessége abból fakad, hogy az állam akaratának kifejezése van, amelyet egy nép vagy nemzet közös életének legfőbb szervezőjeként értelmeznek, és az alkalmazás állami kényszerítés garantálja.

Ha ez mind lenne, Boboş közel állna egy erősen államközpontú jogi pozitívizmushoz. De azonnal bevezeti a kölcsönös állítást: **a jog viszonylagos függetlenséggel rendelkezik az államtól**, mert maguk az állami szervek kötelesek a jogi normákon belül cselekedni. Ezért feltárja a fogalmát: a jog egy értelemben "etatizált" – az állam által teremtett és garantált –, miközben az állami cselekvés egy része egyszerre "normatizálódik", azaz jogilag szabályozott tevékenységgé alakul.

Ez a reciprocitás kulcsfontosságú. A képlet nem egyszerű:

Állami → törvény.

Ez közelebb áll a következőkhöz:

Az állam → törvénye jogilag korlátozott állam→

Az állam szükséges a pozitív jog intézményi létezéséhez és hatékonyságához, de ha létrejött, a jog visszareagál az államhatalomra, és jogi korlátokat teremt az azt létrehozó szervek számára. Ez lehetővé tette Boboş számára, hogy megőrizze az állam és a jog egységét, miközben alkalmazkodott az 1989 utáni **Rechtsstaat/stat de drept** eszméhez.

Ennek következtében az 1989 utáni felfogása nem a statizmus elhagyásának minősül. Pontosabban a **statizmus alkotmányosítása**.

"Konstans" és történelmi változékonyság

A cluj hagyomány különösen jellemző eleme az **állam és a jog "állandóságai" vagy "állandóságai"** elmélete. A terminológiát magát nem Boboş találta fel—fontos előzmények vannak Edmond Picard, Mircea Djuvara és román jogtudomány —, de Boboş a tartósság és a történelmi variáció kapcsolatát az általános elmélet egyik fő szervező elvévé teszi. 1999-es szövege és későbbi clujsi tananyagai megkülönböztetik a jog tartalmában, a jogi "adott" (*datul dreptului*) és a jogi gondolkodás fogalmi apparátusában az állandókat.

A fontos állítás nem az, hogy azonos szabályok ismétlődnek a történelem során. Boboş kifejezetten elismeri, hogy a különböző társadalmak nem birtokolhatnak azonos jogrendszerekkel. A tartósság **magasabb szintű absztrakcióban történik**: a jogi kapcsolatok tartalmazznak alanyokat, jogokat és kötelezettségeket, tárgyakat, valamint a jogi jóváhagyásra való hajlamot; az emberi interakció visszatérő formái jogi "adottságot" biztosítanak; és a jogi gondolkodás viszonylag tartós kategóriákat alkalmaz, annak ellenére, hogy konkrét tartalmuk történelmi változatossága van.

Hasonlóképpen, az államnak történelmileg is megmaradt elemei vannak, mint a terület, a népesség és a közhatalom. Politikai-jogi értelemben a hivatalos hatalom intézményesítése alapvető, és Boboş későbbi megfogalmazásában maga a hatalmi ágak szétválasztása viszonylag állandó szerkezeti elvvé válik a modern államban.

Ez a "állandók/változók" séma elméletileg fontos, mert két véglet között közvetít. Az időtlen természetjogi eszencializmussal szemben Boboş hangsúlyozza a történelmi változást. A radikális historicizmussal szemben ragaszkodik hozzá, hogy a civilizációk közötti összehasonlítás lehetséges, mert bizonyos relációs és fogalmi struktúrák visszatérnek. Az általános jogelmélet pontosan az a tudományág, amely elvonja ezeket a tartós struktúrákat a változó pozitív rendszerektől.

Ez azt is megmagyarázza, miért foglal el olyan nagy helyet a történelem elméleti munkájában: **az általános elmélet történelmi variánsságon keresztül fedezi fel az invariánst.**

Általános jogelmélet mint szintetikus és módszertani tudomány

Boboş számára az általános jogelmélet nem csupán a definíciók bevezető katalógusa. **Szintetikus és módszertani funkciót** lát el az ágazati tudományokhoz viszonyítva. A jogi tudományágak diverzifikációját módszertani integrációval kell ellensúlyozni. Az általános elmélet így közös fogalmakat és kutatási stratégiákat kínál, amelyek lehetővé teszik, hogy a különböző ágakat egy jogi rend részeként értelmezzük.

Későbbi kurzusának episztemológiai szakaszai meglehetősen összetettek. A jogi kogníciót nyelvi jeleken keresztül közvetíten, és megkülönbözteti azokat a műveleteket, mint a leírás, definíció, felosztás, osztályozás, absztrakció, általánosítás és különkiadás. A jogi fogalom tehát nem csupán egy címke valami olyasmire, amit azonnal a valóságban adnak; ez egy strukturált intellektuális eszköz, amelyen keresztül a jogi valóságot rekonstruálják.

Még fontosabb, hogy Boboş kifejezetten elutasítja a módszertani elszigeteltséget. A jogi jelenség normatív, szociológiai és pszichológiai vonatkozásokkal bír; a konkrét szociológiai vizsgálatok, a jogalkotás és közintézmények hatékonyságának vizsgálata, kvantitatív

információk, matematika és demográfiai módszerek mind hozzájárulhatnak a jogi kutatásokhoz.

Ez jelentős távolságot teremt egy olyan "tisza elmélettől", amely elszigetelné a normákat a társadalmi valóságtól. Jogi elmélete alapvetően **többszintű**:

a normákat normákként kell elemezni; társadalmi feltételeiket és hatékonyságukat empirikusan kell vizsgálni; fogalmaikat logikusan kell rekonstruálni; és értékeiket filozófiailag kell vizsgálni.

Ez a kombináció az érett rendszerének egyik legerősebb jellemzője.

Jog és társadalmi valóság: a materialista réteg kitartása

Boboş korai intellektuális formációjának egyik legvilágosabb kontinuitása az a felvetés, hogy a jogi normákat nem lehet függetlenül megérteni az általuk szabályozott anyagi és társadalmi viszonyoktól. Még a 2008-as kurzusjegyzetekben is kijelenti, hogy a normák nem léteznek "önmagukban", elkülönülve az anyagi léteztől; ezek viszonylag stabil társadalmi viszonyokat szabályoznak és szabályoznak, valamint védik az adott társadalmi-gazdasági rendszerben kiválasztott értékeket.

2011-es *De la economie la politică, stat și drept* című tanulmánya még egyértelműbbé teszi ezt az oksági építészetet. Az emberi szükségletek gazdasági tevékenységet generálnak; a gazdasági érdekek politikai és pártokra alakulnak; a politikai erők alkotják a kormányzati intézményeket; és az állam ezután jogi normákat hoz létre. Boboş azt írja, hogy a politikát gazdasági érdekek határozzák meg, és a gazdaságot a politikai tevékenység mozgósító tényezőjeként írja le.

Ez valószínűleg a legerősebb bizonyíték ellen annak értelmezése ellen, hogy 1989 utáni fejlődését egyszerű áttérésként értelmezzük a marxista jogtudományból a liberális jogfilozófiára. A nyelv változik, az intézményi példák változnak, a magántulajdon és a piacgazdaság normális elemző tárgyává válik, és a marxizmus elveszíti monopóliumát; ennek ellenére egy **materialista magyarázó váz megmarad**.

Ami megváltozik, az a státusza. A gazdasági meghatározás már nem egy átfogó szocialista jogossági doktrínába vagy egy adott osztály történelmileg szükséges felsőbbrendűségébe épül. Ez egy széles körű érdek-, pártok, intézmények és norma-termelés szociológiájává válik.

Ezért nevezhetjük a későbbi Boboş-t **posztmarxistának, nem pedig antimaterialistának**.

Értékek, erkölcs és törvény

Boboş jogi értékelmélete egy újabb példája annak a kombinációnak, amely elsőre ellentmondásosnak tűnik. Egyrészt az értékek történelmileg és társadalmilag kondicionáltak. A törvényhozó kiválasztja azokat a kapcsolatokat és érdekeket, amelyeket a társadalom védelemre méltónak tart, Boboş pedig a tulajdont, az életet, a szabadságot, az egészséget, a testi integritást, a méltóságot, a becsületet, a családot és egyéb javakat jogi értéként sorolja fel.

Másrészt az erkölcsi értékeket rendkívül magas pozícióval ruházza fel. A felelősség, az egyenlőség, méltóság, igazságosság és szabadság alapvető erkölcsi értékeként kezelik, az erkölcsi értékeket pedig jogi értékek támasztójaként vagy alapjaként írják le.

Így elmélete nem hoz létre olyan pozitívista elkülönülést, amely szerint az erkölcs irreleváns a jogi megértés szempontjából. De nem teszi az erkölcsi helyességet a jogi érvényesség formális feltételévé sem. A kapcsolat ehelyett **genetikai, értékelő és funkcionális**: az erkölcs értékhorizontot biztosít, amelyből a törvényhozók és jogi közösségek védett javakat választanak; a pozitív jogi intézmények ezután néhány ilyen értéket érvényesíthető normákká alakítanak.

Ez fontos 1989 utáni komponens, mert lehetővé teszi Boboş számára, hogy integrálja a méltóságot, szabadságot, igazságosságot és emberi jogokat anélkül, hogy feladná intézményi jogmeghatározását.

Természetjog és emberi jogok: valódi szellemi horizontváltozás

A 1992-es *De la dreptul natural, la drepturile omului* című tanulmány különösen feltáró. Már a címe is összekapcsolja a történelmi természetjogi hagyományt a modern emberi jogi tanítással. Ugyanebben az időszakban Boboş kifejezetten az emberi és kisebbségi jogokról írt, és már Mircea Djuvara pre-kommunista általános elméletéhez fordult.

Ez az egyik legvilágosabb **1989 utáni szellemi változás**. Azok a fogalmak és szerzők, amelyeket ideológiailag korlátoztak vagy alárendeltek a hivatalos szocialista jogtudományban, újra belépnek az általános elmélet középpontjába.

Ennek ellenére a változást nem szabad túlzásba vinni természeti jogi átalakítással. Boboş nem azért állt ki, hogy az érvényes jog azért érvényes, mert természetes jogokból ered. Érett definíciója még mindig a pozitív jogot az állam által intézményesített vagy jóváhagyott normákban helyezi el. A természetjog elsősorban **kritikus genealógiát és axiológiai alapot ad hozzá a jogokhoz**.

Ezért olyan fontos a filozófiai jog és a jogjog közötti különbségtétel: a filozófiai igazságosság olyan szabványokat biztosít, amelyek alapján a pozitív jogot kritizálhatjuk, míg a pozitív joghatóság intézményes.

Alkotmányos igazságszolgáltatás és az igazságszolgáltatás átalakulása 1989 után

Talán a legnyilvánvalóbb elméleti változás, amelyet maga Boboş azonosított, az **alkotmányos ítéllethozatal** kérdése.

Joggyakorlatról alkotott kezelése általánosságban kezdődik: a bírói gyakorlat hiteles jogforrás, mert az általános normák konkrét ügyekre való alkalmazása jogtudósoktól követeli az értelmezést, akiknek szakmai tudásuk, kultúrája, szellemi képességei és tapasztalata befolyásolja az eredményt. A bírói gyakorlat ennek következtében befolyásolhatja a

jogszabályokat, sőt akár megváltoztathatja a törvényhozó elképzelését arról, hogyan kell egy társadalmi viszonyt jogilag szabályozni.

De a döntő átalakulás az 1991-es román alkotmánnyal jár. Boboş hangsúlyozza, hogy a korábbi rendszerben az igazságszolgáltatás nem hatalmazhatta közvetlenül a jogszabályokat. Az alkotmánybíróság joggyakorlata minőségileg mást vezet be: az alkotmányozó bírák megerősíthetik vagy érvényteleníthetik a Parlament által elfogadott normákat, és a hagyományos peres eljárások által felmerült alkotmányos kivételek új utat teremtenek arra, hogy az állampolgárok és bíróságok közvetve részt vegyenek az alkotmányos normák kialakításában. Ezt kifejezetten a jogállamiság új jellemzőjeként mutatja be.

Ez elméletileg mélyreható, mert belülről módosítja régebbi, államközpontú modelljét.

Az alkotmányfelülvizsgálat előtt a sorrend így lehetett elképzelni:

politikai akarat → törvényhozás → törvény → alkalmazás.

Az alkotmányfelülvizsgálat után ez a következő:

A törvényhozás → jog → igazsági/alkotmányos értelmezés → jogszabályok megerősítése vagy érvénytelenítése.

Az "állam akarata" tehát már nem azonos a törvényhozás akaratával. Az állami jog belső megkülönböztetésbe kerül a versengő alkotmányos intézmények között.

Boboş nem fejleszti ezt dworkiniánus vagy erősen bíróközpontú jogelméletté, de mégis határozott eltérés a **törvényhozó monizmustól**.

A doktrína mint a jogi fejlődés autonóm forrása

Ugyanilyen feltáró poszttotalitárius vonás Boboş jogi tudományossággal kapcsolatos kezelése. A doktrína nem csupán a jogszabályok újraprodukálására szolgál. Feladata, hogy feltárja a pozitív jog hibáit és ellentmondásait, rendszerezze az elveket, segítse a bíróságokat, és megoldásokat nyújtson, amikor a jogrendszer lemarad a társadalmi viszonyok változásától.

Megfogalmazása, miszerint a jogtudomány nem válhat "vak politikai eszközsé" a román 1989 utáni kontextusban. A tudományos autonómia nem csupán intézményi értelemben akadémiai szabadság; jogászati **funkciót tölt** be. Amikor egy jogrendszer válságba kerül, a doktrína előkészítheti egy új jogrend fogalmi szerkezetét.

Boboş még a tézist is arra tolja, hogy magát a doktrínát a jog forrásaként kezelje. A jogtudósok általánosítják, rendszerezik és megfogalmazzák azokat az elveket, amelyek révén a formális források érthetővé válnak. Djuvara használata ebben a vitában jelentős: a 1989 utáni időszakos román elméleti hagyomány rehabilitációja közvetlenül integrálódott jogi források elméletébe.

Így a törvényhozási felsőbbrendűség 1989 után két irányból minősíthető: **az alkotmányjog intézményesen korlátozza a törvényhozót, míg a jogi doktrína intellektuálisan korlátozza azt.**

Jogi felelősség, szabadság és kényszerítés

Az 1996-os Boboș–Vlădica-Rațiu monográfia, a *Răspunderea, responsabilitatea și constrângerea în domeniul dreptului*, egy másik fontos elemet dolgoz ki elméletének. A *responsabilitate* és a *răspundere* közötti különbség lehetővé teszi Boboș számára, hogy a jogi szankciót összekapcsolja a tudatos emberi cselekvés szélesebb fogalmával. A mű fontos román hivatkozássá vált pontosan erre a fogalmi megkülönböztetésre.

Boboș általános elméletében a jogi felelősség szorosan összefügg egy **kényszerítő jogi viszony**sall, amelynek célja a szankció. Ugyanakkor a felelősség többet feltételez, mint egy objektíven jogellenes eseményt. A felelősség szubjektív hozzáállást jelent a jogilag védett érdekekhez és értékekhez való viszonyban. Ezért a tudatosság és az akarat közvetít a magatartás és a felelősség között.

Különösen fontos a szabadságról alkotott értelmezése. Az emberi cselekvés társadalmilag kondicionált, de nem teljesen meghatározott: az egyén választhat a lehetséges cselekvési irányok közül. Ezért az ész és a szabadság alkotja a bűnösség antropológiai alapját. Az akaratnak nemcsak tudatosnak, hanem szabadnak kell lennie, mielőtt a felelősséget tulajdoníthatják.

Ez érdekes ellensúlyt teremt Boboș társadalmi materializmusának. A makroelmélet szintjén a gazdasági és társadalmi struktúrák határozzák meg a politikát és a jogot. Az egyéni felelősség szintjén azonban a személy megőrzi a **viszonylagos szabadságot és az erkölcsi cselekvőképességet**. Átfogó elmélete ezért elkerüli a szigorú determinizmust.

Jogforrások: sokkal szélesebb körűek, mint a törvényhozás

Egy másik ok, amiért Boboș nem szabad durva törvényi pozitivistáknak minősíteni, az szokatlanul széles forráselmélete. Érett kurzusa rendszerszinten tárgyalja a szokásokat, a jogszabályokat, a joggyakorlatot, a doktrínát és a normatív szerződéseket. Az igazságszolgáltatási gyakorlatot kifejezetten jogi forrásként írják le, a doktrínát potenciálisan forrásteremtőként kezelik, a kollektív és nemzetközi megállapodások pedig normatív jelentőséggel bírnak.

A lényeg, hogy az "államközpontú" nem jelenti azt, hogy "törvényközpontú". A normativitás kialakulhat szokásokból, ítéletből, tudományos rekonstrukcióból és tárgyalt normatív eszközökből, de a jogi érvényesség végső soron egy intézményi jogrendben működik, amelynek kényszerítő és tekintélyalapú kereteit az állam biztosítja.

Ez a megkülönböztetés egyre fontosabbá válik Boboș későbbi munkáiban.

A civilizációs és történelmi dimenzió

A 2006-os *Statul și dreptul în civilizația și cultura universală* drámaian kiszélesíti a keretet. Boboș ma a jogi és politikai intézményeket a civilizáció és kultúra hosszú távú fejlődéseibe helyezi, kezdve az ókori Keleten, és Görögországon, a feudalizmuson, a polgári forradalmakon, a kapitalizmuson és a szocializmuson át.

A könyv megerősíti központi felvetését, miszerint az államot és a jogot történelmi-kulturális jelenségként kell érteni, nem pedig önálló normatív struktúrákként. Az intézmények, források és fogalmak változnak, mert a civilizációk, a termelő kapcsolatok, a politikai szerveződések és értékrendszerek változnak.

De a tartalomjegyzék ugyanolyan feltáró más okból: még 2006-ban is Boboş ismerten történelmi-materialista periodizációt alkalmaz – primitív közösségi rend, rabszolga-tartó állam és jog, feudalizmus, polgári forradalmak/kapitalizmus és szocializmus.

Ez erős bizonyítéka annak, **hogy folytonosság van az 1989 utáni ideológiai változások alatt**. Nem cserélte fel teljes történelemfilozófiáját például egy tisztán weberi, liberális vagy kulturalista narratívával. Ehelyett egyre inkább civilizációs és kulturális tényezőket adtak hozzá egy korábbi korszakából örökölt szerkezeti rendszerhez.

A késői elmélet: gazdaság, politika, civil társadalom és kormányzás

A 2011-es *De la economie la politică, stat și drept* című esszé különösen hasznos, mert Boboş elméleti fejlődésének végéhez közeledve mutatja be. Egyrészt a régi szerkezeti lánc egyértelmű: a gazdasági érdekek politikai mozgósítást generálnak, a pártok intézményesítik azokat, és az állami intézmények politikai döntéseket törvénybe alakítanak.

Másrészt politikai kormányzási fogalma sokkal pluralistábbá vált. Boboş elismeri a pártokat, szakszervezeteket, civil szervezeteket és más nem állami szervezeteket a kormányzás résztvevőinek és befolyásolójaként. Feltételezi, hogy a jövő vegyes intézményeket hozhat magával, amelyek egyesítik a közhatalmat, szakembereket és a civil társadalom képviselőit, nagyobb állampolgári részvételt, intézményi autonómiát és fokozott intézményközi koordinációt.

Ez valódi módosítása a korábbi, államközpontú képnek, bár nem fordítja fel azt. A **kollektívan kötelező jogi érvényesség létrehozása továbbra is a közhatalomra épül**, de a politikai döntések előállítása egyre inkább az állam/társadalom határán átlépő hálózatokon belül történik.

A kortárs szókinszben azt lehet mondani, hogy Boboş részben a kormányelmélettől a kormányzás **elmélete felé** mozdul, anélkül, hogy elhagyná az államot mint központi jogi intézményt.

Bírálja továbbá a román vészhelyzeti rendeletek és módszertani normák elterjedését, a kialakult helyzetet normatív zavarnak nevezve, és azzal érvel, hogy a hagyományos jogszabályok részben elvesztette helyét, mint a szabályozás legfőbb eszköze. Ez nem csupán empirikus panasz. Ez mélyebb igényét fejezi ki a koherens hierarchia és a normák racionalitása iránt.

A 2011-es tanulmány utolsó bekezdései egyre inkább etikai hangsúlyt fektetnek az intézményi reformra. A strukturális átszervezés önmagában nem elegendő; a szakmai minőség, a polgári szellem, az erkölcsi tudatosság, a törvény tisztelete, az állampolgárok tisztelete és az oktatás szükséges.

Itt a néhai Boboş közel kerül a **jogi-kulturális intézményességhez**: a jó joghoz nemcsak helyesen megtervezett intézmények, hanem megfelelően kialakított szereplők és támogató polgári kultúra szükséges.

Mennyire távolodott el Boboş a szocialista jogelmélettől?

A válasz: **lényegében normatív orientációban, csak részben elméleti architektúrában.**

A legfontosabb megszakítás egy kizárólagos marxista-leninista normatív keretrendszer eltűnése. 1989 után Boboş nyíltan tárgyalja a természetjogot, az emberi és kisebbségi jogokat, a Djuvarát, a pluralizmust, a piaci társadalmat, a hatalmi ágak szétválasztását, az alkotmányos ítéletet, a független bírakat, az autonóm doktrínát, a civil társadalmat és az európai integrációt. Ezek nem esztétikai kiegészítések. Megváltoztatják az államhatalom legitimizálásának és ellenőrzésének elképzelését.

Mégis, több régebbi fogalmi elem továbbra is feltűnő: a normák társadalmi-gazdasági meghatározása; a gazdasági érdekeknek adott oksági prioritás; a társadalmi formációk és osztályok szókincse; a jog társadalmi szerveződés eszközeként értelmezése; az állami kényszerítés mint végső intézményi garancia; valamint a történelmi-materialista időszakosítás, amely még a 2006-os civilizációs történelemben is látható.

Ennek következtében nem történt kuhniai paradigmaváltás. Boboş **liberalizálta, alkotmányosította és pluralizálta a meglévő szintetikus-államista** elméletet.

A legmélyebb 1989 utáni átalakulások

Ha a fejlesztést elméletileg jelentős magjába redukáljuk, négy változást vennék meg.

Az első az **axiológiai és intellektuális újrányítás**. A természetjog, az emberi jogok, a djuvara, az európai jogi kultúra és a pozitív jog független erkölcsi kritikája rehabilitálják.

A második az **alkotmányozás**. A jogállamiság, különösen az Alkotmánybíróság megváltoztatja a jogi hatalom belső szerkezetét. A törvényhozás már nem lesz vitathatatlan végső jogi hang. Boboş ezt kifejezetten a forradalom után minőségileg újnak ismeri el.

A harmadik a **jogi termelés pluralizációja**. A jogtudomány, doktrína, normatív megállapodások és egyre inkább megkülönböztetett intézmények kreatív szerepeket szereznek, amelyeket nem lehet egyszerű törvényhozási parancsok végrehajtására redukálni.

A negyedik a **kormányzás pluralizációja**. A civil társadalom, az autonóm ügynökségek, szakmai szervezetek és vegyes intézmények egyre inkább közvetítenek a társadalom és az állam között.

Ezek közül egyik sem szünteti meg az államot. Ehelyett az államot a régebbi modell monolitikusabb központjából egy **megkülönböztetett alkotmányos komplexummá alakítják, amely beágyazódik a társadalomba.**

Egy fontos belső feszültség: érvényesség és legitimitás

Boboş érett elmélete produktív, de megoldatlan feszültséget hordoz. A pozitív jog érvényessége szintjén továbbra is erősen államista irányul: a jogot az állam vezeti be vagy engedélyezi, érvényessége az állami hatalomot fejezi ki, és hatékonysága végső soron állami kényszerítéssel garantálható.

Az értékelés és legitimitás szintjén azonban az állam nem lehet elég. A jogot az igazságosság, egyenlőség, méltóság és szabadság alapján értékelik; a doktrína kritizálhatja a jogszabályokat; a bíróságok érvényteleníthetik a törvényeket; az állampolgárok megőrizhetik a pozitív jog kritizálásának szabadságát; és az emberi jogok egy értelmi vonalban állnak, amely a természetjogon keresztül nyúlik vissza.

Boboş soha nem alakítja át ezt a kettősséget egy kidolgozott elméletté, amely megkülönbözteti **a jogi érvényességet, politikai legitimitást és erkölcsi igazolást**, ahogy azt néhány későbbi nyugati jogtudományban is megtaláljuk. Ennek ellenére a különbség gyakorlatilag jelen van.

Ez talán a legjobb kulcs az 1989 utáni rekonstrukciójához: **az állam továbbra is válaszol arra a kérdésre, hogy "mi teszi jogilag működésképpé egy normát?", míg az értékek, az alkotmányosság és a jogok egyre inkább azt válaszolják: "mi teszi legitimé a jogrendet?"**

Értelmezés és a jogász növekvő szerepe

Van egy másik érdekes feszültség. Boboş megőrzi a hagyományos értelmezési besorolásokat – hivatalos és nem hivatalos, hiteles értelmezés a kibocsátó hatóságtól, az egyes esetekben értelmezés, doktrinális értelmezés –, így formális beszámolója meglehetősen klasszikus marad.

Mégis, az ő értelmezése arról, hogy a bírák valójában mit tesznek, jóval kevésbé mechanikus. Az értelmezés egy általános jogalkotási koncepciót érint végtelenül változatos konkrét körülményekkel, és a bíró személyisége, szakmai felállása, általános kultúrája és interdiszciplináris képességei feltétlenül befolyásolják a megoldást.

Így a későbbi Boboş magában foglalja a **hermeneutikus, vagy gyakorlatra érzékeny ítélkezés kezdeteit**, még ha nem is épít fel általános hermeneutikus jogfilozófiát. A bírói kreativitást empirikusan és intézményességgel ismerik el, nem pedig a jog végső alapjává emelni.

Az Alkotmánybíróság ezután radikalizálja ezt a tendenciát, mert az értelmezés eldöntheti, hogy maga a törvényhozási norma továbbra is jogi hatást gyakorol-e.

Helye pozitívizmus, természetjog és szociológiai jog között

Ezért félrevezető lenne Boboşot egyetlen klasszikus kategóriába sorolni.

Pozitivista abban a tekintetben, hogy a pozitív jog jog intézményi és államhoz kapcsolódik.

Szociológiai **abban a tekintetben tekinthető**, hogy a normákat nem lehet elválasztani a társadalmi viszonyoktól, érdekektől, gazdasági körülményektől, hatékonyságtól és intézményektől.

Axiológiai **abban a tekintetben**, hogy az igazságosság, a szabadság, a méltóság, a felelősség és más értékek elengedhetetlenek a jog céljának megértéséhez.

Természetjogos nyitást tartalmaz, különösen az emberi jogok genealógiájában és a pozitív jog kritikai értékelésében, de a természetjogból nem vezet pozitív érvényességet.

Intézményes , mert a jogot a törvényhozás, igazságszolgáltatás, alkotmánybíróság, adminisztráció, doktrína, politikai szervezetek és társadalom kölcsönhatásos struktúráin keresztül értik.

Részben továbbra is **történelmi-materialista** marad, különösen a jogi formák gazdasági-társadalmi alapjai és hosszú távú történelmi öröklődésének magyarázatában.

A legjobb tömör leírás tehát **egy történelmileg és szociológiailag alapozott, axiológiailag kiegészített, alkotmányosított, államközpontú jogi intézményesség.**

Mi az, ami igazán jellegzetes Boboşban?

Eredetiségét nem érdemes elsősorban egyetlen új fogalomban keresni, amely analóg Kelsen Grundnormjához, Hart elismerési szabályához vagy Dworkin törvényéhez, mint az integritáshoz. Maguk a "állandók" régebbi európai és román előzményekkel rendelkeznek. Hozzájárulása elsősorban **építészeti** jellegű.

Igyekezett megőrizni egy valóban átfogó általános elméletet, amely magában foglalja a klasszikus témákat: a jog fogalma, jogtudomány és módszertan, állam, jogrendszer, források, normák, értékek, jogi kapcsolatok, értelmezés, jog megvalósítása, felelősség, kényszerítés, történelem és politikai szerveződés. 2008-as kurzusának tartalma ma is tükrözi ezt a rendszerszintű ambíciót.

Ebben az építészetben három állítás különösen azonosítható a Boboş/Cluj pozícióként.

Először is, **az államelmélet és a jogelmélet összetartoznak.** Ez elég megkülönböztetővé vált ahhoz, hogy a későbbi román szerzők kifejezetten szembeállítsák a clujsi és bukaresti megközelítéseket.

Másodszor, **a jogi állandóságot történelmi változatosságon keresztül kell elemezni.** Az általános elmélet állandó jogi struktúrákat keres anélkül, hogy tagadná a történelmi civilizációk és pozitív rendszerek közötti radikális különbségeket.

Harmadszor, **a jog egyszerre normatív, intézményi, társadalmi és axiológiai.** Ezek közül egyik sem elég önmagában elegendő.

Ezért élte túl Boboş rendszere könnyebben túlélni a rezsimváltást, mint egy szűk ideológiai szocialista jogtudomány: legmélyebb kategóriái – norma, állam, társadalmi viszony, intézmény, érték, szankció, felelősség, forrás és történelmi fejlődés – megmaradhattak, miközben lényegi tartalmakat fokozatosan újraértelmezték.

A fejlesztés általános értékelése 1989-től a késői munkáig

Az evolúció így ábrázolható sémákon a következőképpen a következőképpen

1989 előtti államközpontú szocio-materialista általános elmélet

→ 1990–1993 újrainvitása Djuvara felé, természetjog, emberi jogok, kisebbségi jogok és európai jogi kultúra

→ 1994–1999 átfogó jog- és felelősségelmélet rekonstrukciója

→ 2002–2008 állam és jog egységének kifejezett újbóli megerősítése, amelyet ma már alkotmányos, nem szocialista értelemmel igazolnak

→ 2006–2011 – a civilizáció, kultúra, alkotmányjog, civil társadalom, plural intézmények és kormányzás felé való bővülés.

A nyíl nem helyettesítőként értelmezhető. Minden szakasz megőrzi az előző jelentős elemeit.

A legjelentősebb változás tehát nem a "pozitivizmusból" "természetjogba", sem a "statizmusból" "államellenes" irányába vezet. Ez a **viszonylag monista államkövetített normativitás felfogásából az alkotmányosan differenciált és társadalmilag pluralista, államközpontú jogfelfogás** felé vezet.

Munkája végére a jogalkotás továbbra is nélkülözhetetlen, de a jogtudományi területen megosztja az alkotmányjogosságot, az igazságszolgáltatási értelmezést, a doktrínát és a normatív megállapodásokat. Az állam továbbra is nélkülözhetetlen, de a jog korlátozza, és civil társadalom és autonóm intézmények veszik körül. A gazdasági és társadalmi feltételek továbbra is magyarázó alapok, de a szabadság, méltóság, igazságosság, emberi jogok és a polgári erkölcs önálló normatív jelentőséggel bírnak.

Ez a kombináció különbözteti meg Boboşot az 1989 előtti román általános elmélet egyszerű túlélőjétől. Nem vetette el korábbi rendszerét; azt **az alkotmányos demokrácia fogalmi környezetébe fordította**. Az eredmény több anyagi és államista örökséget őrizett meg, mint néhány más, 1989 utáni román elmélet, de valódi alkotmánykorlát, jogalkotó kreativitás, tudományos autonómia és jogi-kulturális pluralizmus elméletét is kialakította. Ebben az értelemben Boboş 1989 utáni munkássága inkább az **elméleti alkalmazkodás példájaként tekinthető belső rekonstrukción keresztül, nem pedig intellektuális szakadásnak**.

IX. Kelet-európai jogelméleti alkotók originális tézisei és állításai

Kérjük, emelje ki a csatolt kötetből azokat a jogi elméleti téziseit és állításokat, amelyeket a szerző modern jogelméleti ismerete alapján a világ minden táján kifejezett, valamint olyan téziseket és állításokat, amelyeket máshol még nem publikáltak.

A kötetet szándékosan szigorúbb kritériummal olvastam, mint az "eredeti magyar / lengyel/horvát stb. jogtudományban." A kézirat maga negyven 1989 utáni általános jogi elmélet összehasonlító tanulmánya nyolc kelet-európai országban. Az alábbi kritériumom az: **vajon az állítás elméletileg még mindig megkülönböztethetőnek tűnne, ha közvetlenül Hart, Kelsen, Dworkin, Raz, Alexy, Luhmann, MacCormick, Weinberger, intézményesség, jogi realizmus, hermeneutika, kortárs társadalmi ontológia, jogi pluralizmus és jelenlegi analitikus jog mellé kerülne?**

Fontos különbség van továbbá (a) egy már megjelent eredeti tézis és (b) egy valóban új állítás között, amely csak a jelenlegi kötetben vagy egy kiadatlan/hamarosan megjelenő kéziratban jelenik meg, vagy még nem véglegesen publikálja. Ezeket nem szabad összekeverni.

I. A legerősebb jelöltek a világ jogelméleti valóban eredeti hozzájárulásaira

1. Luka Burazin: a jogrendszer mint absztrakt intézményi erekllye

Véleményem szerint ez az egyik legvilágosabb eset az egész kötetben, amikor egy kelet-európai szerző nemcsak a meglévő tanokat ötvözi, hanem részt vesz egy felismerhető új nemzetközi kutatási program létrehozásában.

A döntő állítások a következők:

(a) Egy jogrendszer nem csupán normák halmaza, sem pusztán társadalmi gyakorlat. Ez egy **elvonat intézményi erekllye**: egy anyagi, történelmileg létrehozott entitás, amelynek fennmaradása személyektől, dokumentumoktól és gyakorlatoktól függ.

(b) Hart elismerési szabálya önmagában nem végzi el az összes általa hozzá tulajdonított alkotmányozó munkát. A Burazin megkülönbözteti a rendszer elemeinek alkotmányát, a tisztviselők alkotmányát és magának a jogrendszernek alkotmányát; az elismerés szabálya inkább végrehajtott szerepet tölt be, nem pedig mindenre célzott, alkotó szerepet.

(c) A jogi létezéshez **kollektív elismerést és társadalmi megerősítést kell** megkövetelni.

(d) Az eredeti és származtatott jogi hivatalokról alkotott elmélete alulról felfelé magyarázza az alkotó hatalomot: az eredeti alkotmányalkotó kollektív elismerés révén szerezhetheti jogi státuszt, nem pedig lehetetlen előzményes jogi normán. Ez egy zseniális válasz az alkotói kompetencia visszalépésére.

A kötet maga is valódi hozzájárulásoknak tekinti ezeket a nemzetközi jogtudományhoz.

Ez nem csupán a kézirat belső értékelése. Burazin szakdolgozatát nemzetközileg publikálták az OUP *Law as an Efalac* kötetében 2018-ban, ahol a fejezet kifejezetten azt állítja, hogy a jogrendszerek absztrakt intézményi ereklyék, amelyek a kollektív elismeréstől függenek.

Eredetiség: nagyon magas. Máshol megjelent: igen.

2. Pokol Béla: szemantikai rétegek + társadalmi hordozók, ezt követi a jogrendszer dupla megduplázása

Megkülönböztetném az eredetiséget a sokkal szélesebb nemzetközi irodalomtól az igazságszolgáltatási hatalomról vagy a "jogtudományról". Az utóbbi kifejezésnek és problémának fontos előzményei vannak, köztük Hirschl is. A kifejezetten eredeti pokoli konstrukció máshol található.

A legerősebb állítások a következők:

(a) **A jog rétegei egyszerre szemantikailag és szociológiaiak.** A szövegjog, a jogi dogmatika és a bírósági konkretizáció nem csupán három "forrás". Mindegyik egy megkülönböztetett jogi jelentésformát képvisel, amely egy jellegzetes intézményi-szakmai hordóhoz kapcsolódik. Ez a forrás taxonómiát a **jog belső szerkezetének szociológiájává** alakítja.

(b) **A jogi dogmatika önmagában a jog alkotó rétege,** nem csupán a jogot leíró tudományos munka. A radikális episztemológiai következmény az, hogy a dogmatikus joggyakorlat nem lehet egyszerre azonos a jog tudományos megfigyelésével.

(c) **A "hermeneutikus puffer".** Egy kidolgozott dogmatikus fogalmi apparátus köztes szűrőt alkot a törvényi nyelvezet és az egyéni bírói értelmezés között, így magyarázatot ad a bírák közötti nemzetközi különbségekre.

(d) **A döntő későbbi felülvizsgálat: az alkotmányozás nem csupán egy negyedik réteget ad hozzá.** Az alkotmányjog a szöveg – dogmatika–joggyakorlat felépítését magasabb szinten regenerálja. Így a jogrend **szervezetileg megduplikálódottá** válik. A kötet helyesen kezeli ezt koncepcionálisan erősebbnek, mint az eredeti négyrétegű séma.

A negyedik állítás különösen fontos, mert megváltoztatja az elmélet dimenzióját:

Egy jogrendszer × több réteget több függőlegesen kapcsolódó jogi komplexum × belső ismétlődő rétegeivé.

Pokol 2021-es angol nyelvű könyve kifejezetten az alkotmányjogot és az alkotmányos ágakat a hagyományos jog másolataként mutatja be.

Eredetiség: nagyon magas, különösen a réteg/hordozó architektúra és a duplázás. Máshol megjelent: igen.

3. Ota Weinberger: az intézményi megoldás a norma/tény problémára

Weinberger vitathatatlanul a nemzetközileg legismertebb elméleti szakember az egész válogatásban.

Három elem érdemli a legnagyobb figyelmet.

Először az intézmények magyarázzák el, hogyan maradhatnak a normák valóban normatívák, miközben egyszerre birtokolják a társadalmi létezést. A norma nem redukálódik tényekre, hanem társadalmilag működőképessé válik intézményi struktúrákon keresztül.

Másodszor, Weinberger a következőket egyesíti:

a norma logika → gyakorlati információ → célzott cselekvés → intézmény → jog.

A normák gyakorlati információként irányítják a cselekvést; a cselekvés intézményeket generál és újratermel; az intézmények társadalmilag létezővé teszik a normákat. Ez szokatlanul koherens híd az analitikus normaelmélet és a szociológia között.

Harmadszor, ugyanaz a gépezet kiterjeszthető a demokratikus elméletre is: az információ a politikai szabadság feltételévé válik; a propaganda deformálhatja a gyakorlati információt; az érvényességet, elfogadást és legitimitást meg kell különíteni.

A jellegzetes eredmény tehát nem csupán az "intézményi pozitívizmus", hanem az intézményi pozitívizmust egy **cselekvéselméleti neo-intézményességgé való átalakulása, amely egyesíti a jogtudományt, a logikát, a szociológiát és a politikaelméletet.**

Eredetiség: kivételesen magas nemzetközi. Máshol megjelent: igen.

4. Miodrag A. Jovanović: prototípus jogtudomány és kollektív jogok

Jovanovićnak két szokatlanul erős igénye van.

Kollektív jogelmélete magát a kollektívát, megfelelő körülmények között, nem csupán az összesített egyéni érdekek rövidítéseként kezeli. Még fontosabb az általános jogtudomány szempontjából a **prototípuselmélet alkalmazása a jog fogalmára.**

Ahelyett, hogy feltételeznénk:

law = szükséges tulajdonság A + B + C,

Paradigmatikus jogszerűséget rekonstruál olyan jellemzők csoportjain keresztül—normativság, intézményesítés, kényszerítő garanciák és **igazságosságra alkalmasság**—amelyek különböző mértékben előfordulhatnak.

Ez lehetővé teszi a nemzetközi jog és a transznacionális normatív megállapodások megértését anélkül, hogy mesterségesen asszimilálnánk őket a hazai államjogba, vagy nem jogosnak nyilvánítanák. A formális jogi érvényesség és a gyakorlati normativság fokozatainak megkülönböztetése megerősíti ezt a lépést.

Különösen fontos a metajogi következménye: **maga a jog fogalma nem feltétlenül rendelkezik klasszikus szükség és elég feltétel szerkezettel.**

Eredetiség: nagyon magas. Máshol megjelent: igen.

5. Marko Novak: a jogelméleti nézeteltérésről pszichológiai metaelmélet

Ez talán a kötet legszokatlanabb elméleti konstrukciója.

Novak nemcsak a bírák személyiségeire alkalmazza a jungi kognitív tipológiát, hanem egymás után a következőkre:

jogi szakemberek → jogi forrásokat → történelmi jogi típusokat →, szabályokat/elveket → pozitívizmust/természetjogot → teljes jogelméleteket jogi forrásokat.

Feltűnő metaelméleti állítása, hogy tartós jogbeli nézeteltérés részben azért alakulhat ki, mert a különböző kognitív orientációk elméletileg alapvetővé teszik a jogi valóság különböző aspektusait. Így a pozitívizmus kontra természetjog, a szabály kontra elv, valamint a bizonyosság és az igazságosság részben mélyebb különbségeket fejezhet ki a kogníció módjai között.

Ez valóban más kérdés, mint a szokásos jogtudományi. Ahelyett, hogy csak a következőket kérdeznénk:

Melyik jogelmélet helyes?

Novak azt is kérdezi:

Miért vonzódnak a teoretikus elméleteket rendszerszerűen a jog különböző fogalmaihoz?

A kötet a Jung-jogtudományi szintézist azonosítja legerősebb újításának.

2024-es fejlesztése is érdekes: **multimodális jogi érvelés**, amely nemcsak logókat, hanem vizuális, érzelmi, intuitív, érzékszervi és retorikai elemeket is beépít a jogi meggyőzés elméletébe.

Springer 2016-os *Jog Típus elméletének* leírása maga a TTL-t "egyedi jogelméletnek" nevezi, amely a jungi tipológia alkalmazását alkalmazza a jogtudományra.

Eredetiség: nagyon magas, bár empirikusan sebezhető. Máshol megjelent: igen.

6. Sławomira Wronkowska: a jog elosztott eszköz-sége

Korábbi racionális jogalkotási elmélete rendkívül kifinomult, de a szélesebb poznaí hagyományhoz tartozik. Későbbi feldolgozása nemzetközileg eredetibb.

A legfontosabb lépés az, hogy elhagyjuk azt az egyszerű modellt, amelyben csak a törvényhozók "eszközének" tekintik a jogot. A jogi deformáció a következőképpen történhet:

törvényhozók + adminisztrátorok + bírák + értelmezők + doktrínikus tudósok + szakmai szervezetek + peres résztvevők.

Még feltűnőbb, hogy ha több ilyen szereplő összehangolja jogi hatáskörök használatát az ellenértékek körül, tevékenységük **kvázi-alkotó hatást** kaphat: az alkotmányos rend megváltozik, bár az alkotmányos szöveg formálisan érintetlen marad.

Ez általános jogászati mechanizmust jelent a következők számára:

A jogi hatáskörök → összehangolt visszaélések → értelmezési konvenciók átalakítása → alkotmányos átalakítás formális alkotmányos helyettesítés nélkül.

A kötet pontosan jellemezi ezt a **jogi erózió belső általános** elméleteként.

Ez sokkal több nemzetközi figyelmet érdemel, mint amit eddig kapott.

Eredetiség: nagyon magas, különösen a szétszórt/kvázi-alkotó mechanizmus esetében. Máshol megjelent: nagyjából igen.

7. Csaba Varga: szakmai jogi ideológia mint a jog ontológiai összetevője

Varga különálló hatásai – realizmus, hermeneutika, Lukács, jogi kultúra, összehasonlító jog – nyilvánvalóan nem példátlanok. Az eredetiség több összekötő állításban rejlik.

A legjellegzetesebb az a tézis, hogy a jogász szakmai önelképzelése nem csupán jogról alkotott vélemény. Mivel a szakmai szereplők ezek alapján működtetik a jogi intézményeket, a jogi ideológia vagy jogi mentalitás a **jog saját létezési módjának** részévé válik.

További erőteljes vargái konstrukciók:

- a bírói ténymegállapítás inkább leíró és alkotó jellegű, nem pusztán kognitív;
- a logika elválasztása, amely révén egy megoldást felfedeznek, attól a logikától, amelyen keresztül később igazolják;
- a jogi tárgyilagosság mint **potenciál**, amely a megvalósítás révén működőjoggá alakul;
- a jogi mentalitás kibővíti a jog *ontívumát*;

- a kodifikáció "transzszisztémái" – ugyanaz a formális kódex radikálisan megváltoztathatja társadalmi funkcióját;
- Az európai jogrend inkább sztochasztikus "káoszból kijutó rend", nem pedig egyirányú hierarchikus levezetés.

A szakmai ideológia mint ontológia ténisz helyezném elé az általánosabb állítás fölé, miszerint "a jogi kultúra számít." Az előbbi valóban erősebb.

Eredetiség: szintézis és összekötő ontológia magas vagy nagyon magas. Máshol megjelent: igen.

8. Mátyás Bódig: a doktrinális tudás mint különálló episztemikus faj

Bódig legerősebb nemzetközi hozzájárulása valószínűleg nem Hart/Dworkin/Raz újraértelmezése, hanem a doktrinális jog érett episztemológiája.

Központi ténisz, hogy a doktrinális jogi tudomány egy saját, **gyakorlatspecifikus normatív tudást hoz** létre, amelyet sem empirikus társadalomtudomány, sem általános erkölcsi filozófia nem helyettesíthet.

Ebből következik egy megszokott fordulat a jogtudomány és a tanítás szokásos viszonyában:

Hagyományos kép:

Általános jogtudomány → autonóm absztrakt jogelmélet

Bódig:

A doktrinális jogi gyakorlat episztemikus problémákat hoz létre, → a fogalmi jog megfogalmazza azokat a fogalmi és módszertani alapokat, amelyek szükségesek ezek megoldásához.

További különbségtétele a jogi igény létezése, hatékonysága és normatív sikere között szintén fontos, mert az figyelembe veszi az erkölcsi legitimitást anélkül, hogy pusztán a jogosságot az erkölccsel azonosítaná.

Eredetiség: nagyon magas a doktrinális tudományok episztemológiájában. Többnyire máshol publikálták.

9. Szabó Miklós: dogmatika mint az intézményileg kötelező döntéshozatal technológiája bizonytalanság alatt

Négy Szabó ténisz érdemel nemzetközi figyelmet.

Először is, a jogtudomány **reflexszerűen alkotó saját céljához**. Egy doktrinális fogalom beléphet ítéletekbe és jogszabályokba, és így megváltoztathatja azt a jogi valóságot, amelyet a tudomány később leír:

az elmélet → szakmai diskurzus, → döntések → megváltoztatták a jogot → elmélet új tárgyává.

Másodszor, a "dogmatikus helyzet" a következőképpen összefoglalható:

Episztemikus bizonytalanság + a döntés nem-megtiltása + tekintély + professzionális igazolási technikák.

A dogmatika abból ered, hogy a jogi intézményeknek döntenüik kell, még akkor is, ha nincs rendelkezésre demonstratív tudás.

Harmadszor, egy visszacsatolási modellt helyettesít az egyszerű alkalmazási modell helyett:

→ szabály → a szabály → későbbi esetek módosított értelmezése.

Negyedszer, az **intralingvális fordítási** modellje magyarázza, hogyan fordítanak egy hétköznapi eseményt egymás után bizonyítékokká, eljárási, jogilag releváns és dogmatikailag besorolt narratívákká.

Az első három kifejezetten eredeti összetevőként jelenik meg a kötetben.

Eredetiség: magas, különösen egy dogmatikus gyakorlat integrált episztemológiájaként. Máshol megjelent: igen.

10. Ryszard Sarkowicz: a jogi szöveg mint háromszoros epitemikus objektum

Az egyes összetevőinek előzményei vannak, és a kötet ezt egyértelműen megmutatja. Ami szokatlan, az építézetük.

Ugyanaz a jogi szöveg egyszerre kezelhető úgy, ahogy a:

1. egy jogilag felépített lehetséges világ ábrázolása;
2. egy forrás, amelyből az irányelveket és normákat rekonstruálják;
3. bizonyíték, amelyből mélyebb előfelviteleket, ideológiákat és értékeket lehet rekonstruálni.

Az értelmezés rekurzívan mozog ezek között a dimenziók között, különböző koherencia formái különböző szinteken működnek. A legmélyebb szinten az értelmezés rekonstruktívan integrálható lehet, vagy kritikusan leleplezheti ellentmondásokat.

Ezt leginkább nem egy újabb törvényértelmezési kánonként, hanem a **jogi szövegekből származó tudás típusainak metaelméleteként** lehet megérteni.

Eredetiség: magas. Máshol megjelent: igen.

11. Pavel Holländer: a pozitivizmus/természetjog vita mögötti rejtett harmadik ciklus

Holländer több hozzájárulása jellegzetes, köztük a "deonikusan ideális világ" megoldása Jørgensen dilemmájára, valamint a "keretkonszenzus" gondolata – az érvelő architektúra megállapodása érdemi eredmények közötti egyeztetés nélkül.

De a legtermékenyebb késői állítás a pozitivizmus/természetjog vita rekonstrukciója. Ahelyett, hogy egyszerűen így kezelné:

Pozitív törvény ↔ erkölcsi törvény,

Azt állítja, hogy a mélyebb probléma a **legitim hatalom forrását és felfogását** érinti. A metafizikai vagy szekuláris legitimitás alapja válik a hiányzó harmadik változónak, amely létrehozza a látszólag bináris vitát.

A kötet ezt nevezi a legerősebb későbbi újításának.

Eredetiség: magas. Máshol megjelent: igen.

12. Dragan M. Mitrović: összetettség és jogszerűségi fokok

Legszokatlanabb hozzájárulása nem csupán a jogi pluralizmus. Ez az a kísérlet, hogy már az 1990-es években a **káoszelméletet, a komplex rendszereket, a matematikai modellezést és a számítógépes szimulációt** általános jogtudományba vinje.

Ugyanilyen érdekesek:

- egy széles/szűk kettős jogfogalma;
- fokozatok, nem pedig egy egyszerű jogi/nem jogi létezés bináris rendszere;
- a jogi "rend" és a jogi "rendszer" elkülönítése;
- reciprok állam–jog racionalizáció;
- az államjog és az autonóm jog kölcsönhatása, nem pedig a monizmus vagy a radikális pluralizmus győzelme.

A gyengeség ugyanolyan nyilvánvaló: a matematikai/komplexitás komponensének lényegében formálisabb specifikációt és empirikus tesztelést igényelne ahhoz, hogy érett nemzetközi kutatási program legyen.

Eredetiség: magas és szokatlanul kalandvágó, de elméletileg kevésbé konszolidált, mint Burazin vagy Weinberger.

II. Nemzetközi jelentőségű eredeti szintetisek, amelyekre gyengébb állítást tennék példátlan újdonságra

Egy második csoport fontos elméleteket tartalmaz, amelyek összetevői fogalmai egyértelműbb nemzetközi elődeivel rendelkeznek.

Frivaldszky János a klasszikus ius-t, mint objektíven "jogos" kifejezést ötvözi az interperszonális elismeréssel és a personalizmussal. Legerősebb állítása, hogy az **emberi személy relációs természete és a jogosság relációs szerkezete belsőleg összefügg**: a személyes elismerés radikális tagadása nemcsak egy külső erkölcsi kritériumnak, hanem a jog belső ontológiájának is ellentmond. Ez kifinomult és jellegzetes, de tudatosan szintetizálja a tomizmust és a huszadik századi olasz relációs jogtudományt, nem pedig ex nihilo eredetű.

Nikola Visković egyszerű tény–érték–norma hármasa nem állítható globális eredetiségnek – maga a kötet hangsúlyozza a háromdimenziós és koszsziánus előzményeket. Eredetibb eredménye a társadalmi konfliktustól és hatalomtól át a jogi értékeken, normatív formáján, speciális nyelvezetén, kommunikációján, értelmezésén és végül érvelő igazoláson át terjedő teljes lánc.

Vjekoslav Miličić túlmutat a generikus multidimenalizmuson, és a jogtudomány módszertanát izomorfává teszi a jog ontológiájával: társadalmi reláció/szociológia, érték/axiológia, normatív forma/dogmatika. Az ő "integrált nomotechnikája", amely a társadalmi problémáktól és értékektől a politikai választáson át a nyelvészeti-normatív formulációig és megvalósításig terjed, szintén jellegzetes.

Jerzy Stelmach legerősebb újdonsága a módszertan: egyetlen módszer sem – logika, analitikus filozófia, hermeneutika, retorika, közgazdaságtan, kognitív tudomány – nem elég univerzálisan. Fontos metaelvé az, hogy **a módszertani pluralitás nem jár döntési önkényességet**, mert a jogi kogníció intézményileg és érvelés szempontjából korlátozott.

Marek Zirk-Sadowski ötvözi a jogot mint kultúrát, a reflexív részvételt, a hermeneutikailag megalkotott jelentést, az igazságszolgáltatási kommunikációs közösségeket és az európai multicentrizmust. Minden komponensnek fontos előzményei vannak Hartban, Gadamerben, Habermasban, Dworkinben és pluralizmusban, de posztkommunista és európai intézményi szintézisük jellegzetes.

Marek Káčer több lenyűgöző finomítást kínál: a precedens normatív hatása bináris forrás státusz nélkül, szekvenciális jogi érvelés a levonás és a kikötés összekapcsolásában, metaetikus szkepticizmus eljárási, nem nihilista következményekké alakulva, különösen a különbséget az **alkotmánymódosítás elleni érdemi indok és a jogi jogképesség közötti jogérvényesítés között**.

Radoslav Procházka különösen gyümölcsöző lépése hasonló: a kérdést a "Mely alkotmányos értékek megváltoztathatatlanok?" kérdésről arra változtatni, **hogy "Ki rendelkezik jogi hatalommal arra, hogy módosíthatatlanná tegye azokat?"** Az alkotmánymódosítás politikai kommunikációként való kezelése szintén értékes szintézis.

Gheorghe Mihai különösen hasznos hozzájárulást tesz azzal, hogy az ítéletet **episztemikusan kettős értelmezésként** kezeli: sem a jogi norma, sem a tények egyszerűen megadásra kerülnek.

Mind normatív anyagi, mind tényszerű valóságot értelmezően kell megalkotni, mielőtt kapcsolatuk igazságszolgáltatás eldönthető.

Miro Cerar visszatérő formulája – ontológiai egység → racionális differenciálás → relatív autonómia → szükséges kölcsönhatás – lehetővé teszi számára, hogy egyszerre ragaszkodik ahhoz, hogy a jog és a politika végső soron nem választható ontológiailag elkülöníthető, és hogy az alkotmányos jogosság intézményesen megköveteli megkülönböztetésüket. Konstruktív jogi ideológiája és a legutóbbi időben elkülöníthető megkülönböztetése a jog "emberisége" és "humánussága" között az MI-vel kapcsolatban különösen érdekes.

Hasonlóképpen **Marijan Pavčnik korlátozott konkretizálását, Aleš Novak fokozatos igazságszolgáltatási kreativitás- és intézményi önkényességellenesség elméletét**, valamint Wronkowska racionális jogalkotási elméletének **néhány aspektusát** ebbe a második kategóriába sorolnám: elméletileg értékes és jellegzetes, de elég közeli nemzetközi analógokkal ahhoz, hogy a "példátlan világújdonosság" túl erős lenne.

III. Olyan szerzők, akikről *nem* állítanám fel a világszintű újdonóságot

Ez nem azt jelenti, hogy munkájuk jelentéktelen lenne. Ez azt jelenti, hogy a kötet elsősorban rekonstrukcióként, átadásként, rendszerszintű integrációként vagy nemzetközileg fontos alkalmazkodásként mutatja be.

Ez különböző feltételekkel vonatkozik **Viktor Knappra, Aleš Gerlochra, Jozef Prusákra, Eva Ottovára, Alexander Bröstlre, Berislav Perićre, Gordana Vukadinovićra, Radmila Vasićra, Anton Perenićre, Nicolae Popa-ra, Sofia Popescura, Gheorghe Boboşra**, valamint Lech Morawski és **több más** alkotó munkásságának egyes részeire.

Például a kötet kifejezetten Knapp fontosságát posztoszocialista rekonstrukcióként jellemezi, nem pedig egy új 1990-es évekbeli jogtudományi iskola feltalálásaként, míg Boboş nemzetközi elméleti eredetiségben átfogó, de viszonylag gyenge volt. Ez a fajta kizárás elengedhetetlen; különben szinte minden értelmes szintézist "eredeti elméletnek" bélyegezik, és a fogalom elveszíti a megkülönböztető értékét.

IV. Mi a kötetben valójában még nincs kiadva máshol?

Itt a válasz sokkal szigorúbb lehet.

1. Mátyás Bódig 2026-os kézírata — a legvilágosabb eset

A kötet kifejezetten kimondja, hogy *a Legal Doctrinal Scholarship and the Social Sciences: A Methodological Inquiry* 2026 augusztusától egy **tudományos vitára bemutatott kézirat, még nem publikált monográfia vagy végleges végleges kiadvány**. Élesebb tézise az, hogy a

doktrinális jogi tudományt nem szabad társadalomtudománynak minősíteni, annak ellenére, hogy jogos és széles körben használja a társadalomtudományi ismereteket.

Ez tehát a legvilágosabb lényegi bejegyzés a kategóriában:

eredeti szerzői javaslat + még nem véglegesen publikálva.

Fontos azonban az, hogy a "doktrinális tudás" alaplapja nem jelent meg kiadatlan; a 2010-es évek óta fejlődik. Az újdonság a 2026-os élesített módszertani megfogalmazás.

2. Marko Novak MI/retorikai fejlesztése — hamarosan megjelenik, még nem jelent meg

A kötet rögzíti a közelgő, 2027-es Routledge *kötetet*, az *Algorithmic Justice: The Impact of AI on Legal Argumentation and Reticat*, beleértve Novak MI és retorikai érvelési munkáit is.

A Routledge jelenleg 2027-es szerzői joggal tünteti fel a kötetet, ami megerősíti a közelgő státuszát.

Így a multimodális/retorikai keretrendszer alkalmazása az **ember–mesterséges intelligencia jogi érvelésre** a "még nem véglegesen megjelent" határvonalba tartozik, bár nem szabad pusztán a bejelentésből teljesen megfogalmazott új elméletet levonni.

3. Ion Craiovan — kiadatlan konferencia-hozzájárulás

A kötet megjegyzi, hogy a 2026-os IVR program felsorolja a Craiovan-törvényt és a *kortárs társadalom módszertani* stratégiáját, és kifejezetten figyelmeztet, hogy **egy kiadatlan cikk részletes tartalma nem következethet ki a címéből**.

Ezért helyes a tanulmányt kiadatlanak minősíteni, de **helytelen egy állítólagos új craiovai tézist felsorolni** belőle.

4. Gheorghe Mihai — ugyanaz az óvatosság

Hasonlóképpen, a kézirat egy kiadatlan konferencia-belépést rögzít arról, hogy a jogalapelvek különböző jogi értelemben "források"-e-e, de ismét kifejezetten kimondja, hogy érvelését nem szabad pusztán a címből rekonstruálni.

Tehát ez egy megoldatlan késői probléma bizonyítéka, nem elegendő bizonyíték egy kiadatlan eredeti doktrína megalapításához.

V. A kötetnek a legfontosabb, valóban új anyaga

Van egy másik kategória is, ami szerintem különösen fontos a könyv későbbi megjelenése szempontjából.

A fejezetekben szereplő több megfogalmazás **egyáltalán nem az elemezett elméleti elméletek állításai**. Ezek új, összehasonlító rekonstrukciók, amelyeket a kötet szerzője/narrátora készített. Ha ez a könyv az első hely, ahol megjelennek, akkor ezek a **jelen összehasonlító munka eredeti tézisei**.

A legvilágosabb példa a Pokol fejezetben található. A szöveg kifejezetten így szól:

"Itt a dokumentált doktrinális fejlődéstől a saját elméleti rekonstrukciómhoz lépek..."

és a réteg/dupla elmélet mátrixmá alakítását javasolja:

Egyszerű jog / alkotmányjog / szupranatív jog

keresztvezve

Tekintélybeli szöveg / dogmatika / igazságszolgáltatási konkretizálás.

Ez új állítást eredményez, miszerint a kortárs jogot talán nem csupán **megduplázzák, hanem függőlegesen is szoroznak**.

Ezután azt javasolja, hogy az "intézményi szolgáltatókat" versengő **szolgáltatók hálózataira** cseréljük, és különösen termékeny MI-javaslatot tesz, miszerint a mesterséges intelligencia valószínűleg **nem alkot egy új ötödik jogi réteget**; inkább az MI módosítja **az összes meglévő réteg hordozószerkezetét**.

Ezeket **nem** szabad utólag Pokol publikált elméletének tulajdonítani. Ezek új elméleti következtetések, amelyeket a jelenlegi kötetben ebből az elméletből tesznek.

Máshol is ugyanez előfordul. Például a Wronkowska fejezet kifejezetten a kötet saját extrapolációjaként azonosít egy lehetséges általános elméletet a **jogi jogértelem visszaéléséről**, majd egy új, fordított problémát vezet fel: ha a koordinált eszközzés formális módosítás nélkül képes átalakítani az alkotmányt, **hogyan lehet később helyreállítani az alkotmányosságot anélkül, hogy új jogsértéseket követnénk el?**

Ezek vitathatatlanul a kézirat legértékesebb, valóban új tézisei közé tartoznak, mivel viszonylag **és rekonstrukciósan születnek**, nem csupán korábbi publikációkból írtak be.

VI. Szigorú végső rangsorolás

Ha az egész 1000 oldalas összehasonlítást azokra az elméletekre egyszerűsítém, amelyek véleményem szerint a legerősebbek az érveléssel **rendelkeznek a nemzetközi elméleti kánonhoz való különálló hozzájárulásokra**, az első csoportom a következő lenne:

1. **Weinberger** — intézményi ontológia, amely a normát, a cselekvést és az intézményt egyesíti.
2. **Burazin** — jogi rendszerek mint absztrakt intézményi erektétek és Hart alkotmányozó szabály rekonstrukciója.
3. **Pokol** — szemantikai rétegek/társadalmi hordozók, dogmatika mint törvény, hermeneutikai puffer, és különösen jogi rendszer duplikálása.

4. **Jovanović** — prototip jurisprudence plus collective-right ontology.
5. **Varga** — a szakmai jogi mentalitás mint a jog és a folyamatok aktualizációjának ontológiai összetevője.
6. **Bódig** — a doktrinális tudás, mint a normatív tudás különálló formája.
7. **Wronkowska** — elosztott eszközzés és kvázi-alkotó jogi erózió.
8. **Marko Novak** — Jung-i metajogtudomány és multimodális érvelés.
9. **Szabó** — a dogmatika, mint kötelező döntési technológia és a jogtudomány reflexív alkotmánya.
10. **Sarkowicz** — a jogi szöveg háromdimenziós episztemológiája.
11. **Holländer** — deontikus logikai konstrukciók és legitimitás, mint a pozitívizmus/természetjog mögötti rejtett változó.
12. **Mitrović** — komplexitás/káosz jogtudomány és fokozatos jogtudomány.

Közvetlenül ezek alá **helyezném Frivaldszkyt, Viskovićot, Miličićet, Stelmachot, Zirk-Sadowskit, Káčert, Procházkat, Pavčnikot, Cerarot és Mihai-t**: több esetben rendkívül kifinomult és nemzetközileg érdekes, de pontosabban eredeti **szintézisként, kiterjesztésként vagy rekonstrukcióként** írják le őket, mintsem teljesen új jogi mechanizmusokat.

A kötet legfontosabb összesített megállapítása tehát erősebb, mint azt állítani, hogy a kelet-európai elmélet "lépést tartott" a nyugati jogtudománysal. Ez azt mutatja, hogy 1989 után a régió legalább egy tucat konstrukciót generált, amelyekhez intellektuálisan félrevezető a pusztá fogadtatás központi/perifériás modelljét használni. Számos esetben – **intézményi műtárgyelmélet, többretegű/kettős jog, prototípus jogtudomány, elosztott jogi eszközhasználat, doktrinális tudás, pszichológiai metajogtudomány és a jogi dogmatika konstitutív szociológiája** – az összehasonlítás irányát meg kell fordítani: ezeket az elméleteket érdemes a kortárs angol-amerikai, német, olasz és skandináv elméletek mellé helyezni, mint lehetséges **hozzájárulásokat az általános jogtudományhoz, nem csupán helyi adaptációként**.

Ugyanakkor a **"még nem jelent meg máshol"** kifejezést nagyon visszafogottan kell **használni** a könyvben. A legerősebb szerzői újdonság többsége már megjelent könyvekben vagy cikkekben – ahogy azt a Burazin, Marko Novak és a dupla elmélet ellenőrzései is megerősítik. A valóban kiadatlan anyagok főként Bódig 2026-os kéziratából, olyan közelgő munkákból, mint Novak mesterséges intelligencia kötetéből, néhány konferencia-intervencióból, amelyek tartalmát nem lehet felelősen rekonstruálni a címeikből, és – ami a legérdekesebb – a **jelen kötet által végzett új összehasonlító következtetésekből áll**.

X. Csoportosítás jogelméleti irányzatok szerint

Kérjük, csoportosítsa a mellékelt kötetben található jogi elméleteket és szerzőiket a modern jogi elmélet kialakult trendjeihez való közelségük szerint, valamint említse meg a különbségeket az azonos csoporthoz tartozók között.

Igen. A negyven elméletet elsődleges **jogjogi affinitás szerint** osztályoznám, nem nemzetiség szerint. Ez feltétlenül egy "legközelebbi család" osztályozás: a kötet legerősebb elméletei közül sok hibrid, és több eredeti, mert általában külön tartott hagyományokat ötvözik. A kötet maga Hart, Kelsen, Dworkin, Raz, Alexy, Luhmann, MacCormick, intézményesség, jogi realizmus, hermeneutika, társadalmi ontológia, jogi pluralizmus és kortárs analitikus joggyakorlat összehasonlító hivatkozási pontokként használ. Emellett szándékosan megkülönbözteti az 1989 utáni valóban új, új, ideologizált vagy rekonstruált régebbi rendszereket, amelyeket 1989 után de-ideologizáltak vagy rekonstruáltak.

A leghasznosabb eredmény szerintem **nyolc csoport**.

1. Intézményi, rendszerelméleti és szociálonológiai jogelméletek

Szerzők: Ota Weinberger, Csaba Varga, Béla Pokol, Luka Burazin, Dragan M. Mitrović.

Ezek a legközelebb állnak az **intézményességhez, a rendszerelmülethez, a társadalmi ontológiához és a szociológiailag megalapozott pozitivizmusthoz**. A kötet maga Weinbergert, Vargát és Burazint az "intézményi és társadalmi ontológia" kategóriába sorolja, miközben Pokol jogi rétegek megkülönböztetését és Mitrović komplexitáselméletét két különösebb, különösen eredeti konstrukcióként kezeli.

Szerző	Pozíció a csoporton belül	Fő különbség
Ota Weinberger	Intézményi jogi pozitivizmus	A legklasszikusabb intézményesítő: a jog továbbra is pozitív jog , de a normák léteznek és működnek társadalmi intézményeken keresztül. Az intézmény és a norma egymást magyarázó jellegű, nem pedig alternatívák. Sokkal kevésbé pozitivista, mint Weinberger.
Csaba Varga	Folyamat-kulturális társadalmi ontológia	A jog tárgyasításán, értelmezésén, szakmai mentalitáson, jogi technikán és gyakorlati megvalósításán keresztül létezik . A kultúra a jog létezési módjának részévé válik.
Béla Pokol	Differenciálás/rendszerelmélet	A legmakroszociológiailag legdifferenciáltabb fogalma: a törvényhozás, dogmatika,

Szerző	Pozíció a csoporton belül	Fő különbség
Luka Burazin	Kortárs analitikus társadalmi ontológia	precedens és későbbi alkotmányjog eltérő szemantikai struktúrákkal és társadalmi hordozókkal . Az elmélet akkor hatalomelméletté válik, amikor az alkotmányos rétegek dominanciát szereznek mások felett. A leganalitikusabb filozófiai tag. A jogrendszer egy absztrakt intézményi erekeség , amelyet kollektív gyakorlatok alkotnak; ő rekonstruálja, nem pedig egyszerűen elfogadja Hart elismerési szabályát.
Dragan M. Mitrović	Komplexitás/holisztikus rendszerek joggyakorlat	A leginterdiszciplináris és legkísérletezőbb: autonóm jog, komplexitás, káoszelmélet, modellezés és még a jogosság szintjei , nem pedig egyszerű jogi/nem jogi dichotómia.

Így Weinberger lényegében azt kérdezi, **hogyan válnak a normák intézményessé**, Varga arról, **hogyan válik a jog társadalmilag aktuálisá**, Pokol, **hogyan keletkeznek és szereznek hatalmat intézményesen**, Burazin arról, **milyen társadalmi tárgy egy jogi rendszer**, és Mitrović arról, **hogyan viselkedik a jog összetett dinamikus rendszerként**. Mitrović érett elméletét ennek megfelelően a kötetben realista-operatív módon, axiológiailag nyitott, államfüggő, pluralista és rendszerholisztikus módon írják le.

Ez az egyik olyan csoport, amelyben a kelet-európai elmélet **a legkevésbé redukálható a nyugati iskolák elfogadására**.

2. Analitikus joggyakorlat és mérsékelt/befogadó jogi pozitivizmus

Szerzők: Viktor Knapp, Sławomira Wronkowska, Jozef Prusák, Marek Káčer, Miodrag A. Jovanović.

Ezek a elméleti alkotók maradnak a legközelebb a **Kelsen–Hart–poszt-Hart analitikus családhoz**, de egyik sem egyszerűen ortodox forráspozitívista.

Viktor Knapp

Knapp képviseli a legrégebbi változatot: analitikus fogalmazást, normativitást, logikát, nyelvet és meglehetősen korlátozó bírói kreativitást. Mégis ezt ötvözi a szociológiával, és végül egy metajogi ideálval, amely a pozitív jog korrekciójával rendelkezik. A kötet ennek megfelelően analitikusként és szociológiában írja le kontinuitását, miközben hangsúlyozza, hogy soha nem vezetett pozitív jogot közvetlenül az erkölcsből, és megőrizte a Sein/Sollen megkülönböztetést.

Sławomira Wronkowska

Ő képviseli a **poznaí elemző iskolát, amely a jogalkotás elméletévé alakult**. Központi területe nem elsősorban az igazságszolgáltatási mérlegelés, hanem a normák/rendelkezések megkülönböztetései, források, racionális jogalkotás, törvényhozási technika és intézményi felelősség. Érett álláspontját úgy írják le: "analitikus-intézményi pozitívizmus, amelyet a jogi kultúra és alkotmányos értékek belső elmélete gazdagít."

Jozef Prusák

Elveken keresztül távolodik el a hagyományos pozitívizmustól. Hart érvényességet, elismerést, nyitott textúrát és intézményi struktúrát kínál; Dworkin elveket és a szabályalapú joggyakorlat kritikáját szolgáltatja. De az erkölcsi állítások csak az intézményi jogalkotás révén válnak jogá. Ezért vannak különösen találó megfogalmazásai a kötetben: **inkluzív pozitívizmus** vagy "intézményesített, elvi pozitívizmus".

Marek Káčer

Káčer pragmatista, mint Prusák. Komolyan veszi az is/should megkülönböztetést és az intézményi kompetenciát, de elutasítja a mechanikus alávetést és a tisztán szemantikai értelmezést. A kötet képlete: **"analitikus-pragmatista joggyakorlat intézményi joggal kombinálva"** vagy "intézményesen korlátozott jogi pragmatizmus".

Miodrag A. Jovanović

Jovanović a legrevizionerebb tag. A **kortárs analitikus jogtudományban dolgozik, miközben annak államközpontú és egyénközpontú paradigmaeseteit támadja**. A kollektív jogok, a nemzetközi jog, a globális tekintély és a prototípuselmélet arra kényszeríti az analitikus joggyakorlatot, hogy az atipikus jogeseteket befogadja, ahelyett, hogy azokat elhatárolná.

Tehát a sorozat ebben a csoportban nagyjából a következő:

Knapp: analitikus normaelmélet → Wronkowska: elemző norma-termelés elmélete → Prusák: inkluzív/elvi pozitívizmus → Káčer: analitikus pragmatizmus → Jovanović: az analitikus jog fogalmi architektúrájának felülvizsgálata.

3. Interpretívizmus, gyakorlati ész, elvek és posztpozitivistai ítélet

Szerzők: Mátyás Bódig, Marijan Pavčnik, Aleš Novak, Pavel Holländer.

Legközelebbi nemzetközi szomszédai **Dworkin, Alexy, MacCormick, Fuller és a kortárs gyakorlati-filozófiai jogtudomány**, de ezt az örökséget nagyon másképp használják.

Bódig a legkifejezettebben gyakorlati-filozófia. Sem hartian/raziai pozitivistá, sem klasszikus természetjogász; a kötet **gyakorlaton alapuló, normatív-internalista, politikai-filozófiai értelmezőként** írja le, aki később a doktrinális tudásra és a racionális rekonstrukcióra összpontosított. Döntő kérdései a tekintély, a cselekvés jogos indokai okai és a doktrinális tudomány episztemikus státusza.

Pavčnik ehelyett a jogi szöveg és a konkrét norma **közötti távolsággal kezd**. Az értelmezés konkrétizálja a szöveget, de intézményi és értékkorlátokon belül. A "harmadik útja" elutasítja mind a mechanikus pozitívizmust, mind a korlátlan erkölcsi ítélkezést. A későbbi fejlődést úgy írják le, hogy az elvek vezérelte posztpozitívizmust és egy norma, tény és érték integrált elmélete felé halad.

Aleš Novak a leginkább védekező a jogi determinitással. Elfogadja a nyitott textúrát, az elveket és az igazságszolgáltatási kreativitást, ugyanakkor rehabilitálja a koncepcionális jog történelmi értékét, mint a politikai vagy személyes önkényesség elleni védelmet. Alapvető problémája az, hogy a jog hogyan maradhat általános, kiszámítható és korlátozó, miközben az értelmezés elkerülhetetlenül magában foglalja az értékelést és a teremtést.

Holländer áll legközelebb Alexyhez, de egyben a legélesebb kritikusa az alexyáni egyensúlyozás esetleges túlzó trófiájának is. Ragaszkodik a logikai struktúrákhoz, keresi a racionális jogi érvelés "keretkonszenzusát", és egyre inkább a **legitimitást** – végső soron annak metafizikai vagy transzcendens alapját is – a pozitívizmus/természetjog vita mögötti rejtett kérdésként kezeli.

Így következik:

- A Bódig a **normatív tekintélyből** indul;
- Pavčnik az **interpretatív konkretizációból**;
- Aleš Novak a **korlátozott bírói kreativitásból**;
- Holländer a **logikából, elvekből és legitimitásból**.

Összefutnak abban, hogy elutasítsák a naiv törvényi levonást, de élesen eltérnek abban, **mennyi igazolási hatalom kerül át az autoritativ forrásokból a gyakorlati értelemre**.

4. Hermeneutikus, érvelő, kommunikatív és jogi érvelési elméletek

Szerzők: Marek Zirk-Sadowski, Jerzy Stelmach, Ryszard Sarkowicz, Lech Morawski, Miklós Szabó, Gheorghe Mihai, Marko Novak.

Ez valószínűleg a kötet legnagyobb koherens családja. Nemzetközi referenciapontjai a **jogi hermeneutika, Perelman, Alexy, Habermas, jogi érvelés elmélet, pragmatika és a nyelvi fordulat**.

Szerző	Jellegzetes középpont
Zirk-Sadowski	A jog mint kommunikációs jogi kultúra; a tolmács résztvevő, később beépül az igazságszolgáltatási kommunikációs közösségekbe és az európai multicentrizmusba.
Stelmach	Módszertani pluralizmus: logika, elemzés, hermeneutika, érvelés, közgazdaságtan és kognitív tudomány különböző aspektusokat világít meg; egyik sem tudja monopolizálni a jogi kogníciót.

Szerző	Jellegzetes középpont
Sarkowicz	Többszintű jogi szöveg: a jogi nyelv nemcsak normákat közvetít, hanem jogi világot is felépít, és mélyebb ideológiai és axiológiai előfelviteleket hordoz.
Morawski	A legoperatív jogászközpontú: kontrollált értelmezési kánonok és mozgás a szillogisztikától az érvelő ítéletig.
Miklós Szabó	A dogmatika mint az értelmi technológia, amely révén a bizonytalan nyelvészi/normatív anyagot igazolt döntésekké alakítják; a nyelv és a tanítás részben jogi valóságot alkot.
Gheorghe Mihai	A legerősebb formális-logikai/dialogikai architektúra: a logika, a bizonyítás, az értelmezés és az érvelés egy átfogó rendszerben integrálódik.
Marko Novak	Leginkább multimodális: a jogi érv logikai, dialektikus és retorikai dimenziókat ötvözik; később ehhez csatlakozik pszichológiai/jungi metajogtudomány.

Stelmach különösen jól szemlélteti a belső sokszínűséget: a hermeneutikával kezd, kiterjeszti az érvelést, módszertani pluralizmust, jogot és közgazdaságtant, tárgyalást, antifundamentalizmust és kognitív tudományt, mégis végső soron kritikus **pluralista marad a jogi episztemológiában**, nem pedig a hermeneutikáról a naturalizmusra való áttérés.

Morawski jóval kevésbé anti-alapító. Miután kritizálta az egyetlen racionális törvényhozó régi képét, az intézményi racionalitást irányított **érveléssel rekonstruálja**; az áttérés a szerzőközpontú jelentéstől a vitatkozó közösségekben értelmezett szövegek felé történik, anélkül, hogy elfogadná a korlátlan értelmezési szabadságot.

Marko Novak a legszokatlanabb határpontot foglalja el. Hagyományos pozitív jogelmélete együtt létezik a pszichológiai, integrált és multimodális metajog második szintjével; négydimenziós felfogása kiegészíti a normákat, értékeket és társadalmi viszonyokat egy további konfliktusmegoldó/pszichológiai dimenzióval.

Ennek megfelelően ezek nem hét változata ugyanannak az érvelési elméletnek. Ezek a **kommunikációs jogtudománytól (Zirk-Sadowski), az episztemológiai pluralizmuson (Stelmach), szemantikai-hermeneutikai elméleten (Sarkowicz), operatív értelmezésen (Morawski), dogmatikus-nyelvi konstruktivizmuson (Szabó), logikai-dialogikai jogtudományon (Mihai) és a pszichológiai-multimodális érvelésen át a Novakig terjednek.**

5. Integrál, háromdimenziós, többdimenziós és teleológiai joggyakorlat

Szerzők: Nikola Visković, Vjekoslav Miličić, Berislav Perić, Gordana Vukadinović, Radomir D. Lukić, Nicolae Popa, Ion Craiovan.

Ez talán a legjellemzőbb **közép-és délkelet-európai család**. Legközelebbi bebizonyított rokonai a háromdimenziós/integrált jogtudomány, a szociológiai jog és az értékjog, de a regionális változatok gyakran függetlenül fejlődtek a Hart–Dworkin-tengelytől.

Visković a legtisztább formulát adja meg:

normák + értékek + társadalmi kapcsolatok.

Miličić szinte ugyanazokat az összetevőket használja, de három különálló jogelméleti nézőpontra alakítja őket:

dogmatika + axiológia + szociológia.

Ez a különbség fontos. Visković triádja elsősorban **ontológiai**; Miličićé egyszerre válik ontológiai és **módszertan**, hozzáadva egy fejlett antropológiát a szükségletekről és értékekről, az erőelméletéről és az "integrált nomotechnikáról".

Perić inkább dialektikus és történelmileg orientált. A normatív formát folyamatosan kapcsolnia kell a társadalmi valósághoz és filozófiai reflexióhoz; ő is kidolgozza az autonóm vagy "társadalmi jogot". Az 1989 utáni fejlődés elsősorban ideologizáció és filozófiai bővítés irányult, nem pedig egy új rendszer létrehozása.

Vukadinović a triádnak egy explicitebb 1989 utáni Rechtsstaat irányultságot ad: normatív rend + társadalmi valóság + értékek, ahol a szabadság, az igazságosság, a méltóság és a jogi bizonyosság egyre központosabbá válik. A kötet kifejezetten **integralista jogtudománynak nevezi fogalmát, nem pedig a szűk természetjog-elméletnek.**

Lukić a lenyűgöző belső ellenző. Elutasítja Visković állítását, miszerint a normákat, értékeket és viszonyokat mind "jognak" kellene nevezni. Lukić számára a jog szigorú értelemben norma marad. Ugyanakkor a normák nem magyarázhatók szociológia, pszichológia, politika, axiológia és filozófia nélkül. Ezért a kötet **álláspontját "fogalmi normmonizmusnak, magyarázó pluralizmussal kombinálva" nevezi.**

Nicolae Popa kevésbé építészeti szempontból radikális. Sokdimenziós jogtudománya összekötő diszciplínaként működik a pozitív jog, a szociológia, az intézmények, a történelem és a jogi filozófia között; elérése elsősorban integratív és rekonstruktív jellegű.

Ion Craiovan adja a családnak a legegységesebb **teleológiai és humanista** formáját. Nemcsak azt kérdezi, honnan származik egy norma, hanem hogy mire is valós a jog. Későbbi elmélete a jogi véglegességektől a jogokon keresztül az értékeken, módszertani pluralizmuson, hermeneutikán és jogi kultúrán keresztül az emberközpontú és transzdiszciplináris joggyakorlat felé terjeszkedik.

Tehát ez a csoport egy feltáró folyamatot tartalmaz:

Visković = integrál ontológia;

Miličić = integrál ontológia + integrál módszertan;

Perić = dialektikus integralizmus;

Vukadinović = axiológiai-Rechtsstaat integralizmus;

Lukić = norm-monizmus integrál magyarázattal;

Popa = többdimenziós szintézis;

Craiovan = teleológiai-humanisztikus integráció.

6. Szociológiai jogtudomány, jogi kultúra és normatív pluralizmus

Szerzők: Miloš Večeřa, Duško Vrbán, Sofia Popescu, Miro Cerar.

Mind a négy közel áll a szociológiai jogtudományhoz, a jogi pluralizmushoz és a jog-társadalmi tudományhoz, de egyik sem egyszerűsíti a jogot egyszerűen megfigyelhető viselkedéssé.

Večeřa a legerősebb jogkulturális elméletalkotó. A jogi tudatosság és a történelmileg kialakult szakmai elvárások magyarázzák, miért nem változtatja meg automatikusan a szabályok formális átültetése az operatív jogot. Ezért az európaisasodás kulturális és társadalmi, valamint normatív jellegű.

Vrbán tovább megy a **jogi pluralizmus** felé. Az államjog társadalmilag generált normatív struktúrákkal lép kapcsolatba. Mégis megőrzi az általános jog klasszikus kategóriáit, így pluralizmusa a Rechtslehre-n belül fejlődik, nem pedig a jogot szociológiával helyettesítené. Későbbi módszertanos pluralizmusa – dogmatika, szociológia, történelem, axiológia, érvelés és hermeneutika – ennek a többnyűségi ontológiának az episztemológiai megfelelője.

Sofia Popescu Románia legerősebb társadalmi-jogi megnyitását képviseli: a jog a társadalmi struktúrával, társadalmi és gazdasági jogokkal, az államiság átalakulásával, jogi kultúrával és végül a posztmodern pluralizációval kapcsolódik. Elmélete ezért inkább az általános jogtudomány szociológiai bővítése kevésbé új normaelmélet.

Miro Cerar eltér a másik háromtól azzal, hogy magára a jogi racionalitás korlátaira koncentrál: a racionális szabályok és eljárások együtt léteznek **szimbolikus, érzelmi, ideológiai, hatalomhoz kapcsolódó és nem racionális** dimenziókkal. A jog politikailag generált, mégis viszonylag autonóm. Ez közelebb teszi Cerar-t a kritikai társadalomelmülethez, mint Večeřa jogkulturális szociológiájához vagy Vrbán normatív pluralizmusához.

A közös nevező tehát a **társadalmi beágyazottság**, de a magyarázó változók eltérnek:

kultúra (Večeřa) – normatív pluralizmus (Vrbán) – társadalmi struktúra/államátalakulás (Popescu) – hatalom, ideológia és irracionalitás (Cerar).

7. Klasszikus-természetjog és personalista jog

Szerző: János Frivaldszky.

Frivaldszky megérdemli a saját csoportot, mert a másik harminckilenc közül egyik sem teszi a klasszikus természetjogot ilyen egyértelműen az átfogó rendszer alapjává.

Legközelebbi hagyománya az **arisztotelészi-thomista jogi realizmus, amelyet a huszadik századi personalista és relációs természetjog ötvözi** kombinálva. A jog primitív egysége nem a szuverén parancs vagy akár a norma, hanem **olyan személyek, akik olyan kapcsolatban állnak, amelyekben valami objektíven tartozik egymásnak.**

Jellegzetes szintézise a következő:

Az emberi természet → személy → személyes kapcsolatot → objektív, jog és →kötelezettség → pozitív jogi konkrétizáció .

Jelentősen eltér a kortárs Finnis-stílusú új természetjogtól, mert ragaszkodik egy erősebb metafizikai antropológiához, miközben a tényleges ítélet szintjén egyszerre hangsúlyozza a **megfontolást, a dialektikát, a retorikát és a méltányosságot a mechanikus következtetés** helyett. A kötet végső megfogalmazása elméletét personalist-relációs arisztotelész-tomista jogi realizmusként írja le.

Vukadinović, Lukić és késői Holländer természeti vagy metafizikai elemeket tartalmaznak, de egyik sem tartozik ide ugyanolyan erős értelemben.

8. Alkotmányosított Allgemeine Rechtslehre és a posztoszocialista jogállamiság rekonstrukció

Szerzők: Aleš Gerloch, Eva Ottová, Alexander Brörtl, Radoslav Procházka, Radmila Vasić, Anton Perenič, Gheorghe Boboș.

Ez az utóbbi csoport éppen azért fontos, mert **kevésbé filozófiai iskola, inkább egy rekonstruált főáramú kontinentális általános elmélet** formája. Az örökölt állam- és jogelmélet megmarad, de átalakítja az alkotmányos demokrácia, az elvek, az emberi jogok, az igazságszolgáltatási felülvizsgálat, a civil társadalom és a jogállamiság által.

Gerloch elméletileg a legrészletesebb személy. Célja, hogy megőrizze a formális megállapítást, a jogi bizonyosságot és az intézményi korlátokat, miközben beépíti az alkotmányos elveket, jogokat, igazságszolgáltatást, EU-jogot és a plural normatív központokat. Közel áll az "elvekre érzékeny pozitívizmushoz", de visszafogottabb marad, mint Dworkin vagy Alexy.

Ottová a legintegratívabb a **civil társadalom és a jogi kultúra szempontjából**. Jelentősége elsősorban abban rejlik, hogy a szlovák állam- és jogelmélet apparátusát alkotmányos-demokratikus általános elméletté alakítja; a kötet az érett elméletet többesnek, mérsékelt posztpozitivistá és alkotmányorientált elméletnek nevezi.

Brörtl különösen az elvekre, a Rechtsstaat-ra és a kontinentális rendszerekben kialakuló **kvázi-precedens** megjelenésére koncentrál: a felsőbb és alkotmánybíróságok valódi jogalkotóvá válhatnak, nem csupán alkalmazókká.

Procházka sokkal intézményesebb és kontextuálisabb. Az alkotmánybíróságokat nem lehet pusztán formális hatáskörökből megérteni; a történelem, a politikai kultúra és az intézményi környezet alakítja az igazságszolgáltatási hatalmat. Érett elmélete kompetenciátudatossá válik, és gyanakvó a hatalom túlzott koncentrációjával szemben akár bírák, akár politikai többségek között.

Vasić a megvalósítási problémára koncentrált: az elvont jogállamiság modellje nem válik automatikusan valósággá az autoriter rendszer után. Az igazságszolgáltatási függetlenség, a civil társadalom, a politikai kultúra és az intézményi kapacitás közvetíti az átmenetet.

Perenič a legortodoxabb és legkevésbé iskolát alkotó tag: egy átfogó állam- és jogelmélet, amely a posztoszocialista rendhez illeszkedik, elismerve a precedenst, az európai forrásokat és a jog relatív autonómiáját anélkül, hogy radikálisan új ontológiát teremtené.

Boboš megőrzi a régebbi, államközpontú és szocio-materialista építéset legnagyobb részét. De alkotmányossá teszi és pluralizálja azt: az alkotmánybíróságok, az autonóm doktrína, a civil társadalom, az emberi jogok és a jogi kultúra korlátozzák a törvényhozó monizmust. Ezért a kötet a folyamatot belső újjáépítésként írja le, nem pedig paradigmaváltásként.

A belső spektrum így következik:

Perenič/Boboš — a legerősebb kontinuitás a hagyományos állam- és jogelmélettel → Ottová/Vasić — alkotmányos-demokratikus és társadalmi újjáépítés → Gerloch/Brösl — elvek, értelmezés és igazságszolgáltatási jogalkotás → Procházka — alkotmányos hatalom és legitimitás intézményi elmélete.

Mit mutat ez a csoportosítás

A legfontosabb következtetés az, hogy **a kialakult iskolához való közelség és az elméleti eredetiség két különböző dimenzió.**

Néhány szerző rendkívül közel áll egy nemzetközileg megalapozott párbeszédhez, mégis nagyon eredeti hozzájárulásokat tesznek: **Weinberger, Burazin, Bódig és Jovanović** jó példák. Mások eredetiségüket pontosan az iskolai iskolák összevonásából merítik, amelyeket a nemzetközi kánon gyakran elvált: **Varga, Pokol, Visković, Miličić, Mitrović, Szabó és Marko Novak.** A harmadik csoport – **Gerloch, Ottová, Perenič, Boboš és részben Knapp** – kevésbé azért fontos, mert új iskolát hoz létre, inkább azért, mert sikeresen rekonstruálja a kontinentális általános jogtudományt a szocialista állam- és jog doktrína összeomlása után.

Ez összhangban áll a kötet magasabb küszöbértékű értékelésével. Kiemeli az intézményi/társadalmi ontológiát, Pokol belső differenciáját, a horvát integrált joggyakorlatot, a gyakorlati értelemelméleteket, az érvelést/módszertant, valamint Jovanović és Mitrović új céljait vagy módszereit az eredeti hozzájárulás legerősebb családjaként.

Több **határvonalas elhelyezés** is van, amelyeket érdemes explicit módon hangsúlyozni. Weinberger ugyanúgy az analitikus pozitivisták közé sorolható, de az intézményi ontológia a rendszerének meghatározó jellemzője. Prusák tartozhat a konstitucionalis-rekonstrukciós csoportba, de Hart–Dworkin-szintézise az inkluzív pozitívizmust teszi a legfeltáróbb helyszínnek. Gerloch analitikus/elvelméletek közé sorolható, de a kötetben a fő történelmi szerepe az általános elmélet alkotmányosítása. Marko Novak négydimenziós elmélete miatt integrált jogtudományba sorolható, de legjellegzetesebb érett hozzájárulása a pszichológiai és multimodális érvelés. Lukić pedig magyarázó keretben integrálisnak tűnik, miközben kifejezetten elutasítja a jog integrált *definícióját*.

A legmélyebb különbségek mind a nyolc csoport között

Végző soron a negyven elmélet három kérdésen oszlik meg.

Először is, **hol helyezkedik el a jog?** Az analitikus pozitivisták számára elsősorban intézményileg azonosítható normákban és forrásokban van; az értelmezősöknek a normatív igazolás tekintélyes gyakorlatában; az érvelési elméleti előadóknál a szövegek igazolt döntésekké alakításában; a rendszerek és szociológiai elméletek számára megkülönböztetett intézményekben, gyakorlatokban és társadalmi hordozókban; az integralistáknak a norma, érték és társadalmi valóság konjunkciójában; és Frivaldszky esetében végző soron az objektíven igazságos interperszonális viszonyban.

Másodszor, **mi korlátozza a bírót?** A válaszok a forrástól és kompetenciától (Knapp, Wronkowska, Káčer), a dogmatikán (Pokol, Szabó), az intézményesített értelmező közösségeken át (Zirk-Sadowski), az érvelő racionalitáson (Stelmach, Morawski, Novak, Mihai), elveken és gyakorlati értelemen (Bódig, Pavčnik, Holländer), a jogi kultúrán (Varga, Večeřa), az objektív igazságosságig (Frivaldszky).

Harmadszor, **mi is maga a jogelmélet?** Ez az analitikus fogalmi rekonstrukciótól kezdve a gyakorlati filozófián és belső jogtudományon át a társadalomtudományig, intézményi ontológiáig, hermeneutikán, érvelési elméleten és kifejezetten többdimenziós szintézisig terjed.

Ezért a **fenti nyolccsoportos sémát pontosabbnak tartanám, mint egy egyszerű pozitívizmus–természetjog–realizmus háromfelosztást.** Az utóbbi pontosan elrejtene azt, ami a kötetben ábrázolt 1989 utáni kelet-európai joggyakorlatra a legjellemzőbb: a köztes, szintetikus és intézményileg differenciált elméletek elterjedését. Maga a kézirat lényegében ugyanarra a magasabb szintű következtetésre jut, amikor elutasítja azt az elképzelést, hogy a régiót csupán az angol-amerikai és német jogtudomány perifériás fogadtatásaként kellene értelmezni.